IORGU IORDAN VLADIMIR ROBU

LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ

BUCUREȘTI – 1978

MINISTERUL EDUCAŢIEI ŞI ÎNVĂŢĂMÎNTULUI

IORGU IORDAN VLADIMIR ROBU

LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

EDITURA DIDACTICĂ ŞI PEDAGOGICĂ – BUCUREŞTI, 1978

PREFAȚĂ

În ce privește elaborarea, autorul propriu-zis al acestei cărți este Vladimir Robu. *Ea are la bază cursul de Limba română contemporană pe care l-a ținut ani de-a rîndul la Institutul pedagogic din Constanța. Cînd, după ce l-a refăcut, punîndu-l mereu la punct, cum se zice, și i-a dat o formă pentru moment definitivă, m-a rugat, în calitate de fost profesor al său la Facultatea de Litere din Iași, să-l citesc și să fac observații de natură critică. I-am satisfăcut rugămintea, contribuind astfel, după puterile mele, la îmbunătățirea lui. Trebuie să precizez că propuneri de modificări esențiale nu i-am cerut, fiindcă o deprindere veche a mea, dovedită, apoi, prin atitudinea față de munca altora, chiar cînd aceștia lucrează sub conducerea mea (cazul doctoranzilor, de pildă), m-a determinat și de dată aceasta să procedez la fel. Aceasta înseamnă, de fapt, că am respectat punctul de vedere al autorului cursului și atunci cînd nu eram în întregime de acord cu dînsul. Tovarășul Robu a crezut că participarea mea la definitivarea lucrării sale îl îndreptățește, ca să nu spun, mai direct, că îl obligă, să mă considere drept coautor al ei. Am acceptat această idee pentru motive, după mine, mai temeinice, pe care trebuie să le dezvolt în cele ce urmează.*

D-sa a fost timp de patru ani studentul meu — adaug, un student foarte bun — la Universitatea din Iași, după ce am trecut de la catedra de Filologie romanică la cea de Limba română și dialectele ei, rămasă vacantă după moartea lui A. Philippide. *Cursurile și seminariile ținute de mine în această nouă calitate aveau drept obiect, aproape exclusiv, aspectul contemporan, aș zice standard, al limbii noastre.*

Am spus aproape exclusiv, fiindcă faptele care cereau, pentru înțelegerea lor justă, incursiuni istorice, erau explicate diacronic. La aceasta se adaugă luarea în considerație a dialectelor de peste Dunăre și a graiurilor populare dacoromâne. Formația de bază, ca lingvist, a lui Vladimir Robu *este, prin urmare, aceea a unui cercetător preocupat, în primul rînd, de problemele limbii române contemporane.*

La aceasta s-a adăugat folosirea permanentă, la cursurile sale, a cărții mele de acum douăzeci de ani și ceva. Este greu, dar și inutil, de analizat ce există, în sens material, concret, din ea în lucrarea de față. Interesează însă spiritul (să nu se înțeleagă concepția) care o stăpînește și care, cred și declar deschis, seamănă mult cu al aceleia. Tovarășul Robu *a lucrat extrem de serios — pot spune, cu toată sinceritatea, că m-a întrecut în această privință, cum probează, înainte de toate, marea bogăție a informației, sub toate aspectele, și osteneala de a fi clar, accesibil celor cărora li se adresează, dînd mereu explicații, adesea chiar acolo unde unora dintre cititorii mei exigenți sau, poate, mai pretențioși, ele li se vor părea de prisos.*

Nu pot trece cu vederea altă latură a acestei probleme, destul de delicate, puse aici în discuție. Studiul limbii române contemporane a fost inaugurat de mine în lingvistica noastră. Acum peste patruzeci de ani, toți lingviștii români se ocupau, direct sau indirect, de istoria limbii. Mă refer, bineînțeles, la înaintașii noștri, care au fost și cei mari. Dintre cei actuali, cu veche experiență, singur Al. Graur *se interesa, într-o anumită măsură, de aspectele ei actuale. În sprijinul aprecierilor mele mă limitez a trimite la articolele din* „Buletinul Philippide" *și la* Limba

română actuală. O gramatică a „greșelilor". *Și ca materie de învățămînt, la facultățile de filologie, tot eu i-am făcut începutul, cînd a fost introdusă în programa oficială cu rol de disciplină fundamentală.* Limba română contemporană, *București, 1954 (ed. II, 1956) reprezintă cursul profesat de mine la Universitatea din București.*

După aceste lămuriri, care explică și, cred, justifică apariția numelui meu alături de al lui Vladimir Robu, pe coperta cărții de față, nu-mi rămîne decît să exprim, în numele amîndurora, calde mulțumiri Editurii didactice și pedagogice, pentru înscrierea ei în planul pe anul 1978, și referenților oficiali Sanda Golopenția-Eretescu, Theodor Hristea, I. Stan, Flora Șuteu, Em. Vasiliu, *care au făcut numeroase observații de fond, precum și lui Constantin Dominte, însărcinat de Editură să revadă partea redacțională a lucrării. N-o uit, bineînțeles, nici pe Aretia Dicu, pentru osteneala pe care și-a dat-o tot timpul să urmărească de aproape toate aspectele realizării acestei grele și complexe întreprinderi științifice.*

Iorgu Iordan

CUPRINS

PREFAȚĂ 3
CUPRINS 5
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 11
1. INTRODUCERE 21
1.0. Limba română contemporană ca obiect de studiu 21
1.1. Limba română contemporană, termen tehnic în lingvistica românească. Sincronie și diacronie 23
1.2. Româna comună și variantele ei 28
1.3. Varianta literară a românei contemporane 31
1.4. Teorii asupra formării limbii române literare 33
2. UNELE CONCEPTE DE BAZĂ PRIVIND SISTEMUL LIMBII ROMANE
2.0. Metalimbajul 37
2.1. Limbaj, limbă, vorbire 38
2.2. Ce fel de cod este limba. Cod/Mesaj, Sistem/Text 42
2.3. Caracteristicile limbii Dubla ei articulare 44
2.4. Sistemul unităților minimale și nivelele integrante ale limbii . . 48
2.5. Sintagmatic și paradigmatic în limbă 52
2.6. Sistem și structură în limbă 54
2.7. Segmental și suprasegmental. Bilinearitatea semnului lingvistic . . 56
2.8. Limbă, idiolect, idiostil. Competență și performanță lingvistică . . 58
2.9. Exprimare orală și exprimare scrisă 60
2.10. Planul expresiei și planul conținutului 61
2.11. Informație și redundanță în limbă 63
2.12. Funcțiile limbii 66
2.13. Varietăți stilistice 69
3. NIVELUL FONETICO-FONOLOGIC 71
3.0. Sunet și fonem, fonetică și fonologie 71
3.1. Cîteva probleme de fonetică articulatorie 77
3.2. Sunetele în lanțul vorbirii. Calități acustice 83
3.3. Recepția undei fonice a vorbirii 90
3.4. Analiza fonologică 92
3.5. Analiza în trăsături distinctive 97
3.6. Neutralizarea opozițiilor. 100
3.7. Silaba, structură fonologică de bază 101
3.8. Reducția variantelor. modele de foneme 105
3.9. Vocale și consoane 115

3.10. Poziţia structurală a fonemelor 113
3.11. Alofonele silabice ale vocalelor 128
3.12. Alofonele asilabice. Segmentele vocalice complexe 126
3.13. Alofonele fonemelor consoane 138
3.14. Ordinea ierahică a fonemelor în structura fonologică 149
3.15. Segmentele vocalice complexe. Ordinea ierarhică a vocalelor 152
3.16. Segmentele consonantice complexe. Ordinea ierahică a consoanelor 155
3.17. Unele aspecte ale structurii silabice a cuvintelor 159
3.18. Unităţi suprasegmentale 167
3.19. Accentele intensiv şi tonic 170
3.20. Pauzele 175
3.21. Cadenţa 177
3.22. Intonaţia 180
3.23. Registrele intonaţionale 185
3.24. Pronunţarea românească standard şi ortoepia 187

4. GRAFIA ŞI ORTOGRAFIA LIMBII ROMÂNE 195
4.0. Unităţi fonologice şi unităţi grafematice 195
4.1. Sistemul grafematic al limbii române 197
4.2. Norma ortografică şi ortoepia 202

5. NIVELUL LEXICAL 211
5.0. Nivelul lexical în ierarhia sistemului limbii române 211
5.1. Cuvîntul — termen tehnic şi problemele definirii lui 212
5.2. Sistem lexical. Lexicologie şi lexicografie 218
5.3. Planul expresiei şi planul conţinutului cuvîntului. Componentele planului expresiei 221
5.4. Cuvîntul în planul conţinutului. Semantica 230
5.5. Conţinutul semantic al cuvîntului şi realitatea extralingvistică 235
5.6. Structura semantică a cuvîntului 246
5.7. Denotaţie — conotaţie 250
5.8. Mărcile semantice 251
5.9. Monosemie şi polisemie în lexicul românesc 254
5.10. Sensul fundamental, principal şi sensurile secundare ale cuvintelor 256
5.11. Sens şi context 257
5.12. Variaţiile sensului de la propriu la figurat 261
5.13. Cuvinte omonime 266
5.14. Sinonimia 269
5.15. Antonimia 272
5.16. Criteriul frecvenţei în sistemul lexical 274
5.17. Lexicul de bază al limbii române 277
5.18. Caracteristicile sistemului lexical după originea cuvintelor 280
5.19. Relaţia dintre origine şi frecvenţă 287
5.20. Căile creşterii cantitative a lexicului 290
5.21. Derivarea 292
5.22. Derivarea cu sufixe lexicale 293
5.23. Derivarea cu prefixoide şi prefixe 297
5.24. Derivarea regresivă 305
5.25. Transpoziţia lexico-gramaticală 306
5.26. Compunerea cuvintelor 306
5.27. Împrumuturile 311

5.28. Împrumuturi din limbile romanice apusene 313
5.29. Diferențieri lexicale teritoriale și sociale 318
6. NIVELUL GRAMATICAL AL LIMBII ROMÂNE 323
6.0. Gramatica și obiectul ei 323
6.1. Sistem și structură gramaticală 329
6.2. Diviziunile gramaticii 330
6.3. Sensuri, categorii și clase gramaticale 332
6.4. Clasele gramaticale de cuvinte 334
6.5. Clasele de cuvinte — cîmpuri sistematice 335
6.6. Locuțiunile 336
6.7. Genul 338
6.8. Numărul 339
6.9. Cazul 340
6.10. Gradele de intensitate și de comparație 341
6.11. Persoana 343
6.12. Determinarea minimală 344
6.13. Diateza 345
6.14. Modul 346
6.15. Timpul 346
6.16. Categorii sintactice 347
7. NIVELUL MORFOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE 348
7.0. Morfologia 348
7.1. Structura morfologică a cuvîntului 348
7.2. Clasele de morfeme 350
7.3. Articolul, morfem de determinare minimală 355
8. SUBSTANTIVUL 364
8.0. Definiția și conținutul clasei 364
8.1. Locuțiuni substantivale 367
8.2. Substantive comune și proprii 367
8.3. Genurile 369
8.4. Genul numelor de persoană 370
8.5. Clasarea pe genuri după terminație și sens 371
8.6. Opoziția de gen 372
8.7. Opoziția de număr 374
8.8. Opoziția de număr în clasa masculinelor 375
8.9. Opoziția de număr în clasa femininelor 378
8.10. Opoziția de număr în clasa neutrelor 379
8.11. Forme multiple de singular și de plural 381
8.12. Substantive defective în opoziția de număr 383
8.13. Substantive colective 384
8.14. Cazurile 385
8.15. Declinarea 390
9. ADJECTIVUL 394
9.0. Definiția și conținutul clasei 394
9.1. Locuțiuni adjectivale 396
9.2. Clasarea adjectivelor 397
9.3. Adjective cu opoziție de gen 397
9.4. Opoziția de număr 398

9.5. Adjective invariabile 400
9.6. Acordul și determinarea adjectivului 401
9.7. Topica adjectivului 403
9.8. Intensitatea și comparația 403
9.9. Gradele de comparație 406
9.10. Gradele de intensitate 407

10. PRONUMELE 409

10.0. Definiția și conținutul clasei 409
10.1. Pronumele personal 410
10.2. Paradigma cazuală a pronumelui personal 413
10.3. Cazul genitiv al pronumelui personal 413
10.4. Situația contextuală a formelor 414
10.5. Pronumele de politețe 415
10.6. Pronumele reflexiv 416
10.7. Pronumele de întărire 417
10.8. Pronumele posesiv 418
10.9. Pronumele demonstrativ 420
10.10. Pronume relativ-interogative sau pronume relative și pronume interogative 422
10.11. Pronumele interogativ 423
10.12. Pronumele relativ 424
10.13. Pronumele nehotărît 426
10.14. Pronumele negativ 429

11. NUMERALUL 430

11.0. Definiția și conținutul clasei 430
11.1. Numeralul cardinal propriu-zis 431
11.2. Numeralul colectiv 434
11.3. Numeralul fracționar 434
11.4. Numeralul multiplicativ 435
11.5. Numeralul distributiv 435
11.6. Numeralul adverbial 435
11.7. Numeralul ordinal 436

12. VERBUL 438

12.0. Definiția și conținutul clasei 438
12.1. Locuțiunile verbale 440
12.2. Verbe tranzitive și intranzitive 442
12.3. Clasarea verbelor după indicele de persoană 444
12.4. Predicativitatea 445
12.5. Verbele actualizate ca auxiliare morfologice 446
12.6. Verbele actualizate ca auxiliare de modalitate 448
12.7. Verbele actualizate ca semiauxiliare de aspect 449
12.8. Verbe actualizate copulativ 451
12.9. Cîteva procedee de descriere a predicativității și a nonpredicativității unor verbe 452
12.10. Opoziția de număr și persoană 460
12.11. Opoziția de diateză 464
12.12. Diateza activă 465
12.13. Diateaza pasivă 465

12.14. Diateza reflexivă 467
12.15. Opozițiile modale 469
12.16. Modul indicativ 470
12.17. Modul conjunctiv 471
12.18. Modul condițional (optativ) 471
12.19. Modul prezumtiv 473
12.20. Modul imperativ 473
12.21. Modurile nonpersonale 474
12.22. Modul infinitiv 474
12.23. Modul gerunziu 478
12.24. Modul participiu 479
12.25. Modul supin 481
12.26. Opoziția de timp 482
12.27. Sufixele de marcă temporală 484
12.28. Verbe defective 489
12.29. Verbele neregulate 491
12.30. Sistemul conjugărilor 492

13. ADVERBUL 497

13.0. Definiția și conținutul clasei 497
13.1. Clasarea adverbelor după structură 504
13.2. Clasarea adverbelor după semnificație 505
13.3. Adverbe substitute 508
13.4. Gradele de intensitate și de comparație 508

14. PREPOZIȚIA 510

14.0. Definiția și conținutul clasei 510
14.1. Clasarea prepozițiilor 514
14.2. Regimul cazual al prepoziției 516
14.3. Cîteva aspecte ale semanticii propozițiilor 517

15. CONJUNCȚIA 523

15.0. Definiția și conținutul clasei 523
15.1. Tipologia conjuncțiilor după structură 523
15.2. Conjuncții coordonatoare și subordonatoare 525
15.3. Tipologia conjuncțiilor coordonatoare 525
15.4. Tipologia conjuncțiilor subordonatoare 527
15.5. Conjuncții (și alte elemente) corelate contextual 530

16. INTERJECȚIA 532

16.0. Definiția și conținutul clasei 532
16.1. Clasificarea interjecțiilor după structură și după proveniență 532
16.2. Cîteva probleme de semantică în clasa interjecției 533
16.3. Funcția sintactică a interjecțiilor 537

17. NIVELUL SINTACTIC AL LIMBII ROMÂNE 538

17.0. Sintaxa 538
17.1. Unități și clase de unități sintactice 539
17.2. Topica 541
17.3. Structura sintactică, morfologică și semantică 544

17.4. Relațiile sintactice 546
17.5. Tipologia relațiilor sintactice 553
17.6. Enunțuri nonpropoziționale 558
17.7. La limita dintre enunțurile nonpropoziționale și cele propoziționale 561
17.8. Clasificarea enunțurilor propoziționale 564
17.9. Subiectul 572
17.10. Criteriile definirii formale a subiectului 574
17.11. Realizarea subiectului 578
17.12. Clasificarea subiectului după structură 584
17.13. Adresarea 586
17.14. Predicatul 588
17.15. Clasificarea predicatului 590
17.16. Predicatul verbal simplu 591
17.17. Predicatul verbal compus 592
17.18. Predicatul nominal 594
17.19. Numele predicativ 596
17.20. Predicatul adverbial 599
17.21. Predicatul interjecțional 599
17.22. Acordul predicatului cu subiectul 601
17.23. Atributul 603
17.24. Aspecte ale clasificării atributului 608
17.25. Atributul realizat prin adjectiv 612
17.26. Atributul substantival 619
17.27. Atributul pronominal 626
17.28. Atributul verbal 629
17.29. Atributul adverbial 630
17.30. Apoziția 631
17.31. Unele aspecte ale clasificării apoziției 633
17.32. Predicativul suplimentar 637
17.33. Aspecte ale clasificării predicativului suplimentar 641
17.34. Complementul și problemele clasificării lui 644
17.35. Complementul direct 647
17.36. Complementul indirect 655
17.37. Alte complemente noncircumstanțiale 660
17.38. Circumstanțialele 670
17.39. Fraza 677
17.40. Coordonarea la nivelul frazei 683

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1°. SIGLE ŞI ABREVIERI DE PERIODICE, DICŢIONARE, ANTOLOGII

ACIL X = *Actes du X-e Congrès International des Linguistes*. Bucarest, 28 août—2 septembre, 1967; vol. I—IV — Bucureşti, 1969—1970.

ACILFR = *Actele celui de al XII-lea Congres Internaţional de Lingvistică şi Filologie Romanică*, vol. I—II, Bucureşti, 1970—1971.

ALIL = *Anuar de lingvistică şi istorie literară* (fost *Studii şi cercetări ştiinţifice. Filologie* şi *Anuar de filologie)*, Iaşi, 1950 ş.u.

ALR I—II = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul limbii române din Cluj. *Partea I* (ALR I), vol. I—II de Sever Pop, Cluj, 1938; Sibiu—Leipzig, 1942; Partea a II-a (ALR II), vol. 1, de Emil Petrovici, Sibiu—Leipzig, 1940—1942.

ALRs.n. I—II = *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, Bucureşti, Editura Academiei, vol. I—II, 1956; vol. III, 1961.

ALRM I—II = *Micul Atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul limbii române din Cluj. Partea I (ALRM I), vol. I—II de Sever Pop, Cluj, 1938; Sibiu—Leipzig, 1942; Partea a II-a (ALRM II), vol. I, de Emil Petrovici, Sibiu—Leipzig, 1940.

ALRMs.n. I = *Micul Atlas lingvistic român*, serie nouă, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1956.

ANARSR = *Analele Academiei Republicii Socialiste România*. Bucureşti, 1948 ş.u.

Arh = *Arhiva*, organul Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi. Revistă trimestrială de filologie, istorie şi cultură românească, Iaşi, 1889—1940.

AUB = *Analele Universităţii Bucureşti*, Seria ştiinţe sociale, Filologie, Bucureşti, 1954 ş.u.

AUI = *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza"* (serie nouă), Secţiunea III (Ştiinţe sociale), Seria filologie, Iaşi, 1955 ş.u.

AUT = *Analele Universităţii din Timişoara*, Secţia ştiinţe filologice, Timişoara, 1963 ş.u.

BL = *Bulletin linguistique*, publié par A. Rosetti, vol. I—IX, Paris, Copenhague, Bucarest, 1933—1938.

BPh = *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Phillippide"*, Universitatea din Iaşi. Director Iorgu Iordan, Iaşi, 1934—1947.

CADE = I.-A. Candrea — Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*, Bucureşti, Ed. „Cartea românească", 1926—1931.

Cihac = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. I—II, 1870—1879.

CILRL = *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea,* redactor responsabil Tudor Vianu, Editura Academiei, vol. I—III, 1956—1962.

CL = *Cercetări de lingvistică,* Cluj, 1956 ş.u.

CLTA = *Cahiers de linguistique théorique et appliquée,* Bucarest, 1962 ş.u.

CO = *Contribution onomastique,* publiées à l'occasion du VI-e Congrès International des Sciences Onomastiques à Munich du 24 au 28 Août, Bucarest, Ed. de l'Académie, 1958.

CS = *Culegere de studii,* Institutul pedagogic de limba şi literatura rusă „Maxim Gorki", Bucureşti, 1962.

DA = *Dicţionarul limbii române,* serie veche; tom.I, partea I: A—B, Librăria Socec, 1913; tom. I, partea II: C, Tipografia ziarului „Universul", 1940; tom. I, partea III, fasc. I: *D-de.* „Universul", 1949; tom. II, partea I: F—I, Imprimeria naţională, 1934; tom. II, partea II, fasc. I: *L — lacustru.* „Universul", 1937; tom. II, partea III: *Ladă-lojniţă* [fără editură şi an], Bucureşti.

DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române.* Acad. R.S. România, Institutul de lingvistică din Bucureşti. Conducătorii lucrării: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, Editura Acad. R.S. România, 1975.

DI = *Dicţionar invers.* Editura Academiei, 1957.

DL LAROUSSE = *Dictionnaire de linguistique,* par Jean Dubois, Mathée Giacomo, Louis Guespin, Christiane Marcellesi, Jean-Pierre Mével. Paris, Larousse, 1973.

DLR = *Dicţionarul limbii române,* Acad. R.S. România, *serie nouă,* tom. VI, litera M; tom. VII, partea I, litera N; tom. VII, partea II, litera O; tom. VIII, partea I, litera *P-păzui;* partea II, *Pe-pînar;* tom. IX, litera R, Ed. Acad. R.S. România, 1965 ş.u.

DLRLC = *Dicţionarul limbii române literare contemporane,* vol. I—IV, Editura Academiei, 1955—1957.

DLRM = *Dicţionarul limbii române moderne,* Editura Academiei, 1958.

DN = Florin Marcu — Constant Maneca, *Dicţionar de neologisme,* II, Ed. ştiinţifică, 1966.

DR = *Dacoromania.* Buletinul Muzeului limbii române condus de Sextil Puşcariu, Cluj, Sibiu, 1920—1948.

ELS = *Elemente de lingvistică structurală;* redactor responsabil I. Coteanu, Ed. ştiinţifică, 1967.

FD = *Fonetică şi dialectologie.* Institutul de lingvistică din Bucureşti, Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, 1958 ş.u.

GLR = *Gramatica limbii române,* vol. I—II, ed. a II-a. Editura Academiei, 1963.

IOOP = *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie,* III, Ed. Acad. R.S. România, 1971.

LANGAGE = *Le langage,* sous la direction d'André Martinet, Paris, Éd. Gallimard, 1968.

LL = *Limbă şi literatură.* Societatea de ştiinţe filologice din R.S. România, Bucureşti, 1955 ş.u.

LR = *Limba română,* Institutul de lingvistică, Bucureşti, 1952 ş.u.

LRC, 1974 = *Limba română contemporană,* coordonator Ion Coteanu. Vol. I, *Fonetica, fonologia, morfologia,* de Georgeta Ciompec, Constantin Dominte, Valeria Guţu Romalo, Clement Mîrza, Emanuel Vasiliu.

E.D.P., 1974; vol. II, *Vocabularul*, de I. Coteanu şi A. Bidu-Vrănceanu, E.D.P., 1975.

NL I, II, III, IV, V = *Новое в лингвистике*, выпуск I—IV, Изд-во иностранной литературы, Москва 1960—1965

„Omagiu Iordan" = *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1958.

PJa = *Проблемы языкознания*. Москва, 1967.

PLG = *Probleme de lingvistică generală*, vol. I—VII, Editura Academiei, 1959 ş.u.

PS = *Probleme de stilistică*. Culegere de articole, Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1964.

PSt = *Poetică şi stilistică*. Orientări moderne. Prolegomene şi antologie, Ed. Univers, Bucureşti, 1972.

RRL = *Revue Roumaine de Linguistique* (pînă în 1964, *Revue de linguistique)*, Bucureşti, 1956 ş.u.

RS = *Romanoslavica*. Asociaţia slaviştilor din R. S. România, Bucureşti, 1958—1972.

SAL = *Statistique et analise linguistique*. Faculté des lettres et sciences humaines de Strasbourg. Centre de philologie et de littératures romanes, Paris, PUF, 1966.

SCL = *Studii şi cercetări lingvistice*. Institutul de lingvistică, 1950 ş.u.

Sem. = Semantics. An interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology, edited by D. D. Steinberg and L. A. Jakobovits, Cambridge, at the University Press, 1971.

SG = *Studii de gramatică*, vol. I, II, III, Editura Academiei, 1956—1961.

SL = *Sistemele limbii*. Redactori responsabili Ion Coteanu şi Lucia Wald, Editura Academiei, 1970.

SMFC = *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I—VI, Ed. Acad. R.S. România. 1959—1972.

VJa = *Вопросы языкознания*, Ан. СССР, Москва, 1952 ş.u.

VM = *Вопросы металингвистики*, Изд. Ленинградского Университета, 1973.

2°. ARTICOLE ŞI VOLUME

Alarcos Llorach = Emilio Alarcos Llorach, *Les réprésentations graphiques du langage*, Langage, p. 513—568.

Akulenko, 1963 = V. V. Akulenko, *Există un lexic internaţional?*, în *Lingvistică generală* (culegere de articole traduse din limba rusă), Ed. ştiinţifică, 1963.

Andriescu, 1958 = Al. Andriescu, *Observaţii asupra folosirii expresiei idiomatice în proza artistică*, in AUI, vol. I, 1955.

Andriescu, 1955 = Al. Andriescu, *Funcţia stilistică a izolărilor livreşti în limba vorbită*, în „Omagiu Iordan" 1958.

Arutiunova, 1967 = Н.Д. Арутюнова, О простейших значимых единицах, VJa, 1967.

Asan, 1961 = Finuţa Asan, *Reluarea complementului în limba română*, în SG, III, 1961.

Avram, A., 1958 = Andrei Avram, *Semivocalele româneşti din punct de vedere fonologic*, în SCL, IX, 1958, nr. 1.

Avram, A. 1961 (a) = Andrei Avram, *Neutralizarea şi alternanţele fonologice*, în FD, III, 1961

2°. VOLUME, STUDII, ARTICOLE

Avram, A. 1961 (b) = Andrei Avram, *Cercetări asupra sonorității în limba română*, București, 1961.

Avram, A. 1966 = Andrei Avram, *Interpretarea fonologică a semivocalelor inițiale de silabă în limba română*, în SCL, XVII, 1966, p. 531–545.

Avram, A. 1967 = Andrei Avram, *Despre neutralizarea opozițiilor lingvistice*, ELS, 1967.

Avram, M., 1958 = Mioara Avram, *Note asupra accentului ca mijloc de diferențiere semantică în limba română*, în „Omagiu Iordan", 1958.

Avram, M. 1960 = Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, Editura Academiei, 1960.

Avram, M. 1965 = Mioara Avram, *O specie modernă a atributului în dativ și alte probleme ale determinării atributive*, în LR, XIV, 1965, nr. 4.

Bach, 1973 = Emmon Bach, *Introduction au grammaires transformationnelles* (traducere din engleză), Paris, A. Collin 1973.

Barthes, 1967 = Roland Barthes, *Le degré zero de l'écriture*, Paris, Le Seuil, 1953.

Baudouin de Courtenay, 1963 = Иван Александрович ¡Бодуэн де Куртенэ, *Избранные произведения*, АН СССР, I, II, Москва, 1963

Bendix, 1972 = Edward H. Bendix, *The data of semantic description*, Sem, 1971.

Benveniste, 1966 = Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard, 1966.

Bidu, 1961 = Angela Bidu, *Pronumele relativ în cazania lui Varlaam*, în LR, X, 1961, nr. 3.

Bloomfield, 1968 = Л. Блумфильд, *Язык*, Москва, 1968 (trad. din limba engleză a lucrării *Language*, 1933, 1935, 1965).

Budagov, 1962 = R. A. Budagov, *Problemele studierii limbilor literare romanice*, Ed. științifică, 1962.

Bulîghina, 1967 = Г. В. Булыгина, Об организации плана содержания с точки зрения её соотвествия организации планов выражения, VJA, 1967.

Buyssens, 1969 = E. Buyssens, *De la connotation ou communication implicite*, în ACIL, X, vol. II, 1969.

Byck, 1967 = Jacques Byck, *Studii și articole*. Pagini alese, Ed. științifică, 1967.

Canarache, 1962 = Ana Canarache, *Folosirea infinitivului lung*, în LR, XI, 1962, nr. 3.

Carabulea, 1957 = Elena Carabulea, *Termenii comparativului și superlativului relativ*, în SG, II, 1957.

Caragiu, 1957 = Matilda Caragiu Marioțeanu, *Sintaxa gerunziului românesc*, în SG, II, 1957.

Caragiu, 1962 = Matilda Caragiu Marioțeanu, *Moduri nepersonale*, în SCL, XIII, 1962.

Caragiu, 1967 = Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, Ed. științifică, 1967.

Casares, 1958 = (traducere din spaniolă a lucrării *Introducción a la lexicografia moderna*, Madrid, 1950), Moscova, 1958.

Cazacu, 1960 = Boris Cazacu, *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*. E.S.P.L.A, 1960.

Cazacu, 1966 = Boris Cazacu, *Studii de dialectologie română*, Ed. științifică, 1966.

Cazacu, 1972 = Boris Cazacu, *Constituirea normelor exprimării literare*, în LL, * * * 1972.

Chomsky, 1957 = Noam Chomsky, *Sintactic Structures*, La Haye, Mouton, 1957.

Chomsky, 1965 = Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Sintax*. Cambridge, Mass, MIT Press, 1965.

Chomsky, 1971 = Noam Chomsky, *Deep structure, surface structure, and semantic interpretation*, Sem, 1971.

Ciobanu, 1959 = Elena Ciobanu, *Formarea numelor de familie feminine de la masculine*, în SMFC, Vol. I, 1959.

Ciobanu, 1957 = Fulvia Ciobanu, *Observații asupra prepozițiilor și locuțiunilor prepoziționale în limba română*, în SG, I, 1957.

Ciobanu, 1961 (a) = Fulvia Ciobanu, *Valorile prepozițiilor în construcție cu adverbele*, în SG, III, 1961.

Ciobanu, 1961 (b) = Fulvia Ciobanu, *Unele aspecte ale corespondenței dintre elementele prepoziționale și cele conjuncționale, cu referire specială la locuțiuni*, în SG, III, 1961.

Ciobanu, Hasan = Fulvia Ciobanu, Finuța Hasan, *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, *Compunerea*, Ed. Acad. R.S. România, 1970.

Cohen, 1959 = Marcel Cohen, *La Grande Invention de l'écriture et son évolution*, 3 vol., Paris, Imprimerie nationale, 1959.

Coseriu, 1967 = Eugenio Coseriu, *Teoria del lenguaje y lingüística general*, Cinco estudios, segunda edicion, Editorial Gredos, Madrid, 1967.

Coteanu, 1958 = I. Coteanu, *Contribuție la teoria articolului*, în SCL, IX, 1958, nr. 1.

Coteanu, 1960 = I. Coteanu, *În legătură cu sistemul vocabularului*, în PLG, II, 1960.

Coteanu, 1961 (a) = I. Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale*, Ed. științifică, 1961.

Coteanu, 1961 (b) = I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Ed. științifică, 1961.

Coteanu, 1969 = I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, Ed. Acad. R.S. România, 1969.

Coteanu, 1970 = I. Coteanu, *Idiostilul*, în SL, 1970.

Coteanu, 1973 = I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, Ed. Acad. R.S. România, 1973.

Coteanu, Vasiliu, 1960 = I. Coteanu și Em. Vasiliu, *Conținut și formă în limbă*, în PLG, II, 1960.

Densusianu, ILR = Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, *Les origines*, Paris, 1901, București, 1939; vol. II, *Le seizième siècle*, fasc. 1, 2, 3, 1914, 1932, 1938. *Istoria limbii române*, vol. I, II, București, 1961.

Dessaintes, 1960 = Maurice Dessaintes, *La construction par insertion incidente (étude grammaticale et stilistique)*, Paris, 1960.

Diaconescu, 1957 = Paula Diaconescu, *Rolul elementului verbal în componența predicatului nominal*, în SG, II, 1957.

Diaconescu, 1959 = P. Diaconescu, *Omonimia și polisemia*, în PLG, I, 1959.

Diaconescu, 1970 = P. Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, Ed. Acad. R.S. România, 1970.

Diaconu, 1959 = Ion Diaconu, *Există pronume relative compuse în limba română?*, în LR, VIII, 1959, nr. 2.

Dimitrescu, 1958 = Florica Dimitrescu, *Locuțiunile verbale în limba română*, București, 1958.

Dimitriu, 1967 = C. Dimitriu, *Observații în legătură cu verbele semiauxiliare de aspect*, în LR, XV, 1967, nr. 4.

Dominte, 1970 = Constantin Dominte, *Exprimarea relațiilor spațiale și temporale prin prepoziții în limba română*, în SL, 1970.

Doroşevski, 1973 = Witold Doroszewski, *Elementy leksykologii i semiotyki*, Warszawa, 1970; trad în l. rusă.
Dragomirescu, 1963 = N. Gh. Dragomirescu, *Auxiliarele modale*, în LL, nr. 7, 1963.
Dragomirescu, 1975 = N. Gh. Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, Ed. ştiinţifică, 1975.
Drăganu, 1945 = N. Drăganu, *Elemente de sintaxă a limbii române*, Bucureşti, 1945.
Dubois, 1965, 1969 = Jean Dubois, *Grammaire structurale du français*, vol. I, *Nom et pronom*; vol. II, *Le verbe*, III, *La phrase et les transformations*, Paris, 1965, 1969.
Evseev, 1974 = Ivan Evseev, *Semantica verbului*, Ed. Facla, Timişoara, 1974.
Fillmore, 1971 = Charles J. Fillmore, *Types of lexical information*, Sem., 1971.
Fourquet, 1968 = Jean Fourquet, *Langue. Dialecte. Patois*, în Langage, 1968.
François, 1968 = Fréderic François, *Le langage et ses fonctions* (p. 3—19); *Caractères généraux du langage* (p. 20—45); *La description linguistique* (p. 171—288), în Langage, 1968.
Frei, 1929 = Henri Frei *La Grammaire des fautes. Introduction à la linguistique fonctionnelle*, Paris—Geneva, 1929.
Gabinski, 1967 = М. А. Габинский, *Об общеязыковых признаках частей речи*, VJa, 1967.
Garde, 1968 = Paul Garde, *l'Accent*, Paris, PUF, 1968.
Gleason, 1969 = H. A. Gleason, *An Introduction to Descriptive Linguistics*, 1955, 1961; trad. în fr. *Introduction à la linguistique*, Paris, Larousse, 1969.
Grammont, 1933 = Maurice Grammont, *Traité de phonétique*, Paris, Delagrave, 1933.
Graur, 1929 = A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929.
Graur, 1954, 1957 = Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Bucureşti, 1954.
Graur, 1956 = Alexandru Graur, *Pentru o sintaxă a propoziţiilor principale*, în SG, I, 1956.
Graur, 1957 = Alexandru Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în SG, II, 1957.
Graur, 1960 = Al. Graur, *Studii de lingvistică generală* (variantă nouă), Editura Academiei, 1960.
Graur, 1963 = Al. Graur, *Evoluţia limbii române*, 1963.
Graur, 1968 = Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Ed. ştiinţifică, 1968.
Graur, 1974 = Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, Ed. ştiinţifică, 1974.
Graur—Rosetti, 1938 = A. Graur—A. Rosetti, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în BL, VI, 1938
Grădinaru, 1974 = Alexandrina Grădinaru, *Încercare de delimitare contextuală a verbelor copulative în limba română*, în PLG, VI, 1974.
Greimas, 1966 = A. J. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris, Larousse, 1966.
Gross, 1968 = Maurice Gross, *Grammaire transformationnelle du français. Syntaxe du verbe*, Paris, Larousse, 1968.
Guiraud, 1962 = P. Guiraud, *La syntaxe du français* Paris, PUF, ,,Que sais-je?", 1962.
Guiraud, 1968 = P. Guiraud, *Langage et théorie de la communication*, în Langage *1968* *Les fonctions sécondaires du langage*, ibidem.
Guţu, 1956 = Valeria Guţu, *Semiauxiliarele de mod*, în SG, I, 1956.
Guţu, 1957 = Valeria Guţu, *Propoziţii relative*, în SG, II, 1957.
Guţu, 1961 = Valeria Guţu, *Semiauxiliare de aspect?*, în LR, X, 1961, nr. 1.
Guţu, 1968 = Valeria Guţu Romalo, *Morfologia structurală a limbii române*, Ed. Acad. R.S. România, 1968.

Guțu, 1972 = Valeria Guțu Romalo, *O problemă controversată în gramatica românească: diateza*, în LL, XVIII, 1972, nr. 1.

Guțu, 1973 = Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, E.D.P., 1973.

Hjelmslev, 1967 = Louis Hjelmslev, *Preliminarii la o teorie a limbii* (trad. din l. engleză), București, 1967.

Hristea, 1968 = Theodor Hristea, *Probleme de etimologie.* Studii. Articole. Note, Ed. științifică, 1968.

Iliescu, 1956 = Maria Iliescu, *Concurența dintre pronumele relative* care *și* ce, în SG, I, 1956.

Ionașcu, 1957 = Al. Ionașcu, *Morfemul și structura morfologică a cuvîntului*, în SCL, VIII, 1957.

Iordan, 1943 = Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, ed. I., 1943; ed. II, 1948.

Iordan, 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană* (LRC), Ed. Ministerului Învățămîntului, 1956.

Iordan, 1962 = Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, Editura Academiei, 1962.

Iordan, 1967 = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Editura Academiei, 1963.

Iordan, 1975 = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Ediție definitivă, Ed. științifică, 1975.

Iordan, Guțu, Niculescu, SMLRC = Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Ed. științifică, 1967.

Istrate, 1960 = G. Istrate, *Originea și dezvoltarea limbii române literare*, în AUI, VI, 1960 (Fasc. 2, suplim.)

Istrate, 1970 = Gavril Istrate, *Limba română literară. Studii și articole*, Ed. Minerva, 1970.

Ivănescu, 1947 = Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947 (1948).

Ivănescu, 1957 Gh. Ivănescu, *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes.* Extrait de *Mélanges linguistiques*, Ed. de l'Académie Roumaine, Bucarest, 1957.

Jakobson, 1963 = Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963.

Jakobson, 1960 = Roman Jakobson, *Style in Language*, Mass., MIT Press, 1960 (p. 350–377); trad. în l. română *Lingvistică și poetică*, în PS, 1964.

Jakobson, Fant, Halle, 1962 = Roman Jakobson, Gunnar M. Fant, Morris Halle, *Preliminaries to speech Analysis*, Cambridge, Mass, MIT Press, 1952; ed. 9, 1969 (trad. în l. rusă, în NL, vol. II, 1962).

Katz, 1971 = Jerrold J. Katz, *Semantic theory*, Sem, 1971.

Katz, Postal, 1964 = Jerrold J. Katz, Paul M. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Description*, Cambridge, Mass. MIT Press, 1964.

Kondratov, 1968 = A. Kondratov, *Sons et signes*, Moscova, 1968.

Kurylowicz, 1960 = Jerzy Kurylowicz, *Esquisses linguistiques*, Polska Akademia Nauk, Varsovie, Cracovie, 1960, trad. în l. rusă, *Очерки по лингвистике*, Москва, И.Л, 1962.

Labov, 1972 = William Labov, *Asupra mecanismului schimbării lingvistice (On the Mechanism of Linguistic Change)*, trad. din l. engleză, în Ruxăndoiu — Chițoran 1975 (p. 189–194).

Lakoff, 1971 = George Lakoff, *On generative semantics*, Sem, 1971.

Linsky, 1971 = Leonard Linsky, *Reference and referents*, Sem. 1971.

Lomtev, 1972, = Г.П. Ломтев, *Фонологиа современного русского языка*, Moscova, 1972.]

Lomtev, 1975 = Г.П. Ломтев. *Общее и русское языкознание*, Moscova 1975.

Macrea, 1961 = D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Ed. ştiinţifică, 1961.

Macrea, 1973 = D. Macrea, *Limbă şi lingvistică română*, E.D.P., 1973.

Malmberg, 1968 = Bertil Malmerg, *Les nouvelles Tendances de la linguistique*, Paris, PUF, 1968.

Malmberg, 1973 = Bertil Malmberg, *La Phonétique*, Paris, PUF, „Que sais-je", 1954; 10e éd., 1973.

Maneca, 1966 = Constant Maneca, *Consideraţii asupra stilurilor limbii române literare în lumina frecvenţei cuvintelor*, în LR, XV, 1966, nr. 4.

Maneca, 1969 = Constant Maneca, *Analiza semică a lexicului*, în LR, XVIII, 1969, nr. 1.

Marcus, 1966 = Solomon Marcus, *Lingvistica matematică*, ed. a II-a E.D.P., 1966.

Marcus, 1970| = Solomon Marcus, *Poetica matematică*, Ed. Acad. R.S. România, 1970.

Martinet, 1963 = André Martinet, *Éléments de linguistique générale*, 3e ed., Paris, Armand Colin, 1963.

Matusevici, 1976 = М.И. Матусевич, *Современный русский язык. Фонетика*, Moscova 1976.

Măruţă, 1955 = Toma Măruţă, *Ideea de superlativ în limba română*, în LL, I, 1955.

Meillet, 1921—1966 = Antoine Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, vol. I, II Paris, Champion, 1921 (1926), Klincksieck, 1936.

Mel'nicov, 1967 = Г. П. Мельников, *Системная лингвистика и ее отношение к структурной*, PJa, 1967.

Mel'niciuc, 1967 = А.С. Мельничук, *Аспекты общей теории предложения как единицы речи*, PJa, 1967.

Miclău, 1961 = P. Miclău, *Abstract şi concret în limbă*, în PLG, III, 1961.

Miclău, 1970 = Paul Miclău, *Sistemul limbajului*, in SL, 1970.

Moisil, 1960 = Gr. Moisil, *Probleme puse de traducerea automată. Conjugarea verbelor în limba română*, în SCL, XI, 1960, nr. 1.

Mounin. 1971 = G. Mounin, *Clefs pour la linguistique*, Seghers, Paris, 1968; 1971.

Ocheşeanu, 1959 = Rodica Ocheşeanu, *Prefixe superlative în limba română*, în SMFC, vol. I, 1959.

Pană, 1967 = Gabriela Pană, *Tranzitivitate şi diateză*, în SCL, XVIII, 1967, nr. 1.

Pană, 1968 = Gabriela Pană Dindelegan, *Consideraţii pe marginea unor discuţii despre diateză*, in LR, XVII, 1968, nr. 3.

Pană, 1974 = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa transformaţională a grupului verbal în limba română*, Ed. Acad. R.S. România, 1974.

Pascu, 1916 = G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Ed. Academiei, 1916.

Paul, 1960 = Г. Пауль, *Принципы истории языка; перевод с немецкого*, Moscova, ИЛ, 1960. (H.Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle, 1937).

Pătruţ, 1961 = I. Pătruţ, *Despre structura şi clasificarea verbelor româneşti*, în CL, VI, 1961, nr. 2.

Petrovici, 1950 = E. Petrovici, *Corelaţia de timbru a consoanelor dure şi moi în limba română*, în SCL, 1950, nr. 2.

Petrovici, 1952 = E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL, III, 1952, nr. 2.

Petrovici, 1956 = E. Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL, VII, 1956, nr. 1–2.

Philippide, OR = Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. I, Iași, 1923, vol. II, Iași, 1927.

Pușcariu, LR = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, 1940; vol. II, Editura Academiei, 1959.

Robu, 1970 = V. Robu, *Indicele de ordine ierarhică în structura silabei*, în SCL, XXII, 1970.

Robu, 1973 (a) = V. Robu, *Sintaxa planurilor vorbirii în limba română* în LR, XXII, 1973, nr. 2.

Robu, 1973 (b) = V. Robu, *De la torna, torna fratre, la Petre, numele unui român dobrogean din secolul al X-lea*, Pontica, VI, 1973.

Robu, 1974 = Vladimir Robu, *Sintonematica*, în PLG, VI, 1974.

Robu, 1977 = Vladimir Robu, *Contribuții teoretice privind accentul intensiv și accentul tonic*, in PLG, VII, 1977.

Roceric, 1968 = Alexandra Roceric Alexandrescu, *Fonostatistica limbii române*, Ed. Acad. R.S. România, 1968.

Roceric–Golopenția, 1961 = Alexandra Roceric, Sanda Golopenția, *Observații asupra intonației în limba română*, în SCL, XII, 1961.

Rosetti, 1947 = Al. Rosetti, *Le mot ;* esquisse d'une théorie générale, ed. a II-a. Copenhaga–București, 1947.

Rosetti, 1959 = Al. Rosetti, *Sur la théorie de la syllabe*, La Haye, Mouton, 1959, 1963.

Rosetti, 1967 = Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, ed. a IV-a revăzută și adăugită, Ed. științifică, 1967.

Rosetti, 1968 = Acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, EPL, 1968.

Rosetti, Cazacu, Onu, 1971 = Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, Ed. Minerva, 1971.

Rudnev, 1959 = А.Г. Руднев, *Синтаксис осложненного предложения*, Moscova, 1959.

Russu, 1967 = I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Ed. științifică, 1967.

Russu, 1970 = I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, Ed. Acad. R.S. România, 1970.

Ruxăndoiu–Chițoran, 1975 = Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Dumitru Chițoran, *Sociolingvistică*, E.D.P., 1975.

Sapir, 1968 = Edward Sapir, *Linguistique* (trad. din l. engleză), Paris, Ed. de Minuit, 1968.

Saussure, 1971 = Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*. Publié par Charles Bally et Albert Sechehaye, Paris, Payot, 1971.

Schaff, 1966 = Adam Schaff, *Introducere în semantică* (trad. din l. polonă), Ed. științifică, 1966.

Schogt, 1968 = Henry G. Schogt, *La dynamique du langage*, în *Langage*, 1968.

Seche, 1960 = Luiza Seche, *În jurul categoriei numeralului*, în LR, IX, 1960, nr. 3.

Slama-Cazacu 1958 = Tatiana Slama-Cazacu, *Despre „cuvinte concrete" și „cuvinte abstracte"*. „Omagiu Iordan", 1958.

Slama-Cazacu, 1959 = Tatiana Slama-Cazacu, *Limbaj și context*, 1959.

Slama-Cazacu 1968 = Tatiana Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, Ed. științifică, 1968.

Slave, 1957 = Elena Slave, *Prezumtivul*, în SG, II, 1957.

Slave, 1974 = Elena Slave, *Conotația*, în PLG, VI, 1974.

Stepanov, 1975 = Ю.С. Степанов, *Основы общего языкознания*, Moscova, 1975.

Stepanova, 1967 = М.Д. Степанова, О лингвистической вероятности, PJa, 1967.

Șaumian, 1962 = С.К.Шаумиан, *Проблемы теоретической фонологии*, Москва, 1962.

Șerban, 1974 = V. Șerban, *Teoria și topica propoziției în româna contemporană*, E.D.P., 1974.

Șuteu, 1973 = Flora Șuteu, *Limba română contemporană termen tehnic*, în LR, XXII, 1973, nr. 1.

Șuteu, 1959 = Valeriu Șuteu, *Observații asupra frecvenței cuvintelor în operele unor scriitori români*, în SCL, X, 1959, nr. 3.

Tiktin, 1945 = H. Tiktin, *Gramatica română*, ed. III, 1945.

Todoran, 1956 = R. Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor daco-române*, în LR, V, 1956, nr. 2.

Troubetzkoy, 1957 = N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie* (trad. J. Cantineau), Paris, Klincksieck, 1949, 1957.

Ursu, 1962 = N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Ed. științifică, 1962.

Vasiliu, 1960 = Em. Vasiliu, *Metode de analiză în lingvistica modernă*, în LR, IX, 1960, nr. 6.

Vasiliu, 1961 = Em. Vasiliu, *Sistemul vocalic al limbii române*, în SCL, XII, 1961, nr. 1.

Vasiliu, 1965 = Em. Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Ed. științifică, 1965.

Vasiliu, 1968 = Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Ed. Acad. R.S. România, 1968.

Vasiliu, 1970 = Emanuel Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, Ed. Acad. R.S. România, 1970.

Vasiliu, Golopenția, 1969 = E. Vasiliu, Sanda Golopenția-Eretescu, *Sintaxa transformațională a limbii române*, Ed. Acad. R.S. România, 1969.

Vasiliu, L, 1961 (a) = Laura Vasiliu, *Schiță de sistem al prepozițiilor limbii române*, SG, III, 1961.

Vasiliu, 1961 (b) = Laura Vasiliu, *Cîteva observații asupra conținutului semantic al prepozițiilor în lumina categoriilor generalului și particularului*, în PLG, III, 1961.

Vasiliu, 1964 = Laura Vasiliu, *Cuvinte și grupuri de cuvinte cu funcție prepozițională*, LR, 1964, nr. 2.

Vendryes, 1921 = J. Vendryes, *Le Langage. Introduction à l'histoire*, Paris, La Renaissance du Livre, 1921.

Wald, 1973 = Lucia Wald, *Sisteme de comunicare umană*, Ed. științifică, 1973.

Wartburg, 1963 = W.v. Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*. Paris, PUF, 1963.

Zveghințev, 1960 = В. А. Звегинцев, *Лингвистическое датирование методом глоттохронологии* (*лексикостатистики*), NL, vol. I, 1960 (p. 9—23); *Теоретические лингвистические предпосылки гипотезы Сепира-Уорфа*, ibid. (p. 111—134); *Глоссематика и лингвистика* (p. 215—243).

1

INTRODUCERE

1.0. Limba română contemporană ca obiect de studiu

În anul 1951, cînd în planurile de învățămînt ale facultăților filologice s-a introdus disciplina *Limba română contemporană*, s-a săvîrșit un act de politică culturală de cea mai mare însemnătate pentru lingvistica românească, pentru stabilirea locului pe care problemele însușirii și folosirii corecte a limbii române naționale, ale cultivării ei deliberate sub îndrumarea forurilor academice trebuie să-l ocupe în viața spirituală a societății noastre socialiste. În ansamblul celorlalte măsuri luate în acei ani de statul român cu privire la elaborarea gramaticii, a dicționarului și a normării pronunțării și a scrierii, introducerea *Limbii române contemporane* ca obiect de studiu în Universitate a însemnat un pas hotărîtor atît pentru integrarea învățămîntului filologic în cerințele teoretice și practice ale culturii românești, cît și pentru destinul acestei discipline.

Anterior, în facultățile de filologie se studia istoria limbii, limitată la perioada veche (cursul lui O v. D e n s u s i a n u se oprea la secolul al XVII-lea), se studiau dialectele sud-dunărene, se preda gramatică istorică. Toate acestea aveau, desigur, o justificare : gramatica istorică descoperă normele proprii ale limbii, care îi determină evoluția, explică mecanismul complicat al schimbărilor și caracterul lor obiectiv, demonstrează latinitatea și originalitatea limbii române în ansamblul celorlalte limbi romanice. Dar lingvistica românească, cu toate meritele și descoperirile ei incontestabile, a rămas multă vreme tributară, într-o anumită măsură, deprinderilor filologice, limitîndu-se cu precădere la studiul textelor literare vechi, iar în învățămîntul superior ea a căpătat o orientare exclusiv diacronică. Acest fapt a avut consecințe nu numai asupra dezvoltării studiilor de lingvistică românească, ci și asupra profilului profesorilor de limba română. Ei erau inițiați în problemele gramaticii istorice ale dialectelor din afara teritoriului lingvistic românesc, cunoștințele lor asupra limbii române contemporane fiind însă mai restrînse.

Studiul limbii române contemporane trebuie să fie mai ales sincronic sau descriptiv și acest punct de vedere este impus de caracterul normativ și pedagogic pe care trebuie să-l aibă pregătirea în Universitate a viitorilor profesori de limba română. Această concepție a stat la baza realizării gra-

maticii Academiei. Astfel, în *GLR* se arată că „Lucrarea constituie o gramatică descriptivă și ca atare au fost eliminate micile adaosuri privitoare la felul cum a evoluat fiecare compartiment din antichitate pînă astăzi. De asemenea, au fost eliminate din discuție datele privitoare la limba secolelor al XVI-lea — al XVIII-lea, considerîndu-se că avem de făcut gramatica limbii literare moderne, deci a limbii îngrijite așa cum se prezintă ea de pe la 1800 încoace" [1].

În același timp, nu se poate da învățămîntului universitar în domeniul limbii un caracter exclusiv sincronic, deoarece apar elemente evolutive chiar sub ochii noștri, cum e cazul cu trecerea funcției articolului *-l* de la substantivele masculine asupra lui *-u* (cei mai mulți vorbitori spun *omu, lupu, pomu*, nu *omul, lupul, pomul*), dispariția unor alternanțe fonetice, slăbirea genului neutru în favoarea genului masculin, care atrage termeni din domeniul tehnicii și științei, precum și alte schimbări despre care va fi vorba în fiecare capitol. Această realitate determină necesitatea ca și într-un studiu descriptiv al limbii române contemporane să se ia în considerare și perspectiva evolutivă, punctul de vedere diacronic al schimbărilor în limbă.

Astăzi, studiul limbii române contemporane ocupă un loc de seamă între celelalte obiecte în toate verigile învățămîntului din țara noastră, fapt pentru care ea a devenit important obiect de studiu în facultățile de profil filologic.

Studiile teoretice și aplicative de lingvistică românească ocupă un loc important în cadrul științelor umaniste, furnizînd date prețioase cu privire la istoria poporului român, la dezvoltarea culturii lui materiale și spirituale.

Avînd o puternică bază materială, tot mai numeroși specialiști care îi asigură forța unui colectiv larg, lingvistica românească și-a legat strîns sarcinile de cercetare și de necesitățile construcției socialiste în domeniul culturii, de rezolvarea problemelor practice ale însușirii și folosirii limbii literare.

Lingvistica noastră a reușit să dea într-un răstimp de numai cîțiva ani o amplă gramatică a limbii române, care a umplut un mare gol în studiul limbii. Deși între cele două ediții există diferențe în ce privește concepția asupra domeniului gramaticii, fiecare din ele corespunde nivelului științei noastre lingvistice în momentul tipăririi lor (1954 și 1963), demonstrează progresul științei românești în acest domeniu, deschizînd, în același timp, calea pentru o și mai mare dezvoltare a ei în viitor.

Astfel, colectivul care s-a ocupat de elaborarea primei ediții din 1954, răspunzînd unor nevoi imediate, a conceput mai larg domeniul gramaticii, lărgind studiul structurii morfologice și sintactice cu capitole de gramatică istorică, de fonetică, fonologie și lexicologie. În ediția a doua s-a renunțat la capitolele de gramatică istorică, de fonetică și lexicologie, s-au adîncit și dezvoltat problemele structurii gramaticale — mai ales în domeniul sin-

[1] *GLR*, I, p. 8.

taxei propoziției și a frazei — și s-a adăugat un capitol asupra unor procedee sintactice cu implicații stilistice, comune propoziției și frazei.

Un loc important ocupă studiile de limbă română contemporană în publicațiile Academiei și ale universităților [2].

Legătura strînsă cu cerințele dezvoltării culturii la nivelul tot mai ridicat cerut de sarcinile construcției socialiste în toate domeniile de activitate se vădește în interesul manifestat pentru cultivarea limbii române literare în vederea unificării ei. Aceasta s-a concretizat în publicarea unor lucrări care să asigure rezolvarea problemelor de ortografie și de punctuație, atît de controversate în trecut. Potrivit sarcinilor trasate Academiei de către statul nostru, prin H.C.M. nr. 3135, din 16 septembrie 1953, prin care s-au aprobat noile norme ortografice ale limbii române, s-a publicat *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, lucrare cu rol hotărîtor în înlăturarea inconsecvenței și a fluctuațiilor în pronunțarea și scrierea românească.

Lingvistica românească a acordat o atenție deosebită și problemelor de lexicografie și lexicologie prin numeroase studii și prin publicarea unor lucrări valoroase, cum sînt dicționarele și studiile privitoare la formarea cuvintelor. Trebuie să menționăm în mod special că, în ultimii ani, se manifestă tot mai mult tendințe înnoitoare; cercetarea structuralistă a limbii, problemele lingvisticii generative, transformaționale și matematice, semantica și statistica lingvistică își fac tot mai mult loc în literatura de specialitate.

La toate acestea se adaugă interesul manifestat de un public foarte larg față de problemele limbii române literare contemporane, prin participarea la discuții cu privire la ortoepie și ortografie, la sensurile unor cuvinte și expresii, ceea ce stimulează pe specialiști și-i mobilizează în soluționarea problemelor științifice care să contribuie la atingerea unui cît mai înalt grad de corectitudine a limbii vorbite și scrise, la standardizarea ei.

Putem spune, deci, că problemele limbii române contemporane se află în centrul preocupărilor lingvistice și că realizările remarcabile obținute pînă în prezent în acest domeniu formează o puternică bază științifică pentru dezvoltarea lingvisticii românești în viitor.

1.1. Limba română contemporană, termen tehnic în lingvistica românească. Sincronie și diacronie

Obiectul lucrării noastre este *Limba română contemporană* cu toate compartimentele ei, concepute ca nivele integrate și integrante într-un sistem ierarhic de unități funcționale: nivelele fonetico-fonologic, lexical, gramatical (morfologic și sintactic). În 1954, cînd unul dintre autorii lucrării de față (I o r g u I o r d a n) a publicat prima ediție a manualului *Limba română contemporană*, atît termenul cît și obiectul de studiu păreau

---

[2] Întrucît marea majoritate a lucrărilor și a publicațiilor de specialitate sînt citate ca material bibliografic documentar în cursul lucrării noastre și în bibliografia selectivă de la începutul ei, nu mai dăm aici titluri și nume de autori.

clare, cu atît mai mult, cu cît încă din 1943, în lucrarea *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, a aceluiași autor, se preciza că este vorba de o descriere a limbii române, așa cum se prezintă ea din secolul al XIX-lea pînă în zilele noastre.

Ulterior însă, s-a simțit tot mai mult nevoia unui limbaj de specialitate cu termeni riguros definiți pentru toate domeniile de cercetare științifică și cu atît mai mult pentru lingvistica aplicată, în sarcinile căreia intră și conceperea standardelor de termeni ale tuturor disciplinelor științifice.

Această necesitate n-a ieșit în evidență atîta timp cît cercetările filologice și gramaticale dispuneau de o terminologie tradițională mai mult ori mai puțin riguros definită și de multe ori nedistinctă de uzajul comun. În ultimele trei-patru decenii însă, în lingvistica mondială, diferitele școli și orientări structuraliste au introdus o sumedenie de termeni noi, au redefinit ori au înlăturat ca inoperanți pe cei vechi, ceea ce a făcut ca însăși terminologia lingvistică, în loc să constituie un model, un standard-pilot pentru celelalte domenii de activitate, să devină o aglomerare de termeni nesiguri, contradictorii și, uneori, periculos de oscilanți, încît elaborarea metalimbajului s-a impus în mod obiectiv și necesar ca una dintre primele sarcini ale cercetării de specialitate, alături de definirea riguroasă a obiectului și a metodelor.

În legătură cu problema care ne preocupă, alături de conceptul definit prin termenul *limba română contemporană*, s-au impus conceptele și termenii corespunzători de *limbă literară, limbă comună* și *populară, limbă standard*, văzute ca variante funcționale ale limbii române. În această situație, a fost necesară o revedere a conceptului și a termenului definit prin determinantul *contemporană*. Autorii lucrării *SMLRC* (1967) au încercat o punere de acord a lui cu problemele periodizării istoriei limbii române, dar și acestea insuficient precizate, deoarece uneori se vorbește de două epoci — *veche* și *modernă*, cu o fază de tranziție între ele [3], alteori de trei — *veche* (sec. al VII-lea — al XIII-lea), *medie* (sec. al XIII-lea — al XVIII-lea) și *actuală, contemporană*, din secolul al XIX-lea pînă astăzi [4].

Aceste clasificări, pe epoci, în baza unor observații lingvistice, plasează începuturile *limbii române contemporane* în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În Iordan, Guțu, Niculescu, *SMLRC* (p. 9—10), se disting patru faze ale dezvoltării limbii române contemporane: 1. faza de pregătire a limbii contemporane, între 1840 și 1860; 2. faza de consolidare a limbii contemporane, între 1860 și 1917, cuprinzînd perioada activității clasicilor literaturii române; 3. faza de unificare și stabilitate, între 1920 și 1944; 4. perioada *actuală*, de la 1944 pînă în prezent.

Dar ceea ce se credea atunci că va fi o precizare a conținutului termenului (și nu numai pentru denumirea obiectului care se predă în învățămîntul universitar, ci, în general, pentru tranșa de limbă română care poate fi definită în limitele ei prin acest termen), în loc să lămurească lucrurile, le-a complicat în așa măsură, încît, pe drept cuvînt, Flora Șuteu, alăturîndu-i și alte variante terminologice din alte lucrări de specialitate,

[3] cf. Rosetti, Cazacu, Onu, 1971, p. 5.
[4] cf. Coteanu, 1958, p. 151—158.

ajunge la concluzia că situația termenului tehnic *limbă română contemporană* i se pare simptomatică pentru lipsa unei preocupări sistematice și riguros științifice în legătură cu standardizarea metalimbajului[5]. Afirmînd în acel loc că „s-ar putea întrebuința, de exemplu, termenul de r o m â n ă m o d e r n ă pentru a denumi limba din perioada 1840—1917, restrîngînd astfel epoca *română contemporană* la etapa care urmează primului război mondial", autorii *SMLRC* (p. 9, nota 2) voiau să arate, în primul rînd, că termenul *română contemporană* este o constantă legată permanent de generațiile care folosesc limba și de pe pozițiile cărora ea poate fi considerată ca o fază sincronică; în al doilea rînd, că limita de început a fazei contemporane este, în mod dialectic, mobilă, că tranșa din evoluția istorică a limbii române, care era *contemporană* și *actuală* cînd Heliade își scria gramatica, în 1828, se află la limita de început a ceea ce desemnăm în zilele noastre cu același termen. Deși în problemele de evoluție a limbii orice prognoză este mai mult decît riscantă, este probabil că, peste două-trei sute de ani, limita de început a unei limbi române contemporane care să poată fi obiectul unei descrieri sincronice nu se va mai sprijini pe anii 1840—1860, ci se va deplasa înainte, de exemplu, între anii 1920 și 1944, și nu se va putea spune atunci că întregul ansamblu al românei contemporane de azi este „actual". Nu este însă exclus ca evoluția limbii române să fie atît de lentă, încît momentul în care actuala română contemporană va deveni o fază învechită să fie mult mai îndepărtat.

Cît privește ordinea de succesiune *modern-contemporan*, aceasta aparține unei anumite periodizări tradiționale în istorie (de unde a trecut și în istoria literaturii) și nu este operantă pentru a distinge două faze ale limbii române, deoarece, dacă admitem că *modern* înseamnă „relativ recent" și că *limbă modernă* înseamnă „*limbă vie*", care *se vorbește în prezent*[6], atunci nu vedem nici un inconvenient în echivalarea semantică a celor doi termeni și putem afirma că româna contemporană este într-un continuu proces de modernizare, mai ales prin pătrunderea în sistemul ei lexical a cuvintelor internaționale [7].

Din toată discuția de mai sus reiese că o secțiune pe orizontala și verticala realității lingvistice pe care o numim *româna contemporană* ne dă posibilitatea s-o vedem ca pe o tranșă în care pe axa timpului sînt reprezentate mai multe generații, pe axa verticală se află mai multe medii sociale,

---

[5] Este vorba de articolul *Limba română contemporană — termen tehnic*, din LR, XXII (1973), p. 89—93, cu al cărui conținut sîntem, în general, de acord; autoarea spune, la p. 90: „În ciuda acestei premise favorabile încetățenirii termenului ca atare, el își modifică înțelesul, devenind, în cel de al doilea curs universitar, tipărit în 1967, sinonim cu ceea ce în terminologia tradițională românească se numește *limba română modernă*". Făcînd această afirmație, autoarea trimite la *nota 2*, p. 9 din I o r d a n, G u ț u, N i c u l e s c u, *SMLRC*, pe care o citează.

[6] cf. *DN*, p. 385—386 și *DLRM*, p. 510.

[7] Am putea afirma — în măsura în care datele statistice obținute prin metoda glottocronologică a lui M. S w a d e s h sînt valabile nu numai pentru trecut, ci și pentru viitor — că, peste o mie de ani, un lexic fundamental restrîns de cuvinte prin care româna denumește cele 215 semnificații considerate universale se va conserva ca atare în proporție de 81 ± 2% (cf. *infra*, 5.24). Dar aceste elemente ale componentei celei mai mobile a limbii reprezintă un sector cu totul restrîns, iar pentru dinamica celorlalte nu există pînă în prezent metode de stabilire a vitezei evoluției lor. Invocarea acestei metode este un simplu mijloc de a-i arăta lipsa de temeinicie.

iar pe cea orizontală — mai multe arii teritoriale și este limpede că stabilitatea unui asemenea sistem lingvistic devine relativă. Dacă ne referim la axa temporală, sarcina unei descrieri pur sincronice devine iluzorie.

Schimbările nu afectează în mod uniform toate nivelele limbii și chiar la același nivel unele unități sînt mai stabile decît altele. Schimbări au loc, ca să spunem așa, chiar sub ochii noștri și am putea da numeroase exemple de neologisme pătrunse în vocabularul românesc în ultimul deceniu. În general însă, schimbările sînt imperceptibile pentru generațiile aflate în viață, limba evoluînd fără ca vorbitorii să fie conștienți de această mișcare, pe care nu o pot observa.

Descrierea sincronică a românei contemporane fără a recurge la explicații de natură istorică, cu referință la axa temporală, pune în discuție mai multe probleme. În primul rînd, se pune întrebarea de unde luăm materialul reprezentativ, eșantionul de limbă pe care să-l supunem observației și descrierii, și soluțiile sînt mai multe. Una dintre ele este să facem apel la informatori diferiți — *A*, *B*, *C*, *D* etc. —, să le înregistrăm toate modalitățile de a folosi limba română și, pe această bază, să facem descrierea. În acest caz, pe lîngă numeroasele elemente comune, vom întîlni, cu siguranță, așa cum arată practica, și unele diferențe; este posibil, de exemplu, ca la informatorul B să identificăm o vocală [œ] în cuvîntul *premieră* [prœmieră], acolo unde la informatorul A se aude [e], cum pronunță majoritatea vorbitorilor. În acest caz, menționăm divergența calificînd-o ca o *inovație* raportată la uzajul informatorului A, dar însuși termenul *inovație* folosit aici ne deplasează din planul sincroniei în acela al diacroniei. Dacă vrem, totuși, să nu ne abatem de la descrierea sincronică, ne putem mărgini la constatarea coexistenței celor două deprinderi și, eventual, putem arăta care dintre ele este mai frecvent întîlnită, fără nici un comentariu privind ierarhia lor pe axa temporală, deci să nu spunem, de exemplu, că cuvîntul *mărginit* este mai vechi în româna contemporană decît *limitat*, sau *gol*, decît *vid* etc., că formele *avantaj*, *peisaj*, *personaj* etc. sînt mai noi decît *avantagiu*, *peisagiu*, *personagiu* etc.; dar aceste observații implică și ele comparația faptelor de limbă pe baza opoziției *vechi / nou*, situată pe axa evoluției, transformă faptele pe care le-am dorit *statice* în evenimente *dinamice* și oricît am mai încerca să ne menținem în limitele unei descrieri sincronice, se impune de la sine o anumită previziune față de viitorul unităților și al formelor descrise, ceea ce înseamnă un comentariu diacronic, chiar dacă acesta este rezultatul unei observații *in vivo*.

Pentru înlăturarea acestor dezavantaje, adepții descrierii sincronice propun descrierea limbii în sincronie prin metoda descriptivă, care presupune reducerea la minimum a numărului informatorilor pentru a se înlătura factorii de instabilitate. Cu alte cuvinte, mărturisit sau nu, idealul sincroniei poate fi atins dacă se recurge la un singur informator care, în principiu, se presupune că cunoaște în totalitate un ansamblu finit și reprezentativ pentru limba descrisă. Consecința acestei strategii a fost introducerea conceptului și a termenului metalingvistic *varianta standard* a limbii descrise, variantă considerată reprezentativă pentru întreaga limbă. Unii cercetători consideră că normele variantei standard, ca medie a uzajului actual, aparțin generațiilor de vîrstă mijlocie, la care studiile de psihologie relevă o încetinire a inovațiilor în dezvoltarea sistemului lingvistic, în timp

ce variaţiile lui, adică formele învechite şi inovaţiile, aparţin generaţiilor anterioare şi posterioare [8].

Legat de obiectul discuţiei noastre, Flora Şuteu propune ca ,,obiectul de studiu al limbii române contemporane să cuprindă descrierea sistemului lingvistic al variantei literare numite cu un termen foarte adecvat *română standard*" [9], pentru a cărui explicitare trimite la Vasiliu, 1965, p. 19: ,,româna literară folosită în mod curent (adică în împrejurări neoficiale) de un vorbitor instruit". Nu negăm logica incontestabilă a acestei propuneri şi nici utilitatea ei, cu condiţia ca româna studiată pe un asemenea eşantion, care ar fi o variantă neutralizată, adică (în totalitate) un caz *nemarcat* în opoziţie cu variaţiile pe axa temporală, teritorială, socială etc., să reprezinte într-adevăr intercomprehensiunea cea mai întinsă şi să poată fi limitată la un eşantion. Se pune însă întrebarea dacă se poate găsi un asemenea informator care să fie ,,un vorbitor instruit" şi care să fie înregistrat cînd foloseşte româna literară în mod curent, adică ,,în împrejurări neoficiale". Nu este un secret că cercetătorul, de cele mai multe ori, se ia pe sine însuşi ca informator principal şi se bazează, în felul acesta, pe tranşa de limbă care constituie idiolectul său. Dar în felul acesta s-ar pune, pe de o parte, semnul egalităţii între româna literară standard şi un idiolect, iar pe de altă parte, o descriere al cărei obiect îl constituie un ansamblu de elemente izolat de altele analoage, cu care el constituie un sistem dinamic şi indestructibil în înlănţuirea lui dialectică, devine o operaţie nerealistă. Însuşi comportamentul lingvistic al informatorului ideal ales trebuie explicat în cauzele şi efectele lui, deoarece limba ca act de comunicare presupune nu numai un vorbitor, ci şi un receptor, şi este bine să ţinem seama de structura elementelor lingvistice *înainte* şi *după* o schimbare.

Limba română contemporană evoluează şi se schimbă în fiecare moment şi în fiecare loc în care este folosită şi această evoluţie, chiar dacă este imperceptibilă, nu este mai puţin reală [10]. Dar evoluţia prin schimbări este atît de lentă, încît contactul lingvistic dintre generaţiile care folosesc această tranşă a limbii române este asigurat. Dacă modificările ar fi mai rapide, acest contact s-ar realiza numai printr-un efort constant de adaptare la idiolectul colocutorului. Echilibrul dintre efortul locutorului şi cel al colocutorului este asigurat de echilibrul dintre stabilitatea normelor optimale ale sistemului limbii şi mobilitatea conversaţiei curente, în care rezidă cauzele unei continue dinamici a limbii. Această dinamică implică, în fiecare moment al descrierii, sincronia în diacronie şi, în consecinţă, pe axa temporală, o descriere a limbii române contemporane trebuie să ţină seamă de dinamica limbii, să explice fiecare aspect al sistemului potrivit locului pe care-l ocupă în această dinamică. Această poziţie este susţinută şi de libertatea relativă a oricărui informator, oricît de instruit ar fi el, de a alege, după împrejurări, în limitele standardului şi într-o măsură care să nu deregleze funcţia lui normală, unul dintre registrele stilistice pe care

---

[8] cf. Dubois, 1965, p. 5.

[9] Flora Şuteu, 1973, p. 93.

[10] cf. Schogt, 1968, p. 777 şi urm.

le implică, în mod firesc, competența lui lingvistică. Chiar dacă registrul ales ar reprezenta standardul neutralizat din acest punct de vedere, această alegere reprezintă prin ea însăși o anumită *opțiune*, ceea ce constituie tot o problemă de stil.

1.2. Româna comună și variantele ei

Dacă privim româna contemporană într-o secțiune pe axele teritorială și a grupărilor sociale, constatăm aceeași dinamică fără oprire, de la graiurile locale și de la variantele sociale spre uzul comun supradialectal și viceversa, și sîntem nevoiți să spunem că *X* vorbește cu particularități moldovene, iar *Y* cu particularități muntene, că în limbajul lui *Z* se simt elemente și fonetisme maramureșene, că *cineva* are un limbaj cultivat, iar *altcineva* vorbește popular, că *X* vorbește îngrijit și literar, iar altcineva vorbește vulgar sau argotic ș.a.m.d. Toate variantele și varietățile acestea sînt numite, de obicei, *variante dialectale*, în opoziție cu una dintre varietățile care s-a impus și a devenit *koinè*, adică *limba comună*[11]. În filologia și lingvistica românească se vorbește despre dialecte, de obicei, în legătură cu idiomurile românești din sudul Dunării — *aromân*, *meglenoromân* și *istroromân* —, față de care limba română este numită dialectul *dacoromân*. În lucrarea de față vom considera că aceste aspecte dialectale nu au legătură cu obiectul românei contemporane, ci aparțin istoriei limbii și dialectologiei istorice, deși fiecare dintre ele poate fi privit și sincronic. Pe noi ne interesează însă raportul dintre variantele și varietățile limbii române contemporane și normele supradialectale ca expresie a unității limbii române naționale.

În lingvistica românească nu se vorbește de o română koinè, ci se folosesc doi termeni consacrați : limba română *comună* și limba română *literară*, variantă normată și cultivată. După cum vedem, se pune din nou problema terminologiei și ne putem întreba dacă nu cumva prin româna *comună* am putea înțelege româna *literară* folosită în mod curent, deci în împrejurări neoficiale, de vorbitorii instruiți. A admite însă acest lucru ar însemna să negăm posibilitatea ca vorbitorii mai puțin instruiți să folosească limba comună, ceea ce ar contrazice realitatea, întrucît numărul vorbitorilor care folosesc româna „supradialectală" este foarte mare, iar grupările și variațiile regionale, numite în lingvistica românească *graiuri*, au un caracter relativ, mai ales dacă, depășind aspectele care implică pronunțarea și unele sectoare ale vocabularului, constatăm unitatea sistemului și a structurilor gramaticale, aceleași pentru limba română în totalitatea ei. *De asemenea, dacă adîncim observația, constatăm că nu se pot stabili granițe precise între diferitele variante și varietăți locale, iar isoglosele de pe hărțile lingvistice ale ALR se prezintă ca un păienjeniș. Înțelegerea și comunicarea lingvistică între vorbitorii unei localități în care se spune burtă, a ciupi, cimitir, plapumă etc. și cei ai unei localități vecine sau mai îndepărtate, în care se spune foale sau pîntece, a pișca, țintirim, oghial etc. sînt practic totale și nestingherite de aceste diferențe de vocabular sau de diferențele de pronunțare*

---

[11] cf. Fourquet, 1968, p. 569–597.

(pe care nu le-am mai înregistrat în transcrierea acestor cuvinte). Diferențele se constată la polii unei axe lingvistice teritoriale și este incontestabil că între vorbirea unui sucevean și cea a unui craiovean aceste diferențe sînt mai evidente și vorbitorii înșiși sînt conștienți de ele. Dar între micile grupări etnico-geografice vecine, intercomprehensiunea are loc din aproape în aproape, elementele de diferențiere se întrepătrund pas cu pas în zone de tranziție într-o țesătură care face ca orice încercare de a stabili în mod practic granițele unei diferențieri lingvistice precise să devină iluzorie. Dacă pentru un singur element lexical am putea, la un moment dat, afirma că limitele lui funcționale încetează în localitatea *X*, deoarece în localitatea vecină *Y*, semnificația dată este exprimată cu alt cuvînt, pentru limba considerată în general acest lucru nu se poate stabili. Zonele de tranziție au contururi de delimitare cu totul neregulate; mai mult, se întîmplă ca la unele elemente de vocabular sau chiar de fonetică să constatăm asemănări inexplicabile, între zone despărțite între ele de alte zone lingvistice.

Pe teritoriul lingvistic românesc nu există o diversificare atît de adîncă, încît să dea naștere unui fel de bilingvism, adică la situații în care vorbitorii unui grai să vorbească acasă graiul local, iar atunci cînd depășesc zona acestui grai să fie nevoiți a folosi limba comună a întregului popor ca pe o altă limbă, nici în ceea ce privește fonetismul, nici în ceea ce privește lexicul, nemaivorbind și de sistemul gramatical.

Folosirea în comentariul de mai sus a termenilor *variante, varietăți, ramificații* teritoriale și sociale ale limbii române contemporane comune ar putea lăsa impresia că sîntem adepții tezei după care varianta comună precedă genetic variantele locale și sociale, teză susținută cu multă tenacitate de mulți lingviști români și străini. Nu este cazul să ne asumăm aici sarcina de a da soluția problemei dacă în Romania dunăreană s-a format inițial un idiom romanic oriental unitar, o protoromână (română comună), din care s-au desprins ulterior cele patru dialecte [12]. În tot cazul, pentru situația românei contemporane comune, văzute ca variantă standard, credem că situația este limpede: planul vorbirii în graiurile locale precedă constituirea românei comune, este baza din care s-au constituit normele limbii române comune, administrative, literare, și nu credem potrivit să vedem graiurile locale ca niște ramificații alterate ale trunchiului comun [13]. Aceasta nu înseamnă că vom nega relația dialectică dintre continuitate și discontinuitate, dintre procesul de unificare și diversificare în evoluția limbii, dar este firesc ca o variantă standard, deci un model cu care se compară un eșantion, să fie constituită posterior și plecînd de la variantele concrete în care se materializează limba ca fenomen social. Pe axa etnico-geografică, elementele comune asigură continuitatea și unitatea limbii comune, ca fenomen supradialectal, iar elementele strict locale marchează discontinuitatea, diferențierea de la grai la grai local, fiind cauza imediată a diversificării. Privite de pe pozițiile variantei comune, graiurile sînt

[12] O sinteză a luărilor de poziție în această problemă găsim în Coteanu, 1969, p. 10–24.

[13] Fourquet, 1968, p. 569–597.

„abateri" de la normele ei, dar aceasta nu înseamnă că graiurile nu sînt normate, că normele lor nu sînt respectate de grupul etnico-geografic dat.

Limba comună nu este o simplă sumă a elementelor de continuitate și de unificare a graiurilor locale, ci își dezvoltă inventarul, mai ales în sistemul său lexical, cu unități care nu provin din nici unul din graiurile locale, ci se impun potrivit funcțiilor îndeplinite de limba comună. Astfel, în varianta ei stilistică pusă în serviciul științei, limba comună are un inventar lexical imens, în care se înscriu, de exemplu, standardele terminologice specifice, denumirile elementelor și combinațiilor de elemente chimice, numeroasele denumiri ale speciilor lumii vegetale și animale etc. O parte mai mare sau mai mică din acest inventar alimentează în mod treptat graiurile locale într-un proces de continuă unificare, determinat de creșterea gradului de instrucțiune și de cultură a vorbitorilor. În felul acesta, se poate afirma că româna comună (standard), ca variantă nemarcată de trăsături locale și susținută de instituția școlară și de cele culturale, își lărgește mereu aria funcțională, pătrunzînd prin numeroase canale în teritoriul graiurilor, concurîndu-le și împingîndu-le spre zona periferică. Dar achiziția limbii de către un vorbitor are loc în sociolectul familiei lui, care reprezintă, în general, graiul local; nu este exclus ca, în cazul familiilor instruite, copii să-și însușească limba comună, ba am putea spune că, în condițiile socio-culturale actuale ale comunității lingvistice românești, lucrul acesta se întîmplă din ce în ce mai des. În orice caz însă, însușirea limbii comune este posterioară însușirii „limbii de acasă" și se desfășoară în procesul pedagogiei școlare sub influența normelor culturale ale gramaticii, lexicografiei, ortoepiei și, mai ales, sub influența textului scris, nivelatorul cel mai eficient al diferențelor dintre deprinderile dialectale și suma de reguli care reprezintă uzul literar, deci „corect".

În ce privește studierea graiurilor în lingvistica românească, acest lucru a avut loc după ce a început și s-a dezvoltat studiul limbii comune, și aceasta s-a întîmplat nu numai la noi, ci în toată Europa. Primii pași spre studiul graiurilor au fost îndrumați la început de metodele studierii limbii comune, cum se poate vedea din studiile lui G. I. Ascoli, considerat a fi unul dintre cei mai însemnați precursori ai geografiei lingvistice; dar metoda specifică cea mai adecvată pentru studiul sistematic al zonării dialectale a limbilor este întocmirea atlaselor de hărți lingvistice, de unde își trage numele și metoda *geografiei lingvistice, folclorice, etnografice etc*[14].

În lingvistica românească, inițiativa studierii graiurilor românei contemporane și a dialectelor sud-dunărene aparține școlii lingvistice clujene, după ce însă G. Weigand tipărise încă din 1909 *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* (cu ajutorul unei liste de numai 114 cuvinte și 67 de hărți), iar I.-A. Candrea, pe baza a peste 600 de cuvinte-tip, studiase prin anchetă directă graiul local în mai mult de 250 de localități din Banat, prelucrat într-un atlas de 130 de hărți (care însă, din păcate, nu s-a tipărit). Centrul universitar din Cluj a conceput o lucrare în stil mare la care, sub îndrumarea lui S. Pușcariu, au lucrat S. Pop, E. Petrovici și Șt. Pașca și au realizat o lucrare complexă de

---

[14] Pentru detalii în problema geografiei lingvistice (mai ales în domeniul limbilor romanice), cf. Iordan, 1962, p. 149–282.

prestigiu european: *Atlas lingvistic român*, partea I, vol. I, Cluj, 1938, vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942 și *Micul atlas lingvistic român*, partea I, vol. I, Cluj, 1938, vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942; *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, vol. I, cu un „*Supliment*", Sibiu-Leipzig 1940, 1942 și *Micul atlas lingvistic român*, partea a II-a vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.

Începînd cu anul 1956, publicarea atlasului în serie nouă a fost preluată de Academie și au apărut pînă în prezent șase volume de format mare și trei volume de format mic, iar în 1958 s-a hotărît întocmirea noilor atlase pe regiuni în opt volume (șapte ale graiurilor daco-românei contemporane și unu al dialectelor sud-dunărene).

Cercetarea sistematică și prin metoda geografiei lingvistice, cu datele obținute înscrise pe hărți, demonstrează că limba română a avut și mai are variante locale, numite diferit de către cercetători. G. Weigand, în atlasul său din 1909, distinge trei dialecte: moldovean, muntean și bănățean. Mai socotea că Transilvania se împarte în arii care se alătură dialectelor de mai sus; numai în părțile Crișanei ar fi dialecte mărunte, de trecere, iar în Maramureș, o mică arie distinctă. La baza acestei împărțiri, Weigand punea unele criterii fonetice.

A. Philippide împărțea teritoriul țării noastre în două zone lingvistice: *de grai moldovean* și *de grai muntean*. Alți lingviști folosesc numai termenul *grai* pentru ceea ce Weigand numea *dialect* și chiar pentru subdiviziuni ale graiului (putem aminti pe Ov. Densusianu, Iorgu Iordan, Al. Rosetti). E. Petrovici vorbește de patru, eventual cinci subdialecte, care s-ar împărți, la rîndul lor, în graiuri. Aceste cinci subdialecte ar fi: *moldovean*, *muntean*, *bănățean*, *crișean* și *maramureșean*[15]. Subdialectul muntean s-ar diviza în graiul Munteniei centrale, graiul din estul Munteniei, din vestul Munteniei, graiul din Oltenia și cel din Dobrogea. Între subdialecte și graiuri ar fi unele zone de tranziție.

Unul dintre subdialectele limbii române, cel muntean, se află la baza românei comune și a variantei ei literare. Trebuie să precizăm că în limba română comună, alături de aceasta s-au vărsat în masură mai mare sau mai mică, și celelalte subdialecte, proces care duce spre limba națională, fiind catalizat de realizarea unității politice și economice a statului român.

1.3. Varianta literară a românei contemporane

În discuția anterioară (cf. *supra*, 1.2.) am introdus termenul *limbă literară*, alături de termenii *limbă română națională*, *comună*, *standard*, considerînd că toate acestea sînt variante ale aceleiași realități, care e *limba română contemporană*, dar atît termenul folosit, cît și conceptul au rămas

---

[15] Graiul maramureșean a fost studiat de R. Todoran (1956), care arată că este vorba de o zonă mică, dar cu multe trăsături distincte (p. 38—49).

nedefinite. Se cuvine să arătăm de la început că o definiție general acceptată și care să justifice introducerea formulei *limbă literară* în metalimbaj nu s-a formulat încă în mod satisfăcător.

Am putea însă accepta, cu titlu provizoriu, ca definiție de lucru, pe aceea dată în *DLRM*: „*Limbă literară* = aspectul cel mai corect al limbii naționale, produs al unei continue prelucrări a limbii din partea scriitorilor, a publiciștilor, a oamenilor de știință etc., constituind o sinteză a posibilităților de exprimare ale limbii întregului popor“ [16].

Dar toate acestea înseamnă că varianta literară a românei este rezultatul unui anumit comportament social activ față de limbă în societatea românească, o preocupare conștientă din partea unui colectiv de specialiști pentru care folosirea limbii constituie însăși profesia lor sau o latură importantă a profesiei, cum sînt gramaticienii, autorii de dicționare, învățătorii, profesorii filologi, scriitorii etc., și care își asumă în mod deliberat sarcina de a standardiza normele limbii, prin formularea lor în gramatici, dicționare, îndreptare de pronunție și scriere, manuale, antologii de texte, lucrări literare etc. Cu alte cuvinte, dacă prin româna *comună* înțelegem o variantă virtuală supradialectală a limbii române contemporane, reprezentînd normele naturale ale uzului comun, prin româna *literară* putem înțelege varianta *standard*, deoarece ambele concepte presupun o standardizare, adică: definirea unui model de limbă printr-un ansamblu de norme în comparație cu care orice fapt de limbă poate fi calificat drept *corect* sau *incorect*, *corespunzător* normei sau *deviere* de la normă, variantă neliterară fie pe axa spațială (graiurile, limbajul familiar și popular, vulgarismele etc.), fie pe axa temporală (arhaismele) [17].

Și dacă prin *normă* vom înțelege (tot provizoriu, pentru a putea folosi termenul în discuția noastră) ansamblul de reguli cărora trebuie să li se conformeze vorbitorii în folosirea sistemului limbii, varianta standard este într-adevăr echivalentă cu varianta literară. Această constatare nu contravine realităților limbii române contemporane. Dacă *standard* înseamnă un model etalon la care se raportează un eșantion pe care-l putem compara cu „prescripțiile“ de standardizare, limba literară, fiind varianta normată la cel mai ridicat nivel de corectitudine, reprezintă însuși standardul, adică modelul. (Trecem peste detaliul consemnat în 1.2., că româna standard este „româna literară folosită în mod curent, adică în împrejurări neoficiale, de un vorbitor instruit“.) Adoptarea acestui punct de vedere are însă unele urmări care vizează problemele de principiu: orice limbă, în orice moment al evoluției ei pe axa temporală și în diversificarea pe axele teritorială și socială, trebuie să presupună o variantă optimă, un standard, care să-i asigure funcția sincronică, ceea ce înseamnă că nu poate fi decît normată, că vorbitorii trebuie să se conformeze anumitor reguli pentru a se putea înțelege între ei în comunicarea lingvistică. Această normare are loc în mod natural, fiind o trăsătură caracteristică a oricărui sistem lingvistic (*cf. infra*, 4.2., unde vom discuta pe larg despre norma lingvistică în legătură cu ortoepia). Aceasta înseamnă însă să admitem că orice

---

[16] *DLRM*, p. 461; în *DEX*, p. 504, formularea aceasta apare cu adacsul „la un moment dat“.

[17] cf. și Iordan, 1956, p. 151—163; cf., de asemenea, același, 1956 p. 52 și urm., unde se face o prezentare de ansamblu a problemei limbii literare românești.

limbă, în orice moment al evoluției ei, are o *variantă literară*, dar, în acest caz, nu mai are valabilitate aserțiunea că limba literară este rezultatul unei continue prelucrări din partea scriitorilor, a publiciștilor, a oamenilor de știință etc. și nici nu mai putem condiționa existența variantei literare de aspectul scris al limbii, iar prin *literar* ar trebui să înțelegem exclusiv *conform cu norma naturală optimă* pe care o realizează orice sistem lingvistic, în orice moment al funcției lui, indiferent dacă vorbitorii sînt ori nu sînt conștienți de acest lucru. Introducerea în definiția limbii literare a noțiunii *corect, corectitudine,* presupune o abordare conștientă și profesională a problemelor limbii, existența unor vorbitori mai mult ori mai puțin specialiști care să evalueze faptele de limbă și să le claseze în *corecte* și *incorecte*, să le susțină și să le păzească pe cele corecte și să le combată pe cele incorecte în uzajul vorbit și scris al limbii, situație în care norma lingvistică devine normă socio-culturală, iar susținerea ei devine *o acțiune de cultivare a limbii*. Cu alte cuvinte, despre o variantă literară a limbii române se poate vorbi din momentul în care constatăm existența factorilor care o condiționează și care, după părerea noastră, ar fi următorii : apariția scrisului și răspîndirea literaturii scrise în asemenea măsură încît să influențeze vorbirea ; existența unei mișcări științifice și literare interesate în susținerea procesului de unificare a limbii și care să susțină profesional acțiunea de cultivare a ei în direcția acestei unificări ; existența unei instituții școlare suficient de cuprinzătoare pentru a asigura un nivel minim de instrucțiune bazat pe varianta literară a limbii ; existența unui minimum de mass-media care să asigure răspîndirea normei socio-culturale a limbii literare, să susțină procesul pedagogic de standardizare, în însușirea ei ; în sfîrșit, existența unei administrații și a instituțiilor corespunzătoare care să asigure variantei literare prestigiul oficial necesar.

În dependență de părerile lingviștilor români privitoare la unele sau altele dintre elementele folosite în discuția de mai sus, există mai multe păreri și teorii asupra momentului istoric al constituirii variantei literare a limbii române, dar toate se pot reduce la trei poziții pe care le vom sistematiza în continuare.

1.4. Teorii asupra formării limbii române literare

1° În unele lucrări ale lui Al. Graur, I. Coteanu și Liviu Onu* găsim părerea că putem discuta despre existența limbii literare încă înainte de apariția scrisului în limba română. Această afirmație se bazează pe concepția că limba literară nu presupune neapărat aspectul scris și că literatura populară orală, care o precedă pe cea scrisă, limba producțiilor folclorice, presupune un aspect mai îngrijit. Aspectul literar al producțiilor populare a cunoscut varietăți regionale, dintre care una, sprijinită mai tîrziu și de scriere, capătă întîietate la unificarea limbii literare, confundîndu-se din ce în ce mai mult cu limba națională. Admițînd această teză, înseamnă

* Este vorba de o seamă de articole mai vechi, cum ar fi, de ex: Coteanu, *Există limbă literară nescrisă?*, în *Gazeta literară*, 1955, II, nr. 47(89), p. 5; Al Graur, *Limba poeziei populare este neliterară?*, în *Gazeta literară*, 1956 III, nr. 35(129), p. 4. ș.a.

să împingem apariția limbii literare pînă în perioada formării limbii române, fiindcă producții literare populare au existat și în acea perioadă. Dar limba producțiilor populare era diferită de cea vorbită curent, fiind solemnă și marcată afectiv; aceste calități nu presupun un plus de normare, ci caracterizează un stil al vorbirii populare, stilul artistic, care nu trebuie confundat cu stilul artistic al limbii literare. Credem că este justă părerea lui Al. Graur în legătură cu limba producțiilor literare de astăzi că se deosebește și se aseamănă, în același timp, cu limba literară și cu cea vorbită [18].

2° Teoria care are cei mai mulți susținători este că limba literară română apare în secolul al XVI-lea în scrierile lui Coresi. Teoria, numită tradițională — în sensul că e mai veche față de altele —, a fost susținută mai ales de așa-numita „Școală de la București" și a pătruns și în manualele școlare, care îl numesc pe Coresi „părintele limbii literare". Dintre susținători, amintim pe B. P. Hasdeu, Ov. Densusianu, N. Iorga, I. Bianu, S. Pușcariu, N. Cartojan, Al. Rosetti, D. Macrea, Boris Cazacu, J. Byck. Specificăm că ultimul se deosebește de ceilalți, susținînd că în secolul al XVI-lea este vorba numai de începutul formării limbii literare, care se precizează de-abia prin secolul al XVIII-lea. După J. Byck, cărțile lui Coresi nu sînt scrise într-o limbă literară, ci cuprind elementele care se vor impune încetul cu încetul ca norme ale limbii literare [19].

Boris Cazacu arată că în textele coresiene găsim premisele limbii literare, adică principii de restructurare, aspecte *de receptare, de elaborare* și *de difuzare* a fenomenelor de limbă. Coresi, care a tipărit peste zece cărți românești de o mare circulație, n-a fost traducător, ci stilizator; el a restructurat limba textelor rotacizante, a primit unele elemente din graiul acestora, a elaborat unele norme pe care le-a difuzat, popularizîndu-le. Coresi folosește ca bază a limbii în care scrie graiul vorbit în nordul Munteniei și în sud-estul Transilvaniei, dar păstrînd și forme din textele rotacizante, care, după cei mai mulți cercetători, au fost traduse în nordul Transilvaniei. G. Istrate arată că idiomul din cărțile lui Coresi nu este graiul muntean, ci un grai care cuprinde un teritoriu ce se întinde de la Orăștie spre apus [20]. De la apariția tipăriturilor lui Coresi, „începe acel proces îndelungat și complex al construirii normei supradialectale unice, proces care se va accentua în epoca formării națiunii și a limbii naționale și care continuă să se desăvîrșească în zilele noastre" [21].

Deci, potrivit teoriei tradiționale, varianta literară a limbii române precedă constituirea ei ca limbă națională. Tot în secolul al XVI-lea s-ar fi conturat diferite variante funcționale ale limbii, adică stilurile. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și, mai ales, în al XIX-lea, apar gramatici, dicționare, preocupări de prelucrare și de normare a limbii într-un proces

[18] Graur, 1956, p. 5.

[19] cf. Byck, 1967, p. 257, care spune: „Nu se poate vorbi de existența limbii literare în momentul în care apar abia condițiile favorabile formării ei. Tipăriturile coresiene nu sînt scrise în limba literară; ele cuprind doar o parte din elementele care, încetul cu încetul, au ajuns să se impună ca norme ale limbii literare".

[20] cf. Istrate, 1960, supl. 67—68, în „*Analele științifice ale Universității din Iași,*" Fasc. 2, Științe sociale, VI, 1960.

[21] cf. Cazacu, *op. cit.*, p. 25.

de modernizare a limbii noastre literare, a cărei pondere funcțională crește, ca urmare a dezvoltării presei, a școlii, a studiilor de istorie și a teatrului în limba națională. Limba devine acum obiect de studiu în învățămînt. În lupta cu unele tendințe puriste a învins curentul progresist, popular, susținut teoretic și practic de toți marii scriitori români. Al. Rosetti, într-un șir de articole și lucrări, scoate în evidență contribuția scriitorilor noștri din secolul al XIX-lea la îmbogățirea și consolidarea limbii literare [22].

3° A treia poziție privind perioada istorică în care se poate vorbi de o variantă literară leagă acest proces de secolul al XIX-lea, de etapa pe care am numit-o *limba română contemporană*, considerînd că varianta literară este condiționată (în împrejurările specifice ale țării noastre) de intervenția masivă a scriitorilor clasici, a științelor în prelucrarea și unificarea normelor ei la gradul de corectitudine și de generalizare care îi asigură trăsăturile distinctive funcționale [23]. Este inconstestabil că pentru orice perioadă atestată (sau neatestată) din evoluția limbii române se poate vorbi de o normă comună, de un standard unificator, de variații și variante în care se înscrie și se manifestă diversificarea. Este adevărat că în producțiile folclorice literare, chiar în cele anterioare începuturilor prelucrării scrise a limbii române și a primelor tipărituri coresiene, putem presupune primele manifestări de exprimare îngrijită, deosebită de cea a conversației curente, dar reprezentînd o mai accentuată respectare a unei norme unitare, aspectul cel mai îngrijit, mai „corect" al limbii comune, asigurat de circulația largă a acestor producții, peste granițele factorilor de diversificare. Este, de asemenea, adevărat că apariția scrisului, a tipăriturilor în limba română este legată în mod necesar și de o anumită preocupare pentru unificarea normei prin înlăturarea a ceea ce caracteriza varianta dialectală și că în asemenea fapte putem recunoaște primele rudimente ale unor preocupări de standardizare. Dar dacă acceptăm ideea că pentru existența de fapt a unei variante literare este necesar să existe nu numai factorii care îi asigură constituirea normată la cel mai înalt grad de corectitudine (prelucrarea unificatoare a normei de către scriitori, oameni de știință etc., răspîndirea variantei normate prin presă, tipărituri etc., studii de lingvistică și de gramatică, dicționare etc.), trebuie să existe și unele condiții economico-sociale favorabile în care comunitatea lingvistică românească să se poată afla sub influența funcțională a normei literare, atunci este limpede că despre o normă literară nu se poate vorbi decît pentru perioada pe care o considerăm *româna contemporană*. Este evident că varianta literară a limbii române contemporane este un instrument de comunicare prelucrat prin eforturile succesive ale multor generații de cărturari, că norma ei este o categorie istorică variabilă în timp, că ea trebuie privită în retrospectiva și în perspectiva dinamicii fără oprire a limbii, că gramaticile, dicționarele, îndreptarele înregistrează existența

[22] v. seria de articole din „*Gazeta literară*", II, 1955; vezi, de asemenea, I. Gheție și M. Seche, *Discuții despre limba română literară între anii 1830 și 1860*, și D. Macrea, *Discuțiile referitoare la dezvoltarea limbii române literare în a II-a jumătate a secolului al XIX-lea*, ambele în „*Studii de istorie a limbii române literare*", vol. I, 1969.

[23] Trimitem, în această privință, mai ales la intervenția lui Iorgu Iordan, în articolul *Pe marginea discuțiilor asupra limbii literare*, în „*Gazeta literară*", II (1955), nr. 26 (68), p. 1–4.

ei în sincronie [24], dar nu ni se pare mai puţin potrivit să condiţionăm constituirea şi funcţia social-culturală a variantei literare de crearea pîrghiilor şi a factorilor care s-o oficializeze ca variantă considerată „corectă", cum sînt literatura beletristică şi ştiinţifică, studiile de gramatică, dicţionarele, îndreptarele ortoepice şi ortografice etc., şi, mai ales, şcoala care prelucrează comunitatea lingvistică prin instrucţiune şi o face aptă de a avea acces la presă, literatură, gramatică, dicţionar etc., de a-şi însuşi şi a folosi limba literară în primul rînd în aspectul ei scris, care conservă norma şi-i dă stabilitate. Dacă admitem toate aceste considerente, avem suficiente argumente pentru a susţine în continuare teza că limba română literară, ca variantă funcţională constituită conştient prin standardizare, devine o realitate ca variantă a limbii române contemporane, atunci cînd folosirea ei capătă caracter de masă din ce în ce mai accentuat, devenind obiectul unei acţiuni de normare şi de cultivare pedagogică.

Dacă lucrurile pot fi văzute în felul acesta, nu ne pare lipsită de temei aserţiunea că pentru perioadele anterioare se poate vorbi de variantele „literare" ale celor două graiuri principale ale limbii române, aşa cum sînt atestate pe de o parte în textele coresiene, la cronicarii munteni, în *Îndreptarea legii* şi în *Biblia de la Bucureşti* etc., iar pe de altă parte în tipăriturile româneşti din Moldova, în textele cronicarilor moldoveni etc. Varianta literară a limbii are caracter socio-cultural, adică este *elaborată şi susţinută conştient şi profesional*; această normă este funcţională în măsura în care reprezintă cît mai adecvat sistemul limbii, norma lui naturală care se autoconstituie la un nivel optim în fiecare moment al diacroniei limbii, asigurîndu-i funcţia sincronică şi echilibrînd tendinţele permanent novatoare ale uzajului curent în vorbire. De aceea, privite de pe poziţiile unei asemenea norme, faptele de limbă pot fi clasate în „corecte" şi „greşite", deşi ceea ce la un moment dat este considerat „corect" poate fi o formă condamnată de însăşi evoluţia limbii, reprezentînd o fază depăşită, împinsă la periferia uzajului, iar ceea ce este considerat „greşeală" poate fi un aspect nou al normei consacrate de uzajul limbii, reprezentînd nivelul optim al evoluţiei ei [25]. Aceasta nu înseamnă însă că norma literară, susţinută de o acţiune ştiinţifică de cultivare a limbii, nu şi-ar justifica rolul socio-cultural; dimpotrivă, aşa cum se va vedea mai ales din *3.24.* şi *4.2.*, norma literară poate influenţa într-o anumită măsură evoluţia limbii şi constitui un filtru în calea inovaţiilor prin cenzurarea lor ca atare, poate deveni un important standard de unificare şi stabilitate relativă a sistemului limbii.

---

[24] cf. şi Cazacu, 1972, p. 296, care afirmă că „atît diferenţele lexicale, cît şi cele fonetice şi gramaticale, demonstrează că normele unice ale limbii literare în secolul al XVII-lea nu erau încă constituite". (Autorul trage această concluzie în urma analizei comparative a unui fragment din *Cartea românească de învăţătură*, Iaşi, 1646, cu fragmentul corespunzător din *Îndreptarea legii*, Tîrgovişte, 1652.)

[25] În legătură cu raportul dintre „norma" literară standard şi inovaţie, dintre corectitudine şi greşeală, instructivă este cartea Valeriei Guţu Romalo, *Corectitudine şi greşeală* (Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1972), precum şi comentariul ei făcut de Al. Niculescu, în articolul *Între corectitudine şi greşeală — sau despre „cultivarea" limbii române standard actuale* (în LL, 1972, p. 341—348).

2

UNELE CONCEPTE DE BAZĂ PRIVIND SISTEMUL LIMBII ROMÂNE

2.0. Metalimbajul

Discuţia pe care am angajat-o în legătură cu conceptul de *limbă română contemporană* şi cu termenul corespunzător acestei semnificaţii (*supra*, 1.1. şi în continuare, *passim*) ne-a atras în mod firesc pe făgaşul explicării şi a altor concepte şi termeni, cum sînt româna *comună, modernă, actuală, naţională, literară, standard*; mai mult, pentru definirea acestor termeni am fost nevoiţi să recurgem la alte concepte şi la termenii corespunzători şi în discuţia noastră au apărut cuvinte ca *sistem, cod, normă socio-culturală, sincronie* şi *diacronie* etc., apoi *dialect, grai local, axa temporală, teritorială, socială, arhaisme, neologisme, inovaţii, nivel al limbii* etc., încît este evident că nici de acum înainte nu vom putea face nici un pas fără să introducem conceptele corespunzătoare, să explicăm şi să definim termenii pe care îi vom folosi. Cu alte cuvinte, pentru a putea vorbi despre limba română contemporană ca obiect al studiului noastru, avem nevoie de un metalimbaj de specialitate cuprinzînd totalitatea termenilor folosiţi pentru a opera asupra limbii naturale. În felul acesta, metalimbajul se constituie ca o parte a conţinutului obiectului nostru de cercetare, prin care acest conţinut poate fi ridicat de la nivelul unei discuţii banale la nivelul unui comentariu teoretic.

Lingvistica românească teoretică şi aplicată, aflată în ultimele două decenii într-un accentuat proces de racordare la lingvistica mondială, a mers, în problema terminologiei lingvistice, pe de o parte, pe calea împrumutului şi a calcului, iar pe de altă parte (şi în mai mică măsură) şi-a creat propria terminologie, mai ales în ceea ce priveşte nomenclatura taxonomică. Autorii de studii, tratate şi monografii, adepţi mai ales ai metodelor structuraliste, au introdus prin împrumuturi directe şi prin calcuri terminologia corespunzătoare folosită în literatura de specialitate, mai ales din limba engleză, adaptînd-o cerinţelor sistemului lexical românesc. Dar, în măsura în care această achiziţie s-a făcut după opţiunea fiecărui cercetător, nu se poate vorbi la noi de o metalingvistică sistematică, standardizată, după cum, de altfel, nu se poate vorbi de aşa ceva nicăieri pe plan mondial. Acest lucru nici nu este posibil, pentru că nu numai în unele probleme de teorie generală, ci şi în nomenclatura semnificaţiilor din domeniul practicii taxo-

nomice (care se pretează la standardizare) specialiştii au păreri proprii — şi aceasta este un lucru pozitiv şi creator —, definindu-şi conceptele potrivit acestor păreri. În cazul unor termeni pentru care există cuvinte corespunzătoare în vocabularul românesc, dar care sînt plurisemantice, se recurge uneori la folosirea formulei din limba de origine, aşa cum a fost definită ca termen de metalimbaj de specialistul care a introdus-o. De exemplu, pentru a asigura univocitatea semnificativă a distincţiei *limbă / vorbire*, aşa cum a conceput-o Saussure, se folosesc adesea termenii din limba franceză *langue / parole*, înlăturîndu-se astfel ambiguităţile la care poate da naştere potenţialul plurisemantic al fiecăruia dintre cele două cuvinte.

Subliniem faptul că terminologia operaţională este absolut necesară, fiind o problemă de conţinut al obiectului cercetării, că eventualele împrumuturi terminologice trebuie adaptate sistemului limbii române, în măsura în care acest lucru este necesar şi posibil, sau trebuie formulate din material lexical românesc redefinit la nivelul cerinţelor terminologiei de diverse grade de abstractizare.

În acest capitol ne propunem să introducem unele dintre conceptele de bază şi metalimbajul corespunzător legate de problemele generale ale românei contemporane, nu pentru a lămuri aici în totalitate terminologia, ci pentru a asigura de la început racordarea ei la lingvistica generală, la acele teorii şi concepţii asupra limbajului pe care le considerăm indispensabile studiului ei sistematic. Conceptele şi termenii aferenţi pe care îi vom introduce constituie un instrument de lucru, rămînînd ca celelalte concepte şi termeni să fie definiţi pe măsură ce conţinutul lucrării va impune acest lucru. Precizăm însă că delimitarea semantică a conceptelor şi a termenilor este provizorie şi că, în unele cazuri, ea îşi va păstra acest caracter chiar şi după ce, în capitolele următoare, examinînd mai de aproape termenii limbajului operaţional, vom interveni cu noi precizări.

2.1. Limbaj, limbă, vorbire

Distincţia dintre conceptele *limbaj, limbă, vorbire* constituie una dintre înnoirile principale introduse de F. de Saussure în ştiinţa limbii şi, cu toate intervenţiile ulterioare în această problemă, rămîne una dintre pietrele unghiulare ale cercetării lingvistice moderne. Unul dintre elevii lui Saussure, care a aprofundat mai ales teoria privind distincţia dintre limbaj, pe de o parte, vorbire şi limbă, pe de altă parte, este J. Vendryes[1]. Deoarece nu în toate limbile europene există cele trei cuvinte, discuţiile privind distincţia saussuriană se referă mai ales la opoziţia *langue / parole*, făcînd abstracţie de termenul şi conceptul *langage*.

Saussure raportează limba la psihologia socială, iar vorbirea la cea individuală. El diferenţiază limba de limbaj pe baza opoziţiei dintre *social* şi *individual*. Limbajul — după Saussure şi elevii săi — este ansamblul resurselor şi al procedeelor fiziologice şi psihice de care dispune omul pentru a vorbi. Dar aceasta nu înseamnă că limbajul este individual;

[1] v. J. Vendryes, 1921, p. 274—277.

limbajul este în același timp unul și multiplu, este același la toți oamenii de pe glob, dar se manifestă într-o infinitate de varietăți. Deci nu este chiar atît de greșit să considerăm că există atîtea limbaje diferite cîți indivizi; dar nu este cu atît mai puțin greșit să pretindem că nu există decît un limbaj omenesc identic în fondul său pe toate latitudinile.

Limba este un instrument de comunicare prin care experiența umană se realizează în mod diferit în fiecare comunitate lingvistică, chiar prin elementele ei constitutive, adică prin sistemul și structurile ei realizate la diferite nivele și care sînt ordonate de anumite norme funcționale în comunitatea lingvistică dată.

Vorbirea este manifestarea concretă a limbii într-o infinitate de fapte lingvistice, enunțuri concrete elaborate, emise și receptate de către oameni. Prin vorbire, limba există în mod real, se manifestă practic.

Între limbaj, vorbire, limbă există o unitate dialectică indisolubilă. Limba reprezintă generalul, este — cum spunea A. Martinet[2] — un *cod*, iar vorbirea este *mesajul*. Autorul precizează în continuare că această comparație nu trebuie să ne antreneze în credința că vorbirea are un sistem de organizare independent de acela al limbii. Vorbirea concretizează organizarea limbii; numai prin examinarea vorbirii și a comportamentului pe care ea îl determină la auditori putem ajunge la cunoașterea limbii.

Vorbirea se manifestă într-adevăr individual, dar individului vorbitor îi aparțin în mod strict individual fapte nelingvistice, cum este, de exemplu, timbrul vocii care îi este particular și care, deci, nu poartă amprenta uzului colectiv. Elementele lingvistice care se manifestă în vorbire aparțin însă limbii, sînt de natură socială, sistemul unităților lingvistice și normele paradigmaticii și ale sintagmaticii lor aparțin limbii, sînt de natură socială, așa cum generalul este prezent într-o anumită măsură în particular, după cum orice întreg este prezent în părțile sale[3].

Prin urmare, în opoziție cu limbile naturale specifice comunităților lingvistice determinate, limbajul reprezintă generalul, în sensul că orice limbă este o ipostază a limbajului; limbajul nu are altă posibilitate de a exista ca sistem (deci ca inventar de unități lingvistice, de combinații și de norme sau reguli) decît în sistemele limbilor naturale vorbite de populațiile pămîntului. Din aceasta decurge faptul că atît limbajul, cît și orice limbă ca ipostază sistematică a limbajului se manifestă concret în comunicarea individuală ca activitate și în comunicarea individuală ca act concret. Saussure insistă mult asupra faptului că limba nu este decît o parte a limbajului și că limbajul comportă, de asemenea, *la parole*; numai limbajul este deci o realitate concretă, iar limba este un sistem pur relațional de diferențe pe care analiza le obține prin abstracție, deci este parțială față de limbaj. Dar limbajul, dacă este privit în toată complexitatea lui, se prezintă ca o mulțime imensă de evenimente eteroclite, un fenomen inform și de nestăpînit, deși manifestarea lui fonică uniformă îi conferă o omogeni-

[2] v. Martinet, 1963, p. 30.

[3] „Pris dans son tout, le langage est multiforme et hétéroclite; à cheval sur plusieurs domaines, à la fois physique, physiologique et psychique, il apartient encore au domaine individuel et au domaine social; il ne se laisse classer dans aucune catégorie des faites humains, parce qu'on ne sait comment dégager son unité. La langue, au contraire, est un tout en soi et un principe de classification. Dès que nous lui donnons la première place parmi les faits de langage, nous introduisons un ordre naturel dans un ensemble qui ne se prête à aucune autre classification". (Saussure, 1971, p. 25).

tate concretă[4]. Așadar, se pare că Saussure condamnă definitiv la inorganizare acea parte a limbajului pe care o exclude din limbă (adică *la parole*); *la langue* a lui Saussure este însă numai unul dintre codurile limbajului, și anume ,,un tout en soi et un principe de classification"[5], partea socială a limbajului, exterioară individului, pe care, el singur, nu o poate nici crea, nici modifica. Distinctă de vorbire, limba este un obiect care se poate studia separat; mai mult, Saussure susține nu numai că această separare este posibilă, ci că este absolut necesar pentru lingvistică a nu amesteca celelalte coduri ale limbajului în problemele limbii, dacă vrem să ajungem la rezultate științifice[6]. Cercetările mai recente au reconsiderat această viziune rigidă a lui Saussure privind distincția *langue/parole*. Se reinterpretează variațiile vorbirii rezultînd din acțiunea diverselor coduri și subcoduri și se vorbește, de exemplu, de ,,sisteme modelatoare secundare" (lingviștii sovietici), de ,,modele de performanță", ori de ,,modele de structuri de suprafață" (lingviștii generativiști), de diverse coduri internaționale etc. La rîndul nostru, noi vom studia, printre altele, sistemul (codul) unităților structurii *sintonematice, suprasegmentale*, vom vorbi despre *idiolect*, dar și despre *idiostil*, despre *nivelul gramatical al românei contemporane*, dar și despre *nivelul ei stilistic*, ceea ce ne va obliga să încercăm a pune o anumită ordine chiar în acele zone ale limbajului pe care Saussure le excludea din obiectul de studiu al științei limbii. Cu alte cuvinte, este vorba de o întreagă serie de coduri deosebite, de codul limbii române (în accepția dată de lingvistul genevez termenului *limbă*), dar care se grefează pe acest cod și nu sînt, așa cum se va vedea, în mai mică măsură, organisme coerente, sistematice și purtătoare de sens, adică părți constitutive ale limbajului ca limbă română, care pot și trebuie să constituie obiectul unui studiu lingvistic.

Operînd distincția *limbaj/limbă/vorbire*, Saussure a atras atenția asupra faptului că nu a definit *cuvinte*, ci *lucruri* și că, deci, distincțiile stabilite nu pot fi afectate de anumiți termeni ambigui care nu se acoperă în semnificațiile lor de la o limbă la alta (germ. *Sprache* înseamnă *langue* și *langage*, iar *Rede* corespunde oarecum cu *parole*, la care se adaugă și sensul special al fr. *discours*; lat. *sermo* înseamnă mai ales *langage* și *parole*, în timp ce *lingua* corespunde lui *langue*). Întrucît româna dispune (ca și franceza) de toate cele trei cuvinte — *limbaj, limbă, vorbire* — le vom considera ca termeni de metalimbaj (denumind conceptele așa cum le-a definit Saussure), cu precizarea pe care am făcut-o: vorbirea este un aspect particular al limbii, o manifestare ,,individuală" de voință și inteligență în care distingem atît combinațiile prin care vorbitorul folosește codul limbii pentru a-și exprima gîndirea personală, cît și mecanismul psiho-fizic care îi permite să exteriorizeze aceste combinații, dar, în același timp, în măsura în care

---

[4] Saussure notează, pe drept cuvînt, că nu există limbă în care nici un element să nu fie motivat; între două extreme posibile — minimum de organizare și minimum de arbitrar — se găsesc toate varietățile posibile. Limbile și idiomurile în care nonmotivarea atinge nivelul maximal sînt mai *lexicologice*, iar cele în care ea este minimă sînt mai *gramaticale* (*op. cit.*, p. 180—183); astfel, româna, mai săracă în compunere, este o limbă ,,mai puțin motivată" decît germana sau rusa, în ale căror sisteme lexicale motivarea relativă este destul de bogat reprezentată. Vom reveni asupra acestor aspecte mai ales în tratarea problemelor privitoare la formarea cuvintelor.

[5] Saussure, 1971, p. 25.

[6] *Ibidem*, p. 31.

în actele concrete de vorbire se manifestă codul limbii, cît și alte coduri specifice limbajului, iar vorbirea ca activitate este un act de intercomunicare umană, presupunînd un destinator și un destinatar cu poziții reversibile, ea are și caracter social. De altfel, însuși Saussure vorbește despre limbă ca obiect de natură concretă (în aceeași măsură ca vorbirea), deoarece semnele lingvistice, deși în esență sînt psihice, nu sînt abstracțiuni, ci realități care își au locul în creier; mai mult, unele din ele, cum este cazul cu grafemele, sînt forme tangibile ale imaginilor acustice ale semnelor lingvistice [7]. De asemenea, în capitolul *Entités et unités. Définition*, el folosește termenul *langue*, deși, potrivit propriilor sale precizări, discută despre aspecte specifice limbajului, pe care le-a izolat de semnificația *langue*.

În cazul nostru, dacă limbajul este capacitatea specifică omului de a comunica, punînd în lucrare un sistem de semne vorbite și o anumită tehnică de folosire a acestui repertoriu, adică un ansamblu de reguli (= gramatică), limba română contemporană este limbajul folosit de comunitatea lingvistică românească, deci locul de întîlnire a ceea ce are specific limbajul cu ceea ce are specific folosirea lui de către comunitatea lingvistică românească: un sistem de semne vorbite diferit de sistemele altor idiomuri, o gramatică diferită de gramaticile altor idiomuri, trăsături din care reiese caracterul social al limbii și, în anumite limite, caracterul ei național [8]. Fiind o realizare a limbajului, limba română are, pe de o parte o serie de trăsături comune tuturor limbilor (cum ar fi, de exemplu, *dubla articulare*, *arbitrarul* semnului lingvistic etc.) și care țin de funcția simbolică a limbajului, iar pe de altă parte un număr de trăsături proprii care o disting, în măsură mai mare sau mai mică, de orice altă limbă.

Faptul că limba este ipostază a limbajului face ca distincția dintre cele două concepte să fie deseori uitată și să se vorbească, de exemplu, în cazul românei contemporane, de *limba* familiară sau de *limbajul* familiar, de *limba populară, tehnică, savantă, profesională* etc., sau de *limbajul* popular, savant, profesional etc.

De asemenea, termenul *limbaj* este folosit în sintagme ca *limbajul literaturii artistice*, al *științei* etc (sau *limba* ~), situații în care devine sinonim cu *stilul funcțional al limbii* [9]; termenul se mai folosește în sintagme ca *limbaje speciale* (de exemplu, limbajele *profesionale*, *argourile* sau *jargoanele*), iar în ultimele decenii teoria informației a introdus conceptul de *limbaj al informaticii, limbaj de programare, limbaj-mașină*, situație în care *limbaj* devine de multe ori sinonim cu *cod*, în măsura în care atît *codul*, cît și *limbajul* presupun existența unui dicționar (= sistem de simboluri) și a unei gramatici care servesc la transmiterea mesajului printr-un canal [10].

---

[7] v. Saussure, 1971, p. 32.

[8] Înțelegem acest lucru independent de aptitudinile psihice, de neam sau de rasă. Chiar și așa-numita *bază de articulare* se constituie treptat în procesul achiziției limbii de către orice individ în comunitatea lingvistică dată, indiferent de rasa căreia îi aparține biologic. O discuție mai largă a acestui aspect al problemei găsim în Wartburg, 1965, p. 211–217.

[9] cf. Coteanu, 1973, p. 46, care spune: „Modalitățile de distingere a limbajelor de stiluri (ne referim la stilurile individuale) sînt mai reduse, dat fiind că ambele fenomene fac parte din aceeași serie, deși cele dintîi au fost numite *stiluri funcționale* sau stiluri ale limbii mai ales după studiile lingviștilor praghezi".

[10] Pentru sinonimia *limbaj-cod*, trimitem la Jacques Arsac, *Informatica* (traducere) București, E.E.R., 1973, p. 114–118.

2.2. Ce fel de cod este limba. Cod/Mesaj. Sistem/Text

În ultimele două-trei decenii, aserțiunea că limba este un *cod*, iar vorbirea, un *mesaj*, că diferitele variante și varietăți ale limbii sînt *subcoduri* ale codului limbii date ori constituie ele înseși coduri distincte este atît de frecventă în studiile de lingvistică, încît se impune să încercăm de la început formularea unui răspuns acceptabil la problemele de principiu cuprinse în titlul acestui paragraf.

În *Cours de linguistique générale*, S a u s s u r e se referă o singură dată în mod direct la *codul limbii*, atunci cînd justifică distincția dintre limbă și vorbire : ,,La parole est au contraire un acte individuel de volonté et d'intelligence, dans lequel il convient de distinguer : 1° les combinaisons par lesquelles le sujet parlant utilise *le cod de la langue* (s.n.) en vue d'exprimer sa pensée personnelle ; 2° le mécanisme psycho-physique qui lui permet d'exterioriser ces combinaisons" [11]. Mai tîrziu, A. M a r t i n e t [12], propune un paralelism clar între *langue / parole* și *cod/mesaj* ; ,,L'opposition, qui est traditionnelle, entre *langue* et *parole* peut aussi s'exprimer en terme de *code* et *message*, le code étant l'organisation qui permet la rédaction du message et ce à quoi on confronte chaque élément d'un message pour en dégager le sens".

În teoria matematică a informației, *codul* este definit ca un sistem de semne (sau simboluri) care servesc la transmiterea unui mesaj printr-un canal adecvat semnelor date ; *mesajul* este o secvență de semne aparținînd aceluiași cod, combinate potrivit regulilor codului și pe care emițătorul o transmite receptorului.

Un principiu de bază al informaticii este distincția dintre *informație* și *sens, semnificație, știre* sau *cunoștință* ; informația este numai *forma, semnul* sau *simbolul* unui sens, al unei știri și distinctă de sensul corespunzător [13]. Un cod presupune un dicționar sau o listă de corespondențe între valorile semnificate și simbolurile lor formale, adică semnificantele lor [14].

---

[11] v. S a u s s u r e, 1971, p. 30–31.

[12] v.A. M a r t i n e t, 1963, p. 30.

[13] Menționăm că trebuie făcută distincția între *informație* și *știre, cunoștință*, adică ceea ce numim în mod obișnuit *sens* ; *informația* este numai *forma* pe care o dăm unei cunoștințe printr-un semn oarecare pentru a o putea manipula și a o comunica printr-un canal ; dacă ne referim la specificul codului limbii, sistemul lui de semne este constituit din unitățile laturii semnificanților, care sînt entități informaționale. (În legătură cu distincția *informație/știre*, cf. și J a c q u e s A r s a c, — *op. cit.*, p. 46–48).

Dintre numeroasele coduri folosite în transmiterea de informație, cele mai obișnuite sînt cele binare, care folosesc numai două unități distincte, notate, de obicei, cu cifrele /0/ și /1/, punct /./ și linie /—/ etc. Anumite calculatoare transpun alfabetul format din 26 de litere și 10 cifre într-un cod care are următoarea înfățișare : A 100 001 ; B 100010 ; C 100011 ; D 100100 ; E 100101. Dacă avem de transmis o informație, de exemplu, *CADE* (,,cade") în codul alfanumeric dat, o codificăm, adică o reprezentăm prin grupări de cîte 6 cifre /0/ și /1/, potrivit corespondențelor din tabelul codului : 100011100001100100100101 ; secvența obținută este mesajul codificat. Receptorul decodifică acest mesaj după același tabel de corespondențe potrivit regulii segmentării în grupuri de cîte 6 cifre. Tot așa, dacă 3 se transcrie 010011, iar 5 se transcrie 010101, numărul 35 se codifică în forma 010011010101. În codul telegrafic *Morse*, literele alfabetului sînt reprezentate prin combinații de puncte și linii, prin semnale sonore punctate și prelungite. Este evident că într-un cod binar cele două simboluri folosite sînt două stări fizice de contact, cu care poate opera un calculator electronic.

[14] O mașină electronică are în construcția ei tuburi electronice sau tranzistori prin care trece sau nu trece un curent electric, deci care nu pot avea decît aceste două stări, de contact sau de noncontact cu un curent electric ; prezența impulsului electric transmite valoarea informațională /1/, iar absența impulsului, valoarea /0/.

Cînd spunem însă că limba este un *cod*, această apropiere este mai mult o metaforă ; limba are unele aspecte de cod mai ales dacă ne referim la aspectul scris. Dar deosebirile dintre codul (sau codurile) limbii și codurile tehnice sînt categorice. În primul rînd, orice cod tehnic este *secundar* în comparație cu codul limbii, care este *primar*, deoarece elaborarea codurilor tehnice presupune existența prealabilă a codului unei limbi naturale, care, deci, nu se sprijină pe nici un fel de alt cod. În al doilea rînd, orice cod tehnic este creația elaborată a unui specialist (după o muncă ce se poate întinde pe mai mulți ani, dar care se poate reduce și la cîteva zile), în timp ce limba nu este elaborată de un „creator" specialist, ci este produsul social (în mii de ani de dezvoltare) al unei comunități lingvistice. De aceea dicționarul și gramatica unui cod tehnic pot fi cuprinse în două-trei pagini (cum este cazul cu alfabetul Morse), în timp ce, de exemplu, normele codului limbii române sînt mult mai numeroase și mai complexe. În schimb, limba română, de exemplu, se însușește de către orice copil — ca limbă maternă — în cîțiva ani, fără cunoașterea vreunei reguli gramaticale. Regulile unui cod tehnic sînt strict definite și nu ne putem imagina folosirea codului fără cunoașterea lor riguroasă, deoarece orice încălcare a unei reguli de folosire a unităților duce la anularea mesajului ; în schimb, regulile codului limbii au o anumită elasticitate și românii se înțeleg între ei, chiar dacă unii spun *hotel*, iar alții *otel*, unii *cenușă* iar alții *cenușe*, unii *calu*, iar alții *calul*, unii *cefere*, iar alții *chefere* etc. În comunicarea tehnică, erorile care apar nu pot fi detectate prin analiza logică a mesajului, ci sînt necesare așa-numitele *coduri detectoare și corectoare de erori*.

Ceea ce distinge însă codul limbii de alte coduri este că limba nu este numai un mijloc de comunicare de informație, ci și un instrument de cunoaștere, de reprezentare la nivelul inteligibilului a realității perceptibile. Prin urmare, folosirea termenului *cod* într-o definiție de lucru a limbii trebuie să țină seama de această particularitate : limba poate fi asemuită cu un cod, dar un cod *sui generis*, atît prin modul în care se autoconstituie și se autonormează, cît și prin modul în care funcționează ca instrument de comunicare interumană și de cunoaștere inteligentă.

Orice cod tehnic este elaborat și cunoscut anterior aplicării lui și poate exista ca atare chiar fără să fi fost folosit vreodată. Codul limbii însă nu poate fi cunoscut decît observînd și analizînd mesajele din a căror cercetare putem descoperi atît unitățile, cît și normele combinării lor, și prin care există și mesajele. Deci existența codului lingvistic este condiționată de existența textelor de comunicare în care se folosesc unitățile și se aplică normele codului, care nu poate exista în afara textului (oral sau scris). Această intercondiționare dintre limbă și vorbire este esențială pentru înțelegerea atît a distincției stabilite de S a u s s u r e, cît și a asemănării sugerate de M a r t i n e t.

Terminologia legată de conceptele *cod/mesaj* implică și termenii *sistem/text*. Dacă limba este definită și ca un sistem de semne vorbite, înseamnă că termenii *cod-sistem* pe de o parte și *mesaj-text* pe de altă parte sînt sinonimi în practică doi cîte doi : *codul* poate însemna, în acest caz, un sistem general, iar *mesajul* poate însemna *textul* unui singur sistem, văzut ca un domeniu cu o singură dimensiune semantică (deci exclusiv denotativ). Procedeul de lucru care constă în a se izola, prin abstractizare, o stare lin-

gvistică ideală de denotație pură, fără nici o altă implicație de natură conotativă, este folosit adesea ca un principiu mai ales în glossematică. În felul acesta, dacă avem de studiat limba română ca un cod de pură denotație, deci ca un sistem general cu o singură dimensiune semantică, tot ce apare ca singular în fiecare enunț poate fi raportat și trimis la text ori la mesaj, deoarece *text* și *mesaj* sînt, în această situație, sinonime, ca și *cod* și *sistem*; ceea ce există general și sistematic în limba română cu funcție exclusiv denotativă se constituie într-un sistem și este deci un *cod*, iar ceea ce este particular și manifest se concretizează în *text*, care este deci un *mesaj*.

Se poate pune însă aici din nou întrebarea cum vom privi limba română contemporană ca obiect al studiului nostru în continuare: *la langue* în accepția lui Saussure și Hjelmslev sau *la langue* + codurile intonativ, expresiv etc. Răspunsul nostru este — așa cum s-a și văzut mai înainte — că nu ne vom situa în mod exclusiv pe una ori pe alta dintre cele două poziții ,ci, pentru diferitele etape ale studiului, vom accepta diferite ipostaze ale limbii, deci și în accepția saussuriană, dar și privită mai larg ca un fenomen social complex,în care se întîlnesc și funcționează mai multe coduri lingvistice; noi vom teoretiza probleme ca *bilinearitatea* semnului vorbit, deci probleme generale, de limbaj (vezi *infra*, 2.7.), *denotație* și *conotație*, *cod vorbit* și *cod scris*, *subcodurile fonetico-fonologic*, *lexical*, *gramatical*, etc., *ortoepia* și *simbolismul fonetic*, apoi vom discuta despre *polisemie*, *omonimie*, *sinonimie*, *antonimie*, despre *paradigmatic* și *sintagmatic* etc.; aceasta înseamnă că vom privi limba română în sensul cel mai cuprinzător, în toate funcțiile ei.

2.3. Caracteristicile limbii. Dubla ei articulare

1° În mod obișnuit, în lingvistica ultimilor 40—50 de ani, se spune că *limba este un instrument de comunicare*, și anume, *principalul instrument de comunicare interumană*. Aceasta ar însemna că *funcția de comunicare ar fi trăsătura caracteristică de bază a limbii* și lucrurile stau așa, mai ales dacă ne gîndim că într-o perioadă nu prea îndepărtată (ba chiar și în prezent) se afirma curent și cu caracter definitoriu că limba este „expresia gîndirii". Dar dacă ne gîndim că, pe de o parte funcția de comunicare de informație caracterizează și alte mijloace pe care le-a inventat omul (de exemplu, codul *gestemelor* și al *mimemelor*), iar pe de altă parte mesajul lingvistic nu comunică numai informația propriu-zisă lingvistică (în accepția lui Saussure), ci transmite și indici privind sexul, vîrsta, apartenența geografică ori socială, gradul de cultură etc., precum și indici de conotație, înseamnă că funcția de comunicare nu este nici unica trăsătură, și nici trăsătura de bază numai a codului limbii.

2° O altă caracteristică a limbii este *arbitrarul semnului lingvistic*, adică nonmotivarea relației dintre formă și conținut, dintre semnificant și semnificat: cuvintele *casă*, *mănîncă*, *aici* etc. au sensurile „casă", „mănîncă", „aici" etc. fără să existe vreo legătură necesară între formele lor sonore (ori scrise) și semnificațiile corespunzătoare sau obiectele din realitatea extralingvistică la care se referă aceste semnificații. Spunem *casă*, *mănîncă* etc., pentru că și înaintea noastră s-a spus *casă*, *mănîncă* etc. și pentru că

„toată lumea" spune așa (înțelegînd prin „toată lumea" pe toți cei ce vorbesc românește). Obiectului căruia în limba română i se spune *masă*, francezii îi spun *table*, germanii *Tisch*, rușii *stol*, ungurii *asztal* ș.a.m.d., iar secvența *ia*, care în românește semnifică „ia" (apucă), în rusește semnifică „eu", iar în germană „da". Dar arbitrarul relației dintre formă și conținut caracterizează nu numai codul limbii, ci, în general, și unitățile celorlalte coduri. De exemplu, dacă ne referim la codul gesturilor, o mișcare repetată a capului de sus în jos, semnifică, în unele comunități lingvistice, o afirmație, o confirmare (corespunzătoare adv. rom. „da"), iar în altele (și chiar în unele zone lingvistice ale românei), o negație (corespunzătoare adv. rom „nu"), ceea ce înseamnă că relația gestului cu semnificația lui este, evident, arbitrară. Referindu-se la arbitrarul semnului lingvistic, Saussure a atras atenția că *arbitrar* nu înseamnă și dependența semnificantului, adică a formei sonore, de libera alegere a vorbitorului, ci numai că semnificantul este nemotivat doar în raport cu ceea ce semnifică [15].

3° A treia caracteristică a limbii (formulată tot de Saussure) se consideră a fi *caracterul ei sistematic* : unitățile limbii formează un sistem, adică sînt semne stabile de la un mesaj la altul și își trag valoarea funcțională și semnificativă din corelațiile de opoziție reciprocă în care se află unele față de altele : *cîntăm* semnifică (printre altele) „a cînta + pers. I", în opoziție cu *cîntați* și *cîntă* ; un fonem, cum este /*p*/din *pat*, se recunoaște ca atare prin aceea că nu poate fi substituit prin alt fonem (de exemplu prin *b*) fără să se schimbe sensul secvenței *pat* (care ar deveni *bat*), ceea ce înseamnă că / *p*/ comută cu/*b*/. Dacă opunem perechi de cuvinte potrivite, cum sînt *pat* / *bat*, *cît* / *gît*, *sac* / *zac* ș.a.m.d., vom identifica toate unitățile consoane ale limbii române. Dar afară de sistemele limbilor naturale, există numeroase alte coduri nonlingvistice care sînt sisteme generale sau singulare, cum este, de exemplu, sistemul culorilor de semnalizare în circulație.

4° Considerînd semnul lingvistic ca o entitate psihică cu două fețe, dintre care una este *semnificantul*, iar cealaltă *semnificatul*, *linearitatea* este — alături de caracterul arbitrar — cel de al doilea principiu general al acestei entități : semnificantul, fiind de natură auditivă, se desfășoară numai în timp și are caracteristica pe care o împrumută de la timp, reprezentînd, deci, o întindere măsurabilă într-o singură dimensiune, fiind o linie. *Linearitatea* este caracteristica de care — după părerea lingvistului genevez — depinde întregul mecanism al limbii. Semnificantele acustice, spre deosebire de cele vizuale (care pot oferi complicații simultane cu mai multe dimensiuni), nu dispun decît de linia temporală, elementele lor succedîndu-se în lanț. Această caracteristică devine clară mai ales cînd transpunem o secvență vorbită într-un text scris, care înlocuiește succesiunea temporală printr-o succesiune lineară spațială. Saussure consideră că latura suprasegmentală, constînd din unități cum ar fi, de exemplu, accentul, este o iluzie : o silabă și accentul ei nu constituie decît un act fonator și nu putem concepe aici o dualitate [16]. Formulînd faimoasa teorie a linearității, Saussure a descoperit, într-adevăr, o importantă caracteristică a limbilor naturale, deosebindu-le de alte coduri de comunicare, care își construiesc mesajele, de exemplu, pe corelate spațiale, cum

[15] v. Saussure, 1971, p. 101.
[16] Ibidem, p. 103 și 180.

ar fi *cartografia, desenul, pictura*; dar mesajele muzicale, de exemplu, se desfăşoară tot pe axa lineară a timpului (ca şi imaginile cinematografice) şi, dacă facem abstracţie de armonie şi contrapunct, mesajul muzical ne apare tot linear, ca şi semnificantul mesajului lingvistic. De asemenea, în ultimele cercetări de lingvistică, se vorbeşte tot mai mult despre latura segmentală a mesajului lingvistic şi despre cea *suprasegmentală*, ceea ce deschide posibilitatea de a se formula teoria *bilinearităţii semnului lingvistic* (cf. *infra*, 2.7.). Aceasta înseamnă că, deşi teoria linearităţii este cu deosebire utilă într-o anumită etapă a analizei şi a sintezei lingvistice, ea nu poate fi considerată fundamentală pentru definirea limbii.

5° Ultima trăsătură caracteristică a limbii — după Saussure — este *caracterul discret* al unităţilor constituente ale mesajului, care sînt fie identice, fie diferite, fără gradaţie. Cuvîntul *casă* semnifică totodeauna „casă" şi niciodată nu va semnifica un lucru care să fie *mai mult ori mai puţin* „casă". Fonemul românesc corespunzător grafemului /k/(*c*) este totdeauna sau /k/, sau /non k/ şi niciodată nu va fi *mai mult ori* mai puţin /k/ş.a.m.d. Dacă fonemul /k/ nu mai este identic cu el însuşi, înseamnă că este alt fonem, adică /p/ din *pasă*, /m/ din *masă*, /r/ din *rasă* ş.a.m.d., fiecare dintre acestea fiind — la rîndul lui — ori identic cu el însuşi, ori diferit. Însă dacă se cunosc şi sisteme de comunicare ale căror unităţi sînt *nondiscrete*, există altele ale căror unităţi sînt necondiţionat *discrete*, ca şi unităţile sistemului limbii, cum este cazul cu simbolurile hărţilor rutiere, cu grafemele diferitelor alfabete folosite în scriere etc.

Totuşi, dacă privim conceptul de *limbă* mai larg decît l-a privit Saussure, se poate vorbi de cazuri de comunicare umană asigurată prin fenomene care încalcă principiul *caracterului discret* şi vom vorbi despre anumite valori *semnificative* sau *expresive* ale *simbolismului fonetic*, ale *cantităţii sunetelor* etc.; astfel, vom spune că *maare*! înseamnă mai mult decît „mare", deci „foarte mare", iar *urîtă-urîtă* mai mult decît „urîtă", deci „foarte urîtă", după cum *discret* din *Vai, ce „discret" eşti*!, emis cu o anumită intonaţie, nu semnifică „discret", ci antonimul lui, adică „indiscret" ş.a.m.d.

6° Trăsătura caracteristică prin care sistemul unei limbi naturale se distinge de oricare alt sistem este *dubla articulare a limbajului omenesc*. Însuşi Saussure observa că în latină *articulus* semnifica „membru, parte, subdiviziune într-o suită de lucruri"; în problemele de limbaj, articularea poate desemna fie subdiviziunea lanţului vorbit în silabe, fie subdiviziunea lanţului semnificaţiilor în unităţi semnificative (ceea ce se traduce prin germ. *gegliederte Sprache*). Plecînd de la al doilea sens al termenului *articulare*, Saussure menţionează ipoteza că nu limbajul vorbit ar fi natural şi caracteristic pentru om, ci *facultatea de a constitui un limbaj*, un sistem de semne distincte, corespunzătoare unor idei distincte[17].

Relevînd cele două accepţiuni semantice ale termenului *articulare*, Saussure a fost la un pas de formularea tezei privind *dubla articulare* ca trăsătură caracteristică fundamentală a limbajului omenesc, teză formulată peste patru decenii de către Martinet şi care rămîne piatra fundamentală în analiza limbajului propusă de lingvistul francez.

---

[17] v. Saussure, 1971, p. 26.

În esența ei, teza dublei articulări a limbajului constă în precizarea că articularea se manifestă simultan în două planuri diferite, distingînd atît unitățile semnificative ale primei articulări (avînd fiecare o formă fonică și un conținut semantic), cît și unitățile nesemnificative care sînt unități de alt tip. Orice enunț în limba română este o secvență de comunicare simultan dublu articulată reprezentînd un domeniu fonic continuu. Astfel, enunțul *copilul citește o carte frumoasă* este un act de comunicare reprezentînd un domeniu continuu și simultan dublu articulat, care are semnificația „copilul citește o carte frumoasă". Enunțul poate fi însă supus analizei prin transformarea domeniului continuu în domeniu discret, adică, în primul rînd, prin segmentarea lui în secvențe care *semnifică* ceva, sînt *biplane*, avînd un plan al expresiei materiale și un plan al conținutului semnificativ. Fără a intra în detalii, rezultatul acestei operații va fi, la un anumit nivel de analiză, identificarea unităților *copil-ul cit-ești-e o cart-e frumoas-ă*; identificarea acestor unități biplane ca atare nu este rezultatul unei recunoașteri intuitive, ci se obține prin deschiderea în fiecare loc necesar a unui inventar prin operația de comutare [18]. Astfel, secvența *copil-* face parte din clasa de unități *tînăr, adolescent, elev* etc., secvența *-ul* face parte din clasa de unități *-ului, -a, -i* etc., secvența *cit-* face parte din clasa *povest-, scri-* etc., secvența *-ești-* face parte din clasa *-esc-, -i-* etc., *-e* face parte din clasa Ø, *-i* etc., secvența *o* face parte din clasa *un, unei* etc. ș.a.m.d. Toate aceste unități sînt *biplane*, adică sînt *semnificante*, deoarece fiecare are un *semnificat*, chiar dacă sensul unora dintre ele este mai greu de depistat și de definit, neactualizîndu-se ca atare decît în combinație cu celelalte unități; așa este cazul cu unitatea *-ul*, care numai în contextul *copil...*, *tînăr...*, *elev...*, etc. semnifică {*Individualizare* + *Masculin* + *Singular*}, sau cu unitatea *-ești-*, care numai în contextele *cit...*, *povest...* etc. semnifică {Timp + Prezent} ș.a.m.d. Fiind secvențe care disting unitățile minimale ale semnificației enunțului, ele sînt biplane și aparțin primei articulări. Le numim cu termenul *minimale*, nu pentru că sînt cele mai mici, ci pentru că nu pot fi segmentate în unități mai mici, fără să dispară funcția semnificativă pe care o îndeplinesc.

Nu este greu de observat că unitățile primei articulări a limbii reprezintă un sistem economicos, deoarece fiecare dintre ele poate fi folosită și în alte enunțuri, în combinație cu alte unități și, utilizînd inventarele obținute, putem formula enunțuri ca *tînărul citește o nuvelă frumoasă, elevul povestește o întîmplare interesantă, fata scrie o schiță bună* ș.a.m.d. În felul acesta, cu cîteva sute sau mii de unități ale primei articulări, a căror reținere este la îndemîna oricărei memorii cît de modeste a unui vorbitor nativ al românei,

---

[18] Prin *comutare* vom înțelege procedeul sau testul prin care se arată dacă înlocuirea (substituirea) unei unități a planului expresiei cu altă unitate de același rang determină o diferență în planul conținutului; două unități care comută sînt diferite. Termenii *comutare* și *substituție* se folosesc paralel, dar nu sînt sinonimi; *substituția* este un test prin care se verifică dacă două unități aparțin sau nu aceleiași clase: dacă în poziția ocupată de unitatea *c* din secvența *casă*, se admite unitatea *m*, sau *r* etc. — deci *masă, rasă* etc., înseamnă că unitățile *c, m, r* etc., deși sînt diferite, deoarece *comută*, fac parte din aceeași clasă de substituție. Unități cum sînt *copilul, elevul, tînărul* etc. fac parte din aceeași clasă de substituție, deoarece sînt admise în poziția /.../ *învață*: copilul *(elevul, tînărul) învață*. La rîndul ei, *comutarea* este o condiție a substituției, deoarece sînt substituibile unități diferite, deci comutabile. Cu aceste valori vom folosi cei doi termeni.

putem formula nenumărate enunțuri, mai ales dacă avem în vedere că unele clase de unități de tipul *-(u)l, -esc-, -e, -ă* etc. au inventare foarte reduse.

Aprofundarea analizei însă ne arată că prima articulare este dublată de o a doua articulare, că secvențele ei semnificative pot fi segmentate în unități ale celei de a doua articulări, în elemente, la rîndul lor, articulabile, dar nonsemnificative, deoarece sînt monoplane. Dacă una din unități este *dar*, analiza dovedește că ea este formată la rîndul ei, din trei unități minimale monoplane care pot fi degajate prin comutare, adică efectuînd un inventar de clasare în fiecare loc al articulării. Vom constata că unitatea */d/* comută cu unitatea */p/*, deoarece înlocuirea se soldează cu schimbarea sensului, deci a unității biplane din prima articulare, și vom obține cuvîntul *par*. Procedînd corespunzător, obținem un rezultat surprinzător: miile de unități ale primei articulări în limba română (adică, toate cuvintele ei și morfemele gramaticale) sînt construite din numai 27 (eventual, 29) de foneme, unități minimale ale celei de a doua articulări, ceea ce face ca limba să fie un cod fonetico-fonologic de o extremă economicitate: zecile și sutele de mii de cuvinte, milioanele și milioanele de enunțuri realizate și posibile sînt construite din nu mai mult de 30 de unități minimale ale celei de a doua articulări.

2.4. Sistemul unităților minimale și nivelele integrante ale limbii

Efectuarea operației de disociere a dublei articulări a limbii ne pune la dispoziție o ipoteză de lucru prin care limba poate fi privită ca un sistem de nivele ierarhice integrate, caracterizate prin unități minimale integrate. Astfel, domeniile celor două articulări pot fi considerate principalele nivele de integrare care formează sistemul limbii: nivelul superior al primei articulări, caracterizat prin unități minimale biplane (avînd fiecare un plan al expresiei și un plan al conținutului) și nivelul inferior al celei de a doua articulări, caracterizat prin unități minimale monoplane. Nivelul primei articulări este integrant pentru nivelul celei de a doua articulări, deoarece unitățile lui minimale sînt integrante pentru unitățile minimale ale celei de a doua articulări. La rîndul lui, nivelul celei de a doua articulări se integrează în nivelul primei articulări, deoarece unitățile lui minimale se integrează în unitățile minimale ale primei articulări, adică există numai în măsura în care sînt componente ale acestor unități.

Prin *unități minimale* nu înțelegem unități *mici*, deși nu este exclus ca ele să fie într-adevăr *cele mai mici unități* — cum este cazul cu sunetele distincte ale vorbirii —, ci unitățile minimale care caracterizează un anumit nivel al limbii. Astfel, la nivelul primei articulări, enunțul [cine aleargă după doi iepuri] + [nu prinde nici unul] poate fi considerat de tipul celor mai mari unități cărora, obișnuit, le spunem *fraze*. Se pune însă întrebarea dacă aceste unități pot fi considerate unități minimale, dacă s-ar putea vorbi de un nivel (sau de un *subnivel* al nivelului primei articulări) ale cărui unități minimale ar fi *fraze*; studiile de lingvistică nu ne dau un răspuns clar în această privință, dar se vorbește de *context (legat* sau *nelegat)* în care putem avea două ori mai multe fraze angajate într-un

anumit sistem de relații, situație în care segmentarea enunțului la primul nivel de analiză ar trebui să ducă la identificarea frazelor componente, constituenții imediați (C.I.)[19] ai enunțului. Tot așa, la un prim nivel de analiză în C.I., enunțul de mai sus este format din două unități minimale care sînt $[P_1]$ → [cine aleargă după doi iepuri] și $[P_2]$ → [nu prinde nici unul], iar aceasta înseamnă că s-ar putea vorbi de articularea enunțului-frază în unități minimale care sînt propoziții, adică cei mai mari C.I. ai enunțului dat. Aceasta ar însemna că, în poziția fiecăreia dintre aceste două unități minimale, putem proceda prin substituție la constituirea unor clase de propozții de aceeași natură, dar care schimbă semnificația enunțului. Dacă ținem seama de faptul că fiecare dintre cele două propoziții este unitate a unei relații de tipul $/E_1/$ → /(P_1 subiectivă) + (P_2 regentă)/, le putem considera unități minimale de un anumit nivel, deci s-ar putea vorbi de un *nivel al frazei*. În același mod argumentăm că se poate vorbi de un *nivel al propoziției*, de un *nivel lexical* (al cuvîntului), de *un nivel morfematic* (al morfemului).

Și la nivelul celei de a doua articulări se distinge o anumită ierarhie. Astfel, dacă enunțul *copilul aleargă* este analizat în unități minimale, obținem, la nivelul lexical, unitățile minimale *copilul* și *aleargă*, iar la nivelul morfematic unitățile *copil-ul-alearg-ă*; dacă continuăm segmentarea în alt mod, obținem secvențele mai mici *co-pi-lul-a-lear-gă*, dar acestea nu mai aparțin primei articulări, pentru că fiecare în parte *nu semnifică*, deși orice vorbitor de limbă română recunoaște cu ușurință că ele sînt silabele componente ale cuvintelor *copilul aleargă*. Este oare util să distingem în cadrul celei de a doua articulări un subnivel (sau un nivel) al unităților silabe? De obicei, operația de comutare se face în unități semnificative care sînt *cuvinte*; dar cuvintele se segmentează în silabe, sînt sintagme ale căror unități minimale sînt, în primul rînd, silabe (este vorba de cuvintele plurisilabice) și, cum vom vedea în capitolul următor, un cuvînt nu este o simplă sumă a silabelor lui componente, ci un anumit sistem de relații în care se angajează silabele. Astfel, cuvîntul *copilul* nu este o simplă sumă a silabelor *co+pi+lul*, ci o sintagmă în care silabele componente sînt angajate în anumite relații sintagmatice; silaba *-pi-* este marcată cu accent intensiv și, în felul acesta, devine nucleul unității sintagmatice, iar celelalte două sînt unități marginale, angajate în relații cu nucleul accentuat. Mai mult, cuvîntul *copilul* ca sintagmă de silabe este și o unitate suprasegmentală, poate fi adică intonat în mai multe moduri; de exemplu, putem spune *copilul*? și, în acest caz, pe lîngă accentul intensiv care marchează silaba *-pi-*, are și un accent tonic care marchează silaba *-lúl*. Chiar dacă ne oprim la această observație, și încă se justifică distingerea în cadrul nivelului celei de a doua articulări a unui subnivel al silabei ca sintagmă fonologică minimală. Silaba este suficientă și pentru a constata identitatea sau diferențierea fonemelor: */dar /dor /dăr /dîr /der /dur /dir /* sînt silabe în care se poate stabili întregul sistem vocalic al românei, chiar dacă unele din ele nu sînt *cuvinte*: tot așa, silabele */rar /bar /mar /nar /var /far /zar /car /dar/* etc. sînt potrivite pentru a stabili întregul inventar al fonemelor consoane ale limbii române.

---

[19] Prin *constituenți imediați* se înțeleg părțile rezultate prin divizarea unui enunț sau fragment de enunț.

Prin urmare, vom considera că silaba este unitatea sintagmatică minimală aflată la frontiera celor două articulări: aparține primei articulări, dacă este și *cuvînt* monosilabic, și aparține celei de a doua articulări, dacă *nu semnifică*.

La rîndul lor, fonemele, în realizările lor fonice, ca substanță sonoră, pot fi definite prin unități elementare care le disting de alte foneme din aceeași clasă. De exemplu, dacă în silaba *bar*, în care unitatea minimală */b-/* se caracterizează fonic prin trăsăturile *Oclusivitate* + *Labialitate* + *Sonoritate*, înlocuim trăsătura + *Sonoritate* prin opusul ei, obținem un alt fonem din aceeași clasă, dar opus lui */b/*, și anume */p/*, iar unitatea /bar/ devine /par/. Operația pare asemănătoare cu comutarea lui /b/ cu /p/, a lui /v/ cu /f/, a lui /g/ cu /k/ în secvențe potrivite, dar lucrurile nu stau așa: componentele elementare ale unui fonem nu se grupează linear și succesiv ca fonemele într-o sintagmă, ci reprezintă un grupaj *simultan*; înregistrarea lor într-o anumită ordine este numai un procedeu de lucru și am putea spune că /b/ se caracterizează prin *Labialitate* + *Sonoritate* + *Oclusivitate* ori prin *Sonoritate* + *Labialitate* + *Oclusivitate*, în timp ce secvența [cost] se compune exclusiv din ordinea *c* + *o* + *s* + *t* și orice modificare în această succesiune duce la anularea identității unității *cost*.

Cu toate acestea, studiul mecanismelor fonetico-fonologice ne arată că se poate face economie de unitatea minimală de tip *fonem*, întrucît ținuta fonetică a unui enunț vorbit poate fi descrisă prin notarea trăsăturilor distinctive. Astfel, secvența [amunak] *(= am un ac)* se descrie prin specificarea trăsăturilor distinctive combinate în simultaneitate și în succesivitate: *centrală* + *deschisă* / + *bilabială* + *nazală* / + *posterioară* + *închisă* / + *apicală* + *nazală* / + *centrală* + *deschisă* / + *velară* — *sonoră* /; în această notare, barele marchează punctele în care încetează gruparea simultană a trăsăturilor distinctive pentru același fonem și începe combinarea lor în succesivitate, adică *alt fonem* (cu alte cuvinte, locul în care are loc comutarea). Se pune însă întrebarea dacă analiza în trăsături distinctive are vreun avantaj față de aceea în foneme și răspunsul este afirmativ ori negativ, potrivit scopului urmărit prin analiză. În tot cazul, din cele de mai sus reiese pe de o parte că prin termenul *unitate minimală* ne referim, în primul rînd, la întinderea unității între două tăieturi unde se operează comutarea și că această întindere poate fi atît de dimensiunea unui fonem, cît și de dimensiunea unui enunț, iar pe de altă parte că o concepție asupra limbii ca sistem dublu-articulat de nivele integrante este utilă, mai ales pentru organizarea studiului ei sistematic.

Discuția de mai sus asupra ierarhiei integrante sistematice a unităților și a nivelelor limbii a avut în vedere exclusiv planul expresiei în latura segmentală (deci *langue* în accepția lui Saussure), iar referințele la o viziune asemănătoare asupra planului conținutului și a laturii suprasegmentale (codul suprasegmental) au fost numai accidentale. Fără a intra în amănunte, considerăm că și aceste planuri pot fi văzute în același mod.

Prin urmare, la nivelul celei de a doua articulări, este util să luăm în evidență următoarele subnivele (sau nivele) ierarhic integrante și integrate (de la inferior la superior și de la simplu la complex), caracterizate prin unități minimale corespunzătoare:

1° *unități elementare monoplane*, grupate în opoziții binare, fiecare postulînd prezența virtuală în sistem a perechii ei direct opuse; în planul

expresiei, aceste unități sînt *trăsăturile distinctive* (pertinente) numite *feme* (sau *fone)*, iar în planul conținutului sînt numite *seme* sau *sensuri elementare* și funcționează ca *mărci distinctive* (±);

2° *ansambluri simultane de unități elementare integrate* ale nivelului 1°; în planul expresiei, aceste unități sînt *foneme (consoane* și *vocale)*; în planul conținutului, unitățile definite prin combinații de *seme* sînt *sememe* cu valori lexicale *(lexeme)* sau gramaticale *(grameme)*;

3° *sintagme minimale fonologice* integrante pentru unitățile nivelului anterior, avînd un nucleu *vocală* și elemente marginale *consoane*; în planul expresiei, unitățile acestui nivel sînt *silabe*; în planul conținutului unitățile de același nivel sînt *nomeme*, deci ansambluri de *grameme* și *lexeme*.

Menționăm două lucruri. În primul rînd, o unitate a unui nivel integrant (deci începînd cu 2°) poate fi, eventual, exprimată printr-o singură unitate a nivelului imediat anterior, dacă această unitate se încadrează funcțional în sistematica unităților minimale ale nivelului dat. Astfel, fonemele vocale /a, o, e, u, i/, unități caracteristice nivelului de integrare 2°, pot funcționa ca unități minimale ale nivelului imediat superior, adică pot fi silabe de tipul V, deoarece sînt accentogene chiar neangajate în relații homosilabice cu elemente marginale. Cealaltă constatare este urmarea primei; cel de al treilea nivel de integrare se află la granița dintre a doua și prima articulare, deci unele dintre unitățile lui pot fi văzute fie exclusiv ca componente ale planului expresiei, neavînd (fiecare în parte) valoare semnificativă, fie și ca unități semnificative în cadrul cărora se poate realiza comutarea.

În prima articulare distingem următoarea ierarhie de unități și nivele:

1° *unități biplane minimale* în cadrul cărora are loc comutarea și care, în planul expresiei, se numesc *morfe*, iar în planul conținutului sînt *morfeme* (și *grameme)*;

2° *ansambluri de unități intermediare* biplane, care, în planul expresiei, sînt *cuvinte fonologice*, iar în planul conținutului sînt simultan *lexicale* și *gramaticale*.

3° *ansambluri de cuvinte*, care, în planul expresiei, sînt structuri de enunțuri sau de componente ale enunțului, iar în planul conținutului sînt semnificații de enunțuri sau de componente de enunțuri, deci *unități biplane maximale*.

Se înțelege de la sine că și aici sînt valabile constatările cu care am încheiat discuția asupra unităților celei de a doua articulări.

Accentuăm încă odată că unitățile minimale la toate nivelele și de toate dimensiunile nu sînt simple sume de unități ale nivelului imediat inferior, ci, în procesul de integrare, ele constituie microsisteme de relații interne, în care componentele se intercondiționează, adaptîndu-se ansamblului funcțional în care se integrează. Astfel, enunțul, *copilul aleargă* nu este o simplă sumă a unităților *(copil)* + *(a alerga)*, ci reprezintă rezultatul angajării lor în relație de interdependență, realizînd structura *SN* + *SV* și relația de compatibilitate semantică dintre semnificația „copil" și semnificația „a alerga"; interdependența constă în aceea că unitatea *copilul* impune unității *aleargă* acordul de număr și persoană, iar *aleargă* impune unității *copil* cazul nominativ. Pe plan suprasegmental, relația se realizează prin ceea ce se numește, de obicei, *intonația* specifică a unei propoziții. Tot așa, unitatea *copilul* nu este o simplă sumă a lexemului *copil-* și a

gramemului *-ul*, ci integrarea lor în care unitatea *-ul* semnifică valoarea gramemului *-ul* numai și numai pentru că intră în sintagmă cu lexemul *copil;* aceeași este situația ansamblului de unități *alearg+ă*, fără să mai vorbim de faptul că prezența gramemului *-ă* determină apariția în radical a segmentului vocalic *ea* în locul segmentului *e* ș.a.m.d.

Cele spuse mai sus cu privire la ierarhia unităților minimale și la nivelele de integrare ale limbii au determinat sistematizarea comentariului nostru asupra limbii române contemporane pe nivele de integrare, ale căror denumiri constituie și titlurile capitolelor ei. Am socotit că, deși această concepție privind sistemul integrat al limbii române nu este singura posibilă, un studiu în ordinea *nivelul fonetico-fonologic, lexical, gramatical (morfologic și sintatic)* are o serie de avantaje pedagogice și corespunde, în general, principalelor domenii de care se ocupă lingvistica în ultimii ani.

2.5. Sintagmatic și paradigmatic în limbă

Termenii și conceptele *sintagmă — paradigmă, sintagmatic — paradigmatic, sintagmatică — paradigmatică* au fost introduși în metalimbaj de către S a u s s u r e și H j e l m s l e v. Referindu-se numai la codul limbii în sens restrîns, S a u s s u r e nota că gramatica unei limbi postulează două variante principale: o *gramatică asociativă* (adică *paradigmatică*) și o *gramatică sintagmatică*[20]; H j e l m s l e v își sprijină vestita și controversata lui teorie glossematică exclusiv pe ideea analizei raporturilor ,,în proces'', adică a relațiilor de tip *și-și*, și a analizei raporturilor în sistem, adică a corelațiilor de tip *sau-sau*, amîndouă fiind considerate sarcinile principale ale studiului imanent al unei limbi.

Întrucît aceste concepte și termenii aferenți vor apărea foarte frecvent în lucrarea noastră ca instrumente de lucru, credem că este necesar să lămurim de la început problemele pe care le pun[21].

Prin *sintagmă* înțelegem, după S a u s s u r e, orice combinare de unități lingvistice minimale, definită prin clasele intrate în combinație: toate unitățile minimale, începînd cu silaba și terminînd cu enunțul-frază, le vom considera sintagme; mai mult, întregul text al limbii române (în accepția lui H j e l m s l e v) poate fi considerat o *sintagmă de sintagme*. Astfel, sînt sintagme secvențele [co], [pi], [lul], din cuvîntul [copilul] secvențele [copilul] și [aleargă], din secvența *copilul aleargă*, secvențele [copilul aleargă] și [dacă are unde alerga] ș.a.m.d. Unitățile nivelului de integrare inferior care compune o sintagmă se numesc *termenii* sintagmei, *constituenții* ei *imediați* sau *formanții* sintagmei. Termenii sintagmei sînt coprezenți în mod manifest în text, se află alături unul de altul, angajați în anumite *relații*. Prin urmare, sintagma este un eveniment lingvistic dat ca obiect al observației, preexistent înaintea oricărei analize, iar linia normelor

---

[20] v. S a u s s u r e, 1971, p. 170–175.

[21] În legătură cu definirea conceptelor și a termenilor legați de sintagmă și paradigmă, și, mai ales, în legătură cu raporturile dintre aceste concepte, o serie de precizări deosebit de interesante găsim în C h r i s t i a n M e t z, *Langage et cinéma* (Paris *Larousse*, 1971, p. 109 și urm.), în capitolele consacrate sintagmaticii și paradigmaticii.

care leagă între ei termenii sintagmei rămîne *interioară textului*, este *infra-sintagmatică* în toată dimensiunea textului dat.

Prin *sintagmatic* înțelegem însuși evenimentul sintagmei, adică existența raporturilor sintagmatice.

Proiectarea sintagmei, stabilirea ei ca atare și realizarea procesului sintagmatic ca emisie vorbită manifestă sînt operații pe care le face *vorbitorul* sau *destinatorul* mesajului. Termenii sintagmei sînt coocurenți în text, deci *și-și*, adică termenii /p/, /o/, /m/ ai sintagmei /pom/ se află în relația și /p/, și /o/, și /m/.

Prin *paradigmă* înțelegem raportul de opoziție dintre o unitate minimală *prezentă în text* și altă unitate minimală (ori *alte* unități) care *nu este prezentă*, dar ar putea figura în același punct al textului, schimbîndu-i sensul. Cu alte cuvinte, paradigma este rezultatul unei operații de comutare între membrii aceleiași clase, dintre care unul singur este *in preasentia*, iar ceilalți se află *in absentia*. Aceasta înseamnă că, în timp ce relația sintagmatică se găsește în totalitate în text, ca și termenii pe care îi combină, raportul paradigmatic *iese din text*, deoarece este o *corelație* dintre un termen *in praesentia* cu alt (alți) termen(i) *in absentia*.

Paradigmaticul este însuși evenimentul paradigmei care trebuie căutată, descoperită, deoarece paradigma presupune termeni dintre care unul singur este dat observației directe, iar celălalt (sau ceilalți) este (ori sînt) descoperit(ți) prin analiză.

Dacă sintagma este o *conjuncție textuală*, o relație de tip *și-și*, paradigma este o *disjuncție textuală*, de tip *sau-sau*. Sarcina proiectării și stabilirii sintagmaticului aparține locutorului, în timp ce sarcina stabilirii paradigmei aparține lingvistului, trebuie constituită prin deschiderea unor inventare prin operația de comutare în anumite puncte ale lanțului textului, iar termenii absenți se iau din alte texte.

Toate acestea duc la încheierea că faptele lingvistice preexistă studiului în grade diferite : *sintagmatica* are sarcina de a studia raporturi *in praesentia*, avînd dat obiectul, iar *paradigmatica* trebuie să descopere raporturi *in absentia*, transformîndu-le prin formulare în raporturi *in praesentia*.

Această interpretare nu este singura care circulă în lingvistica actuală. Unele teorii structuraliste clasice afirmă că și termenii paradigmei ar „exista“ ca obiect dat analizei ; dacă sintagma există în *mesaj*, paradigma ar exista în *competența lingvistică* a vorbitorului, sub forma asociațiilor de idei mai mult ori mai puțin conștiente. Recunoaștem în aceasta teoria *raporturilor asociative* a lui Saussure[22], ca una dintre laturile mai învechite ale cursului lui : o paradigmă este rezultatul unei operații de analiză aplicată textelor, prin deschiderea de inventare în toate punctele mesajului și comutarea unităților existente cu unități ale aceleiași clase luate din alte mesaje. Prin urmare, competența lingvistică, a cărei existență în mintea vorbitorilor nu poate fi contestată, dar nici nu ni se dezvăluie direct ca obiect al observației, nu poate fi punctul de plecare în descoperirea raporturilor paradigmatice ; din contra, ceea ce ar trebui să se petreacă în mintea vorbitorilor cînd își „aleg“ unitățile mesajului pentru anumite poziții ale structurii mesajului poate fi definit numai dacă plecăm de la descoperirea paradigmei. Așa, de exemplu, *Sintaxa transformațională a limbii*

[22] v. Saussure, 1971, p. 170—174.

române este o lucrare în care se radicalizează acest principiu metodic: diferiţi membri ai paradigmei nu sînt căutaţi în competenţa lingvistică, ci în enunţurile considerate *gramaticale*.

Sintagmatica şi paradigmatica circulă încontinuu una spre cealaltă, iar separarea lor ţine doar de metodologia cercetării; cînd studiem mai întîi morfologia, apoi sintaxa (de exemplu), o facem numai fiindcă aşa este util pentru sistematizarea studiului. Codul limbii nu este numai o maşină paradigmatică, iar mesajele ei nu sînt numai manifestări sintagmatice, ci sînt simultan paradigmatice şi sintagmatice. Termenii sintagmei *omul lucrează* sînt simultan şi membri ai claselor *om* şi *a lucra*, ceea ce înseamnă că orice tip sintagmatic este, de fapt, o sintagmă de membri ai unei paradigme, şi orice paradigmă este o paradigmă de îmbinări sintagmatice. Astfel, dacă o sintagmă se defineşte prin clasele diferite pe care le combină, numim enunţ-propoziţie /P/ combinarea unei *SN* cu o *SV*; deci $/P_1/ \rightarrow$ /(SN) + (SV)/ $\rightarrow$ /(omul) + (lucrează)/, adică avem relaţia sintagmatică predicativă dintre o unitate din clasa *Nume* şi o unitate din clasa *Verb*. Corolarul acestei reprezentări simplificate a sintagmaticii este paradigmatica $/P_1/$: vom numi /SN/ ceea ce este compatibil să fie adăugat la /SV/ în poziţia corespunzătoare, pentru a obţine $/P_1/$. Tot aşa, putem defini sintagma-cuvînt /muncitor/ ca o combinare a lexemului-radical din clasa /munc/, cu morfemul din clasa /-i-/ şi cu morfemul din clasa /-tor/, dar oricare dintre aceste trei clase paradigmatice se defineşte prin celelalte cu care poate contracta relaţii sintagmatice. Cu alte cuvinte, specificul combinaţiilor sintagmatice este că ele *intră mutual în paradigme*, în *corelaţii*, iar specificul claselor paradigmatice este că ele *intră în relaţii sintagmatice*.

Reprezentarea obişnuită a paradigmaticului şi a sintagmaticului ca axe a *ordonatei* şi a *abscisei* este extrem de schematică şi ne poate lăsa impresia că domeniul paradigmatic al disjuncţiilor se ordonează pe o singură axă, după cum tot pe o singură axă s-ar putea succeda domeniul tuturor tipurilor de organizare sintagmatică. În realitate, lucrurile sînt de o extremă complexitate: ar trebui să avem atîtea ordonate cîte clase de unităţi distinctive pot fi reperate, de exemplu, în limba română; mai mult, unele ordonate, cum este aceea a clasei numelui, ar trebui să se subdivizeze în subordonate, inventariind distinct + *Animat* şi — *Animat*, + *Uman* şi — *Uman* ş.a.m.d. De asemenea, ar trebui să avem atîtea abscise, cîte tipuri şi subtipuri funcţionale de sintagme sînt realizate sau probabile în întregul text al limbii române. Un asemenea desen geometric ar reprezenta codul sau sistemul limbii române, simultan paradigmatic şi sintagmatic, deci simultan sistem de structuri şi structură sistematică.

2.6. Sistem şi structură în limbă

Discuţia privind raporturile dintre paradigmatic şi sintagmatic şi, mai ales, încheierea la care am ajuns înlătură posibilitatea de a confunda paradigmaticul cu sistemul limbii, iar sintagmaticul cu structura ei. Astfel, una dintre definiţiile sistemului limbii îl caracterizează ca un ansamblu virtual de elemente coerente şi integrate, realizate într-o substanţă, legate interdependent, fiecare avînd valoare funcţională în raport cu celelalte. Prin

structură vom înțelege *schema relațiilor* reciproce dintre elementele sistemului, deci o caracteristică implicată a lui.

Cînd studiem o limbă naturală ca româna, structura pe care o identificăm în enunțuri este însăși actualizarea structurii limbii române ca schemă a relațiilor elementelor sistemului, dar care nu se confundă cu nici unul dintre enunțuri. Aceasta ne-ar îndemna să punem semnul echivalenței între *sistem* și *structură*, să nu mai vorbim de *sistem lingvistic*, ci numai de *structură lingvistică*, și acest lucru se și întîmplă frecvent în lingvistica structurală clasică; identificarea sistemului numai prin structura lui duce în mod firesc la excluderea substanței (adică a planului conținutului semnificativ) din studiul sistemului, la *exclusivitatea formei*.

Înlăturarea problematicii legate de substanță are avantaje evidente pentru cei ce consideră limba ca un joc de raporturi funcționale pur formale, iar valoarea semnului lingvistic independentă de sens, dar consecința ei imediată este că acele trăsături ale sistemului care decurg din substanța elementelor lui (deci semnificatele) rămîn neexplicate și în afara analizei structurale; definirea sistemului numai prin structura lui duce la imposibilitatea de a mai stabili restricții caracterului său dinamic.

Una dintre trăsăturile de bază ale sistemului limbii este caracterul lui *autostructurant;* orice sistem lingvistic se autostructurează prin definiție, însăși natura existenței limbii consistînd în funcția de comunicare, pentru care autostructurarea, autocorectarea ierarhiilor, a corelațiilor și a relațiilor este indispensabilă funcției sincronice. Funcționalitatea sistemului limbii la diferite nivele este asigurată de interacțiunea elementelor integrante și integrate în care se distribuie funcțiile specifice ale unităților minimale.

Sistemul limbii are capacitatea de repoziționare a schemelor de relații, de selecție în asociere a elementelor și de înlăturare a variantelor nereușite, asigurîndu-și, în felul acesta, maximum de eficiență funcțională cu un consum minim de mijloace. Măsura acestei eficiențe este raportul dintre cantitatea de mijloace și de efort puse în lucru, dintre gradul de complexitate a structurilor și rezultatul informațional furnizat. În condiții riguros definite, mobilitatea sistemului realizează în fiecare moment al funcției lui o singură variantă optimă, constituind norma, adică relația internă dintre sistem și activitatea de vorbire. Numai dacă variantele și variațiile acționează într-o singură direcție și într-o perioadă de timp suficient de îndelungată, sistemul se autostructurează prin inovații într-unul „nou", mai eficient, dar aceasta prin mici restructurări succesive, insesizabile pentru cei care folosesc limba; o restructurare radicală ar duce la dereglarea sistemului, a schemelor lui de relații și, deci, la anularea eficienței. Eficiența sistemului se bazează nu pe elementele mobile, ci pe cele conservatoare, pe dominantele lui, adică pe ceea ce se numește *schema fundamentală a limbii* (S a p i r) și pe care H u m b o l d t o numea, metaforic, *spiritul limbii*.

Raportul dintre conceptele și termenii *sistem* și *structură* lingvistică trebuie văzut în mod dialectic:

a) o suită de unități lingvistice se află în *corelație* paradigmatică dacă probabilitatea comutării lor într-o anumită poziție a textului este evident ridicată prin apartenența la aceeași clasă (ori subclasă); de exemplu, unitățile minimale lexicale, caracterizate prin trăsăturile semantico-sintactice

Nume + Animat + Uman + Masculin + Singular, se află în corelație paradigmatică, deoarece se substituie în contextul... *citește*, în care pot fi selectate nume din seria *omul, tînărul, elevul, copilul, tata* etc.;

b) o suită de unități se află în relație, dacă probabilitatea înlănțuirii lor este evident ridicată pe baza deosebirilor prin apartenența la clase diferite, constituind un proces, o ierarhie relațională; de exemplu, orice unitate din clasa numelui descrisă mai sus se poate afla în relație cu orice unitate din clasa *citește, scrie, lucrează* etc., deoarece probabilitatea înlănțuirii lor, a funcției lor, este evident ridicată pe baza deosebirilor care le încadrează în clase diferite.

La nivelul fonetico-fonologic al limbii române, orice unitate care poate fi selectată într-una dintre pozițiile modelului de structură silabică $C_3C_2C_1V$ intră în corelație cu orice unitate care poate fi selectată în aceeași poziție și se află în relație cu fiecare unitate selectată în celelalte poziții; astfel, /s/ din structura /stra/ (una din actualizările modelului structural $C_3C_2C_1V$) comută cu /ș/ amîndouă fiind fricative nonsonore și putînd fi selectate în poziția C_3 a contextului dat (stra / ștra), de asemenea, fiecare unitate selectabilă, pe baza asemănării, în una din pozițiile C_3, C_2, C_1 sau V ale schemei textuale date, se află în relație cu fiecare unitate selectabilă în celelalte poziții, pe baza deosebirilor dintre ele. Deci sistemul limbii este *structural*, iar structura lui este *sistematică*, și nu se poate vorbi despre una dintre aceste două ipostaze fără a o implica în mod dialectic și pe cealaltă.

Dacă pentru conceptul *sistem lingvistic* este fundamental să-l considerăm ca un ansamblu de unități stabile intercondiționale și ca un ansamblu de reguli de construcție, pentru conceptul *structură lingvistică* este fundamental să considerăm că ea este *o schemă de relații* funcționale, că regulile de structură și relațiile sînt reguli și relații structurale în măsura în care asigură anumite funcții; aceasta înseamnă că orice unitate minimală a sistemului îi aparține ca atare în măsura în care are o funcție într-o schemă de relații, și îndeplinește această funcție numai dacă aparține sistemului corespunzător. Din aceasta decurge și posibilitatea de a „uita", atunci cînd este necesar, substanța fonică ori semnificativă (ori pe amîndouă) ale semnului lingvistic și să vorbim numai despre *funcția-semn*, pe baza izomorfismului celor două planuri.

2.7. Segmental și suprasegmental. Bilinearitatea semnului lingvistic

Teoria linearității semnului vorbit formulată de Saussure are la bază constatarea că într-un enunț vocal unitățile fonetico-fonologice se desfășoară în lanț și nu se întîmplă niciodată ca două unități să fie emise simultan; fiecare realizare a unui fonem ocupă un anumit segment al dimensiunii desfășurate a enunțului, de unde derivă și termenii *segmental* și *structură segmentală*, *segmentare* și *analiză segmentală* etc.; un cuvînt, o propoziție etc. ocupă un anumit segment în dimensiunea desfășurată linear a enunțului și, nu ne putem imagina ca, de exemplu, două cuvinte să fie emise simultan, să ocupe același segment al structurii segmentale.

Studiul evenimentelor lingvistice exclusiv în latura lor segmentală presupune referința la un singur cod lingvistic, *codul limbii* în concepția lui S a u s s u r e, și are numeroase avantaje, deoarece este o bază de simplificare a lucrurilor. Filologia, ocupîndu-se exclusiv de textele scrise, care sînt (cu mici excepții) prin excelență segmentale, demonstrează că se poate face lingvistică, se poate transmite și descifra informația mesajului scris, limitîndu-ne exclusiv la structura segmentală. Dar (așa cum am mai arătat *supra* în 2.3.) lanțul semnificantului în desfășurarea lui segmentală este dublat în paralel de o structură de unități de altă natură, care nu sînt foneme, silabe, morfeme în sensul propriu al termenilor, dar care sînt purtătoare de informație. Cu alte cuvinte, informația pe care o poartă unitățile segmentale (care este semnificativă ori numai distinctivă) este dublată de o a doua informație furnizată simultan cu aceea transmisă de foneme, silabe, morfeme etc., dar de către alte unități, care nu sînt segmentale și care pot fi, la rîndul lor, semnificative sau distinctive. Pentru că aceste unități le dublează pe cele segmentale, sînt numite *suprasegmentale*, de unde vine și terminologia aferentă. Simplificînd, putem spune că totul se petrece ca și cum diferențele de intensitate, de înălțime melodică a emisiei, trecerile specifice de la o secvență la alta, pauzele, debitul etc. ar furniza o diferențiere pertinentă în plus, care se adaugă la aceea furnizată de unitățile segmentale, o deregleazä și chiar o schimbă. În 2.3., am arătat cum acționează diferențele de înălțime în tonalitatea emisiei asupra informației semnificative transmise de secvența *copilul aleargă ;* adăugăm aici și opozițiile *càsă / ca + să, màsă / masà, cìntă / cintằ, àcele / acèle* (în care am notat cu /`/ și / + / elementele suprasegmentale pertinente care modifică informația unităților segmentale biplane), din care reiese cu claritate sensul aserțiunii noastre.

De obicei, se afirmă că unitățile considerate suprasegmentale nu ocupă propriu-zis nici un segment al dimensiunii lineare a mesajului în care se localizează unitățile segmentale, ceea ce este adevărat, dacă ne referim la accentele intensive și tonale. Unitățile suprasegmentale se pot totuși localiza, dacă acceptăm ipoteza de lucru a *bilinearității* emisiei vorbite : emisia vorbită este simultan dublu articulată și *bilineară;* după cum în emisie apar simultan unități monoplane și biplane, tot așa apar și unități ale liniei segmentale și unități ale liniei suprasegmentale, atașate inevitabil unele de altele. Unitățile suprasegmentale constituie un cod secundar față de codul segmental, dar nu neimportant și omisibil, mai ales cînd este vorba de aspectul vorbit al limbii.

Segmentul vorbit este monoplan în cea de a doua articulare a limbii și biplan în prima articulare, iar suprasegmentalul este nondiscret în a doua articulare (care îi constituie baza *zero)* și devine manifest și discret în prima articulare. Ipoteza noastră de lucru presupune că unitățile lingvistice devin *biplane*, deci dublu articulate, numai dacă sînt manifestate și bilinear, dacă sînt văzute simultan ca structuri segmentale și suprasegmentale *sintonematice, sintonematicul* constituind însăși legătura indispensabilă manifestării biplane a textului; să se compare emisia secvenței [c-o-p-i-l-u-l-c-i-t-e-ș-t-e] sau [co-pi-lul-ci-teș-te]), în care latura suprasegmentală este redusă la nivelul *zero*, cu emisia [copilulcitește] (= *copilul citește),* în care, prin caracterul manifest și discret al unităților suprasegmentale, distingem unitatea biplană [copilul citește], constituită din componentele

biplane [(copilul) + (citește)], actualizate ca atare prin caracterul manifest al structurii sintonematice (*accente, tranziții deschise, bornă propozițională, intoneme, sintoneme* etc. (cf. *infra*, 3.22.)). Secvența [cuvîntulacesta] poate semnifica {cuvîntul acesta}, sau {cu vîntul acesta}, sau {cuvîntul acesta?}, sau {cu vîntul acesta?} etc., în dependență de structura sintonematică, singura care decide actualizarea semantică dorită de locutor; chiar transpunerea secvenței date în codul scris al limbii române trebuie să țină seamă de un minimum de indici asupra structurii sintonematice (de exemplu, prin spațiile albe dintre cuvinte și prin semnele de punctuație), pentru a asigura univocitatea lecțiunii.

Aceste puncte de vedere constituie baza de plecare a modului în care vom folosi în lucrarea noastră termenii puși în discuție (cf. mai ales *infra*, în 3.18—3.24.), ori de cîte ori vom avea de înfruntat aceste aspecte ale materiei fonice aflate încă la periferia studiilor de lingvistică românească.

2.8. Limbă, idiolect, idiostil. Competență și performanță lingvistică

Exprimarea individuală și structura ei sînt o parte integrantă a structurii limbii, de care nu diferă decît cantitativ. Nu este însă recomandabil să punem semnul egalității între *exprimarea individuală* și *vorbire*, cel puțin din punct de vedere metodic; prin *exprimare individuală* vom înțelege *vorbirea ca activitate*, adică acea parte a sistemului limbii (în accepția dată mai sus) pe care o stăpînește virtual și o poate pune în lucrare un vorbitor oarecare și care se află, față de sistemul limbii, într-un raport de parte față de întregul căruia îi aparține. Ansamblul enunțurilor propuse de un vorbitor și mai ales deprinderile lingvistice presupuse de uzajul unui vorbitor într-o etapă a existenței sale se numește, de obicei, *idiolect*. Teoretic, pe baza analogiei, nu este exclus să putem pune semnul egalității între *limbă* și *idiolect*, deși în mod practic este greu să presupunem un vorbitor care să stăpînească în totalitate componentele sistemului limbii sale materne; de obicei, idiolectul reprezintă o parte a sistemului limbii date. Dar deoarece comunicarea lingvistică interumană presupune cel puțin doi vorbitori, orice idiolect are, de fapt, trăsături *sociolectale*.

Termenul *competență* lingvistică desemnează sistemul de semne și de reguli stăpînite de vorbitori, prin care ei sînt în stare să emită și să înțeleagă orice enunț în limba dată. Competența unui vorbitor al limbii române explică posibilitățile lui de a formula, de a recunoaște, de a înțelege enunțurile gramaticale, de a interpreta ambiguitățile și a construi enunțuri inedite pe care nu le-a mai auzit și nu le-a mai formulat înainte. Manifestarea competenței vorbitorului în acte de vobire concrete se numește *performanță*.

Pentru a comunica, locutorul și colocutorul trebuie să stăpînească aproximativ același sociolect, adică să aibă aceeași competență lingvistică: numai dacă colocutorii angajați în actul de vorbire concretă stăpînesc același inventar și aceleași reguli de generare, este posibilă comunicarea lingvistică realizată în *performanță*. Deci performanța reprezintă un caz particular al competenței lingvistice.

Vorbirea ca activitate și ca act se desfășoară aparent în mod mecanic, ca mersul și respirația, dar presupune și un efort de tehnicitate în folosirea sistemului și a structurii limbii stăpînite ca idiolect, presupune pregătirea, elaborarea și adoptarea unui proiect de mesaj, un precontrol al corespondenței lui cu schema fundamentală a limbii, eventuale transformări și repoziționări, adaosuri sau omisiuni, apoi emisia propriu-zisă, eventual un control curent în timpul emisiei, soldat cu intervenții corective, intervenții de ameliorare în dependență și de reacțiile colocutorului în timpul receptării mesajului etc. Deci între competența lingvistică și performanță se interpun unele operații de tehnicitate și de adaptare a structurii pe care este potrivit să le numim *stilizare*. Aceasta înseamnă însă că putem accepta o lărgire a sensului conceptului de *competență* și să admitem că acesta înseamnă atît stăpînirea *idiolectului*, cît și a unui *idiostil* corespunzător, pentru a asigura funcția de comunicare, dar și celelalte funcții ale ei. Competența lingvistică este, după părerea noastră, o problemă de *idiolect* și o problemă de *idiostil*, o problemă de fonologie, de lexicologie, de gramatică, dar și o problemă de stilistică, asigurînd atît gramaticalitatea, cît și acceptabilitatea mesajului în situația de comunicare dată.

Conceptele și termenii *competență / performanță* constituie unul din fundamentele teoriei lingvistice generative și transformaționale, o distincție analogă celei formulate de Saussure între *limbă / vorbire*, cu deosebirea că, în timp ce *limbă / vorbire* reprezintă distincția *social / individual*, *competență / performanță* sînt ipostaze ale *generalului* și *particularului* atît în social, cît și în individual, în limbă și în idiolect. Fiind cazul general, competența lingvistică nu poate fi obiectul unei observații imediate, directe, ci se dezvăluie numai mediat, prin performanțele ei ; numai studiind datele oferite de performanță, urmărind în sens invers calea și etapele diferitelor transformări prin care structura de adîncime devine structură de suprafață, se poate pătrunde în laboratorul competenței lingvistice a subiectului vorbitor-ascultător. Generativismul își reprezintă funcția psihologică a limbajului, înlăturînd normele proprii performanței și construind o mașină logică cu care enumeră și validează explicit toate enunțurile gramaticale (și numai pe acestea) și dezvăluie un model al competenței lingvistice a vorbitorului.

Cele spuse pînă acum ne-ar putea îndemna la încheierea că competența și performanța ar fi individuale, deci legate exclusiv de vorbire ca activitate și ca act ; în realitate, orice comportament lingvistic se subordonează unui sistem și unor scheme de relații care constituie fenomenul social al limbii date. O performanță lingvistică (un enunț) este într-adevăr o manifestare concretă de comportament, deci are caracter individual ; dar dacă înlăturăm anumite aspecte ale acestui comportament, dacă examinăm numai ceea ce constituie norma funcțională a performanței realizate de un vorbitor și adresate altui vorbitor, este limpede că atît competența care o generează, cît și performanța realizată reprezintă un aspect al comportamentului lingvistic social. Competența lingvistică ar fi individuală dacă am putea accepta (prin absurd) că cel puțin rudimentele ei sînt înnăscute. Dar competența lingvistică este exclusiv o achiziție socială a fiecărui vorbitor care își însușește limba maternă într-o celulă socială. Vorbitorii

nativi ai românei, de exemplu, nu-şi însuşesc limba, nu-şi formează competenţa în afara comunităţii lingvistice româneşti, ci în această comunitate[23].

Ar fi desigur aberant să credem că am putea în mod tranşant delimita modele lingvistice sociale, că am putea vorbi de o „competenţă" lingvistică socială care să nu aparţină nici unui vorbitor concret, că ne-am putea imagina o limbă în alt mod decît în manifestările ei vorbite. Elementele *social* şi *individual* în competenţa lingvistică formează o relaţie dialectică de interdependenţă, a căror izolare răspunde numai unei ipoteze de lucru, unor puncte de vedere diferite din care privim fenomenul. Acestea sînt limitele în care vom folosi termenii puşi în discuţie.

2.9. Exprimare orală şi exprimare scrisă

Starea primară a unei limbi naturale este aspectul ei vorbit, în situaţia de comunicare lingvistică pe corelate spaţiale şi temporale de contiguitate şi simultaneitate a colocutorilor: *ego, tu, hic et nunc*. Dar, într-o anumită etapă a dezvoltării culturii lor materiale şi spirituale, oamenii au simţit nevoia unui mijloc prin care să înfrunte caracterul trecător al emisiei vorbite, legată de secunde, să transforme mesajul vorbit într-o substanţă care să-i asigure stabilitate şi permanenţă, să iasă din corelatele de contiguitate spaţială şi simultaneitate temporală şi să comunice la distanţă, în spaţiu şi în timp, dîndu-i caracter de eternitate. Şi oamenii au inventat scrierea, transpunerea codului vorbit în alt cod care să conserve informaţia dincolo de fruntariile înguste ale secundelor comunicării orale. Cînd, unde şi cum anume a avut loc această mutaţie epocală, prin care oamenii pot comunica de la un pol al pămîntului la altul, de la o generaţie la alta, sînt probleme a căror soluţie se află încă în domeniul ipotezelor [24]. Dar este limpede că, trecînd prin diferite faze de comunicare la distanţă, de la pictografia rudimentară la ideografie, oamenii au ajuns să elaboreze şi să stăpînească scrierea alfabetică şi s-o folosească în asemenea măsură, încît aspectul scris al limbii a ajuns, în zilele noastre, pentru majoritatea comunităţilor lingvistice, o manifestare aproape la fel de importantă ca limbajul vorbit; mai mult, pentru cultura omenirii, pentru depozi-

---

[23] Indiscutabil productivă în multe privinţe, teoria generativistă devine subiect de cauţiune cînd pretinde că, prin construirea modelului de competenţă, poate da o explicaţie logico-metafizică asupra originii limbajului, că poate răspunde la întrebarea de ce oamenii cei mai mărginiţi învaţă să vorbească, în timp ce cele mai remarcabile maimuţe nu pot stăpîni acest instrument. Urmărind, prin modele generative, să explice cum un copil, care n-a auzit în prealabil toate enunţurile pe care le foloseşte, îşi construieşte o gramatică prin care ajunge treptat să proiecteze, să producă şi să înţeleagă mulţimea enunţurilor limbii sale, generativismul susţine că omul s-ar naşte cu mecanismul cerebral cuprinzînd în germene un mic număr de rădăcini elementare înnăscute, care îi dau posibilitatea să producă formal toate enunţurile posibile. Dar orice copil îşi însuşeşte competenţa unei anumite limbi materne nu pentru că s-ar fi născut cu elementele acestei competenţe, cu genericul acestei limbi, ci în dependenţă de mediul lingvistic în care deprinde vorbirea, de comunitatea sociolingvistică în care creşte. Limba maternă funcţionează ca un filtru prin care ajung la copil exclusiv elementele şi normele limbii acestui mediu, care devine limba sa maternă, chiar dacă părinţii lui au vorbit altă limbă maternă. Competenţa lingvistică este, din acest punct de vedere, un fapt social activ, chiar dacă stăpînirea ei este individuală.

[24] cf. Kondratov, 1968, p. 48–64, dar, mai ales, p. 65.

tarea și transmiterea ei la distanță în timp și în spațiu, scrierea are o importanță greu de egalat, deocamdată, prin alte mijloace de comunicare.

Cu toate acestea, aspectul scris al limbii este *secundar* față de și *derivat* din aspectul vorbit al oricărei limbi și oamenii nu au altă cale de a-și însuși limba maternă (în perioada achiziției limbajului) decît limba vorbită, prin care își formează și își dezvoltă competența lingvistică.

De problemele scrierii în limba română ne vom ocupa mai detaliat în capitolul 4. Aici și acum este locul să precizăm numai că, în esența ei, scrierea alfabetică (aceasta fiind singura formă care ne interesează în lucrarea noastră) își are sursa în analiza fonetico-fonologică a emisiei vorbite, adică în disocierea dublei articulări, în depistarea unităților minimale și în stabilirea, pentru fiecare dintre ele, a cîte unui semn scris, *grafem*, corespunzător *fonemului*. În modul acesta, codul vorbirii și, deci, *auditiv*, își asociază un cod paralel, dar *scris*, adică *vizual*, deoarece substanța formei unităților lui nu mai este sonoră și perceptibilă prin audiție, ci este *grafică* și perceptibilă prin analizatorii vizuali.

Inventarul grafemelor corespunzătoare fonemelor formează *sistemul grafematic* al limbii, numit, de obicei, *alfabet*. Teoretic, unitățile codului scris sînt adecvate unităților codului vorbit al limbii, care sînt referințele fonetico-fonologice ale grafemelor corespunzătoare, dar în practică nu există nici un sistem de scriere alfabetică pur fonologic. Inadecvarea relativă, mai mult ori mai puțin pronunțată, în dependență de sistemul ortografic al limbii date, decurge, în primul rînd, din aceea că vorbirea, așa cum am demonstrat mai înainte, este bilineară, iar scrierea este monolineară, înregistrînd doar unitățile desfășurării segmentale și neglijînd marea majoritate a faptelor de natură suprasegmentală. Totuși, pentru marcarea limitelor dintre cuvinte, se folosesc spațiile albe, iar pentru unele dintre valorile suprasegmentale, a căror ignorare ar duce la schimbarea sensului mesajului, se folosește un sistem de *paragrafeme*, cum sînt diferitele tipuri de accent, semnele de punctuație și diacritice etc. În al doilea rînd, scrierea este totdeauna un proces analitic, oferind cititorului în mod discret desfășurarea unităților celei de a doua articulări, din care el constituie unitățile semnificative, deci exact același proces pe care-l desfășoară și cel care scrie, pe cînd vorbirea este simultan dublu articulată, prezentînd la audiție un domeniu continuu de unități ale primei articulări.

Limba maternă vorbită se însușește în mod firesc de către orice vorbitor, în timp ce scrierea este o codificare necondiționat legată de instrucțiune și se însușește numai conștient, la o vîrstă cînd subiectul știe deja să vorbească, deoarece validarea gramaticalității și a acceptabilității mesajului scris se face prin lectura textului, prin repunerea lui în condițiile mesajului vorbit; numai așa segmentele scrise se transformă din realități vizual perceptibile exclusiv în forma lor, deci *monoplane*, în unități *inteligibile*, deci *biplane*.

2.10. Planul expresiei și planul conținutului

Am afirmat mai înainte (și vom discuta pe larg aceste lucruri *infra*, în 5.1—5.3.) că *cuvîntul* se impune firesc ca unitate de bază a limbii, deoarece numai în raport cu cuvîntul se definesc celelalte unități ale ei, față de care el ocupă o poziție privilegiată, chiar dacă lingvistica modernă

manifestă unele rezerve față de folosirea lui ca unitate dată a descrierii. Întrucît o discuție fructuoasă privind cele două planuri ale unităților semnificative nu se poate desfășura în afara unității *cuvînt*, ne convine să plecăm de la această bază pentru introducerea terminologiei legate de expresie și de conținut în limbă.

Cuvîntul este o unitate biplană, fiind constituit dintr-un plan al expresiei și un plan al conținutului, dintr-un *semnificant* izomorf cu un *semnificat* (în terminologia lui Saussure). Dar prin aceasta nu trebuie să înțelegem că cele două planuri au o existență independentă unul de altul și că prin suprapunerea lor arbitrară s-ar obține un cuvînt, că ar exista, de exemplu, o expresie *cal* și un conținut „cal", independente unul de altul și din a căror suprapunere ar rezulta unitatea biplană *cal*. Dacă am considera lucrurile astfel, am înțelege greșit teza *arbitrarului* semnului lingvistic; distincția dintre cele două planuri prin disociere și studiul lor separat este un procedeu de lucru, relația *expresie / conținut* avînd caracter dialectic: un cuvînt este simultan o expresie materială și un conținut ideal, *semnificant* și *semnificat*, constituit ca atare în procesul cunoașterii.

Simplificînd lucrurile, am putea încheia că orice unitate biplană are un *semnificant*, deci un plan al expresiei materiale sonore, și un *semnificat*, deci un plan al conținutului ideal, adică o *semnificație* (sau *sens*), dar nu nu ne putem mulțumi cu aceasta; alături de acești termeni mai apar și termenii *formă, materie* și *substanță*, o triadă care ocupă un loc de mare importanță în studiile teoretice de specialitate.

Astfel, în lucrările lui Hjelmslev, apare intermitent termenul *sens* sinonim cu *materie*, dar cu precizarea, care poate provoca nedumeriri, că există un sens al expresiei (deci o *materie* a expresiei) și un sens al conținutului. Savantul danez privește critic [25] afirmația lui Saussure că *forma* expresiei lingvistice organizează substanța *amorfă* (atît a gîndirii, cît și a materialului sonor), care ar exista, deci, în stare amorfă, înaintea formei, și susține că substanța este strict izomorfă corelată cu forma, fiind totdeauna *formată*; ceea ce există înaintea formei și în stare amorfă ar fi nu *substanța*, ci *sensul conținutului* și *sensul expresiei*. În felul acesta, introducerea termenului *sens* în discuție poate părea inutilă. Mai clară ni se pare folosirea termenului *materie* atît în planul expresiei, cît și în planul conținutului, avînd funcția de purtător sau suport al formei; vorbind metaforic, Hjelmslev spune că *forma* este ca o rețea pur relațională care se înscrie și se manifestă pe materia (în stare inițială) amorfă și că este ceea ce apare cînd se proiectează forma pe materie, ca umbra unei plase întinse, proiectate pe o suprafață neîntreruptă; deci suprafața neîntreruptă ar fi *materia*, plasa întinsă ar fi *forma*, iar umbra formei pe materie ar fi *substanța*. Din întretăierea opoziției *formă / materie / substanță* cu opoziția *expresie / conținut* rezultă un tablou cu două intrări și șase situații terminale; *forma expresiei / materia expresiei, forma conținutului / materia conținutului* și *substanța expresiei / substanța conținutului*. Cele spuse anterior despre substanță ne dau posibilitatea să simplificăm această relație și să vorbim numai despre *forma și substanța expresiei* și *forma și substanța conținutului* sau, și mai simplu, despre *planul semnificanților* și *planul*

[25] Hjelmslev, 1967, cap. 13, p. 71–85.

semnificaților, înțelegîndu-l pe fiecare ca pe o formă a materiei organizate în unități lingvistice. Această simplificare are avantajul că depășește rigiditatea oarecum doctrinară a tezei lui H j e l m s l e v că limba ca *schemă* (care constituie obiectul lingvisticii) este o *formă pură*, nemanifestată fonic, iar limba ca *formă* este o *formă materială*, manifestată fonic.

Pentru nivelul și orientarea acestei lucrări, noi credem că este potrivit să avem în vedere forma manifestată material, adică fonic, și vom vorbi despre trăsături distinctive formulate în termeni cu referințe materiale, substanțiale, așa cum se manifestă *acustic* (în planul expresiei) și *semnificativ* (în planul conținutului).

Acest lucru a și reieșit din comentariul privind unitățile minimale și nivelele integrante ale sistemului limbii.

2.11. Informație și redundanță în limbă

În ultimii 30—40 de ani, s-a născut teoria informației, care ne dă posibilitatea să măsurăm obiectiv cantitatea de informație furnizată de o comunicare, indiferent dacă referința ei calitativă este *Luceafărul* lui Eminescu, mecanismul funcțiunii laserului sau rezultatul unei partide de handbal dintre două echipe provinciale.

Piatra unghiulară a teoriei informației este conceptul de incertitudine numit *entropie*; informația se definește riguros ca acel factor, care se opune incertitudinii, entropiei și se transformă în *negentropie*, înlăturînd nesiguranța în cunoaștere și asigurînd certitudinea ei. Dacă aruncăm o monedă și urmărim să aflăm pe ce parte va cădea (stemă sau număr), cantitatea de informație pe care ne-o furnizează cînd cade pe *stemă* este dată de alegerea evenimentului dintr-o *unitate binară* și prin care cantitatea de incertitudine înlăturată este egală cu cantitatea de certitudine, adică $1/1 = 1$. Aceasta este și unitatea de măsură a cantității de informație și se numește *bit* (abreviere din engl. „binary digit" = *unitate binară*), calculîndu-se ca logaritmul în baza 2 din 2: $\log_2 2 = 1 = 1$ bit. Dublînd incertitudinea înlăturată, informația va fi de două ori mai mare: dacă din patru cărți de culori diferite, alegem una, noutatea ne furnizează o informație care reiese din $\log_2 4 = 2$ biți. Este însă evident că acest procedeu de măsurare a informației este valabil numai dacă alegerea se face din evenimente echiprobabile.

În 1948, savantul american C l a u d e S h a n n o n a pus bazele teoriei informației probabiliste și a elaborat formula măsurării cantității de informație a unor evenimente cu probabilitate inegală de apariție, după care entropia $H_1 = -(P_1 \log_2 P_1 + P_2 \log_2 P_2 + \ldots P_n \log_2 P_n)$, în care H_1 este entropia, incertitudinea (înlăturată de un mesaj dat și prin urmare, măsura informației, n este numărul de eventualități, iar $P_1, P_2 \ldots, P_n$ sînt probabilitățile de apariție.

Aplicarea formulei lui S h a n n o n s-a dovedit cu deosebire fructuoasă și specialiștii au calculat, de exemplu, informația maximă pe literă în textul scris în diferite limbi, informația maximă pe unități fonetico-fonologice etc. Toate acestea însă presupun condiții situaționale ideale de transmisie, în care toate elementele materiale ale mesajului informațional funcționează normal, ajung la receptor și sînt decodificate, furnizînd toată informația purtată. În realitate însă, în limbile naturale lucrurile nu se petrec așa. La fel ca în practica transmisiunilor mecanice cu aparatură specializată, emisia vorbită întîmpină în cursul emisiei de la locutor la colocutor o serie de piedici, este dereglată în unele elemente ale formei mesajului, de așa-numitul *zgomot de fond*, a cărui natură poate fi foarte variată: distanța prea mare dintre colocutori, insuficienta tărie a fluxului sonor, defecțiuni sau dereglări și în procesul de articulare, defecțiuni de audiție la colocutor, paronimia, lungimea neobișnuită a secvenței mesajului etc., etc. Unele dintre aceste „zgomote" sînt înlăturate prin măsurile conștiente și operative luate de vorbitor, care poate accentua intensitatea sonoră a emisiei, articulează cu mai mare efect distinctiv secvențele care pot genera dereglări în receptare ș.a.m.d., asigurînd, în felul acesta conservarea și exactitatea informației și, dacă nu reușește, repetă secvențele dezordonate sau

chiar întregul mesaj. Toate acestea „costă", în sensul că se consumă mai multe mijloace materiale, mai multă energie decît ar trebui și se încalcă principiul elementar al „economiei" limbii, exprimat în formula „minimum de efort, maximum de randament".

Consumul suplimentar de mijloace menite să conserve informația prin creșterea previzibilității alegerii unităților componente ale mesajului poartă numele de *redundanță*. Conceptul și termenul aparțin teoriei informației, dar introducerea lor în studiile de lingvistică în ultimele două-trei decenii s-a dovedit foarte utilă.

Orice limbă naturală este un sistem codic redundant prin însăși natura lui; orice limbă naturală își „creează" în uzaj o mare „rezervă de stabilitate", fiind o îmbinare echilibrată de economie și redundanță, a cărei bază este distribuirea inegală a informației pe unitățile lanțului vorbit, decurgînd din caracterul sistematic al limbii și avînd drept rezultat creșterea probabilității de selecție a unităților pe măsura desfășurării actului de comunicare. Astfel (din cauze pe care le vom explica mai tîrziu), dacă un cuvînt românesc începe cu unitatea /r/, probabilitatea apariției imediate a unei consoane este nulă, deoarece /r/ ocupă primul loc în sistemul ierarhic al consoanelor și nu poate intra în relație silabică decît cu vocale — /ra, ro, ră, rî, re, ru, ri/ —, singurele unități probabile și, deci, previzibile în această poziție. Dacă avem secvențele [cas /.../ est / ... / mar / ...], probabilitatea selecției elementelor omise de noi este inegal distribuită pe cele trei poziții de substituție, adică elementele sînt inegal previzibile, avînd o redundanță diferită. Astfel, în prima poziție de substituție, în contextul *cas* / ... / sînt previzibile secvențele [-a, -tana, -cada, -ieria, -telul] etc., deoarece [cas-] este secvența inițială comună cuvintelor *casa, castana, cascada, casieria, castelul* etc.; redundanța este măsurată, în acest caz, cu probabilitatea de 80%, deoarece alegerea se face din 5 unități echiprobabile. Pentru celelalte două poziții însă, redundanța este de 100%, deoarece unitățile /-a/ și /-e/ sînt singurele previzibile în pozițiile de selecție date, ceea ce înseamnă că aceste unități poartă o informație *zero*, incertitudinea apariției lor fiind nulă.

Nu este greu de observat, chiar din aceste exemple cu totul rudimentare; că redundanța este invers-proporțională cu cantitatea de informație, că evaluarea ei ne permite să stabilim diferența dintre valoarea maximă de informație a semnelor codului limbii și valoarea lor reală, dîndu-ne măsura caracterului superfluu al sistemului lingvistic. În felul acesta se și justifică de ce am introdus aici termenii legați de teoria informației, care nu ne interesează cu valorile lor cantitative, măsurate în unități specifice, ci în măsura în care referințele informaționale ne dau posibilitatea să înțelegem redundanța limbii, rolul ei în mobilitatea și stabilitatea sistemului și a structurilor sistemului limbii.

După cum am văzut, factorii de redundanță asigură conservarea informației pe care factorii externi și cei interni, care intervin în actul comunicării, ar putea-o suprima; de asemenea, redundanța asigură inerția relativă a sistemului limbii, întrucît diverse paradigme (determinante, verbe etc.) prezintă în anumite locuri absența informației prin mărci specifice, obligîndu-ne să admitem marca numită *zero*.

În al doilea rînd, redundanța funcționează ca un factor de coeziune sintagmatică: într-o suită de sintagme *A, B, C, D, E ...*, concatenarea lor ca C.I. în grupările *AB, BC, CD, DE ...* este asigurată, în primul rînd

de factorul *poziție previzibilă*, de poziția lui *B* după *A*, a lui *C* după *B* ș.a.m.d. În alte situații, redundanța mărcilor cazuale, de exemplu, într-o limbă ca româna, permite schimbarea ordinii sintagmelor, asigurînd, în același timp, concatenarea, și putem spune *unei case mari*, dar și *unei mari case*. Amintim aici că limba română se caracterizează, între altele, prin redundanța 100% a reluării și anticipării funcției de obiect direct și indirect prin forme neaccentuate ale pronumelui personal; astfel, verbul *a învăța*, compatibil cu două obiecte directe (unul + *animat*, celălalt -*animat*), se caracterizează după schema *cineva* + *învață* + *ceva* + *pe cineva*, de exemplu, *Ion* / ... / *învață alfabetul pe Gheorghe*. Această structură canonică este însă entropică, are o redundanță negativă, din cauză că *pe* se actualizează cu sensul concret reprezentat grafic / ∸ /, adică putem înțelege că „*Ion stă pe Gheorghe și învață alfabetul*" ; dacă însă în poziția de substituție selectăm pronumele *îl*, ca element de anticipare a funcției *obiect direct* + *animat* a secvenței *pe Gheorghe*, aceasta determină actualizarea lui *pe* ca morfem al obiectului direct și înlătură ambiguitatea. Așadar, *îl* și *pe Gheorghe* se intercondiționează pozițional și funcțional și, deși *îl* este redundant 100%, el nu este nici „inutil", nici omisibil.

Redundanța se distribuie inegal atît pe nivelele integrante ale limbii, cît și în planurile suprasegmental, segmental și semantic al structurilor ei. Redundanța este mai accentuată în selecția unităților cu inventar închis, deoarece este firesc ca previzibilitatea selecției unei unități dintr-un număr limitat să fie în mai mare măsură probabilă decît selecția altei unități dintr-un inventar deschis.

Dacă ne referim la stilurile limbii, cele mai redundante sînt textele științifice, limbajele de specialitate îngustă, iar cele mai slab redundante sînt textele literar-artistice.

Dacă ne referim la textele scrise, ultimele cercetări au ajuns la concluzia că redundanța lor este aproximativ aceeași în multe limbi de circulație, atingînd un procentaj de aproximativ 70—80% ceea ce înseamnă că din 100 de litere ale unui text oarecare într-o limbă oarecare, se pot „ghici" circa 70—80 (cu condiția, evident, a cunoașterii fluente a acelei limbi). Deci, dacă presupunem că, de exemplu, sistemul grafematic al românei ar avea 32 de litere, ar însemna ca fiecare literă (în condiții nonredundante) să transmită o informație maximă egală cu $\log_2 32$, deci 5 biți de informație. În realitate însă, diferitele restricții ale folosirii alfabetului, precum și previzibilitatea crescută a selectării literelor în diverse poziții ale textului determină scăderea cantității de informație de la 5 biți la un singur bit.

Încheiem această discuție cu mențiunea că informația și redundanța se distribuie inegal în textele scrise și în cele vorbite : în textul scris, informația este concentrată în partea inițială a cuvintelor, fapt demonstrat de existența abrevierilor formate din inițiale de cuvinte (C.F.R., P.T.T.R. etc.) ; aceasta înseamnă că redundanța textului scris crește de la limita inițială spre cea finală a cuvîntului, ceea ce se demonstrează prin posibilitatea folosirii semnelor de suspensie / ... / ; în textul vorbit, informația este concentrată pe silaba accentuată a cuvîntului și, mai ales, pe silaba marcată cu accent tonic, fapt demonstrat de modul în care se marchează suprasegmental interogația și de abrevierile în vorbire (*dumneata* > ... > *mata*, *Ionel* > *Nelu*, *Alexandru* > *Sandu* etc.). Toate acestea pledează pentru inclu-

derea între componentele limbii a substanţei ei materiale, fără care nu se poate concepe nici informaţie, nici redundanţă.

Chiar dacă ne limităm numai la aceste cîteva aprecieri, şi încă iese clar în evidenţă importanţa folosirii semnificaţiilor legate de teoria informaţiei şi, mai ales, de redundanţă, pentru înţelegerea, în esenţa lor, a normelor funcţionării sistemului şi a structurii limbii române.

2.12. Funcţiile limbii

Evaluarea funcţiei de comunicare a limbii ca *primară* şi *principală* este o necesitate metodică, o aserţiune a lingvistului nevoit să izoleze o stare ideală şi neutrală, de pură denotaţie a mesajului, actualizînd prin abstractizare codul pur denotativ. Izolarea funcţiei denotative este posibilă prin aprecierea şi analiza factorilor corelaţi în orice act de vorbire care presupune: un *transmiţător* sau *destinator* şi un *receptor* sau *destinatar*; un *cod* (sau mai multe coduri) şi un *context de referinţă* a codului, comune (sau cel puţin parţial comune) celor doi colocutori aflaţi la polii comunicării; un *mesaj* definit şi construit potrivit codului dat şi un *contact*, adică legătura dintre destinator şi destinatar. În interpretarea lui Roman Jakobson, fiecare dintre aceşti şase factori determină, în raport cu mesajul, cîte o funcţie a limbajului [26].

Iată o prezentare schematică a relaţiilor dintre factorii comunicării şi funcţiile determinate:

3. context
DENOTATIVĂ sau
REFERENŢIALĂ

4. mesaj
POETICĂ

1. destinator . . . . *2 destinatar* *
EMOTIVĂ sau EXPRESIVĂ — CONATIVĂ sau INJONCTIVĂ

5. cod
METALINGVISTICĂ

6. contact
FATICĂ

Este greu de găsit un mesaj lingvistic care să îndeplinească exclusiv una dintre aceste funcţii; diversitatea mesajelor consistă nu în exclusivitatea uneia sau a alteia dintre funcţii, ci în predominanţa uneia dintre

[26] Este vorba de studiul *Lingvistică şi poetică. Aprecieri retrospective şi consideraţii de perspectivă*, în vol. *Style in Language*, Massachusetts The Technology Press of M.I.T., 1960, versiunea românească în PS, 1964, p. 83—125.

* Am folosit aici şi în alte locuri din prezenta lucrare, în privinţa unor factori constitutivi ai actului de comunicare, termenii *destinator* (în loc de *emiţător*) şi *destinatar* (în loc de *receptor*), încadraţi în aceeaşi familie de cuvinte, pentru a ilustra atît ceea ce e comun, cît şi ceea ce deosebeşte factorii implicaţi.

ele asupra celorlalte, în faptul că structura mesajului este determinată în esenţa ei de una dintre ele.

1° Funcţia *denotativă*, *referenţială* sau *cognitivă* caracterizează relaţia dintre mesaj şi contextul lingvistic de referinţă ; asemenea mesaje transmit informaţii în sensul cel mai larg al acestui cuvînt.

2° Funcţia *emotivă* sau *expresivă* este determinată de relaţia dintre destinator şi conţinutul mesajului, actualizînd atitudinea vorbitorului faţă de cele spuse, colorînd-o în diferite grade cu o emoţie adevărată sau falsă. Elementele mai accentuat expresive sînt interjecţiile, emfaza care ţine de intonaţie, dar şi anumite particularităţi în construcţia mesajului, o anumită selecţie în inventarul de sinonime, folosirea gradelor de intensitate şi de comparaţie etc. Se poate afirma că funcţia expresivă este prezentă în aproape toate mesajele, deoarece însăşi alegerea pentru mesaje a unei formule de construcţie din cele mai simple, mai „reci", este tot un semn al unei anumite atitudini a vorbitorului faţa de conţinutul mesajului. Anumite particularităţi de ritm, debit verbal în emisia mesajului, de mimică şi gesturi care însoţesc anumite secvenţe, variaţiile de intonaţie etc., demonstrează că, deşi limba este asemănătoare cu un cod, în realitate ea presupune mai multe coduri.

3° Funcţia *conativă* sau *injonctivă* este actualizată de acele elemente ale mesajului care trimit direct la destinatar, în sensul că locutorul urmăreşte prelucrarea într-o anumită măsură a colocutorului său, angajarea lui într-un anumit fel în receptarea mesajului. Expresia gramaticală cea mai frecventă a acestei funcţii este realizată prin formulele de adresare directă la colocutor cu alocutive (sau pseudoalocutive) în cazul vocativ, atitudinea injonctivă prin construcţii imperative (cu verbe la modul imperativ sau forme echivalente cu imperativul), prin enunţuri incantative de urare, adulaţie, sau peiorative etc. Funcţia conativă îşi găseşte adesea expresia în inserţiunile incidente care vizează direct colocutorul, îi reglează comportamentul de receptor prin intervenţiile spontane ale locutorului în anumite momente ale transmiterii mesajului cu formule de tipul [după cum ştii, aşa cum cunoşti, vezi bine, nu te supăra, bată-te norocul] etc. Aspectele conative sînt specifice mai ales conversaţiei curente, dar apar frecvent în textele oratorice ca mijloace specifice de a trimite permanent mesajul la colocutorul colectiv, pentru a-i prelucra comportamentul faţă de mesaj.

4° Funcţia *fatică*, legată oarecum de cea *conativă*, este expresia relaţiei dintre mesaj şi contactul lingvistic, dintre destinator şi un mijloc de stabilire a relaţiei de comunicare, de control, prelungire, restabilire şi intrerupere a acestui contact. Elementele specifice acestei funcţii sînt, de exemplu, formulele protocolare de salut, interjecţia *alo* ! inserţiunile incidente de tipul [(mă) auzi ?], [(mă) asculţi ?], [înţelegi ?] ; tot aşa sînt intervenţiile de tipul [nu mă întrerupe, ai răbdare, lasă-mă să termin ce am de spus] etc. Enunţuri fatice sînt şi cele de tipul [da, desigur, bine, înţeleg, fără îndoială, nu mai spune !, ce spui !] etc., cu care colocutorul intervine în timpul transmiterii mesajului fie pentru a confirma că se află pe recepţie, fie pentru a-şi manifesta atitudinea faţă de conţinutul anumitor secvenţe ale mesajului.

5° Funcţia *metalingvistică* este ilustrată de mesajul care trimite la cod ; spre deosebire de limbajul concret, obiectual, referenţial, metalimbajul trans-

mite cunoştinţe despre limbaj, adică contextul referenţial al mesajului este chiar codul limbii. Expresia cea mai clară a funcţiei metalingvistice este însăşi metalingvistica, limbajul gramaticii, propoziţiile acestei discipline ştiinţifice, aşa cum am precizat la începutul acestui capitol (*supra*, 2.1.) Dar funcţia metalingvistică este prezentă în mod curent în conversaţia obişnuită ca un mijloc de control privitor la folosirea aceluiaşi cod lingvistic din partea colocutorilor. Însuşirea limbii materne, a unei limbi străine sînt procese în care se stabileşte, pentru cei aflaţi în situaţie, dicţionarul şi gramatica codului limbii, regulile de codificare şi de decodificare. Enunţurile de definiţie a unor cuvinte, propoziţiile cu nume predicativ realizat prin nume în nominativ, numeroasele reluări apozitive sînt construcţii ecuaţionale de repertoriu cu referinţă la cod, încît o distincţie clară între funcţia referenţială şi cea metalingvistică nu este totdeauna concludentă. Cînd spunem [*în prima zi a anului, de întîi ianuarie*, am văzut un program frumos], secvenţa subliniată este o construcţie apozitivă în care cei doi termeni sînt echivalenţi, fiind coreferenţi, ceea ce înseamnă că formula este şi un articol al codului lingvistic.

6° Funcţia *poetică* este definită de J a k o b s o n ca „atitudinea faţă de mesaj în sine, *centrarea* asupra mesajului ca atare"[27]. Funcţia poetică nu se poate reduce nici pe departe numai la poezie (după cum nici poezia nu se poate reduce numai la funcţia poetică a mesajului) şi constă în aceea că pune în evidenţă latura palpabilă a semnelor lingvistice, adîncind opoziţia fundamentală dintre inteligibil şi perceptibil, dintre semnul lingvistic ca mijloc de cunoaştere inteligibilă şi obiectele realităţii de referinţă.

În mesajul cu funcţie poetică relaţia dintre paradigmatic şi sintagmatic se realizează într-un mod unic, irepetabil, selecţia unităţilor din clasele de ocurenţă şi coocurenţa lor în construcţie punînd în lucrare o prelucrare specială a sinonimiei, omonimiei, antonimiei etc., încît se poate spune că locutorul elaborează un cod special, un sistem singular realizat într-un mesaj singular. Lucrul acesta nu trebuie înţeles în mod mecanic; în măsura în care un mesaj are funcţie poetică predominantă, el constituie o construcţie intenţionat elaborată ca deviere, creată sau inventată, care adaugă ceva la codul existent, este o operaţie de stilizare specifică, aducînd în mesaj montaje structurale neprevăzute în nici unul dintre codurile preexistente. Acest adaos, coeficientul de modificare elaborată proprie textului poetic, nu intervine în raport cu o realitate brută în care s-ar afla stocajul unei neîntrerupte creativităţi, ci în raport cu elasticitatea codului existent în limitele căruia are loc inovaţia. Astfel, putem spune *Doar izvoarele suspină*/, *Pe cînd codrul negru tace*, pentru că am introdus inovaţia *ceva suspină* în loc de *cineva suspină* şi *ceva tace* în loc de *cineva tace*, adică am asigurat compatibilitatea semantică între *izvor* şi a *suspina* şi între *codru* şi a *tăcea* prin înlocuirea semului /*-Animat*/ cu /*+ Animat* /, în componenţa semantică a celor două substantive. Nu este cazul acum să intrăm în detalii asupra mecanismului acestor modificări semantice; menţionăm însă, încă o dată, că funcţia poetică nu trebuie căutată numai în poezie, deoarece şi în enunţuri ca *vara, tot satul se trezeşte în zori* sau *se înţeleg din ochi* este posibilă o asemenea interpretare. Mesajul în care funcţia poetică este predominantă are o redundanţă foarte scăzută, mai ales la nivel semantic, dar nici acest lucru nu este o „normă" a funcţiei poetice, deoarece şi banalul poate dobîndi această virtute funcţională, dacă

---

[27] v. J a k o b s o n, 1964, p. 93.

este folosit acolo unde nu ne-am aștepta, adică chiar în poezie, ca în versurile lui Topîrceanu: *Nu e chip de dimineață / Să mai bați trotuarele / Că-ntr-o clipă îți îngheață / Nasul și picioarele!*; pe de altă parte însă, secvențe ca *satul se trezește*, sau *se înțeleg din ochi*, deși par a fi dominate de funcția poetică, nu au, evident, nici o legătură cu poezia.

Cele șase funcții ale mesajului, definite ca atare de Jakobson, constituie una din numeroasele soluții propuse acestui aspect al limbii, dar problema numărului și a denumirii lor este secundară în raport cu modul în care una sau mai multe dintre ele se realizează în mesaj. Posibilitățile de coocurență în același mesaj a unor segmente de construcție cu funcții diferite nu sînt nelimitate, ci constituie o anumită ierarhie. Funcția referențială poate domina într-un mesaj în care apare și funcția expresivă, conativă sau fatică; funcția poetică poate domina asupra celor referențială, expresivă sau conativă, ca în versurile *Ce cauți unde bate luna / Pe-un alb izvor tremurător / Și unde păsările-ntr-una / Se-ntrec cu glas ciripitor?*; dar stabilirea dominantei este o operație interdependentă cu stabilirea funcției (sau funcțiilor) dominate și, de exemplu, un mesaj dominat de funcție metalingvistică este incompatibil cu o funcție fatică. De asemenea, deși funcția poetică nu este proprie numai poeziei, realizarea ei în mesajul dominat de funcția referențială sau de cea metalingvistică este foarte rară, incidentală, dacă nu total exclusă.

Admiterea coocurenței tuturor funcțiilor în același mesaj ar duce la echivalarea lui cu limba luată în totalitate, ceea ce ar fi, evident, un nonsens[28].

2.13. Varietăți stilistice

Întrucîtva asemănătoare cu funcțiile limbii este și problema *stilurilor limbii*. Despre stil se vorbește (ori se vorbea în trecutul nu prea îndepărtat) mai ales în estetică și în teoria literaturii, conceptul de *stil al limbii* fiind de dată mai recentă. În legătură cu titlul acestui paragraf, menționăm că prin *stil al limbii* sau *varietate stilistică funcțională* vom înțelege exclusiv totalitatea modalităților specifice de realizare a sistemului și structurii în dependență de contextul corespunzător diverselor domenii de activitate umană, ceea ce înseamnă că putem pune semnul egalității între *varietate stilistică funcțională* și *limbaj special*[29]. Dacă admitem — ca definiție de lucru — că stilul este o realizare în mesaje a unui sistem de semne și a unor reguli (indiferent dacă acestea reprezintă, printr-o anumită alegere, o deviere de la alte reguli, care constituie *norma*), atunci putem considera că un *stil funcțional al limbii* este echivalent cu un *limbaj special* și se spune *stil* sau *limbaj științific, poetic, publicistic, juridic* etc., ba chiar și *limbaj artistic*, în loc de *stil artistic*, fiecare dintre ele caracterizîndu-se prin anumite procedee de limbă în comparație cu celelalte.

---

[28] v. Coteanu, 1973, p. 77—79.

[29] Diversele teorii asupra stilului și a stilisticii ca știință a stilului sînt expuse de I. Coteanu, 1973, p. 15—86; trimitem, de asemenea, la: J. Dubois, F. Edeline, J. M. Klinkenberg, P. Minguet, F. Pire, H. Trinon, *Rhétorique générale*, Larousse, 1970, p. 8—24; Georges Mounin, *Clefs pour la linguistique*, Seghers, 1968, 1971, p. 165—186; vol. *PS* — culegere de articole —, mai ales la studiile lui V. P. Murat, *Despre problemele fundamentale ale stilisticii*, p. 7—52, și Michael Riffaterre, *Încercări de definire lingvistică a stilului*, p. 53—82.

Prin procedeele de limbă proprii unui stil înţelegem unele particularităţi de vocabular (cuvinte, sensuri, expresii, unităţi frazeologice), de formare a cuvintelor, particularităţi în structura unităţilor sintactice, aspecte specifice de ritm, intonaţie, de grad al expresivităţii etc. Toate aceste particularităţi în ansamblul lor sau grupate în anumite proporţii formează trăsăturile unuia sau ale altuia dintre stilurile limbii. Aceleaşi trăsături se pot identifica în stiluri diferite, dar cu altă funcţie. Se înţelege că dezvoltarea stilurilor se încadrează în aceea a limbii comune şi că trăsăturile lor funcţionale sînt coexistente cu materialul comun tuturor.

Există părerea că în româna contemporană se poate vorbi despre variante stilistice caracteristice mai ales textului scris, cum ar fi stilurile *artistic*, *ştiinţific* (şi *tehnic*), *publicistic*, *administrativ*; stilul *popular*, ca şi cel *familiar*, se realizează oral. Primele patru stiluri nu se realizează totdeauna ca text scris, adică pot fi şi orale, pe cînd ultimul este oral, realizarea scrisă fiind o problemă de transpunere în coduri paralele. În aria unor stiluri pot funcţiona variante, după specificul domeniului de activitate, fără ca deosebirile să meargă prea departe. Astfel, în stilul artistic s-ar distinge varianta *cursivă* (a povestirii), *dramatică* (bazată pe dialog) şi *poetică*; alţi cercetători adaugă varianta *poeziei*.

În ultima lucrare a lui I. Coteanu (la care ne-am referit mai înainte), diasistemul limbii se realizează în două limbaje principale: *limbaj cultivat* şi *limbaj popular* (sau *cotidian*), fiecare dintre ele realizîndu-se în variante *artistice* şi *nonartistice*, cum ar fi *proza* şi *poezia* ca *variante artistice*, limbajul *standard*, *ştiinţific 1*, *ştiinţific 2*, pentru cele neartistice; variantele nonartistice ale limbajului popular se realizează în *conversaţia curentă* şi în variante *nuanţate tehnic*.

V. P. Murat[30] vorbeşte de stilul *conversaţiei culte*, *poetic*, *publicistic-politic*, *oficial-administrativ*, *ştiinţific*, *tehnic profesional* şi *popular-familiar*, variante care ar caracteriza limba engleză contemporană.

Menţionăm că nici un vorbitor nu foloseşte un singur stil ci, în măsură mai mare sau mai mică, mai mult sau mai puţin distincte, cel puţin două variante: *oficială* şi a *conversaţiei curente*, *conversaţia curentă* şi *limbajul nuanţat tehnic* etc.

---

[30] v. Murat, 1964, p. 27–28.

3

NIVELUL FONETICO-FONOLOGIC

3.0. Sunet și fonem, fonetică și fonologie

1°. Prezentînd limba română ca sistem de nivele integrate de la simplu la complex și de la inferior la superior, am caracterizat nivelul ei fonetico-fonologic prin specificul unităților monoplane ale celei de a doua articulări, de a fi cele mai mici unități lipsite de sens, care se pot delimita în lanțul vorbit și care au funcție distinctivă în planul expresiei semnificantului (cf. *supra*, 2.3.—2.4.). La acest nivel, codul limbii române este un inventar de foneme și de reguli de combinare a lor în lanțul vorbit al mesajului transmis, fiind purtătoare de informație în construcția planului expresiei unităților semnificante. Ele se combină în relații sintagmatice prin contrast, în formații silabice, apoi în morfeme, cuvinte etc., constituind semnificanții mesajului, și se opun pozițional în diferite puncte ale acestui lanț prin corelații paradigmatice, distingînd în felul acesta un mesaj de alt mesaj. Cu alte cuvinte, unitățile minimale ale acestui nivel al limbii realizează schema fonologică a mesajului.

Dar fonemul se realizează concret și se definește în raport cu anumite particularități ale substanței fonice a planului expresiei, deoarece orice schemă fonologică nu are altă modalitate de realizare decît materia formată, deci o substanță fonică articulată (cf. *supra*, în 2.10.). Ca mijloc de transmitere orală a mesajului, vorbirea este un dat concret material, prin care se realizează, în ultimă analiză, orice schemă fonologică de unități distinctive. Ea presupune, deci, existența unui sistem de semne și de reguli de codificare și se realizează printr-un canal de forma undei fonice, eveniment fizic substanțial, în care materia este formată și organizată în sunete ale limbii, perceptibile prin analizatorii auditivi și reprezentînd, în limitele unor variante și varietăți admisibile, unitățile sistemului. Se înțelege de la sine că transpunerea unui mesaj din codul oral în codul paralel scris al limbii constă în schimbarea materiei fonice cu o materie grafică, perceptibilă prin analizatorii vizuali.

Deci unitățile minimale monoplane ale planului expresiei lingvistice se prezintă în două ipostaze :

1) *sunete fonice articulate*, deci segmente de substanță fonică, realizînd și reprezentînd în mod material unitățile minimale ale unei scheme

fonologice, purtătoare de informație; natura lor fizică constă în vibrațiile fluxului de aer fonic, modulate de organele vorbirii și caracterizate prin trăsături articulatorii și acustice perceptibile cu urechea umană (sau cu tehnică acustică specifică); observarea directă prin audiție sau cu aparatură potrivită, descrierea și clasarea sunetelor vorbirii ca atare, prin trăsăturile care le definesc și a căror alterare sau modificare ar lăsa aproape intact aspectul limbii ca sistem de relații, constituie obiectul de studiu al *foneticii;*

2) *foneme,* deci unități minimale ale sistemului limbii, caracterizate prin trăsături distinctive a căror alterare sau modificare ar altera și ar modifica însuși sistemul limbii; inventarierea claselor de unități fonice, descrierea și definirea acestor clase ca unități ale sistemului limbii după criteriul relațiilor specifice și al funcției lor distinctive în schema fonologică a semnificantului sînt esențiale pentru lingvistică și constituie obiectul de studiu al *fonologiei.*

Prin urmare, sunetele limbii au două aspecte: *natura lor fizică substanțială,* formată fonic prin articulare, și *funcția lor în cadrul sistemului,* care asigură comunicarea dintre vorbitori. Fonetica studiază aceste sunete ca atare, fonologia le studiază ca realizări ale fonemelor. Această realitate justifică termenul *fonetico-fonologic* cu care am denumit primul nivel de integrare al limbii române.

2° Actul vorbirii presupune trei faze:

a) producerea sunetelor ca atare, prin activitatea organelor vorbirii; studiul acestui aspect este obiectul *foneticii articulatorii* (sau fiziologia articulării sunetelor limbii);

b) transmiterea mesajului codificat printr-un flux sonor (sau undă sonoră) format prin articulare; caracteristicile fizice ale undei sonore după indici de frecvență, înălțime etc. formează obiectul *foneticii acustice* (sau *fizice);*

c) recepția undei sonore articulate prin analizatorii auditivi; urechea omului percepe pe de o parte calitățile articulatorii și acustice ale sunetelor, iar pe de altă parte distinge unda sonoră ca o suită de unități funcționale purtătoare de informație. Aceasta înseamnă că producerea sunetelor, fiziologia lor, depinde exclusiv de vorbitor în calitate de emițător al mesajului pe care îl codifică. Articularea sunetelor în lanțul undei fonice este, deci, tot o activitate a vorbitorului ca emițător, dar interesează și vorbitorul în calitate de receptor, în măsura în care el percepe calitățile acustice ale undei sonore; în schimb, recepția, adică înțelegerea, interpretarea undei fonice ca o succesiune de unități distinctive, purtătoare de informație, identificarea acestora ca unități funcționale, aparține vorbitorului în calitatea lui de receptor. Unele dintre aceste aspecte aparțin limbajului omenesc în general, deci sînt universale, întrucît toți oamenii, făcînd abstracție de particularități, au aceleași organe ale vorbirii și comunică prin limbaj. Dar, deși limbajul se manifestă în mod concret prin vorbire, oamenii vorbesc limbi diferite, aparțin unor comunități lingvistice istoricește constituite, ceea ce înseamnă că fiecare limbă dispune de *sunetele ei ca atare.* Cînd vorbim românește, actul manifest al vorbirii se prezintă ca un lanț de *sunete ale limbii române;* deși ca segmente de substanță fonică articulată, ele se pot asemăna prin trăsături articulatorii și acustice cu sunetele altor limbi,

din punct de vedere funcţional fac parte din sistemul fonologic al limbii române şi nu se pot confunda cu sunetele altor limbi. De exemplu, sunetul pe care în scrierea românească îl reprezentăm prin litera *b* poate fi descris prin trăsăturile + *consoană* + *oclusivă* + *bilabială* + *sonoră*, adică este produs printr-o combinaţie de vibraţii nonperiodice, deci zgomote, cu vibraţii periodice ale coardelor vocale, prin închiderea canalului fonator la nivelul buzelor şi prin deschiderea lui bruscă la atacul fluxului sonor emis cu o anumită frecvenţă vibratorie complexă şi cu o anumită forţă care se pot măsura şi exprima în indici numerici. Această descriere poate fi echivalentă cu aceea a sunetului care în limba franceză se scrie *b*, dar ceea ce-l interesează pe vorbitorul român este că acest sunet distinge cuvîntul *bar*, de cuvintele româneşti *par*, *far* ş.a.m.d.; de asemenea, pe vorbitorul român îl interesează faptul că, deşi în cuvintele scrise *bar*, *bec*, *bis*, *bot*, *but* etc., sunetele reprezentate grafic prin aceeaşi literă *b* diferă între ele prin anumite trăsături articulatorii şi acustice sub influenţa vocalelor următoare, fac totuşi parte din aceeaşi clasă de sunete echivalente.

Tot aşa, sunetul limbii române, care se scrie prin litera *n*, se poate realiza în variante care se transcriu în alfabetul fonetic n, n̟, η, η̟, η', aşa cum le auzim pronunţate în cuvintele scrise (na, înscriu, bancă, înhaţă, coniac); pronunţarea lor diferită prin influenţa sunetelor vecine nu are însă în limba română funcţie distinctivă, deci toate acestea sînt sunete echivalente şi în variaţie liberă de funcţia distinctivă. Dar, de exemplu, în limba rusă, sunetele scrise prin literele *н* şi *нь*, corespunzătoare aproximativ cu variantele româneşti transcrise n, η', nu reprezintă acelaşi sunet al limbii ruse, nu realizează acelaşi fonem, deoarece comută în cuvintele scrise *кон* — *конь*: primul semnifică {loc, suprafaţă de pus banii, miza de joc}, al doilea, {cal}).

3° În discuţia de mai sus am folosit expresii ca „sunetul limbii române care se scrie prin litera..." sau „sunetul limbii române, care se scrie prin literele *n*, *n̟*, *η*, *η̟*, *η'*, aşa cum le auzim pronunţate în cuvintele scrise..."; aceasta înseamnă că trebuie să facem distincţie între sunetul ca atare, aşa cum se realizează în vorbire în mod concret, şi sunetul limbii, între literă şi sunet, şi nu putem spune pur şi simplu „sunetul *e*" sau „fonemul *e*", sau „varianta *η'*", deoarece acestea sînt *litere*, unităţi ale codului scris al limbii române, nu sunete. Pentru a evita asemenea confuzii, lingviştii se folosesc de încadrarea simbolurilor scrise în anumite tipuri de bare şi (sau) paranteze. Astfel, în loc să spunem „sunetul care se scrie prin litera *e*", vom încadra acest simbol grafic între croşete verticale (sau oblice) şi vom spune „sunetul [e], sunetul [m], sunetul [t]" etc., sau, mai simplu, [e], [m], [t] etc., înţelegînd prin aceasta că e vorba de *sunete*, de interpretarea fonetică. Fonemele ca unităţi funcţionale se încadrează între bare oblice: /e/, /m/, /t/ etc. înseamnă „fonemul /e/, fonemul /m/, fonemul /t/" etc.

4° Am arătat că de studiul naturii fizice a sunetelor se ocupă fonetica articulatorie şi fonetica acustică. Dar există şi o *fonetică generală* — ramură a *lingvisticii generale*—, care studiază în general funcţia aparatului fonator al omului (indiferent de limba pe care o vorbeşte), totalitatea posibilităţilor limbajului omenesc vorbit la acest nivel; de asemenea, fonetica poate fi *descriptivă*, *comparată*, *dialectală*, *istorică*, după obiectivele pe care şi le propun specialiştii în această disciplină. Fonetica *experimentală* sau *instru-*

mentală este un studiu de aprofundare care completează observația directă prin audiția fluxului fonetic cu aparate și tehnică modernă, cu sintetizoare prin care urmărește explicarea anatomiei și fiziologiei organelor de producere și transmitere a fluxului sonor articulat.

Fonologia, ca disciplină lingvistică, este de dată mult mai recentă, deși termenul *fonologie* a început prin a-l dubla pe *fonetică*, confundîndu-se cu acesta, de pe la jumătatea veacului al XIX-lea. Distincția dintre *sunet* și *fonem*, dintre *fiziofonetică* și *psihofonetică*, apărută în mod clar în lucrările lui Baudouin de Courtenay, la sfîrșitul veacului al XIX-lea [1], constituie primele începuturi care aveau să dobîndească statut de disciplină a lingvisticii prin termenul *fonologie* la primul Congres internațional de lingvistică din 1928 (Haga), avînd la bază principiile asupra limbii ca sistem, formulate de F. de Saussure și dezvoltate de școala fonologică de la Praga [2].

Principalele ramuri ale fonologiei sînt *fonematica*, al cărei obiect îl constituie unitățile funcționale în latura segmentală, și *prosodia* (sau *prosodematica)*, al cărei obiect îl constituie unitățile funcționale suprasegmentale. Și studiul fonologic al limbii poate fi diacronic sau sincronic, comparat (contrastiv) sau general, potrivit obiectivelor pe care le urmărește studiul unităților fonologice după criteriul locului pe care îl dețin în sistem.

5° Delimitarea domeniilor de studiu al limbii între fonetică și fonologie este o problemă principială și necesitatea de a deosebi unitățile fonice ale limbii, după cum sînt realizări individuale, caracterizate prin trăsături care, deși prezente în transmiterea mesajului vorbit, nu-l influențează ori au un rol funcțional și apar constant ca unități distinctive, independent de realizarea lor individuală; această delimitare s-a impus atenției specialiștilor încă din antichitate, așa cum o dovedește crearea scrierii alfabetice.

Studiile de fonetică generală, descriptivă, istorică etc. se ocupă de numeroase aspecte deosebit de interesante pentru cunoașterea atomilor limbii, întrucît variantele și varietățile realizării substanței fonice a limbii vorbite în planul expresiei semnificantului sînt practic nelimitate. Se pune însă întrebarea dacă toate acestea ne pot interesa din punct de vedere lingvistic și dacă fonologia se poate dispensa total de datele obținute de fonetică. Nu ne propunem să dăm un răspuns la asemenea întrebări care, după părerea noastră, n-au fost încă înfruntate în toată amploarea și complexitatea lor în lingvistica actuală [3]. Ceea ce apare însă cu claritate este că

---

[1] Este vorba de lucrarea *Versuch einer Theorie phonetischer Alternationen*, Strasbourg, Tübner, 1895.

[2] Fondatorii fonologiei ca disciplină lingvistică distinctă de fonetică au aparținut grupului de lingviști ruși N. S. Troubetzkoy, Roman Jakobson și S. Karcevski, care au prezentat la congresul din 1928 un program fonologic, și detaliat în continuare de așa-numitul *Cerc lingvistic de la Praga*, cu V. Mathesius, B. Trnka, J. Vachek. O sinteză a fonologiei pragheze este lucrarea postumă a lui N. S. Troubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, 1939, reluată în traducerea franceză a lui J. Cantineau — *Principes de phonologie*, în două ediții (1949 și 1957).

[3] În *Les nouvelles tendances de la linguistique* (Paris, 1968), p. 150, Bertil Malmberg încheie capitolul consacrat școlii fonologice de la Praga cu următoarea remarcă : „La nouvelle phonétique à orientation phonologique est moins enclin que Troubetzkoy et son école à tracer entre la phonétique et la phonologie une ligne rigoureuse de démarcation. Les deux disciplines ne sont en réalité que deux points de vue sur un même objet, deux points de vue également indispensables, chacum à sa façon. Dans la linguistique moderne, phonétique et phonologie sont en train de former une nouvelle unité".

variantele și variațiile substanței fonice a semnificantului rămîn pe plan secundar, pentru că orice vorbitor unilingv și fără cunoștințe de fonetică, deși este capabil — în anumite limite — să producă el însuși, în calitate de vorbitor, și să înregistreze fiziologic numeroase trăsături ale undei sonore, în realitate nu le percepe decît pe cele distinctive, sau și pe cele cu funcție emfatică, expresivă etc.; de asemenea, vorbitorul obișnuit poate identifica anumite trăsături specifice variantelor dialectale ori sociale diferite de idiolectul său, își poate da seama dacă vorbirea aparține unui copil ori unui om matur, bărbat sau femeie ş.a.m.d. Dar ceea ce este esențial în această multitudine de evenimente manifestate fonic, în producerea și circuitul undei sonore în fluxul vorbirii, este că vorbitorul, în calitate de receptor, distinge diferite elemente percepute ca *realizări* — deci variante sau varietăți — ale unor unități funcționale în sistemul limbii sale; urechea lui, analizatorii lui auditivi nu se încarcă cu toate varietățile sau variantele fizice, concrete ale fluxului fonic, ci funcționează potrivit experienței și deprinderilor lui lingvistice, ca un fel de filtru, înregistrînd și prelucrînd în procesul decodajului numai datele fonologic relevante. De altfel, un vorbitor nativ al limbii române are aceste deprinderi și ca receptor, dar și ca emițător; el a deprins să producă unda sonoră și s-o articuleze în așa fel, încît ea să fie dominată de acele trăsături pe care e deprins să le perceapă și să le prelucreze ca distinctive. Cu alte cuvinte, sunetele vorbirii într-o limbă dată nu sînt produse și transmise ca sunete în sine, ci ca unități ale unui sistem în care ele intră în anumite relații, deci pot fi considerate realizări ale unor clase de variante și/sau de varietăți echivalente din punct de vedere funcțional, care sînt fonemele.

6° Prin urmare, putem spune că ne aflăm în fața unei realități cu două aspecte: o realitate fonetică de realizări concrete și o realitate fonologică de realizări funcționale; fonetica studiază realitatea fonetică a fluxului fonic, sunetele ca realizări substanțial formate, descriindu-le și definindu-le prin toate trăsăturile care le deosebesc unele de altele, indiferent dacă acestea sînt sau nu sînt fonologic relevante; fonologia studiază realitatea fonologică, deci sunetele ca realizări categoriale ale unor clase de sunete echivalente, deci ca foneme, unități *ocurente* pe anumite poziții ale schemei fonologice, prin trăsături de echivalență, și *coocurente* în poziții diferite ale unui lanț sintagmatic, prin trăsături distinctive.

Diferența fizică, articulatorie sau acustică dintre sunete, de exemplu, dintre [p, p′, p°], așa cum se realizează în cuvinte ca [par, p′ir, p°om] *(par, pir, pom)*, ca variante legate de contextul vocalic [-a, -i, -o], sau diferența dintre variantele libere [p_1, p_2, p_3], realizate ca atare de același vorbitor în cuvîntul [par], rostit în momentele T_1, T_2, T_3, este secundară, din punct de vedere lingvistic, atîta timp cît nu are funcție în comunicare, nu produce schimbarea semnificantului, deci nu este fonologic relevantă. În schimb, sunete ca [p′, b′, m′], realizate ca atare în cuvinte ca [p′ir, b′ir, m′ir] *(pir, bir, mir)*, de același vorbitor (sau de vorbitori diferiți), deși se aseamănă ca variante palatalizate, reprezintă fiecare altă realitate fonologică, adică fonemele /p, b, m/, deoarece disting semnificante diferite, avînd sensuri diferite.

Această diferență dintre realitatea fonetică și realitatea fonologică, în sensul că același fonem poate avea realizări fonetice diferite, iar realizări fonetice asemănătoare pot reprezenta foneme diferite, decurge, în principiu,

din caracterul continuu al fluxului fonic articulat. Dacă avem în vedere gradul de deschidere a vocalelor anterioare, vom scrie că /*i*/ este realizarea de la [i] la [e], /e/ este realizarea de la [e] la [ɛ] etc., ceea ce înseamnă că trecerea de la un sunet la altul în ordinea *închis / nonînchis* se face în mod gradat, printr-o infinitate de nuanțe, încît, din punct de vedere fizic, nu putem preciza cît de deschis trebuie să fie un [i] pentru a se înscrie între variantele lui /e/ și nici cît de închis trebuie să fie un [e] pentru a se înscrie între variantele lui /i/. În schimb, dacă într-un segment ca [rin], înlocuim cea mai deschisă variantă a lui /i/ cu cea mai închisă variantă a lui /e/ și obținem alt semnificant, adică [ren], înseamnă că s-a produs o comutare și că cele două variante reprezintă foneme diferite, adică /i/ și, respectiv, /e/; în felul acesta, substanța fonică continuă poate fi reprezentată discontinuu, în unități *discrete*, adică funcționale.

Asemenea diferențe ale realității fonetice în raport cu realitatea fonologică, între realizarea substanțială, fizică a fluxului fonic și funcția relevantă a unităților articulate în comunicare, ridică o serie de dificultăți în definirea statutului conceptului *fonem*. Unitatea fonemului în raport cu varietatea realizărilor lui l-a determinat pe Baudouin de Courtenay— primul care a încercat să definească această realitate cu două fețe — să considere sunetele printre faptele fizice, iar fonemele printre cele psihice, ceea ce mai tîrziu, la de Saussure, se va defini ca un raport asociativ între un *concept* și o *imagine acustică*. Alți lingviști, cum este cazul lui Hjelmslev, consideră fonemul ca o formă pură, opusă substanței fonice realizate. Dar sistemul de relații formale în care sînt angajate fonemele constituie însăși forma de existență a substanței, adică a materiei fonice formate și este greu de acceptat că natura fonică a semnificanților în limbile naturale nu are influență asupra formei semnificanților și asupra sistemului; realizarea fizică a fluxului fonic articulat determină, în ultimă analiză, forma semnificantă a semnificanților. A considera fonemul o abstracție, o ficțiune care să servească lingvistului ca mijloc de organizare a realului fonetic, înseamnă a-l considera nu o realitate în el însuși, ci o nonrealitate.

Nu este potrivit să punem semnul egalității între structura realității fonetico-fonologice și schema fonologică construită de lingvist pentru a reprezenta această realitate. Am arătat mai înainte că realitatea fonologică, deci realitatea fonemului, constă în deprinderea vorbitorilor de a produce fluxul fonic articulat cu anumite trăsături distinctive articulatorii și acustice și de a-l percepe și prelucra ca atare; deși este posibil ca aceste deprinderi să fie, în unele situații marginale, mai puțin concludente, oscilante, ele nu sînt mai puțin reale; există distincții clare și altele mai puțin clare și aceste locuri sînt punctele de contact strîns dintre interpretarea fonetică și cea fonologică. Așa este cazul cu întrebarea care se pune în forma „un fonem sau două foneme“: dacă în cuvintele scrise *(teacă, toacă)*, avem cîte patru foneme, deci [t'akă], [t°akă], sau cîte 5 foneme, deci [t̯eakă, t̯oakă].

Analiza fluxului fonic în unități funcționale definite prin trăsături distinctive formulate în termeni legați de articulare sau de acustică, grupați însă în opoziții binare de tipul *anterior / nonanterior, deschis / nondeschis, palatal / nonpalatal, sonor / nonsonor* ș.a.m.d., este una dintre soluții și

este propusă de școala lingvistică pragheză. Aparent, analiza și definirea unităților prin trăsături exprimate printr-un vocabular legat de articulare sau de acustică este de natură fonetică, dar lucrurile nu stau totdeauna așa, deoarece, așa cum se va vedea mai departe (cf. *infra*, în 3.3.—3.4.), degajarea trăsăturilor nu înseamnă stabilirea diferențelor, ci identitatea raporturilor; aceste trăsături sînt înregistrate ca distinctive numai dacă se constituie în opoziții binare.

3.1. Cîteva probleme de fonetică articulatorie

Formularea titlului capitolului de față arată de la început caracterul limitat al prezentării substanței fonice a unităților fonetico-fonologice, în sensul că ne vom mărgini la schițarea unui cadru general de date mai ales empirice, care să satisfacă necesitățile minimale ale descrierii și explicării lingvistice a sistemului și structurii limbii române la primul ei nivel de integrare, potrivit caracterului și limitelor acestei lucrări.

1° Sursa oricărei articulări constituind substanța fonică și forma expresiei unui act de comunicare orală este *expirația*, una dintre cele două faze ale ciclului respirației; constînd în evacuarea aerului din plămîni, ea furnizează fluxul de aer care produce unda fonică articulată. Fără a intra în detalii de natură anatomică și fiziologică, amintim aici numai că organul de întreținere a circuitului aerului în plămîni este un complex format, în principal, din sistemul mușchilor intercostali și abdominali și diafragmă, care produc forța de presiune asupra plămînilor și de dilatare, adică *expirația* și *inspirația* în circuit a fluxului de aer. Plecînd de la această sursă, fluxul de aer trece printr-o suită de organe și cavități a căror funcție primară este de natură biologică, dar care formează și ceea ce se numește, în mod obișnuit, *aparatul* (sau *organele*) *vorbirii*.

2° *Laringele*, un segment al traiectului respiratoriu situat la nivelul gîtului, în partea superioară a traheii, este — într-o descriere cu totul simplificată — o cutie cartilaginoasă formată din patru cricoide articulate între ele, mișcîndu-se sub acțiunea unui sistem mușchiular propriu. (În exterior, mai ales la bărbați, cavitatea laringiană are forma unui tub mai mult ori mai puțin evident, numit „mărul lui Adam".)

În interiorul laringelui se află benzile ventriculare orientate orizontal, iar dedesubtul lor — două lamele constituite din țesuturi elastice și mușchi, plasate în dreapta și în stînga axei de simetrie și delimitînd între ele un spațiu triunghiular cu vîrful înainte, numit *glota*. Aceste lamele sînt numite (impropriu) *coarde vocale*. La comanda impulsurilor nervoase transmise de centrul limbajului din scoarța creierului, lamelele execută mișcări vibratorii rapide prin apropiere și îndepărtare față de mediana glotei; la atacul fluxului de aer împins sub presiune din plămîni, vibrațiile se produc cu o anumită frecvență și iau aspectul fizic al sunetului, adică fluxul de aer devine *fonic*. *Frecvența* fonică este determinată de numărul de închideri și deschideri ale cavității glotale prin mișcarea lamelelor vocale, iar *amplitudinea* fonică este dată de forța cu care fluxul de aer presat de plămîni atacă ieșirea glotală.

Frecvenţa vibraţiilor dă *înălţimea* tonului emis, iar amplitudinea precum şi gradul de deschidere a glotei pentru fiecare vibraţie îi determină *intensitatea*. Prin urmare, glota este primul organ complex al vorbirii în care se produce diferenţierea fonică a fluxului de aer. Posibilităţile de diferenţiere sînt, practic, nelimitate, dar pot fi reduse la patru aspecte de bază, care, corelate cu activitatea celorlalte zone ale canalului pînă la punctul de ieşire, definesc aspectele esenţiale ale substanţei fonice a undei sonore:

a. dacă glota vibrează la atacul fluxului respirator, ea produce vibraţii periodice, iar fonaţia este *sonoră*, în forma unui ton variabil în înălţime şi intensitate; această natură fonică dată de vibraţii periodice care constituie, în general, *vocea*, se mai numeşte *vocoidă*;

b. dacă fluxul de aer produce vibraţii ale glotei, dar întîlneşte un obstacol prin strîmtarea sau închiderea completă a canalului la nivelul glotei sau în una dintre cavităţile superioare, fluxul devine un amestec de periodice şi nonperiodice, adică de vibraţii şi zgomote, unda fonică fiind de natură *contoidă sonoră* (sau *sonantă*);

c. dacă glota nu vibrează, lăsînd liberă trecerea fluxului de aer, care întîlneşte însă un obstacol prin strîmtare sau închidere completă într-o zonă sau alta a cavităţilor superioare, glota produce zgomote, deci *contoide nonsonore* (sau *surde*);

d. dacă glota şi toate celelalte cavităţi superioare ale canalului rămîn deschise, fluxul de aer nu devine fonic, ci este pur şi simplu *expiraţie*; dacă asemenea momente intervin în unda fonică, segmentînd-o, ele constituie diferite tipuri de *pauză*, avînd o anumită funcţie în comunicare, ca şi segmentele fonice pe care le delimitează.

3° Cavităţile supraglotale sînt *faringele*, *cavitatea bucală* şi cea *nazală*, formînd trei rezonatori în care este articulat, modulat şi amplificat fluxul fonic glotal într-un continuum de unităţi care constituie unda fonică sau fluxul fonic al vorbirii. La aceştia se adaugă şi rezonatorul *labial*, format prin rotunjirea, închiderea sau proiectarea spre înainte a buzelor (labii).

Cavitatea faringiană are forma unui jgheab vertical, îmbrăţişînd în concavitatea inferioară laringele, iar în partea superioară formînd două zone — *faringele bucal* şi *faringele nazal* —, continuînd fiecare cu cavitatea corespunzătoare; fluxul fonic este dirijat prin cavitatea nazală sau prin cea bucală prin acţiunea unei membrane cu care se termină vălul palatului, numită *luetă* sau *uvulă*; uvula poate închide sau poate lăsa deschisă cavitatea nazală, poate strîmta canalul bucal, provocînd frecarea fluxului fonic sau modificarea lui prin vibraţii uvulare. Aici este a doua zonă importantă a diferenţierii fluxului fonic în unităţi *orale* sau de *rezonanţă orală*, dacă fluxul este dirijat în cavitatea bucală prin încheierea celei nazale, şi unităţi *nazale* sau de *rezonanţă nazală*, dacă fluxul fonic este dirijat şi prin cavitatea nazală.

4° *Cavitatea nazală* este un rezonator şi amplificator care nu suferă nici o modificare la trecerea fluxului fonic, neputînd fi decît închis ori deschis. Deschiderea cavităţii nazale este condiţionată de ocluziunea celei bucale, iar fluxul fonic nazal sau nazalizat în acest rezonator este necondiţionat *sonor*, deoarece ocluziunea rezonatorului bucal şi deschiderea celui nazal determină vibraţii glotale periodice şi nonperiodice.

5° *Cavitatea bucală* este rezonatorul și amplificatorul cel mai complex, în care au loc cele mai multe fenomene de articulare și modulare a fluxului fonic. Rezonatorul bucal este un canal mărginit în partea superioară de un plafon în formă de boltă fixă, de la dinții incisivi superiori pînă la uvulă. Pe această boltă sînt situate mai multe zone în care are loc ocluziunea, strîmtarea sau schimbarea volumului rezonant prin deplasările mușchiului limbii și prin mișcările maxilarului inferior. Aceste zone se numesc *dentală, alveolară, prepalatală, palatală* (sau *mediopalatală), velară, uvulară* etc.

6° *Limba*, mușchi foarte mobil și elastic, este un organ articulator activ și de cea mai mare importanță în articulare, deoarece prin mișcările diferitelor ei părți înainte și înapoi, mai aproape sau mai departe de diferitele zone ale bolții palatale, prin posibilitatea de a închide sau de a îngusta canalul rezonator în diferitele lui zone, determină schimbarea volumului și a formei rezonatorului. Mobilitatea limbii se poate reduce la următoarele segmente : *vîrful* limbii (numit și *apex), partea *dorsală* sau *mijlocie* și partea *posterioară* sau *rădăcina*.

7° *Buzele (labii)* constituie ultimul rezonator de rotunjire sau labializare a fluxului fonic, dar și unul dintre principalele locuri de ocluziune și de îngustare a rezonatorului bucal.

8° Dacă prin *articulare* înțelegem totalitatea mișcărilor organelor vorbirii (denumite în termenii pe care i-am folosit mai sus) care determină activitatea și forma diferiților rezonatori ai canalului asupra formării, modificării și amplificării fluxului fonic, atunci ea poate avea trei componente, determinate de cele trei categorii de factori coordonați :

a. *modul de articulare*, definit prin forma și specificul mișcărilor la nivelul rezonatorilor ;

b. *locul* (sau *punctul) de articulare*, definit ca atare prin termenii corespunzători și prin denumirea organului mobil al articulării ;

c. *prezența* sau *absența vibrațiilor* glotale.

9°. Aspectele materiale din categoriile *mod, loc* sau *punct* de *articulare* sînt date elementare și ultime în care se prezintă mecanismul producerii sunetelor vorbirii ; sînt *elementare*, deoarece constituie baza inerentă a unităților fonice ca sunete ale limbii ; sînt *ultime*, adică nedivizibile în unități mai mici. Caracteristica lor constă în aceea că nu pot apărea izolate una de alta, ci numai în combinații simultane, ca elemente constitutive ale articulării fluxului de aer în segmente fonice, în sunete ale vorbirii.

Aceste date elementare inerente care stau la baza structurii substanței fonice a sunetelor în faza articulării se numesc *caracteristici* sau *trăsături articulatorii*.

10° Combinînd trăsăturile specifice modului de articulare cu cele specifice locului de articulare pentru fiecare sunet, se ajunge la o definiție corespunzătoare exigențelor unei descrieri lingvistice empirice a tipurilor articulatorii care pot apărea în circuitul vorbirii în limba română.

a. *Vocalele* (sau *vocoidele)* se definesc ca sunete sonore, caracterizate prin vibrații glotale periodice, prin gradul de deschidere a rezonatorului bucal în dependență de mișcările verticale ale mușchiului limbii și prin locul în care se definește acest grad de deschidere prin mișcările lui orizontale ; ca mod de articulare, vocalele sînt *deschise, mijlocii (medii)* și *închise*

iar ca loc de articulare sînt *posterioare* sau *velare, centrale* și *anterioare* sau *palatale*. Un factor important privind locul de articulare este poziția buzelor care, în cazul vocalelor posterioare, formează un rezonator *rotunjit* sau *labializat*.

Dacă vom considera că, după criteriul *gradului de deschidere*, sistemul vocalelor formează clase *deschise, semideschise* și *închise*, iar după *localizarea* gradului de deschidere formează serii de sunete *posterioare* (și *rotunjite* sau *labializate), centrale* și *anterioare*, sistemul vocalic românesc se poate reprezenta în următorul tabel:

		serii		
		anterioare	centrale	posterioare
clase	*deschise*		*a*	
	semideschise (semiînchise)	*e*	*ă*	*o*
	închise	*i*	*î*	*u*

Din acest tabel reiese că fiecare vocală se definește prin locul de intersecție a caracteristicilor de clasă și de serie, deci prin două trăsături: [a] = vocală deschisă centrală; [e] = vocală semideschisă anterioară; [i] = vocală închisă anterioară ș.a.m.d.

În general, vocalele limbii române sînt *orale*, dar aceasta nu exclude nazalizarea unora dintre ele sub influența unor vecinătăți consonantice nazale; tot așa, seria de vocale centrale [a, ă, î], care sînt nonlabiale, pot fi labializate [å, ă̊, î̊], dacă apar după (semi) vocale labiale, iar seria de vocale [a, o, u], care sînt nonpalatale, se poate realiza în variante palatalizate [ȧ, ȯ, u̇], dacă apar după consoane palatale.

În acest spațiu vocalic cuprins între cele trei puncte cardinale limită [a, i, u], se pot înscrie și alte variante ale seriilor și claselor de vocale. Astfel, seria vocalelor anterioare se deplasează — în ordinea *închis / nonînchis*, delimitată de extremele [i — a] — de la *anterior* spre *central* și de la *închis* spre *deschis* — printr-un continuum de nuanțe dintre care putem menționa clasele de invariante /e/, /ɛ/, /æ/; prin urmare, este posibil să înregistrăm cinci grade de deschidere: [i] = deschidere 1, [e] = deschidere 2, [ɛ] = deschidere 3, [æ] = deschidere 4 și [a] = deschidere 5. În vocalismul românesc însă 2, 3 și 4 nu reprezintă clase, ci sînt variante ale clasei /e/. Același lucru se poate spune și despre seriile *centrală* și *posterioară* și am vorbit mai sus despre palatalizarea seriei [a, o, u] și despre labializarea seriei [a, ă, î].

În limba română, ușoara nazalizare a unor vocale sub influența vecinătăților consonantice nazale, palatalizarea etc. nu alterează timbrul vocalic în asemenea măsură, încît să producă schimbări funcționale.

Modificările în articularea trăsăturilor de ordin *deschis/ nondeschis* sau *închis /nonînchis* pot deveni cauza diferențierii unor segmente vocalice *monoftongate* sau *diftongate*, ca în [tea̯tru] *(teatru)*, în care [ea̯] constituie un segment diftongat, și [teatru] *(teatru)*, în care atît [e], cît și [a] sînt monoftongate, deci variante silabice ale lui /e/ și, respectiv, /a/, disociate prin tăietură silabică.

b) *Consoanele* (sau *contoidele)* sînt articulaţii diferenţiate, chiar de la nivelul rezonatorului glotal, în serii, potrivit naturii fonice în care este format fluxul de aer, aşa cum am arătat mai sus, în 2°. Deci, după natura producerii lor în sursa de bază a rezonatorului glotal, articulaţiile contoide sînt *sonore* sau *surde (nonsonore)*, trăsătură importantă în stabilirea seriilor şi a claselor de sunete consonantice. Majoritatea consoanelor limbii române admit o diviziune în serii de *sonore* şi *surde*, *sonoritatea* constituind un indice de sistematizare: [b — p, d — t, v — f, z — s, ʒ — ʃ, ğ — č, g' — k', g — k]. Sînt însă cîteva segmente contoide sonore, deci a căror substanţă fonică este dominată de vibraţii periodice, dar pentru care această trăsătură nu este un indice de diferenţiere faţă de ansamblul celorlalte; aşa sînt [r, l, m, n]; de asemenea, segmentul contoid [h], al cărui flux fonic constă numai din zgomote, este *surd* şi nu se încadrează în româna standard în sistem din acest punct de vedere.

Majoritatea contoidelor sînt orale, cu excepţia segmentelor [m, n], la a căror articulare rezonatorul nazal este deschis simultan cu ocluziunea rezonatorului bucal, ceea ce face ca aceste sunete să se distingă de celelalte prin *nazalitate* (sînt *nonorale)*.

După modul în care sunetele contoide se articulează la nivelul rezonatorului bucal, ele sînt *oclusive* sau *fricative*, deci *întrerupte* sau *continue*, după cum rezonatorul este închis sau numai îngustat într-un anumit punct; sînt *oclusive* [b, p, d, t, g, k, g', k', m, n, r, l] şi *fricative* [v, f, z, s, ʒ, ʃ, h] Din aceste serii se detaşează însă segmentele nazale [m, n], care se diferenţiază de ansamblul consonantic prin *nazalitate*, [l, r], care se opun celorlalte pentru că sînt *lichide*, adică, deşi după poziţia rezonatorului sînt *oclusive*, ele se opun ansamblului prin alte caracteristici ale modului de articulare: [l] este o lichidă *laterală*, deoarece modul în care are loc ocluziunea rezonatorului bucal în zona dentalo-alveolară permite scurgerea fluxului fonic prin cele două spaţii laterale rămase deschise în cele două părţi ale limbii [4], [r] este o lichidă *vibrantă* sau *rulată*, deoarece articularea fluxului fonic constă dintr-o ocluziune repetată prin vibraţia rapidă a vîrfului limbii sau a *uvulei* ([R] „graseiat").

O modalitate specifică de articulare constă în combinarea în acelaşi segment a unei articulaţii oclusive cu una fricativă, din care rezultă segmentele monofonice [ğ, č, ḑ, ţ], adică [dʒ, tʃ, dz, ts], numite *africate* sau *semioclusive*; româna standard nu cunoaşte un sunet [ḑ] *(dz)*, pereche marcată + *sonor* a lui [ţ] *(ts)*, acesta din urmă fiind un segment neintegrat în sistem din acest punct de vedere. Este tot neintegrată în sistem consoana fricativă [h], care nu are pereche sonoră în limba română.

Dacă avem în vedere categoria de trăsături *loc de articulare*, articulaţiile contoide se definesc în termeni adecvaţi denumirii punctului sau zonei în care are loc ocluziunea ori îngustarea rezonatorului bucal; stabilirea zonelor se face, de obicei, în ordinea *anterior — posterior*. Unele puncte de oclu-

---

[4] În legătură cu principalele probleme de fonetică articulatorie şi acustică, trimitem mai ales la Rosetti, 1963, lucrare în care se găsesc numeroase date privind descrierea aparatului vorbirii, analiza fizică şi articulatorie a sunetelor, mecanismul audiţiei, palatogramele vocalelor limbii române (p. 59) şi ale consoanelor palatalizate şi muiate (p. 71), poziţia limbii şi dimensiunile rezonatorului bucal în mecanismul articulării vocalelor (p. 35), schiţa zonelor supraglotale de articulaţie (p. 33) etc. Trimitem, de asemenea, la Saussure, 1971 (p. 66—76).

ziune sau de fricțiune se denumesc în dependență de partea fixă, pasivă a rezonatorului, cum este cazul cu *dinții incisivi* superiori și zonele *alveolară, prepalatală* și *palatală* ale plafonului cavității bucale, sau cu zonele lui mobile — *palatul moale* sau *velar* și *uvula*; altele implică, în articulare, și organele active, care execută anumite mișcări în acest proces, cum este cazul cu *buzele, vîrful* limbii — *apex* —, partea *mijlocie* a limbii — *dorsum* — și partea ei *posterioară* — *radix*, adică *rădăcina*.

In unele cazuri, combinarea termenilor legați de cele două categorii de organe articulatorii este necesară, în altele devine neeconomicoasă. Astfel, după localizare, consoanele sînt denumite prin termenii *labiale* sau *bilabiale, labio-dentale, apico-dentale, apico-alveolare, apico-prepalatale, dorso-palatale, dorso-velare, uvulare;* altă variantă a compunerii termenilor are în vedere, în primul rînd, organele mobile, deci pe de o parte clasele de *labiale*, iar pe de altă parte clasele de *linguale;* în acest caz, *labialele* sînt *bilabiale* și *labio-dentale*, iar *lingualele* sînt *antero-* și *postero-linguale*, poziții între care se mai poate menționa și cea *medio-linguală;* în afara acestor indici de clasare, rămîn zonele *uvulară, faringualo-velară, glotală (guturală* sau *laringală)* în care limba nu intervine ca organ activ articulator.

Trebuie să menționăm însă că pe de o parte, cu mici excepții, punctele de articulare definite ca atare prin termenii folosiți mai sus constituie zone laxe, adică admit — în anumite limite — variații articulatorii specifice vorbirii fiecărui vorbitor în parte, iar pe de altă parte admit variante determinate de vecinătățile între care se realizează segmentul fonic dat în unda fonică. De asemenea, trebuie să avem în vedere că mișcările și opozițiile organelor active sînt corelate cu punctele sau zonele fixe ale rezonatorului, într-un anumit sistem de relații; poziția *antero-linguală* este interdependentă cu zona *dentală, dentalo-alveolară, alveolară* sau *prepalatală*; tot așa, locul de articulare *labial* este în relație cu caracterul *bilabial* sau *labiodental* ș.a.m.d. Toate acestea permit simplificarea terminologiei folosite pentru diferențierea și sistematizarea în clase a sunetelor consonantice-tip ale limbii române.

Avînd în vedere cele două categorii de trăsături, adică pe de o parte modul de articulare (și sonoritatea), iar pe de altă parte localizarea, putem întocmi un tabel cu intrări multiple pe verticală și pe orizontală, la intersecțiile cărora se definesc cu destulă exactitate prin trăsături articulatorii segmentele consonantice-tip ale limbii române. La întocmirea unui asemenea tabel, seriile se diferențiază printr-o singură trăsătură — locul de articulare *bilabial, labio-dental* etc. — și se aseamănă în toate caracteristicile care țin de modul de articulare; sunetele din aceeași clasă se aseamănă printr-o singură trăsătură și diferă prin toate celelalte. Dintre diferitele soluții posibile pentru integrarea segmentelor fonice minimale în serii și clase, alegerea trebuie să se oprească la aceea care asigură mai multă coerență în vederea coordonării celor două puncte de vedere din care se studiază unitățile minimale monoplane : ca realitate fonetică și ca realitate fonologică.

Dăm în continuare un tabel al segmentelor consonantice-tip ale limbii române în termeni simplificați și cu mențiunea că această reprezentare este numai una dintre soluțiile posibile (cum a și reieșit din discuția de mai sus).

Mod de articulare \ Loc de articulare		bilabial	labio-dental	apico-dental	apico-alveolar	prepa-latal	palatal	velar	uvular
oclusiv	sonor	*b*		*d*			*g'*	*g*	
	surd	*p*		*t*			*k'*	*k*	
fricativ	sonor		*v*	*z*		*ʒ*			
	surd		*f*	*s*		*ʃ*			*h*
africat	sonor					*ǧ*			
	surd			*ţ*		*č*			
vibrant				*r*					
lateral					*l*				
nazal		*m*		*n*				*ŋ'*	

3.2. Sunetele în lanţul vorbirii. Calităţi acustice

Rezultat al activităţii organelor articulatorii asupra fluxului de aer, aşa cum am înfăţişat mai înainte şi în mare acest proces, lanţul vorbirii este o undă fonică în care se succed şi se înlănţuiesc linear sunetele limbii, constituind substanţa expresiei actului de comunicare, în calitatea lor de realizări ale unităţilor monoplane în care se articulează semnificantul unui semn lingvistic. Deci ca undă fonică, lanţul vorbirii este un fenomen fizic, poate varia, teoretic, la infinit şi poate fi analizat ca atare din punctul de vedere al calităţilor acustice, interdependente cu cele articulatorii. Dar şi analiza parametrilor acustici care diferenţiază sunetele în unda fonică trebuie să aibă în vedere problema capitală, să pună în evidenţă acele calităţi care au un anumit rol în procesul comunicării, deci prin care aceste sunete realizează concret unităţi ale celei de a doua articulări.

Aceasta este, de fapt, sarcina principală a foneticii acustice: studiul naturii fizice a mesajului fonic independent de condiţiile de producere şi de recepţie; dacă vorbirea unei femei se desfăşoară în limitele unui registru cuprins, de exemplu, între 1152 şi 2304 Hz, iar vorbirea unui bărbat cu voce de bas se desfăşoară, de exemplu, între 72—144 Hz, sunetele [i, a, k] etc., pronunţate de cei doi vorbitori în secvenţe de vorbire corespunzătoare unei comparaţii, vor fi diferite între ele printr-o serie de calităţi acustice, determinate de parametrii daţi, dar fiecare dintre cei doi vorbitori, atît de diferiţi ca registru al vocii, vor considera că cei doi [i], cei doi [a], cei doi [k] etc. sînt, de fapt, aceleaşi sunete [i, a, k] etc. ale limbii române identificîndu-le ca atare prin parametri acustici comuni.

1° Unda fonică este, din punct de vedere acustic, un lanţ de segmente complexe de vibraţii periodice şi nonperiodice avînd frecvenţă diferită, după cum vibraţiile cu frecvenţă mai ridicată sînt sau nu sînt multipli întregi ai frecvenţei celei mai joase — numită fundamentală. În dependenţă

de aceşti factori, diferitele segmente înlănţuite în unda fonică au structură acustică regulată, adică sînt *tonuri*, ori au structură acustică neregulată, adică sînt *zgomote*. Sunetele vocoide sînt tonuri constînd din vibraţii periodice în care tonul fundamental, deci frecvenţa fundamentală a vibraţiilor periodice ale sursei (coardele vocale), este întărit prin tonuri armonice sau parţiale în diferite zone de concentrare a energiei acustice; tonurile *parţiale* (sau *armonice*) reprezintă multipli întregi ai frecvenţei fundamentale.

Sunetele contoide sînt sunete nonarmonice, deoarece consistă din vibraţii nonperiodice.

Amplitudinea vibraţiilor caracteristică unui ciclu de frecvenţă este dată de energia imprimată fluxului de aer care atacă sistemul vibrator al glotei şi celelalte zone de frecvenţă parţială. Cu cît amplitudinea este mai mare, cu atît şi energia sonoră este mai mare. Această energie, numită şi *putere sonoră* sau *intensitate*, este o calitate acustică a sunetului şi se măsoară în w/cm^2, fiind direct proporţională cu pătratul amplitudinii şi al frecvenţei.

Variaţiile acestor trei parametri acustici, adică periodicitatea, frecvenţa şi intensitatea, sînt componentele principale ale sunetelor limbii şi realizează în unda sonoră diferenţe perceptibile la audiţie.

2° Fiecare sunet distinct de alte sunete are un *timbru* caracteristic, calitate acustică rezultînd din modul în care se îmbină tonul fundamental cu cele parţiale, deci din modul în care frecvenţa fundamentală este întărită şi colorată de frecvenţe parţiale la trecerea fluxului fonic prin diferite cavităţi rezonatoare ale canalului fonic.

Vocile oamenilor au timbre diferite, mai grave ori mai acute, în dependenţă de conformaţia anatomică a aparatului vorbirii care le este propriu; de exemplu, un timbru mai acut (o voce de contralto) presupune dimensiuni mai mici ale coardelor vocale; o voce de bas, din contra, presupune o lungime mai accentuată a coardelor vocale. Dar, pe lîngă aceste diferenţe de timbru general al vocii, care decurg din specificul anatomic al rezonatorului laringian, timbrul fiecărui sunet este dependent de gradul de audibilitate al componenţilor lui acustici. Diferenţele de timbru dintre sunete se obţin prin modificarea gradului de audibilitate a diferitelor tonuri parţiale, deci prin creşterea sau descreşterea frecvenţei la nivelul rezonatorilor supraglotali. Astfel, un sunet produs cu o anumită frecvenţă de bază la nivelul laringelui, fără adaosul tonurilor armonice specifice altor zone de frecvenţă, are un spectru în care fundamentalul este cel mai puternic, iar armonicele din ce în ce mai slabe şi, deci, frecvenţa lor este mai ridicată. Diferenţa de timbru vocalic este rezultatul modificării gradului de audibilitate a diferitelor armonice ale tonului glotal compus, la trecerea prin cavitaţiile supraglotale. Numeroasele posibilităţi de variaţie a timbrului se pot reduce la cîteva tipuri şi variante intermediare sau datorate fenomenelor de coarticulaţie în lanţ a componentelor în unda fonică.

3° Zonele în care se defineşte timbrul se numesc *zone de formare* sau *formanţi*, adică frecvenţele sunetului complex accentuate în diferite zone care funcţionează ca nişte filtre acustice. Formanţii se numerotează în ordine — $F_1, F_2, F_3, F_4 \ldots$; F_1, formantul fundamental, este zona laringiană, care realizează frecvenţa cea mai *coborîtă* sau *joasă*; F_2 este rezonatorul bucal, ale cărui schimbări de volum şi formă sînt determinate de mişcările limbii în sens orizontal sau vertical spre diferitele zone ale palatului; F_3 poate fi

considerat rezonatorul labial, F_4 rezonatorul determinat de îngustarea rezonatorului bucal în zona palatului, F_5, rezonatorul nazal.

Formantul de jos, variază, în general, între 300 și 8 — 900 p/s; iar formantul înalt între 600 și 2500 p/s. Pentru vocalele cele mai înalte, cum este [i], timbrul acut este obținut printr-un al treilea formant, cu o frecvență de circa 3000 p/s.

Formantul înalt este frecvența accentuată la nivelul rezonatorului bucal prin apropierea maximală a limbii de palat, la limita dintre scurgerea liberă a fluxului fonic și fricțiune. Aceasta este o frecvență intensificată caracteristică sunetelor vocalice înalte; zona de formare a frecvenței caracteristice este în partea anterioară a cavității bucale, în zona palatului tare și caracterizează vocalele anterioare [i, e].

Formantul de jos se realizează prin poziția cea mai coborîtă a limbii, determinînd volumul cel mai mare al rezonatorului bucal.

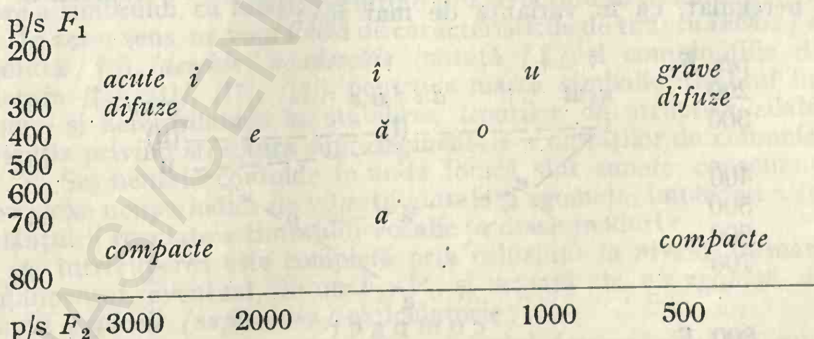
4° Din punct de vedere acustic, vocalele înalte sînt *difuze*, deoarece în structura spectrului lor cei doi formanți laringian și bucal, deci cele două frecvențe se află la extremitățile spectrului; în spectrul vocalelor joase, cei doi formanți constituie o zonă compactă, adică sînt apropiați, iar vocalele cu această caracteristică sînt *compacte* din punct de vedere acustic.

Dacă în structura acustică a spectrului predomină frecvențele înalte, vocalele sînt *clare* sau *acute*, trăsătură determinată de reducerea volumului rezonatorului bucal, de compartimentarea lui prin apropierea mușchiului limbii spre palatul tare.

Dacă în structura spectrului predomină frecvențele joase, vocalele sînt *obscure* sau *grave*, calitate acustică determinată de volumul amplu al rezonatorului bucal prin compartimentarea lui între partea posterioară a limbii, zona velară a palatului și rezonatorul suplimentar labial rotunjit.

Se poate trage concluzia că între limitele de frecvență înaltă și joasă și după structura acustică a spectrului, prin modul în care se situează și se grupează formanții de frecvență în spectru, sistemul sunetelor vocalice se poate înscrie într-un grafic simplificat în care să apară numai formanții 1 și 2.

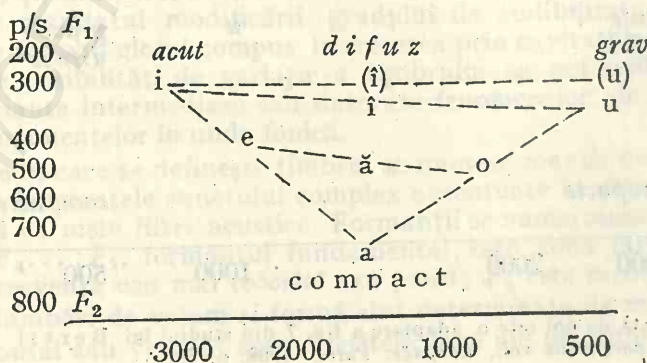
Astfel, dacă pe axa absciselor înscriem frecvențele joase ale F_1, iar pe axa ordonatelor, frecvențele înalte ale F_2, obținem următoarea reprezentare în parametri acustici de frecvență a sistemului vocalelor limbii române [5].

[5] Schema dată de noi este o adaptare a fig. 7 din studiul lui Bertil Malmberg, *Le circuit de la parole* (în vol., *Langage*, Paris, 1968, p. 69).

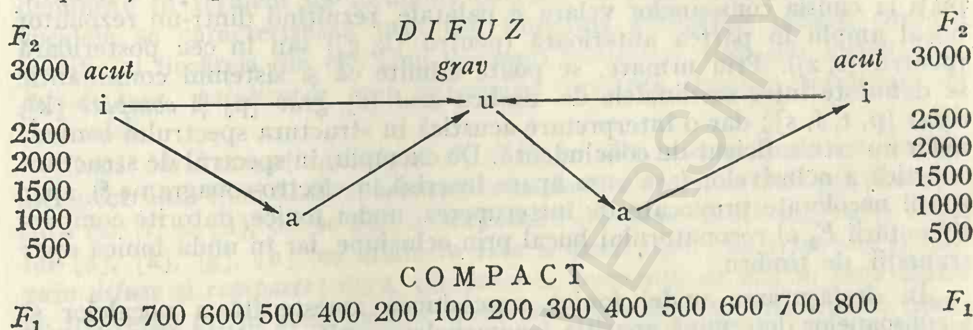
Caracterizarea sunetelor vocalice prin aceste calități polarizate, adică *acute* sau *grave* și *difuze* sau *compacte*, corespunde diferențierii lor articulatorii în *anterioare* sau *posterioare* și *închise* sau *deschise*; aceste trăsături acustice constituie opozițiile de bază. Între ele se situează diferitele varietăți și variante, avînd în vedere trecerea gradată de la compacte la mai puțin compacte, de la grave la mai puțin grave etc. De altfel, chiar din această reprezentare reiese că vocala cea mai gravă [u] este mai puțin difuză decît vocala cea mai acută [i]. La intersecția *difuz / compact* se află seria vocalelor medii [e, ă, o] care pot fi considerate *compact-difuze*, după cum [î] se poate caracteriza ca un segment vocalic *acut-grav*. Este posibilă și trecerea de la un timbru difuz sau mediu la unul compact, cum se întîmplă în segmentele diftongate [ja, ea], sau invers, de la un timbru compact la unul difuz, ca în [aj], sau de la unul compact la unul grav, ca în [aw].

6° Caracterul acustic continuu al timbrului vocalic se manifestă în toate direcțiile: de la *grav* spre *difuz* și spre *compact*, de la *acut* spre *grav* și spre *compact*, ori de la *compact* atît spre *acut* și spre *grav*, cît și spre *difuz*; această trecere în continuitate în toate direcțiile are loc pentru că, deși avem patru indicatori cardinali de timbru, figura în care se înscriu aceste calități pe axele F_1 și F_2 nu este un pătrat cu treceri bidirecționale pe verticală și pe orizontală, ci formează un triunghi ale cărui vîrfuri-limită se definesc prin termenii *compact — grav + difuz* și *acut + difuz*, așa cum se vede din reprezentarea schematică de mai sus. La acestea se mai poate adăuga observația că figura de integrare schematizată — un triunghi isoscel sau echilateral — poate fi realizată și altfel, deoarece, de exemplu, [u], deși se află în zona timbrului *difuz*, este mai puțin difuz decît [î] și mult mai puțin decît [i], avînd F_2 mai apropiat de F_1 decît în spectrul celorlalte două, determinînd concentrarea energiei în F_1, o audibilitate mai scăzută și, deci, timbrul *grav*. Tot așa, dacă ne referim la vocalele medii de intersecție dintre *compact — difuz + acut* și *compact — difuz + grav*, formanții F_2 și F_1 ai vocalei medii [e] sînt mai distanțați în spectru decît formanții vocalelor din aceeași serie [ă, o], adică [e] este mai difuz decît [ă] și mult mai difuz decît [o]; în același timp, [e] este mai puțin acut decît [i], dar mai acut decît [î], aflat la intersecția *acut — grav* ș.a.m.d. Din acestea reiese că schema în care se înscrie, din punct de vedere acustic, sistemul vocalelor limbii române pe coordonatele $F_2 — F_1$ reprezintă un triunghi neregulat, ca în varianta de mai jos:

La variaţiile F_1, F_2 înscrise în schemă, se cuvine să mai menţionăm un F_3, determinat de mişcările şi jocul buzelor şi de mişcările limbii, care duc la o uşoară coborîre la F_3 şi la micşorarea zonei F_2 prin micşorarea rezonatorului bucal, adică prin labializare, caracterizînd structura acustică a vocalelor grave. Această distincţie dintre grav şi acut, deşi secundară, defineşte o culoare de timbru.

Inversînd notarea pe coordonate a F_2 şi F_1, dăm mai jos o reprezentare schematică aproximativă a relaţiilor F_2 şi F_1 prin care se realizează timbrul complex al segmentelor diftongate [ja] *(ia)*, [aw] *(au)*, [wa] *(ua)*, [aj] *(ai)*, adică *(difuz-acut) + compact, compact + (difuz-grav), (difuz-grav) + compact* şi *compact + (difuz-acut)*:

Din această reprezentare rezultă că, de exemplu, structura acustică a segmentului diftongat [ja] *(ia)* constă în trecerea F_2 din zona de frecvenţă înaltă şi apropierea lui de F_1, adică se face trecerea de la concentrarea energiei la extremităţile spectrului, în zona lui de continuitate centrală, ceea ce înseamnă o mişcare de timbru de la *difuz* spre *compact*, simultană cu mişcarea de la *acut* spre *grav*, reprezentată în schemă prin săgeată oblică de la stînga spre dreapta. În cazul segmentelor diftongate [aw] *(au)* [wa] *(ua)*, intervine şi influenţa F_3, determinînd mişcarea de timbru, *grav — acut*, după cum în cazul diftongului [ja] *(ia)*, intervine F_3, determinînd mişcarea de timbru *difuz — compact*. În felul acesta se poate descrie şi explica structura acustică a segmentelor vocalice complexe ale limbii române (dar şi a structurilor silabice) prin factorii de închidere şi de deschidere a timbrului, ca relaţie rezultînd din structura determinată de formanţi.

În acest sens, ne vom folosi de caracteristicile de timbru *închis / nonînchis* (notată / ↑ /), *deschis / nondeschis* (notată / ↓ /) şi combinaţiile dintre ele (notate /↑↓/, /↓↓/, /↑↑/, /↓↑/), pentru a marca simbolic timbrul în relaţiile homo- şi heterosilabică în stabilirea tipurilor de structuri silabice şi în discuţia privind structura suprasegmentală a unităţilor de comunicare.

7° Segmentele contoide în unda fonică sînt sunete consonantice, deci complexe nonperiodice de vibraţii glotale şi zgomote, implicînd întreruperea înlănţuirii regulate a timbrului vocalic în două moduri:

a. întreruperea este completă prin ocluziune la nivelul formantului F_2, suplimentat, eventual, de un F_3, F_4, şi urmată de un zgomot momentan numit *explozie (exploziune)* articulatorie;

b. întreruperea este parţială la nivelul formantului F_2, suplimentat, eventual, de un F_3, F_4, şi urmată de o fricţiune continuă numită ca atare. Aceste feluri de întrerupere introduc în acustica undei sonore a lanţului

vorbirii vibrații nonperiodice, a căror structură formanțială nu apare cu claritate, și zgomote. Zgomotele consonantice se definesc acustic prin concentrarea mai mult ori mai puțin accentuată a intensității în diferitele zone formaționale mai înalte sau mai coborîte. Astfel, zgomotul exploziv al lui [p] este un timbru *grav*, produs de rezonatorul bucal F_2 amplu și bine compartimentat prin ocluziune bilabială la nivelul rezonatorului suplimentar F_3; aceasta duce la o frecvență slabă a F_2 și o frecvență puternică a F_1 în momentul exploziv; în cazul lui [t], F_1 este predominat cu claritate de F_2 și de F_3 suplimentar prin ocluziune dentală și are un timbru *acut*. Pe de altă parte, [p,b,t,d,l,r,n] sînt *difuze* în comparație cu [k,g, s, z], consoane compacte prin concentrarea energiei între $F_2 - F_1$, apropiați la emisia consoanelor velare și palatale, rezultînd dintr-un rezonator bucal amplu în partea anterioară (pentru [k, g]) sau în cea posterioară (pentru [s, z]). Prin urmare, se poate admite că și sistemul consonantic se definește între cardinalele de timbru *acut* [t], *grav* [p] și *compact* [k], *difuz* [p, t, f, s]; dar o interpretare acustică în structura spectrului consoanelor nu este suficient de concludentă. De exemplu, în spectrul de structură acustică a oclusivelor (așa cum apare înscrisă în electro-sonagrame [6]) apar spații necolorate provocate de întreruperea undei fonice, datorite compartimentării F_2 al rezonatorului bucal prin ocluziune, iar în unda fonică apar tranziții de timbru.

În desfășurarea undei fonice succesiunea amestecată a vocalelor și a consoanelor determină apariția fenomenelor numite *coarticulații*, constînd în influența reciprocă a sunetelor, încît în substanța fonică a lanțului vorbirii stările, structurile acustice nu sînt în totul stabile. Pe măsură ce cursul undei fonice se închide, formanții își schimbă cu mare rapiditate direcția, urcă și coboară, alunecă unul spre altul, se suprapun ori se îndepărtează, determinînd tot atîtea schimbări în distribuirea concentrării energiei acustice, încît o interpretare analitică a structurilor consonantice nu se poate face decît într-o sonagramă în care apar și efectele produse asupra formanților vocalelor vecine.

8° Dintre fenomenele de coarticulație, se cuvine să menționăm corelațiile de timbru *bemolate* și *diezate*. Un timbru consonantic *bemolat* (sau *bemolizat*) constă în concentrarea energiei spectrului într-o zonă mai joasă prin labializarea rezonatorului F_2, provocată de vecinătatea imediată a unui timbru vocalic labial; astfel [t] din [t°ot] *(tot)*, [d] din [d°or] *(dor)*, [k] din [k°ot] *(cot)* sînt variante *bemolate* în comparație cu aceleași consoane din [tak] *(tac)*, [dar] *(dar)*, [kar] *(car)*, care sînt nebemolate. Timbrul *diezat* se caracterizează prin ridicarea într-o zonă înaltă a F_2 cu reducerea volumului rezonatorului bucal la emisia unei vocale difuz-acute în coarti-

---

[6] *Spectrogramele* și *sonagramele* sînt reprezentări analitice ale structurii undei fonice; o *spectrogramă* obținută printr-un aparat numit *spectrograf* reprezintă unda sonoră descompusă în componente parțiale, izolate unele de altele prin filtre acustice și înregistrate independent de alte componente ale sunetului, făcîndu-le vizibile în structura unui spectru. *Sonagrama* se obține cu un model mai nou de aparat numit *sonagraf* și constă în înregistrarea unui segment de undă sonoră de pînă la treizeci de unități fonice, într-o bandă spectrală în care formanții fiecărui sunet apar într-o ordine verticală pe scala frecvenței. Pentru o secvență fonică de circa treizeci de sunete, o sonagramă are lungimea de circa 24—25 cm, a cărei înregistrare durează circa 24—25 s, punîndu-se astfel de acord analiza structurii în spectru cu desfășurarea undei fonice în timp.

culaţie cu o consoană anterioară : [p] din [p'in] *(pin)*, [f] din [f'in] *(fin)* sînt *diezate* faţă de aceleaşi consoane din [pat, fak] *(pat, fac)*.

Dar marea majoritate a fazelor tranzitorii sînt redundante, nefiind percepute şi interpretate ca atare, decît în măsura în care determină identificarea consoanelor ca atare, deci ca sunete ale limbii, purtătoare de informaţie în structura semnificantului.

9° Din aceste cîteva probleme legate de calităţile acustice ale sunetelor în unda fonică a reieşit că prin metodele şi tehnica electro-acusticii moderne este posibilă analiza structurii tuturor sunetelor limbii române în trăsături denumite în termeni de formanţi parţiali, frecvenţă, intensitate. Astfel, vocalele se caracterizează prin doi formanţi definitorii pentru timbrul specific al fiecăreia din ele. Unii formanţi secundari, cum sînt *nazalizarea*, *labializarea*, *palatizarea*, pot determina variante, nuanţe secundare ale timbrului.

Dacă doi formanţi principali F_1 şi F_2 se află la cele două extremităţi ale spectrului, fiind distinct separaţi unul de altul, cum se întîmplă în structura lui [i] şi [u], ori se află în mijlocul structurii spectrului, ca în cazul lui [a], [k], [g], [h], ne aflăm în faţa a două tipuri de structuri polarizate *difuze* şi *compacte*; dacă, dimpotrivă, formanţii se află în zona înaltă de frecvenţă ori în zona joasă a spectrului, ne aflăm în faţa a două tipuri polarizate de structuri *acute* [i], [t, d], opuse structurilor *grave* [u], [p, b].

Din toate acestea se desprinde concluzia că relevarea structurii acustice a sunetelor în unda sonoră dă posibilitatea clasării lor în concordanţă cu clasificarea după criteriile locului şi modului de articulare, că trăsăturile şi calităţile de timbru se pot grupa în opoziţii binare de trăsături distinctive prin care, făcînd abstracţie de substanţa fonică a expresiei asupra căreia se operează prin *analiză*, să putem construi scheme de unităţi funcţionale prin *sinteză*. Astfel, fonemele pot fi considerate nu ca *unităţi*, ci ca *complexe* sau *aglomerate* de trăsături distinctive dintr-un sistem de entităţi proprii fiecărei limbi şi, în general, majorităţii limbilor. De exemplu, simbolul fonemic /s/ este o sinteză abreviată pentru structura + *segment*, +*consonantic*, —*vocalic*, +*acut*, —*grav*, +*continuu*, —*întrerupt*, +*difuz*, —*compact*, —*sonor* etc.; dacă în această schemă de trăsături abstracte înlocuim trăsătura —*sonor* cu +*sonor*, schema dată realizează simbolul fonemic /z/; cu alte cuvinte, după cum prin analiza undei fonice se ajunge la identificarea sunetelor limbii ca atare, care se pot defini apoi ca unităţi funcţionale monoplane în structura semnificantului sau în raport cu poziţia pe care o ocupă în structura silabei, prin analiza structurii articulatorii sau / şi acustice a sunetelor ca realizări ale fonemelor se ajunge la identificarea unor unităţi ireductibile care pot fi considerate ca termeni abstracţi, definind structura în simultaneitate a fonemelor. Folosind un sistem de reguli adecvate aplicate acestor structuri abstracte, putem trece de la o structură la alta, operînd asupra unor anumite trăsături care permit transformarea. De exemplu, dacă în complexul simultan care constituie simbolul /T/, adică, simplificînd lucrurile, dacă în structura reprezentată

prin complexul de trăsături [+întrerupt, —continuu, +anterior, —posterior, —palatal, +oral, —sonor], aplicăm regula transformării trăsăturii [—sonor] în [+sonor], vom obţine, din această sinteză de trăsături, simbolul /D/, adică [/T/] + [sonor]⇒[/D/] [7].

3.3. Recepţia undei fonice a vorbirii

Recepţia undei fonice prin care se transmite mesajul codificat este ultimul moment al circuitului vorbirii de la emiţător la receptor şi constă în perceperea, prelucrarea şi interpretarea mesajului. Urechea umană este organul de audiţie şi percepe atît proprietăţile fizico-acustice — înălţime, intensitate, durată, timbru —, cît şi de recepţie a mesajului, adică de recunoaştere şi înregistrare a unităţilor informaţionale în calitatea lor de componente ale semnificantului unui semn lingvistic prin compararea lor cu un model, cu o schemă fundamentală existentă în competenţa fiecărui vorbitor, în memoria lui de rezervă lingvistică. Decodajul, relaţia dintre semnificant şi semnificatul corespunzător, este ultima fază a procesului de recepţie.

1° Urechea umană nu înregistrează toate fenomenele acustice înlănţuite în starea fizică vibratoare atît de mobilă şi de variată a undei fonice; unele dintre acestea — cum este cazul cu vibraţiile sub 16—20 p/s — se află sub pragul audiţiei şi se pierd în canalul de aer pe care îl străbate mesajul (a cărui substanţă este chiar un segment vibrator al canalului de aer) sau cu vibraţiile care depăşesc 16—20000 p/s şi nu mai pot fi înregistrate ca undă fonică, pentru că depăşesc pragul audiţiei şi se află în zone de frecvenţă care provoacă durere.

Fiecare vorbitor are un anumit ambitus al vorbirii normale, pe care o desfăşoară între două limite de frecvenţă a formanţilor principali. Vocea bărbătească este, de obicei, mai joasă; voce de *bas*, între circa 72 şi 288 Hz, voce de *bariton*, între 144 şi 576 Hz, voce de *tenor*, între 288 şi 1152 Hz; vocea femeiască şi cea de copil, numită *soprano*, cuprinsă între circa 576 şi 2304 Hz.

Sensibilitatea auditivă a urechii la variaţiile de intensitate se consideră optimă între circa 600 şi 4000 p/s, dar trebuie să ţinem seama de faptul că percepţia acestor variaţii se face potrivit unei scale logaritmice, în sensul că o viteză vibratoare de două ori mai ridicată decît o bază de comparaţie dată este percepută ca acelaşi interval, cum este cazul cu octavele muzicale: diferenţa dintre 72 şi 144 p/s este, la audiţie, acelaşi interval ca între 144 şi 288 p/s, 288 şi 576 p/s ş.a.m.d. Cunoscuta lege a lui Weber-Fechner stabileşte că, cu cît un stimul sonor este mai puternic, cu atît creşterea trebuie să fie mai mare pentru ca la audiţie să se perceapă aceeaşi diferenţă.

[7] Prima încercare de analiză în trăsături distinctive în funcţie de principiul opoziţiilor binare a fost expusă de Roman Jakobson, Gunnar Fant, Moris Halle, în *Preliminaries to Speech Analisis. The Distinctive Features and Their Correlates* (în *Tehnical Report*, nr. 13, din mai, 1952, Cambridge, Mass.). Sintetizînd rezultatele obţinute de tehnicieni şi lingvişti, autorii ajung la concluzia că, deşi numărul fonemelor tuturor limbilor de pe glob depăşeşte probabil cifra de 100 000 (3—4000 de limbi a cîte circa 30 de foneme fiecare), ele pot fi descrise prin numai 12 trăsături distinctive, formulate în termeni acustici.

2° Din toate acestea ne interesează însă că un vorbitor, în limitele ambitusului care îi este propriu, poate emite pe mai multe registre de înălțime; variațiile de înălțime ale unei voci umane în vorbirea obișnuită se desfășoară în limitele a cel mult trei semitonuri, deoarece, în caz contrar, vorbirea se transformă în cîntare. Registrele de înălțime la care se situează ținuta sonoră generală a undei fonice trebuie să prezinte o diferență între ele de cel puțin un sfert de ton, dar, de obicei, diferențierea de o jumătate de ton este percepută ca atare și poate fi interpretată la recepție ca o anumită valoare funcțională. De exemplu, dacă vocea unui tenor are un ambitus între 288 și 1152 Hz (cuprinzînd cca. două octave muzicale), vorbirea lui obișnuită se situează între circa 462—534 Hz, situație în care valoarea unui ton este de 48 Hz, deci diferența dintre două registre ar fi de 24 Hz. Dacă notăm registrul prin simbolul R, înseamnă că vocea dată se poate desfășura pe $R_1 = 462$ Hz, pe $R_2 = 486$, pe $R_3 = 510$ Hz, sau pe $R_4 = 534$ Hz. De exemplu, unda fonică a enunțului *cocoană, zice conductorul, trebuie să cumpărați un bilet* se emite, de obicei, în felul următor: R_3 *cocoană*, R_2 *zice conductorul*, R_3 *trebuie să cumpărați un bilet*; de aici reiese că secvența [zice conductorul], care, în structura dată, este realizarea unei propoziții de declarație, apare în unda fonică pe un registru cu o jumătate de ton mai coborît decît secvențele vecine, fapt care la recepție este interpretat ca o diferență de structură sintactică dintre planul vorbirii autorului și planul vorbirii directe a altui „autor" (conductorul), reproduse de autor. Aceste constatări le reținem în măsura în care ne vor fi utile pentru studiul structurii suprasegmentale a enunțului, deși datele și cifrele folosite aici sînt convenționale.

3° Aparatul receptor al omului nu se oprește însă la faza empirică a percepției fiziologice, ci interpretează datele obținute; din lanțul continuu al undei fonice, care, așa cum am menționat mai înainte, este constituită din unități coarticulate, dintre care aproape nici una nu prezintă o stare fonică stabilă, receptorul recunoaște segmentele care realizează unitățile funcționale ale sistemului, adică recunoaște sunetele ca sunete ale limbii sale, realizînd unități ale sistemului care îi este cunoscut. De exemplu, orice vorbitor al limbii române, în calitate de emițător, stăpînește regulile de producere a unităților în care codifică mesajul pe care-l transmite, iar în calitate de receptor, regulile de interpretare și de „înțelegere" a acestor unități ca realizări ale unor clase de sunete, deci ca *foneme*, așa cum am definit acest concept în 3.0.

Echivalența sau nonechivalența a două sunete, decizia privind apartenența lor la aceeași clasă ori la clase diferite este luată de receptor nu pe baza aspectului lor fizic, ci după rolul lor în comunicare, potrivit regulilor sistemului de relații în care se pot angaja. Cu cît probabilitatea de apariție a unei unități într-o poziție dată este mai mare, cu atît identificarea ei fonemică este mai ușoară, datorită creșterii redundanței. De exemplu, regulile privitoare la ocurența fonemelor în pozițiile structurilor silabice în limba română și în structura morfică a cuvintelor sînt determinante pentru identificarea echivalențelor sau a nonechivalențelor dintre sunete, deci pentru identificarea fonemelor. Astfel, dacă într-un cuvînt ca [răsk̊o̭ålă] *(răscoală)*, în poziția [ră[...]k̊o̭ală] nu poate apărea decît un [s], deci o consoană fricativă labio-dentală surdă sau, în alți termeni mai riguroși, o consoană caracterizată prin trăsăturile [—*întrerupt*, +*con*-

tinuu, +anterior, —posterior —palatal +oral, —sonor] (trăsături prin care fonemul /s/ se integrează în sistemul consonantic al limbii române), el va fi identificat ca atare, chiar dacă, de exemplu, trăsătura [—sonor] este mai slab realizată în forma unei ușoare sonorizări. Interpretarea lui [s] în această situație ca realizare a lui /s/ este impusă de regula că în poziția dată nu poate apărea un [z] ori un [ʃ].

Cu această încheiere a comentariilor privind interpretarea fonemică a sunetelor limbii, am trecut, de fapt, de la punctul de vedere fonetic la cel fonologic, de la aspectul continuu al undei fonice la interpretarea ei ca lanț de unități discrete, aparținînd unor clase sistematice.

3.4. Analiza fonologică

Definind fonemul ca cea mai mică unitate distinctivă a limbii, scopul analizei fonologice este de a stabili inventarul fonemelor, de a le descrie din punct de vedere funcțional și de a le clasa potrivit locului pe care-l ocupă în sistemul limbii. Pentru aceasta, fonologia dispune de metode și procedee specifice, cum sînt *segmentarea, distribuția, comutarea,* explicarea *relațiilor* și a *corelațiilor, analiza* și *clasarea* după criteriul *trăsăturilor distinctive* sau după alte criterii, care se dovedesc operante pentru descrierea și explicarea coerentă și exhaustivă a sistemului și structurii limbii române la acest nivel al planului expresiei. De aceea considerăm necesar să precizăm sensul ori să reamintim aici felul în care am folosit și vom folosi termenii corespunzători.

1° Analiza fonologică presupune, în primul rînd, *segmentarea* lanțului continuu al semnificantului în *unități discrete.* În unda fonică, substanța ei vibratoare variază în așa măsură, încît se poate trece fără oprire de la un segment fonic la altul, de exemplu de la ceea ce este perceput de către un vorbitor de română drept /a/ la ceea ce este perceput drept /m/, de la /p/ la /e/; dar în funcția de comunicare aceste fenomene tranzitorii nu sînt reținute ca atare, ci interpretăm segmentele date fie ca un /a/, fie ca un /m/, fie ca un /p/ sau un /e/. Acolo unde se întîlnesc „jumătăți de măsură", decizia va fi luată într-o singură direcție: dacă întîlnim, de exemplu, segmentul [ţ — (ts)], în transa [ţak *(tsak)*] *(ţac)* nu vom putea spune că reprezintă „jumătate de /t/" sau „jumătate de /s/", deoarece o asemenea „înțelegere" n-ar avea legătură cu sistemul funcțional al limbii române, ci vom spune că segmentul /ts/ este o realizare a fonemului /ţ/, deoarece se opune atît lui /t/ — ca în [ţak / tak], cît și lui /s/ — ca în [ţak / sak].

Fonologia descrie unități discrete ale sistemului, rezultînd din segmentarea operată de limbă în substanța fonică a vorbirii, nondiscretă din punct de vedere fizic; realitatea fonetică se prezintă ca un domeniu continuu al expresiei, iar realitatea fonologică a acestei expresii este discretă. Am putea spune că expresii ca *„fonemul, unitate minimală discretă"* sînt în mare măsură pleonasme, deoarece *fonemul* nu poate fi decît *discret,* iar dacă este *unitate minimală,* înseamnă că este *discret.*

2° *Segmentarea* nu se face la întîmplare, ci presupune alegerea unor semnificante potrivite care să nu conţină — cel puţin pentru prima etapă a analizei fonologice — fenomene în stare să modifice comportamentul combinatoriu al fonemelor ori să dea loc la aspecte de alterare fonetică.

Una dintre soluţiile cele mai simple ar fi să găsim un număr suficient de cuvinte monosilabice şi monofonemice, din a căror comparaţie să putem degaja întregul inventar fonologic al limbii; aşa ar fi cuvinte ca *a, i, -l* sau *l-, o, m-* etc. Dar semnificantele acestor ,,cuvinte" nu sînt nici pe departe adecvate unei descrieri fonologice. De aceea este mai avantajos să recurgem la cuvinte monosilabice, cum ar fi *par, bar, far, rar, car, var, dar, har, lar, jar, sar, zar; cer* [*čer*], *ger* [*ğer*] *mor, nor; gît, cît* [*kît*] etc.; *par, por, păr, pir, pur* etc.; *în, in, un* etc.; *măr, mor* etc., care sînt cuvinte unitare din punct de vedere fonologic. Este evident că, prin segmentarea semnificantelor cîtorva zeci de cuvinte asemănătoare şi prin procedeele specifice analizei fonologice, se poate stabili inventarul tuturor fonemelor limbii române.

3° *Comutarea* este un procedeu, un test, prin care se arată dacă substituirea unui segment al *semnificantului* cu alt segment (la un nivel determinat) antrenează sau nu antrenează o schimbare a *semnificatului*, adică dacă prin această schimbare semnificantul dat devine sau nu devine *alt* semnificant. Substituţia poate duce la două rezultate: 1. să determine schimbarea semnificantului, cum se întîmplă în tranşele *bar* / *par, dor* / *dur, kît* / *gît* etc.; în acest caz, segmentele [b, p, o, u, k, g] fac parte din clase de sunete diferite, realizează foneme diferite, deoarece *comută*; 2. să nu determine schimbarea semnificantului, cum se întîmplă cu [e_1, e_2, e_3...] din tranşele [merg$_1$, merg$_2$, merg$_3$...], pronunţate de acelaşi vorbitor în momentele T_1, T_2, T_3 pe registrele R_1, R_2, R_3..., sau de trei vorbitori diferiţi; în toate aceste situaţii, deşi în poziţia *m*[...]*rg* am substituit pe [e_1] cu [e_2, e_3], semnificantul a rămas acelaşi, deci unităţile au răspuns negativ la testul comutării, ceea ce înseamnă că segmentele cu care am operat realizează acelaşi fonem /e/, fiind sunete echivalente.

4° Una dintre problemele de bază ale analizei fonologice constă în precizarea raporturilor în care se pot afla fonemele. În capitolul 2, am vorbit pe larg despre *sintagmă* şi *paradigmă*, despre conjuncţia elementelor în *relaţii sintagmatice* şi despre disjuncţia lor în *corelaţii paradigmatice*, ilustrînd aceste două tipuri de raporturi prin conectivele conjunctive *şi... şi* şi prin disjunctivele *sau... sau*. Dar termenii *corelaţie* şi *relaţie* sînt în strînsă legătură cu termenii *opoziţie, contrast, distribuţie* (şi cu diferitele variante în care se realizează raporturile corespunzătoare) şi explicarea lor nu se poate face decît raportîndu-i la aceşti termeni. Reamintim aici cele afirmate în 2.5., că, în timp ce o paradigmă este o corelaţie între doi (ori mai mulţi) termeni, dintre care numai unul este prezent în cadrul textual tipic, deci este un raport *virtual, in absentia*, o sintagmă este o relaţie între termeni prezenţi în mod manifest în cadrul textual tipic, deci presupune termeni *in praesentia*.

5° *Opoziţia* este un raport de ordin paradigmatic şi constă în diferenţa fonologică minimală prin care, dintre doi (ori mai mulţi) termeni, numai unul poate figura şi figurează într-o poziţie dată în structura fonologică a semnificantului, la un anumit nivel de analiză. De exemplu, foneme ca

/p, b/, /f, v/, /t, d/ sînt opuse prin diferență de *sonoritate* și nu pot figura în aceeași poziție într-o structură fonologică, fără să determine schimbarea semnificantului. În acest caz, fonemele date se află unul față de altul în *opoziție bilaterală*, *proporțională* și *privativă*, constituind perechi de foneme *corelative*; opoziția dintre /p/ și /b/ este *bilaterală*, deoarece aceste foneme sînt singurele caracterizate prin trăsăturile comune + *oclusiv*, +*bilabial* și opuse prin *sonoritate*; opoziția dintre ele este *proporțională*, deoarece trăsătura distinctivă *sonor / nonsonor* se regăsește și la celelalte perechi menționate — /f, v/, /t, d/ —, iar trăsătura distinctivă *oral / nonoral* caracterizează corelația perechilor /d, n/ și /p, m/. Opoziția este *privativă*, întrucît perechile opuse fonemelor /b, v, d, z, ʒ, ğ, g/, adică /p, f, t, s, ʃ, č, k/ sînt lipsite de *sonoritate*, care constituie o *marcă* distinctivă; fonemele din prima serie sînt *marcate*, iar perechile lor din cealaltă serie sînt *nemarcate*.

Fonemele care constituie opoziții bilaterale și privative se mai numesc și perechi *omorganice*, prin ceea ce au comun. În sistemul fonologic al limbii române, majoritatea consoanelor formează un sistem de perechi opuse integrate, adică *marcate* și *nemarcate* prin trăsăturile *sonor / nonsonor* și *oral / nonoral*.

O caracteristică a perechilor corelative în opoziție bilaterală privativă este că nu pot figura în aceeași structură fonologică în relație sintagmatică, adică nu se pot afla pe poziții de vecinătate; astfel, în limba română, relații ca [pb], [bp], [fv], [vf] etc. nu sînt realizabile.

Opoziția trilaterală este caracteristică unor paradigme de cîte trei foneme, cum este cazul cu /p, b, m/ și /t, d, n/, în care /p—b/ și /t—d/ se opun prin sonoritate, iar cel de al treilea termen al paradigmelor date, /m/, respectiv, /n/, se opune celorlalți prin *nazalitate*. Consecința acestui fapt este că, în anumite limite, termenii opoziției trilaterale contractează relații sintagmatice, făcînd posibile segmente ca [tîmp], [tont], [prund] etc.

Sistemul vocalic al limbii române se caracterizează prin *opoziții graduale*, diferențiind fonemele prin gradul de *deschidere* sau de *închidere*; astfel, vocalele anterioare, centrale și posterioare formează clase în care /a/ este fonem marcat +*deschis*, iar celelalte sînt *nondeschise*; în această situație, seria vocalelor medii /e, ă, o/ presupune atît opoziția *deschis / nondeschis*, cît și opoziția *închis / nonînchis*, deci sînt *nondeschise* și *nonînchise*. Această caracteristică are consecințe importante asupra relațiilor și corelațiilor în sintagmatica și paradigmatica sistemului vocalic:

a. opoziția graduală stă la baza segmentelor diftongate (și triftongate) în care vocalele anterioare și posterioare /i, e, u, o/, intră în relații sintagmatice cu alte vocale, realizîndu-se ca variante asilabice: [ja], [e̯a], [o̯a], [wa], [je], [ju] etc.;

b. diferențierea prin gradul de deschidere (opoziție graduală) sau prin trăsăturile acustice de timbru (*compact / difuz + acut*, *compact / difuz + grav*) face ca integrarea fonemelor vocale în perechi corelative, de exemplu, /a—i/, /a—u/ etc. să-și piardă caracterul de opoziție proporțională privativă, deoarece există și seria fonemelor vocale medii /e, o/, precum și posibilitatea combinării lor în relații sintagmatice.

6° *Contrastul* este diferența fonologică dintre două unități distincte și contigue într-o structură fonologică, deci, în principiu, un raport sintag-

matic opus raportului paradigmatic. La fel ca opoziţia, contrastul se realizează în mai multe variante, fiindcă există corespondenţă între diferenţa structurală dintre foneme şi realizarea ei prin sunetele respective. Dintre aceste diferenţe ne interesează mai ales contrastul *maximal*, de exemplu, dintre fonemele vocale (V) şi consoane (C) care permite constituirea silabelor de tip C_1V — [*ma, pa, ta, da*] — unde contrastează o ocluziune maximală cu o deschidere maximală; apoi contrastele *compact / difuz, grav / acut, fricativ / oclusiv* etc., care permit relaţii sintagmatice cum sînt [ska-, pla-fra-, gla-, kla] etc.

La cealaltă extremitate se situează contrastul fonologic *minimal*, de exemplu, dintre termenii perechilor corelative, cum sînt /p/b/,/f/v/, /s/z/ etc., care este incompatibil cu o relaţie sintagmatică, dar nu din cauza diferenţei de sonoritate, ci datorită caracterului omorganic al realizării fonemelor prin sunetele corespunzătoare. În această situaţie, diferenţa devine *polarizată*, iar contrastele se manifestă ca opoziţii.

7° Din cele discutate mai sus (paragrafele 4°—6°), reiese că fonemele formează un sistem codic paradigmatic şi sintagmatic; corelaţiile paradigmatice constituie reguli de restricţie în codificare, fiindcă ceea ce se opune privativ nu poate constitui în codificare un contrast cu valoare informaţională în structura semnificantului, deci, din acest punct de vedere, codul se referă atît la paradigmă, cît şi la sintagmă.

O corelaţie paradigmatică iese din cadrul sintagmatic al cadrului textual dat, este *exterioară* textului, deoarece termenii corelativi nu pot fi coprezenţi în aceeaşi structură sintagmatică la acelaşi nivel de analiză; dacă, totuşi, termenii paradigmei date sînt coprezenţi în text, coprezenţa lor nu este *contiguă* (nu intră în relaţie sintagmatică), ci *îndepărtată*, deci se află în nonrelaţie şi fac parte din silabe diferite: să se compare relaţia [fr-] din [frate], cu nonrelaţia [f/v] din [favoare], în care [f], [v], deşi coprezenţi în text, nu fac parte, de fapt, din aceeaşi structură fonologică, ci contractează relaţii în silabe diferite. În schimb, relaţia sintagmatică este *interioară* textului sintagmatic în poziţiile de vecinătate ale structurii. La nivelul fonetico-fonologic, relaţiile posibile sînt de *solidaritate* şi de *nonsolidaritate*; relaţiile de solidaritate pot fi de *nondependenţă*, de *dependenţă unilaterală* şi de *interdependenţă*. De exemplu, [s] şi [r] din silaba [stra-] sînt nondependente, deoarece răspund pozitiv la testul omisiunii, silaba putîndu-se realiza atît în forma [sta-], cît şi în forma [tra-]; fonemele consoane /s, t, r/, sînt în dependenţă unilaterală faţă de /a/, deoarece toate trei sînt omisibile, în timp ce fără nucleul vocalic /a/ nu se poate realiza silaba. Relaţia de interdependenţă caracterizează structurile silabice în care poziţia nucleului vocalic se realizează prin /ă/ (cu excepţia silabei [ă-] din cuvîntul [ă/la]) sau /î/, implicînd însă structural şi prezenţa unei consoane (C), ca în silabele [tă-, dă, să, îs, rî-] etc., ambii termeni ai relaţiei fiind nonomisibili.

Relaţia de echivalenţă este proprie variaţiilor şi variantelor prin care se realizează aceeaşi clasă fonemică de sunete echivalente şi nu constituie contraste compatibile cu o relaţie sintagmatică. Stabilirea echivalenţelor, a identităţilor raporturilor este esenţială pentru analiza fonologică, după cum stabilirea diferenţelor este proprie analizei fonetice.

8° Orice unitate minimală componentă a unei structuri sintagmatice la diferite nivele ale limbii, care figurează într-o poziţie dată a structurii,

se află în anumite relaţii cu unităţile aflate în poziţiile vecine — anterioară şi/sau posterioară—, relaţii care nu pot fi considerate nici întîmplătoare, nici arbitrare. În lingvistica structurală, totalitatea elementelor vecine cu poziţia în care figurează o unitate dată se numeşte *distribuţia* sau *contextul* acelei unităţi. De exemplu, la nivelul morfologic al limbii române, articolul enclitic, ca morfem de determinare minimală, are distribuţia strict limitată la prezenţa unui nume: *casa, omul, iepurele*; în acest caz, spunem că distribuţia morfemului dat este poziţia definită prin *N...* *(N = nume)* ori că numele este clasa de cuvinte care constituie *contextul* în care se defineşte articolul enclitic.

La nivelul sintactic al limbii române, realizarea copulativă a verbului *a fi* se defineşte prin distribuţia în vecinătatea de dreapta şi de stînga a două morfeme de nominativ, adică în contextul *Nkn* + ... *Nkn*, realizarea ca morfem auxiliar mobil a verbului *a avea* se defineşte prin distribuţia ...*VPart* ş.a.m.d.

Stabilirea distribuţiei sau a contextului caracteristic al unei unităţi presupune în prealabil segmentarea corespunzătoare a cadrului textual dat, în care apare dispunerea *manifestă* a vecinătăţilor de stînga şi/sau de dreapta, coocurenţele în care este admisă unitatea supusă observaţiei.

Totalitatea procedeelor prin care se examinează segmentele fonice, cum sînt substituţia, comutarea, stabilirea corelaţiilor etc., în vederea definirii distribuţiei lor, constituie *analiza distribuţională*, metodă caracteristică lingvisticii structurale clasice prin care se stabilesc *clasele de distribuţie* (sau *distribuţionale*) de unităţi ale nivelului de analiză dat.

În felul acesta, pentru definirea fonemelor ca clase de sunete echivalente, nu mai este nevoie de criterii fonetice, ci de identificarea restricţiilor şi a compatibilităţilor lor combinatorii mai ales prin testul comutării.

În dependenţă de modul în care se realizează corelaţiile şi relaţiile, distribuţia este de mai multe feluri, a căror examinare este absolut necesară pentru rigoarea rezultatelor la care se ajunge [8].

1° *Distribuţia contrastivă* defineşte o poziţie structurală în care sînt ocurente două ori mai multe segmente fonice. De exemplu, în poziţia [...*ak*], definită ca atare în tranşe ca [sak, zak, tak, dak], sînt ocurente corelaţiile [s/z] şi [t/d] care sînt, deci, în distribuţie contrastivă.

Tot aşa termenii [n, ŋ] se află în distribuţie contrastivă în poziţia definită prin vecinătatea imediată de dreapta a unei consoane velare [k, *g*], în tranşe ca [bankă], [baŋkă] *(bancă)*, [ung], [uŋg] *(ung)*.

În primul caz însă, segmentele în distribuţie contrastivă [*s*/*z*], [*t*/*d*] sînt şi în raport de comutare, deci aparţin la clase diferite de sunete echivalente, adică [s] aparţine clasei /s/, [*z*] aparţine clasei /*z*/ etc., în timp ce, în al doilea caz, segmentele [n, ŋ] nu comută, nu constituie o corelaţie, ci realizări ale aceleiaşi clase /n/. Dacă termenii aflaţi în distribuţie contrastivă nu comută, sînt în raport de *variaţie liberă*.

---

[8] Metoda distribuţională a fost definită ca atare de Zellig S. Harris, în *Methods in Structural Linguistics*, Chicago, 1951. Observaţii clare asupra procedeelor distribuţionale se găsesc în J. Dubois, *Grammaire distributionnelle*, în *Langue française*, nr. 1, februarie, 1969. În expunerea sumară din acest capitol ne folosim mai ales de Vasiliu, 1965, p. 32–34.

2° *Distribuția complementară* definește doi ori mai mulți termeni care se exclud din toate pozițiile, neputîndu-se realiza în distribuție contrastivă prin raport de comutare. De exemplu, seriile de vocale labializate [å, ă̊, î̊] și nelabializate [a, ă, î] sînt în distribuție complementară, deoarece seria [å, ă̊, î̊] apare numai după (semi)vocalele posterioare [o, u] *(labiale)*, poziție din care este exclusă ocurența seriei [a, ă, î], iar seria [a, ă, î] apare în poziții din care este exclusă seria [å, ă̊, î̊]. Întrucît nu comută între ele, cele două serii sînt variante echivalente din punct de vedere fonetic, și aparțin acelorași foneme /a, ă, î/. Asemenea variante caracterizate prin distribuția complementară se numesc *alofone* sau *variante combinatorii*. Alegerea unui alofon al unui fonem într-o poziție dată este determinată în mod mecanic de vecinătăți, deci devine previzibilă, adică redundantă. Tot alofone sînt și variantele silabice și asilabile ale vocalelor anterioare și posterioare din seriile *nondeschise* [ḙ, i, o̭, u] și [e̯, j, o̯, w], deoarece variantele din prima serie apar numai în poziția V din structura silabei, iar a doua serie numai în poziția V_2 sau V_1, fiind elemente subordonate nucleului silabic V.

Dar, așa cum vom vedea mai departe (*infra*, în 3.5.), fonemele se definesc prin trăsături distinctive care le pun în opoziție și în contrast și, în cazul variantelor contextual-condiționate de distribuția complementară, este necesar ca cel puțin una din trăsăturile distinctive să subsiste în toate realizările pentru a se putea constata apartenența lor la același fonem.

3° *Distribuția defectivă* (sau *lacunară*) caracterizează doi sau mai mulți termeni care nu contrastează și nu comută în toate pozițiile posibile în structura fonologică. De exemplu, [r, l, s] comută în poziția urmată de o vocală, ca în tranșele [rak, lak, sak], [rupă, lupă, supă], însă în poziția urmată de o altă consoană, este exclusă ocurența lui [r, l], fiind admis numai [s] : [strai, sklav, sloi]. Prin urmare, distribuția lacunară nu este un impediment în stabilirea claselor de distribuție și este suficient ca două segmente să nu fie în distribuție complementară și să comute în cîteva sau chiar într-o singură poziție, pentru a le distribui în clase diferite de sunete echivalente.

3.5. Analiza în trăsături distinctive

1° *Trăsăturile distinctive* (sau *pertinente, relevante*) sînt elemente fonice ultime, deci ireductibile, aparținînd unui nivel elementar inferior nivelului fonemelor; ele nu au existență independentă, nu pot fi izolate prin segmentarea lanțului vorbit al semnificantului, ci prin analiza componentelor în simultaneitate ale fonemelor.

Ceea ce caracterizează trăsăturile distinctive este principiul *binarismului*, a cărui esență constă în aceea că o anumită trăsătură este *prezentă*, ori *absentă* în structura fonică a realizării fonemului; definirea ca atare a unei trăsături presupune corelarea cu opusul ei care o neagă, pe o axă de polarizare. Această caracteristică principială a reieșit de mai multe ori din paginile anterioare (*passim*, dar mai ales din 2.5.), ca un tip particular și privilegiat al core-

lațiilor sistemului fonologic. Notarea acestei paticularități se face fie prin bară oblică între cei doi termeni — pozitivul și negația lui — /╱/, fie prin simbolul vs (= lat. *versus*). Astfel, în sistemul fonologic se identifică și se notează trăsături ca *vocalic* vs *nonvocalic, consonantic* vs *nonconsonantic, deschis* vs *nondeschis* etc. sau *oclusiv/nonoclusiv, nazal/nonnazal, sonor/nonsonor* etc. O scală dihotomică ideală de 12 trăsături formulate în termeni acustici și care ar fi suficiente pentru descrierea fonemelor majorității limbilor este propusă de J a k o b s o n, F a n t, H a l l e [9]. Sistemul de trăsături distinctive propus are avantajul simplității și al generalizării maximale, dar este, în oarecare măsură, rigid și nu poate fi aplicat fără a fi adaptat la specificul fiecărei limbi în parte. Astfel, în limba română există foneme ca /l/ și /r/ care se pot defini cu mai multă claritate prin trăsături formulate în termeni articulatorii *(lateral* și *vibrant)* ; de asemenea, pentru descrierea africatelor limbii române sînt potriviți termenii articulatorii *palatal/nonpalatal,* iar pentru /k, g, h/, termenii *posterior/nonposterior.* Tot așa, o partiție binară a trăsăturilor acustice în sistemul vocalic al limbii române, cum ar fi *compact/difuz, grav/acut* etc., este insuficientă pentru punerea în evidență a corelațiilor, dacă nu introducem și trăsături articulatorii, ca *central/noncentral* și *anterior/nonanterior.*

2° În capitolul anterior (mai ales în paragrafele 4°—7°) ne-am referit în măsură suficientă la tehnica testului comutării și la tipurile de raporturi în care se pot afla fonemele pentru a nu confunda descrierea fonetică cu analiza fonologică, stabilirea diferențelor prin segmentare cu degajarea trăsăturilor distinctive prin comutare. Analiza în foneme și analiza în trăsături distinctive nu înseamnă același lucru, deoarece aparțin la nivele de analiză diferite ; fonemele sînt unități minimale discrete, diferite prin locul pe care-l ocupă în structura semnificantului, prin realizarea lor ca segmente fonice în succesiunea lineară a pozițiilor din care este constituită schema fonologică a unui lanț sintagmatic ; trăsăturile distinctive rezultă din analiza componentelor elementare ultime (ireductibile în elemente mai mici) care se pot degaja din structura segmentului fonic ca realizare a unui fonem. Procedeul prin care ajungem la identificarea trăsăturilor distinctive se poate asemăna cu segmentarea, în sensul că segmentul fonic distinct — realizare a unui fonem— este sfărîmat, descompus, ca *unitate,* în componentele ultime ale structurii unității. De exemplu, tranșele fonice [par, bar, far, var], semnificante ale cuvintelor [par, bar, far, var], se pot segmenta în mai multe moduri : [p-] + [-ar], [b-] + [-ar] etc., [pa-] + [-r], [ba-]+ [-r] etc., [p-]+[-a-]+[-r] etc. Fiecare dintre segmentele [p, b], [f, v] etc., obținute prin segmentare, sînt unități discrete, realizări ale fonemelor /p, b/, /f, v/, deoarece comută în pozițiile corespunzătoare ale structurilor date. Dar fiecare dintre aceste unități poate fi descompusă, ca unitate, în componentele ei ultime și ireductibile, definite în termeni articulatorii, după modul și locul de articulare, ori cu termeni acustici. Astfel, [p] este, ca structură fonică, + *consoană* + *oclusivă* + *bilabială* + *orală* + *surdă* ; [b] are aceeași structură, cu excepția ultimei componente care apare + *sonoră*. La concluzii asemănătoare ajungem dacă analizăm celelalte

---

[9] Cele 12 opoziții acustice în care fiecare limbă operează alegerea fonologică sînt, după autorii citați, următoarele : *vocalic / nonvocalic, consonantic / nonconsonantic, compact / difuz, continuu / noncontinuu, strident / mat, blocat / nonblocat, sonor / nonsonor, nazal / oral, tare / moale grav / acut, diezat / nondiezat, bemolat / nonbemolat.*

segmente fonice, dar se impune să precizăm: 1) trăsăturile pe care le-am prezentat ca o succesiune, în structura fonică a segmentelor analizate apar ca ansambluri *simultane*; 2) dintre trăsăturile identificate, unele sînt comune mai multor foneme, altele sînt *distinctive*, putînd fi definite în termeni de opoziţii binare; astfel, trăsăturile + *sonor* şi + *surd* care diferenţiază pe [b] de [p] şi pe [v] de [f] constituie, de fapt, aceeaşi trăsătură distinctivă *sonor/nonsonor, sonoritatea* fiind prezentă în structura lui [b, v] şi absentă în structura lui [p, f].

Aceste caracteristici sînt esenţiale pentru analiza în trăsături distinctive. Pentru un vorbitor de limbă română, diferenţa pe care o introduce un [p] în semnificantul [par] este tot atît de mare ca aceea introdusă de [b, f, v, r, k, h] etc., deoarece provoacă modificarea semnificantelor — [par, bar, far, var, kar (car), har] etc. —, ceea ce înseamnă că toate fonemele, fiind clase diferite de sunete echivalente, se opun unul altuia în poziţii potrivite din structuri fonologice potrivite şi se opun în acelaşi mod. Dar lucrurile nu stau tot aşa dacă este vorba de degajarea trăsăturilor prin care se opun, deoarece înseşi trăsăturile distinctive nu se definesc decît ca opoziţii, iar fonemele se grupează, din acest punct de vedere, în clase şi serii mai mult ori mai puţin apropiate unele de altele, după cum numărul trăsăturilor pe care le au în comun este mai mare sau mai mic. Stabilirea raporturilor dintre foneme după acest criteriu este esenţială, deoarece a degaja trăsăturile distinctive devine o operaţie vizînd nu *diferenţierea*, ci *identitatea* raporturilor. Din comparaţia lui [t] din [tok] cu [d] din [dok], rezultă că distincţia dintre ele prin trăsătura *sonor/nonsonor* pune în opoziţie o pereche de foneme /t/ şi /d/ opuse ansamblului celorlalte prin trăsături comune, pe care celelalte nu le au; ele sînt singurele foneme *consoane oclusive orale apico-dentale*. Este evident, în aceste condiţii, că /t/ este mult mai apropiat de /d/ decît de /m/, cu care nu are comune decît trăsăturile *consoană oclusivă*, sau de /i/, cu care nu are comune decît apartenenţa la acelaşi sistem fonologic şi trăsătura acustică *acut* (dar altfel manifestată decît la /i/).

3° Ceea ce caracterizează analiza în trăsături distinctive, în comparaţie cu o descriere fonetică, este că, din punct de vedere fonologic, fonemele acestea nu se identifică şi nu se definesc ca atare, decît dacă constituie opoziţii. Pentru descrierea fonetică este util să constatăm că, de exemplu, în [lak] şi [rak], [l] şi [r] sînt consoane *lichide sonore*, dar trăsătura *sonoritate* nu are aici valoare distinctivă, întrucît în sistemul consonantic al limbii române nu există nici un caz de opoziţie *lichidă sonoră* vs *lichidă nonsonoră*.

4° Am discutat în altă parte opoziţiile în care, prin două trăsături distinctive, se definesc raporturile dintre trei termeni fonemici, cum este cazul cu /m, b, p] şi [n, d, t/ : /m/ se opune atît lui /b/, cît şi lui /p/ prin *nazalitate* sau, în alţi termeni, formează o corelaţie prin trăsătura *oral/nonoral* (sau *nazal/nonnazal*); în acelaşi raport se află /n/ faţă de /d/ şi /t/. Din acest mod de a pune problema reiese dificultatea că nu întotdeauna trăsăturile distinctive se pot mînui ca opoziţii privative; trăsătura *oral/nonoral* nu relevă cu exactitate raportul dintre /b, p, d, t/ pe de o parte şi /m, n/ pe de altă parte, deoarece /m, n/ fiind *nazale*, această trăsătură este o *marcă* şi poate fi considerată ca trăsătură pozitivă, prin care aceste unităţi se

opun ansamblului celorlalte consoane. În alte cazuri însă, polarizarea unei trăsături pozitive cu opusul ei, de exemplu *sonor/nonsonor*, nu permite să considerăm *surditatea* ca trăsătură pozitivă; din contra, o asemenea marcă poate fi folosită ca operator de transformare a consoanelor nonsonore în perechile lor omorganice sonore: ([p] + [sonor]) ⇒ [b]; ([f] + [sonor]) ⇒ [v] ş.a.m.d.

5° Există însă în sistemul fonologic al limbii române cîteva foneme neintegrate în sistem, deoarece se disting printr-o singură trăsătură care nu se mai întîlneşte la celelalte; astfel /l/ este singura consoană *laterală*, /r/ este sigura *vibrantă*, /h/ poate fi considerată singura *uvulară*. Aceasta înseamnă că, în aceste situaţii, o formulare de tipul *lateral/nonlateral*, *vibrant/nonvibrant*, *uvular/nonuvular* nu are nici o urmare pentru încadrarea în sistem, iar fonemele respective se identifică cu trăsăturile specifice, întrucît celelalte trăsături care le definesc din punct de vedere fonetic nu sînt distinctive.

6° Este cazul să amintim, în încheierea acestei discuţii, că nu toate trăsăturile au acelaşi randament funcţional în organizarea sistemului fonologic. De exemplu, trăsătura *sonor/nonsonor* apare ca indice de sistematizare în 7—8 serii consonantice, în timp ce trăsătura *posterior/nonposterior* apare numai în trei cazuri (/k, g, h/ sînt posterioare faţă de ansamblul celorlalte consoane care sînt *nonposterioare*). Tot aici menţionăm că trăsăturile faţă de care unele unităţi sînt indiferente, într-o reprezentare matricială se notează cu [0] sau se lasă spaţiul alb, în timp ce trăsăturile de integrare se notează cu [+] şi [—].

3.6. Neutralizarea opoziţiilor

Funcţia distinctivă a trăsăturilor grupate potrivit principiului binarismului, aşa cum a fost înfăţişată mai sus. se realizează ca atare numai teoretic, deoarece nu toate trăsăturile distinctive sînt constante şi există frecvente situaţii contextuale în care o trăsătură nu comută cu perechea ei opusă, fie pentru că, în poziţia dată, substituţia nu este posibilă, nefiind admis decît unul dintre elementele opoziţiei, fie pentru că substituţia nu duce la transformarea semnificantului în alt semnificant. De exemplu, trăsătura distinctivă *central* vs *noncentral* funcţionează ca atare în sistemul vocalic al limbii române numai după consoanele nonpalatale, poziţie în care sînt admise atît vocalele centrale, cît şi cele noncentrale: [văr] vs [vor], [lină] vs [lînă] vs [lună] etc.; după consoanele platale [k', g', č, ǧ] şi după [j], este exclusă însă ocurenţa vocalelor centrale [*ă*, *î*], fiind admisă numai ocurenţa vocalelor noncentrale, deci [k'em] vs [g'em], [čer] vs [ǧer], [k'or] vs [g'or] etc., dar nu şi [*k'ă, *g'î, *čă, *ǧî]. Opoziţia *sonor* vs *surd* funcţionează ca atare înaintea vocalelor şi înainte de [*r*] ([sak/zak, ʃir/ʒir, dok/tok, dr̦eaptă/tr̦eaptă, kras/gras] etc.); dar înainte de consoanele surde, sînt ocurente numai consoane surde, fiind exclusă seria sonorelor şi viceversa: [destin, dezbat, spor, zbor] etc. Înainte de consoanele sonante [l, r, m, n], opoziţia *sonor* vs *surd* este în variaţie liberă: [smeură, zmeură, čismă, čizmă, sl̦oată, zl̦oată, desrobi, dezrobi, snop, znop, ʃnapan, ʒnapan, ʃmeker, ʒmeker, ʃniţel, ʒniţel] etc.

În toate aceste cazuri, în care o opoziție bilaterală este susceptibilă de a nu mai funcționa ca atare în anumite poziții ale structurii fonologice, apare fenomenul de *neutralizare fonologică* sau de *suprimare a opozițiilor*, relevînd un raport specific între substanțele fonice ale celor două serii de sunete prin care se realizează fonemele.

Neutralizarea opozițiilor fonologice este înțeleasă în mai multe moduri, deoarece și manifestările ei sînt multipe[10] și nesistematice, pentru că însăși limba are un sistem fonologic de unități minimale a căror combinare este limitată de restricții.

Neutralizarea nu trebuie confundată cu distribuția defectivă sau cu distribuția lacunară. De exemplu, fonemele consoane /r, s/ sînt în distribuție defectivă, deoarece înainte de vocală, după pauză, constituie o corelație; fiind în distribuție contrastivă, comută, ca în poziția inițială din [rug/sug, rak/sak]; în schimb, /r/ nu poate apărea în structura unei silabe înainte de altă consoană, ci numai înaintea unei vocale, în timp ce /s/ este admis în [strai, skai, sloi] etc. Într-o succesiune de trei consoane, în structura unei silabe de tipul $C_3C_2C_1V$, în poziția C_3 sînt admise numai fricativele /s, z, ʃ/, fiind exclusă ocurența celorlalte fricative /ʒ, f, v, h/ ceea ce înseamnă că distribuția fricativelor în această poziție este lacunară.

Neutralizarea opozițiilor fonologice oferă un criteriu sigur pentru a defini o opoziție ca fiind privativă. Astfel, fonemele /ʃ, ʒ/ constituie o opoziție privativă în poziție de comutare, ca în [ʃok/ʒok, ʃir/ʒir], dar apar și în poziție de neutralizare prin suprimarea distincției *sonor* vs *surd*, realizîndu-se ca [ʃ], ca în [ʃmeker, ʒmeker].

În felul acesta, luarea în considerație a pozițiilor în care unele opoziții fonologice sînt neutralizabile sau neutralizate constituie un auxiliar absolut necesar în operația de stabilire a inventarului unităților fonologice.

Încheiem această discuție cu mențiunea că, dacă neutralizarea implică serii în variație liberă, de cele mai multe ori numai una dintre ele reprezintă româna standard, fiind recomandată ca realizare optimă, celelalte reprezentînd fie o variație teritorială ori socială, fie un aspect de „hipercorectitudine".

3.7. Silaba, structură fonologică de bază

Considerăm silaba *structură fonologică de bază* a limbii române, deoarece constituie cadrul sintagmatic cel mai redus în care se manifestă opozițiile și contrastele, corelațiile paradigmatice și relațiile sintagmatice, combinațiile și tipurile de combinații posibile ale unităților sistemului fonetico-fonologic. Acest lucru a reieșit, în primul rînd, din modul în care

---

[10] Cu privire la neutralizare, trimitem la Troubetzkoy, 1957 p. 68–93; Hjelmslev, *Notes sur les oppositions supprimables*, în TCLP, VIII, 1939, p. 51–57; Frédéric François, *La neutralisation*, în *Langage*, Paris, 1968, p. 206–208; Andrei Avram, 1961 (a), p. 7–12 și 1961 (b), (capitolul *Neutralizarea opoziției de sonoritate*, p. 137–148); Vasiliu, 1965, p. 44–48, 111–112, 129–130, definește neutralizarea ca manifestare a *sincretismului* specific situațiilor în care, într-o poziție dată, este exclusă ocurența termenilor care au o anumită trăsătură fonetică și este admisă numai ocurența termenilor care nu posedă această trăsătură. Pentru *neutralizare* și *arhifonem*, cf. Martinet, 1963, p. 69–73.

am menționat silaba — sintagmă fonologică minimală — ca nivel de integrare imediat superior nivelului fonemelor și, în al doilea rînd, din regimul privilegiat pe care l-am acordat cuvintelor monosilabice drept cadru de bază al segmentării și al testului comutării în analiza fonologică pentru întocmirea inventarului fonemic.

Descrierea structurii fonologice la nivelul silabei, plecînd de la inventarul de foneme cunoscut, ne va da posibilitatea ca, odată cu precizarea tipurilor de structuri silabice, să precizăm atît ordinea ierarhică a fonemelor în sistem, cît și ordinea corespunzătoare a succesiunii lor în relațiile sintagmatice.

1° Numeroasele definiții date silabei (indiferent dacă o consideră o realitate exclusiv psihologică și fonologică, ori îi recunosc existența fonetică realizată prin anumite particularități articulatorii și acustice) au un element comun: silaba este structura fundamentală a oricărei grupări de foneme în unități ale lanțului vorbirii. Potrivit punctului de vedere adoptat, vom considera silaba drept o realitate fonetică și fonologică, drept schemă fundamentală de relații între unități discrete și drept realizare concretă a acestei scheme.

2° Realitatea fonetică a silabei constă în esență în contrastul maximal dintre sunetele vocoide și contoide care, în unda fonică, apar ca sunete vocalice și consonante a căror coarticulație este reglementată de restricțiile impuse de diferențierea gradului de deschidere. Acest fel de contrast a fost subliniat și definit de Saussure în cursul său, în capitolul privind *fonemul în lanțul vorbirii* [11] și a reieșit și din modul în care am discutat calitățile acustice ale sunetelor în unda fonică (cf. *supra*, în 3.2.). Contrastul maximal se realizează între o ocluziune ermetică și momentană și o deschidere maximă a rezonatorului bucal, cum se întîmplă în secvențe ca [pa, ba, ta, da]; între aceste extremități, care se impun observației empirice în cel mai înalt grad, se află o seamă de grade intermediare, cum sînt [po, pă, pe, pu, pî, pi], apoi [pl, kl, st, vr, fl] etc. După părerea lui Saussure, clasificarea sunetelor limbii după gradul de deschidere a cavității bucale duce la distingerea a șapte categorii —*0, 1, 2, 3, 4, 5, 6*—, cărora (simplificînd lucrurile) le corespund în ordine: *0* — oclusivele, *1* — fricativele, *2* — nazalele, *3* — lichidele, *4* — vocalele închise, *5* — vocalele medii, *6* — vocalele deschise.

Coarticularea sunetelor în relații sintagmatice este reglementată de acești factori: *imploziune* (închidere, notată [>]) *explozie* (deschidere, notată [<]) și momentul dintre imploziunea și explozia oclusivelor, numit *ținută* (și notat [><]).

Cu excepția vocalelor centrale /a, ă, î/ și a celorlalte vocale, dacă și numai dacă se află în poziția de centru silabic, toate consoanele și vocalele în poziție asilabică [e̯, o̯, j, w] se realizează în două serii de alofone, deci

[$\overset{<}{p}$, $\overset{<}{b}$, $\overset{<}{f}$, $\overset{<}{v}$] etc. și [$\overset{>}{p}$, $\overset{>}{b}$, $\overset{>}{f}$, $\overset{>}{v}$] etc.: [$\overset{<}{p}$a, a$\overset{>}{p}$, $\overset{<}{t}$a, a$\overset{>}{t}$, $\overset{<}{k}\overset{<}{r}a, a\overset{><}{r}\overset{>}{k}$]; [$\overset{<}{e̯}$a, $\overset{<}{j}\overset{<}{o̯}a, a\overset{>}{j}$,

e$\overset{>}{j}$, $\overset{<}{j}$e, $\overset{<}{j}$a$\overset{>}{w}$] etc. Fonemele realizate prin aceste variante se disting de variantele lor, definindu-se printr-un raport determinat pozițional între variante, care sînt în distribuție complementară.

---

[11] v. Saussure, 1971, p. 79–88.

Mișcările de închidere — deschidere impuse de mecanismul emisiunii sunetului nu trebuie confundate cu diferite grade de deschidere a sunetelor ca atare; orice sunet se realizează (cu excepțiile menționate) în variantă explozivă și implozivă, dar gradul de deschidere influențează gradul de explozie și de imploziune, de unde rezultă și diferențele de contrast: în relația [pa] contrastul este maximal, mai accentuat decît în relația [ra]; acesta din urmă este mai accentuat decît în relațiile [ro, re, ri], aflate și ele într-o ordine descrescîndă; contrastul între [e̯a] este mai slab decît între [ja], după cum contrastul dintre [o̯a] este mai slab decît între [wa]. Aceste aspecte au o mare importanță în ce privește posibilitățile combinatorii sintagmatice ale sunetelor și ierarhia lor din acest punct de vedere. O succesiune [je̯a] se reduce fie la [je], fie la [ja] sau la [e̯a], iar o succesiune [wo̯a] se reduce la [wa].

3° Pentru existența unei silabe este necesar un *nucleu* vocalic sau *centru* vocalic, reprezentînd realizarea deschiderii maximale a coeziunii sintagmatice; el poate fi precedat sau / și urmat de un număr oarecare de unități *noncentrale* sau *marginale;* centrul vocalic se numește *silabic* sau *vocală silabică,* notat prin simbolul [V], iar unitățile marginale se numesc *asilabice* și se notează prin simbolul [C]. Prin urmare, o structură silabică implică o poziție structurală în care pot figura unități din clasa de foneme /V/ și *mai multe poziții* în care pot figura unități din clasa /C/. Deci o silabă ca [*pa*] realizează o schemă de structură fonologică formată din două poziții, adică CV; silaba [ar] realizează schema VC; silaba [tra] realizează schema structurală CCV, silaba [*ars*], schema VCC ș.a.m.d. Unitățile din vecinătatea nucleului silabic sînt expansiuni sau extinderi spre stînga și spre dreapta ale nucleului. Numărul pozițiilor unei structuri silabice nu este nelimitat; în limba română, o silabă ca [strîmți] realizează cea mai întinsă schemă fonologică din construcția căreia fac parte șapte poziții structurale: $CCCVCCV_0$ (simbolul V_0 reprezintă poziția variantei [i̥], „[i] final scurt" sau „șoptit", despre care vom discuta mai tîrziu).

Cazul limită este silaba în a cărei structură este o singură poziție — V.

Pe poziții marginale, în vecinătatea vocalei silabice, se pot afla și vocale din seria nondeschiselor anterioare și posterioare, realizînd structuri de tipul VV sau VVV. Dar unitățile dominate de pozițiile pe care le realizează ocurența lor pe o anumită poziție și coocurențele nu sînt întîmplătoare, ci se realizează după anumite reguli. De aceea, pentru introducerea factorului de ordine structurală, vom nota convențional pozițiile spre stînga și spre dreapta centrului silabic în ordine descrescîndă V_1V, V_2V_1V, C_1V, C_2C_1V, $C_2C_1V_1V$, VV_1, VC_1, VV_1C_1, VC_1C_2 ș.a.m.d.

4° Modul în care se realizează și se combină factorii de deschidere și de închidere în structura silabei pot constitui un criteriu pentru stabilirea tipurilor de structuri silabice. Silabele care reprezintă structuri cu centrul silabic în dreapta sînt succesiuni în ordinea *închis / nonînchis,* tip pe care îl notăm prin săgeată [↑]; deci vom scrie ↑ $C_3C_2C_1V$ și vom citi „tip sau model de structură silabică în ordinea *închis / nonînchis*"; ordinea inversă a acestui tip, adică $VC_1C_2C_3$, o notăm cu săgeată [↓], deci ↓ $VC_1C_2C_3$;

tipul mixt, care combină cele două ordini, presupune centrul silabic în interior, constituind maximum de deschidere cu care se încheie segmentul [↑[și cu care începe segmentul [↓]; combinînd cele două săgeți, vom scrie ⇅ $C_2C_1VC_1$.

Combinațiile în ordinea [⇈] nu sînt posibile, deoarece *închis / nonînchis / închis / nonînchis* presupune două centre silabice, deci segmentarea tranșei prin tăietură silabică la limita dintre deschiderea maximală a primului segment și închiderea maximală cu care începe al doilea segment, ca în succesiunile [ma/ma], [ka/sa] etc. De asemenea, nu sînt posibile combinațiile [⇊] sau [⇵], deoarece se realizează tot în segmente cu două vocale silabice, despărțite prin tăietură silabică, cum se întîmplă cu [am/am] sau [am/ma].

5° Notarea pozițiilor structurii silabice prin indicatori de ordine corespunde unei anumite ierarhii a coocurențelor unităților în realizarea pozițiilor structurale. De exemplu, într-o structură de tipul ↑ V_2V_1V, poziția V nu se poate realiza decît prin [*a*], V_1 prin [o̯], V_2 prin [*j*] sau [e̯]; într-o structură de tipul ↑ $C_3C_2C_1V_1V$, în V_1 sînt ocurente [e̯, o̯], în C_1 [r, l], iar în C_3 numai [s, z, ʃ] (așa cum vom demonstra în 3.12. și 3.13.).

6° Totalitatea tipurilor și schemelor de structuri silabice posibile în limba română constituie sistemul ei silabic, așa cum apare în tabelul de mai jos. (Exemplele sînt scrise după normele ortografice, cu excepția segmentului *ks.)*

A. Tipul V:	*a*/ici, co/*o*/perativă, *ă*/la, *u*/na, înră/*i*
B. Tipul ↑:	
V_1V	*oa*/meni, *ea*, do/*uă*, *ia*/tă
V_2V_1V	lămî/*ioa*/ră, tămî/*ioa*/ră
$C_1V_2V_1V$	ari/*pioa*/ră, coră/*bioa*/ră, ini/*mioa*/ră
C_1V_1V	*nea, tea (te-a), lea (le-a)*
$C_2C_1V_1V$	um/*plea*, *stea*, *trea*/bă, dez/*groa*/pă
$C_3C_2C_1V_1V$	*scroa*/fă, *strea*/șină, *zdroa*/bă
C_1V	*le, ma*/*mă, ca*/*ta*/*ra*/*mă*
C_2C_1V	*tre*/cător, um/*blă*, um/*bră*, am/*pla*/sa
$C_3C_2C_1V$	*scla*/vie, *stri*/ca, *zglo*/biu
C. Tipul ↓:	
VV_1	*ai, oi, ou, îi, ăi*
VV_1C_1	*uit*
$VV_1C_1V_0$	*uiți, aibi*
VC_1	*as, os, un, în, in*
VC_1V_0	*ași, ori, evi, ari, ați, uși*
VC_1C_2	*ars, alt, ulm, urs, orb*
$VC_1C_2V_0$	*arși, alți, ulmi, urși, ikși (icși), orbi*
$VC_1C_2C_3$	*astm, istm*
D. Tipul ⇵:	
V_1VV_1	*iau, iai*, le/*oai*/că
$C_1V_1VV_1$	*teai (te-ai)*, sîr/*boai*/că, *miai (mi-ai)*
$C_2C_1V_1VV_1$	um/*pleai*, as/*preai*, *vreau*
C_1VV_1	*cui, nai, dau, vii*
$C_2C_1VV_1$	*ploi, scai, sloi, stau, brîu*

$C_3C_2C_1VV_1$	*splai, strai, stroi*
V_1VC_1	*iad, iod, ied,* plă/*ieș*
$V_1VC_1V_0$	*iezi,* plă/*ieși,* bă/*ieți,* încu/*iați,*
$C_1V_1VC_1$	dă/*deam, neam, team (te-am)*
$C_1V_1VC_1V_0$	dă/*deați, leați (le-ați)*
$C_1V_2V_1VC_1$	*leoar*/că
$C_2C_1V_2V_1VC_1$	*bleoar*/că, *fleoar*/că (și *fleoan*/că)
$C_2C_1V_1VC_1$	*blean*/dă, *trean*/ță, *clean, stoar*/ce
$C_3C_2C_1V_1VC_1$	*zdrean*/*ță*
C_1VC_1	*măr, păr, văr, sus*
$C_1VC_1V_0$	*meri, peri, veri,* co/*ceni*
$C_2C_1VC_1$	*drum, plan, plin, zvon, prun, plop*
$C_2C_1VC_1V_0$	*școli, brazi, crini, plini, plopi, crezi*
$C_3C_2C_1VC_1$	*sclav, sfrun*/ta, *zdron*/ca, *strop*
$C_3C_2C_1VC_1V_0$	*sclavi, stropi*
$C_1VC_1C_2$	se/*lect, pact, tact, rupt, vîsc*
$C_1VC_1C_2V_0$	*se*/*lecți, co*/*recți, rupți*
$C_2C_1VC_1C_2$	*smîrc, stîrc, trosc*
$C_2C_1VC_1C_2V_0$	*storși, frînți, crești, drepți*
$C_2C_1V_1VC_1C_2$	*fleoșc, pleosc*
$C_3C_2C_1VC_1C_2$	*strîmb, strîmt, ștrand*
$C_3C_2C_1VC_1C_2V_0$	*strîmbi, strîmți*
$C_1VC_1C_2C_3$	sacro/*sanct, de*/*funct, mikst (mixt), punct*
$C_1VC_1C_2C_3V_0$	de/*funcți, mikști (micști)*
$C_2C_1VC_1C_2C_3$	*prompt, sconks (sconx), sfinks (sfinx)*
$C_2C_1VC_1C_2C_3V_0$	*prompți, sfinkși (sfincși)*

3.8. Reducția variantelor. Modele de foneme

1° În paginile anterioare, ne-am referit adesea la faptul că pe de o parte idiolectele mai multor vorbitori de română variază, în anumite limite, în utilizarea sistemului fonologic, în funcție de momentul dat al vorbirii sau de cel care vorbește, iar pe de altă parte că realizarea fonemelor variază în funcție de poziția structurală care generează fenomene de coarticulație (cf. *supra, passim,* dar mai ales în 3.2., sub 2°, 3.4., sub 5°, 3.7., sub 2°). În primul caz, realizările diferențiate ale fonemelor sînt *varietăți individuale,* prin care sunetul concret se raportează la fonem, întrucît diferențierea dată nu impiedică raportul de comutare a sunetului dat cu alt sunet. Varietățile reprezintă sunete echivalente, corelate cu substituire reciprocă și aparțin acelorași clase, pentru că, deși contrastează, se află în raport de variație liberă. În cel de al doilea caz, realizările diferențiate ale fonemelor sînt determinate de context, constituie implicații structurale se numesc *variante combinatorii* (sau *contextuale)* și sînt sunete echivalente în distribuție complementară [12].

---

[12] Despre *varietăți* și *variante,* vezi Hjelmslev, 1867, p. 166—174, Martinet, 1963, p. 67—69, Vasiliu, 1965, p. 84—87. Termenul *alofon* (și *alomorf)* determinînd o *variantă* a unității de bază — *fonemul (morfemul)* este folosit de lingviștii americani; alofonul se realizează printr-un element fonetic concret numit *fon.* Alomorfele unui fonem sînt substituibile.

Prin urmare, dacă acceptăm această distincţie dintre *varietate* şi *variantă*, fonemul reprezintă *invarianta* în raport cu varietăţile şi variantele prin care se realizează în idiolect şi în structură; cu alte cuvinte, fonemul este o *clasă deschisă de varietăţi individuale* şi o *clasă închisă de varietăţi combinatorii*. De obicei însă, această distincţie între varietate şi variantă nu se face (cum am precizat-o mai sus), ci se vorbeşte de varietăţi ca *variante individuale* sau *libere* spre deosebire de *variantele legate*, determinate contextual.

2° Şi termenul *alofon* este folosit în două moduri:

1) în accepţia largă a termenului, orice varietate şi variantă, indiferent dacă este liberă sau legată, dacă este în distribuţie contrastivă, dar în variaţie liberă, sau în distribuţie complementară, constituie *alofonul* unui fonem; prin urmare, în această accepţie, totalitatea varietăţilor şi a variantelor unui fonem constituie *alofonele fonemului* dat, toate alofonele fiind reductibile la unitatea fonemului;

2) alofonele sînt variantele condiţionate de distribuţia complementară, deci constituie implicaţii structurale.

În amîndouă accepţiile însă, poziţiile în care se realizează variantele libere sau condiţionate sînt fonologic nerelevante prin trăsătura care distinge o variantă de altă variantă a aceluiaşi fonem, iar fonemul este o clasă de realizări în număr nedeterminat, mai mult ori mai puţin importante.

3° La limita dintre varietăţile individuale şi variante se poate vorbi despre *arhifoneme* prin analogie cu fenomenele de neutralizare a opoziţiilor, dar supunînd observaţiei nu opoziţiile în două poziţii ale structurii fonologice, ci comparînd diferenţele în aceeaşi poziţie dintre idiolecte. Astfel, în idiolectele a doi vorbitori de română am putea constata, de exemplu, că într-o structură de tipul $C_1VC_1C_2$, în poziţia V, unul realizează un [ẹ], celălalt [e], ca în [mẹrg] *(merg)* şi [merg] *(merg)*, fenomen aparent asemănător cu neutralizarea opoziţiei /k/ vs /g/ în [kvintă] *(cvintă)* şi [gvintă] *(gvintă)*, şi se poate spune că în amîndouă cazurile există trăsături comune tuturor românofonilor, constituind arhifoneme; este însă necesar să precizăm că este vorba de aspecte diferite, adică fie de trăsături care rămîn constante pentru acelaşi fonem în toate idiolectele, situaţie în care elementele de diferenţiere idiolectală nu constituie opoziţii neutralizabile, ci varietăţi ale aceluiaşi fonem, fie de o bază de trăsături comune care rămîne din intersecţia ansamblurilor de trăsături distinctive a două foneme, a căror opoziţie este susceptibilă de neutralizare, cu toate că cele două fenomene sînt adeseori tangente.

4° Încercarea de a nota şi a descrie toate varietăţile şi variantele unui fonem ar fi o sarcină fără sfîrşit şi fără folos pentru studiul limbii, dacă avem în vedere că fonemul se prezintă ca o clasă de realizări în număr nedeterminat. De aceea, înlăturînd din discuţie varietăţile individuale, vom spune că, în sensul restrîns al termenului, alofonele unui fonem sînt variantele lui condiţionate de distribuţia complementară; această interpretare are avantajul că postulează un număr determinat de alofone pentru fiecare fonem, deoarece numărul distribuţiilor fonemice posibile într-o poziţie

---

dar nu comută (cf. de exemplu, M o r r i s S w a d e s h, *Language* (1948) şi H. A. G l e a s o n, *An Introduction to Descriptive Linguistics*, trad. fr. *Introduction à la linguistique*, Paris, Larousse, 1969).

structurală dată este limitat, ca și numărul fonemelor limbii, după cum reiese cu claritate și din examinarea sistemului silabic al limbii române, formulat în 3.7. În felul acesta, putem vorbi despre un fonem că se definește pe baza raportului de distribuție complementară a *totalității alofonelor* lui, totalitate ale cărei componente se pot determina numeric, cu alte cuvinte, fonemul este *invarianta* definită prin *variantele lui condiționate.* Echivalența a două ori mai multe alofone condiționate de două ori mai multe poziții structurale diferite este identificată ca atare dacă, plecînd de la analiza în trăsături, le putem clasa în *trăsături constante,* care afirmă identitatea fonemului prin echivalența alofonelor lui, și *trăsături condiționate,* determinate de poziția structurală și care nu sînt fonologic relevante. Ceea ce interesează însă în această analiză (avînd la bază postulatul că fonemele nu sînt unități indivizibile, ci ansambluri de trăsături elementare) nu sînt trăsăturile comune ale alofonelor unui fonem în diferite poziții, deoarece acestea, fiind constante, nu sînt implicate structural, ci existența unor serii asemănătoare de alofone ale unor foneme diferite, a căror trăsătură de diferențiere este implicată structural. De exemplu, din analiza în trăsături a seriei de alofone $[p, p', \mathring{p}]$, reiese că toate se definesc prin trăsăturile comune + *oclusiv,* + *bilabial,* — *sonor,* realizînd echivalența acestor variante, deoarece sînt inerente în orice poziție de selecție a fonemului, */p/,* dar se diferențiază prin trăsăturile + *palatalizat* ['] și + *labializat* [°], al căror adaos în ansamblurile de trăsături ale variantelor date constituie o implicație structurală, fiind determinate de context. Putem spune că $[p'] = [p] + [\acute{-}]$ și $[\mathring{p}] = [p] + [\mathring{-}]$, cu alte cuvinte, că varianta $[p']$ este rezultatul unei transformări [T] prin palatalizare [pal] a variantei [p], iar varianta $[\mathring{p}]$ este rezultatul unei transformări [T] prin labializare [lab] a variantei [*p*], și putem scrie că [p] + [Tpal] = [p′] și [p] + [T lab] = $[\mathring{p}]$. Existența, de exemplu, a seriilor de alofone [p, b, m...], [p′, b′, m′...], $[\mathring{p}, \mathring{b}, \mathring{m} \ldots]$, a căror realizare este condiționată de pozițiile P_0, P_1, P_2, ne permite să spunem că

$$\left.\begin{matrix}{[p]}\\ {[b]}\\ {[m]}\\ \vdots\end{matrix}\right\} + P_1 \Rightarrow \left\{\begin{matrix}{[p']}\\ {[b']}\\ {[m']}\\ \vdots\end{matrix}\right. \quad \text{și} \quad \left.\begin{matrix}{[p]}\\ {[b]}\\ {[m]}\\ \vdots\end{matrix}\right\} + P_2 \Rightarrow \left\{\begin{matrix}{[\mathring{p}]}\\ {[\mathring{b}]},\\ {[\mathring{m}]}\\ \vdots\end{matrix}\right.$$

sau că

$$\left.\begin{matrix}{[p']}\\ {[b']}\\ {[m']}\\ \vdots\end{matrix}\right\} = \left\{\begin{matrix}{[p]}\\ {[b]}\\ {[m]}\\ \vdots\end{matrix}\right\} + P_1 \text{ și } \left.\begin{matrix}{[\mathring{p}]}\\ {[\mathring{b}]}\\ {[\mathring{m}]}\\ \vdots\end{matrix}\right\} = \left\{\begin{matrix}{[p]}\\ {[b]}\\ {[m]}\\ \vdots\end{matrix}\right\} + P_2$$

5° Din toate acestea rezultă pe de o parte că seriile date sînt serii de sunete echivalente, realizînd variante condiționate de pozițiile P_0, P_1, P_2, P_3... ale seriei de foneme /p, b, m/, iar pe de altă parte că trăsăturile constituind operatori de transformare pozițională se înscriu printre trăsăturile nonconstante ale fiecărei serii de variante: [p', b', m'] este o serie care se aseamănă prin trăsăturile + *oclusiv*, + *bilabial* și prin trăsătura de transformare pozițională simbolizată prin operatorul de transformare [Tpal], deci + *palatalizat*, care se înscrie, în felul acesta, printre *trăsăturile derivate* ale seriei date în contextul care implică realizarea + *palatalizat*, adică poziția C_1 din structura C_1V, în care poziția V este realizată prin vocalele palatale /e, i/, ca în [p'ir, b'ir, m'ir], sau prin variantele lor asilabice [e̯, j], determinate de poziția V_1, din structura C_1V_1V, ca în [p'ja/tră, b'ja/tă, m'ja] *(piatră, biată, mi-a)*. Aceleași variante se realizează și în poziția definită prin contextul pe care l-am simbolizat prin V_0, adică ... [i̥], ca în [nap'i̥, alb'i̥ pom'i̥] *(napi, albi, pomi)*, în care [i̥] final asilabic și devocalizat determină palatalizarea consoanelor anterioare.

6° Din cele discutate mai sus, putem trage concluzia că orice fonem se definește prin înlăturarea trăsăturilor condiționate de factorul *poziție structurală fonologică*, că aceste trăsături constituind elemente de transformare pozițională, simbolizate prin operatori de transformare, ca [Tpal, Tlab, Tasil] (asilabizare), [Tdevoc] (devocalizare) etc., sînt reductibile prin aplicarea unor anumite *reguli de reducție* care explică echivalența variantelor, după cum realizarea acestor variante se explică prin reguli de realizare fonetică. Totalitatea operațiilor de stabilire a distribuției, substituției, comutării și transformării prin care se decide echivalența variantelor condiționate ale fonemelor, apartenența lor la aceleași clase de sunete echivalente, se numește *reducția variantelor*.

Reducția variantelor demonstrează că *fonemul ca invariantă se încorporează în variantele sale* prin raportul de distribuție complementară și de transformare pozițională implicată structural, definindu-se, prin urmare, prin eliminarea acestor transformări, care pun în evidență corespondența dintre realitatea fonologică și realitatea fonetică, dintre reprezentarea fonologică a semnificantelor și realizarea lor fonetică.

7° În exemplele date mai sus, pentru a arăta modul în care operăm reducția variantelor condiționate, am avut în vedere variante a căror realizare constă în adaosul unor trăsături complementare implicate de poziția structurală și, prin urmare, operația de echivalare constă în eliminarea operatorului de transformare, reducerea variantei la componentele constante. Sînt însă cazuri în care operatorul acționează asupra uneia dintre trăsăturile constante, pe care o transformă în opusul ei sau în altă trăsătură de contrast. Așa se petrec lucrurile cu alofonele devocalizate ale tuturor vocalelor în poziție V din structura $C_1V\#$, poziție care determină devocalizarea [₀], adică realizarea seriei [ḁ, o̥, ḁ̆, î̥, e̥, u̥, i̥].

Un fenomen întrucîtva asemănător duce la realizarea alofonelor asilabice ale seriilor anterioară /e, i/ și posterioară /o, u/, care, în pozițiile ↑ V_2, V_1 și, respectiv, ↓ V_1, devin *asilabice*, adică din punctul de vedere componențial se devocalizează, iar funcțional devin unități marginale, asemănătoare

consoanelor în structura silabei. O situație specifică au alofonele [n, n, $\underset{+}{\eta}$, $\underset{+}{\acute{\eta}}$] și [$\underset{+}{m}$], realizate prin transformarea trăsăturii *oclusiv (întrerupt)* în *fricativ (continuu)*, ceea ce înseamnă că trăsătura *oclusiv* la aceste două foneme este secundară în raport cu trăsăturile *dental, labial* și *sonant*, deoarece este supusă transformării condiționate de context. Variantele [k', g'] ale velarelor /k, g/ rezultă, de asemenea, din transformarea trăsăturii *velar* în *palatal*, înainte de vocalele palatale /e, i/ (și a variantelor [e̯, j]).

Prin urmare, atunci cînd folosim operatorul *T* în formule ca [Tpal, Tlab, Tdevoc, Tfric] etc., semnificînd ,,transformare prin palatalizare", ,,transformare prin labializare", ,,transformare prin devocalizare", ,,transformare prin fricativizare" etc., avem în vedere fenomenul general al unei transformări care are loc în structura de trăsături distinctive a seriei date de foneme, nu și mecanismul intim concret în care constă această transformare, deci nu și faptul că ea constă dintr-un adaos, o suprimare ori o transformare propriu-zisă a unei trăsături în altă trăsătură. În felul acesta, putem introduce în teoria fonologică *modelarea fonologică* și conceptul *model de fonem* [13]. Dacă prin *modelul* unui obiect înțelegem un *analog* al obiectului dat, modelul și obiectul aflîndu-se în raport de la *reflectare* la *reflectat*, atunci *modelul unui fonem este o schemă fonologică, un construct teoretic*, în care sînt incluse elementele esențiale ale fonemului dat. Într-un model se includ numai trăsăturile distinctive constante ale fonemului dat, adică numai elementele prin care pe de o parte un fonem se definește ca unitate a sistemului fonologic al limbii, iar pe de altă parte el se distinge de celelalte unități ale sistemului. Deci modelul fonemului nu este un fapt al realizării fonologice a limbajului, cum este fonemul, ci o construcție teoretică prin sinteză de trăsături distinctive[14].

La rîndul lor, trăsăturile distinctive din care se construiește totalitatea modelelor fonemelor sistemului fonologic al limbii române trebuie privite ca niște elemente teoretice, reflectînd trăsăturile concrete, materiale. Modelarea fonemelor presupune deci cunoașterea realității fonetice a sunetelor vorbite, definite prin trăsături articulatorii și acustice, a realității fonologice a fonemelor în calitatea lor de clase de sunete echivalente, avînd funcție distinctivă și care se definesc prin trăsături formulate în termeni articulatori sau acustici.

8°. Fără a intra în detalii, menționăm că modelarea fonologică presupune, în primul rînd, o diviziune a mulțimii trăsăturilor distinctive în diviziuni sistematice, reflectînd realitatea fonologică. Astfel, mulțimea trăsăturilor distinctive ale fonemelor vocale ale limbii române presupune două diviziuni pe baza celor două criterii de clasare a vocalelor: *I — grad de deschidere:* 1 deschis, 2 mediu, 3 închis; *II — localizare:* 1 central, 2 palatal,

---

[13] Modelarea fonologică se aplică pe larg de către T. P. Lomtev, 1972, mai ales în capitolele 2 și 3, p. 48—153.

[14] T. P. Lomtev este adeptul punctului de vedere potrivit căruia fonemul reprezintă o realitate fonică și îl deduce din însușirea fundamentală a oricărei informații de a avea un purtător material. În limbajul omenesc, purtătorii materiali ai informației sînt sunetele articulate de organele vorbirii și percepute de organele auzului. Fonemele nu sînt doar fascicule (sau mulțimi) de trăsături distinctive, ci obiecte ale realității lingvistice avînd existență reală. Fasciculul (sau mulțimea) de trăsături distinctive nu este fonemul însuși, ci modelul fonemului ca construcție teoretică (cf. *op. cit.*, p. 4—5).

3 labial. Mulţimii generale KV a clasei vocalelor îi aparţin, deci, două mulţimi de ordinul (rangul) I, ale căror modele se denumesc şi se disting prin cîte un singur termen din diviziunea dată :

I. deschidere	1 deschis	K1O — a	*II localizare*	O1 central	— a, ă, î
	2 mediu	K2O — e, ă, o		O2 palatal	— e, i
	3 închis	K3O — i, î, u		O3 labial	— o, u

Clasele şi modelele obţinute se numesc *vocale K1O deschise, K2O medii, K3O închise, KO1 centrale, KO2 palatale, KO3 labiale* şi sînt clase şi modele de clase văzute ca obiecte independente.

Din intersecţia modelelor K1O, K2O, K3O cu modelele KO1, KO2, KO3, rezultă modele de clase de foneme vocale de ordinul (rangul) II, în a căror construcţie sînt implicaţi doi termeni şi care sînt mulţimi cu cîte un singur element, deci un singur fonem :

$$\begin{aligned}
&\text{K1O deschis} \cap \text{KO1 central} = \text{K11} \rightarrow \text{a};\\
&\text{K2O mediu} \cap \text{KO1 central} = \text{K21} \rightarrow \text{ă};\\
&\text{K3O închis} \cap \text{KO1 central} = \text{K31} \rightarrow \text{î};\\
&\text{K2O mediu} \cap \text{KO2 palatal} = \text{K22} \rightarrow \text{e};\\
&\text{K3O închis} \cap \text{KO2 palatal} = \text{K32} \rightarrow \text{i};\\
&\text{K2O mediu} \cap \text{KO3 labial} = \text{K23} \rightarrow \text{o};\\
&\text{K3O închis} \cap \text{KO3 labial} = \text{K33} \rightarrow \text{u}.
\end{aligned}$$

Mulţimea modelelor de foneme vocale se poate reprezenta şi prin diviziune succesivă în două etape, de la nivelul iniţial al mulţimii generale KV, căreia îi aparţin toate fonemele vocale, pînă la nivelul terminal al claselor de modele reprezentînd cîte un singur fonem distinct :

$$\text{KV}\left\{\begin{array}{l}
\text{KO1}\left\{\begin{array}{l}\text{K11 : 1 deschis, 1 central} \rightarrow \text{a};\\ \text{K21 : 2 mediu, 1 central} \rightarrow \text{ă};\\ \text{K31 : 3 închis, 1 central} \rightarrow \text{î};\end{array}\right.\\
\text{KO2}\left\{\begin{array}{l}\text{K22 : 2 mediu, 2 palatal} \rightarrow \text{e};\\ \text{K32 : 3 închis, 2 palatal} \rightarrow \text{i};\end{array}\right.\\
\text{KO3}\left\{\begin{array}{l}\text{K23 : 2 mediu, 3 labial} \rightarrow \text{o};\\ \text{K33 : 3 închis, 3 labial} \rightarrow \text{u}.\end{array}\right.
\end{array}\right.$$

În comparaţie cu modelul, orice variantă poate fi, la rîndul ei, modelată prin adăugarea unei trăsături dintr-o diviziune complementară III, în care includem trăsăturile implicate de poziţia contextuală, deoarece realizarea variantelor vocalelor prin asemenea trăsături, deşi alterează într-o anumită măsură pe cele constante, nu le neagă şi nu anulează apartenenţa variantei la clasa dată de sunete echivalente, deci nu anulează trăsăturile de bază ale modelului. Dacă admitem că principalele variante vocalice sînt condiţionate de operatorii Tpal, Tlab, Tasil, Tdevoc etc., în diviziunea III notăm trăsăturile 1 palatal, 2 labial, 3 asilabic, 4 devocalizat etc. ; din încrucişarea trăsăturilor celor trei diviziuni (pe cele din diviziunea III le vom nota în [ ], pentru a arăta caracterul lor complementar) rezultă că, în comparaţie cu modelele invariantelor, modelele variantelor palatalizate /ȧ, ȯ, u̇/ sînt 12[1], 23[1], 33[1], modelele celor labializate /å, ă̊, î̊/ sînt 12[2],

22[2], 32[2], modelele vocalelor asilabice /e̯, j, o̯, w/ sînt 21[3], 31[3], 23[3], 33[3] etc.

9° Mulţimea trăsăturilor distinctive ale fonemelor consoane ale sistemului fonologic al limbii române poate fi sistematizată în trei diviziuni:

sonoritate	modalitate	localizare
I. 1 sonor	II. 1 intrerupt	III. 1 labial
2 surd	2 continuu	2 dental
3 sonant	3 neomogen	3 palatal
		4 velar

Includerea trăsăturii *3 sonant* în diviziunea I este necesară pentru a marca opoziţia /m/ vs /b, p/, /n/ vs /d, t/ şi /l/ vs /z, s/; prin trăsătura *3 neomogen* din diviziunea II vom înţelege combinaţia dintre *oclusiv* şi *fricativ* (adică *nici întrerupt, nici continuu*), caracteristică africatelor /ţ, ğ, č/ *(ts, dʒ, tʃ)* şi combinaţia *oclusiv şi vibrant,* caracteristică lichidei vibrante /r/; includerea acestei trăsături în diviziunea II se justifică prin necesitatea de a marca opoziţiile /t/ vs /s/, /č/ vs /ʃ/, /ğ/ vs /ʒ/, /r/ vs /l/.

Cu toate că şi /l/ este, din acest punct de vedere, o combinaţie neomogenă, fiind *oclusivă* şi *laterală,* deci *nonîntreruptă,* nu o vom marca cu această trăsătură, deoarece trăsăturile *1 sonant, 2 continuu, 3 dental* o disting de toate celelalte.

Dacă nu am accepta acest punct de vedere, ar trebui să introducem în diviziunea II fie trăsătura *4 vibrant,* fie trăsătura *4 lateral,* ori ar fi necesară încă o diviziune de trăsături, ceea ce ar încărca modelele cu trăsături nondistinctive. În diviziunea III am introdus trăsătura *4 velar,* deşi s-ar putea include, prin renunţarea la detaliere, în trăsătura *3 palatal,* dar nu s-ar mai putea distinge /ʃ/ de /h/ (vezi tabelul în continuare). Nu am menţionat distincţia /*oral*/ vs /*nazal*/, care opune toate consoanele faţă de /m, n/, deoarece /m/ vs /b, p/ şi /n/ vs /d, t/ prin trăsătura *3 sonant,* iar sonantele /m/ vs /n/ pe de o parte şi /l/ vs /r/ pe de altă parte se opun prin /*întrerupt labial*/ vs /*întrerupt dental*/ vs /*continuu dental*/ vs /*nonomogen dental*/.

Cele trei diviziuni presupun că orice model de fonem consoană este o sinteză de trei trăsături, cîte una din fiecare diviziune, cu numărul de ordine corespunzător:

/b/ — 1 sonor,	1 întrerupt,	1 labial:	1 1 1
/p/ — 2 surd,	1 întrerupt,	1 labial:	2 1 1
/m/ — 3 sonant,	1 întrerupt,	1 labial:	3 1 1
/v/ — 1 sonor,	2 continuu,	1 labial:	1 2 1
/f/ — 2 surd,	2 continuu,	1 labial:	2 2 1
/d/ — 1 sonor,	1 întrerupt,	2 dental:	1 1 2
/t/ — 2 surd,	1 întrerupt,	2 dental:	2 1 2
/n/ — 3 sonant,	1 întrerupt,	2 dental:	3 1 2
/z/ — 1 sonor,	2 continuu,	2 dental:	1 2 2
/s/ — 2 surd,	2 continuu,	2 dental:	2 2 2
/l/ — 3 sonant,	2 continuu,	2 dental:	3 2 2
/ţ/ — 1 surd,	3 neomogen,	2 dental:	1 3 2
/r/ — 3 sonant,	3 neomogen,	2 dental:	3 3 2
/ʒ/ — 1 sonor,	2 continuu,	3 palatal:	1 2 3

/ʃ/ — 2 surd, 2 continuu, 3 palatal : 2 2 3
/ğ/ — 1 sonor, 3 neomogen, 3 palatal : 1 3 3
/č/ — 2 surd, 3 neomogen, 3 palatal : 2 3 3
/g/ 1 sonor, 1 întrerupt, 4 velar : 1 1 4
/k/ — 2 surd, 1 întrerupt, 4 velar : 2 1 4
/h/ — 2 surd, 2 continuu, 4 velar : 2 2 4

10° Mulţimea modelelor de foneme consoane obţinute relevă posibilitatea de a o putea reprezenta într-un sistem de clase K de modele, pe baza celor trei diviziuni considerate independent. Clasele K degajate în felul acesta sînt clase de ordinul (sau rangul) I, deoarece se denumesc şi se disting de celelalte printr-un singur termen care denumeşte criteriul de bază al diviziunii, adică *sonoritatea* manifestată în formele 1 sonor, 2 surd, 3 sonant, II *modalitatea* manifestată în formele 1 întrerupt, 2 continuu, 3 neomogen şi III *localizarea* manifestată în formele 1 labial, 2 dental, 3 palatal, 4 velar.

Cele 10 clase K de ordinul I obţinute se înscriu în felul următor :

nr.	Diviziunea baza	Clasele diviziunilor
I	1 sonoritate	K100 : b, d, g, v, z, ʒ, ğ
	2 surditate	K200 : p, t, k, f, s, ʃ, č, ţ, h
	3 sonacitate	K300 : m, n, l, r
II	1 întrerupere	K010 : b, d, g, p, t, k, m, n
	2 continuitate	K020 : v, z, ʒ, f, s, ʃ, h, l
	3 neomogenitate	K030 : ğ, ţ, č, r
III	1 labilitate	K001 : b, v, p, f, m
	2 dentalitate	K002 : d, z, t, s, ţ, n, l, r
	3 palatalitate	K003 : ʒ, ğ, ʃ, č
	4 velaritate	K004 : g, k, h

Clasele de ordinul I obţinute se numesc : *consoane K1 sonore, consoane K2 surde, consoane K3 sonante, consoane K01 întrerupte* ş.a.m.d.

Din intersecţia claselor K1, K2, K3 din diviziunea I cu clasele K01, K02, K03 din diviziunea II rezultă următoarele 9 clase de ordinul II :

100 sonor ∩ 010 întrerupt — K110 : b, d, g
100 sonor ∩ 020 continuu — K120 : v, z, ʒ,
100 sonor ∩ 030 neomogen — K130 : ğ
200 surd ∩ 010 întrerupt — K210 : p, t, k
200 surd ∩ 020 continuu — K220 : f, s, ʃ, h
200 surd ∩ 030 neomogen — K230 : ţ, č
300 sonant ∩ 010 întrerupt — K310 : m, n
300 sonant ∩ 020 continuu — K320 : l
300 sonant ∩ 030 neomogen — K330 : r

Clasele de ordinul II obţinute se numesc : *consoane K110 sonore întrerupte, K120 sonore continue, K130 sonore neomogene* ş.a.m.d.

Din intersecţia claselor K10, K20, K30 din diviziune I cu clasele K001, K002, K003, K004 din diviziunea III, rezultă următoarele 10 clase de ordi-

nul II (nu vom înregistra clasele *goale*, care nu cunosc realizări în româna standard) :

100 sonor	∩	001 labial	—	K101 :	b, v
100 sonor	∩	002 dental	—	K102 :	d, z
100 sonor	∩	003 palatal	—	K103 :	ʒ, ǧ
100 sonor	∩	004 velar	—	K104 :	g
200 surd	∩	001 labial	—	K201 :	p, f
200 surd	∩	002 dental	—	K202 :	t, s, ţ
200 surd	∩	003 palatal	—	K203 :	ʃ, č
200 surd	∩	004 velar	—	K204 :	k, h
300 sonant	∩	001 labial	—	K301 :	m
300 sonant	∩	002 dental	—	K302 :	n, l, r

Clasele de ordinul II obţinute se numesc : *consoane K101 sonore labiale, K102 sonore dentale, K103 sonore palatale* ş.a.m.d.

Din intersecţia claselor K010, K020, K030 din diviziunea II cu clasele K001, K002, K003, K004 din diviziunea III, rezultă următoarele 9 clase de ordinul II (nu vom înregistra clasele *goale*, care nu cunosc realizări în româna standard) :

010 întrerupt	∩	001 labial	—	K011	b, p, m
010 întrerupt	∩	002 dental	—	K012	d, t. n
010 întrerupt	∩	004 velar	—	K014	g, k
020 continuu	∩	001 labial	—	K021	v, f
020 continuu	∩	002 dental	—	K022	z, s, l
020 continuu	∩	003 palatal	—	K023	ʒ, ʃ
020 continuu	∩	004 velar	—	K024	h
030 neomogen	∩	002 dental	—	K032	ţ, r
030 neomogen	∩	003 palatal	—	K033	ǧ, č

Clasele de ordinul II obţinute se numesc: *consoane K011 întrerupte labiale, K012 întrerupte dentale, K014 întrerupte velare* ş.a.m.d.

11° Mulţimea fonemelor consoane se poate reprezenta în formă derivativă prin diviziunile succesive ale tuturor bazelor pînă la degajarea fonemelor consoane distincte, adică pînă la defalcarea unor clase conţinînd un singur fonem.

Rezultatul diviziunii succesive a mulţimii fonemelor consoane pe această bază este un şir ordonat de modele de foneme, adică şir pentru care putem formula reguli permiţînd stabilirea succesiunii fonemelor în şirul dat.

O asemenea diviziune succesivă presupune că mulţimea KC a claselor fonemelor consoane este supusă defalcării pe baza trăsăturilor diviziunii III din care rezultă patru clase

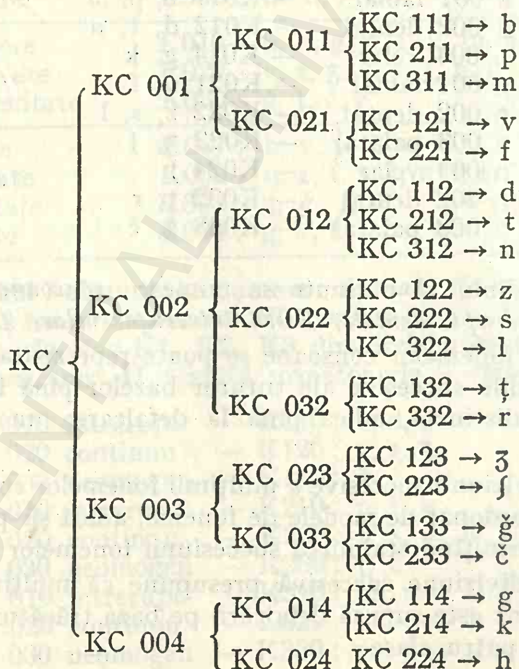
K001 — labiale	b, p, m, v, f
K002 — dentale	d, t, z, s, ţ, n, l, r
K003 — palatale	ʒ, ǧ, ʃ, č
K004 — velare	g, k, h

Clasele K002, K003, K004 sînt supuse în continuare defalcării pe baza trăsăturilor diviziunii II K010, întrerupt, K020 continuu, K030 neomogen, din care rezultă următoarele 9 clase:

K011 — labiale întrerupte: b, p, m
K021 — labiale continue: v, f
K012 — dentale întrerupte: d, t, n
K022 — dentale continue: z, s, l
K032 — dentale neomogene: r, ț
K023 — palatale continue: ʒ, ʃ
K033 palatale neomogene: ğ, č
K014 velare întrerupte: g, k
K024 velare continue: h

Cele 9 clase obținute se supun în continuare defalcării pe baza trăsăturilor diviziunii I și vom obține din fiecare clasele K100 sonore, K200 surde, K300 sonante; la acest nivel de clasare obținem 20 de clase de modele, fiecare clasă fiind reprezentată prin cîte un singur fonem.

Aplicînd diviziunea succesivă în trei etape (cum am procedat cu modelele de foneme vocale), de la nivelul inițial al mulțimii generale KC, căreia îi aparțin toate consoanele, pînă la nivelul terminal al claselor de modele cu cîte un singur fonem distinct, obținem următoarea reprezentare:

12° Modelele variantelor condiționate ale consoanelor presupun adaosul în schemele formulate mai sus al unor trăsături dintr-o diviziune complementară IV, în care vom include trăsăturile implicate de distribuția complementară, adică *1 palatalizat, 2 labializat, 3 asurzit, 4 nonîntrerupt* etc.:

/b/ — 111,[b'] — 111[1]; [p] — 211,[p'] — 211 [1]; /m/ — 311, [m'] — 311[1]; /v/ — 121, [v'] — 121[1] etc., cu excepția africatelor /ǧ, č/, deoarece caracterul *palatal* face parte dintre constantele lor; tot așa [b̊] — 111[2], [p̊] — 211[2], [m̊] — 311[2], [v̊] — 121[2] etc., cu mențiunea că *2 labializat* nu este aceeași trăsătură cu *1 labial;* ocluziunea labială aparține rezonatorului bucal, iar labializarea (rotunjirea) este dată de proiectarea spre înainte a buzelor care formează un rezonator labial suplimentar caracteristic pronunțării vocalelor posterioare rotunjite /o, u/.

Dacă operatorul de transformare nu constituie un adaos la modelul de bază, ci o modificare a uneia dintre trăsăturile modelului de bază, cum este cazul cu trăsătura *4 nonîntrerupt* a variantelor /m, n/, realizate înainte de fricativele /v, f/, respectiv /z, s, ʒ, ʃ/, [m] și [m̟], [n] și [n̟], fiind în variație liberă, acest aspect poate fi notat în model închizînd în [ ] cele două trăsături în variație liberă: [m] — 311, [m] — 3[1]1[4]; [n] — 313, [n] — 3[1]3[4].

13° Modul în care propunem construirea modelelor variantelor poziționale este determinat mai ales de numărul modelelor posibile prin încrucișarea termenilor diviziunilor fiecărei mulțimi. Din încrucișarea termenilor celor două diviziuni ale mulțimii trăsăturilor vocalelor se pot construi 3^2 modele, adică 9, dintre care 7 reprezintă cele 7 vocale; combinațiile 11 și 13 ar corespunde variantelor /å și å/. Din cei 10 termeni ai mulțimii trăsăturilor consoanelor rezultă 3^2. 4 modele, adică 36, dintre care 20 reprezintă cele 20 de foneme consoane și rămîn 16 modele virtuale ale unor foneme și variante, cu excepția modelelor 113 și 212, corespunzătoare variantelor [k', g'] ale fonemelor /k, g/. Combinații ca 113 — Ø, 124 — Ø, 131 — Ø, 132 — Ø, 134 — Ø etc. sînt modele virtuale neîntregistrate în tabelul nostru, deoarece, deși teoretic posibile, nu au corespondente în sistemul fonologic al românei standard.

3.9. Vocale și consoane

În cele ce urmează vom sistematiza numeroasele referințe din paginile precedente ale acestui capitol asupra fonemelor limbii române, pentru stabilirea inventarului și a claselor de foneme, descrierea și reducția variantelor, caracterizarea claselor KV și KC prin trăsături distinctive.

Folosind modelele de structuri silabice (formulate în 3.7., sub 6°), modul în care am definit silaba ca structură fonologică de bază și cadru sintagmatic minimal al structurii semnificantelor în care are loc comutarea, putem stabili inventarul fonemelor și clasarea lor.

1° Dacă supunem comparației prin testul comutării un număr potrivit de cuvinte monosilabice, ale căror semnificante realizează modelul C_1VC_1, din unitățile [par, por, păr, pir, čer, ǧer] *(cer, ger)*, [bar, dar, rar, lar, sar, zar, ʒar, far, var, har, țar, kît *(cît)*, ʃir *(șir)*, ʒir *(jir)*, mod, nod], obținem unitățile fonemice /a, o, ă, î, e, u, i/, ocurente în poziția structurală V, și /p, b, m, f, v, t, d, n, r, l, s, z, ț, ʒ, ʃ, č, ǧ, k, g, h/, ocurente în poziția C_1. Unitățile discrete care comută în poziția V aparțin aceleiași

clase de foneme *vocale*, constituind mulțimea determinată a vocalelor limbii române, iar cele care comută în poziția C aparțin aceleiași clase de foneme *consoane*, constituind mulțimea determinată a consoanelor.

2° Comparînd cele două clase de foneme, constatăm că, deși toate aparțin sistemului fonologic al limbii române, nici un membru al clasei V nu comută cu nici un membru al clasei C; fonemele din clasa V constituie nucleul structurilor silabice, fiind admise în poziția V și putînd contracta accentul; vocalele nu sînt omisibile din structura silabei, nu comută cu *zero*, în timp ce unitățile din clasa C sînt elemente marginale în structura silabei, sînt omisibile, deci comută cu *zero*, și nu pot contracta accentul. Aceasta înseamnă că vocalele sînt foneme *nondependente*, iar consoanele sînt *dependente* (de vocale).

3° Cele două clase de foneme, constituind două mulțimi diferite, se deosebesc și prin structura lor internă, deoarece trăsăturile distinctive care se determină în componența lor aparțin unor mulțimi diferite de trăsături. Astfel, trăsăturile distinctive caracteristice vocalelor aparțin unei mulțimi determinate, comportînd două diviziuni de cîte trei termeni, iar modelele fonemelor vocale se construiesc din cîte doi termeni, cîte unul din fiecare diviziune; în schimb, trăsăturile caracteristice consoanelor aparțin, în interpretarea dată de noi, unei mulțimi determinate de 10 trăsături, comportînd trei diviziuni — I = 3 termeni, II = 3 termeni, III = 4 termeni —, iar modelele fonemelor consoane se construiesc din cîte trei termeni, cîte unul din fiecare diviziune.

Această diferență de structură internă dintre cele două clase de foneme corespunde diferențelor menționate mai înainte: fonemele ale căror modele se construiesc din doi termeni sînt unități centrale în structura silabei, sînt subordonate exclusiv poziției V, pot contracta accent și răspund negativ la testul omisiunii; fonemele ale căror modele se construiesc din trei termeni sînt unități marginale în structura silabei, sînt subordonate poziției C_1, C_2, C_3, nu pot contracta accent, răspund pozitiv la testul omisiunii și sînt dependente de vocale.

4° Modelele de structuri silabice pun în evidență faptul că atît pozițiile C, cît și pozițiile V_2, V_1, V_0 sînt dependente de poziția V, deci, din acest punct de vedere, alofonele asilabice ale vocalelor anterioare și posterioare, ocurente în pozițiile V_2, V_1, V_0, se deosebesc principial de alofonele ocurente în poziția V; ele se aseamănă cu alofonele consoanelor ocurente în pozițiile C_3, C_2, C_1, fiind dependente, ca și acestea din urmă, de poziția V, nu pot contracta accent și nu pot figura ca atare în poziția V, fiind în distribuție complementară cu variantele silabice admise în această poziție. Această caracteristică justifică termenii *semivocale* și (uneori) *semiconsoane*, folosiți pentru clasarea variantelor asilabice ale vocalelor. Prin urmare, semivocalele ar trebui să aparțină unei clase de sunete care nu sînt nici vocale, nici consoane. Considerăm însă că nu se poate vorbi de o clasă intermediară de foneme, la limita dintre vocale și consoane, ci de *alofone asilabice* ale vocalelor, deoarece, deși nu sînt admise în nucleul silabic V, ele rămîn legate structural de acest nucleu, formînd segmente vocalice complexe — *diftongi* și *triftongi* — în structura silabei. Face excepție de la această regulă varianta asilabică [i̥], numită „[i̥] final șoptit" (uneori și „pseudo [i̥] final"), care apare totdeauna în poziție postconsonantică, mai ales dacă avem în vedere că această realizare a fonemului /i/ este, în poziție

finală, înainte de /#/, morfem de marcă a pluralului unor substantive sau morfem de marcă a persoanei în paradigma unor timpuri verbale.

Această distribuţie diferenţiată a variantelor fonemelor vocale în dependenţă de poziţiile V pe de o parte, V_2, V_1, V_0 pe de altă parte, impune descrierea separată a alofonelor fonemelor vocale :

a) *alofone silabice,* dependente de poziţia V ;

b) *alofone asilabice,* dependente de poziţiile V_2, V_1, V_0, care postulează introducerea în teoria fonologică a limbii române a conceptelor *diftong* şi *triftong,* desemnînd segmentele vocalice complexe în structura silabei.

5° Folosirea procedeului comutării în cadrul unor modele de structuri silabice, realizate prin unităţi lexicale monosilabice, ne scuteşte în bună măsură de obligaţia de a apela de fiecare dată în descrierea fonologică la corespondenţa corelaţiilor din planul semnificantului cu corelaţiile din planul semnificatului şi, cu atît mai mult, de a implica în discuţie latura nonmanifestă a semnului lingvistic, care este sensul. Chiar atunci cînd afirmăm că două unităţi fonemice reprezintă foneme diferite, dacă substituirea lor reciprocă introduce o diferenţă de sens, ori că două unităţi avînd forme diferite sînt totuşi identice, dacă substituirea lor reciprocă nu introduce o diferenţă de sens, avem în vedere, de fapt, funcţia distinctivă specifică fonemelor ca unităţi monoplane de a nu avea ele însele sens, ci de „a introduce o diferenţă de sens" în calitatea lor de componente ale unui semnificant.

De asemenea, de data aceasta, nu ne-am referit direct la trăsăturile distinctive, ci ne-au interesat numai relaţiile unităţilor fonemice din clasele KV şi KC, ocurente în diferite poziţii ale structurii silabice, şi le-am clasat potrivit comportamentului lor distribuţional, după cum prezenţa lor în structura silabei este o implicaţie structurală ori este facultativă. Acest lucru are însă nevoie de o explicaţie. Caracterul facultativ al unităţilor marginale nu înseamnă lipsa lor de valoare informaţională în structura silabei ca secvenţă sintagmatică a unui semnificant, ci este legată exclusiv de existenţa silabei ca structură sintagmatică minimală. De exemplu, într-o silabă realizînd modelul $C_3C_2C_1V_1$, analog semnificantului monosilabic [straj] *(strai)*, prezenţa poziţiilor C_3, C_2, C_1, V_1, în care sînt ocurente variante ale fonemelor din clasa KC şi varianta asilabică [j] a lui /i/ din clasa KV, este facultativă pentru realizarea structurii silabice ca atare, deoarece ea poate exista şi în formele $C_2C_1VV_1$, C_1VV_1 sau V, întrucît existenţa silabei este condiţionată numai de poziţia centrală V, dar fiecare dintre aceste modele reprezintă alt semnificant, adică [traj] *(trai)*, [raj] *(rai)*, [aj] *(ai)* [a] *(a)*, semnificînd {trai, rai, ai, a}, deci alte semnificate, diferite de semnificatul {strai}.

Referinţa la sens poate avea şi alte aspecte, dacă avem în vedere, de exemplu, omonimia şi sinonimia ; fără a intra în detalii, sensurile {par} (substantiv) şi {par} (verb), {care} (substantiv) şi {care} (pronume) etc., sînt evident diferite, deşi semnificantele lor sînt întru totul asemănătoare, avînd aceeaşi structură silabică, realizată prin aceleaşi variante, ale aceloraşi foneme, din aceleaşi clase.

Prin urmare, ar fi greşit ca din asemenea diferenţe de sens să deducem diferenţe corespunzătoare în planul semnificantelor, în structura lor fonologică, după cum tot greşit ar fi ca din diferenţe în structura fonologică,

cum sînt [rană] și [plagă], [zice] și [spune], [dar] și [cadou] etc., să deducem diferențe corespunzătoare de sens.

Toate acestea arată că, în aplicarea procedeului comutării și în cercetarea relațiilor în care se află fonemele în structura fonologică, în vederea clasării și a inventarierii lor, corespondența corelațiilor dintre cele două planuri nu trebuie dedusă, ci constatată, avînd drept bază de plecare, în aplicarea regulilor de corespondență, corelațiile din planul semnificantului, nu invers. De asemenea, reiese că cel mai potrivit cadru al segmentării și comutării este structura fonologică în limitele silabei, deoarece, dacă stabilim toate modelele de structuri silabice realizabile prin segmentarea semnificantelor, obținem un instrument operațional care presupune funcția „a introduce o diferență de sens" și nu mai este nevoie să ne bazăm pe criteriul destul de relativ și adesea vag al asemănării fizice a sunetelor apropiate și echivalente, care constituie fonemul.

Dar comutarea legată de funcția „a introduce o diferență de sens", cît și definirea unităților prin relațiile lor în lanțul structural presupun că fonemele au fost deja izolate, deoarece distribuția trebuie să opereze cu fapte materiale, cu diferite modalități concrete de realizare a fonemelor; fonemul ca atare nu poate să nu reprezinte o realitate materială exprimată în trăsături distinctive, dacă admitem că însușirea fundamentală a oricărei informații este de a avea un purtător material, care, în cazul nostru, este trăsătura (sau trăsăturile) prin care un fonem se distinge de celelalte foneme ocurente pe aceeași poziție structurală. Acest punct de vedere a determinat și extinderea pe care am dat-o în paragrafele anterioare analizei fonologice în trăsături distinctive și preocuparea pentru construirea modelelor de structuri silabice și de clase de foneme.

3.10. Poziția structurală a fonemelor

Termenul *poziție* cu determinanții *structurală, fonologică, contextuală, de substituție* nu se referă pur și simplu la locul pe care îl ocupă un termen oarecare în succesiunea lineară a textului, ci la locul unei unități minimale a sistemului la un anumit nivel de integrare al limbii, în construcția organizată a unei structuri specifice, în calitatea ei de element al unei clase a sistemului dat și definită prin relații specifice cu unitățile coocurente în pozițiile contextuale anterioară și posterioară. Cu acest înțeles am folosit termenul *poziție* cînd am introdus în descriere problemele legate de paradigmă și sintagmă, corelație și relație, opoziție și contrast, comutare și substituție, distribuție etc; unele detalii s-au precizat mai ales în construcția prin sinteză a modelelor de structuri silabice și de foneme și în discuția generală privind reducția variantelor.

Dar introducerea univocă a conceptului *poziție* în descrierea lingvistică impune și alte precizări, mai ales în legătură cu descrierea și reducția variantelor diferitelor clase și serii de foneme.

1° Conceptul *poziție structurală fonologică* trebuie înțeles numai în dependență de trăsăturile distinctive avînd caracter nonconstant și în raport cu care se pot defini două categorii de poziții P : P în care trăsăturile nonconstante nu se transformă sub influența contextului, ci își păstrează statutul

inițial; P în care trăsăturile nonconstante se transformă sub influența contextului. Spre deosebire de situația trăsăturilor nonconstante, în raport cu trăsăturile constante nu se pot stabili diferite poziții, întrucît ele își păstrează statutul inițial în orice condiții structurale.

Din acest punct de vedere, trăsăturile aparținînd diferitelor diviziuni comportă o clasare diferențiată în raport cu clasele de foneme pe care le definesc și cu comportamentul lor în diferite poziții. Trăsăturile constante, care nu se transformă prin operatorul P, pot fi considerate *primare*, iar cele care se transformă, *secundare*. În fiecare dintre cele trei diviziuni de trăsături specifice fonemelor consoane unele sînt constante, păstrîndu-se ca atare în orice condiții contextuale, altele sînt nonconstante, fiind supuse transformării. Astfel, fără a intra în detalii, putem spune că dintre trăsăturile diviziunii I, 1 sonor, 2 surd, 3 sonant, trăsătura 3 este totdeauna constantă, deoarece apare ca atare în modelele fonemelor /m, n, l, r/ în orice poziție structurală; în schimb, trăsăturile 1 și 2, reprezentînd opoziția binară *sonor* vs *nonsonor (surd)*, pot fi socotite nonconstante deoarece se păstrează ca atare în unele poziții, dar sînt supuse transformării în dependență de caracterul *sonor* sau *nonsonor* al termenului următor. Dintre trăsăturile diviziunii II, 1 întrerupt, 2 continuu, 3 neomogen, sînt constante 2 și 3; 1 întrerupt, în structura modelului fonemelor /m, n/, este o trăsătură nonconstantă, deoarece se transformă în opusul ei, dacă în contextul posterior se află o consoană caracterizată prin 2 continuu. În mod asemănător se pot clasa și trăsăturile diviziunii III; de exemplu, din modelul KC312, reprezentînd fonemul /n/, trăsătura 2 dental este nonconstantă (ca și 1 întrerupt), deoarece se transformă în 3 palatal sau 4 velar sub influența unui context posterior corespunzător.

Pentru clasarea trăsăturilor distinctive în constante și nonconstante, primare și secundare este edificatoare alternanța consonantică și vocalică la nivelul alomorfelor morfemelor. Astfel, în mod curent se înregistrează alternanțele consonantice *k/č, g/ğ, t/ţ, d/z, s/ʃ, s(t)/ ʃ(t)*, *(ʃ)k/ (ʃ)t, sk/ʃt, z/ʒ* în alomorfe radicale ca [berbek / berbeči̯, ung/unği̯, pot/poţi̯, brad/brazi̯] (*berbec/berbeci, ung/ungi, pot/poți, brad/brazi*) etc., și alternanțe vocalice ca *à/è, ă/e, î/i, a/ă, oà/o, eà/e, î/i, ă/e, o/oa, o/u*, în alomorfe radicale ca [băjat/băjeţi̯, văr/veri̯, sfînt/sfinţi̯, lampă/lămpi̯] (*băiat/băieți, văr/veri, sfînt/sfinți, lampă/lămpi*) etc.

2° Introducerea conceptului *transformare* presupune, la acest nivel, o situație *primară, absolută* (sau *generică*), care se supune transformării în dependență de poziția structurală și din care derivă trăsături relaționale secundare sau derivate. În legătură cu acest aspect, se pune întrebarea dacă există posibilitatea de a izola o poziție structurală P în care un fonem (ori o serie de foneme) să se realizeze în forma primară corespunzătoare invariantei fonemice. Practic, o asemenea situație nu poate fi identificată, deoarece, chiar dacă poziția dată se află într-o distribuție care nu influențează direct realizarea unităților fonetice ocurente, deci nu implică transformarea vreunei trăsături nonconstante, intervin varietățile necondiționate, libere, iar probabilitatea realizării identice ori diferite a unui fonem în această poziție este, teoretic, egală cu 50%. Din punct de vedere teoretic însă, putem face abstracție de varietățile necondiționate și să presupunem o poziție *inițială*,

primară, în care o clasă fonemică se realizează ca sunet-tip, într-o variantă corespunzătoare invariantei teoretice, avînd o structură de trăsături distinctive echivalentă cu modelul construit teoretic prin sinteză; pentru că orice poziție se definește prin însușirile claselor fonemice realizate în vecinătățile ei imediate, deci prin termenii relațiilor sintagmatice contractate, este necesar să admitem că distribuția în poziția dată nu influențează în sens transformațional nici una dintre unitățile clasei ocurente în nici una dintre trăsăturile nonconstante componente. Această poziție *inițială* sau *primară* o putem nota convențional P_0, deci „poziție *zero*", considerînd-o operator transformațional care nu introduce modificări sesizabile în modelul fonemic dat.

3° În comparație cu P_0, celelalte poziții sînt derivative și le vom nota în ordinea convențională $P_1, P_2, P_3, \ldots P_n$, definindu-le prin regulile specifice în a căror formulare figurează următoarele date:

a. alofonul ori mulțimea (seria, clasa) de alofone ocurente în poziție primară P_0, constituind starea inițială a obiectelor fonologice implicate într-o regulă de transformare ori de derivare R1, R2, R3 etc., sau T1, T2, T3 etc., sau Rpal, Rlab, Rdevoc etc., sau Tpal, Tlab, Tdevoc etc. (cf. *supra*, 3.8.);

b. semnul →, semnificînd {*se rescrie fonetic prin* (*ca*)}, ori semnul ⇒, semnificînd {*se transformă în*};

c. alofonul ori mulțimea (seria, clasa) de alofone ocurente în poziția corespunzătoare regulii pe care o formulăm și care rezultă din aplicarea regulii respective de transformare;

d. contextul sau distribuția definind poziția ca operator de transformare corespunzătoare regulii formulate. De exemplu, dacă vrem să formulăm regula alomorfelor palatalizate ale seriei KV /a, o, u/, pe care o notăm convențional R1 (sau Rpal, sau Tpal), vom scrie: R1: [a, o, u] → [ȧ, ȯ, u̇] în P_1, definită în contextele C_1 [č, ğ] ... și V_1[ḙ, j] ..., sau Tpal:

[a, o, u] ⇒ [ȧ, ȯ, u̇] în P_1, definită în contextele $C'_1, \ldots, V'_1 \ldots$; sau $\downarrow \begin{matrix} P_0\, a, o, u \\ P_1\, \dot{a}, \dot{o}, \dot{u} \end{matrix}$

în contextele $C'_1 \ldots, V'_1, \ldots$, ceea ce înseamnă că fiecare unitate a mulțimii P_1 corespunde unei singure unități a mulțimii P_0, în condițiile contextuale care definesc P_1, adică fiecare unitate a mulțimii P_0 se transformă într-o singură unitate corespunzătoare a mulțimii P_1, care constituie operatorul de transformare a unei trăsături nonconstante într-o trăsătură secundară, condiționată implicit de contextul dat.

4° Unitățile mulțimii P_0 [a, o, u] sînt echivalente cu unitățile corespunzătoare ale mulțimii P_1 [ȧ, ȯ, u̇], deoarece [a] vs [o] vs [u] = [ȧ] vs [ȯ] vs [u̇], deci testul comutării poate fi aplicat exclusiv între termenii aceleiași mulțimi $P_0, P_1, P_2 P_3, \ldots$ și nu se admite, principial, o formulare ca [a] vs [ȯ], sau [a] vs [u̇], sau [o] vs [u̇], atîta timp cît nici o unitate a mulțimii P_0 nu este admisă în P_1, după cum nici o unitate a mulțimii P_1 nu este admisă în P_0, decît dacă operăm asupra elementelor de transformare. Dacă două variante ale unui fonem ori ale unei serii de foneme se află în variație liberă, nu este exclus ca raportul de comutare să se realizeze între elemente diferite, care țin de două mulțimi diferite, ca de exemplu, alofonele devocalizate [ḁ, e̥, i̥, o̥, u̥, ḁ̆, î̥], în variație liberă cu seria [a, e, i, o, u, ă, î].

Ceea ce trebuie însă reţinut dintr-un raport de tipul

| P_0 *a, o, u* ↓ P_1 *ȧ, ȯ, u̇*, sau | P_0 *a, ă, î* ↓ P_2 *å, ă̊, î̊*, sau | P_0 *a, e, i, ă, î, o, u* ↓ P_3 *ḁ, e̥, i̥, ḁ̆, î̥, o̥, u̥*

este faptul că în această formulare unităţile mulţimii P_0 sînt între ele în distribuţie contrastivă, după cum unităţile mulţimii P_1 sînt tot în distribuţie contrastivă, adică în raport de comutare pe poziţii de substituţie corespunzătoare, iar unităţile corespunzătoare ale mulţimilor P_0 şi P_1 sînt în distribuţie complementară; cu alte cuvinte, unităţile fiecărei mulţimi P_0, P_1, P_2, P_3, reprezentînd clase KV diferite, deci [a] vs [o] vs [u] = [ȧ] vs [ȯ] vs [u̇], [a] vs [ă] vs [î] = [å] vs [ă̊] vs [î̊] etc., ceea ce înseamnă că se află în raport de comutare, iar unităţile corespunzătoare din mulţimile P_0 şi P_1, P_2, P_3 reprezintă aceleaşi clase KV de unităţi echivalente deci KV /a, o, u/ → P_0[a, o, u] = P_1[ȧ, ȯ, u̇] = P_3[ḁ, o̥, u̥]; KV /a, ă, î/→P_0 [a, ă, î] = P_2 [å, ă̊, î̊] = P_3 [ḁ, ḁ̆, î̥] etc.

5° Revenind la modul în care am definit poziţia primară P_0, ca bază subiacentă a oricărei transformări condiţionate de P_1, P_2, P_3, . . ., se pune întrebarea dacă unităţile ocurente în P_0 le notăm fonologic, deci / /, ori fonetic, deci [ ]; răspunsul depinde de modul în care interpretăm semnul →; dacă eliminăm din discuţie o poziţie P_0, în care orice fonem se realizează într-o variantă corespunzătoare invariantei fonemice, atunci R1, R2, R3 etc., fiind reguli de realizare fonetică a unor serii de foneme, pun în corespondenţă reprezentarea fonologică a unităţilor seriei date cu reprezentarea lor fonetică şi vom scrie, de exemplu, că /a, o, u/ → [a, o, u] în contextul . . ., iar semnul → poate fi citit ,,fonemele /a, o, u/ se realizează fonetic ca [a, o, u] în contextul . . .". Dar dacă avem în vedere pe de o parte că raportul dintre poziţia primară P_0 şi poziţiile de transformare P_1, P_2, P_3 . . . este un raport de transformare, iar pe de altă parte că *nu se transformă fonemul*; deoarece, ca invariantă, el rămîne, identic cu el însuşi, indiferent de varianta în care este incorporat, ci *se transformă sunetele* prin care este reprezentat fonemul, atunci ni se pare mai potrivit ca şi alofonele reprezentînd fonemele în poziţia primară P_0 să le reprezentăm fonetic , adică în [ ]. În această situaţie, putem scrie că P_0 [a, o, u] → P_1 [ȧ, ȯ, u̇] sau că [a, o, u] + P_1 ⇒ [ȧ, ȯ, u̇], sau că [a, ă, î] + P_2⇒ [å, ă̊, î̊] ş.a.m.d.

În schimb, dacă lucrăm cu modele de clase de foneme şi de variante construite teoretic din simboluri de trăsături distinctive, aşa cum am procedat în 3.8., nu mai este nevoie să distingem reprezentarea fonologică de cea fonetică.

6° În vederea descrierii alofonelor fonemelor KV, putem folosi următoarele simboluri de poziţii structurale fonologice:

P_0 = poziţie primară sau iniţială;
P_1 = poziţie de transformare prin palatizare, Tpal;
P_2 = poziţie de transformare prin labializare Tlab;
P_3 = poziţie de transformare prin devocalizare, Tdevoc;
P_4 = poziţie de prelungire a duratei prin accentuare, Tacc;
P_5 = poziţie de asilabizare prin pierderea calităţii de nucleu silabic, Tasil.

Pentru descrierea alofonelor KC, vom folosi următoarele simboluri de poziţii structurale fonologice :

P'_0 = poziţie primară sau iniţială ;
P'_1 = poziţie de transformare prin palatalizare, Tpal ;
P'_2 = poziţie de transformare prin labializare, Tlab ;
P'_3 = poziţie de transformare prin fricatizare, Tfric.

Fiecare poziţie se defineşte prin reguli de transformare formulate în termeni legaţi de context ; de exemplu, regula realizării P_1 a seriei [a, o, u] specifică transformarea provocată de contextul de stînga C'_1..., [$\hat{e}$]..., [j]..., transformare care este Tpal, deci, modifică într-o anumită măsură trăsătura de localizare a acestor vocale, şi care aparţine diviziunii II : O1 central pentru [a] şi O3 labial pentru [o, u] (cf. şi *supra*, 3.8.). Regula Tlab modifică trăsătura O1 central caracteristică seriei [*a, ă, î*] ; regula privitoare la seria [m, n] în poziţia P_3 de transformare prin fricativare Tfric afectează trăsătura 1 întrerupt din diviziunea II, caracteristică modelului acestor consoane. Este evident că în regulile definind diferitele poziţii nu se pot reţine toate modificările condiţionate de contextele specifice. Astfel, palatalizarea în P_1 a seriei [a, o, u] operează nu numai asupra trăsăturii de localizare din diviziunea II, ci, în cazul vocalelor nonînchise [a, o], se realizează şi printr-o uşoară închidere, adică prin modificarea trăsăturilor 1 deschis şi, respectiv, 2 mediu din structura modelelor celor două foneme. Dar pentru că regulile formulate trebuie să fie cît mai generale, sîntem puşi în situaţia de a renunţa la unele detalii. În felul acesta, este posibil ca, după ce am formulat toate regulile contextuale ale poziţiilor de transformare P_1... P_n, să considerăm că P_0 se defineşte în oricare alt context dintre cele necuprinse în regulile celorlalte poziţii şi să spunem că /a, ă, î, e, i, o, u/ → [a, ă, î, e, i, o, u] în contextul #...#, adică în orice poziţie V a unui model de silabă V, şi că /b, p, d, t / etc.→[b, p, d, t] etc. din contextul ↑...$C_1(V_2, V_1)$ V etc.

Schema fonologică propusă este una dintre cele mai simple şi ea poate fi rafinată şi îmbunătăţită în continuare prin clasarea poziţiilor P în dependenţă de comportamentul tuturor trăsăturilor distinctive constante şi nonconstante din diviziunile corespunzătoare KV şi KC. De asemenea, nu am avut în vedere diverse variante poziţionale, cum sînt realizările cu indice asilabic ale unor vocale, ca în [^{w}om *(om)*, ^{i}in *(in)*, ^{w}un *(un)*] etc., realizările explozive ale unor consoane ca [$\overset{<}{p}$a, $\overset{<}{b}$a, $\overset{<}{t}$a, $\overset{<}{d}$a, $\overset{<}{k}$a, $\overset{<}{g}$a] etc., realizările aspirate ale unor consoane ca în [rup^{h}, tub^{h}, bat^{h}, kad^{h}, sak^{h}, rog^{h}] etc., socotind că sînt mai puţin importante şi, deşi realizarea lor ca atare nu poate fi contestată, neglijarea lor în descriere nu influenţează asupra reducţiei variantelor, cu atît mai mult, cu cît realizarea unora dintre ele (cu excepţia variantelor explozive) este facultativă.[15]

---

[15] Variantele vocalice cu apendice asilabic facultativ [^{j}e, ^{j}i, ^{w}o, ^{w}u, ^{ə}a, ^{ə}ă, ^{î}i], variantele consonantice explozive [$\overset{<}{p}$, $\overset{<}{b}$, $\overset{<}{t}$] etc., implozive-explozive [$\overset{><}{p}$, $\overset{><}{b}$, $\overset{><}{t}$] şi aspirate [p^{h}, b^{h}, t^{h}] etc. sînt descrise de Vasiliu, 1965, p. 107–108 şi 124–126, ca segmente monofonematice. În privinţa realizărilor [<, ><, >] cf. şi *supra*, în 3.7., unde am propus o întindere mai mare a fenomenului *explozie, explozie-imploziune, imploziune*, la întregul sistem consonantic şi la alofonele asilabice ale vocalelor în contexte corespunzătoare.

3.11. Alofonele silabice ale vocalelor

1° *Alofonele primare sau iniţiale* ale vocalelor sînt realizări în poziţia P_0 (operator Tzero), articulate ca sunete-tip echivalente modelelor invariantelor fonemice, fără modificări sesizabile ale trăsăturilor caracteristice din cele două diviziuni specifice vocalelor. Aceste alofone constituie starea fonetică primară, subiacentă, reprezentînd fonemele şi formînd baza derivării variantelor condiţionate de distribuţia complementară în P_1, P_2, P_3... prin modificarea trăsăturilor nonconstante.

Poziţia P_0 se defineşte prin reguli în care sînt implicate toate contextele posibile, cu excepţia celor în care se realizează P_1, P_2, P_3... Întrucît cele trei serii de vocale KVO1 centrale, KVO2 palatale şi KVO3 labiale se comportă la fel în unele contexte şi în mod diferit în alte contexte, există două moduri de a formula regulile realizării lor ca alofone primare:

a. să stabilim reguli pentru fiecare serie în parte, în concordanţă cu regulile realizării celorlalte variante în P_1, P_2, P_3...;

b. să stabilim regula generală şi regulile parţiale exclusiv pentru alofonele primare, independent de modul în care se grupează fonemele la realizarea în celelalte poziţii. Adoptăm procedeul b.

R1: /a, ă, î, e, i, o, u/ → [a, ă, î, e, i, o, u] în P_0 în următoarele condiţii:

(1) în contextul „# ... #", realizînd modelul de silabă V în poziţie izolată şi reprezentînd pronunţarea standard a sunetului-tip sau numele literelor corespunzătoare fonemelor vocale, ca în enunţurile metalingvistice de tipul „/a, ă, î/" *sînt vocale centrale; „/o/" este o vocală posterioară medie; „i" este o literă mică;*

(2) în contextul # ..., realizînd modelul de silabă V din structura silabică a unor cuvinte: [a] *dă*, [ă] *la*, [î]*napoi*, [e]*levat*, [i]*deal*, [o]*raş*, [u]*na*;

(3) în contextul ...V_1, în modelul de silabă (C_1) VV_1, exceptînd din C_1 pe [č, ğ]: [*(r)[a]j*, *(d)[a]j*, *(d)[ă]j*, *(m)[î]j*, *(ţ)[i]j (i—i) (d)[o]j*, *[u]jtă* *(d)[a]w*, *n[o]w*] (*(r)ai*, *(d)ai*, *(d)ăi*, *mîi*, *(ţ)i-i*, *(d)oi*, *uită*, *(d)au*, *(n)ou*).

R2: /a, o, e, i/ → [a, o, e, i], în modelul de silabă V, în poziţie izolată # ... #, ca semnificante monosilabice ale unor cuvinte: [*a*] {*a*}, [o] {o}, [e] {e}, [i] {i}.

R3: /e, i/ → [e, i], în modelul de silabă (C_3, C_2) C_1V(V1, C_1), în contextul (C_3, C_2) C_1... (V_1, C_1), indiferent dacă C_1... este palatală ori nonpalatală: [*d[e]*, *č[e]*, *ğ[i]r*, *ʃt[e]rg*, *str[i]g*] (*de*, *ce*, *gir*, *şterg*, *strig*).

2° Alofonele palatalizate sînt realizări în poziţia P_1 (operator Tpal) ale seriei primare [a, o, u], care, în poziţia V din modelul de silabă $C_1V(V_1, C_1)$, în C_1 fiind ocurente palatalele [č, ğ][16], şi în modelul de silabă $(C_1)\,V_1V(V_1, C_1)$, în V_1 fiind ocurente palatalele [e̯, j], se articulează palatalizat, prin deplasarea localizării în zona palatului tare. Poziţia P_1 se defineşte prin regula:

---

[16] Întrucît în schema fonologică pe care o prezentăm considerăm că [k', g'] sînt alofone palatalizate ale KC /k, g/ şi le dăm o interpretare bifonematică, nu le-am inclus între fonemele palatale, aşa cum procedează Em. Vasiliu, 1965, p. 100, sub 2.1.4.4.

R4 : [a, o, u] ⇒ [ȧ, ȯ, u̇] în contextul :

(1) [č, ğ]... : [čȧs, čȯt, ču̇r, ğȧm, ğȯl, ğu̇lğu̇] *(ceas, ciot, ciur, geam, giol, giulgiu).*

(2) [e̯, j]... ; [t'e̯ȧsk, pl'e̯ȯsk, vr'e̯u̇n, jȧr, jȯd, ju̇te] *(teasc, pleosc, vreun, iar, iod, iute).*

Seriile [a, o, u] și [ȧ, ȯ, u̇], fiind în distribuție complementară, condiționată de pozițiile P_0 și, respectiv, P_1, sînt mulțimi de unități fonemic echivalente, reprezentînd mulțimea fonemelor */a, o, u/*, deoarece seria derivată [ȧ, ȯ, u̇] este reductibilă la seria primară [a, o, u] prin eliminarea operatorului Tpal. Opoziția dintre KV centrale și KV noncentrale se neutralizează în contextele (1) și (2), din care este exclusă ocurența centralelor /ă, î/.

3° *Alofonele labializate* sînt realizări în poziția P_2 (operator Tlab) ale seriei primare centrale [a, ă, î], care, în poziția V din modelul de silabă $(C_3, C_2, C_1, V_2, V_1)$ $V(V_1, C_1, C_2)$, dacă în V_1 se află una din labialele [o̯, w], se articulează labializat, datorită rezonatorului suplimentar labial caracteristic articulării [o̯, w]. Poziția P_2 se definește prin regula :

R5 : [a, ă, î] ⇒ [å, ă̊, î̊] în contextul :

(1) [o̯, w]... : [do̯år, o̯åse, (și wåse), lu/wă̊, lu/wî̊nd] ;

(2) (C2) C_1 [e̯ȯ, jȯ]... : l'e̯o̯år/bă, ini/m'jo̯å/ră] *(leoarbă, inimioară).*

Seriile [a, ă, î] și [å, ă̊, î̊], fiind în distribuție complementară, condiționată de poziția P_2, sînt mulțimi de unități fonemic echivalente, reprezentînd mulțimea fonemelor /a, ă, î/, întrucît seria derivată [å, ă̊, î̊] este reductibilă la seria primară [a, ă, î] prin eliminarea operatorului Tlab.

Privitor la regula R5, observăm că opoziția dintre KV deschise și KV nondeschise se neutralizează în contextul [o̯]..., poziție din care este exclusă ocurența nondeschiselor [ă, î] și [e].

Privitor la regulile R4 și R5, observăm că atît Tpal, cît și Tlab sînt însoțite și de o ușoară închidere sub influența contextului nondeschis anterior ; afectarea gradului de deschidere este mai accentuată la ordinul nonînchiselor și mai greu de sesizat la vocalele închise, ceea ce este firesc, deoarece trăsătura 3 închis este o constantă a vocalelor /u, î/ pe care le avem în vedere. De asemenea, menționăm că labializarea lui [a] în contextul R5 (2) este însoțită și de o ușoară palatalizare (deci avem [ȧ̊]) (cf. *supra*, 3.2., sub 5°) ; în folosul generalizării, am renunțat însă la notarea grafică a acestor aspecte dacă n-am socotit că este necesar.

4° *Alofonele devocalizate* sînt realizări mai mult ori mai puțin frecvente, lipsite mai mult ori mai puțin de vibrații glotale, ale întregii mulțimi de unități KV pronunțate ca atare, în variație liberă cu realizările „vocalizate", în poziția V, dintr-o structură silabică $(C_3, C_2) C_1 V$, aflată în poziție «*finală de cuvînt*». Devocalizarea este mai frecventă și mai completă, dacă silaba dată nu este accentuată intesiv sau tonic și, mai ales, dacă contextul

consonantic anterior este nonsonor[17]. În aceste condiții, putem pune la îndoială asurzirea vocalei [î], care, în româna standard, în finală de cuvînt, este totdeauna în silabă accentuată și precedată de sonanta [r], deci într-un context cu totul defavorabil devocalizării.

Deși devocalizarea este o transformare facultativă, menționăm totuși următoarea regulă a poziției P_3:

R6: [a, ă, e, i, o, u] ⇒ (facultativ) [ḁ, ḁ̆, e̥, i̥, o̥, u̥], în contextul $C_1 \ldots \#$,

în care în C_1 sînt ocurente consoane din clasa KC200.

Fiind în variație liberă, seriile [a, ă, e, i, o, u] și [ḁ, ḁ̆, e̥, i̥, o̥, u̥] sînt, în mod evident, echivalente, reprezentînd mulțimea fonemelor corespunzătoare.

5° *Alofonele lungi* sau *prelungite* sînt realizări ale celorlalte alofone silabice descrise pînă acum, care, dacă se află în silabă accentuată intensiv sau tonic, se articulează într-o durată de timp mai mare decît dacă silaba nu este accentuată. Să se compare: [ko/man/dà] (*comanda* = verb) vs [ko/màn/da] (*comanda* = substantiv); [a/lă/murì] (*a lămuri* = verb) vs [a/lằ/muri̥] (*alămuri* = substantiv); [a/kà/să] (*acasă* = Av locativ) vs [a/kà/sắ] (*acasă*? = Av în enunț interogativ emfatic). Întrucît accentele intensiv și tonic sînt unitățile suprasegmentale, poziția P_4 de realizare prelungită nu apare distinct de celelalte poziții structurale P_0, P_1, P_2, P_3, ci se suprapune uneia dintre ele, adică realizările fonetice primară, palatalizată, labializată, devocalizată sînt simultan și *accentuate* sau *neaccentuate*, deci mai lungi sau mai scurte, după cum silaba în care figurează este accentuată sau nu.

Poziția P_4 se poate defini prin:

R7: [ă, ă, î, e, i, o, u] ⇒ [à, ằ, î̀, è, ì, ò ù] sau în [á, ắ, î́, é, í, ó, ú]

în contextul: (1) silabă accentuată intensiv;
(2) silabă accentuată tonic.

Cu mențiunea că aici nu avem în vedere, deocamdată, valoarea contrastivă a accentului intensiv și nici valorile accentului tonic, ci numai raportul direct proporțional dintre intensitate sau înălțime și durata articulării secvenței vocalice în poziția V, echivalența celor două serii de alofone poate fi afirmată fără echivoc, întrucît în această situație se pot afla, principial, oricare dintre variantele definite prin regulile R1—R6. Menționăm, de asemenea, că creșterea duratei are loc în anumite limite admise de relațiile homosintagmatice în structura silabică internă și de relațiile heterosintagmatice dintre silabele unităților semnificante, limite determinate, în ultimă analiză, de necesitatea înțelegerii reciproce a colocutorilor.

---

[17] Asupra condițiilor care favorizează asurzirea vocalelor vezi, Alf Lombard, *La prononciation du roumain*, Uppsala, 1935, p. 137—140 și studiul lui Andrei Avram, 1961 (b), care menționează raportul direct proporțional dintre gradul de închidere și asurzire, frecvența mai mare a fenomenului la vocalele precedate de o singură consoană, favorizarea asurzirii de accentuarea paroxitonă, de ritmul mai accelerat (allegro) al emisiei și de lipsa valorii morfologice (deci a calității de morfem) ori fonologice a vocalelor aflate în asemenea poziții contextuale și situaționale.

6° Considerînd că cele cinci poziții P_0, P_1, P_2, P_3, P_4 au fost definite contextual prin regulile de realizare fonetică R1—R7 (cu rezerva că aceste reguli pot fi îmbunătățite și completate), dăm în continuare un tabel sinoptic al alofoanelor silabice reprezentate prin modelele fonemice analoge (la P_3, prin $\pm$, marcăm caracterul facultativ al realizării).

Tabelul pune în evidență, pe orizontală, seriile de alofone echivalente, aflate în distribuție complementară (în cazul P_3, și în variație liberă), reprezentînd și realizînd aceleași foneme, iar pe verticală, clasele de alofone în distribuție contrastivă, reprezentînd și realizînd foneme diferite aflate în raport de comutare. Operatorii 1, 2, 3, 4, reprezentînd trăsături din diviziunea III suplimentară 1 palatalizat, 2 labializat, 3 devocalizat, 4 prelungit, pun în evidență reductibilitatea variantelor simbolizate prin aceste modele.

Tabelul alofonelor silabice ale vocalelor

/KV/	P_0 R1, R2, R3	P_1 R4	P_2 R5	P_3 R6	P_4 R7
/a/	K11	K11[1]	K11[2]	K11 $\pm$ [3]	K11[4]
/ă/	K21	—	K21[2]	K21 $\pm$ [3]	K21[4]
/î/	K31	—	K31[2]	—	K31[4]
/e/	K22	—	—	K22 $\pm$ [3]	K22[4]
/i/	K32	—	—	K32 $\pm$ [3]	K32[4]
/o/	K23	K23[1]	—	K23 $\pm$ [3]	K23[4]
/u/	K33	K33[1]	—	K33 $\pm$ [3]	K33[4]

3.12. Alofone asilabice. Segmente vocalice complexe

1° În 3.2. (sub 6°) s-a dat o explicație caracterului continuu al timbrului vocalic, continuitate manifestată în posibilitatea trecerii gradate de la acut și difuz spre grav și compact și de la grav și difuz spre compact, și viceversa, de la compact spre acut și difuz și spre grav și difuz. Această trecere s-a înscris și într-un grafic relevînd mecanismul formării segmentelor vocalice complexe prin trecerea gradată în aceeași emisie neîntreruptă de la un aspect la alt aspect al timbrului vocalic, așa cum se realizează în acustica diftongilor și triftongilor limbii române. Precizăm aici că prin *segmente vocalice complexe* vom înțelege numai realizările din aceeași structură silabică, așa cum au fost sintetizate în modelele de structuri silabice în care apar segmentele V_1V, V_2V_1V, VV_1, în poziția V fiind ocurente *alofone silabice*, iar în V_2, V_1, *alofone asilabice*.

La baza acestor mișcări în continuitate de timbru vocalic se află mecanismul articulării în relații homosilabice implicînd gradul de deschidere și localizarea rezonatorilor F_1, F_2 în producerea segmentelor vocalice complexe.

Dacă avem în vedere ordinea, este posibilă emisiunea în aceeași unitate silabică a unor segmente vocalice complexe de la *închis* spre *nonînchis* și de la *anterior* (sau *palatal*) spre *nonanterior* (sau *nonpalatal*), deci spre *central* și *posterior*. Asemenea segmente complexe încep cu un segment

simplu din seria *închis anterior* [e, i] și continuă cu segmente *nonînchise* și *nonanterioare*, sau, mai precis, *mai puțin închise* și *mai puțin anterioare:* [jů, jė, jȯ, jå]; [e̯ȯ, e̯å]. Este exclusă emisiunea în aceeași structură silabică în ordinea ↑ a combinațiilor [i/ă, i/î, e/ă, e/î]. Tot în ordinea ↑, este posibilă emisiunea în aceeași structură silabică a unor segmente complexe în continuitate de la *închis* spre *nonînchis* și de la *posterior* spre *nonposterior* [wî̊, wå̊, wạ̊]; [o̯ạ̊]. Este exclusă emisiunea în aceeași structură silabică în ordinea ↑ a combinațiilor [u/u, u/i, u/e]; [o/ă, o/e].

Variația în gradul de deschidere *închis-nonînchis* poate fi însoțită de o mișcare mai complexă a localizării în ordinea *anterior-posterior-central*, ca în [jȯå̊, e̯ȯå̊], din care rezultă segmente complexe constituite din cîte trei segmente vocalice simple; în ordinea ↑, este exclusă realizarea unor segmente complexe din alte vocale.

Dacă avem în vedere ordinea ↓, este posibilă emisiunea în aceeași unitate silabică a unor segmente vocalice complexe de la *deschis* spre *nondeschis* și de la *central* spre *anterior* sau spre *posterior*, de la *posterior* spre *anterior* și de la *anterior* spre *posterior:* [aj, oj, ăj, îj, ej, uj, ij]; [aw, ow, ăw, îw, eẇ, uw, iẇ].

Din combinarea ordinii ↑ cu ordinea ↓, rezultă ordinea ↑↓, în care se realizează segmente vocalice complexe formate din cîte trei segmente simple: [jåj, jåw, e̯åj, wåj, e̯åw, oåw, wåw]; [jȯj, e̯ȯj; jej, jew]. În această ordine, sînt excluse alte combinații în româna standard.

2° Segmentele vocalice [e̯, j, o̯, w] identificate sînt alofone asilabice, deoarece, fiind ocurente în pozițiile V_2, V_1 din structura silabei, sînt unități dependente de alofonele silabice ocurente în poziția V. Din acest punct de vedere, ele sînt asemănătoare consoanelor, fiind, ca și acestea, elemente marginale în structura silabei; în același timp, așa cum am precizat mai înainte (cf. *supra*, în 3.9), alofonele asilabice ale vocalelor rămîn legate de nucleul vocalic V și aceste aspecte justifică termenii *semivocale* (sau *semiconsoane* pentru [j] și [w]), cu care sînt denumite de obicei.

Alofonele asilabice care se realizează în pozițiile V_2 și V_1 din segmentele vocalice complexe înfățișate mai sus aparțin seriilor anterioară [e̯, j] și posterioară [o, w]. Analiza în trăsături distinctive și reprezentarea structurii lor componențiale prin modele sintetice demonstrează că sînt variante ale vocalelor silabice corespunzătoare, de care nu diferă decît prin trăsătura complementară *5 asilabizare*, implicată de realizarea lor ca atare în poziții structurale fonologice asilabice, subordonate nucleului vocalic. Astfel, [e] și [e̯] aparțin clasei 2 mediu, 2 palatal, deci ambele reprezintă modelul KV22; [j] și [i̯] aparțin clasei 3 închis, 2 palatal, reprezentînd modelul KV32; [o] și [o̯] aparțin clasei 2 mediu, 3 labial, reprezentînd modelul KV23; [w] și [u̯] aparțin clasei 3 închis, 3 labial, reprezentînd modelul KV33.

Există totuşi şi elemente de diferenţiere între alofonele silabice şi cele asilabice: variantele asilabice sînt mai scurte decît cele silabice, emisiunea lor în unda fonică a semnificantului avînd o durată mai redusă; au un grad de închidere mai mare decît variantele silabice; astfel, [w] şi [j] (dar mai ales [j]) se pronunţă cu un zgomot de fricţiune care le apropie de consoanele fricative; întrucît am admis, că în condiţiile accentuării, creşterea intensităţii sau a înălţimii este însoţită şi de prelungirea duratei, faptul că alofonele asilabice sînt mai scurte determină excluderea lor din poziţia V, neputînd contracta accentul. Deci *asilabizarea* pe care am simbolizat-o prin *Tasil* constă în aceste elemente de diferenţiere între variantele asilabice şi cele silabice. Aşa cum am propus în 3.9, putem include *asilabizarea* în diviziunea III de trăsături complementare prin termenul *5 asilabizare*, pentru a o introduce în construcţia modelelor sintetice ale alofonelor asilabice, ca operator de transformare:

[e] ← KV22; [ḙ] ← KV22 [5]; [o] ← KV23; [o̭] ← KV23 [5]

[i] ← KV32; [j] ← KV32 [5]; [u] ← KV33; [w] ← KV33 [5]

Reprezentarea alofonelor silabice primare şi a alofonelor asilabice prin modele pune în evidenţă apartenenţa alofonelor asilabice la aceleaşi clase vocalice ca alofonele silabice primare corespunzătoare, amîndouă seriile de variante reprezentînd aceleaşi serii de foneme /e, i/ şi /o, u/.

3° Această intepretare fonologică bazată pe analiza în trăsături distinctive şi pe comparaţia dintre modelele construite prin sinteză nu este nici singura posibilă, şi nici singura în circulaţie în fonologia românească. De exemplu, identificarea corelaţiei de timbru palatal şi labial ale consoanelor la înlănţuirea în structură silabică cu vocalele palatale /e, i/ şi labiale /o, u/, din care rezultă *palatalizarea* sau *diezarea* şi, respectiv, *labializarea* sau *bemolarea* consoanelor precedente (cf. *supra*, în 3.2., sub 8°), este sursa unor teorii potrivit cărora alofonele [j, w] reprezintă fonemele consonantice /j, w/, diferite de clasa vocalelor corespunzătoare /i, u/, iar alofonele [ḙ, o̭] reprezintă numai timbrul *palatal* sau (în termeni acustici) *diezat* şi, respectiv, *labial (labio-velarizat)* sau *bemolat* al unor serii de foneme consoane cu statut fonemic de-sine-stătător în sistem, realizate ca segmente monofonemice. În cuvinte ca [t'ḙȧkă, s'ḙȧră, t̊o̭åkă, s̊o̭år'e] *(teacă, seară, toacă, soare)*, ar fi cîte patru, nu cîte cinci foneme, adică segmentele [-akă, -ară, -akă, -are], formate din cîte trei unităţi fonemice, şi segmentele monofonemice [*t'*, *s'*, t°, s°], consoane *palatale* sau *diezate*, şi *labiale* sau *bemolate* opuse fonemelor neutre /t, s/ realizate în [takă, sar'e]. În [lúpi̥, pómi̥, kînţ'i̥] *(lupi, pomi, cînţi)*, în poziţia finală n-ar fi un sunet vocalic [i̥], realizare asilabică specifică fonemului /i/, ci consoanele palatale [p', m', ţ'], reprezentînd seria fonemelor consoane palatale /p', m', ţ'/, distinctă de seria neutră /p, m, ţ/. În structurile silabice [l'ḙö̭år-, — m'jö̭å— din cuvintele [l'ḙo̭årkă, in'im'jo̭åră] *(leoarcă, inimioară)*, ar figura în poziţia C_1 consoanele [l̊', m̊'], realizînd foneme

din seria *labio-palatalizatelor* (sau *diezatelor-bemolizate)*, diferită de seria consoanelor neutre corespunzătoare[18].

Ceea ce ne interesează însă aici este consecința introducerii în sistemul fonologic al consoanelor limbii române a acestor trei serii fonemice distincte de seria neutră: segmentele vocalice complexe, realizînd structuri silabice de tipul V_2V_1V, V_1V și notate de noi [e̯ȧ, jȧ, e̯ȯ, jȯ, jů] etc. și [e̯ȯä, jȯä], nu mai pot fi socotite diftongi și, respectiv, triftongi, adică segmente în care figurează două și, respectiv, trei variante vocalice, unități concret reperabile din punct de vedere fizic segmental, ci *pseudodiftongi* sau vocale *diftongoide*, variante monofonemice combinatorii ale vocalelor /a, o, u/, realizate în contextul consoanelor *palatale*, *labiale* și *palatale-labiale* (sau *palatale rotunjite)*. În ceea ce privește „diftongii" [e̯ȧ, jȧ, jȯ, jů, jė, o̯ȧ, wå, wå̆, wî̊], realizînd modele silabice de tipul V_1V... la început de cuvînt sau de silabă, ele reprezintă grupurile *iod* + vocală, respectiv *digamma* + *vocală*, în care *iod* și *digamma* reprezintă fonemele consoane /j, w/; tot așa ar fi situația diftongilor [aj, oj, ăj] etc., [aw, ow, ăw] etc. și a triftongilor [jȧj, jȯj, jej], [jȧw, jew, waw] etc., care nu sînt segmente vocalice complexe, ci grupuri de consoane și vocale, adică realizează structurile C_1V, VC_1 și C_1VC_1.

În aceeași intepretare, sistemul vocalic românesc, în care n-ar exista diftongi și triftongi, este format din cinci foneme vocale, [e, j], reprezentînd variante ale fonemelor /ă, î/ după consoane din seria palatalelor, cu mențiunea că, în româna literară, se manifestă tendința ca /e, i/ să devină foneme autonome, distincte de /ă, î/[19].

Descrierea fonologică prezentată (cu totul sumar), urmărind simplificarea sistemului fonologic românesc prin reducerea la cinci a numărului vocalelor, nerecunoașterea statutului fonologic al alofonelor asilabice [e̯, j, o̯, w] și al diftongilor și triftongilor, de fapt lărgește considerabil inventarul fonemelor consoane, la 72 de invariante, ceea ce face ca româna să apară

---

[18] Descrierea sistemului fonetico-fonologic al limbii române pe baza fenomenelor de coarticulație este pe larg argumentată mai ales în următoarele lucrări amplu discutate în lingvistica românească din ultimele decenii: E. Petrovici, *Le pseudo* i *final en roumain*, în BL, II, 1934, p. 86–97; idem, 1950; idem 1952; idem 1956, *La fonction phonologique des „diphtongues" roumaines* ᵉ*a*, ⁱ*a et leur rapport avec les phonèmes*, în RL, I, 1959; p. 25–28; *Un fonem sau două foneme? Aplicarea probei comutării la stabilirea statutului fonologic al semivocalelor românești* $e^{(i)}$ *și* $o^{(u)}$, în SCL, XII, 1961, p. 7–9; E. Petrovici și P. Neiescu: *Un fonem sau două foneme? În legătură cu fonemele consonantice diezate în limba română*, în FD, I, 1958, p. 53–57; *Un fonem sau două foneme? II. În legătură cu fonemele consonantice bemolate finale în limba română*, în FD, II, 1959, p. 53–58.

[19] Iată sistemul fonologic al limbii române după Petrovici, 1956: sistemul vocalic are cinci unități cu două clase de localizare – nelabială și labială; după consoană neutră apar variantele /u, o, a, ă, î/; după consoană palatalizată, apar variantele /ů, ȯ, ȧ, e, i/ *(op. cit.*, p. 9); în sistemul consonantic se înregistrează patru clase:

1 consoane neutre: — p b m f v t d n s z ţ ş j l r k g h — — —
2 palatalizate: — p′ b′ m′ f′ v′ t′ d′ n′ s′ z′ ţ′ ş′ j′ l′ r′ k′ g′ h′ č ğ i̯
3 labio valarizate: — u̯ p° b° m° f° v° t° d° n° s° z° ţ° ş° j° l° r° k° g° h° — — —
4 labio-palatalizate: — p′° b′° m′° f′° v′° t′° d′° n′° — — — — — l′° r′° k′° g′° — č° ğ° i̯°

(op. cit., p. 15).

ca limbă de tip consonantic; nu este greu de recunoscut în această interpretare un calc după fonologia limbii ruse, care are șase vocale și în al cărei sistem consonantic opoziția *consoană dură / consoană moale* constituie una dintre cele patru diviziuni de trăsături distinctive în clasarea fonemelor consoane.[20]

4° În altă descriere a sistemului fonologic al limbii române, semivocalele [e̯, j, o̯, w] sînt socotite variante ale fonemelor vocale corespunzătoare, care apar însă precedate și / sau urmate de *„jonctură silabică"*, notată /+/ și interpretată ca un „zero consonantic" între două vocale, ceea ce determină realizarea uneia dintre vocale ca semivocală și gruparea ei în aceeași silabă, deci în același segment vocalic complex cu vocala următoare sau precedentă, ca urmare a transformării ei în variantă asilabică prin operatorul de transformare „aceeași silabă cu altă vocală" [21].

Prima dintre aceste interpretări arată pe de o parte că, deși existența fizică a variațiilor de timbru vocalic în procesul coarticulării se recunoaște ca atare, ea nu este văzută ca reprezentare în cadrul sintagmatic al unor segmente vocalice complexe, în a căror structură fonologică se realizează una sau două variante asilabice și o variantă silabică a două sau trei foneme vocalice distincte, ci se interpretează ca o „culoare" de timbru al consoanelor din clasele menționate; cu alte cuvinte, în procesul coarticulării sintagmatice, deși vocalele domină organizarea sintagmatică a silabei, ele nu influențează realizarea într-o variantă ori alta a consoanelor precedente; din contra, consoanele, aparținînd generic celor patru clase distincte prin trăsături de timbru, sînt elemente care influențează realizarea unor „pseudodiftongi" și „pseudotriftongi". Prin urmare, opoziții ale unor semni-

---

[20] În aceeași publicație în care E. Petrovici descrie sistemul fonematic românesc în modul arătat mai înainte (SCL, VII, nr. 1–2, 1956), Al. Rosetti, în articolul *Despre sistemul fonologic al limbii române*, p. 20–25, pune sub semnul întrebării schema fonologică propusă de E. Petrovici prin generalizarea opozițiilor *consoană dură / consoană moale, consoană labializată / consoană nelabializată*, suprimarea diftongilor [e̯a, o̯a] și reducerea numărului vocalelor la cinci. În același loc, p. 27–35, Em. Vasiliu, în *Cîteva observații asupra sistemului fonologic al limbii române*, supune unor judicioase observații critice sistemul propus de E. Petrovici, mai ales în privința existenței opozițiilor vocalice dependente sau independente de consoanele anterioare, și susține influența vocalelor asupra consoanelor anterioare, dependența atît a consoanelor, cît și a vocalelor de vocalele următoare; în felul acesta, autorul combate părerea lui E. Petrovici că româna ar fi o limbă de tip consonantic.

[21] cf. Em. Vasiliu, *On the Category of „Semi-Vowels" in Rumanian*, în *Studia linguistica*, 1961 (a), p. 29–33, și *Fonologia limbii române*, 1965, p. 101–106. În a doua lucrare, p. 105–106, autorul crede că în corelațiile [lew : le^{w}u, lej : le^{j}i] *(leu : leu', lei : lèii)*, cărora le corespund, în planul conținutului, corelațiile *singular nearticulat : singular articulat, plural nearticulat : plural articulat*, putem considera că avem a face cu o corelație între un cuvînt în care vocala finală este grupată în aceeași silabă cu vocala imediat precedentă [lew, lej] și un cuvînt în care vocala finală este separată prin tăietură silabică de vocala imediat precedentă [le^{w}u], [le^{j}i], structura cuvintelor fiind identică : CVV, dar în al doilea caz, între V și V apare tăietura silabică /+/. Avantajele și dezavantajele introducerii *joncturii silabice* în teoria fonologică a limbii române au fost puse în evidență de Andrei Avram, *Interpretarea fonologică a semivocalelor inițiale de silabă în limba română*, în SCL, XVII, 1966, p. 543–544. De altfel, însuși autorul, în capitolul *3.1. Vocalele*, din lucrarea *Limba română contemporană* (1974), a cărui redactare o semnează, renunță la „jonctura silabică" în descrierea semivocalelor românești, atît pentru inconvenientele semnalate de Andrei Avram, cît și pentru că, de exemplu, în poziție neaccentuată, secvența [*i* + u] poate corespunde realizării [jŭ], dar și realizării [iẅ], ca în cuvîntul *(mediu)*, pronunțat ['mediw] și ['medju], ambele pronunții avînd aceeași reprezentare fonologică */medi+u/* *(op. cit.*, 98).

ficante ca [tr'eá/kă] vs [tr̊oá/kă] nu sînt atribuite raportului de comutare [e] vs [o], realizări distincte ale poziției structurale V_1, definită în structura silabică $C_2C_1V_1V\left\{\begin{matrix}\rightarrow \\ \\ \rightarrow\end{matrix}\right.\begin{bmatrix}tr'eá \\ \\ tr̊oá\end{bmatrix}$, potrivit regulii de realizare în contextul (C_2, C_1)... V, ci raportului de comutare [r'] vs [r°], realizări distincte, deci în distribuție contrastivă pe poziția C_1 din structura silabică $C_2C_1V\left\{\begin{matrix}\rightarrow \\ \rightarrow\end{matrix}\right.\begin{bmatrix}tr'a \\ tr°a\end{bmatrix}$.

Acceptarea acestui punct de vedere, atît de diferit de interpretarea sistemului și a schemei fonologice a limbii române, formulate în lucrarea de față, schimbă în mod radical și modelarea structurilor silabice prin înlăturarea din modele a operatorilor poziționali V_2, V_1, V_0[22].

A doua intepretare[23] a fost acceptată, în general, de autorii lucrării de față, în varianta schițată în paginile anterioare ale capitolului 3. Spunem „în general", pentru că Em. Vasiliu (1965 și *LRC*, 1974), căruia îi aparține schema fonologică dată, deși privește silaba ca *structură fonologică de bază*, nu limitează, în toate cazurile, testul comutării la cadrul sintagmatic al structurii silabice, ci îl aplică și în limitele semnificantului cuvîntului plurisilabic. Acest fapt are inconvenientul de a lăsa, uneori, impresia că alofonele asilabice „comută" cu corespondentele lor silabice. Astfel, se afirmă

---

[22] În majoritatea cazurilor în care variantele consonantice ori vocalice sînt considerate nu *alofone* ale aceluiași fonem, ci foneme de-sine-stătătoare, este vorba de fenomenul numit *fonologizare*, consistînd în apariția unor opoziții distinctive; în evoluția unei limbi date se întîmplă ca unele variante condiționate ale aceluiași fonem să ajungă realizări nonechivalente, să devină o pereche de foneme corelative, adică o corelație. Acesta, credem, este punctul de vedere al lingviștilor care propun un sistem consonantic românesc format din patru ori din două clase de foneme consoane, ori consideră că /j, w/, //eá, oá/ sînt foneme de-sine-stătătoare, deci nu variante condiționate, echivalente cu [i, u], ale fonemelor /i, u/, sau diftongii [eá, oá], formați din variantele asilabice [e, o] și varianta silabică [a].

[23] Am amintit aici numai două interpretări, dar există și altele care se situează între aceste „extreme", una propunînd un sistem de 72 de consoane și 5 vocale (Petrovici), cealaltă (cea mai economică), 20 de consoane și 7 vocale. Am aminti, în ordine cronologică, încă două dintre modurile de a privi sistemul fonologic românesc: cel propus de A. Graur și A. Rosetti (v. BL, VI, 1938, p. 5 și urm.); cel propus în *GLR*, vol. I (1954, p. 58 și urm.). Din prima interpretare reține atenția faptul că sistemul fonologic al limbii române are 7 vocale, două semivocale /i, u/, doi diftongi /ea, oa/ și 35 de consoane (15 perechi de consoane dure și muiate, 2 numai muiate /č, ğ/, 1 numai dură /s/; perechea /t, d/ ale cărei variante muiate [t', d'], în poziție finală absolută, nu se opune niciodată variantelor dure [t, d], ci lui /ț/ și, respectiv, lui /(d)z/. Sistemul din *GLR* (1954) constituie o punere de acord a interpretărilor Graur-Rosetti și Petrovici, propunînd 66 de foneme consoane și 7 vocale. (O prezentare succintă a principalelor poziții în problema sistemului fonologic românesc (pînă în 1956) este expusă în Iordan, 1956, p. 140–146). Se cuvine să menționăm schema propusă de Andrei Avram, 1958 și în *Remarques sur les diphtongues du roumain* (în volumul *Recherches sur les diphtongues roumaines* publiées par A. Rosetti, Bucarest – Copenhague), 1959, p. 135–143, sau de A. Rosetti, în *Remarques sur l'emploi des phonèmes semivoyelles en roumain et en espagnol* (în *Recueil d'études romanes publié à l'occasion du IX-e Congrès international de linguistique romane à Lisabonne du 31 mars au 3 avril* 1959 *(b)*, Bucarest, 1959, p. 221–229.

că semnificantele [l'eẇ] vs [l'e/ʷu] și [l'ej] vs [l'e/ʲi], forme paradigmatice ale cuvîntului [leu], au *structură identică:* CVV (1965, p. 106); în interpretarea noastră însă, [l'eẇ', l'ej] sînt monosilabice și reprezintă modelul C_1VV_1, iar [l'e/ʷu, le/ʲi] (sau [l'ew/ʷu, l'ej/ʲi]) sînt bisilabice și reprezintă modelele $C_1V + V$ (sau $C_1VV_1 + V$), ceea ce înseamnă că cele două perechi de corelate ale planului semnificantului [l'eẇ] vs [l'ej] și [l'e/ʷu] vs [l'e/ʲi] (sau [l'eẇ/ʷu] vs [l'ej/ʲi]) au structuri fonologice diferite.

În cealaltă lucrare (1974), se apreciază că, de exemplu, în formele [l°up'i̯] vs [l°u/p'i] (ortografic *lupi* vs *lupii),* corelația din planul semnificatului {plural nearticulat vs plural articulat} corespunde corelației din planul semnificantului, în care [i̯] vs [i], ,,în poziție finală (înainte de [#]), se găsesc în raport de comutare în stilul vorbit al limbii" [24]; este drept că, mai departe, autorul arată că ,,[i̯] și [i] nu apar niciodată în același context: [i̯] apare, totdeauna, în poziție neaccentuată, înainte de [#], în timp ce [i] este exclus din această poziție. Segmentul [i̯] poate fi considerat ca transformare a lui [i], transformare în care operatorul este «poziția neaccentuată și înainte de # »" *(loc. cit.).* Se poate însă obiecta aici că, în contextul considerat în totalitate al celor două forme, atît [i̯], cît și [i] se găsesc în «poziție neaccentuată și înainte de # », deoarece în [l°up'i] (ortografiat *lupii),* semnificant cu structură bisilabică, accentuat paroxiton, [i] se găsește tot în «poziție neaccentuată și înainte de # ». Echivocul se înlătură dacă admitem că [l°up'i̯] vs [l°u/p'i] reprezintă structuri silabice diferite [l°upi̯] ← $C_1VC_1V_0$, deci [i̯] realizează poziția V_0, iar [l°u/p'i] ← $C_1V + C_1V$, deci [i] realizează poziția V în silabă neaccentuată. În acest caz, operatorul de transformare a variantei silabice primare [i] în variantă asilabică derivată [i̯] este «poziția V_0», definită în contextul $VC_1(C_2, C_3) \ldots \#$.

De aceea credem că este avantajos ca, și în operația de reducție a variantelor prin stabilirea echivalenței fonemice a seriei de alofone asilabice cu seria corespunzătoare a alofonelor silabice, să limităm cadrul comutării la structura fonologică de bază care este silaba, fără a pierde din vedere corespondența corelațiilor din planul semnificantului cu corelațiile din planul semnificatului.

Considerînd că existența alofonelor asilabice ale vocalelor ca segmente reperabile în forma și substanța semnificantului a fost deja pusă în evidență în mod satisfăcător prin analiza în trăsături distinctive și prin sinteza lor în modele teoretice, urmează ca, în continuare, să arătăm că unitățile mulțimii de alofone asilabice se află între ele în raport de comutare, pe pozițiile de ocurență V_2, V_1, V_0 și că nici o unitate a mulțimii de alofone derivate asilabice nu se află în raport de comutare cu unitatea corespunzătoare a mulțimii de alofone primare.

5° Unitățile mulțimii (b) a alofonelor derivate asilabice se află în distribuție complementară cu unitățile corespunzătoare (ca structură a modelului fonemic) ale mulțimii de alofone silabice primare (a), deoarece nici

---

[24] v. *LRC,* 1974, p. 105.

o unitate a mulțimii derivate (b) [e̯, j, o̯, w] nu este admisă în poziția de nucleu silabic V, în care sînt ocurente unitățile mulțimii primare (a) [e, i, o, u], după cum nici o unitate a mulțimii (a) [e, i, o, u] nu este admisă în pozițiile marginale V_2, V_1, V_0, în care sînt ocurente unități ale mulțimii (b) [*e̯, j, o̯, w*].

Cazurile unor serii de segmente vocalice complexe paralele [o/a] și [o̯å], [e/a] și [e̯å], [*i*/a] și [jå], realizate în perechi de cuvinte ca [b̊o/a] și [b̊o̯å/bă], [k°o/a/fa] și [ko̯å/dă], [st'e/a/r'ină] și [st'e̯å], [r'e/al] și [r'e̯a], [v'i/a/dukt] și [v'jå/ță] etc., în care aparent [o, e, i] comută cu [o̯, e̯, j], reprezintă, de fapt, realizări în structuri silabice diferite, deci nu pot comuta. În cuvintele neologice (primele dintre perechile date), unitățile segmentelor [o/a, e/a i/a] fac parte din silabe diferite, realizîndu-se fiecare pe poziție de nucleu silabic V, deci aparțin mulțimii de alofone silabice primare (a). În cuvintele din fondul vechi, unitățile segmentelor [o̯å, e̯å, jå] fac parte din aceeași structură silabică, realizîndu-se, prima, pe poziția V_1, a doua, pe poziția V; în acest caz, vocala [å] se realizează ca variantă *labializată* în [b̊o̯å/bă], [k̊o̯å/dă], și *palatalizată* în [st'e̯å, r'e̯å, v'ja/ță], în timp ce în [b̊o/a, k̊o/a/fa, st'e/a/r'ină, r'e/al, v'i/a/d°ukt] se realizează ca variantă primară.[25]

6° Vocala /e/ se realizează ca variantă derivată asilabică [e̯] în poziția V_2 înainte de [o̯], aflat în poziția V_1, și în poziția V_1 înainte de [o, a], aflați în poziția V din segmentele vocalice complexe V_2V_1V și, respectiv, V_1V. Realizarea în V_2 nu este atestată decît în semnificante ale unor cuvinte din lexicul marginal regional, cum sînt [bl'e̯o̯ătă] (pronunțat și [bljo̯å/tă]), *fl'e̯o̯ăn/kă*, *fl'e̯o̯ăr/kă* (pronunțat *fl'jo̯ăr/kă*), *fl'e̯o̯ăr/ță* (pronunțat și *fl'jo̯ăr/ță*), *fl'e̯oașk* (var. lui [fl'e̯o̯șk]), primele două înregistrate în *CADE*. Realizarea în V_1 este mai frecventă înainte de [a] și mai rară înainte de [o]: [b'e̯å, d'e̯ål, l'e̯åk, m'e̯å, n'e̯å, pre̯a, r'e̯å]; menționăm și frecventa realizare a lui [e̯] în formații sufixale ca [-le̯å, -e̯å], în flectivele verbelor de conjugarea a II-a, în paradigmele temporale etc., înainte de [o] [*l'e̯o̊r/păi, vr'e̯o̊, l'e̯o̊r (le-or), n'e̯o̊r (ne-or)*]. Dintre aceste realizări, înregistrăm triftongul [e̯o̯ă] și diftongii [e̯ȯ, e̯å] și reținem pentru regula realizării fonetice a lui [e̯] operatorul de transformare Tasil «poziția V_2 înainte de [o̯]» și «poziția V_1 înainte de [ȯ, å]».

---

[25] Diferența în realizarea acestor segmente în cuvinte din stratul neologic și din vechiul fond lexical a fost semnalată în I o r d a n 1956, p. 141, nota 2, și este discutată mai pe larg de *LRC*, 1974, p. 99.

7° Vocala /o/ se realizează ca [o̯] numai în poziția V_1 din segmentul complex V_1V, dacă în V se află [a] : [*b°oå/re, d°oår, ʃ°oå/re, m°oå/re, n°oås/tră*]; înregistrăm diftongul [o̯å] și reținem operatorul Tasil «poziția V_1 înainte de [å]».

8° Vocala /i/ se realizează ca [j] în poziția V_2 înainte de [o̯] aflat în poziția V_1 din segmentul vocalic complex V_2V_1V, în poziția V_1 înainte de [ȧ, ȯ, e, u̇, i], aflați în poziția V din segmentul complex V_1V și în poziția V_1 după [a, o, ă, î, e, i] aflați în poziția V din segmentul vocalic complex VV_1 [ini/m'jo̯å/ră, ari/p'jo̯å/ră]; [jȧ, jȯd, jed, ju̇/t'e, p'jȧtră]; [pr'i/jet'en, i/je, aprop'i/jem]; [aj, răj, rămîj, oj, v°oj, v'ej, l°uj, v'ij]. Înregistrăm triftongul [jo̯å], diftongii [jȧ, jȯ, je, ju̇] și [aj, oj, ăj, îj, ej, uj, ij]; realizarea [ji], ca în [sf'i/ji], este în variație liberă cu realizarea [ʲi], deci [sf'ij/i] sau [sf'i/ʲi]; de aceea, nu vom înregistra un diftong ascendent [ji].

Segmentele vocalice complexe [e̯ȧ, e̯ȯ, o̯å, jȧ, jȯ, je, ju̇], în care se realizează alofonele asilabice [e̯, o̯, j], alofonele silabice palatalizate [ȧ, ȯ, u̇], alofona silabică labializată [å] și segmentele [e/a, e/o, o/a, i/a, i/o, i/e, i/u], în care se realizează alofonele silabice [e, o, i] și [a, o, e, u], au o situație întrucîtva asemănătoare; după cum s-a arătat mai sus, apariția celor două unități vocalice în poziții alăturate realizează fie diftongi reprezentînd structuri vocalice de tipul V_1V, fie două nuclee silabice din structuri silabice diferite de tipul... V/V..., ceea ce exclude posibilitatea de a admite un raport corelativ între unitățile seriei derivate asilabice [e̯, o̯, j] și unitățile corespunzătoare ale seriei silabice [e, o, i], deoarece am stabilit că testul comutării nu se poate aplica unităților realizate în poziții fonologice din structuri silabice diferite. Un argument nemenționat pînă acum în această privință este următorul: a) în poziția V_1 din segmentul vocalic complex V_1V, alofonele asilabice [e̯, j] determină transformarea Tpal a seriei [a, o, u] în seria [ȧ, ȯ, u̇] realizată ca atare în poziția V, definită ca «poziție după vocală palatală [e̯, j]»; alofona asilabică [o̯] determină transformarea Tlab a alofonei silabice primare [a] în alofona labializată [å], realizată ca atare în poziția V, definită ca «poziție după vocală labială [o̯]»; b) dacă seriile [e, o, i] și [a, o, e, i] se realizează în pozițiile V/V, reprezentînd fiecare un nucleu silabic, ele aparțin unor structuri silabice diferite și, în consecință, nu se mai conformează regulilor de transformare, actualizîndu-se ca serii silabice primare [e, o, i] și [a, o, e, i]. Să se compare: [r'e̯ȧ] vs [r'e/al] [st'e̯a] vs [st'e/a/rină], [m'jȯ] *(mi-o)* vs [m'i/o/kard], [ko̯å/dă] vs [ko/a/gula] [m'jȧ] *(mi-a)* vs [m'i/az/mă], [jȯd] vs [i/on], [p'je/tre] vs [p'i/e/tate], [ʃtju̇/kă] vs [ʃt'i/ut].

Acesta este încă un argument care confirmă că seria alofonelor asilabice [e̯, j, o̯] este în distribuție complementară cu seria alofonelor silabice primare (sau derivate) corespunzătoare. Cazurile de variație liberă sînt atestate

tot în structuri silabice diferite, mai ales în cuvinte neologice: [t'ḙåtru — t'e/atru], [p'jån — p'i/an], [t°o̯åst — t°o̯/ast], [vr'eo̯/dată — vr'e/o/dată], [jon] *(ion)* — [i/on] *(Ion)* etc.

9° Vocala /i/ se realizează ca variantă asilabică [ỉ] în poziția V_0 și înainte de pauză în structură silabică de tipul... $VC_1(C_2, C_3)\ V_0\#$ și reprezintă, în majoritatea cazurilor, desinența de plural în flexiunea nominală, desinența de pers. a II-a număr singular ori componentă a desinenței de număr plural și de pers. a II-a în paradigma verbală: [p̊om] vs [p̊om'ỉ], [fr̊um̊os] vs [frum̊oʃ'ỉ], [ačest] vs [ačeʃt'ỉ]; [m'ik] vs [m'ičỉ]; [kînt] vs [kînț'ỉ], [fak] vs [fačỉ]; [kînț'ỉ] vs [kîntaț'ỉ]; [merǧ] vs [mergeț'ỉ][26]. Avînd în vedere că atît [ỉ, j], cît și [i] realizează același model KV32, putem considera că [ỉ] este o alofonă derivată asilabică rezultată din transformarea Tasil a variantei primare silabice [i] prin operatorul «poziția Vo», și reținem pentru regula realizării lui fonetice contextul $VC_1(C_2, C_3)\ldots\ \#$, în care se definește poziția V_0.

10° Vocala /u/ se realizează ca variantă asilabică [w] în poziția V_1 din segmentul vocalic complex V_1V, numai dacă în V se află [a, ă, î]: [n'o/wå, pl°o/wå, l°u/wå, n°o/w'ằ, pl°o/w°ă, l°u/w°ă, l°u/w°înd, pl°o/w°înd]. Situații ca [oå/m'en'ỉ, oå/l'e, oå/r'e oå/ră] sînt interpretate de unii lingviști ca realizări ale diftongului [wå], în pronunțarea [wåm'en'ỉ, wål'e, wår'e, wără].

De asemenea, /u/ se realizează ca [w] în poziția V_1 din segmentul vocalic complex $(C_2, C_1, V_1)\ VV_1$, în poziția V fiind ocurente alofonele primare (sau derivate) ale celor 7 vocale [aw, ow, tăw, rîw, m'eẇ, as'i/d°uw, v'iw]. Înregistrăm, deci, diftongii [wå, wằ, wî] și [aw, ow, ăw, îw, eẇ, uw, iẇ] și reținem pentru regula de realizare fonetică a alofonei asilabice [w] definiția poziției V_1 înainte de [a, ă, î] (pe care [w] îi labializează) și poziția V_1 după orice alofon silabic realizat în poziția V.

11° În orice model de structură silabică, existînd un singur nucleu V, într-o silabă se poate realiza un singur alofon silabic, deci numai una dintre variantele primară, palatalizată, labializată sau devocalizată (și, în același timp, accentuată ori neaccentuată), ceea ce ne-a permis să folosim pentru fiecare dintre aceste alofone cîte un singur operator pozițional P_0, P_1, P_2, P_3, P_4, definit prin regulile de realizare corespunzătoare. Cu totul alta este situația alofonelor asilabice, care, fiind dependente de pozițiile marginale V_2, V_1, V_0, pot figura și cîte două în aceeași structură silabică, după cum a reieșit din descrierea triftongilor. De exemplu, în silaba [l'eoằr] din cuvîntul [l'eoằr/kă], semivocalele [e, o], realizînd pozițiile V_2 și, respectiv, V_1 din modelul $C_1V_2V_1VC_1$, sînt ocurente pe poziții structurale evident distincte și nu pot fi explicate ca realizări prin același operator pozițional,

[26] Pentru realizarea variantei asilabice [ỉ] în poziție finală după consoană palatală din seria [č, ǧ], cf. Guțu, 1968, (p. 68, în Tabelul 2 și Tabelul 3 (continuare), coloana 4 și coloana 11; p. 110, Tabelul 2, coloana 4); vezi și tabelul dintre p. 196 și 197, în care apare notată desinența [ỉ] în paradigma verbală atît la persoana a II-a numărul singular, cît și la persoana a II-a numărul plural, la verbe ca *a fugi, a tăcea, a plăcea, a face, a coace*.

deci prin aceeași regulă de realizare. Tot așa, semivocalele [j, w] din silaba [jȧw] și [j, ɨ̯] din silaba [jer'ɨ̯] se realizează pe poziții structurale diferite din modelele silabice V_1VV_1 și $V_1VC_1V_0$. De aceea, pentru descrierea alofonelor asilabice și formularea regulilor realizării lor, am propus patru poziții structurale ca operatori de asilabizare a vocalelor din seriile anterioară și posterioară:

(a) P_5, în care se realizează V_1 din segmentul vocalic complex V_1V;
(b) P_6, în care se realizează V_2 din segmentul vocalic complex V_2V_1V;
(c) P_7, în care se realizează V_1, din segmentul vocalic complex VV_1;
(d) P_8, în care se realizează V_0 din modelul (...) $V(V_1)\,C_1(C_2, C_3)\,V_0$.

Dacă facem abstracție de alofonele silabice din poziția V, constatăm că, de exemplu, în modelul $C_1V_2V_1V$, realizat prin silaba [p'jo̯ȁ] din cuvîntul [ar'i/p'jo̯ȁ/ră], figurează doi operatori de asilabizare; P_6, în care se actualizează semivocala [j], și P_5, în care se actualizează semivocala [o̯]; în modelul V_1VV_1, realizat prin silaba [jȧj] din cuvîntul [jȧj], figurează tot doi operatori de asilabizare: P_5 și P_7, în care se actualizează semivocalele [j, j]; în modelul $V_1VC_1V_0$, reprezentat prin silaba [jȧț'ɨ̯] *(ia-ți)*, figurează pozițiile de asilabizare P_5 pentru V_1[j] și P_8 pentru V_0[ɨ̯]; în modelul $VV_1C_1V_0$ reprezentat prin silaba [ajb'ɨ̯], figurează pozițiile de asilabizare P_7 pentru V_1[j] și P_8 pentru V_0[ɨ̯]. Aceste aspecte justifică folosirea a patru poziții de asilabizare în descrierea semivocalelor și în formularea regulilor realizării lor.

În privința stabilirii regulilor, există două căi: a) să formulăm reguli separate pentru realizarea asilabică a fiecărei vocale supuse acestui tip de transformare, deci patru reguli pentru alofonele [e̯, j, o̯, w] și o regulă pentru alofonul [ɨ̯]; această cale, avantajoasă prin numărul mai redus de reguli, presupune însă, la fiecare, precizarea mai multor contexte, mai ales în legătură cu variantele asilabice ale lui /i/ și /u/, și renunțarea la gruparea în aceeași mulțime a unităților care se conformează acelorași reguli comune de realizare [27]; b) să formulăm reguli comune pentru mulțimile care se conformează aceleiași reguli și reguli separate numai pentru cazurile de realizări izolate în care sînt implicate mulțimi cu o singură unitate. Din soluția b) rezultă trei reguli comune și trei individuale, deci cu una mai mult decît în a), dar se reduce simțitor numărul contextelor. Întrucît și pînă acum ne-am folosit de mulțimi sau de serii în toate situațiile care au permis asemenea grupări, pentru univocitatea descrierii vom folosi soluția b).

12° Deoarece pentru realizarea alofonelor silabice am stabilit 7 reguli de realizare, vom nota în continuare regulile realizărilor asilabice comune cu R8, R9, R10 și realizările asilabice ale unei singure vocale, cu R11, R12 și R13:

*R*8: [e, i, o, u] ⇒ [e̯, j, o̯, w] în poziția V_1, prin operatorul P_5, definit în contextul $(C_3, C_2, C_1)\ldots V[a](C_1, C_2)$: [b'e̯ȧ, l'e̯ȧk, ʃtr'e̯ȧng, jȧr, st°o̯ȧr/če, pl°o/wȁ, l°u/wȁ];

---

[27] Așa se procedează în *LRC*, 1974, p. 104–105.

R9 : [e, i] ⇒ [ḙ, j] în poziția V_2, prin operatorul P_6, definit în contextul : (1) (C_2) C_1... V_1V [o̭ă] : [l'ḙȯa̭r/kă, ari/p'jȯa̭/ră] ;în poziția V_1, prin operatorul P_5, în contextul (2) (C_2 C_1)...V [o] : pl'ḙȯsk, jȯ/lă, dă/m'jo] (dă-mi-o) ;

*R*10 : [i, u] ⇒ [j, w] în poziția V_1, prin operatorul P_7, definit în contextul (C_3, C_2, C_1, V_1) V... (C_1) : [aj, d°oj, văj, mîj, vr'ej, v'ij, p°uj] ;[aw, daw, răw, rîw, m'ew̍, v'iw̍, k°ont'i/n°uw] ;

*R*11 : [i]⇒[j] în poziția V_1 prin operatorul P_5, definit în contextul (C_2, C_1)... V[e, u](C_1, C_2) : [p'jer, jed, f'jert, jü/t'e] ;

R12 : [u] → [w] în poziția V_1, prin operatorul P_5, definit în contextul... V [ă, î] (C_1, C_2) : [pl°o/ẘă, v°o/ẘă l°u/wî°nd, pl°o/wî°nd] ;

*R*13 : [i]→[i̥] în poziția V_0, prin operatorul P_8, definit în contextul (C_1) VC_1(C_2, C_3)... # : [p°om'i̥, vrăʒi̥, d°uči̥, urʃ'i̥].

13° Întrucît cele patru poziții de asilabizare P_5, P_6, P_7, P_8 au fost definite prin regulile de realizare R8—R13 (cu rezerva că regulile pot fi rafinate și completate), dăm în continuare un tabel sinoptic al alofonelor asilabice reprezentate prin modele fonemice analoge. Menționăm că alofonele asilabice [o̭, w] în poziția «după (semi)vocalele palatale [ḙ, j]» se actualizează și ca variante palatalizate, transformare pe care nu o vom mai nota, pentru a nu complica modelarea.

Tabelul pune în evidență pe orizontală seriile de alofone echivalente prin distribuție complementară, reprezentînd și realizînd aceleași clase de foneme vocale, iar pe verticală, clasele de alofone distincte prin distribuție contrastivă, reprezentînd și realizînd foneme diferite și în raport de comutare. Pentru că operatorii P_5—P_8 determină aceeași transformare Tasil, vom nota această transformare, în toate cazurile, prin aceeași trăsătură 5 asilabizare din diviziunea III complementară. Dacă într-o coloană verticală figurează un singur model de alofon asilabic, înseamnă că, în poziția dată și în contextul definit prin regula corespunzătoare, nu este posibil raportul de comutare, ori că alofonul realizat ca atare comută cu Ø, deci se realizează ca Ø, cum este cazul variantei [i̥] în poziția P_8, cu valoare morfematică [28].

P,R / KV	P_0 R1, R2, R3	P_5 R8	P_5, P_6 R9	P_7 R10	P_5 R11	P_5 R12	P_8 R13
/e/	K22	K22[5]	K22[5]				
/i/	K32	K32[5]	K32[5]	K32[5]	K32[5]		K32[5]
/o/	K23	K23[5]					
/u/	K33	K33[5]		K33[5]		K33[5]	

[28] Privitor la situațiile în care realizările asilabice ale vocalelor /e, i, u/ nu pot apărea, fiind înlocuite cu un „zero fonic", cf. Vasiliu, 1974, p. 105. În aceeași lucrare (p. 105—106), sînt descrise fenomenele de „*latență*" și de „*actualizare*" prin regulile care fac „trecerea" de la reprezentarea fonematică la reprezentarea alofonică a semnificantelor cuvintelor, implicînd realizarea „latentă" a lui [u] final și a lui [i] final.

14° În descrierea alofonelor asilabice ale vocalelor a apărut de mai multe ori o oarecare inconsecvență în înregistrarea realizărilor fonetice, determinată de existența mai multor varietăți de pronunțare a unor semnificante, din care rezultă, uneori, ambiguitatea reprezentării structurii lor fonologice. Astfel, am înregistrat pronunțările [t°o/ast, t°o̭åst; k°o/afa, ḱo̭åfa; t'e/atru, t'ḙȧtru; l°u/wå̆, l°wå̆, l°u/wînd, l°uw/în̊d; l'e/ji, l'e/ij, l'ḙẇ/u, l'e/u, l'e/wu; o̭ålă, wålă]; lista acestor variante de notare ar putea fi completată și cu realizările [kvarț, k°wårț; kvartă, k°wårtă; kr'e/a, kr'e/ḙȧ, kr'e/ăm, kr'e/jem]; [bl'eo, bl'jo, bl°ø] (ortografiat *bleu)* ș.a.m.d. Toate acestea demonstrează o mai mare mobilitate a realizării schemelor fonologice atunci cînd în pozițiile structurale sînt implicate variante asilabice, mobilitatea decurgînd din însuși caracterul continuu al timbrului vocalic în mecanismul articulării segmentelor vocalice complexe (cf. *supra*, 3.12., sub 1°). Ceea ce trebuie însă reținut este faptul că aceste realizări sînt în variație liberă, deci nu duc la schimbarea semnificantelor în care se actualizează ca atare, iar înregistrarea diferențiată a lor este consecința posibilității de a le interpreta în mai multe feluri.

3.13. Alofonele fonemelor consoane

1° Înainte de a descrie alofonele consoanelor și de a formula regulile realizării lor, este necesar să precizăm cîteva aspecte ale inventarului legate a. de interpretarea monofonemică sau bifonemică a unor grupuri și realizări, cum sînt [ts, tʃ, dʒ], [ps, ks, kv, gz, gv] etc. și [k'i, k'j, k'i̥, k'e, k'ḙ, g'i, g'j, g'i̥, g'e, g'ḙ] *(chi, che, ghi, ghe)* și b. de interpretarea fenomenelor de coarticulație din care rezultă anumite modificări în unul sau altul dintre cele trei momente ale mecanismului articulării: *imploziunea (catastaza)* [>], *ținuta (tensiunea)* [><] și *explozia (metastaza)* [<].

a. În legătură cu inventarul KC, am adoptat soluția potrivit căreia româna are un sistem fonologic cu 20 de foneme consoane, adică am dat 1). o interpretare *monofonemică* grupurilor (a) [ts, tʃ, dʒ], notîndu-le /ț, č, ğ/, și 2). o intepretare *bifonemică* grupurilor (b) [ps, ks, kv, gz, gv] etc. și (c) [ḱi, ḱj, ḱi̥, ḱe, ḱḙ, ǵi, ǵj, ǵi̥, ǵe, ǵḙ]. Cu alte cuvinte, am socotit că: grupurile (a) reprezintă realizarea pe cîte o singură poziție structurală C_1 (eventual C_2) a clasei de foneme KCO30 /ț, č, ğ/; grupurile (b) reprezintă realizarea pe cîte două poziții C_2C_1 a clasei de foneme KCO10 /p, k, g/ etc. și, respectiv, KCO20 /s, v, z/ etc.; grupurile (c) reprezintă realizarea pe cîte o poziție C_1 a clasei de foneme KCOO4 /k, g/ și o poziție V, V_1 sau V_0 a clasei de foneme KVO2 /i, e/, deci [ḱ, ǵ] sînt alofone palatalizate ale KC /k, g/ [29].

---

[29] Precizările pe care le facem sînt necesare, deoarece, în unele lucrări de specialitate de largă circulație, grupurilor pe care le avem în vedere li se dă și altă interpretare, adică [ts, tʃ, dʒ] etc. sînt considerate bifonemice, realizînd în aceeași structură silabică fonemele /t, s;

1). Fonemizarea, în limba română, a grupurilor (a) [ts, tʃ, dʒ] este rezultatul *acomodării* (sau *asimilării)* articulării celor doi termeni ai fiecărui grup : în silaba [tsap], segmentele KC212 [t] și KC222 [s], realizînd pozițiile C_2C_1 din modelul $C_2C_1VC_1$, se asimilează prin transformarea trăsăturilor din diviziunea II 1 întrerupt și, respectiv, 2 continuu în 3 neomogen, trăsătură în care se acomodează modul de articulare oclusiv [t] cu modul de articulare fricativ [s]. Prin urmare, atît KC212 [t], cît și KC222 [s] se transformă în KC232 [ţ], care, în structura dată, se realizează ca [ţ], deci [ţap], reprezentînd modelul C_1VC_1. În cazul grupului [tʃ] din silaba [tʃ'intʃ'i̥] (*cinci*), realizînd modelul $C_2C_1VC_1C_2C_3V_0$, segmentele KC212 [t] din poziția $\overset{<}{C}_2-\overset{>}{C}_2$ și KC223 [ʃ] din pozițiile $\overset{<}{C}_1-\overset{>}{C}_3$ se asimilează în același mod, adică din trăsăturile 1 întrerupt și 2 continuu rezultă trăsătura de acomodare 3 neomogen ; în plus, localizarea dentală a articulării lui [t] este asimilată regresiv de localizarea prepalatală a articulării lui [ʃ] și amîndouă unitățile reprezintă, în felul acesta, modelul KC233 al fonemului /č/ ; în structura dată, avem realizarea [činči̥] a modelului $C_1VC_1C_2V_0$. Același proces de acomodare are loc în cazul unităților KC112 [d] și KC123 [ʒ], care se transformă în KC133 [ğ], ca în [dʒ'em], reprezentînd modelul $C_2C_1VC_1$, care se transformă în [ğem], reprezentînd modelul C_1VC_1.

Fonemizarea grupurilor (a) se manifestă în relațiile paradigmatice și sintagmatice, deoarece îndeplinesc următoarele condiții :

— există cel puțin o poziție în care este admis un grup *xy* (x și y reprezentînd două consoane C_1 și C_2 oarecare), dar este exclusă fie ocurența unității *x*, fie a unității *y*, fie a ambelor unități luate una cîte una ;

— există cel puțin o poziție în care grupul *xy* comută cu *y*;

— există cel puțin o poziție în care grupul *xy* comută cu *x* [30].

Pentru grupul [ts] există contextul V... V_0, în care este admisă ocurența grupului [ts] și a alofonelor palatalizate ale consoanelor /b, ʒ, k, g, l, m, n, p, r, ʃ, v, z/, a consoanelor palatale /č, ğ/, dar este exclusă ocurența consoanelor /f, d, h/ și, ceea ce ne interesează aici, a consoanelor /t, s/ : [p°ots'i̥, batsi̥', lats'i̥, h°ots'i̥ ; p°om'i̥, p°or'i̥, pol'i̥, p°op'i̥] etc. ; [fači̥, dr'eği̥]

ţ, ʃ ; d,ʒ/ etc., iar grupurile [ḱi, ǵi] *(kj, gj)* etc. sînt considerate monofonemice, realizînd pe aceeași poziție structurală fonemele palatale /ḱ, g/, distincte de velarele /k, g/. Pentru interpretarea bifonemică a unităților /ţ, č, ğ/, o discuție detaliată, cu exemple din numeroase limbi și dialecte, găsim în Grammont, 1933, p. 105—110 și 186—199. Gruparea separată a palatalelor [ḱ, ǵ], deci ca foneme distincte de velarele /k, g/, apare la Graur — Rosetti, 1938, Petrovici, 1956 și 1960 ; *LRC*, 1974, pass. Argumente privind interpretarea bifonemică a realizărilor [ḱ, ǵ], aduce Vasiliu, 1965, p. 122—123. Dar la același autor (1974) apare o inconsecvență : pe de o parte printre variantele palatalizate se înregistrează [ḱ, ǵ] (p. 111), iar pe de altă parte în toate seriile de invariante, inclusiv în tabelul reprezentînd sistemul consonantic al limbii române (p. 114), [ḱ, ǵ] sînt înregistrate între fonemele consoane prin /ḱ, ǵ/, alături și dinstinct de /k, g/, adică autorul, spre deosebire de soluția propusă în 1965, consideră că sistemul consonantic al românei standard are 22 de foneme. În discuția privind interpretarea monofonemică a grupurilor [ts, tʃ, dʒ] și interpretarea bifonemică a grupurilor [ḱi, ǵi] etc. ne folosim, cu unele completări, de Vasiliu, 1974 și 1965.

[30] Formularea acestor condiții aparține lui Vasiliu, 1965, p. 37, 39 și 121, și *LRC*, 1974, p. 109 ; cf. și Martinet, 1963, p. 76, François, 1968, capitolul *Un ou deux phonèmes?*, p. 192—193.

(*poți, bați, lați, hoți; pomi, pori, poli, popi; faci, dregi*). În contextul ...VC_1, [ts] comută cu [t] : [tsip] vs [t'ip]; comută cu [s] : [tsap] vs [sap].

Din punct de vedere structural, transformările Tpal și Tlab afectează întregul grup, deci amîndouă unitățile ocurente simultan pe aceeași poziție sînt supuse aceleiași transformări, realizîndu-se ca alofone palatalizate sau labializate; în schimb, grupurile (b) nu se fonemizează, sînt coocurente pe poziții distincte C_2C_1 din modele silabice adecvate și, în consecință, se realizează în variante corespunzătoare pozițiilor de ocurență date; să se compare grupul [ts] din [tsap, ts'ip, ts°ol] (*țap, țip, țol*), unde se realizează, în ordine, variantele primară, palatalizată și labializată ale fonemului /ț/, cu grupul bifonemic [ps] din [psalm, ps'i/h'iatr°u, ps°o/r'iaz'is], unde [p] se realizează cu variantă primară, iar [s] se realizează, în ordine, ca variantă primară, palatalizată și labializată, ale fonemelor /p/ și, respectiv, /s/.

Caracteristicile articulatorii descrise mai sus, comportamentul specific în distribuție contrastivă și complementară, ne dau posibilitatea să admitem că [ts] este un grup monofonemic, reprezentînd fonemul /ț/ ca unitate a clasei KC.

În același mod se poate argumenta interpretarea monofonemică a grupurilor [tʃ, dʒ]; în silaba [tʃ°ur] (*čiur*), segmentul [t] este asemănător cu segmentul [t] din silaba [t°ur], iar segmentul [ʃ°] este asemănător cu segmentul [ʃ°] din silaba [ʃ°u] din cuvîntul [ʃ°u/ră] (*șură*); la aceeași constatare ajungem din analiza segmentului [tʃ] din secvențele [tʃas] (*ceas*), *ʃas'e]*; [tʃ°ok (*cioc*), *t°ok*]; [vatʃi̥' (*vaci*), paʃ'i̥] (*pași*); prin urmare, grupul *[tʃ]* este în contrast cu fiecare dintre cei doi termeni componenți *[t, ʃ]* și în distribuție complementară cu realizarea labializată [tʃ°]. Aceasta dovedește că grupul [tʃ] reprezintă fonemul /č/, distinct de fonemele /t, ʃ/.

În silaba [dʒam] (*geam*), segmentul [d] din grupul [dʒ] este asemănător cu segmentul [d] din silaba [dam], iar [ʒ] este asemănător cu [ʒ] din [ʒa/le] (*jale*). Prin urmare, grupul [dʒ] este în contrast cu fiecare dintre cei doi termeni componenți [d, ʒ]; realizarea [dʒ] din [dʒam] (*geam*) este în distribuție complementară cu realizarea [dʒ°] din [dʒ°uldʒ°u] (*giulgiu*), adică transformarea în poziție de labializare implică ambii termeni ai grupului. Aceasta dovedește că grupul [dʒ] are un comportament paradigmatic și sintagmatic monofonemic și reprezintă fonemul /ğ/, distinct de fonemele /d, ʒ/.

2). Întrucît intepretarea bifonemică a grupurilor (b), despre al căror comportament distribuțional am vorbit în treacăt mai sus, este unica posibilă, rămîne să discutăm despre grupurile (c), în care se realizează fie consoanele palatale /k̍, ǵ/, distincte de consoanele velare /k, g/, fie alofonele palatalizate [k̍, ǵ] ale fonemelor /k, g/ în contextul (semi)vocalelor palatale [i, e].

În intepretarea monofonemică, în secvențele ortografiate (*chiar, chea/mă, ochi, ghia/ur, ghea/ță, unghi*) se realizează structurile silabice [k̍ar, k̍a/mă, ok̍, ǵa/ur, ǵa/ță, unǵ], reprezentînd, în ordine, modelele C_1VC_1, C_1V, VC_1, C_1V, C_1V, VC_1C_2, în C_1 fiind ocurente alofonele primare ale consoanelor palatale /k̍, ǵ/, distincte de consoanele velare /k, g/. În secvențele ortografiate (*chip, ghid, chem, ghem*), se realizează structurile silabice [k'ip, g'id, k'em, g'em], reprezentînd modelul C_1VC_1, în C_1 fiind ocurente

alofonele primare [ḱ, ǵ] ale fonemelor /k, g/, care, fiind prin însăși natura lor palatale, nu se supun transformării palatale. În secvențele [ḱ̊òr, ǵ̊òl, ḱ̊ùl, ǵ̊ù/d'en], se realizează alofonele labializate ale consoanelor /ḱ, ǵ/, în contrast cu alofonele labializate [k̊, g̊] ale consoanelor velare /k, g/.

Interpretarea monofonemică a realizărilor date are următoarele consecințe: să înregistrăm în inventar o clasă KCO13 /ḱ, ǵ/, distinctă de clasa KCO14 /k, g/; să excludem ocurența semivocalelor [e̯, j] din contextul C_1 [ḱ, ǵ]... V, considerînd că nu este posibilă realizarea în acest context a diftongilor cu aceste semivocale.

În interpretare bifonemică, în secvențele date mai sus, se realizează structurile [ḱjàr, ḱe̯à/mă, ǵe̯à/tă, unǵi̯], reprezentînd modelele $C_1V_1VC_1$, C_1V_1V, $VC_1C_2V_0$, în C_1, C_2 fiind ocurente alofonele [ḱ, ǵ] ale consoanelor velare /k, g/, iar în V_1, V_0, alofone asilabice [j, i̯, e̯] ale vocalelor palatale /i, e/.

În secvențele [ḱip, ǵid, ḱem, ǵem] și, respectiv, [ḱjòr, ǵjòl, ḱjùl, ǵjù/d'en] se realizează alofonele palatalizate [ḱ, ǵ] ale consoanelor velare /k, g/ și alofonele primare [i, e] și, respectiv, asilabică [j] ale vocalelor palatale /i, e/. Nefiind în contextul imediat al vocalelor labiale [o, u], consoanele /k, g/ realizate în aceste secvențe nu sînt supuse labializării.

Alofonele palatalizate [ḱ, ǵ] ale consoanelor /k, g/ sînt în distribuție complementară cu alofonele primare [k, g], ca transformări poziționale ale acestora, ocurența unităților fiecărei serii fiind exclusă din poziția de realizare a unităților celeilalte. Admițînd că [ḱ, ǵ] nu pot figura în contextul ... [o, u, o̭, w] care determină labializarea consoanelor imediat anterioare, nu vom înregistra între alofonele labializate variante notate [ḱ̊, ǵ̊], cum ar trebui să facem dacă le-am interpreta monofonemic[31].

b. Fenomenele de coarticulație din care rezultă modificări în structura pe momente sau faze ale articulării — *implozia, ținuta, explozia* — ridică o serie de probleme care se pot soluționa în mai multe moduri și dintre care reținem următoarele două întrebări: (1) dacă în descrierea variantelor implicate de modul în care se realizează momentele articulării ne vom referi numai la consoanele oclusive, cum se procedează de obicei, sau este posibil să avem în vedere toate consoanele și chiar semivocalele; (2) dacă clasăm aceste variante printre celelalte alofone sau le putem atribui și alte funcții legate de structura suprasegmentală.

(1). În mod obișnuit, izolarea, descrierea și definirea celor trei momente principale ale articulării se face analizînd acest mecanism în articularea consoanelor oclusive, iar alofonele numite *explozive* [<], *implozive* [>] și *implozive-explozive* sau *complete* [><] sînt descrise numai ca variante ale acestei clase.

Este adevărat că, dacă avem în vedere termenii clasici *implozie* și *explozie*, o *implozie* și o *explozie* propriu-zise, în sensul strict al acestor cuvinte,

---

[31] Nu este însă exclus ca, idiolectal, să se realizeze pronunția labializată a întregului grup sintagmatic care precedă vocalele labiale [o, u, o̭, w], prin formarea rezonatorului labial la articularea lui [k, g]: [ḱ̊jò̊a/ră, mar/ǵ̊jò̊a/la, ḱ̊jul]; aceste realizări sînt în variație liberă cu cele nelabializate.

se pot repera numai în articularea oclusivelor. De exemplu, fără a intra în detalii[32], *implozia* sau *tensiunea* articulării lui [p] și [b] (Grammont o numește *catastază)* ar consta, în principal, în punerea articulatorilor în poziția caracteristică : închiderea completă a canalului la nivelul buzelor ; *ținuta* este un moment de prelungire, mai mult ori mai puțin perceptibilă ca durată, a tensiunii pînă în momentul deschiderii canalului fonator ; în articularea oclusivelor surde, cum este [p], ținuta este *mută*, rezonatorul de bază fiind pasiv ; în articularea oclusivelor sonore, cum este [b], ținuta este *sonoră* prin vibrațiile rezonatorului de bază ; al treilea și ultimul moment este *explozia* (G r a m m o n t o numește *metastază)*, care consistă în deschiderea bruscă a canalului fonator ; în articularea oclusivelor surde, explozia este un zgomot momentan, iar în articularea sonorelor, este un amestec de zgomote și vibrații periodice predominate de zgomote.

Dacă renunțăm însă la unele detalii nesemnificative, putem identifica aceste trei momente în articularea tuturor consoanelor și chiar a semivocalelor. Așa am procedat cînd am arătat că, cu excepția vocalelor centrale și a variantelor silabice ale celorlalte aflate în poziția V, articularea-tip a consoanelor și a semivocalelor se poate analiza ca o succesiune a trei momente principale (cf. *supra*, 3.7., sub 2°). Astfel, africatele [ț, č, ğ] nu se deosebesc de oclusive, deoarece au și ele o poziționare oclusivă ; în articularea fricativelor ca [f, v], putem distinge o *implozie* ca *îngustare* a canalului la nivelul incisivilor superiori și a buzei inferioare, o *ținută surdă* ori *sonoră*, asemănătoare deci cu ținuta oclusivelor sonore, și o *deschidere* mai mult ori mai puțin prelungită a canalului, care poate fi numită *explozie* și consistă, de fapt, în prelungirea ținutei, adică este tot un zgomot de fricțiune la fricativa [f] și un amestec de zgomote și vibrații dominate de zgomote la fricativa [v]. În mod asemănător se pune și problema articulării consoanelor sonante și a semivocalelor. De aceea, dacă ținem seama de aceste precizări, este comod și util să avem în vedere, în descrierea acestor fenomene, întreaga mulțime a KC și alofonele asilabice ale KV[33].

Dar în unda fonică a vorbirii, aceste momente se combină între ele într-un flux continuu, în care momentul inițial sau final al unui sunet se suprapune și se confundă cu momentul final sau inițial al sunetului anterior sau următor și este imposibil să dăm socoteală de aceste schimbări și de limitele dintre unitățile înlănțuite în flux, fără introducerea factorilor structurali.

Dacă articulăm în ritm încetinit secvențe adecvate analizei și descrierii, ne putem da seama de mecanismul modificărilor pe care coarticularea le produce la succesiunea și realizarea acestor trei momente : [appa, abba, atta, adda] ; [affa, avva, assa, azza] ; [akka, agga] ; [ajja, awwa]. Deci, în poziția «la început de silabă », consoanele și semivocalele se pot caracteriza numai prin momentul *exploziv* : [pa, ba, ta, da, fa, va, ja, wa] ; în

[32] Pentru descrierea și explicarea fonetică detaliată, susținută prin numeroase înregistrări grafice cu aparatul numit *chimograf* a momentelor articulării *(implozie, ținută, explozie)* atît în producerea consoanelor oclusive, cît și a fricativelor și a semivocalelor [j, w], este foarte util G r a m m o n t, *op. cit.*, p. 36–45, 58–78, 105–110.

[33] Cf. G r a m m o n t, *op. cit.*, p. 58–60.

poziţia «finală de silabă», se caracterizează numai prin momentul imploziv: [a$\overset{>}{p}$, a$\overset{>}{b}$, a$\overset{>}{t}$, a$\overset{>}{f}$, a$\overset{>}{v}$, a$\overset{>}{j}$, a$\overset{>}{w}$]; segmentele consonantice complexe în ordinea ↑ $C_3C_2C_1V_1V$ sînt succesiuni de momente *explozive:* [$\overset{<}{s}\overset{<}{t}\overset{<}{r}\overset{<}{e}$a/$\overset{<}{ʃ}$i/$\overset{<}{n}$ă, $\overset{<}{z}\overset{<}{d}\overset{<}{r}$a/$\overset{<}{v}$ă$\overset{>}{n}$]; segmentele consonantice complexe în ordinea ↓ sînt succesiuni de momente *implozive:* [a$\overset{>}{k}$, a$\overset{>}{k}\overset{>}{t}$, a$\overset{>}{j}\overset{>}{b}$i̯, i$\overset{>}{s}\overset{>}{t}\overset{>}{m}$]; punctul de disociere în care se produce tăietura silabică, marcînd momentul final consonantic al silabei anterioare şi momentul iniţial consonantic al silabei următoare, se află între *implozie* şi *explozie:* [a$\overset{>}{s}$/$\overset{<}{t}$a, a$\overset{>}{t}$/$\overset{<}{r}$a/$\overset{<}{ğ}$e, o$\overset{>}{p}\overset{>}{t}$/$\overset{<}{s}\overset{<}{p}\overset{<}{r}$e/$\overset{<}{z}$e/$\overset{<}{č}$e, $\overset{<}{f}$a$\overset{>}{n}$/$\overset{<}{t}$a$\overset{>}{s}$/$\overset{<}{t}$i$\overset{>}{k}$]. În poziţia «finală de silabă» aflată în «finală de cuvînt», poate fi remarcată pronunţarea consoanelor oclusive cu o uşoară aspiraţie [^{h}], suprapusă imploziei: [$\overset{<}{r}$u$\overset{>}{p}^h$, $\overset{<}{b}$a$\overset{>}{t}^h$, $\overset{<}{v}$ă$\overset{>}{d}^h$].

Seriile [$\overset{<}{p}$, $\overset{<}{b}$, $\overset{<}{t}$, $\overset{<}{d}$, $\overset{<}{f}$, $\overset{<}{v}$, $\overset{<}{j}$, $\overset{<}{w}$] etc., [$\overset{>}{p}$, $\overset{>}{b}$, $\overset{>}{t}$, $\overset{>}{d}$, $\overset{>}{f}$, $\overset{>}{v}$ $\overset{>}{j}$, $\overset{>}{w}$] etc., [p^h, b^h, t^h, d^h, k^h, g^h] etc. sînt în distribuţie complementară prin operatorii poziţionali diferiţi care le definesc realizarea şi, în consecinţă, unităţile corespunzătoare reprezintă aceleaşi clase fonemice. Cele trei variante menţionate sînt rezultatul transformării poziţionale a unui alofon *primar* sau *iniţial*, a cărui realizare-tip presupune o articulare-tip cu cele trei momente, analogă cu invarianta şi reprezentînd, în mod absolut, fonemul.

(2) Realizările descrise mai sus sînt simultane cu celelalte alofone ale fonemelor date, realizate în poziţii structurale corespunzătoare; caracteristicile articulatorii [>, ><, <, —^{h}] nu se încadrează (potrivit sistemului şi schemei fonologice adoptate în descrierea din această lucrare) printre *trăsăturile distinctive* şi contrastele pe care le determină (şi a căror realitate nu poate fi pusă la îndoială) nu sînt purtătoare de informaţie, nu influenţează, din acest punct de vedere, structura fonologică a semnificantelor, deşi, după cum am văzut, trăsăturile din diviziunea I 1 sonor, 2 surd, 3 sonant sînt determinate, în ultimă analiză, de momentele *ţinută* şi *explozie*, trăsăturile din diviziunea II 1 întrerupt, 2 continuu, 3 neomogen şi cele din diviziunea III 1 labial, 2 dental, 3 palatal, 4 velar, de momentele *implozie* şi *ţinută*.

Trebuie reţinut faptul că simultaneitatea realizării variantelor [>, ><, <, ^{h}] cu alte variante ale fonemelor este legată de poziţia faţă de centrul vocalic V. Dacă realizarea alofonelor palatalizate şi labializate este funcţie de contextul «poziţia înainte de vocală palatală sau labială», înseamnă că alofonele explozive pot fi simultane cu cele palatalizate sau labializate, iar implozivele, cu cele palatalizate prin [i̯].

Ceea ce considerăm însă mai important din toate cele spuse mai sus este faptul că o succesiune de realizări explozive, simbolizată prin modelul $\overset{<}{C}_3\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1\overset{<}{V}_1V$, din punct de vedere acustic, reprezintă o succesiune de deschidere gradată a structurii suprasegmentale, de la momentul cel mai închis, în care se realizează $\overset{<}{C}_3$, pînă la momentul cel mai deschis, în care se realizează centrul sau vîrful de silabă V; o succesiune de realizări implozive, simbolizată prin modelul $V\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2\overset{>}{C}_3$, din punct de vedere acustic, reprezintă

o succesiune de închidere gradată a structurii suprasegmentale, de la momentul cel mai deschis, în care se realizează centrul vocalic V, pînă la momentul cel mai închis, în care se realizează $\check{C}_3$. Pe această bază am definit cele patru clase de modele de structuri silabice : clasa V ; clasa în ordinea *închis-nonînchis*, care este o ordine *crescîndă* ↑ ; clasa în ordinea *deschis-nondeschis*, care este *descrescîndă* ↓ ; o clasă combinată de ordine *crescîndă* și *descrescîndă* ↑↓.

Privită din acest punct de vedere, problema alofonelor realizate prin diferitele combinații ale factorilor de deschidere și de închidere ocupă un loc important în această lucrare, deoarece ne va da posibilitatea să introducem în descrierea lingvistică, cu mai multă claritate, conceptele *bilinearitatea semnului vorbit* și pe cele privind unitățile suprasegmentale ale *structurii sintonematice* (cf. *supra*, 2.7.).

2° Pozițiile structurale fonologice ca operatori transformaționali prin care se realizează alofonele consoanelor se identifică și se definesc în mod asemănător cu pozițiile de realizare a alofonelor vocalelor : o *poziție de bază* în care se realizează *varianta primară* sau *inițială*, baza derivării celorlalte variante ; o serie de poziții de transformare în care se realizează alofonele derivate din alofonele primare.

Aceste poziții le vom nota după cum urmează :

P'_0 = poziție primară sau inițială ;

P'_1 = poziție de derivare prin palatalizare, Tpal ;

P'_2 = poziție de derivare prin labializare, Tlab ;

P'_3 = poziție de derivare a variantelor explozive, T[<] ;

P'_4 : poziție de derivare a variantelor implozive, T [>] ;

P'_5 : poziție de derivare a variantelor aspirate, T[ʰ], și desonantizate, T [$_0$] ;

P'_6 : poziție de derivare a variantelor nonîntrerupte, T [$_+$] ;

P'_7 : poziție de derivare a variantelor velarizate, T[η, $\underset{+}{\eta}$, η′].

3° 1) *Alofonele primare* se caracterizează printr-o structură de trăsături distinctive analoge modelelor KC și presupun articularea-tip a sunetelor consoane-tip în mod absolut, ca succesiuni ale celor trei momente articulatorii [>,><,<], într-o poziție P'_0 neangajată în coarticulare, deoarece are distribuția #„[...]“#. Situația alofonelor primare ale consoanelor este întru totul asemănătoare situației alofonelor primare ale vocalelor definite prin R1 (cf. *supra*, 3.11., 1°).

2) *Alofonele palatalizate* sînt transformări prin operatorul P'_1 «poziția C_1 înainte de (semi)vocală palatală [e, i, e̯, j] și poziția $C_1(C_2, C_3)$ înainte de V_0[i̥] », condiție în care, cu excepția KCOO3 [č, ğ], consoanele se articulează ușor palatalizat. Palatalizarea este mai accentuată înainte de alofonele

asilabice și afectează mai mult KCOO4 [k, g], de unde și posibilitatea interpretării monofonemice a variantei [k', g'].

Un aspect deosebit al palatalizării este cel al consoanei [n] care, în poziția C_1 înainte de KCOO3 [č, ğ], se poate pronunța fie dental, fie cu deplasarea ocluziunii din zona dentală în zona prepalatală a articulării celor două africate palatale. În această situație, poziția C_1 de localizare palatală a lui [n] se află după nucleul vocalic: [a/runči — aruη'či, a/ʒunği — a/ʒuη'ği]. Alofonul [n] este în variație liberă cu [η']. Un fenomen asemănător de asimilare regresivă a localizării momentului exploziv al C_1 de către C_2 are loc în pronunțarea [ʃče/nă], alături de [sče/nă], [ʃčinda], alături de [sčinda], segmentele [ʃč, sč] fiind singurele în care [č] se combină în relație homosilabică cu altă consoană în ordinea ↑; combinațiile [pč, rč, lč, nč] sînt numai realizări implozive: [kopči, urči, fălči, ʒunči]. În această situație, am putea însă identifica un arhifonem [ʃ] ori [S] cu realizările [ʃ, s].

3) *Alofonele labializate* sînt transformări prin operatorul P'_2 «poziția C_3, C_2, C_1 înainte de (semi)vocală labială [o, u, o̯, w]», condiție în care toate consoanele se articulează ușor labializat prin rezonatorul *F3* suplimentar de rotunjire a vocalelor posterioare.

4) *Alofonele explozive* sînt transformări prin operatorul P'_3 «poziția $C_3C_2C_1$ înainte de nucleul vocalic (V_2V_1) V», condiție în care (la fel ca semivocalele) toate consoanele, realizîndu-se în succesiune de deschidere (crescîndă) ↑, se articulează numai exploziv, cu suprimarea factorilor de închidere implozivă. În poziția C_1 înainte de (semi)vocalele palatale și labiale, alofonele explozive sînt, în același timp, palatalizate și, respectiv, labializate (notarea acestor realizări simultane este destul de complicată): [ʃtr'e̯angʰ, zdr̥o̯å/bă, k°oră/b'jo̯å/ră].

5) *Alofonele implozive* sînt transformări prin operatorul P'_4 «poziția $C_1C_2C_3$ după nucleul silabic $V(V_1)$», condiție în care toate consoanele (la fel ca semivocalele), realizîndu-se în succesiune de închidere (descrescîndă) ↓, se articulează numai imploziv cu suprimarea (sau numai cu reducerea) factorilor de deschidere explozivă. Dacă alofonul imploziv se află înainte de V_0[i], el se realizează și ca variantă palatalizată. Menționăm, de asemenea, că și variantele desonantizate (despre care va fi vorba mai jos) se realizează ca atare numai în poziție implozivă. Înainte de [č, ğ], alofonul imploziv [η'] este și palatalizat. Suprimarea (sau numai reducerea) momentului exploziv ca factor de deschidere, dar și condiție a sonorității și a sonacității KC100 și KC300, determină posibilitatea coarticulării în același segment complex a unor consoane care, articulate exploziv, ori sînt succesiuni de deschidere ↑, ori se disociază în silabe diferite, pentru că structura lor articulatorie este incompatibilă cu coarticularea în aceeași silabă: [staw, p̊ostʰ]; [skaun, pl'e̯oskʰ]; [istm, strîmt, îm/p̊ot/m̊o/l'i]; [pr°ompt].

6) *Alofonele aspirate* sînt transformări prin operatorul P'_5 poziția C_1, C_2, C_3, înainte de (V_0) # », condiție în care consoanele întrerupte KCO10 se articulează cu o ușoară aspirație [_ʰ]. Includerea V_0[i] ca context al aspi-

rației [_ʰ], alături de [#], se justifică prin cele două interpretări posibile ce se dau realizărilor [k', g']. Dacă le interpretăm monofonemic, includerea lor în operația KC [p, b, t, d, ḱ, ǵ, k, g] + P'_5 ⇒ [pʰ, bʰ, tʰ, dʰ, k'ʰ, ǵʰ, kʰ, gʰ] este în totul justificată. Dar alofonele [ḱ, ǵ] realizate ca atare sînt aceleași, chiar dacă le interpretăm bifonemic [k'ʰi̯, g'ʰi̯], ceea ce înseamnă că și includerea variantelor palatalizate prin [i̯] ale celorlalte oclusive [p'ʰi̯, b'ʰi̯, t'ʰi̯] etc. este justificată.

7) *Alofonele desonantizate* sînt transformări prin operatorul P'_5 «poziția C_1, C_2, C_3 înainte de (V_0) # », condiție în care (spre deosebire de KCO10 realizate aspirat) KC300 [r, l, m, n], fiind și implozive în succesiune de închidere ↓, se articulează parțial asurzit [̥]. Alofonele [l̥, m̥, n̥] sînt în distribuție complementară cu [l. m, n], dacă reprezintă poziția $\overset{>}{C}_2$, $\overset{>}{C}_3$, precedate în $\overset{>}{C}_1$ și, respectiv, în $\overset{>}{C}_2$ de altă consoană [34]; dacă reprezintă poziția C_1, [l̥, m̥, n̥] sînt în raport de variație liberă cu [l, m, n]. Întrucît [r] reprezintă totdeauna poziția C_1, [r̥] și [r] sînt numai în raport de variație liberă.

8) *Alofonele nonîntrerupte* sînt transformări prin operatorul P'_6 «poziția C_1 înainte de consoană fricativă anterioară », condiție în care nazalele [m, n] se pot articula fie întrerupt, fie cu o ocluziune incompletă și localizată în zona de articulare a fricativei următoare prin acomodare regresivă. Această derivare este posibilă datorită realizării implozive a consoanelor [m, n], care pot fi urmate de o fricativă numai dacă reprezintă poziția $\overset{>}{C}_1$ după nucleul vocalic, într-o succesiune de închidere ↓ ; [m] se combină în segment complex cu [f], deci [mf], și se disociază de [f, v], determinînd formarea tăieturii silabice [m/f, m/v] ; în schimb, [n] se combină cu [s, z, ʃ, ʒ], fie în forma [ns, nz, nʃ, nʒ], fie în forma [n/s, n/z, n/ʃ, n/ʒ].

Consoana [m] se transformă opțional în [m̟] în următoarele condiții :

(a) în segment complex, în aceeași silabă cu [f]: [fomf-fom̟f, damf-dam̟f, tr'i/umf-tr'i/um̟f] ; (b) în finală de silabă, înainte de [f, v] cu care începe silaba următoare a cuvîntului : [îm/făț-îm̟/făț, îm/văț-îm̟/văț] *(înfăț, învăț)*.

[34] Alofonele asurzite [l̥, m̥, n̥] în poziția înainte de # și numai dacă sînt precedate de altă consoană, ca în [zvîrl, istm, kîrn], sînt menționate ca atare de E. Petrovici (în studiul *De la nasalité en roumain*, Cluj, 1930, p. 19), la care trimite și Vasiliu, 1965 și *LRC*, 1974, cînd descrie aceste variante. Consoana /r/ nu se află în această listă, deoarece nu apare niciodată în poziția $\overset{>}{C}_2$, după altă consoană. Noi o includem în listă, deoarece și /r/ în poziția înainte de #, fiind implozivă, se poate realiza, opțional, asurzită parțial, prin atenuarea vibrațiilor caracteristice articulării ei.

Consoana [n] se transformă opţional în [n] în următoarele condiţii: (a) în segment complex, în aceeaşi silabă cu [s, z, ʃ, ʒ]: [n'ins — n'ins, mînz — mînz, etanʃ — etanʃ, deranʒ — deranʒ]; (b) în finală de silabă, înainte de altă silabă care începe cu [s, z, ʃ, ʒ]: [in/sulă — in/sulă, rîn/ză — rîn/ză, etan/ʃă — etan/ʃă, aran/ʒa — aran/ʒa]. Realizările [m, n] şi [m, n] sînt în raport de variaţie liberă.

9) *Alofonele velarizate* sînt transformări prin operatorul P_7' «poziţia C_1 înainte de consoană KCOO4», condiţie în care dentala [n] se poate articula, opţional, şi cu deplasarea localizării în zona palatală posterioară sau velară, specifică articulării consoanelor [k, g, h]. Consoana [n] se transformă în [ŋ] în următoarele condiţii: (a) în segment complex, în aceeaşi silabă cu [k, g]: [bank — baŋk, sting — stiŋg]; (b) în finală de silabă, înainte de altă silabă care începe cu [k, g]: [ban/kă — baŋ/kă, gîn/gav — gîŋ/gav]. Aceleaşi realizări sînt posibile şi cu alofonele palatalizate [ḱ, ǵ]: [unk'i̥ — uŋ'k'i̥, ung'i̥ — uŋ'g'i̥]; [în/k'id — îŋ/k'id, în/g'eţ — îŋ/g'eţ]. Realizările [n] şi [ŋ] sînt în raport de variaţie liberă.

Înainte de consoana continuă [h], [n] este totdeauna în finală de silabă şi se poate articula fie întrerupt şi dental [n], fie continuu şi cu o localizare velară acomodată la localizarea [h]: [în/ham — îŋ/ham, in/h'iba — iŋ/h'iba]. Şi aceste realizări sînt în raport de variaţie liberă.

Variantele şi varietăţile consoanelor [m, n], dar mai ales ale consoanei [n], menţionate mai sus, nu sînt singurele care se pot realiza şi identifica, deoarece nazalitatea permite o mare mobilitate a localizării în toate zonele de ocluziune şi de constricţie ale cavităţii bucale. Remarcăm, de exemplu, în poziţie specifică realizării implozive, pronunţările [înlătur — îŋlătur, înrăi — îŋrăi, înmuguri — îmmuguri] ş.a.

4° Descrierea fonetică a alofonelor fonemelor consoane, definirea poziţiilor fonologice structurale în care au loc transformările corespunzătoare prin trăsături complementare, reducţia variantelor prin distribuţia complementară şi prin raporturile de variaţie liberă constituie premisele formulării regulilor de realizare fonetică a unităţilor clasei KC. Pentru aceasta, vom proceda la fel ca în cazul vocalelor, adică vom formula mai întîi regula de reprezentare [→] a fonemelor /KC/ prin alofonele primare [KČ], bază a derivării ori a transformării tuturor realizărilor poziţionale, apoi regulile de derivare ori transformare [⇒] a alofonelor primare [KČ] în alofone derivate, marcate cu simbolurile corespunzătoare. Pentru simplificare, vom folosi notaţia [KČ, KĆ, KČ] numai atunci cînd explică anumite transformări.

*R*14: /KC/ → [KČ] în contextul #„[. . .]" #, reprezentînd pronunţarea-tip a sunetului consoană-tip, analog modelului fonemic construit prin sinteză;

*R*15 : [KC] ⇒ [KC′] în contextul... $\begin{cases} V\,[e, i] \\ V_2, V_1[\underset{\wedge}{e}, j] \\ V_0[\underset{\circ}{i}] \end{cases}$; face excepție de la această regulă KCOO3 [č, ğ];

*R*16 : [KC] ⇒ [KC°] în contextul... $\begin{cases} V\,[o, u] \\ V_1[\underset{\wedge}{o}, w] \end{cases}$;

*R*17 : $[K\overset{><}{C}] \Rightarrow [K\overset{<}{C}]$ în contextele : (1) $\ldots\overset{<}{C}_2$; (2) $\overset{<}{C}_3\ldots\overset{<}{C}_1$; (3) $\overset{<}{C}_2\ldots(\overset{<}{V}_2,\overset{<}{V}_1)\,V$;

*R*18 : $[K\overset{><}{C}] \Rightarrow [K\overset{>}{C}]$ în contextele : (1) $V(\overset{>}{V}_1)\ldots\overset{>}{C}_2$; (2) $\overset{>}{C}_1\ldots\overset{>}{C}_3$; (3) $\overset{>}{C}_2\ldots(V_0)\,\#$;

*R*19 : [p, b, t, d, k, g] ⇒ [p^h, b^h, t^h, d^h, k^h, g^h] în contextul... $(V_0)\,\#$;

*R*20 : [r, l, m, n] ⇒ [$\underset{\circ}{r}$, $\underset{\circ}{l}$, $\underset{\circ}{m}$, $\underset{\circ}{n}$] în contextul... $(V_0)\,\#$;

R21 : [m, n] ⇒ [$\underset{+}{m}$, $\underset{+}{n}$] în contextele: (1)... [f, v]; (2)... [s, z, ʃ, ʒ];

*R*22 : [n] ⇒ [η] în contextul... [k, g];

*R*23 : [n] ⇒ [η′] în contextul... [č, ğ, ḱ, ǵ];

R24 : [n] ⇒ [$\underset{+}{\eta}$] în contextul... [h].

5° Considerînd că cele 8 poziții P'_0—P'_7 au fost definite prin descriere și prin regulile de reprezentare (P'_0) și de realizare fonetică (P'_1—P'_7) R14—R24 (cu rezerva că aceste reguli pot fi îmbunătățite și completate), dăm în continuare un tabel sinoptic al sistemului fonemelor consoane cu alofonele lor. Cu altă ocazie (*supra*, în 3.8, 11°.), am arătat posibilitatea reprezentării alofonelor fonemelor consoane prin modele sintetice care s-ar putea folosi pentru reprezentare ca în tabelul alofonelor silabice ale vocalelor. Nu vom folosi însă asemenea modele, deoarece caracteristicile articulatorii din seria [>, ><, <, $_{-}{}^{h}$] nu le-am considerat trăsături distinctive și nu le putem introduce în mod convenabil în formalizare.

Tabelul pune în evidență, în coloanele orizontale, clasele de alofone echivalente, aflate în distribuție complementară sau în variație liberă (notată ±), iar în coloanele verticale, clasele de alofone în distribuție contrastivă, reprezentînd clase fonemice nonechivalente, în raport de comutare. Ordinea înregistrării fonemelor este cea din 3.8., 10°.

Sistemul fonemelor consoane cu alofonele lor

P,R / /KC/	P'_0 R14	P'_1 R15	P'_2 R16	P'_3 R17	P'_4 R18	P'_5 R19,R20	P'_6 R21	P'_7 R22,R23,R24
/b/	$\overset{><}{b}$	b′	$\mathring{b}$	$\overset{<}{b}$	$\overset{>}{b}$	b^h		
/p/	$\overset{><}{p}$	p′	$\mathring{p}$	$\overset{<}{p}$	$\overset{>}{p}$	p^h		
/m/	$\overset{><}{m}$	m′	$\mathring{m}$	$\overset{<}{m}$	$\overset{>}{m}$	$\underset{\circ}{m}$	$\pm\underset{+}{m}$	
/v/	$\overset{><}{v}$	v′	$\mathring{v}$	$\overset{<}{v}$	$\overset{>}{v}$			
/f/	$\overset{><}{f}$	f′	$\mathring{f}$	$\overset{<}{f}$	$\overset{>}{f}$			
/d/	$\overset{><}{d}$	d′	$\mathring{d}$	$\overset{<}{d}$	$\overset{>}{d}$	d^h		

P,R / /KC/	P'_0 R14	P'_1 R15	P'_2 R16	P'_3 R17	P'_4 R18	P'_5 R19, R20	P'_6 R21	P'_7 R22, R23, R24
/t/	$\overset{><}{t}$	t′	$\mathring{t}$	$\overset{<}{t}$	$\overset{>}{t}$	t^h		
/n/	$\overset{><}{n}$	n′	$\mathring{n}$	$\overset{<}{n}$	$\overset{>}{n}$	$\underset{\circ}{n}$	$\pm\underset{+}{n}$	$\pm\eta\ \pm\eta'\ \pm\underset{+}{\eta}$
/z/	$\overset{><}{z}$	z′	$\mathring{z}$	$\overset{<}{z}$	$\overset{>}{z}$			
/s/	$\overset{><}{s}$	s′	$\mathring{s}$	$\overset{<}{s}$	$\overset{>}{s}$			
/l/	$\overset{><}{l}$	l′	$\mathring{l}$	$\overset{<}{l}$	$\overset{>}{l}$	$\underset{\circ}{l}$		
/ţ/	$\overset{><}{\text{ţ}}$	ţ′	$\overset{\circ}{\text{ţ}}$	$\overset{<}{\text{ţ}}$	$\overset{>}{\text{ţ}}$			
/r/	$\overset{><}{r}$	r′	$\mathring{n}$	$\overset{<}{r}$	$\overset{>}{r}$	$\pm\underset{\bullet}{r}$		
/ʒ/	$\overset{><}{ʒ}$	ʒ′	$\overset{\circ}{ʒ}$	$\overset{<}{ʒ}$	$\overset{>}{ʒ}$			
/ʃ/	$\overset{><}{ʃ}$	ʃ′	$\overset{\circ}{ʃ}$	$\overset{<}{ʃ}$	$\overset{>}{ʃ}$			
/ğ/	$\overset{><}{\text{ğ}}$	—	$\overset{\circ}{\text{ğ}}$	$\overset{<}{\text{ğ}}$	$\overset{>}{\text{ğ}}$			
/č/	$\overset{><}{\text{č}}$	—	$\overset{\circ}{\text{č}}$	$\overset{<}{\text{č}}$	$\overset{>}{\text{č}}$			
/g/	$\overset{><}{g}$	g′	$\mathring{g}$	$\overset{<}{g}$	$\overset{>}{g}$	g^h		
/k/	$\overset{><}{k}$	k′	$\mathring{k}$	$\overset{<}{k}$	$\overset{>}{k}$	k^h		
/h/	$\overset{><}{h}$	h′	$\mathring{h}$	$\overset{<}{h}$	$\overset{>}{h}$			

3.14. Ordinea ierarhică a fonemelor în structura fonologică

1° În descrierea sistemului fonologic al limbii române, constituit din clasele fonemice KV și KC, realizate prin alofone primare și derivate, am folosit drept cadru al segmentării, distribuției, comutării și operațiilor de transformare structura fonologică a silabei ca segment structural component al semnificantelor cuvintelor. Acest cadru sintagmatic s-a dovedit suficient pentru descrierea și analiza formală coerentă a majorității fenomenelor de coarticulație rezultînd din ocurența și coocurența unităților fonemice în diferite poziții structurale, din corelațiile și relațiile specifice în care sînt implicate variantele fonemelor și a pus în evidență posibilitatea de a identifica și a clasa nu numai fonemele ca *segmente simple*, ci și diferitele succesiuni sau combinații de foneme ca *segmente complexe*. Acest lucru a reieșit, de altfel, și din stabilirea modelelor de structuri silabice, în care am identificat segmente vocalice simple de tipul V, segmente vocalice complexe de tipurile $\overset{<}{V}_1V$, $V\overset{>}{V}_1$, $\overset{<}{V}_1V\overset{>}{V}_1$, $\overset{<}{V}_2\overset{<}{V}_1V$, segmente consonantice simple de tipurile $\overset{<}{C}_1$ sau $\overset{>}{C}_1$ și segmente consonantice complexe de tipurile $\#\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$, $\#\overset{<}{C}_3\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$, $\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2\#$, $\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2\overset{>}{C}_3\#$. Am identificat și un segment complex mixt, constituit dintr-o consoană și alofonul asilabic [i̯], adică $\overset{>}{C}_1(\overset{>}{C}_2\overset{>}{C}_3)\ V_0\#$.

2° În calitate de segment vocalic simplu se poate realiza orice vocală ocurentă în poziţia V din contextele # ... #, $\overset{<}{C}_1$... #, $\overset{<}{C}_1$... $\overset{>}{C}_1$: [a, o, i ; ta ; măr]. Clasa KVO1 /a, ă, î/ se poate realiza numai în calitate de nucleu silabic.

3° Segmentele vocalice complexe sînt constituite din două sau trei vocale, dintre care una se realizează pe poziţia de nucleu silabic V ca alofon silabic, iar cealaltă sau celelalte se realizează pe poziţia sau pe poziţiile marginale $\overset{<}{V}_2$, $\overset{<}{V}_1$, $\overset{>}{V}_1$; aceste segmente le-am numit *diftongi* şi *triftongi*: [e̯a, ja, jo̯ă, aw, oj, jaj]. Pe poziţia $\overset{<}{V}_1$ poate figura oricare dintre alofonele asilabice [e̯, j, o̯, w]; pe poziţia $\overset{<}{V}_2$ pot figura numai alofonele asilabice [e̯, j] şi numai în contextul... [o̯ă]; pe poziţia $\overset{>}{V}_1$ pot figura numai alofonele [w, j].

Din toate acestea reiese că diftongii de tipul $\overset{<}{V}_1V$ şi triftongii de tipul $\overset{<}{V}_2\overset{<}{V}_1V$ realizează succesiuni explozive în ordinea *închis-nonînchis*, adică de *deschidere* ↑; diftongii de tipul $V\overset{>}{V}_1$ realizează succesiuni implozive în ordinea *deschis-nondeschis*, adică de *închidere* ↓; triftongii de tipul $\overset{<}{V}_1V\overset{>}{V}_1$ realizează succesiuni combinate în ordinea *închis-nonînchis / deschis-nondeschis* ↑↓.

4° Din examinarea incompatibilităţilor de ocurenţă şi coocurenţă a diferitelor clase KV în poziţiile structurale ale segmentelor vocalice complexe, reiese că există o anumită ierarhie a fonemelor sistemului vocalic, determinată de natura relaţiilor structurale în care sînt angajate unităţile. Astfel, dacă KVO1 /a, ă, î/ se realizează numai ca alofone silabice şi pot figura numai pe poziţie de nucleu silabic V, înseamnă că aceste foneme participă în cadrul segmentelor vocalice complexe la o relaţie de dependenţă unilaterală în calitate de elemente *dominante*. Deoarece este exclusă coocurenţa lor în aceeaşi structură silabică, aceste foneme nu se pot ordona între ele într-o anumită ordine structurală, locul lor în ierarhie fiind arbitrar din acest punct de vedere.

În segmentele vocalice complexe [e̯o̯ă, jo̯ă], cu modelul $\overset{<}{V}_2\overset{<}{V}_1V$, se realizează o relaţie de dependenţă unilaterală în lanţ, în care [e̯] este dominat de [o̯], iar [o̯] este dominat de [a], ceea ce relevă o anumită ierarhie corespunzătoare ordinii [↑]. Dacă în segmentul [je], vocala [e] o domină pe [i] şi nu există nici un singur caz în care [i] să fie dominantă în relaţia cu [e], înseamnă că în ordinea ierarhică [i] ocupă un loc inferior poziţiei lui [e].

5°. Unele segmente vocalice complexe din clasa $\overset{<}{V}_1V$ şi $V\overset{>}{V}_1$ relevă faptul că alofonele silabice şi asilabice ale KV30 [w, j] pot fi coocurente în aceeaşi

structură silabică : [ij, uw] (din cuvintele [f'ij, k°ont'in°uw]). Aceasta înseamnă că, în ordinea ierarhică, alofonele asilabice [w, j] trebuie să ocupe locuri diferite, inferioare locurilor de ordine ale alofonelor silabice [u, i], care le domină. Întrucît alofonele asilabice [e̯, o̯] nu sînt coocurente în aceeași structură silabică cu alofonele silabice [e, o], nu este necesar să stabilim locuri diferite pentru aceste două clase de alofone în ordinea ierarhică.

6° Consoanele participă, în orice situație s-ar realiza în structura silabică, la relații de dependență unilaterală, fiind elemente dominate de elementele nucleului vocalic, ceea ce înseamnă că întreaga mulțime KC ocupă locuri inferioare ultimului loc pe care, în ordinea ierarhică a vocalelor, așa cum vom arăta mai jos, îl ocupă [j].

Din examinarea coocurențelor consoanelor în pozițiile structurale ale segmentelor consonantice complexe, reiese că este posibil să stabilim o ordine ierarhică și a acestor unități. Astfel, în segmentele de tipul $\overleftarrow{C}_2\overleftarrow{C}_1$, în care unitățile ocurente în $\overleftarrow{C}_2$ sînt dominate de coocurențele lor în $\overleftarrow{C}_1$, în poziția $\overleftarrow{C}_2$ nu pot figura niciodată unitățile KC300 [r, l, n] ; consoana [r] poate fi dominată numai de o vocală și realizează totdeauna poziția $\overleftarrow{C}_1$ sau $\overrightarrow{C}_1$, ocupînd primul loc în ordinea ierarhică a consoanelor, după ultima vocală. Într-un segment complex de tipul $\overleftarrow{C}_3\overleftarrow{C}_2\overleftarrow{C}_1$, pe poziția $\overleftarrow{C}_3$ sînt ocurente numai [s, z, ʃ], iar pe poziția $\overleftarrow{C}_1$ numai [r, l] : [sfranč°okʰ, spr'e, straj, splaj, zgr'ibţor, zgl°ob'iw, ʃpr'iţ]. Această ordine nu poate fi încălcată, ceea ce înseamnă că [s, z, ʃ] vor ocupa ultimele locuri ale ordinii ierarhice, după consoanele ocurente în poziția $\overleftarrow{C}_2$[f, k, p, b, d, t] etc.

7° Existența unui tip de segment complex mixt, în care alofonul asilabic [i̥], în poziție finală absolută V_0 #, este dominat de coocurența lui consonantică în poziția $\overrightarrow{C}_1$, $\overrightarrow{C}_2$ sau $\overrightarrow{C}_3$, ca în [azi̥, ári̥, sf'inkʃ'i̥], dovedește, în primul rînd, că alofonul asilabic [i̥] trebuie inclus în sistemul ierarhic ca realizare distinctă de alofonele [i, j] și, în al doilea rînd, că această unitate ocupă ultimul loc în ordinea ierarhică, după ultima consoană.

8° Și în clasa KC, pe lîngă o ordine ierarhică rezultînd din implicațiile structurale deduse din ocurențele și coocurențele consoanelor pe pozițiile C_3, C_2, C_1, există cazuri de neparticipare la relații de dependență unilaterală. De exemplu, consoanele din clasa KC030 [č, ğ], fiind ele însele rezultatul unui proces de fonologizare a segmentelor [tʃ, dʒ], nu intră în relație cu alte consoane în segmente complexe, cu excepția segmentelor [sč, ʃč]. Există, de asemenea, numeroase incompatibilități combinatorii care nu admit coocurența anumitor consoane în același tip de segment complex. În aceste situații, locul unor asemenea consoane în ordinea ierarhică poate fi stabilit în mod arbitrar, luînd în considerație numărul de combinații segmentale în care pot figura.

8° Ultima problemă pe care o discutăm aici este legată de numărul unităţilor KV şi KC pe care este necesar să le înregistrăm într-un sistem de ordine fonemică ierarhică, în care să se exprime ordinea succesiunii realizării fonemelor în structura fonologică a silabei. Din discuţia de mai sus, a reieşit necesitatea de a lua în consideraţie într-un asemenea inventar de ordine ierarhică şi alofonele asilabice [w, j, i̯]; prin urmare, propunem un sistem ierarhic de 30 de unităţi, fiecare unitate avînd ca *indice de ordine ierarhică* numărul de ordine din inventar [35].

3.15. Segmentele vocalice complexe. Ordinea ierarhică a vocalelor

1° Numărul de ordine ierarhică se poate obţine prin următoarele procedee: (a) înregistrînd toate segmentele vocalice complexe din clasele [↑, ↓, ↑↓], realizabile în cadrul structural al silabei; (b) notînd cu [+] numărul combinaţiilor în care vocalele sînt ocurente pe poziţia dominantă V şi cu [—] numărul combinaţiilor în care sînt ocurente pe poziţiile dominate $\overset{<}{V}_2$, $\overset{<}{V}_1$, $\overset{>}{V}_1$; (c) numărul rezultat din suma algebrică a numerelor de poziţii dominante şi dominate reprezintă raportul dintre aceste categorii de poziţii structurale şi poate fi concludent pentru ordinea ierarhică a vocalelor în structură şi în sistemul fonologic.

2° *Tabelul (1):* diftongi din clasa $\overset{<}{V}_1V$; în poziţia $\overset{<}{V}_1$ sînt ocurente alofonele [o̯, e̯, w, j]:

V / $\overset{<}{V}_1$	a	o	ă	î	e	u	i	nr. $\overset{<}{V}_1$
o̯	o̯a							−1
e̯	e̯a	e̯o						−2
w	wa		wă	wî				−3
j	ja	jo			je	ju		−4
nr. V	4	2	1	1	1	1		

[35] Într-o variantă mai veche a acestei ipoteze de lucru, V. Robu nu a făcut diferenţa ierarhică dintre alofonele silabice şi asilabice ale vocalelor /u, i/ şi a propus un sistem de 28 de unităţi, în care [u, w] aveau indicele 28, iar [i, j], 22; din aceasta rezultă că diftongul [$\overset{>}{uw}$] trebuia reprezentat prin succesiunea indicilor 23, 23, diftongul [$\overset{>}{ij}$] prin 22, 22, neputîndu-se pune în evidenţă ordinea ↓ a acestor segmente. Prin introducerea în inventar a celor două alofone într-un sistem de 30 de unităţi KV şi KC, această incoerenţă este înlăturată şi orice structură silabică se poate reprezenta în mod clar prin succesiunea crescîndă sau/şi descrescîndă a indicilor numerici. (cf. V. Robu, *Indicele de ordine ierarhică în structura silabei*, în SCL, XXI, 1970, nr. 5, p. 533 şi 540).

3° *Tabelul (2)*: diftongi din clasa $\downarrow V\vec{V}_1$; în poziția $\vec{V}_1$ sînt ocurente alofonele [w, j]:

V / $\vec{V}_1$	a	o	ă	î	e	u	i	nr. $\vec{V}_1$
$\vec{w}$	$a\vec{w}$	$o\vec{w}$	$ă\vec{w}$	$î\vec{w}$	$e\vec{w}$	$u\vec{w}$	$i\vec{w}$	−7
$\vec{j}$	$a\vec{j}$	$o\vec{j}$	$ă\vec{j}$	$î\vec{j}$	$e\vec{j}$	$u\vec{j}$	$i\vec{j}$	−7
nr. V	2	2	2	2	2	2	2	

4° *Tabelul (3)*: triftongi din clasa $\uparrow \overleftarrow{V}_2\overleftarrow{V}_1V$; în pozițiile $\overleftarrow{V}_1V$ sînt ocurente alofonele [$\overleftarrow{o}\mathring{a}$]

$\overleftarrow{V}_1V$ / $\overleftarrow{V}_2$	$\overleftarrow{o}\mathring{a}$	nr. V_2
$\overleftarrow{e}$	$\overleftarrow{e}\overleftarrow{o}\mathring{a}$	−1
$\overleftarrow{j}$	$\overleftarrow{j}\overleftarrow{o}\mathring{a}$	−1
nr. $\overleftarrow{V}_1$	−2	
nr. V	2	

5° *Tabelul (4)*: triftongi din clasa $\uparrow\downarrow\overleftarrow{V}_1V\vec{V}_1$; în pozițiile $V\vec{V}_1$ sînt ocurenți diftongii [$a\vec{w}$, $a\vec{j}$, $o\vec{w}$, $o\vec{j}$, $e\vec{w}$, $e\vec{j}$]; în poziția $\overleftarrow{V}_1$ sînt ocurente alofonele [$\overleftarrow{e}$, $\overleftarrow{w}$, $\overleftarrow{j}$]:

$V\vec{V}_1$ / $\overleftarrow{V}_1$	$a\vec{w}$	$a\vec{j}$	$o\vec{w}$	$o\vec{j}$	$e\vec{w}$	$e\vec{j}$	nr. $\vec{V}_1$
$\overleftarrow{e}$	$\overleftarrow{e}a\vec{w}$	$\overleftarrow{e}a\vec{j}$	—	$\overleftarrow{e}o\vec{j}$	—	—	−3
$\overleftarrow{w}$	$\overleftarrow{w}\mathring{a}\vec{w}$	$\overleftarrow{w}\mathring{a}\vec{j}$	—	—	—	—	−2
$\overleftarrow{j}$	$\overleftarrow{j}a\vec{w}$	$\overleftarrow{j}a\vec{j}$	$\overleftarrow{j}o\vec{w}$	$\overleftarrow{j}o\vec{j}$	$\overleftarrow{j}e\vec{w}$	$\overleftarrow{j}e\vec{j}$	−6
nr. V	3	3	1	2	1	1	
nr. $\overleftarrow{V}_1$	−3	−3	−1	−2	−1	−1	

6° *Tabelul (5)*: centralizare

KV \ P	$\overset{<}{V}_1$ V	V $\overset{>}{V}_1$	$\overset{<}{V}_2 \overset{<}{V}_1$ V	$\overset{<}{V}_1$ V $\overset{>}{V}_1$	+	−	Suma
a	4	2	2	6	14	—	14
o	−1 +2	2	−2	3	7	−3	4
ă	1	2			3		3
î	1	2			3		3
e	−2 +1	2	−1	−3 2	5	−6	−1
u	−3 +1	2 −7		−2 −5	3	−17	−14
i	−4	2 −7	−1	−6 −6	2	−24	−22

7° Din *tabelele (1)—(5)*, în care am înregistrat 37 de segmente vocalice complexe, reies următoarele concluzii: (1) clasa de diftongi ↑$\overset{<}{V}_1$V are 10 diftongi (nu am înregistrat un diftong [*ji*]); (2): clasa ↓V$\overset{>}{V}_1$ are 14 diftongi; (3): clasa ↑$\overset{<}{V}_2\overset{<}{V}_1$V are 2 triftongi; (4) clasa ↑↓$\overset{<}{V}_1$V$\overset{>}{V}_1$ are 11 triftongi. În poziție dominantă V, [a] figurează în 14 combinații, [o] în 7, [ă, î, u] în cîte 3, [e] în 5 și [i] în 2; în poziție dominată, [o̯] figurează în 3 combinații, [e̯] în 6, [w] în 17 și [j] în 24.

Sumele algebrice rezultînd din raportul dintre numărul aparițiilor în poziții dominante și dominate pot fi considerate ca expresii ale ordinii ierarhice a vocalelor în sistem.

În 3.14. (sub 8°) am arătat că, pentru a da socoteală de structura fonemică a tuturor claselor silabice posibile în limba română, este necesar să înregistrăm 30 de alofone ale KV și KC. În acest sistem, alofonele silabice și asilabice ale vocalelor ocupă următoarele locuri în ordine ierarhică descrescîndă = [a] = 30; [o, o̭] = 29; [ă] = 28; [î] = 27; [e, ḙ] = 26; [u] = 25; [i] = 24; [w] = 23; [j] = 22. Pentru vocalele care pot figura în aceeași structură ca alofone silabice și asilabice, ordinea ierarhică este o implicație structurală; pentru cele care nu se întîlnesc niciodată în aceeași structură, ordinea ierarhică este, din acest punct de vedere, arbitrară. În aceste situații, poate servi drept criteriu raportul dintre numărul combinațiilor în care unitățile date figurează în poziții dominante și numărul combinațiilor în care figurează în poziții dominate, exprimat prin suma lor algebrică.

Ordinea ierarhică a vocalelor în sistem este reprezentată în structura segmentelor vocalice complexe prin succesiuni numerice crescînde și/sau descrescînde: [o̯à] → 29, 30; [e̯ò] → 26, 29; [e̯o̯ă] → 26, 29, 30; [jew̯] → 22, 26, 23; [jej̯] → 22, 26, 22; [ij̯] → 24, 22 ș.a.m d.

3.16. Segmentele consonantice complexe. Ordinea ierarhică a consoanelor

1° Pentru a stabili ordinea ierarhică a consoanelor prin care să putem da socoteală de ordinea lor de succesiune în structura silabei, procedăm la fel ca în cazul vocalelor: înregistrăm segmentele consonantice complexe din clasele $\uparrow\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$, $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2$, $\uparrow\overset{<}{C}_3\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$ și $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2\overset{>}{C}_3$ și stabilim raportul dintre numărul combinațiilor în care consoanele figurează în poziții dominante și al celor în care figurează în poziții dominate. Dar consoanele, ca unități marginale în structura silabei, fac parte din succesiuni de dependență unilaterală în lanț, în care consoana reprezentînd poziția $\overset{<}{C}_1$ sau $\overset{>}{C}_1$ este, la rîndul ei, dominată de unitatea vocalică din vecinătatea ei imediată posterioară sau anterioară. De asemenea, avînd în vedere că numărul consoanelor este mult mai mare decît al vocalelor, situațiile în care ordinea ierarhică reprezintă o implicație structurală sînt, relativ, mai puține decît în cazul vocalelor și sîntem nevoiți să introducem criteriul arbitrar al numărului de combinații, să punem în evidență numărul ocurențelor în poziția $\overset{<}{C}_1$ și $\overset{>}{C}_1$ printr-un coeficient de amplificare pozitiv (vom folosi coeficientul 3 pentru o apariție în C_1) față de coeficienții de amplificare a numărului ocurențelor în pozițiile C_2 și C_3 (−2, și, respectiv, −3).

În *Tabelele (6), (7), (8), (9)*, vom înregistra realizările celor patru clase de segmente consonantice complexe și numărul ocurențelor consoanelor în cele trei poziții C_1, C_2, C_3, iar în *Tabelul (10)* vom centraliza indicii numerici obținuți pentru fiecare consoană și vom calcula suma lor algebrică, socotind-o expresie a ordinii ierarhice a consoanelor în sistemul de 30 de unități propus.

2° *Tabelul (6)*: clasa segmentelor consonantice complexe $\uparrow\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$

$\overset{<}{C}_2$ \ $\overset{<}{C}_1$	r	l	n	m	v	f	b	g	č	h	ğ	p	d	k	ʒ	ţ	t	s	z	ʃ	nr. $\overset{<}{C}_2$
r	x																				
l		x																			
n			x																		
m	mr	ml		x																	2
v	vr	vl			x																2
f	fr	fl				x															2
b	br	bl					x														2
g	gr	gl	gn		gv			x													4
č									x												
h	hr	hl								x											2
ğ											x										
p	pr	pl	pn									x					pt	ps			5
d	dr				dv								x								2
k	kr	kl	kn		kv									x			kt	ks			6
ʒ			ʒn	ʒm			ʒb	ʒg					ʒd		x						5
ţ																x					
t	tr																x				1
s		sl	sn	sm	sv	sf			sč			sp		sk			st	x			9
z		zl	zn	zm	zv		zb	zg					zd						x		7
ʃ	ʃr	ʃl	ʃn	ʃm	ʃv	ʃf			ʃč			ʃp		ʃk			ʃt			x	10
nr. $\overset{<}{C}_1$	11	11	7	4	6	2	2	2	2			2	2	2			4	2			59

3° *Tabelul (7)*: clasa segmentelor consonantice complexe $\downarrow \check{C}_1\check{C}_2$

$\check{C}_2$ \ $\check{C}_1$	r	l	n	m	v	f	b	g	č	h	ğ	p	d	k	ʒ	ţ	t	s	z	ʃ	nr. $\check{C}_1$
r	x	rl	rn	rm	rv	rf	rb	rg	rč	rh	rğ	rp	rd	rk	rʒ	rţ	rt	rs	rz	rʃ	19
l		x	ln	lm	lv	lf	lb	lg	lč		lğ	lp	ld	lk	lʒ	lţ	lt	ls	lz	lʃ	17
n			x			nf		ng	nč		nğ		nd	nk	nʒ	nţ	nt	ns	nz	nʃ	12
m			mn	x		mf	mb					mp				mţ	mt			mʃ	7
v			vn		x								vd			vţ					3
f						x											ft			fʃ	2
b			bn				x						bd								2
g		gl	gn					x										gs			3
č									x												
h										x											
ğ											x										
p									pč			x				pţ	pt	ps		pʃ	5
d		dl											x								1
k														x		kţ	kt	ks		kʃ	4
ʒ													ʒd		x						1
ţ																x					
t									tč								x				1
s			sn									sp		sk			st	x			4
z													zd						x		1
ʃ														ʃk			ʃt			x	2
nr. $\check{C}_2$		3	7	2	2	4	3	3	5	1	3	4	7	5	3	7	9	6	3	7	84

4° *Tabelul (8)*: clasa segmentelor consonantice complexe $\uparrow \hat{C}_3\hat{C}_2\hat{C}_1$

$\hat{C}_3$ \ $\hat{C}_2\hat{C}_1$	fr	br	gr	pr	dr	kr	tr	bl	gl	pl	kl	nr. $\hat{C}_3$
s	sfr			spr		skr	str			spl	skl	6
z		zbr	zgr		zdr			zbl	zgl			5
ʃ				ʃpr		ʃkr	ʃtr			ʃpl		4
nr. $\hat{C}_1$	1	1	1	2	1	2	2	1	1	2	1	15
nr. $\hat{C}_2$	1	1	1	2	1	2	2	1	1	2	1	15

5° *Tabelul (9)*: clasa segmentelor consonantice complexe $\downarrow \check{C}_1\check{C}_2\check{C}_3$

$\check{C}_3$ \ $\check{C}_1\check{C}_2$	nk	mp	ks	kʃ	st	nr. $\check{C}_3$
m					stm	1
ţ′	nkţ′	mpţ′				2
t	nkt	mpt	kst	kʃt′		4
s	nks					1
ʃ	nkʃ′					1
nr. $\check{C}_1$	4	2	1	1	1	9
nr. $\check{C}_2$	4	2	1	1	1	9

6° *Tabelul (10)*: centralizare și ordinea ierarhică a consoanelor

	$\overset{<}{C}_2$	$\overset{<}{C}_1$	$\overset{>}{C}_1$	$\overset{>}{C}_2$	$\overset{<}{C}_3$	$\overset{<}{C}_2$	$\overset{<}{C}_1$	$\overset{>}{C}_1$	$\overset{>}{C}_2$	$\overset{>}{C}_3$	TOTAL C_1	C_2	C_3	suma
r		11	19				10				40			120
l		11	17	3			5				33	3		93
n		7	12	7				4			23	7		55
m	2	4	7	2				2		1	13	4	1	28
v	2	6	3	2							9	4		19
f	2	2	2	4		1					4	7		−2
b	2	2	2	3		2					4	7		−2
g	4	2	3	3		2					5	9		−3
č		2		5							2	5		−4
h	2			1								3		−6
ğ				3								3		−6
p	5	2	5	4		4			2		7	15		−9
d	2	2	1	7		1					3	10		−11
k		2	4	5		3		2	4		8	18		−12
ʒ	6		1	3							1	8		−13
ţ	5			7						2		7	2	−20
t	1	4	1	9		2			1	4	5	13	4	−23
s	9	2	4	6	6			1	1	1	7	16	7	−32
z	7		1	3	5						1	10	5	−32
ʃ	10		2	7	4				1	1	2	18	5	−45

7° Examinarea și compararea segmentelor consonantice complexe înregistrate în *tabelele (6), (7), (8), (9)* pun în evidență unele aspecte specifice care trebuie analizate și explicate.

a. Presupunînd că ordinea în care am notat fonemele consoane pe cele două axe, pentru a le introduce în coloanele matricei, corespunde ordinii ierarhice în sistem, așa cum decurge ea din implicațiile structurale, în clasa de segmente $\uparrow\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$ sînt virtual posibile 190 de combinații de cîte două consoane, figurînd toate în zona de stînga a matricei, limitată de diagonala notată cu [x] în pătrățelele în care, pe pozițiile $\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$, ar trebui să fie coocurente alofonele explozive ale acelorași foneme consoane, ceea ce este nerealizabil nici înainte, nici după nucleul vocalic al silabei. Astfel, dacă privim tabelul de jos în sus, de la /ʃ/ spre /r/, în ordine ierarhică crescîndă, [ʃ] ar trebui să apară în 19 combinații în poziția $\overset{<}{C}_2$, [z] în 18, [s] în 17, [t] în 16 ș.a.m.d. În realitate, tabelul înregistrează în această zonă numai 55 de segmente realizate din mulțimea de 190 de posibilități virtuale, din cauza incompatibilităților de coarticulare în succesiune de deschidere (crescîndă) explozivă ↑ a unor perechi de consoane, cum sînt [ʃb, ʃg, ʃh, ʃğ; zč, zh, zʒ, ţr, ţl, ţn; lr, vn, gm, gf] ș.a.m.d., întrucît momentul imploziv al consoanelor aflate în poziția $\overset{<}{C}_1$ nu poate fi suprimat în contextele date.

b. În schimb, am înregistrat patru segmente ↑[$\overset{<}{p}\overset{<}{t}$, $\overset{<}{p}\overset{<}{s}$, $\overset{<}{k}\overset{<}{t}$, $\overset{<}{k}\overset{<}{s}$] în zona din dreapta diagonalei unde, potrivit ordinii ierarhice, se realizează segmente din clasa $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2$, adică [$\overset{>}{p}\overset{>}{t}$, $\overset{>}{p}\overset{>}{s}$, $\overset{>}{k}\overset{>}{t}$, $\overset{>}{k}\overset{>}{s}$], întrucît [p, k], ocupînd locuri

superioare în ierarhie în comparaţie cu [t, s], trebuie să se afle pe poziţia dominantă $\overset{<}{C}_1$, nu pe poziţia dominată $\overset{<}{C}_2$. Segmentul [pt] se realizează în interjecţiile [pt'iw, ptr°u] şi în cuvinte din stratul neologic al unor termeni ca [pt'er'id°of'ită, pt'er'ig°otă, pt'er°odaktil], segmentul [ps] se realizează în cuvîntul [psalm] şi în derivatele lui, [kt] se realizează în [kt'it°or] şi în derivatele lui, iar [ks] în neologisme: [ks'en°ofob, ksant°om, ks'il'en]. Ca segmente din clasa $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2$, [ps, pt, kt, ks], ele apar înregistrate în *tabelul (7)* în ordine normală.

c. În *tabelul (7)*, apar 68 de segmente din clasa $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2$ ca realizări normale în dreapta diagonalei matricei şi 16 segmente în care ordinea ierarhică propusă este încălcată: [mn, vn, bn, gl, gn, pč, dl, ʒd, tč, sn, sp, sk, st, zd, ʃk, ʃt]; dintre acestea, [gl, gn, ʒd, sn, sp, sk, st, zd, ʃk, ʃt] figurează în *tabelul (6)* ca realizări normale în clasa $\uparrow\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$.

d. În *tabelul (8)*, toate realizările clasei $\uparrow\overset{<}{C}_3\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$ sînt conforme ordinii ierarhice, iar în tabelul (9), trei dintre cele 9 segmente din clasa $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2\overset{>}{C}_3$ [stm, kst, kʃt'] sînt realizări aberante.

Toate acestea arată că segmentele consonantice complexe care sînt succesiuni de deschidere (crescînde) ↑ din clasele $\uparrow\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$ şi $\uparrow\overset{<}{C}_3\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$, fiind realizări explozive, sînt mai concludente pentru stabilirea ierarhiei în sistem pe baza implicaţiilor structurale, iar în segmentele care sînt succesiuni de închidere (descrescînde) ↓ din clasele $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2$ şi $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2\overset{>}{C}_3$, cazurile în care combinaţiile sînt arbitrare ocupă un loc mai important.

8° În *tabelul (9)*, în clasa $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2\overset{>}{C}_3$ am înregistrat segmentele [nkţ', nkʃ', mpţ', kʃt'] în care /ţ', t', ʃ'/ se realizează ca alofone palatalizate, deoarece aceste combinaţii figurează totdeauna în finală de cuvînt, în contextul ...V_0[ⁱ].

9° Reunind rezultatele din *tabelul (5)* (*supra*, în 3.14.) şi *tabelul (10)*, reiese că ordinea ierarhică a sistemului celor 30 de unităţi prin care putem reprezenta toate clasele de structuri silabice realizabile în limba română are următorul aspect:

a = 30	l = 20	p = 10
o = 29	n = 19	d = 9
ă = 28	m = 18	k = 8
î = 27	v = 17	ʒ = 7
e = 26	f = 16	ţ = 6
u = 25	b = 15	t = 5
i = 24	g = 14	s = 4
w = 23	č = 13	z = 3
j = 22	h = 12	ʃ = 2
r = 21	ğ = 11	i̯ = 1

10° Rezolvarea propusă nu este singura posibilă. De exemplu, dacă n-am lua în considerație segmentele care apar arbitrar în *tabelele (6), (7)* și *(9)*, ordinea consoanelor s-ar schimba în felul următor: r = 21, l = 20, n = 19, m = 18, v = 16, č = 15, ğ = 14, f = 13, h = 12, b = 11, p = 10, d = 9, k = 8, t = 7, ʒ = 6, ţ = 5, z = 4, s = 3, ʃ = 2. Aceste schimbări nu sînt însă esențiale, în sensul că unitățile a căror poziție se schimbă nu se opun implicațiilor structurale, deoarece ordinea lor în sistem este reprezentată în structurile silabice prin succesiuni numerice crescînde ↑ și/sau descrescînde ↓, cu excepția realizărilor menționate mai sus (sub 7°). Iată cîteva exemple de structuri silabice, a căror reprezentare prin indicii numerici de ordine ierarhică stabiliți demonstrează caracterul operant al sistemului propus:

[a/r'i/p'jöå/ră] *(aripioară)* $\rightarrow V/\overset{\leftarrow}{C}_1V/\overset{\leftarrow}{C}_1\overset{\leftarrow}{V}_2\overset{\leftarrow}{V}_1V/\overset{\leftarrow}{C}_1V \rightarrow 30/\overset{\leftarrow}{21}, 24/\overset{\leftarrow}{10}, \overset{\leftarrow}{22}, \overset{\leftarrow}{29}, 30, \overset{\leftarrow}{21}, 28.$

[skr°oå/fă] *(scroafă)* $\rightarrow \overset{\leftarrow}{C}_3\overset{\leftarrow}{C}_2\overset{\leftarrow}{C}_1\overset{\leftarrow}{V}_1V/\overset{\leftarrow}{C}_1V \rightarrow \overset{\leftarrow}{2}, \overset{\leftarrow}{8}, \overset{\leftarrow}{21}, \overset{\leftarrow}{29}, 30/\overset{\leftarrow}{16}, 28$;

[str'eå/ʃ'i/nă] *(streașină)* $\rightarrow \overset{\leftarrow}{C}_3\overset{\leftarrow}{C}_2\overset{\leftarrow}{C}_1\overset{\leftarrow}{V}_1V/\overset{\leftarrow}{C}_1V/\overset{\leftarrow}{C}_1V \rightarrow \overset{\leftarrow}{2}, \overset{\leftarrow}{5}, \overset{\leftarrow}{21}, \overset{\leftarrow}{26}, 30/\overset{\leftarrow}{2}, \overset{\leftarrow}{24}/\overset{\leftarrow}{19}, 28$;

[zdr°un/čin'i̥] *(zdruncini)* $\rightarrow \overset{\leftarrow}{C}_3\overset{\leftarrow}{C}_2\overset{\leftarrow}{C}_1V\vec{C}_1/\overset{\leftarrow}{C}_1V\overset{\leftarrow}{C}_1V_0 \rightarrow \overset{\leftarrow}{3}, \overset{\leftarrow}{9}, \overset{\leftarrow}{21}, 25, \overset{\rightarrow}{19}/\overset{\leftarrow}{13}, 24, \overset{\rightarrow}{19}, \overset{\rightarrow}{1}$;

[str'ikţi̥] *(stricți)* $\rightarrow \overset{\leftarrow}{C}_3\overset{\leftarrow}{C}_2\overset{\leftarrow}{C}_1V\vec{C}_1\vec{C}_2\vec{V}_0 \rightarrow \overset{\leftarrow}{2}, \overset{\leftarrow}{5}, \overset{\leftarrow}{21}, 24, \overset{\rightarrow}{8}, \overset{\rightarrow}{6}, \overset{\rightarrow}{1}$;

[strîmb'i̥] *(strîmbi)* $\rightarrow \overset{\leftarrow}{C}_3\overset{\leftarrow}{C}_2\overset{\leftarrow}{C}_1V\vec{C}_1\vec{C}_2\vec{V}_0 \rightarrow \overset{\leftarrow}{2}, \overset{\leftarrow}{6}, \overset{\leftarrow}{21}, 27, \overset{\rightarrow}{18}, \overset{\rightarrow}{15}, \overset{\rightarrow}{1}$;

[sfinkʃi̥] *(sfincși)* $\rightarrow \overset{\leftarrow}{C}_2\overset{\leftarrow}{C}_1V\vec{C}_1\vec{C}_2\vec{C}_3\vec{V}_0 \rightarrow \overset{\leftarrow}{2}, \overset{\leftarrow}{16}, 24, \overset{\rightarrow}{19}, \overset{\rightarrow}{8}, \overset{\rightarrow}{2}, \overset{\rightarrow}{1}$;

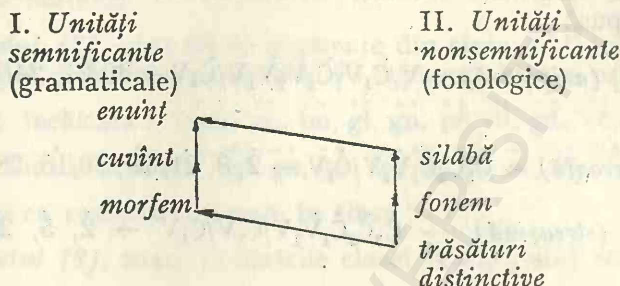
[vr'eåw] *(vreau)* $\rightarrow \overset{\leftarrow}{C}_2\overset{\leftarrow}{C}_1\overset{\leftarrow}{V}_1V\vec{V}_1 \rightarrow \overset{\leftarrow}{17}, \overset{\leftarrow}{21}, \overset{\leftarrow}{26}, 30, \overset{\rightarrow}{23}.$

Fără să absolutizăm utilitatea aparatului formal folosit în reprezentarea diferitelor modele de structuri silabice prin succesiuni în expresie numerică, abordarea structurii fonemice de pe pozițiile unui sistem organizat într-o anumită ordine ierarhică este, în mod evident, plină de învățăminte cu privire la intercondiționarea și interacțiunea dialectică a sistemului și a structurilor lingvistice cu atît mai mult, cu cît, în aspectele ei funcționale, ordinea ierarhică a unităților în sistem este rezultatul identificării acestei ierarhii ca implicație structurală, decurgînd din organizarea substanței fonice în structura silabică a semnificantului.

3.17. Unele aspecte ale structurii silabice a cuvintelor

Vom examina următoarele aspecte ale structurii silabice a cuvintelor: 1° raporturile structurale dintre clasele de unități *monoplane* (nonsemnificante) și *biplane* (semnificante) pentru a preciza locul silabei în sistemul nivelelor integrate ale limbii române: 2° locul tăieturii silabice ca limită pintre silabele coocurente în structura fonologică a semnificantului cuvîntului; 3° clasarea cuvintelor după criteriul numărului de silabe componente.

1° Modul în care am prezentat limba ca sistem de unităţi dublu articulate, aparţinînd unor nivele integrante şi integrate, ar putea lăsa impresia că integrarea presupune o succesiune de relaţii de incluziune, începînd cu mulţimea unităţilor minimale elementare a trăsăturilor distinctive şi terminînd cu mulţimea unităţilor maximale biplane a enunţurilor. Lucrurile stau într-adevăr aşa, dacă avem în vedere cele două extreme menţionate mai sus, ori dacă avem în vedere, pe de o parte succesiunea 1 *trăsături distinctive*, 2 *foneme*, 3 *silabe*, 4 *enunţuri*, iar pe de altă parte succesiunea 1 *trăsături distinctive*, 2 *morfeme*, 3 *cuvinte*, 4 *enunţuri*. Acest sistem de integrare se poate reprezenta prin următoarea schemă (1) [36]:

Din această reprezentare, în care cele două tipuri de clase de unităţi lingvistice formează două subsisteme paralele, legate în formă de paralelogram, nu reies şi raporturile necesare dintre unităţile de tipul I şi unităţile de tipul II.

a. Unităţile elementare constituind mulţimea trăsăturilor distinctive se află în raport de incluziune atît cu unităţile mulţimii fonemelor, cît şi cu unităţile mulţimii morfemelor, în sensul că atît fonemul, unitate fonologică limită, cît şi morfemul, unitate gramaticală limită, includ în structura lor mulţimea trăsăturilor distinctive.

b. Din situaţia a. s-ar putea deduce că, dacă trăsăturile distinctive nu au existenţă segmentală independentă, ci se constituie ca ansambluri care sînt foneme, atunci fonemul ar trebui să se afle în raport de incluziune faţă de morfem ca structură morfică; dar existenţa numeroaselor alternanţe morfologice în structura morfică a cuvintelor arată că între fonem, pe de o parte, şi forma morfemului, pe de altă parte, nu există un raport structural necesar şi sînt numeroase cazurile în care, în realizarea unui fonem, sînt incluse trăsături care aparţin la două morfeme coocurente diferite. Cauza acestei nepotriviri a limitelor fonemului cu limitele morfemului constă în aceea că fonemele se realizează prin diverse alofone, iar morfemele prin diverse alomorfe. De exemplu, realizarea asilabică a fonemului /i/ ca alofon [i̯] într-un cuvînt ca [bun'i̯] *(buni)*, prin trăsătura 2 *palatal* aparţine formei morfemului radical [bun'], realizat în forma de plural şi opus formei morfemului radical [bun], realizat în forma de singular, iar

[36] În reprezentarea schematică (1) şi în orientarea generală cu privire la raporturile dintre unităţile nonsemnificante şi cele semnificante, ne folosim de lucrarea lui P a u l G a r d e, 1968, p. 22–29. Vezi şi S t e p a n o v, 1975, p. 88–92 şi 110–115.

prin trăsătura 3 *închis*, la care se adaugă transformarea definită prin R13: [i] ⇒ [į] «în poziția V_0, în contextul $\vec{C}_1(\vec{C}_2, \vec{C}_3) \ldots \#$», aparține formei morfemului de plural [i̯], opus morfemului de singular [Ø].

Din asemenea situații, putem trage concluzia că, în limba română, fonemul nu se află în raport de incluziune cu morfemul, din cauza alternanțelor morfonemice, care consistă în realizarea simultană în același fonem a unor trăsături distinctive incluse în două morfeme coocurente diferite.

c. Nici între silabă ca structură fonologică de bază și morfem nu se pot stabili raporturi concludente, deoarece limitele acestor două clase de unități nu coincid decît în unele cazuri izolate, care nu se pot preciza prin reguli generale. Dacă facem abstracție de morfemele relaționale — prepoziții și conjuncții monosilabice, dar care sînt și cuvinte incluse în inventarul lexical — într-o structură morfologică cum este, de exemplu, [str'ę'áʃ'ină], morfemul radical este constituit din silabele [str'ęá/ʃ'i] și segmentul consonantic [n], component al silabei finale [nă], în care [ă] este desinență de nominativ și desinență de singular.

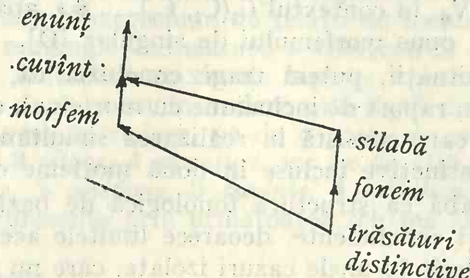
În structura morfică monosilabică [pomi̯], se realizează, de fapt, două morfeme: radicalul [pom'] și morfemul [Ø] de singular, opus morfemului de plural [i], realizat ca [i̯]. În structura silabică [jàm] *(i-am)*, sînt incluse trei morfeme: forma neaccentuată și conjunctă *i-* a pronumelui personal în *kd*, radicalul *-a-* al verbului *a avea*, realizat ca auxiliar morfologic, și desinența *-m*, marcă de persoană și număr în paradigma *am, ai, a, ați, au*.

Acestea sînt argumentele pentru care, în paralelogramul teoretic reprezentînd relațiile dintre unitățile oricărui sistem lingvistic, nu am marcat alte corespondențe directe între cele două clase de unități, cu excepția celei maximale — enunțul — integrantă, în planul semnificantului, pentru unitățile fonologice, iar în planul semnificatului, pentru cele gramaticale, și a celei minimale — morfemul — integrantă, ca structură morfică, pentru clasa trăsăturilor distinctive.

e) Cuvîntul, principala unitate biplană, intermediară între morfem și enunț, are, în limba română, un raport de corespondență directă cu silaba; mulțimea cuvintelor considerate independente de context include mulțimea silabelor ca structuri fonologice de bază ale semnificantelor cuvintelor.

Cu excepția unor forme paradigmatice din clasa pronumelui și a verbului, care se comportă ca morfemele coocurente în structura aceleiași silabe, cum sînt combinațiile [aj, al, aʃi̯', aț'i̯, ij, nuj, jàj, saw, vam] *(a-i ,a-l, a-și, a-mi, a-ți, i-i, nu-i, i-ai, s-au, v-am)* etc., din care decurge existența cuvintelor *zerosilabice*, orice cuvînt izolat și orice formă paradigmatică izolată a unui cuvînt este o structură silabică ale cărei limite inițială și finală se suprapun limitelor inițială și finală ale silabelor. Cu această excepție, raporturile celor două clase de unități ale sistemului

lingvistic al limbii române pot fi reprezentate prin următorul paralelogram modificat (2):

2° În privința locului tăieturii silabice în structura semnificantului plurisilabic al cuvîntului, nu ne interesează aici normele prevăzute în *IOOP* pentru despărțirea în silabe, stabilite, în unele cazuri, prin tradiția ortografică, ci măsura în care limita dintre două silabe este o implicație structurală determinată de coocurența în aceeași structură silabică a unor segmente consonantice din clasa celor prevocalice $\downarrow\overset{<}{C}_1$, $\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$, $\overset{<}{C}_3\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$, cu segmente postvocalice din clasa $\uparrow\overset{>}{C}_1$, $\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2$, $\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2\overset{>}{C}_3(\overset{>}{V}_0)$. De fapt, cea mai întinsă succesiune de consoane între două vocale în limba română este un segment de cinci unități CCCCC, realizat foarte rar în cuvinte ca [optspr'ez'eče] și [postskr'iptum]. Într-o asemenea succesiune, pot fi coocurente segmentele postvocalice $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2$ sau $\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2\overset{>}{C}_3$ cu segmentele prevocalice $\uparrow\overset{<}{C}_3\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$ sau $\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$, fiind exclusă coocurența altor tipuri de segmente, deoarece am văzut că cel mai întins segment consonantic silabic este de trei unități. Dacă, cu excepția clasei de silabe de tip V, celelalte clase pot reprezenta numai ordinile ↑, ↓ și în combinația ↑↓, locul tăieturii silabice devine o implicație structurală acolo unde apar situațiile ↓↑, ↑↑, ↓↓, incompatibile în aceeași structură silabică. În cele două situații de mai sus, locul tăieturii silabice este o implicație structurală între segmentul postvocalic ↓ [pt] și segmentul prevocalic ↑ [spr], și, respectiv, între segmentul ↓ [st] și segmentul ↑ [skr]: [opt/sprezeče, p°ost/skr'iptum]. Puțin obișnuite în structura fonologică a limbii române, segmentele consonantice de această întindere se pronunță fie prin reducția consoanei [t] prin disimilare imediată — [op/spr'ez'eče] —, fie prin introducerea unui nucleu silabic suplimentar — [op/tî/spr'ez'eče] (sau chiar [op/t'i/spr'ez'eče]). Ultimele două realizări, precum și pronunțarea [op/ʃp'e, op/spreče] nu sînt considerate standard.

3° Segmentul de patru consoane — CCCC —, mai frecvent, reprezintă următoarele situații:

(a) Coocurența segmentului postvocalic $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2$ cu segmentul prevocalic $\uparrow\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$ [rggr, rddr] [marg/graf, p°ort/drap'el] *(margraf* sau *marcgraf, portdrapel)*. Realizarea [p°or/drap'el] este nonstandard.

(b) Coocurența segmentului $\downarrow\hat{C}_1$ cu $\uparrow\hat{C}_3\hat{C}_2\hat{C}_1$ [nspr, nskr, nstr, mskr, pstr]: [în/spr'e, în/skr'iw, in/strukt°or, čirk°um/skr'is, ap/strakt] *(înspre înscriu, instructor, circumscris, abstract).*

(c) Coocurența segmentului $\downarrow\hat{C}_1\hat{C}_2$ cu $\uparrow\hat{C}_2\hat{C}_1$ *[kspr, kspl, kstr, kskr, kskl]*: [eks/pr'es, eks/pl°ora, eks/tr'em, eks/kr'esčență, eks/klama] *(expres, explora, extrem, excrescență, exclama).*

(d) Succesiunea segmentelor postvocalice $\downarrow\hat{C}_1\hat{C}_2$ [rș, pʃ] cu segmentele C, C /t, n/ formînd interludiile [ṇstn, pstn]: [karstnik, kîrstnik, vîrstnik, opʃtnik] *(carstnic, cîrstnic, vîrstnic, obștnic)*, toate derivate cu sufixul *-nic*. În aceste situații, tăietura silabică se opune implicațiilor structurale, iar stabilirea locului ei devine arbitrară, întrucît sînt posibile numai grupările [rs, ps] sau [st, ʃt], dar [t, n] nu pot forma segment complex de tipul $\uparrow\hat{C}_2\hat{C}_1$, nefiind posibilă realizarea lor în succesiune exploziva [ˇˇ] în același segment. Pentru ultimele trei cuvinte există realizările nonstandard [krîs/n'ik kîrs/n'ik, vîr/sn'ik, vîrs/n'ik, opʃ/n'ik] *(crîsnic, cîrsnic, vrîsnic, vîrsnic obșnic)*, în care locul tăieturilor silabice devine implicație structurală prin metateză și reducția consoanei [t].

4° Segmentul de trei consoane -CCC-, foarte frecvent, se realizează, de asemenea, în mai multe feluri de combinații, implicînd mai multe variante ale tăieturii silabice.

(a) Segmentele [spr, spl, skr, skl, sgr, zgr, str, ʃtr] reprezintă fie un segment prevocalic $\uparrow\hat{C}_3\hat{C}_2\hat{C}_1$, dintre cele înregistrate în tabelul (8) ca realizări în ordine ierarhică normală (4, 10, 21; 4, 10, 20; 4, 8, 21 etc.), fie un segment postvocalic $\downarrow\hat{C}_1$, urmat după tăietura silabică de un segment prevocalic $\uparrow\hat{C}_2\hat{C}_1$; coocurența segmentului $\downarrow\hat{C}_1\hat{C}_2$ cu $\uparrow\hat{C}_1$ nu este posibilă, deoarece i se opune ordinea ierarhică: [a/spru — as/pru, e/splanadă — es/planadă, ku/skru — kus/kr°u, atero°/skle'ro°ză, des/gr°opa—dez/gro°pa, l°u/str°u — l°us/tr°u, mu/ʃtr°u— muʃ/tr°u] *(aspru, explanadă, cuscru, ateroscleroză, dezgropa, lustru, muștru).*

(b) Segmentele [nkț', nkt, nks, nkʃ', mpț', mpt, kst, kʃt'], înregistrate în tabelul (9) în clasa postvocalică $\downarrow\hat{C}_1\hat{C}_2\hat{C}_3$, nu reprezintă expresia unei ordini ierarhice decît ca segmente postvocalice și înainte de #, deoarece coocurența lor ca atare este posibilă numai în variantă implozivă. Întrucît le-am considerat combinații dintre un segment postvocalic $\downarrow\hat{C}_1\hat{C}_2$ și un segment consonantic simplu cu indice mai mic decît al consoanei realizate în C_2, cu excepția segmentelor [kst, kʃt'], ale căror expresii în indici numerici sînt 8, 4, 5 și, respectiv, 8, 2, 5, în structura silabică a cuvintelor, această

clasă se realizează în segmentele $\downarrow\check{C}_1\check{C}_2$ și $\uparrow\check{C}_1$: [d'ef°unk/ţ'ij, p°unk/taʒ, ank/s'ios, l'ink/ʃij, pr°omp/ţ'ij, promp/t'it°ud'ine, m'ik/st°ură—miks/t°ură, m'ik/ʃt'ij—m'ikʃ/t'ij] *(defuncții, punctaj, anxios, lincșii, prompții, promptitudine, mixtură, micștii)*.

(c) Segmentele [nml, nvr, msp, bgr, ppr, pst, pʃt, dgr, tgr, tst, tʃt, svr, zvr] reprezintă un segment $\uparrow\check{C}_2\check{C}_1$, din cele înregistrate în tabelul (6), precedat de un segment $\downarrow\check{C}$ cu indice mai mare ori cel puțin egal cu al consoanei din $\uparrow\check{C}_2$; se creează astfel situația ↓↑, deci tăietura silabică între $\downarrow\check{C}_1$ și $\uparrow\check{C}_2\check{C}_1$: [în/mlăd'ijá, în/vr'edn'iči, čirk°um/sp'ekt, sub/gr°upă, sup/pr'es'iun'e, op/stak°ol, op/ʃt'e, bot/gros—bod/gr°os, at°ot/stăpîn'it°or, at°ot/ʃt'iut°or, răs/vrăt'i — răz/vrăti] *(înmlădia, învrednici, circumspect, subgrupă, subpresiune, obstacol, obște, botgros, atotstăpînitor, atotștiutor, răzvrăti)*.

(d) Segmentele [nsd, nzd], din aceeași categorie, apar în cuvintele [trans/danub'ijàn, trans/dunăr'ẹàn] și [tranz/danub'ijàn, tranz/dunăr'ẹàn]), în care prefixoidul [trans-] își păstrează unitatea structurală silabică, deși este posibilă și trecerea consoanei [s/z] în structura silabei următoare, în coocurență cu [d].

(e) Segmentele [rfs, rpk, rpʃ, rdn, rdm, rkʃ, rtn, rtm, rtv, rtf, rth, rtp, rtk, rtʃ, rts; lpt, ldm, lkl, ltm, ltf, ltč, ltk; nčz, nğz, ndv, ndd, ntd, ntl, nkm, nkʃ, nsh, nss; mpʃ; ptn, ptz; ksh; stn, stv, stf, stp] sînt combinații dintre un segment postvocalic $\downarrow\check{C}_1\check{C}_2$ din tabelul (7) cu un segment C simplu cu indice mai mare, egal ori mai mic decît al consoanei din $\check{C}_2$, care devine prevocalic; se creează astfel situația ↓↑, deci tăietură silabică între $\downarrow\check{C}_1\check{C}_2$ și $\uparrow\check{C}_1$: [vîrf/ʃ°or, hîrp/ʃ°or, osîrd/n'ik, rek°ord/man, pork/ʃ°or, kart/n'ik, p°ort/land, p°ort/m°on'ew, p°ort/v'iz'it, ʒ'ert/fă, p°ort/hartă, p°ort//pağină, p°ort/kart, p°ort/ʒart'ier, p°ort/ţ'igar'et, p°ort/s'emnal; sk°ulp/t°ură, f'eld/mar'eʃal, f°olk/l°or, alt/m'int'er'i, alt/fel, alt/čeva, alt/k°um; čінči/zeči—činği/z'eči, kînd/va, und/d'el'emn — unt/d'el'emn, savant/lîk, frank/mas°on, prunk/ʃ°or, trans/h°umanță, trans/sahar'ian; lămp/ʃ'oară, fapt/n'ik, opt/zeči; eks/haust'iv; p°ust/n'ik, p°ost/v'erbal, p°ost/fată, p°ost/p°us] *(vîrfșor, hîrbșor, osîrdnic, recordman, porcșor, cartnic, portland, portmoneu, portvizit, jertfă, porthartă, portpagină, portcart, portjartier, porțigaret, portsemnal; sculptură, feldmareșal, folclor, altminteri, altfel, altceva, altcum; cincizeci, cîndva, untdelemn, savantlîc, francmason, pruncșor, transhumanță, transsaharian; lămpșoară, faptnic, optzeci; exhaustiv; pustnic, postverval, postfață, postpus)*.

(f) Segmentele [rgr, rpr, rpl, rkt, rsp, rst, rʃr; ltr, lpn, lkl; nfr, ngr, ngl, ngv, ndr, nkr, nkl, nʒg, ntr, nsl, nsm, nsv-nzv, nsf, nsč-nʃč, nsp, nst; nʃt; mfl, mpr, mpl; psč, psk, pst; ktr, ksm, ksč, ksp, ksk] reprezintă combinaţii ale unor segmente din clasa postvocalicelor $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2$, înregistrate în tabelul (7), cu segmentele din clasa prevocalicelor $\uparrow\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$, înregistrate în tabelul (6), avînd ca element comun consoana realizată în C_2. În structura silabică a cuvintelor în care apar asemenea segmente, locul tăieturii silabice poate fi între $\downarrow\overset{>}{C}_1$ şi $\uparrow\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$ sau între $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2$ şi $\uparrow\overset{<}{C}_1$. Pentru simplificare, notăm consoana mediană a grupului [><], ca să arătăm posibilitatea de a o realiza imploziv, adică $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2/\uparrow\overset{<}{C}_1$, sau exploziv, adică $\downarrow C_1/\uparrow\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$: [margraf, surprins, perpleks, artroză, perspikače, karstik, marʃrut; altruist, stîlpnik, folklor, înfrînğe, inflama, kangrenă, angloman, lingvist, androgin, înkredinţa, enklavă, inʒg'eba, antropomorf, translator, transmite, transversal — tranzversal, transfer, însčena — înʃčena, transport, instiga, înʃfăka, înʃtiinţa; umfla, împreună, amplifika: opsčen — opʃčen, apskons opstakol, aktriţă, eksmatricula, eksčes, ekspune, ekskava].

5° Segmentul -CC- de două consoane intervocalice aparţine claselor $\uparrow\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$, $\downarrow\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2$, înregistrate în tabelele (6) şi (7), ori reprezintă gruparea unei consoane $\overset{>}{C}_1$ postvocalice cu o consoană $\overset{<}{C}_1$ prevocalică, dar care nu pot forma segment complex, întrucît consoana postvocalică, în contextul dat, se poate realiza numai imploziv, iar cea prevocalică, numai exploziv, datorită caracteristicilor lor articulatorii. În dependenţă de această distribuţie, structura silabică a acestor segmente se realizează în două moduri:

(a) Segmentele din clasa $\uparrow\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$ se realizează ca atare, deci exploziv, fiind precedate de tăietură silabică în forma $V/\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1V$, ori sînt despărţite prin tăietură silabică în forma $V\overset{>}{C}_1/\overset{<}{C}_1V$. Din cele 59 de segmente $\uparrow\overset{<}{C}_2\overset{<}{C}_1$ aparţinînd acestei clase, se întîlnesc în poziţie intervocalică mai ales următoarele (pentru a marca cele două posibilităţi de distribuţie, prima consoană a segmentului o notăm [><]): [br, bl; kr, kl, kn, kv, kt, ks; dr, dv; fr, fl; gr, gl, gn, g/kv; hr, hl, hn; ʒn, ʒm, ʒb, ʒg, ʒd; pr, pl, pn, ps; sl, sn, sm, sf, s/zb, sp, sk, st, sč; ʃč, ʃk, ʃt; tr; vr, vl; zl, zn, zm, zb, zg, zd]: [abraziv, ablativ; akru, raklă, pokni, akvilă, aktor, aksă; adresa, adventist; afront, afla; agresiv, aglomera, agnita, ak/gvaforte; mahramă, duhliu, duhni; vaʒnik, preâʒmă, bîʒbîi, vlăʒgan, bleâʒdi; aprins, aplana, hipnotik, opta, apsent; maslu, lesne — lezne, basma, asfalt, osčila, isbi — izbi, aspira,

paskă, pastă; koʃčug, muʃka, muʃte; latră; nevroză, evlavie; răzleţ — răsleţ, poznă, pizmă, izbi — isbi, mîzgă, g'izdele].

(b) Segmentul din clasa $\downarrow C_1C_2$ şi grupurile -CC- care nu constituie segmente complexe în aceeaşi structură silabică, se despart prin tăietură silabică în forma VC_1/C_1V. Din cele 84 de segmente C_1C_2, înregistrate în tabelul (7), se întîlnesc în poziţie intervocalică mai ales următoarele [rb, rk, rč, rd, rf, rğ, rh, rl, rm, rp, rs, rʃ, rt, rţ, rv, rz; lb, lk, lč, ld, lf, lg, lğ, lp, ls, lʃ, lt, lţ, lv, lz; nk, nč, nd, nf, ng, nğ, nʒ, ns, nʃ, nt, nţ; mb, mf, mp; pʃ]. Apar intervocalic şi grupurile C_1/C_1 care nu sînt segmente complexe: [bʒ, bv; kč, kd, kğ, km, kţ, kz; dd, dg, dm, dn; fğ, fʃ; gm, gz; hn, ht; ʒl; lh, ll, ln; mh, mm, mv; nh, nl, nm, nn, np, nr, nv; pk; sʒ, sʃ, sţ, sz; td, tv; ţk; vz; zr]: [vorbă, barkă, bărčile, arde, marfă, mergînd, ʃterğe, arhivă, karlingă, murmură, bîrnă, kîrpă, vărsa, vîrʃă, poartă, harţă, larvă, barză; nalbă, kalkă, dulče, holdă, kalfă, algă, alğe, talpă, pulsa, belʃug, altul, kolţat, halva, stambă, bankă, munčitor, gîndi, konfidenţă, dungă, lunği, rînʒi, dansa, manʃă, frunte, minţi; skimba, damfuri, kîmpie, plopʃor; abʒekt, subvenţie; akčes, anekdotă — anegdotă, kaikğiw, tokmi, akţiune, ekzamen — egzamen, podgorie, admis, rodnik; isnafğiw, lefʃoară; tagmă, egzemplu; tihnă, ahtijat; miʒlok; tîlhar, cellalt, falnik, bromhidroză, kilogrammetru, amvon; înhăma, înlătura, înmormînta, înnoda, avanpost, înrăma, învoi; kopkă; disʒunkţie — dizʒunkţie, desʃuruba, desţeleni, deszăpezi — dezzăpezi; totdeauna — toddeauna, molitvă — molitfă; koţkar, zevzek, dezrobi].

6° Segmentul consonantic simplu -C-, aflat în poziţie intervocalică, se realizează totdeauna în variantă exploziva $\uparrow C_1$, adică este precedat de tăietură silabică, intrînd în structură silabică cu vocala următoare. Întrucît orice consoană se poate afla în poziţie intervocalică, vom considera că aceasta este o implicaţie structurală pentru întreaga clasă KC, deşi norma ortografică prevede că, la cuvintele compuse, despărţirea în silabe se face ţinîndu-se seama de părţile componente, atunci cînd cuvîntul este analizabil: [in/egal], nu [i/negal], [in/adekvat], nu [i/nadekvat] ş.a.m.d.

7° În ceea ce priveşte structura silabică a cuvintelor, cantitatea, adică numărul unităţilor silabice componente, este cuprinsă între 0—7 silabe. Pare curios să vorbim de cuvinte *zerosilabice*, adică *asilabice;* totuşi, aşa cum am văzut mai sus, există o serie de unităţi lexicale — e drept că numărul lor este limitat la un procentaj sub 1% — care, neavînd în structură un nucleu V, nu pot contracta accent în nici o situaţie contextuală şi, în consecinţă, sînt atrase în structura silabică a cuvintelor coocurente

cu ele. Așa sînt formele neaccentuate și, în mod necesar, conjuncte, ale pronumelui personal în dativ și acuzativ [-l, l-, j-, -j], reflexivul [-ș, ș-], formele [-j, -s] din paradigma prezentului verbului *a fi*. În aceeași situație se pot actualiza și o seamă de alte cuvinte care au, de obicei, autonomie silabică, dar, în anumite vecinătăți, vocala lor silabică *(e, i)* este angajată în relație silabică cu vocala inițală a cuvîntului următor: *i le dau, i-am dat; mi le dai; mi-ai dat; ți le-a dat* etc.

Structurile cele mai frecvente sînt cuvintele monosilabice, acoperind aproape 40% din inventarul lexical al românei standard[37]; urmează, în ordine, cuvintele bisilabice — 24,11% — și trisilabicele — 18,4%. Din aceste date procentuale se vede că lexicul românesc se caracterizează prin unități lexicale cu un număr mai redus de silabe, în ordinea una, două, trei silabe, care împreună acoperă peste 70% din inventarul lexical. Cuvintele de patru silabe reprezintă 10,59%, cele de cinci — 3,71% —, iar cele de 6 și 7 silabe, împreună, numai 1% (0,84 și, respectiv, 0,16%). În lexicul de bază al limbii române[38] ponderea o dețin bisilabicele (701 cuvinte), urmate de trisilabice (348) și de monosilabice (338).

Sînt în lexicul românesc și cuvinte mai lungi, de 7, 8 și 9 silabe, dar toate neologisme, formații recente prin compunere sau derivare, ori sînt forme ale paradigmelor marcate cu flective: [partikularităţi] (7 silabe), [partikularităţile] (8 silabe), [anatomo-patoloğikă] (9 silabe).

Este cazul să mai menționăm două aspecte ale acestei probleme: variațiile în cantitatea silabică a formelor paradigmatice ale unui cuvînt pot fi elemente distinctive în unele opoziții de gen, număr, caz: *în/vă/ță/tor — în/vă/ță/toa/re, măr — me/re, mu/șa/ma — mu/șa/ma/le*; creșterea cantitativă în paradigmă a cuvintelor flexibile face ca și clasele de cuvinte să se diferențieze în ceea ce privește numărul preponderent de silabe într-o clasă sau alta, în sensul că cuvintele scurte — zero- și monosilabice — aparțin mai ales claselor cu inventar închis, iar cuvintele lungi aparțin mai ales claselor cu inventar deschis.

3.18. Unități suprasegmentale

Cadrul general al distincției *segmental / suprasegmental* a fost definit provizoriu și cu totul aproximativ în capitolul 2.7. (și în capitolul 3. *passim)*, cînd am introdus în discuția teoretică conceptele și termenii *linearitatea* și *bilinearitatea* semnului lingvistic, accent *intensiv* și *tonic, intonem, sintonem, pauză,* structură *segmentală* și *suprasegmentală* etc.

Ne propunem în continuare să facem unele precizări privind modul în care vom înțelege conceptele și termenii folosiți în legătură cu bilinearitatea semnului lingvistic, unitățile suprasegmentale și structura suprasegmentală.

1° Conceptul privind linearitatea semnului lingvistic (în concepția saussuriană a acestui termen) este operant atîta timp cît avem în vedere descrierea și explicarea unităților monoplane ale celei de a doua articulări, în calitatea lor de componente ale structurii fonologice a semnificantelor

[37] Toate datele procentuale în legătură cu structura silabică a cuvintelor le dăm după Roceric, 1968, p. 139—141.

[38] cf. Graur, 1954, p. 157—161.

unităților biplane identificate în prima articulare a limbii; cadrul textual al silabei ca structură fonologică de bază s-a dovedit suficient pentru stabilirea și clasarea unităților sistemului și structurii fonologice a limbii române. Am văzut însă, din paginile anterioare (*supra*, 3. 17.), că cele două clase de unități (mono- și biplane) se află în anumite raporturi necesare; am văzut (în a., b., c.) care sînt raporturile dintre trăsăturile distinctive, fonem și morfem, dintre fonem și silabă, dintre silabă și morfem și am stabilit că, în limba română, *cuvîntul* este principala unitate biplană intermediară între morfem și enunț, care se află într-un raport de corespondență directă cu silaba, în sensul că mulțimea cuvintelor independente de context include mulțimea silabelor ca structuri fonologice de bază ale semnificantelor cuvintelor; din realizarea concretă și numărabilă a celor 49 de clase (modele) de structuri silabice putem construi mulțimea nenumărabilă a cuvintelor sistemului lexical al limbii române. Acest raport de corespondență directă dintre silabă, unitate fonologică monoplană, și cuvînt, unitate semnificativă biplană, l-am reprezentat prin paralelogramul modificat (2).

2° În toate aceste discuții am avut în vedere structura segmentală a semnificantului, caracterul lui de desfășurare lineară; am considerat că o succesiune de foneme constituie o silabă, numai dacă reprezintă o structură fonologică de bază a unui semnificant, deci dacă este component al unui cuvînt ori al unei sintagme de cuvinte, al unui enunț. Toate acestea sînt însă adevărate numai în parte: un cuvînt, un enunț, este un segment linear numai și numai dacă avem în vedere structura fonologică a semnificantului, făcînd abstracție de ceea ce este cuvîntul și enunțul în realitate, ca unitate biplană. Semnificantul este *semnificant* numai dacă *semnifică*, dacă este expresia formală și substanțială a unui semnificat corespunzător formînd un semn lingvistic. Pentru ca structura fonologică segmentală a semnificantului să semnifice, este necesar să fie însoțită paralel de o structură suprasegmentală corespunzătoare, adică să fie un *semn bilinear*.

O succesiune de silabe constituie un cuvînt numai dacă aceste unități structurale segmentale sînt cooarticulate în relații heterosilabice într-o structură simultan *segmentală* și *suprasegmentală*, situație în care una dintre silabe devine *nucleu* sau *centru*, fiind marcată suprasegmental prin *accent*, iar celelalte sînt unități dependente de silaba centrală, neputînd fi marcate cu accent; de asemenea, coarticularea heterosintagmatică a silabelor unui cuvînt constă în suprimarea pauzelor inițială și finală ale silabelor constituente și în apariția altor pauze marcînd limitele segmentale și suprasegmentale ale unității cuvîntului.

Dacă avem în vedere enunțul, structura lui suprasegmentală apare și mai complexă prin posibilitatea apariției unor accente tonice, a mai multor tipuri de pauze, a modificării cadenței etc.

3° Pentru a demonstra bilinearitatea semnului lingvistic ca structură simultan segmentală și suprasegmentală, constituite fiecare din unități specifice și pentru a identifica unitățile care apar cel mai frecvent în structura suprasegmentală, vom analiza structurile (1) [ion čitește kuvîntul din față] și (2) [ion čitește ku vîntul din față], în care orice romanofon recunoaște în mod intuitiv enunțurile (1) *Ion citește cuvîntul din față*, și (2) *Ion citește cu vîntul din față*.

a. Structurile fonologice segmentale ale celor două enunțuri sînt echivalente, fiind realizate prin aceeași succesiune lineară a componentelor

fonemice (1), (2) /i-o-n-č-i-t-e-ʃ-t-e-k-u-v-î-n-t-u-l-d-i-n-f-a-ţ-ă/, coarticulate în aceleași structuri silabice, în aceeași succesiune liniară (1), (2) /i-on-či-teʃ-te-ku-vîn-tul-din-fa-ţă/.

b. La analiza construcţiilor date în segmente semnificante, adică în unităţi biplane, de exemplu, în cuvinte, între structurile celor două enunţuri apar diferenţe care nu au fost identificate la analiza segmentală, ci consistă în adăugarea unor unităţi care aparţin altor clase decît clasele de unităţi monoplane și biplane. Ele aparţin claselor de unităţi suprasegmentale. Astfel, pentru ca silabele /i/ și /on/ să se realizeze în calitate de structuri fonologice de bază în componenţa semnificantului cuvîntului *ion*, se coarticulează într-o relaţie heterosilabică, într-o structură în care una dintre aceste unităţi este accentuată intensiv /ˋ/, în contrast cu cealaltă, care devine neaccentuată: *iòn*. Succesiunea de silabe /či-teʃ-te/, în structura semnificantului /čitèʃte/, contractează accentul pe silaba /tèʃ/. Succesiunea de silabe /ku-vîn-tul/ contractează accentul pe silaba /vî̀n/, dar în (2), i se adaugă o unitate în plus care, de asemenea, n-a fost identificată la analiza segmentală în succesiune lineară; este un fel de pauză /+/ care marchează tranziţia de la semnificantul /ku/ la /vî̀ntul/: (1) /kuvî̀ntul/ (2) /ku+vî̀ntul/.

Diferenţierea structurală dintre componentele lexicale ale celor două enunţuri, determinată de introducerea unor unităţi suprasegmentale, se poate prezenta simplificat în felul următor:

(1) /iòn čitèʃte kuvî̀ntul din fàţă/;

(2) /ion čiteʃte ku+vî̀ntul din+fàţă/.

4° Structurile lexicale (1) și (2), chiar dacă sînt marcate cu unităţi suprasegmentale, constituie numai materialul de construcţie lexicală al unor enunţuri virtuale (1), (2), deoarece le lipsește intonaţia prin care să decidem că sînt enunţuri. Prin transpunerea în codul scris al limbii, lucrurile devin mai simple, deoarece știm că un enunţ începe cu literă mare și se termină printr-un semn de punctuaţie specific, care poate fi punct /./, semn de întrebare /?/, semn de exclamare /!/. Pentru o intonaţie specifică enunţului imperativ, marcăm prin /,/ o anumită pauză între *Ion* și *citește*:

(1′) Ion citește cuvîntul din faţă.
(1″) Ion citește cuvîntul din faţă?
(1‴) Ion citește cuvîntul din faţă!
(1⁗) Ion, citește cuvîntul din faţă.
(2′) Ion citește cu vîntul din faţă.
(2″) Ion citește cu vîntul din faţă?
(2‴) Ion citește cu vîntul din faţă!
(2⁗) Ion, citește cu vîntul din faţă.

5° Dar în exprimarea orală nu poate figura, cum este și firesc, nici unul dintre aceste semne și diferenţierile apărute și marcate în scris prin semne convenţionale corespunzătoare (și care nici nu sînt toate cîte se pot realiza) se realizează printr-o mulţime de unităţi suprasegmentale asemănătoare cu accentul și pauza de tranziţie, borna propoziţională de diferite tipuri etc., formînd structura suprasegmentală a enunţului, numită, în mod obișnuit, *intonaţie*.

Astfel, dacă succesiunea de silabe /či-teʃ-te/ este materialul de construcţie a semnificantului cuvîntului *citeşte*, atunci cuvîntul trebuie reprezentat ca o structură bilineară, în care, pe lîngă materialul structurii segmentale, să figureze şi materialul structurii suprasegmentale :

Accent /ˋ/ + /či-teʃ-te/ → /čitèʃte/

Dacă structura lexicală /ion čiteʃte kuvîntul din faţă/ reprezintă materialul de construcţie segmentală, atunci enunţul trebuie reprezentat ca o structură bilineară, în care, pe lîngă acest material să figureze şi structura suprasegmentală realizată în una dintre clasele posibile : declarativă, interogativă, exclamativă, imperativă :

(1′) *Decl* + /ion citeşte cuvîntul din faţă/ → *Ion citeşte cuvîntul din faţă.*

(1″) *Interog* + /ion citeşte cuvîntul din faţă/ → *Ion citeşte cuvîntul din faţă?*

1‴) *Excl* + /ion citeşte cuvîntul din faţă/ → *Ion citeşte cuvîntul din faţă!*

(1⁗) *Imper* + /ion citeşte cuvîntul din faţă/ → *Ion, citeşte cuvîntul din faţă.*

În felul acesta, bilinearitatea semnului lingvistic este demonstrată în mod satisfăcător şi vom discuta în continuare despre următoarele unităţi ale structurii suprasegmentale : accentul intensiv, accentul tonic, pauzele, cadenţa, intonaţia şi componentele ei.

3.19. Accentele intensiv şi tonic

1° Accentul este un fenomen de natură fonică suprasegmentală prin care o unitate a structurii fonologice este pusă în relief, contrastînd cu celelalte unităţi coocurente de acelaşi nivel, prin distribuţia diferenţiată a intensităţii şi/sau înălţimii în articularea cadrului textual dat.

Unitatea susceptibilă de a fi pusă în relief prin accentuare se numeşte *unitate accentuabilă*, iar unitatea în limitele căreia se manifestă funcţia accentuării prin distribuţia inegală a intensităţii şi/sau înălţimii articulării unităţii accentuabile se numeşte *unitate accentuală*.

În limba română — ca în marea majoritate a limbilor — unitatea accentuabilă este *silaba* ca structură fonologică de bază ; acest lucru a reieşit şi din modul în care am definit silaba (citîndu-l pe H j e l m s l e v), ca cea mai mică tranşă fonică susceptibilă de a contracta un accent (şi numai unul).

a. Accentuabilitatea silabei prin forţa sau intensitatea articulării nu trebuie înţeleasă în mod mecanic. Forţa sau energia fonică depinde de amplitudinea şi gradul de deschidere a cavităţii glotale, adică este legată de formanţii sunetelor, fiind direct proporţională cu patratul amplitudinii şi al frecvenţei vibraţiilor. Dacă vocalele limbii române [a, o, e, u, i], după criteriul intensităţii în forţa emisiei, care determină amplitudinea, se prezintă în această ordine descrescîndă, înseamnă că, în mod normal, fără punerea în evidenţă a uneia dintre ele prin accent, în silabele [ma, mo, me, mu, mi], deşi un vorbitor oarecare le produce ori are impresia că le produce şi le

percepe acustic la aceeași intensitate, în realitate forța lor acustică se dovedește cu totul inegală, dacă o măsurăm cu tehnică acustică specială. Pentru ca [a] din silaba [ma] să se intensifice la nivelul lui [i] din [mi], este necesară mult mai puțină intensitate absolută, deoarece propria forță acustică a lui [a] este mare în comparație cu [i]. Consoanele, la rîndul lor, au o forță acustică mai mică decît vocalele, în ordinea descrescîndă surde-sonore (cf. *supra*, în 3.2.)

Accentuabilitatea silabei consistă în posibilitatea ca, într-un cadru structural dat, intensitatea absolută, constantă a unei silabe să fie mărită, creîndu-se în felul acesta un contrast accentual.

Problema se pune în același mod și în ceea ce privește tonul sau înălțimea silabei, dependentă de frecvența exprimată în p/s.

b). Creșterea intensității în articularea unei silabe, angajate în relație cu alte silabe într-o unitate superioară accentuală, în comparație cu intensitatea articulării ei constante (ca unitate izolată de contextul accentual) se numește accent *intensiv, dinamic* sau *energetic*.

Creșterea înălțimii în articularea unei silabe, în aceleași condiții formulate mai sus, se numește accent *tonic* sau accent *de înălțime tonală*.

Întrucît accentul este dependent de centrul vocalic al silabei, vom nota convențional accentul intensiv prin /\`/, iar pe cel tonic prin /´/, plasate deasupra vocalei din poziția V a silabei.

c. Accentul intensiv se întîlnește rar în stare pură; de obicei, creșterea intensității este însoțită și de creșterea duratei emisiei vocalei silabice aflate sub accent, fapt pe care l-am consemnat prin descrierea și definirea alofonelor prelungite ale vocalelor în contextul unei unități accentuale în care vocalele din celelalte silabe se realizează neaccentuat. De asemenea, creșterea amplitudinii în emisiunea silabei aflate sub accent intensiv este însoțită și de o creștere a frecvenței, deci a înălțimii în care consistă accentul tonic. În toate aceste cazuri, creșterea duratei și accentul tonic sînt dominate și mascate de accentul intensiv.

2° Există însă un criteriu concludent pentru a distinge cele două tipuri principale de accent și acesta constă în stabilirea unităților accentuale.

a. Dacă unitatea accentuabilă este, pentru amîndouă tipurile de accent, silaba, lucrurile nu stau tot așa în privința unității accentuale.

Unitatea accentuală în care poate fi pusă în relief o silabă prin accentul intensiv este *cuvîntul*, deoarece silaba se definește în calitate de structură fonologică de bază numai dacă este componentă ocurentă pe o poziție structurală silabică în *structura* semnificantului unui cuvînt. Prin urmare, unitatea accentuabilă este de domeniul nivelului fonologic, este monoplană, iar unitatea accentuală aparține nivelului lexico-gramatical al unităților biplane. Aceasta nu înseamnă însă să tragem concluzia că nu există cuvinte neaccentuate. Lucrurile sînt clare, dacă este vorba de cuvinte plurisilabice. Dar, așa cum am văzut într-un capitol anterior, există în limba română și cuvinte zerosilabice care, neavînd în structură o unitate accentuabilă, nu pot contracta accent și sînt *nonaccentogene* [39].

b. Există și un număr apreciabil de cuvinte monosilabice, ale căror semnificante sînt echivalente ca structură fonologică cu silaba și, prin

[39] Termenii *accentogen, nonaccentogen* sînt folosiți de G a r d e, *op. cit.*

urmare, sînt accentuabile, dar în cadrul lor textual nu se poate manifesta contrastul *accentuat — nonaccentuat;* monosilabicele de acest tip sînt *accentogene,* deoarece, combinate în sintagmă cu alte cuvinte monosilabice sau plurisilabice, ele pot fi accentuate. Cuvinte ca *om, crai, os, bun, nou, gol,* combinate în sintagme plurisilabice, constituie unități accentuale: *om bùn, crai nòu, os gòl.*

c. O serie de cuvinte monosilabice — cum ar fi formele numite *atone* ale pronumelui personal și reflexiv —, deși se combină în mod necesar cu alte cuvinte în sintagme accentuale, nu pot contracta ele înseși accent intensiv, ci sînt *clitice,* avînd poziție *proclitică* ori *enclitică* în structura unității accentuale față de cuvintele accentogene: *o ià, îi dằ, se dằ, mi se ìa; ià-o, dằ-le, dù-te, fằ-ne, dằ-i-le.*

d. Rezultă că, pentru accentul intensiv, unitatea accentuală este cuvîntul plurisilabic ori o sintagmă de cuvinte monosilabice, dintre care cel puțin unul face parte din clasa accentogenelor; sintagme bisilabice cum ar fi *mi se, i se, ni se* etc., nu constituie unități accentuale, fiind constituite numai din unități clitice.

Unitățile accentuale constituite din cuvinte monosilabice sînt sintagme de diferite tipuri, realizînd diferite poziții în structura sintactică a enunțului.

e. Această interpretare privitoare la unitățile accentuale și, mai ales, părerea că cuvintele monosilabice izolate de context nu sînt accentuate intensiv, oricît de intens ar fi pronunțate, nu este nici singura posibilă și nici prea obișnuită; astfel, se afirmă că nu există cuvînt fără accent (deci și monosilabicele sînt accentuate), și nici cuvinte cu două accente, că accentul intensiv are două variante — tare /ʹ/ și slab /$_\circ$/ — în distribuție contrastivă și două variante intermediare /^, ʹ/ în distribuție complementară cu varianta tare și, respectiv, slabă, și în raport de variație liberă între ele[40].

Interpretarea dată de noi mai sus în legătură cu situația accentuală a cuvintelor monosilabice se bazează pe funcția contrastivă a accentului intensiv în structura fonologică a semnificantului: pentru ca o silabă accentuabilă să poată contracta un accent perceptibil ca atare, ca o diferențiere de intensitate acustică, ea trebuie să se afle necondiționat într-un context cel puțin bisilabic, în care să se manifeste contrastul accentuat-nonaccentuat. Astfel, silabele [des, fa, če], realizînd modelele $\overleftarrow{C}_1V\overrightarrow{C}_1$, $\overleftarrow{C}_1V$, $\overleftarrow{C}_1V$, nu pot fi considerate accentuate intensiv dacă, izolate una de alta, le pronunțăm chiar cu maximum de intensitate pe care ne-o permite vocea, de exemplu, cu tăria de 70 de decibeli. Dar dacă le punem în relație heterosilabică în structurile [desfăče] sau [des⁺făče], ele constituie unități accentuale în

---

[40] cf. V a s i l i u, 1965, p. 58—62 și 1974, p. 85. Vezi I o r d a n, 1956, p. 149, care afirma atunci că „o astfel de silabă (accentuată) avem în orice cuvînt, chiar și în unul monosilabic, unde însă, din cauză că nu există altă silabă cu care să poată fi comparată..., ea trece neobservată". V a s i l i u, 1965, p. 62, spune că „Radicalele monosilabice accentuate nu pun nici o problemă, deoarece sînt constituite dintr-un singur segment /ˣ/". Aceasta ar însemna că orice silabă izolată, nu numai că este susceptibilă de a contracta un accent, ci este accentuată prin implicație structurală, dacă structura ei este echivalentă cu structura semnificantului unui cuvînt, situație în care se află toate cuvintele monosilabice. Și la G l e a s o n, 1969, p. 38, găsim afirmația că toate cuvintele monosilabice, cînd sînt în afara contextului, au un accent primar.

care silaba [fà] este accentuată, oricît de slab am pronunța-o, deoarece silabele vecine se pronunță, în mod implicit, cu o intensitate mai scăzută. Dacă realizăm pronunția [dés+fàče], articularea cuvîntului *des* pare a fi dominată suprasegmental de accent tonic, situație despre care vom vorbi mai tîrziu.

3° Funcția fundamentală a accentului intensiv, în toate limbile care îl cunosc, pare a fi *contrastivă*, nu *opozitivă*; lucrurile stau așa în limbile cu accent fix, cum ar fi franceza sau maghiara (cuvintele limbii franceze se accentuează pe ultima silabă, iar ale limbii maghiare, pe prima). Româna face parte dintre limbile cu accent liber, în sensul că, în cuvinte diferite, accentul intensiv poate marca silabe diferite; sînt cuvinte oxitone — *mușamà, aviatòr* —, paroxitone — *bàncă*, pro-paroxitone — *lèspede* —; sînt chiar cuvinte accentuate pe a patra silabă (silabele se numerotează de la dreapta la stînga): *vèveriță, làpoviță*.

a. Accent *liber* nu înseamnă însă și accent *mobil*, în sensul că există totuși anumite reguli pentru accentuarea cuvintelor din diferite clase. Astfel, în paradigma substantivului și adjectivului, accentul intensiv, cu rare excepții, marchează radicalul: *sòră — suròri, nòră — nuròri, ràdio — radiòuri, stùdio — studiòuri, zèro — zeròuri.*

b. La substantivele derivate din formele de infinitiv ale verbelor, accentul se află în vecinătatea segmentului flectiv sau la distanță de o silabă față de flectiv, în cazul puținelor derivate din verbele de conjugarea a III-a: *cîntàre, mîncàre, coborìre, prevedère; prevèdere; fàcere, culègere.* Accentuarea *prevèdere* în loc de *prevedère* este rezultatul trecerii acestei forme de la o conjugare la alta.

c. În paradigma verbului, accentul este mobil între radical și flectiv, de la un timp la altul și de la o persoană la alta: *alèrg — alergăm, alèrgi — alergàți; alèrg — alergàm, alèrgi — alergài, vède — vedeà; fùge — fugeàu, coboàră — coboràu* ș.a.m.d.

Există și anumite reguli de accentuare a cuvintelor derivate și compuse, o clasare a sufixelor accentuate etc.

d. În limba română, accentul intensiv are și funcție distinctivă, în sensul că, în două unități accentuale echivalente în structura segmentală, silaba accentuată comută cu silaba neaccentuată ocurentă pe aceeași poziție: *ùrmă / urmằ, pàră / parằ, màrcă / marcằ, màscă / mascằ, gàră / garằ; cìntă / cîntằ, fùră / furằ.* Este evident că distincția dintre formele supuse la proba comutării nu se pot explica prin corelativitatea silabă accentuată / silabă neaccentuată, ci prin schimbarea poziției accentului de pe o silabă pe alta. Dar apariția accentului pe a doua silabă nu este numai o condiție a opoziției dintre cele două semnificante *ùrmă / urmằ, pàră / parằ* etc., ci, în primul rînd, o implicație structurală a relației heterosintagmatice a celor două silabe componente ale semnificantelor date, potrivit principiului stabilit, că un cuvînt plurisilabic este o unitate accentuală care trebuie să aibă necondiționat o silabă sub accent; accentuarea uneia dintre cele două silabe este o implicație structurală, fără care nu se realizează coarticularea lor ca unitate semnificantă.

Succesiunile *ur-mă, ga-ră, pa-ră, mar-că, cîn-tă* etc. nu se constituie ca structuri fonologice ale unor semnificante *ùrmă / urmằ, gàră / gară, pàră / parằ, màrcă / marcằ, cîntă / cîntằ* etc., decît dacă una dintre cele două unități accentuabile contractează accent intensiv, creîndu-se astfel contrastul indispensabil coeziunii sintagmatice a componentelor structurale ale cuvîntului.

e. Sînt situații în care mobilitatea locului accentului nu are funcție distinctivă, ci constituie varietăți accentuale mai ales teritoriale, afective ori explicate prin proveniență din limbi diferite : *bolnàv / bòlnav, dușmàn / dùșman, ofèră / òferă ; fenomèn / fenòmen, caractèr / caràcter* etc.

f. Alteori funcția contrastivă a accentului mobil diferențiază semnificante omoforme (și omografe) avînd semnificate diferite : *dirèctor / directòr, comèdie / comedìe, compània / companìe, mòbilă / mobìlă, còpii / copìi.*

g. În cazul unor cuvinte plurisilabice mai intinse, a căror structură depășește 5—6 silabe, apar fenomene suprasegmentale care pot lăsa impresia că se poate vorbi de două ori mai multe accente, dintre care unul este principal, iar celălalt (ori celelalte) secundar. Așa este cazul unor cuvinte ca *ànastàsimatàr, lìmfogrànulomatòză, dèzrădăcinàre, dòftoriceàlă, rèintegràre* etc.

4° Un caz particular al articulării intensive este pronunțarea cu insistență afectivă a unor consoane, mai ales a fricativelor care, prin modalitatea articulării, pot fi prelungite în emisie : *fformidabil, rrău, zzît, jjos.* Intensificarea articulării consoanelor (marcată în scris prin dublarea sau chiar triplarea literei corespunzătoare) este urmată necondiționat și de creșterea înălțimii tonale a vocalei următoare.

5° a. *Accentul tonic* nu este, de obicei, recunoscut ca atare între unitățile suprasegmentale ale limbii române, considerîndu-se că, chiar dacă este posibilă și realizarea unui contrast de înălțime prin ridicarea, peste nivelul constant al emisiunii, a tonului vocalei silabice, acesta este dominat și mascat de accentul intensiv. Lucrurile se prezintă într-adevăr așa, dacă avem în vedere numai condițiile în care se realizează accentuarea intensivă : unitatea accentuabilă este silaba, iar unitatea accentuală este cuvîntul, structură intermediară între unitatea semnificantă minimală — morfemul — și cea maximală — enunțul.

b. Pentru accentul tonic, unitatea accentuabilă este tot silaba, dar *unitatea accentuală este enunțul ;* desigur, contrastul tonal se află tot în limitele cuvîntului, dar în calitatea lui de component al unui enunț, realizînd o poziție structurală în construcția lui sintactică. În structura enunțului, cuvintele își păstrează pe de o parte calitatea lor de unități accentuale pentru accentul intensiv, dar, în anumite condiții, pot fi puse în relief și prin accent tonic. De exemplu, cuvinte ca *fàcem, desfàcem, àsta* sînt accentuate paroxiton și se realizează ca atare și în structura enunțului, pe poziții sintactice corespunzătoare normelor topicii limbii române : (1) *fàcem des àsta,* (2) *desfàcem des àsta.* Dacă însă supunem aceste construcții unei transformări prin inversarea pozițiilor sintactice funcționale, structurile rezultate devin mai potrivite pentru a releva posibilitatea punerii în evidență a anumitor cuvinte prin accent tonic : (1') dés *fàcem àsta,* (2') dés *desfàcem àsta ;* (1'') **dés** *fàcem* **ásta** ; (2'') **dés** *desfacem* **ásta**. (Am marcat prin /'/ și prin subliniere cuvintele puse în relief prin accent tonic).

c. Realizarea accentului tonic ca element suprasegmental distinctiv apare cu claritate atunci cînd marchează altă silabă decît aceea aflată sub accent intensiv, ceea ce se poate vedea mai ales dacă unitatea accentuală este un enunţ din clasa interogativelor emfatice sau afective. De exemplu, substitutele interogative *cìne, càre, ùnde,* accentuate paroxiton, pot funcţiona ca enunţuri interogative reduse la poziţia sintactică de subiect *(cine* şi *care)* sau de circumstanţial de loc *(unde)*, în condiţiile unui context anterior corespunzător, fără a mai fi marcate suprasegmental de intonaţia interogativă specifică, deoarece au valoare interogativă în însăşi componenţa lor semantică : *Cìne. Càre. Ùnde.* (Semnul /?/, care apare în scris, nu trebuie confundat cu realizarea fonetică a enunţului vorbit.) Dar dacă prin asemenea enunţuri vorbitorul îşi exprimă şi nedumerirea, surpriza etc. faţă de conţinutul contextului anterior corespunzător, ele se pot realiza cu o intonaţie interogativă specifică prin reliefarea ultimei silabe cu accent tonic : *Cìné? Càré? Ùndé?*

d. Dar şi alte cuvinte mono- sau plurisilabice, care nu implică valori interogative prin componenţa lor semantică, pot fi puse în evidenţă prin accent tonic în poziţie finală de enunţ interogativ, de enunţ regent legat prin bornă propoziţională tranzitivă de un enunţ următor dependent : *Acestea sînt cuvinte* plurisilàbicé? *Cuvîntul „casă" este o unitate* accentuàlắ, *pentru că în contextul lui se realizează accentul.*

e. Am remarcat mai sus (sub *4°*) cazul particular al accentuării intensive a unor consoane. Întrucîtva asemănătoare este şi articularea tonică insistentă a unor vocale în enunţuri nonpredicative : *Binééé! Bíís! Dááá! Nnúú!*

f. Accentul tonic poate marca şi cuvintele clitice (dacă semnificantele lor sînt structuri silabice) care nu sînt accentogene prin accentul intensiv. Fenomenul se explică prin faptul că, în calitatea lor de unităţi realizînd poziţii sintactice în enunţ, şi această clasă de cuvinte poate participa la realizarea contrastului tonal în unitatea accentuală a enunţului : *Càrtea* **ími** *aparţìne, nu* **né** *aparţìne, pentru că* **éu** *am cumpăràt-o.*

g) Ca şi accentul intensiv, accentul tonic este unitate suprasegmentală distinctivă, în măsura în care prezenţa sau absenţa lui în structura sintonematică determină schimbări în planul semnificantului şi este una dintre componentele de bază ale intonaţiei, determinînd o anumită clasă de sintoneme.

3.20. Pauzele

1° Emisiunea orală a enunţului nu este un domeniu continuu (nici chiar în prima articulare), aşa cum, din motive metodice şi pedagogice, am afirmat de mai multe ori în acest capitol. În realitate, unităţile în succesiunea lor segmentală se disting una de alta prin schimbările de nivel ale fluxului sonor, prin *întreruperea* acestui flux, care, în unele cazuri, constituie scurte pauze. Nu avem aici în vedere pauzele absolute, adică intervalele de tăcere care precedă şi urmează unui enunţ oral izolat, ci întreruperile ce au loc în contextul acestui proces văzut în dubla lui articulare şi în bilinearitate.

De asemenea, nu avem în vedere aspectul scris al enunţului în care cuvintele se disting unele de altele prin spaţii albe, deoarece, în emisia orală, fluxul sonor nu respectă aceste spaţii albe prin pauză (mai bine spus, *scrierea* nu poate respecta ceea ce se petrece în fluxul sonor vorbit). Este vorba de ceea ce, în mod obişnuit, credem că sînt pauzele prin care, în emisia orală, se disting una de alta propoziţiile unei fraze, grupul subiectului de grupul predicatului în contextul unei propoziţii, determinantele substantivului regent de regentul lor şi între ele, determinantele verbului regent de regentul lor şi între ele ş.a.m.d. În terminologia sintaxei distribuţionale, aceste pauze disting constituenţii imediaţi (C.I.) ai unei structuri sintactice la diferite nivele de analiză. Ceea ce ne interesează însă este că aceste „pauze" nu sînt în realitate pauze decît atunci cînd marchează sfîrşitul unui enunţ încheiat, care nu se mai află în relaţie sintagmatică cu o unitate de comunicare următoare (deşi nu este exclus ca relaţia să continue în planul semnificaţiei). În contextul intern al unui enunţ, aceste întreruperi aparente sînt elemente de coarticulare a unităţilor coocurente aflate în relaţie de vecinătate.

2° a. Una dintre aceste pauze este *tranziţia de deschidere* (sau *tranziţia deschisă*) [41], marcînd coarticularea unor unităţi ale structurii sintagmatice de tipul [des+fak] (asta) vs [desfàk] (asta); [în+drùm+àre de lùcru] vs [îndrumàre de lùcru]: [ka+să] vs [kàsă]; [ar+deàlul nòstru] vs [ardeàlul nòstru]; [e+pistolàr] vs [epistolàr]; [e+motìv de teàmă] vs [emotìv+ de teàmă]; [jel+udàse] vs [eludàse]; [a+luwàt din+ făìnă] vs [aluàt+din făìnă]; [órb+eʃti] vs [orbèʃti]; [ku+vînt bun] vs [kuvînt bun]; [lam+auzìt des+ minţìnd] (l-am auzit des minţind) vs [lam+ auzit dezminţind].

b. Tranziţia de deschidere se manifestă în structura segmentală ca pauză /+/, dar este evident că ea aparţine structurii suprasegmentale, avînd funcţie distinctivă, şi nu poate fi confundată cu o pauză simbolizată prin /#/.

c. *Borna propoziţională* /BP/ este un tip de pauză care marchează suprasegmental frontiera finală absolută a unui enunţ, trecerea de la o poziţie la alta în structura unui enunţ ale cărui poziţii structurale sînt realizate propoziţional, sau trecerea de la un grup la alt grup sintactic coocurent. Este vorba, în primul rînd, de enunţurile care sînt enunţuri nominale sau verbale independente de context, înţelegînd prin aceasta că nu se află angajate în relaţii sintactice directe cu unitatea imediat următoare. Însuşindu-ne parţial terminologia lui Gleason, putem denumi o asemenea pauză *bornă propoziţională căzută, descendentă* sau *nontranzitivă*, cu menţiunea că, în limba română scrisă, se notează cu /./, /;/, /:/ sau, în cazul *enunţurilor-titlu*, rămîne nemarcată, potrivit regulilor de punctuaţie formulate în acest sens în *IOOP: Neamul Şoimăreştilor; Curs de limba română contemporană; Morometţii; Copilul aleargă. Erau în casa aceea trei oameni: Busuioc, Iorgovan, Sofron. Bine: să stea gîdea şi să nu-şi ascută sabia.* Borna propoziţională nontranzitivă corespunde, în planul

---

[41] Termenul pe care îl folosim (şi simbolul /+/) este un calc aproximativ după G l e a s o n, 1969 (p. 40, în ediţia franceză pe care o avem la îndemînă) şi care afirmă că, deoarece această tăietură serveşte la distingerea enunţurilor, este *un fonem* şi i se poate spune *transition ouverte* /+/. Tot de la G l e a s o n am împrumutat termenul *bornă propoziţională*.

expresiei, încheierii enunțului prin căderea rapidă și completă a fluxului sonor cu care se emite ultima silabă a ultimului cuvînt al secvenței.

Opusă BP nontranzitive (atît ca modalitate fizică de expresie, cît și funcțional) este *BP tranzitivă*, marca ultimei silabe a ultimului cuvînt al unui enunț deschis suprasegmental spre o relație cu o unitate de comunicare următoare, cu care se află în una dintre relațiile sintactice menționate mai sus: [kunoʃt!̥$^{B+}$ dakă înveț!̥] *(Cunoști, dacă înveți)*; [plek^{B+} pèntrukă e tîrziw] (Plec, pentru că e tîrziu). Din felul în care am notat, convențional, BP tranzitivă, reiese că o asemenea marcă ce asigură relația suprasegmentală între două enunțuri (și care, de obicei, se notează prin /,/) seamănă cu tranziția de deschidere, și s-ar putea pune întrebarea dacă, în această situație, mai este nevoie de o marcă suprasegmentală în plus; dar tranziția de deschidere intră în opoziție cu absența ei, care înseamnă continuarea fluxului sonor fără o tăietură sesizabilă, în timp ce BP intră în opoziție cu o BP nontranzitivă, deci se încadrează în alt sistem de relații suprasegmentale. Spre deosebire de /+/, B^+ este totdeauna asociată cu prezența accentului tonic pe silaba finală, ceea ce se poate demonstra dacă operăm cu un cuvînt a cărui silabă ultimă este neaccentuată intensiv: [ne̯àmul ʃojmărèʃtilór^{B+} èste un romàn] (*Neamul Șoimăreștilor*) este un roman); [ne̯àmúl^{B+} ʃo!̥mărèʃtilor] (Neamul Șoimăreștilor).

G l e a s o n include în sistemul bornelor propoziționale și o BP *susținută (soutenue)* /→/, cum o numește și o notează autorul, care constă în prelungirea vocalei ultimei silabe a enunțului. În limba română, este mai greu de reperat o astfel de tăietură a fluxului sonor; am putea însă vorbi de un asemenea mod de a încheia un enunț marcat emfatic, fenomen care, în sistemul nostru de punctuație, se notează prin /.../ sau prin /,/: *A doua trosnitură... Mai multé... E desigur cineva afară, aci, foarte aproape.*

De asemenea, considerăm că o BP susținută marchează secvența care precedă o formulă de adresare: *Ia seama că te ia dracul dacă te mai iei după el, nătărăule!*. Opțional, se poate marca în felul acesta orice adverb din suita *desigur, într-adevăr, bineînțeles, pe de o parte* etc., folosite ca inserțiuni incidente într-un context inserant.

Discuția pe care am angajat-o cu privire la BP se poate extinde foarte mult, dacă implicăm și interdependența dintre ele și celelalte unități ale laturii suprasegmentale, interdependență de o mare complexitate, care ar cere un studiu special asupra structurii sintonematice a enunțurilor în limba română. Acest lucru nu este însă nici posibil, și nici nu ni l-am propus într-o lucrare ca cea de față, ci am urmărit doar să arătăm că modul de a încheia un enunț (ori o secvență de enunț) poate fi o marcă a unui anumit tip de relații și că ceea ce numim *pauză*, de cele mai multe ori, nu este, de fapt, o pauză, ci o unitate a structurii suprasegmentale.

3.21. Cadența

1° Cadența (sau debitul) emisiei enunțurilor este considerată, în general, factor extralingvistic, care aparține vorbitorului, ca și timbrul vorbirii; oamenii vorbesc mai mult ori mai puțin repede, mai mult ori mai puțin rar, după cum le este obișnuința, după „firea" lor, după starea psihică

în momentul comunicării. Debitul verbal aparţine, deci, exclusiv exprimării orale şi scrierea îl înregistrează foarte rar. Aceasta înseamnă că ignorarea de către lingvişti a problemelor pe care le ridică debitul este oarecum justificată, în măsura în care numărul unităţilor de vorbire emise într-o anumită unitate de timp este o trăsătură strict individuală, fără legătură cu sistemele şi structurile limbii.

2° Sînt însă situaţii în care schimbarea cadenţei prin *accelerare* ori *moderare* nu mai rămîne varietate individuală, opţională, ci devine obligatorie pentru orice vorbitor, deci constituie *un fapt de limbă,* implicînd anumite semnificaţii. De aceea în *GLR* se aminteşte, de exemplu, că ,,de obicei, pe lîngă intonaţie, propoziţiile exclamative au şi o anumită topică, anumite elemente introductive şi un anumit *tempo de vorbire* (s.n.) care le caracterizează''[42] şi că ,,tempo depinde de lungimea pauzelor, de numărul lor; cu cît pauzele sînt mai lungi, tempo este mai încetinit''[43].

3° Amintim aici, în primul rînd, situaţia propoziţiilor de declaraţie inserate *incident* în interiorul sau în partea finală a vorbirii autorului, care se emit pe de o parte pe un registru intonematic mai coborît, iar pe de altă parte cu o cadenţă accelerată, în contrast cu cadenţa emisiei corpului inserant[44].

Fenomenul a fost observat şi menţionat de T r o u b e t z k o y, care afirmă pentru prima dată că o coborîre a registrului vocal sub nivelul normal, care apare, de obicei în propoziţiile incidente, este însoţită şi de o *acceleraţie* a mişcării frazei.

Cu o cadenţă accelerată în contrast cu cea normală, sînt emise (dacă nu intervin alte elemente cu totul particulare, situaţionale ori contextuale) inserţiunile incidente de referinţă la termenul anterior sau posterior, atributive sau apozitive — introduse fără elemente de legătură — şi care au un registru mai coborît.

4° S-ar putea aminti aici şi o situaţie opusă celei descrise mai sus: emisiunea cu un debit mai *moderat* (încetinit) a inserţiunilor incidente aflate pe cel mai ridicat registru, în contrast cu al inserantului. În idiolectul autorilor, aşa este cazul formulelor cu funcţie de adresare la colocutor (marcate cu indici de vocativ), cu o seamă de inserţiuni incidente modale, concesive, preventive, restrictive etc., cu expresiile tradiţionale interjecţionale, toate cu funcţie emfatică ori afectivă şi, deci, cu proiectarea în prim-plan a funcţiei conotative şi expresive a comunicării.

Tot cu un debit verbal mai moderat (şi chiar spaţiat) sînt emise incidentele constituind planul vorbirii directe, directe legate ori indirecte libere, aflate pe cel mai ridicat registru şi inserate în planul vorbirii autorului desfăşurat pe un registru mai coborît.

5° Un aspect particular al cadenţei este emisiunea unor secvenţe ale enunţului în tempo spaţiat prin silabisirea unui cuvînt ori prin repetarea unui cuvînt, a unui grup de cuvinte, cadenţă specifică, evident, pentru

---

[42] *GLR*, II, p. 476.

[43] *Ibidem.*

[44] Pentru accelerarea debitului emisiunii iserţiunilor incidente, cf. R u d n e v, 1959, p. 28, şi D e s s a i n t e s, 1960, p. 48–49. Cf. şi R o b u, 1971 şi 1973, după care ne orientăm în acest capitol.

a marca emfaza în gradul intensității maxime, urmărind convingerea colocutorului:

(1) — (Isteric:) *Nu, nu, nu! Pe contrapantă, domnule maior, pe contrapantă, domnule maior, pe contrapantă domnule maior! Pe contrapantă, domnule sublocotenent!... Poziția se ia pe contrapantă, domnilor ofițeri... pe con-tra-pan-tă! ați înțeles?* (B r ă e s c u, 2.207).

(2) — (Nervos:) *Nu, nu, nu! Nu e bine, nu e bine! Nu e bine! Nu e bine!* Unde vă găsiți? *(ibidem,* 206).

(3) — (Obsedat:) *Nunununununú!* Fugiți cu noile metode... Să n-aud... *(ibidem,* 207).

În (1), (2), (3), putem remarca cel puțin trei feluri de cadență moderată *(pe-con-tra-pan-tă)* sau accelerată *(nunununununú)*, dar, în general, textele se caracterizează în emisia lor printr-un ritm opulent, încărcînd structura sintactică cu o mare cantitate de material redundant, care însă, în structura suprasegmentală, dezvăluie starea afectivă a vorbitorului.

6° Ultimul aspect al cadenței pe care îl mai menționăm este cel specific comenzilor militare. Prin natura conținutului, codul comenzilor are o redundanță foarte ridicată pentru cei inițiați, în sensul că sînt enunțuri scurte, economice, care, cu mijloace reduse la minimum, transmit întreaga cantitate de informație necesară unei decodări corecte și executării întocmai a ordinelor transmise. Dar condițiile situaționale specifice în care se transmit comenzile sînt de așa natură, încît ar putea compromite receptarea și decodarea comenzii și, deci, și îndeplinirea ei; este vorba, în primul rînd, de faptul că comenzile se adresează unui destinatar colectiv, compus adesea dintr-un mare număr de indivizi (grupă, pluton, companie, batalion, chiar și regiment); în al doilea rînd, acest colectiv se află, în mod natural, răspîndit pe un spațiu mai mult ori mai puțin întins, în care audiția poate fi împiedicată atît de distanță, cît și de ecou sau de alte piedici naturale. Toate acestea împreună constituie un *zgomot,* o piedică de neînlăturat, mai ales dacă avem în vedere că, de cele mai multe ori, comenzile trebuie îndeplinite *simultan* de întregul colectiv — condiție de bază a disciplinei militare. Această dezordine entropică a corelatelor situaționale în care se transmit comenzile este contracarată și transformată în opusul său, *negentropie,* prin creșterea redundanței și în latura suprasegmentală a enunțului-comandă. Cadența rărită la maximum de toleranță (pentru a nu se disocia semnificantul de semnificat) prin spațiere adesea silabisită, combinată cu o intensitate crescută a emisiei, cu prelungirea unor secvențe vocalice și cu accentuarea tonică a altora, duce la creșterea redundanței și la asigurarea receptării corecte. Practica îndelungată a generațiilor de comandanți de diferite grade a dus la constituirea unui cod al comenzilor deosebit de eficient, ale cărui norme de emisiune suprasegmentală sînt menționate și în regulamentele militare. Deși sistemul paragrafemelor de care dispunem nu ne poate da decît o imagine palidă a cadenței comenzilor, dăm totuși, în continuare cîteva exemple edificatoare: |*Imper*| + [grùpắắắ⁺drépț̥!] (*Grupă, drepți*!); |*Imper*| + [kom⁺pà⁺ni⁺ééé⁺dréépț̥!] *(Companie, drepți)*; |*Excl*| + [să-tră-íț̥!-továrăʃe⁺komandánt] (Să trăiți, tovarășe comandant!). Practica arată că, cu cît este mai mare colectivul comandat (ceea ce presupune un *zgomot* mai mare), cu atît cadența este mai rărită, prelungirile mai accentuate,

accentul tonic mai evident. Cadența este diferită pe cele două părți ale comenzii : moderată în partea preventivă, accelerată în partea de execuție.

7° Cele spuse mai sus cu privire la cadența vorbirii sînt doar cîteva observații mai mult empirice, pe baza impresiilor personale ale autorilor, cu intenția de a atrage atenția și asupra acestei laturi foarte puțin cercetate în lingvistica românească.

3.22. Intonația

Tot ce am spus despre bilinearitatea semnului lingvistic și despre unitățile suprasegmentale ne dă posibilitatea asamblării acestor elemente într-un sistem integrat prin care să putem defini și explica în ce anume constă structura suprasegmentală a enunțului vorbit. În capitolul 3.18. am arătat că materialul de construcție segmentală a enunțului nu constituie un *enunț* realizat ca atare, decît dacă este pus în valoare de o structură suprasegmentală corespunzătoare.

1° După cum există clase de enunțuri definite după criteriul construcției segmentale, al numărului pozițiilor sintactice și al relațiilor gramaticale în care sînt angajate unitățile coocurente pe aceste poziții, tot așa presupunem că există și clase de structuri suprasegmentale, ale căror realizări constituie pe de o parte componente obligatorii ale materialului segmental al enunțului ca *enunț*, iar pe de altă parte determină și o anumită clasare a enunțurilor după tipul de structură suprasegmentală adoptat. Am arătat modul în care din același material oarecare de construcție segmentală, de exemplu / ion citește cuvîntul din față / sau / ion citește cu vîntul din față / se realizează cîte patru enunțuri diferite, corespunzătoare celor patru clase de structuri suprasegmentale propuse : declarativ, interogativ, afectiv (emfatic), imperativ.

2° Dar aceasta înseamnă că, dacă stabilim regulile de construcție pentru fiecare dintre aceste patru tipuri de structuri suprasegmentale, le putem considera modele sintetice după care putem construi o mulțime de enunțuri de același tip, schimbînd, de fiecare dată, materialul de construcție segmentală. Se înțelege de la sine că materialul de construcție trebuie să fie adecvat modelului structurii suprasegmentale. De exemplu, din materialul segmental [n-u-j-a-m-d-a-t-j-e-w] [nu-jam-dat-jew] vom putea construi tipuri de enunțuri, dar structura suprasegmentală a fiecăruia dintre ele va fi diferită de cele prezentate mai înainte, în primul rînd, pentru că acest material nu se potrivește pentru o structură suprasegmentală din clasa *imperativ*, și, în al doilea rînd, pentru că acest material este deja rezultatul unei transformări de negativizare prin privativul *nu* care nu se află în materialul dat mai înainte.

În cele ce urmează ne propunem să încercăm a preciza cum anume se compune o structură suprasegmentală din elementele pe care le-am identificat mai înainte, adică din cele două tipuri de accente, tranziții de deschidere, borne propoziționale, cadențe.

3° Am vorbit în acest capitol de mai multe ori despre funcționalitatea factorilor de deschidere-închidere grupați în 6 tipuri funcționale, cu preci-

zarea că numai trei dintre aceste combinații asigură relațiile homosilabice intensive. A reieșit, de asemenea, că variabilitatea de înălțime a succesiunilor de deschidere-închidere este produsă de variația relativă a tonurilor în emisia unei secvențe vorbite. Ca unități elementare monoplane, tonurile formează primul nivel integrant al laturii suprasegmentale, grupîndu-se în suite de opoziții binare, dintre care unul presupune existența opusului său : *închis /nonînchis, deschis/ nondeschis*.

Asamblarea de tonuri formează unitățile nivelului imediat superior pe care — potrivit procedeului de formare a metalimbajului — le putem numi *toneme ;* cu alte cuvinte, un *tonem* este o secvență minimală a laturii suprasegmentale corespunzătoare aproximativ unității *fonem* din latura segmentală. Nivelul tonemelor este, deci, integrant pentru nivelul tonurilor elementare și — la rîndul lui, se integrează în nivelul imediat superior al *intonemelor*. Intonemele marchează suprasegmental silabele, deci sînt secvențe ale laturii suprasegmentale corespunzătoare relațiilor dintre componentele cuvîntului. În limba română intonemele se grupează în cele trei tipuri caracteristice care includ toate variantele de această natură : /↑/, /↓/, /↑↓/. La acestea se adaugă alte trei tipuri care caracterizează exclusiv relații heterosilabice : /↑↑/, /↓↓/, /↓↑/, și care sînt reperabile exclusiv între unități biplane. Intonemele pot fi marcate cu accente de intensitate și tonice, tranziții de deschidere, BP tranzitive și nontranzitive, cu prelungire lineară, accelerarea sau moderarea cadenței.

Prin urmare, intonemele constituie unitățile minimale ale structurii sintonematice în prima articulare a limbii, iar tonemele unitățile minimale în a doua articulare.

4° Nivelul *intonemelor* este integrat în nivelul imediat superior al *sintonemelor*, care, la rîndul lor, formează ultimul nivel al laturii suprasegmentale, *sintonematemul*, adică structura suprasegmentală sau *sintonematică*.

În legătură cu unitățile structurii sintactice segmentale a enunțurilor, am putea spune, convențional, că structura sintonematică a unui enunț este un *sintonematem* ale cărui componente sînt sintonemele corespunzătoare unităților segmentale la prima treaptă de analiză ; la a doua treaptă de analiză, sintonemele se segmentează în intoneme ș.a.m.d. Reiese că, fiind combinații de intoneme, toți acești componenți ai structurii sintonematice a enunțului pot fi marcați cu accente, tranziții de deschidere etc., cum am arătat mai sus, ceea ce constituie realizarea concretă a structurii intonaționale a enunțului, în opoziție cu norma neutră de variabilitate a materialului de construcție segmentală.

Ceea ce trebuie subliniat însă este că putem interveni în structura sintonematică a unui enunț prin schimbarea, de exemplu, a locului accentelor tonice, al tranzițiilor de deschidere, prin modificarea bornelor propoziționale etc., ceea ce determină modificări corespunzătoare atît în structura sintagmatică segmentală, cît și în semnificatul enunțului. Un intonem marcat cu /↑′/, /+/ sau /B+/, poate fi dublat prin opusul său nemarcat ca atare, adică putem opera o comutare (în limitele unor restricții impuse de incompatibilitățile determinate de natura materială a unităților fonologice), și această comutare determină schimbări în semnificatul enunțului. Fiecărei secvențe funcționale a normei neutre de variabilitate i se suprapune, în același spațiu de emisie, o secvență funcțională intonematică, deci avem

concomitent *doi semnificanți și doi semnificați*, expresie a bilinearității semnului lingvistic și sursa potențialului plurisemantic al enunțului, despre care am vorbit mai înainte. Bilinearitatea nu exclude echivalența, în unele cazuri, a unor secvențe ale structurii sintonematice cu secvențele corespunzătoare ale normei neutre de variabilitate și afirmația că avem, concomitent, doi semnificanți și doi semnificați se referă la potența virtuală a enunțului.

5° Fie materialul de construcție (1) [ion era dus afară].

Potențialul semantic al acestei secvențe este evident, chiar dacă facem abstracție — deocamdată — de intonație, de bilinearitatea emisiei lui orale și îl privim numai ca structură în aspectul scris; ambiguitatea decurge, în primul rînd, din posibilitatea de a vedea în mai multe moduri gruparea sintagmatică a unităților dintre care supunem observației numai două, generate de unitățile *era dus*:

(1') *Ion era + dus afară*

(1'') *Ion + era dus + afară*

În (1'), la prima treaptă de analiză, obținem gruparea sintagmatică *Ion era + dus afară*, semnificînd aserțiunea *Ion era (= se afla) plecat afară*, echivalentă cu *Ion plecase afară*. În această grupare sintagmatică, *era* se actualizează nonpredicativ, copulă în structura predicatului nominal, iar *dus* este un participiu perfectiv, adjectival, cu funcție de *nume predicativ;* în (1''), *era dus* este formă a paradigmei imperfectului diatezei pasive a verbului *a duce*, în care *era* se actualizează ca nonpredicativ auxiliar morfologic, iar *dus* este participiul imperfectiv + *mobil* al verbului *a duce*. În această situație, (1'') semnifică „*Ion era purtat (condus) afară*".

Cele două moduri de grupare sintagmatică au urmări și în latura semantică a vecinătăților de stînga și de dreapta ale secvenței *era dus*. Astfel, în (1'), *Ion* este *subiect agent* al procesului *(era) dus* (afară), iar în (1'') este *subiect pacient* al procesului *era dus* (afară), care admite *un nume de agent*, adică expasiunea cu un context de dreapta marcat cu prepoziția *de (către)*.

Pe lîngă aceste diferențe de forme și valori gramaticale actualizate în cele două moduri de grupare sintagmatică, și Av *afară* ne transmite informații diferite, în sensul că — dacă avem în vedere exclusiv corelatele temporale ale enunțului *(tunc, illuc)*, în (1'), elementul *Ion* este în relație de *incluziune* cu elementul *afară*, deci — *Ion* $\subset$ *afară* —, iar în (1''), elementul *Ion* este în relație de *excluziune* cu elementul *afară*. Grafic, cele două relații se prezintă în felul următor:

(1') [afară [Ion]]   (1'') [Ion] [afară]

După cum vedem, potențialul semantic al enunțului (1) poate fi descifrat parțial, chiar dacă nu avem în vedere decît latura lui segmentală. Dacă transpunem această secvență în emisie orală, asigurîndu-i bilinearitatea și — concomitent — posibilitatea de a supune observației și structura ei sintonematică, ne dăm seama că enunțul reprezintă un material plurisemantic cu variate potențe de actualizare. Spunem „acest enunț" dar ne gîndim la materialul pentru o multitudine de enunțuri, dacă avem în vedere că în structura lui suprasegmentală putem opera montaje diferite, obți-

nînd structuri sintonematice diferite și tot atîtea schimbări în conținutul semnificativ, deci tot atîtea enunțuri diferite.

6° Notăm în continuare cîteva dintre actualizările posibile, conținute virtual în (1), folosindu-ne de simbolurile operatorilor suprasegmentali pentru a marca aproximativ ceea ce are pertinent fiecare montaj intonațional în opoziție cu celelalte; întrucît nu dispunem de un sistem unitar și consacrat de notare, vom evita detalierea, iar semnificațiile rezultate le vom menționa în continuarea fiecărei realizări[45].

↑↑+ | ↑↑+ | ↑↓
(1) Ion era dus afară (...se afla / plecase / afară);

↑↑′+ | ↑↑+ | ↑↓
(2) *Ion* era dus afară (nu altcineva)

↑↓ + | ↑↑+ | ↑↑′
(2′) Ion era dus *afară* (Interog. — nu *altundeva?)*

↑↑′+ | ↑↑ ↑↑′
(2″) *Ion* era dus afară (Interog. — nu *altcineva?)*

↑↓ + | ↑↑′+ | ↑↓
(3) Ion era *dus* afară (nu mergea el însuși, ci era *condus)*

↑↑′+ | ↑↑ | ↑↑′
(3′) *Ion* era dus afară? (Interog. — nu *altcineva?)*

↑↓ + | ↑↑′+ | ↑↑′
(3″) Ion era *dus* afară? (Interog. — nu mergea *el însuși?)*

↑↓ + | ↑↑+ | ↑↑′
(3‴) Ion era dus *afară?)* (Interog. — nu *altundeva?)*

↑↓ + | ↑↑′+ | ↑↑′
(3⁗) Ion era *dus* afară (Interog. — ori se ducea *el însuși?)*

7° Cele 8 enunțuri rezultate din (1) prin organizarea diferențiată a structurii sintonematice sînt doar o parte dintre actualizările virtuale; să ne gîndim că orice vorbitor nativ al românei, chiar fără cunoștințe de lingvistică și care nici n-a auzit vreodată de intonație, poate emite variante emfatice pentru fiecare dintre enunțurile de mai sus. Dacă luăm în considerare și virtualele variații ale cadenței pe diferite secvențe ale enunțului, posibilitatea de a folosi pauzele de suspensie a emisiei după anumite unități compatibile cu asemenea mărci, se lărgește considerabil potențialul de variație a structurii sintonematice și de descoperire a noi și noi valori semantico-stilistice.

8° Toate acestea ne interesează însă mai ales în măsura în care nu constituie numai o problemă de performanță, legată de vorbire, ci și o problemă de limbă, încadrîndu-se în cîteva modele structurale. De altfel, posibilitatea de a simplifica și organiza în cîteva modele structurale marea mulțime de date și fapte suprasegmentale s-a și prefigurat din comentariile de pînă acum. Procedînd analitic, de la aspecte suprasegmentale de vorbire, de la performanțe realizate, ajungem în posesia datelor necesare pentru a construi modele teoretice ale unor structuri sintonematice, pentru ca, pe această bază, folosind un sistem de simboluri convenționale, să putem proceda sintetic, încadrînd în modele orice performanțe noi cărora vrem să le actualizăm același gen de semnificații, independent de varianta individuală de realizare a modelului.

9° Așa de exemplu, dacă ne limităm numai la trei aspecte în care poate fi actualizată secvența generalizată (a) / *cineva face ceva* /, prin punerea

[45] Vasiliu, 1965, în capitolul 1.2. *Intonația*, folosește simbolurile 1, 2, 3, puse deasupra silabelor pentru a marca diferențele de înălțime relativă a tonului silabelor.

în relief intonațional a uneia dintre cele trei componente, obținem trei modele de structuri sintonematice:

(a′) ↑↑+ ↑↓ ↑′↓ ;
(a″) ↑↑ ↑′↑+ ↑↓ ;
(a‴) ↑↑′+ ↑↓ ↑↓ .

Orice secvență corespunzătoare va semnifica același gen de conținut informațional ca (a′), (a″) ori (a‴), dacă îi suprapunem o structură sintonematică adecvată, deci dacă o emitem cu o intonație (a′), (a″), (a‴). Stabilind cîte un lexicon de selecție pentru substitutele *cineva (Ion, eu, tata, copilul* etc), *face (mănîncă, scrie, citește, cîntă* etc.) și *ceva (o casă, pîine, scrisoare, carte, melodie* etc.), orice enunț elaborat (cu respectarea competențelor semantice și a mărcilor gramaticale) cu o structură sintonematică analogă unuia dintre cele trei modele, va avea genul de conținut corespunzător lui (a′), (a″) sau (a‴).

(a′)	↑↑+	↑↓	↑′↓	
(1′)	copilul	citește	*cartea*	(nu *altceva*)
(2′)	mama	scrie	*o scrisoare*	(nu *altceva*)
(3′)	Ion	recită	*un sonet*	(nu *altceva*)
(4′)	tata	lucrează	*ce poate*	(nu *altceva*)
(a″)	↑↑	↑′↑+	↑↓	
(1″)	copilul	*citește*	cartea	(nu face *altceva*)
(2″)	mama	*scrie*	o scrisoare	(nu face *altceva*)
(3″)	Ion	*recită*	un sonet	(nu face *altceva*)
(4″)	tata	*lucrează*	ce poate	(nu face *altceva*)
(a‴)	↑↑′+	↑↓	↑↓	(nu *altcineva...*)
(1‴)	*copilul*	citește	cartea	(nu *altcineva*)
(2‴)	*mama*	scrie	o scrisoare	(nu *altcineva*)
(3‴)	*Ion*	recită	un sonet	(nu *altcineva*)
(4‴)	*tata*	lucrează	ce poate	(nu *altcineva*)

Fiecare model de structură sintonematică (a′), (a″), (a‴) poate fi supus unei transformări de interogativizare, constînd în substituirea intonemului final prin /↑↑′/

10° În felul acesta am demonstrat încă o dată bilinearitatea semnului lingvistic, posibilitatea de a disocia structura sintonematică de structura segmentală, de a o studia la diferite trepte de analiză și, mai ales, am demonstrat că intonația, subsumîndu-și toate elementele suprasegmentale la care ne-am referit pe scurt mai înainte, constituie unul dintre sistemele limbii române, a cărui ignorare sărăcește considerabil analiza și sinteza lingvistică[46].

11° Toate comentariile de pînă acum în legătură cu unitățile suprasegmentale și intonația au implicat mai ales funcția referențială a limbii române

---

[46] În ceea ce privește studiul intonației în limba română și în alte limbi, amintim: Drăganu, 1945, care menționează foarte pe scurt intonația (p. 12), accentul (p. 16) și pauza (p. 17); Roceric-Golopenția, 1961, p. 29–34; *GLR*. 1966, p. 472–482; Vasiliu, 1965, p. 67–82. Din lingvistica străină, menționăm mai ales pe Grammont, 1933, p. 132–135, Guiraud, 1962, p. 67–69 și 97–100, Martinet, 1963, p. 77–79, Garde, 1968, p. 227, François, 1968, p. 226–227, Mounin, 1969, p. 70–72, Gleason, 1969, p. 38–45.

şi numai accidental am vizat şi alte funcţii; este însă limpede că studiul lingvistic privind valorile conotative, funcţiile expresive şi poetice ale limbii, implicînd emfaza cu multiplele ei aspecte, nici nu poate fi conceput fără referire la intonaţie. Vom da un singur exemplu: materialul enunţului (1) [*să-mi faci mie un lucru ca acesta*] poate fi o propoziţie imperativă, deoarece sintagma morfologică [*să-mi faci*] (formă de prezent a modului conjunctiv) este actualizată contextual ca formă a viitorului, acţiunea posibilă fiind posterioară momentului vorbirii; dacă însă emitem enunţul într-un montaj intonaţional în care *mie* este marcat cu un intonem ($/\uparrow\uparrow'^{+}/$, (în loc de $/\uparrow\downarrow/$), iar *acesta* cu un intonem $/\uparrow\uparrow/$ (în loc de $/\uparrow\downarrow/$), comunicarea devine emfatică, avînd valoarea unui *reproş* faţă de un proces care a avut loc anterior momentului temporal al enunţului.

3.23. Registrele intonaţionale

Structura sintonematică a enunţului se situează între două limite extreme de înălţime care se înscrie în diapazonul de înălţime accesibil vocii vorbitorului şi care, avînd în vedere că vorbirea este individuală numai teoretic şi nu poate depăşi această scală tonală, pot fi numite *ambitus*. Folosind un termen din domeniul muzicii, vom spune că un enunţ emis de un vorbitor în condiţiile normale date de corelatele situaţionale *ego, tu, hic, nunc*, are o structură sintonematică desfăşurată, de exemplu, între 264 şi 528 Hz, sau între 528 şi 1056, 1056 şi 2112 Hz etc. (dar nedepăşind 16—20000 Hz, înălţimea maximă accesibilă audibilităţii) şi cu o intensitate care nu depăşeşte, de obicei, 55 de decibeli, cît se consideră că măsoară vorbirea normală[47].

Între aceste limite putem admite variabilitatea înălţimii pe trei-patru registre pe care le vom nota convenţional *R*1, *R*2, *R*3, *R*4, de la cel mai coborît — R1 — la cel mai ridicat — *R*4.

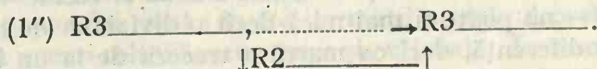
Un enunţ canonic se emite pe un singur R de înălţime tonală, adică variaţiile curbei intonaţionale a structurii lui sintonematice, cu toate diferenţele provocate de accentele tonice, nu depăşesc limitele unui palier constant. Vom conveni că acest *R* constituie norma canonică şi, în contrast cu celelalte paliere de înălţime, el este *R*3. De pildă, enunţul:

(1) Inspecţiile sînt ca şi examenele: cazi uneori cînd te crezi mai pregătit.,

transpus în emisie orală, se înscrie pe R3. Dacă însă acest E este proiectat ca segment de vorbire directă prin introducerea în corpul său a unei propoziţii de declaraţie /Pd/, el devine segment *inserant* pentru Pd inserată incident, care se emite, în mod normal, pe un palier de înălţime mai coborîtă, adică pe R2;

(1′) R3 Inspecţiile, R2 *reflectă el inconştient,*
R3 sînt ca şi examenele: cazi uneori cînd nu te aştepţi.

Grafic această diferenţiere pe registre a structurii sintonematice se poate prezenta sugestiv în felul următor:

[47] cf. Larousse, 1967, p. 290.

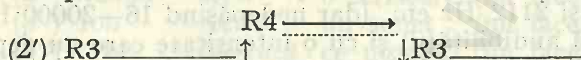
Prima secvență a inserantului R3 se încheie cu un intonem marcat cu o BP tranzitivă în două direcții : una spre R2, iar cealaltă spre R3 al secvenței finale a inserantului ; de asemenea, Pd aflată pe R2 se încheie cu o BP tranzitivă care asigură legătura intonațională a Pd cu secvența următoare, de pe R3, a inserantului. În felul acesta, deși structura sintonematică a enunțului coboară și urcă pe paliere diferite, ea constituie o unitate suprasegmentală, asigurînd, în acest mod, unitatea enunțului ca un singur act de comunicare.

Exemplul (1') este un caz tipic de structură sintonematică pe R3—R2—R3, caracteristică pentru enunțurile în care se îmbină planul vorbirii directe cu planul vorbirii autorului și putem accepta că (1'') este un *model* de structură sintonematică pentru orice enunț cu o structură sintactică segmentală de acest fel și, în concluzie, îl putem considera o regulă a structurii suprasegmentale a limbii române.

Ridicarea emisiunii pe R4 intervine în situații speciale, cum este, de pildă, inserarea incidentă a unui segment de vorbire directă în planul vorbirii autorului :

(2) R3 Ceru o farfurie Marinei R4 („*Repede, repede, madam Marina, nu trebuie să aștepte*"), R3 o puse înaintea bătrînului și cu o linguriță începu să răstoarne conținutul găoacei.

În reprezentare grafică, această structură sintonematică are următorul aspect :

Cu mențiunea că aici este vorba de o urcare de la R3 la R4 și apoi de coborîre de la R4 la R3, pentru (2') este valabil în întregime comentariul pe care l-am făcut în legătură cu modelul grafic (1'').

Menționăm că atît în (1'), cît și în (2'), secvențele inserate aflate pe R2 și, respectiv, R4, sînt emise, în mod obișnuit, cu o cadență accelerată în contrast cu cadența secvențelor corpului inserat, un element în plus pentru a distinge R3 de R2 și de R4.

Trebuie să precizăm că structurile sintonematice marcate prin variația R nu sînt caracteristice numai pentru enunțurile în care se îmbină două planuri de vorbire ; în stilul științific, secvențele cuprinse între paranteze de diferite tipuri, cum sînt trimiterile bibliografice, inserțiunile incidente prin care autorul își precizează poziția personală față de conținutul termenului anterior sau posterior, din suita *— după părerea noastră —, — credem —, — așa cum am precizat mai înainte —, după cum se va vedea mai departe —* etc., dacă sînt emise oral, se plasează pe un R intonațional mai coborît în comparație cu secvențele vecine, fapt care nu poate fi ignorat, dacă avem în vedere că asemenea intervenții în text sînt foarte frecvente.

Precizăm că diferența de înălțime tonală a două R vecine — de exemplu, între R3 și R2 — nu poate fi mai mică decît o diviziune de ton percepută la audiție ca o diferență, deci ca marcă a trecerii de la un R la altul, și nici mai mare de un ton, deoarece un enunț a cărui intonație ar varia ca înălțime pe un interval mai mare de 2—3 tonuri s-ar transforma în cîntec.

3.24. Pronunţarea românească standard şi ortoepia

1° Modul în care formulăm titlul de încheiere a capitolului privitor la nivelul fonetico-fonologic al limbii române înseamnă introducerea fără echivoc în teoria lingvistică a unor puncte de vedere normative, vizînd în mod direct problematica socială a cultivării limbii, care se opun exigenţelor pur descriptiviste atît de scumpe structuraliştilor ortodocşi; dar acest lucru se impune în lucrarea aceasta nu numai pentru că l-am prevăzut încă în partea introductivă (*supra*, în 1.3), ci şi din cauză că nu de puţine ori am intervenit în conţinutul conceptului saussurian asupra dihotomiei *limbă / vorbire*, insistînd asupra caracterului social al vorbirii ca activitate, asupra rolului activ al individului vorbitor în dinamica modelelor standard ale structurilor lingvistice.

2° Nu este greu de constatat că, în timp ce un bucureştean spune [činčĭ] *lei*, un botoşănean spune [ʃinʃĭ] *lei*, că la Tîrgovişte se zice [mătuʃe, uʃe, ʒe̦albă, ʒeratik, dă pă, dupe] etc., în timp ce la Iaşi se zice [mătuʃî, uʃî, ʒalbî, ʒăratik, di pi, după] etc., şi că toate acestea nu ne împiedică să comunicăm şi să ne înţelegem cei de la Craiova cu cei din Iaşi, cei din Zimnicea cu cei din Suceava, cei din Călăraşi cu cei din Gurahonţ.

Pe de altă parte, nu este totuşi suficient să ne liniştim cu răspunsul că evoluţia limbii, schimbările continue care au loc în toate sectoarele ei, nu împiedică înţelegerea, deoarece se pune şi întrebarea de ce se produce cutare schimbare, în timp ce o alta analogă, tot atît de justificată cum este prima, nu se observă nicăieri, de ce în unele zone lingvistice au loc numai *anumite* schimbări, în timp ce în alte zone se produc cu totul *altele* şi, mai ales, cum se face că, cu toate acestea, vorbitorii generaţiilor aflate în viaţă au iluzia imobilităţii limbii pe care o folosesc. De aceea se afirmă, pe drept cuvînt, că fiecare vorbitor stăpîneşte două sisteme — al limbii literare normate şi al conversaţiei curente — şi că, din moment ce o secţiune transversală imaginată în limbă devine o tranşă în care sînt reprezentate mai multe generaţii şi medii sociale, este clar că stabilitatea unui sistem lingvistic este o noţiune cu totul relativă.

3° De obicei, pentru explicarea schimbărilor şi fenomenelor lingvistice se invocă, şi nu fără folos, cauze de natură extralingvistică, cum sînt, de exemplu, răspîndirea geografică a vorbitorilor, amestecul etnic, bilingvismul şi împrumuturile etc., adică se urmăreşte dezvoltarea limbii în legătură cu dezvoltarea societăţii.

Este ştiut că felul de a pronunţa sunetele vorbite diferă, în măsură mai mare sau mai mică, de la comunitate la comunitate lingvistică. Deşi deosebirile nu afectează toate sunetele, ele sînt reale şi trebuie să le avem în vedere atunci cînd vrem să explicăm unele diferenţe de pronunţare de la un grai al limbii române la altul. Astfel, dacă, îndeosebi, în trecut rostirea moldovenească diferea în multe privinţe de cea vest-ardelenească şi, mai ales, de cea muntenească, faptul s-a explicat şi prin condiţiile istorico-sociale de viaţă diferite, în anumite perioade istorice, de la o zonă la alta (apartenenţa poporului român la trei formaţii statele deosebite, distanţele care îngreuiau uneori relaţiile economice şi culturale). În secolul al XVI-lea, de cînd datează primele texte româneşti care s-au găsit, constatăm, în linii mari, diversificarea limbii române în graiuri, pe care o cunoaştem în

continuare pînă în zilele noastre. Textele lui C o r e s i, transpunînd în scriere pronunţarea graiului românesc vorbit în nordul Munteniei — de unde era originar cărturarul — şi în sud-estul Transilvaniei, unde le-a prelucrat şi le-a tipărit, nu diferă însă prea mult de limba literară actuală sub raportul fonetismului, în comparaţie cu particularităţile corespunzătoare, neliterare, din graiul moldovenesc.

S-ar putea demonstra lucrul acesta printr-un comentariu comparativ al unor texte din diferite zone dialectale ale limbii române, aşa cum era în secolul al XVI-lea şi cum se prezintă în zilele noastre, dar ne-am propus de la început evitarea problemelor de istorie a limbii. Ceea ce ne interesează aici este că invocarea cauzelor de ordin extralingvistic, ca cele de mai sus, explică numai parţial natura schimbărilor fonetice şi a diferenţelor de pronunţare.

Este evident că, pe măsura diferenţierii de clasă a comunităţii lingvistice româneşti, accentuîndu-se şi diferenţierile de cultură livrescă — în primul rînd, în ceea ce priveşte stăpînirea ştiinţei de carte, a codului scris al limbii — diversificarea poate şi trebuie să fie urmărită şi pe verticala secţiunii transversale; în sensul că pronunţarea şi lexicul claselor şi ale păturilor neştiutoare de carte difereau de ale claselor care au avut acces la cultura legată de scriere, de cartea tipărită.

5° Cu aceasta însă nu am explicat şi definit unde şi cum încetează iluzia imobilităţii şi începe diacronia, unde şi cum se defineşte norma sistemului limbii, norma socio-culturală faţă de care norma individuală poate fi uneori o schimbare, o abatere de la normă.

Deşi conceptul *structură* nu intervine direct în teoriile şi aprecierile pe care le fac S a p i r (1921), F r e i (1929) şi I o r d a n (1943), referinţele lor asupra cauzelor schimbărilor fonetice constituie un evident progres în comparaţie cu atomismul neogramaticilor. Astfel, pentru E. S a p i r, orice limbă se dezvoltă sub impactul unei forţe interioare, al unei presiuni de jos în sus, pe care o numeşte *drift*. Tot aşa, H. F r e i introduce noţiunea de selecţie *tatonantă (tastende Auslese)* — element oarecum echivoc, presupunînd o interpretare teleologică a evoluţiei lingvistice, adică o finalitate redusă la *un principiu de economie*, în sensul că, în totalitatea lor, schimbările *tind* să mărească randamentul efortului depus de vorbitor.

Deci acolo unde neogramaticii admiteau că este vorba de fapte lingvistice izolate, S a p i r şi F r e i văd o forţă constantă. Schimbările nu sînt fortuite, ci tind în permanenţă spre optimizarea randamentului invers proporţional cu efortul depus. Dar limba nu poate funcţiona decît prin stabilitate, adică dacă sistemul ei este normat ; în condiţiile unor schimbări rapide, contactul lingvistic între generaţii nu s-ar putea menţine decît prin creşterea efortului de adaptare a colocutorului. Din interferenţa acestor două forţe opuse, din faptul că norma individuală, în care se manifestă inovaţiile, şi norma socială, care generalizează normele individuale, sînt în permanenţă talonate şi frînate de sistemul limbii ca totalitate intercondiţionată a tuturor normelor, rezultă un echilibru al celor două tendinţe, o evoluţie lentă, adică funcţia sincronică a limbii în permanenta ei diacronie. În acest echilibru rezidă constantele care comandă evoluţia limbajului.

Impulsurile extralingvistice de care a fost vorba mai sus pot schimba rezultanta acestor două forţe, ceea ce determină variaţiile în ritmul evoluţiei limbii.

Prin urmare, factorii de bază ai oricărei dinamici a limbii sînt *efortul* și *randamentul*, în relația *minimum de efort ⇒ maximum de randament*, relație ce se generalizează în principiul general al *economiei limbii*, aserțiune valabilă pentru toate nivelele ei.

6° În legătură cu pronunțarea și ortoepia care ne interesează acum, este normal și natural ca vorbitorii să tindă, prin însuși instinctul lor de conservare, a economisi energia cerută de emisiunea fizică a vorbirii, prin reducerea la un minimum necesar a efortului cerut de mișcările articulatorii prin care se disting una de alta unitățile fonetice și, deci, se asigură funcționalitatea lor în lanțul vorbit. Reducția se poate realiza prin omisiune de unități, cum se întîmplă mai ales cu consoanele finale, ori prin asimilație, cum este cazul cu sonorizarea consoanelor nonsonore în contextul de stînga al vocalelor ori al consoanelor marcate cu sonoritate. Reducția nu poate fi împinsă peste limitele care ar duce la neutralizarea distincției dintre unitățile fonice ori la intervale mari de tăcere (nonemisiune), adică la disocierea relațiilor sintagmatice, rezultat evident radical și în contradicție cu funcția comunicativă a limbajului.

Efortul de emisiune trebuie însă corelat cu efortul de recepție, deoarece, dacă am neglija audiția, am elimina din observație un aspect esențial al funcționalității limbii. Efortul de interpretare este tot atît de important, ba chiar mai important, pentru păstrarea echilibrului între norma individuală, cu tendințe novatoare în direcția realizării minimului de efort, și norma socială și naturală a sistemului care talonează inovațiile : efortul de menținere articulatorie a distincției dintre două foneme este determinat de nevoia de a se asigura înțelegerea comunicării, care, dacă nu se realizează, se anulează funcția comunicativă a limbii, dar și de unitatea intercondițională a limbii ca sistem de norme, în care orice schimbare funcțională a unui detaliu, deși satisface funcția în acel loc al sistemului, poate deveni un element turbulent pentru celelalte norme, ca un corp străin introdus în mecanismul unui ceasornic. Inovația se integrează în normă, este acceptată, numai dacă poate deveni piesă funcțională a întregului mecanism, încadrîndu-se în sistem.

Prin urmare, mecanismul echilibrului dintre stabilitatea sincronică și mobilitatea diacronică a limbii, evenimente simultane, constituie baza constantelor care caracterizează evoluția continuă a limbii, dar atît de lent, încît vorbitorii din generațiile aflate în viață și în activitate lingvistică au iluzia stabilității. Mecanismul acesta este reglat de funcția normei — veriga de legătură între sistemul limbii și vorbirea concretă.

7° Am discutat în altă parte, pe larg, despre regulile realizării fonetice a fonemelor, ceea ce ar putea constitui norma de pronunțare standard a limbii române, în măsura în care regulile sînt stabilite cu rigoarea necesară. În comentariul nostru de mai sus, am folosit însă termenii *normă naturală*, *normă socială*, *normă socio-culturală*, *normă individuală* și este cazul să lămurim această intervenție a noastră într-o terminologie ce aparține deja metalimbajului clasic al disciplinei noastre.

Reamintim, în primul rînd, că, în concepția noastră, opoziția *individual/social* în problemele de limbă este o terminologie de lucru, în sensul că ceea ce numim *vorbire individuală* este tot un fapt social, prin care se pune în lucrare mecanismul funcțional al limbajului într-o situație lingvistică de comunicare concretă între doi colocutori, modalitate unică de existență

a limbajului. Distincţia dihotomică este o latură a metodei de lucru. Prin urmare, şi termenii folosiţi mai sus îi considerăm instrumente de lucru; deoarece limba este un fenomen social, orice formă a ei este *socială* şi distincţiile *normă naturală / normă socială / normă socio-culturală / normă individuală* sau *idiolectală* sînt rezultatele punctelor de vedere diferite din care privim lucrurile, deci constituie diferite grade de generalizare, variante ale aceluiaşi fenomen.

8° Dialectica interdependenţei *limbă* ⟷ *vorbire,* privită în diacronie, exclude de la sine problema priorităţii istorice a limbii sau a vorbirii şi nici nu se poate imagina o limbă română „anterioară" vorbirii, sau o vorbire ivită şi formulată fără existenţa unui sistem lingvistic de norme. Cît priveşte sincronia, prioritatea normei trebuie acceptată, orice act concret de vorbire, orice creaţie lingvistică presupunînd concordanţa cu o anumită normă lingvistică activă.

Ceea ce vrem să subliniem este că noi am folosit în permanenţă termenul *normă* în sens larg, şi nu ca *normare artificială* a limbii române prelucrate *literar,* cum se înţelege, de obicei, cînd se vorbeşte de *limba literară normată* în opoziţie cu vorbirea populară dialectală, de toate zilele, vulgară etc.

9° Prin însuşi specificul ei ca sistem, limba este *normată,* pronunţarea în vorbire concretă are loc în conformitate cu anumite norme. Acest sistem de reguli constituie *norma primară, generică,* văzută la cel mai înalt grad de generalizare, şi ea nu poate fi decît socială. Norma generală a limbii poate fi numită *naturală,* adică se constituie spontan şi se depozitează continuu în procesul funcţionalităţii limbii în infinitatea actelor de vorbire, realizîndu-se ca o constantă sincronică în mobilitatea fără răgaz a diacroniei. Din acest punct de vedere, termenul de lucru *normă naturală,* se opune termenului *normă artificială,* elaborată intenţionat şi conştient, constituind un mijloc de cultivare a limbii. Elaborarea normei artificiale, culturale este intenţionat *teleologică* şi rezultă din descoperirea normei naturale, a caracterului ei funcţional şi, concomitent, virtual. Se înţelege de la sine că normarea culturală, artificială a limbii nu este caracteristică oricărei comunităţi lingvistice şi în tot cursul evoluţiei, nefiind deci obligatorie pentru existenţa limbii. Dar autonormarea limbii este un element definitoriu pentru orice limbă, chiar din momentul constituirii ei: dacă limba nu este un sistem de norme, ea nici nu este *limbă* şi, deci, pe baza ei nu poate apărea nici un fel de vorbire.

Din acest punct de vedere, norma naturală a limbii este *primară* sau *generică,* în comparaţie cu norma elaborată conştient de oameni, care este *secundară* sau *derivată.*

10° În sfîrşit, norma naturală este *generală,* un *standard model,* în care se echivalează şi se identifică toate mijloacele de realizare ale limbii date, socialmente obligatorii pentru toţi membrii comunităţii lingvistice în calitatea lor de vorbitori. În opoziţie cu norma naturală, *norma individuală* sau *idiolectală* se situează la gradul cel mai scăzut de generalitate, constituind ceea ce se numeşte, de obicei, *cazul particular.* În ambele situaţii însă, norma continuă să fie *socială,* deoarece idiolectul — în accepţia noastră — este un sector al limbii, virtual, ca activitate, şi funcţional, ca act de vorbire. Aceasta înseamnă că *ortoepia* trebuie înţeleasă ca *un nivel optimal* de realizare a caracterului normat al limbii şi nu putem concepe limba fără ortoepie în nici o fază de evoluţie a ei, oricît de primitivă ar fi această fază. Deci

şi acest concept trebuie văzut din două puncte de vedere : o *ortoepie standard,* care se autoelaborează, şi o *ortoepie culturală,* elaborată de oameni în mod conştient, ca factor de cultivare a limbii, în care se generalizează şi se favorizează, de obicei (şi aşa este şi firesc să se procedeze), acele variante ale normei, care reprezintă întinderea şi frecvenţa cea mai largă pe orizontala şi pe verticala secţiunii transversale a limbii, ori din alte motive invocate de specialişti.

Dacă lucrurile pot fi văzute în felul acesta, rezultă că ortoepia naturală este obligatorie pentru comprehensiune, pentru toţi vorbitorii, în timp ce ortoepia culturală, elaborată artificial, este opţională ; orice vorbitor nativ al românei, oricît de ignorant ar fi el în privinţa normelor ortoepice formulate în *IOOP,* se foloseşte fluent de limba română în varianta în care se încadrează idiolectul lui, deoarece competenţa lui lingvistică, dobîndită în procesul de însuşire a limbii, este în mod firesc normată, adică se încadrează în norma generală a limbii române.

11° Normele ortoepiei (de amîndouă categoriile) nu trebuie văzute ca limite rigide, ci prezintă o anumită elasticitate, determinată de caracterul social al limbii : numărul mare de vorbitori cu ambitusuri şi timbre diferite ale vocii, cu diferenţe în conformaţia cavităţii bucale, în grosimea, lungimea şi mobilitatea buzelor, a limbii şi a uvulei, a coardelor vocale ş.a.m.d. ; pot interveni apoi corelatele situaţionale pe care se plasează actul de comunicare respectiv, distanţa dintre colocutori, emoţia etc., elemente care constituie *zgomotul,* sursă principală a entropiei. Dacă norma ar fi rigidă, cea mai mică dereglare ar putea anula comunicarea. Există, deci, un anumit grad de variabilitate normală nesesizată de vorbitori, fiind acoperită de invarianta normată. Intervin apoi alofonele fonemice contextuale, despre care am vorbit pe larg în alte paragrafe şi nu mai revenim asupra lor. Dacă însă variabilitatea, adică abaterea de la normă, depăşeşte limitele elasticităţii normei, deci trece pragul indiferenţei, se pot întîmpla două lucruri :

a) variabilitatea devine funcţională, adică distinctivă, încadrîndu-se în cîmpul funcţional al altei invariante;

b) variabilitatea anulează funcţia codului, constituind un grad de abatere care anulează comunicarea. Pentru prima situaţie, putem da ca exemplu faptul că opoziţia *deschis / nondeschis* nu este pertinentă în limitele realizării aceluiaşi fonem ; dacă însă pe [e] din *el/dă* îl pronunţăm mai închis decît admite norma invariantei/e/, variabilitatea încetează să mai fie indiferentă funcţional, devine sesizabilă la recepţie ca o trăsătură distinctivă funcţională şi intră în cîmpul invariantei /i/ : *il/dă (i-l dă).* Pentru situaţia b) putem exemplifica cu [a] din *am,* pe care, aplicîndu-i tratamentul de mai sus, îl împingem în cîmpul invariantei /o/ şi obţinem sintagma [om], în care [o] nu mai transmite informaţia /a/ în contextul dat, anulînd semnificantul [am] şi realizînd semnificantul [om].

12° Norma ortoepică artificială supune prelucrării norma lingvistică primară, punînd în evidenţă mobilitatea diferitelor planuri, potrivit necesităţilor culturale ale societăţii în direcţia unificării lingvistice. De aceea ortoepia, în această accepţie, se caracterizează prin contururi mai rigide, clasează tipurile de variante în „*literare*" şi „*nonliterare*" sau „*greşite*", redistribuie corespondenţele dintre indiferenţa funcţională a variabilităţii şi funcţionalitatea normei elaborate. Ortoepia, ca fapt de cultură dirijat, urmăreşte ca norma ideolectală să devină total coextensivă cu norma

socială a limbii, în varianta ei optimă, ceea ce, evident, rămîne un deziderat temerar, chiar dacă într-o comunitate lingvistică există toate condițiile pentru a asigura, prin toate pîrghiile propagandei culturale lingvistice, procesul de unificare, cum este cazul comunității lingvistice românești în anii socialismului.

Spunem că acțiunea dirijată în direcția realizării unei pronunțări „literare" *este temerară*, deoarece evoluția limbii, mișcarea ei continuă, care își are sursa în însăși elasticitatea creatoare a normei lingvistice, face ca orice normativ ortoepic, elaborat cu cele mai bune intenții, să reprezinte, în mod inevitabil, o *etapă anterioară* desfășurării conversației curente, în care se manifestă continua transformare a normei naturale a limbii. În aceste condiții, sarcina diriguitorilor angajați în procesul de generalizare a ortoepiei elaborate devine foarte delicată. Raportul dintre efortul consumat și informația transmisă — adică randamentul ei — constituind una dintre constantele determinante în evoluția normei de articulare — nu se poate actualiza în actele concrete de vorbire decît în favoarea vorbitorilor, oricît am încerca să-l corectăm prin reguli ortoepice elaborate. Efortul se reduce acolo unde distincția este mai slabă, deoarece consumul de efort în plus este un lux costisitor. În corelație cu acest factor obiectiv stă și faptul că, cu cît un element al unei tranșe sonore vorbite este mai frecvent (indiferent dacă este un sunet ori o suită de sunete), cu atît transmite mai puțină informație, așa că, într-un debit mai accelerat și mai puțin îngrijit, acest element poate fi redus din structura fonetică dată. Așa este situația articolului *-l*, reprezentînd poziția $\overset{>}{C}_1$ a silabei finale în structura semnificantelor numelor masculine și neutre, silabă care realizează modelul $\overset{<}{C}_1V(V_1)\overset{>}{C}_1$, ca în [kodrul, soklul, kalul, motorul] *(codrul, soclul, calul, motorul)*, ori modelul $(\overset{><}{V}_1)\,V\overset{>}{C}_1$, ca în [bowul, panowul, pujul, pajul]. În amîndouă situațiile, dată fiind marea frecvență prin funcția lui de morfem determinat în structura morfică a numelor, *-l* a devenit 100% previzibil, deci nerelevant din punct de vedere structural, adică nepurtător de informație; poziția lui a slăbit și prin faptul că este element marginal în structura silabei, realizîndu-se imploziv și, eventual, asurzit în poziție postvocalică, păstrarea lui în structură nefiind necesară nici măcar ca element redundant. Dispariția lui *-l* a fost, deci, determinată chiar în procesul aglutinării lui în structura silabică a temei substantivale din care a rezultat redistribuirea calității și valorii morfematice asupra vocalei silabice *-u-* și punerea în disponibilitate a lui *-l*.

Cazul opus, adică o frecvență slabă a unui sunet (ori a unei suite de sunete), transmite o mare cantitate de informație. Așa este situația grupului /ks/ (x), care, deși încalcă succesiunea ierahică progresivă în ordinea ↑, se menține totuși, mai ales că apare exclusiv în cuvinte din stratul neologic. Menținerea grupului este însă parțială chiar pentru că această succesiune încalcă ordinea ierarhică, ceea ce determină reducerea lui la un sunet mai familiar: [*ekspresie — espresie, ekskursie — eskursie, ekskavator — eskavator*] etc.

13° Asimetria cavității bucale — mai mult sau mai puțin aceeași la toți oamenii — face ca între vocalele anterioare să fie o mai mare distanță decît între cele posterioare, vocalele centrale ocupînd, în această privință,

un loc de mijloc; de aceea pentru pronunțarea unui /e/ în poziția inițială de silabă sau după # se cere un mai mare efort decît dacă articularea începe de la poziția /i/, ceea ce determină pronunțarea, în vorbirea românească, a lui /e/ cu apendice asilabic [ⁱ] sau chiar în diftong, chiar acolo unde norma ortoepică elaborată recomandă o realizare [e] : [ederă — jederă, epokă — ⁱepokă, poet — pojet, poem — pojem] etc.

14° Alt factor de impuls al evoluției limbii române este efortul mai mic cerut de articularea bilabialelor /p, b/ și, mai ales, a fricativei nonsonore /f/, ceea ce le face mai puțin rezistente în poziție finală, înainte de #. Astfel, în DI sînt înregistrate numai 332 de cuvinte terminate în /b/ și 432 în /f/, în timp ce cuvintele terminate în alte consoane se numără cu miile ori chiar cu zecile de mii: 1488 în /m/, cîte circa 4000 în /s/ și /ș/, circa 5300 în /n/, 4500 în /l/, peste 10000 în /r/, aproape 15000 în /t/.

15° Structurile care grupează numărul cel mai mare de unități emise cu un număr redus de articulații asigură maximum de economie; de aceea relația homosilabică a diferitelor realizări fonetice omorganice sau aproape omorganice, cerînd un mare efort articulatoriu, este irealizabilă sau foarte rar realizată, lucru evident pentru oricine urmărește dicționarul. Un mare efort articulatoriu cere rostirea alăturată a două vocale silabice, din care cauză, în limba română, se evită rostirea vocalelor în hiat, fiind ameliorată prin diftongare sau prin eliminarea uneia dintre vocale, dacă acest fapt nu dă loc la anularea semnificantului. Din aceasta decurg rostiri ca [koperativă] pentru [kooperativă], [kontinu, kontigu, ambigu] pentru [kontinuw, kontiguw, ambiguw], [azaleje, kukurbitačeje, melopeje] etc.

16° Dinamica limbajului poate duce la eliminarea sunetelor neintegrate în corelații binare ori la fonologizarea unei perechi, deoarece au un randament slab, cum este cazul cu uvulara nonsonoră /h/, fără pereche sonoră în limba română, fapt din care decurg fluctuații în pronunțarea cuvintelor în care apare mai ales în poziția inițială: [otar — hotar, otel — hotel] etc., ori apariția în română a perechii sonore /v/ pentru nonsonora /f/ din latină.

17° Împrumuturile lexicale din limbi străine pot constitui sursa pătrunderii unor sunete inexistente ca realizări fonemice ale limbii române, dacă procesul de adaptare nu se soldează cu asimilarea lor la una sau alta dintre unitățile apropiate din aceeași clasă. Este vorba de adaptarea mai ales a vocalelor rotunjite din limba franceză ori a variantei [ɒ'] din limba rusă realizată într-un text neobișnuit pentru această variantă în limba română: [ɛ, ø, ə, œ] (scrise *e, ö, eu, œu*) ca în cuvintele [prəmieră sau prœmieră] (*premieră*), [blø sau blɛ] (*bleu*), [blømarɛn] (*bleumarin*), [bœuf] (salată de ~); [vaɒ'a, taɒ'a] (*Vania, Tania*).

18° Principiul relației dintre efort și randament în pronunțare este însă reglementat și de redundanța indispensabilă vorbirii, care constituie o frînă în calea impulsului firesc de reducție a efortului, asigurînd, în felul acesta, recepția. Din acest punct de vedere, redundanța este unul dintre factorii de bază ai contactării lingvistice între destinator și destinatar, fiind implicată de prezența obligatorie în actul de comunicare orală (dar și scrisă) a celui de al doilea și impunînd adesea nu numai frînarea impulsului de economie, dar și un consum în plus de efort articulatoriu și chiar de unități nepurtătoare de informație.

19° Impulsul de reducere a efortului articulatoriu nu trebuie înțeles mecanic, numai ca o reducere de unități, ci și ca un adaos de elemente,

dacă aceasta cere un consum mai mic de energie. Așa este cazul cu rostirile [azaleje, melopeje] etc., despre care am vorbit mai sus, precum și [jer̯am, ojk'i̥, krejem] etc., pentru [eram, ok'i̥, kreăm] etc., care, deși mai reduse ca număr de unități, cer un efort articulatoriu mai mare.

20° Un ultim aspect teoretic legat de ortoepie este relația dintre codul vorbit și codul scris al limbii române, despre care am vorbit în capitolul 2 (*supra*, 2.11.) și vom mai discuta mai departe (*infra*, 4.0.). Regulile ortoepiei elaborate implică în mod firesc aspectul scris al limbii, îndrumînd lectura corectă a unor cuvinte ca (*premisă, cheie, îngrașă, înfățișează, cismar*) etc., dar li se poate schimba direcția, adică ne pot învăța cum se reprezintă în scris un fonem al limbii române. De aceea apreciem că este potrivit procedeul adoptat de ultima ediție a *IOOP* de a se prezenta împreună regulile ortoepice și cele ortografice. În felul acesta, sistemul grafemelor și scrierea, care, în mod firesc, reprezintă un proces posterior elaborării vorbite, adică pronunțării, devine baza de referință a ortoepiei, deoarece substanța grafică a mesajului poate fi mai ușor supusă observației, sistematizării și controlului decît substanța lui sonoră. Acesta este probabil și motivul pentru care regulile de pronunțare și scriere se elaborează prin formula „*se scrie și se pronunță...*" și nu invers, adică „*se pronunță și se scrie...*", cum ar fi normal să se desfășoare lucrurile.

Cu aceasta am pus în evidență, de fapt, o caracteristică de bază a conceptului *ortoepie: asocierea ortoepiei cu scrierea*, deci cu varianta limbii cultivată și normată în mod deliberat cu ajutorul scrisului și care se numește tradițional *limbă literară*. De aceea, deși, așa cum arătam mai sus, limba este un sistem de norme chiar din momentul constituirii ei , adică presupune în orice fază a evoluției o pronunțare corespunzătoare normei optimale, reprezentînd varianta cea mai „corectă", consacrată ca atare de uzul general—în comparație cu variantele periferice și novatoare — problema ortoepiei se pune numai pentru faza în care limba poate fi supusă observației în cele două aspecte ale ei, *oral și scris*.

Desigur că, și în aspectul ei exclusiv oral, pronunțarea optimă potrivit normei sociale se însușește în cadrul unui proces rudimentar de cultivare desfășurat de familie în faza de achiziție a limbii de către membrii noii generații care intră în viață. În comunitățile lingvistice analfabete, un asemenea rol îl poate avea și folclorul, exprimat în formule tradiționale fixe transmise din generație în generație și a cărui funcție nu se mărginește doar la transmiterea unor priceperi și deprinderi de viață, ci ușurează și deprinderile de pronunțare a acestor formule, deși, în multe cazuri, pronunțarea lor consacrată de uzul tradițional este solemnă. Putem spune că acest rol al folclorului și al formulelor tradiționale nu a încetat nici în zilele noastre. Dar rolul scrisului în asigurarea ortoepiei este mult mai eficient, el fiind un adevărat educator în această privință, deoarece asocierea celor două coduri — oral și scris — duce la creșterea evidentă a redundanței.

4

GRAFIA ŞI ORTOGRAFIA LIMBII ROMÂNE

4.0. Unităţi fonologice şi unităţi grafematice

1° În capitolul 2.9., vorbind despre exprimarea orală şi exprimarea scrisă, am definit numai în mod provizoriu cîteva concepte şi termenii corespunzători pentru a putea înţelege pe de o parte prin ce se distinge caracterul *substitutiv* al exprimării scrise faţă de exprimarea orală, iar pe de altă parte pentru a înţelege, în general, în ce constă *paralelismul* şi caracterul adecvat al celor două coduri. De aceea, înainte de a prezenta principalele probleme ale scrierii şi ortografiei specifice limbii române contemporane, credem că este necesar să explicăm mai amănunţit conceptele şi metalimbajul legat de aceste probleme.

2° După cum unitatea minimală funcţională monoplană a structurii fonologice a semnificantului este *fonemul*, reprezentat prin mulţimea varietăţilor şi a variantelor care constituie *alofonele* lui, tot aşa, în exprimarea scrisă, unitatea minimală monoplană a structurii grafice a semnificantului este *grafemul*, reprezentat prin mulţimea varietăţilor şi a variantelor care constituie *alografele* lui. Prin urmare, *grafemul* este o unitate funcţională a unui sistem de scriere, care se realizează concret prin varietăţi individuale, pe care le-am putea numi *idiografe* (şi care se află în raport de variaţie liberă), sau prin variante poziţionale, a căror realizare este o implicaţie structurală specifică sistemului de scriere al limbii date. De exemplu, într-o scriere alfabetică cum este cea românească, sistemul grafematic este reprezentat prin totalitatea literelor constituind *alfabetul limbii române*. După cum românii nu vorbesc la fel, realizînd, în anumite limite admisibile, în mod diferenţiat unităţile funcţionale ale sistemului fonetico-fonologic, tot aşa ei nici nu scriu la fel, ci realizează în mod diferenţiat, în anumite limite admisibile, literele alfabetului limbii române, reprezentînd unităţile funcţionale ale sistemului grafematic. Aceste diferenţieri idiografice nu afectează însă transmiterea şi receptarea mesajului grafic, atîta timp cît se păstrează trăsăturile grafice pertinente care disting un grafem de alt grafem.

3° Încheierea de mai sus ne duce la concluzia că şi grafemele pot fi analizate în trăsături elementare minimale, dintre care unele sînt distinctive, altele nu, şi care se prezintă ca ansambluri simultane, constituind segmentul *literă* ca realizare a unui grafem dat. Desigur, în stabilirea acestui

paralelism nu se pot depăși anumite limite și trebuie să ținem seama de materiile diferite din care se constituie substanța specifică a unităților celor două coduri paralele, pentru că una este substanța fonică a vorbirii, și alta este substanța grafică a scrierii. De exemplu, am vorbit despre faptul că varietățile individuale, care pot fi numite *idiografeme*, sînt în variație liberă, în sensul că literele, în scrisul de mînă, pot fi realizate într-o infinitate de varietăți și este știut că fiecare om are anumite particularități prin care scrierea lui se deosebește de a celorlalți oameni și că aceste particularități, nerelevante în structura grafică a mesajului, pot fi studiate din punct de vedere *grafologic* pentru a stabili identitatea persoanei care a scris un anumit lucru. În structura grafică a mesajului scris, ne interesează însă numai acele trăsături grafice care sînt purtătoare de informație, prin faptul că disting, de exemplu, litera *p* de litera *d* sau de litera *b*, litera *a* de litera *ă* sau *â*, litera *i* de litera *î* ș.a.m.d.

4° Am vorbit, de asemenea, de faptul că unele alografe sînt variante poziționale, în sensul că se află în distribuție complementară, deci realizarea lor ar constitui o implicație structurală, dar nici acest fapt nu trebuie înțeles mecanic. De exemplu, în scrierea românească, alografele *â*, *î* sînt în distribuție complementară, dar acest lucru este o implicație a structurii grafematice ca urmare a unei reguli ortografice : alografemul *â* se folosește numai în pozițiile structurale specifice din cuvîntul *român* și în derivatele și compusele pe baza acestei teme și nu este admis în pozițiile în care regula ortografică impune alografemul *î*.

Prin urmare, în timp ce într-o structură fonologică, realizarea, de exemplu, a alofonelor palatalizate ale consoanelor în poziția «înainte de (semi)vocală palatală» este o implicație structurală, în sensul că această variantă se realizează ca atare independent de decizia vorbitorului, într-o structură grafematică, realizarea alografelor care nu sînt varietăți individuale este o implicație a unor reguli ortografice, o problemă de cultivare și unificare a scrisului.

5° Deosebiri există și în ceea ce privește structura de bază. În fonologie, structura fonologică de bază este silaba, în calitatea ei de componentă a structurii fonemice a semnificantului. În scriere, unitatea grafică de bază este cuvîntul simplu (sau compus), constituit dintr-o succesiune segmentală de realizări grafematice (eventual, dintr-un singur grafem), distinct de unitățile vecine prin spații albe. Cu alte cuvinte, deși este posibilă analiza unităților grafice în structuri silabice, acest lucru nu este relevant pentru scrierea alfabetică decît în cazuri izolate, cum ar fi, de exemplu, regulile despărțirii în silabe a unor cuvinte, cînd una dintre secvențele semnificantului dat trebuie scrisă în alt rînd.

6° Se cuvine să menționăm și faptul că structura unităților fonologice biplane — cuvîntul și enunțul — este bilineară, adică este constituită din unități segmentale și suprasegmentale ; structura unităților grafice este numai segmentală, deci monolineară, deși implică, pe lîngă litere, și un sistem de *paragrafeme* sau semne de *punctuație*, ale căror referințe sînt unități ale structurii suprasegmentale. Aceste semne constituie indicații minimale asupra structurii suprasegmentale de care trebuie să se țină seama la transpunerea mesajului din forma grafică în forma bilineară orală.

4.1. Sistemul grafematic al limbii române

1° A spune că *scrierea românească este alfabetică* pare un lucru banal, dar, examinînd mai de aproape problema, ne dăm seama că afirmaţia are nevoie de mai multe explicaţii, prin care poate fi ridicată la nivelul teoriei lingvistice.

Scrierea alfabetică este considerată, în general, o etapă mai nouă a scrierii fonetice şi îşi are sursa în descoperirea intuitivă a invariantelor fonologice, în depistarea unităţilor discrete şi funcţionale şi stabilirea pentru fiecare dintre ele a unor semne scrise, care sînt *literele*. În felul acesta, codul vorbit, deci *auditiv*, al limbii devine asociat al unui cod paralel şi scris, deci *vizual*, deoarece substanţa formei unităţilor lui nu mai este sonoră şi perceptibilă prin audiţie, ci devine *grafică*, putînd fi observată şi percepută prin analizatorii vizuali [1].

Marea majoritate a limbilor au împrumutat alfabetul de la alte limbi şi l-au adoptat specificului şi nevoilor proprii, în momentul în care cultura materială şi spirituală a comunităţii purtătoare a limbii respective au atins nivelul şi s-au aflat în contacte interlingvistice care favorizează necesitatea şi a comunicării scrise.

Aşa este şi situaţia limbii române care a împrumutat şi adoptat mai întîi alfabetul chirilic şi apoi alfabetul latin. Adaptarea celor 20 de litere ale alfabetului latin la specificul sistemului fonologic românesc — concepută, în principiu, de iniţiatorii şi teoreticienii Şcolii ardelene — şi constituirea sistemului grafematic românesc este o operă cultural-ştiinţifică remarcabilă, a cărei importanţă este, în general, ignorată, ca şi cum lucrurile s-ar fi petrecut de la sine. Privită însă în retrospectivă istorică şi raportată la nivelul de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi din prima jumătate a sec. al XIX-lea ale începuturilor filologiei noastre şi la aparatul ei ştiinţific, elaborarea sistemului românesc, alături de reforma radicală a scrierii prin trecerea la alt alfabet, ne apare ca un adevărat monument al culturii naţionale româneşti, a cărui evaluare este greu să fie făcută fără o încărcătură de patetică şi justificată mîndrie patriotică [2].

2° Grafemele sistemului românesc nu înregistrează variaţiile şi variantele fonemelor, ci unităţile fonemice, dar sistemul grafematic nu este coextensiv cu sistemul fonologic; în primul rînd, pentru că scrierea este în mod firesc *monolineară* (în timp ce emisia orală este *bilineară*), înregistrînd doar structura sintagmatică şi neglijînd marea majoritate a faptelor care aparţin structurii suprasegmentale, aşa cum am discutat în capitolul

---

[1] Informaţii privind apariţia şi evoluţia scrierii se găsesc, printre altele, în următoarele lucrări: Marcel Cohen, *La grande invention de l'écriture et son évolution*, Paris, 1958; Gleason, 1955, trad. în limba franceză, Paris, 1969, p. 332—342; Vendryes, 1921, p. 367—387; Emilio Alarcos Llorach, *Les représentations grafiques du langage* (în vol. *Le langage*, Paris, 1968, p. 524—551); vezi şi Wald, 1973, p. 166—210, care trimite, pe lîngă lucrările de mai sus, la cele mai importante studii privitoare la problemele scrierii.

[2] Importanţa reformei radicale a scrierii româneşti iese în evidenţă mai ales dacă o raportăm la eforturile şi mijloacele materiale şi ştiinţifice puse în acţiune de cercurile academice şi de stat din Franţa, Anglia etc., în căutarea căilor de simplificare şi modernizare a ortografiei, căutare rămasă pînă acum fără urmări concrete. Românii au făcut-o radical, demonstrînd o remarcabilă orientare şi un curaj realist, atît în veacul trecut, cît şi în ultimele intervenţii de după anul 1950, pentru simplificarea sistemului alfabetic şi a normelor ortografice.

anterior; în al doilea rînd, pentru că numărul grafemelor nu corespunde numărului fonemelor, deci nu se realizează acea scriere ideală în care fiecărui fonem să-i corespundă un grafem. Această inadecvare caracterizează şi relaţia dintre sistemul fonologic şi sistemul grafematic românesc, în sensul că limba română nu are o scriere pur *monografematică*, în care fiecare grafem să fie monovaloric, ci se păstrează o serie de elemente polivalente, mai multe decît s-ar părea la prima vedere, ceea ce constituie sursa unei economii apreciabile de mijloace.

În *IOOP* (p. 3), se afirmă că alfabetul limbii române este alcătuit din 28 de litere:

a,	A	(a)	f,	F	(fe)	l,	L	(le)	ş,	Ş	(şe)
ă,	Ă	(ă)	g,	G	(ghe)	m,	M	(me)	t,	T	(te)
â,	Â	(â)	h,	H	(ha)	n,	N	(ne)	ţ,	Ţ	(ţe)
b,	B	(be)	i,	I	(i)	o,	O	(o)	u,	U	(u)
c,	C	(ce)	î,	Î	(î)	p,	P	(pe)	v,	V	(ve)
d,	D	(de)	j,	J	(je)	r,	R	(re)	x,	X	(ics)
e,	E	(e)	k,	K	(ca)	s,	S	(se)	z,	Z	(ze)

La acestea se mai adaugă literele folosite „în redarea unor nume străine şi a unor cuvinte de origine străină" : *q*, *Q* (chiu), *w*, *W* (dublu ve), *y*, *Y* (igrec), iar din § 166 reiese că se mai folosesc şi *ö*, *ü*.

3° Examinarea acestui inventar poate prezenta un anumit interes în legătură cu economicitatea sistemului grafematic românesc, cu aspectele de monografie şi de poligrafie care se întîlnesc în scrierea românească.

a. Pe lîngă cele 28 de litere considerate că aparţin în mod tradiţional alfabetului limbii române, se mai menţionează 5 litere împrumutate din alfabetele altor limbi şi care se folosesc pentru scrierea unor nume şi cuvinte de origine străină, adică, de fapt, în scrierea românească se folosesc 33 de litere, îmbinîndu-se principiul scrierii monografice, omografice şi silabice cu scrierea poligrafică [3].

b. Cele 7 foneme vocale cu alofonele lor se notează, de fapt, prin 5 litere — *a*, *o*, *e*, *u*, *i* — deoarece pentru fonemele /ă, î/ se folosesc aceleaşi litere ca pentru fonemele /a, i/, marcate cu semnele diacritice [˘, ˆ]. Pe lîngă acestea, pentru fonemul /i/ ca realizare silabică, dar mai ales asilabică [j], în scrierea unor cuvinte străine, se foloseşte litera *y*, *Y*. În *CADE*

[3] Pe lîngă literele menţionate, în limbajul matematic, în fizică şi în logica simbolică, în formalizarea semantică se mai folosesc unele litere mici şi mari ale alfabetului grecesc şi litere mari ale alfabetului gotic, constituind un cod de simboluri la îndemîna specialiştilor. De asemenea, se mai folosesc *paragrafemele* sau semnele de punctuaţie, *ideografemele*, în care se pot include şi unele semne de punctuaţie şi diferite alte simboluri grafice care constituie unităţi ale unor coduri ştiinţifice.

Nu întîmplător am insistat şi insistăm asupra numărului literelor alfabetului folosit în grafia românească actuală, deoarece, deşi este uşor să numeri un inventar limitat la circa 30 de poziţii, se pare că lucrurile nu stau chiar aşa. Se poate însă pune, de exemplu, întrebarea dacă literele *ă*, *î*, *â*, *ş*, *ţ* mai trebuie numărate încă o dată atunci cînd sînt marcate diacritic numai pentru că au alte referinţe fonologice, din moment ce literele *c*, *g* se numără o singură dată, deşi, cînd sînt marcate *ci*, *chi* etc. reprezintă şi ele alte referinţe fonologice decît atunci cînd sînt în alte contexte. De asemenea, ne putem întreba de ce se inventariază în alfabetul de bază literele *k* şi *x*, iar *w*, *y*, *q* sînt clasate în altă categorie. Nu ne propunem să dăm aici o soluţie, dar este clar că numărul literelor alfabetului românesc ar putea fi văzut şi altfel decît cum apare în ultima ediţie (1971) a *IOOP*.

sînt înregistrate 9 cuvinte-titlu cu inițiala *y*: *Yale, yankeu, yard, yen, yterbiu, ytriu* etc. În unele nume străine, cum sînt *Petöfi, München* etc. apar variantele rotunjite [ö, ü], reprezentate prin literele *o, u* cu semnul diacritic [¨]. Aceasta înseamnă, în mod evident că literele corespunzătoare fonemelor vocale sînt grafeme plurivalorice, fiecare dintre ele înregistrînd întreaga clasă de alofone silabice și asilabice ale vocalelor. Din acest punct de vedere, fiecare literă este un *omograf* pentru mai multe varietăți și variante.

c. Pentru fonemul /î/ se folosesc literele *â* și *î*, în distribuție complementară, în sensul că *â* este referentul grafic al referinței fonemice /î/ în cuvîntul *român* și în toate derivatele și compusele lui, nefiind admis în celelalte poziții ale structurii grafice în care se realizează grafemul *î*. De asemenea, pentru fonemul /i/ se folosesc literele *i* și *y*, tot în distribuție complementară, cum a reieșit din b).

Acestea ar fi aspecte de poligrafie în sistemul grafic al vocalelor limbii române; pe de o parte, o economie realizată prin omografie și prin semne diacritice, iar pe de altă parte, folosirea a două semne grafice în plus, justificată prin distribuția complementară impusă de regulile ortografice, dar care contravine, totuși, principiului economiei.

d. În privința folosirii literelor *e* și *i* apar următoarele aspecte: (1) în cuvintele scrise *ceară, geană, giuvaer, ciot, argea, brici, bici, ciur*, grupurile *ce, ci, ge, gi* realizează grafic fonemele palatale /č, ğ/, în structurile silabice $\overset{<}{C}_1V$, $\overset{<}{C}_1V$, $\overset{<}{C}_1V$, $\overset{<}{C}_1V\overset{>}{C}_1$, $\overset{<}{C}_1V$, $\overset{<}{C}_1V\overset{>}{C}_1$; (2) în cuvintele scrise *cer, ger, cir, gir*, grupurile *ce, ge, ci, gi* realizează grafic fonemele consoane palatale /č, ğ/ și alofonele silabice ale vocalelor palatele /e, i/, în structurile silabice $\overset{<}{C}_1V\overset{>}{C}_1$; (3) în cuvintele scrise *cioară, gioarsă*, grupurile *ci, gi* realizează grafic fonemele consoane palatale /č, ğ/ în structurile silabice $\overset{<}{C}_1\overset{<}{V}_1V$ și, respectiv, $\overset{<}{C}_1\overset{<}{V}_1V\overset{>}{C}_1$, în care V_1 se realizează prin $[\underset{\wedge}{o}]$; (4) în cuvintele scrise *fălci, dungi, faci, fugi, pomi, vezi*, grupurile *gi, ci, mi, zi* realizează grafic fonemele palatale /č, ğ/, alofonele palatalizate ale fonemelor /m, z/ și alofonul asilabic [i̯] al vocalei /i/, avînd funcție morfematică în structura morfologică a cuvintelor respective și aflîndu-se pe poziția $V_0\#$ în structura lor silabică; (5) în cuvintele scrise *cheamă, chiar, gheață, ghiaur, ochi, unghi* sînt posibile două interpretări, după cum considerăm că referințele fonologice corespunzătoare grupurilor grafice *che, chi, ghe, ghi* sînt (5′) grupurile monofonemice /k′, g′/ în structurile silabice $\overset{<}{C}_1V$, $\overset{<}{C}_1V\overset{>}{C}_1$, $\overset{<}{C}_1V$, $V\overset{>}{C}_1$, $V\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2$, ori (5″) grupurile bifonemice [ḱ$\underset{\wedge}{e}$, ḱj, ǵ$\underset{\wedge}{e}$, ǵj] în structurile silabice $\overset{<}{C}_1\overset{<}{V}_1V$, $\overset{<}{C}_1\overset{<}{V}_1V\overset{>}{C}_1$, $\overset{<}{C}_1\overset{<}{V}_1V$, $V\overset{>}{C}_1\overset{>}{V}_0$, $V\overset{>}{C}_1\overset{>}{C}_2V_0$; întrucît în schema fonologică adoptată în această lucrare am socotit că [k′, g′] sînt alofonele palatalizate ale fonemelor KCOO4 /k′ g′/ în poziția «înainte de (semi)vocală palatală [e̯, j, i̯, e, i]», vom considera că literele *e, i* din aceste grupuri silabice reprezintă grafic alofonele asilabice [$\underset{\wedge}{e}$, j, i̯] ale vocalelor corespunzătoare; în cuvintele scrise *chem, ghem, chin, ghid*, literele *e, i* reprezintă fonemele vocale /e, i/; în toate situațiile de mai sus, în această interpretare, grupurile consonantice *ch, gh* reprezintă grafic alofonele palatalizate [ḱ, ǵ] ale KCOO4/k, g/.

4° Cele 20 de foneme consoane sînt reprezentate grafic prin 17 litere : *a*, *b*, *d*, *f*, *j*, *l*, *m*, *n*, *p*, *r*, *s*, *t*, *v*, *z*, care sînt reprezentări monografice ale fonemelor corespunzătoare ; *b*) literele *s*, *t*, marcate diacritic *ş*, *ţ*, sînt reprezentări monografice ale fonemelor /ʃ(ş), ts(ţ)/ ; *c*) grupurile *ce*, *ci*, *ge*, *gi*, *che*, *chi*, *ghe*, *ghi* sînt reprezentări poligrafice silabice ale fonemelor /č, ğ/ şi ale fonemelor /ḱ, ǵ/ (în interpretarea din 3°, d) (5′) sau ale alofonelor palatalizate ale fonemelor /k, g/ (în interpretarea din 3°, d) (5″) ; *e*) litera *k* este în distribuţie complementară cu grupurile grafice silabice *ch(i, e)*, fiind folosită în scrierea a 46 de cuvinte-titlu înregistrate în *CADE* : *kilo*, *kilogram*, *kilogrammetru*, *kilometru*, *kilowat*, *kripton*, *kivi*, *kilovoltamper* ş.a.m.d. În numele propriu *Keops*, grupul *ke* este echivalent cu grupul silabic *che* ; *f*) litera *w* este în distribuţie complementară cu litera *v*, fiind folosită în scrierea a 23 de cuvinte-titlu în *CADE* : *wagnerian*, *warant*, *waterbalast*, *watt*, *weber*, *widia*, *wolfram* ş.a.m.d.

5° O poziţie aparte are litera *x*, care notează fie grupul bifonemic /ks/, fie grupul bifonemic /gz/ : *excursie*, *examen* [ekskursie, egzamen]. În *CADE* sînt înregistrate 34 de cuvinte-titlu cu iniţiala *x* : *xenon*, *xilen*, *xilofon*, *xilogravură* etc.

6° Sistemul literelor obişnuite, adică *mici*, este dublat de un sistem echivalent de litere *mari*, aşa că alfabetul este constituit din perechi de grafeme care ar trebui să aibă aceeaşi referinţă fonologică. Astfel, în seria *a*, *A*, A este format din /a/ şi /≈/, adică un grafem din seria majuscule, în *b*, *B*, B este format din /b/ şi /≈/, adică un grafem din seria majuscule ş.a.m.d. Folosirea echivalentelor numite *litere mari* este reglementată de anumite reguli ortografice, ceea ce înseamnă că apariţia în scriere a unei litere din sistemul majusculelor transmite o anumită informaţie în plus, pe care nu o poate transmite litera mică. Aşa, de exemplu, cuvintele scrise *Arsa*, *Brazi*, *Capră*, *Doru*, *Fîntînele* au alte semnificate decît aceleaşi cuvinte scrise *arsa*, *brazi*, *capră*, *doru*, *fîntînele*, transmiţînd şi informaţia morfologico-lexicală că este vorba de *nume proprii*, mai ales dacă unităţile lexicale respective nu apar în poziţie iniţială de enunţ.

Tot aşa este situaţia sintagmelor *1 mai* vs *1 Mai*, *23 august* vs *23 August*, *30 decembrie* vs *30 Decembrie* etc. Prin urmare, literele mari nu trimit la aceleaşi referinţe fonologice ca echivalentele lor mici, ci trimit la referinţe morfologice, lexicale, sintactice, stilistice.

7° În tehnica tipografică se obişnuieşte ca enunţurile-titlu să fie imprimate numai cu litere mari, ceea ce, evident, constituie o marcă distinctivă, un mijloc de subliniere tipografică a unei secvenţe asupra căreia se atrage şi se concentrează atenţia cititorului. Faţă de norma ortografică obişnuită, care prescrie că literele majuscule se folosesc doar în poziţie iniţială de enunţ şi la numele proprii, folosirea lor în întregul text este o deviere şi, simultan, se constituie ca *normă stilistică a scrierii*. Cu aceasta am depăşit, de fapt, limitele evaluării lingvistice a folosirii celor două tipuri de litere şi am păşit în domeniul psihologiei cititorului, al publicităţii şi reclamei. Nu sînt puţine volumele de poezie în care se renunţă cu totul la literele mari ; scrierea numelor proprii şi a cuvintelor în poziţia iniţială de enunţ cu litere mici este o încălcare a normei, dar se constituie ca normă a emfazei şi tocmai prin aceasta atrage atenţia cititorului. În aceeaşi tendinţă se încadrează şi folosirea literelor mici în scrierea precopertelor şi chiar a copertelor unor lucrări tipărite ; citām la întîmplare : *teatru englez contemporan*,

john osborne, peter shafler, editura pentru literatură universală bucureşti; p.p. panaitescu. introducere la istoria culturii româneşti (Ed. ştiinţifică, 1969), *a. bonnard. civilizaţia greacă* (Ed. ştiinţifică, 1967) etc. Nu cunoaştem eficienţa economică a acestui fel de reclamă, dar apreciem că toate normele ortografice — inclusiv cele care reglementează folosirea literelor mari — sînt obligatorii, mai ales pentru instituţiile şi întreprinderile de profil, a căror producţie scrisă trebuie să fie riguroasă şi sub acest aspect, deoarece constituie un instrument al culturii de masă.

8° Se înţelege de la sine că între norma ortografică şi alfabet există o relaţie de interdependenţă inerentă, în sensul că cele două sisteme — al normelor scrierii şi al alfabetului — nu pot fi concepute unul fără celălalt, în primul rînd, pentru că literele alfabetului presupun anumite norme de folosire, iar în al doilea rînd, pentru că ambele sînt asociate subiacent cu normele ortoepice, avînd referinţele proiectate, în primul rînd, la nivelul fonologic al emisiei vorbite. Am insistat însă de mai multe ori asupra diferenţei dintre condiţiile mesajului emis oral şi cele ale mesajului grafic. Folosirea semnelor grafice în locul semnelor sonore se soldează cu o sensibilă pierdere de informaţie; se pierde, în primul rînd, sistemul de referenţi personali, temporali şi spaţiali aflaţi pe corelatele *ego, tu, hic, nunc,* înlocuit prin sistemul grafematic de referinţă la text; imaginea auditivă rămîne în plan supraiacent, fiind dominată de imaginea vizuală, care urmăreşte numai derularea structurii sintagmatice lineare, fără paralela ei sintonematică, factor de bază al unităţii enunţului, al delimitării lui de contextele anterior şi posterior şi al definirii anumitor particularităţi ale autorului evenimentului lingvistic dat. Sistemul de paragrafeme cu inventar limitat nu este pus în lucrare, decît dacă absenţa oricărui indiciu asupra mărcilor sintonematicii ar da loc la o receptare şi decodare denaturate ale conţinutului mesajului. Lipsesc *gestemele* şi *mimemele,* un adevărat sistem de semnale care însoţesc vorbirea. Toate acestea constituie *zgomotul* care dă loc la pierderea a numeroase elemente informative, pierdere ce trebuie compensată prin alte mijloace specifice alfabetului şi scrierii şi reglementată de norma ortografică, asigurîndu-se în modul acesta o redundanţă crescută de mărci în ancodaj.

9° Amintim aici numai cîteva situaţii în care o serie de elemente grafice specifice sînt redundante şi asigură conservarea şi transmiterea informaţiei. Astfel, o normă nescrisă a ortografiei noastre defineşte *cuvîntul* ca o secvenţă de litere delimitată în stînga şi în dreapta de spaţii albe. Această segmentare a lanţului grafic cere un consum în plus de efort şi de spaţiu, este neeconomică, deoarece este în mare măsură previzibilă, dar, fiind redundantă, asigură păstrarea informaţiei corespunzătoare distingerii cuvintelor unul de altul. Tot un element redundant este *cratima,* care separă două cuvinte în aspectul scris, deci nu poartă nici un fel de informaţie de conţinut, dar înlătură nondeterminarea, marcînd şi o relaţie homosilabică în care sînt angajate secvenţele de litere (*să-mi, ia-ţi* etc.). Redundanţa este asigurată şi de normarea actualizării diferenţiale fonologice a literelor *c, g,* după criterii contextuale silabice: în secvenţele homosilabice *ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi* din cuvintele *ceas, nuci, geană, chior, chiar, gheară, unghi,* literele *e, i, he, hi* din dreapta lui *c* şi *g* sînt redundante într-un mod specific, deoarece, deşi presupun un consum suplimentar de mijloace în structura scrisă, asigură economicitatea de grafeme în sistem.

10° Inadecvarea dintre sistemul grafematic și cel fonologic, provocată mai ales de tendința firească spre reducerea efortului de articulare în emisia vorbită, face ca distribuția grafemelor și a morfemelor grafice să fie, în bună măsură, diferită de distribuția fonemelor. În legătură cu aceasta, am vorbit de mai multe ori despre efortul articulatoriu pe care îl implică pronunțarea în hiat a două vocale alăturate, efort care se reduce prin susținerea tranziției de deschidere heterosilabică printr-un element asilabic de asimilare, cum este cazul cuvintelor care se pronunță [bonijer, familije, fije, istorije, vije, albija, pozițija, aluwat, luwînd, plouwînd, defectuwos, ambiguwă, contiguwă] etc. și pentru care norma ortografică stabilește scrierea fără grafemul referent al elementului vocalic asilabic.

Această realitate constituie chiar baza obiectivă a necesității normelor ortografice, deoarece, dacă am putea presupune un sistem grafematic perfect adecvat unui sistem fonologic inert, scrierea nu ar mai avea nevoie de nici un fel de normativ.

Privită de pe această poziție, ortografia este un mediator între sistemul grafematic și sistemul fonologic, între aspectul scris și aspectul vorbit al limbii. Pentru orice limbă naturală o scriere fără norme ortografice este o utopie, ca și iluzia că am putea scrie așa cum vorbim.

4.2. Norma ortografică și ortoepia

1° Din cele relatate nu trebuie să se înțeleagă că ar fi necesară și s-ar și putea realiza normarea ortografică a tuturor cazurilor de inadecvare dintre potențialul foarte limitat al sistemului grafematic și marea mobilitate a sistemului fonologic actualizat în substanța formei lui sonore. Acest lucru nu este necesar, deoarece nu ne interesează variațiile de pronunțare indiferente și, deci, nonfuncționale, ci doar acelea a căror transpunere exactă în scriere (dacă acest lucru ar fi posibil în unele cazuri) ar deveni funcțională, adică ar denatura conținutul informațional al secvenței, ori ar veni în contradicție cu sistemul, dereglînd stabilitatea lui sincronică în asemenea măsură, încît să împiedice funcția comunicativă a limbajului.

De aceea credem că este cazul să ne oprim în continuare asupra cîtorva dintre cele mai caracteristice cazuri de inadecvare pe care ortografia actuală le rezolvă prin norme de scriere, ținînd seama, după caz, de anumite criterii de referință fonologică, morfologică, lexicală ori sintactică.

2° Unul dintre aceste cazuri este implicat de alternanțele fonetice. Așa, de exemplu, limba română posedă doi diftongi foarte asemănători, dacă nu chiar identici : [ea, ja]. Primul corespunde, la formele fără diftong ale aceluiași cuvînt sau la cuvintele, iarăși fără diftong, ale aceleiași familii, unui [e], celălalt unui [je] și aceasta datorită modificărilor fonetice suferite de limba română în cursul timpului. Urmează de aici că, indiferent de pronunțarea reală, care, de altminteri, se conformează adesea acestei corespondențe, trebuie să scriem *ea* sau *ia*, după cum în formele sau în cuvintele înrudite fără diftong avem un [e] sau un [je]. Vom scrie, astfel, *leagă*, *meargă*, *pleacă* etc., fiindcă spunem *leg* (*legam*, *legînd*), *merg* (*mers*, *merge*), *plec* (*plecați*, *plecat*). Tot așa, trebuie să scriem *piatră*,

pentru că pluralul acestui cuvînt și derivatele lui au un [je] în temă: *pietre, pietricică, pietros* etc.

La fel vom proceda și în alte cazuri, precum *beat(ă),* căruia îi corespund pluralele *beți, bete* și derivatele *beție, bețiv,* dar *biată,* fiindcă este femininul lui *biet*; *dezmiardă, fiarbă, obială, viață,* toate cu *ia,* pentru că alte forme ale acestor cuvinte au [je] *(dezmierd, fierb, obiele, vieți).*

Marea asemănare fonetică dintre [e̯a] și [ja] provoacă dese șovăieli și confuzii. La criteriul bazat pe elementele fonetice, se poate adăuga încă unul, pe care ni-l impune pronunțarea [je] a lui /e/, ori de cîte ori acesta se găsește la începutul cuvîntului sau al silabei. Se știe că foarte mulți nu pot evita pronunțarea [ie, je] nici cînd vorbesc o limbă străină, dacă nu se controlează cu mare atenție. Urmarea este că diftongul născut dintr-un /e/ la începutul cuvîntului sau al silabei nu poate fi decît [ja]. De aceea scriem *iarbă, iarnă* etc. (nu *earbă, earnă* etc.) și *iederă, ieri, ieșire* (nu *ederă, eri, eșire* etc.).

3° Dacă în ceea ce privește începutul cuvintelor toată lumea este de acord (și s-a deprins) să scrie *ia,* cînd diftongul se găsește la început de silabă, în interiorul cuvintelor se produc șovăieli, în sensul că lui *ia* i se substituie *ea.* Căci, alături de *aceluia, acesteia, buruiană,* (să) *croiască, îngăduia, nuia, tămîiază* etc., întîlnim scrieri ca *cheltuează, crăească, statuea* etc., determinate, pe lîngă asemănarea în pronunțare a celor doi diftongi în discuție, și de faptul că suf. *-ială, -iază* apar deseori după o consoană care cere un [e̯a]: *acreală, împărțeală, osteneală, umezeală* etc. sau, în cazul lui *statuia* de forma nearticulată (cu *-ie*): *statuie* (cf. *alee, idee* etc., care se scriu cu *-ea* la forma articulată: *aleea, ideea*).

4° Foarte des se confundă *ea* cu *ia* la imperfectul verbelor, mai ales al celor de conjugarea a IV-a, unde se produce înlocuirea lui *ea* prin *ia,* pornindu-se de la infinitiv, care se termină în *-i*: *citia, privia, sosia, zăria* etc. Aceasta este un fel de scriere etimologică (mai exact spus, pseudoetimologică); pentru că infinitivul are *-i,* mulți cred că imperfectul trebuie să aibă întotdeauna *-ia,* indiferent de sunetul care precedă această desinență. De fapt, decide sunetul precedent, cum rezultă, indirect, chiar din cele arătate mai sus. Vom scrie, deci, *ia,* la începutul silabei (cf. *îngăduia* deja amintit, *înnoia, priia, roia, trebuia* etc.) și *ea* după consoanele care cer un diftong cu [e̯] *(citea, primea, sosea, zărea* etc.).

Afirmația cu privire la faptul că, după anumite consoane, urmează în mod necesar un *ea* are nevoie de o precizare. Cele mai multe consoane sînt în situația aceasta. Există însă cîteva, și anume [č, ğ, k′, g′], după care diftongul seamănă și cu [e̯a], și cu [ja]. Obișnuința grafică, de origine etimologistă, a consacrat scrierea cu *ea* după /č/ și /ğ/: *ceapă* (lat. *cepa*), *ceată* (slav. *četa*), *geam* (turc. *ğam*), *geană* (lat. *gena*) și scrierea cu *ia* ori *ea* după [k′, g′]: *chiar* (lat. *clarus,* devenit mai întîi *cl′aru*), *gheață* (lat. *glacia,* trecut prin faza *gl′ață*) etc.

Dar și aici intervin șovăieli, iar grafii ca *ghiață, tinichia* etc. sînt foarte frecvente, ba (unele) chiar generale. Din punctul de vedere al pronunțării, mai aproape de realitatea lingvistică sînt scrierile cu *ia,* fiindcă elementul palatal al lui [č, ğ, k′, g′], combinat cu *a,* dă naștere (pentru ureche) unei

secvențe mai asemănătoare cu [ja] decît cu [e̯a]. Se recomandă aplicarea principiului enunțat mai sus, și anume: dacă alte forme ale cuvîntului sau alte cuvinte din aceeași familie au [e] în temă, vom scrie *ea*, altfel, *ia*: prin urmare, *ceapă (cepe, cepușoară)*, *ceată (cete, cetaș)*, *geam (gemuleț)*, *geană (gene)*, *cheamă (chem, chema)*, *tinichea (tinichele)*, *gheată (ghete, ghetuță)*, alături de *chiar*, *maghiar* etc.

5° Diftongul [e̯a] dă prilej de discuție și în alt sens. După (ʃ, 3) el se reduce la [a] nu numai în multe graiuri locale, ci și, uneori, în limba literară. Astfel, avem *șapte, șarpe, șase, deșartă*, rezultate din forme vechi cu [e̯a], care au la bază un [e] accentuat, devenit [e̯a] înaintea lui [e] sau [ă] din silaba următoare. Sînt însă graiuri în care se pronunță muiat (cum am arătat cu alt prilej), ceea ce înseamnă că cuvintele amintite aici sună, de fapt, [ʃ'e̯arpe, ʃ'e̯apte, ʃ'e̯ase, deʃ'e̯artă]. Cei care le pronunță așa, sînt înclinați să le scrie (și chiar le scriu adesea) *șearpe, șease, șeapte, deșeartă*. Cu aceasta merge, între altele, *greșeală*, la care diftongul găsește sprijin în pluralul *greșeli*: *e* accentuat (înaintea lui *i*) corespunde, în regulă generală, unui *ea* (înaintea lui *ă* din silaba următoare). În ciuda aparențelor, scrierea cu *a* (în loc de *ea*) este mai conformă cu regulile de pronunțare (și chiar cu cele morfologice) ale limbii literare și de aceea trebuie acceptată.

6° Am amintit mai sus de particularitatea limbii române de a avea la început de cuvînt și de silabă un [je] în loc de [e]. Dacă, ne conformăm pronunțării (și trebuie să ne conformăm, în măsură maximă), urmează să scriem pretutindeni la începutul cuvintelor și al silabelor grupul *ie*, nu *e*: *ied, ieftin, iepure, ieri, ieși, iezer* etc., apoi *aievea, baie, claie, cuie, femeie, lămîie, mîntuie, Ploiești, suie, taie, voie, zguduie* etc. Dacă, în ce privește începutul cuvintelor, scrierea cu *ie* este acceptată și practicată fără șovăieli prea mari [4], la începutul silabei din interiorul cuvintelor, situația se prezintă foarte variat, adesea chiar în scrierea aceluiași om. Acest fapt ar dovedi că [j] este mai slab perceput în mijlocul cuvîntului decît la începutul lui și poate că realitatea lingvistică, adică fonetică, așa se prezintă. Tendința actuală, judecînd după publicațiile de tot felul, merge spre evitarea lui [je], atît la cuvintele vechi, cît și la neologisme (cf. *proect*, de exemplu, foarte răspîndit), ceea ce, în cazul substantivelor feminine (și al adjectivelor), vine în contradicție cu norma enunțată mai sus, că la începutul cuvîntului și al silabei nu putem avea decît *ia*: *baie-baia, femeie-femeia, voie-voia* etc.

7° Deși în discuția de pînă aici am pornit de la referința fonetică, s-a putut ușor observa că deseori am avut în vedere și morfologia (morfologia propriu-zisă, cînd am invocat formele aceluiași cuvînt, și formarea cuvintelor, cînd ne-am referit la familia căreia îi aparține un cuvînt). Între ortografie

---

[4] În legătură cu aceasta, vezi mai ales Fulvia Ciobanu, Lidia Sfîrlea, *Cum scriem. Cum pronunțăm corect*. Editura Științifică, București 1970, p. 81 și urm., unde sînt date numeroase exemple de distribuție diferențiată a grafemelor și morfemelor față de referințele lor fonetico-fonologice. Lucrarea este, de altfel, foarte utilă pentru problemele de ortografie și ortoepie pe care le ridică examinarea și aplicarea normativelor stabilite în *IOOP*. Dintre lucrările mai noi, trimitem, de asemenea, la Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală (Limba română de azi)*, București, 1972, și la volumul colectiv (coord. V. Breban) *Limba română corectă. Probleme de ortografie*[,] *gramatică*[,] *lexic*, București, 1973.

și morfologie există o legătură strînsă. Mai întîi, datorită faptului că și formele gramaticale sînt elemente ale limbii, la fel cu ceea ce numim în mod obișnuit cuvinte. Ele se scriu, întocmai ca celelalte cuvinte și, în consecință, problema care se pune cu privire la redarea în scris a cuvintelor se pune și pentru formele gramaticale. Afară de aceasta, după cum scrierea cuvintelor poate influența asupra pronunțării lor și, drept urmare, poate modifica aspectul lor vorbit, tot așa se petrec lucrurile și cu formele gramaticale. Pe această influență a scrierii asupra vorbirii se întemeiau mai ales latiniștii din secolul trecut, cînd desființau semnele diacritice, absolut necesare pentru redarea exactă în scris cu alfabetul latinesc al limbii noastre, sau cînd introduceau cuvinte latinești pe care aceasta nu le-a cunoscut niciodată.

Dar și morfologia poate influența ortografia, mai exact spus, regulile morfologice pot și trebuie să ne servească drept călăuză la redarea în scris a cuvintelor și formelor gramaticale, cînd, din cauza pronunțării neconforme cu limba literară sau din alte cauze, sîntem pe cale de a greși. Acest principiu are o mare valoare practică, și de aceea el trebuie aplicat, uneori chiar împotriva realității fonetice, dacă ușurează deprinderea regulilor ortografice. Este tocmai cazul limbii române, care nu are o tradiție grafică prea veche.

Criteriul morfologic, aplicat cu măsură, acolo unde este necesar, favorizează însușirea regulilor ortografice, căci morfologia nu diferă deloc sau aproape deloc de la un grai la altul și nici de la graiurile locale la limba literară, ceea ce înseamnă că ea poate servi ca o călăuză sigură și unică, aceeași pentru toți subiecții vorbitori, în deprinderea regulilor ortografice mai dificile.

Toate sistemele de scriere a limbii române au ținut seamă de principiul morfologic, pornind nu de la ideea justă, anunțată aici, ci de la etimologism sau pseudoetimologism. De aceea ortografia latiniștilor de toate speciile mai mult îngreuia decît ușura învățarea regulilor ortografice și, la fel, deși într-o măsură mai redusă, a împiedicat pe oamenii simpli să deprindă lesne aceste reguli.

Iată o seamă de fapte care pot ajuta la înțelegerea lucrurilor. O normă morfologică a limbii române este că substantivele feminine terminate la singular în *-ă* fac pluralul, de obicei, în *-e*, iar cele terminate în *-e* au pluralul în *-i*.

Urmează de aici că nu vom scrie cu *e*, chiar dacă pronunțăm (și sînt mulți vorbitori care pronunță) cu [-*e*], ci cu *-ă*, cuvinte de felul acesta: *avalanșă, branșă, fașă, păpușă* etc.; *coajă, grijă, plajă, schijă* etc. Dacă pornim de la formele regionale în *e (avalanșe, coaje)*, înseamnă că la cele mai multe pluralul nu se mai deosebește prin nimic de singular *(avalanșe = avalanșe, branșe = branșe, plaje = plaje, schije = schije)*, iar în cazul lui *cireașe* (pentru *cireașă*) se ajunge la un plural în *-i (cireși)*, care se confundă cu pluralul masculinului *cireș*, numele pomului.

Situația apare și mai clară în sensul arătat aici la substantive feminine derivate de la masculinele corespunzătoare: *chiriașă, nuntașă, tovarășă* etc. Derivarea se face, în astfel de cazuri, cu *-ă*, sufix distinctiv al femininului, prin urmare nu poate fi nici o îndoială că pronunțarea și, deci, scrierea cu *ă* este singura conformă cu norma. Și, dacă la unele substantive dintre cele înșirate mai sus primejdia de a confunda singularul cu pluralul a fost sau poate fi înlăturată prin crearea unui plural nou în *-i* (cf. *păpuși*

coji, griji, chiar *plăji*), femininele formate de la masculine trebuie să facă pluralul totdeauna în *-e*, fiindcă altfel se confundă cu masculinele de la care derivă: *chiriaşi, nuntaşi, tovarăşi* nu pot fi decît forme ale lui *chiriaş, nuntaş, tovarăş*. Tot aşa se prezintă lucrurile în cazul adjectivelor de felul lui *codaşă, gingaşă, oacheşă*, feminine de la *codaş, gingaş, oacheş*; pluralul lor se termină în *-e* şi trebuie, deci, să se deosebească (pentru înlăturarea confuziei) de aspectele regionale (în *-e*) ale singularului corespunzător.

8° Nu numai substantivele şi adjectivele se găsesc într-o astfel de situaţie. Diversele forme ale verbelor în tema cărora se găseşte /ʃ, ʒ/ urmat de [ă] dau loc, în cazul pronunţării ca [e] a acestei vocale, la confuzii asemănătoare, netolerate de sistemul morfologic verbal. La conjugarea I, în mod obişnuit, pers. a III-a singular şi plural a indicativului prezent se termină în *-ă*, iar aceeaşi persoană a conjunctivului prezent are desinenţa *-e*: *cîntă — să cînte*. Verbe ca *îngrăşa, îngroşa, degaja* etc. au, în vorbirea oamenilor care prefac pe [ă] în [e] după /ʃ, ʒ/, indicativul egal cu conjunctivul: *îngraşe (îngroaşe, degaje)* şi *să îngraşe (îngroaşe, degaje)*. Această confuzie nu poate fi tolerată şi se impune să scriem cu *-ă* indicativul şi cu *-e* conjunctivul, aşa cum scriu (şi pronunţă) majoritatea vorbitorilor. Dacă mai luăm în consideraţie şi faptul că pers. I plural a acestor verbe sună, şi adesea se scrie, *îngrăşem, îngroşem, degajem*, se poate produce, fie şi trecător, încă o confuzie, în sensul că verbele respective ar aparţine conjugării a II-a (tip a *vedea — vedem*).

9° În alte cazuri situaţia este mai puţin clară. Substantive, vechi sau recente (acestea din urmă, de obicei, împrumutate), formate cu suf. *-eţă* apar, la un mare număr de vorbitori (nu numai la aceia care prefac pe [ă] în [e] după [ʃ, ʒ]), cu *e* final în loc de *ă*: *bătrîneţe, frumuseţe, tinereţe; justeţe, tristeţe*. La cele vechi, sufixul a avut într-o vreme forma — *eaţă* (<lat. *-itia*, care a devenit, regulat rom. *-eaţă*): *bătrîneaţă, frumuseaţă, tinereaţă*. În afară de acest aspect, textele vechi cunosc, adesea, variante în *-eaţe*, care se datoresc, în primul rînd, dacă nu exclusiv, unei confuzii a pluralului cu singularul, căci *-eaţe* este pluralul de la *-eaţă*. Că astfel de substantive pot avea plural dovedesc nu numai textele vechi, ci şi, pentru unele dintre ele, uzul actual (în vorbirea familiară din multe regiuni): *în tinereţele mele, vai de bătrîneţele lui* etc. Din cauză că sensul lor este mai degrabă de singular (sînt substantive abstracte), n-a fost greu să fie simţit pluralul ca singular, şi apoi, acolo unde pluralul se înrădăcinase în vorbire, să se ajungă la un plural nou în *-eţi*, corespunzător, în baza regulilor morfologice, singularului în *-eţe*. Variantele în *-eaţă*, considerate drept regionale, s-au născut fie pe cale de analogie (unui plural în *-eţe* i s-a alăturat un singular în *-eaţă*), fie, mai probabil, ca o continuare a vechiului *-eţe*, pronunţat *-eţă* şi asimilat, din cauza terminaţiei, cu substantivele în *ă*[5].

Dacă privitor la aceste substantive poate exista îndoială (ceea ce explică faptul că ortografia din 1932 accepta ambele lor aspecte: *bătrîneţe — bătrîneţă* etc.), deşi nu este greu de văzut că varianta în *-eţe* are un temei istoric solid, în cazul neologismelor de felul lui *fineţe, justeţe, politeţe* etc., morfologia arată că ar trebui preferate formele cu *-ă* ca şi la alte împrumuturi din limba franceză, cum sînt: *aparenţă, lutcnieră, castă, figură, formă* etc.

---

[5] Această ultimă explicaţie este mai verosimilă, dat fiind că *-eţă* apare mai ales în graiuri în care [ţ] se pronunţă dur, ceea ce face ca [e] să devină [ă].

Prin urmare, *justesse*, *politesse* etc. ar trebui să se conformeze și ele acestei reguli, chiar dacă finala lor a fost asimilată cu suf. *-ețe* (ceea ce, din punct de vedere istoric, este logic, întrucît fr. *-esse* continuă lat. *-itia*, la fel cu rom. *-eață*, *-ețe*). Afară de aceasta, pluralul neologismelor în discuție (cînd există) nu este *-e* ci *-uri* : *finețuri*.

10° Principiul morfologic este util și în scrierea exactă a cuvintelor, mai cu seamă atunci cînd pronunțarea sunetelor finale ca realizări implozive este așa de slabă, încît ele de-abia se aud sau nu se mai aud deloc. În această situație se găsesc formele articulate ale substantivelor și adjectivelor despre care am discutat pe larg în altă parte. Pentru un motiv asemănător, se scrie *i* asilabic la forma articulată de genitiv-dativ singular a substantivelor și adjectivelor feminine — *limbii*, *(a) marii (sărbători)* — și la forma articulată de nominativ-acuzativ plural a substantivelor și adjectivelor masculine al căror [j] final este precedat de un [i] silabic : *fruntașii*, *vizitiii*, *mîndrii*. Cu acestea merg substantivele și adjectivele, tot masculine, care au un [i] în temă și, prin urmare, un [-*j*] asilabic chiar la formele nearticulate — *copii*, *străvezii* —, precum și unele forme verbale în aceleași condiții fonetice : *(mă) apropii*, *știi*, *venii* etc. Trebuie să precizăm că situația lui [j] final în asemenea cazuri nu seamănă cu a articolului *-l*, întrucît un slab [j] asilabic se aude, dacă nu în vorbirea tuturor, cel puțin la o bună parte din contemporanii noștri. Și dacă acolo unde [i] silabic imediat precedent se păstrează, [j] asilabic se aude foarte slab sau nu se aude deloc, în graiurile în care, după anumite consoane, (mai ales șuierătoare), [i] silabic devine [î], rostirea lui [j] final asilabic este foarte clară : [munțîi, străvezîi, vitejîi] etc. Dar și fără aceste argumente, scrierea lui *-i* final se impune : din moment ce scriem *-l*, care nu se pronunță absolut deloc [6] nu se poate susține în mod temeinic înlăturarea în scris a lui [-j] asilabic care, spre deosebire de *-l*, se aude, totuși, la o bună parte dintre vorbitorii limbii române.

În legătură strînsă cu aceasta este scrierea formelor articulate de genitiv-dativ singular și de plural ale substantivelor și adjectivelor. Din cauza tendinței de închidere (adică de prefacere în [i] a lui [e] neaccentuat), formele aici amintite sînt supuse unui amestec și unor confuzii care trebuie evitate, măcar în scris, dacă nu și în vorbire. Evitarea lor o înlesnește tot morfologia, și anume pornind de la formele nearticulate ale substantivelor și adjectivelor. Dacă acestea se termină în [e], cele articulate vor avea [-ej], respectiv [-ele] : (unei) *mese-mesei*, *mesele* ; *albe-albei*, *albele* ; dacă terminația este

---

[6] Cu excepția, poate, a cazurilor de vorbire solemnă sau dacă este atras în relație homosilabică de vocala inițială a unui cuvînt următor : *omul acesta*, care se pronunță (cel puțin așa este cazul cu idiolectele autorilor) *o/mu/la/ces/ta*, *copilul este frumos — co/pi/lu/les/te/fru/mos*, *satul unde m-am născut — sa/tu/lun/de/m-am/năs/cut* etc. În această situație, inadecvarea dintre distribuția grafemelor și a referințelor lor fonologice și morfematice este provocată de principiul economiei efortului articulatoriu, deoarece eliminarea fonemului /-l/ pune în hiat vocala [-u] cu vocala următoare : *omu*$^{+}$ *acesta*, *copilu*$^{+}$ *este frumos*, *satu*$^{+}$ *unde m-am născut* etc. Am arătat însă că, în vorbirea românească, hiatul, care determină în structura sintonematică suprasegmentală o tranziție de deschidere /$^{+}$/ de la vocala [u] la vocala următoare, este, de obicei, evitat, din cauza efortului articulatoriu în plus pe care îl cere pronunțarea. Reconstituirea fonetică a lui [-l-] între cele două vocale neutralizează tranziția de deschidere prin regruparea relațiilor homosilabice în acel loc al secvenței. Situația aceasta este caracteristică pentru felul în care ortografia poate influența ortoepia și fenomenul se accentuează pe măsura creșterii nivelului de instrucție al maselor, care folosesc din ce în ce mai mult și scrisul ca mijloc de comunicare.

[i̯], adăugîndu-se articolul, vom avea [-ij], respectiv [-ile]: (unei) *limbi-limbii, limbile*; *mari-marii, marile*.

11° Flexiunea verbală oferă și alt prilej, în afară de cel amintit, de aplicare a principiului morfologic la ortografie. Numeroase verbe de conjugarea I împrumutate din franceză primesc la formele prezentului indicativ și conjunctiv (pers. I, II, III și VI) sufixul *-ez* (după analogia verbelor vechi ale aceleiași conjugări de tip *lucrez*): *agreez, blochez, diftonghez* etc. Potrivit normei morfologice create de *lucrez, îmbrățișez*, etc., ale căror persoane a II-a, a III-a și a VI-a sună [lucrezi̯, îmbrățiʃezi̯, lucre̯ază, îmbrățiʃe̯ază], neologismele aici menționate și altele asemănătoare trebuie să se ortografieze întocmai ca acestea la persoanele în discuție, adică *agreezi, blochezi, diftonghezi, agreează, blochează, diftonghează*. Și dacă, în ce privește pers. a II-a, lucrul pare lămurit (s-ar putea gîndi cineva, cel mult, la faptul că *agreezi* are între cei doi [e] un [j] asilabic, care ar trebui, poate, notat, în scris), la pers. a III-a și a VI,-*ea*— vine în contradicție cu o regulă ortografică enunțată cu alt prilej, aceea că la început de silabă pronunțăm [ja] (nu [e̯a]) și urmează, deci, să scriem *ia*. Trebuie, totuși, să dăm preferință principiului morfologic, pentru păstrarea regularității paradigmatice, nu nu numai în cadrul aceleiași paradigme, ci și în cadrul aceleiași conjugări. De altfel, în sprijinul scrierii *agreează, blochează, diftonghează* se poate aduce și un argument de ordin fonetic, bazat pe alternanța *e/ea* amintită.

12° Cîteva aspecte specifice sînt în legătură cu ortografierea în grupare sintagmatică scrisă a cuvintelor zero- și monosilabice nonaccentogene sau clitice și la scrierea unora dintre cuvintele compuse, care dau naștere la situații interesante din punctul de vedere al normei ortografice și vrednice, deci, de a ne atrage atenția, cînd ne ocupăm de normativul scrierii. Să vedem cîteva amănunte.

Cuvintele nonaccentogene sînt, în cea mai mare parte, elemente marginale ale cuvintelor din imediata lor vecinătate de dreapta sau de stînga, în sensul că în rostire se grupează împreună cu acestea. După cum stau înaintea ori în urma cuvîntului-nucleu care poartă accentul intensiv, ele sînt *proclitice* sau *enclitice*.

Pentru ortografie, nu prezintă interes toate procliticele și encliticele, din cauză că tradiția grafică a tratat cuvintele nonaccentogene în mod deosebit, ținînd seamă de legătura mai strînsă sau mai puțin strînsă dintre ele și cuvîntul accentuat al grupului. Astfel, prepozițiile și conjuncțiile monosilabice, a căror funcție constă în exprimarea raportului dintre elementele alcătuitoare ale unui grup sintactic (în sens larg), deși neaccentuate, n-au fost niciodată scrise împreună cu cuvîntul precedent sau următor[7]. Și aceasta, pentru motivul că nici prepoziția, nici conjuncția nu merg (cum se spune obișnuit) cu unul sau cu altul dintre unitățile grupului. Faptul că ele fac legătura între aceste unități le creează o situație aparte, în sensul că se găsesc între

[7] Situația conjuncțiilor este foarte clară în această privință: sînt morfeme independente a căror valoare trimite direct la o referință relațională de nondependență sau de dependență unilaterală, fără să se lege implicit de una ori de alta dintre unitățile relației. Prepozițiile care marchează relații de dependență unilaterală sînt însă angajate în regimul cazual al cuvîntului următor, fiind implicate în funcția sintactică a acestuia. Din punct de vedere semantic, prepozițiile sînt dominate de cuvîntul următor, pe care, la rîndul lor, îl domină în regimul cazual, în sensul că anumite prepoziții implică numai un anumit morfem cazual. De aceea regimul cazual este unul din criteriile de bază în clasarea prepozițiilor.

un cuvînt și alt cuvînt, adică nu ca prelungire a cuvîntului precedent sau ca început al celui următor [2]. Același lucru se întîmplă cu toate speciile de articol, minus cel enclitic (*-l, -a, -i, -le*); deși au un corp fonetic redus și sînt simțite ca simple silabe ale cuvîntului imediat următor, atît *un, o, al, a, ai, ale*, cît și *cel, cea, cei, cele* s-au scris de la început și se scriu pînă astăzi separat de cuvintele pe care le însoțesc. Rămîn astfel numai cîteva enclitice și proclitice care apar în scriere ca anexe ale cuvintelor determinate de ele, fiind, adică, tratate ca elemente alcătuitoare ale cuvîntului accentuat dinaintea sau din urma lor, în sensul că se scriu împreună cu acestea, dar, pentru a se arăta că ele sînt totuși cuvinte distincte, apar despărțite (sau legate) prin cratimă. Aceste proclitice și enclitice sînt forme conjuncte (sau scurte, adică neaccentuate) ale pronumelui personal și unele forme ale verbului *a fi*.

Pronumele conjuncte pot sta atît înaintea, cît și în urma cuvîntului cu care alcătuiesc o unitate sintactică. Formele conjuncte de dativ și de acuzativ ale pronumelui personal pot sta, absolut toate, după cuvîntul determinat de ele: *dă-mi, caută-ți* (de treabă), *spune-i, spălîndu-mă, du-te, prinde-l, vezi-o, adu-ne, (cartea), bateți-vă (capul) făcîndu-le (bine), ajută-ne (în munca noastră), văzîndu-vă, lăsați-i (în pace), ține-le (în mînă)* etc. Cînd precedă cuvîntul cu care merg sintagmatic împreună, aceste forme se comportă diferit, după cum cuvîntul următor începe cu o vocală sau cu o consoană. În prima ipoteză, pronumele se desparte de cuvîntul următor prin linioară, dacă se termină în consoană sau în orice vocală afară de [ă]: *mi-a spus, ți-am lăsat (cartea), i-aduc, ne-arată, te-ai dus, l-apucă (de braț), ne-amintim* etc.

Trebuie precizat din nou că între limba vorbită și limba scrisă există deosebiri. Exemplele date aparțin conversației curente, care, fiind mai puțin îngrijită și debitată într-un tempo mai rapid, face foarte des legătura dintre pronume și cuvîntul următor în felul indicat aici. Limba scrisă și chiar limba vorbită în împrejurări mai mult ori mai puțin solemne recurg rareori la acest procedeu și îl folosesc, în general, numai dacă după pronume urmează formele de prezent ale lui *a avea* sau cele de prezent conjuncte ale lui *a fi* (cînd acesta servește drept copulă: *le-a spus, mi-e bine, ți-i rău* etc.) [8].

Se pare că o condiție esențială pentru producerea acestui fenomen este ca cuvîntul care urmează să fie el însuși neaccentuat sau să înceapă cu o silabă neaccentuată. Astfel, se spune *m-apuc, te-aleg* etc., dar *mă are, se arde* etc. Acuzativul feminin singular al pronumelui de pers. a III-a nu se unește cu cuvîntul următor: *o vede, o alegem, o citesc* etc. Cînd după pronume urmează un verb compus cu prefixul *în-*, dacă situația cere elidarea vocalei, se elidează *î* din poziția inițială a verbului: *mi-nchipui, te-ntorci* etc.

Cu privire la formele lui *a fi*, care sînt tratate la fel cu pronumele conjuncte, lucrurile se prezintă mai puțin complicat, întrucît ele apar aproape totdeauna în poziție enclitică (foarte rar ca proclitice)[9] și numai la pers. a III-a și a VI-a: *asta-i (altceva), toate-s (bune)*.

---

[8] Asemenea grupuri sintactice aparțin mai ales limbii vorbite, dar apar și în cea scrisă

[9] În limba scrisă, mai ales în stilul științific, se evită grupările sintactice de tipul *mi-nchipui, te-ntorci, m-apuc, te-alege, nu-i (bine), toate-s (bune)* etc., scriindu-se *îmi închipui, te întorci, mă apuc, te alege, nu este (bine), toate sînt (bune)* etc.

Formele pronominale aici în discuție se pot combina și între ele, bineînțeles cu condiția să fie urmate sau precedate de un cuvînt pe care îl determină : *mi-l arată, ți-o prezint, mi-l explică, spune-mi-o, dă-le-o, întîmple-i-se*[10] etc.

Afară de formele pronominale și de acelea ale verbului *a fi*, în limba vorbită familiară și populară sînt tratate la fel și alte cuvinte, printre ele prepoziții și chiar conjuncții (acestea din urmă numai în ipoteza că sînt monosilabice) : *plec de-acasă, intră-n oraș, într-o zi, dintr-odată, și-atunci* (sau *ș-atunci*), *de-ar veni primăvara!* etc. Astfel de fapte sînt caracteristice tot pentru aspectul vorbit al limbii. În aspectul ei scris, singurul cuvînt care suferă același tratament cu formele conjuncte ale pronumelor personale și ale verbului *a fi* este adverbul *nu: n-am vreme, nu-i bine, nu-ți spun, nu-mi dai* etc.

13° Există în limba română numeroase cuvinte formate din două sau mai multe elemente, care, uneori, sînt simțite ca alcătuind o unitate mai mult ori mai puțin închegată, iar alteori, ca unități separate ale unui grup lexical. În primul caz, ele trebuie scrise împreună, ca și cum ar forma un singur cuvînt ; în al doilea, urmează să le scriem despărțit (și fără linioară între ele). Este greu însă, de multe ori, să decidem, cu toată siguranța, dacă avem a face cu una sau cu cealaltă dintre aceste două ipoteze. De aici, deosebiri mari de la un sistem ortografic la altul și șovăieli la unul și același om, cînd trebuie să redea în scris astfel de cazuri.

După părerea noastră, acestea constituie o zonă critică a normelor ortografice în vigoare, în sensul că nu în puține cazuri s-ar putea adopta soluții mai convingătoare și mai economice, fără a se periclita descifrarea mesajului scris. În legătură cu aceasta, amintim modul curajos în care s-a înlăturat sursa de confuzii și greșeli în folosirea și a cratimei, și a apostrofului pentru scrierea formelor pronominale conjuncte proclitic sau enclitic, prin renunțarea la apostrof, simplificîndu-se o normă care nu avea temei științific. Ne gîndim că și folosirea cratimei în scrierea compuselor, precum și scrierea distinctă a elementelor care alcătuiesc unele locuțiuni adverbiale și prepoziționale și care obligă adesea la consultarea normelor *IOOP* și a listei lui de cuvinte, chiar și pe specialiști, mai pot fi supuse unei discuții științifice, iar normele ortografice care le reglementează scrierea pot fi simplificate fără pagubă pentru comunicarea și înțelegerea scrierii. Rostul comentariului nostru însă nu este să dea soluții, ci să descrie și să analizeze fenomenele legate de relația *ortografie — ortoepie* și, chiar dacă analiza pune în evidență unele laturi mai slabe ale normativului, regulile ortografice în vigoare sînt obligatorii pentru toată lumea. Această ortografie trebuie aplicată, și nu minimalizată, chiar dacă are și ea destule lipsuri.

---

[10] De fapt, grupările de tipul *întîmple-i-se, plînsu-mi-s-a, întîmplatu-ți-s-a* etc. sînt cazuri cu totul particulare, aparțin structurilor emfatice și au o frecvență foarte rară. În mod normal, se spune și se scrie *chiar dacă (de) i se întîmplă (i se va întîmpla), mi s-a plîns, ți s-a întîmplat* etc.

5

NIVELUL LEXICAL

5.0. Nivelul lexical în ierarhia sistemului limbii române

1° Prezentînd limba română ca sistem de nivele integrante, am descris și am definit în capitolele anterioare (3 și 4) diferitele puncte de vedere din care pot fi privite unitățile monoplane aparținînd celei de a doua articulări, dar am fost nevoiți să ne referim totdeauna la relațiile de integrare a acestor clase de unități în clasa de nivel superior a unităților biplane, deci semnificante, ale primei articulări. Aceste relații s-au precizat mai ales în capitolul 3.17., în care am dat și două reprezentări grafice ale sistemului de integrare a celor două clase de unități: I. *unități semnificative* — (1) *morfemul*, (2) *cuvîntul*, (3) *enunțul* — și II. *unități nonsemnificative* — (1) *trăsătura distinctivă*, (2) *fonemul*, (3) *silaba*. Din modul în care am prezentat lucrurile, a reieșit că *cuvîntul* ar fi principala unitate semnificativă biplană, care, deși se situează în ierarhia unităților din clasa I pe o poziție intermediară între *morfem*, unitate minimală, și *enunț* — unitate maximală —, ocupă, totuși, un loc privilegiat în această ierarhie, deoarece se află într-un raport de corespondență directă cu structura fonologică de bază care este silaba, este unitate integrantă pentru morfem și componentă de bază a structurii sintactice a enunțului.

2° În această calitate, unitatea biplană *cuvînt*, privită ca concept lingvistic, poate constitui un nivel de integrare al limbii distinct de celelalte nivele și care poate fi studiat ca atare.

Nivelul lexical al limbii române este domeniul cuvintelor ca elemente ale lexicului, cele mai mici unități în general autonome și care au semnificație.

Nivelul lexical se află la granița dintre cele două articulări ale limbii, zonă în care sistemul fonologic de maximă economicitate, numărînd cîteva zeci de unități distincte, este angajat în unitățile sintagmatice lexicale ale primei articulări, constituind un inventar deschis, teoretic nelimitat.

3° Unitățile lexicale sînt structuri sintagmatice integrante pentru unitățile fonologice, adică permit *comutarea* în cadrul silabei și definirea acestora, constituind contextul lor de distribuție. La rîndul lor, unitățile lexicale se integrează în unitățile de tip superior ale primei articulări, enunțurile, în cadrul cărora se definesc distribuția și funcționalitatea lor.

Ca elemente ale primei articulări, cuvintele sînt unități biplane și simultan bilineare, deoarece, în opoziție cu norma neutră de variabilitate care carac-

terizează latura suprasegmentală în cea de a doua articulare, cuvintele au o structură suprasegmentală în care unitățile specifice se combină extensiv, permit apariția accentelor (intensiv și tonic), a tranzițiilor, pauzelor etc.

Potrivit orientării generale a acestei lucrări, nivelul lexical este nucleul inventarului în sistemul limbii române, deoarece aici sînt angajate sistemul fonetico-fonologic, structura morfologică, din unitățile lui sînt formate combinațiile sintagmatice fixe, lor li se aplică ansamblul regulilor gramaticale, fiind baza funcției comunicative a limbii prin vorbire ca activitate și ca act concret.

5.1. Cuvîntul — termen tehnic și problemele definirii lui

1° Formulînd mai sus limitele în cadrul cărora se definește nivelul lexical al limbii române ca sistem al mulțimii de unități numite *cuvinte*, am considerat conceptul *cuvînt* că este de la sine înțeles, dar de fapt am pătruns într-o problemă dintre cele mai controversate ale lingvisticii actuale. Deși este evident că orice limbă ca sistem are un lexic alcătuit din totalitatea cuvintelor ei, în ultimii 30—40 de ani este tot mai la modă ideea susținută de specialiști că cuvîntul nu poate fi termen tehnic de *metalimbaj*, deoarece nu poate fi definit în mod riguros în lingvistica generală și, în consecință, el trebuie înlăturat din metalimbaj atunci cînd studiem limba, fără implicațiile terminale ale vorbirii. Altfel spus, deși, prin însăși natura lucrurilor, cuvîntul se impune tuturor ca unitate de bază a limbii, deoarece numai în raport cu *cuvîntul* se definesc toate celelalte unități ale ei, față de care el ocupă o poziție privilegiată și fără de care nu se poate face nici un fel de studiu lingvistic, chiar el ar trebui înlăturat.

Terenul definirii cuvîntului a devenit locul de confruntare a părerilor și luărilor de poziție ale lingviștilor, filozofilor, psihologilor, logicienilor și ciberneticienilor de diferite școli și orientări. Și acest lucru nu este întîmplător, deoarece, prin complexitatea ei, această unitate a limbii prezintă interes pentru multe discipline și ramuri ale științelor contemporane. Raportul dintre gîndire și limbaj, dintre gîndire și limbă, dintre limbaj, limbă și vorbire, conținut și formă, întîlnindu-se toate în aria cuvîntului, constituie terenul pe care se înfruntă concepția materialistă cu cea idealistă. În ceea ce-i privește pe lingviști, unii continuă tradiția, considerînd cuvîntul ca una dintre unitățile fundamentale ale limbii, obiect de studiu pentru lexicologie, lexicografie, morfologie și sintaxă și, în consecință, îi dau o definiție general valabilă. Alții, deși îl acceptă ca atare, apreciază că teoria cuvîntului este potrivită numai pentru anumite tipuri de limbi, în care cuvîntul poate fi definit ca unitate minimală a sistemului. În sfîrșit, alții — este vorba mai ales de structuraliști — acceptă cuvîntul numai ca unitate a procesului vorbirii, deoarece poate fi definit numai în context, sau îl resping, în mod hotărît, ca noțiune fără corespondent referențial în realitatea lingvistică [1].

---

[1] O prezentare succintă a pozițiilor în definirea cuvîntului și a elementelor lui componente găsim în Rosetti, 1946, care rezumă principalele păreri în această problemă, pînă la acea dată, folosind 122 de lucrări de specialitate. Lucrarea (așa cum o prezintă autorul în *Prefață*, p. 7) este versiunea românească a textului în limba franceză: *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*, apărută în 1943, în colecția *Societății Române de Lingvistică*.

Așa se și explică marea mobilitate și abundență terminologică legată de *cuvînt*, lipsa de unitate a soluțiilor propuse, varietatea punctelor de vedere adoptate de diferiți reprezentanți ai lingvisticii contemporane în legătură cu întrebarea *ce este și ce reprezintă cuvîntul „cuvînt"*, dacă poate fi acceptat sau nu în metalimbajul operațional, în analiza și sinteza lingvistică. Dificultățile își au sursa în inadecvarea relativă dintre planurile expresiei și conținutului; așa, de exemplu, în limba română, pe lîngă un număr destul de redus de cuvinte invariabile a căror definire ca atare poate fi făcută fără echivoc, marea majoritate a formațiilor pe care le numim *cuvinte* sînt analizabile în segmente (rădăcină, temă, sufix, desinență, prefix), care au semnificație proprie ori sînt constituite din cîteva cuvinte pe care le întîlnim și cu valoare autonomă, dar care, în formația dată, trebuie considerate ca un singur cuvînt din punct de vedere semantic. În enunțul

S-așezară apoi pe iarbă amîndoi, față-n față, cu țintarul între ei; și după ce-i potriviră pe la colțuri și pe la răscruci fiecare la rîndul său cîte-o boabă, începură să mute.,

puține sînt unitățile care pot fi considerate cuvinte din punctul de vedere al adecvării celor două planuri: *apoi, pe, iarbă, amîndoi, cu țintarul* etc. Dar secvențele *s-așezară, față-n față, după ce-i potriviră, pe la, la rîndul său, cîte-o boabă, să mute* ridică aceleași întrebări pe care le-am întîlnit și în legătură cu secvențele fonologice [ţ, č, ğ, k', g'], adică dacă este vorba de unul, două ori mai multe cuvinte, deoarece analiza semnificantelor duce la alte rezultate decît analiza semnificatelor. Pe de altă parte, chiar acolo unde lucrurile par clare din acest punct de vedere, ne putem pune întrebarea dacă *pe, și, la, să-i, după* sînt „cuvinte", dacă în *fiecare* avem un singur cuvînt sau cuvintele *fie* și *care* ș.a.m.d. Prin urmare, deși pare de mirare, dificultățile cele mai mari nu sînt legate de analiza enunțului ca unitate sintactică și nici de identificarea unităților fonetico-fonologice, ci de delimitarea precisă a cuvintelor.

2° Fără a intra în detalii, ne vom opri în continuare asupra unor păreri și soluții pe care le socotim mai interesante pentru definirea *cuvîntului*. Astfel, Martinet [2] consideră că unitățile minimale ale primei articulări sînt *semne minime* în măsura în care nu mai pot fi analizate în unități biplane mai mici; pentru că nu există un termen universal admis pentru a le denumi, Martinet propune să li se spună *moneme*, unități biplane *minima* care constau dintr-o latură *semnificată* — sensul sau valoarea — și o latură *semnificantă*, formă fonică constituită din unități ale celei de a doua articulări, care sînt fonemele. Martinet atrage atenția asupra faptului că nu trebuie să se considere *monemul* drept un echivalent savant al *cuvîntului*; într-un cuvînt ca *lucrează*, avem trei moneme: *lucr-*, care desemnează un anumit tip de acțiune, *-eaz-*, care desemnează un anumit moment pe axa temporală, și *-ă*, care desemnează o anumită persoană din tripticul 1, 2, 3, adică pe cel despre care se vorbește (sau, dacă ne aflăm în paradigma imperativului, pe cel cu care se vorbește).

3° Tradițional, se distinge între *lucr-* și *-ează*, spunîndu-se că *lucr-* este *semantem*, iar *-ează*, *morfem*, terminologie care ar putea sugera că numai *semantemul* ar avea sens, iar morfemul nu, ceea ce ar fi inexact. De aceea Martinet propune ca monemele să fie clasate în *lexeme* și *morfeme*,

---

[2] Martinet, 1963, p. 114, nu neagă propriu-zis existența cuvîntului și posibilitatea de a-l folosi ca termen operațional.

după cum au semnificaţie lexicală ori gramaticală. Evident, soluţia propusă de Martinet postulează că lexemele figurează în lexic împreună cu anumite morfeme : lexemul *lucr-* nu există în această formă decît în procesul analizei, iar în vocabular apare însoţit de morfeme. Cuvîntul ar fi o sintagmă autonomă formată din moneme inseparabile sau dintr-un singur monem-lexem *(ieri, repede)*; tot aici se includ şi monemele nonautonome — conjuncţiile, prepoziţiile, articolele. De aceea Martinet consideră că, deşi putem fi tentaţi să operăm cu unitatea semnificativă mai cuprinzătoare decît monemul şi pe care o numim *cuvînt*, este, totuşi, de preferat să înlocuim acest termen cu acela de *sintagmă autonomă*. Astfel, în secvenţa *eu am văzut*, *am văzut* n-ar forma doi semnificanţi, ci mai degrabă un *amalgam* de moneme inseparabile, adică o sintagmă autonomă, deşi formal *am* şi *văzut* sînt separabile.

4° Fără să precizeze acest lucru, este evident că Martinet se situează în planul vorbirii, cînd judecă lucrurile în felul acesta, adică are în vedere situaţiile terminale în care cuvintele sînt actualizate în variantele lor contextuale; orice vorbitor cît de cît avizat al limbii române va recunoaşte în *am* o formă a cuvîntului (verb) *(a)avea*, iar în *văzut*, o formă a cuvîntului (verb) *(a)vedea*, adică variante a două unităţi de bază ale lexicului. Considerăm că acesta este lucrul cel mai important, şi nu faptul că în contextul dat *am* este actualizat ca formă nonpredicativă a verbului *a avea*, deci ca morfem (auxiliar) mobil de marcă temporală, realizat ca atare în contextul ... *Part*, iar acesta din urmă, la rîndul său, este actualizat ca atare în contextul *Aux(a)* ... Pentru a defini cuvîntul ca termen tehnic denumind unitatea minimală a nivelului lexical al limbii române, este necesar să-l privim *izolat de context*, ca obiect al observării şi cercetării ştiinţifice la nivelul limbii. În această privinţă, Casares spune că, dacă izolăm cuvîntul de enunţul în care este folosit şi îl punem pe masa anatomică, constatăm cu mirare că el îşi pierde forţa de viaţă, transformîndu-se într-un obiect de cercetare la fel de inert ca orice organ despărţit de corp [3]. Făcînd această comparaţie, lingvistul spaniol are în vedere polisemia cuvintelor, dar o putem folosi pentru toate laturile care constituie cuvîntul. Întrebarea care se pune este dacă într-adevăr o asemenea operaţie este posibilă din punct de vedere metodologic. Cu mici ezitări, lingvistica modernă răspunde negativ. Ideea că cuvîntul este legat de context, adică aparţine vorbirii, a fost susţinută încă din 1921 de Vendryes. Considerînd vocabularul ca ansamblu al cuvintelor văzute în valoarea lor semantică, adeptul lui Saussure menţionează că cuvintele nu sînt folosite după valoarea lor istorică, ci au o valoare *actuală* limitată la momentul cînd sînt folosite, şi o valoare *singulară* (particulară), adică în contextul dat. Uzajul stabileşte pentru fiecare cuvînt o valoare precisă, fără să ţină seama de sensul din trecut; spunem *încărcătură* pentru orice sarcină, fără să ne gîndim la *car*, *îmbulzeală*, fără să ne gîndim la *bulz*, *muncă*, fără să ne gîndim la *pedeapsă* ş.a.m.d. Dar cînd spunem că un cuvînt are mai multe sensuri, sîntem victimele unei iluzii : dintre diversele sensuri ale unui cuvînt, *unul singur* apare în competenţa lingvistică a vorbitorului, acela determinat de context,

[3] cf. Casares, 1950, p. 21. Menţionăm că, pentru Casares, cuvîntul nu este considerat *sintagmă*, deoarece prin *sintagmă* el înţelege exclusiv suite de tipul *el pescado de mar*, *mucha mar*, *la mar de gente*, în care cuvîntul *mar* se actualizează diferit prin influenţa reciprocă a unităţilor contopite într-un bloc semantic unitar.

celelalte fiind stinse, abolite. Aşa de exemplu, cuvîntul *femeie* înseamnă *femeie* în contextul *x este ...* şi *soţie* în contextul *x este ... a mea*. Vorbitorii aflaţi într-o situaţie de comunicare lingvistică nu văd lucrurile în diacronie şi nici nu vor să facă ori să descifreze metafore. Adept al tezei că ceea ce determină valoarea unui cuvînt este contextul în care îl folosim şi că contextul debarasează cuvîntul de toate implicaţiile trecute pe care le acumulează memoria, dîndu-i o valoare actuală, Vendryes menţionează, totuşi, că ,,indépendamment de l'emploi qui en est fait, le mot existe dans l'esprit, avec tous ses sens latents et virtuels, prèt à surgir et a s'adapter aux circonstances qui l'appellent" [4]. Între diferitele variante particulare nu se stabileşte una medie, ci fiecare este actuală în întregime şi nu aşteaptă decît semnul contextului pentru a se actualiza : ,,s'il y a indécision, ce n'est pas sur la valeur elle-même, mais sur les circonstances ou elle interviendra"[5]. Credem că aceste aprecieri făcute de Vendryes acum 60 de ani sînt cu deosebire preţioase pentru scopul pe care ni l-am propus de a susţine posibilitatea acceptării termenului *cuvînt* în metalimbajul operaţional la nivelul lexical al limbii.

5° J. Dubois[6] (1969) consacră un paragraf special — *Le mot et le morphème*, în care susţine, cu argumentele specifice lingvisticii structurale, că cuvîntul, deşi poate fi definit ca termen tehnic, este o unitate a vorbirii avînd realitate numai la nivelul enunţurilor realizate. Cuvîntul este o unitate psihosocială care reprezintă un termen *generat*, adică aparţine structurii de suprafaţă. El poate fi considerat o unitate semnificativă minimală, dar caracterul lui minimal nu poate fi determinat prin regulile sintactice ale gramaticii generative, ci este relativ la un anumit decupaj al realităţii. Caracterul de *unitate minimală* al cuvîntului se defineşte în termenii unei anumite viziuni asupra conţinutului, ori ca o denotaţie a obiectelor realităţii percepute. Unitatea minimală a lexicului, pentru lingvistica generativă, este *morfemul*, termen-rădăcină care relevă modelul competenţei lingvistice a subiectului vorbitor, deci *morfemul este termenul generator, iar cuvîntul-termen generat*. Clasele lexicale nu sînt, deci, clase de cuvinte, ci clase de morfeme gramaticale şi lexicale. Aceasta înseamnă că semnificaţia unui cuvînt ţine concomitent de definiţia semantică a morfemului, de caracterizarea lui prin matricea lexicală, dar şi de *locutor* şi de *situaţie*. Valoarea semnificativă a cuvîntului depinde de densitatea experienţei locutorului, de ansamblurile de contexte, de relaţia locutor-colocutor etc. Dacă morfemul poate fi definit independent de locutor şi colocutor, în schimb, cuvîntul depinde de aceşti doi factori ai actului de vorbire, comportînd o doză de ambiguitate necesară înţelegerii, iar semnificaţia lui este diferită, după cum ne plasăm pe poziţia locutorului sau a colocutorului, de partea celui care ancodează ori a celui care decodează. Dubois afirmă că ambiguitatea sintactică şi lexicală este rezolvată de locutor într-un mod ce nu presupune soluţiile care vor fi adoptate de colocutor la receptarea mesajului. Deci cuvîntul este o unitate constitutivă a enunţului realizat care implică valori stilistice şi expresive absente în cazul morfemului, însă *cuvîntul este unitate de bază a stilisticii unui text, şi nu a codului limbii*. Orice analiză care are

---

[4] v. Vendryes, 1921, p. 20.
[5] *Ibidem*, p. 212.
[6] Dubois, 1969, p. 65—69.

ca punct de plecare cuvîntul este o analiză a enunţului, ţinînd de lingvistica vorbirii, a literaturii, a scrierii, adică a structurii de suprafaţă a limbii. Orice analiză care are ca punct de plecare morfemul ţine de propoziţiile structurii generative. Prin urmare, cuvîntul apare, pentru Dubois, ca realizare a unei suite terminale, constituită ea însăşi din morfeme.

6° O intervenţie interesantă a lui Dubois în problema definirii cuvîntului implică aspectul scris al limbii, care permite distincţia precisă dintre cele două unităţi. Morfemul ca element al unui model de analiză a codului limbii nu poate fi conceput ca unitate realizată a discursului. Chiar cînd se vobeşte de un termen-rădăcină, definiţia morfemului în limbă nu acoperă decît parţial pe aceea pe care o primeşte în vorbire. Morfemul-rădăcină *masă* este independent de toate sensurile pe care i le poate da un subiect vorbitor, nu trimite la nici o experienţă precisă, nu *denotă* nici un obiect, ci se situează într-un moment al procesului semantic de categorizare; în schimb, cuvîntul *masă*, actualizat într-un enunţ, este încărcat de întreaga experienţă a vorbitorului şi trimite totodată la tot ceea ce acesta este într-o situaţie definită şi în particular, la tot ce este relativ la colocutor.

În aspectul scris, identificăm un ancodaj operat pornind de la o anumită structură realizată. Decupajul grafic nu este o analiză morfologică, *ci o analiză în cuvinte*, deoarece prin spaţiile albe se distinge cuvînt de cuvînt, propoziţie de propoziţie. Spaţiile albe nu numai că nu ajută — după Dubois —, dar chiar împiedică „decriptajul" structurii morfologice care poate fi operat numai asupra discursului vorbit.

Dar cuvîntul ca figură în retorica specifică poate fi introdus într-un nou cod, într-un metalimbaj descriptiv, adică devine unitate minimală într-un model. În elaborarea şi construcţia unui dicţionar, de exemplu, în care este vorba de a se stabili unităţile codului lexical al unei metalimbi, cuvîntul devine unitate minimală a codului, de unde şi argumentul de bază în evaluarea cuvîntului ca unitate a limbii. În felul acesta, devine limpede că distincţia riguroasă dintre definiţiile cuvîntului şi morfemului ca termeni tehnici, aparţinînd codului sau textului enunţat, este o problemă dependentă de punctele de vedere diferite din care este privită unitatea minimală semnificativă a nivelului lexical.

7° Într-un mod oarecum diferit, dar mai apropiat de vederile şi intenţiile noastre, este pusă problema într-o recentă culegere de lucrări a catedrei de lingvistică structurală şi aplicată a Universităţii de stat din Leningrad — *Вопросы металингвистики (1973)*. Urmărind definirea mai precisă a unităţilor de bază ale sistemului limbii în urma reluării critice a părerilor privind *expresia, conţinutul şi* structura limbii, L. N. Zasorina[7], formulează următoarele ipoteze asupra *cuvîntului* din punct de vedere semiotic: cuvîntul textual este un segment al actului de comunicare vorbită şi/sau scrisă, dotat cu semnificaţie referenţială; ca unitate a comunicării, cuvîntul este nemijlocit legat de denumirea obiectelor realităţii extralingvistice, trebuie privit ca produs al activităţii de vorbire şi nu poate fi considerat din punct de vedere statistic ca un element finit al sistemului limbii; o abordare funcţional-dinamică cere să privim cuvîntul ca obiect construit

---

[7] Este vorba de lucrarea *О некоторых емпирических принципах металингвистики* din volumul *Вопросы металингвистики*, Leningrad, 1973 (p. 5—25). Prin *microlingvistică*, autoarea înţelege lingvistica sistemului limbii, structura ei de adîncime, iar prin *macrolingvistică*, lingvistica vorbirii, a structurilor de suprafaţă.

care apare pe ultima treaptă a expresiei generative; analiza unui text ca proces oferă baza pentru reconstrucţia sistemului de producere a cuvîntului şi pentru stabilirea rezultatului — derivaţia cuvîntului textual. Din punct de vedere generativ, cuvîntul textual are o semnificaţie denotativă referenţială care îl deplasează din limitele limbii în lumea realităţii obiectelor şi, totodată, are o funcţie semnificativă care reflectă calea derivaţiei lui. Funcţia semnificativă este, deci, generativă pentru sensul referenţial al cuvîntului. Cuvîntul explicitează sensul, depozitînd urmele formării sensului, ale reflectării trăsăturilor lui. La fel ca simbolurile grafice constînd din figuri, cuvîntul textual conţine figurile semantice, *adică semele explicative elementare*. Cuvîntul în sens propriu denumeşte obiectele în sens logic semnificativ cu o natură semiotică biplană; pe de o parte sînt incluse în semiotica lingvistică, iar pe de altă parte — în semiotica obiectelor de referinţă. Autorul trage concluzia că latura ideală a cuvîntului textual poate fi obiect atît al microlingvisticii (în funcţia ei explicativă şi semnificativă), cît şi al macrolingvisticii (în funcţia ei denotativă).

8° Aceste cîteva puncte de vedere privitoare la cuvînt ca unitate minimală a sistemului limbii arată, în primul rînd, că pentru definirea cuvîntului sînt necesare mai multe criterii prin care să se caracterizeze această unitate în planul expresiei şi al conţinutului: fonetico-fonologice, semantico-gramaticale şi sintactice. O asemenea definiţie este însă nu numai greu, dar chiar imposibil de formulat, deoarece presupune referinţe la mai multe genuri proxime şi implicarea a numeroase trăsături distinctive, ceea ce ar transforma definiţia într-un articol monografic. De aceea, în ciuda preponderenţei părerilor referitoare la cuvînt ca unitate a vorbirii, vom susţine punctul de vedere tradiţional, care consideră cuvîntul, ca termen tehnic, desemnînd o unitate a limbii; ne îndeamnă la aceasta atît orientarea metodologică a acestei lucrări, bazată pe studiul limbii române ca sistem de nivele ierarhice integrante, în care nivelul lexical al unităţilor-cuvinte este central, cît şi considerentele teoretico-practice pentru care chiar adversarii cuvîntului sînt nevoiţi să pornească de la *cuvinte* şi să ajungă tot la *cuvinte*, indiferent dacă le consideră sintagme autonome, ansambluri de morfeme etc. Prin urmare, deşi ne dăm seama de avantajele aplicative pe care le prezintă *morfemul* ca unitate operaţională pentru lingvistica modernă, acceptăm, deocamdată, definiţia de lucru că *cuvîntul ca termen tehnic este unitatea minimală biplană invariantă şi autonomă a nivelului lexical* al limbii române, rămînînd să precizăm în paragrafele următoare, prin criteriile enumerate mai sus, trăsăturile lui caracteristice în planul expresiei şi al conţinutului.

9° În al doilea rînd, reiese că disputa legată de cuvînt îşi are izvorul în cele două poziţii ideologice care grupează această mulţime de opinii precizate după ce Saussure a formulat teza arbitrarului semnului lingvistic. A nega realitatea lingvistică *cuvînt* ca element al sistemului limbii poate însemna negarea lui ca unitate în care se vădeşte o anumită relaţie socială, în virtutea căreia el îndeplineşte funcţia de instrument în procesul de comunicare interumană, funcţia de cunoaştere şi de acţiune transformatoare asupra realităţii pe care o reflectă. A nega existenţa cuvîntului ca invariantă a sistemului poate însemna negarea existenţei noţiunilor, deci a nega existenţa independentă de noi a realităţii extralingvistice denotată de cuvinte. Cuvintele se constituie ca elemente ale competenţei lingvistice, ca procese

cognitive semantice determinate de practica socială, de relațiile sociale complexe. Cei care leagă existența cuvîntului de performanța lingvistică, adică îl consideră element al vorbirii, dependent exclusiv de context și de situație, admit în mod implicit că există entități materiale autonome care sînt noțiuni și, deoarece în conținutul lor semnificativ cuvintele exprimă, în general, noțiuni, ele ar denota entități materiale. Este adevărat că un cuvînt are o funcție denotativă și că în realitate există clasele de obiecte denotate de cuvinte; dar cuvîntul este în primul rînd o generalizare, o unitate invariantă la nivelul limbii și a confunda funcția denotativă a cuvîntului cu realitatea denotată este același lucru cu echivalența dintre o mulțime și o unitate a ei. După părerea noastră, renunțarea la conceptul *cuvînt* din sistemul limbii și plasarea lui exclusivă la nivelul textului terminal este același lucru cu a admite posibilitatea cunoașterii fără ajutorul cuvintelor, așa-numita *cunoaștere directă*, evident mistică, ori cu aserțiunea că poate exista o gîndire extralingvistică, independentă de cuvinte.

Recunoașterea cuvîntului ca unitate fundamentală a nivelului lexical nu are nimic comun cu fetișismul cuvintelor, cu teoriile semanticiste, după care cuvintele ar crea realitatea și, deci, pentru a schimba o anumită realitate, ar fi suficient să renunțăm la unele cuvinte și să folosim altele [8].

5.2. Sistem lexical. Lexicologie și lexicografie

1° Totalitatea cuvintelor constituie lexicul limbii. Această mulțime nu este însă o grupare întîmplătoare, ci se organizează în grupări determinate de submulțimi; lucrurile nici nu pot fi văzute altfel, din moment ce am admis că limba este un sistem de semne verbale, iar cuvîntul este unitatea centrală a acestui sistem, impunîndu-se ca atare cu o forță naturală ori de cîte ori supunem limba unei observații științifice. Caracterul sistematic la nivelul lexical se vădește în însăși structura sistematică a cuvîntului atît în planul expresiei, cît și în planul conținutului, cum rezultă din modul în care am discutat structura silabică a cuvintelor limbii române și va fi demonstrat mai limpede prin descifrarea structurii lexicale și morfologice. În felul acesta, un cuvînt nu apare izolat în mulțimea *lexic*, ci este element al unui sistem fie ca structură formală, fie semantic ori stilistic. Aceasta înseamnă că un cuvînt se află necondiționat în anumite relații cu un număr mai mic ori mai mare de alte cuvinte, legate într-un subsistem după anumite criterii. Am putea aminti deocamdată — fără să intrăm în detalii — relațiile sinonimelor, omonimelor, antonimelor, paronimelor, ale derivatelor cu anumite afixe, ale compuselor prin aceleași procedee etc.; ne putem referi, de asemenea, la sistemul claselor lexico-gramaticale de cuvinte, la clasarea după criteriul funcțional, după criteriul angajării lor în relații de nondependență, de interdependență, dependență unilaterală imediată ori mediată ș.a.m.d. Dar și în diacronie, în constituirea lui istorică, lexicul nu este o acumulare întîmplătoare; teoretic, la fondul lexical moștenit se pot adăuga prin împru-

---

[8] Este vorba de teoria lui L. Wittgenstein, care, în *Tractatus Logico-Philosophicus* (Londra, 1933, p. 30) susține că în cuvinte nu există nimic ce ar putea fi denumit semnificativ în afara modulu de a le folosi sau că semnificația unui cuvînt este exclusiv uzul lui în limbă (apud Schaff, 1966, p. 275).

muturi cuvinte din oricare altă limbă, dar, dacă urmărim, de exemplu, sistemul vocabularului românesc în diacronie, constatăm că împrumuturile s-au făcut și se fac numai din anumite limbi, iar pătrunderea lor în vocabular este determinată de adaptarea cuvintelor noi la sistemul existent, la unul sau altul dintre subsistemele existente. Mai mult, dacă această adaptare nu este posibilă, elementele noi formează un nou microsistem productiv sau neproductiv.

La nivelul microgrupărilor semantice se poate preciza un *lexem-nucleu* în jurul căruia se grupează ca elemente marginale derivatele, compusele, sintagmele legate, expresiile idiomatice. La nivelul lexicului în ansamblul lui, se poate vorbi de o sistematizare în ordine ierarhică, fie considerînd *lexicul de bază*, ca nucleu al sistemului [9], fie un lexic fundamental stabilit pe baza frecvenței [10].

Din toate acestea rezultă că, deși caracterul sistematic al lexicului este neîndoielnic, nu există un criteriu unic de sistematizare în ordine ierarhică a vocabularului. De aceea lingvistica structurală contemporană privește cu neîncredere conceptul *sistem lexical* sau îl respinge în mod hotărît (așa cum se menționează în lucrarea la care ne referim în nota 1). Noi credem că, pentru limba română, studierea lexicului ca sistem este posibilă și necesară.

2° Unele aspecte ale acestei probleme s-au bucurat de mai mare atenție din partea lingviștilor și sînt studiate temeinic.

Disciplinele lingvistice al căror obiect de studiu îl constituie sistemul lexical sînt *lexicologia* și *lexicografia* [11].

Lexicologia studiază în diacronie și/sau în sincronie sistematica structurii formale, lexicale și semantice a cuvintelor, evoluția lor, cauzele lingvistice și extralingvistice ale acestei evoluții, interdependența dialectică dintre diferitele subsisteme și sistemul lexical în totalitatea lui, interdependența dintre sistemul lexical și celelalte unități ale limbii.

Dar cuvintele mai pot fi studiate și unul cîte unul — adică de unde vine fiecare, cînd și cum s-a format, transformările prin care a trecut ca expresie și conținut, întocmindu-li-se fișa etimologică; această latură a lexicologiei se numește *etimologie* [12].

---

[9] v. Graur, 1957.

[10] cf. Kondratov, *Sons et signes*, Moscova, 1966, p. 113–118, și 137–142.

[11] cf. Doroșevski 1973, p. 36; în unele sectoare, lexicologia și lexicografia se întîlnesc și se întrepătrund, cum este și firesc; este cazul cu studiul toponimiei și onomasticii în general, al geografiei lingvistice ș.a. În prezent, nu ne putem imagina o lucrare de lexicografie fără ca specialistul să stăpînească temeinic multiplele domenii ale lexicologiei.

[12] Domeniul de investigație al etimologiei este extrem de întins, iar problematica ei este de o mare complexitate, adesea greu de sistematizat, încît reprezintă o adevărată piatră de încercare pentru orice lingvist (cf. Iorgu Iordan, *Programul nostru*, în „*Buletinul Institutului de Filologie Română « Alexandru Philippide »*", nr. 1, Iași, 1934). Deși materialul bibliografic existent este foarte vast, în economia lucrării de față nu figurează decît aspectele etimologice care pot fi supuse mai ușor clasării și sistematizării, cum ar fi *sistemul lexical românesc după originea cuvintelor, derivarea progresivă, regresivă* și *compunerea, împrumuturile*. De aceea, pentru lămurirea unor probleme teoretice-aplicative pe care nu le-am putut include aici, trimitem mai ales la unele lucrări mai noi, cum ar fi Al. Graur, *Alte etimologii românești*, 1975, și Theodor Hristea, *Probleme de etimologie* 1968, în care sînt discutate și exemplificate temeinic teme ca *etimologia internă, derivarea cu sufixe, derivarea regresivă, etimologia populară* și *paronimia*. Pentru o imagine de ansamblu asupra complexității problemelor de etimologie, vezi și Iorgu Iordan, *Scrieri alese*, 1968, articolul *Note lingvistice: FLEOANCĂ*, p. 189–206, Theodor Hristea, *Etimologia multiplă internă*, în LR, XX, 1971,

Cuvintele nu sînt însă folosite după fișa lor istorică, ci au o valoare *actuală* în sincronie, raportată la momentul cînd sînt folosite, și o valoare contextuală (particulară). Uzajul stabilește pentru fiecare cuvînt o semnificație constantă, fără să țină seama de trecut. Studiul sensului cuvintelor este domeniul de cercetare al *semanticii lingvistice*.

Lexicografia este o disciplină lingvistică mai mult aplicativă și se ocupă cu teoria și practica întocmirii dicționarelor; de aceea unii lingviști o consideră ca o parte practică a lexicologiei, care ar fi baza teoretico-științifică a lexicografiei.

3° În ce privește lexicologia românească, unele ramuri ale ei s-au bucurat de mai multă atenție din partea specialiștilor, desigur și datorită cerințelor practicii lingvistice; este cazul formării cuvintelor, al lexicologiei dialectale (atlasele lingvistice), al etimologiei.

Alte ramuri ale lexicologiei sînt de-abia la început, ca, de pildă, studiul lexicului de bază și al vocabularului disponibil, al semanticii, glotocronologiei și, în general, al lexicostatisticii.

În paginile următoare ne vom ocupa de diferitele laturi ale lexicologiei limbii române, în măsura în care li s-au consacrat studii pînă în prezent.

4° Lexicul este și obiectul de studiu al gramaticii și al stilisticii. Ca unitate lexicală, cuvîntul este considerat *lexem*, așa cum este înregistrat ca articol de dicționar. La nivelul fonologic, se vorbește despre *foneme, alofone, arhifoneme*; în cazul de față, se spune, de obicei, că, dacă la nivelul sistemului lexical al limbii române avem cuvîntul lexem (unii îl numesc *arhilexem*) CASA, în comunicare el se realizează într-o sumă de variante *alolexeme* în planul expresiei și/sau al conținutului semnificativ lexical și/sau gramatical, în relații de sinonimie, onomimie, de distribuție complementară ori de variație liberă, ca unitate primară, care constituie nucleul tematic al paradigmei și constanta semantică a microsistemului derivativ: *căsuță, căsoaie, casa, casele, casei, caselor* etc. Este evident că alolexemele presupun și o serie de mărci lexicale ori gramaticale, care modifică forma de bază a cuvîntului, dar aceasta nu schimbă datele problemei. Menționăm, deocamdată, în legătură cu aceasta, că nu se poate vorbi de un sens lexical pur al cuvîntului; sensul lexical — așa cum vom vedea în 5.7. — este totdeauna însoțit și de un anumit sens gramatical pe care îl implică, ceea ce îl face să fie obiectul de studiu al gramaticii, ca structură morfologică ori ca funcție sintactică. Orice cuvînt este element al sistemului limbii angajat în unul din microsistemele lexematice și element al vorbirii; pe de o parte îl putem înfățișa ca unitate pe axa de ordine paradigmatică, în calitatea lui de invariantă-lexem, iar pe de altă parte, ca unitate pe axa sintagmatică, în calitate de enunț ori constituent al unui enunț. Sensul lexical și cel gramatical se actualizează și sînt relevante în proporții diferite în aceste două situații; ca invariantă-lexem, ne interesează funcția referențial-denominativă a cuvîntului, valoarea lui gramaticală fiind relevantă numai în măsura în care trebuie să-l încadrăm în una ori alta dintre clasele lexico-gramaticale; în această situație, cuvîntul este obiectul de studiu al disciplinelor lexicologice și al practicii lexicografice. Pe axa sintagmatică, sensul gramatical al cuvîntului trece pe primul plan ca obiect de studiu al morfologiei, sintaxei, stilisticii și ni se înfățișează, după cerințele studiului, ca structură bilineară.

---

nr. 1, p. 479 și urm., și *Contribuții la studiul etimologic al neologismelor românești (Un nou tip de etimologie multiplă)*, în LR, XXII, nr. 1, 1973, p. 3 și urm.

5.3. Planul expresiei și planul conținutului cuvîntului. Componentele planului expresiei

1° Prin *planul expresiei* și *planul conținutului* cuvîntului, vom înțelege două concepte cărora nu le corespund în realitatea lingvistică evenimente distincte unul de altul, care ar putea în vreun fel oarecare să fie separate. Relația *expresie-conținut* este dialectică: un cuvînt este simultan o expresie materială (segmentală și suprasegmentală) și un conținut ideal, adică, altfel spus, cuvîntul este simultan *semnificant* și *semnificat*, constituit ca atare în procesul cunoașterii. Cuvîntul ne apare ca o secvență de foneme organizate în silabe; dar o silabă poate fi identificată ca atare numai dacă este un *semnificant*, dacă *semnifică* ceva, ori este constituent al unui *semnificant plurisilabic*, deoarece numai așa funcționează ca semn lingvistic, opus altui semn lingvistic. Prin urmare, o definiție strict fonologică a cuvîntului ca secvență (ori sintagmă) autonomă de foneme nu este satisfăcătoare, dacă nu se relevă și caracterul biplan, deoarece o secvență fonologică este planul expresiei unui cuvînt numai și numai dacă este *semnificantă*, dacă poate fi identificată simultan și ca *semnificat*. Numai în felul acesta, cuvîntul este un element pozitiv, ca unitate simultană a semnificantului cu semnificatul lui; considerate separat, aceste două fețe ale cuvîntului sînt *diferențe de sunete combinate cu diferențe de sens*; luate împreună, constituie o unitate pozitivă angajată în sistem în opoziție cu alte unități ale aceleiași ordini. Acest principiu nu trebuie uitat niciodată. Astfel, secvența monosilabică (stoc) este semnificantul cuvîntului *stoc*, semnificînd {stoc}; din aceleași unități fonologice, putem organiza un alt montaj și obținem secvența (cost) care este tot un semnificant, dar al cuvîntului *cost*, deoarece semnifică {cost}. Ambele semnificante sînt, deci, semne lingvistice, pozitive, constituind termeni ai opoziției lexicale *stoc* vs. *cost*. Dar montajul *csto*, obținut din aceleași diferențe fonetico-fonologice, nu mai reprezintă un plan al expresiei, deoarece, nesemnificînd ceva, nu este un semnificant, nu devine un element lexical pozitiv și nu se încadrează într-o ordine de opoziții.

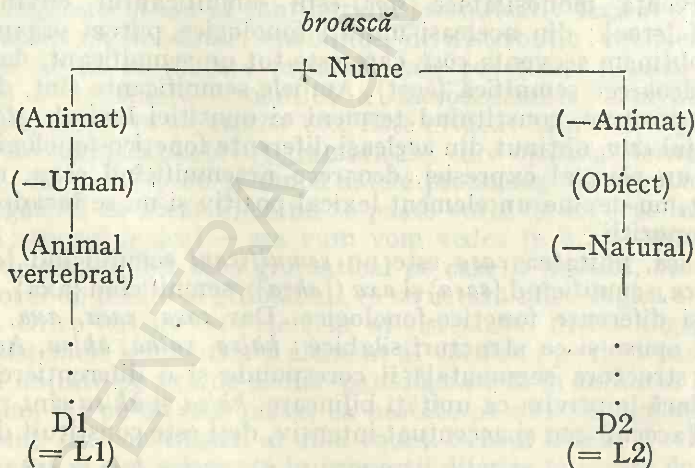
2° Tot așa, unitatea *casa* este un *semnificant* semnificînd {*casa*} ca și unitățile *saca*, semnificînd {*saca*} și *axa* ([*aksa*]), semnificînd {axa}, constituite din aceleași diferențe fonetico-fonologice. Dar *casa, saca, axa*, fiind bisilabice, sînt opuse și ca structuri silabice: *kà/sa, sa/kà, àk/sa*. Acestei diferențieri în structura segmentală îi corespunde și o diferențiere suprasegmentală: dacă le privim ca unități bilineare, *kà/sa* și *àk/sa* sînt paroxitone, dar nucleul accentogen și accentuat intensiv, deși este constituit din aceleași foneme /k/ și /a/, actualizează modele diferite, adică $\overset{<}{C}_1V$ și $V\overset{>}{C}_1$. Mai mult, aceste două planuri de expresie constituie fiecare genericul unei omonimii, deoarece, dacă în structura segmentală schimbăm poziția accentului, obținem alte două planuri de expresie, deci semnificantele *casà* și *axà*, semnificînd {*casà*} și, respectiv, {*axà*}. La rîndul lor, aceste două semnificante sînt sincretisme deoarece *casà* și *axà* constituie genericul virtual a cîte două semnificate gramaticale diferite (infinitivul prezent și persoana a III-a singular a timpului imperfect).

3° Înfățișînd forma cuvîntului ca o structură fonetico-fonologică construită prin sinteză din unități ale celei de a doua articulări, am implicat,

fără să vrem, atît aspectul vorbit, cît și aspectul scris al limbii, confruntînd o operație de analiză explicativă — care nu se poate realiza decît prin disocierea artificială a dublei articulări — cu procesul natural al emisiei în care forma cuvîntului se constituie simultan dublu-articulat și bilinear. Cu alte cuvinte, am prezentat lucrurile așa cum se desfășoară ele în procesul reprezentării grafice, pentru care dispunem de existența materială și autonomă a grafemelor luate unul cîte unul în mod pozitiv și presupunînd că știm ce este *semnificatul*, că știm care este sensul termenului *sens* ori că nu este — deocamdată — necesar să știm acest lucru. Dar, dacă cuvîntul natural este o unitate simultan biplană și bilineară, dacă planul expresiei lui este un semnificant care *semnifică ceva*, înseamnă că o prezentare analitică trebuie să țină seama de această realitate, adică să descifreze planul expresiei în componente care să permită și analiza conținutului semnificat. Se pune însă întrebarea dacă o asemenea analiză a conținutului este posibilă, dacă structurii bilineare a planului expresiei — presupunînd, deci, *bilinearitatea* — îi corespunde o structură adecvată în planul conținutului.

Pentru a răspunde la o asemenea întrebare, vom lua două exemple de reprezentare semantică a unor cuvinte, adaptîndu-le scopului propus (fără a pretinde că vreuna din ele este „corectă" ori „mai corectă" decît cealaltă și considerînd că ne este cunoscută cît de cît terminologia folosită din prezentarea sumară pe care am făcut-o în 2.1.—2.2.)

Astfel, cuvîntul *broască* (în forma standard a dicționarului) poate fi reprezentat semantic în două lecțiuni diferite (fiind un caz de omonimie) :

Fiecare din cele două lecțiuni—L1 și L2—descifrează una dintre laturile ambiguității *broască* printr-o serie de *mărci semantice* reprezentate (în notația propusă de Katz și Fodor, 1965) în paranteze rotunde și definește, L1 sensul {broască} (=animal batracian), iar L2, {broască} (= mecanism de încuiat) [13]. Cele două ramificații ale diagramei reprezintă o *ierarhie* de mărci semantice aflate în relație de incluziune, adică L1 = *broască* = + Nume → (Animat) → (—Uman) (Animal vertebrat), . . . L2 = *broas-*

[13] apud Vasiliu, 1970, p. 58.

că = + Nume → (—Animat) → (Obiect) → (—Natural) ... Dar această succesiune ierarhică de mărci semantice este conceptuală, metodologică, deoarece nu putea admite că L1 = *broască* semnifică mai întîi + Nume, apoi (Animat), apoi (—Uman), apoi (Animal), apoi (Vertebrat) în această ordine; cuvîntul *broască* semnifică animalul {broască} sau mecanismul-obiect {broască} *simultan* și nu se poate stabili nici un fel de relație între vreo modalitate de segmentare L1 {broască} și L2 {broască} cu una sau alta dintre mărcile semantice luate separat, ci întreaga unitate semnificantă L1 *broască* sau L2 *broască* corespunde întregului semnificat L1 {broască} sau L2 {broască}.

Al doilea exemplu privește reprezentarea semantică matricială a suitelor antonime *sus* vs *jos*, *lung* vs *scurt* etc. prin trăsături semice adecvate din suita *spațialitate*, *dimensionalitate* etc., în felul următor:

Seme / Lexeme	Spațialitate	Dimensionalitate	Verticalitate	Orizontalitate	Perspectivitate	Lateralitate
sus	+	+	+	—	—	—
jos	+	+	+	—	—	—
lung	+	+	—	+	+	—
scurt	+	+	—	+	+	—
larg	+	+	—	+	—	+
strîmt	+	+	—	+	—	+
mare	+	+	—	—	—	—
mic	+	+	—	—	—	—
gros	+	—	—	—	—	—
subțire	+	—	—	—	—	—

Fiecare dintre lexemele perechilor de opoziții se definește ca un ansamblu semic, prin prezența unor seme și absența altora, în care semele [+] apar legate între ele în relații ierarhice [14]. Fiecare lexem se caracterizează printr-o sumă de [+] și de [—], în care [—] reprezintă manifestarea unei opoziții semice distinctive plecînd de la o bază semică comună: *sus* vs *jos* se caracterizează prin + *verticalitate* care se opune absenței acestui sem în suitele *lung* vs *scurt*, *larg* vs *strîmt*, caracterizate prin + *orizontalitate*. Deci cuvîntul ca *lexem* este locul de întîlnire convergentă a unor seme selectate adesea din sisteme semice diferite, antrenînd între ele relații ierarhice, adică hipotactice (în accepția și terminologia lui Greimas).

Primele șase lexeme se carcterizează prin prezența comună a semului *dimensionalitate*, care stabilește între ele o relație de *conjuncție*, ceea ce permite disjuncțiile ulterioare. Dar este evident că organizarea semelor într-o ordine ierarhică este tot o problemă de metodă, deoarece modul de existență a lexemului ca semnificant nu este o structură lineară, ci un ansamblu simultan, care nu corespunde succesiunii lineare a expresiei formale. Se pare deci că o definiție structurală a planului expresiei cuvîntului, o analiză a structurii lui formale în relație cu modul său de existență seman-

[14] apud Greimas, 1970.

tică este inadecvată și că, mai ales, analiza structurii fonetico-fonologice nu prezintă, la acest nivel, nici un fel de utilitate.

5° În 5.2. am arătat că cuvîntul este un ansamblu semantic de valori lexicale și gramaticale, că sensul lui lexical implică totdeauna și un sens gramatical și că aducerea în prim-plan a uneia ori a alteia dintre aceste valori este o problemă metodologică, după cum studiem cuvîntul ca obiect al *lexicologiei*, ori ca obiect al gramaticii. Am arătat, de asemenea, că, la nivelul microgrupărilor semantice, se poate stabili cu ușurință un *lexem-nucleu*, în jurul căruia se grupează, ca elemente marginale, derivatele, compusele, sintagmele legate, expresiile idiomatice. Ceea ce ne interesează la nivel lexical este să găsim un procedeu potrivit pentru a defini forma cuvîntului, semnificantul lui, ca structură în care să se distingă unitățile sintagmatice relevante și în planul conținutului semnificat. Acest lucru este posibil, dacă renunțăm la analiza cuvîntului ca structură fonologică și îl analizăm în componentele lui semnificante, fără să ne întrebăm *ce anume* semnifică fiecare.

Cuvîntul *lucra* se poate analiza în secvențele *lucr-* și *-a*, corespunzătoare, prima, sensului lexical, iar cea de a doua, sensului gramatical. Desigur, *lucra* nu este o simplă alăturare de secvențe preexistente într-un dicționar, ci un ansamblu unitar, deoarece *lucr-* este semnificant lexical numai în combinație cu *-a* (și cu alte morfeme), iar *-a* nu semnifică unul din cele cîteva sensuri gramaticale virtuale decît în combinație cu *lucr-*. Secvența care este nucleul semnificantului lexical este numită, în mod curent, *rădăcină* sau *radical*. Se poate întîmpla ca o secvență să fie semnificant lexical și gramatical fără nici un alt adaos, cum este cazul substantivelor masculine și neutre (numite atematice), de tipul *an*, *ban*, *lup*, *zero*.

În cuvintele *argintar*, *cășar*, *rotar*, putem identifica secvențele semnificante *argint-*, *caș-*, *ro(a)t-* și secvența semnificantă *-ar*; fără a intra în detalii, această secvență semnifică aproximativ {persoana care ... („lucrează cu argint", „face caș", „face roate")}. În cuvintele *croitor*, *învățător*, *muncitor*, distingem secvențele *croi-*, *învăț-*, *munci-* și secvența *-(ă)tor*; primele semnifică {(a) croi, învăța, munci}, iar cea de a doua {cel care... (croiește, învață/pe alții) muncește)}, adică agentul acțiunii de {a...}. În structura formală a unor cuvinte ca *microfilm*, *multicolor*, *monocelular*, *pseudoștiință*, *termocentrală* etc., secvențele prefixoidale *micro-*, *multi-*, *mono-*, *pseudo-*, *termo-* etc. sînt evident semnificante, deoarece semnificatele lor seamănă cu cele lexicale și nu mai este nevoie să fie explicate. Asemenea secvențe semnificante sufixate sau prefixate la un radical sînt numite *sufixe* și *prefixe*. Am ales — cum este și firesc — o serie de exemple a căror structură formală ni se dezvăluie cu ușurință în componentele ei semnificante, pentru ale căror semnificate am putut da explicații acceptabile, fără prea multe dificultăți. În modul acesta se poate analiza în latura formală orice cuvînt.

6° Aspectele formale ale unor cuvinte analizabile prezintă un mai mare grad de dificultate la analiză și nu vom putea spune, în toate cazurile, că soluția la care am ajuns este cea „corectă", mai ales în privința limitei exacte dintre nucleul semnificant lexical și sufixul imediat următor, care, de obicei, are și o semnificație lexicală, dar se actualizează și cu o anumită valoare gramaticală. Așa, de exemplu, *strălucitor* poate fi segmentat în secvențele *stră-luc-i-tor*, *stră-luci-tor*, *stră-luc-itor*; pentru nivelul lexical, ne

interesează mai ales a doua soluție, dar, în acest caz, radicalul lexical — *luci* — este analizabil ca structură morfologică în rădăcina *-luc-* și sufixul cu valoare exclusiv morfologică *-i-*, un sincretism cu potențial semnificant virtual ambiguu (mod infinitiv și/sau timp perfect simplu). Existența unui mare număr de cazuri de acest fel dă naștere întrebării dacă descifrarea structurii formale a cuvîntului ține de nivelul lexical, de disciplinele *lexicologie* și *lexicografie*, ori aparține nivelului gramatical, fiind o problemă de *morfologie* și de *sintaxă*. Mai mult, în situația unor formațiuni lexicale de tipul *bulevargiu*, *savantlîc*, *băiețel*, *cafeluță* etc., elementele derivative nu sînt numai formanți modificatori de sens, ci implică și seme afective, deplasînd comentariul funcțional peste limitele lexicale și gramaticale, la nivelul stilistic. Fără să pretindem că soluția adoptată este cea mai bună (ci doar că este una dintre soluții), vom considera că aparțin nivelului lexical toate structurile formale care pot apărea în calitate de *titluri* într-un dicționar; astfel, formațiunile *luci*, *luciu*, *lucitor*, *străluci*, *strălucire*, *strălucitor*, *strălucit* le vom socoti că aparțin nivelului lexical — deci *lexicologiei*, *lexicografiei*, *etimologiei*, *semanticii lingvistice* — deși, după cum este evident, acest microsistem de structuri formale și semantice nu constituie numai o dezvoltare derivativă lexicală, ci și una gramaticală, reprezentînd, de fiecare dată, indici de încadrare în anumite clase morfologico-sintactice.

7° Un aspect specific ce nu trebuie pierdut din vedere cînd vorbim de planul expresiei cuvîntului este forma scrisă, rezultat al unei tradiții multiseculare, în care se vădesc preocupările gramaticienilor privind distincția unităților lexicale prin spațiile albe; la tradiția scrierii de mînă (sau de tipar), în care o unitate-cuvînt apare — cel puțin teoretic — ca un proces continuu, presupunînd contactul permanent al imprimatorului pe materialul de imprimat, se adaugă norma ortografică culturală uzuală dintr-o anumită perioadă.

Distincția cuvintelor prin scriere în unități despărțite de spații albe a ușurat foarte mult observația critică a textului și analiza gramaticală. Despre importanța normei ortografice ca mediator între sistemul grafemic și cel fonologic, între aspectul scris și cel vorbit, am discutat pe larg (*supra*, capitolul 4). Amintim aici numai faptul că normele ortografice, care reglementează într-un fel sau altul scrierea cuvintelor considerate compuse, constituie o zonă critică a normelor ortografice în vigoare și că lucrurile au fost și mai puțin clare în scrierea lor în trecutul mai îndepărtat ori mai apropiat [15]. Atîta timp cît problema se reduce la o divergență de opinii, lipsa lor de unitate nu are prea mare importanță. Dar lexicologia și lexico-

[15] G r a u r, 1974, p. 74—87, supunînd unei observații critice o serie de norme ale scrierii actuale, sub titlul *Un cuvînt, sau mai multe cuvinte*, remarcă inconsecvența normelor în acest sector și lipsa de claritate a unor explicații: ,,Spuneam mai sus că sînt de acord cu propunerile Academiei Române de a se scrie la un loc cuvintele care și-au pierdut înțelesul individual, și separat cele care nu și l-au pierdut. Dar broșura Academiei mai spune și alte lucruri, care au nevoie de lămuriri. În primul rînd, se afirmă că ,,uzul decide", dar se pune întrebarea: al cui uz și în ce timp? În unele cazuri, uzul se va stabili tocmai pe baza regulilor pe care le fixăm acum. Al doilea, ni se propune să scriem separat atunci cînd cuvîntul compus, fiind prea lung, ar căpăta un aspect ,,rebarbativ"; dar după ce criteriu putem stabili de la ce lungime înainte cuvintele devin ,,rebarbative"? Al treilea, în sfîrșit, ni se cere, să scriem separat ,,cînd vreuna dintre forme, chiar dacă nu apare cu întrebuințările ei obișnuite, trebuie totuși să-și păstreze independența". De ce? Mister! Cu asemenea regulă fiecare poate continua să scrie cum îl taie capul".

grafia zilelor noastre sînt nevoite să apeleze tot mai mult la statistică, la mecanizarea muncii lexicologului cu ajutorul calculatoarelor mecanografice, care permit să se adune cu mare iuţeală materialul şi să fie clasat în dependenţă de scopurile urmărite [16]. Pe baza criteriilor grafice, o maşină specializată va decide că în *pentru că* sînt două cuvinte — *pentru* şi *că* —, iar în *fiindcă* — o singură unitate lexicală; pentru formaţiile *bună-credinţă, bună-cuviinţă, bun-simţ, de sine-stătător, de-a valma, de-a face, pe de rost, de-abia*, calculatorul electronic va decide că sînt formate din două ori trei cuvinte (adică va identifica existenţa în lexicul românesc a unor cuvinte ca *stătător, valma, rost*), iar pentru formaţiile *bunăstare, bunăvoie, bunăvoinţă* va decide că sînt unităţi autonome, deci cîte un singur cuvînt. Din acestea reiese că pentru mecanizarea studiilor cantitative în lexicologia şi lexicografia modernă este necesară o normă ortografică riguroasă în ceea ce priveşte soluţia problemei *un cuvînt, ori mai multe cuvinte.* Dispunerea în ordine alfabetică a dicţionarului şi a oricărui alt lexicon parţial este o tradiţie cu şanse de a-şi păstra utilitatea încă multă vreme, deşi un calculator mecanografic electronic, în funcţie de sarcinile cu care este programat, poate clasa materialul lexical nu numai după criteriul alfabetic, al evaluării cantitative numerice, ci şi după criteriul frecvenţei în diferite stiluri ale limbii, al structurii lexicale şi morfologice, al funcţiei sintactice şi stilistice ş.a.m.d., care pot fi codificate simbolic prin modalităţi diferite de perforare pe fişe. Aceste rezultate pot fi apoi supuse unor tratamente statistice fie pentru a dezvălui caracterele unei opere prin lexicul folosit, fie pentru a compara mai multe lucrări ale aceluiaşi autor din perioade diferite, fie, în sfîrşit, în alte scopuri pentru a căror atingere, fără ajutorul maşinii, ar fi necesari ani şi ani de muncă.

8° De toate acestea este legată ultima problemă care trebuie avută în vedere, şi anume, terminologia folosită pentru a denumi unităţile formale ale cuvîntului ca unitate minimală a sistemului lexical. Termenii *rădăcină, radical, temă, afix, prefix, infix, interfix, sufix* etc. aparţin limbajului lingvisticii tradiţionale şi nu vedem nici un inconvenient pentru a-i defini şi a-i folosi în metalimbajul operaţional în lexicologie şi lexicografie. Lingvistica modernă, în căutările şi aspiraţiile ei spre rigurozitate, simplificare şi unificare terminologică şi metodologică şi, mai ales, din grija de a păstra distincţiile *limbă* vs *vorbire, sistem* vs *structură, competenţă* vs *performanţă, generic* vs *generat, formă* vs *conţinut* etc., a căutat concepte şi o terminologie corespunzătoare unui metalimbaj novator, a recurs la conceptele şi termenii *morfem* şi *gramem* ca unităţi minimale ale analizei segmentale; dar nici *morfemul* nu a reuşit să înlăture diversificarea părerilor. Descriptivismul nord-american l-a definit ca unitate minimală de expresie cu valoare de *semn lingvistic*, deci unitate componentă a formei cuvîntului. În această accepţie, morfemul este folosit de şcoala pragheză şi de majoritatea lingviştilor ro-

[16] Laboratorul de analiză statistică a limbilor vechi (L.A.S.L.A.) al Universităţii din Liège, creat în 1961, este dotat cu o maşină mecanografică I.B.M., echipată corespunzător pentru a da soluţii obiective problemelor filologice prin procedeele lingvisticii cantitative. Textele sînt perforate după criteriul *un cuvînt* pentru fiecare fişă (cf. S.A.L., 1966, p. 56). *Centre de Recherche pour un Trésor de la Langue française* din Nancy, creat în 1960, dispune de un calculator electronic Gamma „60", prevăzut cu un inventar de 250 de milioane de cuvinte. Asemenea calculatoare mecanografice pentru analiza cuvintelor textului scris, aflate în dotarea a tot mai multe institute de cercetări lexicologice şi lexicografice, au devenit o necesitate, deoarece înlocuiesc munca a mii de cercetători, reduc considerabil durata investigaţiei şi asigură, în dependenţă de programul primit, un caracter riguros evaluării cantitative.

mâni. Glossematica însă, începînd cu Hjelmslev, face distincţie între unităţile formale — *ceneme* — şi unităţile de conţinut — *plerematеme* — care sînt *plereme*, adică secvenţe minimale cu sens lexical, şi *morfeme*, secvenţe minimale cu sens gramatical; cu această semnificaţie, *morfemul* face parte dintr-o unitate selecţionată, în timp ce *pleremul* nu are calitatea de a fi selecţionat. În această accepţie, morfemul semnifică G (genul), N (numărul), K (cazul), Cp (comparaţia), V (verbul) etc., simboluri în seria cărora se introduce şi ∅ (morfem *zero*) pentru pleremele care exprimă în mod implicit aceste categorii. În sfîrşit, şcoala lingvistică franceză, reprezentată în ultimele decenii de André Martinet, postulează dificila distincţie dintre sensul lexical şi cel gramatical al unităţii minimale autonome — *monemul*, care este *lexem* şi/sau *morfem*.

Forma cuvîntului este deci o structură *morfică* lineară, în care *morful-radical* este nucleul lexical, existent în orice cuvînt, şi constituie totdeauna baza formei cuvîntului, ca o secvenţă structurală rezultată prin reducţia flexiei şi a postfixului, iar morfemele *afixale* şi *flective* sînt elemente marginale. Morfemele afixale sînt prefixale, sufixale şi interfixale, iar morfele flective apar după cele sufixale. Un ansamblu de morfe radicale prefixale, sufixale (flective şi postflective) formează un *morfem radical*, morfeme afixale *derivative* sau *relaţionale*. Morfemele derivative formează cuvinte noi, iar morfemele relaţionale sînt modificatori ai aceluiaşi cuvînt, exprimînd raporturi sintagmatice (sintactice).

Această ultimă interpretare este numai un aspect din mulţimea de căutări prin care lingviştii încearcă soluţionarea atît de frămîntatei probleme a cuvîntului, a structurii lui formale şi semantice. Elementul comun al tuturor acestor încercări este faptul că cuvîntul apare ca unitate de nivel superior şi bază contextuală a segmentării morfematice. Astfel, formele cuvintelor *bază, casă, rază* etc. sînt structuri morfice formate din morfele pe care le obţinem ca secvenţe aparent independente prin segmentarea cuvintelor *baz-ă, cas-ă, raz-ă*, dar care sînt *interdependente*, deoarece *baz-* poate apărea în contextul *-ă*, dar şi în contextul *-e, -a, -ele, -elor, -at* etc., iar morfele *-ă, -e, -a, -ele* etc. pot apărea atît în contextul *baz-*, cît şi în contextele *cas-, raz-* etc.

În toate combinaţiile, segmentele *baz-, cas-, raz-* etc. semnifică acelaşi lucru, în timp ce *-ă, -e, -a*, comutabile la aceeaşi bază, sînt modificatori, deşi fiecare din ele marchează orice bază cu aceeaşi semnificaţie.

9° Deocamdată, în acest capitol, ne interesează cuvintele în sisteme paradigmatice flexionare, care aparţin nivelului gramatical al limbii române. Dar gramaticile generative şi transformaţionale anulează această graniţă şi operează cu *trăsături semantice* de tipul *categoriilor gramaticale*: P (= Propoziţie), GN sau SN (= Grup Nominal sau Sintagmă Nominală), GV sau SV (= Grup Verbal sau Sintagmă Verbală), GPrep (Grup Prepoziţional), GAj (= Grup Adjectival), GAv (= Grup Adverbial), GPn (Grup Pronominal), apoi cu *trăsături sintactico-semantice* de tipul *categoriilor lexicale*: N (=Nume), V (= Verb), Aj (= Adjectiv), Av (= Adverb), Prep (= Prepoziţie) etc., ± Animat, ± Uman, ± Obiect, ± Abstract, ± Comun etc., ori cu *trăsături exclusiv sintactice* de tipul *Prep, Conj*, clase considerate minore, pentru că nu pot fi definite semantic.

În felul acesta, apare şi mai clar că în această ultimă etapă de dezvoltare a gramaticii nu s-ar mai pune nu numai problema disocierii planului expre-

siei de planul conţinutului, dar nici măcar distincţia riguroasă dintre sensul lexical şi cel gramatical nu mai poate fi unilateral operantă, ceea ce înseamnă că modul în care am pus problema amalgamării semnificaţiilor lexicale şi gramaticale şi ipoteza că ele pot fi supuse observaţiei separat numai ca procedeu de studiu constituie un punct de vedere rezistent. Indiferent de terminologia pe care o folosim, interdependenţa dintre *formativii lexicali — rădăcinile* sau *radicalii cas-, camer-, mar-* etc. — şi *formanţii* (în gramatica transformaţională, tot *formativi*) *gramaticali -ă, -e* etc. devine axiomatică, ceea ce înseamnă că posibilitatea disocierii celor două aspecte ale sensului este iluzorie, dacă depăşim limitele unor procedee de analiză.

Toate cele spuse în legătură cu planul expresiei cuvîntului şi, mai ales, cu metalimbajul folosit ne permit o încheiere teoretică şi una de ordin practic.

(a) Cuvîntul reprezintă un simbol al mulţimii de forme care coexistă toate în sistemul limbii cu toate semnificaţiile lor lexicale şi gramaticale virtuale, adică *cuvîntul*, şi nu componentele lui formale (sau de conţinut), este element al competenţei lingvistice. Oricare dintre realizările formale este o realitate lingvistică, nu un proces de derivare progresivă sau regresivă, un proces de flexiune, compunere etc., care să se elaboreze de fiecare dată în performanţa lingvistică. O formă lexicală se *formează* din secvenţele componente — *morf radical* + *morf afixal* + *morf de flexiune* etc., ori *formativ lexical* + *formativ gramatical* etc. — numai şi numai ca obiect al *observaţiei ştiinţifice*, deci nu aparţine *limbii naturale*, ci unei *metalimbi* construite ştiinţific. Distincţia dintre rădăcină, radical sau temă şi afixe, detaşarea unui afix de baza sa şi combinarea lui cu o altă bază din care rezultă un cuvînt nou sînt procese de analiză şi sinteză în diacronie, evenimente petrecute în evoluţia limbii ca fenomen social, şi nu se repetă de fiecare dată cu toată încărcătura şi complexitatea lor, cînd un individ îşi însuşeşte limba maternă. Nimic nu ne împiedică să considerăm că un cuvînt oarecare — *ieri, aici, căsoaie, căsătorie, căsnicie* etc. poate fi explicat ca o suită terminală *generată*, sau *derivată* ca şi formele paradigmatice *casă, case, casa, casei, casele, caselor* etc. De asemenea, nimic nu ne împiedică să admitem că *transparenţă* din sintagma *transparenţa apei* este rezultatul unei transformări de nominalizare a Aj *transparent(ă)* din *apa este transparentă*; din contra, aceasta este o operaţie cu deosebire utilă şi putem supune faptele de limbă oricăror tratamente adecvate pentru a le explica; putem admite, de asemenea, că *transparenţă* este un derivat posterior formaţiunii *transparent*, din care am înlăturat formantul *-ent*, înlocuindu-l cu formantul *-enţă*, şi este evident că *transparenţă* semnifică o anume calitate generalizată a *„ceva care este transparent“*, deci, dacă apa este *transparentă*, atunci este posibilă ⇒ /*transparenţa apei*/. Tot aşa este şi operaţia /*apa de izvor este limpede*/ + /TNmz/ ⇒ /*limpezimea apei de izvor*/, prin care se explică derivarea N *limpezime(a)* din Aj *limpede* prin adjuncţiunea formantului derivativ *-ime* şi a flectivului *-(a)*, la care se adaugă alternanţa d/z). Aceste explicaţii însă sînt *ipoteze* asupra competenţei lingvistice şi nu oglindesc procesul activ de deprindere a limbii. Cine poate afirma că şi-a însuşit lexicul în ordinea *limpede — limpezime* şi nu invers, sau în ordinea *gîndi — gînd, greşi — greş — greşeală* etc. şi nu altfel, sau că are în minte unităţi de tipul *baz-, cas-, raz-, lucr-, ved-* etc. şi unităţi de tipul *-ă, -a, -e -(e)lor, ez, -eaz(ă), -ă, -m, -ţi* etc. şi formează cuvinte

și forme de cuvinte, combinîndu-le corespunzător? Am pus întrebarea simplist tocmai pentru a sublinia că observația științifică, analiza și sinteza faptelor legate de structura formală a cuvintelor (și de alte aspecte ale limbajului) constituie unica modalitate de a înțelege capacitatea competenței lingvistice a vorbitorilor, cum afirmă E. Bach[17]. În același timp însă, vrem că subliniem din nou că această capacitate este rezultatul unui proces istoric în evoluția și funcționalitatea socială comunicativă a limbii și că toate formele derivate și flexionare împreună cu cuvintele de bază coexistă în sistemul limbii gata constituite ca niște prefabricate, și așa se află ele stocate și în competența lingvistică a oricărui vorbitor.

(b) În ce privește terminologia, o vom folosi atît pe cea consacrată de tradiție — *rădăcină, radical, temă, afixe (prefixe, infixe, interfixe sufixe) lexicale* sau *gramaticale*, cît și termenii mai noi *morfem, lexem, gramem*.

Dar dacă, în ceea ce privește afixele lucrurile sînt clare, pentru nucleul formei lexicale coexistă termenii *rădăcină, radical, tulpină, temă*, fiecare cu accepții diferite la diferiți lingviști și cu argumente a căror înșiruire, chiar sistematizată, nu ar clarifica problema[18]. În lucrarea de față vom folosi termenii *rădăcină* sau *radical*, prin care vom înțelege nucleul indivizibil al structurii morfice a cuvîntului, și *temă*, prin care vom înțelege rădăcina la care se adaugă unul ori mai multe *sufixe* (eventual și un *prefix*) și care devine element constant al unei paradigme.

Limba română cunoaște destule cazuri în care tema coincide cu rădăcina sau radicalul (*drum, cot, lac, păcat* etc.) fără adaosul unui modificator, precum și cuvinte invariabile, deci neanalizabile în secvențe semnificante mai mici. În primul caz, pentru gramatică este util să se considere că tema este formată din rădăcină și afix *zero*; pentru cel de al doilea, noțiunile *rădăcină* și *temă* sînt inoperante. În ambele cazuri, se poate vorbi de *rădăcini*, (*radicali* sau *cuvinte*) *independente*, deoarece sînt autonome. În cazul rădăcinilor și al afixelor care sînt semnificante numai angajate în structura cuvîntului, o relație de *independență* ni se pare nepotrivită; faptul că atît *cas-* cît și *-ă* din *casă* se pot combina cu alți formativi (sau formanți) nu înseamnă că sînt independente, ci numai că pot fi disociate ca atare la un nivel primar subiacent, că le *putem vedea* ca elemente ale unei paradigme formînd un inventar disponibil în operația de comutare, deoarece, prin substanța sonoră (sau scrisă) a planului expresiei, ele sînt și direct observabile ca secvențe, pot fi detașate și mutate în alte combinații din același gen de opoziții. În aceasta și constă aparenta „independență" a morfelor formative și formante ale cuvîntului; angajate în alte structuri lexicale, ele contractează relații de interdependență, condiție de bază a identificării lor ca secvențe formale semnificante. Se înțelege de la sine că inventarul unităților-rădăcini este incomparabil mai întins decît inven-

---

[17] cf. Emmon Bach, 1973 (trad. după ediția în limba engleză din 1964).

[18] Unele soluții propune Iordan, 1956, p. 258—260; altă soluție propune Graur, 1957, p. 3—18; cf. și Guțu Romalo 1962, p. 39, și Paula Diaconescu, 1970, p. 37—45. Menționăm că atît Paula Diaconescu, cît și Valeria Guțu Romalo consideră că atît rădăcina sau radicalul, cît și tema sau afixele sînt în relație de independență, pentru motivul că fiecare din ele poate intra în relații cu alte elemente corespunzătoare. Avînd însă în vedere poziția noastră față de unitatea expresie-conținut, vom considera independente numai rădăcinile ori temele care, luate aparte, fără nici un adaos afixal, sînt semnificante lexicale.

tarul afixelor; sufixul verbal *-ea* se combină cu 20 de rădăcini verbale, sufixul *-e* cu circa 80; sufixul *-eală* se combină cu 1511 rădăcini, sufixul *-enie* cu 380 ş.a.m.d. Teoretic, inventarul rădăcinilor rămîne deschis, în timp ce aplicarea comutării asupra afixelor se soldează cu inventare limitate : 3 sufixe adverbiale, 4 verbale, circa 20 adjectivale, în jur de 200 substantivale. Dacă avem în vedere modificatorii de marcă gramaticală, lucrurile sînt şi mai clare; sufixele, desinenţele, prefixele, prefixele de marcă a intensităţii maxime, alternanţele morfonemice în rădăcină ori în sufixe sînt în număr extrem de limitat; mai mult, dacă inventarul derivatelor lexicale rămîne deschis în unele zone, cum este cazul cu sufixele substantivale, sistemul mărcilor gramaticale are un procentaj de conservare şi stabilitate de aproape 100%, în sensul că în acest sector nu se „întîmplă" nimic — sau aproape nimic — în comparaţie cu celelalte sectoare ale sistemului, în diacronia a sute şi sute de ani. Putem deci afirma că sistemul afixelor cu semnificaţie gramaticală este închis; pătrunderea în acest sector a unor elemente noi este un proces greu, deoarece o inovaţie de marcă gramaticală nu se poate adapta fără remanierea întregului ansamblu, fără o redistribuire a funcţiilor în interiorul subsistemului afectat şi cu urmări asupra întregului sistem gramatical.

În încheierea acestui paragraf, menţionăm, încă o dată, principiul care ne-a determinat să dăm o asemenea extindere discuţiei privitoare la *cuvînt* ca termen tehnic de bază al metalimbajului operaţional şi la structura lui în planul expresiei (şi care ne va obliga, de altfel, să insistăm în aceeaşi măsură şi în problemele planului conţinutului) : cuvîntul ca unitate minimală a nivelului lexical (şi, bineînţeles, combinaţiile de cuvinte) este singurul element cu existenţă autonomă. Celelalte elemente în care poate fi disociat cuvîntul sînt dominate de unitatea lor în cuvînt şi numai în această unitate au obiect de referinţă în realitatea extralingvistică; recunoaşterea lor ca elemente şi termeni de metalimbaj se justifică numai în măsura în care sînt implicate de unitatea şi de termenul *cuvînt* căruia îi sînt subordonate.

5.4. Cuvîntul în planul conţinutului : semantica

1° De obicei, lingviştii nu fac distincţie între termenii *sens* şi *semnificaţie,* deoarece se consideră că aceasta este o problemă de domeniul logicii, şi se folosesc de primul sau de al doilea termen — după preferinţe, — pentru a desemna acelaşi lucru — conţinutul semantic al cuvîntului; mai mult, sînt folosiţi ambii termeni fără discernămînt de către acelaşi specialist, tot pentru motivele arătate mai sus [19].

Ca disciplină lingvistică distinctă, semantica a fost fundamentată de lingvistul francez M. Bréal, prin lucrarea sa *Essai de sémantique* (Hachette, Paris, 1897), care o defineşte ca *ştiinţă a semnificaţiilor,* constînd în descifrarea modului cum cuvintele, odată create şi înzestrate cu semnificaţie determinată, îşi modifică această valoare de conţinut în evoluţia lor. Dar

[19] Pentru a desemna conţinutul semantic al cuvîntului se mai folosesc, în lucrări de specialitate, şi termenii : *înţeles, valoare, funcţie semantică, semasiologie, plerematică, lexematică.*

cam în același timp, G o t t l o b F r e g e (în lucrarea sa *Über Sinn und Bedeutung*, în *Zeitschrift für philosophische Kritik*, 1892), elaborîndu-și definițiile, convențiile și teoremele privind teoria semantică în logica formală, stabilește distincția dintre *sensul* și *semnificația numelui* în felul următor : un nume *exprimă* sensul și *desemnează* semnificația, adică *semnificația este obiectul* (concret sau abstract) *pe care-l desemnează* (îl denumește) *numele, iar sensul este modul în care numele dă semnificația*, deci informația pe care o transmite despre obiect. Dacă ne întrebăm *ce înseamnă* (de exemplu) *lună nouă*, *ce înseamnă lună plină*, ne interesează *obiectul* denumit de aceste expresii, adică semnificațiile lor care sînt identice, deoarece amîndouă desemnează obiectul *lună*. Dacă însă ne întrebăm cum denumesc obiectul *lună* fiecare din cele două expresii, atunci ne interesează modul în care ele semnifică obiectul, adică *sensul lor*, care este diferit : *lună nouă* ne informează despre *luna aflată în faza primului pătrar*, iar *lună plină* ne informează despre *luna aflată în faza a doua* (cînd se vede toată).

Același lucru se poate spune despre semnificațiile identice ale compuselor *luceafăr de seară*, *luceafăr de dimineață*, care desemnează același obiect *luceafăr*, și despre sensurie lor diferite în ceea ce privește modul de a desemna obiectul, deci conținutul denumirii *luceafăr de seară*, *luceafăr de dimineață* [20].

2° Semantica lingvistică s-a constituit ca disciplină de-sine-stătătoare în ultimul deceniu al veacului trecut, ca ultima născută dintre disciplinele lingvistice, fiind precedată de fonetică și de gramatică. Este perioada cînd neogramaticii se află în plin avînt și, stabilind „legile" schimbărilor fonetice, ridică factorul psihic al analogiei — alături de cel mecanic al alunecării sunetelor — la rangul de principiu călăuzitor, dominînd cercetările de specialitate în lingvistica europeană aproape 50 de ani. În această atmosferă, semantica se dezvoltă împrumutînd procedee și metode fie de la vechea retorică, fie de la psihologia introspecțiunii și identificînd cauzele schimbărilor semantice în lărgirea și îngustarea sensurilor, în transpoziția și mutația semantică prin metaforă, sinecdocă, metonimie, anafora, eufemism etc.

Însuși B r é a l, după ce a lansat termenul *sémantique* în 1883, nu credea că marea mobilitate a sensului poate fi sistematizată în legi asemănătoare celor fonetice și gramaticale. Apropiind semantica de psihologie și, mai ales, de sociologie, făuritorii semanticii lingvistice stabilesc tot mai accentuat legătura dintre evoluția sensurilor și cauzele lor sociale, deci extralingvistice[21].

Un merit deosebit în impulsionarea semanticii lingvistice chiar de la începuturile ei îl are lingvistul L a z ă r Ș ă i n e a n u, care, în 1883, publică studiul *Cîteva specimene de etimologie poporană română*, apoi o lucrare de

---

[20] S c h a f f, 1966, p. 228—329, discută pe larg despre semnificația *semnificației*, comentînd, din punctul de vedere al filozofiei marxiste, principalele concepții în această problemă așa cum sînt expuse în lucrările: C. K. O g d e n și I. A. R i c h a r d s, *The Meaning of Meaning*, Londra, 1923; G. F r e g e, *Vom Sinn und Bedeutung*, in *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*, Oxford, 1952; B. R u s s e l l, *On Denoting*, în B. R u s s e l l, *Logic and Knowledge*. Essays 1901—1950, Londra, 1956; K. A j d u k i e w i c z, *O znaczeniu wyrażeń*, Lwow, 1931; E. H u s s e r l, *Logische Untersuchungen*, vol. 2, partea I, Halle, 1913; L. W i t t g e n s t e i n *(op. cit. supra)*.

[21] cf., în această privință, I o r d a n, 1962 (mai ales p. 303—335); C o t e a n u, 1959, (p. 12—21), și S c h a f f, 1966, p. 15—33.

bază, *Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre transițiunea sensurilor*, București, 1887. Deși în această lucrare compatriotul nostru a sesizat dificultățile aflării și formulării legilor după care se produc ,,*asociațiile semasiologice*" (cum numește el variațiile de sens), a scris în continuare o seamă de prețioase lucrări de semantică istorică în domeniul argourilor [22].

Definită de întemeietorul său ,,știință a semnificațiilor", semantica trăiește ca o rudă săracă a celorlalte ramuri mai vechi ale lingvisticii și în umbra lor, căutîndu-și propriile-i căi și metode, acceptînd și respingînd teoria legilor lingvistice și fiind cînd repudiată, cînd îmbrățișată cu căldură de adepții priorității conținutului asupra formei [23].

Arsène Darmesteter, în cunoscuta lucrare *La vie des mots* (1886), și danezul Kristoffer Nyrop, în *Ordenes liv.* (1901—1934), sugerează prin titlurile lor metaforice un nelegitim paralelism între schimbările semantice și fenomenele naturale. Însăși denumirea ei ca disciplină științifică oscilează între *semantică* — termen adoptat de lingviștii francezi — și *semasiologie* — folosit mai ales de ruși, germani și suedezi.

3° Pentru această primă perioadă de căutări se impune să menționăm cîteva momente mai importante în evoluția disciplinei. Avem mai întîi momentul Saussure, unul dintre fondatorii semanticii moderne prin teoria sa asupra *semnului*. După Saussure, semnul lingvistic este o unitate psihică dublă, o relație de semnificare între un *signifiant* și un *signifié*, componente indisolubil legate între ele, a căror disociere ne-ar conduce fie în domeniul fonologiei pure (privitoare la semnificant), fie la acela al psihologiei pure (privitoare la semnificat) [24]. Saussure consideră semantica — și știința limbii, în general — ca o parte a unei științe care studiază viața semnelor în cadrul vieții sociale și care ar forma o parte a psihologiei sociale și, în consecință, o parte a psihologiei generale; acestei științe îi dă numele de *semiologie* (din gr. *semeion*).

4° Al doilea moment important este legat de răspunsul la întrebarea *ce este semnificația*, problemă în care se angajează C. K. Ogden și I. A. Richards în monografia *The Meaning of Meaning*, publicată în 1923. Autorii supun unui comentariu critic nu mai puțin de 23 de definiții diferite ale *sensului*, fac o discuție asupra noțiunilor *semn* și *simbol* și introduc în semantica lingvistică distincția *funcție denotativă (referențială)* vs *funcție conotativă (emoțională)*. Ogden și Richards definesc semnificația ca o triplă relație reprezentată grafic prin cunoscutul triunghi: *simbolul* (sau *semnul*), *obiectul* (sau *referentul*), *ideea intermediară* (sau *referința*); simbolul simbolizează *ceva* și trezește *ideea* corespunzătoare care se *referă* la *obiect*. În concepția autorilor, această triplă relație caracterizează orice situație semiotică, dar ignorează că o situație semiotică presupune, în primul rînd, un factor socio-lingvistic, adică *oamenii* care comunică între ei și care sînt angajați, astfel, în orice situație semiotică. Numai plecînd de

---

[22] În privința lucrărilor și orientării lui Șăineanu în domeniul semanticii, vezi Iordan, 1962, sub *Lazare Sainéan* (p. 375—378) și *passim* (p. 11, 141, 177, 373, 379, 382).

[23] Pentru istoria semanticii, vezi sistematica lucrare a lui Stephen Ullmann, *The Principles of Semantics*, Londra, Blackwell, 1957.

[24] ,,La langue est encore comparable à une feuille de papier: la pensée est *le recto* et le son *le verso*; on ne peut découper le recto sans decouper en même temps le verso; de même dans la langue, on ne saurait isoler, ni le son de la pensée, ni la pensée du son; on n'y arriverait que par une abstraction dont le resultat serait de faire de la psychologie pure ou de la phonologie pure" *(op. cit.*, p. 157).

la un *destinator* și un *destinatar* care comunică, se poate apoi vorbi despre celelalte elemente ale situației semiotice, adică *obiectul* de referință, *semnul lingvistic* și *ideea (mesajul)* actului de comunicare [25]. În felul acesta, diagrama situației semiotice a lui Ogden și Richards duce la fetișizarea semnului lingvistic prin caracterizarea situației semiotice ca o relație între *semn, obiect* și *ideea despre obiect*. În realitate, situația semiotică este, în primul rînd, *o relație de comunicare între oameni* care creează (în diacronie) și folosesc (în sincronie) semne lingvistice pentru a comunica și nici un fel de relație între semn, obiect și ideea despre obiect nu poate avea loc decît pe corelatele situaționale *ego, tu, hic, nunc,* care stau la baza oricărui act semiotic (concretizat într-un act de vorbire).

5° Anul 1931 este cu deosebire important în evoluția semanticii lingvistice prin apariția a două lucrări fundamentale: Gustaf Stern, *Meaning and Change of Meaning; With Special Reference to the English Langauage* (Göteborg, 1931) și Jost Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes* (Heidelberg, 1931). Prima carte încheie perioada tradițională a dezvoltării semanticii, iar cea de a doua inaugurează perioada semanticii structurale concepută în germene de Saussure. În cei aproape 50 de ani care au trecut de atunci, continuă atît studiile de semantică tradițională, cît și noile căutări structuraliste ale americanului Bloomfield și ale adepților lui, care resping posibilitatea ca sensul să poată fi sesizat științific în alt mod decît pe baza analizei comportamentului lingvistic, pe care semnificația îl provoacă la destinator în situația dată. În ultimele trei-patru decenii, căutările în domeniul semanticii se soldează mai ales cu o adevărată epidemie terminologică legată de definirea operativă a semnificatului: *sema* sau *semul, sememul, semantemul, noema* sau *noemul, plerema* sau *pleremul, pleremateme* sau *pleremateml* etc.

Cercetările de semantică ale lingvisticii românești, în care, în ultimul timp, pe lîngă continuarea studiilor de semantică în sens tradițional, au apărut o serie de studii de semantică structurală, vădesc atît achizițiile la zi ale științei noastre pe plan mondial, cît și unele contribuții originale, a căror validitate rămîne să fie confirmată de verificările viitoare.

Elaborarea unei semantici lingvistice românești, paralele cu (și la nivelul la care a ajuns) descrierea sistematică științifică în celelalte domenii lingvistice este la primele ei începuturi, și eforturile în această direcție nu au nici măcar vîrsta majoratului (situația este asemănătoare și pe plan mondial). Aceasta nu înseamnă însă că rezultatele la care s-a ajuns în precizarea unor trăsături distinctive de natură semantico-sintactică, morfologică și lexicală trebuie neglijate numai pentru motivul că, deocamdată, cele lexicale privesc doar unele zone privilegiate (din acest punct de vedere) ale vocabularului și pentru că generalizarea lor în formule riguroase nu este soluționată satisfăcător, după cum nici detalierea celor mai subtile nuanțe de sens ale unui cuvînt, definite prin combinarea tuturor indicilor lui într-o situație dată, nu este posibilă decît în situații cu totul izolate.

---

[25] Această problemă a fost precizată de A. Gardiner în lucrarea *The Theory of Speach and Language*, Oxford, 1951 (apud Schaff, *op. cit.*, p. 240—243). Gardiner subliniază caracterul interuman al vorbirii și faptul că sensul se referă totdeauna la realitate, la fenomene reale extralingvistice și la propria experiență psihică a vorbitorilor.

6° Principalele direcţii în care sînt orientate cercetările actuale ale semanticii structurale sînt determinate de distincţia *structură semantică formală* vs *structură semantică conceptuală.* Structurile semantice formale ale cuvintelor decurg din existenţa unei anumite adecvări între posibilităţile de segmentare a semnificantului în secvenţe dependente de referinţele lor în planul conţinutului. Este vorba de structurile semantice aşa cum le studiază lexicologia şi gramatica tradiţională sub cunoscuta denumire de *structura morfologică a cuvintelor* sau *forma cuvintelor în limba română* : *cîmp-ie, frăţ-ie, hain-ie, ţăr-ie* etc. ; *învăţ-a, învăţ-ă-m, învăţ-a-se-ră-m, învăţ-ind, învăţ-(ă)-tor, învăţ-(ă)-mînt, învăţ-(ă)-tură* etc. ; *de-a berbeleacul, de-a latul, de-a lungul, de-a valma* etc. ; *pe la amiază, pe la chindii, pe la miezul nopţii* etc. Gruparea structurilor asemănătoare deschide calea formulării unor reguli de construcţie semantică, plecînd de la o cercetare empirică. Menţionăm însă şi aici (cum am procedat *supra*, în 5.3.) că semnificaţia lexicală ori gramaticală a componentelor cuvîntului poate fi identificată numai în măsura în care morfemele respective sînt componente semnificante ale unei unităţi lexicale.

7° Descrierea semantică structurală formală a unităţilor lexicale are însă o serie de limite şi sînt destul de multe cazuri de structuri care nu se supun prea uşor unei operaţii riguroase de reconstituire. Făcînd abstracţie de cuvintele monomorfematice, care se prezintă ca nişte semnificate monolite neanalizabile, lexicul românesc are o mulţime de unităţi a căror structură semantică nu se poate explica fără trimiteri la o evoluţie istorică adesea confuză, cu faze neatestate, a căror formulare rămîne ipotetică. Astfel este cazul cu aşa-numitele *afixe neproductive*, cu formele *aş, ai, ar, am, aţi, voi, vei, va, vom, veţi, vor* ; la fel este situaţia unor derivate de tipul *încălţa, descălţa, încălţări, încălţăminte, îmbrăca, dezbrăca, îmbrăcăminte, -a, -ări(-ă), mint-*, în care se identifică sufixele şi prefixele, dar rămîn neexplicate rădăcinile-nuclee semantice *-călţ-* (-calţ-) şi *-brăc-* (-brac-) ; numai invocarea regionalismului *colţun(i)* şi a ital. *calzone* ne permit identificarea filiaţiei semantice din radicalul lat. *incalceare* (şi *calceamentum*) [26].

8° Cu toate aceste dificultăţi, aplicarea metodologiei de reconstituire a structurii semantice formale este cu deosebire fructuoasă atît pentru lexicologie, cît şi pentru gramatică şi stilistică, şi o vom folosi şi noi în discuţia privind formarea cuvintelor, a microstructurilor paradigmatice în flexiunea nominală şi verbală, precum şi în sintaxă, deoarece zonele clare din acest punct de vedere pot fi supuse analizei şi prin metodele generative şi transformaţionale.

Semnificatele pot fi grupate în ansambluri de structuri semantice conceptuale, în care prezenţa mărcilor formale în planul expresiei nu ne vine cu nimic în ajutor. De exemplu, seria *antrenament, calificare, dresaj, educaţie, instrucţie, învăţămînt* înglobează structuri semantice a căror înrudire nu se sprijină pe nici unul dintre elementele structurilor formale, deoarece nu putem face o apropiere nici între radicalele *antrena-, calific-, dres-, educ-, instruc-, învăţ-*, nici între sufixele *-ment, -are, -aj, -a) ţie, -mînt.* Tot aşa nu se poate stabili nici un fel de adecvare între mărcile formale şi

---

[26] Se înţelege de la sine că semnificaţia unor asemenea cuvinte nu ridică nici o problemă pentru vorbitorii nativi ai românei, însă dă multă bătaie de cap specialiştilor.

includerea în aceleași structuri semantice a seriilor *ambarcațiune, barcă, bric, cargou, corabie, corvetă, fregată, galion, luntre, navă, pachebot, petrolier, șalupă, șlep, transatlantic, vas* etc. sau *albină, bondar, fluture, furnică, gîndac, muscă, viespe* etc. Gruparea aceasta exclusiv conceptuală se sprijină fie pe criteriile obiective ale unor discipline cum sînt, în cazul de față, navigația și biologia, fie pe criterii subiective furnizate de experiența de viață a vorbitorilor. Un vorbitor fără cunoștințe de geologie și petrografie nu va stabili nici un fel de relație de structură semantică între unitățile seriei *argilă, gresie, nisip*, după cum un necunoscător în ale chimiei nu va alătura semantic pe *aur* și *mercur*. Criteriile subiective ne pot determina să stabilim o înrudire semantică între *balenă, morun* și *crap*, considerînd că aceste animale sînt pești, și să nu vedem înrudirea semantică dintre *cărbune* și *diamant* ori să facem o apropiere între *bufniță* și *liliac*.

9° Din toate acestea se poate trage concluzia că structurile semantice conceptuale nu sînt operante pentru lexicologie, în general, și nici pentru semantică, în special, decît în cazul seriilor de sinonime, omonime, antonime și paronime, în asamblarea cărora intervin criteriile lingvistice ale relației dintre semnificant și semnificat, fără să mai fie nevoie de implicarea datelor furnizate de alte discipline științifice. De asemenea, eforturile semanticii structurale din ultimele două decenii sînt în căutarea unor căi lingvistice prin care structurile conceptuale să poată fi supuse analizei logice, contextuale, componențiale ori să fie văzute ca elemente ale unor cîmpuri semantice. Acestea sînt, de altfel, și principalele direcții în care se îndreaptă în ultimii ani cercetările lexicologice în domeniul semanticii, și le vom urmări și noi în paragrafele privitoare la semantica limbii române.

5.5. Conținutul semantic al cuvîntului și realitatea extralingvistică

1° În 5.4. am acceptat ideea că între termenii *sens* și *semnificație* (se mai folosesc și termenii *înțeles, accepție, valoare, funcție*), prin care, în lingvistica românească, se definește conținutul cuvîntului sau semnificatul lui, se poate stabili o distincție principială, așa cum a formulat-o Gottlob Frege. Prin *sens* noi vom înțelege modul în care cuvîntul *semnifică*, deci realizează semnificația în context unic. Spre deosebire de *sens*, termenul *semnificație* este un cuvînt *motivat* structural; sufixul *-(i)-fica*, pe care îl găsim și la alte derivate, înseamnă *a face, a determina* ca *ceva* să devină *ceva*, adică *semn* + *-ifica* înseamnă *a face, a determina* ca ceva să devină *semn*. De aici, *semnificație* înseamnă *ceea ce* face ca o secvență sonoră să devină semn lingvistic, adică semnificant, deci să *semnifice*, să aibă *sens*. Acest *ceea ce* sau *ceva* este însăși referința semnificației și ea trebuie căutată în realitatea extralingvistică, în lumea obiectelor și a relațiilor obiective dintre obiecte. Referința semnificației la realitate este numită *referent, denotatum, designatum* sau *obiect*.

Ar reieși din toate acestea că semnificația unui cuvînt ca *lună* este însuși obiectul *lună*, perceptibil senzorial prin analizatorii vizuali cu care putem veni în contact direct cu acest corp ceresc. O asemenea interpretare a semnificației întîlnim și la Hjelmslev, care spune că semnificațiile particulare ale cuvîntului sînt înseși lucrurile lumii: *lampa* de pe masa mea

este semnificaţia particulară a cuvîntului *lampă*. Tot în modul acesta gîndesc şi lexicologii care admit că semnificaţia este *denotatul*, adică ceea ce este înlocuit de semnul lingvistic, sau care spun că *referentul* sau *designatum*-ul este însuşi obiectul real denumit de cuvînt şi considerat în sine. Prin urmare, am putea spune că există o anumită relaţie de reciprocitate şi reversibilitate între cuvînt şi obiectul denumit : dacă auzi cuvîntul, te gîndeşti la obiect, iar dacă te gîndeşti la obiect, spui cuvîntul corespunzător. Aceasta ar însemna însă să confundăm lucrul cu numele lui, să punem semnul identităţii între cuvîntul *lună* şi obiectul *lună* aflat în spaţiul planetar, sau între cuvîntul *lampă* şi *lampa* de pe masa de scris ş.a.m.d., ceea ce ar fi un mod nu numai simplist de a vedea lucrurile, dar şi cu totul necorespunzător relaţiilor complexe dintre cuvinte şi realitatea reflectată de ele.

2° Împotriva unor asemenea definiţii referenţiale ale conţinutului semantic al cuvîntului putem invoca două luări de poziţie, dintre care una este categoric împotriva teoriilor semanticienilor ,,realişti".

Este vorba de G r e i m a s (1966), care face, în primul rînd, distincţia dintre semnificaţiile ,,naturale" şi cele artificiale; semnificaţiile ,,naturale" corespund ansamblurilor semnificante ale limbilor articulate; elementele discrete constitutive ale semnificantelor naturale sînt degajate *a posteriori*, spre deosebire de cele artificiale (ale termenilor de metalimbaj), care sînt elemente discrete date *a priori*.

În cap. 4° al cărţii sale, intitulat *Lés niveaux hiérarchiques du langage*, sub a/, *La clôture de l'ensemble linguistique*, G r e i m a s spune că descrierea unei limbi este, de fapt, traducerea în acea limbă a obiectului studiului care se confundă cu instrumentele acestui studiu. Un dicţionar unilingv explicativ — cum ar fi, de exemplu, *CADE* — este un ansamblu *închis*, în interiorul căruia ,,denominaţiile înlătură nedefinit definiţiile" şi orice cercetare asupra semnificaţiilor inerente limbii române rămîne închisă în acest cadru lingvistic. Recunoaşterea caracterului închis al universului semantic implică respingerea concepţiilor lingvistice care definesc semnificaţia ca o relaţie între cuvinte şi lucruri, refuzul de a accepta dimensiunea suplimentară de *referent* pe care o introduc în teoria saussuriană a semnului [27]. Severa critică a lui Greimas la adresa semanticienilor realişti nu urmăreşte, de fapt, negarea legăturii dintre cuvinte şi realitate prin mijlocirea semnificaţiei lor, ci căutarea unui metalimbaj diferit de cuvintele limbii naturale, care este obiectul studiului, pentru a ieşi din impasul caracterului închis al ansamblului semantic al unei limbi naturale.

3° Al doilea moment pe care îl invocăm aici este modul în care V a s i l i u, 1970, defineşte semnificaţia : o secvenţă de sunete ,,spune" ceva sau ,,semnifică" ceva atunci cînd printr-o *convenţie stabilă şi explicită* se referă la un anumit fapt real. Ştergînd distincţia dintre sens şi semnificaţie, Em. V a s i l i u defineşte în felul următor semnificaţia : ,,Corelaţia care se stabileşte în mod convenţional, stabil şi explicit între o secvenţă de sunete şi un fapt sau o situaţie reală poate servi ca o definiţie aproximativă, pro-

---

[27] ,,La reconnaissance de la clôture de l'univers sémantique implique, à son tour, le rejet des conceptions linguistiques qui définissent la signification comme la relation entre le signe et les *choses*, et notammement le refus d'accepter la dimension supplémentaire du *référent*, qu'introduisent, en manière de compromis, les sémanticiens réalistes (U l l m a n n) dans la théorie saussurienne du signe, elle-même en sujette à caution ..." (*op. cit.*, p. 13).

vizorie și ne-formală pentru ceea ce în mod curent numim *sens* sau *semnificație*“ [28].

Alte definiții ale sensului pun semnul egalității ori echivalenței între *sens* și *noțiune* ori conceptul semnificat de cuvinte, adică cuvintele recunoscute ca atare sînt noționale. Împotriva unui asemenea punct de vedere se ridică lingviștii care clasează cuvintele în două categorii: unele care „exprimă“ noțiuni și altele care nu sînt noționale, ci relaționale. În al doilea rînd, împotriva unor asemenea definiții se ridică urmările pe care le-ar avea recunoașterea unor concepte sau noțiuni existente într-o realitate *sui generis*, în care ele ar putea exista fără să fie denumite prin cuvinte corespunzătoare, dacă n-au ajuns să fie cunoscute de vorbitori.

În sfîrșit, definițiile behavioriste reduc sensul la situație și la reacțiile vorbitorilor la aceste situații semiotice, iar definițiile operaționale consideră sensul drept însăși folosirea cuvîntului într-un context concret și că, dacă este scos din context, își pierde forța semnificativă.

În cele ce urmează vom încerca să dăm o explicație materialist-dialectică relațiilor complexe ale conținutului semantic al cuvîntului cu realitatea obiectivă, numită, de obicei, *extralingvistică*. Pentru simplificarea discuției, ne vom referi exclusiv la semnificația cuvîntului cu funcție denotativă.

4° Este, în general, acceptată ideea că, pe cele mai diferite corelații situaționale și contextuale, cuvîntul acționează asupra vorbitorilor ca un stimul la care ei răspund cu reflexe condiționate corespunzătoare conținutului semantic, deoarece cuvîntul, definind și denumind un obiect, reprezintă în competența lingvistică o experiență păstrată în memorie în legătură cu obiectul dat și ei pot actualiza reprezentarea gîndită a acelui obiect, indiferent dacă, în situația lingvistică dată, sînt ori nu sînt în contact direct, adică de perceptibilitate, cu obiectul dat. Dar dacă opunem conținutul semantic obiectului material distinct, al cărui denotat este cuvîntul, ar însemna să acceptăm că fiecare denotat constituie, de fiecare dată, rezultatul unui simplu act de percepție; denotatul cuvîntului *cal* ar însemna să fie fiecare cal în parte. Dar o observație chiar intuitivă a lucrurilor ne arată că situația nu poate fi așa, deoarece nu este posibil să delimităm acele elemente ale conținutului semantic care sînt exterioare cuvîntului ca reflectare a contactului perceptibil nemijlocit cu obiectul material, de elementele prin care acest conținut s-a constituit ca atare, ca rezultat al relațiilor lingvistice dintre vorbitori.

A pune semnul egalității între denotatul unui cuvînt, cum este *copac* și un anumit obiect material, despre care putem decide prin percepție directă că este într-adevăr *copac*, ar însemna, după părerea noastră, să nu ținem seama de specificul funcției gnoseologice a limbii. Chiar conținutul cuvintelor nume ale unor obiecte unice în realitatea obiectivă este cu totul altceva decît denotatele lor, deoarece conținutul semantic al cuvîntului este totalitatea reprezentărilor esențiale, adică reflexul condiționat de cuvînt, care nu poate fi identic obiectului semnificat. Am spus mai înainte

[28] Din definiția formulată de V a s i l i u, 1970, p. 12, iese în evidență nu numai neglijarea diferenței dintre *sens* și *semnificație* (autorul trimite la S c h a f f, 1966, unde se insistă asupra acestei diferențe, așa cum este formulată de logicieni, începînd cu F r e g e), ci și caracterul *convențional* al corelației dintre planul expresiei și faptul ori situația din realitate care constituie conținutul semantic al cuvîntului.

că ceea ce gîndește cineva despre planeta Venus, care în limba română se numește *Luceafăr*, cînd pronunță ori aude cuvîntul *luceafăr*, este altceva decît lucrul semnificat de acest cuvînt și care este planeta *Venus*, chiar și pentru motivul că, dacă îl privește seara, se poate gîndi la *luceafărul de seară*, iar dacă îl privește spre dimineață, se poate gîndi la *luceafărul de dimineață*.

Și mai limpede apare această problemă dacă ne referim la cuvîntul *lună* și la denotatul lui. Cînd spunem despre lună că *este luna*, indiferent dacă are forma rotundă a cercului sau una dintre celelalte forme mai reduse, pînă la aceea de seceră (care în româna comună și metaforic se numește *crai nou*), denotatul acestui cuvînt nu este identic cu obiectul pe care îl privim și despre care spunem că *este luna*. Dacă spunem despre luna aflată în primul pătrar că *este luna*, stabilim identitatea prin însăși relația dintre obiectul percepției — pe care îl vedem ca un semicerc — și obiectul *lună* ca obiect al gîndirii noastre. Forma *seceră*, în care luna poate apărea ca obiect al percepției vizuale, este un semn perceptibil de care luăm cunoștință prin primul sistem de semnalizare, prin care percepem luna în mod corespunzător și o putem înțelege ca fiind identică cu obiectul *lună*, pe care, în altă fază a ei, o vedem în formă de semicerc sau de cerc, în dependență de fazele prin care trece în evoluția ei spațială și în condiții diferite de vizibilitate, umiditate etc. Deci conținutul perceptiv al cuvîntului *lună* este schimbător și, din acest punct de vedere, are trăsături distinctive virtuale, potențiale, care nu țin de însușirile constante ale obiectului *lună*, ci sînt situaționale și deci facultative; în același timp are și trăsături distinctive constante, deși se actualizează în alt mod în fiecare moment, deoarece luna se află permanent în spațiul planetar în raporturi constante cu celelalte corpuri cerești și simultan în mișcare, adică în necontenită schimbare reiterativă a acestor raporturi. Spunînd că forma în care luna se reflectă în mintea privitorilor poate prezenta concomitent trăsături distinctive potențiale și constante, încercăm o ieșire din cercul antropocentric oarecum subiectiv al cunoașterii și vrem să percepem relația dintre domeniul elementelor perceptibile senzorial și conținutul lor obiectiv.

Pentru explicarea denotatului cuvîntului *lună* am folosit termenii *trăsături distinctive constante* sau *actuale, potențiale sau ocazionale*, trăsături de *identificare*, *agentul* procesului, *pacientul (pasiv)* etc. Vom considera provizoriu că aceste relații pot fi incluse în categoria sensurilor de bază care ne permit orientarea de lucru atît în domeniul faptelor perceptibile, cît și în acela al inteligibilelor și vom opera cu ei în continuare ca termeni corespunzători pentru lămurirea relațiilor reciproce dintre cuvinte și ale cuvintelor cu denotatele lor.

Lingvistul polonez Vitold Doroșevski, care comentează aceste probleme, consideră că, dacă spunem despre un obiect material unic: *acesta este denotatul numelui x*, identificăm denotatul cu obiectul actului de percepție, dar trebuie să ținem seama de marea complexitate a acestui act de identificare: care anume dintre formele lunii (obiect unic) — secera, semicercul, cercul — este identică cu denotatul denumirii *lună*? Dacă privim luna în forma ei de seceră, această formă este semnul prin care cunoaștem denotatul, iar denotatul cuvîntului *lună* este un semn *sui generis*, adică corpul ceresc în toate fazele lui, identic cu el însuși în timp și în spațiu și în toate relațiile lui în sistemul planetar. Înțeles în felul acesta, denotatul

nu mai este identic cu obiectul în forma pe care o supunem percepţiei vizuale directe ca obiect al unei singure percepţii, ci ca obiect al gîndirii, legat de denumirea care constituie conţinutul ei obiectiv, definit prin trăsături distinctive constante, element al cunoaşterii omului despre lume, turnat şi consolidat în cuvînt [29]. Prin urmare, dacă vedem lucrurile în felul acesta, în conţinutul semantic al cuvîntului şi în relaţiile acestui conţinut cu trăsăturile distinctive ale obiectului aflat în afara eului vorbitorilor, se încrucişează fapte ale nivelului perceptibilelor cu fapte ale nivelului inteligibilelor, ceea ce ne poate lăsa impresia că denotatul unui cuvînt este însuşi obiectul perceput şi că semnificaţia, ca fapt de conştiinţă, ar fi intersubiectivă, s-ar putea detaşa de materia nervoasă care o elaborează şi ar circula împreună cu semnificantul de la vorbitor la ascultător. Dar gîndirea cuiva despre lună este semnificaţia actualizată în mintea lui, *la nivelul înţelegerii*, de cuvîntul *lună* şi nu este identică cu luna, ci apare ca rezultat sedimentat în memorie în urma contactelor anterioare empirice cu luna în diferitele ei faze, adică este o secvenţă a cunoaşterii realităţii codificată în cuvinte şi în formele cuvintelor. O asemenea secvenţă a cunoaşterii poate fi actualizată fie sub influenţa unui contact vizual cu luna în una dintre fazele ei, fie sub influenţa unui stimul lingvistic de tipul *Peste vîrfuri trece luna, Era o noapte cu lună* etc. Dacă privesc cercul lunii şi spun ,,aceasta este luna" înseamnă că am reacţionat la forma ei perceptibilă ca la un semn pe care îl înţeleg şi exprim această înţelegere în cuvinte în care este codificată gîndirea mea despre lună. Într-un astfel de context, /Pn/→/*acesta*/ şi /P_1/→/*este lună*/ au aceeaşi funcţie, deoarece pronumele este substitutul numelui, ceea ce înseamnă că au acelaşi denotat la nivelul faptelor inteligibile şi acest lucru asigură posibilitatea de a construi enunţul /P'_1/→/*acesta + este luna*/. Deşi asemenea exemple intuitive par simpliste, ele demonstrează că mecanismele funcţionale la nivelele cunoaşterii perceptibile şi inteligibile sînt analoge şi interdependente în mod dialectic. Reversibilitatea interdependenţei acestor două laturi ale procesului cunoaşterii omeneşti în sincronie, în îndepărtata istorie a limbilor, nu poate fi concepută însă decît în mod materialist-dialectic, în sensul că cel de al doilea sistem de semnalizare a apărut şi s-a dezvoltat pe baza primului sistem de semnalizare ; ontologic, faptele de cunoaştere *perceptibilia* constituie factorul prim, iar cele *intelligibilia* sînt factor secund şi derivat. Dar în limba odată constituită ca fenomen social, diferitele tipuri de relaţii şi corelaţii dintre elementele ei constitutive în general, şi, mai ales, dintre cuvinte în special, asigură acestui sistem unic funcţia activă de cunoaştere, în care perceptibilul rămîne fondul subiacent şi explicativ al conţinutului semantic al cuvintelor şi nu apare în mod manifest, deoarece aparţine domeniului extralingvistic. [30]

6° Mai interesantă însă pentru semantica lingvistică a acestui cuvînt este o definiţie componenţială a lui prin trăsături distinctive asociative, cu deosebire operante pentru comportamentul lingvistic al cuvîntului :

---

[29] v. Doroşevski, 1973, nota 8, care în capitolul IX, dezbate pe larg, cu numeroase exemple, mai ales din limbile polonă şi rusă, modul în care se constituie şi se exprimă conţinutul semantic al cuvintelor ca relaţie complexă între cele două sisteme de semnalizare în activitatea de cunoaştere. Menţionăm că vom folosi şi unele exemple lexicale din această lucrare, cum este cazul cuvîntului *lună*, foarte potrivit ales ca nume al unui obiect unic, dar care ni se înfăţişează în forme perceptibile diferite.

[30] *Ibidem*, p. 172–173.

lună = Nume — Animat + Obiect + Natural — Masculin. . . ; folosind aceste trăsături pertinente, precum și unele din trăsăturile semantico-lexicale (*Lună = satelit + natural + al Pămîntului*), avem posibilitatea să stabilim comportamentul semantico-sintactic al substantivului *lună*, prepozițiile cu care se leagă în regim cazual, verbele și adjectivele cu care este compatibil de relații semantico-sintactice, stilistice ș.a.m.d. (*~ răsare, apune, se întunecă, intră în nori, se ridică* ; *~ nouă, plină, veche* ; *a privi, a vedea ~* ; *din, la, în, pe, spre ~* ș.a.).

Valoarea semnificativă a cuvîntului *lună*, măsura în care se păstrează și stabilitatea legăturilor dintre conținutul lui semantic cu denotatul sînt dependente de *densitatea experienței vorbitorilor*, de ansamblurile de contexte și de relațiile situaționale în care vorbitorii folosesc acest cuvînt, în sensul că valoarea semnificativă este direct proporțională cu densitatea experienței lor. Dacă prin *experiența vorbitorilor* înțelegem și relația dialectică dintre *intelligibilia* și *perceptibilia*, implicăm diferite momente indirect observabile în diacronia constituirii istoriei semanticii acestui cuvînt. Numai dacă apelăm la realitatea extralingvistică, din care, pe baza observației științifice, aflăm că Luna se rotește în jurul Pămîntului în 27 de zile, 7 ore, 43 de minute și 11 secunde și că această rotație este simultană în fiecare moment temporal și spațial al ei cu rotația Pămîntului în jurul Soarelui, adică este reiterativă la fiecare 365 (din patru în patru ani, la 366) de zile, putem explica în esența ei omonimia *Lună = satelit al Pămîntului* și *lună = „fiecare din cele 12 părți ale anului"* sau *„interval corespunzător unei revoluții a lunii"* (cf. *CADE*). Tot așa, numai dacă apelăm la trăsătura distinctivă antropocentrică și potențială că obiectul *lună* este direct perceptibil numai noaptea (mai rar și ziua, pe soare, și numai în anumite condiții de vizibilitate) ca un corp luminos (nu ne interesează că doar reflectă lumina primită de la Soare), deci numai dacă avem în vedere trăsătura distinctivă *lumină* (în contrast cu *întunericul* nopții), putem explica omonimia prin transpoziție semantică dintre *Lună = satelit al Pămîntului* și *lună = lumina reflectată de Lună* sau *lumina lunii*. Originea acestei omonimii este, deci, o trăsătură distinctivă antropocentrică, deoarece caracteristica fizică *lumină* nu aparține propriu-zis obiectului *lună*, ci apare numai pentru observatorul *om* și pentru instrumentele lui de observație optică prin care el vede luna, pentru că ea reflectă lumina solară și o face vizibilă pentru omul aflat pe Pămînt, adică sînt îndeplinite anumite condiții ale relațiilor spațiale dintre Soare — Lună — Pămînt și locul în care se află observatorul pe Pămînt. Acest aspect științific direct observabil are deci un caracter oarecum subiectiv, dar acesta nu înseamnă că lumina lunii nu este un eveniment extralingvistic aparținînd realității obiective, deoarece, în caz contrar, n-ar fi perceptibil direct ori prin instrumentele optice ajutătoare. Din această trăsătură distinctivă aparținînd nivelului cunoașterii perceptibile a apărut trăsătura semantică lingvistică a denotatului *lună* și omonimul *lună = lumina lunii*, de unde expresiile *pe lună, noaptea pe lună, petele din lună, e o lună, încît se vede ca ziua*, (sub) *clar de lună, lustruit lună, curat lună* etc.

Tot în felul acesta, fără a intra în detalii, putem explica și valorile semantice potențiale ale cuvîntului, legate de trăsătura distinctivă a obiectului *lună* aflat în spațiul planetar la o anumită distanță de Pămînt, care poate fi exprimată exact în unități de măsură terestre (km), distanță infimă

pentru raporturile spaţiale cosmice exprimate în ani-lumină, dar care, pentru vorbitorul obişnuit, este incomensurabilă. Pe fondul acestei experienţe de cunoaştere la nivelul perceptibilităţii se explică valorile semantice ale cuvîntului *lună* în expresii ca *a trăi în lună, a fi căzut (parcă) din lună, a apuca luna cu mîna (cu dinţii), a împuşca (a da cu barda) în lună, cîte în lună şi în stele, în soare* (care nu pot fi, deci, supuse verificării perceptibile) etc.

7° Să vedem în continuare cum se pune problema în cazul cuvintelor ale căror denotate au, în realitatea extralingvistică, nu un obiect unic, ci mulţimi de obiecte. (Facem abstracţie aici de sinonimie, iar pentru simplificare, nu vom mai ţine seama de distincţia principială dintre *denotat* ca obiect lingvistic, inteligibil, şi obiectul sau obiectele din realitatea extralingvistică, dar vom considera această distincţie permanent prezentă în discuţia noastră.) Astfel, relaţia dintre semnificatul cuvîntului *copac*, care este în esenţă denotatul lui, şi realitate se poate exprima în enunţul */denotatul cuvîntului copac este orice obiect despre care putem dovedi că este într-adevăr copac./* Această aserţiune este posibilă în legătură cu orice copac, ceea ce înseamnă că putem spune *este copac* despre orice stejar, fag, arţar, plop, salcie etc. Dar oricare dintre obiectele *stejar, fag, arţar* etc. este obiectul denotatului cuvîntului *copac*, deşi, de exemplu, între obiectul numit *stejar* şi obiectul numit *salcie* există diferenţe aparente clare; de asemenea, din contextul imediat anterior, reiese că oricare dintre aceste obiecte este şi denotatul cuvîntului *copac*, dar şi denotatul cuvîntului corespunzător *stejar, fag, arţar* etc. Din punct de vedere lingvistic, nu ne interesează evaluarea numerică a mulţimilor de obiecte denumite *stejari, fagi, arţari* etc., dar dacă unul şi acelaşi copac este simultan denotatul cuvintelor *copac* şi *stejar*, deci dacă avem posibilitatea ca despre unul şi acelaşi obiect *copac* să afirmăm că este *copac* şi că este *stejar*, în mod firesc apar întrebările: în ce constă identitatea denotatului şi cîte denumiri poate avea denotatul unui obiect material. Răspunsurile la aceste întrebări sînt asemănătoare cu acelea prin care am explicat contradicţia dintre faptul că la nivelul percepţiei directe obiectul *lună* identic cu el însuşi poate fi în mod obiectiv văzut în formă de seceră (sau corn), semicerc sau cerc, iar la nivelul înţelegerii aceste „obiecte diferite" reprezintă acelaşi denotat numit *lună*. În competenţa noastră gnoseologică şi, deci, lingvistică, faptul că acelaşi obiect material îl numim şi *copac*, şi *stejar* (sau *fag*) se exprimă prin enunţurile metalingvistice $/P_1/ \rightarrow$ */acesta se numeşte copac/* $= /P_2/ \rightarrow$ */acesta se numeşte stejar/* $= /P_3/ \rightarrow$ */acest copac se numeşte stejar/*, de unde $/P_4/ \rightarrow$ */stejarul se numeşte copac/*, adică */este copac/* şi, urmînd aceeaşi cale, — */este fag/*, adică „în codul lingvistic românesc se numeşte *copac*, se numeşte *fag*". Ca orice semn lingvistic, cuvîntul *copac* conţine informaţii privitoare nu numai la semnificaţia cuvîntului, ci şi la faptul că *cineva* transmite această informaţie *cuiva*; codificînd obiectul prin cuvîntul *copac*, *vorbitorul transpune un eveniment natural din realitatea obiectivă într-un eveniment social*, într-un act (ori un element component) de comunicare lingvistică. Un obiect *copac* se compune (în mare) din rădăcină, tulpină, ramuri şi frunze. Semnificatul cuvîntului *copac* denotă *copacul* ca întreg, denotatul fiind definit prin trăsături distinctive cu totul generale, care caracterizează mulţimea de obiecte *copaci*, indiferent dacă unele sînt stejari, altele — fagi etc., adică nu ne interesează aici trăsăturile potenţiale ale percepţiei directe privind

forma rădăcinii, tulpinii, ramurilor, frunzelor, deosebirile de zonă ecologică în care crește specia ori subspecia respectivă, ci trăsăturile constante din care se constituie la nivelul inteligibilului semnificația unică *copac.*

8° Enunțul *frunzele copacului,* în această structură, reprezintă adecvarea dintre perceptibil și inteligibil, semnificînd o relație de apartenență unidirecțională : obiectul *frunză* aparține perceptibil obiectului aparținător *copac,* constituind o caracteristică potențială și ocazională a acestuia. Transpusă la nivelul inteligibilului, această relație perceptibilă face din denotatul obiectului *frunză* o trăsătură distinctivă facultativă a denotatului obiectului copac, ceea ce, în expresie lingvistică, este realizat prin structura în care cuvîntul *frunzele,* marcat Kn, este urmat imediat de cuvîntul *copacului,* marcat Kg. Este evident că această reflectare în semnificatul enunțului a relației perceptibile este opusă relației funcționale sintactice : din punct de vedere sintactic, substantivul *frunzele,* marcat kn, este autonom și dominant, iar cuvîntul *copacului,* marcat Kg, este nonautonom și dominat de regentul său *frunzele,* deci determinant atributiv al acestuia. Din punct de vedere gramatical, nimic nu ne împiedică să schimbăm locul unităților în construcție și să realizăm o structură *copacul frunzelor* ; dar o asemenea relație, deși este posibilă, nu este admisă la nivelul inteligibilului, deoarece în realitatea perceptibilă nu există nici o frunză căreia să-i aparțină un copac.

9° Expresia *tulpina copacului,* aceeași structură ca mai sus, nu ne mai transmite aceeași cunoștință semantică de apartenență : poate exista un copac fără frunze, cu ramurile tăiate sau rupte ; pot exista ramuri detașate de copac și frunze detașate de ramuri ; putem percepe obiectul *tulpină* ca o parte componentă a copacului, dar și ca parte a altor obiecte vegetale care nu sînt copaci și rezultatul acestei percepții ridicat la nivelul inteligibil se exprimă prin sintagma *tulpina copacului* ; în realitatea obiectivă nu există un obiect *copac* care să poată fi perceput fără obiectul *tulpină.* Înlăturînd *tulpina,* desființăm și obiectul *copac,* ceea ce înseamnă că *tulpina* este o trăsătură permanent actuală a denotatului obiectului *copac* și deci, și o trăsătură semantică distinctivă în planul conținutului cuvîntului *copac.*

La aceleași rezultate ajungem dacă folosim cuvintele *stejar, fag, arțar, salcie* etc. și aceasta explică de ce cuvinte diferite, denumind obiecte diferite, pot avea simultan același denotat *copac* în raport cu specia *copac,* iar *stejar, fag* etc — să aibă denotate diferite, raportate la mulțimi diferite, distincte prin unele trăsături particulare formale. Un stejar izolat este identic cu un fag izolat, dacă privim aceste obiecte ca elemente ale mulțimii numită *copaci,* însă identitatea se anulează dacă îl privim pe primul ca element al mulțimii ale cărei elemente sînt stejari, iar pe al doilea ca element al mulțimii de elemente care sînt fagi. Identitatea constă în trăsăturile permanent actuale care definesc denotatele lor ca elemente ale mulțimii *copaci* (rădăcină + tulpină + coroană), iar nonidentitatea constă în trăsăturile specifice prin care fiecare aparține altei submulțimi. Un stejar izolat nu este identic cu un fag izolat (cu un arțar, o salcie etc.), avînd altă formă a rădăcinii, a tulpinii, altă formă a scoarței tulpinii, altă formă a coroanei , a frunzelor, a fructelor etc., deci fiecare stejar izolat poate fi obiectul denotat de cuvîntul *stejar* și obiectul denotat de cuvîntul *copac,* fiecare fag izolat poate fi obiectul denotat de cuvîntul *fag* și obiectul denotat

de cuvîntul *copac* ş.a.m.d. Identitatea denotatului determină, în această situaţie, identitatea categorială de înţelegere *copac* în care se reflectă obiectul *copac* dat. Această înţelegere este suprastructura prin care conţinutul semantic al cuvîntului *copac* se deosebeşte de orice copac izolat prin trăsăturile lui constante, dar oricare copac izolat poate fi un semnal amintind despre existenţa în realitate a mulţimii de obiecte *copaci*, denotată prin semnificaţia cuvîntului *copac*. Fiecare denotat din mulţimea de denotate *copac* se referă la nivelul perceptibil, iar denumirile lor *copac*, *stejar*, *fag* etc., la nivelul inteligibil. În procesul cunoaşterii umane, lumea perceptibilă se leagă indisolubil cu lumea gîndirii, elementele perceptibile se întretaie şi se intercondiţionează necontenit cu elementele înţelegerii şi devin realităţi de cunoaştere prin limbă [31].

10° Ce se întîmplă însă cu legea identităţii dacă punem semnul egalităţii, din punctul de vedere al cunoştinţelor comunicate, între propoziţiile /*acesta este* copac/ = /*acesta este* arbre/ = /*acesta este* дерево/ = /*acesta este* Baum/, în care substitutul demonstrativ *acesta* este *indicatio ad oculos*, trimiţînd la acelaşi obiect perceptibil din realitate? Răspunsul este că aceste propoziţii nu sînt contradictorii, dacă admitem ipoteza de lucru că cuvîntul *este* semnifică {... în limba ... are denumirea ...} [32]. Cu alte cuvinte, în limba română, cuvîntul *copac*, în franceză *arbre*, în rusă *дерево*, în germană *Baum*, constituie stimulul care declanşează reflexul condiţionat în forma şi conţinutul gîndului despre denotatul obiectului *copac* şi viceversa, adică percepţia obiectului *copac* stimulează, la cel care îl vede, reflexul condiţionat legat de cuvîntul *copac*, sau de cuvîntul *arbre*, sau *дерево*, sau *Baum*, în dependenţă de sistemul lingvistic în care cuvîntul s-a fixat la vorbitorul respectiv ca semn lingvistic al actului de percepţie dat.

11° Toate cele spuse mai sus ne obligă la o încheiere critică faţă de o cunoscută ipoteză a lui Edward Sapir şi a lui Benjamin Lee Whorf [33], care, în esenţa ei, constă în afirmaţia că oamenii trăiesc nu

---

[31] La unele concluzii asemănătoare ajunge şi Zasorina, la care ne-am referit în legătură cu problemele cuvîntului ca termen tehnic (*supra*, în 5.1. şi nota 7) şi după care semnificaţia denotativă deplasează conţinutul semnificativ al cuvîntului din domeniul semioticii lingvistice în lumea realităţii obiectelor; credem că autoarea, care aparţine şcolii lingvistice leningrădene, formulîndu-şi teza despre natura semiotică biplană a cuvîntului, are în vedere chiar această distincţie dintre denotatul cuvîntului ţinînd de semiotica lingvistică (în formularea noastră, faptele *intelligibilia*) şi obiectele de referinţă care sînt extralingvistice şi se includ în semiotica generală (în formularea noastră, faptele *perceptibilia*). Deşi autoarea nu urmăreşte în mod special relaţia materialist-dialectică dintre *intelligibilia* şi *perceptibilia*, cum am formulat-o noi, am afirmat atunci şi acolo că acest punct de vedere se apropie de părerile noastre în această problemă.

[32] apud Doroşevski, *op. cit.*, p. 181.

[33] Prin ipoteza Sapir-Whorf nu înţelegem elaborarea în comun de către aceşti doi savanţi americani a teoriei limbii ca factor activ în formarea viziunii oamenilor asupra lumii (care se deosebeşte de la o comunitate la alta după sistemul de limbă folosit). Antropolog şi lingvist, Edward Sapir, sub influenţa fostului său profesor Franz Boas, este primul care a dezvoltat această idee în *The Status of Linguistics as a Science*, în *Language*, 5, Edition Mandelham, 1929, (p. 150—166); iată cum formulează Sapir această teză: „Les hommes ne vivent pas seulement dans le monde objectif ni dans celui de l'activité sociale dans le sens ordinaire de cette expression, mais ils sont soumis, dans une large mesure, aux exigences de la langue particulière qui est devenue le moyen d'expression de leur société. Il est tout à fait inexact de croire que — pour l'essentiel — on entre en contact avec la réalité sans le secours du langage et que celui-ci n'est qu'un instrument, d'une importance tout secondaire, que nous permet de résoudre des problèmes specifiques de communication ou de réflexion. En fait, le « monde réel » est, pour une large part, inconsciemment

numai în lumea materială care îi înconjoară, ci și în lumea limbilor materne (ceea ce este adevărat) și că lumea înconjurătoare se construiește în conformitate cu lumea limbii, cu lumea cuvintelor (ceea ce, după părerea noastră, nu mai este adevărat, decît în măsura în care aceleași aspecte ale realității sînt segmentate și denumite în mod diferit în limbi diferite). Dacă se schimbă limba, susține Whorf, aceasta antrenează și evoluția lumii exterioare ; sau lumea poate rămîne neschimbată, dar schimbările din limbă pot produce adînci modificări în conștiința vorbitorilor, ceea ce poate însemna că într-un anumit mod oamenii sînt prizonierii cuvintelor, că gîndirea și comportamentul lor este determinat de cuvintele limbii lor. Absolutizînd forța și rolul cuvintelor, se ignorează principiul materialist-dialectic pe care l-am invocat de mai multe ori în comentariul nostru, că în limbă *intelligibilia* se intercondiționează permanent cu *perceptibilia*, că realitatea perceptibilă este mereu prezentă în subtextul cuvintelor și că, deci, direcția schimbării nu merge *de la cuvinte la realitate, ci invers, de la realitate la cuvinte*. Concepția oamenilor despre lume și viața lor socială și personală nu depinde de limba pe care o vorbesc ; dimpotrivă, limba se formează în experiența și activitatea omului de cunoaștere și schimbare a realităților lumii în care trăiește, adică *lucrul precedă cuvîntul, și nu invers*. Luna, copacii, florile, culorile există ca realități obiective, indiferent dacă oamenii le-au dat sau nu le-au dat încă nume. Cunoașterea umană nu este posibilă fără limba cuvintelor, dar există o singură lună, și nu una românească, alta franțuzească, alta rusească etc., deși cuvintele prin care este denumit acest obiect sînt diferite în limbile amintite.

Este cunoscut modul în care H j e l m s l e v demonstrează diferențele dintre sistemele semantice ale diferitelor limbi, prin modul diferit în care sînt distinse aspectele realității, exemplificînd cu numele culorilor în daneză și galeză. Iată un alt exemplu de asemenea edificator asupra modului diferit în care este decupat cîmpul semantic acoperit în românește de cuvintele *copac, lemn, pădure*, în limbile de comparație franceză și rusă :

română	franceză	rusă
copac arbore pom	arbre	дерево
lemn	bois	
pădure	forêt	лес

fondé sur les habitudes linguistiques du groupe. Il n'existe pas deux langues suffisamment similaires pour que l'on puisse les considérer comme représentant la même réalité sociale. Les mondes dans lesquels vivent les différentes sociétés sont des mondes distincts et non pas seulement le même monde sous les étiquettes différentes". (*op. cit.*, p. 134). În aceste aprecieri ale lui S a p i r își au izvorul dezvoltările ulterioare ale lui W h o r f. (Vezi trad. în limba franceză a operelor alese sub titlul *Linguistique et Anthropologie*, Paris, 1969), în cercetările asupra idiomurilor vorbite de triburile Hopi, precum și interpretările semantice curioase la care ajunge S t u a r t C h a s e, mai ales în cartea sa *The Tyranny of Words*, New York, 1938, după care multe neajunsuri din viața oamenilor și chiar grave conflicte sociale își au izvorul în înțelegerea greșită a unor cuvinte, în identificarea unor cuvinte cu obiecte care nu există în realitate. Desigur însă că ipoteza S a p i r-W h o r f nu trebuie respinsă în bloc; ea are marele merit de a fi atras atenția asupra faptelor concrete ale realității gîndirii, care constituie limba, și de a fi semnalat rolul cuvintelor în diverse limbi. Exagerînd influența limbii asupra gîndirii, S a p i r-W h o r f au pierdut din vedere că această influență are loc mai ales în zonele în care densitatea experienței de cunoaștere a realității este mai slabă, poate avea un rol decisiv și, în general, că ea este mereu limitată și corectată de practica socială a oamenilor.

Începînd comentariul acestei zonări de la dreapta spre stînga, observăm că rus. *дерево* acoperă în întregime zona fr. *arbre* și parțial zona fr. *bois* (cu precizarea că formele *дрова* și *деревянный* semnifică propriu-zis numai {lemn}; în comparație cu limba română, aceeași zonă semantică a lui *дерево* acoperă întregul cîmp semantic distribuit între semnificațiile *copac (arbore)*, *pom*, *lemn*. Zona rus. *лес* coincide cu rom. *pădure* și cu fr. forêt, dar cuprinde și o parte a zonei fr. *bois*. (Omonimiile *дерево* și *bois* se clarifică fie prin mărcile de determinare, fie prin distribuția specifică în care se actualizează aceste cuvinte în limbile date, în comparație cu limba română, dar nu ne-am propus o asemenea detaliere). Sapir și Whorf au dreptate cînd susțin că cuvintele pot influența asupra gîndirii, dar cu precizarea că este influențată *forma*, nu *conținutul* procesului de înțelegere a realității, care nu poate fi schimbată prin schimbarea cuvintelor; *copacul, materialul lemnos, pădurea, culorile* rămîn obiecte și fenomene ale realității obiective identice cu ele înseși, se produc și se schimbă potrivit legilor naturii, independent de faptul — și el adevărat — că, în sistemele normative ale limbilor supuse observației, cîmpurile semantice date sînt tăiate și segmentate în mod diferit prin denotatele cuvintelor corespunzătoare.

12° Din toate cele spuse în legătură cu raportul dintre conținutul semantic al cuvîntului și realitatea extralingvistică reiese că acest raport se realizează prin funcția denotativă, referențială sau cognitivă, exprimînd relația dintre mesaj și contextul lingvistic de referință (cf. *supra*, în 2.12.) și a cărei esență constă în transpunerea unor evenimente din realitatea extralingvistică în planul conștiinței sociale, în urma exercitării asupra lor a acțiunii specifice de cunoaștere umană, care este o cunoaștere *prin înțelegere*, prin semne lingvistice. Aceasta înseamnă că, în ultimă analiză, semnificația este o secvență a sistemului complex de relații sociale interumane. Expunerea noastră a încercat să demonstreze prin cîteva exemple (în general, cunoscute) modul în care are loc acest proces în limba română. Realitatea materială, care există în mod obiectiv, se reflectă în conștiința oamenilor în practica lor socială ca proces cognitiv în elemente de cunoaștere lingvistică, adică în forma unor procese semantice pe fondul obiectiv al practicii social-istorice. Înțelegerea genetică a problemei semnificației duce în mod firesc la interpretarea ei ca relație specifică între oameni și ne permite să explicăm și semnificațiile așa-numite *abstracte*, ale căror denotate nu au în realitatea obiectivă obiecte corespunzătoare direct perceptibile, ci sînt rezultatul unei reflectări mediate, de natură inteligibilă a unor secvențe de realitate obiectivă. Dacă înțelegem modul în care cuvîntul *pîine* semnifică {*pîine*}, putem înțelege și semnificațiile imaginare ale unor cuvinte ca *drac, zînă, vîrcolac* ori semnificațiile abstracte ale unor cuvinte ca *eroism, victorie, avînt, glorie* etc., așa cum sînt definite mai mult ori mai puțin explicit în diferite dicționare explicative [34].

---

[34] Despre semnificație ca relație între oameni care comunică între ei, găsim o discuție amplă în Schaff, 1966, mai ales în capitolele de la p. 283–328, unde autorul (după cum afirmă el însuși) încearcă să supună unei analize de pe pozițiile marxismului problema atît de complexă a semnificației.

5.6. Structura semantică a cuvîntului

1° În lingvistica actuală este tot mai frecventă tendința de a găsi soluțiile cele mai potrivite pentru analiza semnificatului în componentele lui semice, corespunzătoare analizei semnificantului în trăsături distinctive. Căutările sînt stimulate în mod firesc de succesele evidente obținute în abordarea structuralistă a nivelului fonetico-fonologic, ale cărui modele sînt încurajatoare pentru a se încerca un tratament asemănător și cu formațiile lexicale, în vederea unui răspuns mai limpede la întrebările pe care le ridică semnificația și, eventual, pentru construirea prin sinteză a unor modele de semnificații lexicale și gramaticale, așa cum se construiesc modele de foneme și de silabe.

În acest capitol vom schița cadrul procedeelor și măsura în care se poate vorbi în prezent de o analiză componențială operantă și utilă a lexicului limbii române. Am afirmat de mai multe ori că semnificatul cuvîntului se prezintă ca o microstructură lexico-gramaticală analizabilă în trăsături distinctive și ar urma să răspundem acum la întrebarea dacă toate unitățile sistemului lexical românesc sînt analizabile în asemenea trăsături semice distinctive, care să constituie fie termenii axiomatici ai unei matrice-cod, fie termenii unei reprezentări arborescente, de la trăsăturile constante cele mai generale pînă la suitele terminale, așa cum sînt înregistrate în dicționar.

2° Am văzut că sistemul fonologic este diacritic, adică pur informațional, deoarece unitățile lui se identifică în a doua articulare prin trăsături pertinente ale substanței fonice a expresiei. În felul acesta, sistemul fonologic comportă o informație maximă și o redundanță zero, numărul unităților lui constituind un inventar închis, limitat și strict numărabil.

Cu totul altfel se pune problema în planul conținutului semnificativ. În căutarea unităților elementare semantice, componente ale semnificației cuvîntului, *semele*, s-a ajuns deocamdată la stabilirea unor subsisteme de seme operante în cîmpuri semantice particulare, cum ar fi denominația animalelor domestice, a locuinței, cîmpul lexical al cuvintelor *idee* și *inteligență*, cercetarea lui Claude Lévi-Strauss privind sistemul semic al bucătăriei, a lui Roland Barthes asupra modei ș.a. În 5.3., am reprodus, după Greimas, distribuția cîmpului semantic matricial acoperit de semele elementare *spațialitate, dimensionalitate, verticalitate, orizontalitate, perspectivitate, lateralitate*[35]. Din toate acestea reiese că un ansamblu de *seme elementare* definește un *semem*, adică semnificatul unui cuvînt (în interpretarea noastră). Așa, de exemplu, dacă ne referim la cîmpul semantic al gradelor de rudenie, ansamblul de seme + *(Rudă)* + + *(Natural = de sînge)* + *(Direct)* + *(Ascendent)* + *(Gradul II)* + *(Sex bărbătesc)* definește sememul cuvîntului *bunic*; dacă în acest ansamblu substituim semul *(Gradul II)* cu semul *(Gradul I)*, obținem sememul *tată*; aceasta înseamnă că axa sau cîmpul semantic al gradelor de rudenie

---

[35] Vezi și Mariana Tuțescu, *Semantica, o teorie a limbajului*, în PLG, VI, 1974, p. 83—93; Roland Barthes, *Le système de la mode*, Ed. du Seuil, Paris, 1967, și Claude Lévi-Strauss, *Le triangle coulinaire*, în „L'Arc", 1965, 26, p. 19—29.

poate fi analizat prin microsistemul de seme distinctive ± *(Natural)*, ±*(Direct)*, ±*(Ascendent)*, ± *(Gradul I)* ± *(Sex bărbătesc)*, în care absenţa unui sem presupune prezenţa opusului lui determinat, adică + *(Contractual)*, + *(Indirect)*, + *(Descendent)*, + *(Gradul II)* + *(Sex femeiesc)*.

Este foarte cunoscut modul în care B. P o t t i e r defineşte seria numelor franceze care denumesc *obiecte — mobile pe care se şade*, al căror sem comun ar fi *(Pe care şezi)*; prin asamblarea semelor ± *(Mobilă)*, ±*(Pe care şezi)*, ± *(Cu picioare)* ± *(Cu spătar)* ± *(Pentru o persoană)*, ± *(Confecţionat din material rigid)*, obţinem sememele corespunzătoare cuvintelor *taburet, bancă, scaun, fotoliu, canapea* etc.

Am mai putea da şi alte exemple de analiză componenţială, dar nu acesta este scopul pe care îl urmărim, ci dorim să scoatem în evidenţă că am operat cu seme de un grad mai mic de generalitate, cu suite terminale care implică prin semnificaţie obiectul extralingvistic perceptibil şi că analiza după acest procedeu poate fi detaliată semantic, în continuare, pînă la eliminarea oricărei ambiguităţi, deoarece ne aflăm în faţa unor cazuri de *polisemie infinită*, cum le numeşte Uriel Weinreich, unul dintre cei mai autorizaţi teoreticieni ai analizei componenţiale [36]. Astfel, sememul *eat (a mînca)* este definit semantic în felul următor:

eat→. . .→ (Action)→. . . (Swalow) ┬→(Chew)→. . .(Solid)
└→(Spoon)→. . . (Liquid)

adică:

a mînca→ . . . → (Acţiune) → . . . (Înghiţire) ┬→(A mesteca)→. . . (Solid)
└→(Lingură)→ . . . (Lichid),

de unde se vede că detaliul semantic se poate prelungi la infinit, întrucît se poate mînca cu lingura, cu furculiţa, cu mîna . . ., iar alimentele nu sînt numai solide şi lichide, ci şi *sosuri*, şi *supe* care se introduc cu lingura, dar se şi *mestecă* . . . deci se poate merge pînă la o detaliere nelimitată a sensului.

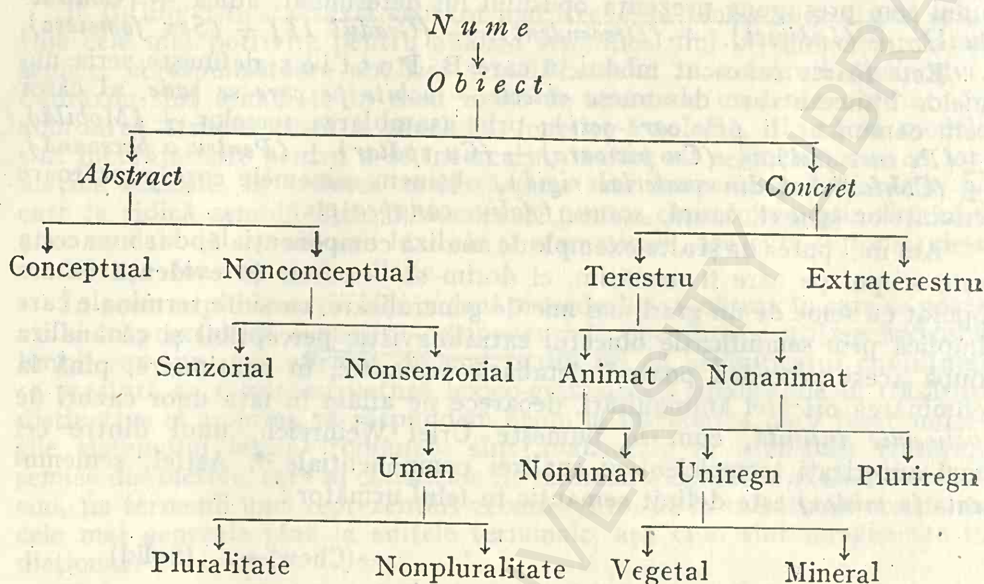
Se pune însă întrebarea dacă o asemenea reprezentare structurală componenţială a semnificaţiei este operantă, dacă foloseşte la ceva şi răspunsul — după părerea noastră — este că cheltuiala de energie şi de mijloace este uriaşă faţă de rezultatele minimale la care se ajunge, mai ales dacă avem în vedere că un verb cum este *a mînca* intră în serii de sinonimie şi omonimie, că implică valori contextuale conotative etc.

3° Mai folositoare ni se pare o reprezentare semică arborescentă de un mai mare grad de generalitate, care se opreşte cu detalierea structurii

---

[36] cf. U r i e l W e i n r e i c h, *Explorations in Semantic Theory*, în *Current Trends in Linguistics*, vol. III, p. 395–477. În acest studiu, W e i n r e i c h supune unei critici destul de severe propunerile lui K a t z & F o d o r şi K a t z & P o s t a l privind analiza semantică, mai ales pentru lipsa unor criterii de clasificare a mărcilor semantice şi pentru simplificarea excesivă.

componenţiale la cuvîntul textual. Iată una dintre numeroasele scheme care se pot găsi în studiile de specialitate :

4° O asemenea reprezentare semică are avantajul că pune în evidenţă categoriile *omogene* şi *eterogene*, după cum sînt dominate la un nivel superior de aceeaşi categorie sau nu, ceea ce înseamnă că se poate stabili în mod riguros posibilitatea de a le asambla prin sinteză în acelaşi montaj semantic, precum şi devierile care constituie transpoziţii semantice metaforice. Aşa, de exemplu, sememul cuvîntului *codrul* din *codrul tace* constituie o deviere conotativă cu funcţie poetică, deoarece, scos din acest context, semnificaţia lui se defineşte prin semele *Obiect* + *(Concret)* + *(Terestru)* — *(Animat)* + *(Uniregn)* + (Vegetal) + (Pluralitate) . . ., iar *tace* este compatibil cu +(Animat). La un asemenea grad de generalitate, semele sînt clasificatori lexicali şi pot fi operante, deoarece analiza poate fi continuată prin depistarea semelor gramaticale, fără să mai continuăm analiza în seme descriptive şi scalare, care, aşa cum am văzut mai sus, poate fi detaliată la infinit.

5° Revenind la comparaţia cu planul expresiei cuvîntului, putem trage următoarele concluzii de lucru :

a) în planul expresiei, cuvîntul este un ansamblu de silabe organizate într-o succesiune pertinentă în care se admite repetiţia (ka/li/fi/ka) ; cuvîntul este un ansamblu de foneme (sau grafeme) în succesiune pertinentă în care se admite repetiţia ;

b) fonemul este un ansamblu de trăsături distinctive (simultane) din care este exclusă repetiţia (dar care pot fi ierarhizate convenţional) ;

c) în planul semnificaţiei, cuvîntul este un ansamblu de seme simultane (fără ordine pertinentă), în care nu se admite repetiţia.

6° Din toate acestea se ajunge la concluzia că, dacă prin *semem* înţelegem, în general, o structură semică echivalentă cu semnificaţia, această

unitate a planului conţinutului corespunde *fonemului* din planul expresiei, dar nu înseamnă încă *semnificatul* cuvîntului, despre care am afirmat că este un ansamblu de seme lexicale şi de seme gramaticale. De aceea credem că o reprezentare componenţială exclusiv ,,lexicală" prin trăsături exclusiv ,,semantice, adică descriptive şi scalare, nu acoperă în întregime şi fără resturi întregul plan al conţinutului cuvîntului, rămîne deschisă, nelimitată şi nesaturată, dacă nu este explicitată şi prin componenţii gramaticali. Modul în care am reprezentat sememele cuvintelor *bunic*, *a mînca*, *scaun* etc. prin ansambluri de seme închise în paranteze ovale reprezintă, de fapt, o structurare a obiectelor extralingvistice, şi nu o structurare a semnificaţiilor cuvintelor care denotează aceste obiecte. După aprecierea noastră, o reprezentare componenţială printr-un sistem de seme definite riguros prin termeni de metalimbaj este operantă dacă are în vedere atît creativitatea limbajului, manifestată în vorbire, cît şi norma de stabilitate a sistemului limbii. Un asemenea echilibru se poate obţine numai în condiţiile abordării structurii semantice ca un ansamblu de seme care actualizează *sememe lexeme*, şi *sememe grameme*, asigurînd în acest fel adecvarea, în general, dintre planul conţinutului semantic şi planul expresiei cuvîntului. De aceea am susţinut mai înainte (cf. *supra*, în 5.3.) că o distincţie riguroasă între sensul lexical şi cel gramatical este un procedeu provizoriu de lucru, deoarece semnificaţia cuvîntului ca unitate a sistemului lexical este simultan lexicală şi gramaticală şi că, în consecinţă, posibilitatea disocierii celor două aspecte ale sensului este iluzorie, dacă depăşim limitele unor procedee de analiză şi încercăm s-o vedem ca o realitate a limbii.

Credem că afirmaţia lui P. G u i r a u d privind contingenţa sensului lexical care scapă oricărei încercări de structurare [37] poate fi acceptată, dacă avem în vedere ce am susţinut mai înainte: contingenţa sensului poate fi neutralizată şi sensul poate fi formalizat în măsura în care îl introducem în sistemul normei gramaticale, adică îl încadrăm în cadrul univoc, închis şi saturat al codului gramatical, al cărui inventar semic este extrem de limitat în comparaţie cu lexicul.

Combinaţiile de seme care constituie *sememe*, adică *baze* sau *nuclee semice*, *morfeme*, *hipolexeme*, corespund *fonemelor* şi combinaţiilor homosilabice de foneme, adică nu sînt echivalente cu planul conţinutului cuvîntului, decît în măsura în care există cuvinte monosilabice şi silabe monofonemice (de tip V) care semnifică ceva, adică reprezintă planuri ale expresiei unor cuvinte. În această situaţie, în forma conţinutului, cuvîntul poate fi considerat *lexem* (adică o combinaţie între *bază*, *morfem*, *hipolexem*), iar în substanţa conţinutului poate fi considerat *semantem*, adică un ansamblu de *seme lexicale* şi *gramaticale*, pe care, convenţional şi în vederea simplificării, le vom numi *lexeme* şi *grameme* sau *morfeme-lexeme* şi *morfeme-grameme*.

În felul acesta se ajunge la o sinteză a celor două domenii, cel extralingvistic şi cel lingvistic, analiza componenţială poate fi privită infralingvistic şi se înlătură principala obiecţie care i se aduce — dealtfel justificată — că ar reprezenta o structurare a realului. Modul în care am condus discuţia relaţiei dialectice dintre *intelligibilia* şi *perceptibilia* în definirea semnificaţiei vine în sprijinul acestei concluzii.

---

[37] v. P. G u i r a u d, *Sens et information*, în SAL, p. 51–56.

5.7. Denotaţie — conotaţie [38]

1° În logica clasică, *conotaţia* semnifică conţinutul noţiunii, modul în care acest conţinut este subsumat sferei noţionale a cărei expresie lingvistică este cuvîntul. În logica simbolică, opoziţia *denotaţie-conotaţie* este legată de definirea semnificaţiei prin extensiune (denotatum) sau prin intensiune (conotatum), adică este oarecum echivalentă cu distincţia stabilită de F r e g e între *semnificaţie* şi *sens*.

În semantica şi stilistica lingvistică actuală sînt însă în circulaţie alte concepţii privind conotaţia ca aspect al conţinutului semnificativ al cuvintelor, concepţii care îşi au punctul de plecare în tezele lui B a l l y prin care a fundamentat stilistica sa lingvistică şi care se rezumă la următoarea formulare : un cuvînt, o structură sintactică etc. pot avea, în ce priveşte sensul, două aspecte distincte : unul strict *intelectual*, cum ar fi *semnificaţia*, deci aspectul *denotativ*, şi altul *afectiv*, în care se vădeşte poziţia *subiectivă*, reacţia emfatică a vorbitorului legată de cuvîntul sau de structura respectivă [39]. Prin urmare, conotaţia ar fi o valoare semantică secundară şi *afectivă* care suplimentează denotaţia unui cuvînt, adăugîndu-i un *plus emoţional*, ceea ce înseamnă că am pune semnul egalităţii între *conotativ* şi *afectiv* şi, în acest caz, introducerea unui termen nou ar fi superfluă.

Pentru L. B l o o m f i e l d, conotaţia are, în primul rînd, caracter social, valorile ei fiind rezultatul experienţei de viaţă a vorbitorului în mediul social în care trăieşte ; există valori conotative specifice elementelor de vocabular arhaic, regional, tehnic, livresc, neologic, vulgar, dar mai ales în zonele cele mai mobile ale lexicului, în formaţiunile idiomatice, interjecţii, onomatopee, în creaţiile hipocoristice etc.

În interpretarea lui I. C o t e a n u, „conotaţia şi denotaţia sînt valori ale semnului, bazate fiecare pe alt raport : denotaţia pe raportul dintre semn şi obiect în genere, conotaţia pe raportul dintre semn şi unele însuşiri ale obiectului, înţelese ca atribute ale acestuia" [40]. Într-un studiu recent, E l e n a S l a v e, sistematizînd părerile privind această problemă, propune cinci tipuri de conotaţii după gradul de generalitate : individuale, de grup restrîns (familie), de grup profesional (deci mai larg), comune întregii comunităţi lingvistice şi conotaţii internaţionale [41].

În sfîrşit, o părere interesantă ni se pare aceea susţinută de E. B u y s s e n s (vezi nota 38), pentru care conotaţia este echivalentă cu o comunicare implicită, neavînd un suport propriu de expresie lingvistică. Astfel, cuvinte ca *ticălos*, *mişel*, *păcătos*, *mizerie*, *canalie*, *chirie*, *impozit* etc. au fiecare cîte o valoare semantică denotativă, aşa cum sînt definite sub *1* la titlurile respective din dicţionar ; dar experienţa de viaţă a fiecărui vorbitor nativ al limbii române îl determină să suplimenteze statutul componenţial denotativ al fiecăruia dintre ele cu cel puţin un sem descriptiv

---

[38] E. B u y s s e n s, *De la connotation ou communication implicite*, în ACIL X, vol. II, Bucarest, 1967, p. 711—714.

[39] cf. I o r d a n, 1975, capitolul *Introducere*; cf. de asemenea, G l e a s o n, 1970, p. 343 ; G u i r a u d, 1968, p. 437—512.

[40] cf. C o t e a n u, 1973, p. 35.

[41] S l a v e, 1974, p. 65—79, dă în rezumat cele mai caracteristice luări de poziţie în privinţa definiţiei conotaţiei şi propune sistematizarea tipologică pe care am reprodus-o schematic.

facultativ care aduce semnificației o valoare în plus și care constituie *conotația*. Cuvîntul *fotoliu* poate semnifica, pe lîngă înțelesul obișnuit *(Mobilă)* + *(Pe care șezi)* + *(Cu spătar)* + *(Cu brațe)* + *(Cu picioare)* + + *(Pentru o persoană)* + *(Din material moale, elastic)*, și + *(Confort)*, ceea ce adaugă constantei semantice denotative conotația virtuală dată de înțelegerea ideii de *confort*. În cazul dat, am spus că semul conotativ este virtual, deoarece nu se actualizează pentru toți vorbitorii și în orice împrejurare : pentru un vînzător de mobilă, un fotoliu este un obiect de vînzare ; pentru cumpărătorul care își procură *primul* fotoliu din gospodăria sa, cuvîntul *fotoliu* implică și semul conotativ + (Confort).

2° Pentru a înțelege mai bine ce înseamnă conotația, este potrivit să presupunem realizarea unui dicționar ideal în care toate cuvintele să fie definite în mod riguros ca semnificații pur denotative, deci la un *grad zero*, care să nu admită nici un sem *virtual*, ci numai pe cele esențiale. Un asemenea dicționar este însă, cel puțin deocamdată, iluzoriu. În *DLRM* (p. 932), sub VIPERĂ, la 1, se spune : Șarpe mic, foarte veninos, cu o pată de culoare închisă în formă de V pe cap și cu o dungă lată, neagră, în zig-zag, pe spate *(Pelias berus)* ; năpîrcă. 2. Fig. Persoană rea, perfidă, veninoasă. Expr. *Pui de viperă* «om rău, femeie rea». Dacă ne referim numai la definiția 1, întîlnim o trăsătură definitorie care presupune semul + *(Veninos)*, fără care descrierea nu ar mai corespunde denotatului cuvîntului *viperă*. Dacă adăugăm la aceasta și desenul alăturat, reprezentînd un șarpe cu capul ridicat și gura căscată, ca în atac, devine clar că granița dintre denotație și conotație este foarte greu de trasat, că există o amalgamare și o migrație bidirecțională între denotație și conotație. Un sem conotativ se poate uza și neutraliza prin variațiile din densitatea experienței lingvistico-practice a vorbitorilor, după cum un sem denotativ se poate încărca cu valori conotative, tot datorită unor variații în densitatea experienței lingvistice a vorbitorilor.

3° Conotația ne interesează însă, în acest capitol, mai ales atunci cînd este *explicită* printr-un suport material în structura semnificantului cuvîntului, cum este cazul reducțiilor și adjoncțiunilor, cu unele derivate din seria *cafeluță, covrigel, băiețoi* etc. ; de asemenea, atît situația semiotică. cît și contextul imediat și chiar mai îndepărtat pot declanșa deplasări în relația *denotație-conotație*.

Concluzia care se impune este că la nivelul lexical al limbii române ne interesează conotațiile cu cel mai ridicat grad de generalitate, care țin de norma limbii, avînd caracter social, precum și relația dialectică dintre denotație și conotație, așa cum am încercat s-o delimităm mai sus. Această relație, care se actualizează diferențiat în diferite clase de cuvinte, va fi obiectul discuției și în unele sectoare ale nivelului gramatical.

5.8. Mărcile semantice

1° Asertiunea noastră repetată, că o reprezentare componențială pur lexicală a sensului cuvîntului prin seme rămîne deschisă, dacă nu este saturată și prin specificarea semelor gramaticale, a avut în vedere faptul că

studiul nivelului lexical al limbii române nu constituie un scop în sine, ci o etapă de lucru în vederea punerii lexicului la dispoziția gramaticii. De pe această poziție de lucru, cele susținute în 5.6. în legătură cu analiza componențială a structurii semantice pot fi simplificate și adaptate scopului final al expunerii. Unitățile elementare ale sensului pot fi numite cu termenul *mărci semantice*, adică sînt seme *distinctive*, după cum sînt *distinctive* trăsăturile care compun *fonemele* în planul expresiei. Prin urmare, vom spune că seme de tipul ± *(Obiect)*, ± *(Acțiune)*, ± *(Animat)* etc. sau ± *(Acțiune)*, ± *(Factitiv)*, ± *(Eventiv)*, sau ± *(Indicativ)*, ± *(Prezent)* etc., sau + *(Verb)*, + *(Nominal)* etc. sînt mărci semantice. Nu există vreo piedică principială ca, atunci cînd considerăm că este necesar, să precizăm prin determinare terminologică dacă este vorba de o marcă semantică lexicală ori de una gramaticală, mai ales într-o limbă cu o structură paradigmatică explicită (cum este româna), în care există o anumită adecvare între planul expresiei și planul conținutului mărcilor gramaticale.

2° Procedînd așa, putem stabili un metalimbaj al categoriilor semantice lexicale și gramaticale, și care, de obicei, se numește *lexiconul gramaticii*, avînd subdiviziuni de tipul *simboluri categoriale lexicale, simboluri categoriale gramaticale, formative lexicale, formative gramaticale, vocabular auxiliar al gramaticii, vocabular terminal* etc. Un asemenea lexicon este evident operant atît pentru o gramatică tradițională a limbii române (ori a altei limbi naturale), cît și pentru gramaticile formale, deoarece, folosind simbolurile sau termenii acestui lexicon, se pot formula regulile de structură, de proiecție, de generare și de transformare etc., după necesitățile scopului urmărit de tipul de gramatică pe care o construim.

Un lexicon terminologic ideal ar trebui să acopere totalitatea mărcilor semantice lexicale și gramaticale, să fie riguros (adică fiecare termen-simbol să corespundă unei mulțimi omogene de elemente) și cît mai economic, să nu admită excepții sau resturi; în același timp, un sistem de mărci semantice trebuie să fie cît mai simplu pentru a putea fi operant.

Din păcate, un asemenea sistem de simboluri nu s-a elaborat încă pentru nici o limbă, și nici pentru limba română. Dacă în privința categoriilor gramaticale reprezentînd un sistem închis, lucrurile sînt (sau pot fi) clare, mărcile semantice lexicale sînt departe de a fi sistematizate într-un lexicon satisfăcător care să mulțumească pe toți specialiștii.

Practica lingvistică dovedește însă că impasul nu este de netrecut, mai ales dacă avem în vedere caracterul nonnecesar al relațiilor dintre mărcile semantice ale unui șir monoton, în sensul că cele de nivel superior devin redundante 100%, nu mai transmit nici un fel de informație și pot fi omise din descriere. De exemplu, dacă cuvîntul textual *elev* este descris prin mărcile semantice + *(Masculin)* + *(Studios)* + *(Tînăr)* + *(Uman)* + *(Animat)* + *(Animal)* + *(Concret)* + *(Nume)*, este evident că mărcile care urmează după nivelul de generalizare *(Uman)*, nu mai transmit nici un fel de informație, adică sînt redundante 100% și pot fi omise din descriere. Pentru a descrie structura semantică a unui nume în contextul verbului *paște*, este suficient să menționăm mărcile *(Bovin)*, sau + *(Cabalin)* etc. și + *(Erbivor)*, deoarece celelalte mărci ale șirului, adică *(Animal)* — *(Uman)* + *(Animat)* + *(Nume)* sînt implicate de + *(Erbivor)* și a le menționa în descriere ar fi o risipă manieristă.

3° Mai multe dificultăți întîmpină încercările de a preciza mărcile semantice inerente sensului cuvintelor care fac parte din clasa verbelor și denotează acțiunea, procesul, existența. În primul rînd, pentru această clasă nu putem preciza o marcă semantică de cea mai mare generalitate, dacă nu folosim și termenul categorial + *(Verb)*, adică simbolul unei categorii gramaticale, deoarece nu s-a descoperit încă un termen semantic lexical potrivit și nici nu vedem cum și de ce l-am mai căuta, dacă am acceptat că distincția dintre *lexical* și *gramatical* nu este absolut necesară și nici operantă. De exemplu, poziția ± *(Acțiune)* nu acoperă verbele care nu implică acțiunea ca proces propriu-zis, cum sînt existențialele *a fi, a se afla,* verbele de necesitate *a trebui, a se cuveni* ș.a.m.d. Totuși, credem că, rafinată și, mai ales, adaptată nevoilor stricte ale gramaticii, schema componențială de mărci propusă de Vasiliu și Golopenția pe baza clasificatorilor ±(V), ±(Acțiune), ± (Factitiv), ± (Eventiv) este interesantă [42]. Ne gîndim însă că ar prezenta interes și opozițiile de mărci ± *(Mobil),* ± *(Existențial),* ± *(Declarativ),* ± *(Modal),* ± *(Aspectual)* etc., adică o serie de mărci categoriale necesare sintaxei verbului în limba română, așa cum se va vedea în capitolul de gramatică. Calea cea mai simplă pentru descrierea cuvintelor din clase ca verbul, prepoziția, conjuncția este de a le incorpora mărcile semantice ale numelui cu care intră în relații sintagmatice și pentru care sistemul semelor distinctive este oarecum precizat.

4° O problemă aparte o constituie în lexicologia și în gramatica românească cuvintele cu sensuri coreferente, care trimit la denotatele altor cuvinte din enunț, cum este cazul cu substitutele și ambreiorii; de asemenea, numele de persoane de tipul *Ion, Maria, Popescu* etc. (adică cele ale căror denotate nu se referă la un obiect unic, deși au funcție de individualizare), care nu au un conținut semantic apelativ, nu se pot prezenta prin mărci semantice lexicale și descrierea lor prin mărcile de funcție gramaticală este singura modalitate de a le supune unui tratament semantic operant.

5° Încheiem acest capitol cu întrebarea dacă partiția *cuvinte concrete* vs *cuvinte abstracte* [43] este sau nu este necesară lexicologiei și gramaticii. O analiză de o deosebită competență a acestui subiect găsim în Slama-Cazacu [44]. Autoarea supune unei analize critice principalele argumente în favoarea acestei clasări întîlnite în orice tratat sau manual de gramatică și ajunge la concluzia că problema cuvintelor concrete și abstracte pare a fi „o falsă problemă“ de lingvistică și că ar aparține mai curînd teoriei cunoașterii sau cel mult psihologiei, datorită următoarelor considerente: oricare cuvînt este abstract — ca proces psihic și prin generalizarea pe care o implică —, dar și concret, prin expresia lui materială; concrete sau abstracte nu sînt, de fapt, cuvintele, ci fenomenele pe care le reprezintă cuvintele, realitatea reprezentată prin noțiune sau cuvînt. În consecință, propune că ar fi mai corect să se folosească formularea mai greoaie, dar mai precisă „cuvinte care reprezintă (sau *denumesc*) obiecte sau fenomene

---

[42] Vasiliu și Golopenția, 1969, p. 107.

[43] v. studiul *Despre „cuvintele concrete“ și cuvintele abstracte*, din vol. *Omagiu Iordan*; articolul este scris însă înainte de apariția gramaticilor transformaționale și generative care au introdus aceste mărci semantice în lexicul terminologic al gramaticii, adică le consideră printre „universaliile lingvistice“.

[44] v. Slama-Cazacu, în *Omagiu Iordan*, p. 805—809.

concrete" şi „cuvinte care *reprezintă* (sau *denumesc*) obiecte sau fenomene abstracte"; echivalarea concretului cu „sensibilul", cu „ceea ce cade sub simţuri", acceptată unanim în lingvistica românească actuală, nu rezistă şi poate fi subiect de cauţiune, deoarece dezvoltarea ştiinţei aduce mereu în sfera perceptibilelor obiecte sau fenomene considerate pînă nu de mult că ar fi abstracţiuni, produse ale minţii omeneşti; lipsa unor criterii unitare de clasare, deoarece sînt vizate numai percepţiile vizuale şi cel mult cele tactice, neglijîndu-se celelalte simţuri de contact intuitiv cu realul. De aici decurg o mulţime de nepotriviri; cuvinte ca *ameţeală, frig*, sînt considerate abstracte, deşi fenomenele corespunzătoare sînt simţite prin receptori ai organelor interne. Chiar şi în acelaşi tratat, cum este *GLR* (v. p. 809) apar inconsecvenţe: *victorie* este considerat concret, iar *forţă* şi *sănătate* sînt apreciate ca abstracte. Toate acestea, după părerea autoarei, pledează împotriva unei clasări rigide şi univoce, cu atît mai mult, cu cît această operaţie se limitează la clasa substantivului, deşi şi adjective ca *acru, fierbinte, neted, umed* etc. pot fi considerate concrete, iar *bucuros, corect, semnificativ, sincer* sau verbe ca *iartă, minte, rabdă* sînt abstracte.

6° Pledoaria aceasta este evident logică şi susţinută cu argumente convingătoare; şi, totuşi, atît lingvistica tradiţională, cît şi cea structuralistă continuă să folosească opoziţia *concret* vs. *abstract* ca pe unul dintre criteriile indispensabile unei descrieri semantice, deşi nu este mai puţin adevărat că există o zonă destul de întinsă a lexicului în care o decizie între cele două mărci este foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de luat. Principalul argument în favoarea folosirii acestei distincţii trebuie căutat — după părerea noastră — chiar în „slăbiciunile ei"; operantă în clasa numelui, distincţia *concret/abstract* acoperă o zonă de peste 50% din lexicul limbii române; criteriul stă şi la baza opoziţiei de număr în clasa numelui şi chiar trecerea unor cuvinte abstracte în categoria concretelor prin marca de număr plural (*hotărîre — hotărîri, decizie — decizii* etc.) devine de-ajuns de interesantă şi cu multe consecinţe de ordin lexical, gramatical şi stilistic pentru a justifica utilitatea distincţiei. De aceea credem că o atitudine de respingere a ei, cu toate argumentele care o susţin, trebuie privită cu prudenţă, mai ales dacă folosirea distincţiei — deşi uneori lipsită de rigoarea necesară — este utilă pentru gramatică.

5.9. Monosemie şi polisemie în lexicul românesc

1° Discutînd despre semnificaţie şi sens, am pus problema ca şi cum un cuvînt ar avea acelaşi sens în mod riguros pentru toţi membrii colectivităţii lingvistice şi în toate contextele folosirii lui, dar lucrurile nu stau decît în parte aşa; o analiză semantică oricît de elementară ne duce la concluzia că, pe lîngă cuvinte care au un sens totdeauna precis, deci riguros, există numeroase cuvinte nonriguroase, al căror sens este vag; astfel, alături de cuvinte ca *apartament, benzină, brad, calorifer, erizipel, locomotivă, sfeclă, telefon, tractor* etc., care au un cîmp de utilizare limitat, există cuvinte şi expresii ca *amărui, linişor, dulceag, încet, mare, micuţ, tare, uşor* ş.a., al căror cîmp de întrebuinţare nu poate fi precizat în mod riguros.

Din acest punct de vedere, putem grupa cuvintele în *riguroase* şi *nonriguroase*, dar clasificarea nu este operantă pentru lingvistică, decît dacă

ținem seamă de faptul că lipsa de rigoare este condiționată de raportarea cuvîntului la o mulțime de obiecte din cîmpul de referință, la procesul enunțat sau la mesaj, deci este absolut necesară pentru eficiența comunicativă a limbii, pentru economicitatea ei.

2° Mai interesant pentru lingvistică — în special pentru lexicologie — este faptul că, de obicei, la majoritatea cuvintelor, sensul nu este univoc, ci, în dependență de context, prezintă variații care se îndepărtează mai mult sau mai puțin de accepția lui generală ; mai mult, nu numai contextul imediat, dar și așa-numitul *univers al vorbirii* actualizează una sau alta dintre nuanțele sau variantele sensului general al unui cuvînt. Bineînțeles că există cuvinte care în orice context apar cu aceeași semnificație, adică sînt *monosemantice*; așa e cazul cu termenii științifici de tipul *argon, bitum, calorifer, camfor, elice, fenol, heliu* etc. Cuvintele monosemantice au, deci, o potență de proliferare semantică redusă la zero sau foarte redusă, adică nu au capacitatea virtuală de a dezvolta și alte mărci semantice denotative ori conotative, nu sînt dominate de context din acest punct de vedere. Monosemantismul este tendința firească a limbajului oricărei științe, și așa trebuie să fie și metalimbajul. Dar majoritatea cuvintelor sînt *polisemantice*, adică același semn lingvistic are mai multe varietăți și/sau variante de sens care ies în prim-plan în dependență de caracterul „universului vorbirii" și, mai ales, de contextul concret.

Din acest punct de vedere se vorbește de un *sens fundamental* și de *sens* sau *sensuri virtuale* sau *secundare*, de *sens general* și de *sens uzual*, *sens propriu* și *figurat*, de cuvinte *omonime*, *sinonime*, *antonime* și *paronime*. Cuvinte ca *birou, capră, masă, merge, ochi, ramură* etc. pot fi folosite nu numai cu sensul lor constant și unanim acceptat (indiferent de context), dar și cu sensuri înrudite sau total diferite. Aceasta înseamnă că același semnificant acoperă semnificate înrudite, diferite sau opuse, și, pe de altă parte, că același semnificat se poate realiza în semnificante diferite.

3° Polisemia este unirea mai multor sensuri în același semnificant, fenomen pe care unii lingviști îl consideră o urmare a neconcordanței, a disproporției dintre numărul relativ redus al cuvintelor față de dezvoltarea cunoașterii umane, care-și caută expresie în vorbire[45]; polisemia capătă viață în vorbire; un cuvînt scos din mesaj își pierde viața polisemantică, rămîne invariantă semantică. Considerăm însă că un cuvînt polisemantic (în opoziție cu cele monosemantice) se definește prin potența de proliferare semantică, adică virtual are posibilitatea ca în anumite contexte să se definească și prin alte mărci semantice decît cele care îi definesc semnificația constantă. Un bun exemplu de polisemie este cuvîntul *birou* (fr. *bureau*), care la început însemna o *stofă groasă*, apoi *mobila* acoperită cu această stofă, apoi o *mobilă anumită* folosită pentru scris, apoi *încăperea* cu asemenea mobilă, apoi *persoanele* care lucrează într-un birou, apoi *grupul de persoane* care conduce un organ, o asociație, o societate. În afară de sensul inițial care s-a pierdut, toate celelalte au rămas virtuale în limbă. Mișcarea transformărilor semantice nu este rectilinie, ci se produce în toate direcțiile în jurul sensului principal, și fiecare dintre sensurile secundare devine, la rîndul lui, un centru nou de iradiații semantice, cum spune J. Vendryes. Oricît de numeroase sînt modurile de a folosi un cuvînt,

[45] cf. Casares, 1958, p. 70.

există totdeauna un sens fundamental preponderent care fixează hotărît sensul propriu al cuvîntului, așa cum este înregistrat în dicționar; dacă avem două sau mai multe utilizări preponderente și ireductibile, înseamnă că polisemia s-a desființat și avem cuvinte diferite.

4° Polisemia cuvintelor, distincția dintre o semnificație fundamentală și una uzuală, o semnificație secundară și una ocazională este o problemă de context semantic. Variantele de sens ale unui cuvînt (sau sensurile lui diferite) depind de introducerea lui în contexte semantice noi specifice; în contextul „[am pîrlit] *porcul*“, cuvîntul *pîrlit* este folosit cu sensul lui fundamental = *a arde ușor, la suprafață, părul porcului*; în contextul „*dumneata nu trebuia să te fi însurat, dacă te știai* [pîrlit], *să iei pe Acrivița, fata lui Hagi Cănuță care n-a fost învățată la casa părintească să-și mănînce de sub unghie* !“, cuvîntul *pîrlit* este folosit cu un sens secundar, înrudit cu sensul fundamental: *sărac, necăjit, amărît de sărăcie*; această variantă se actualizează prin angajarea cuvîntului *pîrlit* într-o poziție structurală în care nu este ocurent în mod obișnuit, adică nu este marcat cu + *(Animal)* + *(Porcin)*, ci cu + *(Uman)*, ceea ce determină deplasarea sensului (pîrlit) din domeniul unei denotații fizice în domeniul unei conotații sociale. Observăm că și cuvintele (să) *iei, învățată* sînt folosite ca variante ale sensurilor lor fundamentale, ceea ce înseamnă că acest context semantic pune în valoare polisemia cuvintelor *pîrlit*, (să) *iei, învățată*, marcate cu seme conotative. (*Să iei* se actualizează ca atare din sintagma redusă *să iei* [în căsătorie]).

Contextul semantic este elementul determinant al creării echivocului, adică un cuvînt polisemantic este folosit într-un context semantic anume căutat și construit în așa fel, încît să actualizeze concomitent toate sau mai multe variante de sens ale unui cuvînt, să deschidă posibilitatea realizării simultane a sensului fundamental și a sensurilor secundare.

5.10. Sensul fundamental, principal și sensurile secundare ale cuvintelor

1° Precizăm de la început că discuția noastră se referă exclusiv la sensul lexical; un cuvînt poate fi actualizat în diferite forme gramaticale prin care se realizează raporturile gramaticale în enunț; *lucrez*, pe lîngă sensul lexical, are și sensuri gramaticale (pers. I, prezent, indicativ, activ), fiind marcat cu morfemele-grameme corespunzătoare; alte sensuri gramaticale au formele *lucrează, voi lucra, am lucrat, lucrînd, se lucra*. Dar toate acestea nu sînt opoziții lexicale, ci morfologice și nu duc la divizarea sensului lexical, deoarece mărcile semantice lexicale rămîn aceleași. Chiar cînd este vorba de forme total diferite, unitatea semantică lexicală se păstrează și vorbim de *alolexemele* aceluiași cuvînt: *iau, lua, ia, luăm; sînt, eram, fui, vor fi; el, îi, lui*. Formele gramaticale ale unui cuvînt nu schimbă sensul de bază, ci se încorporează în cuvîntul respectiv ca variante condiționate gramatical ale aceluiași cuvînt.

2° Datorită polisemiei, un cuvînt are un *sens fundamental, principal sau de bază*, adică semnificația constantă și dominantă a cîmpului polisemantic. Sensul fundamental poate fi egal cu semnificația independentă de context, dar și cu sensul în vorbirea curentă, fiind generalizat în conștiința

vorbitorilor, care-i dau aceeași accepție. Sensul fundamental este, în general, stabil: *gură* = „cavitate din partea anterioară și inferioară a capului omenesc"; *guler* = „parte a unor obiecte de îmbrăcăminte, croită separat, care acoperă gîtul sau care termină o haină la gît"; *bazin* = „rezervor de apă construit din piatră, ciment etc., avînd diferite întrebuințări" (cf. *CADE*).

3° Sensurile secundare sînt varietăți sau variante ale sensului fundamental și se subordonează acestuia; sensul fundamental poate acoperi, printr-o caracteristică a lui, reprezentările noi; în cele mai multe cazuri, sensurile secundare sînt conotative. Este posibil ca un sens secundar să constituie, pentru mulți vorbitori, sensul fundamental, adică cel fundamental propriu-zis să nu le fie cunoscut, situație întîlnită în graiuri sau în ramificațiile sociale ale limbii.

Cuvintele pe care le-am notat mai sus au și sensuri secundare. Astfel, *gură* poate însemna *opinie* (gura lumii), *sărut* (dă-mi o gură) etc.; toate aceste sensuri sînt însă legate și subordonate sensului fundamental. Verbul *a face* are un mare potențial polisemic putînd însemna *a realiza, a naște, a construi, a alcătui* etc.; toate acestea au marca generală factitivă *(A crea prin muncă, efort)*; *cuib* are sensul fundamental *culcuș* al păsărilor, dar are și sensuri secundare: *loc de refugiu, locuință, mușuroi* (în care se găsesc tuberculi) etc.; în toate este prezentă marca generală a sensului principal.

De obicei, cuvintele vechi sînt cele mai bogate în sensuri, iar poziția unui cuvînt în vocabular este cu atît mai trainică, cu cît are o mai mare bogăție semantică.

4° Am văzut că sensurile secundare, particulare și ocazionale se realizează numai în context semantic. Cuvîntul *picătură* are sensul fundamental {strop de lichid}, iar la plural, în contextul *a lua picături*, are sensul {doctorie luată sub formă de picături}. Cuvîntul *acțiune* are diferite sensuri, după cum este folosit în gramatică, literatură, justiție, armată, în finanțe. Relațiile dintre sensul fundamental și cele secundare fac parte din conținutul unui cuvînt și alcătuiesc un sistem mobil, care se poate schimba în d i a c r o n i e. Astfel, *a munci* a avut sensul fundamental {a chinui}, iar secundar, figurat, {a lucra}; cu timpul, al doilea sens a devenit fundamental.

5.11. Sens și context

1° În legătură cu monosemia și polisemia cuvintelor în limba română, ne-am întîlnit de mai multe ori cu termenii *context* (cu determinantul *semantic*), *universul vorbirii* și *cîmp semantic*, dar n-am precizat decît provizoriu semnificațiile cu care le folosim, și este cazul să facem acest lucru acum. Aceste precizări se impun cu atît mai mult, cu cît cuvîntul *context* este foarte frecvent folosit în româna literară curentă, ceea ce poate duce la ambiguități, deoarece, deși se consideră determinant pentru înlăturarea confuziilor, el însuși este un cuvînt polisemantic.

În general, constituie *contextul* cuvîntului (și al vorbirii) orice aspect al realității care îl înconjoară ca prezență fizică, stocaj de cunoștințe ale

vorbitorilor și ca activitate. Privit în felul acesta, contextul poate fi *idiomatic*, *verbal* și *extraverbal*[46].

2° *Contextul idiomatic* al unui cuvînt românesc este însăși limba română ca fond al actualizării cuvîntului în acte de vorbire, în care se manifestă concret o parte a limbii constituind idiolectul, sau totalitatea competențelor lingvistice ale vorbitorilor, pentru că orice cuvînt realizat în enunț semnifică în sisteme complexe de opoziții și asociații formale și semantice cu alte cuvinte, de care este legat prin mii de fire ca element component al unui sistem și coocurent într-o structură.

Pentru vorbitorii bilingvi, contextul idiomatic poate fi nu numai limba națională, ci și cea de a doua limbă al cărei sistem îl stăpînesc.[47] De asemenea, pe lîngă contextul idiomatic general, fiecare cuvînt semnifică și într-un context semantic mai redus, care constituie *cîmpul lui semantic* sau *axa lui semantică*; astfel, orice nume de culoare — *roșu*, *portocaliu*, *galben*, *verde* etc. — semnifică în relație cu celelalte nume ale seriei care constituie axa semantică cromatică a limbii române; orice nume de vegetație arborescentă semnifică în cîmpul semantic definit prin nucleele *copac* — *lemn* — *pădure* etc.

3° *Contextul verbal* sau *sintagmatic imediat* sau *mediat*, *anterior* sau *posterior* determină sau deschide potențialul semantic al fiecăreia dintre părțile lui componente și este tipul de context în accepția uzuală a acestui termen. În sintagmele *casa lui Ion* și *casa de cultură*, secvențele *lui Ion* și *de cultură* constituie contextele semantice verbale *imediate* și *posterioare* care actualizează cele două variante de sens ale cuvîntului *casă*: {clădire-locuință} și {clădire-instituție}; în sintagmele *acoperiș de casă* și *om de casă*, secvențele *acoperiș de* și *om de* constituie contextele semantice verbale *imediate* și *anterioare*, care actualizează alte două variante de sens ale cuvîntului *casă*; cea de a doua sintagmă, *om de casă*, este un context ambiguu pentru sensurile ambilor termeni aflați în relație imediată, și numai un context mai îndepărtat anterior sau posterior poate decide dacă *om* este folosit cu varianta de sens {gospodar}, {care ține la casă, la familie}, ori cu una dintre variantele {prieten (al familiei), credincios, atașat, în serviciul ...} și dacă cuvîntul *casă* înseamnă {gospodărie, familie, colectiv familial} etc. Contextul verbal este distribuția definitorie pentru poziția structurală în care se realizează variantele condiționate ale sensului.

4° *Contextul extraverbal* sau *extralingvistic* cuprinde toate circumstanțele extralingvistice direct observabile sau care constituie densitatea experienței de cunoaștere a vorbitorilor. Contextul extraverbal poate fi de factură *fizică*, *empirică*, *naturală*, *practică*, *istorică*, *culturală*, *ideologică* etc. și este posibil să se detalieze o seamă de ramificații pentru fiecare dintre aceste subtipuri.

(a) *Contextul fizic* este constituit de aspectele realității care se află la vederea colocutorilor ori sînt implicate de modul de manifestare a cuvîntului textual. Referințele la contextul fizic constituie un auxiliar important

---

[46] cf. Coseriu, 1969, p. 313—318 (în studiul *Determinación y entorno*, de la care am luat cea mai mare parte a problematicii privind contextul și tipologia lui).

[47] Referindu-se la contextul idiomatic al plurilingvilor, Coseriu, *op. cit.*, p. 314, observă că un vorbitor care vorbește numai româna va folosi fără scrupule verbul *a dezmierda*, care, pentru un cunoscător și al altor limbi romanice și al latinei, poate evoca prin etimologie sensuri secundare disforice, afectînd grav sensul obișnuit.

în actualizarea semantică a cuvintelor-economizatori, a ambreiorilor și a unora dintre substitute. De exemplu, identificarea semantică a cuvintelor care, pe lîngă o constantă semantică, au și variații de sens în funcție de situația în care sînt folosite, se obține și prin procesul deictic de identificare a obiectelor lor de referință: sensul pronumelor *tu*, *el*, *ea* presupune și o identificare a persoanei fizice a destinatarului *tu* sau a persoanei concrete denotate de *el*, *ea*; substitutele-ambreiori *acesta*, *acela* pot fi identificate semantic și prin funcția deictică a particulei *-a* (pe lîngă determinarea lor în contextul verbal în care apar), dar și printr-o referință directă la obiecte concrete ale realității, dintre care *acesta* este inclus în spațiul fizic evocat, iar *acela* se află în afara acestui spațiu. Tot așa este situația adverbialelor *aici* și *acolo*, *dincoace-dincolo* etc., pentru a căror precizare semantică se folosesc adesea și gesturile de arătare *(indicatio ad oculos)* corespunzătoare (cu mîna, cu capul, cu ochii).

(b) *Contextul empiric* este totalitatea aspectelor obiective cunoscute de către colocutorii aflați într-un spațiu și un moment determinate, dar care nu cad în raza vederii colocutorilor.

(c) Totalitatea contextelor empirice posibile cunoscute de colocutori formează *contextul natural* sau *nivelul empiric* în care se poate actualiza sensul cuvintelor. Prin mijlocirea contextului empiric s-au individualizat ca nume unice, semnificînd obiecte unice pentru toți vorbitorii români, cuvinte ca *cerul*, *lumea*, *luna*, *pămîntul*, *soarele*, apoi nume proprii cum sînt *Napoleon*, *Socrate* etc.

(d) *Contextul practic sau ocazional* este conjunctura particulară obiectivă și subiectivă în care este actualizat cuvîntul (cf. *supra*, discuția privitoare la *echivoc*).

(e) *Contextul istoric* poate îngloba circumstanțe istorice mai limitate, cunoscute de vorbitori (biografia unei persoane, istoria unei familii, monografia unui sat etc.), sau circumstanțe istorice mai cuprinzătoare, referitoare la întregul popor sau la întreaga umanitate.

(f) Contextul istoric este strîns legat de cel *cultural*, care implică totalitatea tradițiilor culturale ale comunității lingvistice românești, înțelegînd prin aceasta atît cultura materială, cît și pe cea spirituală. Expresii idiomatice ca *a depăna vorbe*, *vorbe de clacă*, *a urzi ceva*, *a descoase (pe careva)* etc. pun în evidență determinarea actualizării semantice specifice a cuvintelor *depăna*, *vorbe*, *urzi*, *descoase* etc. Tot în contextul cultural se poate înțelege polisemantismul unor cuvinte ca *a colinda*, *poveste*, *mană*, *sfînt* etc.

(g) *Contextul ideologic* poate înnobila sau poate degrada sensul, în dependență de orientarea ideologică dominantă în viața spirituală a vorbitorilor. Cuvinte ca *proletar*, *burghez*, *capitalism*, *comunism*, *credință* etc., pe lîngă sensul lor fundamental, au și sensuri secundare conotative cu care sînt folosite în dependență de contextul ideologic al vorbitorilor.

5° Am folosit expresia terminologică *universul vorbirii* prin care se poate înțelege un sistem semnificativ universal, unde se încadrează un cuvînt sau un enunț și care poate fi identificat cu domeniile de referință ale bucuriei, tristeții, iubirii, literaturii, științelor, mitologiei etc. Fiecare dintre aceste fonduri generale tematice poate fi implicat în diferite tipuri și subtipuri de contexte, ceea ce ne arată dimensiunile extrem de complicatelor relații și corelații lingvistice care acționează asupra sensului, determinînd

mobilitatea și polisemia cuvintelor. Menționăm că ceea ce am spus despre cuvînt în legătură cu contextul este valabil și pentru combinațiile de cuvinte, pentru diferitele tipuri de enunțuri.

6° Al treilea termen folosit în legătură cu sensul este *cîmpul semantic*, ansamblu al tuturor semnificațiilor care rezultă dintr-un număr limitat de mărci semantice, avînd un nucleu comun, așa cum a reieșit din analiza componențială a denotatelor obiectelor *mobile pe care șezi*, *gradele de rudenie* etc. Teoria cîmpului semantic, așa cum a fost formulată de Jost Trier (ideea este însă mai veche și o găsim în germene și în scrierile lui Humboldt, apoi la G. Ipsen ș.a.), a fost îndreptată, în primul rînd, împotriva cercetării izolate în semantica lingvistică și a urmărit elaborarea metodelor structurale de studiere a vocabularului. Potrivit concepțiilor lui Trier, lexicul unei limbi date reprezintă cel mai vast cîmp semantic, un mozaic unde se întretaie contingent cîmpuri semantice din ce în ce mai reduse ca arie de cuprindere, fără goluri ori suprapuneri. Orice cuvînt intră prin conținutul lui într-un cîmp semantic în care funcționează relații mutuale precise pe baza înrudirii ori apropierii semantice și fără implicarea apropierii motivate în planul expresiei. Ceea ce atrage însă atenția în mod deosebit în această teză este că frontiera de extensiune a sensului fiecărui cuvînt se poate deplasa, iar cauza acestei deplasări trebuie căutată în schimbările intervenite în concepția vorbitorilor asupra lumii, adică arealul semantic constituie un tablou al lumii și o ierarhie de valori în limba dată. De aici pînă la ideea hegeliană a „spiritului poporului" nu este decît un singur pas, și cealaltă față a acestei teorii apare în forma concepției că omul nu trăiește numai în lumea realității materiale și sociale, ci și în lumea limbii sale materne ori pe care o vorbește fluent (despre care am discutat cu altă ocazie). Interesantă prin obiectivele metodologice privind sistematica lexicului, teoria cîmpului, care a dominat timp de două decenii semantica germană, a constituit și constituie obiectul unei critici justificate chiar din partea unor lingviști germani.

Mult mai realistă și instructivă ni se pare teza lui P. Guiraud asupra posibilității de a se delimita în vocabular *cîmpuri morfosemantice*, care să fie modele paralele și neizomorfe de articulații semice corespondente unor matrice de variații fonologice. Studiind un corpus de cca 400 de sememe, Guiraud a stabilit cîmpul semantic acoperit de rădăcina pe bază consonantică /t—k/ (variațiile fonologice între limitele *compact-difuz-acut*) care caracterizează, în lexicul limbii franceze, sensul nuclear *frapper* [48].

Dacă la nivelul lexicului considerat în totalitate este greu să ne imaginăm un *cîmp semantic* continuu, deoarece nu vedem cum s-ar putea lega între ele zone semantice ca *rațiune* și *încălțăminte* sau *corpuri extraterestre*,

---

[48] Studiul lui P. Guiraud a apărut în „*Bulletin de la Société de Linguistique*", t. LVII, fasc. 7 (*apud* Greimas, 1966, p. 61—65). Varietățile de „sens" care acoperă rădăcina nucleară semantică *frapper* se pot grupa în două categorii distincte: 1. cele legate de variațiile formantului: variațiilor vocalice ale matricei în */t-i-k/* vs */t-o-k/* vs */t-a-k/* le corespund variațiile semice ale bătăii (loviturii) *petit* vs *gros* vs *plat*; inserțiunea consonantică */-r-/* în matricea fonologică aduce corespondente noi articulației semice în planul conținutului: */t-r-i-k/* vs */t-r-o-k/* vs */t-r-a-k/* și adaugă modelului semul suplimentar „frecventativ"; 2. modelul semantic comportă și articulații semice independente de variațiile matricei fonologice, deoarece *protosemantismul* (cum îl numește Guiraud) acoperă atît verbele, cît și substantivele de tipul *frapper* și de tipul *coup*.

aplicată la zone limitate și admițînd atît relațiile de apropiere în planul structurii formale materiale, cît și relațiile semantice, ideea cîmpului semantic poate fi aplicată cu folos în cercetarea unor zone semantice limitate la o bază nucleară comună mai multor cuvinte, așa cum reiese din cercetările lui Guiraud.

7° În sfîrșit, am mai folosit termenul *axă semantică* prin care înțelegem marca unei articulații semnificative opozitive, ca în *alb* vs *negru* (culoare) *mare* vs *mic* (dimensionalitate), *lung* vs *lat* (perspectivitate) etc.

Folosirea acestui aparat terminologic critic ne va permite să înțelegem mai clar problemele complexe ale mobilității semantice a cuvintelor.

5.12. Variațiile sensului de la propriu la figurat

1° Variațiile sensului unui cuvînt se pot clasa în trei tipuri principale, așa cum le identifică, de exemplu, J. Vendryes[49]: a) *îngustarea sensului*, adică trecerea de la cel *general* la unul *particular (steag = unitate militară* și *drapel)*[50]; b) *lărgirea sensului*, adică dezvoltarea de la un sens *particular* la unul *general (birou = mobilă = încăpere = colectiv de conducere)*; c) *transferul de sens* determinat de vecinătatea desemnatelor, adică sensul cuvîntului se transferă de la *ceea ce conține* la *ceea ce este conținut*, de la *cauză* la *efect* (și invers etc.); transferul de sens ia aspect de metaforă, sinecdocă, metonomie, catahreză, antonomasă etc.: *mișel = sărac, sărman* și apoi *ticălos, netrebnic; prost = simplu* și apoi *nepriceput, lipsit de inteligență)*.

Fenomenul transferului semnificației unui cuvînt ne conduce la aspectul opoziției *sens propriu* vs *sens figurat*, în care prin *sens propriu* înțelegem sensul *uzului comun* denotativ și unanim acceptat (care aparține cuvîntului în mod obișnuit), iar prin *sens figurat* înțelegem sensul secundar, ocazional, obținut pe baza unei prealabile comparații, prin situarea cuvîntului într-un context lingvistic ori situațional care provoacă schimbări în structura componențială, reduceri, adaosuri și substituiri de seme.

Pe baza asemănării, unele fenomene pot fi apropiate de altele printr-o anumită trăsătură semică generală; folosirea unui cuvînt pentru denotarea altei realități pe baza unei apropieri duce la întrebuințarea lui figurată, adică marcată conotativ, iar sensul nou al cuvîntului este numit *sens figurat*. Astfel, *a zbura* are ca mărci semantice specifice *(Plutire) + (Deplasare) + (În aer)*; din această articulare s-a reținut marca *(Deplasare)* care se face cu o anumită iuțeală; această marcă se introduce prin asemănare în articularea altor sensuri și se spune *săgeata zboară, îmi zboară gîndul, timpul zboară*. Noile sensuri ale cuvîntului *zboară* sînt figurate. Menționăm însă că, în toate aceste cazuri, se produce și o modificare în structura semică a cuvintelor *săgeata, gîndul, timpul*, în componența cărora marca — *(Ani-*

---

[49] cf. Vendryes, *op. cit.*, p. 191.

[50] E. P. Kurylowicz, *Заметки о значении слова*, în *Вопросы языкознания*, Moscova, 1955, nr. 3, combate ideea identificării unui *sens general*, pe care îl consideră o abstracție, și propune să se vorbească despre un *sens principal* (nedeterminat) și *sensuri particulare*, adică nuanțe sau variante pe care contextul le adaugă sensului principal sau le deduce din acesta.

mat) comută cu + *(Animat)*, pentru asigurarea relației de interdependență structurală și semantică a celor doi termeni. Multe dintre sensurile secundare ale cuvintelor au fost la origine figurate, au avut valori conotative, dar prin uzaj și-au pierdut această putere, au rămas cu mărci denotative și au intrat în limbajul comun *(coastă = panta dealului, braț = ramificație a unui rîu, guler = spuma unui pahar cu bere)*.

Deosebirea dintre sensul secundar și cel figurat nu este tranșantă și, în multe cazuri, nu putem decide în ce domeniu ne aflăm; putem, totuși, preciza că, în timp ce sensul propriu este organic echivalent cu semnificația, la sensul figurat această echivalență slăbește.

Cuvîntul *ramură* are sensul propriu de *ramificație a unei tulpini de copac;* cuvîntul are și sensuri secundare: *ramificații ale coarnelor* unor animale, *diviziune* a unui curs de apă, a unui masiv muntos, *diviziune* a unei artere, a unui nerv etc. Dacă raporturile analogice dintre sensul propriu și cel atribuit în mod figurativ nu sînt posibile, colocutorul nu le poate înțelege, nu poate grefa mărcile semantice conotative în ansamblul celor denotative. De exemplu, talentul unui poet se vădește în realizarea unor sensuri figurate neobișnuite, dar posibile, prin scoaterea în evidență a unor raporturi care scapă observației obișnuite, care se înscriu însă în „aceeași lungime de undă", cum spune Sextil Pușcariu[51]. Imaginația poetului ne conduce la stabilirea unor raporturi mediate între sensuri; sensurile figurate, deși pornesc de la potența generalizatoare a cuvîntului, au capacitatea de a concretiza. Din domeniul folosirii unice, ocazionale, sensul figurat al cuvintelor trece în vorbirea uzuală. În vorbirea obișnuită, se folosesc expresii ca *mîinile i-s sloi, are bujori în obraji, mămăligă* (om moale), *gogoși* (minciuni), *ghiveci* (amestec, confuzie), te fac *pilaf*, a mîncat *papara* etc.

Chiar și termenii tehnici pot fi folosiți cu sens figurat, dacă îi deplasăm în alt cîmp semantic: *microbul* fotbalului, *bisturiul* criticii, *rebuturi* în educație.

Sensurile figurate măresc expresivitatea cuvîntului prin mărcile conotative și majoritatea tropilor se bazează pe această potență. Sensurile figurate ale unor sinonime pot intra și ele în serii sinonimice, fenomen numit *derivație sinonimică*. Cuvintele *a arde, a frige, a prăji* sînt sinonime; folosirea figurată a cuvîntului *a arde* în expresia *m-am ars = am pățit-o*, face ca și celelalte sinonime să cunoască această întrebuințare; *m-am fript, m-am prăjit*.

2° Întrucît marea majoritate a realizărilor figurate ale sensului aparțin nivelului stilistic al limbii, prezentăm în continuare, foarte pe scurt, cele mai obișnuite procedee de mutații semantice ale căror rezultate aparțin în măsură mai mare sau mai mică uzului comun.

(1) *Sinecdoca* și *antonomasa* sînt transferuri de sens *generalizante* sau *particularizante*, dacă se realizează prin suprimarea parțială ori prin adaos de seme, ceea ce permite să se folosească *particularul* pentru *general*, denumirea *părții* pentru denumirea *întregului*, denumirea a ceea ce este *puțin* pentru *mult*, a *speciei* pentru *gen*, a *abstractului* pentru *concret* etc., cu alte cuvinte, în esența ei, sinecdoca se realizează prin denumirea unei mulțimi prin una dintre unitățile componente sau invers. Așa este cazul tuturor

---

[51] cf. Sextil Pușcariu, *Limba română*, 1975, p. 109.

enunţurilor nonpropoziţionale care se folosesc drept titluri ale unor texte descriptive: *Oaia, Bradul, Porcul, Ursul, Omul* etc., adică *oaia* pentru specia (mulţimea) *ovine, porcul* pentru specia (mulţimea) *porcine, bradul* pentru mulţimea *conifere, ursul* pentru totalitatea *urşilor* ş.a.m.d. În gramatică, sinecdoca generalizantă se realizează ori de cîte ori folosim singularul pentru plural, denumirea *clasei* prin denumirea *unei unităţi* a clasei: *substantivul, verbul, numeralul, adjectivul, propoziţia* etc.

Antonomasa poate fi considerată o variantă de sinecdocă, dacă pentru a desemna o persoană se foloseşte un nume comun, ori dacă pentru a desemna un obiect ori o calitate se foloseşte un nume propriu. Astfel, se spune *este un cicero*, un *hercule*, un *pigmeu*, un *epigon*. În toate aceste cazuri, transferul semantic se obţine prin suprimarea parţială a unor seme; de exemplu, spunem *x este un hercule*, în raport cu totalitatea celor puternici, *un pigmeu*, în raport cu totalitatea celor mici (sufleteşte).

Sinecdoca şi antonomasa particularizante se realizează prin adaos de seme: astfel se spune **România** *se află pe locul I*, pentru *echipa reprezentativă a României* într-o competiţie oarecare; *o pînză (în depărtare)*, pentru *un vas cu pînze* deci *pînză* + *nava* cu pînze.

Dacă socotim că aspectul concret al lexicului se identifică în clasa substantivului, iar abstractul, în clasa adjectivului, atunci în formulările *albastrul cerului, răceala vremii, albeaţa obrajilor, asprimea măsurilor*, termenii derivaţi din adjective sînt mai concreţi decît adjectivele şi decît substantivele folosite în sintagmele date, deci se realizează cîte o sinecdocă particularizantă prin adaos de seme: *(cerul) albastru* + (Nominalizare) ⇒ *albastrul cerului; (măsuri) aspre* + (Nominalizare) ⇒ *asprimea măsurilor* etc.

Tot aici se încadrează şi infinitivul numit *lung*, rezultat al unei transformări de nominalizare *(strugurii se coc ⇒ coacerea strugurilor; frunzele cad ⇒ căderea frunzelor)* sau folosirea denumirii instituţiei, a organului etc., în locul numelui persoanei care deţine o funcţie în organ: *măsurile luate de* **rectorat, decanat** etc.; *x s-a adresat* **consiliului** *popular*, **justiţiei, comitetului** etc.

(2) *Metonimia* constă în schimbarea numelui unui obiect ori al unui fenomen, condiţionată de existenţa unui anumit raport între obiectele desemnate de cuvintele între care are loc această schimbare: *a bea un pahar* pentru a bea *băutura, lichidul, vinul, alcoolul* din pahar. Raporturile cele mai obişnuite care stau la baza metonimiei sînt: *cauză* pentru *efect* sau *efect* pentru *cauză, localitatea* sau *locul de producţie* pentru *produsul specific; materia* prin *produs* sau *produsul* prin *materie; conţinătorul, recipientul, vasul, sala* etc. pentru *conţinutul specific* acelui conţinător; *obiectul* pentru *persoană* sau *persoana* pentru *obiect*.

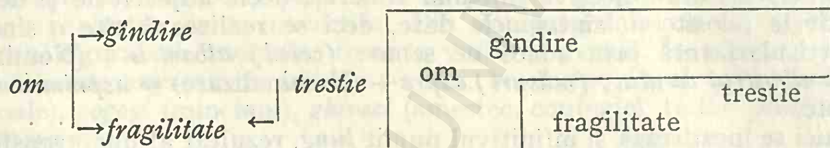
Specificul realizării metonimiei este o mutaţie semică mai complexă, constînd atît din suprimare, cît şi din adaos de seme, căci altfel metonimia s-ar confunda cu sinecdoca şi cu metafora. Cei doi termeni care se substituie într-o realizare metonimică aparţin amîndoi la o totalitate materială sau conceptuală ori sînt incluşi într-un ansamblu de seme, în care termenul de plecare A şi cel de sosire B sînt legaţi mediat prin seme conotative. De exemplu, în enunţul *Deschide Eminescu la pagina 46*, prin care un profesor propune elevului său analiza unei poezii din volumul *Poezii* al acestui poet, ne aflăm în faţa unei metonimii exprimînd relaţia *numele*

autorului pentru *numele operei* lui. Termenul de plecare A, volumul *Poezii* (de M. Eminescu), și termenul de sosire B, *Eminescu* aparțin unei totalități spațio-temporale de termeni intermediari, cum ar fi viața și creația marelui poet român, epoca lui etc. În această totalitate distributivă de tipul, de exemplu, *Eminescu* = *poet* + *român* + *poezii* + *Poezii* + *articole* politice, + *scrieri în proză* +... nici unul dintre termenii implicați nu este poetul (Mihai) *Eminescu*, semele fiind inegal distribuite în părțile date; în această totalitate, *Eminescu* și cartea lui *Poezii* sînt contigue.

Iată cîteva exemple de metonimii: cauza pentru efect: *x are* **un nas fin**; *Ion are un* **pumn de fier**; efectul pentru cauză: *ești prima mea* **bucurie** *și ultimul meu* **regret**; numele locului pentru numele produsului: *am cumpărat un* **odobești** *foarte bun*; recipientul pentru conținut: *dă-ne* **o baterie**; *mai pune un* **braț**; **Rapidul** *a egalat în ultimul minut; toată* **clasa** *s-a ridicat în picioare*; simbolul pentru ceea ce simbolizează: *și-a pierdut* **capul**.

(3) Spre deosebire de *metonimie*, care consistă dintr-o suprimare și un adaos complete, *metafora* consistă dintr-o suprimare și un adaos, parțiale, în folosirea unui termen concret pentru unul abstract, cu suprimarea conectivului comparativ: *omul nu este decît* **o trestie**, *cea mai fragilă din natură, dar* **o trestie** *gînditoare.*

Această relație semantică se poate reprezenta în felul următor:

Cei doi termeni ai relației metaforice au o zonă de intersecție prin semul *fragilitate*, singurul element comun și real al identității pe baza căruia se afirmă identitatea celor doi termeni în întregime.

Metafora este rezultatul unor comparații, dar nu *metalogice*, care sînt adevărate, deci nu realizează sensuri figurate; de exemplu *x este bogat ca un Cresus* sau *ca Rotschild*, deși sînt comparații, nu sînt metafore; dacă suprimăm primul termen al acestei comparații și conectivul comparativ, obținem o antonomasă, adică o sinecdocă particularizantă: *este un (adevărat)* **cresus**. Din comparații ca *gol ca pușca, clar ca ziua, fericit ca un prinț, mut ca peștele, întuneric ca noaptea* etc., se obțin realizări de sinecdocă: *gol / pușcă, mut / pește, întuneric / noapte* etc.

Dacă spunem *trandafirii obrajilor*, avem o construcție metaforică *in praesentia*, deoarece amîndoi termenii comparației sînt prezenți; dacă spunem *pe obrajii ei, doi trandafiri* avem o metaforă *in absentia*.

Metafora *in absentia* este metafora propriu-zisă și constă dintr-o substituție. *El* — **un demon** *ce pîndește/Ea* — **un înger** *ce visează.*

Construcțiile sintactice apozitive, în care termenii în relație de echivalență sînt coreferenți, constituie o importantă sursă a realizării metaforice: *s-a dus* **amorul, un amic** *supus amîndurora; gura ta,* **un poem**; *inima-i* **un telefon.**

Cea mai obişnuită clasare a metaforelor se face prin diferite combinaţii de substituţie între termenii opoziţiei *Animat / Nonanimat*, cum ar fi: *Animat* pentru *Nonanimat* şi viceversa, *Animat* pentru *Animat* şi *Nonanimat* pentru *Nonanimat*. Trebuie să precizăm însă că termenii nu sînt definiţi totdeauna riguros; de exemplu, denumirile părţilor corpului omenesc sînt considerate nume animate, dacă intră în combinaţii sintagmatice caracteristice acestui sem. De asemenea, se ştie că unele verbe semnifică procese specifice inanimatelor, altele animatelor umane, altele păsărilor, reptilelor etc.; substituirea unui sem cu opusul lui dă posibilitatea dereglării acestei distribuţii, cum am demonstrat prin structurile *Doar* izvoarele suspină, / *Pe cînd* codrul *negru* tace. Iată o serie de metafore de diferite tipuri pe baza substituirilor menţionate mai sus: *coada iazului, în capul (coada) mesei*; *gura satului* (combinaţie de metaforă şi metonimie), *guri de foc, gura tunului*; *buza puştii, buza ulciorului*; *limbile ceasului, limba mielului, ochiul boului, creasta cocoşului*; *un pui de somn, un pui de bătaie*; denumirile depreciative şi peiorative, poreclele date oamenilor: *bou, vacă, gîscă, maimuţă, maimuţoi, măgar, măgăriţă, porc, scroafă, căţea*; denumiri admirative date oamenilor: *leu, vultur, şoim, căprioară, privighetoare, as*; denumirea depreciativă a unor acţiuni făcute de oameni: *latră, miorlăie, urlă, mormăie, ciripeşte, cîrîie.*

5° Oximoronul este o realizare figurată prin suprimare şi adaos în sens negativ într-o sintagmă formată mai ales din substantiv şi adjectiv: *soare negru, prostie splendidă, ignoranţă sublimă, clarităţi obscure, tăcere grăitoare*; oximoronul constă în aceea că unul din termeni are în componenţa semantică un sem care neagă caracteristica semică a celuilalt termen [52].

6° Din modul în care am prezentat aceste cîteva date privind trecerea de la sensul propriu la cel figurat a reieşit că, cu cîteva excepţii, limitele dintre sinecdocă, metonimie şi metaforă nu sînt concludente şi este nevoie de o analiză complexă a relaţiilor semantice subiacente pentru a decide dacă o realizare aparţine uneia ori alteia dintre clasele date.

Ceea ce trebuie să reţinem însă este faptul că îngustarea, lărgirea şi transferul de sens sînt fenomene permanente în vocabular, atît în sincronie, cît şi în diacronie şi că numeroase sensuri figurate nici nu mai sînt simţite ca atare, încadrîndu-se în uzul comun. Cînd spunem *Cineva a luat o ţigară şi a aprins-o*, nu ne dăm seama că folosim de două ori *întregul* pentru *parte*, *persoana* pentru *organul (mîna)* ori obiectul *(chibritul, bricheta)* care efectuează acţiunile *a luat* şi *a aprins*, cu alte cuvinte, că ne aflăm în faţa unei construcţii cauzative sau factitive. Tot aşa, în construcţii ca *sala aplaudă furtunos* sau *merge cu 60 pe oră* spuse în situaţii de comunicare specifice, în contexte extralingvistice specifice, vorbitorii nu ,,simt'' mişcările semantice care permit relaţiile curioase dintre *sala* şi *aplaudă* şi dintre *merge* şi *cu 60 pe oră*.

Folosirea anaforică şi deictică a unor pronume demonstrative, relative etc. are la origine o mişcare semantică de la sensul propriu la cel figurat, care se poate explica numai prin urmărirea evoluţiei limbii; unele cuvinte

---

[52] Pentru explicarea detaliată a mecanismului realizării sensurilor figurate, este foarte utilă lucrarea *Rhétorique générale*, par le groupe M., J. Dubois, F. Edeline, J. M. Klinkenberg, P. Minguet, F. Pire, H. Trinon, Larousse, Paris, 1970, capitolul IV, *Les metasemmèmes*, p. 91—122.

ca *a se îmbulzi, a mînca din picioare, a-şi lua pălăria din cap* etc. sau *a bea un păhărel, a trage un somn, a întoarce vorba, a închide (deschide) geamul* etc. sînt atît de frecvente, încît nimeni nu le mai simte ca mişcări semantice de la propriu la figurat.

5.13. Cuvinte omonime

Se numesc *omonime* cuvintele şi expresile frazeologice care coincid în structura semnificantului, dar au semnificate diferite, semnificînd denotate diferite; sînt omonime *cer* (firmament) şi *cer* (arbore), *pilot* (stîlp de susţinere) şi *pilot* (specialist care conduce o navă).

Raportul în care se găsesc două sau mai multe omonime poartă numele de *omonimie*. Unii lingvişti vorbesc de omonimie în cazul tuturor variantelor semantice ale cuvîntului, reducînd polisemia la omonimie, adică nu admit un sens constant al cuvîntului izolat de contextul vorbirii. Această părere este susţinută, printre alţii, de V e n d r y e s, care spune că cuvîntul are atîtea sensuri cîte întrebuinţări. Alţii admit numai omonimia etimologică, adică ar fi omonime numai cuvintele care au la bază etimonuri diferite; pentru cuvintele deosebite ca sens, dar cu aspect fonetic identic, la care s-a ajuns prin evoluţie fonetică de la acelaşi etimon, se foloseşte termenul *omofone*. În aspectul scris, omonimele pot fi *omografe*. Ambiguitatea unor construcţii sintactice cu mai multe sensuri este tot un aspect al omonimiei, cum ar fi, de exemplu, construcţiile cu verbe ca *a consulta, a învăţa* etc. A. Avram se ocupă chiar de omonimia fonologică [53].

2° Din punct de vedere sincronic se poate vorbi de mai multe tipuri de omonime.

(1) *Omonime lexicale* (numite şi *propriu-zise*) sînt cuvinte care aparţin aceleiaşi clase lexico-gramaticale, adică sînt substantive, verbe etc.

a) *Omonime totale*, la care identitatea planului expresiei acoperă toate formele paradigmei; cuvîntul *arie* (suprafaţă), substantiv, este omonim cu *arie* (melodie), tot substantiv *(arii, ariei, ariilor)*. Din această categorie fac parte *broască* (batracian) şi *broască* (încuietoare); *casă* (locuinţă) şi *casă* (dulap sau lădiţă pentru valori); *coş* (horn) şi *coş* (acnee), *păr* (pom) şi *păr* (plete); *bancă* (instituţie) şi *bancă* (scaun); *lac* (apă stătătoare) şi *lac* (vopsea); *păcurar* (cioban) şi *păcurar* (care lucrează cu păcura); *a încinge* (a înfăşura) şi *a încinge* (a înfierbînta), *a semăna* (a pune sămînţă) şi *a semăna* (a se asemui).

b) *Omonime parţiale*, la care nu coincid toate formele paradigmei: *masă* (mobilă) şi *masă* (mulţime) au forme diferite de plural: *mese — mase*; *cot — coate* (parte a mîinii) şi *cot — coturi* (veche măsură de lungime): *bandă — bande* (ceată) şi *bandă — benzi* (fîşie); *raport — raporturi* (legătură) şi *raport — rapoarte* (comunicare scrisă sau orală); *a acorda — acordez, acordezi* etc. (un instrument muzical) şi *a acorda, acord, acorzi* etc. (a da); în practica lexicografică, asemenea cuvinte ar trebui să fie înregistrate ca titluri diferite.

---

[53] v. A n d r e i A v r a m, *Omonimia şi sinonimia în fonologie*, în SCL, XIII (1962), nr. 1, p. 9–13.

Termenii *omonimie totală, omonimie parţială* sînt folosiţi, uneori, cu referinţă la aria de răspîndire a cuvintelor date; sînt *omonime totale* cele care circulă ca atare în întregul areal lingvistic, iar *omonimele parţiale* circulă în grupuri lingvistice mai restrînse (de exemplu, în graiuri).

(2) *Omonimele lexico-gramaticale*[54] sînt totdeauna parţiale, deoarece, prin unele forme paradigmatice, aparţin unei clase lexico-gramaticale, iar prin alte forme, aparţin altei clase, ceea ce înseamnă că distincţia omonimică afectează atît sensul lexical, cît şi pe cel gramatical. Sînt omonime de acest tip *duce — duci* (subst.) şi *duce — duci* (verb), *cadă* (subst.) şi *cadă* (verb), *poartă* (subst.) şi *poartă* (verb), *cînt* (subst.) şi *cînt* (verb).

Există unele omonime care intră concomitent în serie lexicală (parţială sau totală) şi în serie lexico-gramaticală: *cer* (firmament) este omonim cu *cer* (copac) şi amîndouă sînt omonime lexico-gramaticale cu *cer* (verb); *mai* (lună), *mai* (ciocan de lemn), *mai* (reg. ficat), *mai* (adverb); *lin* (peşte), *lin* (teasc), *lin* (adjectiv).

(3) *Omonimia gramaticală* (morfologică sau paradigmatică) este identitatea formelor paradigmei aceluiaşi cuvînt. La această categorie există identitate semantică lexicală, dar formele diferă în ce priveşte sensul gramatical şi sînt destul de frecvente în limba română: *adună* (verb, prezent indicativ, pers. a III-a sing.) — *adună* (pers. a III-a plural); *adunam* (pers. I, imperfect) — *adunam* (pers. I plural).

Există omonime şi în subclasa numelor proprii. Astfel, două sau mai multe localităţi pot purta acelaşi nume: *Veneţia* (oraş în Italia) şi *Veneţia* (localitate în apropierea Sibiului); la fel este şi cazul altor toponimice. (Şi în onomastică se foloseşte cuvîntul *omonimi* pentru persoane care poartă acelaşi nume.)

3° Din punct de vedere diacronic, omonimele au o mare varietate tipologică.

(1) Unele omonime sînt *etimologice*, adică provin din etimonuri diferite. Aspectul fonetic actual al cuvîntului poate fi acelaşi ca în limba de bază şi putem diferenţia următoarele categorii:

(a) *etimonurile au existat* în limba latină cu sensuri şi aspecte formale diferite, dar, prin evoluţie fonetică, s-a ajuns la omonimie; *păr* provine din lat. *pirus* (pom) şi *pilus* (plete); *încinge* din lat. *incingo* (a înfăşura) şi *incendo* (a aprinde); *a semăna* din *seminare* (a însămînţa) şi *similare* (a fi identic);

(b) *omonime care provin de la un cuvînt latin şi altul împrumutat*: *casă* (locuinţă) este lat. *casa*, iar *casă* (de bani) provine din it. *cassa*; *lin (domol; peşte; teasc)* din lat. *lenis*, blg. *lin* şi neogr. *linos*;

(c) *omonime care sînt împrumuturi*: *patron* (cartuş, stăpîn) din germ. *Patrone* şi fr. *patron*; *chit* (înv. *balenă* şi *pastă* pentru fixat geamurile); adverbul *chit (sîntem chit, chit că ...)* provine din sl. *kitŭ*, germ. *Kitt*, fr. *quitte*; *post* (*serviciu*) şi *abţinere* (de la mîncare)), din fr. *poste* şi sl. *postŭ*; *bancă* (fr. şi it.) etc.

(2) *Calchierea unor sensuri după cuvinte străine* (nu întotdeauna acest fenomen lingvistic duce la omonime, ci se poate ajunge— mai adesea —

---

[54] Nu toţi cercetătorii (ne gîndim la lingviştii români) acceptă acest termen; Mioara Avram le numeşte *false omonime*. Lingvistul rus V. V. Vinogradov le denumeşte cuvinte *omoforme*.

la polisemie); cuvîntul *ţap* este moştenit eventual din substrat cu sensul de *animal,* iar *ţap,* cu sensul de *pahar de bere,* este un calc după germanul Bock *(ţap).*

(3) *Omonimie prin transpoziţia părţilor de vorbire* (se mai numeşte *conversiune, schimbare a valorii, a funcţiei gramaticale*). Procedeul este frecvent în limbile analitice. Nu orice *conversie* duce la omonimie, ci numai aceea care dezvoltă un sens oarecum independent. Din *pătlăgele roşii* sau *vinete* s-a ajuns la *roşii, vinete* (subst.); tot aşa *pustiu* (Aj. şi Subst.), *mititel* (Aj. şi Subst.), *trandafir* (cîrnat, floare). Nu sînt omonime Subst. şi Aj. *bătrîn, surd, străin,* Av. şi Aj. *gata,* Subst. şi Aj. *iarna, joi* etc. Există şi transpoziţia în care se vorbeşte de *substantive metaforice,* care au funcţie gramaticală de adverb; doarme *buştean,* tuns *chilug,* legat *cobză,* tace *chitic* etc. Nici acestea nu sînt omonime faţă de substantivele respective.

(4) *Omonime rezultate prin derivare* [55]: un cuvînt moştenit şi unul derivat pe teren românesc: *păcurar* (păstor), din lat. *pecorarius,* şi *păcurar* derivat din *păcură* + *-ar.*

(5) *Omonimia morfologică* rezultă şi din specializarea morfologică a sensurilor cuvintelor polisemantice: *vargă,* pl. *vergi* (nuia), şi *vargă,* pl. *vărgi* (dungă).

(6) *Omonime provenite prin pierderea unei verigi* din lanţul evoluţiei semantice (divergenţa semantică); *boltă* (tavan în formă de arc) a fost folosit şi cu sensul *prăvălie,* pentru că era în piaţă sub construcţii boltite; cînd prăvăliile au apărut şi în altfel de construcţii, cuvîntul s-a păstrat pentru denumirea prăvăliei, fără se se mai simtă vreo legătură cu sensul iniţial.

4° Stabilirea limitelor dintre polisemie şi omonimie rămîne mai ales o problemă teoretică; pentru anumiţi vorbitori, *ochi* (organ al văzului) şi *ochi* (mîncare din ouă) se leagă printr-o caracteristică, deci se consideră *sensuri ale aceluiaşi cuvînt.* În multe studii, este dat ca exemplu de omonimie *corn* (excrescenţă osoasă) şi *corn* (chiflă în formă de corn), ceea ce dovedeşte caracterul subiectiv al distingerii polisemiei de omonimie. Paula Diaconescu vorbeşte de criteriul *ruperii lanţului semantic,* adică, dacă lipseşte o verigă de legătură, se poate vorbi de omonimie, iar, în caz contrar, cînd sensul fundamental este prezent în cele secundare măcar printr-o caracteristică, se poate vorbi de polisemantism [56]. Considerăm că prin „lipsa unei verigi de legătură" trebuie să înţelegem lipsa unei mărci semantice comune care face ca o variantă a unui cuvînt polisemantic să se despartă total de dominanta sa constantă şi să intre în altă relaţie.

În omonimia parţială, sensurile sînt exprimate şi prin unele forme gramaticale distincte, dar numai atunci apare omonimia, cînd se schimbă şi sensul lexical *(bandă, benzi, bandă-bande).* Omonimia apare în mod clar cînd un cuvînt îşi schimbă şi sensul, şi clasa lexico-gramaticală: *bărbat* ar deveni adjectiv (*bărbat* = curajos, îndrăzneţ), dacă schimbarea sensului (cîini mai *bărbaţi,* femeie *bărbată*) ar determina şi schimbarea constantă a clasei; dar dicţionarul nu înregistrează un adjectiv *bărbat,* un adverb *glonţ,* un adverb *tun.* Cuvintele *broască* cu înţelesurile „batracian" şi „încuietoare" sînt

---

[55] cf. Diaconescu, Paula, *Omonimia şi polisemia,* în PLG, 1, 1959, p. 133—153.
[56] cf. *Ibidem.*

în raport de exclusivitate, adică n-au nici un element care să le apropie, dar dicționarele le înregistrează ca sensuri ale aceluiași cuvînt.

5° Omonimia este un fenomen sincronic al limbii și trebuie studiată fără implicații de ordin istoric, așa cum se prezintă în limba română contemporană; cele cîteva referințe la diacronie au urmărit numai explicarea unor fenomene care altfel ar rămîne confuze, cum este mai ales cazul omonimiei a cărei sursă este polisemia.

Unii lingviști sînt de părere că omonimia este o „boală" pentru limbă, că duce la confuzii, că este omonimie *tolerabilă* și *intolerabilă*. Considerăm omonimia ca un fenomen firesc în virtutea principiului arbitrarului semnului lingvistic, deoarece contextul lingvistic înlătură ambiguitatea. De obicei, omonimele se referă la lucruri care n-au legătură, fac parte din contexte extralingvistice diferite, ceea ce înlătură posibilitățile de confuzie. Fiecare vorbitor are competența de a atribui unui cuvînt semnificații diferite și de a le înțelege în situația semiotică dată. Cuvintele se învață de vorbitori cu toate sensurile[57]. Cine aude cîntecul „Mi-a trimis bădița carte" va înțelege că este vorba de *scrisoare*, nu de *carte* (volum).

Omonimia poate produce într-adevăr și confuzie, dar la aceasta contribuie unele situații particulare, adică fie o slabă competență lingvistică a vorbitorului, fie urmărirea intenționată a echivocului.

5.14. Sinonimia

1° Sînt *sinonime* cuvintele care, deși diferite în planul expresiei, au același sau aproximativ același înțeles, adică semnifică același denotat. Dacă ceea ce este denotat printr-un cuvînt poate fi exprimat și prin altul, cuvintele respective intră în serie sinonimică. Deci sinonimia este o opoziție totală în planul expresiei (și, uneori, o diferențiere parțială de sens): *viețui—trăi, dojană-mustrare, ezitare-șovăire-reținere, victorie-biruință, a începe-a porni, debutant-începător*. În sinonimie intră nu numai cuvinte, ci și expresii sau locuțiuni, cum sînt *a da ortul popii—a muri, a-și aduce aminte—a-și aminti* etc.

2° Identitatea semantică totală nu este o normă rigidă a sinonimiei; semnificantele *porumb, cucuruz, păpușoi* au același semnificat, dar în alte cazuri situația nu este aceeași; *pom* semnifică *un copac care face fructe comestibile*; *arbore* și *copac* sînt și ele identice ca sens, dar au întrebuințări diferite: *arbore* este termenul științific, în timp ce *copac* aparține uzului comun. Dar din punctul de vedere al abstractizării, se pare că există diferențe între cele două cuvinte: *arbore* pare mai abstract, mai general decît *copac* și se spune „din cauza pădurii nu vede *copacii*", nu *arborii*; la fel se prezintă și seria *sclav, șerb* și *rob*.

3° Sinonimia este strîns legată de modul și de mijloacele de exprimare a sensului. De aceea definiția obișnuită pe care o găsim în gramatică și care afirmă că „sinonimele sînt cuvinte diferite ca formă, dar identice prin conținut" ni se pare nesatisfăcătoare, pentru că neglijează esențialul în sinonimie, faptul că sinonimele exprimă diverse nuanțe ale aceluiași sens.

---

[57] cf. Slama-Cazacu, 1954, p. 207—209.

Cazuri de sinonimie totală se întîlnesc rar și constituie caracteristici, diferențieri regionale ale vocabularului; *porumb* este muntenesc, *cucuruz* este ardelenesc, iar *păpușoi* (popușoi) este moldovenesc. În cazul cuvintelor *aeroplan* și *avion*, proveniența lor este diferită și din diferite perioade, dar nici acestea nu sînt dublete pasive; spunem *avion* cu reacție, și nu *aeroplan* cu reacție.

Sinonimele sînt elemente active în limbă, măresc potențialul ei expresiv, capacitatea de precizare și exactitatea sensului; acesta este deci esențialul; sinonimele au ca funcție principală *diferențierea, precizarea* uneia sau a alteia dintre *variantele* și *variațiile aceluiași sens*. Diferențierea se poate referi la diverse laturi ale fenomenului: la modul de semnificare, la adaosul ori suprimarea de seme conotative, la aria lingvistică de răspîndire a fiecăruia dintre sinonime, la corelația dintre cuvînt și locuțiunea sinonimică corespunzătoare etc.

La sinonimele absolute, sensurile cuvintelor coincid total, deci coincid denotatele respective, dar, în unele cazuri, apar diferențe dependente de cîmpul semantic sau extralingvistic (un cuvînt este literar, altul nu), de situația istorică, geografică, socială a folosirii sinonimelor: unul poate fi arhaic, învechit, altul modern; unul poate fi cuvînt uzual, altul vulgar; unul se folosește într-o regiune, altul în alta ș.a.m.d.

4° Sinonimia dă loc la o anumită concurență în lexicul uzual și în cel de bază. Al. Graur arată că această luptă duce la progresul vocabularului; înving acele cuvinte care sînt mai potrivite pentru a exprima noțiunea în cauză, dar pînă la victoria parțială sau totală a unuia dintre sinonime sau pînă la diferențierea lor atît de radicală, încît să ajungă a nu-și mai face concurență, ele își împart zona de circulație, adică coeficientul de frecvență a întrebuințării, numărul derivatelor și frecvența acestora etc. Unul dintre sinonime, devenind dominant, pătrunde în lexicul de bază, pe cînd celelalte din serie rămîn în afara lui. Lucrurile se pot întîmpla și altfel, adică nici unul să nu pătrundă în lexicul de bază: lat. *nudus* (gol) a fost părăsit în română, dar a fost înlocuit cu sl. *gol*; lat. *sanctus* s-a păstrat în românește sub forma *sînt* (se mai folosește și azi în *Sîn Petru, Sîmedru, Sîntana, Sînicolaul Mare*), dar în lexicul de bază *sînt* a fost concurat și înlocuit cu sl. *sfînt*. Pînă prin secolul al XVII-lea, în lexicul de bază existau cuvintele *cocon* și *prunc*, apoi a intervenit *copil* și le-a înlăturat pe celelalte două care, în prezent, se întrebuințează rar și regional (în Maramureș și Crișana).

Uneori se concurează chiar cuvinte de aceeași proveniență, cum este cazul cu *oștean* și *ostaș*, ambele formate în română dintr-o rădăcină de origine latină [58].

Aceasta este situația sinonimelor mai mult sau mai puțin identice ca sens, dar contradicțiile dintre sinonime se rezolvă mai ales prin funcția de diferențiere pe care o au, așa că pot rămîne amîndouă în lexicul de bază, cum este cazul cu *a cugeta* (lat.) și *a gîndi* (derivat în română de la o rădăcină magh.), *pulbere* (lat.) și *praf* (sl.) etc.

Contradicțiile se pot rezolva și prin eliminarea din lexicul de bază sau chiar din limbă a unuia dintre concurenți: *a vindeca* (lat.) și *a lecui* (sl.)

---

[58] cf. Graur, 1960.

au împins la periferia vocabularului pe *a tămădui* (magh.); *porumb* (lat.) a căpătat superioritate asupra lui *păpușoi* (creat în rom.) și *cucuruz* (sl.).

5° Un alt aspect al diferențierii este funcțional, legat de expresivitatea vorbirii sau de apartenența la un anumit stil și, în acest caz, sinonimele pot fi numite *stilistice*: așa este seria *obraz, față, chip*; cuvîntul *chip* aparține (atunci cînd nu înseamnă *fel*, ci *față, înfățișare*) limbajului poetic, stilului literaturii artistice, iar *față* aparține mai mult limbii comune și nu vom spune „are o zgîrietură pe *chip*(!)", ci pe *față*.

Uneori, față de anumite cuvinte, sînt sinonime locuțiuni, îmbinări frazeologice sau idiotisme și funcția lor de diferențiere este evidentă. Încărcătura conotativă a locuțiunilor verbale, adjectivale, substantivale, adverbiale poate dezvolta valori stilistice (*leneș, dugliș, pierde-vară* sînt sinonime în ordinea crescîndă a intensității expresive).

6° Se întîmplă ca două cuvinte cu același sens propriu să devină sinonime și prin sensul lor figurat, prin așa-numita *derivație sinonimică*. În vorbirea comună familiară se spune *m-am ars = am făcut o greșeală mare, am pățit ceva* (cu consecințe rele pentru mine); deoarece *a arde* în sens propriu este aproximativ sinonim cu *a frige, a pîrli*, sinonimia, mai ales cînd intervine nevoia unei creșteri a cerințelor expresive, se extinde și asupra sensului figurat și se spune *m-am fript* în loc de *m-am ars* (cf. „Cin's-a fript cu ciorbă suflă și-n iaurt" — popular).

Uneori se repetă sinonimele pentru a realiza o gradație care devine sursa conotației: *sîrguincios* și *silitor, un zgîrcit* și *un cărpănos* etc. Folosirea greșită a sinonimelor constituie o relație pleonastică (*comoară* și *tezaur*). Există anumite expresii și dublete alcătuite dintr-un cuvînt vechi și altul mai nou, care sînt folosite în vorbirea comună și nu sînt pleonastice: *praf și pulbere, foc și pară, pe cale-pe cărare, mici-fărîme, întuneric-beznă* etc.; ele au, de cele mai multe ori, valori de intensitate maximă.

Cuvintele și expresiile cu valori afective folosite frecvent își pot pierde expresivitatea, fiind înlocuite cu sinonime. Folosirea sinonimică a unor sensuri figurate este caracteristică argourilor. (Pentru *cap* se spune *dovleac, bostan, tărtăcuță, scăfîrlie* etc.).

În seriile sinonimice, sensurile conotative, expresive ale unor cuvinte apar numai prin raportare la un sinonim cu sens neutru nemarcat conotativ care, de cele mai multe ori, face parte din lexicul de bază.

Se vorbește și de o sinonimie gramaticală în cazul unor construcții cum ar fi *voi cînta = o să cînt, am a cînta = am să cînt*.

7° În toată discuția noastră am invocat mereu cuvinte cărora le corespund obiecte în sens strict, adică ceea ce numim curent *cuvinte concrete*. Aceasta nu înseamnă că în zona cuvintelor care se numesc de obicei *abstracte* nu avem sinonime, dar numărul lor este mai mic (*deosebire-diferență*; *dovadă-argument-probă*; (a) *gîndi-cugeta-medita-reflecta* ș.a.)

Sinonimia constituie o importantă sursă stilistică, alimentează variația expresiei și dă posibilitatea actualizării tuturor nuanțelor semantice. Sinonimele sînt căutate anume și folosite în modalități specifice de scriitori, al căror stil capătă originalitate tocmai prin bogăția, felurimea și plasticitatea mijloacelor de expresie. De exemplu, M. Sadoveanu folosește sinonimele *colb, praf, pulbere* în mod diferențiat; *colb*, pentru pămînt fărâmițat, *praf*, pentru medicamente și substanțe chimice, *pulbere*, pentru praful de pușcă.

5.15. Antonimia

1° *Antonime* se numesc, de obicei, cuvintele care au sensuri reciproc opuse: *adevăr* vs *minciună*, *a iubi* vs *a urî*, *mare* vs *mic*, *uriaș* vs *pitic*, *puternic* vs *slab* etc. Pentru cuvintele ca *a lucra*, *a mînca*, *peniță*, *carte*, *cravată*, *bec*, *perete*, *masă*, *scaun* sau pentru unele adjective ca *verde*, *galben*, *portocaliu*, *arămiu* nu ne putem reprezenta semnificații opuse, deoarece antonimia presupune o axă semantică polarizată.

Pot fi antonime nu numai cuvinte diferite, ci și diferitele sensuri ale aceluiași cuvînt, adică fenomenul antonimiei poate fi întîlnit și în polisemie. Așa, de exemplu, verbul *a mirosi* poate fi folosit cu sensuri antonimice; cînd spunem că o carne „*miroase*", înseamnă că *miroase urît*, *respingător*, iar floarea care „*miroase*", *miroase frumos*, *plăcut*.

Uneori antonimia are caracter diacronic, adică sensurile opuse circulă în epoci diferite și nu sînt ocurente sincronic în aceeași perioadă istorică a limbii.

Apropiate de antonime, dar fără a intra în această categorie, sînt și alte cuvinte care se află în *corelație semantică*, adică se leagă între ele și se opun printr-o anumită trăsătură. Logica numește noțiunile exprimate prin astfel de cuvinte *opuse coordonate*: *găină-cocoș*, *frate-soră*, *bărbat-femeie*, *urs-ursoaică*, *lung-lat*.

2° Se pot stabili mai multe tipuri de antonime caracterizate prin diferitele procedee care le-au generat.

(1) *Antonime primare*, adică moștenite sau împrumutate, în care caz cuvintele corelative pot fi amîndouă moștenite sau unul moștenit și celălalt împrumutat, sau amîndouă împrumuturi. Acestea sînt, în majoritatea lor, cele mai vechi și mai stabile serii în lexicul românesc: *rău* / *bun*, *mic* / *mare*, *a stinge* / *a aprinde*, *a urî* / *a iubi*, *trist* / *vesel*, *leneș* / *harnic*, *jos* / *sus* etc. Există și antonime corespunzătoare variațiilor semantice ale unui cuvînt: *strîmb* / *drept*, dar și *stîng* / *drept*; *frumos* / *urît*, *drag* / *urît*; *crud* / *copt*, *verde* / *copt*. Un cuvînt care are mai multe valori gramaticale poate avea pentru fiecare dintre acestea un antonim; *frig* (Subst.) / *cald* (Subst. și Aj.), *rece* (Aj.) / *cald* (Aj.).

Unele cuvinte pot avea mai multe antonime, care fac parte din aceeași serie sinonimică: *a cîștiga* / *a pierde*, *a păgubi*, *a prăpădi*; *leneș* / *harnic*, *sîrguincios—silitor*. Elementul de opoziție formală care marchează opoziția semantică a acestor antonime este întreaga structură fonetico-fonologică, cuvintele prezentîndu-se cu forme diferite ca unități fără nici o legătură formală. Elementul care leagă aceste cuvinte în serie antonimică nu este de natură pur lingvistică, ci depinde de posibilitatea de a corela două sau mai multe sensuri, de a le selecționa și a le plasa pe aceeași axă de comparație semantică.

(2) *Antonime motivate structural prin sufixe, dar provenite din altă serie antonimică* de cuvinte nemotivate: *bătrînețe* / *tinerețe*, *lungime* / *scurtime*, *frumusețe* / *urîciune* (din seriile *bătrîn* / *tînăr*, *lung* / *scurt*, *frumos* / *urît*).

(3) *Antonime prin prefixe negative* (derivate ori împrumutate): *coase* / *descoase*, *normal* / *anormal*, *complet* / *incomplet*, *echilibru* / *dezechilibru*, *prieten* / *neprieten* (înv.), *potolit* / *nepotolit*. Trăsătura distinctivă a opoziției antonimice este, în acest caz, prefixul care funcționează și ca marcă a

opoziției antonimice, derivatele cu prefixe fiind marcate și motivate în seria antonimică, iar cuvintele de bază, nemarcate. La această categorie de antonime se disting mai multe situații : a) antonimul s-a îndepărtat ca sens de cuvîntul de bază și vorbitorii aproape că nu-l mai simt ca derivat : *nebun / bun, netot / tot, neom / om ;* în cazul acesta, fiecare dintre cele două cuvinte a intrat în corelație antonimică cu alte cuvinte *(nebun / cuminte, bun / rău, netot / cuminte-deștept)* sau nu mai intră în serie antonimică decît printr-o corelație mai largă *(tot / în parte) ;* b) amîndouă cuvintele sînt derivate dintr-o bază care nu există independent în lexic : *îmbrăca /dezbrăca, încălța / descălța*; opoziția formală este — în aceste cazuri — o opoziție de prefixe ; c) baza de la care derivă cele două cuvinte aparține altei clase : *despacheta / împacheta* (pachet), *desfrunzi / înfrunzi* (frunză), *despături / împături* (pătură ; aici se mai folosește și verbul *a pături), a dezbrobodi / îmbrobodi* (broboadă), *dezbumba / îmbumba* (bumb) ; și la această categorie opoziția se realizează prin prefixele *des- / în- ;* d) unul dintre cele două cuvinte ale seriei este format cu prefix de la un cuvînt de bază opus celuilalt : *îmbogăți / sărăci, încălzi / răci,îngrășa / slăbi, înfrumuseța / urîți ;* este vorba de verbe derivate cu sufix de la alte cuvinte și la care morfemele nu marchează opoziția antonimică, ci funcționează ca elemente de derivare lexicală și morfologică.

(4) *Unui cuvînt i se opune un grup stabil de cuvinte* (o sintagmă lexicală) cu un sens unitar, echivalent cu un cuvînt : *a da în vileag / a tăinui, a opri / a da drumul, a ascunde / a da pe față* [59].

În aria semantică a aceluiași cuvînt se poate ajunge la antonimia unor sensuri, fenomen numit *polarizarea sensurilor.* Cuvîntul *a împrumuta* este ambiguu, deoarece are sensurile *a lua* (cu împrumut) și *a da* (cu împrumut) care formează un cuplu semantic și antonimic. Cuvîntul *cap* poate avea sensurile *început* și *sfîrșit,* care sînt antonime *(cap,* poate fi antonim și cu *coadă).* Al. Graur arată că, în cazul antonimelor, trebuie să avem în vedere relațiile unui cuvînt cu contrariul lui și relațiile dintre diferite sinonime ale acelui contrariu [60]. Cuvîntul *încet* are antonime pentru cele două sensuri ale sale pe *repede* și *tare,* iar *repede* are sinonim pe *iute,* care intră astfel în polarizare cu *încet (încet* sau *iute* la treabă). Așa se face că unitățile polisemantice pot avea mai multe antonime : *aspru, crud / blînd, milos* dar și *aspru / neted, aspru / moale,* așa că se formează un lanț de cuvinte dispus în constelația unui cîmp semantic cu mai multe microsisteme polarizate.Antonimia de acest fel evoluează uneori în mai multe direcții opuse : *plin / deșert-gol,* în care *deșert* și *gol* sînt sinonime parțiale. Există și relații mai complexe : *bucurie* este sinonim cu *veselie* și ambele își împart antonimele : *bucurie / necaz, supărare, tristețe, mîhnire, jale ; veselie* pola-

---

[59] G r a u r, 1960, p. 64, supune discuției o categorie de antonime provenite dintr-un verb la diateza activă și același verb la diateza pasivă : *a învinge* vs *a fi învins ;* aici însă este vorba de formele paradigmatice ale aceluiași cuvînt, care sînt opoziții prin însăși apartenența lor la o paradigmă. Dacă am accepta o asemenea teză, ar însemna să extindem fenomenul antonimiei de la nivelul lexical, căruia îi este specific, la alte nivele și să spunem că *a/î* este o serie antonimică, pentru că exprimă opoziția *compact* / vs *difuz, o/e,* pentru că exprimă opoziția *grav* vs *acut* etc., ori să spunem că sînt antonime expresii ca *îl conving, mă convinge,* pentru că exprimă opoziția *activ* vs *pasiv,* adică pers. I este *agent* în primul enunț și *pacient* în al doilea. Despre situația antonimelor în sistemul lexical al limbii române, vezi și L u c i a W a l d, *Antonimele în sistemul lexical,* în vol. SL., p. 75 și urm.

[60] G r a u r, 1960, p. 64.

rizează cu *tristețe, jale, mîhnire,* dar nu și cu *necaz, supărare*; în schimb, *bucurie* polarizează cu *necaz, supărare, tristețe.* Tot așa se comportă *aspru* și *crud* față de *blînd* și *milos, larg* și *lat* cu *îngust* și *strîmt. Prost* se opune lui *deștept,* care mai are antonim pe *adormit,* iar acesta se opune lui *treaz* care mai este antonim cu *beat.*

3° Antonimia poate fi o zonă semantică deosebit de interesantă pentru literatura artistică, dar și în vorbirea de toate zilele, deoarece prin structuri antitetice se dezvoltă, de obicei, și un potențial conotativ pentru crearea paralelismului.

Lidia Sfîrlea dă numeroase exemple în care Topîrceanu pune în antiteză neologisme: „O da, tu ești *abstractă*... Dar, eu sărman poet / De cîte ori nu blestem că sînt așa *concret*"[61]. Se pot cita multe sintagme antitetice care devin expresive prin conjuncția a două disjuncții (oximoron): *clarități întunecate, nobile injurii, îmbunătățiri rele* (la Gr. Alexandrescu). Antonimică este și sintagma *curat murdar* (folosită de Pristanda), numai că aici *curat* nu mai are funcție adjectivală (deci nu și *curat,* și *murdar* simultan), ci devine adverb predicativ al unui enunț *in absentia (este curát* murdar, cu accent tonic pe *á).*

Cu un deosebit efect folosește antonimia I. Creangă pentru caracterizarea personajelor sale: „Veți fi auzit voi, că popa are mînă de *luat* nu de *dat;* el mănîncă și de pe *viu,* și de pe *mort*". Iată o antiteză, la începutul unui basm: „Fata babei era *slută, leneșă, țifnoasă* și *rea la inimă*... Fata moșneagului însă era *frumoasă, harnică, ascultătoare* și *bună la inimă*"[62].

5.16. Criteriul frecvenței în sistemul lexical

1° Lexicul limbii române poate fi supus clasificării și studiat din mai multe puncte de vedere, deoarece se prezintă ca o mulțime în care elementele componente nu sînt izolate, ci pot fi văzute ca ansambluri sistematice, reciproc legate (așa cum am afirmat și am argumentat în 5.2. și în continuare, *passim).* Plecînd de la această ipoteză, am și vorbit de existența unei tipologii indispensabile, cum este aceea a claselor lexico-gramaticale de cuvinte.

Altă bază de plecare în studiul sistematic al lexicului este *criteriul frecvenței* din care se pot trage concluzii definitorii pentru dinamica ansamblului lexical; analiza cantitativă a elementelor componente ale lexicului ne conduce la identificarea unei grupări calitative a cuvintelor, care este operantă pentru descrierea unei limbi față de zona similară a altor limbi.

Prima luare de atitudine în această problemă este meritul unui lingvist român, B. P. Hasdeu, care, în lucrarea sa *Limba în circulațiune* (cunoscută publicului contemporan sub denumirea *Circulația cuvintelor*) arată că o statistică a vocabularului trebuie să acorde cuvintelor o valoare și o pondere diferită, în funcție de frecvența întrebuințării lor (de frecvența lor în vorbire). Din păcate însă, Hasdeu n-a dezvoltat această idee. Mențiuni izolate apar și la alți lingviști, dar la nici unul abordarea problemei nu

[61] cf. Sfîrlea, L., 1963, p. 271–289.
[62] *Ibidem*, p. 226–227.

depăşeşte nivelul unor consideraţii întîmplătoare şi fără vreo urmare concretă pentru lingvistică. Doar în ultimul timp s-a ajuns la concluzii practice în această privinţă şi se analizează materialul lexical al limbilor în funcţie de caracterul sistematic al lexicului.

2° O analiză mai atentă a unor eşantioane determinate ne arată că nu toate cuvintele sînt folosite cu aceeaşi frecvenţă; unele apar rar (termeni tehnici, neologisme) sau de loc (arhaisme), altele foarte frecvent, iar alte cuvinte sînt indispensabile pentru constituirea de unităţi comunicative; cuvinte ca *spătar, postelnic, cislă, zavistie, lizieră, nocturn* sînt cunoscute de o parte din vorbitori, necunoscute altora, dar, incontestabil, sînt rar folosite în vorbire; în schimb, fără cuvinte ca *a fi, de, pe, a avea, a trebui, pîine, apă,* comunicarea nu ar fi posibilă.

3° În funcţie de frecvenţa circulatorie a cuvintelor, în lexicul limbii române putem delimita două zone: (1) *vocabularul activ* şi (2) *vocabularul disponibil* (sau *pasiv*, cum este denumit de obicei).

(1) *Vocabularul disponibil sau pasiv* este sectorul care cuprinde totalitatea cuvintelor cunoscute numai unei părţi a vorbitorilor şi care sînt folosite mai puţin.

a) În vocabularul disponibil se includ, de obicei, *arhaismele*, cuvinte vechi care au ieşit total sau aproape total din uzul curent şi au fost apoi reintroduse pe calea scrisului; tot aşa se încadrează şi cuvintele care, fără a fi dispărut, nu mai sînt folosite decît foarte rar. Din prima categorie fac parte cuvinte ca *ispravnic, tiparniţă, carte* (scrisoare), *mazil, jupan, merinde, zodie, vistier* etc. (toate reintroduse prin literatura istorică sau beletristică); în a doua categorie se înscriu *arendă, a sfinţi, boia, brodi, călugăr.*

În legătură cu poziţia arhaismelor în lexic, trebuie lămurită următoarea problemă: dacă toate cuvintele care au făcut parte la un moment dat din lexic, pot fi înregistrate ca atare, chiar după dispariţia lor din uzaj sau, în caz contrar, care este criteriul conform căruia numai unele dintre cuvintele vechi rămîn în lexic. Soluţia spre care înclinăm este că acele cuvinte care au ieşit total din uz şi care nu numai că nu sînt folosite, dar sînt şi total necunoscute pentru masa vorbitorilor, nu fac parte din fondul disponibil şi trebuie considerate ca ieşite din limbă. Rămîn, deci, în vocabularul disponibil numai acele „arhaisme" care sînt cuvinte învechite, mai mult ori mai puţin cunoscute şi folosite (mai rar) de vorbitori.

b) La polul opus arhaismelor se află *neologismele*, care sînt cuvinte noi în limbă, intrate prin împrumut sau formate prin mijloace interne. Prin însăşi natura lor, neologismele pătrund întîi în vocabularul disponibil şi numai după aceea — şi doar unele dintre ele — pătrund în vocabularul activ. Aceasta se explică prin faptul că însăşi realitatea de referinţă a neologismelor nu pătrunde decît în mod treptat în cultura materială ori spirituală a vorbitorilor. Trecerea neologismelor din vocabularul pasiv în vocabularul activ nu este obligatorie, în sensul că ea nu se face integral şi în toate cazurile; unele neologisme nu ajung niciodată să facă parte din vocabularul activ, păstrîndu-se numai în zona vocabularului disponibil la periferia sistemului, ca elemente marginale, sau dispar cu totul. Neologisme ca *ghişeu, gimnastică, gaz, garanta, introducere, inventar, invita, irita, baraj, bară, basculă, baschet, bilanţ, beton* au intrat în vocabularul activ, pe cînd cuvinte ca *gater, intrinsec, inuzitat, irefutabil, a iriza, bilion, blasfemie,*

bivuac, cuantă etc. n-au trecut de graniţele vocabularului disponibil. Unele dintre ele sînt *termeni* folosiţi într-o ramură determinată a ştiinţei sau tehnicii. Datorită caracterului lor strict specializat, aceste cuvinte nu depăşesc (cu unele excepţii) graniţele vocabularului terminologic al domeniului respectiv, fiind folosite numai în lucrările de specialitate şi în vorbirea specialiştilor: *feder, firnis, micron, monobloc* (în limbajul tehnic), *ferment, filogenie, fitofag, fitogen* (în biologie), *metastază, fistulă, meteorism* (în medicină); cuvintele care formează *metalimbajul* sînt specifice lingvisticii.

c) *Regionalismele* sînt cuvinte care au aria de circulaţie restrînsă la o anumită zonă a teritoriului lingvistic; în această categorie intră cuvinte ca *ciont, curechi, barabulă, lubeniţă, chiper, cotătoare, arină, păpuşoi, bic* ş.a. Nu toate regionalismele rămîn permanent în vocabularul marginal, ci, în condiţii prielnice, unele pot trece în vocabularul activ, intrînd în circulaţie pe întreg teritoriul lingvistic.

Vorbind despre vocabularul disponibil, am implicat în mod necesar şi vocabularul activ, aceste două zone aflîndu-se în permanentă întrepătrundere, ceea ce face ca separarea unei zone de cealaltă să fie, în general, neconcludentă.

(2) *Vocabularul activ* este zona centrală şi uzuală a lexicului şi se caracterizează prin aceea că vorbitorii nu numai că înţeleg toate cuvintele, dar le şi folosesc în mod curent. În raport cu vocabularul disponibil şi pasiv, vocabularul activ este mult mai redus ca inventar, dar îl putem socoti mai important.

Între vocabularul disponibil şi cel activ nu se pot însă fixa graniţe precise, deoarece ele se întrepătrund şi are loc o mişcare necontenită a cuvintelor în ambele sensuri. Dealtfel, în stabilirea raporturilor dintre aceste două zone ale vocabularului trebuie să ţinem seama de o serie de criterii, unele generale, altele particulare şi decisive pentru fiecare moment, grup de vorbitori sau vorbitori în parte, cu privire la raportul dintre vocabularul activ şi cel disponibil. Aceste criterii ţin de gradul de cultură, de densitatea experienţei de viaţă şi lingvistice, de mediul în care trăieşte vorbitorul; de exemplu, pentru un vorbitor din mediul rural, cuvintele *hol, troleibuz, apartament, robinet, bloc, lift* sînt disponibile, dar pentru vorbitorii din mediul citadin ele fac parte din vocabularul activ; în schimb, cuvinte ca *furcă, sapă, tractor, plug, a plivi, a prăşi* fac parte din vocabularul disponibil al vorbitorilor din mediul urban; tot aşa, cuvinte ca *alură, desuet, infantil, pueril, voalat, sporadic* ş.a. fac parte, în acelaşi timp, din vocabularul activ al unui vorbitor cult şi din vocabularul disponibil al unui vorbitor cu mai puţină instrucţiune. Un alt criteriu implică preocupările profesionale ale vorbitorilor, care pot decide asupra partiţiei *activ* vs *disponibil*. Termenii de metalimbaj activ al unui lingvist fac parte din vocabularul disponibil al medicului, tehnicianului, şi invers. În acest sens, vocabularul activ îşi schimbă componenţa în funcţie de domeniul profesional al vorbitorului; termenii *fenomen, rădăcină, sufix, prefix, desinenţă, caz, declinare* fac parte din vocabularul activ al lingvisticii, iar termenii *cîrnit, vinificaţie, degustare* aparţin vocabularului viticultorilor.

Criteriul *răspîndirii geografice* implică zonarea dialectală a vocabularului. Anumiţi termeni dialectali fac parte din vocabularul activ al vorbitorilor care trăiesc în zonă, în detrimentul sinonimelor lor din uzajul standard; pentru un moldovean, cuvintele *harbuz, păpuşoi, hulub, bortă* fac parte din

vocabularul activ, iar pentru un muntean, fac parte din fondul disponibil ori sînt necunoscute, deoarece el folosește sinonimele *pepene, porumb, porumbel, gaură*. În sfîrșit, criteriul *stilistic* determină delimitarea vocabularului activ de cel disponibil în funcție de stilurile limbii ca manifestări ale diasistemului ei. Pe lîngă cuvintele comune mai multor sau tuturor stilurilor limbii și care aparțin vocabularului activ, există și cuvinte specifice unui singur stil, în care ele sînt elemente active și îi asigură funcționalitatea, alături de alte elemente funcționale specifice, care țin de fonologie gramatică, stilistică. Sînt și cazuri mai complicate de cuvinte care fac drumul activ — disponibil — activ și în care se manifestă marea mobilitate a vocabularului în comparație cu celelalte compartimente ale sistemului limbii.

5.17. Lexicul de bază al limbii române

1° Există un număr restrîns de cuvinte în raport cu lexicul, care sînt folosite de toți vorbitorii unei limbi, independent de aspectul pe care îl are pentru ei vocabularul activ și cel disponibil, și care alcătuiesc *lexicul de bază al limbii*. Lexicul de bază constituie, datorită trăsăturilor lui specifice, împreună cu sistemul gramatical și cel fonologic, nucleul limbii, factorul ei de stabilitate și de dezvoltare. Schimbările din sistemul lexical sînt determinate, în primul rînd, de lexicul de bază ; în el există elementele productive și se constituie normele de formare a cuvintelor, el este pivotul semantic al lexicului. În același timp, lexicul de bază este și el un material concret-istoric, se schimbă și el pe măsura schimbării întregului lexic, însă mult mai încet. Pentru înțelegerea schimbărilor foarte lente ale lexicului fundamental în comparație cu restul vocabularului, se compară aceste mișcări cu mișcarea limbilor unui orologiu : limba care marchează orele se mișcă de 60 de ori mai încet decît aceea care marchează minutele, iar mișcarea ei este insesizabilă.

Restul cuvintelor sînt elemente *marginale* ale lexicului, avînd o poziție mai puțin stabilă. Convențional, acest sector lexical se numește *masa vocabularului*, deși termenul nu cuprinde note definitorii, deoarece și lexicul de bază are o anumită mobilitate. Din masa vocabularului fac parte cuvinte împrumutate mai recent, unele derivate, cuvinte cu sens abstract (lexicul de bază cuprinde mai ales cuvinte concrete), termeni profesionali și științifici de specialitate, folosirea figurată a unor cuvinte, expresii idiomatice, arhaisme, elemente de argou, vulgarisme etc.

Am caracterizat aceste elemente care compun vocabularul marginal ca mai puțin importante pentru existența limbii ; această caracterizare nu are valoare absolută, pentru că toate cuvintele au o importanță reală și bine stabilită în economia limbii, dar unele sînt mai puțin importante doar în raport cu elementele din *lexicul de bază*, care sînt de o importanță fundamentală pentru stabilitatea sistemului.

2° La rîndul lui, lexicul de bază nu este o mulțime omogenă, ci poate fi supus unei clasări determinate de același criteriu : ierarhia sistemului cuvintelor. Se vorbește în lexicologia românească de un *nucleu al lexicului de*

bază și de elemente marginale. Iată ce afirmă, în acest sens, A l. G r a u r: „Există prin urmare și în sînul *fondului principal* o ierarhie; nu toate cuvintele sînt de aceeași tărie; unele se pregătesc să treacă în masa vocabularului, altele de-abia au intrat... și nu sînt încă bine consolidate, altele sînt solid instalate și nu vor putea fi mișcate din locul lor multă vreme de aici înainte". Lucrul poate fi exemplificat cu ușurință pentru limba română; astfel, cuvintele *frumos, frunte, frunză, încălța, încet, închide, întreba, jos, lapte, leu, lingură, muncă, munte, noi, nor, o, oaie, păr, sare, se, sînge, sînt* etc. sînt mult mai solid instalate în lexicul de bază decît *cerne, cerși, colindă, control, cînepă, dicta, muiere, lacăt, obște, papură, sanie, zestre.* Deci, deși are o mare stabilitate în raport cu vocabularul marginal, lexicul de bază cunoaște și el o evoluție continuă (subliniem — într-un ritm mult mai scăzut) și între lexicul de bază și cel marginal nu există granițe precise. Mai mult, între aceste două zone are loc un schimb continuu de cuvinte care se află într-o zonă de trecere. Tocmai datorită acestor relații complexe între cele două sectoare (delimitarea cuvintelor care fac parte din lexicul de bază fiind dificilă), s-a încercat stabilirea unor criterii de includere a cuvintelor unei limbi în lexicul de bază.

3° A l. G r a u r, studiind prin procedee statistice lexicul limbii române contemporane, a stabilit că lexicul ei de bază este format din 1419 cuvinte (inventariate în lucrare), dintre care 964 sînt elementele cele mai sigure. Dintre acestea, circa 60% sînt de origine latină. Și în latină acestea erau elemente foarte vechi: 40% din elementele de origine latină prezente în lexicul de bază al limbii române sînt moștenite din indoeuropeană *(ochi, este, lună, doi, trei)*, iar restul sînt de alte origini (slavă, maghiară, turcă, franceză, cuvinte internaționale). Clasele de cuvinte sînt reprezentate în mod diferit în lexicul de bază. Astfel, 50% sînt substantive, 30% verbe, 10% adjective, 10% cuvinte din celelalte clase. Dacă ne referim la semnificație, ajungem la concluzia că ele se referă la obiectele (în sens larg) cel mai uzuale:

a) agricultură; *cîmp, culege, ceapă, grîu, iarbă, pămînt, pîine;*
b) viețuitoare; *pasăre, pește, pui, vită, bou, cal, capră, găină;*
c) obiecte uzuale: *ac, ață, ceas, cheie, cui, cuțit, masă, vas;*
d) grade de rudenie: *bărbat, copil, fată, fecior, frate, mamă;*
e) părți ale corpului: *buză, cap, coadă, coastă, cot, deget, os;*
f) îmbrăcăminte: *căciulă, brîu, pînză, cămașă, a încălța;*
g) fenomene din natură: *ploaie, vînt, soare, lună, fulger, tunet;*
h) acțiuni: *a muri, a naște, a pierde, a plînge, a cînta;*
i) însușiri: *mic, mare, drag, ușor, plin, proaspăt, prost.*

Trebuie să avem în vedere că sensurile secundare ale unui cuvînt (care întăresc poziția lui în lexicul de bază) nu pot fi excluse, deoarece toate constituie unitatea semantică a cuvîntului, în sensul că lexemul se incorporează în alolexemele lui.

Dacă un cuvînt trece în vocabularul marginal, se petrece și o îngustare a sensului său.

În ce privește raportul dintre bază și derivate, un cuvînt din lexicul de bază este productiv în proporție de 1 la 5, pe cînd celelalte (luate în totalitate) sînt productive în proporție de 1 la 1 ori chiar mai puțin. Numărul de derivate este, de obicei, direct proporțional cu vechimea și poziția cuvîntului de bază în sistemul lexical.

În lexicul de bază și în vocabularul marginal există alte delimitări despre care vom vorbi cu altă ocazie. Amintim că unele cuvinte pot avea valoare stilistică, altele sînt (din acest punct de vedere) neutre. Același cuvînt însă poate avea valoare stilistică într-un stil al limbii, dar și-o pierde dacă este folosit în altul.

4° Între vocabularul activ și lexicul de bază nu putem pune semnul egalității. Este adevărat că pentru nevoile curente ale unui vorbitor obișnuit al românei sînt necesare aproximativ 3—4 000 de cuvinte, ceea ce nu reprezintă decît circa 12,5—16% dintr-un inventar de 50 000 de cuvinte înregistrate în dicționarele curente. Dar chiar în acest lexic, pe care l-am putea numi *româna fundamentală*[63], frecvența cuvintelor prezintă o mare variabilitate, fiind dependentă de numeroși factori. Din aceste 3—4 000 de cuvinte, 1 000 sînt cel mai des folosite și reprezintă cca 85% din cuvintele unui text oarecare, procentaj considerat valabil pentru orice limbă. Se pune întrebarea dacă nu cumva această majoritate de frecvență nu reprezintă chiar ceea ce am numit *lexicul de bază* al limbii române, așa cum este înregistrat în lista de cuvinte din lucrarea lui Al. Graur, sub denumirea de *fond principal lexical* al limbii române. Răspunsul nu poate fi decît negativ; este adevărat că marea majoritate a cuvintelor relaționale, articolele, o bună parte dintre substitute, economizatorii și ambreiorii (al căror număr nu depășește — după părerea noastră — 150 de unități), precum și o seamă de cuvinte din alte clase — adverbe, verbe, substantive, adjective — reprezintă circa 50% din numărul total de cuvinte din orice text, și că, în bună măsură, acestea fac parte din lexicul de bază. Dar celelalte cuvinte din lexicul de bază, deși necesare nevoilor comunicării, au o frecvență mai slabă în textele curente, adică fac parte din vocabularul disponibil. Aceasta înseamnă că orice evaluare statistică privind lexicul de bază și listele propuse de diferiți cercetători trebuie privite cu prudență, deoarece lexicul este permanent influențat de nevoile comunicării determinate de factori extralingvistici sociali, care pot provoca deplasări de multe ori decisive în sistematizarea lexicală propusă de specialiști. Rămîne însă de necontestat faptul că cuvintele din clasele cu inventar închis constituie rezerva cea mai stabilă a lexicului de bază și nucleul oricărui vocabular de frecvență, aflîndu-se și în centrul vocabularului activ.

5° O metodă folosită în determinarea unităților aparținînd lexicului de bază al limbii este *glotocronologia*, fundamentată de Morris Swadesh. Aflată la limita dintre lingvistică și antropologie, *glotocronologia* are ca punct de plecare ipoteza că există anumite sectoare ale vocabularului oricărei limbi care sînt mai puțin supuse schimbărilor, că procentajul elementelor păstrate (într-o perioadă de timp determinată) în sectorul relativ stabil rămîne constant și că ritmul în care se schimbă lexicul de bază este aproximativ același pentru toate limbile. Nu este locul să intrăm în detaliile de calcul glotocronologic; din tabloul limbilor de control prin lista de cuvinte corespunzătoare celor 215 noțiuni considerate universale (cuprinde nume ale părților corpului omenesc, de culori, de gesturi și funcțiuni umane, de fenomene ale naturii, meteorologice etc.) reiese că,în comparație cu latina din perioada anilor 50 î.e.n., româna modernă are un procentaj de conservare de 77% și că acest procentaj, pentru cele 12 limbi de control, variază

[63] v. și Jean Perrot, *Le lexique*, în vol. *Le Langage* (p. 297—298).

între 75 și 85%, adică o rată medie de conservare de 81% ± 2%. Este însă interesant că toate cele 215 noțiuni din lista lui Swadesh se află și în lista stabilită de Al. Graur între cele 964 de cuvinte considerate sigure.

Aceste fapte demonstrează că cercetările privind delimitarea lexicului de bază al limbii române sînt instructive și că aplicarea metodelor lexico-statistice, cu toate criticile ce se formulează la adresa lor, este de neînlocuit într-o discuție științifică asupra lexicului.

5.18. Caracteristicile sistemului lexical după originea cuvintelor

1° Lupta de opinii în legătură cu componența lexicului românesc după criteriul originii cuvintelor, începînd mai ales din prima jumătate a veacului trecut, și care a căpătat adeseori aspecte ascuțite pe plan teoretic și practic (în elaborarea dicționarelor), oglindește din plin complexitatea acestei probleme.

Oricine răsfoiește, chiar și în treacăt, un dicționar etimologic își poate da seama că coordonatele istorice în care s-au format și s-au dezvoltat poporul român și limba română se oglindesc în structura lexicului. Elementului latin, care constituie nucleul lexicului de bază al limbii române, i s-au adăugat, în primul rînd, elemente lexicale din limba populației autohtone, apoi numeroase și variate elemente din limbile populațiilor cu care a conviețuit vremelnic ori a fost în relații economico-culturale de vecinătate geografică sau la distanță. Această constatare capătă însă mai mult temei, dacă este susținută prin cercetarea statistică [64].

2° Caracterul neomogen al lexicului românesc a fost observat chiar și de cronicarii români. Dar din secolul al XVII-lea și pînă azi, studiul componenței etimologice, constituind preocuparea multor oameni de cultură din țară și din străinătate, a fost uneori umbrit de tendințe care nu țin de domeniul științei, exagerîndu-se într-un sens sau altul; latiniștii depuneau toate eforturile pentru sublinierea caracterului latin al vocabularului, dînd chiar etimologii greșite pentru a-și putea susține teza; alți cercetători au exagerat importanța elementelor slave. Cercetările obiective au stabilit însă în mod științific componența vocabularului, demonstrîndu-i latinitatea cu diferite influențe, unele mai puternice, altele mai slabe, care s-au exercitat asupra lexicului românesc.

Pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, limba română s-a dezvoltat oarecum independent de celelalte limbi romanice. În timp ce pentru

---

[64] Statistici asupra vocabularului limbii române s-au făcut mai multe: A. de Cihac (prefața la vol. II al lucrării *Dictionnaire d'etymologie daco-romane*, 1879), B. P. Hasdeu (*Limba în circulațiune*, vol. III din *Cuvente den betrani*, 1884), Sextil Pușcariu (*Études de linquistique roumaine*, Cluj—București, 1937), D. Macrea, (*Circulația cuvintelor în limba română*, în „*Transilvania*", vol. 73, nr. 4), Graur, 1954, 1957; Macrea (1961); Constant Maneca aplică statistica matematică într-o serie de studii: SCL, XVII, 1956, nr. 6; LR, XI, 1966, nr. 4 (p. 353—356); SCL, 18, 1967, nr. 2; RLIR, XXXI, 1967, nr. 121, 122 (p. 190 și urm.); LR, XXII, 1974, nr. 6 (p. 529 și urm.); vezi și V. Șuteu, SCL, IX, 1959, nr. 3.

romanitatea apuseană limba de cultură a fost latina, pentru cea orientală rolul acesta l-a avut slavona, realitate care şi-a arătat efectele şi îndeosebi în componenţa lexicului.

3° În privinţa modului în care elementele lexicale de diferite origini s-au constituit în sistemul lexical al limbii române în perioada de început din primul mileniu al e.n., lucrurile trebuie văzute tot aşa cum le-am conturat pe larg în 1.4, pentru limba română în general, la toate nivelele sistemului ei, şi cum a reieşit, în bună măsură, din definirea lexicului de bază. Baza sistemului lexical românesc este de origine latină, adică o bună parte a vocabularului variantei de limbă latină devenită în mod treptat, printr-o fază de bilingvism, a doua limbă a autohtonilor geto-daci, apoi limba lor maternă, afectată mai mult ori mai puţin la diferitele ei nivele, dar mai ales la nivelul lexical, de elementele idiomului autohton. Rudimente de bilingvism latino-traco-dacic trebuie să fi existat în toată perioada istorică de romanizare, ceea ce a dus la o tot mai accentuată interferenţă a normelor sistemului lingvistic latinesc cu normele sistemului lingvistic traco-dacic, care, la nivelul lexicului, s-a putut manifesta prin pătrunderea în vocabularul latinei dunărene a unor cuvinte autohtone. Fenomenul s-a intensificat în perioada de bilingvism tot mai intens, care a avut drept rezultat formarea protoromânei, adică a acelei variante a latinei dunărene care a devenit limba maternă a populaţiei formate în procesul istorico-social al convieţuirii autohtonilor cu coloniştii romani. Etnogeneza poporului român, pe baza stratului autohton geto-dacic, şi formarea limbii române, pe baza stratului latinesc, sînt fenomene legate organic, desfăşurate concomitent, dar diferite în conţinutul lor, deoarece, din punct de vedere etnic, este firesc ca amestecul să aibă la bază stratul autohton, iar din punct de vedere lingvistic, baza este incontestabil limba latină. De aceea putem afirma că sistemul lexical al protoromânei, adică al graiului latino-romanic vorbit de populaţia rezultată din amestecul traco-geto-dacilor cu romanii, şi care trebuie să se fi conturat ca sistem lingvistic autonom prin veacul al VI-lea, al VII-lea, este format, în cea mai mare parte, din cuvinte latineşti între care a pătruns în mod firesc, în perioada de bilingvism, şi un număr de cuvinte din substratul lexical autohton. Putem admite, de asemenea, că în perioada de bilingvism numărul cuvintelor autohtone va fi fost mai mare şi că el s-a redus treptat, rezistînd mai ales acele cuvinte care, din diferite cauze lingvistice şi extralingvistice,erau absolut necesare sistemului lexical.

Ulterior constituirii protoromânei, sistemul lexical românesc primeşte un adaos de cuvinte de origine slavă adaptate normelor sistemului lexical latinesc.

Discuţia aceasta a fost necesară şi pentru a lămuri accepţia termenilor *strat, substrat, adstrat*, a căror folosire poate da loc la confuzii, prin amestecul punctului de vedere lingvistic cu cel etnogenetic. Dacă elementul lexical latinesc este *stratul*, adică fondul de bază al sistemului lexical românesc, *substratul* este elementul autohton, iar *adstratul* este elementul lexical slav adăugat la şi adaptat de sistemul existent pînă prin veacul al XII-lea, adică este tot un *împrumut* asimilat la un fond existent. Aceste împrumuturi fiind însă foarte vechi, mai ales cele din substrat, au rămas în vocabular în măsura în care au pătruns în nucleul sistemului, în lexicul de bază

al limbii române şi, de obicei, nu mai sînt considerate împrumuturi propriu-zise, deşi aceasta este calea pătrunderii lor în sistemul lexical.

4° (1) Necunoscînd limba traco-dacilor, nu putem şti cu certitudine în ce măsură latina vorbită în Dacia a fost influenţată de elementele lexicale autohtone. Dar e un lucru cert că influenţa s-a exercitat şi că în lexicul latino-romanic au pătruns elemente din limba autohtonă, care constituie *substratul*. Acest substrat, diferit de acela al limbilor romanice apusene, constituie, alături de alte elemente specifice, o trăsătură a originalităţii limbii române.

Limba română este continuatoarea limbii latine aduse în Dacia de coloniştii romani. Aportul limbii traco-dacilor la constituirea limbii române este destul de redus, neafectînd specificul ei latin; totuşi, uneori i s-a acordat mai multă atenţie decît trebuia. Al. Graur, pe baza acestei realităţi, afirmă că istoria limbii române trebuie începută cu date asupra limbii latine, urmînd ca faptele de substrat să fie înregistrate ca elemente adăugate ulterior [65].

(2) Elementul autohton a constituit obiectul de studiu al mai multor lingvişti străini şi români; pot fi amintiţi J. Thunmann (1774), B. Kopitar (1829), Miklosich, Hugo Schuchardt, August Fich, Gustav Mayer, Paul Kretschmer, B. P. Hasdeu, Ov. Densusianu, A. Philippide, Th. Capidan, G. Giuglea, V. Pîrvan, C. Mateescu, Al. Rosetti, S. Puşcariu, Al. Graur, I. I. Russu ş.a.

S-a vorbit chiar de o *uniune lingvistică balcanică*, avîndu-se în vedere unele trăsături comune care s-ar găsi în idiomurile balcanice. Lingvistul Kr. Sandfeld a scris, în 1930, *Linguistique balkanique*, unde arată unele coincidenţe între limbile română, bulgară, albaneză, sîrbo-croată şi neogreacă, dar teza apartenenţei limbii române la o uniune lingvistică balcanică nu are temei ştiinţific, unele coincidenţe fiind rezultatul influenţelor reciproce, în condiţii istorice, sociale şi economice specifice.

(3) I. I. Russu stabileşte o listă de 160 de cuvinte autohtone, traco-dacice, dintre care 90 nu se găsesc în albaneză, ci numai în limba română, cum ar fi *aprig, arunca, băiat, bucura, dărîma, gard, leagăn, mare, răbda, rezema, tare, vătăma, vatră, zestre* etc.[66]

(4) Dintre numele topice sînt socotite de origine autohtonă *Ampoi, Argeş, Criş, Mureş, Prut, Siret, Someş, Tisa* şi, eventual, *Cerna* şi *Dunăre*; cuvinte comune: *abure, argea, baci, balaur, baligă, baltă, barză, brîu, bucura, bunget, buză, căciulă, căpuşă, cătun, copac, copil, curpăn, fărîma, gălbează, gata* ş.a.

În Grădiştea Muncelului s-au găsit 30 de inscripţii pe piatră, cu litere greceşti şi latineşti, care n-au putut fi încă descifrate (deoarece notează numai consoanele) şi despre care se presupune că sînt dacice. Una dintre inscripţiile de pe un vas de lut ars cuprinde doar cuvîntul *Decebalus*, iar alta *Decebalus per Scorilo*, care a fost tradusă — *Decebal fiul lui Scorilo (per* =

---

[65] cf. Graur, 1968, p. 19.

[66] cf. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1967, lista de la p. 215—216, apoi p. 217, 221; idem, *Elemente autohtone în limba română*, 1969, cu o listă de 71 de cuvinte din substratul comun româno-albanez, în care materialul lexical şi etimologia sînt urmărite în toată (sau aproape în toată) bibliografia de referinţă.

puer). Ni s-au transmis şi cîteva nume de plante, glosate ca tracice de medicul grec Dioscorides.

V a c l a v P o l á k discută aspecte ale raporturilor lexicale albano-române, arătînd că unele cuvinte sînt comune idiomurilor balcanice *(baci, balegă, baltă, copil, măgură, strungă, ţap)*. Dintre cuvintele comune lexicului albanez şi român, unele se găsesc şi în latină *(broatec, guşă)*. V. P o l á k crede că există şi cuvinte luate din română în albaneză şi invers [67].

(5) Lăsînd la o parte problema numărului de cuvinte traco-dace, trebuie să reţinem că în lexicul românesc există elemente autohtone, că acestea au o vechime mare şi majoritatea fac parte din lexicul de bază al limbii române. Ele au o circulaţie largă, o frecvenţă destul de ridicată şi sînt foarte productive.

5° (1) Elementul fundamental al sistemului lexical românesc este moştenit din limba latină. Problema trebuie privită şi din punctul de vedere al circulaţiei acestor elemente în vorbire, deoarece, aşa cum se va vedea mai departe, deşi numărul cuvintelor latineşti moştenite nu reprezintă decît cca 1/5 din lexicul limbii române, ele au o mare putere circulatorie, fiind folosite foarte frecvent în vorbirea curentă. Cuvintele latineşti moştenite au, în cele mai multe cazuri, multe derivate şi compuse, apar în multe expresii şi sînt polisemantice, cu o largă varietate de sensuri.

(2) Unele cuvinte latineşti moştenite au dispărut din limbă, fiind înlăturate de sinonime de alte origini ori prin schimbarea realităţilor desemnate de ele ; altele au supravieţuit în dialecte sau numai în anumite expresii.

Multe tendinţe ale evoluţiei latinei orientale au continuat în limba română. Urmărind anumite modificări care s-au încheiat înainte de secolul al VII-lea, unii lingvişti vorbesc de o limbă română cu o individualitate distinctă încă pentru secolele al VI-lea — al VII-lea (D. Macrea). Vom da un singur exemplu : *-l-* (1 intervocalic în cuvintele de origine latină) s-a dezvoltat în *-r-* pînă la influenţa slavă, fapt pe care-l confirmă realitatea că cuvintele slave nu mai cunosc acest proces *(soare, moară*, dar *boală, milă)*.

(3) Lexicul de bază al limbii române care are, după majoritatea cercetătorilor, aproximativ 60% elemente latine, este organic legat de sistemul gramatical prin sistemul de derivare şi compunere. Dăm în continuare o listă de cuvinte de origine latină, grupate pe domenii ale realităţii desemnate.

a) Cuvinte care numesc acţiuni şi procese omeneşti : *a ajunge, a asculta, a auzi, a bea, a cere, a cînta, a cîştiga, a coase, a crede, a culege, a da, a (se) descălţa, a (se) dezbrăca, a face, a fi, a fugi, a (se) îmbrăca, a (se) încălţa, a (se) îneca, a înghiţi, a întreba, a înţelege, a învăţa, a lucra, a merge, a muri, a răspunde, a rîde ;*

b) nume de părţi ale corpului : *barbă, băşică, braţ, buric, cap, carne, călcîi, creier, cot, deget, dinte, falcă ;*

c) grade de rudenie : *cumnat, fin, frate, ginere, mamă, nepot, noră, nun, socru, soră, tată, unchi ;*

d) nume de oameni şi alte vieţuitoare : *albină, bărbat, berbec, bou, cal, capră, căţea, căţel, cerb, cîine, fată ;*

---

[67] cf. V. P o l á k, *Quelques idées concernant les rapports lexicaux albano-roumains*, în *Omagiu Iordan*, 1958, p. 693—699.

e) plante: *alună, arin, burete, carpen, cireș, cînepă, fag, fîn, floare, fragă;*

f) nume de însușiri: *bătrîn, blînd, bun, deștept, flămînd, frumos, gras, gros, înalt;*

g) nume de alimente: *ai, aluat, apă, caș, ceapă, curechi, făină, friptură, lapte, legumă, miere;*

h) nume în legătură cu locuința și curtea: *casă, ușă, cheie, a închide, a deschide, a încuia, a descuia, treaptă;*

i) nume de fenomene din natură: *pămînt, cer, lună, soare, stea, luceafăr, cîmp, munte, vale, rîu, vînt, nori;*

j) timpul, locul, modul, nume de culori: *zi, noapte, seară, dimineață, amiază, an, lună, săptămînă, primăvară, vară, toamnă, iarnă, luni, marți, miercuri, joi, vineri, sîmbătă, duminică, azi; alb, negru, galben, verde, roșu, vînăt, albastru.* Sînt de origine latină toate pronumele, numeralele, cu excepția lui *sută*, majoritatea prepozițiilor și a conjuncțiilor. Această listă nu epuizează nici pe departe inventarul cuvintelor moștenite din latină; se poate observa că este vorba de cuvinte dintre cele mai importante, referitoare la existența materială și spirituală a omului.

(4) Statisticile care s-au făcut asupra vocabularului limbii române de la 1879 pînă în zilele noastre au înregistrat aproximativ același procentaj de cuvinte latinești moștenite (circa 20%). Această constanță este în deplină concordanță cu specificul limbii române, cu originea ei latină în ceea ce privește lexicul de bază și sistemul gramatical. Menționăm, de asemenea, că elementele latine reprezintă 60—66% în lexicul de bază și că, un mare procent dintre cuvinte fiind abstracte, acestea i-au dat mai multă autonomie, mai multă rezistență față de schimbările produse în contextul extralingvistic social.

6° În ceea ce privește influența slavă, putem opera următoarele distincții:

(1) Cele mai vechi elemente slave pătrunse în limba română au mai ales caracterele limbii bulgare și nu pot fi puse pe același plan cu unele cuvinte împrumutate mai tîrziu. Elementele din prima categorie sînt de natura adstratului, pe cînd împrumuturile propriu-zise se datoresc unor contacte de ordin diferit.

Putem distinge mai multe perioade de exercitare a influenței slave: a) elemente *slave vechi*, pînă în secolul al XII-lea; b) elemente din *slava bisericească* (slavona) de diverse ramificații (medio-bulgară, sîrbă, rusă), care au fost împrumutate pînă în secolul al XVII-lea și chiar mai tîrziu. La influența slavă din epoca celor mai vechi contacte, s-au adăugat, în mai mică măsură, elemente slave de origini diferite. În Banat s-a exercitat influența locală a graiurilor sîrbești, în sudul țării, o influență bulgărească, în partea de nord-est a țării, o influență ucraineană. Au pătruns, de asemenea, unele elemente slave din limba polonă, iar de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, limba literară suferă o influență lingvistică rusească, care s-a continuat, cu perioade mai intense sau mai puțin intense [68].

Pentru perioada slavonismului cultural se vorbește de influențe cărturărești, culte, de ordin livresc, dintre care puține au ajuns în limba populară.

[68] V. Polák, *op. cit.*, p. 216.

(2) Aşa cum arată Gh. Mihăilă[69], lexicul de origine slavă din limba română ridică şi probleme de semantică. Există unele cuvinte monosemantice (cuvinte-termeni), care şi-au păstrat sensul iniţial, adică pe care-l aveau şi în limba de origine; alte cuvinte polisemantice în limba slavă au pătruns în limba română cu un singur sens, cu aproape toate ori cu toate sensurile pe care le aveau. A treia categorie sînt cuvinte care au dezvoltat sensuri noi în limba română faţă de sensul iniţial. Unele şi-au lărgit sensul datorită pierderii sensului primar sau formei interne a cuvîntului ori şi-au transferat sensul din domeniul concret în cel abstract: altele au dezvoltat, de cele mai multe ori, familii numeroase, multe pătrunzînd în lexicul de bază.

Pe lîngă împrumuturile lexicale propriu-zise, mai există şi calcurile lingvistice, adică traducerea în limba română cu material propriu a unor cuvinte sau expresii slave.

Sînt şi cuvinte de origine slavă care trec în vocabularul pasiv *(cîrciumă, boier, slugă)*. Unele cuvinte slave se găsesc numai în graiuri, avînd o întrebuinţare limitată.

După influenţa slavă veche, amintim împrumuturi propriu-zise din alte limbi slave; astfel, la cronicarii moldoveni găsim neologisme de provenienţă poloneză: *herb* (stemă), *şleahtă* (nobilime polonă), *ocop* (fortificaţie), *oimir* (mercenar), *streleţ* (puşcaş).

Iată o listă de cuvinte slave care, după Al. Graur, au intrat în lexicul de bază al limbii române (din realităţile vieţii de la ţară): *colţ, deal, drum, izvor, nisip, pod, praf, pustiu, vîrf, zare, zori;* din agricultură: *bob, ocol, plug, rod;* nume de animale: *cocoş, gîscă, raţă;* nume privitoare la corpul omenesc: *boală, gît, glas, obraz, plete, poală, ştirb, trup, voinic, zdravăn;* meşteşuguri: *baie, ciocan, cleşte, coş, lanţ, oţel, plută, sticlă, strună, strung, tipar, topor, ţintă, var, zid;* relaţii sociale: *boier, gospodar, prieten, război, rob, stăpîn, tîrg, tovarăş;* religioase: *pomană, popă, sfînt, slavă, taină;* abstracte: *cinste, ciurdă, glumă, grijă, groapă, jale, lene, milă, nădejde, nărav, necaz, noroc, pagubă, poftă, pricină, primejdie, sfat, silă, spor, veste, vină, vreme;* verbe: *citi, clipi, coborî, dovedi, goni, grăbi, greşi, hrăni, iubi, izbi, îndrăzni, înşela, înveli, învîrti, lipi, lovi, mirosi, munci, năvăli, nimeri, odihni, omorî, opri, osteni, otrăvi, părăsi, păstra, păzi, pipăi, pîndi, sprijini, strădui, suci, tivi, toci, tocmi, topi, trăi, trudi;* adjective: *bogat, drag, ieftin, lacom, mîndru, prost, scump, slab, straşnic, treaz, ţeapăn, vesel, viteaz, vrednic;* adverbe: *ba, da, lesne, măcar, prea, (în) zadar;* diverse nume: *babă, ceas, dar, leac, poveste, puşcă, ramă, rînd, sută, treabă, vîrstă, voie, vorbă*[70].

7° (1) Influenţa maghiară s-a exercitat în limba română după anul 1000. Dovadă că n-a existat mai înainte, este lipsa ei în dialectele româneşti transdanubiene, unde, chiar dacă se găsesc unele cuvinte de origine maghiară, ele au pătruns printr-un intermediar slav, adică sînt rezultatul influenţei maghiare într-o limbă slavă.

În dicţionarele etimologice, numărul elementelor maghiare diferă: astfel, la G. Alexics figurează 1000, pe cînd D. Macrea dă 605,

[69] cf. Mihăilă, 1960, care furnizează date interesante privind influenţa sud-slavă asupra limbii române.
[70] Lista este reprodusă după Graur, 1968, p. 275.

cu 755 de derivate pe teren românesc; numărul cuvintelor maghiare scade însă, pentru că multe dintre ele sînt regionalisme *(birău)*; unele etimologii date ca maghiare sînt, în realitate, din alte limbi *(lance*, socotit de unii maghiar, este dat de *DA* cu etimologie italiană). Uneori același cuvînt poate avea etimologie maghiară în Transilvania, dar slavă în restul teritoriului lingvistic românesc *(haiduc)*.

(2) Al. Graur a stabilit, pentru limba română, cam 155 de cuvinte de origine maghiară, dintre care 33 au pătruns și în lexicul de bază.

Iată cuvinte de origine maghiară cunoscute pe tot teritoriul nostru lingvistic: *alcătui, bănui, bîntui, belșug, cheltui, chezeș (chezaș), chibzui, făgădui, îngădui, neam, labă, mîntui, mistui, ogaș (hogaș, făgaș), pildă, șireag, tăgădui, talpă, uliu, uriaș, vamă, viclean, hîrdău, lacăt, zăbală, meșteșug, ham, ilău, oraș, gazdă, hotar, seamă, aldămaș, făgădău, a ului, gingaș, gînd, alean, a sudui, feredeu.*

Cuvîntul *fel* intră în compunere cu unele elemente vechi ale limbii: *astfel, altfel, de fel, de multe feluri, de tot felul.* Unele elemente au în limba română alt sens decît în maghiară: *adomány (dar)*, în limba română *ademeni (a atrage, a ispiti)*; *marha (vită)*, în limba română *marfă* (în Transilvania, circulă și cu o formă apropiată de cea maghiară, *mărhaie* ori chiar *marhă)*; *szoba (odaie)*, în română *sobă (obiect de încălzire)*; *beteag (bolnav)*, în româna comună înseamnă *infirm*, în Transilvania *bolnav.*

Tot de origine maghiară sînt și: *meșter, aprod, uric, dijmă, cosoroabă* (grindă de acoperiș). Uneori în Moldova apare un cuvînt, iar în Transilvania sinonimul lui, amîndouă de origine maghiară: *sicriu* (săcriu) și *copîrșeu.*

(3) Multe cuvinte de origine maghiară apar numai în Transilvania, graiul cel mai influențat fiind cel crișean: *băsădi (a vorbi), birău, boaghe, dărab, fișpan, holdă, nemeș, secherea, biriș, clăpaci, drot, țeruză, pec (brutar), hinteu (trăsură), temeteu (cimitir), melegar (răsadniță)*, în unele calcuri lingvistice *(văr dulce, frate dulce)*, precum și în înlocuirea unui formant vechi — *ori* — cu *acar (acarcine, acarcum, acarunde)*. În Transilvania apar și alte calcuri lingvistice; *a scris (a notat) sus, a tăiat jos pomul (a doborît)* ș.a.

8° (1) Se poate vorbi de o influență *turcească veche* (protootomană) și de alta mai tîrzie, otomană; cea veche s-ar datori popoarelor migratoare numite *pecenegi, cumani* și, mai tîrziu, *tătari.* Dovezi ale trecerii lor pe teritoriul locuit de români sînt toponimicele păstrate pînă astăzi și unele cuvinte ca *beci, dușman* (*DLRM* dă acestui cuvînt o etimologie turcească), *toi* (miezul unui lucru, *toiul verii), odaie, cioban*, a căror origine este greu de precizat, pentru că limbile turcice sînt foarte asemănătoare între ele. Din limba tătară ar fi cuvintele *arcan, capcană, cobuz, haraba.*

(2) Influența turcească a osmanlîilor începe după secolul al XV-lea și continuă pînă în secolul al XIX-lea. Sînt de origine turcă cuvintele: *beizadea, pașă, firman, caimacan, alai, agă, serdar, bei, haraci, irmilic, sacagiu, bacalbașa, anteriu, caftan, halva, pilaf, chiftea, bacșiș, temenea, zambilă, vișin, ciorap, șiret, leafă, zarzavat, ciorbă, fes, butuc.* Multe se referă la bucătărie, sînt nume de mîncăruri: *nalangîte* (un fel de gogoși), *baclava, musaca, ciulama, sarma(lă), alivenci, sarailie, iaurt, chefir.*

(3) Dintre cuvintele de origine turcească foarte puține au pătruns în lexicul de bază: *chef, chior, chirie, ciomag, cîntar, dușman, moft, murdar, para, zor* (grabă), *cafea, nai, tăbăci.*

Există cuvinte turcești folosite numai regional : *gavanos, harbuz, babacă.* Unele cuvinte au alt sens în limba română față de sensul lor inițial : *fișic* (însemna *cartuș), alai* (era termen militar), *lichea* (însemna *pată), nuri* (însemna *lumină).*

Este interesant de observat că multe cuvinte turcești și-au degradat sensul, au o notă peiorativă printr-o marcă semantică conotativă : *geambaș, haidamac, haramin, lichea, tertip, marafet, taifas.*

Multe turcisme au fost înlocuite cu elemente de alte origini, grecești sau slave. După secolul al XIX-lea, ele se folosesc mai rar și numărul lor este din ce în ce mai mult în scădere.

9° (1) Cuvintele grecești pătrund în limba română după secolul al VI-lea, cînd limba greacă devine limbă oficială în imperiul roman de răsărit. Din această perioadă datează împrumuturi ca *amăgi, urgie, mărgea, spîn, cuteza, azimă, zeamă, căsca, mutră, martur, papură, proaspăt, trufie, ciutură, frică;* unele cuvinte grecești ne-au venit prin intermediul slav : *colibă, pită, a mirosi, drum, ieftin, icoană.* Din epoca bizantină mai avem cuvinte cum ar fi *cărămidă, condei, cort, folos, lipsi, părăsi, prisos, sosi.*

(2) În epoca fanariotă se exercită influența neogrecească : *argat, chivernisi, stafidă, pronie, simandicos, simpozion, protipendadă, arghirofil, rigă, cartofor, nevricale, lehuză, fundă, stambă.*

Ca și în cazul cuvintelor turcești, puține au pătruns în lexicul de bază : *boboc, folos, frică, pat, patimă, piper, prinos, proaspăt, procopsi, sigur, traistă, ursi, vopsi, zahăr, hîrtie, mînie, pedepsi.*

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, cuvintele grecești erau la modă ; a existat chiar un jargon grecizant, care a decăzut, locul lui fiind luat de jargonul franțuzit. În afară de cele din lexicul de bază, elementele grecești sînt astăzi în scădere.

10° Se vorbește în unele lucrări și despre o influență germană veche din perioada trecerii unor populații germanice pe teritoriul țării noastre. Nu cunoaștem dacă au rămas unele elemente germanice (s-a vorbit despre *rapăn = jeg* și *nasture,* ultimul presupus de DLRM ca latin neatestat), dar sînt clare unele influențe din limba sașilor și șvabilor, mai ales în Transilvania, și nume topice : *Agnita, Ghimbav, Cața, Lancrăm.* Despre influența germană începînd cu secolul al XIX-lea, vom discuta în alt capitol.

Ne-am ocupat de elementele care au intrat în vocabularul limbii române alături de elementul de bază, cel latin.

Pe lîngă elementele amintite, mai există în limba română și altele, de alte origini, dar în proporții mai reduse.

5.19. Relația dintre origine și frecvență

1° Arătam la începutul acestui capitol că latiniștii au dus o campanie susținută împotriva elementelor nelatine, urmărind înlocuirea acestora cu elemente latine sau romanice. Această tendință este concretizată în dicționarul lui I. C. Massim și A. T. Laurian, care grupează separat (într-un glosar) cuvintele pe care le socotesc nelatine. A existat însă și un curent opus, care a văzut în exagerările latiniștilor pericolul falsificării

adevărului privind vocabularul limbii române, ceea ce a determinat o anumită atitudine polemică. Este vorba mai ales de scriitori care s-au împotrivit înlăturării cuvintelor de origine nelatină din lexicul limbii române constituit istoricește.

Sistemul lexical al limbii române contemporane se caracterizează prin ponderea pe care o au cuvintele de diferite proveniențe și care au intrat în vocabular și în nucleul lui de bază în proporții diferite; dar această pondere statistică trebuie marcată și prin dinamica acestor grupe, prin măsurarea frecvenței lor în comunicare, în vorbirea oamenilor (prin modul în care ele circulă în mod concret în manifestările concrete ale limbii vorbite și scrise). Acest principiu de caracterizare a componenței lexicului unei limbi este cunoscut sub denumirea *circulația cuvintelor* sau, cum a numit B. P. H a s d e u fenomenul, „cuvintele în circulațiune".

2° Mai întîi în *Cuvente*... (vol. III, 1893, p. 91—105) și apoi în *Etymologicum Magnum Romaniae* (vol. I, *Introducere*, p. XLVI—LIX), H a s d e u a arătat, pentru prima dată, că numărul statistic al cuvintelor dintr-un dicționar nu poate fi unicul criteriu pentru definirea structurii vocabularului unei limbi, deoarece, în dicționar, un arhaism, un regionalism, folosit foarte rar, se află la egalitate cu un cuvînt de cea mai largă și mai generală frecvență. H a s d e u precizează că ceea ce caracterizează fizionomia lexicală a limbii este circulația cuvintelor în acea limbă, deci nu prin totalitatea cuvintelor dintr-un vocabular se caracterizează o limbă, ci numai prin acele cuvinte, care sînt des folosite.

Ideea pentru această faimoasă teorie a circulației cuvintelor i-a venit lui H a s d e u, poate, și din predoslovia lui S i m e o n Ș t e f a n la *Noul Testament sau împăcarea cu legea cea nouă*, tipărit la Bălgrad, în 1640. Motivul pentru care S i m e o n Ș t e f a n a comparat cuvintele cu banii nu este, evident, același pentru care H a s d e u pornește de la această expresie.

3° Considerînd că dintre două elemente lexicale, de exemplu, unul latinesc și altul slav sau turcesc, cel latinesc poate avea o valoare înzecită față de celelalte, dacă frecvența, circulația lui în vorbire este de zece ori mai mare, H a s d e u analizează două poezii populare culese în Dobrogea, zonă lingvistică pe care o credea cea mai expusă influențelor slavă și turcească, dar și pentru că, în statistica lui C i h a c, aceste elemente reprezintă împreună 60% din vocabularul nostru la acea dată (1879), luînd în considerație cuvintele înregistrate în dicționarul său.

În prima poezie populară (o doină), H a s d e u constată că sînt 30 de cuvinte diferite, toate latinești moștenite; în cea de a doua (un bocet), din 155 de cuvinte, găsește 126 latine, 18 slave, 3 maghiare, 1 grecesc, 7 de origine necunoscută; în ambele poezii nu găsește nici un cuvînt de origine turcă.

H a s d e u recunoaște că slavismele și turcismele nu sînt puține în limba noastră, dar „în activitatea cea vitală a graiului românesc, în mișcarea cea organică, ele sînt mult mai puțin folosite decît cuvintele moștenite din latină, care, deși nu prezintă din punct de vedere statistic o majoritate numerică, determină, prin marea lor dinamică, fizionomia latină a limbii române".

Această teză a lui H a s d e u are o mare importanță pentru lexicologia generală contemporană, deoarece definește relația specifică dintre originea și frecvența cuvîntului în texte, modul în care indicele de reprezentare cantitativă a cuvintelor de o anumită origine poate fi văzut calitativ, dacă este însoțit și de indicele procentual.

4° Făcînd statistica cuvintelor limbii române în perioada 1870—1879, C i h a c [71] ajunge la concluzia că, din cuvintele pe care le cuprinde dicționarul său etimologic, 1/5 sînt de origine latină, 2/5 de origine slavă, aproape 1/5 de origine turcă, iar restul, ceva mai mult de 1/5, de origine greacă, maghiară, albaneză și necunoscută. C i h a c n-a ținut seamă de ponderea cuvintelor în ceea ce privește circulația lor, adică s-a limitat la aprecieri cantitative și a făcut și o greșeală de calcul, deoarece, pentru cuvintele de origine latină, a luat în considerație numai bazele, iar pentru celelalte, și derivatele. De aceea, deși de bună credință, el acordă influenței slave și turcești o importanță de trei ori mai mare decît elementului latin.

5° B. P. H a s d e u, la numai cîțiva ani după C i h a c, a pus lucrurile într-o lumină nouă, atunci cînd a spus că concluziile statistice trebuie să fie precedate de cercetarea „circulațiunii" cuvintelor în limbă (cum spune el).

6° Statistica făcută de D. M a c r e a în 1942 se bazează pe *CADE* și ajunge la concluzia — după A l. G r a u r, uluitoare — că elementele latine reprezintă 20,58%, cele slave 16,41%, cele franceze 29,69%, iar restul de 33,32% se împarte între limbi care au dat un procentaj mic de cuvinte sau sînt de origine necunoscută.

7° Importanța cuvintelor de origine latină în vocabular, ponderea lor în existența și dezvoltarea vocabularului românesc, reiese și din marea lor productivitate, care se află în creștere. Astfel, din statistica făcută de D. M a c r e a în 1942, reieșea că, din cele 8905 cuvinte de origine latină, 2099 sînt moștenite, iar 6806 sînt derivate pe teren românesc și variante; deci productivitatea unui cuvînt moștenit era atunci de 3,25 derivate la 1 cuvînt de bază. În *DLRM*, față de 1849 moștenite, 8071 sînt derivate pe teren românesc și variante, adică o productivitate de peste 4 derivate la 1 cuvînt de bază, deci cu 0,75 mai mult decît în 1931. Menționăm acest aspect, deoarece vom vedea că împrumuturile au o productivitate mult mai scăzută.

8° În 1942, D. M a c r e a face un studiu statistic asupra fenomenului circulației cuvintelor, grupate după originea lor, în poeziile lui Mihai Eminescu, cu o concluzie foarte instructivă pentru ilustrarea dinamicii cuvintelor de diferite origini în lexicul limbii române. Astfel, vocabularul tuturor poeziilor lui E m i n e s c u publicate în timpul vieții cuprinde numai 3 607 de cuvinte diferite, care au însă o circulație totală de 33 840. Servindu-se, pentru gruparea lor etimologică, de *CADE*, autorul constată că în vocabularul poeziilor lui E m i n e s c u sînt cuvinte de 32 de origini diferite; dintre acestea, 11 grupe depășesc 1% din vocabular, însă, în privința circulației, numai 5 grupe depășesc 1%. Pentru a avea un termen de comparație, Macrea a analizat volumul de poezii al poetului francez Paul Verlaine — *Choix de poésies* (Paris, 1908) — și a găsit 49% cuvinte de

---

[71] Statistica lui A. d e C i h a c se găsește în *Dictionaire d'étymologie daco-romane*, Frankfurt am Main, vol. II, 1879.

origine latină (față de 48,68% la E m i n e s c u), cu o circulație de 83,6% din totalul de 3800 de cuvinte diferite folosite (față de 83% la Eminescu).

Cuvintele de origine slavă prezintă, în vocabularul poeziilor lui M i h a i E m i n e s c u, același procentaj din *CADE;* cele franceze sînt însă abia 11,97% față de 29,69% în *CADE* și 38,42% în *DLRM*, iar în circulație reprezintă numai 2,52%. Vocabularul poeziilor lui Eminescu conține, desigur, în cea mai mare parte, cuvinte din lexicul de bază al limbii române, ceea ce explică numărul redus de cuvinte folosite de poet (ca și de P a u l V e r l a i n e). Marea frecvență a cuvintelor de origine latină în vocabularul poeziilor lui Eminescu — 83% — se datorește și faptului că au intrat în calcul și cuvintele unelte gramaticale, care sînt toate latinești moștenite [72].

9° D. M a c r e a a analizat și dinamica circulației cuvintelor în limba presei anilor 1955—1958. *DLRM*, care cuprinde lexicul românesc de la 1800 încoace, prezintă un procentaj de 7,98% cuvinte vechi slave, 1,78% bulgărești, 1,58% bulgaro-sîrbești, iar vocabularul *Scînteii*, care reflectă limba de astăzi, reprezintă, după cercetările prof. D. M a c r e a, o scădere, mare a acestor elemente: 4,91% vechi slave, cu o circulație de 3,92%, iar celelalte elemente sînt aproape inexistente. La fel este cazul cuvintelor de origine turcească și neogrecească (doar 11 din 753). Această concluzie nu trebuie însă considerată ca fiind ultimul cuvînt în această problemă. Este nevoie să se extindă și să se adîncească cercetarea asupra dinamicii diferitelor grupe de cuvinte după origine la cele mai reprezentative opere literare, pentru a se putea prevedea direcția evoluției în viitor a vocabularului limbii române [73].

5.20. Căile creșterii cantitative a lexicului

1° Creșterea cantitativă a lexicului depinde fie de *mijloacele interne*, prin formarea unor noi cuvinte din materialul lingvistic existent, fie de *mijloacele externe*, prin *împrumuturi* din alte limbi. Între cele două căi există o strînsă legătură, puncte de contact, o corelație, dar și unele trăsături care le diferențiază. Proporția dintre mijloacele interne și cele externe depinde de normele dezvoltării și de etapele prin care trece limba. Mijloacele interne sînt mai active decît cele externe, întrucît funcția lor fiind generativă, constituie esențialul în limbă. În acest sens există o deosebire însemnată de ordin cantitativ între împrumuturile care se fac acum și cele de acum 40—50 de ani, și ar fi interesant (dacă practic ar fi posibil) să se poată compara statistic productivitatea celor două căi într-o perioadă dată.

---

[72] Sextil Pușcariu (1940, p. 194—195) găsește strofe întregi din poeziile *Somnoroase păsărele, Mai am un singur dor*, în care sînt exclusiv cuvinte latinești moștenite. Și D. M a z i l u, în *Luceafărul lui Eminescu* (1937, p. 67—72), calculează că în acest poem, din 1908 cuvinte diferite, 88,6% sînt latinești moștenite, fără să mai pună la socoteală și neologismele latino-romanice.

[73] V. Ș u t e u a stabilit frecvența cuvintelor în proza artistică pe un eșantion de 50 000 de unități (SCL, nr. 3, 1959, p. 419 și urm.), iar G h. B o l o c a n a stabilit frecvența cuvintelor textelor din presă pe un eșantion de 70 000 de unități lexicale (SCL, XII, 1961, p. 35 și urm). Statistica, pe origini, a cuvintelor din fondul principal lexical românesc se prezintă astfel: 60% de origine latină, 20%—slavă, 2% — maghiară, 2% — din substrat, 2% formate pe teren românesc, 6% internaționale, 5% de origine necunoscută, 3% de diverse alte origini: grecești, turcești, franceze (vezi *Introducere în lingvistică*, elaborată de un colectiv condus de acad. prof. Al. Graur, ed. a III-a revizuită și adăugită, Ed. științifică, București, 1972, p. 124.

Împrumutul de cuvinte are efecte asupra mijloacelor interne, deoarece, odată cu cuvintele străine, pot pătrunde şi afixele formative, care, în unele cazuri, devin productive, integrîndu-se în sistemul existent; alteori aduc elemente izolate care nu afectează substanţial sistemul lexical, rămînînd cu forma şi chiar cu fonetismul lor. De exemplu, din limbile franceză şi italiană, s-au împrumutat cuvinte (adverbe) formate cu sufixul *-mente* (*totalmente, completamente*), dar acest sufix rămîne neproductiv, în sensul că nu s-a integrat în sistemul derivativ românesc.

Mijloacele interne sînt mai importante şi pentru că funcţionează după normele generative şi transformaţionale ale sistemului limbii române.

2° Mijloacele externe constau din împrumuturi de cuvinte şi expresii, împrumuturi semantice şi calcuri lingvistice. Mijloacele interne constau în *derivare, derivare regresivă, compunere* şi *transpoziţie lexico-gramaticală*; dintre mijloacele externe, împrumutul de sensuri şi calcul (procedeu combinat) sînt, în cea mai mare parte, tot mijloace interne, deoarece materialul formant aparţine sistemului lexical românesc.

3° Mişcarea cuvintelor din vocabularul activ spre cel disponibil şi, în unele cazuri, dispariţia lor totală are efecte asupra creşterii cantitative. Fenomenul este provocat de cauze extralingvistice, de dispariţia din cultura materială sau spirituală a obiectelor sau fenomenelor desemnate sau de înlocuirea lor cu alte obiecte sau fenomene. Înlăturarea cuvîntului sau schimbarea lui poate fi un proces firesc sau poate fi urmarea unor măsuri administrative în cultura materială şi spirituală a societăţii. Oricum ar avea însă loc acest proces, nu trebuie să înţelegem *dispariţia* ca pe ceva brusc; cuvîntul în cauză continuă să mai circule un timp, fie că ne referim la ceea ce a denumit, fie că-l mai folosim alături de cuvîntul nou care-i ia treptat locul. Aşa au dispărut cuvinte, expresii şi sensuri legate de vechea orînduire social-economică şi politică: *plasă, pretor, pretură, prefect, portărel* ş.a. Unele cuvinte din cele amintite au dispărut total, altele mai sînt folosite cînd ne referim la trecut sau la realităţi care continuă să existe în alte părţi. Unele dintre ele mai circulă şi în prezent, dar intră în alte construcţii lexicale, cu alt sens, diferit de acela pe care-l aveau. Ceea ce interesează însă este că au dispărut cuvintele, nu şi mijloacele de formare a lor, bazele şi sistemul derivativ.

Cuvintele se schimbă şi fiindcă sînt legate de relaţiile sociale, de anumite categorii sociale, de raportul dintre aceste categorii. Aşa, după ce a cunoscut o deosebită activizare, a dispărut cuvîntul *chiabur*, după desfiinţarea prin lege a acestei categorii sociale. Mai putem aminti cuvintele *amanet, arendaş, cucoană, ordonanţă, birt, cîrciumă, orfelinat, copil de trupă* ş.a. Într-un timp nu prea îndepărtat, cuvîntul *analfabet* era foarte activ, avînd şi o familie bogată; el s-a îndepărtat însă din vocabularul activ odată cu lichidarea acestei moşteniri a trecutului. Denumirile *judeţ, primar, primărie* sînt reintroduse în circulaţia activă prin reorganizarea administrativă şi teritorială a ţării.

În concurenţa dintre sinonime, unele sînt împinse spre lexicul disponibil: *avion* l-a înlăturat pe *aeroplan*, *franzelă* pe *jimblă*, *cremă* pe *vax*, *tuberculoză* pe *oftică*, *etaj* pe *cat* etc. Unele cuvinte dispărute continuă să se păstreze numai în anumite expresii: cuvîntul *hap* a dispărut, cedînd locul cuvîntului *pilulă*, dar se menţine în expresia *a înghiţi hapul (un hap)*; *vax* se foloseşte cu valoare de calificativ.

5° Interdicţiile de vocabular pot duce şi ele la dispariţia unor cuvinte sau măcar la o slăbire a poziţiei lor. Putem aminti şi *uzura semantică*: cuvîntul *rost* a fost înlocuit de *gură* (care însemna *gît, gîtlej*). În unele graiuri, pentru *a mînca*, se spune, cu o puternică nuanţă depreciativă, *a crăpa*.

O altă cauză poate fi şi corpul fonetic redus al semnificantului, cum este situaţia cuvîntului *a la (= a-şi spăla părul)*.

Dispariţia cuvintelor din vocabular este un fenomen cu multe aspecte, dintre care am amintit cîteva. Ceea ce trebuie reţinut este că, datorită evoluţiei limbii, există cuvinte care ies din vocabularul activ şi chiar din cel disponibil, sînt uitate şi pot să dispară fără să mai devină arhaisme. De obicei, perioadele care se caracterizează prin adînci prefaceri sociale cunosc şi un accentuat proces de dispariţie a unor cuvinte şi fenomenul este activ mai ales în graiuri, sub influenţa limbii literare.

5.21. Derivarea

1° Prin *derivare* se înţelege formarea de cuvinte noi ori cu sens nou prin afixare, adică prin adăugarea unor afixe *prefixate* ori *sufixate* la *baze lexicale existente*. (În opoziţie cu derivarea prin adaos de afixe, derivarea regresivă constă în identificarea unei *baze* care poate funcţiona în calitate de cuvînt nou ori cu sens nou, prin înlăturarea afixelor.)

2° Unii lingvişti sînt de părere că formarea cuvintelor aparţine sistemului lexical, alţii o includ în gramatică; există şi părerea că formarea cuvintelor constituie un sistem aparte, formînd un capitol de-sine-stătător în studiul nivelelor limbii. În paginile anterioare, am arătat cîteva dintre orientările actuale în problema definirii *cuvîntului* ca termen de metalimbaj; am arătat, de asemenea, că această unitate a limbii poate fi privită ca produs al unui proces generativ complex în activitatea lingvistică a vorbitorilor, în manifestarea competenţei lor lingvistice (cf. *supra*, 5.1.). O bază derivativă lexicală, adică un *lexem*, poate fi văzută ca unitate minimală funcţională a sistemului lexical care se realizează concret în variaţii şi variante a căror totalitate formează *alolexemele* lexemului dat. De exemplu, lexemul /*bat*/ se realizează concret în lexic în varianta primară [bat] şi variantele derivate din aceasta prin diferiţi modificatori sau elemente de transformare (sau derivare) care sînt afixele [a, -e, -aje, -ere, -ut, -ură, -tor, des-, răs-, stră-, a-] etc.: *(a) bate, bătaie, batere, bătut(ă), bătătură, bătător, bătători, dezbate, dezbatere, dezbătut(ă), (a) răzbate, răzbatere, răzbătut(ă), (a) străbate, străbatere, străbătut (ă), (a) abate, abatere, abătut(ă)* etc. (nu am ţinut seama aici de detaliile identificării sufixelor, nici de faptul că unele forme derivate sînt împrumuturi).

Modelarea proceselor care condiţionează producerea de cuvinte noi, avînd baza de plecare în rădăcini, radicale sau teme primare ale lexemelor, care constituie nucleul fondului lexical al limbii române, prin aplicarea unor reguli de derivare (sau de transformare) ne-ar da posibilitatea ca prin construcţia teoretică a cuvintelor din materialul lexical şi afixal existent în număr finit să explicăm modul în care funcţionează competenţa lingvistică pentru ca dintr-un număr finit de elemente şi de unităţi specifice nomi-

nale, verbale, adjectivale etc. să se obţină prin derivare întreaga mulţime a cuvintelor pe care le înregistrează dicţionarele limbii române.

În legătură cu aceasta, am aminti aici *Condica limbii româneşti*, dicţionar manuscris al lui Iordache Golescu (1832), în care cuvintele sînt înregistrate pe *cuiburi lexicale*, înglobînd într-un articol unic atît baza primară, cît şi derivatele motivate prin afixare pentru care nu se mai dau explicaţii semantice. Considerăm că în aplicarea acestui procedeu de către cărturarul român cu 150 de ani în urmă se află în germene abordarea generativă şi transformaţională a lexicului limbii române.

3° Unităţile de la care se formează derivate se numesc *baze, forme lexicale primare, cuvinte primitive* sau *simple*; baza împreună cu derivatele (unii socotesc şi compusele) formează ceea ce se numeşte tradiţional un *cuib* sau o *familie de cuvinte*, un *şir derivativ*.

Afixele derivative — *sufixe, sufixoide, prefixe, prefixoide, interfixe* — sînt *moştenite* şi *împrumutate*. Există afixe *productive, mai puţin productive* şi *neproductive*. Un afix împrumutat este productiv, dacă este folosit în calcuri, dar şi în derivarea care nu copiază modele străine; au loc, de asemenea, treceri permanente din sfera neproductivă în cea productivă şi invers. Un derivat poate fi în corelaţie cu tema *(consătean-sătean)* sau cu alt derivat *(încălţa-descălţa)*. Productivitatea diferă şi după stilurile limbii. Astfel, prefixul *anti-* este productiv în stilul publicistic şi în cel ştiinţific. Afixele sînt *productive* din punct de vedere lexical, dacă prin înlăturare rămîne un cuvînt atestat *(anormal, abţine, absorbi)*, şi neproductive, dacă secvenţa rămasă în urma acestei operaţii nu este atestată ca cuvînt, deşi etimologic în cuvîntul dat recunoaştem afixul *(abstract, îndrepta)*. În primul caz, derivatul este analizabil, adică am putea afirma că s-a format pe teren românesc; în cel de al doilea caz, este neanalizabil, adică ne aflăm în faţa unui împrumut sau a unei derivări prin analogie.

5.22. Derivarea cu sufixe lexicale

1° **Sufixele lexicale** sînt grupuri de sunete (sau un singur sunet) care se adaugă după bază şi formează un cuvînt nou; sufixele conferă cuvîntului o anumită valoare semantică motivată structural, aşa că putem clasa cuvintele după sufixul cu care sînt formate. Astfel, cu sufixul *-tor, -toare*, adăugat la un radical verbal, se formează nume şi adjective motivate, care denumesc „pe cel ce săvîrşeşte acţiunea“ adică numele de agent sau instrumentul cu care se săvîrşeşte sau se generează acţiunea: *lucrător, scriitor, învăţător ventilator, aspirator, secerătoare, semănătoare*. Tot de la radicale verbale derivă nume de acţiuni sufixele *-are, -ere, -ire*, sau *-at, -ţie*: *lucrare, învăţare, spălat, nutriţie*.

2° După clasa **lexico-gramaticală** în care se înregistrează derivatele, sufixele sînt *substantivale, adjectivale, verbale* şi *adverbiale*. Ele provin, în general, din limbile care au participat mai mult ori mai puţin activ la constituirea lexicului românesc. În limba română avem sufixe de origine latină sau slavă, care sînt cele mai numeroase şi mai productive, sufixe de origine maghiară, turcă, latino-romanică. Cînd facem această constatare, o punem în corelaţie cu faptul că sufixe izolate nu se pot împrumuta, nici nu se

pot moșteni (cînd am spus *moștenite*, am folosit un termen impropriu), ci intră în limbă odată cu cuvintele derivate. Dacă ne gîndim la componența lexicului de bază al limbii române, format, în primul rînd, din elemente latinești și slave, ne și așteptăm ca majoritatea sufixelor să fie tot latinești și slave.

3° Frecvența mare a unui cuvînt îl pune în situația nu numai de a fi o bază pentru formarea de cuvinte noi, ci și de a fi analizat în elementele lui componente (în ipoteza că este derivat sau compus) și această analiză duce la posibilitatea recunoașterii și a detașării de bază a sufixului (sau a prefixului) și, deci, la posibilitatea de a construi prin sinteză cuvinte noi de la alte baze sau teme.

Un element care intervine în formarea cuvintelor din punctul de vedere al originii sufixelor este înrudirea cu tipul lingvistic de proveniență. Așa se explică de ce greaca ne-a dat puține sufixe; deși limbă indo-europeană, ca și latina, ea are numeroase caracteristici care o îndepărtează de sistemul lingvistic românesc. La fel (și chiar mai accentuat) se pune problema limbilor turcă și maghiară, care aparțin altui tip de limbi decît româna și, în consecință, avem un număr foarte mic de sufixe din aceste limbi. În schimb, limba greacă este principala sursă a prefixelor și a prefixoidelor care formează cuvinte internaționale și pe care le putem, deci, considera formativi internaționali.

Numărul sufixelor în limba română contemporană este de circa 360.

4° **Sufixe de agent:** (1) **-ar** < lat. *-arius*, sl. *-ar* etc.; *căprar* < *caprarius*, *fierar* < *ferarius*, *păcurar* < *pecorarius*, *zidar* < blg. *zidar* etc. Este foarte productiv și derivă nume de agent de la substantive: *ciocănar*, *cuțitar*, *argintar*, *portar*, *bucătar* etc. Alături de acestea, avem altele care provin din franceză, unde au sufixul *-aire*, asimilat cu *-ar*: *colecționar*, *demisionar*, *gestionar*, *pamfletar*, *vestiar*. (2) **-tor, -toare** < lat. *-torius* (precedat de o vocală, care variază după tipul de conjugare căreia îi aparține verbul din temă): *croitor*, *învățător*, *muncitor*; numeroase sînt formațiile noi care desemnează diverse categorii de muncitori: *arzător*, *cocător*, *culegător*, *suflător*, *șlefuitor*, *topitor*, *turnător*, *ungător*. Se simte aici și influența limbilor franceză și italiană care ne-au dat și ele derivate gata formate cu acest sufix: *agitator*, *filator*, *informator*, *modelator*. (3) **-giu** < turc. *-agiu*: *boia(n)giu*, *cafegiu*, *geamgiu*, *lefegiu*, *harabagiu*, *zurbagiu*, *zarzavagiu*, toate provenite din limba turcă. Derivatele românești sînt puține: *pomanagiu*, *povarnagiu*. Limba actuală recurge la acest sufix pentru derivate marcate conotativ ca depreciative (din neologisme): *duelgiu*, *scandalagiu*, *reclamagiu*, *bombagiu*, *calamburgiu*, *bulevargiu*, *pistolagiu* etc. (4) **-(i)er** < fr. *-ier*: *bufetier*, *camioner*, *liftier*, *matrițier*, *restanțier*, *textier*.

5° **Augmentative:** (1) **-an, -ană** < sl. *-an*: *băietan*, *fetișcană*, *juncan*, *șoiman* etc. Menționăm sensul conotativ peiorativ al multor augmentative: *bogătan*, *chiaburan*, *golan*, *grosan* etc. (2) **-oi, -oaie** < lat. *-oneus*, *-onea*: *buboi*, *cămeșoi*, *furcoi*, *lopătoaie*, *măturoi*, *pietroi*, *turtoi*, *țăpoi*; au sens depreciativ: *băboi*, *băiețoi*, *fătoi*, *maimuțoi* etc. (3) **-oc, -oacă** *(-og, -oagă)* < lat., sl.: *fătoc*, *ghijoagă*, *hîrțoage*, *terfeloage*. (4) **-ai, -aie** < sl. (și compusul **-ăraie**) este un indice de *cantiate mare*: *fumăraie*, *fleșcăraie*, *pălălaie*.

6° **Diminutive:** (1) **-aș** (de origine variată, nelat.): *armăsăraș*, *bostănaș*, *cuțitaș*, *dulăpaș*, *hîrdăiaș*, *juncănaș*, *scăunaș*. Adeseori derivatele

cu *-aș* sînt marcate și conotativ, exprimînd fie simpatia vorbitorului, fie un pronunțat sens depreciativ: *articolaș, autoraș, doftoraș, lectoraș, profesoraș, scriitoraș.* (2) **-el, -ea**<lat. *-ellus, -ella: copăcel, fîntînea, însurățel, mielușea, scăunel;* cu sens dezmierdător: *băiețel, bărbățel.* (3) **-ic(ă)**<lat. *-ic(e)a: bucățică, cărticică, lopățică, nodic, popic;* dezmierdător: *bădică, Costică, Georgică* etc. (4) **-ior, -ioară**<lat. *-eolus, -eola, -iolus, -iola: căscioară, cîrnăcior, felioară, oscior, pălărioară;* dezmierdător: *frățior, inimioară, surioară, Mărioară;* se realizează și compus cu *-uș, -iș: bețișor, delușor, merișor, focușor, nucușoară, țărișoară.* (5) **-iță**<sl.: *cheiță, linguriță, peniță;* dezmierdător: *fetiță, Gheorghiță, mioriță;* apare și compus cu alte sufixe: *furculiță, gîsculiță, musculiță, măiculiță, urmuliță, vorbuliță.* (6) **-uc(ă)** <lat.: *băbucă, finuc, frătuc, mămucă, tătucă.* (7) **-ui, -uic**<lat. *-uleus, -ulea: brădui, cărăruie, cetățuie, ferăstruie, păsăruie;* compus cu *-că(-uică): cămeșuică, ceteruică, nevăstuică.* (8) **-uț(ă)** <lat. *-uceus, -ucea: acuț, bănuț, bouț, căluț, căruț, crenguță, deluț, ineluț, măsuță, omuț, pătuț;* dezmierdător: *cafeluță, cocuț, mămuță, moșneguț, părăluță, hăinuță.* Numeroase diminutive au numai formă, nu și sens diminutival, cum sînt unele nume de plante sau de locuri: *alunele, Bucureștioara, Tecucel, (gîrle, pîrîuri), Tîrgușor;* nume de fenomene naturale: *nopticică, ziulică, geruleț, vîntuleț.*

7° **Colective** (1): **-et**<lat. *-etum: bănet, căpret, deset, frunzet, păsăret;* are și sensuri augmentative, marcînd *intensitatea* sau *cantitatea mare,* mai ales în combinație cu prepoziția *la* cu funcție adverbială de intensitate: *are la bănet* ... De la nume de plante se formează nume colective semnificînd *loc acoperit cu* ...: *frăsinet, nucet, pinet;* toponimice: *Brădetul, Cărpinetul, Făgetul.* (2) **-ime**<lat. *-imen: burghezime, felurime, învățătorime, muncitorime, țărănime, dăscălime, studențime, țînțărime.* (3) **-iș**<sl.: *aluniș, frunziș, nisipiș, pietriș, răchitiș, stejăriș;* toponimice: *Brădișul, Cărpinișul, Frăsinișul, Păltinișul.* (4) **-iște**<sl.: *buruieniște, cînepiște, iniște, porumbiște.*

8° **Sufixe de gen, moționale.** Derivă feminine de la baze masculine: (1) **-că**<sl.: *ardeleancă, craioveancă, romancă.* (2) **-easă**<lat. *-issa: bucătăreasă, căpităneasă, găinăreasă, lăptăreasă, mireasă, stolnicească, spălătoreasă.* (3) **-iță** <sl.: *casieriță, dăscăliță, frizeriță, macaragiță, maistoriță, morăriță, porumbiță, sudoriță, școlăriță, zidăriță* (la derivatele paralele cu *-easă* și *-iță* avem uneori sinonimie, alteori o diferențiere conotativă: *cîrciumăreasă, cîrciumăriță, găinăreasă, găinăriță*). (4) **-oaie, -oaică**: *bărbătoaie(că), boieroaică, doftoroaie, ghionoaie, hoțoaică, franțuzoaică, nemțoaică, unguroaică, vîntoaică* (intensiv), *zmeoaică, zgripțuroaică.* Derivă masculine de la baze feminine: (1) **-an**: *curcan, gîscan.* (2) **-oi**: *rățoi, vrăbioi, dropioi.*

9° **Abstracte**: (1) **-ătate** <lat. *-itas, -itatis: bunătate, ieftinătate, puținătate, străinătate, vecinătate;* alături de cele moștenite, avem numeroase împrumuturi din limba franceză (lat. lit.) sau — mai rar — creații din rădăcini românești cu sufixul **-itate**, dubletul lui **-ătate**: *civilitate, debilitate, legalitate, posibilitate, principialitate, prioritate;* teoretic, de la orice adjectiv împrumutat din limbile romanice (sau din latină) putem deriva substantive abstracte cu sufixul *-itate,* dar abuzul duce la creații ca *angelitate, diafanitate, elementaritate, rotunditate, teribilitate,* care „sună“ nepotrivit românește. (2) **-eală** <sl.: *amăgeală, acreală, căpială, cheltuială,*

găteală, greșeală, îndrăzneală, învoială, opreală, păcăleală. (3) **-enie** < sl. : *afurisenie, ciudățenie, despărțenie, drăgălășenie, mutenie, prăpădenie, rudenie, slobozenie, șiretenie;* sînt și unele derivate care nu par conforme sistemului limbii noastre : *arătoșenie, cumsecădenie; drăcovenie (drac + -ovenie,* sufix compus cu *-ov-*, desprins din *grozăvenie).* (4) **-ie** < lat., sl., gr. : *bărbăție, curăție, fudulie, hărnicie, nebunie, omenie, semeție, vrednicie.* (5) **-ism,** neolog. lat. romanic : *comunism, internaționalism, patriotism, socialism;* este foarte productiv : *carierism, oportunism, expansionism, cosmopolitism, idealism, eminescianism, pășunism, ieșenism.* (6) **-lîc** < turc. : *caraghioslîc, hagialîc, matrapazlîc, murdarlîc;* în prezent sufixul a devenit productiv și dă derivate de la teme noi : *avocatlîc, farsalîc, gangsterlîc, pedantlîc, savantlîc, șmecherlîc;* aproape toate sînt conotative cu nuanță peiorativă mai ales prin contrastul dintre tema apuseană și sufixul oriental : *balcanlîc.* (7) **-ură** < lat. *-ura: apucătură, arătură, cumpărătură, înghițitură, păcălitură, pocitură, săritură, strîmbătură, șuierătură, zvîrlitură.*

10° **Diverse:** (1) **-ean** < sl. : *ardelean, codrean, cîmpean, dobrogean, focșănean, orășean, sătean.* (2) **-ist,** strîns legat de *-ism,* întrucît desemnează pe *aderentul* la doctrina unui curent politic, literar, lingvistic etc. ; unui derivat în *-ism* îi corespunde unul în *-ist* din *aceeași* temă : *materialist, moralist, leninist, pavlovist.* Sufixul există și în limba rusă, luat tot din limbile latino-romanice ; iată derivate recente în limba rusă, intrate și în limba noastră : *atomist, furnalist, gaterist, laminorist, motorist, radist, sectorist, selecționalist, tractorist, turbinist;* tot aici se clasează și formațiile derivate din compuse : *cincisutist, sutamiist, cincisutamiist* (care au circulat cîțiva ani în limba noastră). Derivatele au adesea și funcție adjectivală : *mișcarea comunistă, marxistă, învățătură leninistă.* (3) **-ie** și **-iune** < it. *-ione,* sp. fr. *-ion,* sînt de origine latino-romanică ; între cele două sufixe are loc o concurență și în zilele noastre, deși poziția lui *-ie* este mai puternică. Unele neologisme au rămas pînă azi și vor rămîne, probabil, în continuare cu forma *-iune: acțiune, defecțiune;* alteori motivează sensuri diferite : *funcție-funcțiune, misie-misiune, porție-porțiune, rație-rațiune, pensie-pensiune;* variantele în *-iune* par pedante la unele cuvinte ; de aceea Caragiale, în *O noapte furtunoasă,* pune în vorbirea Ziței cuvîntul *polițiune,* pe care ea îl consideră mai „distins" decît *poliție.* Cînd baza verbală există în limba română, derivatele sînt adesea în concurență cu infinitivele lungi : *administrație-administrare, construcție-construire, comunicație-comunicare, explicație-explicare,* dar diferența de sens apare clar în caracterul abstract al unui termen și caracterul concret al celuilalt : *administrație* înseamnă *serviciu care se ocupă cu gospodăria unei instituții,* iar *administrare* este *acțiunea de a gospodări.*

11° **Sufixe adjectivale:** (1) **-esc** < *-iscus* (probabil trac) : *bărbătesc, ciobănesc, ciocănesc, omenesc;* formații mai recente : *moșieresc, pionieresc.* (2) **-os** < lat. *-osus: arătos, călduros, copilăros, deluros, negricios, omenos, păcătos, rușinos, voinicos.* (3) **-ar** < *lat. -arius:* derivă adjective și nume de agent, cu valoare substantivală : *albinar, brînzar, bucătar, ciurar, lingurar, cufundar, furnicar, păsărar, prepelicar.* (4) **-atic** < lat. *-aticus: fluturatic, flușturatic, molatic.* (5) **-ăreț, -ăreață** < lat. *-aricius: băltăreț, certăreț, gustăreț, lungăreț, purtăreț, vorbăreț;* peiorative : *băgăreț, descurcă-*

reț, iubăreț, văicăreț, zîmbăreț (este foarte productiv: derivă și substantive feminine: *fumăreață, măgăreață, strungăreață*). (6) **-tor** < lat. *-torius*, derivă nume de agent: *lucrător, muncitor;* apare în numeroase neologisme: *anchetator, denunțător, menținător, suplinitor.* (7) **-el** < lat. *-ellus: bunicel, căldicel frumușel, mărunțel, singurel, tinerel, ușurel* (cu sens dezmierdător); cu sens conotativ: *murdărel, rupticel.* (8) **-uț** < lat. *-uceus: amăruț, acruț, micuț, nălțuț, răuț, sărăcuț, slăbuț.* (9) **-iu** < lat. *-ivus: argintiu, alburiu, cenușiu, măsliniu, mijlociu, negriu, pămîntiu, ruginiu, sîngeriu, trandafiriu, vinețiu, vioriu.* (10) **-eș** < sl.: *cinsteș, coarneș, gureș, leneș, rareș, trupeș.* (11) **-(e)an** < sl.: *codan, colțan, codrean, pămîntean, răsăritean, sătean.* (12) **-eț** < sl.: *făleț, îndrăzneț, lumeț, mălăieț, măreț, pădureț.* (13) **-nic** < sl.: *amarnic, casnic, fățarnic, îndărătnic, puternic, zilnic* (și adverb). (14) **-aș** < sl.: *buclucaș, căuzaș, codaș, fruntaș, înaintaș, mijlocaș, nevoiaș, pătimaș, zăcaș.* (15) **-al, -(i)onal,** neologism fr. *-al*, lat. *-alis: arhitectural, cadastral, compozițional, decenal, dirijoral, jurisdicțional, patronal, raional, regional, sezonal, unional;* majoritatea sînt derivate românești sau calcuri. (16) **-ial,** variantă a lui *-al: axial, trimestrial, rasial, semestrial, tangențial;* **-ual:** *conceptual, instinctual, textual.* (17) **-bil** < lat. *-bilis*, fr. *-ble: agitabil, circulabil, descifrabil, măsurabil, pipăibil, reglabil, rezolvabil, vizibil;* este foarte productiv, dar unele derivate sînt nerecomandabile: *găsibil, înflăcărabil, înghițibil, negăsibil, spiritualizabil.* (18) **-ian** < fr. **-ien**: *bogzian, caragialian, eminescian, hasdeian, wagnerian;* apare și în varianta **-ician**: *electrician, fonetician, matematician.* (29) **-ic** < lat. rom.: *ciclic, climatic, faptic, olimpic, scriptic, patriotic, scheletic, partinic* (suf. este *-ic*, nu *-nic* în *stihiinic, planic*). (20) **-ist** lat. rom.: *ceferist, trombonist, viorist.*

12° **Sufixe verbale:** (1) **-a:** *activa, aureola, impulsa, perfecta, rebuta.* (2) **-i:** *răboji, ghemotoci, birjări, orășeni.* (3) **-iza** < fr., foarte productiv și derivă dublete ale verbelor cu *-a: amalgama-amalgamiza, clorina-cloriniza.* (4) **-isa** <fr., neproductiv: *finisa.* (5) **-(i)fica,** productiv, fr., it.: *poetifica, zeifica, electrifica, planifica.*

13° **Sufixe adverbiale:** (1) **-ește:** *bărbătește, femeiește, nemțește, omenește, românește.* (2) **-iș, -îș:** *chiorîș, lungiș, furiș, morțiș, tîrîș-grăpiș, tupiliș;* unele adverbe în *-iș* se folosesc cu prepoziție, în locuțiuni: *în lungiș, în curmeziș, pe furiș* (dar se spune și *curmeziș*). (3) **-mente:** *eminamente, actualmente* (împrumuturi); *singularmente, tacitamente* (cf. DI) sînt formații românești.

5.23. Derivarea cu prefixoide și prefixe

1° Între *prefixare* și *sufixare* există deosebiri nu numai în privința poziției afixelor față de bază; astfel, în timp ce sufixele pot determina schimbarea clasei lexico-gramaticale, prefixele au mai ales valoare lexicală. Pentru a schimba valoarea gramaticală, derivatul cu prefix trebuie marcat cu un sufix *(înșirat, întărit)*. De cele mai multe ori, cuvintele nou formate prin prefixare sînt din aceeași clasă lexico-gramaticală cu baza.

Limba latină avea un sistem de prefixație nu prea bogat, ca și celelalte limbi indoeuropene; de aceea limba română a moștenit puține prefixe: *în-, des-, stră-, a-, pre-, s-;* din veche slavă au pătruns prefixele *ne-, răs-, pre-.*

Pînă în secolul al XIX-lea, româna avea puține prefixe; în perioada de modernizare, odată cu împrumuturile, au pătruns și prefixe neologice luate

din latină și franceză, unele fiind însă la origine grecești. Deși cele mai multe derivate sînt franțuzești, unele au pătruns și prin filieră italiană sau germană. Aceste prefixe, la început livrești, au putut deveni productive, pătrunzînd și în limba comună. În felul acesta, sistemul prefixației s-a îmbogățit începînd cu secolul al XIX-lea, încît în prezent sistemul derivativ românesc are destul de multe prefixe, cu o productivitate destul de mare.

Trebuie să adăugăm că multe derivate cu prefixe neologice sînt calcuri (prefixul este împrumutat, iar cuvîntul-temă este calchiat, adică „tradus" cu material românesc). Sînt cazuri cînd prefixul este atașat la o temă care nu mai apare autonomă în vorbire : *dezbrăca;* lingvistic, avem a face totuși cu un prefix, datorită opoziției semantice *dezbrăca* vs *îmbrăca.*

2° Nu toți lingviștii sînt de părere că prefixarea este un aspect al derivării, ci o consideră o variantă a compunerii ; un derivat format cu prefix nu este analizabil în două cuvinte ; din acest punct de vedere, există o diferență între *prefixe* și *pseudoprefixe,* dintre care unele, așa cum vom vedea în continuare, se folosesc și ca unități lexicale independente.

3° **Pseudoprefixele** sau **prefixoidele** sînt acele afixe care, în limbile din care provin, au statut de cuvinte înregistrate ca atare în dicționar, adică au autonomie lexicală. În limba română, au pătruns odată cu cuvintele care le aveau în componență și, fiind analizabile, au ajuns să poată fi folosite ca formative derivative cu baze românești. În felul acesta, ele îndeplinesc un rol asemănător prefixelor. Se deosebesc însă de prefixele propriu-zise prin valoarea lexicală, prin care, multe din ele, ajungînd în limba comună, sînt simțite ca niște cuvinte simple și intră în circulație *(auto, moto, foto, radio).* De aceea unii specialiști le studiază în cadrul compunerii. (Formațiile cu pseudoprefixe sînt numite de către F l u v i a C i o b a n u *compuse de tip greco-latin*). Derivatele cu pseudoprefixe apar în limba română din secolul al XIX-lea, în terminologia tehnico-științifică internațională, rolul pseudoprefixelor fiind din ce în ce mai mare, pe măsură ce ne apropiem de perioada actuală. Derivatele cu pseudoprefixe se deosebesc de compusele propriu-zise și pentru că formează serii de cuvinte derivate cu prefixe. Unele nu mai sînt analizabile *(monopol, aerodrom, microscop, pseudonim),* așa că ar fi neindicat să tratăm același element cînd ca un cuvînt, cînd ca un prefix. Un motiv în plus ar fi că nu totdeauna se poate distinge pseudoprefixul de un prefix propriu-zis *(hiper-, ultra-).*

Dăm în continuare o listă a celor mai frecvente pseudoprefixe, majoritatea de origine greacă sau latină, venite prin filieră franceză sau împrumutate direct din aceste limbi.

(1) **aero-** : *aerodrom, aeroport, aeroplan, aerogară, aerostat, aeronavă, aeromodel, aerosanie.* (2) **auto-** : *autobiografie, automotor, autoportret, autoapărare, autodepășire; auto* introduce în unitatea derivată semul (acțiunea se îndeplinește *de la sine*), specificînd că cuvîntul propriu-zis se referă la subiect. (3) **auto-** : cu sensul de *automobil, automat,* apare în multe cuvinte : *autoblindat, autocamion, autocar, autocisternă, autobază;* este folosit și independent ca determinant : atelier *auto,* conducător *auto,* transporturi *auto.* (4) **agro-** : *agrobiolog, agrominim, agrotehnic, agrozootehnic, agrochimic.* (5) **bi-** (cu sensul *dublu, de două ori*) : *biacid, bianual* (de două ori pe an), *biatomic, bisăptămînal, bilateral, bipolar, bilingv, binar, bipartit.* (6) **ciclo-** : *ciclocros, cicloturism.* (7) **cvasi-** este un adjectiv invariabil împrumutat din franceză ; precedă substantive și adjective, adăugîndu-le semul *aproape,*

cam, aproximativ; cvasiomogen, cvasiprofesional. (8) **electro-** : *electroanaliză, electrodinam, electromagnet, electrofiltru, electromotor, electroviolete* (raze), *electromontaj.* (9) **fero-** : *feromangan, ferosiliciu, feromagnetic.* (10) **filo-** (prieten) : *filoromân;* se poate atașa și la sfîrșit, ca pseudosufix : *românofil.* (11) **foto-** (înseamnă *fotografie*) : *fotocopie, fotoelectric, fotomontaj;* este folosit și în formația *atelier foto.* (12) **geo-** : *geomagnetic, geocentric, geochimie, geopolitică, geosferă.* (13) **hetero-(etero-)** : *heterosilabic, eterogen.* (14) **hidro-** : *hidroaviație, hidrocentrală, hidrotehnică, hidroizolație.* (15) **homo-(omo-)** : *homosilabic, omonim, omofon.* (16) **macro-** : *macrocelular, macromolecular, macrocosmic.* (17) **micro-** (mic) : *microcentrală, microfilm, micrometru, microorganism, microcomplex.* (18) **mono-** : *monocelular, monolit, monovalent, monotip.* (19) **multi-** : *multicolor, multiform, multimilionar.* (20) **neo-** : *neoclasicism, neolatin, neofascist.* (21) **neuro-** : *neuropatologie, neurochirurgie.* (22) **non-** : *nonangajare;* derivatele cu *non-* aparțin mai ales terminologiei științifice, în opoziții polarizate. (23) **omni-** : *omniprezență, omnipotență.* (24) **pan-** : *panamerican, panoramic, panslavism.* (25) **pluri-** : *pluricelular.* (26) **poli-** : *polisportiv, poligraf, polivalent.* (27) **proto-** (vechi, începător, inițial) : *prototip, protoistorie, protoplasmă, protoslav, protoromână.* (28) **pseudo-** : *pseudoartist, pseudoștiință, pseudocultură.* (29) **radio-** : *radiodifuza, radioreceptor, radiocomunicație, radioemisiune;* se folosește și independent : legătură *radio.* (30) **semi-** : *semifinală, semicentenar, semiautomat.* (31) **tehno-** (și *tehni-*) : *tehnicolor, tehnografie, tehnoredactare.* (32) **tele-** : *televiziune, telegrafic, telecomandă, telefoto, telemetrie, telespectator.* (33) **termo-** : *termometru, termofica, termocentrală, termogenă* (vată). (34) **tri-** : *triftong, triciclic, tripartit.* (35) **vice-** : *vicepreședinte, viceamiral, vicepremier;* elementul este folosit și ca substantiv : *vicele.*

Mai există și alte pseudoprefixe, toate folosite în stilul științific și tehnic, dar unele pătrunzînd și în alte stiluri.

4° **Prefixe de origine latină** : (1) **a-** (ad-) : *adăpa, apleca, adormi, aduce, apune, aprinde;* în limba română s-a moștenit ca prepoziție sau ca prefix. Existența prepoziției a întărit productivitatea prefixului. În unele cuvinte, prefixul nu mai este analizabil; *apune, aprinde.* Prepoziția este folosită ca prefix *(afund, alături, amurg)* pe teren românesc. În unele cazuri, mai este simțită valoarea prepoziției : *acasă, alene.* Prefixul *a-* a fost sprijinit și de împrumuturile din latină, franceză, italiană *(adnota, aproba, acalmie).* Formează verbe de la verbe : *alipi, aține, asfinți, amesteca, astîmpăra, acoperi, aluneca;* verbe de la adjective ; *alina, amorți, amuți, asurzi;* de la adverbe : *amîna* (de la *mîne, mîine*) ; adverbe din baze nominale : *acasă, afund, alături, alene, anume.* Există o serie de cuvinte formate cu *a-* pe teren românesc, dar calchiate după limbi străine : *alăpta, aparține, apărea, asana, aprofunda, asigura, atrage, afacere, aparte.* Cuvîntul *adumbri* poate fi un împrumut tîrziu din latină sau o formație cărturărească. Prefixul *a-* este atașat la teme vechi (latine, slave, maghiare, grecești, turcești) ; la teme noi s-a atașat mai mult prin calc. Are multe valori, marcînd *locul, direcția (acasă, avînta), timpul (amîna), modul (alene, arar)* ș.a. De pe la sfîrșitul secolului trecut, productivitatea prefixului a slăbit poate și datorită polisemiei.

Ca să nu mai discutăm în altă parte despre *a-*, vom aminti că există un prefix *a-* împrumutat din greacă (prin filieră franceză) cu valoare privativă și chiar cu sens negativ față de baza pozitivă — *amoral, anormal,*

apolitic, asimetric — sau fără corespondent pozitiv — *afon, aton; amoral* este concurat de *imoral*, iar *apolitic* de *nepolitic*, dar nu în toate situațiile.

Mai poate fi amintit, cu aceeași valoare, *an-* *(analfabet, anorganic)*. Uneori apare un *a-* protetic, pe care nu-l vom analiza ca sufix: alăută, alămîie, amiroase.

(2) **în-(îm-)**; **in-(im-, i-)**, de origine latină sau romanică (lat. *in-*, fr. *en-*); *în-* moștenit ca prefix și prepoziție s-a răspîndit mai ales prin verbe, în cuvinte moștenite sau formate pe teren românesc: *împărți, încînta, încinge, încheia, îndura, întinge, întoarce, înainta, a se înmîndri* (regional, cu sensul de *a se făli*). Dubletul neologic **in-**, care devine **im-** sau, prin asimilarea lui *m*, devine **i-**, provine din împrumuturile latinești ori din celelalte limbi romanice: *ilumina, imigra, indica, inaugura, implica, infiltra, include, inversa, incumba*. Unele neologisme s-au românizat: *îmbiba, încadra, încorpora, înmagazina*. La altele, pentru *in-(im-)*, apar variante cu **în-(îm-)**, care nu sînt socotite literare: *încrusta, încumba, înocula, însera (insera), însinua*. Formele *învita, împuta* au devenit *invita, imputa*. Sînt și variante care s-au specializat: *învesti = a acorda o demnitate* și *investi = a plasa capital*. Uneori a dispărut radicalul: *a îmbrăca, împăca*. Prefixul apare și la cuvinte de origine slavă: *înșfăca, încovoia*, și la un cuvînt de origine maghiară: *îmbumba*.

Cuvintele cu prefixul *în-* pot fi *derivate propriu-zise: îndătina, îmbumba, îmbolnăvi, înjosi, îmbrățișa, înzeci*.

Există și variante fonetice: *închirci, înslei, înholba*. Variantele fără prefix sînt mai expresive — *junghia* față de *înjunghia* —, datorită pronunțatului lor aspect arhaic.

Prefixul are următoarele valori: derivă *verbe eventive* (care arată că în starea subiectului se petrece o schimbare): *înflori, încolți, (a se) îmbufna;* derivă verbe de la un radical care arată modul sau instrumentul acțiunii *(a încheia, a îmbrobodi)*, interiorul *(a înțărca, însiloza)*, locul sau timpul *(a înmîna, a înnopta)*. Are perechi cu *într-* *(înadins, întradins)* și cu *des-* (antonime: *încînta* vs *descînta, împrimăvăra* vs *desprimăvăra)*.

Prefixul *in-* are și valoare negativă: *incoerent, incomplet, inconsecvent indecent, independent, inexact*.

(3) **des-(dez-)**: motivează opoziția sau antonimia față de sensul bazei. Înaintea consoanelor sonante ori sonore și a vocalelor, se realizează varianta *dez-: descătușa, descoase, desfășura, despărți, desprinde, dezdoi, dezlîna, dezrădăcina, deznădejde*. Prefixul apare la baze de origine latină, slavă etc. *(dezbumba)*, și la neologisme: *desconsidera, dezordine; des-* înaintea consoanelor /s, ʃ, ʒ, z/ devine *de-: desăra, desărcina, deșela, dejuga, dezice;* a fost sprijinit și de cuvintele romanice care aveau acest prefix. Variantele *dis-*, *di-*, *de-*, sînt, în cele mai multe cazuri, neologice, fie în cuvinte împrumutate, fie în calcuri parțiale: *displăcea, disloca, discredita, disproporție, dizgrațios, defavoare; discerne* și *dispune* sînt împrumuturi latinești.

(4) **stră-** este moștenit din latină *(extra-)*, unde avea valoare de adverb și prepoziție, ajungînd prefix în latina tîrzie. Are mai multe valori: parcurgerea unei distanțe, înlăturarea unor obstacole *(străbate, strecura, străpunge)*, schimbarea, modificarea *(strămuta)*, intensificarea *(străfulgera, străluci, străfund)*, vechimea, originea îndepărtată *(străbun, străvechi, străromân, strănepot, strămoș)*. Este atașat la cuvinte vechi,

mai întîi la verbe, apoi la substantive, adjective, adverbe. Astăzi nu mai este atît de productiv. Ca valoare intensivă, se apropie semantic de *prea-*, intrînd în concurență cu acesta, și *răs-(răz-)*: *răsstrăbunic*; *stră-* marchează și intensitatea maximă: *străvechi* = *foarte vechi*.

(5) **s-(z-)** (lat. *e-*, *ex-*) se întîlnește la puține substantive și verbe (cele mai multe onomatopeice) marcînd uneori și valori conotative: *sfărîma*. În majoritatea cuvintelor de origine latină, care aveau pe *ex-*, nu mai este simțit ca prefix: *spulbera*, *spune*, *stinge*, *stoarce*, *zbate*, *zvînta*, *scurma*, *scădea*, *scoate*, *scăpăta*, *smulge*, *spinteca*. În *bate* — *zbate* marchează aspectul, iar în *scăpăta*, nuanța negativă[74]. Tot așa s-au format pe teren românesc verbele *sclipi*, *scobori*, *sfărîma* și subst. *splai*.

(6) **pre(a)-** are origine multiplă, din latină *(per-, prae-)* și vechea slavă *(pria-, pri-, pro-, priad-)*: *presupune*, *preda*, *prelinge*, *presăra*, *prefira*. Apare și în varianta fonetică *pri-*. Se adaugă la rădăcini de origine latină și slavă, formînd substantive, adjective, verbe, cu multiple valori semantice: *durata (preziuă)*, *extinderea (prelungi)*, *pătrunderea prin* (sau *în*) *ceva (a petrece)*, *repetarea acțiunii (preface, prelucra)*, *schimbarea poziției (preda, prelua)*. Sensul de *anterioritate* este astăzi cel mai răspîndit: *preziuă*, *pregeneric* (la filme), *pregăti*, *preistorie*, *prepalatal*, *prevesti*, *prezice*. Varianta *prea-* (slavă) a pătruns în limba veche, în special în cea bisericească; în prezent este neproductivă și livrescă *(preaslăvi, preabun, preamări)*; are și o valoare de intensitate depășită la unele adjective: *o preafrumoasă fată*.

5° **Prefixe de origine slavă:** (1) **răs-, (răz-, ră-)** este considerat a avea origine multiplă — latin, romanic, slav, din vechea slavă *(raz-)*, dar a dezvoltat și sensuri noi, datorită influențelor slave din jur. A dat multe derivate, fiind destul de productiv. Formează derivate de la verbe, substantive, adjective și adverbe, care arată *răspîndirea (răsfira, răsturna)*, *repetarea (răsuna)*, *intensificarea* (sens căpătat pe teren românesc — *răscoace*, *răsputeri*), *aducerea în altă stare (răspopi, răzbuna)*, *negarea (răscloci, răstălmăci)*. Cu valoare intensivă a dat puține derivate, dar deosebit de expresive: *am apăsat și am răsapăsat*, *mii și răsmii*, *am întrebat și răsîntrebat*. Varianta *răz-* este sonorizată pozițional *(răzgîndi, răzbate, răzbuna)*, iar *ră-* îl pierde pe *-s-* prin contragere *(răscula, răsufla)*. (2) **ne-** e prefix de negare foarte productiv. Din secolul trecut este concurat de neologismul *in(im)*. Uneori apar forme duble: *neostenit-infatigabil*, *inacceptabil-neacceptabil*, *incorect-necorect*, *inegal-neegal*. Este în concurență și cu *i- (ilogic-nelogic, ilegal-nelegal)*, uneori și la derivate cu teme diferite *(incolor-necolorat)*. Fiind mai vechi, *ne-* este preferat în stilul artistic; **in-** nu se poate atașa la cuvinte de origine slavă: *(de) necitit-ilizibil*. Participiile terminate în alomorfele *-at*, *-it*, *-ut*, se combină cu *ne-*: *neîncercat*, *nebiruit*, *neplăcut* (cu excepția lui *imortalizat*). Prefixul *in-* atrage sufixul *-abil(-ibil)*: *inacceptabil*, *incomparabil* (dar *nerentabil*); *ne-* apare combinat și la adjectivele derivate cu sufixul *-os*: *nenorocos*, *necredincios*, *neomenos*, *nesățios*.

Unele formații cu *ne-* au o evoluție semantică particulară: *nebun*, *netot*, *necurat*, *nenorocit*, *nevoie*. Se poate atașa la adjective și substantive. Un derivat cu prefixul *ne-* poate marca intensitatea maximă: *poftă nespusă* (foarte mare). Se folosește și pentru derivate libere, fiind mobil: *frate*,

---

[74] cf. Rizescu, 1961, p. 125—136.

nefrate, nu mă interesează. Deși neagă înțelesul cuvîntului primitiv, *ne-* nu este identic cu *des-*, fiecare marcînd un sens aparte: *nefăcut, desfăcut.*

6° **Prefixe de marcă a intensității maxime:** (1) În limba română au existat două prefixe străine de marcă a intensității maxime: **arhi-** (grecesc = cel din frunte) și **baș-** (turcesc); *arhi-* a venit din greacă, prin slavă *(arhidiacon)* și prin franceză *(arhiduce).* În limba actuală, *arhi-* se folosește pe lîngă adjective, fiind provenit din franceză și este concurat de *ultra-* și *supra-*. În oarecare măsură este productiv: *arhiplin, arhicunoscut, arhimilionar (multimilionar); baș-* a fost productiv prin secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, pătrunzînd odată cu cuvintele turcești care denumeau funcții sau ranguri, cu sensul de „cel mai de frunte": *baș-aga, baș-boier, baș-răzeș, baș-ciohodar;* derivatele sînt arhaisme. (2) **extra-**, venit în secolul al XIX-lea din franceză, derivă forma gradului de intensitate maximă de la adjective neologice: *extrafin;* este puțin productiv, fiind concurat de *ultra-*. În limbajul comercial se folosește și izolat (marfă *extra*), deci l-am putea socoti pseudoprefix. Se mai întîlnește și cu sensul de *afară (de), deosebit (de); extralingvistic, extrașcolar, extrabugetar.* (3) **hiper-** este de origine greacă, pătruns cu împrumuturi franțuzești în secolul al XIX-lea; marchează gradul intensității maxime depășite și este folosit în stilul științific, în special în medicină; este prefix savant și derivă variante din substantive, adjective și verbe, fiind concurat de *supra-* și *ultra-: hipercorectitudine, hipersecreție, hipersensibil, hipertensiune, hiperaciditate.* (4) **super-** este de origine latină, venit prin filieră franceză: *superfilm, superproducție, superfosfat.* Este marca intensității maxime, a depășirii calitative: *superarbitru, superfin, supersonic, superciment;* este neproductiv, fiind concurat de *supra-*. (5) **supra-** este de origine latină și apare în vocabularul savant și tehnic, în secolul al XIX-lea, prin filieră franceză, apărînd în multe calcuri *(supranatural, supraviețui);* redă pe fr. *sur-, super- (suprapune, supranumi, suprasensibil).* Sînt și formații românești *(superpreț, supraprofit).* Apare pe lîngă adjective, substantive și verbe, cu sens apropiat de adverbul *deasupra: supraetaja, suprapune, suprastructură;* arată și superioritatea ierarhică *(supraordonat),* cantitatea suplimentară *(supratonaj, supraproducție, supranumerar),* intensitatea depășită, peste limita normală *(supraaglomerat, suprasolicitat, supraelastic).* Mai poate avea și sensul *dincolo de: suprafiresc, supranatural, supraom, suprarealism.* În *suprafață, supraveghea,* prefixul nu mai este simțit ca atare. (6) **ultra-**, etimologic, este latin, dar este neologic în limba română, venit în a doua jumătate a secolului trecut, odată cu termenii politici. Pătrunde apoi în limbajul științific și în alte domenii și este slab productiv. Unele derivate au un sens peiorativ, sufixul adăugînd semul conotativ *(Exagerare): ultrademagog, ultraprogresist, ultraschimbist.* Sînt în circulație curentă derivatele *ultraelegant, ultrasunete, ultrascurte, ultraurgent, ultraviolet.* Este oarecum sinonim cu *arhi-* și arată intensitatea maximă depășită.

7° **Alte prefixe:** (1) **trans-** este latinesc, dar neologic în limba română, unde apare pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea prin filieră romanică. Păstrează pe *s-* chiar în fața sonorelor: *transborda, transoceanic, transport, transfuzie.* În limba română, unele derivate cu *trans-* sînt calcuri *(transcrie),* altele formate pe teren românesc *(transformator, transplanta, transfug).* Derivă substantive, verbe, participii adjectivale. Este destul de frecvent în stilul științific și intră în mulți termeni tehnici internaționali.

Are sensuri multiple: trecere, situare dincolo de ceva, a preda, a modifica. (2) **ante-** și **anti-** sînt amîndouă latinești (al doilea intrat în latină din greacă), au venit împreună cu derivate savante din limbile romanice și au devenit productive, derivînd substantive și adjective; *ante-* înseamnă *înainte: antemeridian, antebelic, antepenultim, antediluvian; anti-* înseamnă *împotrivă* și este foarte productiv în stilul științific (mai ales în cel politic): *antinevralgic, antidinastic, antiestetic*. În vorbirea familiară se folosește și singur: *Anti!* Este în concurență cu *ne-, non-, in-, i- (antiuman-inuman-neuman)*. Amîndouă prefixele au pătruns în stilul familiar și uneori în locul lui *ante-* se rostește greșit *anti- (antivorbitor, antipenultim)*, iar alteori chiar s-a impus rostirea cu *anti-* pentru *ante-*, ca în *anticameră, antidata*. (3) **sub-** este de origine latină, păstrat la noi și ca prepoziție. Derivatele latinești și cîteva formații românești vechi au devenit neanalizabile *(subțire, suferi, sugușa, sugruma)*. Venit, începînd cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea, din limba franceză, apare frecvent la mijlocul secolului trecut. Cele mai multe derivate cu *sub-* sînt din franceză, unele avînd tema în românește *(subjuga, subconsumație)*. Multe dintre aceste derivate sînt calcuri *(subînțelege)*.

În românește au apărut mai multe variante ale acestui prefix: *sub-, subt-, sup-, supt-*, toate marcînd diminuarea (înv.) Derivatele cu *sub-* sînt frecvente în stilul științific și administrativ, numărul lor crescînd cu cît ne apropiem de perioada actuală. Azi poate fi socotit un prefix productiv. (4) **contra,** de origine latină, a intrat în limba română în prima jumătate a secolului al XIX-lea; se atașează mai ales la substantive și verbe: *contrabalansa, contraindicație, contrarevoluție*. Apare mai ales pe lîngă cuvinte noi și în limbajul tehnic. Poate marca apropierea *(contrafort)*, opoziția *(contrazice, contraveni)*, echivalența *(contrabalansa)*, reluarea *(contraanchetă)*, înlocuitorul *(contraamiral)*. Există o serie de cuvinte neanalizabile: *contradicție, contravenție, contramanda* ș.a. (5) **re- (ră-)** este împrumutat din franceză: *re-* latin a ajuns *ră-* în limba română, mai ales în cuvinte neanalizabile — *răspunde, răpune, rămîne* —, dar și *răbufni*. Prefixul *re-* apare din ce în ce mai mult pe lîngă teme care există în limba română, dar care puteau fi luate și din alte limbi *(reculege, recurs, reduce)*, sau derivînd un termen vechi românesc: *reciti, revedea*. Majoritatea derivatelor sînt verbe în care *re-* marchează o repetare: *repopula, reorganiza, reintra, redeschide, reanima*. Uneori repetarea acțiunii presupune și o nuanță în plus: *recalifica, readuce, redistila, relua*. Mai poate marca *restabilirea situației* vechi, *care se impune: reface, repune, restabili, reîncadra, realipi, remite; mișcare înapoi: retrage, retur, reflux, resorbi*. Unele derivate au prin calc și alte sensuri: intensificarea procesului sau intensitatea maximă: *renume, resimți;* la semul *(Intensificare)* se adaugă semul *(Extindere)*, în *revărsa, recurba, (Imitare)* sau *(Concentrare, Reținere)*, în *reduce, reculege, (Opoziție)*, în *reacționa*. Sînt derivate în care valoarea marcată de *re-* nu poate fi precizată: *recunoaște, remarca, recurge, reieși, repurta, recita, recomanda, reședință*. Unele derivate cu *re-*, pe lîngă sensul de bază iterativ, au dezvoltat și sensuri secundare și conotative: *retras (deplasat înapoi* și *singuratic), redus (micșorat* și *prost), reangajat (angajat din nou, subofițer), refăcut (făcut din nou* și *însănătoșit)*. Acest prefix dă cuvîntului un aspect livresc savant, face posibilă concentrarea expresiei, evitarea perifrazelor, a locuțiunilor și se atașează ușor la teme care mai au prefixe *(reîmpădurire, reînscrie)*, fiind foarte productiv.

Sînt și derivate care par improprii : *resimți, reîntoarce, reveni, reaminti ; mă resimt, resimt durerea, mă reîntoc din concediu, îmi voi reaminti.* Credem că folosirea lor se justifică prin multiplele valori și nuanțe semantice marcate de acest sufix, valori care se dezvoltă în dependență de conținutul semantic al cuvîntului de bază *(reacționa, reabilita, rebel, reacțiune, recomanda, recomandație, refugiat, renaștere* etc.).

Repetarea lui *re-* marchează ironia : *re-reparație* și chiar *re-re-reparație* sau în limbajul studenților, *rerereexaminare ;* în ultimul caz, apare valoarea peiorativă nu numai prin dublarea prefixului, ci și printr-o anumită intonație. (6) **inter-, între-** sînt dublete etimologice : *inter-* este moștenit numai cu valoare de prepoziție *(între)*, iar ca prefix este socotit savant și internațional. Venit prin filieră franceză, devine productiv mai ales în domeniul tehnic, administrativ, în timp ce *între-* a devenit neproductiv, după ce a dat calcuri după modele apusene : *întredeschide, întreprinde, întrerupe, întrevedea.* Cu *inter-* există multe formații, adjective, mai rar substantive și chiar câteva verbe : *intercondiționa, interregional, interzonal.* Prefixul motivează relații dintre diferite grupări administrative sau în interiorul unei comunități. În *DLRM* sînt înregistrate circa o sută de derivate cu acest prefix, considerate toate împrumuturi din franceză sau din latina literară. (7) **con- (co-, com-)** < lat. *con-, co- ;* nu mai este analizabil în *cumnat,* dar, devenit în limba română *cu-*, a fost productiv : *cutremura, cutreiera, cufunda,* motivînd uneori și un sens de *intensificare* a acțiunii. Prefixul neologic *con-* este venit din limbile romanice, mai ales din franceză, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea *(configura, conduce, confunda)* și a dat derivate și pe teren românesc, fie prin calc *(concetățean, conlucra, contrînge, conșcolar, convorbire, conglăsui, contopi)*, fie fără model străin *(concăsean, conjudețean, conclăsean, consătean, copărtaș).*

Prefixul se combină mai ales cu radicale verbale, mai puțin cu substantive și adjective, atît la cuvinte noi, cît și la cele vechi. Uneori derivatul este în contrast cu baza *(conlucra — lucra)*, cu alt derivat cu temă independentă *(consemna — însemna)* sau a cărui temă nu circulă independent *(confirma,* vs *infirma).* Nu mai sînt simțite ca derivate *corupe, compromite, combate, comuta.*

Prefixul marchează sensuri variate : *împreună, activitate comună (coexista, conviețui, coproducție), calitate, posesiune comună (consătean, coautor), relații de reciprocitate (consfătui, convorbiri, consecință)* și unele sensuri apropiate de *împreună : (concentra, constrînge, compune, consemna, consfinți).* (8) Mai sînt și alte prefixe neproductive sau puțin productive : **ab- (abs-)**; *abține, abstrage* ; **cis-** *(cisalpin) ;* **ex- (e-)** : *extrage, elibera, ex-generalul* (aici are sensul *fost) ;* **epi-** : *(epidermă) ;* **hipo- (ipo-)** *: ipodiacon, hipoaciditate ;* **infra-** : *infrasunet, infraroșu, infrauman ;* **meta-** : *metafizică, metalimbaj, metalingvistică, metalimbă.* Mai amintim pe **ob- (o-)** : *obține, opune ;* **circum-** *: circumscrie, circumsolar ;* **par-** *: parcurge, parveni ;* **pen-** *: penumbră, penultim, peninsulă ;* **peri-** *: perifrază ;* **dia-** *: diafilm, diacronic, diametru ;* **post-** *: posthepatică, postfață, posteminescian, postbelic, postmeridian ;* **retro-** *: retrograd, retrovizor, retrospectiv ;* **sur-** *: surprinde, surplus, surclasa, surveni ;* **per-** *: permuta, perfora, peroxid ;* **sin-(sim-)** apare în împrumuturi neanalizabile, cu excepția lui *simpatriot* (înv.), înlocuit de *compatriot*, și *sincronic ;*

para-: *paraexamene, paraședințe, paraplanuri;* în unele derivate apare și cu alte sensuri: *paratrăsnet, parazăpezi, paravînt, parascînteie, paramagnet.* În vorbirea populară există cuvîntul *paraleu,* în expresia *leu-paraleu;* **po-**: *potopi, ponegri,* (veste-*poveste);* **o-**, dat ca prefix întăritor în *ocîrmuire,* este explicat de *DLRM* prin analogie după *oblăduire;* mai avem *orîndui* și *rîndui,* dar primul are un etimon slav, iar al doilea derivă de la *rînd* (tot slav).

10° Din cele discutate se vede o substanțială creștere a sistemului de prefixe neologice, din care unele au devenit productive în limba română, mai ales după ce au fost folosite în calcuri și am putea socoti că acesta este un prim pas spre pătrunderea afixelor între mijloacele productive de formare a cuvintelor. Pe cele neproductive le-am menționat pentru a explica sistemul derivativ în competența vorbitorilor, în sensul că, în situații potrivite, oricare dintre afixe poate fi folosit ca formativ cu o bază nouă.

5.24. Derivarea regresivă

1° *Derivarea regresivă* constă în suprimarea unui sufix de la un cuvînt-temă, obținîndu-se astfel un cuvînt nou. De exemplu, deoarece alături de *raportor-raport* există cuvîntul *coraportor,* s-a creat și termenul *coraport,* format prin suprimarea sufixului *-or,* de la *coraportor* (prin calc al rus. содоклад). În același mod a apărut verbul *aniversa* de la *aniversară;* substantivul *aniversare* s-a creat prin alinierea lui la infinitivul verbelor de conjugarea I, fiind considerat ca infinitiv lung al lui *aniversa.* Prin urmare, *derivarea regresivă* este numită așa, deoarece duce la reducerea structurii semnificantului prin înlăturarea sufixului, în opoziție cu derivarea propriu-zisă, care poate fi socotită *progresivă* și bază pentru cea regresivă.

2° Sînt foarte multe substantive realizate prin suprimarea sufixului verbal, tema verbului devenind substantiv postverbal: *auz < auzi; alint < alinta, cîștig < cîștiga, cuget < cugeta, greș < greși (greșeală), goană < goni, îngheț < îngheța, învăț < învăța* (și *dezvăț — dezvăța), licăr < licări, plac < plăcea* (numai în construcții), *prăpăd < prăpădi, rugă < ruga, schimb < schimba, trai < trăi, treier < treiera, toacă < toca, văz < vedea* (de la tema perf. *văzut).* Este ușor de observat că, dacă derivatul obținut regresiv este feminin, radicalul obținut prin înlăturarea sufixului apare marcat cu sufixul *-ă,* specific femininului.

3° Numeroase sînt și verbele formate prin derivarea regresivă; așa cum s-a format *aniversa,* s-au format și următoarele verbe: *capacita < capacitate, excava < excavator, interfera < interferență, intersecta < intersecție, laurea < laureat, furniza < furnizor, coafa < coafor, tracta < tractor.* Sînt și verbe formate de la adjective. Există o serie de adjective derivate de la substantive cu sufixele *-at, -it, -ut,* desprinse de la participii: *catifelat, sprîncenat, limbut, cornut,* de la *catifea, sprînceană, limbă, corn;* fiind considerate participii, s-au creat de la unele din ele verbele corespunzătoare, prin suprimarea sufixului: (a) *dunga < dungat, catifela < catifelat, vărga < vărgat.* Tot așa este cazul verbelor *îndoi, întrei, înzeci, însuti* etc. formate prin derivarea regresivă de la numeralele multiplicative provenite din cardinale cu prefixul *în-* și sufixul *-it,* desprins de la participiu.

Alte verbe s-au format prin derivare regresivă de la numele de agent în *-tor* sau de la numele de acțiuni în *-ație*: *transla* < *translator* (după modelul lui *administra*, care există alături de *administrație*, și *administrator*), *regiza* < *regizor*, *furniza* < *furnizor* etc.[75]

5.25. Transpoziția lexico-gramaticală

1° Prin *transpoziție lexico-gramaticală* înțelegem trecerea funcțională a unui cuvînt dintr-o clasă lexico-gramaticală în altă clasă. Transpoziția este posibilă numai dacă cuvîntul se folosește într-un context specific, altul decît tipul de context care definește, de obicei, clasa de distribuție respectivă. Deci problema schimbării clasei nu aparține propriu-zis lexicologiei, ci gramaticii, adică este o problemă de morfologie, și, mai ales, de sintaxă. De exemplu, cuvîntul *tun*, ca element al sistemului lexical, are sensul „tun", iar din punct de vedere morfologic, aparține clasei substantivului, deoarece contractează relațiile caracteristice substantivului, putînd fi nucleul unei SN. Dar dacă cercetăm posibilitățile de folosire a acestui cuvînt în context, lucrurile se complică; comparînd enunțurile / am mai văzut tun / și / e sănătos tun /, observăm că, în al doilea context, cuvîntul dat nu mai are sensul {tun} și nu mai face parte din clasa substantivului, deoarece nu mai contractează relațiile caracteristice acestei categorii, ci funcționează ca un *adverb de mod*. Tot așa, cuvîntul *mănunchi*, din contextele / strînge florile mănunchi / și / strînge un mănunchi de flori /, funcționează ca *adverb* și ca *substantiv*. Se pune întrebarea dacă în aceste cazuri este vorba de două cuvinte - tun_1 și tun_2, $mănunchi_1$ și $mănunchi_2$ - sau de un singur cuvînt *tun* și un singur cuvînt *mănunchi*; credem că este vorba de alolexeme ale acelorași cuvinte și nu de unități lexicale independente, care să poată fi înregistrate separat în dicționar. De aceea, în acest paragraf, am discutat problema nu ca aspect al mijloacelor de îmbogățire a vocabularului, în sensul creșterii inventarului de cuvinte prin ceea ce se numește curent *schimbarea funcțiunii* gramaticale, ci pentru a pune în evidență *plurifuncționalitatea* gramaticală a unor cuvinte, așa cum am discutat și *polisemia* lor.

5.26. Compunerea cuvintelor

1° Procedeul *compunerii* constă în crearea unui cuvînt cu un sens nou, din combinarea a două ori mai multe unități lexicale independente în lexic [76]. Astfel, din cuvintele *floare* și *soare* se creează compusul *floarea-soarelui*,

---

[75] Fenomenul derivării regresive a fost amplu studiat de către Th. Hristea în: vol. *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, p. 385—389; SCL, 3, 1960, p. 505—512; LR, 5, 1971, p. 479—489; *Probleme de etimologie*, 1968, p. 66—99, și în studiul *Derivarea regresivă morfologică în raporturile ei cu cea lexicală* din vol. colectiv „*Sistemele limbii*", 1970, p. 97—118.

[76] Wartburg, 1963, p. 89—102, discutînd despre formarea cuvintelor, apreciază că derivarea și compunerea se află într-un raport de continuitate diacronică, în sensul că derivarea este, la origine, tot o compunere și că baza de plecare a unui sufix trebuie căutată în cel de al doilea element al unei unități compuse, ajunsă însă într-o fază atît de avansată de lexicalizare, încît nu se mai poate stabili etimonul lexical al sufixului.

al cărui denotat trimite la obiectul care este planta *floarea-soarelui*. În comparație cu alte limbi (de exemplu, germana sau rusa), limba română nu este prea bogată în cuvinte compuse, nici în procedee de compunere (dar este mai bogată decît limba latină). În ultimul timp, mijloacele de compunere cunosc o oarecare dezvoltare.

Cuvintele care intră într-un compus își pierd individualitatea semantică și gramaticală, așa că numai formal putem vorbi de *mai multe cuvinte;* în planul conținutului este vorba, în fond, de un singur semnificat, deoarece vorbitorii nu mai analizează fiecare component în parte, ci produsul lor ca unitate semnificativă și semnificată. În cazul compusului *untdelemn,* ne gîndim la *ulei comestibil,* fără să mai analizăm prin segmentare elementele componente *unt + de + lemn.*

Sensul nou, motivat ca structură lexicală prin termenii compusului, poate fi denotativ, echivalent cu semnificația fundamentală, sau conotativ, marcat cu un sem afectiv: *floarea-soarelui, binefacere, răuvoitor; papă-lapte, pierde-vară, tîrîie-brîu, coate-goale, zgîrie-brînză* etc. Gradul de sudură a elementelor care intră în compunere variază; unele compuse sînt sudate, încît nici nu le mai simțim ca atare *(binevoi, astăzi, afară),* altele sînt într-o fază incipientă de aglutinare *(zi-muncă, port-drapel).*

La origine, compusele au fost sintagme libere care s-au lexicalizat prin izolare de context. Cele două (ori mai multe) cuvinte într-un raport sintactic oarecare ajung să realizeze un sens unic. Așa au luat naștere adverbe ca *aici* < *ad + hic + ce, dincontra* < *de + in + contra, totdeauna* < *totum + de + una, odinioară* < *una + de + una + hora,* substantive ca *adăpost* < *ad + depositum,* adjective ca *bucălaie* < *bucă + laie,* pronume ca *orișicine* < *voles + sic + quis + ne* etc.

Elementele care intră în compunere pot fi din aceeași clasă *(zi-muncă, ochiul-boului)* sau din clase diferite *(binefacere).*

2° Există mai multe modalități de compunere: a) din cuvinte întregi: *vagon-cisternă;* b) din silabe ale unor cuvinte: *aprozar (aprovizionare-zarzavat);* c) din silabe și cuvinte: *artarom (romarta);* d) din inițiale ale cuvintelor care intră în compunere: *C.F.R. (Căile Ferate Române);* c) din inițiale și fragmente de cuvinte *TAROM (Transporturi Aeriene Române).*

3° Sînt mai multe procedee de legare a elementelor componente: (1) *compunere prin juxtapunere* (numită de unii lexicologi și *aparentă*), în care elementele componente își pot păstra autonomia morfologică paradigmatică, adică fiecare component rămîne flexibil, dar ca sens formează o unitate: *gura-leului* (numele unei flori) este compus din *gura + leului,* iar la genitiv-dativ are forma *gurii-leului;*

(2) *compunere prin joncțiune,* în care unitățile componente sînt legate prin elemente relaționale (prepoziții și conjuncții): *buhai-de-baltă; drum-de-fier;* și în cazul acestor compuse, primul cuvînt alcătuitor își păstrează formele paradigmei morfologice;

(3) *compunerea prin contopire* poate fi realizată prin juxtapunere sau joncțiune, dar a ajuns la un asemenea grad de sudură, încît componentele nu-și mai păstrează individualitatea morfologică și primesc mărcile paradigmatice la sfîrșit, deci compusul apare ca unitate nu numai semantică, ci și gramaticală: *vinars, untdelemn, trifoi.*

4° Elementele componente pot fi în relație de nondependență sau de dependență unilaterală, deci (1) unități coordonate, și (2) unități dintre care una este termen dominant, iar cealaltă, dominat:

(1) *juxtapunere* de unități coordonate (nondependente): *articol-manifest, vagon-cisternă;* (2) *juxtapunere* de unități unilateral dependente: *coate-goale;* (3) *joncțiune* de unități coordonate: *verzi și uscate;* (4) *joncțiune* de unități unilateral dependente: *bou-de-baltă;* (5) *contopire* de unități unilateral dependente: *vinars.*

5° Compusele se pot clasifica și din punct de vedere istoric: unele sînt moștenite din latină, deci compunerea s-a realizat înainte de a se putea vorbi de limba română: *trifoi* < lat. *trifolium, primăvară* < lat. *primavera, miazănoapte* < lat. *mediam noctem, miazăzi* < lat. *mediam diem, dumnezeu* < lat. *domine deus;* altele sînt formații românești, în limba comună *(zgîrie-brînză)*, savante, care pot fi împrumutate *(capel-maistru, capodoperă, glasvand, abajur)* sau traduse dintr-o limbă străină prin copierea procedeului cu elemente românești: *fărădelege* traduce sl. *bezzaconnie, tren-fulger* traduce germ. *Blitzzug.*

6° Un studiu interesant în legătură cu fenomenul compunerii numite *cărturărești* are Fulvia Ciobanu[77], care arată că unele compuse din limbi străine sînt analizate și traduse în românește: *bun-gust*, după francezul *bon-goût.* Procedeul apare începînd din secolul al XVI-lea, cu unele aspecte rudimentare: *filozofie* era tradus prin *iubire de înțelepciune.* Alte cuvinte sînt analizate prin etimologie populară, adică unul din elementele compunerii este apropiat formal de un alt cuvînt existent în română, prin legături semantice. Fenomenul se mai numește și *atracție paronimică* (prin etimologie populară auzim *adapta* pentru *adopta, apropia* pentru *apropria, seamă (fără seamă)* pentru *seamăn).*

Multe din compusele cărturărești au pătruns în limba comună, îmbogățind clasele substantivului, adjectivului și verbului. Compuse ca *binefacere, binevoitor, răufăcător, binecuvîntare* sînt la origine cărturărești. În compusele cu *bine* și *rău* aceste elemente nu sînt adverbe, ci substantivele *bine* și *rău.*

În secolul al XIX-lea, influența franceză își arată din plin efectul în domeniul compunerii: *cîine-lup, roman-foileton, prim-ministru, porthartă, portțigaret, portdrapel* etc. aparțin acestei perioade. Compunerea tematică se face cu vocala de legătură [o], de origine greco-slavă, apoi occidentală: *Ugrovlahia, blagoslovenie, romano-moldo-vlahii, chezaro-crăiesc.* În prezent, procedeul este productiv la numele de popoare *(ruso-turc)*, precum și în derivatele cu pseudoprefixe în care [-*o*], este, de multe ori, organic *(auto, moto, pseudo* etc.).

7° Un compus presupune stabilitatea elementelor componente prin întrebuințarea frecventă a grupului realizat ca unitate prin compatibilitate semantică denotativă sau conotativă, care asigură lexicalizarea, adică transformarea unei sintagme libere într-o sintagmă legată, echivalentă cu un cuvînt simplu.

Compunerea prin juxtapunere, numită și *aparentă*, nu duce totdeauna la semnificații noi față de cele exprimate de elementele componente; în schimb, compunerea *propriu-zisă*, eliptică, face să dispară sensurile compo-

---

[77] cf. Ciobanu, 1957, p. 161–167.

nentelor și să rezulte o semnificație nouă. Elipsa este concretizată prin lipsa flexiunii primului element: astfel, *floarea-soarelui* exprimă altceva decît cuvintele *floare* și *soare*. Compusul poate fi înlocuit printr-un cuvînt simplu, sinonim: *floarea-soarelui* (regional *sora-soarelui)* este numită în unele părți ale Moldovei și *răsărită; vinars* are sinonim pe *rachiu, gură-cască* are sinonim parțial pe *neglijent*.

8° Unele compuse au multe sensuri figurate, sinonime ale cuvintelor simple: *calcă-n străchini* este sinonim cu *distrat, neîndemînatic, prostănac*, dar compusele sînt de multe ori expresive. În general, compusele, dar mai ales cele realizate prin calc, nu au corespondente simple, cum este cazul cu *zi-muncă*, calchiat după limba rusă. Aceste calcuri desemnează, de obicei, sensuri noi.

Un compus poate fi analizabil, adică vorbitorii recunosc elementele componente, mai ales dacă acestea circulă și independent în limbă *(zgîrie-brînză)*, sau este neanalizabil, dacă elementele componente nu pot fi identificate, ca în *anțărț* (acum trei ani, reg.) În acest caz, compusul se transformă într-un cuvînt simplu.

9° Forma cea mai avansată a compunerii este *aglutinarea*, adică alipirea elementelor componente pînă la contopirea într-o unitate cu aspectul unui cuvînt simplu, ceea ce se manifestă în flexiune: *codalb* este adjectiv format din *coadă + albă*, avînd și varianta *cudalb* și *Cudalbi* (comună în Moldova); *codobelc*, din *coadă + berc* și apropierea de *melc; codobatură*, căruia *DLRM* îi dă un etimon latin neatestat,* *codobattula; bucălaie*, din vechiul *bucă (= gură, bot) + laie (= neagră)*.

Compusele prin aglutinare apar ca unități simple, neanalizabile și nemotivate structural sau greu analizabile, numai dacă le privim în sincronie; din punct de vedere diacronic, putem urmări și la aceste elemente diferitele etape ale compunerii, de la simpla alăturare sintagmatică, la un grup sintactic stabil și pînă la compunerea într-o lexicalizare definitiv legată, și apoi la contopirea într-o unitate aglutinată care se încadrează într-o clasă de cuvinte simple: *luni < lunae, / dies / >lunis; marți < < Martis /dies /, miercuri < Mercurii / dies / Mercuris* etc.

10° *Contaminarea* este o îmbinare de elemente lexicale înrudite semantic, care-și pierd, de obicei, o parte din scheletul fonetic (în compunere, elementele nu sînt înrudite semantic). Astfel, cuvintele *cocor + stîrc* prin contaminare au dat *cocostîrc, ciuf + huhurez > ciuhurez, uligaie* (regional *-uliu, erete) < uliu + gaie;* regional, este folosit adverbul *alin*, rezultat din *lin + alina*.

11° Compusele pe bază de *abreviere* sînt, de obicei, nume de instituții, de întreprinderi, de organizații politice și sociale etc. Procedeul este vechi în limba română *(C.F.R. — Cefere, I.T.B. — Itebe, P.T.T.R. — Petetere)*, dar cunoaște o deosebită frecvență mai ales în ultimele decenii. Compusele de acest fel sînt mai puțin stabile, unele din ele avînd o existență limitată și, ca să fie înțelese, trebuie să se cunoască cuvintele de la care s-a plecat. De aceea puține din ele ajung să fie general cunoscute ca să justifice înregistrarea lor în dicționar; din cele peste 50 de compuse prin abreviere, care au fost sau mai sînt folosite, *DLRM* înregistrează numai pe *ceferist, -ă* (și var. *cheferist, -ă)* derivat, de fapt, de la o abreviere cu suf. *-ist*. Abrevierile sînt, deci, în zona cea mai mobilă a vocabularului, marea majoritate

fiind creații administrative de lucru, cu o existență efemeră și limitată chiar pe teritorii administrative, cum a fost cazul cu I.T.B., P.T.T.R., I.R.E.D. (Intreprinderea regională de electricitate Dobrogea) etc.

5.27. Împrumuturile

1° Cuvîntul *împrumut* trebuie redefinit ca să poată fi folosit ca termen al metalimbajului, deoarece, dacă ne gîndim la sensul lui de bază, ne apare cu totul impropriu pentru semnificația lingvistică pe care i-o atribuim; *a împrumuta* înseamnă *a da* sau *a lua* de la *cineva ceva* sub *rezerva restituirii* (v. *DLRM*, p. 405) și este evident că, dacă prin *cineva* putem înțelege pe vorbitorii limbii străine date (din vorbirea cărora sînt luate cuvintele), nici nu poate fi vorba despre *rezerva restituirii*. Împrumuturile de cuvinte nu se fac în mod deliberat (ca împrumuturile de lucruri materiale), decît în cazuri cu totul particulare, și ar fi aberant să atribuim unor evenimente lingvistice o condiționare finalistă, pragmatică, atîta timp cît cei care stăpînesc limba de proveniență a împrumuturilor nu sînt conștienți și nu pot observa că cineva le *ia ceva* din patrimoniul lor lingvistic, deoarece acest patrimoniu nu scade cu nimic, ci își continuă evoluția firească, potrivit normelor lui proprii. Un cuvînt împrumutat în vocabularul românesc din franceză nu „părăsește" sistemul lexical al acestei limbi, ci se adaugă ca o inovație sistemului lexical al românei.

2° Cu aceste precizări, putem considera că împrumuturile lexicale în vocabularul limbii române sînt inovații de proveniență externă care constau din cuvinte și expresii luate de-a gata dintr-o limbă străină și adăugate fondului lexical existent. Cu acest sens termenul *împrumut lexical* acoperă o zonă foarte largă în explicarea creșterii cantitative a lexicului atît în diacronie (cum s-a și văzut din discuția privind componența istorică a sistemului lexical românesc), cît și în sincronie, de altfel, singurul aspect care ne interesează acum și care ne determină să ne oprim și asupra termenilor *neologism* și *neologic*.

Termenul *neologism* {cuvînt nou} cunoaște două accepții: în sens larg, este *neologism* orice cuvînt nou, împrumutat sau creat prin mijloace interne; în sens restrîns, numai cuvîntul străin, împrumutat la o dată nu prea îndepărtată, se numește *neologism*. Vom considera *neologisme* cuvintele împrumutate în perioada de timp acoperită de conceptul *limba română contemporană* și despre care vorbitorii au conștiința că sînt cuvinte noi. Precizăm că neologismul prezintă noutate pentru limba care-l împrumută, nu și pentru limba din care este luat, deși, în general, și acolo are uneori caracter neologic. Și celelalte cuvinte mai vechi, împrumutate înainte de secolul al XIX-lea, au avut la început un regim asemănător cu al neologismelor, pe care însă, datorită uzajului, l-au pierdut. Aceasta înseamnă că un cuvînt este neologism atîta timp cît este simțit ca o noutate, iar caracterul neologic al cuvintelor cunoaște diferite grade, dacă privim lucrurile de pe pozițiile evoluției limbii. La stabilirea acestei gradații trebuie avut în vedere criteriul timpului și al frecvenței. Cu cît un împrumut se învechește și are circulație largă, cu atît se pierde aspectul său de inovație. Gradul de nou-

tate al unui cuvînt poate varia și după vorbitor, dar noi trebuie să privim problema din punctul de vedere al limbii, nu al vorbirii.

3° Neologismele sînt inovații care afectează cel mai puțin raporturile unităților lexicale în sistemul vocabularului românesc, deoarece, cel puțin în faza incipientă a pătrunderii lor în circulație, nu sînt motivate ca structuri lingvistice. Împrumuturile din fondul latin — *abecedar, ablativ, abrevia, abroga, absolut, subiect, obiect* etc. nu sînt motivate structural. Dar, dacă în limba de origine, un cuvînt împrumutat este motivat, elementele formative ale motivării lui structurale devin, cu timpul, analizabile și chiar productive și cuvîntul dat devine motivat și în limba care l-a primit. În alte situații — și acestea formează majoritatea —, împrumutul neologic se încadrează într-un microsistem de motivare structurală existent în vocabular, fie pentru că are și în limba de origine aceeași motivare, fie pentru că în procesul de adaptare i se adaugă formativele necesare acestei motivări. Așa, de exemplu, neologismul *solicitator* < lat. *sollicitator*, it. *sollecitatore* este un împrumut gata motivat, deoarece se încadrează în suita numelor de agent motivate cu sufixul *-tor*, iar neologismul *recomandare* < *recomanda* < fr. *recommander* este motivat cu formantul românesc *-are*, semnificînd acțiunea de *a recomanda*. Tot așa este situația neologismelor *anticipare, consemnare, dezavuare* etc., *austeritate, comoditate, duplicitate* etc.

4° Cauzele inovațiilor lexicale prin împrumuturi de cuvinte neologice sînt de natură socială: se împrumută cuvinte care semnifică aspecte noi ale culturii materiale și spirituale ale comunității lingvistice românești, ceea ce înseamnă că atît semnificantul, cît și semnificatul sînt inovații și îmbogățesc simultan atît patrimoniul lingvistic, cît și cîmpul de referință semantică extralingvistic, constituind o expansiune cantitativă și calitativă. Mai mult încă, sînt cazuri în care inovațiile de vocabular sînt determinate de apariția unui cîmp semantic nou, determinat, la rîndul lui, de aspecte noi, inexistente ori nedescoperite în realitatea extralingvistică dată. Așa este cazul cu terminologia tehnică și științifică creată în zilele noastre la cerințele revoluției tehnico-științifice din țările avansate și care alimentează tot mai mult lexicul internațional.

5° Neologismele limbii române contemporane sînt de origine foarte variată, dar provin mai ales din limbile clasice — greaca și latina —, din limbile romanice — mai ales din franceză —, din limba rusă și din limbile germanice — germana și engleza. Ca orice împrumuturi, și cele lexicale presupun un anumit contact între limba română și limbile de origine, adică existența unor situații de bilingvism, a unui număr mai mult ori mai puțin însemnat de vorbitori bilingvi care să asigure un contact de-ajuns de puternic, un climat socio-cultural și lingvistic adecvat, pentru a asigura introducerea în limba română a cuvintelor străine. Și, dacă într-un trecut mai îndepărtat, bilingvismul era condiționat de contactul direct, de conviețuirea sau, cel puțin, de vecinătatea geografică a vorbitorilor, în perioada contemporană lucrurile nu mai stau așa. Românii au învățat la început franceza în Franța, apoi au studiat limbile străine în școală și, cu toate că franceza se vorbește la peste 3000 de km de teritoriul limbii române, împrumuturile din această limbă reprezintă un procent ridicat în *DLRM*, în timp ce împrumuturile din bulgara contemporană, cu care sîntem în vecinătate geografică, sînt aproape inexistente. Explicația se află în importanța tot mai mare pe care o are scrisul, cartea tipărită, a cărei răspîndire asigură

contacte lingvistice trainice la distanţă şi nu mai este necesar ca un vorbitor să stăpînească cea de a doua limbă, pentru a introduce cuvintele ei în limba română, ci este de-ajuns să cunoască limba scrisă şi poate provoca o inovaţie în domeniul vocabularului.

6° Altă problemă a bilingvismului o constituie aprecierea bazei socioculturale în care se desfăşoară comportamentul bilingvilor, ceea ce determină şi poziţia faţă de neologisme. În unele faze ale bilingvismului româno-francez, diferitele pături sociale cu influenţă în viaţa culturală au avut atitudini diferite faţă de împrumuturile lexicale, le-au privit cu simpatie şi aprobare sau cu suspiciune şi respingere, le-au tolerat ori le-au condamnat în numele unui purism îngust; aceasta însă nu a putut opri creşterea lexicului românesc prin împrumuturi, dacă ele au fost impuse obiectiv de înseşi cerinţele dezvoltării sociale. Pătrunderea neologismelor în limba română este o consecinţă, în primul rînd, a dezvoltării social-politice şi economice, a modernizării vieţii societăţii româneşti, legate de dezvoltarea relaţiilor capitaliste în trecut. Lupta antifeudală din prima jumătate a sec. al XIX-lea împotriva stăpînirii turceşti, lupta pentru un mod naţional de viaţă s-a manifestat pe plan lingvistic şi prin ostilitatea faţă de cuvintele turceşti şi greceşti de jargon, pentru o limbă românească naţională; au rămas în limbă elementele greceşti şi turceşti intrate în fondul lexical principal.

Influenţa limbii franceze asupra limbii române s-a exercitat la distanţă, adică împrumuturile din această limbă nu ne-au venit prin contact direct; francezii au trecut prin România izolat şi în număr mic; mai frecvent a fost contactul dintre români şi francezi în Franţa, în secolul al XIX-lea, cînd fiii boierilor şi burghezilor erau trimişi să-şi facă studiile sau călătoreau de plăcere. Întorşi în ţară, intelectualii formaţi la şcoala franceză întrebuinţau în exprimarea orală şi scrisă multe cuvinte şi expresii franţuzeşti, dintre care unele au răspuns unei nevoi obiective de dezvoltare a vocabularului. Aceste neologisme iau, în foarte multe cazuri, locul unor termeni de origine greacă şi turcă. Este evident că terminologia administrativă, politică, ştiinţifică etc. de origine grecească şi turcească începe să fie înlocuită în secolul al XIX-lea cu sinonime din limbile apusene.

7° Româna a primit unele împrumuturi latino-romanice şi prin intermediul limbii ruse în perioada 1806—1812 (chiar şi mai înainte) şi, mai ales, după pacea de la Adrianopole. Aşa sînt termenii legaţi de organizarea armatei: *infanterie, cavalerie, artilerie*; de administraţie şi politică, în general: *administraţie, carantină, comitet, constituţie, instituţie, seminarie, subsidie, vacanţie* etc. Aceste cuvinte au rezistat, din punctul de vedere al formei lor, presiunii împrumuturilor venite direct din limba franceză în forma *administraţiune, constituţiune, instituţiune* etc.

8° Apusul a cunoscut îmbogăţirea limbii, luînd ca bază fondul greco-latin. Civilizaţia apuseană a păstrat legătura cu civilizaţia antică şi Renaşterea se caracterizează, printre altele, prin reînvierea valorilor culturale clasice care, pe plan lingvistic, se manifestă prin împrumuturi de cuvinte greceşti şi latineşti, mai ales de denumiri abstracte.

9° Neologisme latine şi greceşti pătrund în scrisul românesc încă din secolul al XVII-lea: *căpitan, filozof(ie), sacrament, teatru* (şi *teatron*), *tiran* (în *Noul Testament*, 1648), *pompă, piramidă* (*Biblia*, 1688), *custodie* (*Varlaam*), *astrolog, caligraf, catalog, cauză, creatură* (= *lume*), *figură*

generos, gentil, lexicon, muzică (Dosoftei) etc.; în scrierile cu caracter popular: *doftor, filozof(ie)* (în *Varlaam și Ioasaf*), *ochean, organ, stemă* etc. (în *Alexandria*); la cronicarii moldoveni și munteni din aceeași perioadă: *astronom, calendar, comisar, consul, cosmografie, fantezie, planetă, sumă* etc. (la Miron Costin); *atlas geografic, matematică, monetă* (la Stolnicul Constantin Cantacuzino); *audenție, comîndămînt* (forma românizată de la lat. *commandamentum*), *compliment* (la Radu Greceanu) etc. Dimitrie Cantemir folosește în cuprinzătoarea lui operă numeroase neologisme de proveniență grecească și latinească, pe care se simte obligat să le explice, întocmind la lucrările de bază *o scară a cuvintelor*. Majoritatea acestora n-au avut circulație în limba vorbită.

10° Problema neologismelor e pusă însă principial și de reprezentanții Școlii ardelene și ai curentului latinist, chiar cu întrebarea de unde trebuie luate: din latină sau din limbile neolatine.

În general, s-au păstrat puține neologisme pătrunse direct din latină, cele mai multe venind prin franceză; de aceea se vorbește de *neologisme latino-romanice*. Dar forma pe care o au unele din ele în limba română nu este concludentă pentru a putea preciza dacă au etimologie multiplă ori sînt luate direct din fondul latin: *abecedar, ablativ, a abrevia, a abroga, absolut, a absolvi, abstract, a abunda, accent, activ, actual, acut, acvilă, adagiu, ad-hoc, a adjudeca, adjunct, a admite, a adnota, a agita, agrar, a amplifica, conștiință, esență, existență, calitate, subiect, obiect, a conchide, consecvență, consecință, egal, hegemon* ș.a. În a doua jumătate a secolului trecut, mai erau active unele latinisme; în opera de tinerețe a lui Eminescu sînt multe cuvinte de acest fel: *abstrus* (ascuns, greu de pătruns), *alumn* (elev intern), *flamă* (flacără), *sanifica* (a însănătoși), *orc* (infern), *signitate* (sens) ș.a.

În fața influenței occidentale, multe neologisme grecești și turcești, care nu se instalaseră încă în limbă, au cedat locul sinonimelor lor romanice.

5.28. Împrumuturi din limbile romanice apusene

1° Fiind greu să distingem uneori ce s-a luat direct din latină și ce anume din franceză, italiană, spaniolă etc., direct sau prin filieră rusă, engleză etc., ne vom referi la aceste împrumuturi sub denumirea de *latino-romanice*, cu specificarea că, fiind vorba, în majoritatea cazurilor, de cuvinte savante, culte, ele sînt, și în limbile de împrumut, de proveniență greco-latină sau (în cazul limbii ruse) mai ales franceză.

În timp ce în Transilvania pătrund mai mult neologisme latine, în Muntenia vin cele franceze, italiene. Neologismul francez concurează și chiar înlocuiește adesea multe cuvinte de altă origine: *insulă* pe *ostrov, spion* (fr., it. germ.) pe *iscoadă, amendă* pe *geremea, bazin* pe *havuz, cisternă* (lat., it.) pe *hazna, casetă* pe *besacte, gelos* (it.) pe *zuliar, bijuterie* pe *giuvaer* etc. Unele n-au avut viață prea lungă: *concuistă* (cucerire), *concherent* (cuceritor cu arma), *memoar* (memoriu), *confiență* (încredere), *a dirige* (a conduce, a îndruma, a purta), *a mepriza* (a disprețui), *desheritat* (dezmoș-

tenit) etc. Unele au fost folosite la început cu fonetisme proprii limbilor din care provin : *caractir, haractir, clup* (club), *danț, enteres, jenie* (geniu), *novele, romanț, santimental, tamperament, ocazion, soțietate, soțial, sujet, projet*. Între cele două războaie, influența franceză se intensifică, luînd chiar un aspect cosmopolit ; se folosesc multe cuvinte neînțelese de vorbitori, ca : *abhorant, inculca, nonșalant, pernicios, terifiant* etc.

Paralel cu influența franceză, trebuie amintite și unele neologisme romanice venite din italiană : *abate, acont, acvaforte, adio, agenție, ancoră, armată, burghezie, fascism (fascist), guvern, informație (informativ), interes, libret, operă* ș.a.

2° Pe lîngă împrumuturile despre care am vorbit, există și o terminologie tehnico-științifică internațională de o deosebită importanță, mai ales în etapa actuală. (Pot avea caracter internațional nu numai cuvinte, ci și morfeme, mijloace de formare a cuvintelor, expresii frazeologice etc.) Al. Graur[78] aprecia că în lexicul nostru de bază au pătruns 93 de cuvinte neologisme internaționale (marea majoritate prin filieră franceză), din care 70 sînt de origine latină, 18 de origine greacă, dar trecute prin latină, 3 germanice — *bancă, garant, placă* — de origine necunoscută —, *camion* și o creație artificială — *gaz*. (Pentru *garant DEX* dă etimon fr.).

3° Puține sînt inovațiile lexicale prin împrumut care își păstrează statutul fonetico-fonologic și lexical avut în limba de origine și care, mai ales, nu se încadrează într-o paradigmă morfologică.

Adaptarea este un fenomen natural determinat de presiunea sistemului, iar aspectele ei depind de un întreg complex de împrejurări. Împrumuturile se grupează, în primul rînd, în clase lexico-gramaticale, potrivit distribuției și, deci, valorii lexicale și gramaticale, adaptarea avînd caracter sistematic după normele limbii române.

Fără a intra în amănunte, trebuie să amintim că adaptarea are și alte cauze : vorbitorii nativi ai românei au anumite deprinderi articulatorii, o anumită bază de articulare, după care se modelează și forma cuvintelor împrumutate, depărtîndu-se de pronunțarea din limba de bază. De aceea, în adaptarea cuvintelor străine, un mare rol are analogia, adică apropierea de aspectul formal al cuvintelor existente în limba care împrumută.

4° Împrumuturile din fondul latino-romanic nu întîmpină greutăți mari la pătrunderea în limba română, accentul ei liber contribuind la aceasta în mare măsură. Față de limba română, alte limbi adaptează neologismele mult mai greu. Astfel, italiana, avînd substantive cu finală vocalică, împrumută mai greu cuvinte cu finală consonantică. Franceza are la substantive mai ales finală consonantică, deci adaptează greu forme cu finală vocalică.

Adaptarea este un proces de oarecare durată, cu perioade de fluctuații, pînă cînd cuvîntul își găsește forma potrivită care să-l fixeze în sistemul existent. Durata perioadei de adaptare depinde mai ales de frecvența în circulație a cuvîntului.

5° În multe cazuri, adaptarea nu se face de la sine, ci este determinată și de unele dezbateri teoretice, de intervenția cercurilor cointeresate în acțiunea de cultivare a limbii. Heliade Rădulescu a avut un mare rol în stabilirea unor normative principale pentru adaptarea neolo-

---

[78] v. Graur, 1968, p. 281.

gismelor, chiar la începutul perioadei în care împrumuturile au început să constituie o problemă de prim-plan a vocabularului românesc. El arată că „Trebuie să ne împrumutăm, dar trebuie foarte bine să băgăm de seamă să nu primim ca neguțătorii aceia care nu își iau bine măsurile și rămîn bancruți (mofluzi). Trebuie să luăm numai acelea ce ne trebuie și de acolo de unde trebuie și cum trebuie" (în *Gramatica rumânească*, 1828, p. 22).

H e l i a d e se ridică împotriva celor care nu vor să împrumute, creînd vorbe românești *(cuvîntelnic* pentru *dicționar)*, critică pe cei care împrumută cuvintele fără să le adapteze *(patriotismos, enthusiasmos, cliros,* din greacă; *nation, ocazion* din franceză; *centrum, punctum, privilegium,* din latină; *liberta, cvalita,* din italiană); „Vorbele străine trebuie să se înfățișeze în haine românești și cu mască de rumîn înaintea noastră. În felul acesta, arată H e l i a d e, în limba română trebuie să se spună *patriotism, entuziasm, cler, nație, ocazie, centru, punct, privilegiu, libertate, cualitate*" *(Ibidem)*.

În materie de flexiune, H e l i a d e recomandă principii viabile, arătînd că trebuie să avem în vedere categoria gramaticală a împrumutului. (De exemplu, în privința verbului *forma* de conjugarea I, trebuie să se renunțe la formele *formalisesc* sau *formăluiesc* și să se conjuge ca alte verbe de conjugarea I, cum ar fi *a lucra.)*

Principiile stabilite de H e l i a d e au în vedere însuși sistemul și structura lingvistică a limbii române; de aceea majoritatea neologismelor intrate în acea perioadă au rămas cu forma pe care le-a fixat-o el.

În adaptarea cuvintelor au existat și tendințe nerealiste; se susținea pronunțarea și scrierea neologismelor cît mai apropiat de forma lor străină. Sînt și cuvinte care încă nu și-au găsit forma, cunoscînd variante: se spune [pioneză, pineză și pjuneză], [majew] și [majow], [kak'i] (invariabil), dar și [kak'iw, kak'ije, kak'ij], *portofel* și [portfej].

6° În sistemul ei fonetic, româna nu are vocale anterioare rotunjite; acutele rotunjite transcrise cu aproximație prin literele *eu*, sînt adaptate și redate prin vocale grave sau acute apropiate: /ø/ a devenit [e], deci fr. *amoureuse, friseur, mineur, chanteuse* au devenit *amoreză, frizer, miner, șanteză; /ø/* a fost redat prin [o], în cuvinte cum sînt *coiffeur, fournisseur, majeur, mineur,* devenite *coafor, furnizor, major, minor,* ca și *admirator, adorator, animator, actor, autor; /ø/* a fost redat și prin diftongul [o̜a]: *couleur, faveur, valeur, pudeur* devin [kulo̜are, favo̜are, valo̜are, pudo̜are] (dar *liquer* a devenit [lik'jor]).

Pentru unele neologisme, IOOP prevede însă o scriere diferită de pronunțare, și se scrie *bleu* (pron. [blö]), *bleumarin* (pron. [blö̆maren]), *dizeur* (pron. [dizör]), *sufleur* (pron. [suflör]).

Sunetul franțuzesc [y] a fost redat, ca și [ø], în mai multe feluri, prin [i]: *bureau, culotte* au devenit [birow, k'iloți]; prin [u] sau [y]: *pluche, tulle, volume, balustrade,* au devenit [pluș, tul, volum, balustradă]; [iw]: *fichu, menu, pardessus, punaise* au devenit [fiʃiw (un fel de broboadă), meniw, pardesiw, pyneză].

Cuvintele franceze terminate în [u] (pronunțat [y]) sînt redate prin [uw]: *ambigu, superflu, ingenu, assidu, résidu, contigu, continu* au devenit [ambiguw, superfluw, ingenuw, asiduw, reziduw, contiguw, continuw].

Grupurile *qu* și *gu* au fost redate în românește în felul următor: fr. *équateur* > rom. [ecwator]; fr., lat. *aquarium* > rom. [acvariw] (deci prin

[kw] și [kv]); fr. *linguistique* > rom. [lingvistikă]; fr. *lingual* > rom. [lingwal] (deci prin [gw] și [gv]).

Grupul *gn* din franceză și italiană este redat în românește prin /ŋ'/ scris *ni*; *cognac* > [koŋ'jak], *vignette* > [viŋ'jetă].

Verbele franceze terminate în *-er* au fost adaptate la conjugarea I, cea mai productivă a limbii române: fr. *collaborer, caractériser, blamer, brusquer, calculer, élucider* au în românește forma *colabora, caracteriza, blama, brusca, calcula, elucida.*

Uneori neologismele au ajuns să se constituie în categorii care nu existau în limba română. În felul acesta au apărut adjectivele invariabile *mov, oliv, bleu, crem, gri, lilà, marò, vernil; atroce, eficace, motrice, propice, vivace.* Tot prin neologisme s-a constituit o clasă de substantive terminate în [ó] sau [ò] cu pluralul în *-uri; chimono, studio, zero.* De obicei, substantivele franceze terminate în *-o* accentuat au fost adaptate cu terminația *ou* [ow]: *stylo, tableau, lingot, cadeau,* au devenit [stilow, tablow, lingow, cadow]. De aceea și cele recente sau mai puțin frecvente, care și-au menținut terminația în *-ò* accentuat, se aud rostite cu [ow]: [metrow, mantow, stilow, kimonow].

Unele neologisme nu mai sînt accentuate în limba română pe finală *ràdio, zèro, mòto,* dar în flexiune accentul se deplasează: *radiòuri, zeròuri, motòuri.*

Sînt și împrumuturi terminate în /i/ silabic: [*taksi, derbi, ski*].

Cuvintele franceze terminate în *muta cum liquida* (în scris și prin *e* mut), pentru că nu există în limba română cuvinte cu astfel de terminație, au dezvoltat un [-u], aliniindu-se celor care se găseau în limba română (aflu, cadru): fr. *triple, cenacle, cycle, câble, tendre, cadre, calibre* > rom. *triplu, cenaclu, ciclu, cablu, tandru, cadru, calibru.*

V. Alecsandri a vrut să introducă pe *onor*, de genul neutru, dar a învins femininul *onoare*, și *onor* a rămas doar în unele sintagme lexicalizate: (a) *da onorul, pentru onor*...

Adaptarea neologismelor mai are și alte aspecte, pe care nu le putem discuta în totalitate. S-ar putea vorbi, de exemplu, despre unele rudimente de influență a împrumuturilor asupra sistemului fonetico-fonologic, în măsura în care anumiți bilingvi, cunoscători ai francezei, pronunță o variantă rotunjită a lui /e/ în cuvinte ca [prœmieră, ʃofœr], o variantă palatalizată și anteriorizată a lui /u/ în cuvinte ca [alyră, koafyră] etc., o variantă palatalizată a lui /n/ în cuvinte ca [viŋ'jetă, koŋ'jak] etc. Timpul ne va arăta dacă aceste inovații au șansa de a pătrunde în sistemul fonologic românesc ori sînt numai niște fluctuații trecătoare ale procesului de adaptare. Ceea ce trebuie să reținem este că adaptarea are loc, în cele mai multe cazuri, după sistemul limbii române, că fluctuațiile au fost mai mari în secolul trecut, pînă s-a impus o anumită formă.

7° Cînd folosirea termenilor străini este intenționat căutată, ea implică o manifestare de cosmopolitism. Iată cîteva exemple de termeni tehnici inutili, în sensul că au echivalenții lor în limba comună: *canevas — canava, corpus — corp, deblacu — zăpor; defrișare — despădurire, uncuire — lăzuire.* Iată alte exemple de împrumuturi căutate și care se și află menționate în *DLRM: exhiba (etala, expune), exhuma (dezgropa), exigibil (care poate fi pretins, cerut), exonera (a achita — a plăti o datorie), exoteric (public), etirare (tragere), etolă (fișie de blană sau stofă), iregular (neregulat,* apare

şi la E m i n e s c u în sintagma *mişcări iregulare), irefutabil, (convingător, absolut), destemporalizare* (considerare a ceva în afara timpului), *expurga (a curăţi), intruvabil (de negăsit).* Asemenea căutări intenţionate ale unor cuvinte şi expresii rare, exprimarea sibilinică, sucită, complicată, în cazul cînd limba comună şi literară dispun de elementele necesare, goana deliberată după împrumuturi pentru a satisface plăcerile „lexicale", gustul „fin" şi străin al cîtorva snobi, nu se deosebesc prea mult de jargonul de salon al claselor dominante din primele patru decenii ale secolului nostru.

Folosirea în limba literară a numeroase barbarisme se făcea după liberul arbitru al fiecărui scriitor ; nu este mai puţin adevărat că, împotriva acestei maniere, s-a luat atitudine, uneori chiar puristă. A r o n P u m n u l cerea înlocuirea tuturor neologismelor, ca şi T. P i s a n i în deceniul al patrulea.

Combaterea cosmopolitismului lingvistic nu înseamnă întoarcerea la o exprimare simplistă, la izolare lingvistică, ci o muncă organizată de îmbogăţire a limbii literare cu toate elementele necesare comunicării nestingherite şi, în acelaşi timp, curăţirea ei de zgura cosmopolită. De aceea este inexplicabil de ce *DLRM* a înregistrat, ca făcînd parte din limba română modernă, numeroase cuvinte care au intrat în discuţia noastră şi care n-au intrat în circulaţie; simplul fapt că au apărut de cîteva ori în revistele noastre, nu justifică apartenenţa lor nici măcar la vocabularul pasiv al românei.

8° Limba română actuală se caracterizează, în primul rînd, prin mai marea ei unitate, mereu în creştere la toate categoriile de vorbitori. În vorbirea muncitorilor şi ţăranilor pătrund tot mai mult termeni tehnici şi neologisme atît din cele care denumesc obiecte şi metode legate de producţia industrială şi agricolă, cît şi termeni abstracţi, fie că aceştia din urmă au existat în limbă şi acum au o circulaţie din ce în ce mai largă, fie că au fost împrumutaţi de curînd şi se întîlnesc din ce în ce mai des în vorbirea maselor. În al doilea rînd, ceea ce ne interesează cu deosebire în acest capitol este bogăţia şi varietatea mereu în creştere a limbii române în privinţa terminologiei tehnice şi de specialitate, precum şi a celei legate de activitatea politică şi ideologică. Rolul de căpetenie în răspîndirea şi popularizarea cuvintelor şi expresiilor noi în domeniul ideologic şi politic îl are munca educativă de masă.

9° Împrumuturile sînt şi în această perioadă, în marea lor majoritate, tot latino-romanice, dar filiera pătrunderii lor se diversifică, în sensul că acum ele vin şi prin intermediul limbilor germană, engleză şi rusă, datorită legăturilor economice, politice şi culturale pe care ţara noastră le are cu un mare număr de ţări. Menţionăm, de asemenea, că nu este uşor să stabilim exact filiera prin care ne vin în vocabular în ultimele decenii împrumuturile latino-romanice ; în ce priveşte terminologia legată de viaţa economică şi politică, unele cuvinte noi ne-au venit din limba rusă, fiind mai frecvente calcurile. Am putea vorbi despre o etimologie multiplă în unele cazuri : *activ* (de partid, de U.T.C.), *activist, acumulare, agentură, antagonism, anta-gonic(ă) ; atomist, avangardă, brigadă* (de producţie) ; *cadre* (înainte numai *cadrele armatei, magistraturii) ; carierism, cerc de învăţămînt ; cincinal, colectiv, colectiv de elevi, de studenţi, de profesori, de pedagogi ; cora-port, cooperativă agricolă de producţie, critică* şi *autocritică, democraţie populară, socialistă* etc.

În cazul împrumuturilor latino-romanice mai vechi, care au circulat în vocabularul nostru și înainte de Eliberare, dezvoltarea polisemiei își are, desigur, izvorul nu numai în calc, ci și în însăși dezvoltarea culturii materiale și spirituale românești în anii socialismului.

În legătură cu intensa acțiune de introducere a tehnicii la nivelul celor mai bune realizări ale vieții contemporane, pătrund în diferite limbaje profesionale numeroși termeni tehnici din limbile franceză, germană, engleză. Viața va arăta care și cîți dintre ei vor căpăta o mai mare stabilitate în limba română.

În general, putem afirma cu siguranță că, în ceea ce privește împrumuturile, limba română se dezvoltă în anii socialismului pe aceeași linie a adoptării și adaptării elementelor latino-romanice, adică se dezvoltă pe o linie romanică accentuată, iar cuvintele de circulație internațională ocupă un loc din ce în ce mai larg în sistemul ei lexical.

5.29. Diferențieri lexicale teritoriale și sociale

1° Ca oricare altă limbă, în dezvoltarea ei, limba română a cunoscut un continuu proces de diversificare și de unificare. Membrii unei comunități lingvistice nu vorbesc la fel, diferențele putînd atinge chiar unele laturi ale sistemului, și acest lucru este firesc, deoarece vorbirea ca act concret este domeniul inovațiilor, tinde să încalce norma sistemului, duce la diversificare, iar sistemul, prin norma lui naturală, se opune inovațiilor și diversificării, asigurînd unificarea și stabilitatea funcției comunicative. Această contradicție duce la evoluția lentă a limbii, insesizabilă pentru generațiile aflate în viață. Dar dacă procesul de diversificare nu este direct observabil, este la îndemîna oricui să constate că românii n-au vorbit și nu vorbesc la fel. Noi vom privi aici problema mai ales descriptiv, insistînd asupra sistemului lexical, deși aceste diferențieri se manifestă la toate nivelele, dar nu vom trece cu vederea unele aspecte diacronice care pot lămuri situația existentă în româna contemporană.

2° Pentru denumirea diferențierilor lexicale s-a impus în lingvistică termenul *ramificație*, deși nu este prea potrivit, deoarece desemnează *diferențieri* în cadrul uneia și aceleiași limbi, deci nu desprinderea din trunchiul comun a unor ramuri lingvistice.

În vocabular există numeroase elemente lexicale care se folosesc de anumite grupuri mai mari sau mai mici de vorbitori și care au o circulație mai restrînsă, fie pentru că rămîn complet necunoscute celorlalți membri ai comunității lingvistice, fie pentru că fac parte din vocabularul lor disponibil. Gruparea aceasta a vorbitorilor poate fi teritorială sau socială. Prin urmare, în cadrul limbii române există funcțional și „limbile" unor grupări teritoriale sau sociale, care se caracterizează prin anumite particularități ale vocabularului, foneticii și chiar în unele aspecte ale gramaticii.

Întrucît în partea introductivă a acestei lucrări (*supra*, 1.2.) ne-am referit pe larg la raportul dintre limba română comună și variantele ei teritoriale, nu vom mai relua această problemă.

3° În schimb, este cazul să încheiem acest capitol cu formularea principalelor probleme pe care le ridică diferențierile sociale în sistemul lexical.

Prin *diferențieri sociale* vom înțelege unele particularități de limbă (fonetice, lexicale și gramaticale) care rămîn la periferia limbii comune, fiind utilizate numai de unele clase sau grupuri sociale mai mult sau mai puțin întinse.

4° Termenul *jargon* cuprinde unele particularități de limbă (cuvinte și expresii specifice) folosite de unele pături sociale în scopul de a se izola de masa vorbitorilor. J. Casares situează *jargonul* în cadrul *profesionalismelor*, socotindu-l un aspect al limbajului familiar folosit de către cei care exercită unele profesii și meserii, cum ar fi toreadorii, studenții, soldații, comedianții [79].

Jargonul cuprinde multe cuvinte și structuri de enunțuri străine sau pretențioase, de multe ori rezultate dintr-o atitudine cosmopolită, din snobism ori din dispreț față de vorbitorii de rînd. În evoluția lexicului limbii române s-au conturat mai multe jargoane, denumite după elementele lexicale străine utilizate: *turcizant, grecizant, latinizant* și *franțuzit*. Uneori jargoanele au coexistat, ajungîndu-se la aspecte mixte; în primele decenii ale secolului trecut se folosea un jargon mixt greco-turc.

După 1840 s-a conturat și un jargon italienizant (foarte restrîns), inițiat de Heliade.

Unele dintre ele au un mai pronunțat caracter de clasă (cel grecizant), altele sînt mai mult de ordin cultural (cel italienizant) și sînt numite și jargoane *savante*. Jargonul franțuzit a fost mai răspîndit, prelungindu-și existența prin cîteva reminiscențe.

(1) Jargonul grecizant a cunoscut o deosebită înflorire sub domniile fanariote, dar a continuat și în timpul domniilor regulamentare, iar unele elemente sînt viabile pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Puterea mai mare a acestui jargon se explică și prin autoritatea limbii grecești, care era folosită de mulți reprezentanți ai protipendadei, pătrunzînd chiar în școală și biserică. Din vorbire, multe grecisme au pătruns și în limba scrisă, mai ales la primii scriitori moderni: *parapon* (tînguire, necaz), *psihimu* (sufletul meu), *beimu* (domnul meu), *parigorie* (mîngîiere), *filotimie* (dărnicie), *schepsis* (deliberare), *evghenie* (noblețe), *adiafor* (indiferent), *a metaharisi* (a folosi, a rîndui), *protimisire* (întîietate), *fos mu* (lumina mea), *oriste* (poftim) ș.a.

(2) Dintre cuvintele rusești amintim: *dvoreanin* (nobil), *pamescic* (proprietar), *zapiscă* (adeverință), *dejurstvă* (cameră de gradă), *cinovnic* (funcționar), *doclad* (referat), *delă* (act, dosar, afacere).

(3) În secolul al XIX-lea, cînd limba română cunoaște o puternică modernizare, multe din elementele de jargon sînt înlocuite cu neologisme romanice, mai ales franceze. Dar lucrurile nu s-au petrecut atît de simplu; ideile conservatoare se manifestă și în limbă. Deși elementele franțuzești sînt opuse celor grecești, turcești și rusești, un anumit timp elementele de jargon au coexistat, apoi s-a ajuns la *galomanie*, la folosirea exagerată a franțuzismelor de către clasele suprapuse.

5° *Argoul* este o ramificație socială vorbită de categorii de oameni care folosesc anumiți termeni proprii, neînțeleși de cei din afara grupului. Este vorba de un limbaj de multe ori secret, adoptat de vorbitorii care

---

[79] Cu privire la limbajele profesionale, v. Wartburg, *op. cit.*, p. 115 și urm.

se sustrag legilor, de grupuri sociale care se găsesc în inferioritate față de autorități.

W. Wartburg socotește că argoul se poate caracteriza prin două trăsături : este un idiom care aparţine unui grup mai mult sau mai puţin închis de indivizi, dar nu este limba lui unică, ci trăiește în conștiința vorbitorilor alături de limba comună ; argoul servește pentru a păstra secretul unor declaraţii sau enunţuri destinate numai celor iniţiaţi. Astfel de ramificaţii esoterice se identifică în aproape toate limbile europene, cum este argoul *Rotwelsch* în limba germană, *gergo* în italiană, *germania* și *caló* în spaniolă, *calao* în portugheză, *cant* și *slang* în engleză.

Expresivitatea argoului, despre care se vorbește adesea, apare numai în afara cadrului natural, atunci cînd elemente argotice sînt folosite în limba comună sau în cea literară. În general, argoul se caracterizează printr-o mare mobilitate.

Cuvintele și expresiile argotice provin din limba comună, dar cu un sens nou, special, care are la bază mai ales metonimia și sinecdoca. Așa se folosesc cuvintele *bostan* sau *dovleac* (cap), *sfeșnice* (cizme), *spital* (carceră), *a da o gaură* (spargere), *ciorap* (mănuși), *calul bălan* (dublă). Unii termeni sînt luaţi din graiuri, alţii sînt împrumutaţi din alte limbi, mai ales din cea ţigănească : *mișto* (frumos, minunat, admirabil), *a ciordi* (a fura), *a hali* (a mînca), *gagică* (iubită), *a se şucări* ; din limba germană sînt *zexe*, *fraier*, din franceză *tet*, din rusă *a pili*, *glavă*.

Unele cuvinte şi expresii de argou sînt mai transparente, au adică un mai slab caracter secret și trec ușor în vorbirea familiară (*muzicuță*, *papagal* = gură). Pierzîndu-și caracterul secret pentru cei neinițiaţi, cuvintele de argou trec în alte sfere ale limbii.

N. T. Orășeanu, ziarist cunoscut în secolul trecut, a consemnat în cartea sa ,,*Întemnițările mele politice*" o listă de cuvinte din ,,jargonul" (argoul) hoţilor : *busuioc* (cuţit), *cînipă* (păr), *albituri* și *albișori* (monede de argint), *cîrîitor* (hoţ), *lovele* (parale), *vrăjește* (spune), *a pili* (a bea), *chezaș*, *pițigoi* (lacăt) ș.a. [80].

Argoul a pătruns și în beletristică, începînd cu vestitele balade ale lui Fr. Villon. Și în limba literaturii noastre apar elemente de argou. Am putea aminti cartea lui E. Barbu, *Groapa*, sau *Derbedeii* lui Nicuță Tănase, precum și comedia *Băieții veseli* a lui H. Nicolaide. În ultimul timp putem menţiona o accentuare a preferinţei pentru exprimarea argotică la scriitori ca Fănuș Neagu (*Îngerul a strigat*).

Datorită dispariţiei categoriilor sociale care foloseau argoul astăzi putem spune că aceste varietăți semantice sînt în descreștere în limba română. Sub presiunea sistemului limbii comune, a normelor lui, prin acţiunea sistematică de cultivare a limbii, asemenea ,,devieri" de la norma lexicală sînt în mod treptat nivelate, dispar sau își pierd specificul funcţional, pe măsură ce dispar și condiţiile sociale specifice care le-au generat.

6° *Profesionalismele* sînt cuvinte și expresii folosite în diferite meserii ca termeni de specialitate. J. Casares (în cartea citată) arată că este vorba mai întîi de profesii exercitate public, dar adaugă că nu trebuie excluse nici unele meserii mai puţin publice. La noi nu este cazul să facem această deosebire, pentru că acele meserii ,,nepublice" nu mai există.

---

[80] cf. Slave, 1959, p. 110.

(Autorul numește aceste limbaje profesionale *jargoane*.) Lingvistul spaniol este de părere că limbajul meseriilor este un limbaj familiar, că unele sînt privite cu oarecare ironie (limbajul soldaților, al comedianților), pe cînd altele, cum este limbajul doctorilor (care este și el un jargon), se bucură de prestigiu. Totuși, cînd este vorba de limbajul unei meserii cu tradiție, ai cărei termeni s-au generalizat în parte, credem că nu poate fi denumit *jargon*. Făcîndu-se deosebire între meserii, se face distincție și între vocabularele profesionale, jargoane și limbajele meseriilor. Am putea spune că fiecare cetățean are două limbi : limba comună și „limba" meseriei lui.

Terminologia meșteșugărească cuprinde un număr limitat de cuvinte, foarte multe din vocabularul unor discipline științifice, și care fac parte din lexicul activ al celor ce practică meseria respectivă. Nu trebuie confundat limbajul profesional cu un anumit stil al limbii literare. Cuvintele profesionale denumesc materiale, unelte și operații specifice în domeniul respectiv. Limbajul profesional este, în general, stabil, în sensul că cuvintele se păstrează, chiar dacă denumesc unelte perfecționate ; dar există domenii unde apar mereu cuvinte noi. Meseriile se deosebesc în ce privește numărul cuvintelor ; de exemplu, un cizmar folosește mai mulți termeni decît un frizer, un constructor, mai mulți termeni decît un cizmar, iar un electronist are un limbaj profesional mult mai bogat decît un constructor.

Nu toate cuvintele limbajului profesional intră în limba comună, dar procesul acesta este foarte activ în zilele noastre și sînt mulți vorbitori pentru care terminologia elementară a mai multor meserii nu mai este un secret.

7° Prin *expresii idiomatice* înțelegem îmbinările frazeologice stabile ale căror sensuri sînt determinate de întreaga expresie. Cuvintele care le compun își pierd independența, expresiile fiind unități neanalizabile în planul semnificației. Ele au, de obicei, sensuri figurate, fiind caracteristice funcționale pentru idiomul dat. Astfel, *a îmbăta cu apă rece*, înseamnă *a înșela*, ca și *a duce de nas*. Uneori se vorbește de *îmbinări frazeologice*, mai mobile decît idiotismele, care nu au ajuns să se realizeze cu semnificație unică și stabilă, adică se află pe o treaptă intermediară între sintagmele mobile și sintagmele legate (*ca scos din cutie = elegant*).

Expresiile idiomatice nu pot fi schimbate în ce privește numărul și locul cuvintelor, pe cînd îmbinările frazeologice pot fi disociate, permițînd și inserțiunea altor elemente, deoarece cuvintele își păstrează oarecum independența lexicală. De fapt, între expresiile idiomatice și cele frazeologice este greu de făcut o distincție, pentru că între ele nu există o graniță precisă. Iată exemple de astfel de expresii : *cu noaptea-n cap, a spăla putina, a pune pe foc, a lua foc, a sta ca pe ghimpi, a-și da arama pe față, cu frica-n spate, a cere mîna cuiva, a-și aprinde paie-n cap, a sta pe gînduri, a nu-i fi boii acasă, sărac lipit pămîntului*. Cele mai multe aparțin vorbirii populare, dar unele sînt calchiate după expresii străine (*a avea un dinte contra cuiva*). Cele formate pe teren românesc pot fi considerate *formule tradiționale*. Din punct de vedere gramatical, multe expresii sînt locuțiuni. Contextual, ele au mare potențial expresiv, dar se poate ca într-un context aceeași sintagmă să fie liberă, iar în alt context să fie legată, adică să fie expresie idiomatică, deși reprezintă exact aceeași îmbinare de cuvinte : *Ion a spălat putina* poate fi interpretată într-un fel sau altul, în funcție de context.

Tot așa este cazul cu *a pune pe foc, a lua foc, a rămîne de căruță, a scoate cămașa, a se spăla pe mîini* etc.

8° Apropiate de expresiile idiomatice sînt și unele *izolări lingvistice de proveniență cărturărească.* Acestea, luate din anumite opere literare, nu au valoarea unor citate, pentru că nu argumentarea este pe prim plan, ci valoarea lor afectivă. De cele mai multe ori au conținut ironic, polemic, umoristic ; multe au devenit chiar metafore. Izolările lingvistice cărturărești fac parte din mijloacele prin care limba literară își exercită influența asupra celei vorbite. Ele pot avea origine biblică : *a aduce osanale, a fi Alfa și Omega, a trăi ca în sînul lui Avram, a fi (a se simți) în al șaptelea cer, a mînca din fructul oprit, a se spăla pe mîini, a păstra ca lumina ochilor, gură de aur* ș.a. Aceste expresii s-au laicizat, au devenit și ele lexicalizări, la fel ca expresiile idiomatice și multe au circulație internațională. Altele provin din cronici și cărți populare : *proști, dar mulți; a încălzi un șarpe la sîn.* Unele izolări provin din opere literare de mare circulație ale unor scriitori naționali sau străini : *s-a schimbat boierul* (Gr. Alexandrescu), *aveți puțintică răbdare; famelie mare* (Caragiale).

9° Prin *vulgarisme* înțelegem cuvinte și expresii triviale, obscene, invective, blesteme, jurăminte vulgare pe care conveniențele sociale le resping, deoarece afectează bunul simț al vorbitorilor. Aceste elemente nici nu figurează în dicționarele obișnuite, deși sînt relativ frecvente în exprimarea unor anumite categorii de vorbitori, fiind semnul lipsei de educație, de preocupare pentru acuratețea limbii, de respect față de cei cărora le sînt adresate.

Folosirea acestor aspecte de limbă este dezaprobată și combătută cu hotărîre, nu numai de normele cultivării limbii literare, ci chiar și în folosirea limbii comune. Trebuie să arătăm însă că au existat orientări literare care au cultivat folosirea *expresiilor tari*, fie din motive de popularitate ieftină, fie datorită unei concepții naturaliste. Și în literatura noastră s-a manifestat această tendință în scrisul unor autori, mai ales între cele două războaie mondiale. Scriitorii folosesc uneori aceste elemente cu valoare stilistică pentru caracterizarea unui mediu social, a unor personaje. Unii o fac cu sfială, alții fără nici o restricție, cultivînd ceea ce am putea numi „naturalism lingvistic". Avînd în vedere particularitățile vulgarismelor, nu vom da nici un exemplu pentru a susține definirea și caracterizarea lor.

6

NIVELUL GRAMATICAL AL LIMBII ROMÂNE

6.0. Gramatica și obiectul ei

1° Nivelul gramatical este domeniul primei articulări a limbii, constituit din sistemul și structura unităților biplane, (semnificante) așa cum le-am definit provizoriu în capitolele *2* și *3* ale acestei lucrări ; putem considera că tot ce s-a spus acolo despre sistem și structură, despre paradigmatic și sintagmatic, despre unitățile minimale, intermediare și maximale își păstrează valabilitatea și aici, cu precizarea că nu ne mai interesează unitățile monoplane ale celei de a doua articulări, și nici structurile silabice minimale, decît în măsura în care unele dintre ele sînt semnificante, deci se integrează între unitățile primei articulări.

2° Unitățile primei articulări care se impun atenției la o analiză empirică a unui text sînt enunțurile de comunicare și componentele lor, cuvintele, ceea ce ar însemna că acestea sînt unitățile integrante ale nivelului gramatical al limbii. Dar cuvîntul este și unitate minimală a nivelului lexical și aceasta ar putea însemna două lucruri : a) că cuvîntul este numai unitate a nivelului lexical, iar gramaticalul se sprijină exclusiv pe morfeme, pe combinațiile de cuvinte, pe construcțiile sintactice în care cuvintele sînt unități integrate ; b) că unul dintre cele două nivele trebuie eliminat din sistemul nivelelor integrante. Am discutat pe larg această problemă (cf. *supra*, în 5.1. și 5.2.), cînd am vorbit despre cuvînt ca termen tehnic și despre sistemul lexical al limbii române, și considerăm că lucrurile sînt deja lămurite. Amintim aici că cuvintele aparțin domeniului lexical și formează obiectul de studiu al lexicologiei, al semanticii și al lexicografiei ca unități minimale invariante ale sistemului lexical, că se poate vorbi de un *lexic global* și de *idiolexic* și că prin *vocabular* înțelegem un ansamblu de unități lexicale actualizate în vorbire.

Ca element al lexicului, cuvîntul este structural motivat ori nemotivat, iar din punct de vedere semantic se definește prin seme substanțiale a căror asamblare formează *sememul*. Ca unitate a nivelului gramatical, cuvîntul are o structură morfologică, fiind constituit din lexem și morfeme, se definește prin seme relaționale a căror asamblare formează *categoremul*, căci cuvîntul aparține unei categorii, unei clase gramaticale. În felul acesta,

cuvîntul, unitate a lexicului, devine integrat în unitățile maximale ale nivelului gramatical, și integrant pentru unitățile minimale.

3° Una dintre condițiile distincției *lexical* vs *gramatical* este renunțarea la termenii cuvinte *pline* (cu sens lexical) și cuvinte *goale* sau *vide* (fără sens): orice cuvînt și orice morfem, reperabil ca atare la nivelul primei articulări, *semnifică* și participă la sensul global al comunicării. Prepozițiile, conjuncțiile, articolele cu independență formală nu sînt vide, ci *semnifică*.

Din punct de vedere semantic, unitățile lexicale au funcția de a denota experiența de cunoaștere a vorbitorilor, de a transpune perceptibilul la nivelul inteligibilului; este *lexical* tot ceea ce denotă și este *gramatical* tot ceea ce determină evocarea experienței denotate. Dacă supunem comparației enunțurile: a) copiii aleargă în curte; b) peștii înoată în apă; c) păsările cîntă în pădure, constatăm că au conținut diferit, dar au structură asemănătoare și elemente comune: a) ... *-ii* ... *-ă* în ... *-e;* b) ...*-ii*...*-ă* în...*-ă;* c)...*-ile*...*-ă* în...*-e;* pozițiile contextuale marcate prin [...] sînt secvențele lexicale care diferă de la enunț la enunț, dar ele sînt marcate și determinate de gramemele constante care conferă celor trei enunțuri calitatea unui model, a unui șablon formal; înainte de *-ii* cuvîntul ales trebuie să fie din clasa numelui numărul plural; înainte de *-ă*, cuvîntul ales trebuie să fie din clasa verbului, timpul prezent ș.a.m.d.; după *în* urmează un nume în cazul acuzativ, semnificînd *(localizarea în interior)* a procesului verbului anterior.

Realizînd această schemă, putem construi numeroase enunțuri diferite, deoarece numele și verbele ocurente în pozițiile contextuale date sînt numeroase; în schimb, numărul unităților cu valori gramaticale este limitat: clasele gramaticale, determinantele articole, sufixele temporale, desinențele sînt strict numărabile. Deci gramaticalul reprezintă în enunț elementele modelului, ale schemei care structurează construcția, în timp ce lexicalul furnizează unitățile susceptibile de a fi ocurente în pozițiile indicate de schema gramaticală. Însă și elementele lexicale, cuvintele, pentru a deveni unități ale schemei, se gramaticalizează, devin elemente ale claselor, sînt claseme, integrîndu-se în clasele *Nominal, Verbal, Adjectival, Pronominal* etc. *Lexicalul* este format din serii deschise, iar *gramaticalul* din categorii închise; *lexicalul* are o mare mobilitate, scade și crește cantitativ, în timp ce *gramaticalul* este constituit din inventare închise, grupînd, în majoritatea cazurilor, 2—3 unități, care asigură flexiunea de gen, număr, caz, timp, persoană etc.

4° Problema principială care se pune nu este însă dacă cuvîntul este sau nu unitatea de bază a nivelului gramatical, ci dacă este sau nu unitate minimală a acestui nivel. La observarea empirică a unui text scris sau vorbit, nimic nu pare mai clar și imediat distinct și reperabil decît un cuvînt; în scriere, spațiile albe funcționează ca frontiere clare între cuvinte și legăturile conjuctive prin cratimă, acolo unde regulile ortografice și de punctuație impun acest semn, nu constituie o piedică prea greu de depășit. Cazurile-limită sînt puține și pot fi neglijate. În vorbire lucrurile stau aproximativ la fel; pauzele dintre cuvinte, accentele de intensitate și tonic, unitatea cuvîntului ca structură suprasegmentală, sînt indici care disting limitele inițială și finală ale cuvîntului. Grupările monosilabice de două cuvinte de tipul *să-mi, nu-i, l-aș* etc. își dezvăluie componența binară la

o analiză cît de elementară. Rămîne sub semnul întrebării problema compuselor neaglutinate și a locuțiunilor de tipul *de la*, *de pe*, *din cauza*, *din pricină că*, *floarea soarelui*, *vagon-cisternă*, *zgîrie-brînză* etc., omonimele totale, expresiile idiomatice etc.; faptul că nu se poate da o soluție clară în toate aceste cazuri este unul dintre argumentele de bază care au determinat pe mulți lingviști să renunțe la termenul și la conceptul *cuvînt* și să propună alte soluții ori să-l definească dintr-un punct de vedere particular [1].

Astfel, Martinet propune ca unitate minimală a primei articulări *monemul* (monem-lexem și monem-morfem) și definește cuvîntul ca *sintagmă autonomă* (cf. *supra*, 5.1.); în terminologia lui Pottier, 1966, unitatea minimală lexicală și funcțională într-un enunț este *lexia* (fr. *lexie)*, care poate fi *simplă*, *compusă* și *complexă* (termenii corespund, în general, cuvîntului simplu, compus și locuțiunii) și pe care o opune *morfemului* — cel mai mic semn lingvistic semnificativ — și *cuvîntului* — unitate minimală construită.

Cele două soluții la care ne-am referit sînt numai un aspect al disputei, de multe ori polemice, care se duce în jurul cuvîntului, fie pentru a-l justifica în calitate de unitate a nivelului gramatical, fie pentru a-l înlătura. Dacă avem în vedere clasele de cuvinte invariabile, cum sînt prepoziția și conjuncția, lucrurile sînt clare și le putem socoti unități minimale ale nivelului gramatical, deci clase de cuvinte care sînt morfeme. În cazul claselor de cuvinte cu structură analizabilă în morfeme-lexeme și morfeme-grameme, putem considera că sînt, de asemenea, unități de bază ale nivelului gramatical, deoarece componentele lor nu au independență, nu sînt unități semnificante decît în calitatea lor de componente ale unității cuvînt. Aceasta nu înseamnă că nu admitem morfemul ca unitate minimală a nivelului gramatical, dar cuvîntul ca unitate semnificativă de-sine-stătătoare este indispensabil oricărei investigații asupra nivelului gramatical, fiind susceptibil de a fi studiat atît paradigmatic, cît și sintagmatic, și component de bază atît al sistemului, cît și al structurii gramaticale a limbii, care constituie, în ultimă analiză, nivelul ei gramatical.

5° Gramatica este disciplina de studiu al nivelului gramatical, al sistemului și al structurii limbii; conceptul și termenul *gramatică* are numeroase accepțiuni, definindu-se în funcție de teoria lingvistică în care se încadrează [2].

Vom da în continuare cîteva definiții ale gramaticii prin care ilustrăm principalele orientări privind accepțiunea termenului *gramatică*.

(1) Descriere completă a limbii, gramatica formulează principiile de organizare a ei, adică se constituie din fonologie, studiind fonemele și regulile de combinare a lor, din sintaxă, studiind regulile combinării morfemelor și a sintagmelor, din lexicologie, studiind lexicul, și din semantică,

---

[1] Unele aspecte mai noi ale acestei dispute au fost expuse și de noi în rezumat, *supra*, în 5.1.–5.2.

[2] Apărută prin veacul al III-alea î.e.n., gramatica răspundea la început necesității de a explica textele vechi sanscrite și homerice și însemna *arta scrierii* (gr. *gramma* — literă, se folosea în sintagma *grammatiké techné* și însemna „*arta scrierii*"). Deși disciplină veche de peste 2000 de ani, gramatica este una dintre cele mai controversate științe, pornind chiar de la definirea obiectului ei, a cîmpului ei de cercetare. De aceea nu trebuie să ne surprindă faptul că ediția I a *GLR* (1954) include și problemele de fonetică și de formare a cuvintelor, la care ediția a II-a (1963) a renunțat. G. Gougenheim, în *Système grammatical de la langue française* (Paris, 1963), include și problemele de fonetică, discutînd sistemul fonemelor limbii franceze chiar la începutul tratatului.

studiind sensurile morfemelor și ale combinațiilor de morfeme. În această viziune, gramatica reprezintă însuși modelul competenței lingvistice, comportînd studiul tuturor nivelelor limbii.

(2) Gramatica este descrierea morfemelor gramaticale și lexicale, a flexiunii și a combinării lor în cuvinte și în enunțuri; o asemenea gramatică presupune exclusiv domeniul primei articulări, deci ceea ce înțelegem, în mod obișnuit, prin morfologie, formarea cuvintelor și sintaxă (fără fonologie și lexicologie) și poate fi considerată ca o morfosintaxă.

(3) Gramatica descrie numai morfemele gramaticale — articole, prepoziții, conjuncții etc. (fără morfemele lexicale, nume, adjective, verbe, adverbe) — și regulile după care funcționează morfemele în enunț, deci echivalează sintaxa, excluzînd fonologia, morfologia și formarea cuvintelor.

(4) Gramatica este modelul competenței ideale, generînd un ansamblu de descrieri structurale, presupunînd fiecare o structură de adîncime, o structură de suprafață, o interpretare semantică a structurii de adîncime și o reprezentare fonică a structurii de suprafață. În aceste limite, gramatica este generativă și transformațională [3].

Orice gramatică este *prescriptivă*, în sensul că, stabilind un ansamblu de reguli privitoare la organizarea și funcționarea sistemului și a structurii limbii, consideră — mărturisit sau nu — că aceste reguli sînt singurele adevărate; aceasta nu exclude însă clasarea gramaticilor în două categorii: *normative* și *descriptive*.

O gramatică normativă se bazează pe distincția *variantă literară* vs *variante nonliterare* ale limbii și consideră că varianta pe care o declară *literară* este *standardul* de prestigiu și demn de imitat, iar celelalte variante sînt calificate ca necultivate, populare, locale etc. și, deci, nonstandard. Preceptele normative funcționează ca niște instrucțiuni în virtutea cărora un fapt de limbă este calificat corect și recomandat ca model, iar altul este incorect și respins. Este evident că într-o asemenea operație de determinare domină factorii socio-culturali, avînd drept scop cultivarea limbii. De altfel, finalitatea normativă pedagogică este, de la începuturile gramaticii pînă în zilele noastre, principala ei funcție și nimeni nu poate tăgădui rolul ei prioritar în însușirea și stăpînirea limbii de către tinerele generații ale comunităților lingvistice. O caracteristică a gramaticilor normative este apelul la textele scriitorilor care au contribuit la dezvoltarea și cultivarea limbii literare, motiv pentru care majoritatea exemplelor pentru ilustrarea diferitelor tipuri de structuri sînt alese din lucrările lor.

În opoziție cu gramaticile normative, cele *descriptive* se limitează la înregistrarea explicită, prin aplicarea unui ansamblu finit de reguli și mij-

---

[3] Această sistematizare a principalelor tipuri de gramatică în lingvistica contemporană am formulat-o după definiția din *DL LAROUSSE*, p. 238. În lingvistica actuală s-a conturat domeniul gramaticii *contrastive* sau *de corespondențe*, care urmărește formele comune ale gramaticilor descriptive a două ori mai multe limbi și stabilește scheme posibile într-o limbă L_1 pentru orice ansamblu dat de schemele de construcție în limba L_2. Gramatica constrastivă a două limbi prestabilește, mai mult ori mai puțin exact, care anume aspecte ale structurii unei limbi vor prezenta dificultăți pentru cei care o studiază (în comparație cu limba lor maternă), precum și natura acestor dificultăți. În lingvistica din ultimele decenii se face distincție între *gramatica emițătorului*, care este generativă, adică produce enunțuri pentru a explica mecanismul prin care locutorul construiește enunțuri pe baza unei alegeri dintr-o suită de reguli posibile, relevînd modelul performanței, adică ancodajul, și gramatica *receptorului*, ansamblul regulilor care permit decodajul și înțelegerea sensului enunțurilor produse, care sînt structuri de suprafață.

loace, a enunţurilor realizate într-un eşantion reprezentativ al limbii, a căror structură o analizează, fără să califice faptele de limbă drept *corecte* şi *incorecte*, *literare* şi *nonliterare* etc. O gramatică descriptivă este, prin urmare, *obiectivă*, însă, în ultimă analiză, descrierea nu este făcută de dragul descrierii şi însăşi stabilirea eşantionului de limbă considerat *reprezentativ* implică o anumită alegere, o anumită preferinţă faţă de alte eşantioane considerate *nereprezentative*.

Gramatica descriptivă, referindu-se la eşantion şi vizînd structurile realizate ca atare, este limitată atît prin material, cît şi prin numărul finit de reguli formulate şi se opune, în felul acesta, atît gramaticii normative, cît şi celei generative, care, urmărind structurile generice, vizează creativitatea limbii.

Dacă ne referim la metodă, *descrierea* în diferite etape cu variante procedurale este folosită de orice tip de gramatică, inclusiv de cele normative; în gramatica generativă, formularea datelor necesare, care determină transformările şi interpretarea semantică şi fonetică a enunţurilor, se face prin descrierea structurală[4].

Cele spuse mai sus sînt edificatoare cu privire la marea varietate a viziunilor şi a concepţiilor despre gramatică, lipsa de unitate în delimitarea obiectului ei, a metodelor şi procedeelor de cercetare, a scopului urmărit prin elaborarea unei gramatici. Există însă şi o serie de trăsături comune pentru majoritatea tipurilor de gramatică şi acestea au fost formulate de Saussure. Astfel, discutînd diferitele aspecte ale accepţiei termenului, lingvistul genevez, după ce neagă posibilitatea existenţei unei gramatici istorice, susţine punctul de vedere că obiectul de studiu al gramaticii este limba ca sistem semnificant şi sincronic al mijloacelor de expresie, iar gramatica constă în stabilirea raporturilor asociative (sau paradigmatice) şi a raporturilor sintagmatice, toată materia ei coordonîndu-se pe aceste două axe naturale, reperabile material şi pe care se sprijină entităţile abstracte ale gramaticii, cum sînt, de exemplu, părţile de vorbire, cazurile etc., sau ordinea unităţilor în lanţul sintagmatic. Valorile, sensurile gramaticale, sînt generate de raporturile asociative şi sintagmatice în care sînt angajate unităţile semnificante ale limbii.

Plecînd de la această veche, dar clară viziune asupra gramaticii, putem afirma că principalele sarcini ale oricărei elaborări gramaticale sînt segmentarea şi combinarea, ori decupajul şi montajul unităţilor. Segmentarea sau decupajul unei unităţi de comunicare înseamnă a identifica în el segmentele mobile a căror situaţie diferenţială să implice un anumit sens, o anumită valoare gramaticală: *cas/a/nostr/ă/est/e/mar/e*. Un segment nu are sens luat în sine, dar, dacă decupajul este bine realizat, orice segment este aşa, încît orice variaţie în configuraţia lui produce o schimbare a ansamblului. De exemplu, morfemele lexeme şi grameme izolate prin bare în enunţul dat, nu au existenţă semnificativă decît prin frontierele care le pun în contact, dar le şi disting de alte unităţi virtuale cu care formează o anumită paradigmă (o clasă) ori prin frontierele care le separă de celelalte unităţi ale enunţului, dar le şi pun în contact şi cu care formează o unitate structurală (o sintagmă).

---

[4] cf., în legătură cu această problemă, discuţia noastră privind *limba română contemporană, termen tehnic* (*supra*, 1.1.), *efort — randament — normă* (*supra*, 3.26.).

6° Conceptele *paradigmatic* și *sintagmatic*, *paradigmă* și *sintagmă* sînt esențiale pentru a înțelege esența gramaticii, relațiile de interdependență dintre părțile ei și sînt edificatoare în această privință punctele de vedere expuse de noi în 2.6.

Operația de decupaj se soldează cu separarea, distingerea unităților componente ale structurii, dar aceste unități, nu sînt anarhice, alegerea lor, distribuția și inserarea în montaj nu este întîmplătoare, ci se supune unor reguli stricte, deoarece fiecare constituie cu propria ei rezervă virtuală, cu unitățile clasei paradigmatice în care se integrează, un organism sistematic, supus principiului director al *celei mai mici diferențe*. Astfel, *casă* și *deoarece* sînt unități evident distincte, dar distincția dintre ele este anarhică și nu fac parte din aceeași paradigmă, din aceeași clasă ; tot așa, unitățile *cîntasem* și *să cînți*, deși se aseamănă prin lexemul comun *cînt-*, deci sînt amîndouă forme paradigmatice ale aceluiași verb — *a cînta* —, se deosebesc foarte mult între ele și nu fac parte din aceeași paradigmă morfologică, una nefiind pentru cealaltă o rezervă virtuală. În schimb, unitățile *casă / case*, *cîntasem / cîntaseți*, *cîntaseși / cîntaserăți*, *să cînt / să cînți*, *frumos / frumoși* etc. formează două cîte două organisme sistematice pe baza celei mai mici diferențe și constituie ca atare opoziții paradigmatice. În același timp, este cazul să subliniem că unitățile cu care am operat sînt *sintagme*, structuri în a căror componență unitățile se leagă în relații homosintagmatice, formînd cîte o unitate semnificantă și simultan semnificată.

Construirea paradigmei este o operație gramaticală constînd în deschiderea de inventare paradigmatice în fiecare poziție de comutare a unei structuri sintagmatice date și constituind una dintre principalele laturi ale activității de elaborare a gramaticii.

În ceea ce privește sintagmaticul, stabilirea modului de construcție a diferitelor unități selectate din paradigme potrivite constă în supunerea unităților date unor reguli de incompatibilitate, de constrîngere regulată, a căror descoperire și formulare înseamnă înlăturarea întîmplării, a incertitudinii. Constrîngerile de recurență a unităților au valoare esențială pentru gramatica sintagmatică, deoarece numai prin recurența regulată a unităților și a claselor de unități în anumite poziții ale desfășurării sintagmatice o succesiune de unități apare ca o structură, o construcție care este *enunț*, adică *semnifică*. Alegerea unităților ocurente în diferitele poziții ale structurii sintagmatice se face însă avînd în vedere rezervele virtuale din care sînt selectate, adică paradigmele [5].

La rîndul lor, diferitele enunțuri se pot clasa în tipuri, se pot stabili modele și clase de modele de structuri care să ne pună la dispoziție mecanismul construirii și al înțelegerii unui număr nelimitat de enunțuri care n-au mai fost formulate vreodată sau constituind o experiență și o achiziție nouă numai pentru cel care le construiește ori le decodează.

În felul acesta, gramatica trebuie să fie și este un instrument de cunoaștere umană.

---

[5] cf. Saussure, 1971, capitolele *La grammaire et ses subdivisions* p. 185–188, și *Le role des entités abstraites en grammaire*, p. 189–192.

6.1. Sistem şi structură gramaticală

1° Aprecierile noastre privind sistemul şi structura limbii *(supra.* în 2.7.) au avut în vedere toate nivelele limbii şi cele afirmate acolo cu privire la aceste două concepte fundamentale pentru studiul limbii îşi găsesc expresia mai ales la nivelul gramatical, întrucît gramatica este studiul sistemului şi al structurii gramaticale, al unităţilor semnificative şi al manifestărilor lor pe axele paradigmatică şi sintagmatică. Dar, deşi limba este definită, între altele, ca un sistem de semne lingvistice, se vorbeşte, în general, şi cu mici excepţii, nu de gramatici *sistematice*, ci de gramatici *structurale*, nu de *sistem*, ci de *structură* gramaticală, de morfologia şi de sintaxa *structurală* a limbii române ş.a.m.d., formulări în care termenul *structură* vizează amîndouă conceptele, deoarece, cum s-a arătat mai sus *(supra,* 6.0.), nu se poate vorbi despre structura sintagmatică fără referire la organizarea sistematică a unităţilor puse într-o schemă de relaţii [6].

Prin sistemul gramatical al limbii române putem înţelege ansamblul claselor sau categoriilor de unităţi semnificative (deci clase de morfeme, de cuvinte şi de construcţii de cuvinte) aflate în relaţii paradigmatice, precum şi ansamblul categoriilor şi al regulilor după care se realizează aceste relaţii. Este evident că sistemul gramatical este un sistem de scheme de structuri sintagmatice, deoarece numai o structură sintagmatică (de exemplu, *cuvîntul)* reprezintă contextul în care componentele lui sînt semnificante, au valori gramaticale şi se actualizează ca atare, numai o structură sintagmatică cum este *enunţul* reprezintă contextul în care componentele lui — cuvintele — au valori gramaticale. Structura gramaticală a limbii române este ansamblul schemelor de relaţii şi al regulilor după care unităţile sistemului gramatical se combină în sintagme. Structura gramaticală se defineşte deci prin unităţile sistemului gramatical pe care le combină în scheme de relaţii, iar sistemul gramatical se defineşte prin schemele de relaţii în care unităţile lui se constituie în clase.

Sistemul gramatical este *paradigmatic*, deoarece ordonează unităţi asemănătoare, dar formînd sisteme de opoziţie pe baza celei mai mici diferenţe, şi este *sintagmatic*, deoarece unităţile pe care le ordonează sînt semnificante numai şi numai în construcţii sintagmatice semnificative.

2° Structura gramaticală este *sintagmatică*, deoarece pune în relaţii unităţi din clase diferite, şi este *paradigmatică*, deoarece schemele ei de relaţii devin unităţi ale unei opoziţii pe baza celei mai mici diferenţe. Sistemul şi structura gramaticală sînt deci două modalităţi de manifestare ale aceluiaşi organism — nivelul gramatical al limbii — şi disocierea lor este o problemă teoretico-practică, o ipoteză de lucru. După cum paradigmaticul şi sintagmaticul sînt dialectic inseparabile, circulînd încontinuu unul spre celălalt, tot aşa sistemul gramatical şi structura gramaticală sînt dialectic inseparabile. Astfel, dacă o structură se defineşte prin clasele ale căror unităţi le combină, numim enunţ P relaţia schematică a unei sintagme din clasa numelui cu o sintagmă din clasa verbului, deci $/P/ \rightarrow /(SN) + (SV)/$, care se poate realiza concret în *pasărea zboară*, sau *omul lucrează*, sau *copilul citeşte* etc. Prin urmare, ceea ce caracterizează structurile grama-

[6] cf. şi Mel'nikov 1967, p. 98.

ticale este că ele combină unități din paradigme diferite, din clase diferite, unități care intră mutual în corelație și constituie rezerve virtuale de alegere.

Corolarul acestei interpretări simplificate a structurii gramaticale se află în sistemul gramatical al unităților puse în lucru: se definește ca unitate a clasei *Nominal*, deci ca *SN*, orice secvență ocurentă în poziția contextuală ...*SV*, pentru a obține *P*, adică specificul claselor sistemului constă în aceea că ele intră în structuri gramaticale.

3° Sistemul gramatical și structura gramaticală, nivel al sistemului general al limbii române, trebuie concepute ca un tot unitar și solidar în care unitățile paradigmatice și sintagmatice se intercondiționează și „există" numai în calitate de componente ale întregului.

Conceptul *valoare* sau *sens gramatical* nu trebuie înțeles în mod simplist ca o simplă relație între un semnificant și un semnificat și să spunem, de exemplu, că *-ră* (din *făcură)* este un morfem care semnifică + *Plural*, deoarece acest lucru este și, în același timp, nu este adevărat. Izolată de sistemul virtual paradigmatic și de structura sintagmatică din care face parte, *-ră* nu este unitate a sistemului limbii române. Pe drept cuvînt, Saussure sublinia că ar fi o iluzie să considerăm un termen ca unirea simplă a unui anumit sunet cu un concept, deoarece a-l defini așa ar însemna să-l izolăm de sistemul din care face parte, să credem că putem construi sistemul gramatical începînd cu termenii lui și făcînd totalul [7]. Sistemul se construiește plecînd de la întregul solidar din care, prin analiză, se obțin elementele lui componente. Dar pentru că sistemul nu există decît prin structurile sale, termenul *structură*, cum arătam la început, este preferat și se vorbește de *structură gramaticală*. Recurența regulată a unităților și a asociațiilor de unități, regulile de constrîngere regulată, al căror formalism caracterizează schemele relaționale și le asigură calitatea de construcții semnificante, determină caracterul autoreglant al sistemului gramatical, echilibrul și stabilitatea lui funcțională prin variante optime în continua evoluție a limbii.

6.2. Diviziunile gramaticii

1° Definirea și delimitarea morfologiei și a sintaxei ca părți ale gramaticii, considerate, la prima vedere, că sînt de la sine înțelese, constituie una dintre sursele contradicțiilor din lingvistica actuală.

În accepția cea mai veche a termenilor pe care gramatica latină și greacă a transmis-o gramaticilor europene, *morfologia* studiază *clasele de cuvinte*, iar *sintaxei* îi aparține domeniul *construcțiilor de cuvinte*. Cele două discipline se împletesc prin aceea că morfologia implică, pe lîngă studiul variațiilor complexului sonor, și variațiile sistematice ale sensului, problemă a contextului sintactic.

Saussure și apoi L. Hjelmslev consideră că morfologia este domeniul funcțiilor în sistem, adică studiază elementele limbii pe axa

[7] Saussure, 1971, p. 175.

paradigmatică, iar sintaxa este domeniul funcţiilor în proces, adică le studiază pe axa sintagmatică.

O orientare înrudită şi susţinută de numeroşi lingvişti este aceea că morfologia cercetează domeniul limbii, iar sintaxa, domeniul vorbirii. Menţionăm şi părerea că şi morfologia, şi sintaxa se întîlnesc atît paradigmatic, cît şi sintagmatic, precum şi interesanta soluţie propusă de A. Martinet, după care gramatica este studiul *monemelor* şi, în consecinţă, distincţia morfologie-sintaxă este lipsită de interes.

Dacă facem abstracţie de acele orientări structuraliste care socotesc că gramatica studiază toate nivelele limbii, deci şi interpretarea fonologică, putem reprezenta domeniul ei prin următoarea schemă [8].

Gramatica	Forme	Valori
Clase de cuvinte Clase de morfeme	1	3
Construcţii	2	4

Această schemă bazată pe opoziţia *forme / valori* ne permite să stabilim toate delimitările posibile ale domeniilor morfologiei şi sintaxei (fără a intra în amănunte), care sînt în vigoare în diferite concepţii contemporane asupra gramaticii, aşa cum am văzut mai înainte. Astfel, dacă acceptăm că morfologia este studiul formelor, atunci obţinem următoarea delimitare : *morfologia* = 1 ; *sintaxa* = 2, 3, 4.

Dacă includem în morfologie şi studiul valorilor morfemelor şi ale cuvintelor — aşa cum se procedează în *GLR*, ed. II (v.I,1963), atunci avem următoarea delimitare : *morfologia* = 1,3 ; *sintaxa* = 2,4.

A treia delimitare atribuie morfologiei studiul formelor cuvintelor şi ale construcţiilor, opunînd formele valorilor : *morfologia* = 1,2 ; *sintaxa* = 3,4, deci morfologia cuvîntului şi morfologia propoziţiei, fără a lua în consideraţie valorile lor, care constituie domeniul sintaxei.

În sfîrşit, a patra delimitare atribuie morfologiei studiul formelor în sensul cel mai general — forme fonetice, lexicale şi sintactice —, iar sintaxa cuprinde atît formele cuvintelor (considerate ca sintagme, construcţii speciale) şi ale construcţiilor, cît şi valorile lor.

2° Strînsa legătură organică dintre sistemul şi structura morfologică şi cea sintactică a limbii apare evident la toate nivelele. Astfel, vom vedea că chiar definirea claselor gramaticale de cuvinte — părţile de vorbire — se face mai ales pe baza unor criterii sintactice sau exclusiv din punct de vedere sintactic : morfemele sînt mijloace sintactice ca şi mărcile propriu-zise ; funcţionalitatea lor decurge mai curînd din necesităţile schemelor sintaxei, ale relaţiilor sintagmatice ale formelor, decît din expresia categoriilor logice. Prepoziţiile şi conjuncţiile aparţin morfologiei numai ca specii de cuvinte de-sine-stătătoare, principala lor funcţie fiind de natură sintactică, încadrîndu-se în relaţiile sintactice de determinare şi coordonare.

În sistemul opoziţiilor cazuale se folosesc şi mijloace analitice specifice sintaxei, cum este cazul cu declinarea articulată, cu articolul nehotărît prepozitiv sau cu articolul hotărît înaintea numelor proprii masculine

[8] Această schemă am preluat-o din Guiraud, 1962 p. 36.

la cazurile genitiv și dativ. Privind problema din punct de vedere istoric. însuși articolul hotărît enclitic este un instrument de flexiune nominală și, cu toate că este aglutinat, legătura lui cu substantivul a fost inițial o relație sintactică de determinare, iar în prezent este un determinant minimal al numelui.

Sistemul morfologic al limbii nu poate avea existență concretă în comunicare decît prin intermediul sintaxei. Cuvintele specificate în clase sau categorii morfologice (substantive, adjective, pronume, verbe) și modalizate prin marcarea lor cu morfemele categoriilor de gen, număr, caz, mod, timp, persoană etc., intră în sistemul relațiilor sintactice și, în felul acesta, structura morfologică se întrepătrunde în structura sintactică. O categorie morfologică, fiind ansamblul formelor care intră în același sistem de relații, marchează relații sintactice, deoarece aceste relații sînt condiționate de însăși natura cuvintelor. Clasa sintactică *subiect* este realizată prin substantiv ori prin substitut de substantiv; *predicatul* este realizat (în general) prin verb sau cel puțin este marcat cu morfemele specifice modalității verbale (mod, timp etc.). Acordul dintre *subiect* și *predicat*, care este o relație sintactică, este un acord de modalități morfologice (număr, persoană, gen). Prin urmare, categoriile morfologice — clase de cuvinte, modalități — sînt, în același timp, și mijloace sintactice, la fel ca mărcile de relație propriu-zise.

6.3. Sensuri, categorii și clase gramaticale

1° Definirea acestor doi termeni de bază cu care operează gramatica limbii române este legată de valoarea gramaticală a unităților și a relațiilor și ne determină să reamintim mai întîi și să precizăm ce înțelegem prin *valoare gramaticală* sau *sens gramatical*, despre care a mai fost vorba (*supra*, 2.6., 2.8. și 6.1.) [9]. Valoarea sau sensul gramatical se opune sensului lexical din punctul de vedere al genezei și al direcției de referință : sensul lexical își are, în ultimă analiză, sursa în referința din realitatea extralingvistică și denotează această referință ; sensul gramatical este dat și definit de poziția relativă și virtuală a semnificantului în limitele sistemului gramatical din care face parte și trimite la acest sistem, la poziția de ordine pe care clasa lui o ocupă în sistem. Sensul lexical este deschis spre detalii de particularizare, rămîne deschis spre polisemie și spre conotații ; sensul gramatical este închis și se determină prin mărci grupate, de obicei, în opoziții binare și în număr limitat. Sensul lexical aparține, ca semnificație generală și invariantă, sistemului limbii, dar se și actualizează, datorită polisemiei, în variante care aparțin vorbirii ; sensul gramatical este o valoare care ține de limbă, de sistem, deoarece presupune, în orice context concret, în orice actualizare a unei scheme de relații sintagmatice, clasa (sau categoria) în care se încadrează poziția în sistemul paradigmatic. Aceste caracteristici sînt esențiale nu numai pentru distincția *sens lexical / sens gramatical*, ci și pentru definirea morfologiei și a sintaxei ca discipline care studiază sistemul și structura gramaticală a limbii, și nu realizările ei concrete în

---

[9] Pentru o discuție mai largă a acestei probleme, vezi și Manoliu, 1968 p. 89–102.

vorbire, precizare necesară mai ales dacă avem în vedere părerea că morfologia se ocupă de limbă, iar sintaxa de vorbire, că morfologia este mai abstractă decît sintaxa. Sensul gramatical este totdeauna și la orice nivel o abstracție, o relație generalizată și înșiși termenii opoziției *+concret / —concret*, folosiți ca simboluri ale mărcilor categoriale, semnifică sensuri gramaticale abstracte; gramaticalul este „concret" numai în măsura în care semnificantul dat apare într-o realizare concretă, este reperabil într-un text ca unitate a planului expresiei și se află în relație paradigmatică și sintagmatică cu alte unități cu care se aseamănă și de care se deosebește.

2° Dar sensul lexical și sensul gramatical se întîlnesc și se intersectează pe terenul *categoriei* și al *clasei* și o distincție tranșantă între ele este o problemă practic insolubilă. Astfel, în categoriile semantice gramaticale intră sensuri ca *P (= Propoziție), SN (Sintagmă nominală), SV (Sintagmă verbală), SNPrep (Sintagmă nominală prepozițională)* etc., dar componentele *N (Nume), V (Verb), Prep (Prepoziție)* sînt clase sau categorii lexicale. Un concept semantic ca *Tranzitivitate* nu este mai puțin lexical semantic decît gramatical[10]. De aceea, sensurile lexicale fiind, în principiu, *primare*, iar cele gramaticale *secundare*, la nivelul gramaticii distincția devine arbitrară.

3° Tot caracter arbitrar are și distincția terminologică *clasă / categorie;* în dicționare, acești doi termeni se definesc adesea unul prin celălalt, fiecare fiind considerat că semnifică genul proxim al celuilalt. Astfel, în *DL LAROUSSE*, p. 77, se spune că „Le terme *catégorie* désigne une classe dont les membres figurent dans les mêmes environnements syntaxiques et entretiennent entre eux des relations particulières" iar la p. 89 că „On appelle *classe de mot*, en linguistique structurale et distributionnelle, une *catégorie* de mots définis par des distributions analogues dans des cadres de phrase préalablement déterminés". Astfel, toate unitățile ocurente în contextul *cartea este pe...* aparțin aceleiași categorii (*+Nume — Animat + Obiect + cu Suprafață), deci sînt Nkac; masă, scaun, bancă* etc. De asemenea, putem spune că unitățile *carte, lucrare, compoziție, poezie, scrisoare* etc. aparțin aceleiași clase paradigmatice (sau distribuționale), deoarece se substituie unele altora în aceeași poziție sintactică (complement obiect direct în acuzativ): *scriu o... (carte, scrisoare, lucrare* etc.). Prin *clasare* se înțelege operația de înregistrare a unităților lingvistice în clase ori categorii care au aceleași proprietăți semantice, distribuționale etc., iar *categorizarea* este operația de clasare a unităților în categorii lexicale și gramaticale după criteriul distribuției.

Cu toate acestea, o distincție între categorie și clasă se face prin folosirea lor diferențiată, și chiar trebuie făcută; termenul *categorie* se referă la *sensul gramatical* sau la *valoarea gramaticală* și vom vorbi de categoriile *gen, număr, caz, determinare minimală, persoană, diateză, mod, timp, intensitate, comparație.* Unele dintre aceste categorii se realizează ca opoziții paradigmatice în flexiunea unităților, fiind semnificate prin morfeme din clase specifice, altele se realizează ca poziții funcționale în schemele de relații sintagmatice. Termenul *clasă* se referă la ansambluri de unități ocurente în aceleași poziții sintactice și vom vorbi de clasele gramaticale de cuvinte (părți de vorbire), dar și de clasa numelor *masculine*, clasa *anima-*

[10] cf. Vasiliu, 1970, p. 80–81.

telor, clasa verbelor *tranzitive* ori *nontranzitive, personale* ori *nonpersonale* etc.; de asemenea, vom vorbi de clase de morfeme, cum sînt *determinantul minimal* (articolul), *sufixe temporale, de gen* și clasele de desinențe de *număr, caz, persoană*, mărci ale valorilor gramaticale corespunzătoare, de *clasele sintactice subiect, predicat, atribut* etc.

6.4. Clasele gramaticale de cuvinte

1° Nu toți lingviștii recunosc existența în sistemul limbii române a acelorași clase. Astfel, în lucrarea *SMLRC* nu se recunoaște articolului calitatea de parte de vorbire, considerîndu-l fie ca un determinant nominal, fie ca un morfem asemănător cu desinența de caz și număr, fie ca un formativ al unui cuvînt. Cu toate acestea, autorii lucrării menționate nu pot ieși din situația impusă de tradiția gramaticii românești, deoarece o categorie a determinantelor de această natură nu este încă studiată în limba română și, în consecință, articolul este discutat tot în capitolul *Clasele gramaticale ale vocabularului*, după numeral. Acceptarea tezei despre existența în limba română a unei clase de morfeme de determinare duce la revizuirea claselor și a inventarului cu care operează gramatica.

Stabilirea claselor de cuvinte înseamnă introducerea sistematizării gramaticale în lexic, identificarea și inventarierea claselor gramaticale care se comportă identic în regimul diferitelor categorii gramaticale formale; cuvintele din aceeași clasă se comportă identic în aceleași tipuri de contexte. Astfel, seriile de invariante și alomorfe *om — oameni, student — studenți, stradă — străzi; lucrezi — lucrează, doarme — dorm, citește — citesc; frumos — frumoasă — frumoși; drept — dreaptă — drepte* se grupează fiecare în aceeași clasă prin comportament identic, dacă sînt selectate în aceleași contexte, și prin faptul că se pot substitui în limitele compatibilităților semantice.

Clasarea lexico-gramaticală a cuvintelor se poate face pe mai multe căi.

a. *Criteriul morfologic* are la bază structura morfologică a cuvintelor, opozițiile paradigmatice și categoriile gramaticale. Din acest punct de vedere, cea mai largă clasare este în cele două grupe mari: cuvinte *flexibile* și *neflexibile*. În prima clasă intră cuvintele care-și modifică forma în diferite situații sintactice, adică, așa cum se spune obișnuit, *se declină* sau *se conjugă*. Clasele de cuvinte flexibile sînt substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul, verbul. În a doua clasă intră cuvintele care nu-și schimbă forma: adverbul, prepoziția, conjuncția, interjecția. Faptul că nu toate substantivele cunosc flexiunea și că există adjective, pronume și numerale invariabile nu schimbă problema. Adverbul are o situație specială, deoarece este variabil de la un grad la altul, dar la fiecare grad are cîte o singură formă. Continuînd clasarea după criteriul morfologic, se ajunge — pentru limba română — la cele nouă clase de cuvinte. Astfel, clasa substantivului cuprinde cuvintele care au o structură morfologică analizabilă după categoriile gramaticale de gen, număr și caz, ale căror morfeme de marcă le selectează. În clasa verbului intră cuvintele caracterizate prin cate-

goriile și morfemele corespunzătoare de mod, timp, diateză, persoană, număr. Cuvintele neflexibile se grupează în două clase:

(1) cuvinte care nu au flexiune, dar pot da derivate de nuanță, cum sînt unele adverbe *(acușica, binișor, repejor)* și interjecția *(a bubui, a răbufni, a chinui, a chelălăi, a clefăi, a (se) gîngăvi, gîngav, gîngăveală, ofuri, urale, a zbîrnîi, a zbîrli*, ș.a.); (2) cuvinte invariabile relaționale — prepoziția și conjuncția.

b. *Criteriul sintactic* are la bază funcția sintactică a cuvîntului, modul în care este sau nu este determinat și determinant ca parte de prepoziție, adică dacă este sau nu este autonom; după acest criteriu, cuvintele se grupează, în primul rînd, în două mari clase: cuvinte care pot avea funcție sintactică, adică sînt părți de propoziție, și cuvinte care stabilesc relații între părțile de propoziție, dar nu pot ocupa o poziție sintactică funcțională în propoziție.

c. *Sensul lexical* este mai puțin operant în clasare: cuvintele care semnifică *substanța* sînt substantive, cele care semnifică *procese* sînt verbe; cuvintele al căror sens exprimă *cantitatea* sînt numerale etc.

6.5. Clasele de cuvinte — cîmpuri sistematice

1° Între clasele gramaticale de cuvinte are loc o anumită mișcare, caracterizată prin treceri de cuvinte de la o clasă la alta; situația sintactică concretă în care apare un cuvînt determină funcția lui ca substantiv sau adjectiv, articol nehotărît sau pronume, substantiv sau prepoziție, substantiv sau adverb, adverb sau adjectiv, verb predicativ sau nonpredicativ ș.a.m.d.

2° Acest caracter mai mult sau mai puțin mobil al claselor lexico-gramaticale de cuvinte nu înseamnă că stabilirea lor nu corespunde realității, ci este o urmare a faptului că, în general, orice clasă reprezintă un *cîmp sistematic*, constituit dintr-o sumă de elemente gramaticale, dintre care numai o parte înglobează toate caracteristicile gramaticale ale clasei, adică asigură caracterul sistematic și structural al categoriei; această serie de elemente constituie *nucleul* sau *centrul cîmpului sistematic* al clasei, care-i asigură locul și funcționalitatea distinctă față de celelalte clase. La periferia cîmpului sistemului se situează o seamă de elemente care conțin în mai mică măsură semele gramaticale și lexicale specifice, alături de care mai poartă și alte seme ale altor clase, adică pot intra și în alte sisteme de relații; așa de exemplu, dacă ne referim la clasa substantivului, nucleul cîmpului sistemului este constituit din numele de animate și de inanimate, care sînt, în orice împrejurare, substantive, adică nucleul sintagmei nominale subiect într-o propoziție minimală canonică; dar cuvinte ca *savant, bătrîn, tînăr* sau numele de agent ca *învățător, producător* etc. se află la periferia cîmpului sistemului substantival și la periferia cîmpului sistemului adjectival, putînd contracta amîndouă tipurile de relații. Aceeași situație o au unele adverbe cu valoare de conjuncții, prepoziții sau adjective, precum și toate seriile de numerale, afară de cel cardinal (nucleul clasei numeralului), care se comportă ca adverbe.

6.6. Locuţiunile

1° O problemă specifică a clasării cuvintelor o constituie *locuţiunile*, despre care s-a mai vorbit în capitolul precedent. Deşi există o părere relativ unitară în privinţa definirii lor, aprecierea locului pe care-l ocupă ele în limbă nu este unitară; astfel, există părerea că locuţiunile *ţin locul* părţilor de vorbire, ceea ce ne poate duce la concluzia că în toate cazurile locuţiunile sînt sinonime cu anumite cuvinte, dar lucrurile nu stau aşa decît în mică măsură. Clasele de cuvinte sînt un mod de organizare sistematică a întregului material lexical pus la dispoziţia gramaticii, ceea ce înseamnă că locuţiunile aparţin lexicului. Originea locuţiunilor trebuie însă căutată în sintaxă, în acele unităţi de expresie care aparţin sistemului limbii, sectorului combinaţiilor stabile. Saussure este primul care a făcut distincţia între ceea ce el numea *sintagme libere*, în care cuvintele se pot schimba în mod liber cu altele, şi expresiile pe care *le găsim gata în limbă* şi în care uzajul nu admite schimbări, chiar dacă se pot distinge în ele sensurile elementelor componente. Prin urmare, *sintagma liberă* aparţine vorbirii, fiind o construcţie spontană, iar locuţiunea sau *sintagma legată* (cum o numeşte Ch. Bally) aparţine limbii, fiind o construcţie permanentă din punctul de vedere al schemei de relaţii şi al semnificatului, stabilă ca atare prin uzaj.

2° Originea sintactică a locuţiunilor este evidentă mai ales la acelea la care deosebim urmele predicaţiei: *cum scrie la carte, cît ai clipi din ochi, nu zice nici cîrc, cît vezi cu ochii, care va să zică, te miri ce, cine ştie ce, a băga în boale, a-şi da drumul* etc.

Locuţiunea este o construcţie *constantă* din două sau mai multe cuvinte care se comportă ca un cuvînt şi, deci, are un conţinut semantic unitar; locuţiunea nu este o simplă sumă a sensurilor obişnuite ale elementelor componente, ci o lexicalizare, prin uzajul general, a unei construcţii sintactice pe care vorbirea a transformat-o într-o unitate lexicală.

Locuţiunile au anumite trăsături care le deosebesc de sintagmele sau îmbinările libere şi mobile şi care le fixează ca elemente stabile, cu aceleaşi caracteristici de clasare ca şi cuvintele simple. Aşa este ordinea fixă a elementelor componente în locuţiunile *a lua masa, a spăla putina, de încredere, de ispravă, a băga de seamă* etc., în care nu putem schimba ordinea canonică tradiţională, deoarece orice intervenţie le transformă în îmbinări libere unde cuvintele îşi recapătă independenţa sensului; putem spune *masa am luat, putina a spăla, de încredere mare* etc., dar aceste formaţii nu mai aparţin lexicului, nu mai sînt combinaţii fixe, ci sînt enunţuri concrete, mobile, în care cuvintele se îmbină spontan, şi aparţin exprimării individuale.

3° Altă caracteristică legată de cea semnalată este unitatea sensului la care concurează toate elementele componente; spre deosebire de cuvintele simple, locuţiunile sînt numai monosemantice, neavînd variante de sens. Semnificaţiile lor, în cele mai multe cazuri, nu au nici o legătură cu sensurile unităţilor componente luate în parte. Astfel, în *a lua masa*, *a lua* nu înseamnă „a prinde un obiect în mînă spre a-l ţine (şi a se servi de el) sau spre a-l pune în altă parte“, cum este explicat sensul cuvîntului în *DLRM*, iar *masa* nu înseamnă „mobilă formată dintr-o placă dreptunghiulară, pătrată sau rotundă, sprijinită pe unul sau mai multe picioare“;

amîndouă cuvintele sînt legate într-o unitate în care și-au pierdut sensul lor propriu și semnifică „a mînca". În locuțiunile *a băga în seamă* (pe cineva) sau în *a băga de seamă, a băga* nu are sensul „a introduce, a vîrî" un lucru în interior, iar *seamă* nu înseamnă „calcul mintal, constatare, observație, socoteală", ci întreaga îmbinare semnifică „a observa pe cineva", „a da atenție (cuiva)", „a fi atent (la ceva)" în care sensul lui *a băga* s-a stins complet, iar *seamă* își păstrează parțial sensul de bază.

4° A treia caracteristică a locuțiunilor este că elementele lor de bază nu pot fi determinate în alt mod și se folosesc numai în forma cu care s-au fixat prin uzaj, neputînd fi disociate prin intercalarea altor cuvinte în lanțul lor sintagmatic. Astfel, locuțiunile, *din belșug, din întîmplare, de față cu, cu dragă inimă, din moment ce, a da bir cu fugiții* etc. nu pot fi folosite ca locuțiuni decît în această formă ; nu putem spune *din belșuguri, din belșug mare, din întîmplări* sau *din întîmplările, din unele întîmplări, de fețe cu, cu dragi inimi, cu dragă inimă sănătoasă, din momente ce, din moment favorabil ce, a da biruri cu fugiții (cu fugitul), a da bir mare (mic) cu fugiții* etc. Dacă însă locuțiunea este formată pe baza unui cuvînt care aparține aceleiași clase cu locuțiunea, ea poate avea categoriile gramaticale ale clasei. Așa sînt locuțiunile substantivale, care prezintă opoziții de număr și caz : *un tîrîie-brîu — unui tîrîie brîu, un zgîrie brînză, niște zgîrie brînză*; locuțiunile verbale, care au opoziții paradigmatice ca orice verb : *a aduce la îndeplinire, a fi adus la îndeplinire, aducea la îndeplinire, voi aduce la îndeplinire* etc. Celelalte locuțiuni rămîn însă stereotipe, fixate la modalitățile pe care le-a consacrat tradiția întrebuințării. Astfel, spunem *om cu cap* și *femeie cu cap, femeie de bună credință* și *femei de bună credință* etc. Deci, dacă locuțiunile n-ar fi considerate de vorbitor ca formule stereotipe, dacă n-ar avea un *context intern stabil*, cu un sens unitar, exprimat printr-o îmbinare mereu aceeași, ele nu s-ar putea substantiva, adjectiva, verbaliza etc., n-ar aparține limbii (ci vorbirii), n-ar putea funcționa sintactic cu valoarea unor părți de vorbire unitare, ci ar fi îmbinări cu context intern *instabil*.

Toate aceste caracteristici, în ansamblul lor, asigură *lexicalizarea* și *gramaticalizarea* locuțiunilor, adică prezența lor în lexic prin sensul unitar și prezența în gramatică în clasele de cuvinte cu sensuri gramaticale generalizate, cu anumite particularități funcționale.

În privința sensului locuțiunilor, am arătat mai înainte că unele sînt sinonime ale unor cuvinte simple, altele nu, și că sînt monosemantice; din acest punct de vedere locuțiunile pot fi grupate morfologic și funcțional. Sinonimia locuțiunilor semnificative cu unele cuvinte simple nu este decît rareori totală. Locuțiunea aduce totdeauna o nuanță de sens în plus față de sinonimul ei simplu ; *un burtăverde* este sinonim cu *burghez*, dar are și o nuanță depreciativă ; *un zgîrie-brînză* este sinonim cu *zgîrcit*, dar are o nuanță superlativă. Multe locuțiuni adjectivale și verbale au sinonime parțiale între echivalentele lor simple. Dar locuțiunile au totdeauna o încărcătură semantică — de cele mai multe ori de natură afectivă — în plus față de sinonimele lor ; dacă n-ar fi așa, nici nu s-ar justifica existența lor în limbă și circulația foarte largă în vorbire.

Locuțiunile relaționale nu au corespondente simple și apariția lor în limbă este cerută tocmai de necesitatea de a se forma noi instrumente gramaticale pentru a exprima relațiile sintactice complexe.

Mai putem menţiona că locuţiunile conservă uneori fapte de limbă învechite sau necunoscute etapei contemporane : *a-şi aduce aminte (a+minte), a lua la rost (rost = gură), a da bir cu fugiţii, a prinde cu arcanul* ş.a.

6.7. Genul

1° Categoria gramaticală a *genului* este asociată, în primul rînd, unei categorii semantice lexicale în care se relevă distincţia biologică a sexelor în opoziţia *mascul / femelă* (la animale) sau *bărbat / femeie* (la oameni), specifică lumii animate, ceea ce presupune şi opoziţia *animat / nonanimat*. Opoziţia *bărbat, mascul, bărbătuş* etc., pe de o parte, şi *femeie, femelă* etc., pe de altă parte, operantă în clasa numelor din genul animatelor, se exprimă prin opoziţia termenilor generali *masculin / feminin*.

Din punct de vedere semantic lexical, opoziţia *masculin / feminin* nu este operantă în genul nonanimatelor, numele de obiecte naturale sau făcute de oameni precum şi abstractele fiind indiferente sau neutre faţă de această distincţie, iar numele corespunzătoare se clasează pe genuri după criterii strict formale, avînd la bază opoziţia determinantelor minimale din seriile *un... / o... (acest... / această), ...(u)l / ...a* etc., opoziţiile sufixelor şi ale desinenţelor, acordul cu adjectivul.

În clasa animatelor, genul se distinge lexical prin serii binare în care masculinul şi femininul sînt exprimate prin cuvinte diferite, cum sînt cele generice referitoare la umanitate : *om—femeie, băiat—fată, bărbat—femeie ;* prin cuvinte referitoare la familie : *tată — mamă, frate — soră, fiu—fiică, unchi—mătuşă, ginere—noră ;* prin denumiri de animale domestice : *cal—iapă, bou—vacă, cocoş—găină, berbec—oaie, ţap—capră.*

2° Criteriul morfologic distinge femininul de masculin prin sufixe moţionale — *-ă, -iţă, -că, -oaică, -easă, -esă* — sau distinge masculinul de feminin prin sufixele *-oi, -an ; nepot — nepoată, văr — vară, verişor — verişoară, văduv — văduvă ; curcă — curcan.*

În acelaşi timp, opoziţia de gen de natură morfologică funcţionează prin opoziţia desinenţelor specifice la adjective, pronumele demonstrative, nehotărîte etc.

3° Al treilea criteriu se bazează pe opoziţii de natură sintactică în cadrul relaţiilor de determinare şi de acord, care rămîn cele mai clare trăsături distinctive ; de altfel, numeroşi lingvişti consideră apariţia genului gramatical în strînsă legătură cu apariţia flexiunii pronominale şi adjectivale [11].

În cazul limbii române, opoziţia gramaticală *masculin / feminin* este clar marcată, deoarece determinantele substantivului — articolul, adjectivul, pronumele — au forme diferite după genuri ; astfel, *tată* şi *mamă* nu se deosebesc formal la nominativ-acuzativ-vocativ, deoarece desinenţa *-ă*, fiind comună, nu este distinctivă. Dar cînd spunem *tată bun — mamă*

[11]. În acest sens pune problema genului Hermann Paul, care menţionează că „mijlocul lingvistic după care studiem în prezent genul gramatical al substantivului este, pe de o parte, acordul determinantului şi al predicatului cu substantivul, iar pe de altă parte, cu pronumele înlocuitor. În felul acesta, apariţia genului gramatical este în cea mai strînsă legătură cu apariţia adjectivului şi a pronumelui flexibil" (*op. cit.*, p. 316 şi urm.)

bună sau *un tată bun — o mamă bună*, opoziţia *masculin / feminin* este marcată de opoziţiile bu*n*—bun*ă* şi *un—o*, deoarece aceste determinante au forme diferite după genul substantivelor determinate.

Tot aşa deosebim genurile prin determinarea de tipul *acest şarpe — această femeie, aceşti pomi — aceste mări* etc. sau prin posesivele *meu — mea, tău—ta, nostru—noastră* etc.; *al meu—a mea, al tău—a ta, ai noştri — ale noastre* etc. Determinarea întăreşte opoziţia morfologică prin sufixe sau articol hotărît enclitic, mai ales acolo unde ea a slăbit şi nu mai este pertinentă.

Este nedistinctivă opoziţia *masculin / neutru* la singular, unde cele trei criterii nu oferă nici un punct de sprijin, şi este slabă opoziţia *feminin / neutru* la plural, unde determinarea sintactică nu este pertinentă, iar mijloacele morfologice sînt pertinente numai în unele cazuri, ceea ce aduce un argument în plus în sprijinul susţinătorilor tezei că limba română n-ar avea categoria genului neutru.

4° Mai putem adăuga, pentru unele situaţii cînd vrem să marcăm anume genul natural al unor nume, pentru care celelalte mijloace sînt inoperante, că aceasta se face adăugînd substantivului un alt substantiv care precizează genul şi care, în felul acesta, are rol de morfem. (Procedeul este rezultatul unei influenţe occidentale.) Aşa este cazul cu numele unor profesiuni exercitate (de obicei) de bărbaţi şi care sînt marcate cu semnele genului masculin: *un mecanic-femeie, frezor-femeie;* în alte cazuri, substantivul care denumeşte profesiunea se foloseşte ca determinant pe lîngă substantivul *femeie; femeie-ministru, femeie-rector, femeie-explorator* etc.

Cît priveşte numele de animale, care formal arată numai masculinul sau femininul, fiind *epicene*, pentru a se arăta în mod expres genul natural, se adaugă la substantivul respectiv determinantele *mascul, bărbat, bărbătuş* pentru masculin şi *femelă, femeie*, pentru feminin: *muscă-mascul*, sau *femelă, fluture-mascul* sau *femelă, lişiţă-bărbătuş* sau *femeie (femelă)*.

5° Cele două genuri — masculinul şi femininul — nu sînt egale ca valoare în relaţiile sintactice. Primatul masculinului se manifestă în acord, care este determinat, în general, de masculin: bărbatul *şi cele două femei au fost* văzuţi *împreună pe stradă*.

6° Categoria genului, aşa cum a şi reieşit din discuţia noastră, se întîlneşte şi la articol, adjectiv, pronume, numeral şi la formele verbale devenite adjective sau substantive, dar, în aceste clase, genul reprezintă o problemă de acord, fiind implicat de substantivul regent care impune o anumită formă determinantului ori substitutului lui.

6.8. Numărul

1° Categoria *număr* apare în paradigma nominală, adjectivală şi pronominală, precum şi la verbe şi se exprimă prin desinenţe specifice.

La nume şi pronume, numărul gramatical este motivat semantic, avînd o bază materială în realitatea extralingvistică, întrucît persoanele şi obiectele există individual, cîte unul, dar şi laolaltă; aceasta face ca numele să-şi schimbe forma ca să arate dacă e vorba de unul sau de mai multe obiecte.

2° Determinantele substantivului, pe baza acordului, au și ele forma necesară a numărului gramatical respectiv. Numai numeralul nu are un plural propriu-zis, deoarece de la *doi* înainte toate numerele reprezintă pluralul lui *unu*, arătînd toate mai multe obiecte decît unitatea.

Și verbul cunoaște categoria gramaticală a numărului, dar nemotivată semantic de proces, ci de agentul ori de pacientul lui, care poate fi unul sau mai mulți. Deci, în cazul verbului, numărul este condiționat și determinat de regula acordului.

Nu toate substantivele cunosc opoziția de număr, în sensul că unele se prezintă numai la singular — *defective de plural* sau *singularia tantum* — altele numai la plural — *defective de singular* sau *pluralia tantum*. De asemenea, singularul semnifică uneori o mulțime nenumărabilă, la substantive cu sens colectiv, adică forma de singular arată, de fapt, pluralitatea, ceea ce înseamnă că opoziția *singular* vs *plural* este neutralizată.

Tot așa, pluralul la pronume are unele întrebuințări specializate în locul singularului, cu nuanțe care se definesc ca *pluralul autorului (pluralis auctoris)*, *pluralul maiestății* sau al *autorității (pluralis majestatis)*, *pluralul politeții* și al *modestiei*, toate acestea implicînd emfaza.

6.9. Cazul

1° *Cazul* este categoria gramaticală specifică sintagmelor nominale cărora le marchează funcția sintactică în enunț.

Cazul este cea mai abstractă dintre categoriile numelor, deoarece substratul ei poate fi mai greu descoperit.

Limba română are, din punctul de vedere al relațiilor sintactice exprimate, cinci cazuri. Acest fapt se oglindește numai parțial în paradigmă, deoarece formal avem cel mult trei opoziții cazuale.

2° *Nominativul* este cazul numelui în poziția de *subiect* al propoziției — autor al acțiunii —, de *nume predicativ* (fără prepoziție), de *apoziție* neacordată. De asemenea, nominativul este cazul numelui într-o *SN* care funcționează ca enunț nonpredicativ (enunțul-titlu).

3° *Genitivul* semnifică raportul generic, posesia, dependența, uneori scopul ori efectul și este cazul funcției sintactice de *atribut* substantival genitival, numele în cazul genitiv avînd poziție *adnominală*, în dreapta determinatului său.

4° *Dativul* este denumit așa, pentru că multe din relațiile semnificate prin dativ se reduc la destinatarul acțiunii de *a da*, deci arată numele persoanei căreia i se dă ori i se adaugă ceva, care servește drept țel al acțiunii; este specific funcției de obiect indirect pe lîngă un verb, numele în cazul dativ avînd poziție *adverbală*, în dreapta verbului regent.

5° *Acuzativul* este cazul numelui în poziție sintactică de complement obiect direct, deci caracterizează numele din SN_2, în schema $P \rightarrow SN_1 + SVt + SN_2$ (Vt = *verb tranzitiv.*)

6° *Vocativul* este cazul funcției de adresare directă la colocutor, deci un nume în vocativ trimite nu la mesaj, ci la un pol al situației de comunicare.

7° Paradigma cazuală nu are cinci termeni și formal nu avem cinci opoziții cazuale formale în paradigma fără determinant minimal enclitic

sau proclitic. Fenomenul trecerii funcţiei morfologice a cazurilor asupra unuia singur n-a mers însă în limba română pînă la capăt, poate şi datorită faptului că prin desinenţele cazuale se exprimă şi numărul, ceea ce a frînat tendinţa de simplificare; pe de altă parte, paralel cu scăderea numărului opoziţiilor cazuale şi cu realizarea omonimiei formelor, s-au înmulţit expresiile prepoziţionale şi a crescut funcţionalitatea topicii în exprimarea relaţiilor sintactice. Astfel, faţă de cele şase cazuri ale limbii latine, în limba română la masculin formele cazuale latineşti s-au sincretizat în una singură pentru singular şi una pentru plural (cu excepţia vocativului singular la numele de persoane).

Substantivele feminine au păstrat două forme cazuale la singular: una pentru nominativ-acuzativ *(apă, casă, mamă)*, a doua pentru genitiv-dativ *(/unei/ ape, case, mame)*.

8° Cazurile se clasifică după criteriul compatibilităţii cu modurile verbului şi după poziţia sintactică. După criteriul compatibilităţii cu modurile, *cazul vocativ* se opune celorlalte care sînt *nonvocative*. Ceea ce numim caz *vocativ* este forma marcată cu intonaţie specifică şi compatibilă exclusiv cu un verb la imperativ pers. a II-a.

Cazul vocativ este compatibil exclusiv cu nume de persoană, cu pronumele personal de pers. a II-a; am putea considera că şi interjecţiile de adresare din seria *mă, fă, (fa), bre, bia*, compatibile ele înseşi exclusiv cu nume de persoană în vocativ, sînt o modalitate de actualizare a vocativului. Vocativul este un caz al emfazei şi al funcţiei conative.

Cazurile nonvocative se opun vocativului prin incompatibilitatea de a intra în relaţie cu pers. a II-a a modului imperativ (dar compatibile cu pers. a II-a a celorlalte moduri).

9° După criteriul funcţiei sintactice, cazurile se clasifică în *directe* — nominativul, acuzativul şi vocativul — şi *oblice* (sau indirecte) — genitivul şi dativul. Cazurile directe sînt caracteristice funcţiilor de *subiect, obiect direct* şi *adresare;* cazurile oblice sînt nonautonome şi numele marcate ca atare nu sînt ocurente în poziţiile specifice cazurilor directe.

Sincretismul formelor cazuale se manifestă la toate cazurile. De exemplu, forma nominativului semnifică şi *ergativul*, caz al subiectului unui verb intranzitiv; genitivul este şi *locativ;* forma acuzativului marcată cu diferite prepoziţii este sincretică pentru circa zece valori cazuale: *comitativul* sau *sociativul, instrumentalul, direcţionalul alativ (spre, către, înspre)* sau *ilativ (în, prin), abesivul (lîngă), ablativul (de la), adesivul (pe), agentivul (de către), elativul (din)* etc.[12]

6.10. Gradele de intensitate şi de comparaţie

1° *Intensitatea* este categoria gramaticală care reglementează comportamentul formal al adjectivelor şi al unor adverbe, marcînd, prin anumite morfeme, gradul în care se realizează proprietăţile cantitative sau calitative ale semnificatului.

---

[12] Cazurile menţionate de noi aici există ca forme paradigmatice şi ca valori în alte limbi, cum sînt idiomurile fino-ugrice, în gramaticile cărora se mai întîlnesc termenii *transportativ, temporal, factiv, supresiv, sublativ, delativ, modal* etc. Vom aminti cîteva aspecte specifice ale valorilor sincretice ale acuzativului românesc în capitolul despre prepoziţie, întrucît aceste valori sînt, în limba română, legate de semantica prepoziţiilor (*infra*, 14.).

În gramatica românească sînt menționate numai gradele de intensitate comparată sub denumirea de *grade de comparație*.

Clasele lexico-gramaticale în care funcționează opozițiile de comparație sînt adjectivul și adverbul; adjectivul, pentru că semnifică însușiri; adverbul de calitate, pentru că are — pe lîngă verbe — același rol ca și adjectivul pe lîngă substantive și poate arăta că procesul se actualizează într-un grad sau altul de intensitate în raport cu el însuși sau cu alte procese.

2° Gramatica tradițională menționează trei grade de comparație: *pozitivul, comparativul* și *superlativul*. Pozitivul reprezintă gradul *zero* de comparație, constituind forma de bază în care se prezintă conținutul semantemelor susceptibile de variații de grad. Un adjectiv sau adverb la gradul pozitiv arată (sau neagă) însușirea, calitatea, circumstanța obiectelor sau a proceselor și apare nemarcat din punctul de vedere al gradului: *frumos, urît, încet, repede*. Deci pozitivul este tema paradigmei comparative sau de intensitate. Comparativul și superlativul se exprimă prin morfeme care sînt, de obicei, adverbe sau alte elemente cu valoare morfematică. Comparativul are trei aspecte — *egalitatea, inferioritatea și superioritatea* — iar superlativul poate fi *relativ* și *absolut*.

Termenul cu care e denumită categoria nu este poate cel mai potrivit, deoarece faptele paradigmatice și sintagmatice de referință nu sînt numai de domeniul comparației, ci multe din ele arată numai intensitatea cu care se manifestă o calitate, o manieră, un proces, o cantitate, nesupusă vreunei comparații. De exemplu, enunțurile *noaptea este* foarte întunecoasă; *propunerea este* cu totul inacceptabilă; *teoria aceasta este* arhicunoscută; *avea o înfățișare* tristă, tristă; *sînt obosit* în ultimul grad; ce frumoasă *este astăzi marea*!, *umblă* încetișor, exprimă calități, maniere, cantități ale obiectelor sau proceselor în diferite grade de intensitate, fără să le pună în comparație. Aceasta ne determină să credem că ar fi mai potrivit să folosim termenul *grad* (sau *grade*) *de intensitate și de comparație*, care ar corespunde caracterului fenomenelor de limbă pe care le înțelegem, de obicei, sub denumirea tradițională a *gradului de comparație*[13].

3° Morfemele care disting diferitele nuanțe de intensitate se pot grupa în mod clar în două categorii corespunzătoare celor două aspecte ale gradului: *de intensitate* și *de comparație*. Astfel, pentru marcarea diferitelor nuanțe ale gradului de *intensitate maximă* sau *maximă depășită* se folosesc adverbele *foarte, admirabil (de), colosal (de), extraordinar (de), extrem, grozav, îngrozitor, uluitor* ș.a. Aceeași funcție morfematică pot avea și numeroase locuțiuni adverbiale de tipul *din cale-afară, cu totul și cu totul, de tot*; adverbe de proveniență adjectivală și substantivală, care semnifică nuanțe extreme ale calității: *crunt (de), putred, rău, catran, foc, tun, cobză* etc.

Tot ca elemente morfematice sau morfonemice funcționează repetiția adjectivului sau adverbului *(mare-mare)*, prelungirea unor sunete din forma adjectivului *(buuună)*, repetarea substantivului prin forma de genitiv *(voinicul-voinicilor)*, pronumele relativ *ce* și adverbul cantitativ *cît*.

---

[13] Distincția *grad de intensitate / ... de comparație* este teoretizată de Gougenheim, 1958, p. 243—257, care discută amănunțit morfemele de marcă a intensității și a comparației în limba franceză; apreciem că și în situația din limba română această distincție corespunde unei realități și este, deci, necesară.

Intensitatea crescîndă se marchează prin *tot mai, mereu mai, din ce în ce mai, și mai*; *intensitatea descrescîndă*, cu aceleași morfeme, cu adjectivul... *puțin*; *intensitatea suficientă* (sau *insuficientă*) se marchează prin *(nu) deajuns* de..., *(in)suficient* de...

Gradele de comparație se marchează prin adverbele și locuțiunile *mai, mai puțin, la fel, tot așa, tot atît, întocmai ca, cel mai (...din, dintre...)* etc. și presupun relația cu un complement comparativ (sau cu o propoziție comparativă).

6.11. Persoana

1° Categoria gramaticală pe care o numim *persoană* trimite la participanții unui act de comunicare. Orice act de comunicare implică un vorbitor, sau *destinator*, un *colocutor* sau *destinatar* și un al treilea element despre care se vorbește. Acest sistem triunghiular este fundamental pentru orice comunicare și vîrfurile lui — cele trei persoane — definesc situația lor din punct de vedere lingvistic; pers. I identifică locutorul (sau autorul mesajului), pers. a II-a, pe colocutor (căruia i se adresează real sau virtual locutorul), iar pers. a III-a arată obiectul despre care se vorbește și pe care-l numim tot *persoană*, deși se opune celor doi protagoniști ai actului de comunicare.

Fiind un element fundamental pentru actul vorbirii, persoana este categoria gramaticală cea mai stabilă, univocă și universală, în sensul că o găsim în toate limbile[14].

2° În limba română, categoria *persoană* aparține pronumelor personale, de politețe, de întărire, reflexiv și posesiv precum și verbelor personale și unipersonale (numai pers. a III-a, formal), la modurile personale și, în unele cazuri, la gerunziu ori infinitiv.

La pronume, persoana este *supletivă*, adică este semnificată prin înseși formele diferite ale pronumelui, deoarece limba română are forme distincte — *eu, tu, el, ea* — și un sistem complet și complex de forme cazuale la pronumele personale.

La verb, persoana este marcată prin desinențe personale specifice, afară de gerunziu și de infinitiv, la care pronumele personal respectiv, care îndeplinește și funcția de subiect al gerunziului ori al infinitivului, are rolul de marcă a persoanei: mergînd *eu*, mergînd *tu*, ducîndu-*vă* etc., a mă duce *eu*, a se înapoia *el* etc.

3° Categoria persoanei este strîns legată de aceea a numărului și este firesc să fie așa, deoarece persoana care vorbește, căreia i se adresează, sau despre care se vorbește, poate fi una sau pot fi mai multe. De asemenea, din punctul de vedere al formelor de plural, pers. I poate fi univocă sau echivocă, după cum vorbitorul are în vedere exclusiv pers. I sau inclusiv pers. a II-a și a III-a; *noi* poate să se opună lui *voi* și *ei, ele* sau poate să le includă. Tot așa, pers. I plural la verb poate fi exclusivă sau inclusivă față de pers. a II-a și a III-a (*mergem la muncă* înseamnă *eu* + *tu* sau *noi* + *voi* sau *eu* + *tu* + *el* + *ea* etc.)[15]. Cînd spunem: *noi mergem la muncă, voi vă odihniți*, persoana I este la pluralul exclusiv față de pers. a II-a

---

[14] cf. Guiraud, 1962, p. 103; cf., de asemenea, Jakobson 1963, p. 132, și urm.
[15] În *GLR*, vol. I, p. 39 se afirmă că pers. I plural este totdeauna *inclusivă*.

exprimată, deşi *noi* nu poate însemna decît cel puţin *eu + tu*. Pers. a II-a plural poate însemna *tu + tu*, dar şi *tu + el*, *tu + ea*, *voi + ei*.

4° Persoana gramaticală nu corespunde totdeauna persoanei reale, opoziţia de persoană neutralizîndu-se în anumite situaţii. Astfel, oricare formă personală poate fi folosită cu sens general sau nedeterminat (nu *ştii* de unde sare iepurele; unde *dai* şi unde crapă !) sau se poate substitui altei persoane, mai ales cu implicaţii stilistice : *Stăi, măi porcane, că te căptuşeşte* ea, *Mărioara, acuş* !

6.12. Determinarea minimală

1° Categoria gramaticală a *determinării* este specifică numelui şi constă în actualizarea semnificantului ca *definit (notoriu)* sau *nondefinit*, prin marcarea lui cu determinante de actualizare. Dar gramaticile curente ale limbii române ne-au obişnuit cu un înţeles larg al termenului *determinare*, ca o funcţie caracteristică a relaţiei dintre o unitate subordonată şi regenta ei, constînd în dependenţa unilaterală a unităţii subordonate sau determinante faţă de unitatea regentă sau determinată. Cu această accepţie, în enunţul *copilul sănătos merge cîntînd*, identificăm determinarea în mai multe poziţii : *copil + ul*, *copilul + sănătos*, *copilul + cîntînd*, *merge + cîntînd*. Dintre toate acestea însă, numai unităţile *copil + ul* se află în relaţie de *determinare minimală*, deoarece numai unitatea lor în secvenţa *copilul* constituie o *sintagmă-cuvînt*, *o sintagmă legată*, existînd ca o formaţie fixă prin uzaj, formă a paradigmei cuvîntului *copil*. Celelalte unităţi pe care le-am menţionat se află în relaţie de *determinare liberă* şi formează sintagme libere ; în primul caz, sintagma *lexem determinat + morfem determinant minimal* ocupă în schema construcţiei enunţului o singură poziţie sintactică ; în celelalte cazuri, determinatele *copilul* şi *merge*, precum şi determinantele lor *sănătos* şi *cîntînd* se află pe poziţii sintactice distincte *(subiect, atribut, predicativ suplimentar)*.

În concluzie, vom înţelege prin categoria determinării numai *determinarea minimală*, marcată prin unităţi din clasa de morfeme *articol (hotărît* şi *nehotărît)*, constituent al unităţii nominale din *SN*, cu care articolul formează *sintagmă legată*, sau sintagmă *primară, minimală* [16].

2° Categoria determinării minimale se organizează într-un sistem paradigmatic de opoziţii ale formelor nominale, în care morfemele articole sînt unităţi variabile, dependente de radicalul numelui [17]. Dar clasa articolului

---

[16] Paula Diaconescu, în *Numărul şi genul substantivului românesc* (în vol. *ELS*, p. 237 şi urm.), numeşte *secvenţă minimală* orice unitate care nu poate fi descompusă în alte unităţi semnificative în raport cu un context dat. Astfel, sînt secvenţe minimale unităţile care se distribuie în clasele de contexte */ — acesta/*, */ — aceasta/*, */ — acestuia/* ... sau */ — meu/*, */ — mea/*, */ — mele/* etc., adică unităţi din seria *omul, casa, omului, copilul, cartea, cărţii, cărţile* etc.

[17] Categoria *determinării*, specifică numelui în limba română, este determinată ca atare şi analizată în aspectele ei legate de clasa de morfeme a articolului de către Guţu Romalo, în studiul *Articolul şi categoria determinării în limba română actuală* (în vol. *ELS*, p. 225—236). Dar părerea că articolul este o unealtă gramaticală, un mijloc de exprimare a determinării, este destul de veche în gramatică românească, fără însă ca aceasta să fi dus la scoaterea articolului dintre clasele de cuvinte şi la studierea lui între clasele de morfeme, alături de sufixele gramaticale, desinenţe etc.

este eterogenă și înregistrează, după tradiția gramaticii românești, patru feluri de unități diferite: *articolul hotărît enclitic*, dependent de numele (ca expresie și conținut) cu care formează o unitate aglutinată, și trei tipuri de articole semidependente: *articolul nehotărît, genitival* (sau *posesiv*) și *demonstrativ*. Acestea din urmă sînt înregistrate în dicționar alături de celelalte cuvinte ale limbii române, dar nici una dintre formele lor nu poate apărea independentă în nici o împrejurare. Pentru aceste motive, vom considera că articolele constituie o clasă de morfeme și le vom studia ca atare la morfologie, în cadrul sistemului morfemelor limbii române.

3° În ceea ce privește valoarea categoriei determinării ca sens gramatical generalizat, ea constă în individualizarea numelui în diferite grade și nuanțe: *Individualizare + Definit, Individualizare + Nondefinit, Individualizare + Apartenent* etc., toate plecînd de la formele nedeterminate și considerate ca *determinate zero*, deci nefiind actualizate de articol.

6.13. Diateza

1° *Diateza*, categorie gramaticală specifică verbului, arată raportul dintre conținutul procesului comunicat și protagoniștii acestui proces, adică subiectul gramatical și obiectul acțiunii. Acest raport prezintă trei aspecte, după poziția subiectului gramatical față de proces: dacă subiectul este autorul sau agentul acțiunii, verbul are forma *diatezei active*; dacă subiectul este obiectul sau pacientul care suportă procesul determinat de alt autor, verbul este la *diateza pasivă*; dacă subiectul este și autor, și obiect al acțiunii (care-i suportă efectul), verbul este la *diateza reflexivă*.

Diateza activă este *nemarcată*, în opoziție cu celelalte două, ale căror mijloace de marcă sînt morfemele de origine verbală — verbul *a fi* actualizat ca auxiliar pentru diateză pasivă — și de origine pronominală — pronumele *reflexiv* pentru diateza reflexivă și pentru cea impersonal-pasivă. Faptul că morfemele diatezelor sînt cuvinte, adică forme verbale auxiliare morfologice și pronume, deci nu sufixe sau desinențe, duce la situații în care este greu sau chiar imposibil de stabilit dacă avem o sintagmă minimală sau o relație sintactică liberă, diferită de forma diatezei pasive, care se confundă cu un predicat nominal propriu-zis, deoarece auxiliarul *a fi* poate fi considerat o copulă verbală, în măsura în care verbul la participiu se poate lua ca nume predicativ exprimat prin adjectiv. Tot așa este situația formelor paradigmatice ale verbelor reflexive *obiective, reciproce, participative, posesive* și *colective*, în care pronumele reflexiv în acuzativ sau în dativ poate fi înlocuit cu un pronume personal și, în consecință, poate fi considerat nu ca morfem al diatezei reflexive, ci ca parte de propoziție (complement direct sau indirect) pe lîngă un verb la diateza activă[18].

Verbele tranzitive pot funcționa la toate cele trei diateze; dar există numeroase verbe care nu pot fi decît active, această diateză fiind cea mai cuprinzătoare.

Este destul de cuprinzător și inventarul verbelor care, prin natura conținutului lor semantic, se folosesc numai la diateza reflexivă (dacă sînt folosite cu sens fundamental): *(a se) avînta, baza, bălăci, bîlbîi, burzului, căi, cățăra, codi* etc. (circa 60 de verbe).

[18] cf. și *GLR* vol. I, p. 211, a., b., c.

6.14. Modul

1° Modul verbal este categoria gramaticală care exprimă atitudinea vorbitorului față de procesul enunțat în raport cu realitatea; deoarece relațiile dintre proces și realitate pot fi multiple, și modurile, ca expresie a acestor relații, sînt multiple.

În ultima ediție a *GLR* sînt menționate, pentru limba română, cinci moduri personale și patru nepersonale: *indicativul, conjunctivul, condițional-optativul, prezumtivul, imperativul, infinitivul, gerunziul, participiul* și *supinul*. Aceasta înseamnă că limba română a gramaticalizat (ori se consideră că a gramaticalizat) în forme morfologice numai aceste modalități ale acțiunii; numeroase alte modalități se exprimă prin mijloace sintactice, în care modalitatea este actualizată de așa-numitele verbe *semiauxiliare de mod* și *de aspect*, în sintagme predicative de tipul *poate merge, trebuie să vină, începe să meargă* etc.

2° Clasarea modurilor în *personale* și *nonpersonale* depinde de aceea că forma verbală exprimă sau nu, prin morfeme specifice, categoria *persoană*, ceea ce îi dă sau nu-i dă posibilitatea să fie ocurentă pe poziția de predicat.

În categoria modurilor personale, opoziția *realitate* vs *potențialitate* (sau *nonrealitate)* ne dă posibilitatea să distingem cele cinci moduri: pe de o parte *indicativul*, singurul mod în care vorbitorul își asumă aserțiunea, deci concepe acțiunea ca *o realitate*, iar pe de altă parte modurile acțiunii *posibile*, exprimate prin valorile *conjunctivului, condiționalului, imperativului* și *prezumtivului*.

În sfera indicativului se pot grupa celelalte modalități care exprimă aspectul prin sintagme predicative cu semiauxiliare de aspect, iar în categoria modurilor acțiunii potențiale s-ar grupa celelalte opoziții modale, exprimate prin semiauxiliare de modalitate prezente în sintagmă cu verbe predicative.

3° Mijloacele gramaticale prin care se exprimă modurile sînt conjuncția *să*, forme verbale *auxiliare* cu funcție morfematică, *prepoziții*, *intonația*.

În cazul prezumtivului, mijloacele de marcă sînt împrumutate de la alte moduri și timpuri și adesea apar ca probleme de relații sintactice.

6.15. Timpul

1° Categoria *timp* este cea mai complexă dintre opozițiile verbale. Ea are la bază faptul că verbul exprimă un proces, iar procesul se desfășoară în timp, într-un anumit moment față de punctul de referință care este *momentul vorbirii* sau, în cazul timpurilor de relație, momentul altui proces.

2° În mod obișnuit, cînd vorbim de *timpul verbal*, înțelegem numai timpul raportat la cel care vorbește și la momentul cînd vorbește și, din acest punct de vedere, avem cele trei timpuri generale: *prezent, trecut, viitor*.

Prezentul are o singură formă (deși nuanțele temporale exprimate de prezent n-au granițe față de trecut și viitor), însă trecutul și viitorul se pot raporta și la alte momente temporale, nu numai la momentul vor-

birii. De aceea timpurile care se raportează la momentul vorbirii sînt numite *absolute* — prezentul, perfectul (simplu și compus), viitorul, iar cele care raportează acțiunea la alt moment temporal, exprimat de alt verb, se numesc *timpuri de relație* (imperfectul, mai mult ca perfectul, viitorul anterior). Între aceste aspecte temporale sînt însă multe situații în care opozițiile se neutralizează, în sensul că, de exemplu, perfectul compus poate fi folosit în locul prezentului, prezentul se folosește ca prezent istoric, ca viitor etc.

Categoria timpului în limba română se marchează prin sufixe temporale și prin forme verbale auxiliare folosite ca morfeme temporale pentru timpurile compuse.

6.16. Categorii sintactice

1° Cînd spunem *categorie sintactică*, nu înțelegem stabilirea unei granițe tranșante între categoriile morfologice și cele sintactice, mai ales că aceasta nici nu se poate face ; ne referim la acele sensuri gramaticale generalizate care sînt funcțiile de bază în unitățile de comunicare, adică *subiect, predicat, atribut* și *complement*. Dar și propoziția și felurile ei (nominală, verbală, monoremă, diremă), fraza și unitățile ei componente (diferitele feluri de propoziții principale și subordonate) sînt tot categorii sintactice.

2° În capitolul intitulat *Sensuri, categorii și clase gramaticale* (*supra*, 6.3.), am afirmat că între categoriile gramaticale ne propunem să includem și valorile gramaticale care se realizează ca poziții funcționale în schemele de relații sintagmatice gramaticale care reprezintă enunțul. Categoriile sintactice definesc, deci, construcțiile enunțului potrivit rolului lor. Astfel, sintagma nominală și sintagma verbală sînt categorii sintactice de primul rang sau categorii principale. Unitățile ocurente în pozițiile funcționale ale unei *SN* constituie anumite clase gramaticale de cuvinte (nume, adjective, pronume, numerale), dar sînt și categorii gramaticale funcționale, în calitatea lor de *subiect, atribut, complement direct, indirect* etc. Tot așa, formele verbale ocurente în poziția sintactică a subiectului, deși după alți indici aparțin clasei verbului, ca forme ale paradigmei, din punct de vedere funcțional, intră în categoria subiectului. Tot așa, unitățile ocurente în poziția funcțională dintr-o *SV* aparțin clasei verbului, dar și unei categorii gramaticale funcționale în calitatea lor de predicate : determinantele sintactice ale verbului aparțin categoriei *complement obiect* sau categoriei *circumstanțial*. Însăși propoziția concepută ca o construcție este o categorie sintactică de o mai mare generalitate, o valoare gramaticală definită prin relația dintre un subiect și un predicat ; fraza este o categorie gramaticală definită prin unitățile ei componente care sînt propozițiile.

Nu vom intra aici în detalierea problemelor legate de categoriile sintactice, deoarece fiecare dintre ele va constitui tema unei discuții speciale în capitolul de sintaxă. Le-am amintit acum în general, pentru a delimita mai precis semnificația cu care vom folosi termenul *categorie gramaticală*.

7

NIVELUL MORFOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE

7.0. Morfologia

1° Înţelegînd prin *morfologie* gramatica structurii morfologice a cuvîntului ca unitate a unei clase gramaticale sub aspectul formei şi al valorilor gramaticale, o opunem *sintaxei*, care este gramatica construcţiilor de cuvinte şi, în acelaşi timp, ne aflăm pe o poziţie oarecum depăşită faţă de concepţiile moderne, în lumina cărora *cuvîntul*, neputînd fi definit riguros ca unitate a limbii, este înlăturat din discuţie şi considerat unitate derivată şi subordonată *morfemului*, care devine unitatea fundamentală a gramaticii. Am pus de mai multe ori faţă în faţă argumentele *pro* şi *contra* cuvîntului ca unitate a limbii şi ne-am spus şi părerea în această privinţă, aşa că nu mai revenim asupra lor. Sistemul şi structura gramaticală se construiesc plecînd de la întregul solidar care este *cuvîntul*, *propoziţia*, *fraza* şi prin analiză se obţin elementele componente şi funcţionale ale întregului gramatical. Ele sînt însă unităţi minimale, sînt *morfeme* numai în măsura în care sînt componente ale unităţii *cuvînt*. Atît timp cît chiar cei care consideră că morfemul este unitate fundamentală recurg, în ultimă instanţă, tot la *cuvînt* pentru a stabili dacă o secvenţă a lui este sau nu este morfem, această unitate poate constitui obiectul morfologiei.

Prin urmare, vom considera că morfologia studiază regulile care explică structura internă a cuvîntului, adică regulile de combinare a morfemelor lexicale şi gramaticale în cuvinte, stabilirea paradigmelor lor în dependenţă de categoriile de gen, număr, caz etc. Întrucît însă structura internă a cuvîntului este legată de specificul clasei căreia îi aparţine, vom organiza studiul morfologiei luînd ca bază de plecare clasele gramaticale de cuvinte.

7.1. Structura morfologică a cuvîntului

1° În lingvistica românească, terminologia legată de structura morfologică a cuvintelor este folosită de aproximativ două decenii, odată cu apariţia primei ediţii a *GLR*, care a introdus în discuţia problemelor gene-

rale de morfologie termenii *morfem, desinență, sufix* și *desinență zero*, alături de *rădăcină, temă, sufix*, folosite și înainte.

În cele ce urmează vom încerca lămurirea principalelor probleme legate de structura morfologică a cuvintelor.

2° Nu toate cuvintele lexicului românesc sînt analizabile ca structuri morfologice în care se pot distinge componente semnificante cu valori gramaticale, ci numai cuvintele care au flexiune, forme care sînt unități ale paradigmei aceluiași cuvînt. Clasele de cuvinte neflexibile — adverbul, prepoziția, conjuncția și interjecția — nu au structuri analizabile în componente semnificînd valori gramaticale, nu au forme paradigmatice, ci sînt realizări unice.

În planul expresiei adverbelor derivate se poate identifica o anumită structură de morfeme componente, dar aceste unități nu sînt forme ale paradigmei cuvîntului de bază, ci cuvinte diferite. Astfel, dacă seria *casă — case, casa — casele, casa — casei* constituie forme paradigmatice ale aceluiași cuvînt, seria *față — fățiș, cîine — cîinește* etc. nu sînt paradigme ale cuvintelor de bază *față* și *cîine*, deoarece *fățiș* și *cîinește* sînt cuvinte diferite, aparțin clasei adverbului și nu au structură gramaticală, ci structură lexicală. Se poate însă vorbi de structură gramaticală în cazul formelor aceluiași adverb, dar care constituie paradigma de intensitate sau de comparație. De asemenea, în cazul formelor *haide-haidem-haideți*, se poate vorbi de un rudiment de flexiune, deoarece această interjecție, fiind folosită în poziție de predicat, a putut fi marcată cu indicii de persoană și număr și putem considera că *-m* și *-ți* sînt morfeme desinențiale.

Pe de altă parte (cum vom vedea și în 7.3.), unitățile din clasa articolului, determinant minimal al numelui, pot fi văzute și ele ca structuri morfologice: *al/a* este paradigma de gen, iar *al/ai* și *a/ale*, paradigmele de număr ale articolului posesiv-genitival. Tot așa trebuie văzute și suitele *-l / -lui / -lor, cel / cea, cei / cele, un / unui, o / unei* etc. Acesta este unul dintre motivele pentru care articolul este considerat parte de vorbire, deci clasă de cuvinte, asemănîndu-se în flexiune cu substantivul și cu pronumele de pers. a III-a.

3° Comparînd între ele o serie de forme ale aceluiași cuvînt flexibil, de exemplu: *(a) cînta, cînt, cînți, cîntă, cîntăm, cîntați, cîntam, cîntai, cînta, cîntarăm, cîntarăți, cîntară* etc., observăm că în toate acestea există un element comun și constant — *cînt* care poartă implicit sensul lexical și de clasă gramaticală al cuvîntului, și o seamă de elemente specifice și variabile de la o formă la alta a cuvîntului: *-a, -ø, -i, -ă, -m, -ți, -m, -i, -a, -răm, -răți, -ră*, care dau fiecărei forme o anumită valoare gramaticală, marcînd opoziții: *modul, timpul, persoana, numărul*.

Tot așa, în formele substantivului *tovarăș —tovarășă, tovarăși, (unei) tovarășe*, se identifică o parte comună *tovarăș* și elemente variabile de la formă la formă: *-ă, -(ș)i, -e*; în formele substantivului *urs, ursul, ursului, urșii, urșilor*, partea constantă este *urs*, iar *-(u)l, -l, -ui, -le, -(ș)i, -i, -(ș)-i-l-or* sînt elemente specifice fiecărei forme și variabile de la o formă la alta, marcînd cazul și numărul.

Elementul neanalizabil comun și constant al mai multor forme ale aceluiași cuvînt (care poartă sensul lexical și de clasă gramaticală) se numește *morfem rădăcină* sau *radical*, iar elementele variabile, specifice fiecărei forme și care marchează valori gramaticale, se numesc *morfeme grameme*.

Rădăcina poate fi socotită morfem lexem și se opune *morfemului gramem* prin aceea că implică sensul lexical, deci este *lexem* (sau *semantem*). Teoria *monemelor lexeme* și *morfeme* (a lui A. Martinet și H. Frei) și teoria *plerematicii* admit existența rădăcinilor lexeme sau semanteme, *formativi* de substantive, adjective, verbe, care pot fi modificate prin adăugarea morfemelor de lexicalizare sau de gramaticalizare (sufixe modale, temporale, moționale, desinențe de caz, persoană, număr).

Clasele de lexeme (substantive, adjective, verbe) se prezintă cu inventar deschis, în comparație cu morfemele grameme; numărul sufixelor temporale sau modale, al desinențelor personale și de număr este mult mai mic decît al verbelor; numărul desinențelor cazuale în limba română este neglijabil în comparație cu numărul substantivelor, adjectivelor, numeralelor care cer morfeme cu această semnificație gramaticală.

Clasele de *lexeme* sînt deschise, în sensul că se formează mereu alte substantive, adjective, verbe, în timp ce clasele de grameme sînt închise.

Cuvintele care au structură morfologică, constituită din *lexem* + *morfeme* de actualizare minimă — *apă, cîntase, omul, fețele, mergem* etc. — formează un prim nivel de relații, sînt *sintagme primare* sau *minimale*, în opoziție cu sintagmele libere în sens tradițional, care sînt *construcții* sau *enunțuri*.

7.2. Clasele de morfeme

1° Prin *clasă de morfeme* vom înțelege ansamblul unităților semnificative distribuite în aceleași vecinătăți în sintagma *cuvînt* și avînd aceeași valoare gramaticală, din suita categoriilor *gen, număr, caz, timp* etc. Analizînd cuvîntul în planul expresiei ca unitate a lexicului (*supra*, 5.3.), l-am prezentat ca o structură *morfică* în care *morful radical* este constanta sau nucleul cuvîntului, iar morfemele afixale și de flexiune sînt elemente marginale. Privite de pe această poziție, ca unități de formă și conținut, morfemele sînt clase de *alomorfe* lexicale și gramaticale, încadrîndu-se în paradigme concrete și în scheme de flexiune. De exemplu, morfemul timpului prezent al verbelor de tipul *a lucra* este clasa alomorfelor (în ordinea formelor de persoană 5, 4, 1, 2, 3) *-a-*, *-ă-*, *-ez-*, *-ez-*, *-eaz-*, constituind o paradigmă concretă — *lucrez* / *lucrezi* / *lucrează* etc. — iar schema de structură flexionară se poate reprezenta prin $R + T + pn$ (radical + morfem de timp + morfem de persoană și de număr). Alomorfele care actualizează și reprezintă un morfem din categoria celor de mai sus sînt în raport de distribuție complementară (deci noncontrastivă), fiecare putînd apărea într-un context din care sînt excluse celelalte. Astfel, *-ez* apare în contextul *lucr*... ∅, *-ez-*, în contextul *lucr*...*i*, *-eaz-*, în contextul *lucr*...*ă* etc. Prin urmare, pentru că aici nu ne interesează aspectul fonetico-fonologic, chiar dacă în expunere vom folosi numai termenul *morfem*, îl vom înțelege ca o clasă de alomorfe care pot fi mai mult ori mai puțin diferite în planul expresiei, dar se încadrează în aceeași categorie de sens gramatical.

2° Ținînd seama de poziția pe care o ocupă morfemele în structura sintagmelor morfologice, le clasăm în clase care se disting la un prim nivel de analiză: *independente, semidependente* și *dependente*. Morfeme independente sînt, în primul rînd, cuvintele a căror formă este egală cu radi-

calul, fără adaosul unui alt morfem gramatical: *copil, om, dulap, frumos, străbunic.* Ele nu formează niciodată sistem cu o realizare *zero*, dar formează clase cu alte cuvinte independente, ocurente în aceeași poziție a schemei structurale. Tot independente sînt considerate și morfemele lexeme de tipul *cas-, mas-, ved-* etc., care nu pot apărea niciodată ca atare, ci numai în vecinătatea altor morfeme: *casă, masă, vede* etc.; pentru a se putea realiza, această categorie de unități implică relația cu morfeme dependente, dar comută în contextul astfel realizat cu morfeme independente din aceeași clasă.

3° Morfemele *semidependente* au forme distincte, fiind independente ca aspect formal, dar depind semantic de morfemele independente, deoarece sensul lor se realizează numai prin transfer asupra unității care urmează. Din aceste clase fac parte morfemele mobile, deci articolul proclitic, formele auxiliare ale verbelor *a fi, a vrea, a avea,* unele forme ale pronumelui personal și reflexiv. Tot aici se încadrează, de obicei, prepoziția și conjuncția.

4° Morfemele *dependente* sînt secvențe care nu se realizează ca atare decît în combinație cu un morfem independent, sînt cerute de și cer morfemul independent și comută cu *zero*, încadrîndu-se, în felul acesta, într-un sistem riguros de opoziții. În această clasă se grupează afixele fixe în poziție mai ales enclitică (sufixe, desinențe) și articolul hotărît enclitic ca morfem de determinare minimală. Morfemele din această categorie au, de obicei, o anumită poziție față de morfemul radical, într-o ierarhie în care se intercondiționează. Ele pot forma secvențe, combinații de două-trei morfeme atașate la un morfem radical și care se numesc *flective,* fiind elementele flexiunii în clasa numelui și a verbului. Apariția lor depășește de multe ori contextul intern al unui cuvînt, constituind ceea ce se numește *izotopia vorbirii* în acordul de gen, număr, caz și persoană; să se observe acest fenomen în sintagmele cas*ă* mar*e*, cas*e* mar*i*, cas*elor* mar*i*, mar*ilor* cas*e*, cas*a* este construit*ă*, cas*ele* sînt construit*e*, om*ul* merg*e*, oamen*ii* merg. Recurența morfemelor dependente, care formează acordul gramatical, este un important factor al creșterii redundanței în structura unităților de comunicare și a sintagmelor libere componente, pozițiile lor contextuale fiind *constante* în schemele de construcții sintactice.

5° În sfîrșit, toate morfemele despre care am amintit pot fi considerate *morfeme segmentale,* deci reperabile ca secvențe realizate concret în latura sintagmatică segmentală. Această specificare a lor este necesară pentru a le distinge de unitățile suprasegmentale (accentul, tranzițiile de deschidere, pauzele, diferitele tipuri de intoneme marcate (sau nemarcate) cu accent tonic) care, atunci cînd au valori gramaticale, sînt considerate de către unii lingviști tot morfeme. Întrucît unitățile suprasegmentale au format obiectul unui capitol despre nivelul fonetico-fonologic al limbii române, vor fi amintite în continuare numai în măsura în care explică anumite fenomene în structura gramaticală morfologică și sintactică.

6° Tot între morfeme este încadrată în unele studii de gramatică și *topica,* adică locul sau poziția unităților în structura sintagmatică, factorul *poziție* fiind relevant și necesar mai ales atunci cînd ne referim la modelele de structuri. Astfel, în structura $P \rightarrow SN_1 + SV + SN_2$, poziția SN_1 este relevantă pentru funcția de subiect, iar poziția SN_2 este relevantă pentru funcția de complement obiect direct, și schimbarea lor duce la schimbarea

reciprocă a funcţiilor : *fata iubeşte băiatul, băiatul iubeşte fata ; copilul vede pasărea, pasărea vede copilul.*

Avînd natură segmentală, topica se aseamănă cu morfemele, dar se şi deosebeşte de acestea, deoarece poziţia nu se realizează ca secvenţă concretă, ci reprezintă numai locul secvenţei concrete într-o schemă relaţională sintagmatică. Structura morfologică internă a cuvintelor are o topică fixă în care se relevă ordinea ierarhică a diferitelor clase de morfeme. Astfel, formele verbale flexionare marcate cu toate categoriile specifice verbului prezintă la analiză scheme relaţionale fixe, în care fiecare morfem are poziţia lui contextuală şi, în consecinţă (cum s-a arătat mai sus), putem afirma că topica simbolizată prin schema $R + T + N_r + Pers$ (radical, timp, număr, persoană) ori prin schema $R + Tnp$ (radical + flectiv de timp, număr, persoană) este modelul oricărei realizări de acest tip : *cînt+a+ră+m, cînt-a-ră-ţi, cînt-a-ră-ø* etc. O formă a unui timp de relaţie ca *mai mult ca perfectul* are topica structurii simbolizată prin schema $R + T_1 + T_2 + Nr + Pers$, în care T_1 este sufixul tematic de perfect al paradigmei, iar T_2 este sufixul temporal marcînd valoarea ,,mai mult ca'', deci *anterioritatea* : *cînt+a+se+ră+m, cînt+a+se+ră+ţi, cînt+a+se+ră+ø* etc.

Şi în structura morfematică internă a numelui se relevă aceeaşi succesiune riguroasă a claselor de morfeme, în ordinea *radical + sufix de gen + determinant articol.* Sincretismul valoric şi funcţional, adică realizarea simultană a mai multor valori gramaticale, face imposibilă stabilirea unei ierarhii valorice adecvate secvenţelor morfemice. Astfel, *casă,* avînd structura în ordinea *R + Suf,* semnifică, din punct de vedere lexico-gramatical, *Nume — Animat + Obiect... — Masculin + Singular + Nominativ,* dar ultimele trei valori marcate prin morfemul *-ă* le-am dat într-o ordine arbitrară şi nu putem afirma că *-ă* semnifică mai întîi genul, apoi numărul, apoi cazul, şi nu într-o altă ordine posibilă. Determinantul articol, în combinaţie cu acest morfem, îl înlocuieşte, proces în care am putea presupune o fuziune între *-ă* şi *-a*, deci *cas+ă+a > *casăa > casa,* dar orice explicaţie în retrospectivă istorică a acestor fenomene este riscantă şi fără sprijin de atestare documentară.

De asemenea, şi în structurile nominale determinate cu articol se realizează repetarea informaţiei gramaticale. În sintagma *caselor, -or* (morfem de caz oblic reperabil în formele *acestor, unor* etc.) este marcă a pluralului şi a unui caz oblic, repetînd valorile morfemului anterior *-e-*. Observarea fenomenului se opreşte însă numai la aspectul formal, deoarece *-or* din structura *caselor* nu comută cu *e* din *casele* sau cu *-ø*, şi nu putem admite un morfem lexem **casel,* în timp ce *-or* din *acestor* comută cu *-i* din *aceşti,* ambele fiind definite prin contextul *acest...*

7° Prefixele sau sufixele adăugate înainte şi după rădăcină, pentru a deriva cuvinte şi sensuri lexicale noi, aparţin structurii radicalului şi nu le avem în vedere cînd vorbim de morfeme gramaticale. Unele prefixe au însă şi valoare gramaticală, cum este cazul cu *a-, arhi-, extra-, hiper-, prea-, răs-, stră-, super-, ultra-* ; astfel, *a-* dă valoare aspectuală în *a adormi (a+dormi), a amuţi (a+muţi), răs-* semnifică gradul intensităţii maxime depăşite în *a răsfierbe* (a fiert şi *a răsfiert*), *a (se) răsmuia, a răsmînca, răscînta răzda* ; *răzbucuros, răscunoscut, răscopt.* Prin urmare, vom considera că asemenea prefixe sînt afixe de marcă gramaticală în structura morfologică a cuvintelor.

8° Sufixele morfologice sînt afixe care se adaugă după radical sau după sufixele lexicale pentru a marca modul și timpul la verbe și opoziția de gen la substantivele mobile. Astfel, modul infinitiv se marchează cu sufixele -a, -ea, -e, -i, -î adăugate la radical: *(a) lucra, zbura, cădea, vedea, culege, face, citi, primi, hotărî, urî.* Modul gerunziu are în structură sufixul *-înd, -ind ; lucrînd, jucînd, fugind, auzind ;* participiul are sufixul *-t* sau *-s : lucrat, jucat, fugit, auzit, cules, dus, tras.*

Timpurile se marchează, de asemenea, cu sufixe : perfectul simplu este marcat cu sufixele *-a, -e, -u, -i, -î: văz*ui, *mers*ei, *cules*ei, *trec*ui, *fugi*i, *coborî*i*;* imperfectul cu sufixul *-a, -ea: lucram, coboram, mergeam, treceam.* Mai mult ca perfectul, fiind un timp de relație, este marcat de sufixul *-se-*, adăugat la tema perfectului simplu: *lucra*sem, *văzu*sem, *dus*esem, *fugi*sem.

9° *Tema* este secvența constantă a cuvîntului într-o paradigmă verbală sau nominală și rezultatul aglutinării afixelor tematice la radical (ori la rădăcină, dacă radicalul este egal cu rădăcina).

Astfel, dacă la rădăcina *țip-* se adaugă sufixul tematic modal *-a*, se obține tema modală *(a) țipa:* dacă la această rădăcină se adaugă sufixul tematic temporal *-a* (identic, în cazul nostru, cu cel al infinitivului), se obține tema temporală a perfectului simplu *țipa,* constantă în flexiunea de număr și persoană a acestui timp: *țipai, țipași, țipă, țiparăm, țiparăți, țipară.*

Uneori o temă este generată de altă temă la care se adaugă un nou sufix tematic; dacă la tema perfectului simplu rezultată din *țip* + a (-ă), se adaugă sufixul tematic al mai mult ca perfectului, obținem tema temporală a acestui timp: *țip+a+se* > *țipase;* această temă este constanta paradigmei de persoană și număr a acestui timp: *țipasem, țipaseși, țipase, țipaserăm, țipaserăți, țipaseră.*

Tema perfectului simplu (rezultată prin adăugarea unui singur sufix la rădăcină) este o *temă primară,* în opoziție cu tema mai mult ca perfectului, care este *secundară.* Se pot forma și teme *terțiare* (și chiar *cuaternare).*

Deosebirea dintre radical și temă constă în aceea că rădăcina este comună mai multor teme ale mai multor cuvinte, adică este *semantemul,* iar tema este comună numai formelor flexionare ale unuia și aceluiași cuvînt, adică este *semantem + gramem.* Astfel, din rădăcina *bat-* se formează tema verbală *bate,* apoi radicalul-temă adjectivală *bătăuș,* radicalul-temă nominală *bătător* și din nou un radical verbal *bătător(i),* toate teme lexicale pe care se bazează paradigme morfologice.

Dacă tema este comună tuturor formelor unui cuvînt, se subînțelege că ea trebuie să fie și unitară din punctul de vedere al elementelor formale care o compun, dar lucrurile nu stau totdeauna așa ; în limba română funcționează *morfonemele,* adică fenomenul alternanțelor fonetice, atît în radical, cît și în sufixe și chiar în partea finală a cuvintelor: *spăl-speli, cresc-crești, obraz-obraji, spun-spui, ac-ace* etc.

10° *Desinențele* sînt morfeme care se adaugă după radical sau după temă și marchează numărul și cazul la substantive, genul, numărul și cazul la adjective, cazul și numărul la unele articole, pronume și numerale și persoana și numărul la verbe.

Astfel, substantivul feminin *casă*, (unei) *case* are desinențele *-ă*, *-e*, care marchează cazurile (nominativ, genitiv-dativ) și numărul (singular), fiind în distribuție complementară. În adjectivul *frumoasă*, *-ă* este desinența de marcă a genului feminin; în formele adjectivului demonstrativ *acestui*, *acestor*, distingem desinențele *-ui*, *-or*, mărci ale cazului genitiv-dativ singular și genitiv-dativ plural. În formele verbale *lucrez*, *lucrezi*, *lucrează*, *lucrăm*, *lucrați*, *lucrează*, numărul și persoana sînt marcate de desinențele *-ø*, *-i*, *-ă*, *-m*, *-ți*, *-ă*; la tema imperfectului se adaugă desinențele personale și de număr *-m*, *-i*, *ø*, *-m*, *-ți*, *-u* ș.a.m.d.

Trebuie să facem distincție între termenul *desinență*, care este morfem, și *terminație*. Unele lucrări mai vechi de gramatică ne-au obișnuit cu *terminația* ca element final al cuvîntului, dar terminația nu este morfem, nu constituie un element de flexiune nominală și verbală, nu este un element de marcă al categoriilor gramaticale, pe care le disting desinențele. O caracteristică a morfemelor este valoarea lor gramaticală. Sufixele gramaticale și desinențele nu sînt forme goale de orice sens; ele nu au sens lexical, nu sînt lexeme, dar au sens gramatical, sînt grameme; orice morfem are o valoare gramaticală care rezidă în însăși apartenența lui la o clasă paradigmatică.

Distincția dintre desinență și terminație este clară, în sensul că terminația nu are nici o valoare gramaticală, ci este un simplu concept fonetic prin care se arată unde și cum se termină un cuvînt; terminații pot avea, la urma urmei, orice fel de cuvinte, chiar dacă nu sînt analizabile ca structuri gramaticale. Putem spune că adverbul *încet* se termină în *-t*, prepoziția *sub* se termină în *-b*, conjuncția *dar* se termină în *-r* etc.

11° O trăsătură caracteristică a sufixelor și a desinențelor este integrarea lor în sisteme de opoziții, ceea ce face posibilă funcția lor chiar atunci cînd lipsesc la un anumit membru al seriei; este vorba anume de marca *zero*, sau de forma nemarcată, în opoziție cu formele marcate, adică de sufix și desinență *zero*. Astfel, între *trec* și *trecui* există o opoziție de sens temporal (*trec* — prezent, *trecui* — perfect simplu) care se realizează prin faptul că *trec* este o formă nemarcată în opoziție cu *trecui*, marcată cu sufixul tematic primar *-u-* și cu desinența de pers. I *-i*; în acest caz, se spune că *trec* are sufixul tematic temporal *zero* și desinența de persoană *zero*. Dar desinența de persoană *zero* a acestei forme se opune desinenței de pers. a III-a (tot a prezentului), *-e* din trec*e* care este o formă marcată, în opoziție cu forma nemarcată a pers. I. Prin urmare, lipsa sufixelor și a desinențelor în paradigmă are valoare gramaticală. Această marcă *zero* nu este ea însăși purtătoarea unei valori gramaticale, ci își trage această valoare din sistemul de opoziții din care face parte forma marcată *zero*.

Mai trebuie să subliniem din nou că, în realitate, lucrurile nu se prezintă atît de simplu cum le-am descris noi schematic: diferitele forme structurale ale aceluiași cuvînt nu sînt construite prin sinteză de către vorbitori, ci coexistă de-a gata în sistemul limbii.

Formulări ca „*morfemul* de timp se adaugă imediat după radical", „*desinența* de număr se adaugă după sufixul temporal" ș.a.m.d. sînt ipoteze de lucru cu valoare explicativă, căci vorbitorii nu „adaugă" și nu „construiesc" forme flexionare, ci le au construite prin tradiție.

7.3. Articolul, morfem de determinare minimală

1° Necesitatea de a angaja o discuţie specială asupra articolului decurge din modul în care am pus problema lui în legătură cu categoria determinării minimale din care a reieşit că nu-l includem în sistemul claselor gramaticale de cuvinte, ci îl considerăm ca o clasă de morfeme gramaticale.

Articolul face parte din sistemul determinantelor numelui, coexistînd cu celelalte şi făcînd ca determinarea realizată prin alte mijloace (pronume, adjective, substantive, numerale, adverbe) să depindă de natura determinării minimale a numelui cu articol. Apariţia articolului nu este condiţionată de simplificarea flexiunii şi nici n-o condiţionează, dar, într-o limbă ca româna, simplificarea flexiunii şi apariţia şi consolidarea articolului se întîlnesc în evoluţie istorică şi se sprijină reciproc, în sensul că articolul devine şi o marcă de flexiune cazuală a numelui. Prin urmare, determinarea prin articol este şi o problemă de semantică, dar şi una de morfologie, articolul fiind un mijloc de flexiune a numelui [1].

Un nume determinat de articol este ceea ce se numeşte *sintagmă primară*; un nume articulat — *o casă, casa, caselor, al casei, al unei case, casele* — este un substantiv determinat minimal, adică individualizat în diferite grade, fără ca această determinare să adauge sintagmei seme lexicale în plus, cum avem în relaţia de determinare *casă mare*, sintagmă liberă în sens tradiţional, în care *mare* este parte de propoziţie. Pentru definirea articolului trebuie să avem în vedere două trăsături caracteristice:

a. Articolul nu poate fi considerat o clasă gramaticală de cuvinte, deşi, cu excepţia articolului hotărît postpus, are aspectul unui cuvînt flexibil; spre deosebire de cuvinte, el este lipsit de sens lexical, nu poate fi interpretat ca *morfem-lexem*, iar articolele care seamănă cu cuvintele (care au, deci, independenţă formală) sînt numai în număr de patru: *un, al, cel, alde*. Articolul se deosebeşte şi de celelalte determinante între care este clasat, fiind un morfem al *determinării minimale*, fără funcţie de-sine-stătătoare în propoziţie;

b. Articolul participă la individualizarea numelui într-o măsură mult mai mare decît celelalte determinante, datorită naturii lui gramaticale care îl apropie mai mult de afixe şi desinenţe decît de instrumentele gramaticale (prepoziţii şi conjuncţii). Înrudirea cu afixele şi desinenţele este susţinută de semnificaţia lui de marcă a unei anumite categorii, operînd direct asupra lexemului, ca orice gramem. Individualizînd, articolul actualizează gramatical, este indice de marcă gramaticală, uneori şi desinenţă, cum este cazul cu articolul *-i* din flori*i*, marcă de genitiv-dativ, avînd şi valoare de determinant minimal, semnificînd {+ *Definit*}.

c. Din aceste caracteristici reiese că articolul românesc se prezintă ca un sistem de morfeme-grameme şi că este necesar ca formele nemarcate cu articol să le considerăm că au marca *zero* sau articol *zero*, pentru a putea asigura funcţia opoziţiilor în cadrul sistemului paradigmatic al numelui.

Valeria Guţu-Romalo [2] sistematizează funcţia determinantă a articolului românesc în trei opoziţii, dintre care două sînt privative,

---

[1] Cu privire la originea şi evoluţia articolului în limba română, trimitem la Coteanu, 1956, p. 57–74, 1958, p. 21 şi urm.; 1969, p. 95–108

[2] cf. Guţu Romalo, 1967, p. 225–227, şi 1958, p. 366.

(avînd un termen marcat cu articol zero): a) substantiv + art. *zero*, — b) substantiv + art. *proclitic;* c) substantiv + art. *enclitic*.

2° Ca indice al gradului de individualizare, articolul se prezintă în următoarea ordine crescîndă : a) — articol zero ; b) — articol nehotărît ; c) — articol hotărît ; d) — articol posesiv ; e) — articol demonstrativ.

Această ordine graduală nu corespunde cu ordinea gradului de gramaticalizare a diferitelor articole ; articolul hotărît enclitic prezintă gradul cel mai înalt de gramaticalizare, ca afixele și desinențele, iar articolele nehotărît și demonstrativ, un grad mai slab de gramaticalizare.

3° Înainte de a trece la descrierea fiecărui fel de articol în parte, trebuie să menționăm că articolul românesc este analizabil din punctul de vedere al structurii lui morfologice, deoarece este flexibil, avînd la origine cuvinte flexibile. Deci, vom considera că articolele *-l, un, cel,* au desinența *zero* față de *-lui, unui, celui, -lor, celor, celei, alor, le* care sînt marcate cu desinențele cazuale și de număr *-ui, -or, -e, -i*. Această situație ridică problema felului în care funcționează articolul ca morfem al cazului. Bernard Pottier[3] susține că fonemele care intră în formarea unui morfem gramatical sînt legate în asociațiuni paradigmatice și nu sînt — funcțional — decît elementele unui tot care *singur are pertinență* (în timp ce fonemele care intră în formarea unui lexem sînt independente funcțional).

Această constatare — pe care autorul o consideră (pornind de la limba spaniolă) că este de ordin general — este valabilă pentru articolul românesc numai în ce privește valoarea lui ca determinant al numelui, nu și ca substitut al numelui sau ca marcă a cazului ; formele de nominativ (acuzativ) — genitiv (dativ) *omul — (al) omului, un om — (al) unui om, cel frumos — celui frumos* sînt pertinente prin opozițiile *lexem + articol + desinență zero — lexem + articol + desinențele cazului genitiv* (dativ) — *ui*.

Chiar dacă această afirmație se bazează numai pe unele dintre aspectele paradigmatice ale articolului românesc — celelalte fiind mai greu de analizat ca opoziții în felul arătat de noi, datorită evoluției fonetice a prototipurilor articolului —, ele sînt suficiente pentru a-l considera — în limba română — analizabil ca structură morfologică. Prin urmare, deși nu vom mai reveni de fiecare dată la analiza lui structurală în segmente morfematice, vom avea în vedere în permanență această realitate.

4° (1) *Articolul hotărît* determină prin izolare și individualizare un nume înăuntrul clasei sau prin cuprinderea lui într-o clasă opusă altor clase de obiecte (deci tot o individualizare față de o altă clasă).

Formele lui sînt distincte după gen și număr :

	Masculin		*Feminin*	
	singular	plural	singular	plural
N.A.	-l, -le, -a ;	-i ;	-a ;	-le ;
G.D.	-lui, -i ;	-lor ;	-i ;	-lor ;
V.	-le ;	-lor ;	—	-lor ;

Numele de genul neutru au la singular formele masculinului, la plural pe ale femininului.

[3] cf. Bernard Pottier, *Plan phonémique et plan morphémique dans la structure du mot*, în *Omagiu Iordan*, p. 701—704.

(2) Modul în care se alătură articolul enclitic la substantiv este determinat în mare măsură de vocala anterioară, care contribuie la regularizarea paradigmelor; acolo unde există vocală tematică — avînd valoarea sufixului și a desinenței de caz și număr — alipirea articolului se face direct la această vocală, pe care o considerăm *sufix tematic;* acolo unde vocala tematică s-a pierdut, ea reapare ca element necesar al regularizării paradigmelor, deci completează tema. Astfel, substantivele masculine și neutre *codrul, boul, fiul, fratele, chipiul, curcubeul, oul, codicele,* au articolul alipit direct la vocalele tematice *-u, -u-* asilabic, *-e-;* aceeași situație o au substantivele feminine cu desinența *-e* la plural, care înglobează sufixul tematic, și neutrele*: ou, nume; casele, mamele, ouăle, numele.*

(3) Substantivele masculine neutre și feminine atematice la singular primesc înainte de articol vocala tematică *-u-,* adică își reconstituie tema: *lupul, puiul, vulpoiul; auzul, gîrbaciul, sloiul, radioul; nuiaua, steaua, mușamaua.*

(4) La substantivele feminine și masculine, care au la singular vocala tematică *-ă,* se înlocuiește această vocală cu articolul *-a: casă — casa, masă — masa, popă — popa, tată — tata.*

La substantivele feminine cu vocala tematică *-e* se înlocuiește aceasta cu articolul, dacă tema este precedată de [j]*: baia, cheia, chilia, oaia, pălăria;* dacă vocala tematică *-e* este precedată în radical de *-e-* sau de consoană, articolul se adaugă la temă, formînd diftong cu vocala tematică: *acțiunea, ridichea, aleea, epopeea.*

(5) La genitiv-dativul substantivelor feminine, articolul *-i* se adaugă la forma nominativului plural: *amicei, bunicii, casei, limbii, stelei;* fac excepție femininele a căror vocală tematică *-e-* este precedată de *-i-* silabic (cu care formează hiat); la acestea, articolul de genitiv-dativ se alipește direct la vocala tematică a nominativului: *butelie — buteliei, cîmpie — cîmpiei, familie — familiei.*

(6) În limba vorbită, mai ales în stilul familiar-popular, articolul *-l* de la nominativ-acuzativul substantivelor masculine și neutre nu se mai pronunță, funcțiile lui de determinare fiind cumulate de vocala tematică *-u: codru, cuscru, mielu, omu;* prin urmare, putem spune că — în aceste cazuri, care reprezintă un fenomen aproape general (și este atestat încă în limba din secolul al XVI-lea [4]) — *-u devine și articol,* mai ales că apare, în această situație, și la toate substantivele atematice care l-au pierdut din temă: *an — anu, bici — biciu, cal — calu, deal — dealu, pai — paiu, pui — puiu, roi — roiu* etc. În vorbirea solemnă și în scris — aspecte mai conservatoare ale limbii — se păstrează *-l;* eliminarea lui a devenit generală la numele proprii masculine de tipul *Ardeleanu, Bordeianu, Caloianu, Ionescu, Lazu, Malu, Roiu, Săracu, Tabacu, Vieru, Zidaru, Zodieru.* De asemenea, articolele *-l, -le, -a* sînt eliminate de la substantivele masculine și feminine nume ale gradelor de rudenie, determinate de posesive (cu variantele lor), care se pronunță (și se scriu) conjunct, formînd sintagme primare neanalizabile din punct de vedere sintactic, deoarece își pierd autonomia pozițională: *fratele meu > frate-meu; nevasta sa > nevastă-sa, nora sa > noră-sa, socrul său > socru-său (socru-so), tatăl său > tată-său (tată-su, tată-so).* Se omite articolul *-l,* funcția lui fiind preluată de vocala tematică,

[4] cf. Densusianu, *ILR,* p. 109 și 242—243.

dacă substantivul masculin sau neutru este însoțit de o formă a pronumelui personal cu valoare posesivă: *sufletu-mi, surîsu-ți* etc.

(7) Articolul hotărît apare și în situații în care își pierde funcția de individualizare și îndeplinește roluri străine de calitatea lui de determinant. Așa este întrebuințarea articolului pe lîngă pronume, dintre care unele apar totdeauna articulate — *altul, dînsul, unul* —, altele sînt totdeauna nearticulate: *care, ce, cine, eu, tu* și compusele de la bazele *care, ce, cine.* La genitiv-dativ, *altul* și *unul* nu primesc articol, ci particula deictică -a; *altuia, unuia.*

Adjectivarea pronumelor se face prin pierderea articolului — *altul / alt* — sau a particulei *deictice — altuia / altui.*

Articolul funcționează și ca marcă obligatorie a substantivării: *roșul, roșii* (ostași), *cei roșii, doiul, treiul, zecele.*

(8) Forma de genitiv *-lui* se folosește proclitic, cînd însoțește un nume masculin de persoană în cazul genitiv sau dativ: *îi luam* lui Oancea *și mi se părea că și el mi-o ia mie; nu-i femeie de înțeles ca mătușa* lui Moș Chiriac. În aspecte mai vechi de limbă, în unele din aceste cazuri, articolul apare și în poziție enclitică: *am dat acel volum în păstrarea* Bălcescului; *răutăcioasa de Măriuca* Săvucului; *Duminica* Tomei.

Unele nume proprii feminine derivate cu sufixul masculin *-el* sau care au forme ce nu permit encliza primesc articolul înainte, ca și numele masculine, și, prin analogie cu acestea, și alte nume feminine, care ar trebui să-l primească enclitic: cartea *lui Catrinel, lui Irinel* (dar *Irinucăi); lui Carmen, lui Jeni, lui Zizi* etc. și (prin analogie) *lui Florica, lui Maria, lui mama.*

Substantivele care arată grade de rudenie — *tată, frate, unchi, văr,* apoi *bădie, nene* —, cînd sînt urmate de un posesiv *(meu, tău, său)* cu care alcătuiesc o sintagmă morfologică, primesc articolul proclitic: *lui tată-meu, lui unchiu-meu, lui frate-meu;* sub influența acestora, apar și forme ca *lui tata, lui bădia.* Deși nu se recomandă formele de tipul *lui mama, lui Ileana, lui tata* etc., ele se folosesc foarte frecvent.

Numele gradelor de rudenie se folosesc totdeauna cu articol, dacă sînt precedate de prepoziții: *mă duc la mama,* mă îndrept *spre sora,* am încredere *în tata.*

(9) Adjectivul poate fi articulat ca și substantivul și devine, în felul acesta, substantiv sau precedă substantivul: *frumosul, urîtul, frumoasa, urîta, Alba, Roșia.* Adjectivele *întreg* și *tot* nearticulate pot preceda numai substantive articulate: *întreg grupul, tot omul, toată ziua, toți vecinii*: aceste două adjective nu se pot substantiva la forma de feminin, ci numai la forma de masculin: *întregul, totul*; întregul *este mai mare decît partea sa;* totu-*i praf.* Ca adjectiv, *tot* nu se articulează.

5° *Articolul posesiv* sau *genitival* este substitutul numelui obiectului posedat, marca pronominală a posesivelor și determinantul posesiv al numelor în cazul genitiv, avînd și rolul de formant al numeralelor ordinale din cele cardinale.

Forma de plural *alor* nu se întrebuințează decît cu un pronume posesiv, avînd valoarea unui substitut; *el povesti* **alor săi** *tot ce s-a întîmplat; el povesti* **prietenilor săi** *tot ce s-a întîmplat.*

Folosirea formei invariabile *-a* a articolului posesiv este respinsă de normele actuale ale limbii literare, deoarece articolul posesiv, stabilind

relația dintre numele obiectului posedat și numele posesorului, ridică probleme de acord foarte complexe. Numele obiectului posedat este un substantiv (ori un alt cuvînt substantivat), ceea ce implică acordul de gen și număr al articolului cu acest substantiv:

caietul este *al* meu; *caietele* sînt *ale* mele;
cartea este *a* ta; *cărțile* sînt *ale* tale;
tabloul este *al* meu; *tablourile* sînt *ale* mele.

Prin urmare, funcția articolului posesiv constă în determinarea prin identificare a posesorului, acordîndu-se în gen și număr cu numele obiectului posedat pe care-l poate substitui: caietul *este* al *lui Gheorghe*, cartea *este* a *lui Gheorghe*, cărțile *sînt* ale *lui* Gheorghe, caietul *lui Gheorghe este frumos*, al *lui Gheorghe este frumos*.

Acordul de gen și număr este clar, cînd determinantul obiectului posedat are funcție predicativă, dar lucrurile se complică dacă determinarea este de natură atributivă și, mai ales, dacă între numele obiectului posedat și substantivul care arată numele posesorului are loc o disociere și sînt inserate alte cuvinte în relație de determinare cu numele obiectului posedat.

(2) Rodica Ocheșanu arată — pe baza unui material faptic cules din presa noastră actuală — felul în care se încalcă regulile acordului articolului posesiv cu numele obiectului determinat, făcîndu-se acordul fie cu genul și numărul numelui posesorului, fie cu genul și numărul altui determinant anterior, dintr-o serie de determinare în lanț [5].

Pentru exemplificarea acordului greșit, citează formularea: „Pentru ilustrare să analizăm operațiile de găurire *ale* piesei bloc-motor *al* autocamionului"; *ale* se acordă greșit cu genul și numărul substantivului *operațiile*, în loc să se acorde cu *găurirea; al* se acordă greșit cu *bloc-motor* (după părerea autoarei, se acordă cu *autocamionului)*, în loc să se acorde cu *piesei*.

În unele cazuri, schimbarea direcției acordului schimbă sensul comunicării; în rolul *de educare* al *cadrelor didactice* și *rolul de* educare *a cadrelor didactice* avem două organizații sintagmatice diferite: în primul enunț, acordul arată că avem sintagma *rolul (al) cadrelor didactice*, în al doilea, *educare (a) cadrelor didactice*.

(3) În alte cazuri, corectitudinea acordului este și mai greu de normat din cauza posibilității de a organiza sintagmele în mod diferit, fără ca sensul general al enunțului să se schimbe, și numai o analiză amănunțită a raporturilor sintagmatice dezvăluie că totuși există o anumită succesiune sintactică corespunzătoare sensului enunțului. Așa e cazul cu formulările *legile de dezvoltare a societății, legile de dezvoltare ale societății, legile interne de dezvoltare a limbii, legile interne de dezvoltare ale limbii*, în care, la prima vedere, acordul este corect și nu influențează sensul, mai ales dacă privim aceste sintagme în afara unui context. Dar îndată ce le considerăm în context, acordul — deci organizarea sintagmatică — nu se poate face decît într-un singur fel; așa este textul: „...fiind vorba de legi care determină dezvoltarea limbii, trecerea ei de la o stare calitativă la alta, *legile limbii* sînt schimbătoare ca și *legile* de dezvoltare *ale* celorlalte fenomene sociale, ele sînt deosebite pentru epoci diferite...",[6] în care am subliniat

---

[5] Este vorba de articolul *Observații asupra folosirii articolului genitival în limba presei actuale*, în LR, VI, 1957, nr. 4, p. 27—31.

[6] Al. Graur, 1960, p. 247.

sintagmele care oglindesc motivarea univocă a acordului; nu putem spune „*legile* de *dezvoltare a* celorlalte fenomene sociale", deoarece în context este vorba de *legile limbii*, deci și *de legi(le) (ale) celorlalte fenomene sociale* cu care se face paralelismul pe baza unei trăsături comune (că sînt diferite pentru epoci diferite), deși putem uni în sintagmă și substantivele *dezvoltare*(a) celorlalte *fenomene* sociale.

În altă parte, în aceeași lucrare, întîlnim un acord discutabil: „. . . istoria omenirii nu mai apare ca un haos absurd de violențe fără sens, ci ca *procesul* de dezvoltare *al* omenirii"; nu putem lega în sintagmă *procesul* și *omenirii;* acordul trebuie făcut cu *dezvoltare*, adică trebuie să se spună procesul de *dezvoltare a omenirii* însăși. (Greșeala aparține traducătorului lucrării lui Engels, din care se dă citatul.)

(4) Forma de genitiv-dativ plural *alor* are o situație diferită de a celorlalte forme ale articolului posesiv în ce privește acordul; folosindu-se rar și numai pentru legătura dintre substantivul determinat și un pronume posesiv determinant, *alor* are funcție de pronume substitut al unui nume neexprimat și nu se acordă în gen și număr cu numele obiectului posedat. În enunțul *cînd au aflat, bucuria alor mei a fost mare, alor* substituie un nume neexprimat (părinții, rudele, prietenii) și nu se acordă cu *bucuria* (deși forma lui *a* din *alor* corespunde aici genului feminin, numărul singular), ci este la numărul plural și invariabil după gen (și celelalte articole au aceeași formă pentru ambele genuri la genitiv-dativ plural).

Genitivul fiind înrudit cu dativul, forma *alor* servește și ca dativ: să le scriu alor *mei, spune-le* alor *tăi.* În limba vorbită, se evită însă folosirea acestei forme, înlocuindu-se cu construcții prepoziționale — *la ai tăi, la ai mei* etc.

(5) Uneori articolul posesiv este omis în mod greșit din enunț, alteori este folosit acolo unde nu este necesar: în *negarea însemnătății și /. . . ./ rolului istoric al maselor de către filozofii burghezi contemporani,* omiterea articolului *a* este greșită, cum greșită este folosirea lui în sintagma *datorită sprijinului și a ostenelii noastre,* deoarece aici prepoziția *datorită* cere cazul dativ, iar articolul *a* lîngă *ostenelii* este marca genitivului.

(6) O greșeală curentă legată mai ales de viața școlii este omiterea articolului posesiv ca formant al numeralelor ordinale. Prin analogie cu formularea *clasa întîia,* care — deși greșită — este aproape generală, se spune, și chiar se scrie, *clasa doua, clasa treia* ș.a.m.d., în loc de *clasa a doua, clasa a treia;* desigur că eliminarea articolului *a* se datorește și articolului hotărît *-a* al substantivului *clasa* cu care el fuzionează, pentru evitarea pronunțării greoaie a hiatului *a—a.* Se spune și se scrie *probleme de sănătatea maselor,* transformîndu-se articolul posesiv în articol hotărît, deși în sintagmele *probleme de sănătate, probleme de acord, probleme de gramatică,* determinatul nu este articulat, iar determinantul care urmează trebuie să fie precedat de articolul genitival, fiind în cazul genitiv.

6° O situație cu totul particulară are formația *alde* (și variantele *de alde, de-alde, al de, d-alde),* înregistrată în *DLRM* ca articol invariabil și ca termen de reverență (p. 109), dar care, în *GLR,* figurează ca adjectiv nehotărît ce „apare în vorbirea populară și uneori în cea familiară" (vol. I., p. 177—178). Dar dacă îi acordăm statut de adjectiv nehotărît, trebuie să-l plasăm între determinantele care au propria lor poziție sintactică față de poziția numelui determinat și să admitem că funcționează ca atribut

adjectival de proveniență pronominală, ceea ce este greu de susținut. Avînd în construcție articolul posesiv și prepoziția *de*, *alde* nu se poate combina în sintagmă cu genitivul, ci numai cu acuzativul și cu nominativul, fiind totdeauna determinant pe lîngă nume proprii (ori pe lîngă nume asimilate cu acestea) cărora le determină *integrarea în grup*, într-o anumită categorie de oameni : *alde Ion* înseamnă „Ion și cei asemănători cu Ion" ; în enunțul *la alde Gheorghiu acasă fetele începură să facă gură*, sintagma *la alde Gheorghiu* înseamnă „la cei din familia Gheorghiu" ; în *„au miere numai acriturile și chiaburii : notarul Gică Stănescu, părintele Tomiță Bulbuc,* alde Agana, alde Ulman, alde Naidin", sintagmele nominale marcate cu *alde* semnifică integrarea în grup, asimilarea lor la tagma *acriturilor* și *chiaburilor*. De obicei, numele determinat de *alde* intră în acord de plural cu verbul predicat : *Nu te atinge de țuică, bîtule. E otrăvită. Alde taica* vor *să te omoare* (Am întîlnit însă și acordul de singular : *alde mama nu-i acasă*).

Înclinăm să credem că și *alde* este un determinant minimal semiindependent, formînd sintagmă primară cu numele determinant și neanalizabil din punctul de vedere al funcției sintactice. Acceptarea acestei interpretări ar justifica includerea lui în clasa articolului. Valoarea lui de substitut care trimite la un grup virtual de integrare poate fi un argument în plus pentru a-l considera ca atare, deoarece și celelalte articole sînt substitute.

7° *Articolul demonstrativ* (sau *adjectival)* determină un adjectiv legat de un substantiv articulat sau de un nume de persoană pe care îl substituie. El accentuează individualizarea obiectului prin actualizarea unei însușiri, a unei calități care i se atribuie. În sintagma *demonstrativ + adjectiv determinant*, articolul demonstrativ este un element relațional între cei doi termeni ai sintagmei, fiind el însuși legat direct, în relație sintagmatică spre dreapta, cu adjectivul care urmează, și spre stînga, cu numele substituit.

(1) Provenind din pronumele demonstrativ, articolul este adesea foarte apropiat de acest pronume. Dar frecventa lui întrebuințare pe lîngă determinante sintactice i-a slăbit valoarea demonstrativă inițială și a dus la pierderea independenței lui funcționale, la morfemizarea lui ca element relațional. Articolul demonstrativ *cel, cea* are sens lexical mai pronunțat decît celelalte articole ; aceasta o dovedește faptul că formele lui pot îndeplini o funcție pronominală sau pot fi accentuate în enunț (pe cînd celelalte articole nu sînt accentuate) : *am doi prieteni : pe cel din București l-am întîlnit (pe celălalt nu) ; (pe) cel* are aici valoarea lui *acel*, cu funcție de substitut în context cu *celălalt*, care este în mod cert un substitut pronominal al numelui.

(2) Valoarea demonstrativă a articolului *cel* se păstrează mai bine în construcțiile cu nume proprii : Ștefan *cel Mare*, Mircea *cel Bătrîn*, unde *cel* evocă pe Ștefan, Mircea, *acela* cunoscut de toată lumea. Ne putem chiar întreba dacă nu cumva *cel* aparține aici substantivului, și nu adjectivului ca în construcțiile *pe cel deal, pe cel colnic, cei nandrălăi* (= nandrălăii aceia), în care *cel, cei* au funcție demonstrativă ; întrebarea este firească, deoarece *cel* este *iterativ*, reluînd ca substitut numele anterior și informația gramaticală de gen și număr. Astfel de cazuri arată că gramaticalizarea demonstrativă este un proces neîncheiat și nu rare sînt situațiile sintactice în care articolul demonstrativ poate fi considerat și semiautonom, dar și autonom din punct de vedere sintactic, adică poate funcționa ca pronume sau adjectiv demonstrativ, formînd parte de propoziție ; în enunțul **cei**

de pe aproape, care-l auziră, izbucniră în rîsete, **ceilalți** *însă vociferau mai aprig; oamenii fierbeau așteptînd mereu să se întîmple ceva, dar ceva mai însemnat decît* **cele** *întîmplate, cei* și *cele* funcționează ca pronume demonstrativ, lucru evident mai ales dacă luăm în considerație că *cei* (de pe aproape care-l auziră) este în corelație cu *ceilalți* (mai de departe, care nu-l auziră)

(3) Articolul demonstrativ este și formativul numeralelor ordinale de care se leagă cu prepoziția *de: cel de al doilea, cea de a treia.*

Articolul demonstrativ servește ca morfem specific al gradului de intensitate și de comparație superlativ, marcînd comparativul de superioritate / superlativul relativ: *mai frumos / cel mai frumos, mai silitor / cel mai silitor, mai repede / cel mai repede.*

În afară de acestea, articolul demonstrativ poate funcționa ca morfem al substantivării adjectivelor și numeralelor: *cei buni, cei răi, cei doi* etc.

8° *Articolul nehotărît* este un determinant al individualizării în raport cu specia sau categoria din care face parte obiectul desemnat de substantiv. Individualizarea cu articol nehotărît constă în detașarea obiectului (sau a unui grup de obiecte) și introducerea lui în comunicare, fără să se precizeze ceva despre el: Un artist *trebuie să cunoască viața; redactor* al unui ziar *independent.* În sintagmele *un artist, (al) unui ziar,* articolele *un* și (al) *unui* individualizează obiectul, detașîndu-l de specia din care face parte. Am putea vorbi de o funcție *introductivă* (sau *inceptivă)* a articolului nehotărît, în opoziție cu funcția de *reluare* a articolului hotărît: „**Niște furi** *veniră la o casă să fure. Și nu găsiră alt nimic fără numai* **un cocoș**, *și-l luară. Iară* **cocoșul** *se ruga furilor zicînd*"; ... „**Un măgariu** *era încărcat cu sare. Și mergea stăpînul său după dînsul. Și trecînd* **măgariu(l)** *printr-o apă, să împiedică și căzu în apă*". În ambele exemple se vede succesiunea de individualizare cu articol nehotărît — individualizare cu articol hotărît; introducerea substantivului în comunicare se face prin detașarea lui de specie cu articol nehotărît și, numai după ce a fost astfel actualizat, urmează folosirea lui cu articol hotărît, considerîndu-se că obiectul pe care-l denumește este cunoscut dinainte.

(1) Articolul nehotărît dă substantivului un sens gramatical asemănător cu acela pe care îl dau adjectivul pronominal nehotărît și numeralul *un, o,* datorită originii lor comune (toate provin din numeralul lat. *unus, -a, -um* care avea și rol de pronume nehotărît). Ca și în cazul articolului adjectival, procesul gramaticalizării numeralului nu este încheiat, ceea ce face dificilă distincția dintre funcția de articol și cea de numeral, mai ales în cazurile în care contextul nu ne ajută la aceasta. Dacă într-un text *un* și *o* alternează cu un pronume nehotărît, sînt pronume nehotărîte: *Agățat de pietre sure un voinic cu greu le suie; / Așezînd genunchi și mînă cînd pe* **un** *colț, cînd pe* **alt** *colț. Ieri a plecat* **o** *barcă, azi* **alte** *bărci plecară.*

(2) *Un, o* au valoare de numeral cu funcție adjectivală, dacă în contextul în care sînt folosite se opun altor numerale. În celelalte cazuri cînd nu putem stabili o opoziție cu pronume nehotărîte sau cu numerale, *un* și *o* sînt articole nehotărîte, deși, uneori, nu putem fi siguri de această apreciere. Astfel, în fraza „Era cu căruța și se ducea la Costești cu *un copil* să-l arate doftorului, că trăgea să moară", putem aprecia că este vorba de *un singur* copil, nu de *doi, trei* sau de toți cîți erau în familie și, în acest caz, *un* este numeral, nu articol.

Opoziţiile cazuale şi de număr sînt: *un, o / unui, unei; nişte / unor.*
Din această paradigmă se vede că formele de plural sînt eterogene. *GLR*, ediţia I, dă la N.A. plural formele *nişte* şi *unii (unele)*, deci şi pe *unii* care este pluralul lui *un*, şi pe *nişte*; în ediţia a II-a, în paradigma pluralului la N.A., apare numai *nişte*, şi pe drept cuvînt, deoarece este greu de pus alături două cuvinte eterogene şi ca provenienţă, şi ca sens.

(3) *Nişte* arată o cantitate oarecare, neprecizată numeric: *nişte carne, nişte zahăr, nişte ouă* înseamnă „cantităţi" oarecare din aceste produse şi nu formează opoziţii cu formele articulate cu articolul hotărît — *carnea, zahărul, ouăle*. Nu putem pune semnul egalităţii între *nişte oameni — unii oameni*, deoarece *nişte oameni* se referă la un număr nedefinit de oameni şi nu implică opoziţia *notorietate / absenţa notorietăţii*, adică *nişte* este *nonseparativ*, la nivelul părţii, iar *unii* este *separativ*.

În enunţul *unii studenţi învaţă* nu putem substitui pe *unii* cu *nişte*, deoarece se schimbă sensul: în primul caz, *unii* detaşează anumiţi indivizi din aceeaşi categorie, adică îi separă şi îi opune celorlalţi *care nu învaţă*, ci fac altceva; în al doilea caz *(nişte studenţi învaţă)*, *nişte* nu mai presupune o opoziţie cu restul grupului, adică nu implică separarea. *Unii* are funcţie de adjectiv pronominal nehotărît, adică este un determinant sintactic autonom şi nu poate fi considerat ca plural al articolului nehotărît *un*. De aceea gramatica noastră acceptă în paradigma de plural a articolului nehotărît pe *nişte* la cazurile nominativ şi acuzativ; deoarece *nişte* este invariabil, nu are forme pentru genitiv-dativ şi se foloseşte, pentru aceste cazuri, *unor*, formă de la *unii*; de altfel, *nişte*, în opoziţie cu *un*, nu este totalitarul opus unităţii *un*, ci un *partitiv*, adică o treaptă între *particular-totalitar*.

(4) În concluzie, articolul nehotărît nu constituie un sistem unitar nici ca valoare gramaticală, nici din punct de vedere formal. Funcţia lui principală, care este aceea de a marca absenţa notorietăţii uneia sau mai multor unităţi din aceeaşi specie, adică partiţia nonseparativă, este depăşită adesea de valori cantitative, mai ales la plural, sau de unele valori particulare pe care le dă numelui în anumite situaţii sintactice, cum este cazul cu folosirea lui cu nume proprii: *moştenirea literară, care ne-a rămas de la* un Eminescu, un Creangă, un Caragiale, *constituie azi o adevărată comoară pentru poporul nostru.*

Funcţia morfologică specifică a articolului nehotărît este aceea de a marca formele cazuale ale substantivului, cînd acesta nu are alţi indici de flexiune cazuală.

8

SUBSTANTIVUL

8.0. Definiţia şi conţinutul clasei

1° *Substantivul* este clasa lexico-gramaticală de cuvinte compatibile să se combine cu mărci de număr, caz şi (parţial) de gen. Este cel mai bine reprezentat în vocabular, deoarece denumeşte atît obiecte, cît şi idei abstracte a căror mulţime este, teoretic, nelimitată; prin urmare, substantivul este o clasă cu inventar deschis, iar în vorbire este categoria cea mai frecventă, în jurul lui gravitînd toate celelalte nume — pronumele, adjectivul, numeralul. Fiind nucleul *SN*, substantivul are variate funcţii sintactice, deoarece obiectele denumite se pot afla între ele (la nivelul perceptibilului) sau faţă de acţiuni, în raporturi numeroase şi variate. Astfel, obiectul este, în primul rînd, autorul acţiunilor de tot felul, adică agentul proceselor (dacă ne gîndim la subclasa +Animat +Uman şi la celelalte animate, în general), adică substantivul îndeplineşte funcţia de subiect agent al unei *P*. De altfel, una dintre definiţii clasează substantivul ca nucleu al SN_1 (subiect) şi, dacă acceptăm că în limba română modelul unei *P* minimale închise este $SN + Vi$ sau $SN_1 + Vt + SN_2$ (Vi = verb intranzitiv, Vt = verb tranzitiv) atunci putem considera că este substantiv orice cuvînt ocurent în poziţia de substituţie N din SN_1 sau SN_2 (ceea ce presupune şi prezenţa mărcilor de gen, număr, caz). Substantivul poate fi *dominant* într-o *SN*, adică autonom şi regent, şi *dominat*, atunci cînd semantic obiectele ne interesează din punctul de vedere al relaţiilor lor reciproce. De asemenea, în timp ce unele obiecte sînt *agenţii acţiunilor*, altele sînt *pacienţii*, ţinta acţiunilor (direct sau indirect), sînt cauza sau scopul, instrumentul, locul, timpul, modalitatea acţiunilor; deci substantivul poate îndeplini şi funcţia de atribut, de obiect direct, indirect, agent, instrument, apoziţie etc., complement circumstanţial de toate felurile; poate fi şi nume predicativ ori element predicativ suplimentar. Aşadar substantivul poate îndeplini toate funcţiile sintactice, în comparaţie cu cuvintele din celelalte clase, care au funcţii mai limitate sau, atunci cînd îndeplinesc şi funcţiile substantivului, se substantivează ori sînt substitute de substantive, devin într-un fel sau altul *nume* ca şi substantivul (aşa e cazul cu substitutele pronominale, cu adjectivul şi formele verbale cu valoarea nominală);

de asemenea, orice cuvînt poate fi considerat, în anumite situaţii sintactice, ca subiect al unui enunţ metalingvistic, deci ca *nume* al clasei lexico-gramaticale.

2° Din punct de vedere semantic, sînt substantive cuvinte foarte diferite — *apă, armă, bărbat, Bucureşti, cal, cartof, drum, dreptate, temei, gălbează, lectură, probă, rachetă, somn, tras, urmărire, vază* etc. —, dar avînd toate o trăsătură morfologică comună prin compatibilitatea cu morfemele de gen, număr, caz şi o trăsătură sintactică, ocurenţa în poziţia *N* dintr-o *SN*.

Sînt substantive nu numai numele de animate sau inanimate, ci şi numele de însuşiri şi calităţi, de acţiuni şi stări *(alunecuş, depănat, desăvîrşire, îndeplinire, groază, trădare, paloare, salt* etc.), zone semantice în care substantivul se intersectează cu adjectivul şi verbul. Dar însuşirea sau calitatea semnificată de adjectiv este atribuită totdeauna unui obiect sau unei realităţi, în timp ce substantivul semnifică această calitate sau însuşire independent de obiect : *frumos (carte* frumoasă, *toamnă* frumoasă) şi *frumuseţe ; atent (studentă* atentă, *atitudine* atentă) şi *atenţie* etc. La fel este şi cazul diferenţei dintre substantivele care denumesc acţiuni sau stări şi verbe ; verbul arată totdeauna acţiunea desfăşurată pe axa temporală şi legată, în general, de agentul sau de pacientul ei, în timp ce substantivul denumeşte acţiunea sau starea abstract, nelegată de un agent sau de noţiunea de timp : *am dormit (dormiţi, doarme* etc.) şi *somn ; a studia (studiez, aţi studiat, vom studia)* şi *studiu ; a citi (citesc, citiţi)* şi *lectură*.

3° Orice substantiv se clasează în unul dintre cele trei genuri — *bărbat, cal, om ; apă, femeie, fereastră, hotărîre ; avion, dulap, strigăt* —, denumeşte un singur obiect sau mai multe obiecte, deci cunoaşte opoziţia *singular* vs *plural*. Substantivele colective folosite la singular se referă la mulţimi considerate ca unităţi ; cînd este vorba de *pluralia tantum*, ele arată, de fapt, un obiect compus din mulţimea altor obiecte *(pantaloni, foarfeci, icre)*.

Substantivul cunoaşte opoziţia cazuală legată de selectarea şi întrebuinţarea lui în diferitele funcţii sintactice.

4° O problemă legată de definiţia substantivului este clasificarea obişnuită a substantivelor în *concrete* şi *abstracte*. Într-un capitol anterior (cf. *supra*, 5.8. sub 5° şi 6°) am arătat argumentele cu care unii lingvişti ajung la concluzia că nu se poate face o distincţie netă între concret şi abstract, iar alţii consideră că problema nu aparţine lingvisticii, ci logicii şi psihologiei. Am precizat acolo şi poziţia noastră : ca unităţi ale limbii, toate cuvintele sînt abstracte, dar din punctul de vedere al conţinutului lor, cuvintele (ca şi noţiunile) pot fi clasate în *concrete* şi *abstracte*.

5° *Concrete* sînt cuvintele ale căror denotate trimit de la inteligibil la perceptibil, provocînd o reacţie de natură senzorială ; altfel spus, semnificaţia abstractă poate evoca reprezentarea obiectului de referinţă în trăsăturile lui definitorii sau actualizat într-un caz particular. Aceste reprezentări sînt evocate vizual, acustic, tactil etc. : *femeie, elev, vulpe, mînz, orez, lalea, scaun, tablă ; şuierat, tunet, aer, sunet, căldură, frig, parfum, acreală*. Unele cuvinte concrete se referă la obiecte care pot fi percepute numai cu mijloacele ştiinţei moderne : *atom, electron, virus*. Sînt concrete şi cuvinte care denotă „obiecte" inexistente în realitate, dar asimilate obiectelor reale : *drac, zînă, iele, vîrcolac*. Tot concrete sînt şi cuvintele care trezesc reprezentarea lucrului, fără ca acesta să poată fi perceput direct de vorbitori *(bambus, iac, panteră, palisandru, aligator, dinozaur* ş.a.) ; animatele sau

inanimatele denotate de aceste cuvinte au existat cîndva ca referenţi obiectivi sau există în alte părţi ale lumii şi putem avea o reprezentare a lor numai datorită lecturilor, filmelor sau altor mijloace de informare şi de cunoaştere.

Am putea spune că sînt concrete denumirile de oameni (după vîrstă, legătură de rudenie, profesiuni) : *moşneag, bărbat, fiu, fiică, nepot, actor, astronaut, cosmonaut, tractorist;* nume de animale : *ied, cîrlan, nevăstuică, şopîrlă, licurici, viespe;* plante : *in, hamei, grîu;* lucruri : *stilou, batistă, avion, rachetă, container;* fenomene : *vînt, căldură, cutremur* etc. Un cuvînt polisemantic poate avea unele sensuri concrete, altele abstracte : *pistă, capital.*

Caracterul concret al substantivelor se manifestă în diferite grade, uneori chiar la acelaşi cuvînt, după cum semnifică generalul, clasa, specia, genul, sau actualizează pînă la individualizare (*găina* este o pasăre domestică ; *găina* s-a îmbolnăvit).

6° *Substantivele abstracte* semnifică numai la nivelul inteligibilului şi nu trimit la referinţe direct perceptibile în realitatea extralingvistică, ci numai logic, conţinutul lor reflectînd însuşiri, stări, acţiuni desprinse de obiectele cărora le sînt atribuite. Abstractizarea poate apărea (ca şi caracterul concret) în diferite grade, în sensul că legătura dintre inteligibil şi perceptibil poate fi mai greu ori mai uşor de refăcut. Nu vom uita însă nici un moment că, oricît de abstract s-ar reflecta în inteligibil, denotatul îşi are izvorul, în ultimă analiză, în perceptibil, cu precizările pe care le-am subliniat pe larg în discuţia privind relaţia dintre conţinutul semantic şi realitatea extralingvistică. (Cf. *supra*, în 5.5.)

Substantivele abstracte denumesc calităţi morale sau fizice, acţiuni, stări, formaţiuni sociale, boli, curente, categorii : *bunătate, inteligenţă, dezvoltare, devenire, existenţă, raport, unitate, cauzalitate, bărbăţie, fericire, vitejie, veselie, tinereţe, admiraţie, discreţie, entuziasm, simpatie, succes, putere, futurism, naturalism, lexicologie, paralizie* etc.

Din punct de vedere gramatical, distingem *abstractele calităţii*, de origine adjectivală : *adîncul, înălţimea, frumuseţea, frumosul, răul, urîtul;* unele adjective articulate nu mai denumesc o calitate legată de obiecte, ci devin substantive, definind o calitate în general, independentă de orice obiect (dar care poate fi pusă în legătură cu obiecte — *bunătatea* omului) şi *abstractele verbale* (denumite şi *substantive verbale): admiraţie, îngrijorare, uşurare* etc.

7° O graniţă tranşantă între substantivele concrete şi cele abstracte nu se poate stabili, tocmai pentru motivele arătate mai sus, dar gramatica trebuie să se ocupe şi de aceste categorii. Iată, de exemplu, cum este operantă această opoziţie : numele proprii sînt *concrete*, deoarece nu se formează prin abstractizare, ci trimit direct la obiect. Pentru acelea care provin evident din nume comune (şi acestea sînt majoritatea), la calitatea de *nume proprii* s-a ajuns tocmai prin reducerea la particular a substantivului comun care exprima o generalizare, prin atribuirea convenţională a numelui respectiv unui anumit obiect, ca o denumire secundară, pentru a-l izola ca exemplar unic. Al. Graur arată că aceasta clarifică unele nedumeriri din domeniul ortografiei, cum e cazul cu scrierea numelor planetelor : *Pămîntul, Soarele, Luna;* numele corpurilor cereşti, ca şi numele de persoană, nu denumesc noţiuni formate prin abstractizare. Chiar dacă într-un colectiv

de elevi, de pildă, avem doi indivizi pe care-i cheamă *Ion Ionescu*, coincidența de nume nu provine din faptul că ei ar avea anumite trăsături esențiale comune care să ducă și la numele lor comun, ci este o pură întîmplare. De asemenea, devine clară problema de ce *România, Bulgaria, Ungaria* sînt nume proprii, individualizate, iar numele generic *român, bulgar, ungur* sînt nume comune, au la bază semnificații formate prin abstractizare, prin degajarea trăsăturii comune — naționalitatea.

Opoziția *concret* vs *abstract* se întîlnește și în alte clase de cuvinte, cum sînt adjectivul și verbul, și gramatica trebuie să o ia în considerare, deoarece este operantă. Unele substantive abstracte sînt defective de plural, dacă sînt folosite cu sensul lor fundamental : *adevăr, bunătate, duritate, gingășie, finețe, frumusețe ;* folosite însă cu sens secundar, ca trimitere la perceptibil, devin concrete, cunosc flexiunea de număr : *adevăruri, bunătăți, durități, gingășii, finețuri, frumuseți ;* acest aspect arată că pluralul este mai concret decît singularul.

În concluzie, vom folosi opoziția *concret* vs *abstract* prin notarea simbolică a semului (± *Concret).*

8.1. Locuțiuni substantivale

1° Din clasa substantivului fac parte și locuțiunile substantivale care se comportă ca orice substantiv atît ca sens lexical, cît și din punct de vedere morfologic și funcțional, adică sînt sintagme legate, neanalizabile. Unele dintre ele provin din locuțiuni verbale : *aducere aminte* (a-și aduce aminte), *bătaie de joc* (a-și bate joc), *băgare de seamă* (a băga de seamă) și *nebăgare de seamă, facere de bine, învățare (învățătură) de minte, luare în rîs* ș.a.

D. R. Ioanițescu consideră locuțiuni substantivale sintagmele *un burtă-verde, un calcă-n gropi, un coate-goale, un gură-cască, un ducă-se pe pustii, un pierde-vară, un tîrîe-brîu, un zgîrie-brînză* (la care se pot adăuga *un papă-lapte, un terchea-berchea, un lasă-mă-să-te-las* ș.a.), dintre care cele mai multe sînt locuțiuni adjectivale formate din propoziții lexicalizate (afară de *burtă-verde, coate-goale* și *terchea-berchea),* substantivate prin marca *un*. Unele locuțiuni substantivale cunosc opoziția de număr *(aduceri-aminte, băgări de seamă* — învechit) prin marcarea cu desinență de plural a primului substantiv; cele menționate la urmă au flexiune cu articolul nehotărît sau primesc articolul hotărît în poziție proclitică la cazurile genitiv-dativ *(Ziarul* unui *pierde-vară,* lui *zgîrîie-brînză* etc.)

8.2. Substantive comune și proprii

1° Natura opoziției *comun* vs *propriu* este semantico-gramaticală. *Substantivele comune* numesc obiecte de același fel, denotînd specia care le grupează. Astfel, *casă, drum, fată, găină, iepure, lan, pasăre, roată* etc. sînt substantive comune care introduc obiectele în clasă, denotînd și clasa care le grupează, dar și pe fiecare element component în parte, după nevoile

comunicării; morfologic, numele comune cunosc (în general) opoziția de număr. *Apelativele* se referă la o categorie de obiecte: *arțar, bou, copac, femeie, jug, nas, om, rac, student* etc.; *colectivele* numesc mulțimi determinate de obiecte identice, considerate în totalitatea lor, fără distincția elementelor componente: *aluniș, armată; brigadă, brădet, cărpiniș, iniște, lăstăriș, stufăriș* etc.; *materialele* numesc obiecte ale căror elemente alcătuitoare nu există izolat unul cîte unul: *apă, fier, lapte, piatră, nisip, sare, zahăr* etc. În general, toate abstractele sînt comune, ele neputînd fi individualizate.

2° *Substantivele proprii* numesc numai anumite ființe, lucruri, fenomene, considerate izolat, detașate de clasa din care fac parte; așa sînt numele de persoană: *Anton, Baciu, Constantin, Gheorghe, Ileana, Ionescu, Popescu, Popișteanu, Rădulescu, Zamfirescu;* numele de animale: *Azor, Joian, Pufi, Rozica;* numele de localități: *Iași, București, Constanța, Cernavodă;* numele de rîuri: *Dunărea, Oltul, Mureșul;* numele de munți: *Alpi, Carpați, Bucegi, Pirinei.* Numele proprii sînt izolante, detașînd obiectul de referință ca un unicat față de celelalte din aceeași clasă; ele sînt denumiri secundare, individualizînd obiecte considerate unice și, deci, nu cunosc opoziția de număr.

Sînt substantive proprii numele de persoană, de animale domestice individualizate, denumirile geografice și administrativ-teritoriale, numele de străzi, de întreprinderi sau instituții, de evenimente istorice epocale, de lucrări literare, științifice sau de documente istorice, numele de corpuri cerești etc.

3° Persoanele poartă, de obicei, două sau trei nume, aspect important de reținut, deoarece asemenea îmbinări nu se analizează ca sintagme libere în care componentele se află în relație de echivalență apozitivă: *Anton Holban, Nicolae Bălcescu, Ion Creangă, Tudor Șoimaru, Ion Luca Caragiale* (ultimul, la rîndul lui, compus). De fapt, *numele* este ceea ce se numește *numele* de *familie*, transmis de la părinți la copii, iar numele dat unei anumite persoane din familie este *prenumele.* Prenumele este, deci, o determinare de identificare mai strînsă, fiind mai concret decît numele. Prenumele este un adaos ulterior numelui și ar trebui să stea înaintea numelui. De obicei, ordinea este inversă, adică *nume-prenume,* așa cum se trece în actele oficiale de identitate, în tabele nominale etc.

4° Denumirile teritorial-administrative, *Republica Socialistă România, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, Statele Unite ale Americii, Republica Populară Chineză, Strada Cerealelor,* se tratează, la analiza sintactică, la fel ca sintagmele fixe (nume compuse).

Numele de corpuri cerești ca *Jupiter, Mercur, Saturn, Uranus, Andromeda, Sirius, Casiopeea* etc. sînt, de obicei, nume de zeități grecești și romane, nume de personaje mitologice ș.a.

5° Unele nume comune sînt calificative care provin din nume proprii de notorietate consacrată prin transferul semantic pe care l-am numit *antonomasă:* un *cațavencu* (demagog), un *harpagon* (zgîrcit), un *hercule* (puternic); un *adonis* (frumos); un *iuda* (trădător). Altele, care arată concepția, metoda de lucru creată de o personalitate, o orientare literară etc., provin din nume proprii, fiind motivate prin sufixare: *marxism, leninism, darwinism, gongorism, eminescianism.*

6° În multe nume proprii de persoane sau topice este evidentă proveniența lor din nume comune: *Luca Arbore, Petru Cercel, Ion Creangă, Ștefan Lăcustă, Vasile Lupu, Petru Moghilă, Zvîca, Floarea; Brad, Bușteni, Frăsinet, Salcia, Stînișoara, Ulmi, Furnica, Mîndra, Omul, Păpușa, Surul; Cornățica, Lupan, Lupu, Roșica, Strelca, Tropoțica, Vulpan* ș.a.

8.3. Genurile

1° În discuția despre categoriile gramaticale, am arătat că, în clasa substantivului, genul are la bază existența biologică a sexelor la oameni și animale, fiind expresia lingvistică a acestei referințe. Subliniem din nou că nu trebuie confundat genul gramatical cu genul natural al animalelor; între genul natural și genul gramatical există numeroase nepotriviri. În lingvistica românească, problema genului este extrem de controversată și discuția se poartă mai ales cu privire la existența celui de-al treilea gen.

2° Divergențele se pot grupa în două poziții principale în această problemă: a lui I. I. Bujor, care rezumă[1] părerile existente pînă atunci și se arată partizanul ideii că limba română *nu are un gen neutru*, ci numai *masculinul* și *femininul* și substantive *ambigene*, și a lui Al. Graur, care susține[2] existența celui de al treilea gen în limba română. Fără a intra în detaliile acestei dispute, vom menționa în continuare numai unele aspecte ale ei.

3° Asemănarea formală desăvîrșită a neutrelor, la singular cu masculinul și la plural cu femininul, provoacă dese schimbări de gen care defavorizează totodată genul neutru: asemănarea la plural cu femininul face să se ivească un nou singular feminin, iar asemănarea la singular cu masculinul duce la un nou plural masculin. Aceste două fenomene s-au produs și continuă să se producă în limba română prin forța lucrurilor, din cauză că masculinul și femininul sînt genuri mai „tari" decît neutrul, datorită conținutului lor mai concret, precum și pentru faptul că neutrul e oarecum nedefinit, întrucît se reduce, în fond, la particularități negative. Oscilația unor substantive între genul masculin, feminin și neutru, în cazul cuvintelor vechi, pornește, de obicei, de la forma unică și ajunge la forma dublă: *bocanc — bocancă, cartof — cartoafă, călăuz — călăuză, cojoc — cojoacă, gogoș — gogoașă, horn — hoarnă, lacăt — lăcată, poclad — pocladă; polog — poloagă, pîrlog — pîrloagă, rod — roadă, rotocol — rotocoală, stacan — stacană, țol — țoală, zălog — zăloagă, zglăvoc — zglăvoacă*; aceste forme nu sînt opoziții semantice, nu au toate un plural feminin și au circulație dialectală, adică în unele graiuri se folosește forma de masculin, în altele, cea de feminin. În cazul neologismelor, situația se prezintă invers, adică pornește de la forme duble și tinde spre una dintre cele două forme, prin presiunea normei literare, deoarece neologismele circulă mai ales în limba literară, iar cuvintele vechi cu forme duble au o circulație limitată la anumite graiuri. Așa de exemplu, dintre neologismele *amib-ă, basc-ă, bonet-ă, camfor-ă, compres-ă, dromader-ă, filigran-ă, fonem-ă, heliograf-ă, ipostaz-ă, metod-ă, monogram-ă,*

---

[1] În studiul *Genul substantivelor în limba română* (LR, nr. 6, 1955),
[2] În capitolul *Genul neutru* din Graur, 1960, p. 345–361.

parantez-ă, poem-ă, sistem-ă, prişniţ-ă, stalactit-ă, tort-ă, tranşeu-e (al căror plural apare totdeauna în forma femininului în *-e* sau *-uri)*, majoritatea s-au impus de pe acum cu forma feminină, iar *caolin, fonem, sistem* (deci mai puţine la număr) s-au impus sub forma masculinului, dar alimentează neutrul, fiind feminine la plural.

4° Există şi o explicaţie a neutrului românesc sub influenţa substratului traco-ilir, deoarece substantive neutre, adică cu formă masculină la singular şi feminină la plural, se găsesc şi în albaneză, deşi nu sînt considerate un gen aparte, ceea ce nu este lipsit de interes.

5° În concluzie, recunoaşterea sau nerecunoaşterea unui al treilea gen gramatical în clasa substantivului românesc este determinată de punctul de vedere din care este privită problema : dacă prin termenul *neutru* înţelegem *o stare de nonapartenenţă la o anumită partiţie,* atunci, din punctul de vedere al motivaţiei semantice, se poate vorbi în limba română de existenţa unei clase de substantive *neutre faţă de gen,* care, deci, semantic, prin însăşi natura lucrurilor, nu pot fi nici de gen masculin, nici de gen feminin, neîncadrîndu-se în opoziţia binară marcată */±Masculin/.* Însă din punct de vedere strict formal, orice substantiv se încadrează în această partiţie binară, adică este /+/ sau /—/ *Masculin,* dar clasa „neutrelor" este marcată */+Masculin/* la singular şi */—Masculin/* la plural, ceea ce justifică termenul insolit *ambigen.* Cu aceste precizări, nu vedem nici o piedică în a accepta denumirea de *gen neutru* pentru mulţimea de substantive care nu se încadrează în mod riguros şi cu întreaga paradigmă de număr şi caz în unul din cele două genuri, dar se aliniază în mod riguros masculinului la singular şi femininului la plural, deci, pe ansamblul opoziţiei de număr, sînt *ambigene.*

8.4. Genul numelor de persoană

Aspectele formale prin care se manifestă distincţia de gen în clasa numelor de persoană masculine şi feminine apar ca o trăsătură originală a limbii române şi sînt următoarele : cazul acuzativ cu funcţie de *obiect direct* se marchează cu prepoziţia *pe* : *l-am văzut pe Gheorghe ; omul nostru l-a îndemnat pe şarpe să intre în văgăună ;* cazurile genitiv şi dativ singular ale numelor de persoană şi ale celor asimilate cu ele sînt marcate cu articolul *lui* în poziţie proclitică : *i-am scris* lui *bunicu o scrisoare frumoasă ; i-am spus* lui *Gheorghe ;* prin extindere, şi la feminine se foloseşte acelaşi procedeu : *i-am vorbit* lui *Maria (lui* mama, *lui* soră-mea, *lui* tanti). Vocativul este marcat cu *-e (-ule)* (masculin) şi cu *-o* (feminin) : *Alexandre, Puico, Zino, lupe ; genitiv-dativul* singular al multor nume de persoană terminate la nominativ în *-ca, -ga* au silabele finale *-căi, -chii, -găi, -ghii : Ancăi, Anicăi — Anichii, Olgăi — Olghii, Puicăi — Puichii* (faţă de *puica-puicii,* cînd este nume comun), *taicăi — taichii.* Genitiv-dativul singular al numelor feminine cu *-ea-, -oa-* în rădăcină îşi păstrează diftongii : *Leana — Leanei, Ioana — Ioanei, Floarea — Floarei* (faţă de *floare — florii).* Adjectivul posesiv se adaugă direct la substantivele fără articol, în cazul unor nume de rudenie : *frate-meu, soră-mea, soacră-mea, tată-meu, unchiu-meu* (în loc de *fratele meu, vecina mea, unchiul meu* etc.)

8.5. Clasarea pe genuri după terminaţie şi sens

1° Potrivit interpretării pe care am dat-o sistemului fonetico-fonologic al limbii române, în stabilirea terminaţiilor diferitelor clase de substantive vom considera, de exemplu, că [arič, brič] *(arici, brici)* se termină în consoană palatală, [an, as, trok], în consoană nepalatală, [kuj, paj] *(cui, pai)* în *-i* asilabic [j], [unk'ᵻ, ung'ᵻ] *(unchi, unghi)*, în *-i* final [ᵻ], [bow, ow] *(bou, ou)* în *-u* asilabic [w].

2° Substantivele masculine şi neutre se termină în consoană, consoană palatală [č, ğ] şi în (semi)vocalele [w, u, j, ᵻ, e] : *cal, dovleac, dulap ; arici, brici ; membru, lucru ; erou, tablou ; pai ; pui, cui ; ochi, unghi ; cîine, fluture, pîntece, şarpe.* Unele masculine se termină în [ă, ea, a] : *bădiţă, popă, paşă, papă, tată, vlădică ; Badea, Florea, Groza, Grozea, Oprea, Orzea, Prisnea, Toma, Ţintea.* Cîteva neutre, împrumuturi noi din franceză sau engleză, se termină în [o, i, ù] : *radio, zero, rugbi, taxi, tabù.*

3° Substantivele feminine se termină în [ă, e *(je)*, eà *(ja)*, à, i, j, ᵻ] : *casă ; carte ; baie ; floare ; stea, nuia ; cazma ; zi ; joi ; luni.*

Din comparaţia terminaţiilor reiese că ele nu sînt concludente decît în mică măsură în diferenţierea genurilor ; de aceea clasarea se poate face şi după sensul lexical, deşi nici aceasta nu reprezintă o distincţie tranşantă.

4° Sînt masculine numele de animale de sex bărbătesc (comune şi proprii) şi numele de profesiuni exercitate mai ales de bărbaţi : *bărbat, fecior, fiu, flăcău, moşneag ; berbec, bou, cal, cîine ; Alexandru, Ion ; fierar, macaragiu, marinar, tractorist, turbinist ;* cele mai multe nume de munţi : *Bucegi, Caraiman, Carpaţi, Negoiul, Ceahlăul ;* nume de arbori : *arţar, brad, cais, măr, nuc, păr, piersic, vişin, (răchită, salcie* sînt feminine) ; nume de plante şi flori : *ardei, castravete, dovleac, morcov, bujor, crin, mac, nufăr, stînjenel, trandafir ;* nume de monede : *ban, dinar, dolar, gologan, leu, pitac, pol, franc, zlot* (sînt feminine *parà, rublă, liră, carboavă) ;* numele literelor alfabetului : *a, be, ce, de, e, fe* etc. ; numele notelor muzicale *do, re, mi, fa* etc. ; numele substantivate ale cifrelor : *(un) cinci, (doi) opt* etc. *(sută, mie* sînt feminine, *milion, miliard* neutre).

5° Sînt feminine numele comune şi proprii ale animalelor de sex femeiesc şi numele unor profesii exercitate de femei : *femeie, fată, croitoreasă, educatoare, găină, lucrătoare, mamă, Maria, Ana, noră, capră, soră ;* nume de fructe : *alună, banană, cireaşă, nucă, pară, piersică, prună (strugure* este masculin, iar *măr* neutru) ; numele unităţilor de timp, ale părţilor zilei, anotimpurilor : *luni, marţi, joi, vineri, amiază, dimineaţă, noapte, seară, zi ; toamnă, primăvară ; lună, săptămînă* (dar *asfinţit, amurg, prînz, secol, veac, mileniu* sînt neutre) ; nume de flori : *crizantemă, garoafă, lalea, micsandră, micşunea, pansea, părăluţă ;* nume de ţări şi continente : *Africa, America, Franţa, România* (dar *Luxemburg, Pakistan,* sînt masculine) ; majoritatea numelor abstracte : *cutezanţă, frică, gelozie, îndrăzneală, voinţă ;* infinitive lungi substantivate : *cîntare, dare (impozit), epurare, evaluare, gîndire, iubire, lucrare, mîncare, predare, reluare, stare, vînzare.*

6° În clasa genului neutru se grupează substantivele inanimate : *arcuş, baston, bici, caier, cer, ciocan, strung, plug, tractor, zăvor ;* unele abstracte : *adevăr, auz, chin, cîştig, cuget, gust, miros, pipăit, păcat ;* nume de materii : *lemn, sînge, beton, ciment, nisip, var, zahăr.*

7° Unele substantive, deși numesc persoane de sex bărbătesc, aparțin formal genului feminin: *calfă, cătană, sentinealǎ, slugă* (care se deosebesc de *papă, tată, vlădică*, menționate mai sus, deoarece admit determinante de formă masculină: *unui* tată, *doi* popi, *acest* papă); *călăuză* se referă la o persoană, de obicei bărbat, care însoțește pe cineva spre a-i arăta drumul; are și o variantă teritorială masculină — *călăuz* (mai puțin frecventă).

8.6. Opoziția de gen

1° Clasarea substantivelor în *epicene* și *mobile* este o problemă a opoziției formale de gen și afectează numai un anumit sector al acestei clase. Nu prezintă opoziție formală de gen neutrele, adică toate inanimatele, și este normal să fie așa, din moment ce la substantive ca *avion, bici, brici, caier, ciocan, adevăr, arcuș, auz, cuget, gust, beton, ciment, nisip, bine, curaj, sînge* etc. genul este implicit lexical [3]. Prin urmare, rămîne să discutăm numai despre animate; dar și în această clasă există un mare număr de substantive care desemnează genul prin opoziție lexicală, adică prin cuvinte diferite care arată ființe de sex bărbătesc sau femeiesc: *frate / soră, ginere / noră, berbec / oaie, bou / vacă* (și *taur / vacă*), *cal / iapă* (și *armăsar / iapă*), *porc / scroafă* (și *vier / scroafă*), *țap / capră, cocoș / găină, motan (cotoi) / pisică, cîine / cățea, om / femeie* (și *bărbat / femeie*), *moșneag / babă* (și *moș / babă*), *unchi / mătușă* ș.a. Există însă un număr imens de viețuitoare (în comparație cu cele amintite) la care genul biologic nu interesează direct viața omului obișnuit sau nu este marcat prin trăsături fizice evidente, ceea ce se oglindește în lexic. Numele de animale, care desemnează ambele sexe cu aceeași formă, se numesc *epicene*: a) masculine: *arici, bizon, bîtlan, bursuc, canar, castor, cimpanzeu, cocostîrc, dihor, elefant, fluture, graur, guzgan, greier, jder, lăstun, liliac, papagal, pelican, pește, păun, pițigoi, rac, struț, țînțar, uliu, vierme, viezure, vultur, zimbru*; b) feminine: *cămilă, egretă, gaiță, girafă, lăcustă, lebădă, muscă, pitulice, ploșniță, potîrniche, privighetoare, prepeliță, salamandră, șopîrlă, veveriță, vidră, viespe, viperă.*

2° Există însă o clasă de substantive, mai ales masculine, care au și o formă de gen opus prin afixe specifice și care se numesc *mobile*. Așa cum am arătat în altă parte (*supra*, 5.19., sub *8°*), *flexiunea de gen*, care are denumirea tradițională *moțiune*, constă în derivarea de la o formă primară a formei de gen opus prin sufixe moționale.

În această clasă intră numele de animate (*±Uman*) care au formă masculină sau feminină, numele de ocupații și profesiuni, cele care arată originea de loc, apartenența la un popor, numele de agent ș.a. de la care se poate obține forma genului opus prin sufixe.

a. Formele feminine derivă de la baze masculine prin următoarele sufixe: (1) **-ă**: *doctor / doctoră, elev / elevă, fin / fină, hoț / hoață, inginer / ingineră, lector / lectoră, nepot / nepoată, poet / poetă, prieten / prietenă, pro-*

---

[3] *Animal* și *dobitoc* sînt neutre, deși amîndouă semnifică + *Animat*; *dobitoc* are și formă de gen masculin — *dobitoc/dobitoci* —, cînd se folosește metaforic cu valoare depreciativă pentru persoane. Tot neutre sînt *clan, neam, popor, trib*, toate colective; deși componenții fiecăruia sînt oameni, numele se referă la *grupuri* constituite după anumite criterii.

fesor / profesoară, tovarăș / tovarășă, văr / vară; derivarea este o extindere a cuvintelor în cadrul opoziției *sufix zero* vs *sufix -ă*; masculinul, în opoziție cu femininul *marcat*, apare *nemarcat*, deci cu sufix *zero*; ele nu trebuie confundate cu numele de inanimate care au formă dublă de singular, din seria *grup — grupă, fruct — fructă, program — programă, basc — bască* etc., care nu sînt opoziții de gen, nu sînt *moțiuni*, ci diferențieri de sens sau constituie forme insuficient stabilizate; (2) -iță : *casier / casieriță, doctor / doctoriță, factor / factoriță, macaragiu / macaragiță, miner / mineriță, pictor / pictoriță, sculptor / sculptoriță, vatman / vatmaniță*; (3) -că : *argeșean / argeșeancă, bucureștean / bucureșteancă, constănțean / constănțeancă, ieșean / ieșeancă, gălățean / gălățeancă, orășean / orășeancă, sătean / săteancă*; (4) -oaică : *arici / aricioaică*[4], *iepure / iepuroaică, lup / lupoaică, urs / ursoaică, tigru / tigroaică, tătar / tătăroaică*; (5) -easă : *croitor / croitoreasă, lăptar / lăptăreasă, mire / mireasă*; (6) -esă : *conte / contesă, duce / ducesă, negru / negresă, prinț / prințesă, tigru / tigresă*; (7) -ină : *erou / eroină*; (8) -toare : *cititor / cititoare, educator / educatoare, învățător / învățătoare, lucrător / lucrătoare, scriitor / scriitoare, traducător / traducătoare, vînzător / vînzătoare*[5]; (9) -oare : *ambasador / ambasadoare, gravor / gravoare, antrenor / antrenoare, dresor / dresoare, furnizor / furnizoare, regizor / regizoare*[6].

S-ar mai putea adăuga la acestea și sufixele care derivă nume de familie feminine de la masculine : (10) -a : *Ionescu / Ioneasca, Lungu / Lunga, Popescu / Popeasca, Piscupescu / Piscupeasca, Ștefănescu / Ștefăneasca*; (11) -ca : *Băleanu / Băleanca*; -easa : *Poenaru / Poenăreasa, Gherman / Ghermăneasa*; (12) -ina : *Papadopol / Papadopolina*; *-oaia : Rareș / Rărășoaia, Pricop / Pricopoaia,*

b. Formele de gen masculin derivă din baze feminine prin următoarele sufixe : (1) -oi : *broască / broscoi, cioară / cioroi, dropie / dropioi, maimuță / maimuțoi, rață / rățoi, vidră / vidroi, vrabie / vrăbioi, vulpe / vulpoi*; (2) -an : *curcă / curcan, ciocîrlie / ciocîrlan, gîscă / gîscan, gotcă / gotcan.*

Opoziția de gen constă — în toate aceste cazuri — în opoziția dintre sufixele genului feminin *-ă, -e*, și sufixele specifice genului masculin *-oi, -an*[7].

3° Între cele două aspecte ale flexiunii de gen există o diferență cantitativă ; flexiunea de gen are, în limba română, ca bază derivativă mai ales forma de masculin, iar femininul se opune masculinului nu numai prin valoarea gramaticală a elementelor morfematice (care sînt *implicit* feminine), ci și prin numărul silabelor formei cuvîntului, care este *explicit* feminină

---

[4] La unele dintre aceste substantive se manifestă o tendință de flexiune : *arici — aricioaică, păun — păuniță, canar — cănăriță*; *muscă — muscoi, vidră — vidroi*; dar *muscoi* nu înseamnă „muscă mascul", ci „muscă mare" : sufixul *-oi* implică un sem augmentativ, mai ales dacă referentul nu are semne fizice evidente pentru distincția *femelă-mascul.*

[5] La numele de agent, opoziția de gen se manifestă în forma sufixului *-tor/-toare,* deci desinență- ø/ desinență *-e.*

[6] Situația unor feminine ca *antrenoare* și *dresoare* vine în sprijinul părerii că ne aflăm în fața opoziției de gen la nivelul morfologic al limbii române ; amîndouă sînt formate pe teren lingvistic românesc de la formele de masculin împrumutate, deoarece formele feminine franțuzești corespunzătoare au sufixul *-euse*, care ar fi trebuit să dea în românește **antreneză, *dreseză,* ca *masseuse>maseză.*

[7] În *SMFC*, vol. II (p. 97), M a r i e t a P i e t r e a n u înregistrează pe *broscan, vulpan* ca nume de masculi, formate cu sufixul *-an* de la *broască* și *vulpe*; dar acestea sînt, în primul rînd, augmentative, ca și *lupan, porcan, porcovan* (depreciative), *grăsan, băietan* etc. Sufixul *-an* poate fi marcat, la rîndul lui cu desinența de feminin *-ă*: *băietană, grăsană, porcană, șoimană* etc.

şi se exprimă prin extinderea silabaţiei cuvîntului; tema masculină marcată cu sufix *zero* (pentru problema noastră nu ne interesează dacă unele teme masculine sînt, la rîndul lor, derivate) constituie baza derivativă pentru o extindere cantitativă silabică: *nepot* (două silabe)/*nepoată* (trei silabe), *ieşean* / *ieşeancă*, *miner* / *mineriţă* (patru silabe) etc. diferă de seriile *broască* (două silabe) / *broscoi* (două silabe), *cioară* / *cioroi*, *gîscă* / *gîscan*, *gotcă* / *gotcan* etc., care au acelaşi număr de silabe. Sufixele *-oi* şi *-an* sînt şi morfeme de derivare lexicală augmentativă: *fată* / *fătoi*, *furcă* / *furcoi*, *nas* / *năsoi*, *băiat* / *băietan*, *porc* / *porcan* etc. Dacă cuvîntul de bază este de gen feminin (*fată — fătoi*, *furcă — furcoi*, *muscă — muscoi* etc.), sufixul *-oi* are şi valoarea unui morfem al flexiunii de gen, marcînd masculinul în opoziţie cu sufixul tematic *-ă* al femininului.

Faptul că *ciocîrlie* / *ciocîrlan* nu se încadrează în această normă nu infirmă regula, deoarece tema feminină are o silabă în plus faţă de forma masculină (ca şi cum baza de plecare în flexiunea de gen ar fi tema masculină). Pe de altă parte, *ciocîrlan* denumeşte o altă specie de păsări decît *ciocîrlie*. (În *DLRM* explicaţia că „*ciocîrlanul* este *bărbătuşul ciocîrliei*" nu corespunde realităţii şi numai apropierea tematică face să fie simţit ca formă masculină a femininului *ciocîrlie*.)

8.7. Opoziţia de număr

1° Opoziţia de număr *singular* vs *plural* este marcată prin desinenţe care, în majoritatea cazurilor, sînt tranşante: *astru* / *aştri*, *codru* / *codri*, *tigru* / *tigri*, *cîine* / *cîini*, *şarpe* / *şerpi*, *iepure* / *iepuri*, *colibă* / *colibe*, *movilă* / *movile*, *baie* / *băi*, *cafea* / *cafele*, *curea* / *curele*, *stea* / *stele*, *basma* / *basmale*, *păsărică* / *păsărele*, *cărare* / *cărări*, *pădure* / *păduri*, *arie* / *arii*, *pălărie* / *pălării*, *felie* / *felii*, *zi* / *zile*, *avion* / *avioane*, *pod* / *poduri*.

2° Sînt însă în această flexiune cîteva aspecte slab relevante sau nerelevante: *an* / *ani*, *lup* / *lupi*, *naş* / *naşi*, *arici* / *arici*, *răţoi* / *răţoi*, *pui* / *pui*, *învăţător* / *învăţători*, *nume* / *nume*, *cleşte* / *cleşte* etc., la care distincţia este pusă în evidenţă prin mărcile de număr ale determinantelor (articole, adjective, numerale) sau prin desinenţele de număr ale verbelor în relaţiile sintactice. Mai trebuie să menţionăm că flexiunea de număr este strîns legată de genul gramatical, în sensul că aceleaşi morfeme au dubla valoare de grameme ale celor două categorii (sufixele de marcă a genului fiind şi desinenţele de număr ale singularului).

Al. Graur afirmă că, la substantive, flexiunea nominală, păstrîndu-se mai puţin decît cea verbală, este mai greu de ilustrat din punctul de vedere al analizei morfemelor decît la verbe şi, cu toate că substantivele se repartizează în declinări după terminaţii, „prezenţa vocalei caracteristice rămîne un fapt esenţial nu numai la fiecare conjugare ci şi la declinare şi analiza noastră n-are dreptul să-l neglijeze, chiar dacă adesea această vocală s-a contopit cu desinenţa sau chiar cu rădăcina"[8].

Pornind de la această constatare, deşi am clasat genurile după terminaţii (dar numai acolo unde nu era vorba de a descoperi o paradigmă), vom

---

[8] *SG*, II, p. 141

discuta paradigma de număr pe baza opoziției morfemelor-grameme care disting pluralul de singular.

În același timp, nu vedem nici un inconvenient, ba chiar credem necesar să arătăm și terminațiile din punct de vedere fonetic și grafic, fără să le considerăm însă elemente de opoziție.

Menționăm că desinența [i̯], marcă a pluralului (*-i final* în poziție postconsonantică), o vom considera element de-sine-stătător, distinct de consoana anterioară pe care o palatalizează, chiar dacă este vorba de [ki̯, gi̯], pentru a opera cu aceleași 30 de unități fonologice pe care le-am identificat în structurile silabice.

8.8. Opoziția de număr în clasa masculinelor

Luînd ca bază a paradigmei singularul, distingem două categorii de substantive masculine:

I. care au la singular tema egală cu rădăcina, adică sînt *atematice*, deoarece sufixul tematic — datorită modificărilor fonetice — ori a dispărut, ori a fuzionat cu finala rădăcinii, încît aceasta nu mai poate fi analizată; aceste substantive au sufix tematic și desinența de singular *zero*;

II. substantive care au tema de singular marcată cu sufix sincretic cu desinența de singular.

I. Substantivele masculine atematice cu sufix și desinență *zero* au următoarea paradigmă de număr:

(1) Substantivele de tipul *an / ani, ban / bani, castan / castani, elev / elevi, fin / fini, lup / lupi, pom / pomi, soț / soți, șofer / șoferi, țăran / țărani, ulm / ulmi, veteran / veterani, vînător / vînători, zaraf / zarafi, zugrav / zugravi* au la singular desinența ø, la plural desinența [i̯], cu alternanța *consoană nepalatalizată* vs *consoană palatalizată*. În evoluția istorică, toate aceste substantive au avut sufixul tematic *-u* (care a dispărut), iar la plural, fosta desinență *-i* silabic s-a devocalizat, devenind *-i* final; aceste substantive se termină la singular în consoană, iar la plural în *-i* final.

(2) Substantivele de tipul *agud / aguzi, bărbat / bărbați, brad / brazi, laminorist / laminoriști, tractorist / tractoriști* au exact aceeași situație ca cele de mai sus, dar flexiunea determină și alternanța unor consoane finale diferite ale rădăcinii: *d/z, s/ș, t/ț, st/șt*, creșterea redundanței mărcii de plural și întărirea opoziției. La unele substantive din cele două grupe, pe lîngă alternanțele consonantice în finala rădăcinii, au loc și alternanțe vocalice în rădăcină sau în sufix [ja/je, e̯a/e]: *băiat / băieți, ardelean / ardeleni, moldovean / moldoveni, muntean / munteni, oltean / olteni*. Și aceste alternanțe susțin opoziția de număr, accentuînd redundanța desinenței. Atît consoanele, cît și vocalele alternante sînt în distribuție complementară, definită prin poziția «înainte de (semi)vocala palatală /i/» și, respectiv, « înainte de consoană palatalizată ».

Substantivul *om* are la plural forma *oameni*. La substantivele *cal, colonel, copil, porumbel*, fosta desinență de plural *-i* a platalizat mai întîi consoana precedentă *l*, pe care a eliminat-o, păstrîndu-se la plural [j], element al unui diftong: *cal / cai, colonel / colonei* (mai rar și *coloneli*), *copil / copii, porumbel / porumbei*.

(3) Substantivele de tipul *arac / araci, berbec / berbeci, cuc / cuci, drac / draci, sac / saci, fag / fagi, moșneag / moșnegi, neg / negi* au la ambele numere desinența *zero*, opoziția fiind marcată prin funcția morfonematică a alternanței *k/č, g/ğ;* grafic, pluralul este marcat cu *-i*.

(4) Substantive ca *arici-arici, baci, cîrmaci, cîrpaci, genunchi* [genunki̯], *licurici, mușchi, ochi, puști, rinichi, tălmaci, vraci* au la amîndouă numerele desinența *zero ;* opoziția *singular* vs *plural* se realizează prin determinante sau prin desinențele de număr ale verbelor cu care intră în relație în context. Terminația este la amîndouă numerele consoană palatizată sau africată, notată grafic cu *-i*.

(5) În aceeași situație sînt substantivele de tipul *burjui* [burʒuj], *ciocoi, ciori, cintezoi, cîrstei, maimuțoi, pistrui, rățoi, scai, somotei, vrăbioi, vulpoi*, adică au la ambele numere desinența *zero*, nu au opoziție de număr și se termină în diftong [uj, oj].

La toate cinci grupele, sufixul tematic *-u* reapare în paradigma cu articolul hotărît enclitic : [an + u + l, agud + u + l, arič + u + l, genunki̯ + u + l, altoj + u + l, puj + u + l], refăcîndu-se tema flexiunii articulate.

II. În această grupă intră masculinele cu tema diferită de rădăcină prin sufix tematic care este și desinență de singular.

(1) Substantivele de tipul *arbitru, astru, cioclu, codru, cuscru, flăcăuandru, jugastru, litru, maestru, magistru, maistru, ministru, multiplu, nisetru, pilastru, socru, tigru, zimbru* au singularul în desinența *-u*, iar pluralul în desinența *-i*, deci o opoziție tranșantă. Terminațiile lor coincid cu desinențele atît fonetic, cît și grafic. La unele dintre ele are loc și o alternanță consonantică în grupul *-str- / ștr-*, ca în *astru / aștri, maistru / maiștri, ministru / miniștri, monstru / monștri, pilastru / pilaștri*.

(2) Substantivele de tipul *boiangiu* [bojanğiw], *bou, barcagiu, fariseu, fiu, hangiu, macaragiu, moftangiu, muftiu, osmanlîu, palavragiu, papugiu, popîndău, povarnagiu, sacagiu, tinichigiu, țambalagiu, vizitiu, zurgălău*, au singularul în desinența [w], element al unui diftong, care comută la plural cu desinența [j] : *boiangii, boi, macaragii, farisei, fii, hangii, lei* etc.

(3) Substantivele de tipul *abate, arbore, burete, castravete, cărbune, ciorchine, ciucure, custode, diriginte, doge, erete, fagure, fluture, ghimpe, grăunte, hoge, iepure, mărăcine, munte, nasture, oaspete, părinte, pepene, pieptene, plasture, sîmbure, soare, strugure, șarpe, tăciune, vierme, viezure* au la singular desinența *-e*, la plural desinența [i̯] ; în această situație, pluralul are o silabă mai puțin decît singularul. Terminația singularului coincide cu desinența, iar la plural este *-i* final, grafic *-i : arbori, bureți, castraveți, cărbuni, ciorchini, ciucuri, custozi, diriginți* etc. Opoziția de număr este marcată și prin alternanțe consonantice în terminația rădăcinii, și prin alternanțe vocalice în rădăcină : *castravete / castraveți, soare / sori, șarpe / șerpi* [9].

Pentru *frate* și *tată*, menționăm și formele nonstandard de plural *frățîni, tătîni* și o formă de singular *tataie — tataia*, folosit regional ca alocutiv familiar pentru *tată* sau pentru *bunic* (mold.), alături de *taică* (pop.), care

---

[9] Sînt invariabile cîteva substantive ca *bade, bebe, nene*, denumirile literelor alfabetului — *a, be, ce, de* etc. ; primele trei sînt simțite ca alocutive de referință la persoane, deci asimilate numelor proprii. Întrucîtva asemănătoare sînt derivatele cu sufixele *-ul* + *ache, -un* + *ache, -ur* + *ache : cuțulache, lupache, muțunache, samurache, ursache, vulpache* etc., folosite ca nume de animale, de oameni (*Ursache* și *Vulpache*) sau ca porecle.

nu au plural (*taică* are și forme de genitiv-dativ singular articulat *taicăi*, alături de *taichii*, ca substantivele feminine, dar la vocativ își reface o temă masculină în *-u*: *taicule*).

Alături de *oaspete*, circulă un singular mai vechi *oaspe*, al cărui plural *oaspeți* a determinat refacerea singularului prin presiunea sistemului, care cere la singular o silabă în plus la aceste substantive.

(4) Masculinele de tipul *apendice* [apendiče], *arhiduce*, *complice*, *duce*, *indice*, *novice*, *purece*, *doge*, *hoge*, *rege* (toate cîte se înregistrează în limba literară) au la singular desinența *-e*; pentru plural, sînt două soluții: să considerăm că formele pronunțate [apendič, komplič] etc. realizează în finala ultimei silabe africatele [č, ğ], grafic *ci*, *gi*, deci desinența *zero*; să considerăm că formele pronunțate [apendič̦, kompliċ̦] etc. realizează în finala ultimei silabe africatele [č, ğ] urmate de [i̦], deci [či̦, ği̦], adică desinența [i̦]. A doua interpretare nu este lipsită de temei, dacă ne gîndim că la formele articulate se reface la plural o temă în *-i*, la care se adaugă articolul [j]: [apendičij, kompličij] etc.

(5) Substantivele masculine de tipul *papă*, *popă*, *tată* au singularul în desinența *-ă* (care este și sufix tematic specific femininelor), iar pluralul în *-i* final. Opoziția se manifestă și cantitativ, pluralul avînd o silabă mai puțin decît singularul. Terminația la singular este egală cu desinența, iar pluralul este marcat grafic prin *-i*: *papi*, *popi*, *tați*[10].

Asemănătoare cu acestea sînt *deșcă* (termen familiar pentru un *soldat* cu stagiu mare în serviciul militar — *deșcă* bătrînă) și *vodă*, care nu au forme de plural: *vodă* are un plural mai vechi *voevozi*, din singularul *voevod*, dar apare și un plural *deșțe*.

Substantivele *ginerică*, *vlădică* și *rigă* opun desinenței *-ă* de la singular desinența [i̦] și alternanțele *c/č*, *g/ğ*, iar grafic pluralul apare marcat cu *-i*.

(6) Tot desinența *-ă* au la singular masculinele care semnifică o calitate, o caracteristică sau o particularitate a persoanelor de referință și sînt folosite ca porecle și chiar ca nume proprii, din care cauză nu au plural: *avă* (părinte, călugăr), *arăpilă*, *beșleàgă*, *cicàlă*, *chiorîlă*, *cocoșilă*, *iepurilă*, *flămînzilă*, *fornăilă*, *fosăilă*, *gerilă*, *iuțilă*, *lungilă*, *michiduță*, *moțăilă*, *muierotcă*, *murgilă*, *năsoilă*, *negrilă*, *ochilă*, *orbilă*, *păcală*, *păsărilă*, *pișotă*, *prichinduță*, *ramolică*, *risipilă*, *rînjală*, *sărăcilă*, *scotocilă*, *setilă*, *surdilă*, *șefulică*, *tîndală*, *trăilă*, *zăpăcilă*, *zorilă*, *zornăilă* ș.a. (*michiduță* — eufemism, *drac* — se aude și cu forma de plural *michiduți*); toate (cu excepția lui *avă*) sînt derivate cu suf. *-ală*, *-ilă*, *-otă* (*-otcă*), *-uță*, *-ică*.

(7) Asemănătoare cu acestea sînt *buflea*, *burtea*, *buzea*, *ciuflea*, *còdea*, *còrnea*, *moșmògea*, *năsòlea*, *năsòtea*, *òchea*, *òrbea*, *pièptea*, *pîrlea*, *pițigòlea*, *plèsnea*, *pòprea*, *prisnea*, *prîslea*, *șchiopîrlea*, *tològea*, *tùrtea*, *țintea*, *țîrlea*, *zdrènghea*; au singularul cu desinența *zero* și sînt defective de plural.

(8) Cîteva masculine de tipul *alfa* (numele primei litere a alfabetului grecesc; se folosește în expresia *alfa și òmega*[11] — începutul și sfîrșitul, factorul esențial; denumirea calității superioare — *hîrtie alfa* (fabricată

---

[10] În *GLR*, vol. I., p. 72, se dă și exemplul *pașă — pași*, dar *pași* este pluralul lui *pas*, iar pluralul lui *pașă* este mai degrabă *pașale*, format direct din *tc. pașalár* asimilat seriei femininelor *mușama*, *saca* (*mușamale*, *sacale*).

[11] *DLRM* îl înregistrează ca substantiv de gen neutru, dar nu vedem de ce ar fi așa, din moment ce numele literelor alfabetului sînt toate masculine.

dintr-o plantă exotică); *benga* (eufemism pentru *drac* și nume propriu), *mesia*, *omega* (ultima literă a alfabetului grecesc), *paria*, sînt masculine atematice, cu desinență *zero*, la ambele numere, adică sînt invariabile.

(9) Ar mai fi de amintit numele literelor alfabetului — *a, be, ce, de, e, fe, ghe, ha, i, je* etc., numele notelor muzicale — *do, re, mi* etc., toate atematice și invariabile în flexiunea de număr.

8.9. Opoziția de număr în clasa femininelor

I. Substantivele feminine atematice prezintă următoarele aspecte:

(1) Femininele de tipul *aba, alpaca, angara, basma, bina, cazma, dara, dambla, furda, haraba, maia, mucava, mușama, nuga, oca, para, pijama, pușlama, tarla, sarma, saca, șandrama, zurba* au la singular desinența ø iar la plural desinența *-le: angarale, basmale, binale, cazmale* etc. (*aba, furda, maia, mucava, nuga, alpaca* nu au plural, fiind nume de materii).

(2) Femininele *acadea, albăstrea, andrea, argea, belea, bezea, boia, boccea, bretea, cafea, cafenea, canea, cățea, cercevea, cișmea, cucuvea, derea, dușumea, flanea, frigănea, gălbenea, gebea, gogonea, lulea, narghilea, măsea, pansea, peltea, perdea, podea, preducea, purcea, rămurea, rețea, rindea, rîndunea, stea, surcea, șosea, vițea, ulcea* se aseamănă cu cele de mai sus, cu deosebirea că terminația rădăcinii singularului este un diftong (faptul că în *boccea, lichea, purcea* etc., avem de fapt [bokča, lik̑ea, purča] etc., nu schimbă situația) : *acadele, albăstrele, andrele, bezele, cafele, nuiele* etc.

(3) Atematic este și substantivul *zi*, cu desinența *zero*, terminat în *-i* și formînd pluralul cu desinența *-le: zile*.

Toate femininele atematice care prezintă opoziția desinența *zero*/desinența *-le* au la plural și o extindere silabică.

(4) Numele zilelor săptămînii, *luni, marți, miercuri, vineri* au la singular desinența [i̯], *joi* are finala rădăcinii [j], element al diftongului. Toate sînt invariabile la plural[12].

II. (1) Majoritatea substantivelor feminine cu tema în sufixul *-ură* au la plural *-i: arături, armuri, arsuri, bătături, capturi, căzături* ș.a.m.d., cu mențiunea că pluralul are o silabă mai puțin și terminația marcată grafic prin *-i*.

(4) Derivatele cu sufixul *-ică: albăstrică, arșică, floricică, gălbenică, luminărică, păsărică, pielicică, rămurică, rîndunică, surcică, ulcică, vițică* au la singular desinența *-ă*, la plural desinența *-le: albăstrele, arșele, floricele, gălbenele, luminărele, păsărele* etc.

(5) Unele feminine, care au la singular desinența *-ă*, formează pluralul în desinența *-uri: alamă / alămuri, carne / cărnuri, ceartă / certuri, gheață / ghețuri, iarbă / ierburi, leafă / lefuri, lipsă / lipsuri, lînă / lînuri, treabă / treburi,* (și *trebi*), *vreme / vremuri* (și *vremi*).

III. Temele feminine în *-e* prezintă și ele mai multe aspecte.

(1) Substantivele de tipul *acțiune, carte, cărare, iubire, lespede, licoare, lume, mare, minune, mîncare, moarte, nălucire, parte, pădure, poveste,*

---

[12] Se spune și *o lune, o miercure, o joie, o vinere,* față de *luni, miercuri, joi, vineri,* ca și cum acestea ar fi simțite ca forme de plural.

răcoare, vedere, veste, vulpe, zidire au la singular desinența *-e*, iar la plural desinența [ị] și o silabă mai puțin; unele prezintă și alternanțe fonetice: *cărți, cărări, lespezi, licori, mări* etc. Rămîn invariabile la plural *generatrice, luntre* și *vintre* (*luntre* are și un plural *luntri*). Tot în această grupă trebuie socotite *cange, lege, minge, voce, pereche, potîrniche, ridiche.*

(2) Femininele de tipul *baie, bătaie, claie, oaie, odaie, ploaie, scînteie, uligaie, văpaie, vîlvătaie*, avînd la singular desinența *-e* (precedat de [j]), formează pluralul în desinența *zero*, alternanțe fonetice și reducerea unei silabe: *băi, bătăi, clăi, oi, odăi* etc.

(3) Femininele *albie, bujie, chilie, farfurie, făclie, frînghie, manie, mînie, mutație, pîrghie, plantație, religie, sabie, scorpie, tentație, turație, unghie, vrabie* au la singular desinența *-e* precedat de [j] care nu apare în grafie; ele formează pluralul în desinența *zero*, dar grafic apare acel [j] nemarcat la singular prin grafie: *albii, bujii, chilii, farfurii, făclii* etc.; opoziția este întărită și de diferența cantitativă, căci pluralul are o silabă mai puțin decît singularul. Sînt invariabile numele lunilor anului: *ianuarie, februarie, martie* etc.

(4) Substantivele mai noi (împrumuturi) *alee, epopee, idee, melopee* au situația celor de la (3): *alei, epopei, idei, melopei.* Terminația grafică *-i* este [j] asilabic mascat de norma scrierii care respinge formele *aleie, epopeie, ideie* (reproducînd pronunțarea [aleje, epopeje, ideje]).

(5) Sînt invariabile femininele cu desinența de singular *-(e)e*, în majoritate denumiri de specii de plante și animale, de boli etc.: *acantacee, acnee, azalee, bovinee, cucurbitacee, galinacee, graminee, liliacee, malvacee, mirtacee, orhidee, platanee, rezedacee, onomatopee, propilee* etc.

(6) Femininele nume de agent derivate cu sufixul *-toare* și care se referă la persoane au la singular desinența *-e* și rămîn invariabile la plural: *amatoare, călătoare, dansatoare, desenatoare, donatoare, educatoare, filatoare, inventatoare, lecuitoare, mînuitoare, nituitoare, stivuitoare, tăinuitoare, taxatoare, vizitatoare, vînzătoare, vrăjitoare.*

Femininele derivate cu sufixul *-toare*, nume de agent, referitoare la animale sau la acțiuni, au la singular desinența *-e*, la plural [ị] cu alternanța *oa/o*: *aprinzătoare / aprinzători, ciocănitoare / ciocănitori, cingătoare / cingători, pocnitoare / pocnitori, privighetoare / privighetori, răschitoare / răschitori, șezătoare / șezători, vînătoare / vînători, zăcătoare / zăcători, zicătoare / zicători.*

8.10. Opoziția de număr în clasa neutrelor

Nu mai puțin complexă este paradigma neutrelor în care apar numeroase neregularități și forme duble; fiind relativ nou (în sensul că s-a format pe teritoriu lingvistic românesc), neutrul este mai puțin stabil în comparație cu masculinul și femininul. Teoretic, problema ar trebui să fie simplă: la singular neutrele sînt, după formă, masculine, la plural, feminine; dar pluralul, care și la feminine pune probleme, este mai complex și prezintă numeroase oscilații de forme, mai ales la neologismele atrase de sistemul numărului plural al masculinelor.

I. *Neutrele atematice* au următoarea situaţie:

(1) Cele cu rădăcină consonantică au la singular desinenţa *zero*, la plural -uri [*ur'ĭ*] sau -e: *acont / aconturi, adevăr / adevăruri, auz / auzuri, but / buturi, cer / ceruri, colţ / colţuri, compot / compoturi, cot / coturi, deşert / deşerturi, furt / furturi, furtun / furtunuri, ger / geruri, jgheab / jgheaburi, lift / lifturi, nod / noduri; amvon / amvoane, avion / avioane, creion / creioane, efect / efecte, fruct / fructe, laborator / laboratoare.* Se abate de la această regulă *seminar*, care formează pluralul în desinenţa [j], ca neutrele cu desinenţa de singular [w], element al diftongului [iw], încadrîndu-se în sistemul tematic mai vechi din care a făcut parte: [*seminariw, laboratoriw*] *(seminariu, laboratoriu)* etc. ([laboratoriw] a avut şi el un plural mai vechi [laboratorij] *(laboratorii)*).

(2) Neutrele cu rădăcina în grupurile [k̑ĭ, ĝĭ, č] au la singular desinenţa zero, la plural -uri sau -e: *trunchi / trunchiuri, şfichi / şfichiuri* (şi *şfiche); benghi / benghiuri, junghi / junghiuri, unghi / unghiuri; bici / bice, brici / brice, gîrbaci / gîrbace, ghiveci / ghivece* (şi *ghiveciuri*).

(3) La singular, desinenţa *zero*, la plural, desinenţa *-uri* sau *-e* (unele cu alternanţe fonetice) au neutrele cu rădăcina terminată în diftongii [aj, oj, ej, îj, uj]: *alai / alaiuri, ceai / ceaiuri, grai / graiuri, mai / maiuri, mucegai / mucegaiuri* (şi [mucegaje]), *plai / plaiuri, rai / raiuri, soi / soiuri; butoi / butoaie; călcîi / călcîie, căpătîi / căpătîie; condei / condeie; cucui / cucuie; gunoi / gunoaie, lătunoi / lătunoaie, mălai / mălaie* (şi *mălaiuri*), *noroi / noroaie; pai / paie, război / războaie; răstei / răsteie, retevei / reteveie.*

(4) Neologismele *atu, tabu, derbi, schi, taxi* sînt şi ele atematice şi formează pluralul în *-uri; atuuri, tabuuri, derbiuri, schiuri, taxiuri.*

(5) Asemănătoare sînt *chimono* (şi *chimonou*), *moto, radio, studio, zero*, cu desinenţa *zero* la singular, iar la plural *-uri: chimonouri, radiouri, studiouri, zerouri* (*zero* este folosit în vorbirea familiară şi populară ca masculin invariabil).

II. *Neutrele tematice* au următoarele aspecte:

(1) La singular desinenţa *-u*, la plural *-uri* sau *-e: cuplu / cupluri, lucru / lucruri, monoclu / monocluri, soclu / socluri, suflu / sufluri, titlu / titluri; apometru / apometre, barometru / barometre, cadavru / cadavre, calibru / calibre, echilibru / echilibre, exemplu / exemple, masacru / masacre, pupitru / pupitre.*

(2) Împrumuturile care în franceză sînt terminate fonetic în [-o] *(cadeau, manteau, rouleau* etc.) au pătruns în limba română ca substantive neutre atematice, dar au fost adaptate la sistem, formîndu-şi o temă în [w] *(u): cadou, mantou* etc. Ele au singularul în desinenţa [w], iar pluralul în *-uri: argou / argouri, cadou / cadouri, cupeu / cupeuri, ecou / ecouri, lingou / lingouri, magnetou / magnetouri, mantou / mantouri* [13], *platou / platouri, sacou / sacouri, tablou / tablouri.*

---

[13] *GLR* (ed. a II-a, vol. I., p. 71) apreciază că *mantou* nu s-a adaptat încă la sistemul desinenţial al singularului românesc, punîndu-l împreună cu *chimono, moto, radio, zero, studio*, care au variante adaptate sistemului — *chimonou, studiou* ca şi *birou, tablou* etc. De aceea nu ni se pare că *mantou* ar avea pluralul *mantale* (ca *atu — atuuri,* şi *atale, caro — carale*), cum se spune în *GLR* (p. 71, *Observaţie*), deoarece *mantale* este pluralul de la *manta*, împrumut mai vechi decît *mantou*.

(3) Mai bine adaptate sînt împrumuturile care în limba de bază (franceză) au terminaţia fonetică în [-e] (*matinée, procedée* etc.) ; ele şi-au format o temă stabilă în *-eu* [ew], cu desinenţa [w], dar oscilează la plural între desinenţele *-uri* şi *-e*: *debleu / debleuri, debuşeu / debuşeuri,* (şi *debuşee*), *deşeu / deşeuri, eseu / eseuri, jerseu / jerseuri* (şi *jersee*), *pneu / pneuri, ricoşeu / ricoşeuri* (şi *ricoşee*), *separeu / separeuri, supeu / supeuri, tuşeu / tuşeuri ; apogeu / apogee, cetaceu / cetacee, clişeu / clişee, crustaceu / crustacee, ghişeu / ghişee* (şi *ghişeuri*), *jubileu / jubilee, liceu / licee, matineu / matinee* (şi *matineuri*), *muzeu / muzee, nucleu / nuclee, procedeu / procedee, rambleu / ramblee, turneu / turnee.* Unele dintre ele, fiind mai rar folosite la plural (*apogeu, ghişeu, jubileu, matineu, rambleu*), oscilează între desinenţele *-e* şi *-uri*, adică se află încă în faza de adaptare şi, cu toate că *DLRM* şi *IOOP* le înregistrează cu pluralul în *-e*, le auzim destul de des cu o formă în *-uri*. Menţionăm, alături de cele de mai sus, o serie de substantive vechi în limbă română, cum sînt *copîrşeu / copîrşeie, curcubeu / curcubeie, heleşteu / heleşteie, melesteu / melesteie,* care au forme de plural stabile. Norma literară înregistrează la toate acestea diftongul [-je] în terminaţie, ceea ce apare grafic şi nu este exclus ca şi la cele discutate mai sus să se generalizeze pronunţarea cu diftongul [je]: [apoğeje, clišeje, gišeje] ş.a.m.d.

(4) La singular desinenţa [w] (*u*) în diftong cu vocala *-i-* a rădăcinii, la plural desinenţa [j] : *armistiţiu / armistiţii, capriciu / capricii, concediu / concedii, consiliu / consilii, cortegiu / cortegii, domeniu / domenii, exerciţiu / exerciţii, gimnaziu / gimnazii, geniu / genii, naufragiu / naufragii, preventoriu / preventorii, privilegiu / privilegii, rechizitoriu / rechizitorii, repertoriu / repertorii, solstiţiu / solstiţii, spaţiu / spaţii, stadiu / stadii ; fişiu* şi *interviu* formează pluralul în *-uri : fişiuri, interviuri.*

(5) Cîteva neutre, care au la singular desinenţa *-e*, rămîn neschimbate la plural : *cleşte, codice, nume, prenume, pronume, spate.* (*cleşte / cleşti* este masculin.)

8.11. Forme multiple de singular şi de plural

1° Unele substantive au la singular forme duble de acelaşi gen sau de genuri diferite. Cauzele acestei oscilaţii sînt : a. diferenţierea teritorială, ori socială, în sensul că o formă circulă în anumite regiuni ori în anumite grupuri lingvistice, cealaltă, în altele ; b. nesiguranţa vorbitorilor în adoptarea unei forme sau a alteia, pînă cînd normele limbii literare impun pe una din ele sau pe amîndouă, dacă alegerea este determinată de o specializare semantică. Iată cîteva din formele duble legate de circulaţia regională ori socială a dubletelor : *berbec / berbece, colind / colindă, fruct / fructă, flutur / fluture, glonţ / glonte, grăunţ / grăunţă, livadă / livede, oaspe / oaspete, pîntec / pîntece, rod / roadă, şoarec / şoarece.* Sînt în circulaţie chiar şi triplete ale formei de singular *ciorchine / ciorchin / ciorchină, geamăn / gemen / gemene.*

2° În privinţa formelor duble de singular ale unor neologisme, am dat numeroase exemple mai înainte (cînd am discutat problema genului), aşa că nu mai revenim decît cu sublinierea că *IOOP* recomandă fie numai o singură formă, fie pe amîndouă, dacă ele sînt specializate pentru domenii diferite de activitate.

3° Mult mai des apar cîte două-trei forme la numărul plural.

(1) În prima categorie sînt masculinele care au un plural specific, dar și unul feminin, deci oscilează între masculin și neutru, distincție care apare la plural în opozițiile *-i/-e/-uri*. Iată cîteva exemple : *cîmpi-uri, combustibili-e, compuși-e, derivați-e, epoleți-e, eghileți-e, explozivi-e, filamenți-e, grumaji-grumaze-grumazuri, nuclei-e, penduli-e, produși-e, secoli-e, suporți-uri, supoarte, șpalte-șpalturi, torenți-torente, vagoneți-e*. Oscilația între cele două forme se explică prin aceea că ele sînt, în majoritate, împrumuturi și aparțin mai multor domenii ale tehnicii, iar specialiștii sînt siliți să folosească o formă sau alta pentru a evita confuziile. De exemplu, chimiștii spun *compuși* și *derivați*, nu *compuse* și *derivate*, cum spun lingviștii și matematicienii ; arheologii și arhitecții spun *contraforți*, militarii *contraforturi ; curenți* se folosește în electrotehnică, în fizică, iar *curente* în teoria literaturii, în sociologie. Se observă, deci, în asemenea cazuri, că formele duble marchează nu numai o șovăială a vorbitorilor, ci o diferențiere semantică (în cazul *contraforți / contraforturi*, mai slabă, dar mai evidentă în cazul *curenți / curente*, și categorică în *cristali / cristaluri, membri / membre, globi / globuri*).

La cuvintele mai vechi, cauza dubletelor nu mai poate fi șovăiala vorbitorilor ; ea consistă fie în diferențierea regională, fie, mai ales, în marcarea unor sensuri diferite : *bobi — boabe, cap — capete — capuri*.

Uneori formele duble de plural sînt simple omonime, adică derivă din baze de origini diferite : *corn / corni* lat. *cornus ; corn / coarne* lat. *cornu ; corn / cornuri* este o metonimie (coptură de aluat în formă de corn).

(2) Femininele cu forme duble de plural sînt și ele destul de numeroase, dar aici nu este vorba de neologisme care nu și-au fixat încă forma de plural sau se diferențiază după domenii diferite de circulație ; avem forme duble de plural în *-e* și *-i* la substantive care au la singular desinența *-ă* sau desinența *zero* (cu rădăcina în *à* accentuat) : *basmale / băsmăli, cazmale / căzmăli, harabale / hărăbăli, mușamale / mușămăli, pijamale / pijămăli, tarlale / tărlăli* ș.a. Se întîlnesc forme de plural cu desinența *-e, -i, -Ø : căpșune-i, cireșe-i, cîrje-i, coale-i, coperte-i, cratițe—crătiți, falange — fălăngi, fișe-i, foițe-i, haine—hăini, hale—hăli, înghețate—înghețăți, plute—pluți, regule-i, sape—săpi, tarabe—tărăbi, telegrame—telegrămi, ulițe—uliți, uzine—uzini ; cărni / cărnuri, mîncări / mîncăruri, zemi—zemuri ;* norma literară recomandă formele de plural în *-le, -e, -uri*, datorită caracterului regional al pluralului în [i̥].

Unele forme de plural în [i̥] sînt periferice și au drept cauză o mai slabă instrucțiune a vorbitorilor : *înghețăți—telegrămi*. Se simte aici și nevoia de a diferenția mai clar pluralul de singular, deoarece palatalizarea consoanei finale prin desinența [i̥] implică, prin distribuție complementară, și alternanțe fonetice în tema cuvîntului, ceea ce nu se întîmplă în cazul desinenței *-e* care lasă tema nemodificată. Formele în [i̥] se deosebesc și cantitativ de cele în *-e*, avînd o silabă mai puțin decît la singular.

Folosirea pluralului în *-uri* (alături de cel în [i̥]), înlătură omonimia și duce la o diferențiere semantică ; avem a face, deci, cu omonime *morfologice : cărni / cărnuri ; cărnuri* înseamnă *sorturi, feluri* de carne, *cărnuri* proaspete de vacă, de pasăre, de porc ; *cărni* ar fi pluralul normal al lui *carne : curg cărnile de pe el*, se spune despre un om într-o anumită stare a sănătății.

În cazul lui *mîncări* / *mîncăruri*, primul este pluralul lui *mîncare* (mai multe acte de „a mînca": *două mîncări nu strică*; *mîncăruri* semnifică *feluri de mîncare*, deci este mai concret față de *mîncări*. *Fantezie — fantezii* exprimă un conținut abstract; pluralul *fanteziuri* se referă la *stofe, mătăsuri* colorate, înflorate etc., deci este concret. În cazul pluralelor *lîni-uri, blăni-uri*, diferența aceasta apare destul de clar.

(3) În clasa neutrului, aspectele sînt și mai variate; întîlnim forme de plural în *-e* și *-uri*, și situația seamănă cu a femininelor discutate mai sus, deoarece pluralul în *-e* apare și se extinde în detrimentul celui în *-uri*, așa cum la feminin [i̯] concurează pe *-e*: *ansamble, albușe, apetite, cămine, chibrite, contracte, frunzișe, ghivece, hotele, îndemne, mărunțișe, refrene, resoarte, șire, vîrteje, zăgaze*. Unele dintre aceste forme sînt puțin răspîndite, ca particularități idiolectale, dar cele mai multe au o circulație largă.

Numeroase substantive care în prezent au pluralul în *-e* se întîlnesc cu pluralul în *-uri* la scriitorii clasici: *biliarduri* (E m i n e s c u), *brileanturi* (A l e c s a n d r i), *costumuri* (B o l l i a c), *diamanturi* (N e c u l c e), *excesuri* (B ă l c e s c u), *glonțuri, tulpanuri* (N e c u l c e), *palaturi* (A l e c s a n d r i, B ă l c e s c u), *scheleturi* (A l e c s a n d r i), *albumuri, clișeuri, obrazuri, puncturi, scrupuluri, sexuri* (C a r a g i a l e).

În multe cazuri, formele diferite de plural marchează diferențe semantice: *plane* (matematică) / *planuri*; *resoarte* (diviziune administrativă, organizatorică) / *resorturi* (*arc — coardă*); *strate* (geologie) / *straturi*; *mijloace* / *mijlocuri*; *ocoale* / *ocoluri*; *rapoarte* / *raporturi*.

Desinența de plural [j] a înlăturat pe *-uri* în neologismele *consilii, cortegii, domenii, litigii, orologii, principii, servicii*.

(4) Împrumuturile din seria *avantaj, echipaj, peisaj, personaj* formează o grupă aparte, deoarece au și un singular în *-giu*: *avantagiu, echipagiu, peisagiu*; de aceea apar și două forme de plural, corespunzătoare unor forme diferite de singular. *IOOP* recomandă opozițiile *avantaj/e, personaj/e* etc.; *avantagii, echipagii* sînt învechite, neliterare.

8.12. Substantive defective în opoziția de număr

1° (1) O parte dintre substantive au numai cîte o formă, fie de singular — *singularia tantum* —, fie de plural — *pluralia tantum*. Această situație este produsul contextului extraverbal empiric, deoarece există obiecte a căror existență o putem concepe numai sub aspectul unor exemplare unice din clasa respectivă, iar altele, numai ca mulțimi de exemplare din aceeași clasă. Așa sînt numele de persoană care apar numai la singular: *Gheorghe, Ion, Maria, Ștefan, Ionescu, Blîndu, Vasilescu, Birlic, Șchiopu, Brînzei, Ologu* etc.; uneori le putem folosi și la plural, cînd înțelegem pe *toți membrii familiei respective* (mai ales derivatele cu sufixele *-escu, -eanu*): *Bălenii, Ioneștii, Popeștii, Berleștii, Orovenii*; se folosesc la plural unele nume de mari personalități, pentru a le pune în evidență valoarea: „*Emineștii* se nasc foarte rar"; „epoca *Bălceștilor, Kogălnicenilor*..."; *Grigorești, Luchieni* (= tablouri de...).

(2) Se folosesc numai la singular toponimele *Balta, Bereasa, Constanța, Dunărea, Fărcașa, Oltul, Siretul, Turnul* etc. Sînt folosite numai la

singular abstractele *adevăr, deșteptăciune, dreptate, înțelepciune, prudență, toleranță;* unele se folosesc și la plural, dar cu un sens mai concret: *adevărurile* istorice; nu sînt două *dreptăți,* ci numai una. În unele cazuri, pluralul are alt sens : *bunătate — bunătăți, onoare —onoruri, prostie — prostii* (specificul acestui plural este sensul concret).

(3) Au numai forme de singular numele de materii : *beton, carne, cremene, nisip, piper, sare, sîrmă, zahăr* etc. Formele de plural ale unora dintre ele au sensuri speciale, arătînd *calități, sorturi — betoane, cărnuri, nisipuri —,* sau denumesc substanțe chimice — *săruri, zaharuri.*

(4) Sînt *singularia tantum* masculinele menționate în 8.8., clasele (6), (7), (8) (destul de multe), care se folosesc drept porecle sau calificative metonimice (antonomasii) : *arăpilă, iepurilă, mormăilă ; beșleagă ; cicălă, michiduță ; muierotcă, pișotă ; păcală, rînjală ; buflea, buzea ; pîrlea, pieptea, prisnea, țîrlea, zdrenghea* etc.

2° *Pluralia tantum* sau defective de numărul singular sînt unele toponime, nume de sărbători, nume comune referitoare la obiecte alcătuite din mai multe elemente identice : toponime : *Botoșani, Dăieni, Fieni, Focșani, Roșcani, Gheorghieni, Petroșani, Urziceni, Ploiești, Tîrzii, București, Gropile, Vadurile, Rîpile, Ulmi, Carpați, Balcani ;* nume de sărbători : *Florii, Paști, Rusalii, Sînziene ;* nume de obiecte alcătuite din două părți identice : *bretele, foarfeci, clește, ițari, jartiere, ochelari, pantaloni, chiloți ;* nume colective : *bale, cîlți, coclauri, icre, jumări, bucate, măruntaie, mendre, moravuri, nazuri.* Circulă și formele de singular *foarfecă, pantalon, jumară* etc.

8.13. Substantive colective

1° În mod obișnuit, singularul se referă la un singur obiect ori la gen, specie, familie ; sînt însă o serie de substantive care la singular numesc o pluralitate de animate sau inanimate văzute în grup, ca un tot unitar. Asemenea substantive se numesc *colective : aluniș, brădet, mărăciniș, rufărie, muncitorime, studențime, țărănime* (toate sînt derivate). Altele denumesc o pluralitate, fără să arate din ce fel de elemente este alcătuită : *brigadă, echipă, castă, detașament, pădure, popor, oaste, cireadă, herghelie, hoardă.* Pentru precizarea naturii elementelor componente, se folosesc determinatele cu care se formează sintagma cu aceeași semnificație : *herghelie de cai, detașament de pionieri* (de *muncitori*), *pădure de stejar, cireadă de vaci, turmă de oi* ș.a.

2° Unele substantive colective specifică și numărul elementelor componente, în sensul că se știe ori se poate ști cîte unități conține mulțimea dată : *companie, pluton, escadron, divizion, batalion, regiment, brigadă, divizie, escadrilă, duet, cvartet, sextet, deceniu, triumvirat, veac, mileniu.*

3° Am afirmat că limba română cunoaște numai numerele singular și plural ; sînt însă cazuri cînd pluralul are valoarea unui număr exact, și anume, atunci cînd în contextul extraverbal empiric obiectele se prezintă,

de obicei, grupate într-un număr precis ; cînd spunem *mă dor ochii, urechile, mîinile, picioarele,* înţelegem numai *doi* ochi, *două* urechi, *două* mîini, *două* picioare ; cînd spunem *părinţii sînt acasă,* vorbim de obicei, de două persoane — *tata* şi *mama.*

8.14. Cazurile

Cazurile se definesc în funcţie de poziţia sintactică a substantivului în structura enunţului.

1° *Nominativul* este cazul substantivului ocurent în poziţia *subiect* ca agent virtual al unei acţiuni, fiind implicat ca atare prin relaţia de interdependenţă cu verbul predicat. Morfologic, forma nominativului este şi tema paradigmei cazuale, fiind egală cu tema nominală ; prin urmare, desinenţele specifice de gen şi număr sînt şi desinenţele nominativului şi ceea ce am spus despre ele, cînd am discutat aceste două categorii, este valabil şi pentru mărcile distinctive ale nominativului şi ale celorlalte cazuri ale masculinelor şi neutrelor (cu excepţia vocativului unor nume de animate) ; nominativul fiind egal cu acuzativul, vom discuta numai desinenţele cazurilor genitiv-dativ ale femininelor şi desinenţele vocativului.

Nominativul este şi cazul numelui predicativ, al apoziţiei substantivale care reia funcţia termenului anterior prin relaţie de echivalenţă.

2° *Vocativul* este cazul numelui de persoană ocurent în poziţia sintactică de *adresare,* deci *alocutiv* interdependent cu verbul predicat la pers. a II-a. Vocativul este considerat caz independent, ca şi nominativul. Independenţa vocativului trebuie însă înţeleasă în sensul că funcţia de *adresare* este diferită de celelalte funcţii sintactice, avînd ca referinţă exclusiv pers. a II-a, vizînd conativ şi direct pe destinatar : **Lună, tu,** *stăpîna* nopţii, / Pe a lumii boltă luneci / ; **Zamfiro, Zamfiro,** *zicea ţiganul, nu mă cunoşti ?* **Mamiţoo ! mam'maree !** *Ţie-ţi vorbesc,* **America !** Cînd precizează subiectul *agent,* numele în vocativ se acordă în persoană, număr şi gen cu predicatul : *Nu mă lăsaţi, fraţilor !*

(1) Vocativul este prin excelenţă cazul pers. a II-a şi această trăsătură îl distinge de celelalte cazuri, chiar atunci cînd formal se aseamănă cu ele ; aceasta decurge din faptul că vocativul este un caz al numelor de persoană şi al celor asimilate cu ele şi, deci, inanimatele şi cele care nu pot fi marcate cu semele (+*Animat* + *Uman)* nu cunosc acest caz. Masculinele şi femininele nume de animale, inanimate şi neutrele nu au cazul vocativ decît prin personificare : **Codrule, codruţule** / *Ce mai faci,* **drăguţule? Doină, doină,** *cîntec dulce, / Cînd te-aud, nu m-aş mai duce* ; „**Floare,** *răsai. . . / va murmura lumina de mai*" ; **Clipă,** *desfă-ţi aripile tale bogate !*

(2) Datorită expresivităţii lui, care izvorăşte din funcţia alocutivă, vocativul apare mai ales în enunţuri imperative şi emfatice, adesea cu funcţia conativă sau formează singur un enunţ emfatic cu predicat *in absentia.* Topica vocativului este mobilă : *Să-ţi cer un semn,* **iubito,** *spre-a nu te mai uita?*

(3) În vorbirea familiară apare însoţit de pronumele *tu, voi* şi de interjecţiile alocutive *fă, fa, bre, mă, măi, bia : Măi omule, gîndeşte-te la suflet !*

(4) În ce privește desinențele specifice, *GLR* (vol. I, p. 78—79) afirmă că la singular masculinele au desinențele *-e* și *-ule*, iar femininele *-o* [14]; la plural desinența *-lor* este comună ambelor genuri; dar *-ule*, din *băiatule, codrule, corbule, Dumitrescule, Ionescule, lupule, omule*, poate fi interpretat și ca o combinație de morfeme, deci neunitar ca structură și funcție, deoarece *-u-* este vocală tematică, *-l-* articolul determinant și numai *-e* este desinența distinctivă a vocativului față de forma nominativului și a acuzativului. Prin urmare, am putea spune că la singular masculinele au o singură desinență de vocativ, și anume *-e*: *amic / amice, amicul / amicule; băiat / băiete, băiatul / băiatule; bărbat / bărbate, bărbatul / bărbatule; codru / codre, codrul / codrule; drac / drace, dracul / dracule;* în toate aceste serii (fără și cu articol), opoziția *nominativ* vs *vocativ* este o opoziție între desinențele de caz *zero*, *-u* etc. ale nominativului și desinența *-e* a vocativului. Flectivul de plural *-lor* din *băieților, bărbaților, dracilor, fetelor* etc. este articol, din care putem izola desinența *-or*, pe care o găsim și la articolele *celor*, la pronumele *acestor, altor* etc.

(5) De multe ori vocativul are aceleași forme ca ale nominativului și, în aceste cazuri, singura lui trăsătură distinctivă este de natură suprasegmentală: *băieți!*, față de *băieți, elevi!*, față de *elevi*, se prezintă ca opoziții cazuale în planul sintonematic, marcate grafic, pentru vocativ, cu paragrafemul [!]; tot intonația specifică distinge vocativul de formele identice ale genitivului și dativului plural: *fetelor!*, față de *fetelor, hoților!*, față de *hoților, fraților!*, față de *fraților*.

(6) Numele proprii de persoană și de animale domestice sînt mai rezistente în privința păstrării unor forme distincte de vocativ față de nominativ. În primul rînd, unele nume masculine circulă cu forma vocativului, adică marcate cu desinența *-e*, ceea ce pune în evidență sensul lor alocutiv: *Agapie, Anastase (Anastasie), Tase, Antonie, Arsene, Darie, Dimitrie, Dionisie, Eftimie, Gheorghe, Grigore (Gore), Ilie, Manole, Moise, Niculae, Onisie, Pamfile, Petre* (alături de forma de nominativ *Petru*), *Vasile*. Alături de acestea, marca vocativului se păstrează în cuvintele folosite des ca alocative: *bătrîne, cumnate, domnule, moșule, prietene, tinere, tovarășe, vere*. Se păstrează formele de vocativ și la celelalte nume de persoană, mai ales la cele calendaristice: *Achime, Adame, Alexandre, Anghele, Avrame, Bogdane, Căline, Constantine, Damiane, Dumitre, Iacobe, Ioane, Lazăre, Marcule, Marine, Miroane, Nistore, Pavele, Răzvane, Spiridoane, Ștefane, Toadere, Tudore, Victore, Zaharie* [15]. Un fenomen interesant se observă la numele proprii feminine; în româna actuală, vocativul în *-o* se folosește mai puțin, fiind concurat de forma nominativului care funcționează și ca vocativ, cu adaosul suprasegmental. În același timp, se manifestă tendința unei opoziții între formele cu articolul *-a* și formele nearticulate, cu desinență *-ă*, simțită ca marcă a vocativului feminin, alături de desinența *-e*: *Daria — Darie, Maria — Marie, Olimpia — Olimpie, Ștefania — Ștefanie;*

[14] Desinența *-e* se întîlnește și la unele nume proprii feminine (cf. *infra*, la discuția despre numele proprii feminine) și, mai rar, desinența *-o* la unele masculine: *Niculceo*.

[15] Ovid Densusianu arată că, în veacul al XVI-lea, „Vocativul singular în *-e* al substantivelor masculine este relativ bine păstrat cu toată concurența pe care i-o face vocativul în *-le* care va sfîrși prin a-l înlocui în majoritatea cazurilor" (în *ILR*, vol. II, p. 94). Într-adevăr, în româna contemporană, vocativul marcat cu desinențe specifice, mai ales cu *-o*, se folosește din ce în ce mai rar, fiind concurat de forma de nominativ.

Adriana — Adriană, Ana — Ană, Alexandra — Alexandră, Ancuța — Ancuță, Chira — Chiră, Chirana — Chirană, Despina — Despină, Dumitra — Dumitră, Domnica — Domnică, Elena — Elenă, Ileana — Ileană, Frusina — Frusină, Gherghina — Gerghină, Ioana — Ioană, Irina — Irină, Irinuca — Irinucă, Niculina — Niculină, Paraschiva — Paraschivă, Tudorița — Tudoriță.

(7) Putem trage concluzia că în limba română există trei tipuri de vocativ: al substantivelor nearticulate, al substantivelor articulate cu desinențe specifice *(-e, -o, -or)* și vocativul egal cu formele nominativului, dar marcat suprasegmental cu intonație specifică. Tendința limbii române actuale este de a înlocui formele marcate ale vocativului cu formele nominativului, dar marcat suprasegmental cu intonație specifică. Al. Graur susține că în procesul de pierdere a flexiunii nominale, care apropie limba română de celelalte limbi romanice, cel mai caracteristic fapt este ieșirea din uz a vocativului. Această afirmație se referă, desigur, numai la formă, nu și la funcție; noi înțelegem „că iese din uz în mod treptat" *vocativul cu desinențe specifice*, nu *cazul vocativ*, chiar dacă pentru exprimarea sensului său gramatical se folosește forma nominativului, deoarece vocativul și nominativul constituie o opoziție tranșantă, primul avînd referent *persoana a doua*, iar celălalt, *persoana a treia.* De aceea vocativul apare în construcții cu verbe la modul imperativ — care are forme numai pentru persoana a doua — sau cu alte moduri verbale, dar tot la formele persoanei a doua. Nominativul (și celelalte cazuri) nu se construiesc niciodată cu imperativul și niciodată cu persoana a doua; cînd spunem *Mama se duce* și *Mama, du-te!* avem, în prima propoziție, *mama* la nominativ, iar în a doua, *mama* la vocativ, nu la nominativ, cum ar reieși dacă am interpreta *ad-litteram* afirmația menționată mai înainte. Considerat, de obicei, ca un caz fără funcție sintactică, fără întrebuințare în propoziție, fără semne formale specifice, vocativul are totuși — așa cum s-a văzut din discuția noastră — o poziție funcțională univocă și clar distinctă între celelalte cazuri: funcția de *adresare.* De asemenea, credem că pierderea desinențelor de vocativ nu este atît de avansată cum pare și cum se afirmă, iar o comparație statistică a frecvenței formelor de vocativ marcate și a formelor de nominativ cu funcție de vocativ ne-ar duce la concluzii interesante în această problemă.

3° *Genitivul* este cazul apartenenței la gen, specie, categorie; funcția sinctatică obișnuită a substantivului în genitiv este aceea de *determinant nominal.*

Dacă ne referim la sensurile celor doi termeni și la raportul de determinare, genitivul are numeroase valori. (1) *Genitivul posesiv* denotă pe posesorul propriu-zis al obiectului denumit de determinatul lui ori arată numai apartenența: *stăpînul casei, nasturii hainei.* (2) *Genitivul subiectiv* determină un infinitiv substantivat sau un nume de acțiune, dar în care se simte totuși procesul caracteristic verbului; substantivul în cazul genitiv este *autorul, agentul* acțiunii substantivate: *înaintarea* **lucrărilor**, *plecarea* **părinților**. (3) *Genitivul obiectiv* determină tot un substantiv de proveniență verbală și este obiectul *pacient* al acțiunii determinate: *recoltatul* **cerealelor**, *rezolvarea* **problemelor**, *recunoașterea* **drepturilor**, *respectarea* **suveranității** *și a* **integrității**. (Sintagmele de tipul (1), (2), (3) sînt structuri derivate din enunțuri primare prin anumite reguli specifice.) (4) *Genitivul calității* este mai rar întîlnit: *îngerul* **iubirii**, *omul* **dreptății**, *omul* **datoriei**. (5) *Geni-*

tivul denumirii sau al *definiției* individualizează determinatul pînă la transformarea lui în nume propriu: *apele* **Dunării**, *țara* **Moldovei.** (6) *Genitivul calității* cu intensitate maximă este o repetiție imediată a substantivului determinat prin genitivul lui: *floarea*-**florilor**, *voinicul*-**voinicilor.** (7) Implicat de unele prepoziții și locuțiuni prepoziționale, ca *asupra*, *contra*, *deasupra*, *dinaintea*, *din dreptul*, *împotriva*, *în contra*, *înaintea*, *înapoia*, *în dreptul* etc., genitivul determină substantive de origine verbală sau care semnifică *procese*. În limba actuală, tind să devină locuțiuni prepoziționale și unele sintagme de tipul *în vederea*, *în scopul* etc. care cer cazul genitiv și stabilesc o relație circumstanțială de scop: *învață în vederea examenelor*. (8) *GLR* susține că „Locuțiunile cele mai folosite prin care se introduc complemente circumstanțiale de scop sînt toate analizabile: *în vederea, în scopul, cu scopul*" (vol. II, p. 179—180). Acest punct de vedere este discutabil, fiindcă folosirea genitivului cu prepozițiile și, mai ales, cu locuțiunile menționate mai înainte se explică prin analiza unui element al lor ca substantiv, dacă îl asimilăm cu un substantiv prin analogia formei: *din cauza*, *în dreptul*, *în vederea* etc. au un element substantival articulat și, prin analogie, sînt simțite — sau au fost simțite într-o fază mai veche a limbii — la fel cu *(îm)potriva*, *(în)contra*, *înaintea*, *înapoia* etc. O dovadă că lucrurile stau așa este acordul de gen al articolului genitival *al*, *a*; se spune *împotriva acestor mari dregători chitaiți și* **a** *străvechilor lor datini*, pentru că *împotriva* este asimilat cu un substantiv feminin și cere acordul cu *a* feminin; tot așa se spune *în dreptul grădinii noastre și* **al** *casei* noastre, deoarece *dreptul* este simțit (la singular) ca un substantiv masculin.

Dar dacă *în vederea*, *în scopul*, *în dreptul*, *din cauza* etc. ar fi analizabile, adică dacă le-am considera sintagme libere, ar însemna că substantivul în cazul genitiv care urmează este determinantul atributiv al prepoziției sau al locuțiunii prepoziționale, ceea ce este îndoielnic. Putem deci afirma că, în româna actuală, mai ales în stilul publicistic, se manifestă tendința lărgirii funcției genitivului, care, pe lîngă dependența de un substantiv, mai poate fi și complement indirect, de excepție, circumstanțial de cauză, de scop. (9) În ce privește mijloacele morfologice de exprimare, genitivul este slab marcat; masculinele comune și neutrele nu au desinențe specifice la singular, nici la plural. Distincția față de nominativ, dativ, acuzativ și vocativ este numai de natură funcțională sau este marcată de determinante. Astfel, opozițiile *nominativ / genitiv: om / (al) unui om, om / (al) acestui om, om / (al) cărui om, om / (al) fiecărui om* etc. se disting prin faptul că forma de genitiv este determinată de articole sau de adjective pronominale care, în felul acesta, funcționează ca morfeme gramaticale. Mergînd mai departe cu analiza structurii morfologice a acestor elemente morfematice, putem spune că ele marchează genitivul, pentru că sînt marcate cu desinențele specifice ale cazului genitiv-dativ; *-ui* pentru singular, *-or* pentru plural. (10) Substantivele feminine au la genitiv (și dativ) singular desinențele specifice pe care le găsim la nominativul plural, adică *-e*, *-i* final, *-le* și *zero*, cu palatalizarea consoanei finale: *mamă / (unei) mame*, *stea / (unei) stele*, *mușama / (unei) mușamale*, *mare / (unei) mări*. Fac excepție femininele cu pluralul în desinența *-uri*, care au la genitiv singular desinența *-e* sau [i], cu palatalizarea consoanei finale: *ceartă / certuri / / (unei) certe; leafă / lefuri / / (unei) lefi*. Nu constituie opoziții

formale de nominativ / genitiv formele substantivelor feminine nume de animate-persoane, care rămîn invariabile la plural: *admiratoare* (unei) *admiratoare, bocitoare, ghicitoare / (unei) ghicitoare* etc., dar formează opoziția desinențială [e/i], cu palatalizarea consoanei finale și o silabă mai puțin, numele de animate nonpersoane, de utilaje etc., asemănătoare la singular cu cele de mai sus: *lipitoare / (unei) lipitori, privighetoare / (unei) privighetori, semănătoare / (unei) semănători, vînătoare / (unei) vînători* etc. (11) Sînt invariabile la genitiv și femininele derivate cu sufixul *-oaie: băboaie / (unei) băboaie, căsoaie, cuțitoaie, doftoroaie, furcoaie, lăboaie, lățuroaie, stărostoaie, tălpoaie;* formează opoziții de nominativ-genitiv substantivele *ghionoaie / (unei) ghionoi* și *lighioaie / lighioi* (var. de la *lighioană — lighioane,* deși seamănă cu cele de mai sus).

4° (1) *Dativul* este cazul *destinației, al acordării;* substantivul în dativ se referă la obiectul gramatical căruia i se *dă*, i se *acordă* sau îi este *destinat* ceva prin acțiunea verbului cu care se află în relație sintactică. (2) Fiind un *caz adverbial,* funcția de bază a dativului este aceea de obiect indirect al verbului, adjectivului, adverbului, interjecției sau chiar al substantivului de origine verbală, care arată *transmiterea, destinația, acordarea; cineva* **dă** *(ceva)* **cuiva**; *mergem pe un drum* **necunoscut altora**; **slavă cuiva**; **bravo cuiva**; **transmiterea** *(a ceva)* **cuiva**. (3) Construit cu prepozițiile *datorită, grație, mulțumită,* dativul are funcția de circumstanțial de cauză sau de obiect-instrument: *datorită delăsării și nepăsării.* (Aceasta înseamnă că în contextul unui dativ, *datorită, grație, mulțumită, potrivit, conform* sînt prepoziții.) În unele construcții, dativul cu funcția unui circumstanțial de loc formează expresii idiomatice neanalizabile: *a sta locului, a se așterne drumului (vîntului).* (4) Din punct de vedere formal, dativul este identic cu genitivul, cu deosebirea că nu se construiește niciodată cu articolul *al, a, ai, ale,* care asigură dependența și subordonarea exclusivă față de un nume. Contextele în care dativul intră în relație cu un adjectiv sînt sintagme *in absentia,* care în structura primară presupun un verb.

5° (1) *Cazul acuzativ,* nemarcat de prepoziție (cu excepția numelor proprii și a celor asimilate cu ele), are funcția de obiect direct; unii lingviști îl consideră un caz *direct,* împreună cu nominativul. Dar în limba română acuzativul este prin excelență și un caz prepozițional, ceea ce îi asigură, față de celelalte cazuri, ocurența în numeroase poziții sintactice. De aceea este greu să-i stabilim o trăsătură sintactică univocă; gramatica tradițională ne-a obișnuit cu ideea că acuzativul este în exclusivitate un caz adverbal al tranzitivității verbului obiectiv-tranzitiv, așa cum genitivul este considerat un caz adnominal, iar dativul un caz adverbal. Dar acuzativul realizează și toate celelalte poziții sintactice — în afară de aceea de subiect —, deci acuzativul poate funcționa, *adnominal,* ca atribut prepozițional, și *adverbial,* ca obiect direct, indirect, de agent, de instrument, sociativ, relațional etc. și ca circumstanțial de diferite feluri (cauză, scop, timp, mod etc.). Această mare mobilitate funcțională a acuzativului este asigurată de valoarea gramaticală foarte variată a prepozițiilor și a locuțiunilor prepoziționale cu care poate fi marcat în relațiile sintactice imediate și mediate cu numele sau cu verbul regent.

(2) Ca structură morfematică, acuzativul este identic cu nominativul. Pentru numele proprii și cele asimilate cu ele, marca distinctivă a acuzativului (obiect direct) este prepoziția *pe*.

(3) Pentru notarea cazurilor în diferite modele structurale, vom folosi simbolul *k* urmat de inițialele *n* = nominativ, *g* = genitiv, *d* = dativ, *ac* = acuzativ, *v* = vocativ. Deci vom folosi simbolurile *Nkn, Nkg, Nkd, Nkac, Nkv* (la care se adaugă indicele de număr *(±Singular)*, reprezentînd fiecare schema unei unități componente a paradigmei numelui, structura unei sintagme morfologice nominale. Aceasta înseamnă că, de exemplu, modelul semantic / *(cineva) + (a fi) + (cineva)* / ←/ *(Nkn) + (a fi) + (Nkn)* /; modelul / *(cineva) + (a face) + (ceva)*/ ←/ *(Nkn) + (a face) + (Nkac)* /; modelul / *(cineva) + (a spune) + (ceva) + (cuiva)*/←/ *(Nkn) + (a spune) + (Nkac) + (Nkd)* ș.a.m.d. Simbolul prepozițional /*Prep*/ se va insera în stînga secvenței nominale marcate ca atare.

8.15. Declinarea

1° Prin *declinare* înțelegem *stabilirea paradigmelor de sintagme morfologice nominale* care formează inventarul de selecție pe baza opozițiilor de gen, număr și caz. De exemplu, declinarea substantivului *femeie* este, potrivit celor spuse mai sus, un tabel în care se enumeră toate tipurile sintagmatice ale acestui substantiv ca paradigmă de sintagme: *femeie* / (niște) *femei, femeie* / (unei) *femei, femeie* / (pe o) *femeie, femeie* / *femeie!*, (niște) *femei* / (unor) *femei*, (niște) *femei* / *femei!* Lucrurile sînt și mai clare dacă avem în vedere paradigmele de sintagme nominale determinate cu articol enclitic : *femeia / (a) femeii / femeii / (pe) femeia / femeie! /; femeile / (a) femeilor / femeilor / (pe) femeile / femeilor! /;* fiecare tip de sintagmă, de exemplu, / *femeile* / ← / *Nkn-Singular* /, este *o clasă* de secvențe a claselor de morfeme *N + k + n + plural,* adică o clasă de membri de paradigme.

2° Clasarea substantivelor în trei declinări după terminații nu este operantă pentru limba română, deoarece, în felul acesta, declinările nu constituie sisteme unitare de flexiune (în afară de declinarea a II-a); în declinarea I sînt grupate la un loc substantive care au desinențele de genitiv-dativ *-e* și *-le,* precum și cele care nu au flexiune desinențială; aceeași situație este și la declinarea a III-a. Evoluția istorică a celor cinci declinări latinești în procesul formării limbii române a dus la dezagregarea lor ca sisteme constituite după terminații, chiar prin dispariția acestor terminații. Flexiunea cazuală desinențială a fost treptat înlocuită cu determinantele care s-au gramaticalizat și au dat naștere, pe teren lingvistic românesc, unui sistem de flexiune cazuală cu articol determinant. Pe drept cuvînt, *GLR*, după ce arată cum se grupează substantivele în cele trei declinări tradiționale, nu dă în continuare și paradigmele lor, ci subliniază că „din punctul de vedere al limbii române e mai just să se facă declinarea substantivelor, adică trecerea de la un caz la altul, după genuri. Există o declinare a substantivelor masculine și o declinare a substantivelor feminine, substantivele neutre urmînd la singular pe cele masculine, iar la plural pe cele feminine" (vol. I, p. 82). Acest punct de vedere este avantajos și putem considera că, în limba română actuală, sistemul flexiunii nominale pornește de la cele două genuri. Avem, deci, o declinare masculină și una feminină, iar substantivele neutre se încadrează în amîndouă, opunîndu-se la singular celor feminine, iar la plural celor masculine.

3° Altă problemă care trebuie discutată este aceea a așa-numitelor *declinare nearticulată* și *declinare articulată*. Această terminologie se păstrează în gramatica noastră tot datorită tradiției; în *GLR*, vol. I, p. 82 și 85, se vorbește de o declinare nearticulată și o declinare articulată, dar cu explicația că „Prin declinare nearticulată se înțelege declinarea substantivului care este lipsit de articolul hotărît enclitic (dar care poate să fie însoțit de articol nehotărît sau de orice alt determinant)", iar prin declinarea articulată se înțelege „declinarea substantivelor însoțite de articol hotărît enclitic".

Limba română actuală nu cunoaște decît parțial o flexiune a substantivelor fără articol, deoarece singurele opoziții cazuale se manifestă între vocativul numelor de persoană și al celor asimilate cu ele, marcat cu desinențele specifice, și forma invariabilă a cazurilor nonvocative (marcată sau nemarcată). În ceea ce privește femininele care prezintă opoziția *nominativ / acuzativ* pe de o parte și *genitiv / dativ* pe de altă parte, marcată prin opoziția desinențelor specifice, ele constituie opoziții cazuale și de număr; formele *casă / case, basma / basmale, stea / stele, zi / zile, vulpe / vulpi, cîmpie / cîmpii* sînt opoziții de *singular / plural*, dar și de *nominativ / genitiv* sau *nominativ / dativ*. Dacă însă adăugăm acestor substantive un determinant cu elemente ale opozițiilor cazuale, ele intră în sistemul felxiunii cazuale, ne apar ca opoziții cazuale: *o casă /* (a) *unei case / unei case / o casă; o basma /* (a) *unei basmale / unei basmale / o basma* ș.a.m.d.; *casa /* (a) *casei / casei / case; basmaua /* (a) *basmalei / basmalei / basmaua; niște case / această casă /* (a) *acestei case / acestei case / această casă* etc. Prin urmare, nu este potrivit să se spună că în limba română există o declinare nearticulată; în realitate avem *o declinare cu determinant nehotărît proclitic* și *o declinare cu determinant hotărît enclitic* și aceasta nu este numai o problemă de terminologie, ci și una teoretică de conținut.

Declinarea cu articol nehotărît nu ridică nici o problemă, deoarece articolul nehotărît, fiind proclitic, nu afectează forma substantivului care rămîne invariabilă la genul masculin și neutru, prezentînd numai opoziții de număr.

Substantivele de genul feminin, care au desinențe specifice pentru cazurile genitiv-dativ, formează paradigmă: (singular) *masă / (unei) mese, saca / (unei) sacale, stea / (unei) stele, nuia / (unei) nuiele), zi / (unei) zile, vulpe / (unei) vulpi, pălărie / (unei) pălării, femeie / (unei) femei;* la plural avem o formă sincretică pentru toate cazurile, omonimă cu forma de genitiv-dativ singular: *mese, sacale, stele, nuiele* etc.

4° Declinarea cu determinant enclitic poate fi considerată flexiune cazuală propriu-zisă a substantivului în limba română, deoarece articolul hotărît, fiind aglutinat substantivului, provoacă modificarea formelor lui după cazuri: masculin singular: *elevul / elevului, elevule, unchiul / unchiului / unchiule, codrul / codrului / codrule, boul / boului / boule, fiul / fiului / fiule, rățoiul / rățoiului, șarpele / șarpelui, tata / tatei / tata!;* masculin plural: *elevii / elevilor, unchii / unchilor, codrii / codrilor, boii / boilor, fiii / fiilor, rățoii / rățoilor, șerpii / șerpilor, tații / taților;* feminin singular: *masa / mesei, sacaua / sacalei, steaua / stelei, nuiaua / nuielei, ziua / zilei, vulpea / vulpii, pălăria / pălăriei, femeia / femeii;* feminin plural: *mesele / meselor, sacalele / sacalelor, stelele / stelelor, nuielele / nuielelor, zilele / zilelor, vulpile / vulpilor, pălăriile / pălăriilor, femeile / femeilor.*

Pentru ilustrarea flexiunii am folosit 14 substantive pe care le putem considera reprezentative pentru clasele de flexiune cazuală; este numai un punct de vedere și, poate, nu cel mai sistematic și mai economicos. Se propune o clasare în 17 declinări (Paula Diaconescu), alta în 33 de declinări (G r. M o i s i l), alta în 11.

5° Numele proprii prezintă în declinare unele deosebiri față de cele comune; cele masculine rămîn invariabile la toate cazurile, afară de vocativ, dar sînt marcate proclitic cu determinantul *(a) lui* la genitiv-dativ. Numele proprii masculine terminate în *-a* sau *-ea* *(Oprea, Toma, Luca)* formează uneori genitiv-dativul — în vorbirea populară — ca substantivele feminine.

Numele proprii feminine se declină ca cele comune, dar fără alternanțe fonetice la genitiv-dativ. Cele care n-au desinențe specifice, mai ales împrumuturile ca *Ani, Ioli, Jeni, Leni, Lili, Mari, Meri* se declină ca cele masculine, fiind marcate la genitiv dativ cu *lui* proclitic.

Denumirile geografice se declină cu articol hotărît ca cele comune, cu deosebirea că au numai singularul sau numai pluralul, după cum s-au lexicalizat ca nume proprii: *Oltul / Oltului (Oltule!), Dunărea / Dunării (Dunăre!).*

Unele nume de localități derivate cu sufixul *-ești*, care au formă de plural, au pierdut sensul pluralității și se declină și la singular *Fetești — Feteștiul — Feteștiului; Pitești — Piteștiul — Piteștiului.*

Subliniem că numele proprii, fiind totdeauna concrete, nu pot fi marcate cu articol nehotărît proclitic și nu pot avea formă de genitiv-dativ dacă nu sînt marcate cu determinantul enclitic *(-lui* sau *-lor)*. Se poate, deci, spune *Olt — pe Olt, Dunăre — pe Dunăre;* nu sînt reperabile formele **unui Olt, *unei Dunări*, dar se poate spune, totuși, (cu valoare afectivă): *în primăvara aceasta am avut* o Dunăre *liniștită, fără inundații.*

6° Mai multe probleme ridică declinarea substantivelor compuse, deoarece unele din ele rămîn invariabile: *pierde-vară, papă-lapte, linge-blide, nu-mă-uita, lasă-mă-să-te-las, vorbă-lungă, fluieră-vînt, calcă-n străchini, burtă-verde;* asemenea compuse se declină ca substantivele cu articol nehotărît și, chiar dacă prin felul în care sînt folosite, sînt considerate feminine, nu au forme diferite pentru genitiv-dativ și nici pentru plural.

Compusele din două substantive juxtapuse sau legate cu prepoziție, din substantiv și adjectiv, adjectiv și substantiv sau adverb și substantiv, se declină cu articol nehotărît și cu articol hotărît și flexionează numai unul din cele două elemente — de obicei elementul determinant — fără să se poată stabili reguli precise cu privire la elementul care se declină. Astfel, se declină substantivele compuse: *botgros / botgrosul / botgrosului / botgroșilor; bunăstarea / bunăstării; bunăvoința / bunăvoinței; calul-de-mare / calului-de-mare / caii-de-mare / cailor-de-mare; capra-neagră / caprei-negre / caprelor-negre; floarea-soarelui / florii-soarelui; liber-cugetătorul / liber-cugetătorului; mașină-unealtă / mașinii-unelte, mașinile-unelte / mașinilor-unelte; portaltoiul / portaltoiului / portaltoilor; porthartă / porthărții / porthărților; pasărea-liră / păsării-liră / păsărilor-liră; pușca-mitralieră / puștii-mitralieră / puștilor-mitralieră* ș.a.m.d.

Numele geografice compuse din două substantive în cazul nominativ se declină prin flexiunea celui de al doilea substantiv: *Turnu-Severin / Turnu-Severinului; Tîrgu-Jiu / Tîrgu-Jiului.*

La cele compuse dintr-un substantiv în nominativ și altul în genitiv sau acuzativ cu prepoziția *de*, se declină substantivul în cazul nominativ: *Vadul-Oilor / Vadului-Oilor; Poiana Țapului / Poienii-Țapului, Curtea-de-Argeș / Curții-de-Argeș; Baia-de-Aramă / Băii-de-Aramă.*

La substantivele compuse din substantiv urmat de adjectiv, se declină substantivul, iar adjectivul se acordă cu el: *Tîrgu-Frumos / Tîrgului-Frumos; Valea-Neagră / Văii-Negre; Marea-Neagră / Mării-Negre; Oceanul-Indian / Oceanului-Indian.*

Dacă numele compus are elementele sudate într-o singură unitate, formînd un singur cuvînt, se articulează adjectivul: *Cîmpulung / / Cîmpulungul / Cîmpulungului.*

9

ADJECTIVUL

9.0. Definiţia şi conţinutul clasei

1° Definiția obișnuită a adjectivului are în vedere sensul și se referă la faptul că el semnifică însușiri ori calități ale obiectelor denotate de substantive; aceasta însă nu caracterizează decît parțial clasa *adjectiv*. Exprimarea calității este proprie numai adjectivelor propriu-zise, dar un număr mult mai mare de adjective identifică obiectele prin determinare: *albastru, frumos, galben, mare, mic, roșu, urît* sînt adjective care exprimă calități ale obiectelor, adică le califică prin indicarea acestor calități; *asemenea, acest, care, meu, nostru, oricare* etc. sînt adjective de identificare.

Morfologic, adjectivul se definește prin compatibilitatea de a se combina cu morfeme de gen, număr, caz, de comparație și de intensitate, ceea ce-l deosebește de celelalte nume (comparația și intensitatea) și de adverb (genul, numărul și cazul).

2° Adjectivul este strîns legat de substantiv, existența lui sintactică funcțională fiind subordonată substantivului; de aceea putem spune că adjectivul este implicat de substantiv pe care îl actualizează prin trăsături semantice ocazionale ori chiar definitorii pentru individualizarea lui. Astfel, *casă mică* față de *casă* aduce în plus o informație privitoare la actualizarea semnificației {casă} în limitele semnificației adjectivului *mică*. Datorită sensului lor lexical, unele adjective se pot combina în sintagmă cu o mulțime de substantive *(mare, mic)*, altele au această posibilitate în măsură mai mică; putem spune *om harnic*, dar nu putem spune decît, eventual, figurat, *copac harnic*. În comparație cu articolul hotărît și cu cel genitival, care nu au autonomie funcțională, adjectivul este un determinant, dar poate fi și nucleu sau chiar autonom, într-o construcție sintagmatică.

Legătura cu substantivul se manifestă prin acord, deoarece substantivul impune adjectivului repetarea informației privitoare la gen, număr și caz, ceea ce asigură izotopia vorbirii în enunț.

Deci adjectivul are comune cu substantivul categoriile de gen, număr și caz implicate de categoriile corespunzătoare ale substantivului; astfel, dacă substantivele cunosc în mai mică măsură flexiunea după gen, aproape toate adjectivele au flexiune de gen, în sensul că au forme specifice pentru

cele două genuri; dar în timp ce flexiunea de gen a substantivului este motivată parțial, genul la adjective este o problemă de redundanță. Tot așa se pune și problema numărului; singularitatea și pluralitatea aparțin obiectelor numite de substantive; însușirile aparțin sau sînt atribuite obiectelor și nu se pot înfățișa sub aspectul singularității sau al pluralității. Opoziția formală de număr la adjective — *frumos* — *frumoși*, *mică* — *mici*, *galbenă* — *galbene* etc. este o manifestare a relației de dependență a adjectivului față de regentul lui.

Adjectivele au în schimb categoria intensității, comparației — specifică acestei clase.

3° Distincția dintre cele două clase este însă neconcludentă într-o anumită zonă, în sensul că un substantiv se poate actualiza ca adjectiv și invers. Unele adjective folosite frecvent cu valoare substantivală, nici nu mai sînt simțite ca atare: *bătrîn*, *savant*. Astfel, în sintagmele *savanți bătrîni*, *bătrîni savanți*, unitățile de pe prima poziție de substituție sînt actualizate ca substantive, iar celelalte ca adjective; în prima sintagmă, *savanți* este substantiv, iar *bătrîni* este adjectiv, dar cînd schimbăm poziția lor în sintagmă, *bătrîni* devine substantiv sau poate fi considerat substantiv, iar *savanți* devine adjectiv sau poate fi considerat adjectiv. Locul accentului tonic în structura sintonematică este un element decisiv în această privință: astfel, dacă intonăm / ↑↑ˋ + ↓ˋ↑ /, *bătrîni* este substantiv, iar dacă intonăm /↑↑′ + ↑↓ /, *bătrîni* este adjectiv.

Substantivarea unui adjectiv înseamnă și concretizarea lui; *alb* devine *albul*, dar este și mai concret în *albul ochilor*. Substantivarea adjectivului este marcată nu numai pozițional, ci și prin determinarea minimală. Un substantiv folosit cu valoare adjectivală pierde unele trăsături semantice și se abstractizează, ajungînd să fie folosit conotativ prin apariția unui sem suplimentar: *cheie* față de *problemă cheie*. Deci atît substantivarea adjectivelor, cît și adjectivarea substantivelor, ca orice transfer de sens, au rezultate nu numai în planul formei și al funcției, ci și în cel semantic, în structura componențială.

4° Cîmpul semantic al calității este foarte întins; adjectivele pot desemna calitatea cu referire la proprietățile obiectelor, atît de ordin fizic, intrinsec, cît și de ordin extrinsec: greutatea *(ușor)*, dimensiunea sau volumul *(mic, înalt)*, forma *(alungit, rotund)*, culoarea *(roșu, galben)*, gustul *(acru, dulce)*, temperatura *(rece)*, vîrsta *(tînăr)*, starea fizică *(slab, bolnav)*, caracterul *(vioi)*, starea intelectuală *(deștept, normal)*, precum și calități generale în legătură cu prețul *(ieftin)*, utilitatea *(folositor)* ș.a.

5° Adjectivele pot desemna calitatea motivat (prin structura adjectivului), ca rezultat al structurii materiale a unui obiect (material *feros)*, calitatea decurgînd din elementele constitutive ale unei mulțimi (adunare *cetățenească*, grupă *studențească)*, din originea obiectului *(românesc)*, cu referire la posesor (sfat *orășenesc)*, la destinație (sală *profesorală)*, la agent (leacuri *băbești)*, la acțiune (carte *tipărită)*, la comparație sau la agent (gest *prietenesc)* etc. După proveniență, adjectivele sînt *propriu-zise* și *provenite* din alte clase de cuvinte. Cele propriu-zise (ar putea fi numite *primare)* au avut de la început valoare de adjective; celelalte sînt mai ales participii și gerunzii. Participiul are valoare adjectivală dacă este în poziție adnominală: *lemn* **tăiat**, *prieten* **iubit**, *mers* **legănat**, *pom* **înflorit.** În calitate de adjectiv, participiul are, de obicei, grade de intensitate și

de comparație *(merele cele mai bătute)*. Participiul-adjectiv presupune uneori și o deplasare de sens: *legat = voinic; ajuns = înstărit, înfipt = îndrăzneț; simțit = sensibil, stătut = bătrîn, vechi; adus = aplecat, încovoiat; atacat =* (pop.) *bolnav de tuberculoză; așezat = cuminte, serios, chibzuit; apăsat = răspicat, poruncitor, hotărît*. Și gerunziile sînt folosite ca adjective numite *gerunziale*: *buze* **sîngerînde**, *femeie* **murindă**, *puteri* **crescînde**, *măști* **rîzînde**, *ordine* **descrescîndă**. Adjectivele gerunziale se acordă în gen, număr și caz cu regentul și se pot combina cu morfeme de intensitate și comparative. Se pot transforma în adjective mai ales gerunziile verbelor subiective. De obicei, aceste gerunzii determină nume de inanimate, mai rar nume de animate și extrem de rar nume de persoane: *candelă* **murindă**, *mînă* **tremurîndă**, *lebădă* **murindă**, *femeie* **suferindă**. Adjectivul gerunzial se explică prin derivare dintr-o relație atributivă: *suferind ← care suferă, tremurîndă ← care tremură*. Există numeroase adjective cu structură motivată, derivate din verbe *(ascultător, înțelegător, mirositor, aprobator, aromitor)*, iar altele sînt derivate din substantive *(tomnatic, casnic, ciobănesc)*.

Indiferent de proveniența lor, adjectivele despre care am discutat mai sus califică un obiect, arată unele trăsături calitative sau de identificare a lui. De aceea ele mai sînt numite și adjective *calificative* sau *calitative*. Această denumire este folosită în opoziție cu o altă categorie de cuvinte care, fără să califice, determină substantivul, relevînd unele note exterioare referentului, cum ar fi poziția în spațiu sau în timp, raportul de posesiune, ordinea, partiția, incluziunea, separația, totalitatea etc. și care sînt numite, de obicei, de *identificare* și de *determinare*. Așa sînt diferitele clase de pronume care se folosesc atît substantival (pe poziții sintactice specifice substantivului), cît și adjectival, dar nu sînt adjective propriu-zise, ci pronume sau numerale cu întrebuințare adjectivală.

9.1. Locuțiuni adjectivale

1° În clasa adjectivului se înregistrează numeroase grupuri sintactice stabile și lexicalizate, sintagme mai mult ori mai puțin legate care funcționează ca echivalente sintactico-semantice ale adjectivelor. Cele care au ajuns la un înalt grad de sudură au toate caracteristicile de clasă ale adjectivelor. Tot în raport cu gradul de sudură se poate vorbi de un sens mai apropiat sau mai îndepărtat de sensul autonom al cuvintelor de bază care intră în sintagma-locuțiune.

2° În majoritatea cazurilor, cuvintele componente se actualizează în contextul locuțiunii cu valori semantice unice, excepționale, de cele mai multe ori metaforice sau metonimice; unele dintre ele sînt calificative generale, altele intră în relație numai cu anumite substantive, cu care formează grupuri sintactice stabile: (inimă) *de piatră*, (inimă) *de aur*, (păr) *de aur*, (vorbă) *nelalocul ei*, (treabă) *pusă la punct*, (persoana) *de față*, (persoana) *în chestie*, (om, meșter) *fără pereche*, (un lucru) *de doamne-ajută*, *din topor*, (om, femeie) *cu scaun la cap, dintr-o bucată, din cale afară, nu știu cum; cum nu se mai află, lovit cu leuca* etc.

3° Trebuie reținut că un cuvînt de bază din locuțiune se izolează de seria sinonimelor lui: *față* este sinonim parțial cu *obraz,* dar substituirea nu poate fi făcută cînd este vorba de locuțiunea *persoana de față; bani* nu poate fi înlocuit cu sinonime în locuțiunea din *băiat* **de bani gata.** În locuțiunea *cu scaun la cap*, substantivul *scaun* nu mai are sensul de obiect concret, ci semnifică *judecată, minte*. La fel ca în cazul locuțiunilor substantivale, și cele adjectivale mai puțin sudate se disociază și devin sintagme libere dacă sînt scoase din contextul caracteristic: *vorbă de pomană* (locuțiune) și *pîine de pomană* (sintagmă liberă); unele locuțiuni au caracter frazeologic, în care se vede relația predicativă: *cumsecade, să-l pui la rană.*

9.2. Clasarea adjectivelor

1° După criteriul variabilității, adjectivele sînt *variabile,* dacă au opoziții formale, și *invariabile,* dacă au o singură formă, categoriile gramaticale fiind marcate prin alte procedee (articole, desinențele substantivelor ș.a.). Cele invariabile sînt puține în comparație cu cele variabile: *frumos / frumoasă, frumoși / frumoase, frumoaso / frumosule, frumoasa / frumosul — frumoșii* (variabile), *mov, gri, sagace* (invariabile). Între cele variabile există adjective — cele mai multe — care cunosc opoziții formale de gen și număr: *arid — aridă, alpin — alpină;* altele nu cunosc opoziția de gen, ci numai pe cea de număr: *mare, tare, verde.*

2° Pentru genul neutru nu există forme specifice; pe lîngă un substantiv neutru la singular, adjectivul are forma genului masculin, iar la plural, o formă echivalentă cu pluralul adjectivelor feminine. Amintim aici, deși faptul nu schimbă situația de mai sus, că există adjective care nu cunosc decît anumite genuri, deoarece pot determina numai anumite substantive de un anumit gen; *aneroid* determină numai anumite substantive de genul neutru, *anofel* numai substantivul masculin *țînțar, artezian* determină numai neutre și feminine, *afemeiat* numai masculine etc.

9.3. Adjective cu opoziție de gen

1° Adjectivele cu tema în consoană nonpalatală, deci cu desinența *zero* la masculin, au la feminin desinența *-ă: aberant-ă, abisal-ă, abject-ă, abraș-ă, abrupt-ă, actual-ă, aerian-ă, bolnav-ă; bun-ă*; *copt—coaptă, crud-ă, doct-ă, ermetic-ă, fudul-ă* etc. Derivatele cu sufixul diminutival *-el* au marcă de feminin sufixul *-ică* (mai rar *-ea): mititel / mititică (mititea), frumușel / frumușică (frumușea); botoșel / botoșică; curățel / curățică.* Derivatele de la verbe cu *-tor, -ar* au la feminin desinențele *-e*, respectiv *-ă; animator / animatoare, apăsător / apăsătoare, ascultător / ascultătoare, muncitor / muncitoare, agrar-ă, angular-ă, aniversar-ă, arbitrar-ă.* Unele dintre aceste adjective au forme paralele: *ondulator—ondulatoriu, ondulatoare—ondulatorie, contrar—contrariu, contrară—contrarie.* Uneori, dispărînd o formă de masculin singular, s-a păstrat totuși opusa ei feminină: *obligator / obligatorie; contrar / contrarie.*

2° Adjectivele cu tema în consoană palatalizată prin *i* final sau în africată sînt marcate la feminin cu desinența *-e*: *vechi / veche, dibaci / dibace, hrănaci / hrănace* (reg.), *robaci / robace, stîngaci / stîngace.*

3° Adjectivele cu desinența *-u* silabic au la feminin desinența *-ă*: *acru-ă, albastru-ă, alpestru-ă, aspru-ă, mîndru-ă, negru-ă, sacru-ă, sobru-ă, tandru-ă.*

4° Adjectivele cu tema în *-i* asilabic (desinența *zero*) și cele cu desinența *-u* asilabic, precedați de *i, e, î*, au femininul în desinența *-e*: *albăstrui / albăstruie, amărui / amăruie, tehui / tehuie, verzui / verzuie, vioi / vioaie, greoi / greoaie; accesoriu / accesorie, acriu / acrie, argintiu / argintie, azuriu / azurie, purpuriu / purpurie, viu / vie, pustiu / pustie, instantaneu / instantanee, ateu / atee; molîu / molîie, amărîu / amărîie*; *greu, rău* au la feminin *-a*: *grea, rea.* Adjectivele derivate cu *-ău* — *mîncău, lingău, prostălău* — n-au formă de feminin (nu se folosesc în sintagmă cu nume feminine).

Adjectivul *roșu* a avut formele *roșiu / roșie, roș / roșă*; dintre acestea se consideră standard opoziția *roșu / roșie.*

5° Adjectivul *june*, cu desinența *-e*, folosit în prezent mai mult ca substantiv, are la feminin desinența *-ă*: *jună*; *nou* are la feminin desinența *-ă*: *nouă.*

6° O serie de adjective se caracterizează prin desinența *-e*, comună ambelor genuri, dar la cazurile genitiv-dativ, unde masculinul menține pe *-e*, femininul unora are desinența *-i* final: masculin, toate cazurile, feminin, *kn, kac*: *cuminte, dulce, iute, mare, moale, rece, tare, verde*; feminin *kg, kd*: *cuminți dulci, iuți* etc., deci o formă egală cu aceea de plural; *-i* final provoacă, pe lîngă palatalizarea consoanei anterioare, și unele alternanțe fonetice: *t/ț, d/z* etc. La aceste adjective, opoziția de gen este, deci, parțială, manifestîndu-se numai la cazurile oblice.

7° Altă serie de adjective nu cunosc opoziția de gen nici la cazurile oblice, avînd o singură formă sincretică: *precoce, tenace, sagace, vivace.*

Ca și la substantive, variabilitatea de gen este marcată și de alternanțe fonetice în temă (mai ales la cele cu două forme):

o/oa: *aburos / aburoasă, acrișor / acrișoară, acuzator / acuzatoare, gol / goală, alunecos / alunecoasă, frumos / frumoasă, zemos / zemoasă*; **e/ea**: *pămîntesc / pămîntească, copilăresc / copilărească, pionieresc / pionierească*; **e/a**: *ciocoiesc / ciocoiască*; *deșert / deșartă, biet / biată.*

Adjectivele mai noi nu cunosc alternanțele în condițiile în care ele au avut loc în cuvinte mai vechi: *abscons / absconsă; inform / informă; burlesc / burlescă, demn / demnă, secret / secretă, analog / analogă* (și varianta *analoagă*), *anost / anostă.*

9.4. Opoziția de număr

1° Categoria numărului este marcată, în general, prin aceleași desinențe ca în clasa substantivului, mai ales la plural; opozițiile desinențiale sînt susținute și de modificări morfonemice consonantice și vocalice.

2° La adjectivele variabile după gen, opoziția de număr are următoarele aspecte:

a. Pluralul masculin se marchează cu desinența *-i* final precedat de consoană palatalizată sau africată: *aberanți, abisali, abrași, bolnavi, buni,*

ermetici, cruzi, cleioși, viteji; pluralul feminin este marcat cu desinența *-e: aberante, abisale, abrașe* etc.

La adjectivele mai vechi cu tema în *-l*, la pluralul masculin *-l* alternează cu *-i* asilabic : *gol — goi, mititel — mititei, curățel — curăței;* unele au forme oscilante cu *-l* palatalizat urmat de [i] sau cu [j] *sătuli — sătui, fuduli — fudui, cheli — chei* (literar, *sătui, cheli*). Neologismele îl păstrează pe *-l: abisali, banali, normali.*

b. Femininele de tipul *frumușea* (cu sufixul *-ea)* au pluralul în *-le: mititea — mititele;* tot așa și cele derivate cu sufixul *-ică* au pluralul în *-ele: frumușică — frumușele, mititică — mititele.*

c. Adjectivele formate cu sufixele *-tor, -ar* se supun regulii : la masculin plural, desinența *-i* final; la feminin, desinența - *e*(ca și la singular) : *animatori — animatoare.* Unele adjective din această categorie au pluralul corespunzător formelor de singular în *-toriu, -ariu: obligator / obligatorii, contrar / contrarii.*

d. Adjectivele vechi cu tema în *-c, -g* fac pluralul pentru ambele genuri fără desinență, numai prin africatizarea oclusivei : *drag, mic, sec / dragi, mici, seci* (unele respectă însă regula : *obraznic / obraznici / obraznice; murg / murgi / murge; vitreg / vitregi / vitrege; nătîng — nătînge*).

e. Derivatele cu sufixul *-esc*, au desinența *-i* final și alternanța consoanei : *părintesc / părintești; umed / umedă* are pluralul *umezi / umede.*

f. Masculinele terminate în consoană, *-i* final sau în consoană africată nu cunosc opoziția de număr, avînd o formă identică la plural : *vechi, dibaci. stîngaci;* femininele au desinența *-e* ca și la singular, cu excepția lui *vechi*, comun pentru ambele genuri : *dibace, stîngace* etc.

g. Adjectivele în *-u* silabic (masc.) și *-ă* (fem.) au pluralul marcat cu desinențele *-i* silabic (masc.) și *-e* (fem.) : *acri / acre; negri / negre; sacri / sacre.*

Adjectivul *nou* are un plural comun pentru ambele genuri : *noi.* Pentru feminin se folosește uneori forma învechită *nouă (Povestiri vechi și nouă)*, uneori chiar *noue.*

h. Adjectivele cu desinența *zero* la masculin (tema în *-i* asilabic) și cu *-e* la feminin rămîn, unele, neschimbate la plural— *vioi / vioaie, greoi / greoaie—*, iar altele au pluralul ambelor genuri egal cu masculinul singular : *verzui, tehui, amărui, albăstrui, gălbui.*

i. Adjectivele în *-u* asilabic după vocalele *i, e, î* din temă (de fapt, sufixele *-iu, -eu, -îu)* fac pluralul masculin în *-i* asilabic : *accesorii, acrii, argintii, azurii, purpurii, vii, pustii; instantanei, atei, molîi, amărîi;* la femininul plural, ele au următoarea situație : (1) cele cu desinența *-u* asilabic după *-i-* (vocala temei) au pluralul egal cu al masculinului, adică desinența *-i* asilabic : *accesorii, acrii, argintii, purpurii, vii, pustii* etc. (2) cele cu desinența *-u* asilabic după *-î-* (vocala temei) și cu femininul singular *-e* au pluralul feminin identic cu singularul feminin : *amărîie, lălîie, molîie;* (de fapt, desinența este diftongul [je], deci [amărîje, lălîje, molîje], prin care se evită hiatul) ; se folosește și un plural feminin nedistinct de masculin : *frunze amărîie, frunze amărîi, fată lălîie, fete lălîi;* (3) cele cu *-u* asilabic după *-e-* (vocala temei), care la feminin au desinența *-e*, rămîn neschimbate la plural : *atee, instantanee* (se pronunță și [ateje, instantaneje]) ; (4) adjectivele *grea, rea* fac pluralul în *-le: grele, rele* (avînd și o silabă în plus).

j. Adjectivele masculine derivate cu *-ău*, *-ălău*, *-ălîu* opun desinenței *-u* asilabic desinența *-i* asilabic.

k. Adjectivul *roșu* — *roșie* are la plural o singură formă pentru ambele genuri — *roșii*, care se poate explica de la singularele *roșîu* — *roșîe*; regional se întîlnește și pluralul *roși* — *roșe* (de la singularul *roș* — *roșă*).

l. Adjectivul *june* — *jună* are pluralul masculin marcat prin desinența *-i* final *(juni* [junị]), iar pluralul feminin prin desinența *-e (june)*.

m. Adjectivele care nu cunosc opoziția de gen, au în opoziția de număr forme comune pentru cele două genuri, în *-e* pentru singular, în *-i* final, *i* asilabic (sau consoană africată) pentru plural: *cuminte* / *cuminți*, *dulce* / *dulci*, *iute* / *iuți*, *mare* / *mari*, *moale* / *moi*, *rece* / *reci*, *subțire* / *subțiri*, *tare* / *tari*, *verde* / *verzi*; opoziția este susținută și de reducerea unei silabe la plural.

Ca și în cazul flexiunii de gen, în flexiunea de număr funcționează și alternanțe fonetice care întăresc redundanța desinențelor de plural: **ea/e**: *deasă* / *dese*, *neagră* / *negre*, *trează* / *treze*; **oa/o**: *moale* / *moi*; **ă/e**: *proaspătă* / *proaspete*, *vînătă* / *vinete*; **î/i**: *tînăr* / *tineri*, *tînără* / *tinere*; *vînăt* / *vineți*; *vînătă* / *vinete*; **d/z**: *crud* / *cruzi*; *scund* / *scunzi*; *ud* / *uzi*; **g/ğ**: *aprig* / *aprigi*, *ciung* / *ciungi*, *drag* / *dragi*; **c/č**: *anemic* / *anemici*, *mic* / *mici*, *sec* / *seci*; **s/ș**: *aburos* / *aburoși*, *armonios* / *armonioși*, *frumos* / *frumoși*; **cs/cș**: *fix* / *ficși*, *ortodox* / *ortodocși*; **t/ț**: *aberant* / *aberanți*; *abject* / *abjecți*, *abstract* / *abstracți*; **z/j**: *breaz* / *breji*, *viteaz* / *viteji*; **l/i**: (asilabic): *gol* / *goi*, *moale* / *moi*; **sc/șt**: *bruscă* / *bruște* (forma veche *brusce*); *livresc* / *livrești* *omenesc* / *omenești*; **st/șt**: *anost* / *anoști*, *ateist* / *ateiști*, *atomist* / *atomiști*; **str/ștr**: *albastru* / *albaștri* (formă veche *albastri*).

9.5. Adjective invariabile

1° Adjectivele invariabile au o formă fixă și, de obicei, nu se articulează enclitic. Este vorba, în primul rînd, de unele adjective, adverbe sau locuțiuni adverbiale (ori adjectivale) folosite contextual ca adjective, prin transpoziție de clasă; *gata*, *așa*, *asemene(a)*, *anume*, *cumsecade*, *atare*, *atît(a)*. În secolul trecut apare, în limba literaturii, adjectivul invariabil *ferice*, care astăzi se folosește adverbial.

2° Altă serie de adjective invariabile sînt împrumuturi din alte limbi: *acătării* (variantă *acătărea*), *afib* (regional = *lefter*, fără bani), *anticar* (înv. *antitanc*, care este tot invariabil), *arnăut* (stă numai pe lîngă substantivul *grîu*), *sadea*, *otova*, *ditai*, *ditamai*, *(coș-)cogea(mite)*, *șic*, *cloș*.

3° Altă categorie o constituie neologismele de tipul *atroce*, *eficace*, *locvace*, *pendinte*, *perspicace*, *propice*, *rapace*, *sagace*, *tenace*, *vivace*, care au rămas invariabile pentru că n-au circulație prea largă (sînt oarecum livrești); vorbitorii simt însă nevoia să le încadreze în sistem cînd le folosesc și auzim rostiri ca [băiețị vivaci, oamenị tenaci, rapaci] etc.

4° Tot invariabile sînt și denumirile de culori (împrumuturi): *bleu*, *bleumarin*, *gri*, *bej*, *kaki*, *mov*, *maro*, *grena*, *oliv*, *roz* care, denumind nuanțe ale culorilor de bază, au o frecvență mică. Dar și unele dintre acestea au tendința de a deveni variabile: [kakiw / kakije / kakij, roz / roză / roze, blömarină].

9.6. Acordul și determinarea adjectivului

1° Am subliniat faptul că adjectivul determină un substantiv *in praesentia* sau *in absentia*, fiind organic legat de acesta. Legătura este marcată și gramatical, prin redundanța mărcilor gramaticale care realizează acordul, în sensul că substantivul, în calitate de element regent într-o relație de dependență unilaterală, impune adjectivului dominat reluarea prin morfeme corespunzătoare a informației de gen, număr și caz. În sintagma *vară secetoasă*, al cărui centru este substantivul *vară*, adjectivul reia mărcile gramaticale ale substantivului *feminin*, *singular*, *nominativ*, adică se încadrează într-un sistem de opoziții paradigmatice similare — în general — cu ale substantivului regent, acest fapt fiind o implicație structurală: *vară secetoasă*, *veri secetoase*. Cînd este vorba de un adjectiv invariabil, categoriile gramaticale rămîn marcate numai la substantiv: *perete gri / pereți gri / peretelui gri; haină (haine) gri, creion (creioane) gri.*

2° Înțelegerea categoriilor este ușurată și de faptul că adjectivul, în anumite situații, poate fi determinat de articol, care marchează și categoriile gramaticale. Adjectivele pot apărea în următoarele contexte:

a) cu articol enclitic: *stinsele patimi;*
b) cu articol posesiv: *al frumoasei copile;*
c) cu articol demonstrativ: *lumina cea adevărată;*
d) nearticulat: *mîini subțiri și reci;*
e) cu articol nehotărît: *o frumoasă fată, unor frumoase fete.*

3° Acordul cu substantivul poate arăta dacă un anumit cuvînt este adjectiv, adverb sau chiar prepoziție. În această situație se găsesc cuvintele *conform*, *contrar*, *potrivit*, *datorită*, *perfect*, care sînt adjective, adverbe sau conective prepoziționale, după cum le actualizează contextul.

Adjectivul *singur* neacordat are sensul {neînsoțit de nimeni}, dar dacă precedă substantivul, fiind și articulat, semnifică {unicul}: **singurul** *fecior.*

4° Un substantiv poate fi determinat de mai multe adjective coordonate pe aceeași poziție sintactică; de asemenea, mai multe substantive pot avea ca determinant un singur adjectiv, după cum mai multe substantive pot fi determinate de mai multe adjective.

Dacă adjectivul determină substantive de genuri diferite, acordul se face cu substantivul cel mai apropiat de adjectiv: *oameni și femei bune*, *pereți și uși vopsite*. Cînd între cele două substantive de genuri diferite se inserează alte cuvinte, acordul se face după genul mai puternic (masculinul): *un* bărbat *și o femeie cu adevărat* necăjiți.

5° O problemă mai complexă de acord apare în zona (nu prea întinsă) de contact dintre clasa adjectivului și clasa adverbului: unele adjective sînt compatibile semantic de a fi selectate în poziție adverbală, deci de a funcționa în poziție de substituție cu adverbe propriu-zise. Așa sînt *frumos*, *urît*, *limpede*, *greu*, *ușor* și se spune *a mînca frumos*, *urît*, *greu*, *ușor*, *a bea frumos*, *urît*, *a urca greu*, *ușor*, *a ridica greu*, *ușor* ș.a.m.d. În sintagmele de tipul $SN + Aj + VSup$, adjectivele care nu pot deveni adverbe sînt dominate de substantiv și, deci, în relație de dependență unilaterală față de substantiv, dominînd, la rîndul lor, supinul verbal, ceea ce determină și acordul adjectivului cu substantivul regent: *apă bună de băut*, *pîine gustoasă la mîncat*, *moară reparată pentru măcinat*. Dacă însă în poziția *Aj*

se introduce un adjectiv compatibil să intre în relație cu verbul, el devine adverb și se subordonează supinului: *scară* **greu** *de urcat* (nu *grea), lecție* **ușor** *de înțeles* (nu *ușoară), bătrîni* **greu** *de pornit* (nu *grei), cale* **ușor** *de găsit* (nu *ușoară), mîncăruri* **greu** *de mistuit* (nu *grele)* etc.

6° Uneori, acordul adjectivului cu substantivul determinat se pierde, prin slăbirea redundanței, mai ales în relația de nonvecinătate, cînd între cei doi termeni sînt inserate alte cuvinte: *conținutul* **unei cărți** *atît de* **bună** (pentru *bune).* Alteori, acordul se realizează prin atracție, cum este, de exemplu, cazul substantivului în genitiv determinat de două adjective. În limba română actuală, se simte tendința de a acorda în caz primul adjectiv, celălalt fiind neacordat, deși norma cere acordarea ambelor adjective. Astfel, trebuie să se spună *în cadrul ședinței plenare* **ținute**, nu *ședinței plenare* **ținută**.

7° Forma în care se actualizează adjectivul depinde de poziția lui față de substantiv și de faptul dacă este articulat sau nu, fără să apară probleme speciale față de cele discutate la substantiv. Cînd stă în dreapta substantivului, indiferent dacă acesta este articulat sau nu, adjectivul poate fi nearticulat sau articulat cu articol demonstrativ, aceasta cînd substantivul este articulat enclitic: *țară* **bogată**, *o țară* **bogată**; *țara* **cea bogată**. Dacă precedă substantivul, adjectivul se articulează enclitic, în ipoteza că substantivul trebuie să aibă acest articol, cu alte cuvinte, articolul aparține, de fapt substantivului; în aceeași poziție, adjectivul poate fi nearticulat, dacă substantivul care urmează este nearticulat sau articulat cu articol nehotărît: **bogata** *țară*, **bogată** *țară*, **o bogată** *țară*.

8° Desinențe cazuale au numai unele adjective de genul feminin la genitiv-dativ singular: *o carte frumoasă / (unei) cărți frumoase; vale adîncă / (unei) văi adînci; casă dragă / (unei) case dragi; viață omenească / (unei) vieți omenești.*

9° Cînd este plasat după substantiv masculin sau neutru, indiferent dacă acesta este sau nu articulat enclitic sau proclitic (în primul caz, indiferent dacă adjectivul este însoțit sau nu de articolul demonstrativ), adjectivul are numai opoziție de număr: *copil vinovat, copilul vinovat, copilul cel vinovat, un copil vinovat; braț rotund, brațul cel rotund, un braț rotund; copii vinovați, brațe rotunde* etc. Dacă este vorba de un adjectiv invariabil, acesta va avea pentru singular și plural o singură formă. Dacă precedă un substantiv masculin sau neutru, adjectivul poate fi articulat enclitic sau cu articol nehotărît *(vinovatul copil, un vinovat copil; rotundul braț, un rotund braț).* În amîndouă cazurile (articulat sau nu), adjectivul nu are forme deosebite după cazuri, ci, eventual, numai după număr; în cazul articolului enclitic, paradigma cazuală se realizează prin opozițiile acestuia. Aceeași situație este și la forma feminină, numai că aici se realizează și opoziția cazuală, deoarece avem o formă deosebită pentru genitiv-dativ singular, identică cu aceea de plural: *fata (cea) harnică / fetei (celei) harnice; (o) fată harnică / (unei) fete harnice; harnica fată / harnicei fete; (o) harnică fată, (unei) harnice fete.*

10° Aglutinarea articolului enclitic la tema adjectivală are loc în aceleași condiții ca și în cazul substantivului.

11° Adjectivele *mult, puțin, destul, numeros* pot avea genitivul plural marcat prin prepoziția *a: lucrările* **a destui** *studenți.*

12° Adjectivele feminine substantivate au vocativul în *-o — șireato, crudo, iubito, leneșo —*, iar cele masculine, în *e: tinere, iubite, bătrîne;* cînd se articulează, au tot desinența *-e* în flectivul *-ule: tînărule, iubitule, bătrînule.* Unele adjective masculine care precedă substantivul pot avea vocativ în *-e; unice amic, sărmane omule, scumpe prietene, neprețuite vînător.* Forma de vocativ *dragă / dragi* se folosește înaintea substantivelor masculine și feminine în formule de adresare *(dragă mamă, dragă frate / dragi mame, dragi frați)* sau cu topica inversă *(mamă dragă, Ionele dragă);* se mai poate folosi și ca alocutiv autonom : *du-te, dragă, unde te-am trimis.*

Cînd la vocativul singular, între adjectiv și substantiv apare un posesiv ori un substantiv în genitiv, adjectivul are forma de nominativ-acuzativ articulat : *iubitul meu prieten, draga mamei fetiță.*

9.7. Topica adjectivului

1° Adjectivele propriu-zise (calificative) ocupă, în mod obișnuit, poziția din dreapta substantivului determinat și topica lor inversă este o problemă de transformare emfatică. Există însă și unele aspecte de topică fixă, în sensul că unele dintre ele nu se pot folosi decît într-o anumită poziție față de determinatul lor ; numărul adjectivelor cu topică fixă crește mai ales începînd cu veacul al XIX-lea, fiind o caracteristică a limbii române contemporane. De exemplu, adjectivele *biet / biată, atare* și adverbele *asemenea, așa,* folosite ca adjective, sînt ocurente numai în stînga substantivului determinat ; tot așa este cazul adjectivelor pronominale posesive relative, interogative, nehotărîte și negative : *așa om, o biată femeie săracă, asemenea vorbe, care elev, ce surpriză, nici un leu mai mult.* Sînt numai postpuse adjectivele de identificare *(animal domestic, poporul român, dansul românesc, cîntec popular),* precum și adjectivele pronominale posesive ca genitive ale pronumelui personal *(cartea mea, haina prietenului meu).* Au topică mobilă adjectivele pronominale demonstrative și de întărire : *acest om, omul acesta*; *însăși mama, mama însăși.* Unele adjective, cum ar fi cele derivate de la nume proprii și cele derivate cu sufixul *-esc*, sînt, de preferință, postpuse.

2° Uneori, locul adjectivului este și o problemă de sens : dacă stă înaintea substantivului, arată o calitate și este calificativ, iar dacă stă după substantiv, este un identificator : *vechea revistă* (care apare de mult timp) ; *revista veche* (un număr apărut de mult) ; *un sărman om* (nenorocit), *un om sărman* (sărac) ; *o mîndră fată* (frumoasă), *o fată mîndră* (încrezută) ; *o nouă carte* (încă una), *o carte nouă* (acum apărută sau în stare bună) ; *noi orașe* (altele), *orașe noi* (construite acum). Această specializare pozițională a sensului este de multe ori subiectivă, avînd mai mult valoare emfatică. O importanță mai mare în actualizarea uneia sau alteia dintre variantele sensului are contextul imediat și mediat în care este plasat adjectivul.

9.8. Intensitatea și comparația

1° În capitolul privitor la categoriile gramaticale *(supra,* în 6.10.) am definit disponibilitatea semantico-structurală a adjectivului de a se actualiza în grade de intensitate diferite. Valorile de intensitate se realizează

noncomparativ sau *comparativ*, situație din care putem degaja două categorii de grade : *de intensitate noncomparativă* sau (mai simplu) *de intensitate* și *de intensitate comparativă* sau, cum sînt numite, de obicei, *grade de comparație*.

(1) *Gradele de intensitate* se exprimă prin sintagme închise, implicate într-o singură relație sintactică ; în enunțul *bătea un vînt din ce în ce mai puternic*, sintagma *din ce în ce mai puternic* este compatibilă cu o singură relație cu termenul regent *(un) vînt;* întreaga cantitate de informație privind valoarea intensității crescînde, progresive, pe care formula adverbială *din ce în ce mai...* o atribuie adjectivului *puternic*, se consumă, *prin incluziune*, în interiorul acestei relații deplin închise din punct de vedere sintactic, adică este explicabilă imediat. O asemenea valoare o vom numi *gradul intensității crescînde* (sau *progresive)*.

Paradigma modelelor de forme care opun valori de intensitate formează subsistemul *gradelor de intensitate*.

(2) *Gradele de comparație* se exprimă prin sintagme deschise care, pe lîngă relația cu termenul regent, implică structural și o relație imediată cu un al doilea termen de referință comparativă, indiferent dacă acest termen este sau nu prezent în enunț și, deci, relația este realizată comparativ *in praesentia* sau *in absentia* ; astfel, în sintagma *pomul* (*este*) *mai înalt decît casa*, sintagma *mai înalt* este disponibilă pentru două relații sintactice, dintre care prima cu termenul *pomul* (nu importă aici dacă ea se realizează cu sau fără copula verbală *este*), iar a doua, spre dreapta, cu termenul de referință comparativă *decît casa* ; aceasta înseamnă că o parte din cantitatea de informație privind valoarea intensității superioare, rămîne disponibilă pentru a se valorifica semantic prin comparație cu al doilea termen de referință, *casa*, în favoarea termenului din stînga relației *pomul* ; prin urmare, conectivul relațional *decît* actualizează, în acest caz, un raport de nonegalitate, datorită nonidentității dintre termenii de referință puși în comparație. În enunțul *balena este mamiferul cel mai mare*, sintagma *cel mai mare* rămîne disponibilă pentru încă o relație sintactică comparativă cu un termen de referință neexprimat în textul dat, dar care, chiar *in absentia*, este necesar pentru echilibrul sintactic al contextului anterior, pentru a se asigura caracterul *obligatoriu imediat* al explicitării, impus de formantul adverbial *cel mai* . . . ; se înțelege că termenul subiacent de referință este *(dintre) mamifere* fără presupunerea căruia nu se poate realiza *funcția izolantă* a adverbialului cantitativ *cel mai ...*

Paradigma modelelor de forme care opun valori de intensitate comparată formează subsistemul *gradelor de comparație*.

2° Introducînd în metalimbaj termenul *intensitate*, l-am pus mereu în legătură cu valorile *cantitative* degajate de formanții adverbiali ai diferitelor grade de intensitate comparată și noncomparată ; dar cantitatea este strîns legată de *calitate*, întrucît formanții de marcă nu sînt valori *numerice*, discontinui, ci implică o *apreciere* sau o *aproximare* ; în consecință, vom considera că, în realizarea gradelor de intensitate și de comparație, valorile semantice cantitative degajate de formanții adverbiali ori de altă natură au zone de interferență cu valori semantice calitative, implicînd emfaza.

3° În legătură cu baza tematică a celor două subsisteme, vom considera că este și convenabil, și operant pentru noi să acceptăm conceptul de *grad*

pozitiv ca temă primară pentru realizarea diferitelor grade. Gradul pozitiv poate fi considerat forma adjectivului care atribuie obiectului de referință o însușire neutră față de intensitate, adjectivul fiind nemarcat în sintagma dată, deci neimplicînd vreo modificare a constantei lui semantice; avînd în vedere că celelalte grade sînt marcate cu formanți care implică și adaosuri de seme ale intensității, gradul pozitiv apare nemarcat, situație care, în mod obișnuit, se consideră că are marca *zero* în sistemul de opoziție dat.

Prin urmare, ca să nu mai reluăm problema, vom considera că baza tematică primară a fiecăruia dintre cele două subsisteme de forme graduale este *gradul pozitiv*, forma obișnuită a adjectivului, eventual cu mărcile care-i determină statutul în situația sintactică realizată.

4° *Pozitivul* nu prezintă dificultăți de analiză decît în cazul adjectivelor marcate chiar în forma de bază cu morfeme de intensitate și, deci, prin însuși conținutul lor, denotă un anumit grad de intensitate, realizat ca atare prin prefixare ori sufixare într-o fază mai veche a limbii; în consecință, aceste adjective nu pot fi supuse din nou variațiilor semantice de intensitate, nu mai pot avea *grade*. Așa sînt *străvechi*, *supraaglomerat*, *arhiplin*, *ultraelegant*, *ultraschimbist*, *hipersensibil* etc. care, prin prefixare, exprimă intensitatea maximă sau depășită, ca la: *major*, *minor*, *inferior*, *superior*, *exterior*, *interior*, *ulterior*, *posterior*, *răscopt*, *optim*, *ultim*, *suprem*, *proxim*, care încă în atină sau într-o fază mai veche a românei au devenit forme de grad prin sufixare ori prefixare. Pentru unele dintre ele, se manifestă tendința de a le reinclude în opoziția de grad, de a le marca cu formanți de comparație ori de intensitate; tendința se explică prin aceea că gradele constituie o categorie gramaticală implicînd, de cele mai multe ori, afectivul; de aceea întîlnim formulări ca *mai superior*, *mai puțin superior*, *cel mai inferior* (*om de cea mai inferioară speță!*), *condiții foarte optime*, *cea mai strălucită confirmare*; chiar dacă aceste forme nu sînt standardizate (afară de ultima), ele apar frecvent în vorbirea de toate zilele, creînd premisele refacerii normei. Adjectivele de tipul celor arătate mai înainte n-au grade (sau nu trebuie să aibă), pentru că sînt ele înseși alte grade decît pozitivul, și, dacă vorbitorii le trec din nou prin opoziția de grade, înseamnă că semele de comparație sau de intensitate pe care le conțin au slăbit ori s-au neutralizat prin uzură; cazul lui *strălucit* este semnificativ: prefixul *stră-* trebuie să implice intensitatea maximă: *lucitor* vs *strălucitor;* dar vorbitorii nu mai simt în *strălucitor* intensitatea maximă și adjectivul poate fi supus variațiilor de intensitate fără nici un inconvenient.

5°. Altă categorie de adjective au semnificații incompatibile cu variațiile de intensitate și, deci, nu pot avea decît gradul pozitiv: *adevărat*, *complet*, *desăvîrșit*, *desemnat*, *desenat*, *diferențial*, *fructifer*, *general*, *început*, *întreg*, *lateral*, *milifer*, *mort*, *oral*, *perfect*, *principal*, *rotund*, *scris*, *terminat*, *unic*, *veșnic*, *zilnic* ș.a.; se întîlnesc însă adesea și forme de comparație sau de intensitate la unele dintre aceste adjective, datorită unor sensuri secundare ale lor; astfel, se spune: *nu-i* **prea întreg** *la minte*, **cel mai desăvîrșit** *prieten;* un *referat* **mai complet** sau *o informare* **mai completă**; *adevărul* **cel mai adevărat**, *foarte (prea)* **adevărat**, **destul de complet** etc.

9.9. Gradele de comparație

Sistemul *gradelor de comparație* cuprinde patru modele de forme marcate cu formanți specifici, fiecare intrînd în opoziție binară cu forma de bază nemarcată.

(1) *Comparativul de egalitate* se construiește cu locuțiunile adverbiale *la fel de, tot așa de, tot atît de*, prefixate la forma gradului pozitiv. Al doilea termen al relației comparative este un complement comparativ de egalitate care se introduce prin conectivul *ca (cerul e la fel de albastru ca ...)* sau prin compusul *ca și*; substituirea lui *ca* cu *precum* este livrescă și emfatică : *tot atît de galben* **precum** *ceara*.

Relația comparativă de egalitate se mai poate realiza și prin deplasarea formantului adverbial *așa, la fel, întocmai*, în stînga celui de al doilea termen al relației, adică în altă structură sintagmatică : *harnic* **așa ca tine**; *galben* **întocmai** *ca ceara*.

Dacă semantica adjectivului se referă la cantitate, al doilea termen se introduce prin *cît*, iar adjectivul poate sta fie în dreapta regentului, fie în dreapta adjectivului comparativ : *doi drugi* **cît** *casa (de) înalți*. În prima formulă, nu mai este nevoie de relația prin conectivul *de: doi drugi înalți* **cît** *casa* (adjectivul înaintea celui de-al doilea termen). Dacă al doilea termen al comparației este o propoziție comparativă, aceasta se introduce prin conectivele *cum* sau *precît* (arhaizant) : *ești tot atît de neînțeles* **cum** *ai fost mereu*.

(2) *Comparativul de superioritate* se marchează cu adverbul *mai*, semnificînd o intensitate de un grad superior în comparație cu alt obiect (sau alte obiecte) ori față de același obiect, în alt moment ori altă situație decît cea dată; al doilea termen al sintagmei comparative este un complement comparativ sau o propoziție comparativă. Comparativul de superioritate se leagă de al doilea termen prin **decît** și **ca**: *Cît de mare-i pămîntu, / Ce-i mai rău* **ca** *urîtu*; *Mai înalt decît casa, / Verde ca mătasa*. Se mai folosește și prepoziția *de (= decît)*, care apare însă învechită în româna contemporană.

Al doilea termen al comparației poate fi *in absentia*, dar presupus în structura primară : *azi ai ochii mai odihniți (ca ieri)*; *să alegi un băiat mai priceput (decît acesta)*; *poporul nostru a ajuns la o viață mai bună (decît cea anterioară)*.

(3) *Comparativul de inferioritate* se construiește cu adverbul *puțin* la gradul comparativ — *mai puțin: terenul acesta e* **mai puțin** *întins decît al tău; călăuzul nostru era* **mai puțin** *curios decît mine*. Acest comparativ este rar folosit ; el poate fi înlocuit cu comparativul de superioritate al unui adjectiv antonim (dacă acest lucru este posibil) : *el e mai* **puțin** *frumos decît tine = el e* **mai urît** *decît tine*. Alteori, comparativul de inferioritate poate fi înlocuit cu forma negativă a comparativului de egalitate ; *el nu e tot atît de (la fel de) frumos ca tine*. Și pentru acest comparativ sînt valabile observațiile în legătură cu eventuala lipsă a celui de al doilea termen al comparației.

(4) *Comparativul superlativ* este marcat cu formantul *cel mai: tînărul* **cel mai tînăr** *din oamenii de la* 1835 *este mai bătrîn decît* **cel mai bătrîn** *din bătrîni*; al doilea termen al comparației poate lipsi, ca în cazurile și în condițiile discutate anterior : *moșul* **cel mai puțin bătrîn** *a dat fuguța cu pași scurți*. Comparativul superlativ construit cu formantul prefixat *cel mai...*, este comparativul de superioritate al adjectivului *(mai destoinic)* sau compa-

rativul de inferioritate *(mai puţin destoinic)*, precedat de substitutul *cel ...*, adică este, în fond, un comparativ de superioritate sau unul de inferioritate precedat de izolantul categoric *cel*; cînd adjectivul se articulează enclitic, articolul adjectival poate lipsi: *cel mai mare =mai marele.* Al doilea termen al comparaţiei, în cazul superlativului comparativ, este un complement de relaţie: *cel mai sîrguincios* **din clasă**; *cel mai puţin sîrguincios* **din clasă.**

Comparativul superlativ are două aspecte — de *superioritate* şi de *inferioritate.* Omiterea articolului adjectival care intră în componenţă pare o abatere: *este* [...] *mai harnic dintre toţi.*

Al doilea termen al comparaţiei se introduce prin conectivele *dintre, din,* urmate de un substantiv colectiv sau un substitut la numărul plural: *cel mai isteţ* **din grupă**; *cel mai isteţ* **dintre voi**; se mai poate introduce şi prin prepoziţia *între*: *Dar pentru ce oraşul atît de strălucit / Acum* **între** *oraşe e cel mai umilit?*

Cînd avem mai multe comparative superlative referitoare la acelaşi obiect, articolul adjectival se poate exprima o singură dată: *problema* **cea mai discutată, mai controversată, mai dezbătută** *este aceea a dialectelor limbii române.*

9.10. Gradele de intensitate

Gradele de intensitate formează o scală de valori semantice emfatice care se întinde de la gradul *zero* — baza de plecare — pînă la intensitatea maximă depăşită; teoretic, în acest cîmp atît de larg, numărul valorilor intensităţii este infinit, dar practic îşi găsesc expresie lingvistică, adică actualizarea şi fixarea prin formule de marcă, circa şase grade de intensitate: *minimă, scăzută, suficientă, mobilă, maximă* şi *maximă depăşită (excesivă).*

a) *Gradul intensităţii minime* constituie prima treaptă marcată faţă de baza *zero* şi are formanţii adverbiali *foarte puţin ..., foarte slab ..., extrem de puţin ...* etc., în care adverbialele *slab, puţin,* sînt precedate de adverbele cantitativ-calitative ale limitei ultime — *foarte, extrem* (de), *grozav* (de), *uluitor* (de) ş.a.m.d., în general aceleaşi cu care se realizează gradul intensităţii maxime, aflat la polul opus. Datorită restricţiilor de natură semantică, intensitatea minimă poate fi marcată la un număr limitat de adjective, cum sînt cele care semnifică dimensiuni spaţiale şi participiile obiectiv-tranzitive: *foarte puţin dispus ... foarte slab orientat, extrem de puţin orientat* etc. Adverbul *deloc* neagă total calitatea, echivalînd-o cu antonimul adjectivului respectiv: *nu e deloc frumos = e urît; un om deloc dispus la concesii* (să facă concesii).

(2) *Gradul intensităţii scăzute, insuficiente* se marchează cu adverbialele cantitative *puţin, slab, insuficient, nesatisfăcător: puţin cunoscător, slab pregătit, ... insuficient orientat, şedinţă slab organizată.*

(3) *Gradul intensităţii suficiente* are ca formanţi adverbialele *destul de, de-ajuns de, suficient de: o floare destul de frumoasă, un tînăr de-ajuns de dezvoltat, o părere destul de bună.*

(4) *Gradul intensităţii mobile* se poate actualiza *progresiv* sau *regresiv,* cu adverbialele *tot mai ... din ce în ce mai ..., mereu mai ... tot mai ... şi mai ...*, pentru *intensitatea progresivă (crescîndă),* la care, dacă se adaugă

cantitativul *puţin — tot mai puţin* ... *din ce în ce mai puţin* ..., se obţine valoarea *regresivă (descrescîndă)* a intensităţii mobile: *Umbra morţii se întinde* **tot mai mare şi mai mare**; *amicul este* **din ce în ce mai puţin** *vesel*.

(5) *Gradul intensităţii maxime* se marchează (numai la cîteva adjective) cu sufixul *-isim* — *clarisim(ă), rarisim(ă)*, şi cu adverbele *foarte, extrem de...*, *atît de ... !, cît de ... !, ce ... !, ... de-a binelea, ... cu vîrf şi-ndesat ..., fără tăgadă*. Tot aici se înscriu şi o seamă de alte procedee stilistice bogate în nuanţe emfatice. De exemplu, unele adverbe sau locuţiuni şi-au pierdut semnificaţia de bază legată de un semantism negativ, fiind folosite pentru marcarea intensităţii maxime, chiar în sens pozitiv: **amarnic** *de dulce*, **straşnic** *de frumoasă*, **îngrozitor** *de plăcut*, **teribil** *de frumoasă* etc. Este frecventă şi comparaţia cu obiecte de referinţă considerate modele ale calităţii date: *alb* **ca varul** (= foarte alb); *negru* **ca pana corbului** (= foarte negru); *rece* **ca gheaţa**, *dulce* **ca mierea** etc.; formula comparativă este, însă, aici, un formant al unei sintagme noncomparative.

Sînt şi metafore de intensitate maximă: *adormit* **buştean** (= foarte adînc), *singur* **cuc**; enunţuri emfatice marcate suprasegmental ca exclamaţii: **Ce** *frumos e!* **Frumoasă** *eşti, patria mea! Vai*, **ce** *frumos!*.

Intensitatea maximă se mai exprimă şi prin următoarele procedee: regenta consecutivei: **era frumoasă**, *de-ţi lua ochii*; subordonată concesivă (introdusă prin cît): **cît era de obosit**, *şi tot venea pînă la mine;* atributivă consecutivă: *era un om*, **care nu se mai află**; repetarea adjectivului: *bătrînă-bătrînă, leit-poleit, singură-singurică*; locuţiune adjectivală: *era om* **să-l pui la rană** (= foarte bun); *zilele* **de aur**; locuţiune adverbială: *nervos* **la culme**; locuţiune verbală: *copilului* **îi rîdea inima de bucurie**; locuţiune substantivală: era **un pui de zgîrie brînză** (= foarte zgîrcit); adjective (adverbe) care sînt expresii ale intensităţii maxime: *profesor* **eminent**, *zgomot* **infernal**, *femeie* **irezistibilă**, *efort* **suprem**; *aşa* şi *atîta:* **aşa** *de bună!* **atît(a)** *de bun!;* adverbul *mai: cînd e somnul* **mai** *dulce;* repetarea prin genitiv: *voinicul* **voinicilor**; expresiile *frumoasă rău, frumoasă foc, frumoasă nevoie mare, putred de bogat, blînd din cale afară, sărac lipit pămîntului;* diminutive şi augmentative: *mîncău, tinerel;* adverbul *foarte: frumoasă* **foarte**.

Se vorbeşte şi de intensitatea maximă emfatică a umorului, a ironiei, a tinereţii, a voiniciei, a iubirii.

(6) *Gradul intensităţii depăşite (excesive)* se marchează, în primul rînd, prin prefixele şi prefixoidele *arhi-, extra-, prea-, răs-, stră-, supra-, super-, ultra-* şi prin adverbialele cantitative de tipul *peste măsură (de), peste orice limită (de), peste poate (de): arhiplin, extraordinar, prea-frumoasă, răscopt, străvechi, supradimensionat, ultrademagog, peste măsură de obraznic, îndrăzneţ peste orice limită, peste poate de atent.*

Trebuie să menţionăm, aşa cum am şi notat mai sus, că marea majoritate a formelor de actualizare a gradelor de intensitate sînt şi formule emfatice, valoarea lor afectivă fiind marcată şi suprasegmental printr-o mare varietate de nuanţări ale intonaţiei.

10

PRONUMELE

10.0. Definiția și conținutul clasei

1° Clasa *pronumelui* este o categorie lexico-gramaticală de cuvinte în general autonome care, în cele mai multe situații (și numai anumite forme), îndeplinesc aceleași funcții sintactice ca și substantivul, adică pot fi nuclee ale sintagmelor nominale.

Pronumele face parte dintr-o categorie mai largă de cuvinte care sînt *substitute*, avînd capacitatea de a se referi prin substituire la un alt termen folosit deja în context ; păstrîndu-și constanta semantică prin care precizează domeniul de aplicație, pronumele își poate schimba semnificația, în sensul că trimite direct la mesaj, poate denota de fiecare dată alt referent, după raportul acestuia față de actul vorbirii, adică se încadrează în grupa ambreiorilor, în sensul pe care-l dă acestui termen R. J a k o b s o n. Așa, de exemplu, cel care vorbește se numește totdeauna „**eu**", cel interpelat se numește „**tu**", fără opoziție de gen ; prin *acela* poate fi numit orice obiect (al cărui nume este de genul masculin sau neutru) care se află ori este considerat peste limitele corelatelor situaționale *aici și acum*.

Această caracteristică apropie pronumele de substitutele adverbiale și de morfemele grameme, mărci ale timpurilor absolute, care și ele trimit la corelatele temporale ale mesajului. Deci, semantic, pronumele are un grad ridicat de abstractizare, prin constanta lui semantică, și se actualizează în contextul mesajului, putînd evoca obiecte diferite, dacă acestea aparțin domeniului indicat de invarianta semantică. Din acest punct de vedere, ni se pare edificatoare observația lui B. B. B e r c e a n u, „că există o mare apropiere între desinența verbală și formele neaccentuate ale pronumelui personal", că ele au „o funcțiune comună, aceea de a însoți în mod obligator verbul". Ca și desinențele verbale, formele neaccentuate ale pronumelui personal formează, de cele mai multe ori, o unitate fonetică cu cuvîntul alăturat : *să*-**mi** *aducă*, *adu*-**mi** ; forma neaccentuată a pronumelui se așază în dreapta verbului ori de cîte ori acestuia îi lipsește desinența *(aducîndu*-**mi**, *dîndu*-**mi***)*, cu excepția infinitivului *(a*-**mi** *aduce)*. Ca și desinența, formele

oblice neaccentuate au ajuns să aibă uneori valoare pur formală : **îmi** *închipui*, **mă** *tem*, **am** *impuns*-**o** *la fugă* etc. În paradigmele unor timpuri compuse cu formă invariabilă, cum este cazul cu perfectul conjunctivului sau cu prezentul prezumtivului format din auxiliarul *a fi* și prezentul conjunctivului devenit invariabil, pronumele personal preia funcția de indice al persoanei și al numărului ca și desinențele, fiind și marcă a acestor categorii, mai ales dacă contextul nu conține alte informații în această privință.

Considerăm că aceste observații pot fi duse mai departe și că putem vorbi de o oarecare asemănare a pronumelui cu morfemele; ca și morfemele, pronumele are un inventar închis, un număr limitat de forme.

2° În ce privește funcția determinativă a pronumelor de identitate, demonstrative, posesive etc., cînd se află în situația de adjuncți, ea este de aceeași natură cu determinarea pe care o conferă numelui articolul, cu unele deosebiri legate de gradul și sensul individualizării, de izolare ori nonizolare, deosebiri care nu schimbă fondul problemei, deoarece ele există și între diferitele categorii de articole. *GLR* menționează opt tipuri de pronume : *personal, reflexiv, de întărire, posesiv, interogativ-relativ, demonstrativ, nehotărît* și *negativ*.

10.1. Pronumele personal

1° *Pronumele personale* sînt acelea care stabilesc direct pe protagoniștii actului vorbit, în principal pe locutor și pe colocutorul său, adică cele două persoane indispensabile realizării actului de comunicare lingvistică ; *pers. I* este locutorul, destinatorul, adică cel care formulează enunțul și-l transmite într-o anumită situație concretă, definită prin corelatele *ego, tu, hic et nunc;* deci pronumele *eu* și toate formele paradigmei lui semnifică constant *persoana I* sau *destinatorul; pers. a II-a* este colocutorul care receptează și decodează mesajul, fiind *destinatarul* lui. Obiectul comunicării despre care este vorba în mesajul transmis și receptat se numește *persoana a III-a*. În *GLR* se menționează că pronumele personale sînt pronumele care *deosebesc* diferitele persoane; ele *înlocuiesc substantive* (sublinierea noastră) arătînd persoana care vorbește (pers. I) : **eu** *plec;* persoana căreia i se adresează vorbitorul (pers. a II-a) : **tu** *ai plecat în oraș* ; pronumele de pers. a III-a se referă la un obiect despre care se vorbește, cînd acel obiect e altul decît pers. I sau pers. a II-a : **el** **(ea)** *cîntă la pian*. O asemenea definiție a fost acceptată și de autorii lucrării *SMLRC* [1], care o citează din *GLR* (I). Considerăm însă nepotrivit să spunem că toate pronumele personale *înlocuiesc substantive*; dacă ne referim la pronumele de pers. I și a II-a, acestea nu sînt substitute propriu-zise de substantive; în actul de comunicare, pers. I și pers. a II-a care se află de față (sau se presupune că se află de față) se definesc în relații reciproce, iar pronumele care le indică situația specifică nu substituie substantive, ci trimite la cei doi poli ai comunicării, la locutor și la colocutor.

---

[1] p. 117–118.

Cu totul alta este situația pers. a III-a ; în enunțul *Porni* **Luceafărul**... *Creșteau / În cer* **a lui** *aripe*, persoana arătată de pronumele *a lui* a fost evocată în context prin substantivul *luceafărul* și putem înlocui pronumele cu acest substantiv : *Creșteau / În cer a(le)* **Luceafărului** *aripe*.

Nici pronumele de pers. I și a II-a nu sînt egale în privința situației lor sintactice ; toate pronumele pot fi determinate prin numele persoanei ca apoziție în cazul nominativ : *am scris această carte* **eu, / Căprarul Nicolae** ; numai pronumele de pers. a II-a poate fi reluat de numele persoanei în cazul vocativ : *ție-ți vorbesc,* **Ioane.**

Cu toate aceste deosebiri dintre cele trei persoane, pronumele personal se prezintă ca un sistem unitar, tocmai prin faptul că desemnează cele două persoane ca elemente fundamentale ale actului vorbirii și pers. a III-a, ca obiect al comunicării.

2° În privința genului, care este legat de substantiv, acesta apare marcat numai la pers. a III-a, deoarece numai pronumele de pers. a III-a sînt substituite de substantive ; *eu* și *tu* nu disting genul, deoarece, referindu-se la persoane *de față*, care susțin dialogul, precizarea genului devine inutilă. Pronumele de pers. a III-a — *el, ea; dînsul, dînsa* etc. — înlocuiesc substantive, nume de animate și de inanimate care se consideră că nu se află de față sau nu se includ în situația spațială și temporală a vorbirii și, deci, precizarea genului lor devine obligatorie. Pronumele personal de pers. a III-a are forme diferențiate după cele două genuri atît la singular, cît și la plural.

3° Și în privința numărului, pronumele personal se deosebește de substantiv, deoarece pluralul pers. I și a II-a poate fi înțeles fie ca un plural absolut, exclusiv și separativ, în care persoana dată este distinctă față de celelalte persoane, fie ca un plural de incluziune, deci nonseparativ, în dependență de modul în care locutorul privește pers. a II-a și a III-a, dacă el și le asociază sau nu, dacă el se consideră solidar sau nu cu alte persoane. Astfel, *noi* poate însemna *eu + tu, eu + voi, noi + voi* și, uneori, *eu + tu + el(ei)*.

Sfera de cuprindere a pluralului pronumelui de persoana a II-a este mai restrînsă, deoarece prin *voi* se poate înțelege *tu + tu , tu + el(ea), voi + + el(ea), voi + ei(ele)*, dar nu și *+ eu*. Pronumele de pers. a III-a, referindu-se la obiecte străine de pers. I și a II-a, are un plural care exclude celelalte persoane.

Putem spune că seria *noi, voi, ei* este și o succesiune în gradație descrescîndă în ceea ce privește sfera de cuprindere : pers. I este cea mai cuprinzătoare, pers. a III-a — cea mai restrînsă.

10.2. Paradigma cazuală a pronumelui personal

1° Pronumele personal are o paradigmă mai bogată în opoziții decît a substantivului ; pentru cazurile oblice există cîte două sau trei forme, dintre care unele (numite, de obicei, *accentuate* sau *lungi*) sînt *autonome*, altele sînt nonautonome, clitice și (contextual) conjuncte.

Pronumele personal se aseamănă, în ceea ce privește cazul acuzativ, cu numele de persoană (acest lucru este valabil și pentru celelalte pronume care se declină), deoarece formele autonome de acuzativ sînt marcate de prepoziția *pe*, ceea ce e firesc, deoarece pronumele personal este însăși expresia lingvistică a categoriei *persoană*.

Iată cum se prezintă paradigmele pronumelui personal:

Persoana I

Singular	*Plural*
eu	noi
(al) meu, -mi	(al) nostru, -ne
mie, îmi, mi, mi-, -mi-, -mi	nouă, ne, ne-, -ne-, ni, ni-, -ni-
pe mine, mă, -mă, -m-, m-	pe noi, ne, -ne, -ne-, ne-

Persoana a II-a

tu	voi
(al) tău, -ți	(al)-vostru, -vă
ție, îți, ți, -ți-, ți-, -ți	vouă, vă, -vă-, -vă, v-, -v-, vi, vi-,
pe tine, te, te-, -te- ,-te	pe voi, vă, -vă, v-,-v-
tu!	voi!

Persoana a III-a masculin

el	ei
(al, a, ai, ale) lui	lor
lui, îi, i, i-, -i, -i-	lor, le, le-, -le, -le -, li,-li-, li-
pe el, îl, l-, -l,-l-	pe ei, îi, i-, -i, -i-

Persoana a III-a feminin

ea	ele
(al, a, ai, ale) ei	lor
ei, îi, i, i-, -i, -i-	lor, le, le-, -le, -le-, li, -li-, li-
pe ea, o, -o,-o-	pe ele, le, le-, -le,-le-

2° Pentru pers. a III-a, pe lîngă pronumele *el, ea, ei, ele*, se folosesc și pronumele *dînsul, dînsa, dînșii, dînsele*, pe care mulți vorbitori le simt marcate cu respect, apropiate de formulele de politețe. Acestea se folosesc exclusiv pentru a substitui nume de persoane și pe cele asimilate cu ele. Pronumele *dînsul, dînsa* au cîte o formă pentru nominativ-acuzativ și una pentru genitiv-dativ.

Avîndu-și originea în formele mai vechi de pronume personale *însul, însa, înșii, însele*, care apăreau numai precedate de prepoziții, alături de pronumele *dînsul, dînsa*, acuzativul are și unele forme cu alte prepoziții: *într-însul, într-însa, dintr-însul, dintr-însa, printr-însul, printr-însa.*

10.3. Cazul genitiv al pronumelui personal

1° Se consideră că pronumele personal de pers. I și a II-a nu are forme proprii pentru cazul genitiv, pentru exprimarea valorii căruia se folosește pronumele posesiv, deoarece numele în cazul genitiv semnifică, în general, „posesorul" ; de aceea am menționat în paradigma cazuală a pers. I și a II-a formele posesive corespunzătoare, completînd o poziție defectivă a paradigmei și complicînd-o, în același timp, cu o formă cazuală cu flexiune proprie. Acest lucru ne ajută însă să înțelegem mai limpede sistematica substitutelor în limba română.

2° În unele cazuri, se folosesc formele conjuncte ale cazului dativ în poziție adnominală, deci ca și cum ar fi și forme ale genitivului ; *GLR*, conform tradiției noastre gramaticale, discută aceste forme sub denumirea de *dativ posesiv* și le consacră un spațiu destul de larg ; în felul acesta se amestecă funcțiile de bază ale cazurilor genitiv și dativ care se disting în limba română, nu din punct de vedere al inventarului formelor, ci după distribuția lor contextuală ; genitivul este un caz prin excelență adnominal, funcționînd ca adjunct în structura unei *SN*, iar dativul este un caz adverbal, funcționînd ca adjunct într-o *SV*. De aceea credem că n-ar fi lipsită de interes o reconsiderare a acestui aspect extrem de interesant al limbii române, cu atît mai mult, cu cît la substantive, la pers. a III-a a pronumelui personal și la celelalte pronume care au paradigmă cazuală, formele de genitiv-dativ sînt comune. Dacă pentru pers. I și a II-a ar trebui să apelăm la limba latină pentru a explica o evoluție asemănătoare a formelor *mei — mihi* și *tui — tibi*, care au putut da *-mi* și, respectiv, *-ți*, deci o formă comună pentru amîndouă cazurile, în cazul pers. a III-a nu vedem de ce *-i* ar proveni numai din dativul *lui, ei*, și nu și din genitivul *lui, ei*, cu atît mai mult, cu cît și diacronic o formă pronominală neaccentuată *-i* poate proveni din *illuius (illius)* și *illei*.

3° Formele neaccentuate de dativ (ca și cele de acuzativ) se grupează sintagmatic cu verbul, funcționînd fie ca morfeme ale diatezei verbale (deci formînd cu verbul sintagme morfologice), fie ca mărci de anticipare ori de reluare a obiectului indirect. Dacă aceste forme se grupează sintagmatic cu substantive, ele funcționează ca determinante nominale, deci le putem considera forme ale cazului genitiv, nu ale cazului dativ.

Acest punct de vedere ar duce la punerea sub semnul întrebării a existenței în limba noastră a unui dativ posesiv ca determinant nominal, deci semnificînd „posesia" ca scop, ca perspectivă, deoarece posesia realizată (cu variatele ei valori) este specifică funcției genitivului, nu dativului. Atragerea formelor de dativ în aria funcțională a genitivului constituie o problemă de sincretism caracteristică paradigmei cazuale și este însoțită și de schimbarea grupării sintagmatice, care, după părerea noastră, este un element esențial în distingerea celor două cazuri.

În *GLR* (loc. cit.) se arată la dativul posesiv aceleași sensuri ca și ale cazului genitiv : *posesia, apartenența, dependența, subiectul, obiectul*. Exemplele date — *sufletu-mi se pierde, de doru-ți mă topesc, ochii-mi n-au putut să vadă*; *pe buza-ți purpurie* ș.a. arată clar gruparea sintagmatică a formelor neaccentuate cu substantivele determinate. Între aceste exemple însă se află și unele în care pronumele este în sintagmă cu verbul : **îmi** *recitesc ultima* **pagină, îmi** *simt* **inima** *ca un mic cheag*.

4° Cît privește folosirea unor forme nonautonome de dativ în sintagmă cu prepozițiile care au regim de genitiv, aceasta confirmă cele susținute mai sus, și anume, că aceste forme aparțin genitivului, dacă intră în sfera lui funcțională. Prepozițiile și locuțiunile prepoziționale *asupra ..., contra..., înaintea ..., dinaintea ..., în dosul ..., în jurul ..., în fața ..., din cauza ..., din pricina ..., din partea ..., în urma ...*, se construiesc cu genitivul, fapt pe care-l menționează și-l exemplifică pe larg *GLR*, dar numai cînd este vorba de substantive: *asupra trecutului, înaintea ochilor, dinaintea fratelui, din partea craiului;* de pronume nehotărîte: *contra oricui;* de pronume posesive: *contra noastră, înaintea noastră;* cînd este însă vorba de sintagme de tipul *bolți asupră-mi clătinînd, împrejuru-ne s-adună, în urmă-i totul moare, GLR* menționează că prepozițiile și locuțiunile prepoziționale respective se construiesc cu pronume personal în *dativ*, forma neaccentuată, cu valoare posesivă. Reiese din toate acestea că substantivele din sintagmele *împotriva lui Gheorghe, asupra casei, înaintea prietenului* ș.a.m.d. sînt în cazul genitiv, iar pronumele care substituie aceste substantive — *asupra-i, împotriva-i, înainte-i* ș.a.m.d. sînt în cazul dativ, ceea ce este, evident, contradictoriu.

5° Noi vom considera că formele neaccentuate ale pronumelui personal, atunci cînd au poziție adnominală și funcționează ca determinante ale numelor cu care intră în sintagmă, sînt forme ale cazului genitiv. De altfel, sintagmele de tipul celor discutate mai sus se întîlnesc numai în literatura artistică, mai ales în poezie.

10.4. Situația contextuală a formelor

Formele neaccentuate de dativ și acuzativ pun o serie de probleme în privința folosirii (și a scrierii) lor în diferite contexte. Dăm în continuare cele mai frecvente situații:

a) Formele *le, mă, ne, te, vă,* apar neconjuncte înaintea verbului (sau a unui adverb), dacă acesta începe cu consoană sau cu o vocală accentuată: **le** *spune,* **mă** *lasă,* **ne** *află,* **te** *zărește,* **vă** *tot întreabă*; dacă verbul începe cu vocală neaccentuată, mai ales în limba vorbită, pronumele este conjunct cu verbul, intrînd în structura lui silabică, fie prin eliminarea vocalei finale *(v-aduce)*, fie prin includerea acestei vocale ca element asilabic al unui diftong cu vocala silabică următoare a verbului sau a auxiliarului formelor verbale compuse: **ne**-*așteaptă,* **le**-*am spus,* **ne**-*apucă noaptea,* **te**-*am văzut,* **te**-*aud.*

În limba literară (mai ales în scriere), aceste forme apar neconjuncte față de verbul următor (*ne* apucă noaptea, *te* aud), dar totdeauna conjuncte cu auxiliarul *am, ai, a, am, ați, au;* **ne-am** *dus,* **te-ai** *apropiat,* **le-a** *spus,* **le-ați** *arătat.*

b) De la formele neaccentuate de singular *-mi, ți-, i-, -l,* prin proteza unui *î-*, s-au format formele independente *îmi, îți, îi, îl* care se folosesc neconjuncte, chiar dacă cuvîntul următor începe cu vocală neaccentuată: **îmi** *aduce,* **îți** *arată,* **îi** *acoperă,* **îl** *apără.*

c) Formele *mi, ți, i, ni, vi, li* se folosesc neconjuncte, dacă sînt urmate de pronumele *i-, l-, le, le-, se, s-, te, te-*: **mi** *se pare,* **ți** *s-a spus,* **i** *le-am dat,* **ni** *l-au aprobat,* **vi** *le spune,* **li** *se alătură;* înainte de formele conjuncte ale ver-

bului *a fi*: *-s (sînt)* și *-i (e, este)*, precum și înaintea pronumelor *-i*, *-l*, aceste pronume formează unitate silabică cu ele : **mi-s** *dragi copiii*, **li-e** *foame*, *nu* **i-i** *bine*, **ți-e** *sete*, **ni-i** *arată*, **vi-l** *dă*.

d) Formele *mi*, *ți*, *i*, *-l* se folosesc enclitic și sînt conjuncte cu un cuvînt terminat în vocală, formînd cu acesta o unitate silabică : **dă-mi** *pace*, **să-ți** *spună*, **nu-l** *lasă*.

e) Formele *mi-*, *m-*, *ți-*, *i-*, *ne*, *te*, *v-*, *l-*, *le-* sînt conjuncte proclitic cu verbe auxiliare care încep cu vocală : **mi-au** *spus*, **m-a** *văzut*, **ți-ai** *amintit*, **v-am** *dat*, **l-a** *luat*; înaintea unor verbe care încep cu vocală neaccentuată, formele pronumelui sînt uneori conjuncte, alteori independente : *ți-arată*, *v-aduce*, *vă aduce*, *le aduce*, *le-aduce*, *te-aduce*, *vă aude*.

f) Formele *mi-*, *ți-*, *i-*, *ne-*, *v-*, *le-* se folosesc și cu pronumele feminin *o*: **mi-o** *ia*, **ți-o** *spune*, **i-o** *dă*, **v-o** *aduce*, **le-o** *lasă*.

g) Formele *-mi-*, *-ți-*, *-i-*, *-ne*, *-vi-*, *-le*, *-li-*, apar conjuncte enclitic după verbe la gerunziu sau la imperativul afirmative, urmate de unul dintre pronumele *-se*, *-l*, *-i*, *-le*, *-o*: *părîndu*-**mi-se**, *dîndu*-**ți-se**, *lasă*-**i-o**, *dăruindu*-**i-le**.

h) Formele *-mi-*, *-mă-*, *-m*, *-ți-*, *-te-*, *-i-*, *-l-*, *-o-*, *-ni-*, *-ne-*, *-vi-*, *-vă-*, *-le-*, *-li-*, se folosesc uneori cu forme verbale compuse inversate, care sînt însă greoaie și, cele mai multe, nerecomandabile: *plînsu-mi-s-a*, *dusu-m-am*, *dusu-s-a*, *lăsatu-l-ai*, *vedea-te-aș*, *căuta-l-aș*, *vedea-o-aș*.

10.5. Pronumele de politețe

1° Includerea formelor de politețe în categoria pronumelui personal se justifică numai din punct de vedere funcțional ; *dumneata*, *dumneavoastră*, *domnia-ta*, *domnia-voastră*, *excelența-voastră*, *înălțimea-ta*, *înălțimea-voastră*, *luminăția-ta*, *luminăția-voastră*, *măria-ta*, *măria-voastră* funcționează ca și pronumele personal de pers. a II-a, *tu*, adică desemnează persoana colocutorului, dar poartă în plus un sem conotativ, marcă a respectului, a politeței și a prețuirii din partea vorbitorului a persoanei căreia i se adresează, ca orice formulă de adresare destinată să sensibilizeze pozitiv colocutorul. Tot așa este situația formulelor de politețe care desemnează pers. a III-a *dumnealui*, *dumneaei*, *dumneasa*, *dumnealor*, *excelența-sa* etc., dar care, ca și pronumele personal de pers. a III-a, substituie numele de persoană cunoscute dinainte.

2° Pronumele de politețe folosite în mod curent în limba română actuală sînt : *dumneata*, *dumneasa*, *dumnealui*, *dumneaei*, *domnia-sa*, *domnia-lui*, *dumneavoastră* și *dumnealor*; celelalte formule pe care le-am amintit aparțin unei perioade mai vechi și au avut o circulație mai restrînsă.

3° Pronumele de politețe sînt la origine sintagme în care substantivul *domnia* era determinat de posesivele *-ta*, *-sa*, *-voastră*, *-lui*, *-ei*, *-lor*; relația de determinare sintactică a dus la lexicalizarea într-o singură unitate a celor doi termeni, datorită folosirii frecvente. Formele de singular pentru pers. a II-a au devenit familiare ; *dumneata* este o formulă de adresare aparținînd protocolului comun în relațiile mai apropiate, de la egal la egal sau de la superior la inferior, și nu arată respectul ; de aceea, în ocazii solemne și pentru a marca politețea și respectul din partea vorbitorului față de persoana căreia i se adresează, se folosește pluralul *dumneavoastră*, care este protocolar și ce-

remonios, oficial. Formele neaglutinate *domnia-voastră, domnia-lui* etc. arată un grad de respect mai accentuat, sînt mai solemne, mai reci decît formele aglutinate. Forma regională *dumneatale* a dat naștere formelor familiare *matale* și *mata*, folosite mai ales în Moldova, în relațiile care presupun un mare grad de intimitate. În limbajul afectiv s-au creat derivatele *mătăluță, mătălică, tălică, tăluță;* formele *mata, matale* etc. exprimă dragoste și respect.

10.6. Pronumele reflexiv

1° Pronumele *reflexiv* se definește ca marcă a identității agentului cu pacientul unui proces verbal tranzitiv, actualizînd și alte valori gramaticale.

Pronumele reflexiv are forme proprii numai pentru persoana a III-a, pentru cazurile dativ și acuzativ, deoarece numai la această persoană este necesară distincția dintre funcția strict personală și cea reflexivă.

forme accentuate	*forme neaccentuate*
sie, sieși (mai vechi, șie, șieși)	își, și, și-, -și, -și-
(pe) sine (mai vechi, sineși)	se, se-, -se, s-, -s-

Pronumele *pe sine* este singurul reflexiv care funcționează în limba română contemporană ca pronume propriu-zis, fiind echivalent cu pronumele personale *pe mine, pe tine, pe el, pe ea* și, ca și acestea, asigură redundanța formelor neaccentuate, anticipîndu-le sau reluîndu-le, fiind obiect direct pe lîngă verbul reflexiv : *numai* **pe sine** *nu se* **vede** *(cît e de frumușel)*. Este evident că putem substitui pe *sine* cu *el*, fără să se schimbe sensul, dar cu avantajul precizării genului persoanei-subiect și obiect direct.

2° Formele neaccentuate sînt morfeme de marcă de persoană pentru diateza reflexivă. *GLR* (vol. I, p. 152) restrînge această caracteristică funcțională numai pentru cazurile în care pronumele *își* și *se* stau pe lîngă verbe *reflexive dinamice, eventive impersonale* și *pasive* și afirmă că însoțesc verbe obiective și de reciprocitate ; ele își păstrează valoarea pronominală, adică au independență funcțională sintactică, fiind analizabile ca *complemente indirecte* și *directe* : **se** *îmbracă (pe sine)*, **își** *cumpără (lui)*, **se** *ceartă (unu pe altul)*, **își** *dau bună ziua (unul altuia)*. Este însă evident că pronumel reflexive *se, își* sînt coreferente și în relație de echivalență cu pronumel subînțelese *pe sine, lui, unul pe altul, unul altuia* care substituie numele subiectului autor al acțiunii. În tot cazul, funcția de bază a pronumelor reflexive neaccentuate este aceea de morfeme ale diatezei. Ultimele două exemple presupun și circumstanțe modale, deoarece *unul pe altul* și *unul altuia* sînt ocurente cu adverbe de mod. Asemănătoare este și situația formelor neaccentuate de dativ, care semnifică reflectarea acțiunii asupra unui obiect ce aparține agentului autor al acțiunii, deci marchează o anumită diateză verbală pe care o putem numi *diateza posesivă* sau *medie* (așa cum am discutat și despre formele neaccentuate ale pronumelui personal în dativ).

La pers. I și a II-a, paradigma pronumelui reflexiv se realizează cu formele neaccentuate ale pronumelui personal.

3° În legătură cu poziția adnominală a formelor neaccentuate ale pronumelui reflexiv, am discutat problema la pronumele personal și nu mai revenim asupra ei. De altfel, și *GLR* (p. 153), deși arată că pronumele stă pe lîngă un substantiv sau pe lîngă un verb, menționează că prima dintre cele două construcții este învechită și, deci, nu aparține românei contemporane.

Pronumele reflexiv *se* este și marcă specifică a verbelor numite *reflexive pronominale (a se căi, a se sfii, a se văieta, a se lăfăi* etc.*)*, precum și indice al transformării nonpersonale a verbelor din seria *a(se) zice, a(se) scrie, a(se) povesti* etc., valori despre care vom discuta pe larg la verb.

10.7. Pronumele de întărire

1° Am discutat în capitolul 7 despre apartenența pronumelui de întărire la categoria determinanților de identitate și de individualizare, alături de articol și nu mai revenim asupra argumentelor invocate acolo decît cu unele precizări.

Funcția pronumelui de întărire este de a identifica prin izolare persoana la care trimite un pronume personal sau un substantiv.

Pronumele de întărire *însumi, însuți, însuși* etc. sînt determinante de individualizare a persoanei la care se referă pronumele sau numele, accentuînd asupra izolării ei : *Ajung pe mine* **însumi** *a nu mă mai cunoaște; Mircea* **însuși** *mînă-n luptă vijelia-ngrozitoare.*

2° Formele pronumelui de întărire sînt alcătuite din vechiul pronume *îns* (<lat. *ipse*), la care se adaugă formele conjuncte ale pronumelui personal în dativ cu valoare reflexivă, pentru pers. I și a II-a, sau formele neaccentuate ale pronumelui reflexiv, pentru pers. a III-a : *-mi, -ți, -și, -vă, -și, -le*. Prin unirea acestor două elemente, dintre care primul este temă comună a paradigmei și poartă sensul de bază al identității, iar cel de al doilea este indice de persoană, se obține paradigma acestui tip de pronume.

3° Opoziția celor două genuri este marcată de vocala tematică dintre cele două componente care intră în alcătuirea formelor sale : la singular *-u-* pentru masculin, *-ă-* pentru feminin, iar la plural *-i-* pentru masculin, *-e-* pentru feminin : *însumi / însuți / însuși ; însămi / însăți / însăși ; înșine / înșivă / înșiși ; însene / însevă / înseși (însele).*

4° Folosindu-se în sintagmă cu pronumele personale *eu, tu* etc. și cu substantive din clasa *Animat + Uman*, mai ales cu nume de persoană, pronumele *însumi, însuși* etc. a devenit un morfem care determină pronumele sau numele pe care-l însoțește la fel cum îl determină și articolul, astfel că, în limba română actuală, pronumele de întărire pare a nu mai avea independență funcțională sintactică. În sprijinul acestei păreri se poate aduce și argumentul că în limba secolului al XVI-lea a existat tendința de a se forma sintagme primare din pronume personale și pronumele reflexiv *-și*, cu aceeași valoare ca *însumi* etc. Densusianu exemplifică larg acest fenomen, luînd din diferite texte din această perioadă formele *mineș(i), noiș(i), noaoș, țieș, tineș(i), voiș(i), voaeș, eluș(i), eaș(i), eiș* (gen.-dat. lui *ea*), *eiș(i)* (pl. lui *el*), *ialeș, loruș.*

5° Sporadic întîlnim pe *însuși* autonom la unii scriitori din secolul al XIX-lea : „... *primul ordin de a da foc a fost dat de beizadea Grigore. Dar*

adevărul numai **însuşi** *poate să-l ştie* (G. S i o n , *P.*, p. 270). În româna contemporană însă, aceşti determinanţi nu mai au autonomie, ci sînt morfeme de determinare minimală ale pronumelor personale. Putem deci admite că, în prezent, pronumele de întărire şi-a pierdut autonomia funcţională sintactică şi funcţionează ca un determinant izolant de individualizare, ca şi articolul, subliniind persoana autor al acţiunii, obiectul acţiunii indicat de pronumele personale pentru toate cele trei persoane sau de substantive proprii şi comune din clasa *Animat + Uman* pentru pers. a II-a, fără însă să aibă valoarea şi de substitut propriu-zis pe care o au unele articole şi pronume. Aceasta ar însemna să nu mai înregistrăm un atribut adjectival exprimat prin adjective pronominale de întărire.

Asemenea sintagme aparţin mai ales limbajului scris şi cărturăresc, iar în limba vorbită se folosesc adverbele *chiar, singur, personal,* cu funcţie circumstanţială. La aceasta contribuie, desigur, şi greutatea acordului de gen a variatelor forme ale pronumelui de întărire cu pronumele personal sau cu numele cu care intră în sintagmă. De aceea se şi manifestă tendinţa folosirii formei unice *însuşi* în locul celorlalte, deoarece deosebirile dintre forme sînt mici din punct de vedere cantitativ şi calitativ, vocalele tematice aflîndu-se în interiorul secvenţelor date. Am putea spune că şi sinonimia lui *însuşi* cu adverbul *chiar,* deci cu un cuvînt invariabil, înlesneşte folosirea acestei forme în locul celorlalte.

10.8. Pronumele posesiv

1° Definit ca pronume care substituie atît numele obiectului posedat, cît şi numele posesorului, pronumele *posesiv* arată că obiectul de referinţă al cărui nume îl substituie (sau îl determină) se află, faţă de obiectul desemnat de numele regent, în raportul de la posesor la obiectul posedat. Deci, pe lîngă deosebirile de gen şi număr, apar şi alte două elemente : *posesorul* şi *obiectul posedat,* ceea ce ne-a şi permis să-l includem în paradigma pronumelui personal în poziţia cazului genitiv.

Schimbul între pronumele personal şi cel posesiv este reciproc ; pronumele personale de pers. I şi a II-a nu au forme specifice pentru cazul genitiv ; acest gol este acoperit prin pronumele posesiv *al (a, ai, ale) meu, tău, mea, ta* etc. La pers. a III-a, în aceeaşi situaţie (cazul genitiv), se foloseşte atît posesivul *al (a, ai, ale) său, sa, săi, sale,* cît şi formele pronumelui personal pentru acest caz : *al (a, ai, ale) lui, ei.*

2° Dacă pentru pers. a III-a se folosesc formele pronumelui personal *lui, ei, lor* în locul celor posesive, acestea nu se acordă cu numele obiectului posedat, ci numai cu numele posesorului căruia îi indică persoana, numărul şi genul (în timp ce pronumele posesiv se acordă în gen şi număr cu numele obiectului substituit). De fapt, pentru pers. I şi a II-a nici nu putem spune despre pronumele posesiv că *ţine locul* numelui posesorului (aşa cum am şi discutat cînd am vorbit despre definiţia pronumelui personal) ; pronumele personal de pers. a III-a în cazul genitiv arată, prin forma lui, persoana posesorului, genul şi numărul ; pronumele posesiv însă nu arată genul persoanei, ci numai genul obiectului posedat. Categoria genului posesorului este arătată — în cazul pronumelui personal — de forma respectivă a pronumelui

lui, ei; genul obiectului posedat este dat de substitutul lui *al, a, ai, ale.* În cazul pronumelui posesiv, genul numelui posesorului de pers. I și a II-a nu este arătat de loc (așa cum nu este arătat nici de pronumele personale respective, pentru că nu este necesar), în timp ce genul posesorului de pers. a III-a nu este arătat nici de forma pronumelor posesive respective — *său, sa, săi, sale*—, nici de substitutul *al, a, ai, ale,* care, în ceea ce privește categoria genului și numărului, se referă exclusiv la numele obiectului posedat.

Din toate acestea reiese că definiția pronumelui posesiv poate fi mai clară dacă precizăm că el substituie numele obiectului posedat, arătînd și persoana posesorului pentru pers. I și a II-a și substituind numele obiectului posedat pentru pers. a III-a.

3° În al doilea rînd, trebuie să subliniem că paradigma de număr a posesivului este defectivă de plural pentru elementul posesor de pers. a III-a și, pentru a se putea marca această distincție, se recurge tot la forma pronumelui personal în cazul genitiv *-lor.* În româna veche, *sale* semnifica sincretic și „pluralul" posesorilor, semnificație pe care a pierdut-o în faza modernă a limbii. În *GLR* se arată că altădată se spunea *își vedeau oamenii de grijile sale,* așa cum se spune azi *își vedeau oamenii de grijile lor.*

De asemenea, în textele vechi (probabil și sub influența limbii slavone din care se traducea) este mai frecventă folosirea pentru pers. a III-a a formelor posesivului *său,* iar în etapa contemporană sînt mai frecvente formele *lui, ei;* tendința de a folosi pe *lui* și *ei* caracterizează mai ales vorbirea curentă, în timp ce vorbirea oamenilor instruiți preferă formele *al său, a sa* etc., ceea ce poate fi și o influență livrescă a limbilor străine — franceză sau germană, și, poate, rusă. Formele *son, sa, sein, seine, svoi, svoia* etc. seamănă fonetic cu formele românești ale posesivului de pers. a III-a *său, sa, sale.* Folosirea pronumelui personal este mai avantajoasă, deoarece *lui, ei, lor* indică genul și numărul posesorilor, categorii care rămîn ambigue cînd folosim pronumele posesive. Această situație iese mai bine în evidență cînd este nevoie să indicăm doi posesori de genuri diferite: *El aprins de-***a ei** *lumină / Simte-***a lui** *singurătate.* Dacă punem în comparație sintagmele *cărțile* **sale** cu *cărțile* **lui**, *cărțile* **ei**, ne dăm seama că, în cel de-al doilea caz, folosirea pronumelui personal aduce o informație în plus, arătînd genul și numărul posesorilor.

4° Cînd pronumele posesiv nu substituie numele obiectului posedat, ci formează cu el o sintagmă, el arată totuși persoana posesorului, dacă este pers. I sau a II-a, substituie numele posesorului, dacă aceasta este pers. a III-a, și determină numele obiectului posedat, asemănîndu-se, în această privință, cu adjectivul. De fapt, asemănarea cu adjectivul este numai de natură sintactică; intrînd în sintagmă cu numele obiectului posedat, posesivul este adjunctul numelui ca și adjectivul, dar continuă să rămînă pronume, deoarece își păstrează funcția de bază de a semnifica „persoana".

Formele pronumelor determinante sînt aceleași cu ale pronumelor posesive propriu-zise. Poziția sintactică a posesivului determinant este imediat în dreapta regentului, situație în care nu mai este marcat de articolul posesiv. Dacă substantivul este determinat proclitic de un demonstrativ sau de un numeral cardinal sau ordinal cu articol demonstrativ sau dacă nu apare articulat cu articol enclitic, posesivul determinant este marcat de articol posesiv: **ceilalți** *tovarăși* **ai mei**. Cînd stă în stînga substantivului, posesivul este însoțit de articol posesiv: **ai** *noștri tineri;* **ale** *tale doruri.*

Poziția proclitică a determinantului posesiv este o deviere proprie mai ales poeziei, unde poate fi cerută de metrica și de prosodia construcției versificate.

5° Ca determinant, pronumele posesiv se acordă în gen, număr și caz cu regentul. Acordul de caz este marcat la formele de gen feminin, adică la cazurile genitiv-dativ ale acestor forme : *cartea sa, cărții sale; viața mea, vieții mele.* La masculin și neutru nici adjectivul și, deci, nici posesivul nu pune formal în evidență acordul de caz. Această problemă se leagă de paradigma posesivului care are forme de genitiv-dativ numai la numărul plural, datorită articolului posesiv despre care am discutat cu altă ocazie : *alor mei, alor săi, alor tăi, alor noștri.* Relația de regim cu prepozițiile și locuțiunile de tipul *asupra, contra, împotriva, în fața, în dosul* etc., care sînt contexte de genitiv, pledează pentru interpretarea posesivului ca genitiv al pronumelui personal. Posesivul este totdeauna un economizator (din clasa ambreiorilor), deoarece se referă la polii comunicării și la procesul enunțat, fiind purtătorul indicilor de persoană, gen, număr, în relația *posesor — obiect al posesiei.*

6° Unele pronume și adjective posesive au căpătat sensuri restrînse, limitate la arătarea unor grade de rudenie — *soțul, soția, părinții, familia, membrii unei organizații* : *mi-a spus* **al meu** *că nu l-a mai văzut;* **ai mei** *sînt plecați; Trăiască* **ai noștri**, *d-le Iancule! omul* **nostru**, *lupul* **nostru**, *Crăcănel* **al tău**, *Mișu ăla* **al ei**, *omul* **meu** etc. sînt formații în care posesivele apar cu sens limitat, trimițînd direct la mesaj, la persoane cunoscute dinainte (uneori cu nuanță ironică), unice pentru cel care vorbește.

7° În unele cazuri, posesivul este conjunct cu substantivul determinat, cînd aceasta exprimă un grad de rudenie : *tată-meu, tată-său, soră-ta, maică-sa, mă-sa,* deși sporadic apar, la asemenea formații, și forme de genitiv-dativ : *mamă-sii, soră-tii, nevesti-mi* ; explicăm aceste forme prin asemănarea cu determinarea minimală cu articol enclitic, construcția fiind simțită ca un singur cuvînt ; desinența cazuală *-i*, identică cu forma de genitiv-dativ a articolului, se aplică și posesivului, ceea ce înseamnă că determinantul posesiv conjunct cu substantivul este simțit ca marcă a cazului genitiv-dativ, deci neanalizabil din punctul de vedere al funcției sintactice, pierzîndu-și autonomia, chiar atunci cînd nu are această desinență cazuală : *îi spune* **tătîne-său** ; *a dus-o* **frățîne-său** ; *părerea* **soacră-si** ; *copilul n-a ieșit din vorba* **maică-sa**.

Unele aspecte ale limbii vorbite arată că contopirea determinatului cu posesivul determinant este simțită de vorbitor la fel ca o determinare cu articol hotărît și uneori apare chiar nevoia unei noi determinări posesive : *sor-sa lui, mă-sa lor* etc.

10.9. Pronumele demonstrativ

1° Pronumele *demonstrative* substituie nume de obiecte, izolîndu-le de altele din aceeași mulțime prin raportul spațial (sau temporal) față de vorbitor (ori față de un anumit moment pe axa temporală).

Sistemul paradigmatic al demonstrativelor nu cunoaște opoziția de persoană, deoarece acest tip de pronume substituie substantive. Formele sînt grupate în suite binare ca opoziții de gen, de număr și de caz : *acesta / aceas-*

ta, acela / aceea, cestălalt / ceastălaltă, acestălalt / aceastălaltă, celălalt / cealaltă, același / aceeași; acestuia / acesteia, aceluia / aceleia etc.; *aceștia / acestea, aceia / acelea* etc., *acestora / acelora, cestorlalte, aceastorlalți, celorlalți, acelorași* etc. circulă și formele regionale *aista, ist, aiesta, ăstălalt / astălaltă, ălălalt / aialaltă* și formele *ăla / aia*, apoi variantele *ăstălalt, ăstălant, aistalant / aiastalantă* etc. care apar regional în limba vorbită (unele sînt muntene, altele moldovene).

2° Ca substitut, demonstrativul este autonom, fiind admis în aceleași contexte cu substantivul autonom, dar poate fi și determinant, dacă însoțește substantivul pe poziție de determinant al acestuia.

Pentru funcția determinativă, pronumele demonstrative au și forme fără deicticul *-a: acest, acești, această, aceste, acestor* (pentru ambele genuri) *acel, acei, acea, acele.*

Distincția dintre funcția autonomă și cea de adjunct nu este însă precizată de prezența sau de absența deicticului *-a*, în sensul că nu se poate stabili o normă riguroasă în această privință. De obicei, spunem că formele cu *-a* sînt postnominale sau autononome, iar cele fără *-a* sînt prenominale și se folosesc ca determinante. Astfel, spunem *acest om, acea carte*, dar și *omul acesta, cartea aceea; acești oameni, acele cărți*, dar și *oamenii aceia, cărțile acelea*, în funcție, deci, de poziția determinantului față de substantiv.

Regional (mold.), formele cu *-a* se folosesc și prenominal: *acela om ...*

Se pare că în limba literară, mai ales în cea scrisă, se tinde spre folosirea determinanților demonstrativi înaintea substantivelor determinate, deci a formelor fără *-a*, în timp ce limba vorbită folosește mai des formele cu *-a* în poziție postnominală.

3° Pronumele demonstrativ se acordă în gen, număr și caz (acesta nu e totdeauna obligatoriu) cu numele substituit; determinantul demonstrativ se acordă și el (ca orice determinant) în gen, număr și caz cu substantivul regent.

4° Formele de apropiere și de depărtare se folosesc după cum consideră vorbitorul că obiectul de referință se află pe coordonatele *hic et nunc* ori pe coordonatele *illuc et tunc*, deci nu numaidecît în legătură cu spațiul, dar și în legătură cu cîmpul de cuprindere a memoriei pe axa temporală: *Care stă pe strada Bradului ... Are el o fată ... se ține cu* **cela** *... cum îi zice, măi Vasile? Todirașcu? Nu Todirașcu, bre ...* **aista** *... cum dracu îi zice? ...* **cela** *...*; *Căci înainte de toate eu sînt român, domnilor, român verde ca stejarul și românul nu piere (bravoooo!) cum a zis ... știți ...* **ăsta** *...* **ăla** *... (O voce din sală „Take Ionescu". Altă voce din sală: „Vasile Alecsandri").* Este evident, că, în ambele cazuri, vorbitorul folosește forma demonstrativului de apropiere *aista, ăsta*, cînd i se pare că numele persoanei în cauză i-a venit în memorie, iar cînd nu mai este sigur, cînd își dă seama că nu și-l amintește (sau nu este sigur că numele care i-a venit în minte este cel căutat), folosește formele de depărtare — *acela, ăla.*

5° Pronumele *același, aceeași* arată fie identitatea unui obiect cu el însuși, fie asemănarea lui pînă la identitate cu altul, din care cauză se și numesc pronume demonstrative *de identitate*. Sînt formate din *acesta* + reflexivul *și*, pe care l-am întîlnit și la pronumele de identitate *însuși*.

6° Pronumele *aceasta, acestea* (forme de feminin) poate avea sens neutru: *Bune-s și* **acestea** *... dar bună ar fi și* **aceea**, *cînd ar avea cineva un fecior.* Din forma cu înțeles neutru în combinație cu unele prepoziții *(după, pentru, de)*,

se formează locuțiunile adverbiale *după aceea, de aceea, pentru aceea. Aceea, acela* intră în formații semnificînd *Intensitatea* maximă emfatică, adică în locuțiunile adjectivale : *ca aceea, ca acela* : *o ploaie* **ca aceea** ..., *mi-a tras o chelfăneală* **ca aceea** ... ; *este un geruleț* **ca acela** .... *Ceea lume* înseamnă „lumea cealaltă" : *Numai macul roș la față, / Doarme dus pe* **ceea lume**!

Toate cele, multe cele, alte cele sînt sintagme legate, în care demonstrativul are sens neutru. *Alte cele* este o locuțiune substantivală folosită ca eufemism pentru a se evita numirea directă a unei boli grave *(epilepsie, demență)* : *e apucat de* **alte cele** (de nebunie sau de epilepsie). Aceste valori neutrale decurg din sensul fundamental iterativ al demonstrativului care poate relua orice informație de orice natură.

10.10. Pronume relativ-interogativ, sau pronume relative și pronume interogative

1° Pronumele *care, ce, cine, cît, a cîta, al cîtelea, ceea ce, cel ce, de* (pop.) și locuțiunea *ce fel de* sînt discutate fie împreună, considerîndu-se că aparțin aceleiași clase lexico-gramaticale de pronume *relativ-interogative*, fie grupate în clase distincte de pronume *interogative* și pronume *relative*. Prima soluție are avantajul simplității și se justifică prin aceea că, indiferent dacă poziția sintactică în care apar aceste unități le actualizează cu valori interogative sau relative, ele au aceleași forme paradigmatice, deci pot fi socotite variante poziționale ale aceleiași clase de pronume. De asemenea, se afirmă că aceste unități și intonația interogativă nu sînt interdependente, deoarece pe de o parte interogația poate apărea și cu alte unități *(El? ..., Noi ? ..., Ion? ...)*, iar pe de altă parte pronumele *care, ce, cine* etc. pot apărea în cel puțin un context cu și fără această intonație.

2° Dacă avem în vedere numai o parte a acestor pronume, care pot figura atît în context interogativ, cît și în context enunțiativ, situația lor seamănă cu a adverbelor *cînd, cum, încotro, unde,* clasate ca *relativ-interogative*, pentru că nu există alte unități adverbiale care să fie numai relative, adică să nu fie ocurente și în context interogativ împreună cu cele de mai sus. Dar unitățile pronominale *ceea ce, cel ce* și *de* (pop.) sînt ocurente numai în contexte care le actualizează cu valori relaționale și nu pot figura în contextul interogativ definitoriu pentru celelalte pronume pe care le avem în vedere, deci nu li se poate atribui decît calitatea de *pronume relative*.

Structura sintonematică interogativă se poate realiza în variantă nonemfatică (o notăm *Interog*) și emfatică *(Interog Emf)*; în contextul # ... #, pronumele interogative implică totdeauna valoarea *Interog;* toate celelalte implică valoarea enunțiativă, iar dacă se combină cu un contur interogativ, acesta este totdeauna *Interog Emf:* #*care*# ; #*ce*# ; #*cine*# ; #*cît*# ; #*a cîta*# implică sintonemul /↑↓/, deci *Care, Cine, Cît, A cîta* ; #*eu*# ; #*tu*# ; #*dînsul*# ; #*oricine*# ; #*nimeni*# implică sintonemul /↑↑'/, deci *Eu?; Tu?; Dînsul?; Oricine?; Nimeni?*. Dacă pe acestea le supunem unei trans-

formări interogative, ele se combină totdeauna cu un sintonem /↑↑'/, adică *Interog Emf: Eú? Tú? Dînsúl? Oriciné? Nimeni?*

3° Diferența dintre aceste valori apare cu claritate dacă presupunem și răspunsurile minimale posibile la *Interog* și la *Interog Emf:* în răspunsul la *Interog Care? Cine? Ce? A cîta?* etc. nu poate figura *Av* confirmativ *da* sau *Av* negativ *nu* și nici nu se poate repeta pronumele interogativ dat, decît cu funcție de conectiv. Astfel, dacă avem *Interog Cine?*, presupunînd, de exemplu, o întrebare privitoare la enunțul *Vine* **cineva**, răspunsul nu poate fi *Da; Nu; Cine,* ci *Ion; Maria; (vine) Cine nu te aștepți să vină* etc. Dacă însă avem *Interog Emf Eu?*, presupunînd o întrebare privitoare la enunțul *Ai făcut o greșeală*, răspunsul poate fi *Da; Tu; Da, tu.*

4° Și pronumele interogative se pot combina cu *Interog Emf* în condiții contextuale specifice, în care întrebarea este urmarea surprizei, a neîncrederii sau a receptării incomplete a unui mesaj anterior : *Ion s-a căsătorit cu Paulina. — Cu ciné? (s-a căsătorit Ion),* sau *Ciné? (s-a căsătorit cu Paulina),* sau *Cine cu ciné? (s-a căsătorit).* În această situație, structura sintonematică a enunțului interogativ se caracterizează prin sintonemul /↑↑'/, în care accentul tonic marchează ultima silabă a secvenței / *-né* /, iar răspunsul este *cu Paulina,* sau *Ion,* sau *Ion cu Paulina.* (Cf. și *supra,* 3.23., cu privire la diferitele aspecte ale intonației.)

5° Deci putem considera că contextul # ... # este poziția sintactică de substituție definitorie pentru pronumele interogative, deoarece numai ocurența acestora implică structural combinația cu un sintonem /↑'↓/, avînd valoarea semantică *Interog.* În felul acesta, pronumele *care, ce, cine, cît, a cîta, al cîtelea* și locuțiunea *ce fel de ...* se disting de toate celelalte pronume *(eu, tu, oricine, altul, nimeni, acesta* etc.*),* care, în contextul dat, se pot combina fie cu un sintonem /↑↓/, avînd valoare semantică *Noninterog,* fie cu un sintonem /↑↑'/, avînd valoare semantică *Interog Emf.*

Toate acestea ne determină să considerăm că gruparea acestor pronume în două clase distincte, pronume *interogative* și pronume *relative,* este justificată nu numai semantic, ci și structural.

10.11. Pronumele interogativ

1° Clasa pronumelui *interogativ* cuprinde unitățile *care, ce, cine, cît, a cîta, al cîtelea* și locuțiunea *ce fel de ...*, definite prin ocurența în contextul # ... #, în care se combină cu intonație interogativă nonemfatică.

2° *Care* cere identificarea unității sau a părții dintr-o totalitate, fiind izolant cu referire la persoane sau la obiecte. În paradigmă, se caracterizează prin omonimia formelor de nominativ-acuzativ singular și plural — *care* — pentru amîndouă genurile, iar la genitiv—dativ are formele *căruia / căreia (cărui / cărei),* exprimînd opoziția de gen, și *cărora (căror)* pentru pluralul ambelor genuri. Particula deictică *-a,* care urmează după desinențele de genitiv-dativ *-ui, -ei, -or,* marchează formele aflate în poziție postnominală, iar formele fără *-a* se folosesc în poziție prenominală, ca determinante adjectivale.

Formele de genitiv-dativ marcate deictic nu se folosesc, de obicei, în context interogativ, decît în cazuri cu totul particulare, fiind concurate de

(al) cui sau de forma prepozițională *la care*, echivalentă a formei de dativ. Astfel, în contextul *caietul este al unui elev din clasa întîi . . .*, se poate pune întrebarea **al căruia** *(dintre ei)?;* formularea, deși corectă, pare neobișnuită și se folosește forma nemarcată deictic *al cărui elev?*. De aceea se poate spune că formele *căruia, căreia, cărora* aparțin mai ales clasei pronumelui relativ.

3° *Ce* este invariabil, avînd o formă unică pentru nominativ-acuzativ : **ce** *se vede?* **ce** *dorești?* Acest pronume presupune mai ales un referent -*Animat*, dar se poate referi și la persoane : **ce** *vezi?* — **un copil** *și niște gîște*.

Gruparea *ce fel de . . .* poate fi considerată locuțiune pronominală și se folosește numai ca determinant în poziție prenominală : **ce fel de** *fructe ai cumpărat?;* **ce fel de** *om este acesta?*, fiind substitut de adjectiv.

4° *Cine* cere identificarea părții, deci este separativ față de totalitate și se referă exclusiv la persoane. Are două forme cazuale — *cine, cui*, indiferente față de categoriile gen și număr, ceea ce înseamnă că răspunsul de explicitare a părții poate fi la orice gen și număr : *cine vine? — mama ; mama și tata ; toți ; nici unul ;* **al cui** *este caietul? — al meu ; al nostru*. Referința la gen și număr poate apărea marcată în context la alte unități coocurente în construcție, dacă interogativul este în cazul acuzativ : *pe cine* **îl** *crezi? — pe dînsul*. (nu *pe dînsa*, deoarece *îl* se referă la masculin). *Cine* nu se poate folosi adjectival.

5° *Cît* se referă la cantitatea obiectelor cunoscute mai înainte, fiind totalitar sau partitiv, în dependență de context. Pentru nominativ-acuzativ are forme distincte după gen și număr : *cît / cîtă, cîți / cîte*. Forma de genitiv-dativ plural *cîtor(a)*, înregistrată în unele lucrări [2] pare artificială ; pentru dativ se folosește forma prepozițională *la cîți (cîte)*, ocurentă în poziția unui *SNkd;* **la cîți** *(copii) ai dat?* (în loc de **cîtor** *copii le-ai dat?* sau **cîtora** *le-ai dat?)*. Referindu-se la cantitate, *cît* este mai ales substitut de numeral, de adverb sau de adjectiv cantitativ : *cît costă? — zece lei ; cîți ați fost? mulți ; cu cît ai înmulțit? — cu patru*.

6° *A cîta, al cîtelea*, derivate din *cît* + *a* și *cît* + *le* + *a* (ca numeralele ordinale), se folosesc pronominal și adjectival, referindu-se la locul de ordine ocupat de un obiect într-o ierarhie : **al cîtelea** *ai reușit? — al treilea ;* **la a cîta** *aniversare a ajuns? la a patruzecea*.

10.12. Pronumele relativ

1° Clasa *relativelor* se definește într-un context care implică coocurența a două verbe în relație de dependență unilaterală, adică o construcție cu trei termeni *V . . . V : intră* **cine** *vrea ; am citit cartea* **pe care** *mi-ai recomandat-o ; știu* **ce** *aștepți ;* **ceea ce** *dorești dumneata nu este posibil ; este binevenit* **oricine** *vine*. Pronumele relativ este, deci, conectiv propozițional și se află angajat într-o dublă relație atît cu verbul din regentă, cît și cu verbul din subordonată. În enunțul *intră* **cine** *are bilet, cine* este interdependent cu amîndouă verbele, aflîndu-se pe poziție de subiect ; în enunțul *face* **ce** *vrea, ce* este obiect direct al ambelor verbe ; în enunțul **cei ce** *rabdă jugul . . . merită să-l*

[2] De exemplu, în *GLR*, vol. I, p. 266.

poarte, cei ce este subiectul ambelor verbe; în *am citit cartea* **pe care** *mi-ai recomandat-o, pe care* este determinantul atributiv al substantivului *cartea* (pe care însă îl poate substitui ca obiect direct — *am citit-o* **pe care** *mi-ai recomandat-o)* și obiect direct al verbului *ai recomandat.*

2° Dacă admitem că valoarea relațională se definește în modul arătat mai sus, din această clasă fac parte, în primul rînd, pronumele compuse *ceea ce* și *cel ce,* forma populară *de* și toate unitățile care sînt și interogative — *care, ce, ce fel de, cine, cît, a cîta, al cîtelea.* În contextul caracteristic, se actualizează cu această valoare și nehotărîtele compuse cu *cine, care, ce, cît: oricine (orișicine), oricare (orișicare), orice(orișice), oricît (orișicît).* Dar apartenența acestora din urmă la o construcție cu trei termeni nu constituie o implicație structurală, deoarece al treilea termen este o expansiune facultativă. Astfel putem spune *intră* **oricine** sau *intră* **oricine vrea**, dar nu putem spune **intră* **cine** sau * *intră* **cîți**; putem spune *alege-l* **pe oricare** sau *alege-l* **pe oricare vrei**, dar nu și * *alege-l pe care.* De aceea credem că asemenea unități nu pot fi incluse în clasa relativelor în limitele în care am definit-o.

3° Principala problemă care se pune este legată de faptul că unitățile care sînt (sau ar trebui să fie) nucleul acestei clase, în sensul că au totdeauna valoare relativă, sînt privite cu rezerve ca sintagme neanalizabile sintactic. Astfel, dacă *ceea ce,* care are valoare neutrală, este considerat ca unitate lexicală indivizibilă și, deci, neanalizabilă ca relație de determinare între un regent *ceea* și un subordonat *ce,* compusul *cel ce* și formele paradigmei lui *(celui ce, cei ce, celor ce),* precum și forma *celei ce* constituie, și nu fără temei, obiectul unei discuții în acest sens. De exemplu, Al. Graur este de părere că în enunțul *Nu e nebun* **cel ce** *mănîncă șapte pite, ci* **cel ce** *i le dă, cel ce* nu introduce subiective, cum se susține în *GLR*, și „nu putem lua în bloc pe *cel ce* ca pronume relativ (cum face *Gramatica Academiei)* deoarece este clar pentru oricine că avem aici un pronume demonstrativ, *cel,* și unul relativ, *ce* — (nu se poate scrie într-un cuvînt)". În continuare, Al. Graur afirmă că „singura soluție corectă este că *ce* introduce propoziții atributive pe lîngă demonstrativul *cel* (la fel arată și Tiktin). Urmează că acesta face parte din propoziția principală. Dar prin încorporarea acestui pronume, inutilizabil fără atributiva următoare, principala devine insuficientă. *L-am văzut pe cel* nu înseamnă nimic. Cu atît mai mult este valabilă această afirmație cînd *cel ce* este plasat în fruntea frazei: *Cei ce* **rabdă jugul ș-a trăi mai vor /** *Merită să-l poarte spre rușinea lor*"[3].

Este clar că ne aflăm în fața unor fapte de limbă insuficient stabilizate, mai ales dacă avem în vedere că *cel* se poate continua cu *care — cel care, celui care, celor care, al celora care* etc. —, sintagme în care *cel, celui, celor, al celora* se află evident în poziție regentă față de *care.* În ceea ce privește forma de nominativ-acuzativ, am putea-o considera sintagmă mai mult ori mai puțin legată, mai ales în situațiile în care este ocurentă cu *cine.*

4° *De* este pronume relativ echivalent cu *care* și se folosește în formații asemănătoare: *m-a adus tușa Profira,* **a de-i** *bucătăreasa boierului ăl bătrîn.*

---

[3] Graur, 1956, p. 136, unde autorul se referă pe larg la situația sintagmei *cel ce* și a formelor ei paradigmatice, aducînd multe argumente împotriva considerării ei ca sintagmă legată, deci ca pronume compus.

10.13. Pronumele nehotărît

1° Pronumele *nehotărît* substituie nume de persoane sau de obiecte necunoscute vorbitorului ori pe care nu simte nevoia să le precizeze.

Pronumele nehotărît se referă exclusiv la persoane și obiecte care se află în poziția pers. a III-a, dar pers. a III-a presupune persoane și obiecte cunoscute mai dinainte, în timp ce, prin însăși natura lor, pronumele nehotărîte se referă la obiecte neidentificate, ceea ce le deosebește în mod tranșant de pronumele personale. De aceea considerăm că termenul *pronume nedefinite* se potrivește mai bine cu conținutul acestor unități.

2° Pronumele nehotărît este o clasă eterogenă, avînd forme compuse din alte pronume, mai ales din relativele *care, cine, ce, cît,* precum și sensuri extrem de variate de la o formă la alta.

Sînt invariabile următoarele pronume nehotărîte : *altceva, careva, fiece, niscai, niscaiva, oarecare, orice, orișice*. Tot aici trebuie amintit și adjectivul invariabil *anume* (care nu se află între pronumele nehotărîte studiate în *GLR*), precum și *tot, toată, totul*.

a. *Altceva* este un partitiv separativ, totdeauna autonom, neputînd funcționa ca determinant, din cauza sensului său separativ foarte general, și substituie exclusiv inanimate.

b. *Careva* se referă exclusiv la persoane și este totdeauna pronume partitiv separativ, referindu-se la o singură persoană, indiferent care, dar dintr-un grup determinat : *știe careva* **dintre voi**? Datorită sensului său restrictiv, este concurat de *cineva* și se folosește rar.

c. *Ceva,* tot un partitiv separativ, se referă la obiecte, acțiuni, situații pe care autorul comunicării nu le poate preciza : *nu era lucru mare, dar tot era* **ceva**; adesea are valoarea unui substitut de numeral, folosindu-se ca determinant cantitativ cu sensul „*puțin*", cantitate mică sau cantitate mare, număr mare, deci este totalitar negeneralizant : *are* **ceva** *bani puși deoparte (= o sumă destul de mare,* dacă accentul tonic cade pe *áre)*; **ceva** *mai la dreapta (= puțin* sau *foarte puțin)*; **ceva**, **ceva** *mai înainte (= foarte puțin, cît de cît)*. Acest pronume intră în numeroase sintagme care tind să devină legate : *ceva de mîncare, ceva de lucru, ceva de băut, ceva de scris, ceva de învățat* ș.a. În expresii ca *e ceva de speriat, ceva nemaipomenit, e ceva de nedescris* ș.a., se referă la fapte, aspecte, întîmplări văzute în intensitatea lor maximă : *e cevá!* cu accentul tonic pe *ceva*, înseamnă *foarte bun, foarte frumos* etc. ; **é ceva** *pește!* **é ceva** *de lucru! (= mult pește, mult de lucru)*. Se folosește autonom și adjunct.

d. *Fiece,* concurat puternic de *fiecare,* se folosește ca determinant de individualizare univocă pe lîngă substantive, mai ales nume de obiecte, în special în limba scrisă : *în* **fiecare** *amurg; în* **fiece** *clipă;* are valoare totalitară generalizantă și se folosește numai ca adjunct.

e. *Niscai* și *niscaiva* se folosesc cu valoare cantitativă nonseparativă, adjuncte pe lîngă substantive la plural (dar și la singular, dacă sînt nume de materie) : *niscaiva cărți, niscaiva tovarăși*. Este învechit și se folosește foarte rar.

f. *Oarecare* se folosește ca determinant cantitativ al intensității moderate: *are* **oarecare** *influență (= puțină).*

g. *Orice* și *orișice* se folosesc atît cu valoare pronominală, cît și ca determinante pe lîngă nume de animate sau de obiecte, de obicei la singular: *accept* **orice**; **orice** *copil știe acest lucru.*

În anumite sintagme, *orice* înseamnă „oricît de mare": *cere-mi* **orice preț**, *și tot îl cumpăr.*

h. *Anume*, la origine locuțiune adverbială (*a + nume*), este considerat adjectiv invariabil (așa e înregistrat și în *DLRM*), cînd e folosit pe lîngă nume, și adverb. Pentru includerea lui între pronumele nehotărîte pledează faptul că, fiind un separativ, în contrast cu nonseparativele *orice, fiecare, tot*, determină numele prin izolarea lui de celelalte din aceeași clasă; l-am putea numi un pronume *de exclusivitate: nu cunoaște totul, ci numai* **anume** *probleme;* **anume** *el* (nu altcineva).

i. *Tot, toată, toți, toate*, este invariabil la singular și se folosește autonom și adjunct, fiind un totalitar calitativ la singular, cantitativ și calitativ la plural: *A trebuit* **toți** *să luăm trenul care trece la unu noaptea; o văduvă respectabilă care știa* **toate** *cîte se petrec în societatea noastră; Bine,* **toate** *bune, dar de ce vii beat la judecătorie? Unde e chip s-adoarmă o femeie, cînd se uită* **toată** *lumea la ea? Ei, ce zici dumneata* **de toate** *astea?*

La plural, se folosește pentru genitiv-dativ (ambele genuri) forma *tuturor(a).*

j. *Tot, totul* are și valoarea unui substantiv neutru: *El zboară gînd purtat de dor / Pîn'piere* **totul, totul.** În opoziție cu *nimic, totul* este, evident, pronume: **totul** *sau nimic.* Adesea se construiește cu prepoziția *cu — cu toții, cu toatele* — și intră în expresii și locuțiuni de felul *toate ca toate, totului tot (= absolut tot, fără nici o excepție)* etc.

3° Pronumele nehotărîte variabile sînt următoarele: *altul, alta, altcineva, anumit, anumită, atît, atîta, cineva, cîteva, cutare, fiecare, niscareva* (înv.), *o, oarecare, oarecine, oricare, oricine, orișicare, orișicine, oricît, oricîtă, orișicîtă, un, unul, una, vreun, vreuna.* Sînt totdeauna autonome *altcineva, cineva, oricine, orișicine;* este numai determinant nonautonom *anumit;* celelalte funcționează și ca pronume, și ca determinante pe lîngă substantivele substituibile, cu mențiunea că, în această din urmă situație, *altul, unul, vreunul, vreuna* au formele *alt, un, o, vreun, vreo.* În paradigmă, urmează toate sistemul opozițiilor pronominale și nu pun probleme decît în legătură cu diferențierea, prin deicticul *-a*, a formelor pronominale de cele determinante, la genitiv-dativul unora dintre ele: *altuia / altora, altui / altor; alteia / altora, altei / altor; atîtora / atîtor; cutăruia / cutăreia, cutărui / cutărei* etc. Cele compuse cu *care, cine, cît, un* se declină ca aceste pronume.

4° Menționăm unele aspecte mai deosebite în folosirea acestor pronume. Astfel, *altul, alta*, fiind în opoziție cu *unul, una*, apar adesea în poziție corelativă în propoziții diferite ale frazei: **Unul** *cade,* **altul** *sare . . . ;* **Unii** *dondăneau ca nebunii, pînă-i apuca amețeala;* **alții** *o duceau numai într-un muget.*

a. *Unul* poate fi corelativ și cu demonstrativul *celălalt; altul* poate fi corelativ cu pronumele personale *eu, tu, el: Să lase* **unul** *cît de cît, / Să dea și* **celălalt** *ceva / Eu, cît de cît, socot c-o da; Nu căuta că-s mic, dar treburile pe care ți le-oi face* **eu**, *nu le-a face* **altul**; *Așa ne duceam băieții și fetele* **unii** *la* **alții** *cu lucrul.*

Forma de feminin *alta*, are, în unele situații, sens neutral *(altă* soluție, *altceva de făcut) : Nu-i mai rămînea* **alta** *decît să ceară de la postelnic cai hodiniți.*

b. *Alt, altă*, ca determinante pe lîngă substantive, sînt separative pentru obiectele denumite, distingîndu-le de altele cunoscute : *Dar vremea trecea cu amăgele ... și* **alte** *gînduri îmi zburau prin cap și* **alte** *plăceri mi se deșteptau în suflet; Îi veni tu acasă, coropcarule, dacă te-a răzbi foamea, ș-apoi atunci vom ave* **altă** *vorbă.*

c. *Una* și *alta*, cu sens neutru, apar în sintagme legate : *spune unul* **una**, *altul* **alta**; *din una-n alta; ba una, ba alta; nici una, nici alta; ba de una, ba de alta; pînă una-alta.*

Pronumele *unul, una* se folosește uneori emfatic, cu sens depreciativ pe lîngă nume de persoane pe care vorbitorul le consideră fără importanță. *Cică și mai și pesemne /* **Unul** *Ciaca-Paca-Bei; Acuma cer de la* **unul** *și de la* **altul**, *dar nu-mi dă nimeni.*

d. Pronumele *atît* (la origine adverb) se folosește autonom sau adjunct, cînd se referă la substantive, nu la verbe sau la adjective, și are și valoare cantitativă. Substituie un nume sau o întreagă propoziție și exprimă o cantitate limitativă a conținutului substantivului substituit : *Cum dai măslinele, dragă cutare? ...* **Atît**; *Învață-ne să plîngem, /* **C-atît** *ne-a mai rămas!*

În anumite situații, *atît* poate avea sensul intensității maxime : *am* **atîtea de făcut!** *(= foarte multe treburi); a făcut bine* **la atîția**, *că nu-i mai ține minte.* Ca adjunct, arată cantitatea limitată, nedefinită sau foarte mare a obiectelor desemnate de substantivul determinat, deci este și partitiv separativ, și nonseparativ, după context : *să i se dea* **atîția** *bani, nu mai mult; a venit* **atîta** *lume, că nu mai încăpea în sală.*

De la forma de feminin *atîta*, cu sens neutru, derivă diminutivul *atîtica*, folosit și ca pronume, și ca determinant. La plural, *atîția, atîtea*, au o formă comună de genitiv-dativ — *atîtor(a)*, care este însă greoaie și nu se folosește decît foarte rar, fiind înlocuită cu forme prepoziționale *(la atîția, la atîtea* etc.*)*.

e. *Cutare* substituie numele unei persoane cînd vorbitorul nu vrea sau nu crede necesar să-i spună numele; ca adjunct, își păstrează valoarea pronominală, în sensul că substituie separativ numele persoanei : — *Sînt* **cutare**, *îi răspund eu; mai întîi îl iei pe departe, îi vorbești* **de cutare**, *sau* **de cutare** *lucru și apoi îl întrebi; ... a invitat la revelion* **pe cutare** *și* **cutare** *prieteni cu nevestele lor — unii despre care nici nu mai auzisem pînă atunci.*

f. Derivatele *cutărică* și *cutăriță* se folosesc emfatic cu sens depreciativ : *vine la mine* **cutărică** *și-mi zice ...* Se poate folosi și ca formă de adresare depreciativă : *mă* **cutare**, *ia dă-te mai aproape.*

10.14. Pronumele negativ

1° Pronumele *negative*, după conținutul lor, sînt tot nedefinite, dar funcția lor este negarea părții sau a totalității, contextul lor fiind formele verbale negative. De aceea pronumele negative, împreună cu adverbele corespunzătoare, sînt elemente operaționale în transformarea de negativizare. Sînt pronume negative *nimeni* — pentru nume de persoane, *nimic* — pentru nume de obiecte și compusele *nici unul, nici una* și *nici un, nici o* (acestea din urmă ca determinante în poziție prenominală).

Nimeni, nimenea au paradigmă cazuală, dar, prin însăși natura lor nedefinită și negativă, nu au forme de opoziție pentru gen și număr : *nimeni, nimenea* / *nimănui, nimănuia*.

Nimic este invariabil.

Nici unul, nici una se declină ca *unul, una*.

2° *Nimic* intră în componența a numeroase locuțiuni adjectivale și adverbiale și în expresii : *pe nimic, de nimic, cu nimic, pentru nimic (în lume), (o) nimica toată, pentru o nimica toată*. Articulat proclitic cu *un*, *nimic* devine substantiv și înseamnă *„ceva fără nici o valoare, fără importanță" : e un* **nimic**; *a cumpărat fel de fel de* **nimicuri**; forma de genul feminin se folosește în expresia *(o) nimica toată : se ceartă dintr-***o nimica toată**.

11

NUMERALUL

11.0. Definiţia şi conţinutul clasei

1° Clasa lexico-gramaticală a *numeralului*, eterogenă în mai mare măsură decît pronumele şi adjectivul, nu se bucură încă de o unitate de vederi în lumea gramaticienilor nici în privinţa definiţiei, nici a locului ei între celelalte clase de cuvinte. Principalele divergenţe se grupează în jurul întrebării: *numeral sau adjectiv?* Gramaticile româneşti din veacul trecut au inclus numeralul în clasa adjectivului, ca o specie cu valori semantice cantitative. În zilele noastre toate gramaticile româneşti privesc numeralul ca o clasă lexico-gramaticală de-sine-stătătoare, remarcînd însă numeroasele interferenţe pe care le are cu adjectivul, pronumele nedefinit, cu substantivul şi adverbul.

Problema numeralului este discutată şi în articolul *În jurul categoriei numeralului* — de către Luiza Seche. Autoarea afirmă că numeralul „nu există ca parte de vorbire independentă", în realitate existînd adjective (sau substantive, mai rar adverbe) cu sens cantitativ. Considerînd categoria numeralului ca fiind hibridă, propune scoaterea ei dintre clasele lexico-gramaticale de cuvinte.

GLR, vol. al II-lea, p. 181, consideră numeralul parte de vorbire „care se declină şi exprimă un număr, determinarea numerică a obiectelor sau ordinea obiectelor prin numărare".

Reţine atenţia faptul că autorii noii ediţii a gramaticii au renunţat la categoria numeralului nehotărît: cuvinte ca *mulţi, cîţi(va), puţini, toţi, unii* etc. sînt considerate pronume, adjective pronominale sau adjective propriu-zise, care se apropie semantic de numeral, însă, avînd sens cantitativ nehotărît, nu pot fi socotite numerale.

2° Numeralul este o clasă eterogenă care, deşi are zone de contact cu substantivul *(sută, mie, milion* etc.), cu adjectivul (ca adjunct al substantivului), cu adverbul (numeralele adverbiale şi, parţial, cele distributive şi cele multiplicative) şi cu pronumele (ca substitut), posedă o serie de trăsături proprii care îl disting de toate celelalte clase şi care fac, practic, imposibilă împărţirea inventarului lui la clasele de contact. Astfel, numeralul se aseamănă cu adjectivul ca determinant al substantivului (cu anumite excepţii), dar determină numele specificînd *cantitatea numerică* a obiectelor de referinţă sau *poziţia* lor într-o ierarhie *numerică* a unei mulţimi, şi nu calităţi (însuşiri).

Şi poziţia de adjunct a numeralului faţă de nume se deosebeşte de a adjectivului : adjectivul este semiautonom, deoarece nu substituie nici măcar *in absentia* numele calificat, ci îl însoţeşte, pe cînd numeralul substituie numele *in absentia*, presupus într-o structură generică în care numeralul este dominat de substantiv. Din acest punct de vedere, numeralul se aseamănă cu pronumele nonpersonale demonstrative care, contextual, pot substitui nume aflate într-un context anterior. Şi în privinţa poziţiei sintactice numeralul se deosebeşte în general, de adjectiv : într-o SN, numeralul ocupă poziţia din stînga *N*, adică */SN/ → /(Num) + (N)/*, în timp ce, în cazul adjectivului, */SN/ → /(N) + (Aj)/*.

3° În ce priveşte compatibilitatea faţă de categoriile gramaticale, numeralul (cu unele excepţii explicabile) nu admite determinarea minimală, intensitatea şi comparaţia, nu se combină nici cu articole, nici cu desinenţe de număr ori cu morfeme de grad : *trei* nu se află în opoziţie cu *treiul, treiului, treii, treilor*, deoarece articolul este, în aceste situaţii, morfem de substantivare, deci opune substantivul numeralului, cuvinte din clase diferite. Dacă avem formele *trei — al treilea, al* şi *-le-(a)* nu sînt articole, ci formante prin care din baza *trei* se obţine un numeral ordinal, şi nu un caz genitiv, o relaţie de posesie pe care o semnifică, de regulă, articolul *al*. Din toate acestea rezultă că numeralul nu cunoaşte nici opoziţia cazuală marcată prin desinenţe sau articole, deşi ca adjunct al numelui se supune regimului cazual funcţional al acestuia. (Excepţiile vor fi lămurite la timpul lor.)

4° Am afirmat mai sus că numeralul, ca substitut, se aseamănă cu pronumele nonpersonale, de exemplu, cu cele demonstrative, dar această asemănare este parţială ; ca substitut, numeralul nu trimite direct la mesaj, ci la referinţa extralingvistică denotată de numele dominant aflat *in absentia*. Aşadar clasa numeralului cuprinde cuvinte în general autonome, determinante şi substitute nominale sau determinante verbale, semnificînd cantitatea sau ordinea precizată sau aproximată numeric. Dacă orice clasă lexico-gramaticală este un cîmp sistematic cu un nucleu definitoriu şi cu elemente marginale de contact cu alte clase de cuvinte, se explică şi caracterul evident eterogen al inventarului numeralului. În nucleul clasei se situează numeralul cardinal propriu-zis, care asigură funcţionalitatea ei între celelalte clase ; în jurul acestui centru se grupează celelalte elemente care se caracterizează prin sensul de bază *cantitate numerică*, dar care pot intra şi în alte sisteme de relaţii specifice altor clase de cuvinte.

5° Vom lua în discuţie următoarele două clase de numerale : (1) *cardinale*, care — pe lîngă cele *propriu-zise* — cuprind şi pe cele *colective, fracţionare, multiplicative, distributive, adverbiale ;* (2) *ordinale.*

11.1. Numeralul cardinal propriu-zis

1° *Numeralele cardinale propriu-zise* sînt determinări ori expresii cantitive numerice pentru obiectele ale căror nume le substituie sau le determină şi stau la baza celorlalte feluri de numerale. Ca structură lexicală, ele sînt : a) simple : *unu, doi, trei, patru, cinci, şase, şapte, opt, nouă, zece, sută, mie, milion, miliard, bilion, trilion ;* b) compuse : *unsprezece, doisprezece* ş.a.m.d., mai puţin cele incluse în grupa numeralelor simple (*sută, mie, milion* ş.c.l.).

Numeralele cardinale compuse cu *zece* sau *zeci* au variante ca aspect fonetic ; astfel, în loc de *patrusprezece*, *șasesprezece*, *șasezeci*, norma literară admite formele *paisprezece*, *șaisprezece*, *șaizeci* (în pronunțare și chiar în scris) ; *cincisprezece* se pronunță, de obicei, [činsprezeče]. Reducerea asigură unitatea analogică cu numeralele învecinate *(treisprezece, doisprezece, unsprezece)*, care au elementul inițial monosilabic. În vorbirea obișnuită se folosesc forme și mai simplificate (respinse de norma literară) : [unʃpe, dojʃpe, trejʃpe, činʃpe, ʃapteʃpe, ʃapʃpe, unspreče, dojspreče, dojʃpče, treiʃpče] etc.

2° Inventarul clasei numeralelor cardinale propriu-zise, cuprinzînd cuvinte care denumesc fiecare unitate ori combinație din șirul natural ori matematic al numerelor, este, și teoretic, și practic, deschis spre infinit în ambele sensuri, dacă admitem convențional că unitatea minimală de bază este *unu;* în viața practică însă se folosește o mică parte din acest potențial, datorită caracterului iterativ al formelor care, prin anumite combinații, pot exprima valori numerice de zece, o sută, o mie, un milion etc. de ori mai mari decît indicatorul considerat *bază de plecare.*

3° O paradigmă cazuală cu forme pentru nominativ-acuzativ și genitiv-dativ are numai *unu (una)*; cînd însoțește un substantiv, avînd poziție prenominală, prezintă următoarele forme : *un, o/unui, unei;* cînd este substitut autonom al unui substantiv, formele lui sînt *-u(l), -a : unu(l), una / unuia / uneia; un* și *o* sînt omonime cu articolul și adjectivul pronominal nehotărît, iar *unul, una* sînt omonime cu pronumele nehotărît autonom (dar se spune și *una sută de lei*).

Un(u), o, una au valoare de numerale cînd se folosesc la numărare, se opun altor numerale și răspund la întrebările *cît, cîte: trece* **o** *zi, trec* **trei**. De la *doi* în sus, numeralul cardinal nu-și schimbă forma ; genitivul se marchează cu prepoziția *a*, iar dativul cu prepoziția *la* (amîndouă au valoare de mărci cazuale), aflate în stînga numeralului : *misiunea* **a doi** *ostași; s-au dat burse* **la trei** *sute de studenți.* Sînt cazuri cînd și genitiv-dativul numeralelor *sută, mie, milion* se poate forma cu prepozițiile *a* și *la;* se spune *împarte daruri* **la o sută de copii**, nu **unei sute** *de copii.*

4° Opoziția de gen este manifestă numai la *un / o, unu / una, doi / două* și la compusele lor. *Zece, sută, mie, milion, miliard, bilion, trilion, triliard* (ultimele trei sînt folosite foarte rar) se comportă ca orice substantiv, avînd opoziții de număr și caz, dar la genitiv-dativ se folosesc mai ales formele marcate cu *la*.

5° Numeralul cardinal prezintă opoziții cazuale și cînd este precedat de articolul substitut *cei, cele,* ori de determinanții *acel, acea, unele, cîțiva, cîteva* etc. În aceste sintagme se modifică numai determinantul care devine marcă a cazului : *cei, cele cinci / celor cinci; cîteva sute de ... / cîtorva sute de ...*

6° Numeralele cardinale pot exprima numărul concret al obiectelor de referință sau pot exprima un număr abstract, cum sînt numerele în aritmetică : **cinci** *înmulțit cu* **șapte** *fac* **treizeci și cinci**. Numeralele care exprimă un număr concret au poziție prenominală și sînt determinante cantitative : *Trei pași la stînga binișor / Și alți trei pași la dreapta lor; Într-a patra zi Primarul Vîrvărenilor a ridicat din comună patruzeci de căruțe; Nouă meșteri mari / Calfe și zidari.*

7° Cînd substantivul este *in absentia*, aflîndu-se, deci, în contextul anterior, numeralul este substitut autonom : *În ziua dintîi doi vînători pieriră.*

A doua zi și a treia zi mai căzură **cinci** *și se răniră* **trei**; ... *sînt* 40 *la birt / / 30 chiria / sînt* 7 *și* 80 *spălătoria, /* 5 *franci e vinul (fără amănunte), /* 3 *gazul, /* 4 *cheltuieli mărunte, / sînt* 10 *franci și* 20, *tutunu /* 1 *franc, pomană, / / fac* 101 ;/ *plus* 6 *franci pe lună șvarț cu lapte /* 107 (**una sută șapte**).

Substantivele *pereche* și *duzină*, avînd valori numerice, sînt înregistrate, de obicei, în clasa numeralului. *Pereche* are sensul {grup de două obiecte de același fel cu întrebuințare simultană } *(o pereche de șireturi)*; acest sens s-a extins, și *pereche* a ajuns să însemne obiectul format din două părți identice și simetrice *(o pereche de pantaloni)*. *Duzină* semnifică { grup de douăsprezece obiecte de același fel}, care formează un tot, și a cunoscut o rapidă răspîndire, devenind termen comercial *(o duzină de pălării)*.

8° Numeralul *una* are sens neutral în expresiile *din două, una; una din două*. În expresia *o ține una*, are valoare adverbială ; locuțiunea *a-i fi tot una* are sensul {a-i fi indiferent}.

Numeralul *unul* în locuțiunea *tot unul (una) și unul (una)* exprimă intensitatea maximă a calității. *Toți pînă la unul* înseamnă { toți fără excepție}, adică *unul* conferă caracter absolut totalitarului *toți*. Forma feminină *una*, în locuțiunea *tot una*, are sensul {același lucru}. Fiind un substitut cu mari disponibilități, are numeroase semnificații emfatice : *I-a dat* **una** *în cap (= o lovitură) ; I-am dat* **două**, *de-o să le țină minte (două palme) ; Cînd spunea* **una**, *mureai de rîs (= vorbă de haz)*.

Alăturarea numeralelor *una* și *două* duce la adverbializare : *Și* **una, două**, *mă pomeneam cu el (= mereu) ; Și* **nici una, nici două** *începe să aplaude (pe neașteptate) ; Nu s-a dat el bătut* **cu una, cu două** *(ușor, repede)*. Folosite în anumite contexte, în care substituitul *in absentia* înseamnă unitate de măsură ca *ora, minutul, ziua, anul*, numărul unui *vehicul* de transport etc., numeralele cardinale substituie aceste denumiri de unități : *pînă la* **cinci** *nu vine nici un tren (= ora cinci) ; liftul nu urcă decît pînă la* **trei** *(= etajul trei) ; bunica a împlinit* **suta** *(= o sută de ani) ; pentru Mamaia iei pe* 44 *(= troleibuzul* 44) ; *acceleratul merge cu* 90 *pe oră* (90 *de kilometri) ; dați-mi restul la* **o sută** *(= o sută de lei)*.

9° Numeralele cardinale care exprimă numere mai mari decît zece (de obicei, cifre rotunde), precedate de prepoziția *peste* sau urmate de locuțiunile *și ceva, și mai mult, și mai bine*, arată o cantitate care depășește cu puțin numărul respectiv : *erau* **peste** 15 000 *de spectatori la stadion ; te-am așteptat* **două ore și mai bine** ; *a citit* **mai mult de două ore**.

Exprimarea aproximației numerice se obține și prin alăturarea de numerale apropiate : *cinci-șase, zece-cincisprezece*. Cu cît aproximația numerică este mai largă, mai puțin precisă, cu atît crește diferența numerică dintre cele două unități alăturate. Aproximația se exprimă și prin adverbul (provenit din pronume) *vreo* și locuțiunile *ca la, ca de* sau cu adjectivul pronominal *cîteva* : *un băiat* **ca de nouă** *ani ; se scurseseră* **ca la două ceasuri** *de la plecarea trenului ; a cumpărat* **vreo cinci** **pîini**.

Aproximația la numerele mari se redă prin următoarele mijloace : a) repetarea aceluiași numeral : *mii și mii ; zeci și zeci (de) ... ; sute și sute (de) ... ; milioane și milioane (de) ...* ; b) notarea pluralelor *zeci, sute, mii*,

milioane, fără a fi precedate de numerale : **milioane** *de oameni*, **zeci** *de păreri*, **mii** *de păsări*; c) expresii fixe : *o mie și unul (una)*; d) combinații de numerale cardinale : *(vreo) trei-patru ..., o sută-două; cu sutele, cu miile.*

11.2. Numeralul colectiv

Colective se numesc numeralele care semnifică prezentarea în grup a mai multor obiecte în cantități totalitare negeneralizante, cu *doi, trei, patru, șapte* membri : *amîndoi, amîndouă, ambii, ambele; toți trei, toate trei, tustrei, tustrele, cîteșitrei, cîteșitrele, tuspatru, cîteșipatru*, pînă la *tusșapte, cîteșișapte.*

Numeralul *amîndoi, amîndouă* are un genitiv-dativ învechit : *amînduror(amîndoror)* sau *amîndurora (amîndorora)*: *amîndurora le-au crescut mari, bărbile.*

Cu determinantul cantitativ totalitar *toți*, în poziția din stînga a numeralului cardinal, se formează orice numeral colectiv : *toți doisprezece, toți douăzeci și trei* ș.a.m.d.

11.3. Numeralul fracționar

1° Numeralele care se folosesc pentru precizarea unei fracțiuni sau la numărarea fracțiunilor partitive față de unitatea întreagă se numesc *fracționare* și exprimă egalitatea părților determinate numeric. Numai fracționarele *jumătate* și *sfert* au o construcție proprie, fiind asemănătoare cu substantivele ; celelalte se formează de la numeralele cardinale cărora li se adaugă sufixul *-ime*: *doime, treime, pătrime, cincime, sutime, miime.* Se mai înregistrează și formele *a treia parte, a cincea parte, una a treia, unu pe trei* (în limbajul matematicienilor) și formele socotite populare : *pe din două, pe din trei, pe din patru; una din trei, una din patru, două din cinci.*

2° Paradigmatic și în structura enunțului, numeralele fracționare au comportamentul substantivelor și se marchează cu aceleași morfeme distinctive : *o treime (treimea) / unei treimi (treimii).*

3° De obicei, numeralele fracționare se leagă de substantiv prin prepozițiile *din* și *de*: *un sfert din ..., o jumătate de ...* Fac excepție construcția *drumul jumătate* și altele de acest fel (cînd numeralul fracționar este postpus substantivului).

4° Locuțiunile *pe sfert, pe jumătate* au valoare adverbială : *(pe)* **jumătate** *glumind, (pe)* **jumătate** *serios; a citit* **pe sfert** *cît el; jumătate* este folosit cu valoare emfatică în expresiile *un om și jumătate, o femeie și jumătate*, uneori amplificat cu *o dată*: **o dată și jumătate**. Valoarea intensității maxime a unor calități deosebite apare mai rar, de obicei în legătură cu substantivele *om, femeie* și cu adjectivul *viteaz* (substantivat) ; mai frecvent se folosește *jumătate* cu valoarea intensității maxime depreciative, litotice, cu adjectivele *prost, imbecil, nerod, șmecher, nebun* etc. și cu substantivele *derbedeu, golan, hoț* etc., echivalente cu expresiile emfatic-depreciative de tipul *mare prost!, mare șmecher!* etc.

11.4. Numeralul multiplicativ

1° *Numeralele multiplicative* sînt, mai ales, determinante ale verbului (dar și ale numelui), semnificînd o creștere sistematică iterativă a procesului sau a numărului obiectelor, raportată la unitatea de bază : *Ipate se îmbogățise* **însutit** *și* **înmiit** (Creangă). Ele se formează de la numeralele cardinale simple, pînă la *opt* inclusiv, apoi de la *zece, sută, mie*, marcate cu prefixul *în-* și cu sufixul participial *-(i)t*.

Numeralele *îndoit* și *întreit* au sinonime neologismele *dublu* și *triplu* (cu formele de feminin *dublă, triplă) ;* rar se întîlnește forma *cvadruplu*, sinonimă cu *împătrit* (și, mai rar, *cvintuplu*).

2° Cînd au valoare adjectivală, formele lor se opun în paradigma cazuală cu aceleași morfeme pe care le întîlnim la adjective : *întreită (o întreită ...)/ / întreitei (unei întreite ...)*.

11.5. Numeralul distributiv

1° *Numeralele distributive* sînt totalitar-generalizante, deoarece caracterizează cantitativ grupe de obiecte egale numeric, în relație cu un proces (agent, pacient, obiect direct, circumstanțial etc.) : *iar ceilalți se înșiră* **tot cîte unul-unul**, *pînă la poartă ; l-au căftănit și i-au dăruit vodă și doamna* **cîte trei** *pungi de ibrișin* **cu cîte o mie** *de galbeni ; oamenii treceau* **cîte patru, cîte cinci**.

2° Numeralele distributive se formează din numeralele cardinale și adverbul *cîte*, marcă a acestei categorii : *cîte unul, cîte doi, cîte cinci* ș.a.m.d. Uneori formula este iterativă : *cîte doi, cîte doi* ; alteori adverbul este intercalat între numeralele cardinale : *doi cîte doi*. Caracterul iterativ se marchează și prin adverbialul *tot* ... În anumite situații contextuale (de ex. în relația sociativă sau instrumentală), numeralele distributive sînt precedate de prepoziție : *cu cîte unul, cu cîte doi, pe cîte trei, de cîte trei, la cîte trei* etc.

Numeralele distributive se folosesc autonom, ca substitute, sau nonautonom, determinante pe lîngă nume sau verb.

11.6. Numeralul adverbial

1° *Numeralele adverbiale* arată de cîte ori are loc un proces sau în ce raport numeric se află o cantitate ori o calitate a unui obiect, cu aceeași cantitate sau calitate a altui obiect : *o dată, de două ori, de cinci ori* etc.

Seria paradigmatică a distributivelor începe cu genericul *o dată*, în care *o = una = numeral cardinal*, iar *dată* este substantiv ; toate celelalte sînt pluralul acestui cap de serie și au structura *de + numeral cardinal +* substantivul *ori* :

2° Numeralul adverbial semnifică și frecvența sau periodicitatea unui proces ; în asemenea situații contextuale este precedat uneori și de adverbul *cîte : găina babei se oua* **de cîte două ori** *pe fiecare zi*. Mai frecvente sînt formu-

lările fără acest adverb : *revista apare* **de patru ori pe lună**. Numeralele adverbiale se aseamănă cu cele multiplicative ; întîlnim și cazuri cînd se înlocuiesc unele cu altele : *îndoit* (multiplicativ) cu *de două ori* (adverbial), *înzecit* cu *de zece ori* ș.a.m.d.

3° Numeralul *o dată*, însoțit de substantivele *om, fată, băiat* și marcat cu o anumită intonație are semnificația emfatică {om cu calități deosebite} : *o dată om! ; o dată fată!* (cf. și expresia *om, o dată și jumătate*, semnificînd intensitatea maximă a calității de *om*).

4° *De două ori* are sinonim parțial neologismul iterativ internațional *bis*, folosit în limbajul muzical sau al textierilor de muzică, pentru indicarea repetării unui pasaj muzical sau literar ; cuvîntul se folosește des și în sălile de spectacole, ca interjecție care cere repetarea, marcînd și entuziasmul publicului ; în scris, este întîlnit la numerotarea caselor (nr. 4 bis) ; de la *bis* derivă verbul *a bisa (a fi bisat)*.

11.7. Numeralul ordinal

1° *Numeralele ordinale* precizează poziția unui obiect (în timp și în spațiu) într-o serie organizată numeric.

Seria numeralelor ordinale începe cu *întîi-întîiul, întîia* (se mai folosesc *primul, prima*) și sfîrșește cu *ultimul, cel din urmă* care însă sînt înregistrate, de obicei, ca adjective. Celelalte numerale ordinale se formează din numeralele cardinale precedate de formantul proclitic *al, a* și urmate de sufixul *-le* cu deicticul *-a*, pentru masculin, sau de sufixul *-a* pentru feminin : *al cincilea ; a opta*.

2° Numeralele ordinale sînt uneori determinate de articolul *cel, cea* și de prepoziția *de : cel de-al treilea, cea de-a șasea*. În cazul numeralului *întîi*, prepoziția *de* fuzionează cu numeralul : *cel (cea) dintîi*.

3° Numeralele ordinale au opoziții de gen pentru *întîiul / întîia, al doilea / a doua, al douăzeci și treilea / a douăzeci și treia* etc. care se folosesc rar, fiind concurate de formele *cei dintîi, cele dintîi. Întîi* apare atît în stînga, cît și în dreapta numelui : *întîiul an* și *anul întîi*. Sinonimele lui *întîi* sînt *prim / primă, primul / prima*. Formele articulate sînt întîlnite cînd numeralul este substitut autonom sau cînd stă în stînga regentului. Nearticulat, apare rar în dreapta numelui, în structuri stabile : *vioară primă*. Cînd stă în stînga substantivului și este nearticulat, *prim* intră în compuse care semnifică un grad, o funcție : *prim-ministru, prim-solist* etc.

Numeralele ordinale *secund, secundă* (= *al doilea, a doua*) se folosesc rar : *vioară secundă* (termen muzical), *căpitan secund* (în marină) ; *secund*, în acest caz, s-a substantivat : *secundul* vasului. Sinonimul lui *al treilea, a treia* este *terț, terță*, care apare numai ca termen juridic *(o terță persoană, datoriile către terți)* se referă la a treia persoană care, deși nu figurează în acte ca parte, poate avea drepturi și îndatoriri ce izvorăsc din aceste acte ; pluralul *terți* înseamnă, în limbaj administrativ, {beneficiari supraplan}, adică neprevăzuți în plan ; *terță* face parte și din seria *terță, cvartă, cvintă etc.*

4° *Întîiul* și *primul*, fiind articulate, au opoziții de caz și de număr : *întîiul / întîia / întîii / întîile / întîiului / întîiei / întîilor*. La celelalte nume-

rale ordinale, opozițiile cazuale se marchează prin formele articolului adjectival *cel* urmate de prepoziția *de*.

5° Numeralele ordinale se folosesc ca substitute autonome și ca determinante nominale sau verbale (deci ca adjective și adverbe).

Numeralul *întîi*, cînd apare singur și este precedat de *la*, semnifică *ziua întîi a lunii*: *retribuțiile se plătesc* **la întîi**. Numeralul *întîi* are și valoare de adverb : *mai bine să te tocmești* **întîi**, *decît pe urmă*. Cînd înseamnă *înainte, la început*, *întîi* este precedat de adverbul comparativ *mai* : *mai întîi vreau să-mi scriu temele*. Tot cu sensul {înainte} apare și cînd este repetat : *întîi și întîi* : **întîi și-ntîi** *trebuie să-mi placă mie* (sau *mai întîi și-ntîi*).

Numeralele *întîia* și *prima* au, în anumite expresii, valoarea gradului intensității maxime : a cumpărat o pălărie *clasa întîi* (foarte bună). *Prima* apare, în vorbire familiară, ca determinant invariabil al unui substantiv, cu sensul {de calitate bună} : *un vin* **prima**, *o prăjitură* **prima**. Numeralul *a doua*, în construcții ca *intrarea pe ușa* **a doua**, este echivalent cu *cealaltă* (într-o totalitate de două unități).

6° Deși considerată o abatere de la normă, este tot mai frecventă înlocuirea numeralului ordinal cu cel cardinal : *secolul* **douăzeci**, *anul* **doi**, *actul* **trei** etc. ; mai mult, numeralele ordinale feminine apar, în anumite construcții, ca numerale cardinale : *pagina* **cincisprezece**, *pagina* **o sută douăzeci și patru**. Asemenea cazuri sînt obișnuite și-și găsesc explicația în economia efortului prin forma mai scurtă a numeralului cardinal ; formularea *kilometrul șapte sute patruzeci și doi* este mai economică decît formularea *kilometrul al șaptesutelea patruzeci și doilea*, care este, în mod evident, și mai greoaie.

12

VERBUL

12.0. Definiția și conținutul clasei

1° *Verbul* este clasa lexico-gramaticală cea mai complexă atît prin zonele de contact ale unora dintre formele lui paradigmatice cu alte clase, pe care le alimentează (substantivul, adjectivul, morfemele de timp și diateză), cît și prin mulțimea formelor paradigmatice, a opozițiilor și a semnificațiilor gramaticale și lexicale pe care le au potențial aceste forme și opoziții. În același timp, verbul este o clasă unitară care se definește riguros, fără excepții : aparțin clasei verbului unitățile lexicale în a căror structură intră ca formanți morfeme de *timp*, *persoană* și *număr* și care, prin aceste valori gramaticale, sînt ocurente în poziția sintactică *predicat* într-o structură de enunț bimembru. Dacă, de exemplu, $/P/ \rightarrow /(SN) + (SV)/$ sau $/P_1/ \rightarrow /(SN_1) + (SV) + (SN_2)/$, sau $/P_2/ \rightarrow (SN) + /(VCop\ SN)//$, orice unitate lexicală ocurentă în poziția *V* este verb, deoarece este necondiționat marcată cu morfeme de timp, număr și persoană.

2° Dintre acestea, categoria timpului este esențială pentru definiția verbului, deoarece este strîns legată de semnificația fundamentală a oricărui verb : din punct de vedere semantic, orice verb semnifică un proces desfășurat pe o axă temporală care poate fi văzută sistematic, dacă luăm ca bază de referință situațională *momentul vorbirii* sau alt moment stabil raportat la momentul vorbirii ; din această organizare a axei temporale decurg opozițiile temporale absolute și de relație care sînt specifice exclusiv verbului. Semnificație procesuală temporală au și numeroasele substantive referitoare la cîmpul semantic al organizării conceptului *timp* (*an, lună, săptămînă, zi, dimineață, seară* etc.), precum și adverbele care semnifică aspectele temporale (*cînd, acum, atunci, ieri, azi* etc.), dar la toate acestea temele temporale componențiale sînt exclusiv lexicale și nu pot fi văzute ca un sistem de opoziții paradigmatice stabile, cum este cazul cu procesul semnificat de verb.

3° Față de categoria timpului, celelalte categorii gramaticale prin care se caracterizează verbul în limba română sînt secundare, fie pentru că sînt valori pur relaționale, decurgînd din acord, din regula reluării de către verb a mărcilor statutare ale substantivului semnificînd agentul (eventual, pacientul) procesului verbal, cum este cazul cu *persoana* și *numărul* gramatical (eventual și *genul*), fie pentru că devin redundante, sînt implicate de categoria timpului, cum este cazul cu *aspectul, diateza* și *modul* verbal.

De aceea, deși valorile verbale de aspect, diateză și mod sînt specifice exclusiv clasei verbului ca opoziții paradigmatice, nu le-am folosit în definiție.

4° În ce privește conținutul clasei verbului, este obligatoriu mai diferențiat decît în cazul altor clase de cuvinte; luarea în considerație a principalelor valori semantice, clasarea după criterii semantice este inevitabilă nu numai pentru înțelegerea problemelor verbelor, dar și pentru stabilirea compatibilității lor de a intra în relații sintactice cu unitățile din clasa numelui. După cum pentru studiul substantivului nu se poate evita clasarea prin seme ca ± *Animat*, ± *Uman*, ± *Obiect* etc., tot așa (și în legătură cu mărcile semantice de mai sus) nu se pot evita din studiul verbului mărcile semantice de tipul ± *Acțiune*, ± *Devenire*, ± *Tranzitivitate*, ± *Persoană*, ± *Predicativitate* etc. Un verb cum este *a ședea* nu intră în relație cu un subiect-agent nume marcat — *Animat*, deoarece nu putem spune *scaunul șade pe dușumea*, după cum un verb ca *a înverzi* nu este compatibil cu un subiect-agent marcat *Animat*, fiindcă nu putem spune *elevul înverzește*; de asemenea, este limpede că nu sînt acceptabile enunțurile în care intră în relație unități nepotrivite, cum este cazul cu *masa curge, vaca se bărbierește, calul fredonează o melodie, țînțarul fierbe* etc. și este evident că mărcile lexico-semantice nominale din seria celor menționate sînt determinante pentru restricțiile combinatorii[1].

5° Marea varietate a proceselor semnificate de verbe pot fi clasate în trei categorii semantice generale: *acțiunea*, *devenirea* și *starea*, semnificații rezultate din raporturile dintre *agent*, *proces* și *pacient*. *Agentul* este cel care provoacă procesul, *pacientul* este cel care suportă efectele procesului; prin procesul declanșat, agentul domină pacientul, deci și gramatical subiectul domină obiectul, prin procesul pe care îl provoacă: **băiatul** *taie* **lemne**, *lemnele sînt tăiate* **de** (**către**) **băiat**.

(1) *Verbele de acțiune* constituie nucleul organizării sistematice a întregii clase, centrul cîmpului semantic al *procesualității*, care cuprinde verbe *subiective* semnificînd autodeplasarea agentului subiect pe corelate spațiale: *a alerga, a ieși, a merge, a pleca, a sosi, a se tîrî, a veni* etc.; verbe *tranzitive* implicînd *agentul*, *obiectul* (direct, indirect, instrumental, de materie etc.), *scopul*, *cauza* etc.: *cineva face ceva ± cuiva ± pentru ceva*; *cineva învață pe cineva ± ceva ± pentru ceva; cineva taie ceva ± cu ceva ± cuiva* ș.a.m.d.; verbe *instrumentale*, cu structură morfematică motivată: *a biciui, a boroni, a claxona, a cosi, a dăltui, a forfeca, a grebla, a(se) pieptăna, a secera* (toate derivate din baze nominale); asemănătoare sînt verbele de *aplicație*: *a arămi, a arginta, a auri, a cerui, a emaila, a lăcui, a oja, a placa, a ruja, a zinca (zincui)*; verbe de *condimentare*: *a ardeia, a parfuma, a pipera, a săra, a tămîia, a usturoia*; verbe de *comparație*: *a flutura, a împăna, a încreți, a pendula, a roi, a săgeta*; verbe *factitive*: *a albi, a calcina, a despăduri, a dezgheța, a dezmorți, a îmbunătăți, a înfrumuseța (a(se) înora)*; verbe *onomatopeice*: *a aui, a behăi, a se bîlbîi, a dudui, a fîșîi, a (se) gîngăvi, a hăuli, a hămăi, a icni, a lălăi, a măcăi, a mieuna, a mîrîi, a mormăi* etc. Nu am dat

---

[1] Normele de compatibilitate pot fi și sînt, bineînțeles (în anumite limite), foarte des încălcate; s-a spus „Luna *după dealuri*, mergînd să se culce/ Îi arată *calea și-i* surîde dulce" și asemenea combinații sintagmatice devin acceptabile, dacă privim realitatea antropomorfic și adăugăm ansamblului componențial al cuvîntului *luna* semele conotative + *Animat* + *Uman*. Asemenea inovații sînt însă devieri de la normă și normarea lor aparține altui cod al limbii, fiind, în cazul de față, elementele unui mesaj *unic*, corespunzător unui sistem *unic*, care nu mai este *un cod* în sensul strict al acestui tremen, deoarece este irepetabil ca funcție poetică.

decît cîteva aspecte ale tipologiei verbelor de acțiune care poate fi detaliată cu mult folos pentru înțelegerea compatibilităților semantice a angajării lor în relație cu numele *agent* și *pacient*. Ceea ce trebuie însă să reținem este că studiul semnificației verbelor de acțiune dezvăluie categoriile semantice ale modalităților și ale aspectelor, dintre care unele au implicații în structura sintactică a sintagmelor verbale predicative. De exemplu, se pot distinge subclase de verbe de aspect *durativ*, *preinceptiv*, *inceptiv*, *iterativ*, *intensiv*, *reversiv*, *continuativ*, *terminativ* (sau *rezultativ*) ; apoi subclase de verbe care, contextual, sînt legate de alte procese, actualizîndu-se ca *auxiliare morfologice*, ori ca *semiauxiliare de modalitate* și *de aspect*. Luarea în evidență și valorificarea unora dintre aceste modalități și aspecte pot fi operante pentru aprofundarea studiului funcției de predicație, a ceea ce vom numi *predicativitatea* și *nonpredicativitatea verbelor*.

(2) *Verbele de devenire* semnifică, în general, procesul intrinsec al transformării obiectelor și sînt, prin excelență, verbe *intranzitive*, ceea ce le pune în contact cu verbele de stare. Inventarul acestei clase semantice se grupează în jurul verbului *a deveni* și cuprinde verbele *eventive* referitoare la procese naturale : *a înflori*, *a înmuguri*, *a se înnopta*, *a se însera* ; la comportamentul psihic și fizic al omului : *a adormi*, *a ajunge*, *a ameți*, *a se îmbolnăvi*, *a încărunți*, *a se stafidi*, *a înnebuni*, *a se întrista* ; la schimbări cromatice : *a(se) învineți*, *a (se) înroși*, *a înverzi* etc. Studiul relației dintre conceptele *cauzativ-factitiv-eventiv* este cu deosebire util pentru înțelegerea transformării reflexive a verbelor, a trecerii unor intranzitive în categoria tranzitivelor și viceversa.

(3) *Verbele de stare* se află la polul opus verbelor de acțiune și semnifică procese de relativă imobilitate. Se inventariază aici verbe subiective intranzitive, grupate în jurul nucleului *a fi* și sînt *existențiale : a fi*, *a se afla*, *a dăinui*, *a dura*, *a exista*, *a ființa*, *a figura*, *a se găsi* ; *relaționale : a se chema*, *a se numi*, *a însemna*, *a constitui*, *a exprima*, *a reprezenta*, *a simboliza* etc. ; contextual, unele verbe de devenire și de stare se actualizează ca *auxiliare morfologice* sau *copule* verbale (verbe copulative și semicopulative), fapt care prezintă un interes deosebit pentru studiul tipologiei predicatului.

12.1. Locuțiunile verbale

1° Pe lîngă verbele propriu-zise, se definesc și funcționează ca verbe și *locuțiunile verbale* sau *sintagmele verbale legate*, cum le-am numit mai înainte : *a duce dorul*, *a se da peste cap*, *a băga de seamă* etc. Din punctul de vedere al conținutului, locuțiunile exprimă, ca și verbele, procese desfășurate pe axa temporală, legate de categoriile *timp*, *persoană* și *număr*, încadrîndu-se în sistemul morfologic și în funcționalitatea sintactică a verbului românesc, adică avînd categoriile specifice verbului și aceleași morfeme pentru actualizarea lor ; lucrul acesta este posibil, pentru că verbul din componența locuțiunii verbale se supune regimului clasei din care face parte. Totuși, locuțiunile verbale, deși foarte numeroase, nu figurează în toate categoriile verbelor propriu-zise, în sensul că nu avem locuțiuni verbale *auxiliare*, *copulative de*

---

[2] Pentru detalii utile în această problemă, trimitem la E v s e e v, 1974, apărută însă după încheierea lucrării noastre și pe care nu am putut-o folosi.

aspect sau *de modalitate;* chiar dacă în structura sintagmatică a unei locuțiuni verbale intră un verb care, în anumite contexte, funcționează ca nonpredicativ : *a da colțul, a da din colț în colț, a avea de gînd, a se pune pe plîns, a se pune de pricină* etc., locuțiunea verbală este totdeauna predicativă, deoarece semnificația ei legată de ansamblul sintagmatic în care intră verbul permite un raport de predicație realizat în relație sintagmatică cu celelalte componente, ceea ce face ca întregul ansamblu să devină suficient pentru a funcționa ca predicat. Astfel, în locuțiunea *a lua aminte*, verbul *a lua* este nonpredicativ și aportul lui lexical este minim în sintagma legată al cărei sens îl dă adverbul *aminte;* tot așa, în locuțiunea verbală *a avea de gînd*, verbul *a avea*, folosit aici nonpredicativ, contribuie foarte puțin la semnificația sintagmei, pe care o dă substantivul *gînd*.

2° Locuțiunile verbale sînt construite în mai multe feluri : (1) verb (+ pronume) + prepoziție + substantiv : *a da din coadă, a face cu ochiul, a merge la sigur, a o lua la fugă;* (2) verb (± pronume) + substantiv : *a-l împinge păcatul, a(-i) duce dorul (cuiva), a bate cîmpii, a-și lua cîmpii;* (3) verb (± pronume) + substantiv + prepoziție + substantiv : *a(-și) pune piroștiile pe (în) cap, a-și băga mințile în cap, a da bir cu fugiții; a se face luntre și punte, a se face frate cu dracul;* (4) verb (± pronume) + adverb sau locuțiune adverbială : *a umbla de-a frunza frăsinelului, a umbla teleleu-tănase, a se da de-a dura, a o lua razna, a o lua hăisa, a-i merge bine (rău);* (5) verb (± pronume) + adjectiv sau locuțiune adjectivală : *a o face lată, a(o) face de pomină;* (6) verb (± pronume) + prepoziție + substantiv + prepoziție + substantiv : *a cădea din lac în puț*.

3° Am discutat cu altă ocazie despre raporturile dintre elementele componente ale locuțiunilor și despre gradul lor de sudură ; ar mai fi de adăugat că unele locuțiuni funcționează ca atare numai în anumite situații sintactice, într-un anumit context care determină sensul unitar și univoc al sintagmei care ne apare legată. Așa este cazul cu *a spăla putina, a pune în gardă, a o băga pe mînecă;* în structura *mîna dreaptă am băgat-o pe mînecă, am băgat-o pe mînecă* funcționează ca o *sintagmă nelegată*, termenii componenți avînd fiecare sensul propriu obișnuit ; tot așa, locuțiunea *am spart gheața* poate funcționa și ca enunț obișnuit, în care *am spart* este predicat verbal simplu, iar *gheața* este *obiect direct*. Cînd spunem însă *după ce, vorbind primul,* **am spart gheața**, *au prins curaj și ceilalți și au început să vorbească și ei, am spart gheața* este locuțiune verbală, funcționînd cu semnificație unitară și înseamnă {am făcut să dispară jena (reținerea)}, {am făcut *începutul*}. Alte locuțiuni sînt deplin sudate, trecînd din nivelul sintaxei în cel al lexicului și funcționează sintactic ca sintagme lexicale unitare, în care termenii și-au pierdut sensul propriu. Așa sînt a *o lua razna* (spre deosebire de *a o lua hăisa*, care poate fi și propoziție, și sintagmă legată), *a băga de seamă, a-și aduce aminte*, care sînt locuțiuni în orice situație sintactică le-am folosi.

Locuțiunile verbale pot fi subiective sau obiective, tranzitive sau intranzitive și — în mai mică măsură decît verbele — pot fi folosite la toate diatezele. Prin urmare, în discutarea diferitelor categorii verbale, vom avea în vedere atît verbele, cît și locuțiunile verbale ; deosebirea esențială dintre verbe și locuțiuni este de natură sintagmatică și semantică ; verbul este *sintagmă-cuvînt*, iar locuțiunea este *sintagmă (legată) de cuvinte;* verbul este, în general,

polisemantic, în dependență de contextul în care este actualizat, iar locuțiunea verbală este *monosemantică*. Locuțiunea verbală (ca orice locuțiune) ori rămîne deplin stabilă semantic și sintagmatic, ori se disociază în semnificantele și semnificatele cuvintelor componente.

12.2. Verbe tranzitive și intranzitive

1° Pentru a înțelege mai bine tranzitivitatea verbelor, credem că este necesar să clarificăm mai întîi relația morfologică și semantică dintre *procesul* semnificat, *agentul* și *pacientul* lui. Unele verbe semnifică procese care rămîn legate de agentul autor, adică se mărginesc, în efectul lor, la însuși autorul procesului. Sintagmatic, aceste verbe admit, deci, numai relația *verb-subiect* nu și relația *verb-obiect*. Verbe ca *a alerga, a adormi, a fugi, a obosi, a se odihni, a ofta, a merge, a sta, a ședea* etc. semnifică procese care afectează pe însuși agentul acțiunii care suferă efectul acțiunii : *dorm, fug, fugi, obosește, mă odihnesc, oftăm, merseră, stam, șezui* etc. arată fie starea subiectului care este agentul și pacientul acțiunilor respective, fie procese, acțiuni care nu pot trece, prin însăși natura și specificul lor semantic, asupra unui obiect, ci rămîn procese ale agentului. Asemenea verbe se numesc *subiective*, în opoziție cu verbele *obiective* care admit două relații, avînd deschise atît relația spre agent (subiect), cît și relația spre obiect ; acestea exprimă procese care se transmit sau se pot transmite de la agent la obiect care nu este *subiectul*, ci *pacientul* (altul decît subiectul) sau poate fi și *subiectul*, dacă verbul obiectiv se folosește la diateza reflexivă. Sînt *obiective* verbe de tipul *a anunța, a bea, a citi, a construi, a dărui, a face, a mînca, a mulțumi, a munci, a ridica, a spăla* etc. Acțiunea verbului obiectiv se poate transmite în mod direct sau indirect asupra obiectului : *construiesc* **o casă**, *mulțumesc* **prietenului**.

2° Strîns legată de această clasare este problema *tranzitivității* și *nontranzitivității*, care se discută, de obicei, în afara categoriilor gramaticale ; caracterul tranzitiv sau nontranzitiv se consideră că aparține naturii intrinsece a fiecărui verb, fiind legat de sensul lexical, deoarece tranzitivitatea nu se marchează prin morfeme ca celelalte categorii gramaticale ; dar în enunț, verbele tranzitive pot avea un obiect direct, adică și relațiile *Nkn + SV + Nkac*, iar verbele intranzitive nu pot avea un asemenea obiect. Am putea deci considera că relația sintactică cu un complement direct realizat prin substantiv (sau substitut) în acuzativ constituie marca distinctivă a tranzitivității. Verbele tranzitive exprimă procese care pot trece nemijlocit asupra unui obiect al cărui nume este în cazul acuzativ fără prepoziție (cu excepția numelor de persoană și a celor asimilate cu ele, care sînt marcate de prepoziția *pe*, considerată *morfem de acuzativ*).

(1) *Tranzitive* pot fi numai verbele obiective, deoarece numai acestea au paradigma de opoziții *diateza activă vs diateza pasivă*, adică pot fi supuse unei *transformări de pasivizare*, a cărei esență este trecerea subiectului din poziția de agent în poziția de pacient al procesului verbal exprimat.

(2) *Intranzitive* sînt verbele care nu pot avea un complement direct (în cazul acuzativ). De aici reiese că intranzitive sînt, în primul rînd, toate verbele subiective ; în al doilea rînd, și verbele obiective care implică un obiect

în cazul dativ sau în cazul acuzativ cu prepoziție (cu excepția situației arătate mai sus) : *a ședea, a dormi, a se odihni, a merge, a alerga*, sînt verbe intranzitive (subiective) ; *a mulțumi, a se gîndi (la ceva), a sări*, sînt tot verbe intranzitive, deși sînt obiective (dar se spune și *ceva mă nemulțumește*).

(3) Majoritatea verbelor tranzitive pot fi folosite și în mod *absolut*, adică fără ca acțiunea să se refere la un obiect precizat în enunț : *stau și* **citesc** ; verbe ca *a adresa, a dedica* implică necondiționat un complement direct și nu se poate spune *Ion adresează* sau *Ion dedică*.

(4) Unele verbe intranzitive pot fi folosite și ca tranzitive, cu complement direct, dar în contextul dat ele se actualizează și cu o modificare semantică : *își trăiește* **viața** ; *și-a trăit* **traiul** ; *am dormit* **un somn** *bun* ; *a alergat* **o fugă** *bună; umblă* **drumurile**, *că drumurile au să-ți aducă mîncare.* În toate aceste cazuri, numele obiectului direct face parte din familia verbului sau este înrudit semantic cu acesta *(a umbla — drum ; a alerga — fugă ; a gîndi — gînd, a trăi — viața)*, iar verbele își modifică sensul, cele imperfective devenind perfective, cele incoative devenind factitive etc. Asemenea obiecte directe, exprimate prin nume care fac parte din familia verbului, sînt numite *complemente directe interne.* De la astfel de sintagme în care avem relația *verb* + *complement direct intern,* se ajunge la folosirea unor verbe intranzitive ca tranzitive, prin înlocuirea obiectului intern ca un obiect direct exprimat prin sinonime ale genericului ; de la *a-și trăi traiul* s-a ajuns la *a-și trăi viața, a trăi momente grele, a trăi o dramă, o tragedie* etc., care au numai o foarte slabă legătură cu sensul *trai.* Aceeași este situația verbului *a cînta,* care a devenit tranzitiv, folosindu-se curent cu complemente directe exprimate nu numai prin *cîntec,* ci și prin *melodie, arie, operă, operetă, horă, sîrbă, vals* etc. ; *a se teme* devine tranzitiv dacă este folosit la diateza activă, dar cu sensul de *a fi gelos: o teme pe nevastă-sa; a tăcea* se folosește ca tranzitiv în expresia argotică *le tace ; a bombăni, a răcni* se folosesc, de asemenea, ca tranzitive : *a bombăni* **pe cineva** : *a bombăni* **vorbe** *fără înțeles; răcnește* **cuvinte** *neînțelese.*

(5) Mai rară este folosirea verbelor tranzitive ca intranzitive și aceasta se întîmplă mai ales la diateza reflexivă, cu schimbarea sensului : *a face* devine intranzitiv cu sensul *a se preface :* **se face** *că nu înțelege ; a se crede* este intranzitiv cu sensul *a se supraestima, a se transpune* într-o altă situație decît cea normală ; *a afla* este tranzitiv, în contextul *cineva* + *a afla* + *ceva,* în care *ceva* = *veste, știre, zvon, adevăr, istorie, întîmplare* etc., pe poziție sintactică de complement obiect direct ; *a se afla,* în care *se* este atît modificator gramatical, cît și semantic, intră în serie sinonimică cu *a exista, a se găsi,* și are o singură relație directă cu agentul, adică devine intranzitiv-predicativ ; genericul este relația *cineva (ceva)* + *a se afla* +*undeva,* în care *cineva (ceva)* = *Nominal* + *Animat,* iar *undeva* este *Av* + *CIRC spațial.* Tot intranzitiv se actualizează *a se afla* cînd intră în serie sinonimică cu *a fi* copulativ, cu valoarea unei copule lexico-gramaticale în structura unui predicat nominal. Aceste cîteva exemple sînt edificatoare atît pentru complexitatea, cît și pentru caracterul operant al distincției semantico-gramaticale *tranzitiv* vs *nontranzitiv.*

(6) Distincția aceasta este determinantă și pentru diatezele verbale : verbele tranzitive sînt compatibile cu transformarea de pasivizare, iar cele nontranzitive sînt numai active. În legătură cu aceasta, trebuie să subliniem însă inegala compatibilitate a verbelor cu opoziția de diateză, în sensul că

pentru distincția *tranzitiv* vs *nontranzitiv* relevantă este diateza pasivă, deoarece numai verbele tranzitive (avînd sensul fundamental tranzitiv) cunosc opoziția *activ* vs *pasiv*, adică pot fi marcate cu morfemul de pasivizare *(a) fi*, actualizat ca auxiliar morfologic. Cu alte cuvinte, numai participiul verbelor tranzitive actualizează verbul *a fi* anterior ca auxiliar morfologic, marcă a diatezei pasive, potrivit formulei generale *Nkn* + (*a fi* + *Vt Part*) ± *de (către) Nkac*, adică *cineva* + (*a fi Part*) + *de (către) cineva*. Dacă un verb intranzitiv este admis în poziția de substituție /*Vt Part*/, el devine regentul unui circumstanțial cauzal *cineva este înghețat* **de frig**.

(7) Pe de altă parte, numai o parte dintre verbele intranzitive sau devenite intranzitive prin marcarea cu morfemul de reflexivizare *se* sînt admise în poziția de substituție *V* din schema de relații sintactice *Nkn* + (*VCop* + + *Nkn*), constituind modelul unei relații de predicație nominală, în care *V* are funcție de copulă verbală, iar numele predicativ *Nkn* este actualizat ca un echivalent calitativ al subiectului *Nkn*: $\left\{\begin{matrix} cineva \\ ceva \end{matrix}\right\}$ + *VCop* $\left\{\begin{matrix} cineva \\ ceva \end{matrix}\right\}$, în care, în poziția *V*, pot fi selectate verbe intranzitive (ori tranzitive actualizate contextual cu sens intranzitiv) din seria *a ajunge, a deveni, a constitui, a fi, a ieși, a însemna*, etc. sau verbe tranzitive, actualizate ca intranzitive prin marca *se*, din suita *a se alege, a se arăta, a se bănui, a se considera, a se crede, a se dovedi, a se face, a se numi, a se naște, a se păstra, a se simți, a se socoti, a se ști* etc.

12.3. Clasarea verbelor după indicele de persoană

1° După indicele de persoană, verbele se clasează în : *a*) verbele care au forme paradigmatice pentru cele trei persoane, adică semantic procesul recursiv este legat de un agent (sau pacient) persoană, sînt verbe personale : *b*) verbe care nu au forme paradigmatice pentru cele trei persoane și se numesc *nonpersonale* (sau *impersonale*), acțiunea nefiind atribuită unui agent-persoană în sens material : *a ploua, a bura, a fulgera, a tuna, a ninge*. Asemenea verbe sînt *impersonale propriu-zise*, deoarece procesele semnificative nu pot avea un autor care să poată fi denotat printr-un nume ori un substitut, fiindcă semnifică fenomene ale naturii : *(ploaia) plouă, (fulgerul) fulgeră, (tunetul) tună* etc. Totuși, și aceste verbe, după statutul lor gramatical, sînt marcate cu desinențele de pers. a III-a, fiind formal *unipersonale*.

2° Verbe ca *a auzi, a părea, a spune, a zice* sînt, de obicei, personale, dar pot fi folosite cu formă și sens impersonal : *a se părea, a se auzi, a se zice, a se spune*; aceste verbe se numesc *impersonale improprii*.

3° Trebuie menționat și faptul că orice verb are și forme de actualizare nonpersonală, fără nici un fel de indice formal explicit care să implice categoria *persoană*; în această situație sînt modurile numite *nepersonale*: *infinitivul, gerunziul, participiul* și *supinul*.

12.4. Predicativitatea

1° Cînd vorbim de verbe *predicative* și *nonpredicative*, ne referim, de fapt, nu la două clase de verbe care se opun după indicele predicativității și nici la formele verbale dintre care unele sînt predicative, iar altele nepredicative, adică modurile personale — care pot îndeplini funcția de predicat verbal — și modurile nepersonale — care nu pot îndeplini această funcție.

2° *Verbe predicative* sînt acelea care, atunci cînd stau la un mod personal și în contexte adecvate, pot forma singure predicatul verbal simplu ; marea majoritate a verbelor limbii române sînt predicative în orice context : *a aduce, a arunca, a bate, a cînta, a citi, a desemna, a evoca, a fugi, a gîndi, a hăuli, a iubi* etc.

3° Există însă o subclasă de verbe (numărul lor, destul de restrîns, este cca o sută) care sînt *predicative* numai în anumite contexte, iar în altele se actualizează ca *nonpredicative*. De obicei, în gramatica tradițională (cf. în *GLR*, vol. I, p. 206—207), discuția despre verbele nonpredicative se limitează la menționarea verbelor *a fi, a deveni, a ajunge, a se face* și a altor cîtorva, care sînt copule verbale în structura predicatului nominal, fără să se tragă toate concluziile teoretice și aplicative din această situație complexă, care poate fi aprofundată cu mult folos pentru înțelegerea anumitor zone ale sintaxei.

(1) În limba română, clasa sintactică *predicat verbal* nu este unitară, deoarece înglobează verbe eterogene ca valoare semantică și funcțională. Se poate însă preciza că în lista verbelor compatibile de a se actualiza *predicativ* sau *nonpredicativ* se înregistrează exclusiv verbe de devenire și de stare, ceea ce înseamnă că toate verbele de acțiune sînt predicative și nu sînt implicate în această discuție.

De asemenea, se poate preciza, așa cum am arătat și în paragraful precedent, că verbele tranzitive (ori intranzitivele actualizate ca tranzitive) și nonpersonale (cu excepția celor de *necesitate*) sînt totdeauna predicative și că discuția despre *predicativitate* vs *nonpredicativitate* are în vedere verbe intranzitive.

4° În primul rînd se actualizează ca nonpredicative așa-numitele *auxiliare*, care au valoare morfematică de instrumente gramaticale în formarea modurilor, a timpurilor compuse și a diatezei pasive. Dar și aici este vorba nu de verbe auxiliare luate în totalitate, ci numai de unele forme ale lor specializate, deci gramaticalizate, și pe care noi le-am inclus în clasa *morfemelor* (cf. *supra*, 7. 4.).

5° A doua categorie de verbe care se pot actualiza ca nonpredicative în anumite contexte sînt cele menționate, de obicei, în gramatici ca atare și care sînt numite *copule verbale*. Dar și aici trebuie să facem o distincție : verbele copulative nu constituie o categorie unitară, deoarece nu putem pune semnul egalității între *a fi* pe de o parte, și *a ajunge, a deveni, a însemna, a se face* etc. pe de altă parte ; *a fi*, cînd nu semnifică {a exista}, verbalizează numele predicativ căruia îi aduce categoriile specifice verbului. Cu sensul lexical neutralizat, *a fi* este *o copulă verbală sintactică*. Celelalte verbe care se actualizează *nonpredicativ-copulativ* nu sînt desemantizate complet ; în anumite vecinătăți, deși păstrează o constantă semantică, devin insuficiente

pentru a forma singure predicatul ; le putem numi, în această situație, *copule lexico-gramaticale.*

6° Altă categorie de verbe care se actualizează ca nonpredicative sînt numite în *GLR verbe auxiliare de modalitate.* În gramatica românească ; studiul diferitelor valori contextuale legate de predicativitate este de dată recentă și nu s-au stabilit încă nici metalimbajul, nici structurile contextuale care actualizează una ori alta dintre valorile menționate. Dacă pentru verbele *auxiliare* (sau *ajutătoare*), termenul care se impune este cel tradițional, celelalte verbe „nepredicative" n-au încă o terminologie stabilită, folosindu-se termenii *auxiliare de mod, semiauxiliare, verbe de modalitate și de aspect verbe semicopulative.*

7° În concluzie, ne propunem să studiem verbele care se actualizează ca nonpredicative după următoarea schemă provizorie :

1) *auxiliare*
- →a) *auxiliare morfologice*
- →b) *auxiliare de modalitate și de aspect (sau semiauxiliare)*

2) *copulative*
- →a) *copule gramaticale*
- →b) *copule lexico-gramaticale sau verbe semicopulative*

12.5. Verbele actualizate ca auxiliare morfologice

1° *Verbele auxiliare morfologice,* numite și *ajutătoare,* sînt formele gramaticale ale verbelor *a fi, a avea,* și *a vrea (a voi)* care funcționează ca morfeme ale modurilor și timpurilor compuse, cînd sînt selectate în contexte caracteristice.

2° Astfel, *a fi* este morfem al diatezei pasive și formant gramatical al acesteia, verbalizînd participiul tranzitiv cu care intră în construcție ; contextul care actualizează această valoare afixală a lui *a fi* este *Nkn+...Vt Part (± de(către) Nkac) : Ion este urmărit (de (către) Gheorghe).* Formele conjunctivului prezent invariabil și ale condiționalului prezent ale verbului *a fi* sînt morfeme specifice ale timpului perfect al modurilor conjunctiv și condițional, dacă sînt selectate de un participiu : **să fi fost** *urmărit;* **aș fi fost** *urmărit.* Forma infinitivului verbului *a fi* este morfemul perfectului infinitivului, în context cu participiul : *a fi văzut.* Alte forme ale acestui verb sînt morfeme ale diferitelor forme ale modului prezumtiv.

3° Formele de prezent ale verbului *a avea* sînt morfeme ale timpului perfectul-compus în contextul unui participiu : *am (ai, a) mîncat;* în context cu un conjunctiv, aceste forme marchează viitorul : *am să mă duc, avem să mîncăm* (fără tranziție deschisă între *am* și *să* și cu /↑' / pe *duc*).

4° Formele speciale ale verbului *a voi (vrea) : voi, vei, va* etc., în context cu un infinitiv, marchează viitorul : *voi veni.*

5° Formele morfemizate ale verbului *a avea : aș, ai, ar, am, ați, ar,* în context cu un infinitiv, marchează condiționalul.

6° Aceste verbe actualizate ca morfeme, se caracterizează prin următoarele trăsături :

(1) Sînt desemantizate din punct de vedere lexical și au devenit morfeme gramaticale; unele dintre ele (*sînt, ești, eram, erai, am, ai, a, voi, vei, va, aș ai, ar* etc.) sînt marcate cu sufixe și desinențe, altele *(fi)* sînt invariabile. Dar *a fi*, cînd este formant al diatezei pasive, nu se deosebește ca valoare gramaticală de *a fi*, cînd este copulă gramaticală.

(2) Se actualizează ca morfeme (la unele dintre ele) numai formele reduse, cum e cazul cu *a, am* = [avem], *ați* de la pers. I, a II-a, a III a ale indicativului prezent al verbului *a avea*, care se deosebesc de formele corespunzătoare *are, avem, aveți* ale verbului actualizat predicativ *a avea;* același este cazul formelor auxiliare *aș, ai, ar, am, ați, ar*, dintre care *aș* și *ar* au suferit astfel de modificări fonetice față de forma de bază, încît nu li se poate stabili în mod precis prototipul. Conjunctivul prezent al verbului *a fi*, ca formant al conjunctivului perfect și al prezumtivului, are forma invariabilă *să fi*, fără desinențe de persoană, această funcție morfologică trecînd în mod obligatoriu asupra pronumelui sau asupra contextului. Tot așa este cazul cu formele auxiliare *voi, vei, va* etc. și cu unele forme auxiliare nestandardizate, ca *oi, îi, a, om* (pentru *voi, vei, va, vom*)

(3) Fiind afixe ale diatezelor, modurilor și timpurilor, verbele actualizate ca auxiliare morfologice sînt echivalente cu sufixele morfologice care marchează aceste categorii, dar au poziție prefixală față de verbele cu care intră în sintagmă primară. Deși se spune, de obicei, că în limba română nu există prefixe morfologice, conjugarea fiind, în general, *sufixală*, am putea considera formele temporale formate cu verbe auxiliare drept o *flexiune prefixală;* totuși, deoarece auxiliarele își păstrează independența, nefiind aglutinate cu radicalul verbal al sintagmei primare, formele verbale compuse prezintă unele posibilități, e drept, reduse, de disociere și de inserare, între elementul auxiliar și verbul de bază, a unor adverbe modale; astfel, între auxiliar și participiu, în paradigma perfectului compus, se pot insera adverbe de tipul *și, cam, mai, prea, tot: ai și isprăvit, am cam obosit, ai prea exagerat;* în măsură mai mică prezintă această posibilitate formele de viitor (*vom mai vorbi*), cele de conjunctiv și de condițional prezent și perfect și cele de prezumtiv.

În cazul diatezei pasive, posibilitatea de disociere a sintagmei prin inserțiunea altor cuvinte între auxiliar și participiu este, principial, nelimitată și faptul se explică prin marea asemănare dintre funcția participiului și a numelui predicativ realizat prin adjectiv sau prin cuvinte echivalente; astfel, se pot insera în această situație subiectul, complementul de agent și alte feluri de complemente și circumstanțiale : *nu este* **deocamdată** *apreciat de colegii lui; poate fi* **chiar de elevii mai mici** *înțeleasă această problemă?*

(4) Altă caracteristică a verbelor actualizate ca auxiliare morfologice este posibilitatea lor de a se abstractiza în diferite grade, de unde decurge marea lor mobilitate. În această privință, pe primul loc se situează *a fi* pe care-l găsim în toate grupele legate de predicativitate : este verb predicativ cînd semnifică {a exista} sau {a se întîmpla} ; este verb auxiliar morfologic, dar și auxiliar de modalitate sau de aspect : *nici nu* **e** *de discutat;* **era gata** *să adoarmă;* în sfîrșit, *a fi* este singurul verb copulativ de relație în structura predicatului nominal propriu-zis, cum vom vedea mai departe.

A avea și *a vrea* sînt și verbe predicative, și auxiliare de modalitate în structura predicatului verbal-compus.

12.6. Verbele actualizate ca auxiliare de modalitate

1° Verbele actualizate ca *auxiliare de modalitate* sau *semiauxiliare* își păstrează din sensul lexical numai un anumit sem constant modal sau de aspect, care le face să fie insuficiente pentru a funcționa autonom ca predicate verbale simple, dar participă cu semul lor modal sau de aspect la structura unui predicat verbal-compus, al cărui element lexical de bază este un verb la modurile *conjunctiv, prezumtiv, infinitiv, participiu* sau *supin*.

2° *GLR* nu consideră necesar să se studieze în cadrul semiauxiliarelor și verbele de aspect, motivînd această poziție prin faptul că numai verbele de modalitate se caracterizează din punct de vedere gramatical; noi credem că este posibil să le luăm în discuție, deoarece, în anumite sintagme, și ele sînt nonpredicative, funcționează ca auxiliare care conferă elementului verbal cu care intră în sintagmă un anumit sem de aspect, dar și indici de predicativitate, marcînd modul, timpul, diateza, persoana și numărul predicatului.

3° După V a l e r i a G u ț u, verbele auxiliare de modalitate (înțelegem *actualizate* ca atare) sînt următoarele: *a avea, a fi, a trebui, a putea, a vrea, a părea* și *a(-i) veni;* ultimele două verbe prezintă un grad mai atenuat de abstractizare, avînd mai mult nuanță de aspect decît de modalitate. (*GLR* menționează pe *a veni*, dar nu și pe *a părea*). G h. N e d i o g l u consideră semiauxiliare de mod verbele *a putea, a trebui, a avea, a fi, a voi*, deci fără *a veni* și *a părea*.

4° Verbele actualizate contextual ca *auxiliare de modalitate* au următoarele trăsături specifice:

(1) În sintagmele predicative din care fac parte, nu au independență funcțională sintactică, ci sînt elemente semiauxiliare ale sensului gramatical, de o anumită specificitate; auxiliarele de modalitate sînt insuficiente pentru a putea forma singure predicatul; ele sînt elemente distinctive ale unor modalități verbale sau moduri verbale neconstituite în opoziții paradigmatice ca celelalte moduri înregistrate de morfologia limbii române. Sintagmele predicative cu auxiliare de modalitate semnifică modul în care vorbitorul prezintă procesul semnificat de cel de-al doilea verb, adică felul în care se realizează (în sensul larg al cuvîntului) acțiunea verbului.

Dăm în continuare (după V a l e r i a G u ț u) o parte dintre modalitățile semnificate de aceste verbe (nu vom mai arăta de unde sînt luate exemplele date de autoare).

(a) Verbul *a putea* semnifică posibilitatea propriu-zisă: *Draga mamei, ce fel de viață ai să mai duci tu, dacă nu* **poți ieși în lume** *cu bărbatul tău;* modalitatea capacității: *Explică așa de clar, că oricine îl* **poate** *înțelege;* permisiunea: *Irinucă* **poți** *plînge, vorbi el blînd;* **Puteam** *să strigăm cît ne-ar fi luat gura că sîntem români ... Nimeni nu ne credea*; probabilitatea, aproximația: **Poate** *avea douăzeci-douăzeci și unu de ani.* În context cu infinitivul, prepoziția *a* lipsește, ceea ce dovedește gradul avansat de fuziune dintre semiauxiliar și verbul la infinitv.

Poate se transformă în adverb: *Admitem că Bălcescu* **poate** *găsise la vreun călugăr ceva scris în felul biblic;* **Poate** *doarme,* **poate** *se preface numai ...*

(b) *A trebui* semnifică modalitățile: necesitatea, obligația: *Te-ai băgat în joc,* **trebuie** *să joci;* probabilitatea: *Da greu somn* **trebuie** *să mai fi dormit eu ...*

(c) *A avea* poate semnifica modalitatea necesității: *Atîta vreme să* **ai** *a mă sluji, pînă cînd îi muri, și iar îi învia.* Uneori la modalitatea necesității se adaugă o nuanță de viitor: *Calul îi spuse ce* **are** *să facă;* alteori semnifică permisiunea: **N-are** *decît să plece.*

(d) *A fi* poate semnifica posibilitatea: *Dar ce* **era** *să le facă?*; voința: *Dacă nu ți-a* **fost** *de cumpărat, la ce i-ai dat drumul?*; **Eram** *să-ți țes o haină ursită în descîntece, bătută în fericire;* modalitatea irealității: *Corabia* **era** *să se înece la Sulina;* **Era** *să scap trenul.*

(e) *A(-i) veni* semnifică modalitatea dorinței, dar și aspectul unui proces ingresiv (pe punctul de a începe): *Îi* **venea** *să plîngă acum;* posibilitatea: *Nu-i* **venea** *să creadă.*

(f) *A părea* semnifică modalitatea aparenței: **Pare** *a avea peste 50 de ani; Nu sînt ce* **par** *a fi; Sergentul* **păru** *a avea o viziune nedeslușită.* Din construcții în care *a părea* era urmat de o propoziție introdusă prin conectivul *că*, a rezultat adverbul *parcă: Inima-i zvîcnește tare, / Viața-i* **parcă** *se răpune.* Exprimă aparența, fie ca verb predicativ, fie împreună cu alt verb, adică nonpredicativ: *Toate* **păreau** *cufundate în ceață.* La diateza reflexivă, este predicativ autonom: *O singură șovăire* **se pare** *că am avut și eu, și calul cel roib; și soldatul; Nu* **mi se pare** *să-mi fi venit înainte un soldat cu acest nume.* Împreună cu alte verbe, constituie sintagme predicative cu sens gramatical și lexical unitar: *poți plînge, ar trebui să meargă, am de făcut* etc.

2° Auxiliarul de modalitate este purtătorul categoriilor gramaticale verbale și al unei anumite valori modale pe care le conferă sintagmei predicative; în sintagma predicativă **poți** *să vorbești*, auxiliarul de modalitate *poți* dă întregii sintagme categoriile verbale ale diatezei active, modul indicativ, timpul prezent, persoana a II-a, numărul singular și arată că procesul semnificat de verbul *să vorbești* este posibil; cel de-al doilea verb, la conjunctiv *(să vorbești)*, dă sintagmei predicative conținutul lexical.

3° Auxiliarele de modalitate au indici morfologici specifici mai multor verbe sau numai unora dintre ele; așa este desinența de persoană și număr, comună verbelor auxiliare *a putea, a vrea, a fi,* care indică același subiect ca și al doilea verb al sintagmei predicative: **puteam** *să mergem,* **trebuiam** *să acceptăm.*

4° Unele verbe actualizate ca auxiliare de modalitate: *a avea, a fi, a veni,* au alt sens decît atunci cînd sînt predicative; astfel, *a avea* predicativ semnifică {posesia}: *am niște cărți bune;* cînd este auxiliar de modalitate, arată necesitatea sau posibilitatea: **n-am** *de spus nimic.*

5° Sintagmele predicative formate cu verbe auxiliare de modalitate se pot disocia prin inserțiunea altor cuvinte, cu alte funcții sintactice.

6° Verbele actualizate ca auxiliare de modalitate determină posibilitatea de a identifica un predicat verbal de un tip aparte, pe care îl vom numi *predicat verbal compus.*

12.7. Verbele actualizate ca semiauxiliare de aspect

1° Verbele actualizate ca *semiauxiliare de aspect* constituie o categorie și mai puțin studiată în lingvistica românească decît cele modale, deoarece, pînă în prezent, gramatica noastră nu menționează *aspectul* între categori-

ile lexico-gramaticale ale verbului ca expresie a realizării procesului, pentru că nu există mijloace morfematice specifice pentru exprimarea sensurilor gramaticale *imperfectiv* vs *perfectiv;* este evident însă din terminologia folosită pentru denumirea timpurilor trecute *(imperfect, perfect)* că și româna are posibilitatea de a exprima aspectul, dar nu prin opoziții paradigmatice, ci prin distribuția timpurilor, în sensul că prezentul, imperfectul și viitorul sînt, în general, timpuri imperfective, iar perfectul (simplu și compus), mai mult ca perfectul și viitorul anterior sînt timpuri perfective din punctul de vedere al realizării și rezultatului acțiunii; de asemenea, este evident că prezentul verbelor durative de tipul *a ști, a vorbi* etc. este imperfectiv, în timp ce prezentul verbelor momentane de tipul *a adormi, a pleca, a se întoarce* etc. are sens perfectiv de viitor, foarte apropiat de prezent.

2° Ceea ce ne interesează însă în problema noastră este durata acțiunii unui verb exprimată prin alte verbe actualizate contextual ca nonpredicative, pe care le-am numit *semiauxiliare de aspect* și care îndeplinesc aceeași funcție în sintagmele predicative ca și semiauxiliarele de mod. Cele mai obișnuite verbe care intră în această categorie sînt *a (se) apuca, a căuta, a da, a începe, a încerca, a (se) porni, a prinde, a sta,* toate cu sens, în general, inceptiv sau ingresiv imperfectiv; *a continua, a urma* cu sens durativ imperfectiv; *a apuca, a conteni, a găta* (reg.), *a isprăvi, a înceta, a mîntui* (reg.), *a sfîrși, a termina* sînt perfective terminative.

3° Ca și în cazul semiauxiliarelor modale, se pune întrebarea dacă aceste verbe sînt semiauxiliare, adică instrumente gramaticale pentru exprimarea aspectului *durativ* și *imperfectiv* vs *perfectiv* al altor verbe la infinitiv, supin și conjunctiv, cu care intră în sintagmă, sau sînt verbe cu independență funcțională sintactică.

Părerile lingviștilor care s-au ocupat de aceste verbe sînt împărțite; Valeria Guțu, care a susținut atît de documentat existența semiauxiliarelor modale, pune sub semnul întrebării gramaticalizarea celor aspectuale, lăsînd însă deschisă discuția, în sensul că sintagmele predicative formate cu aceste verbe pot constitui un fenomen de trecere de la îmbinări libere de cuvinte la îmbinări gramaticalizate, deci neanalizabile din punct de vedere funcțional (avînd funcția unui predicat verbal-compus). Desigur că nici Gh. N. Dragomirescu nu admite existența semiauxiliarelor de aspect, așa cum nu o admite pe aceea a semiauxiliarelor de mod. Pentru existența semiauxiliarelor de aspect ca elemente constitutive ale unui predicat verbal-compus pledează Gh. Nedioglu, A. Ciobanu și S. Berejan. Cei care neagă existența semiauxiliarelor de aspect ca indici gramaticali ai unui predicat verbal-compus nu admit, de fapt, fenomenul gramaticalizării acestor verbe în anumite vecinătăți sintactice.

4° Am putea admite, ca și în cazul celorlalte semiauxiliare, că unele dintre aceste verbe, păstrînd din sensul lor numai semul *(Inceptiv* sau *Ingresiv)*, *(Durativ* sau *Linear)*, *(Terminativ)*, constituie elemente semiauxiliare ale sintagmei predicative verbale în care al doilea element este un verb la unul dintre modurile infinitiv, supin sau conjunctiv. În enunțurile *Dar Mecca* **începe** *și dînsa să meargă; mălaiul* **începe** *să se isprăvească;* **apucă** *să fugă; stînca* **stă** *să se prăvale;* **dă** *să coboare;* **continuă** *să tacă;* **a urmat** *a șopti;* **terminase** *de povestit* etc., am putea considera că verbele *începe, apucă, stă, dă, continuă, a urmat, terminase* formează, împreună cu verbele la conjunctiv, infinitiv, supin, sintagme predicative neanalizabile,

avînd, pe lîngă sensul lor aspectual, aceeași funcție gramaticală ca și semiauxiliarele modale ; ele sînt indici gramaticali de bază ai celui de al doilea verb căruia îi marchează modul, timpul etc. Aceste verbe au, deci, și ele o funcție morfematică și pot fi privite ca elemente neanalizabile ale sintagmei predicative, fără independență funcțională sintactică. Gramaticalizarea lor este posibilă tocmai prin faptul că și ca semanteme ele fac parte, împreună cu semiauxiliarele de mod, din categoria verbelor cu sensul cel mai abstract.

12.8. Verbe actualizate copulativ

1° Studiul verbelor copulative se leagă în mod necesar de propoziția nominală, deoarece copula verbală verbalizează numele predicativ al unei propoziții nominale pure. În materialul de construcție *neștiutoare firea omenească de lucruri ce vor să fie pe urmă...*, sintagma *neștiutoare firea omenească* este nucleul unei propoziții nominale, alcătuit prin relația de interdependență a *SNkn → firea omenească* și *Ajkn → neștiutoare;* tot așa, în enunțul *strașnic om Cozma Răcoare,* sintagmele *strașnic om* și *Cozma Răcoare* constituie materialul de construcție al unei propoziții nominale. În ambele cazuri, propozițiile sînt închise, semnificînd suficient constatarea unor calități ale subiectelor ; amîndouă sînt însă lipsite de temporalitate și de modalitate. Dacă în propoziția nominală introducem copula verbală *este, era,* aparent nu se produce nici o schimbare și propozițiile rămîn tot nominale ; totuși, sintagmele *neștiutoare firea omenească* vs *neștiutoare este firea omenească* sînt opuse din punct de vedere sintactic ; prima sintagmă este o propoziție nominală pură, în afara oricărei determinări temporale sau modale, a doua sintagmă este o propoziție nominală în care termenul calificativ este verbalizat prin copulativul *a fi,* care introduce categoriile *timp, mod, persoană* și *număr,* adică îl actualizează. (Nu discutăm aici implicațiile emfatice ale structurii sintonematice a enunțurilor.)

2° În limba română, verbele copulative constituie o subclasă în care trebuie să facem distincție între verbul *a fi,* actualizat contextual copulativ, și verbele care se numesc, în general, *nonpredicative* și cărora le-am spus *semicopulative.*

(1) *A fi* este actualizat nonpredicativ-copulativ dacă intră în relație bilaterală cu două morfeme de nominativ, dintre care unul este pe poziția *subiect,* iar celălalt, pe poziția *nume predicativ* al predicatului nominal. Schema acestei construcții este *Nkn + (a fi + Nkn),* în care factorul *poziție* a *Nkn* în stînga sau în dreapta copulativului este relevant. În poziția de substituție definită ca *Nkn nume predicativ,* poate fi selectat și adjectivul, deci o schemă mai cuprinzătoare a acestui context se scrie ca

$$\mathrm{Nkn} + \left(\mathrm{a\ fi} + \begin{Bmatrix}\mathrm{Nkn}\\ \mathrm{Aj}\end{Bmatrix}\right),\ \text{adică}\ \begin{Bmatrix}\text{cineva}\\ \text{ceva}\end{Bmatrix} + \left(\textit{a fi} + \begin{Bmatrix}\textit{cineva}\\ \textit{ceva}\\ \textit{cumva}\end{Bmatrix}\right),$$

în care substitutele reprezintă pozițiile de substituție în structura acestui model. Actualizat nonpredicativ-copulativ, *a fi* semnifică *identitatea* parțială sau *incluziunea Nkn subiect* în *Nkn* (sau în *Aj*) *nume predicativ,* ceea ce înseamnă că numele predicativ reprezintă *genul proxim* în care se include *Nkn*

subiect într-o definiție actualizată prin enunțul dat. Deci *copula* este elementul de verbalizare a numelui predicativ pe care îl proiectează pe axa temporală și a celorlalte categorii specifice verbului (diateză, aspect, mod). Determinarea cu articol enclitic și variațiile în structura sintonematică sînt determinante pentru caracterul relevant al factorului *poziție*, producînd schimbarea funcției *Nkn*, deci a direcției relației semantice de incluziune (cf. *infra*, 12.9.).

(2) În poziția de substituție *a fi*, în modelul de mai sus, sînt ocurente și alte verbe intranzitive (sau tranzitive, dar care devin intranzitive în contextul specific dat), semnificînd *devenirea* sau *starea* și pe care relația bilaterală cu două *Nkn* le actualizează ca nonpredicativ-copulative. Numărul verbelor numite, de obicei, *nepredicative*, care intră în discuție în legătură cu structura predicatului nominal, variază de la specialist la specialist, în dependență de criteriile și procedeele de testare folosite. Iată o serie de asemenea verbe : *a ajunge, a se alege, a (se) arăta, a se bănui, a se chema, a se considera, a constitui, a se crede, a deveni, a se dovedi, a se face, a ieși, a se judeca, a îndemna, a se naște, a se numi, a părea, a rămîne, a semnifica, a se simți, a se socoti, a se ști, a se vedea;* se mai poate vorbi și despre alte verbe, cum sînt *a reprezenta (aceasta reprezintă (este) o sumă mică), a se aprecia* etc. Din punct de vedere gramatical, în contextul diagnostic dat, aceste verbe au același comportament ca *a fi*, dar diferă semantic, deoarece semnifică fie o stare *în devenire*, deci *a fi* + semul *(Devenire) (a ajunge, a deveni, a se ace, a ieși, a se naște* etc.), fie stări marcate cu seme ca *(Aparență, Irealiate)* etc. În felul acesta, verbele actualizate nonpredicativ-copulativ în structura predicatului nominal apropie enunțul nominal sau cu predicat nominal de enunțul cu predicat verbal, aflat în zona de intersecție a acestor două tipuri de comunicare, fapt ce justifică existența unei variante de predicat nominal pe care o putem numi predicat *nominal-verbal* sau *mixt*, în opoziție cu predicatul nominal *propriu-zis*.

(3) Prin urmare, principala caracteristică a acestor verbe este posibilitatea de a se actualiza cu un sens secundar, apropiat de sensul lui *a fi* actualizat copulativ, ceea ce face ca, în contextul dat, ele să devină insuficiente pentru a forma predicatul și să aibă funcție copulativă între numele predicativ și subiectul lui. Contextul care le actualizează ca nepredicative este, în general, același ca pentru *a fi* : *X ajunge profesor, Y iese inginer* etc.; în contextul unde în dreapta unui asemenea verb este selectat un determinant circumstanțial, verbul se actualizează cu sensul fundamental și este predicativ : *ajung* **la pădure**, *iese* **din casă**, *carnea se păstrează* **la rece**, *X rămîne* **acasă** etc.

12.9. Cîteva procedee de descriere a predicativității și a nonpredicativității unor verbe

1° Toată discuția și concluziile privind predicativitatea și nonpredicativitatea verbelor rămîne superficială dacă nu este susținută de o descriere analitică mai riguroasă. În cele ce urmează, vom arăta cîteva procedee operaționale privind această problemă, cu precizarea că nu este nici singura cale, și nici nu epuizează problema.

2° *A fi* este intranzitiv și se actualizează ca verb predicativ în contextele (a) ... + *Nkn (-Animat)* sau ... + *ceva:*

$$\begin{Bmatrix} \textit{este} \\ \textit{era} \\ \textit{a fost} \end{Bmatrix} \quad \textit{pîine,} \quad \textit{carne,} \quad \textit{pește,} \quad \textit{apă,}$$

semnificînd *existența* obiectului-subiect. Dar pentru ca enunțul de acest tip să fie închis, deci cu toate relațiile sintactice obligatorii satisfăcute (cu excepția expansiunilor adverbiale sau adjectivale din seria *aici, așa, acum* etc.; *albă, neagră, bună, proaspăt(ă), rece* etc.), sînt determinante numai anumite variante de structură sintonematică:

(a') *este* [↑‵↓+] *pîine* [↑‵↓]; (a'') *este* [↑‵↑+] *pîine?* [↑′↑+]

deoarece dacă realizăm structura sintonematică

(a'')/.../ *este* [↑‵↑+] *pîine,* [↑‵↑′+]

enunțul se deschide în stînga spre o relație cu un al doilea *Nkn* subiect, iar *Nkn pîine* devine nume predicativ, adică *a fi* se actualizează nonpredicativ-copulativ într-un enunț interogativ emfatic:

(a''') *aceasta* [↑‵↑+] *este* [↑‵↑+] *pîine?* [↑‵↑′+] (nu este *altceva?*)

Modelul (a) suportă și o *TInv,* deci schimbarea reciprocă a poziției C.I.: *Nkn + a fi,* ceea ce presupune însă și adecvarea sintonematică prin care enunțul devine emfatic, dar rămîne închis: *pîine* [↑‵↑′+] *este* [↑‵↓] (deci *există* și nu este nevoie de procurat).

(b) ... + *Nkn,* în care N (+ *Animat*) sau ... + *cineva* (cu posibilitatea inversiunii poziționale), actualizează pe *a fi* predicativ, dar tot în dependență de structura sintonematică: dacă intonăm *este* [↑′↑+] *tata* [↑‵↓], *a fi* identifică *Nkn tata* în poziția de subiect, ca răspuns la o întrebare de tipul *este tata?* (↑‵↑+↑′↑+) sau *tata este?* (↑‵↑+↑‵↑′+). Dacă inversăm pozițiile *Nkn + a fi,* pentru ca enunțul să rămînă închis, și, deci, *a fi* să fie predicativ, este necesară și o repoziționare sintonematică: *tata* [↑‵↑′+] *este* [↑‵↓] sau *tata* [↑‵↑+] *este* [↑‵↓], căci, dacă intonăm *tata* [↑′↑+] *este* [↑‵↑+] ... sau *tata* [↑‵↑′+] *este* [↑‵↑′+], construcția se deschide spre un al doilea *Nkn* sau se transformă într-o interogație.

Am folosit pînă acum substantive nume de materii și substantivul comun *tata,* care se asimilează numelor proprii, și am evitat cazurile de determinare cu articol enclitic, pentru a simplifica, deocamdată, comentariul.

(c) Structura *Nkn + a fi +* $\begin{Bmatrix} Av \\ Circ \end{Bmatrix}$ actualizează pe *a fi* ca predicativ, în ocurență cu verbele de identificare și de localizare *a se afla, a se găsi, a se vedea* care, prin marca *se,* devin intranzitive, izomorfe cu construcțiile pasive. Deci avem genericul $\begin{Bmatrix} \textit{cineva} \\ \textit{ceva} \end{Bmatrix} + \textit{a fi} + \begin{Bmatrix} \textit{undeva} \\ \textit{la ..., în ..., pe ...} \end{Bmatrix}$, în care poziția *cineva* este *Nkn + Det,* ceea ce semnifică *(Notorietatea),* adică

admite nume de persoană sau nume de animate articulate, iar *ceva* este *Nkn* ± *Det*, în cazul numelor de materie (*singularia* ori *pluralia tantum*), și *Nkn* + *Det*, în cazul celorlalte :

$$\begin{Bmatrix} \textit{pește (peștele)} \\ \textit{carne (carnea)} \\ \vdots \end{Bmatrix} + \begin{Bmatrix} \textit{este} \\ \textit{se află} \\ \textit{se vede} \\ \vdots \end{Bmatrix} + \begin{Bmatrix} \textit{undeva} \\ \textit{la \ldots, în, pe \ldots} \\ \vdots \end{Bmatrix}$$

Se poate pune întrebarea dacă, în toate situațiile discutate, în care verbele respective sînt procese (*-Mobil*), subiectul denotă *agentul* ori *pacientul*, mai ales dacă avem în vedere că sintagmele *se vede, se găsește* ... sînt izomorfe cu structurile pasive *este văzut, este găsit*, care admit relația cu un nume de agent de tipul *de (către) cineva*. Înclinăm să răspundem că subiectul verbelor de această natură semantică denotă *pacientul*, ceea ce înlătură posibilitatea de a actualiza pe *cineva, ceva*, ca *Nkac*. Aceasta înseamnă că *a fi*, în contextul (c), este predicativ, indiferent de structura sintonematică și intră în serie sinonimică în construcții izomorfe funcțional și semantic cu *a se afla, a se găsi, a sta, a ședea, (a se vedea)*. Am pus pe *a se vedea* în paranteză, deoarece, dacă *Nkn* este (+ *Animat* + *Uman*) sau *Pnpers*, atunci *se vede* ↗ *este văzut* ↘ *nu este*, deoarece putem realiza enunțurile (a) *eu mă văd acolo !* (b) *eu sînt (văzut) acolo*, (c) *eu pot fi văzut acolo*, (deci mă *și* aflu acolo) dar și (d) *eu mă văd acolo*, în care *mă văd* = *îmi închipui că sînt acolo, dar acum nu sînt acolo*. Deci *a se vedea* intră în serie sinonimică și cu verbele care, contextual, se actualizează ca semicopulative (*a părea*). În acest caz, *Nkn*, *Pnperskn* cere repetarea mărcii de acuzativ, substitut al unui *Nkac* (*Pnpers*) cu funcție de obiect direct *in absentia*: *cineva se (pe sine, pe el) a vedea undeva (pe ..., în ..., la ...)*. Structura poate avea următoarele aspecte, în care *a se vedea* se actualizează predicativ sau copulativ ;

cineva + *a se vedea* ↗ (1) *este văzut* ↘ (2) *(nu) este* / *nu se află* 〉 + *acolo*

În (1), *se vede* este predicativ, iar în (2), este copulativ, deoarece admite în poziția *acolo*, înaintea sau în continuarea ei, și coocurența unui *Nkn* nume predicativ : *cineva se (pe sine) vede* **tată** (*inginer, profesor* etc.) ± (acolo, acum etc.). Problema devine mai clară dacă introducem o marcă emfatică prin accentul tonic pe *véde: cineva se (pe sine)* **véde** *tată (inginer, profesor etc.)*, dar nu este încă ori tinde să devină.

(d) *A fi* este actualizat predicativ și în contextul *Pnkn* + ... ± + $\begin{Bmatrix} \textit{pentru că} \\ \textit{fiindcă} \\ \vdots \end{Bmatrix}$, în care *Pnkn* este *aceasta*, substitut neutru al unui enunț anterior echivalent cu *lucrul, situația, evenimentul*, iar *a fi* devine sinonim cu *se întîmplă, are loc, se petrece, se permite, se admite, se tolerează* etc. : *aceasta este pentru că* ... (urmează o propoziție cauzală). Deci o structură de tip (d) presupune necondiționat o vecinătate anterioară în care să se afle substi-

tuitul *Pnkn*. Menţiunea $\pm \left\{ \begin{array}{l} \textit{pentru că} \\ \textit{fiindcă} \\ \vdots \end{array} \right\}$ presupune şi posibilitatea realizării unor variante sintonematice, dintre care unele sînt emfatice, altele nu, ceea ce are urmări asupra actualizării semantice a lui *a fi*. Astfel, dacă structura sintonematică are aspectul $\overset{\uparrow\uparrow'+}{\overline{\textit{aceasta}}}\ \overset{\uparrow\downarrow}{\overline{\textit{este}}}$, ea este închisă, semnifică *se întîmplă, are loc* etc. (deci *este* este marcată *(+ Mobil)*, dar şi *există* (deci (-Mobil)) ; asta înseamnă că actualizarea uneia sau a alteia dintre interpretări este dependentă de vecinătăţile contextuale. Dacă structura are aspectul $\overset{\downarrow\uparrow'+}{\overline{\textit{aceasta}}}\ \overset{\uparrow\uparrow+}{\overline{\textit{este}}}$ ea devine deschisă spre relaţia cauzală şi este nonemfatică.

În contextul (d), în poziţia *Pnkn* sînt ocurente şi unele structuri propoziţionale introduse prin *cînd, dacă, de (= dacă)* etc. : *dacă te ascult, este pentru că doresc să te înţeleg*. În aceste cazuri, propoziţia dată este subiectul predicativului *se întîmplă*, iar textul introdus prin *pentru că* este circumstanţiala lui cauzală (sau finală). Menţionăm că, în contexte de tip (d), *a fi* se actualizează nonpersonal ; rămîne însă personal în structuri emfatice particulare de tipul **eu** *nu mai sînt (= însemn) nimic pentru tine*, **el** *este (= înseamnă) ceva pentru tine* etc., în care *nimic, ceva* sînt *nume predicative* ale lui *a fi*.

Sinonimia dintre *a fi* şi *a însemna*, actualizate ca nonpersonale, explică şi posibilitatea ocurenţei în poziţia *subiect* a unui verb la infinitiv : *Vinf* + *a fi* + ... ; dar construcţia nu mai este compatibilă cu o relaţie cauzală sau finală, ci admite echivalarea tot cu *Vinf* (eventual cu N echivalent semantic), ceea ce înseamnă şi actualizarea nonpredicativă copulativă a lui *a fi;* situaţia este asemănătoare cu aceea în care se află în contextul a două *Nkn: a vorbi este a depune efort ≈ vorbirea este efort ≈ vorbirea înseamnă efort*. Deci *a însemna* este atras în lista verbelor compatibile a se actualiza ca nonpredicativ-copulative.

Enunţurile de acest tip sînt didactice şi le putem considera propoziţii metalingvistice, în care unităţile din cele două poziţii *Vinf* se definesc una pe alta *(definiendum* şi *definiens)*, trimiţînd la codul limbii.

(e) A fi este predicativ în structura *Nkn + a fi*, cînd aceasta constituie răspunsul la întrebarea *cine-i (acolo)*, prin care se cere informaţie privind identitatea persoanei care intră (se află) în cîmpul de interese al celui ce întreabă. În acest context, *a fi* semnifică stabilirea *identităţii* subiectului *Nkn* ca substituit al substitutului interogativ *cine* (eventual, *care)*, iar schema de enunţ *Nkn + a fi* (sau *a fi + Nkn)* se realizează în enunţuri ca *eu sînt* — sintonematic ↑'↓ — , *sînt eu* — sintonematic↑↑' — , *X este, este X*.

(f) *A fi* este predicativ în construcţii ca *Nkn + a fi din* ... *(de la, de pe* etc.) ... [*Nkac*], semnificînd *Originea, (Provenienţa): eu sînt din Piteşti; Ion este de prin Moldova ; Maria este de pe Dunăre*. Menţionăm că, cu această semnificaţie predicativă, *a fi* poate fi folosit mai ales la indicativ şi prezumtiv *prezent*, mai rar la indicativ imperfect, care ar presupune o stare perpetuă, nonfinită, o trăsătură definitorie constantă a *Nkn(subiect)*. De asemenea, menţionăm că *Nkn* poate fi ± *Animat ; cartea este din biblioteca mea ; ouăle sînt de la piaţă*.

(g) În schema $\begin{Bmatrix} Nkd \\ Pnkd \end{Bmatrix}$ + *a fi* + *ceva*, în care *Nkd* = *lui(x)îi, (mie) îmi, (ție) îți, ți-, (nouă) ne, ni- etc.*, iar *ceva* = *Nkac* = *Nkn, Av, Vinf de* + *Part, să ...*, *a fi* se actualizează intranzitiv nonpersonal: (1) *(lui x) îi este (i-i) foame, sete, somn, cald, frig, rece, lene;* (2) *(mie) îmi este (mi-i) foame, sete, somn, cald, frig, rece, lene;* (3) *(mie) îmi este (mi-i) bine, rău, indiferent, tot una, așa și așa;* (4) *(ție) îți este (ți-i) a mînca, a dormi, a învăța, a pleca;* (5) *(lui) îi era* (mai frecvent *nu-i era*) *de cumpărat, de dat, de învățat, de plecat, de plimbat;* (6) *(mie) îmi era să cumpăr, să mă plimb, să cînt.* În toate aceste situații, *a fi* este nonpredicativ și poate fi comentat în mai multe moduri: este considerat fie copulativ, stabilind relația dintre *Nkd, Pnkd subiect* și *Nkn, Av* etc. *nume predicativ;* pentru situațiile din (4), (5), (6), poate fi considerat semiauxiliar de modalitate în structura unui predicat verbal compus, presupunînd un subiect echivalent cu persoana marcată prin *Nkd, Pnkd*, prin asimilarea semantică a lui *a fi* cu verbe semnificînd *modalitatea voinței; vrea (dorește, intenționează)* să cumpere, să se plimbe etc.; cel mai potrivit însă este să admitem că, în toate aceste cazuri, ne aflăm în fața unor construcții intermediare care nu pot fi aliniate fără echivoc la nici o interpretare dintre cele menționate în gramatică. În tot cazul, asemenea construcții sînt grupări stabile, adică locuțiuni verbale, expresii idiomatice, cum este cazul cu (1), (2), (3), ori mai puțin stabile, aflate în zona periferică a locuțiunilor, în celelalte cazuri. Interpretarea lui *Nkn, Av, Vinf* etc. ca subiecte legate prin *a fi* de un obiect indirect ni se pare greu de susținut, dacă nu chiar inacceptabilă. Dacă acceptăm drept clară situația din (3) — *mi-e bine (rău)* etc. —, în care *bine* (*rău* etc.) funcționează ca nume predicativ, atunci putem afirma că, în toate situațiile date, *Nkn, Av, Vinf* etc. satisfac poziția *nume predicativ*, deci *a fi* este actualizat *nonpredicativ-copulativ* și înclinăm să credem că această interpretare este cea mai potrivită.

(h) În enunțuri interogative directe (sau indirecte), realizînd modelul *Pninterog.* + *era* ($\pm$ *pn*) + *să V*(sau + *de Part*), *era* (deci numai imperfectul) se actualizează nonpredicativ semiauxiliar de modalitatea *posibilității* sau a *necesității:* (1) *cine era să facă* (să cînte, să mănînce, să lucreze etc.)? = *cine putea să facă?* sau *cine trebuia să facă?;* (2) *ce era(m) să fac?* = *ce puteam să fac?* sau *ce trebuia(m) să fac?;* (3) *cît era(i) să faci?* = *cît puteai să faci?* sau *cît trebuia(i) să faci?*

În poziția *era* din model am menționat posibilitatea ($\pm$ pn), adică marca de persoană și număr, ceea ce înseamnă că *era* se actualizează fie *nonpersonal*, semnificînd *necesitatea*, fie *personal*, semnificînd *posibilitatea;* sinonimia, în cea de a doua interpretare, cu *a putea* face posibilă includerea și a lui *a trebui*, considerat totdeauna nonpersonal, în lista verbelor care se pot actualiza nonpredicativ ca semiauxiliare de modalitate.

Funcția lui *era* ca marcă a modalității într-o sintagmă predicativă neanalizabilă, deci unitară (predicat verbal compus), reiese din opoziția *cine era să facă* vs *cine va face*, în care primul predicat apare *marcat* cu semul *(Posibilitate/Necesitate)*, iar al doilea este *nemarcat*. Cele două enunțuri sînt și opoziții pe axa temporală, fapt care poate fi pus în evidență dacă le supunem transformării */ T habeo pro sum/* și */T habeo pro volo/* : */cine era să facă/* + */ T habeo pro sum/* ⇒ */cine avea să facă/; /cine va face/* + */T habeo pro volo/* ⇒ */ cine are să facă/;* structurile rezultate sînt, evident, opoziții temporale. În același timp însă, *avea să facă* = *era să facă* sînt și sinonime modale, ceea ce

duce la încheierea că morfemele de viitor *am, ai, are, avem, aveți, au* nu sînt în relație de *identitate* semantică cu formanții *voi, vei, va* etc., ci în relație de *incluziune unilaterală*, adică *am* include pe *voi*, *ai* include pe *vei*, *are* include pe *va* etc., dar nu și invers, deoarece, în contextul dat, formele verbului *a avea* au în plus un sem conotativ modal, ca și *aveam, aveai* etc., sinonime cu *era(m), era(i)* etc.

(i) Structurile de tipul (1) *cine era să facă*, (2) *care era să facă* nu sînt izomorfe decît aparent cu (3) *ce era să facă*, (4) *cît era să facă*, deoarece, în (1) și (2), *cine, care* cer informații despre *agentul* procesului *era să facă*, deci sînt *substitute ale subiectului*, iar în (3) și (4), *ce, cît* cer informații asupra *pacientului*, sînt *substitute ale obiectului direct*. Aceasta înseamnă că, în (1) și (2), *era să facă* repetă mărcile de persoană și număr ale substituitului lui *cine, care — eu era(m) să fac?, tu erai să faci? Ion era să facă?* —, iar în (3) și (4), repetă mărcile numelui agentului subiect presupus sau explicitat în contextul anterior.

(j) Încheierea de mai sus ne duce la altă situație contextuală : în schema *Nkn* + *era*($\pm$ *pn*) + *să V*, forma de imperfect a lui *a fi* se actualizează nonpredicativ *semiauxiliar de aspect*, semnificînd *aspectul preincoativ sau preingresiv*, cu sensul *(Ireal + Imperfectiv)* sau *(Posibil + Imperfectiv)*, ca în genericul *cineva(ceva) era să ...* : *Ion era să scape trenul* (dar *nu* l-a scăpat) ; *eu era(-m) să scap trenul* ; *voi era(-ți) s-o pățiți ; scaunul era să cadă*. Aceste construcții sînt sinonime cu *era(-m) gata să ..., era(-i) pe punctul de a ..., am fost pe punctul de a ...*, toate semnificînd prin *era (am fost)* aspectul preingresiv (uneori și emfatic).

(k) Interogativele directe sau indirecte discutate în (a), de tipul *cine (care) ce, cît* + *era* + *să V*, admit și interpretarea *enunțuri negative emfatice: erau multe de făcut, dar* **cine** *era să le facă? ; nu voia să se ducă,* **dar** *ce era să facă?* În amîndouă exemplele, adversativele interogative *dar cine era să le facă, dar ce era să facă* sînt echivalente (prima) cu *nimeni nu putea să le facă* sau *nu putea nimeni să le facă* și (a doua) cu *nimic nu putea să facă* sau *nu putea să facă altfel* (ci să se ducă), iar *a fi* se actualizează semiauxiliar de modalitate, semnificînd *(Posibilitatea)*.

Aceeași interpretare se poate da acestor enunțuri dacă le supunem transformării *habeo pro sum: cine avea să facă? ; ce avea(-m, -i etc.) să fac(-i, -ă)?*

Verbul *a avea* se definește ca tranzitiv predicativ în poziția de predicat verbal simplu în modelul *Nkn* + *a avea* + *Nkac*, în care *Nkac*, în poziția *obiect direct*, este obligatoriu pentru satisfacerea statutului semantic al verbului, deoarece *a avea* nu se poate folosi numai în relație cu *Nkn* subiect. Putem spune *cineva are (Ion are)* numai dacă obiectul direct este presupus ori se află în contextul anterior, adică enunțurile de acest tip nu pot fi inițiale într-o relație de comunicare, ci presupun necondiționat un context anterior, deci notorietatea prealabilă a obiectului direct. Semnificînd *(Posesie, Apartenență), a avea* cere explicitarea obiectului posedat.

Dacă modelul este actualizat în formula *cineva* + *a avea* + *pe cineva, a avea* este emfatic, dezvoltînd sensuri secundare : *X are pe cineva* poate însemna că *X are un protector, X iubește pe cineva, X se află în anumite relații cu cineva* etc.

A avea are valoare predicativă și dacă este ocurent în poziția lui *a fi* în schema *a fi* + *Nkn: are pîine (pește, carne* etc.*)*, semnificînd *(Existența)*.

În schema *Nkn + a avea + Vpart, a avea* se actualizează ca nonpredicativ auxiliar morfologic, morfem mobil al paradigmei perfectului compus. Structurile rezultate sînt sintagme morfologice, neanalizabile la nivelul sintaxei tradiționale (Despre reducerea formelor verbale la pers. a III-a, a IV și a V-a, am vorbit în 12.5., iar despre *a avea* ca morfem al unui timp viitor emfatic, am amintit în acest paragraf.)

În poziția contextuală $Nkn + \ldots + \begin{Bmatrix} Vinf \\ Vsup \end{Bmatrix}$, *a avea* se actualizează nonpredicativ semiauxiliar de modalitate în structura unui predicat verbal compus, semnificînd *modalitatea necesității procesului* verbului următor. În contextul dat, forma de prezent a verbului *a avea* este morfem al viitorului, dacă verbul următor este la conjunctiv, dar o sintagmă de tipul *avem să mergem* poate semnifica și modalitatea *necesității*, deci *a avea* cu această semnificație este semiauxiliar de modalitate. Folosit la formele de trecut — *am avut să merg (de mers, a merge), aveați să mergeți (de mers, a merge)* —, este totdeauna semiauxiliar de modalitate.

În continuare, ne vom referi succint și la alte cîteva verbe din această categorie.

A putea semnifică exclusiv *Posibilitatea* altui proces verbal, deci nu este compatibil cu un nume în poziția *complement direct nominal*. În situația contextuală *cineva + a putea + ceva, ceva* este totdeauna substitut al unei acțiuni verbale din contextul anterior, fiind ocurent cu neutralul *aceasta*, presupunînd tot o acțiune verbală explicitată prin *a face: X poate (face) aceasta; aceasta o poate (face) X;* reluarea lui *aceasta* prin coreferentul *o* arată că *aceasta* se află pe poziție de *obiect direct* al verbului *poate*, prin elidarea verbului *a face*, presupus în structura primară a enunțului. Cu această semnificație, *a putea* se folosește în enunțuri ca *X poate orice, X poate totul*, ceea ce justifică oarecum specificarea din *DLRM* (p. 682) că *a putea* este verb *tranzitiv*. Dar avînd în vedere structura primară, este evident că *Pnkac* este o presupoziție a celui de-al doilea verb, dacă acesta este tranzitiv, deci morfemul de acuzativ *o(îl)* din structura *aceasta (acesta) o (îl) poate X* se află pe poziția de obiect al unui verb tranzitiv din seria lui *a face; a putea* nu este compatibil cu diateza pasivă, forma *a fi putut* nefiind infinitivul prezent pasiv, ci infinitivul perfect activ, iar în *a se putea*, morfemul *se* nu este marca reflexivizării, a identificării pacientului cu agentul, ci marca înlăturării referinței la persoană.

Toate acestea susțin includerea verbului *a putea* în lista acelora care, contextual, sînt nonpredicative semiauxiliare de modalitate, formanți modali ai predicatului verbal compus, în care cel de-al doilea verb este la infinitiv sau la conjunctiv.

A veni, verb intranzitiv, este predicativ în contextul *Nkn + ... #*, dacă *Nkn* (subiect agent) semnifică *(+ Animat)* persoană sau *(— Animat)* cu referință la fenomene naturale (*ploaie, frig, ger, furtună, primăvară* etc.): *el vine, vine ploaia*; în structura *Nkd + a veni + Nkn→cuiva + (îi) + a veni + cineva(ceva): Mariei îi vin rudele; (mie) îmi vine cineva; lui X îi vine un pachet.* Aceeași situație are *a veni* în contextul specific în care în poziția *Nkn* este selectat un nume colectiv *(lume, omenire, studențime)* sau un nume *(+ Animat — Singular)* (*oaspeți, oameni, elevi*), marcat prefixal de determinantul cantitativ *la*. Structura enunțului este însă, în acest caz,

fixă, adică *a veni* + *la Nkn.* + intonația specifică : *A venit la lume! Au venit la oaspeți, de nu mai au loc.*

Tot predicativ este *a veni* actualizat în poziția *V* din schema *Nkn* + *V* + *Nkn (*sau *Aj)*, în care *Nkn* (sau *Aj*) funcționează ca predicativ suplimentar (deci nu ca nume predicativ) : *Ion vine inginer*, enunț rezultat din *Ion vine* și *Ion este inginer; Maria vine veselă*, din *Maria vine* și *Maria este veselă* (în care *vine* este ocurent cu *pleacă, sosește, trece, se duce* etc.). Pentru că verbul este intranzitiv, *a fi venit* este infinitivul perfect, iar în *a se veni, se* este marca transformării în verb nonpersonal; în *X este venit* ($\approx$ *X a venit)*, *venit* este nume predicativ, iar *se vine* este predicat verbal nonpersonal cu valoare conativă (echivalent cu un imperativ), incompatibil cu poziția de subiect și de obiect : *la școală se vine la timp și în uniformă.*

În contextul *Nkd* + *a(-mi, -ți, -i etc.)* + ... + $\left\{\begin{matrix} Vinf \\ \text{să} \ldots \end{matrix}\right\}$, deci *cuiva îi vine* $\left\{\begin{matrix} Vinf \\ \text{să V} \end{matrix}\right\}$, *a veni* se actualizează nonpredicativ semiauxiliar, semnificînd aspectul nonfinit preingresiv al procesului verbului (la infinitiv sau la conjunctiv) care urmează : *cuiva îi vine a cînta (să cînte).* Cu valori semantice aproximativ asemănătoare, *a veni* figurează în expresii stabile : *îmi vine rău (= mi-i rău); haina îmi vine bine, îmi vine greață (= mi-i greață, am grețuri), îmi vine rîndul, vremea, timpul* etc. În structura *Nkn (—Animat + Det)* + *a veni* + *Circ (spațial, temporal, modal), a veni* semnifică același lucru cu *a se afla, a se găsi, a fi*, arătînd poziția obiectului de referință al subiectului : *casa vine lîngă pădure; întîi martie vine într-o duminică.*

A trebui este definit în *DLRM*, p. 877, s.v. 2., ca verb intranzitiv, dar și ca verb tranzitiv unipersonal și impersonal, semnificînd {*e necesar, e obligatoriu să ..., se cere* (neapărat) *să* ...}; dar o cît de sumară analiză a comportamentului lui ne arată că *a trebui* este incompatibil cu tranzitivitatea — **a fi trebuit*, **a se trebui* — și nu domină poziția de complement direct, nu este admis în poziția *V* din modelul *Nkn* + *V* + *Nkac*, deoarece * *cineva a trebui ceva*, nu este o structură realizabilă în limba română. Se actualizează ca verb predicativ în poziția *V* din modelul *V* + *Nkn, a trebui* + *ceva (trebuie pîine carne, pește, nisip)*, semnificînd *(Necesitatea)* subiectului *(+ Obiect)* *(— Animat)* sau *(+ Animat)*, dar considerat nu *Persoană*, ci *Colectiv* sau *Individ*, pentru o anumită finalitate a procesului necesității : *trebuie un om potrivit; trebuie cîțiva elevi, trebuie păsări.*

În structura *Nkd(îi)* + *a trebui* + *Nkn* = *cuiva(îi)* + *a trebui* + *ceva, a trebui* este tot predicativ.

Deși este verb nonpersonal, *a trebui* admite un subiect personal și chiar desinențe de persoană în anumite contexte specifice. Așa este cazul cu modelul *Nkn* + *a trebui* + *să ... : cineva (ceva)* + *a trebui* + *să* ... În acest context însă, *a trebui* este nonpredicativ auxiliar de modalitate, semnificînd *(Necesitatea)* procesului verbului la modul conjunctiv : *Ion trebuie să plece; eu trebuia(-m) să plec.* Prin urmare, *a trebui* este facultativ compatibil de a fi marcat cu desinență de persoană, formînd opoziții paradigmatice specifice : *trebuiam/trebuiai/trebuia/, trebuiam/trebuiați/trebuiau.* Și mai concludentă este situația acestui verb la formele perfectului compus : dacă formele marcate cu desinențe de persoană de tipul *trebuiesc, trebuiești, trebuiați* etc. sînt considerate neliterare, formele nemarcate *eu a trebuit, tu a trebuit, noi a trebuit, voi a trebuit* etc., deși „corecte", sînt concurate și înlăturate de formele acor-

date *am trebuit, ai trebuit* etc. și nici un vorbitor nativ al românei nu va spune *are să trebuie* sau *o să trebuie,* ci *are să trebuiască, o să trebuiască.* Aceasta nu schimbă compatibilitatea acestui verb cu un subiect personal care nu se pune în relație cu cel de al doilea verb la conjunctiv decît în structuri emfatice prin intonație specifică : *trebuie* **eu** *să plec* sau *trebuie să pleci* **tu** *(nu altcineva).* În structurile nonemfatice însă, lucrurile sînt clare : subiectul personal este în relație directă cu întreaga sintagmă predicativă *trebuie să* . . ., și, în consecință, în primul rînd, cu semiauxiliarul *a trebui.* Realizarea lui *a trebui* ca semiauxiliar de modalitate a necesității, ca marcă sintactică modală a unui alt verb predicativ la modul conjunctiv este susținută și de imposibilitatea de a-l folosi în mod absolut într-un enunț suficient, căci nu putem spune *eu trebuie,* fără explicitarea conținutului procesului modalizat de semiauxiliar. Enunțul *trebuie* (= este necesar), presupune un enunț anterior sau este urmat de un conjunctiv sau de un supin : *nu mă pot duce;* **trebuie** ; *trebuie văzut; trebuie cules porumbul.*

12.10. Opoziția de număr și persoană

1° Opozițiile de persoană și număr în paradigma verbală nu se referă propriu-zis la conținutul procesului, căruia, prin însăși natura lui semantică, îi sînt proprii categoriile *timp, mod, aspect, diateză,* ci sînt rezultatul implicațiilor relației de interdependență dintre unitățile clasei verbului, ocurente în poziția structurală *predicat,* și unitățile clasei numelui, ocurente în poziția structurală *subiect,* în structura unei propoziții minimale canonice : numele (sau substitutul lui) în poziția *subiect* impune verbului din poziția *predicat* reluarea informației gramaticale privind *numărul* și *persoana,* categorii proprii grupului nominal, ceea ce se realizează prin *acordul* de număr și persoană manifest în mărcile corespunzătoare care apar în structura formei verbale, după cum verbul în poziția *predicat* impune numelui (sau substitutului lui) forma cazului *nominativ.* Prin urmare, *numărul* și *persoana* în clasa verbului se referă la *agentul* (ori la *pacientul*) al cărui nume realizează poziția *subiect* și care poate fi la numărul *singular* sau la numărul *plural* și poate reprezenta *pers. I, pers. a II-a* sau *pers. a III-a.* După cum am mai arătat, orice act de comunicare presupune doi colocutori, aflați la cei doi poli ai mesajului în calitate de *emițător* sau *destinator* și *receptor* sau *destinatar,* realizînd corelatele specifice *eu (noi) — tu (voi), aici* și *acum,* deci persoanele I și a II-a ; acești doi protagoniști ai actului de comunicare nu trebuie confundați cu *agentul* sau *autorul* procesului enunțat, ori cu *pacientul* lui, deoarece aceștia pot fi și *pers. a III-a* sau *nonpersoana,* care nu poate figura în calitate de emițător-receptor, dar numele ei (sau substitutul) poate figura în poziția de *subiect,* la fel ca pronumele personale de pers. I sau a II-a și acest fapt ne interesează din punct de vedere gramatical. Ca urmare a acestei situații, în limba română (și în alte limbi) verbul are forme duble pentru fiecare dintre cele trei persoane, realizînd opoziția binară *singular* vs *plural* și forme triple pentru fiecare dintre cele două numere, realizînd opoziția triadică *pers. I* vs *pers. a II-a* vs *pers. a III-*a. Așa se și explică de ce aceste două categorii solidare, manifestate ca opoziții desinențiale în structura morfemică a formelor paradigmei verbului, nu se pot discuta separat, și aceasta cu atît mai

mult, cu cît, în multe cazuri, datorită sincretismului mărcilor gramaticale, aceleași desinențe marchează atît persoana, cît și numărul.

2° De obicei, se vorbește despre primatul categoriei *persoană* asupra categoriei *număr*, pentru că în ordinea formelor paradigmatice apare mai întîi opoziția triadică *pers. I* vs *pers. a II-a* vs *pers. a III-a*, după care urmează formele corespunzătoare opuse prin *număr*. Această ordine este tradițională și convențională, deoarece, în loc să construim paradigma în succesiunea *cînt* vs *cînți* vs *cîntă; cîntăm* vs *cîntați* vs *cîntă*, am putea-o prezenta în succesiunea *cînt* vs *cîntăm, cînți* vs *cîntați, cîntă* vs *cîntă;* la pers. a III-a a verbelor de conjugarea I, opoziția de număr este neutralizată de omonimia formelor (care, în exemplul dat, au desinența de persoană și număr *-ă*). În aceste situații (dealtfel, destul de frecvente), opoziția de număr se explicitează contextual, prin acordul formei verbale cu forma nominală coocurentă, aflată în poziția *subiect* și căreia îi este proprie categoria *număr*. (Pentru simplificarea terminologiei se obișnuiește ca, pentru cele trei persoane să se folosească numerotarea I, II, III, pentru numărul singular, și IV V, VI, pentru numărul plural, adică pers. I, pers. a II-a etc.; opoziția de număr apare deci în opoziția *persoana I* vs *pers. a IV-a, pers. a II-a* vs *pers. a V-a, pers. a III-a* vs *pers. a VI-a*. Vom folosi și noi această numerotare acolo unde se potrivește.)

3° Baza sistemului opozițiilor de număr și persoană este tema temporală (a imperfectului și a perfectului indicativ, a conjunctivului prezent etc.), marcată cu alomorfele sufixului temporal, care, împreună cu rădăcina, constituie segmentul constant al paradigmei. La această temă se adaugă desinențe de persoană care sînt, în majoritatea cazurilor, și mărci ale numărului:

cînt + *a* + *m*, *cînt* + *a* + *i* ([j]), *cînt* + *a* + *Ø*.
cînt + *a* + *m*, *cînt* + *a* + *ți* ([ț'i]), *cînt* + *a* + *u* ([aw]).

Există însă, așa cum am afirmat, și excepții la această regulă; este cazul *perfectului simplu* și al *mai-mult-ca-perfectului*, așa cum va reieși din prezentarea schematică pe care o dăm în continuare, la care disinența de număr este distinctă de cea de persoană. Acolo unde apar asemenea diferențe, marca de număr urmează imediat după tema temporală, înaintea celei de persoană.

3° (1) La *prezentul* modului indicativ avem următoarele desinențe: *-Ø, -i, -ă, -m, -ți, -ă; Ø, -i, -e, -m, -ți, Ø-,; -u, -i, -ă, -m, -ți, -ă*.

Formele verbale cu sufixele temporale *-ez, -esc, -ăsc* primesc aceleași desinențe care provoacă alternanțe în structura temei: *-ez- /-eaz-; -esc-/ -eșt-; -ăsc-/-ășt-*.

(2) La *imperfect*, desinențele sînt aceleași pentru toate verbele: *-m, -i, -Ø; -m, -ți, -u*. La *perfectul simplu: -i, -și, -Ø; -ră-m, -ră-ți, -ră- Ø*. Aici apare un element morfematic comun celor trei persoane la plural, care marchează *numărul*, și după care urmează desinența de persoană. Această marcă se menține și la *mai-mult-ca-perfect: -m, -și, -Ø; -ră-m, -ră-ți, -ră- Ø*.

(3) Timpurile compuse ale indicativului — perfectul compus, viitorul (ambele forme), ca și modul condițional-optativ în întregime — exprimă opozițiile de persoană și număr prin auxiliarele morfologice *a voi /a vrea/* și *a avea;* la formele *voi, vei, va, vom, veți, vor*, se diferențiază în paradigmă numai desinențele de persoana a II-a, a IV-a, și a V-a, asemănătoare cu cele

de la prezent (*-i, -m, -ți)*, iar la *a avea* sînt aceleași desinențe ca la imperfect : *am, ai, a, am, ați, au.* Auxiliarul condițional-optativului, deși provenit din același verb analizat mai sus (după unii lingviști, *aș* < *a avea*), are unele fo rme specifice : *aș, ai, ar* ; *am, ați, ar.* Se păstrează distinct numai desinențele persoanelor a II-a, a IV-a și a V-a.

(4) *Prezentul conjunctiv* nu pune probleme deosebite față de prezentul indicativ. Excepție face pers. a III-a singular (identică la conjunctiv cu pers. a III-a plural), la care întîlnim un joc de opoziții față de pers. a III-a singular a indicativului : dacă la indicativ este desinența *-ă*, la conjunctiv este *-e;* dacă la indicativ este desinența *-e* sau *-ă*, la conjunctiv este *-e;* dacă la indicativ este desinența *-e* sau *-Ø*, la conjunctiv este *-ă.*

(5) *Modul imperativ* se deosebește de celelalte prin aceea că are forme numai pentru persoana a II-a singular și plural, celelalte două persoane fiind incompatibile cu valoarea injonctivă a imperativului. La verbele în *-a*, desinența pers. a II-a singular a imperativului este *-ă* față de *-i* de la prezent, deci este aceeași ca a pers. a III-a, dar are intonația specifică. La verbele în *-e*, apare, pe lîngă o desinență *-i* (comună cu pers. a II-a prezent-indicativ), și o desinență *-e (crede* față de *crezi)*, caracteristică pers. a III-a singular de la prezentul indicativului. Situația este aceeași și pentru verbele în *-i* și *-î*, la care formele de imperativ pentru pers. a II-a singular se apropie formal de formele pers. a III-a singular prezent. Excepție fac verbele terminate în *-i* fără sufixul *-esc*, de tipul *a dormi*, care au aceeași desinență ca a pers. a II-a singular de la prezent.

(6) La *modul prezumtiv* și la *diateza pasivă* persoana este marcată prin desinențele auxiliarului.

(7) Au rămas două situații aparte : *a*) o paradigmă temporală fără opoziții marcate prin desinențe — perfectul conjunctivului — și *b*) modul *gerunziu* care, în situații contextuale speciale, este marcat cu indici de persoană referitoare la agentul procesului verbal.

a) *Perfectul conjunctiv* al oricărui verb are o formă invariabilă : *să fi lucrat, să fi văzut etc.*, ; persoana se explicitează prin pronumele personal care funcționează, deci, ca o *marcă de persoană;* dacă nu este folosit nici acest procedeu, actualizarea persoanei se face contextual : *să fi venit la timp, vedeai spectacolul* (pers. a II-a, marcată la verbul regent *vedeai*).

b) *Modul gerunziu* are o situație specială în sistemul modurilor nonpersonale : la formele în care agentul se identifică cu pacientul prin morfemele pronominale specifice, acestea disting și opozițiile de persoană :*gîndindu-mă/ gîndindu-te/ gîndindu-se/ ; gîndindu-ne/ gîndindu-vă/ gîndindu-se.*

5° Din cele spuse în privința desinențelor personale la diferite timpuri și moduri, putem trage cîteva concluzii asupra realizării categoriilor gramaticale *persoană* și *număr* la verbe :

(1) Cel mai clar marcată pe plan formal este pers. a II-a, a cărei desinență este stabilă la ambele numere : *-i* pentru singular și *-ți* pentru plural, indiferent de sufixul modal sau temporal. Desinența pers. a II-a apare clar marcată chiar la formele auxiliare. Există, totuși, cazuri în care desinența de pers. a II-a nu este *-i-* (unele verbe la modul imperativ).

(2) La fel de stabilă este și desinența pers. I plural : *-m*, aceeași în toate paradigmele. Stabilitatea mare a acestor desinențe se explică și prin cauze de ordin fonetic : vocala */i/* nu suferă influența sunetelor vecine, ci acțio-

nează ea asupra acestora, iar nazala labială *-m* în poziție finală nu suferă nici o modificare, desonantizarea ei fiind facultativă.

(3) În sistemul desinențelor, un loc important are desinența *Ø*, atît la pers. I *(prezent indicativ, prezent conjunctiv)*, cît și la pers. a III-a *(mai mult ca perfectul)* și a VI-a *(prezentul, mai mult ca perfectul)*.

(4) Relativ instabile sînt desinențele persoanelor I, a IV-a și a III-a, a V-a care se schimbă de la timp la timp și de la mod la mod și la care întîlnim cazuri de omonimie explicate adesea prin analogie: persoana I identică cu pers. a IV-a la imperfectul indicativ *(eu, noi cîntám)*; pers. a III-a identică cu pers. a VI-a la prezentul indicativ al verbelor în *-a (el, ei cîntă)*.

6° În legătură cu modul de exprimare formală a persoanei și numărului la verbe se pune și problema concordanței dintre *persoana* marcată gramatical și *referința* ei. De regulă, în vorbire, se respectă această concordanță, obligatorie, dealtfel, pentru înțelegerea comunicării. Există totuși și situații speciale în care această identitate nu este realizată. Cauzele sînt multiple, dar se pot grupa în două aspecte: (1) unele verbe semnifică procese care nu se încadrează în sistemul personal obișnuit; (2) comunicarea aparține limbajului afectiv.

(1) Sînt unele verbe care, deși au forme pentru toate persoanele, sînt folosite, de regulă, la pers. a II-a. Acestea au subiect exprimat fie printr-un substantiv (sau substitut), fie — în mod frecvent — printr-o propoziție, numai că acest subiect nu este *agentul* de referință al verbului. În construcții ca *îți trebuie timp și răbdare*, subiectul este *timp* și *răbdare*, dar agentul este exprimat prin pronumele aton *îți*. Verbul se acordă însă formal cu subiectul gramatical și este totdeauna la pers. a III-a singular. Sînt situații cînd chiar verbe care au opoziții personale se folosesc la pers. a III-a singular, fie neglijîndu-se persoana de referință, fie cu o nuanță de sens în plus ori cu sens schimbat față de sensul de bază, ca în construcții de tipul: *bate (sună) la ușă*; *a spus la radio că se îndreaptă vremea; spun că nu se poate trece pe potecă nici cu piciorul*. (Aici *spun* este la pers. a VI-a.) În aceeași situație se află formele de pers. a III-a ale nonpersonalului marcat cu *se*, care au subiect propozițional sau nedefinit: **se zice** *că* ...; **se spun** *unele și altele*.

(2) Neconcordanța este generată, în general, de emfază. Astfel, în limbajul familiar, în relațiile dintre mamă și copil, pers. a III-a singular apare cu valoarea pers. I: — Te mai doare nasul, puișorule? întreabă mam'mare. — Nu, răspunde Goe. — *Să moară* mam'mare? — *Să moară!* — Ad', *să*-l *pupe* mam'mare, că trece!

Substituirea se explică prin încărcătura afectivă a enunțului.

Această neconcordanță se manifestă și altfel: persoana a II-a plural pentru pers. a II-a sau a III-a singular: — Ce are puișorul? — *Sîntem supărați* pe tata că nu vrea să-l facă pe calul. În această construcție, *sîntem supărați* înseamnă, de fapt, *este supărat* (el); în alte construcții de tipul *sîntem cuminți, sîntem deștepți, mergem la plimbare*, substituirea persoanei marchează angajarea etică a vorbitorului matur cu colocutorul copil. Se întîlnește și substituirea pers. a III-a singular sau I singular cu persoana a II-a singular — așa-numita *pers. a II-a generală*: **du-te** *încoace, du-te încolo*, **pune** *lucrurile la locul lor, iaca vine dimineața și biata* **fată** *n-a isprăvit toate trebile*.

12.11. Opoziția de diateză[3]

1° În limba română, flexiunea a numeroase verbe este în mod clar sistematizabilă ca o opoziție triadică de tipul *a duce/ a fi dus / a se duce, a purta/ a fi purtat/ a se purta, a naște/ a fi născut/ a se naște* etc. ; această sistematizare se explică și prin pasivizare, *Tpas*, ori prin reflexivizare, *Trefl.* De exemplu, enunțul (activ tranzitiv) (1) *cineva + a rupt + hîrtia* este aproximativ sinonim cu enunțul (pasiv) (2) *hîrtia + a fost ruptă ± de (către) cineva* și putem considera că (2) este o structură derivată prin *Tpas* din structura primară (1) : $/SN_1 + Aux + SN_2/ + /Tpas/ \Rightarrow /SN_2 + Aux + Part + de$ *(către)* $SN_1/$, din care, prin elipsa complementului de agent al pasivului conectat prin *de (către)*, se obține $/SN_2 + Aux + Part/ \rightarrow$ */hîrtia a fost ruptă/*. În același mod se explică prin *Trefl* forma *a se duce* ⇐ *a duce,* sau prin *Tpas* formele *a se sparge* ⇐ *a sparge, a se rupe* ⇐ *a rupe.* De asemenea, putem considera că (1) *pînza este albită de soare,* (2) *pînza se albește de (la) soare* (3) *pînza albește de (la) soare,* sînt rezultate prin *Tpas* din construcția primară *soarele albește pînza,* operație în cursul căreia verbul cauzativ *a albi* se actualizează cu semnificația de verb *tranzitiv* în (1) și (2) și *intranzitiv* în (3).

Toate acestea însă nu ne împiedică să considerăm că opozițiile semantico-gramaticale obținute prin marcarea temei cu morfemele mobile *a fi* și *se* formează *paradigme,* că formele prin care se manifestă aceste opoziții sînt *sintagme primare* aparținînd morfologiei și în sistemul cărora diateza activă este *nemarcată,* iar diatezele pasivă și reflexivă sînt *marcate* cu afixe prefixale mobile.

2° Luarea în considerare a relațiilor dintre pozițiile sintactice *subiect (Sg), verb* (V) și *complement obiect* (O) pe de o parte, și dintre referințele lor semantice corespunzătoare, adică *agent* sau *destinator (Ag, DOR), proces enunțat (Pe)* și *pacient* sau *destinatar (Pc, DAR)* pe de altă pate, ne dă posibilitatea să definim univoc cele trei tipuri de sintagme aflate în corelație în poziția *V* din modelul dat și care determină schimbări semantice specifice în conținutul pozițiilor *Sg* și *O.* Faptul că prin semnificațiile lor numai la unele se realizează o opoziție triadică, iar la altele se realizează numai o opoziție binară ori nu se cunoaște decît o singură diateză, nu este un argument împotriva acceptării diatezei între categoriile morfologice, după cum nici categorizarea lor morfologică nu anulează explicațiile sintactice derivative ale relațiilor dintre diateze. Diateza verbală nu pare a fi o categorie gramaticală în mai mare măsură sintactică decît categoria modului verbal, după cum aceasta din urmă nu este o categorie în mai mare măsură morfologică decît diateza[3].

4° Lucrurile se complică însă mai mult, dacă aprofundăm observarea factorilor semantici la care am făcut apel pentru definirea diatezei, deoarece, în această opoziție, plurisemantismul se manifestă mai productiv și la un număr mult mai mare de verbe decît în cazul altor categorii (cum sînt *timpul, modul, predicativitatea* etc.), iar determinarea contextuală a acestei productivități deplasează problema de la nivelul lexicului și al morfologiei

---

[3] Pentru o privire sistematică asupra numeroaselor discuții purtate în jurul categoriei *diateză,* vezi *LRC,* 1974, p. 199–203; capitolul respectiv este redactat de Valeria Guțu Romalo.

la nivelul sintaxei. Am arătat mai sus cum verbul cauzativ *a albi* devine un verb eventiv *(soarele albește pînza ⇒ pînza albește de la soare)* și putem da o listă destul de lungă de asemenea verbe *(a îngălbeni, a înnegri, a fierbe, a mirosi, a obosi* etc.*)*. Ceea ce ne interesează însă aici este faptul că reflexivizarea unui verb prin marcarea lui cu morfemul *se* determină nu numai apariția unei opoziții paradigmatice de tipul *activ* vs *reflexiv* sau *activ* vs *pasiv*, ci și modificări semantice. Astfel, la unele verbe, opoziția *activ* vs *reflexiv* este și o opoziție semantică *cauzativ* vs *noncauzativ: a așeza, a culca, a decolora, a deștepta, a înroși, a micșora, a urîți* etc. ; *a așeza* este tranzitiv factitiv în textul *cineva + a așeza + ceva (pe cineva)*, semnificînd un { proces-acțiune }, dar marcat cu *se*, pe lîngă opoziția *activ* vs *reflexiv*, semnifică un proces *nonfactitiv eventiv* și nu mai admite relația simultană cu un subiect-agent și un obiect-pacient, ci numai cu un subiect simultan *agent* și *pacient: cineva + se așează (± undeva, pe ceva)*. Marcat cu formantul pasiv *a fi*, același verb devine fie unitate a paradigmei *a așeza* vs *a se așeza* vs *a fi așezat*, fiind ocurent în poziția predicatului verbal în modelul specific *cineva (ceva) + a fi așezat + de (către) cineva*, situație în care rămîne *factitiv*, compatibil cu un *subiect-pacient* și un *obiect-agent*, fie un verb de *stare*, semnificînd { a se afla șezînd, a ședea }, deci *nonfactitiv*, definit ca atare de un subiect-agent și incompatibil de o relație cu alt nume de agent. În această situație, *a fi* nu mai este morfem al diatezei pasive pe lîngă participiul *așezat*, ci se actualizează ca verb copulativ în structura unui predicat nominal, în care *așezat* este adjectiv în poziția numelui predicativ, iar problema semnificației și a funcției lui aparține lexicului și sintaxei.

12.12. Diateza activă

Diateza activă, forma de bază a paradigmei marii majorități a verbelor, este *nemarcată* cu morfeme specifice și constituie, în descriere, baza opoziției triadice, semnificînd că unitatea aflată în poziția *subiect* este activă, deci se referă la *agentul* sau *(destinatorul)* procesului enunțat. Pentru univocitatea descrierii, este potrivit să considerăm că orice apariție a mărcii *se*, plasează verbul din sistemul diatezei active în cea reflexivă sau în cea pasivă, încadrîndu-l în ordinea de flexiune a acestora, iar despre verbe ca *a se cuveni, a i se năzări, a se avînta, a se burzului, a se lăfăi, a se zice* etc., vom spune că sînt *reflexive nonpersonale* sau *reflexive pronominale* (după caz).

12.13. Diateza pasivă

1° *Diateza pasivă* se definește clar ca structură morfologică. Ea se opune diatezei active prin morfemul de marcă *a fi* pe lîngă participiul verbului, semnificînd, în felul acesta, poziția pasivă a *Sg*, care devine *pacientul* sau *destinatarul* procesului enunțat, adică schimbarea situației lui față de pozițiile *Sg* și *O: cineva (ceva) + a fi purtat + de cineva*, adică *Sg V O*, în opoziție cu *cineva (ceva) + a purta + ceva*, adică *Sg V O*. Dar această schimbare

pozițională între agent și pacient este posibilă numai la verbele tranzitive sau la cele intranzitive aflate în contexte specifice în care se actualizează ca tranzitive prin modificări semantice specifice. Cu alte cuvinte, diateza pasivă este subordonată tranzitivității pe care o pune în evidență prin formele ei paradigmatice, semnificînd identitatea dintre subiect și destinatar și repoziționînd numele destinatorului ca agent al procesului în afara acestei relații, în poziția *complement de agent.*

2° Identificarea subiectului cu destinatarul este însă rezultatul nu numai al pasivizării, ci și al reflexivizării procesului semnificat, funcție de bază a pronumelui reflexiv *se*, care pare a fi cea de a doua marcă a diatezei pasive : *a așeza* vs *a fi așezat* vs *a se așeza*, adică *cineva se așază* vs *ceva a fi așezat de (către) cineva*, sau *ceva a se așeza de (către) cineva*, cele două forme marcate prin *a fi* și, respectiv, prin *se*, avînd aproximativ aceeași semnificație.

Ar fi însă greșit să punem semnul egalității între cele două modalități de manifestare a diatezei pasive, deoarece *se*, fiind un substitut exclusiv al pers. a III-a, este marcă a depersonalizării procesului verbului, iar formele pe care le marchează ca atare admit, în poziția subiectului, numai nume de obiecte care reprezintă pers. a III-a, deci nu pot fi nici pers. I, nici pers. a II-a, restricție ce caracterizează și substitutele corespunzătoare. Aceasta înseamnă că pasivul marcat prin *a fi* constituie o modalitate de flexiune paralelă cu diateza activă, avînd forme opuse corespunzătoare fiecărei forme active (cu excepția prezumtivului prezent, a participiului și a supinului), iar pasivul marcat prin *se* apare numai în opoziția *personal* vs *nonpersonal* la formele active de pers. a III-a. Această incompatibilitate decurge din imposibilitatea de a se realiza acordul de persoană pentru pers. I și a II-a numai cu un *Sg pacient*, fără ca acesta să se identifice și cu *agentul* (ceea ce caracterizează diateza reflexivă), deoarece, dacă nu se realizează acordul, numele pacientului se actualizează în cazul acuzativ (sau în dativ) și ocupă poziția complementului obiect direct (sau indirect) : *conduc pe cineva; sînt condus de (către) cineva;* dar nu și *mă conduc *de către cineva; conduci pe cineva; ești condus de (către) cineva;* dar nu și *te conduci *de (către) cineva; conduce pe cineva; este condus de (către) cineva; se conduce de (către) cineva.* Deci formele marcate cu *mă, te* nu aparțin diatezei pasive, ci, dacă se realizează acordul de persoană cu subiectul, sînt reflexive *(mă conduc, te conduci)*, iar dacă nu se realizează acest acord *(mă conduce cineva, te conduce cineva, îl conduce cineva)*, aparțin diatezei active, situație în care *mă, te, îl* realizează poziția *complement obiect direct.* Forma de pers. a III-a *se conduce* admite în poziția *Sg* fie numele pacientului — și atunci aparține paradigmei diatezei pasive — , fie numele agentului pacient, adică aparține diatezei reflexive.

3° Pe de altă parte, morfemul specific *nonpersoanei* opune formele marcate ca atare formelor personale, deci este marcă a opoziției *personal* vs *nonpersonal: a auzi/ a se auzi, a bea / a se bea, a crede / a se crede, a cunoaște / a se cunoaște, a hotărî / a se hotărî, a proceda / a se proceda, a spune / a se spune, a suna / a se suna, a ști / a se ști, a trimite / a se trimite, a mulțumi / a se mulțumi, a participa / a se participa, a părea / a se părea, a pătrunde / a se pătrunde, a petrece / a se petrece, a putea / a se putea, a trăi / a se trăi* etc. În această situație, unele dintre aceste verbe sînt compatibile cu un subiect nedefinit, exprimat prin substitute din seria *ceva, orice, altceva*, sau cu un subiect propozițional introdus prin conjuncțiile *că, să, ca ... să: se spune că ..., se admite ca ... să ... ; se hotărăște să ...*

Nici din punct de vedere semantic, sinonimia celor două forme ale diatezei pasive nu este totală : *ușa este deschisă* semnifică fie că procesul de *deschidere* se desfășoară simultan cu momentul vorbirii, deci *diateza pasivă*, fie că procesul s-a încheiat înainte de momentul vorbirii, deci *starea*, în timp ce ușa *se deschide* semnifică fie procesul simultan cu momentul vorbirii (diateza pasivă), fie *posibilitatea* ori *necesitatea* ca acest proces să fie realizat oricînd. Prin urmare, pe axa temporală, pasivul marcat cu *a fi* este dependent de momentul vorbirii, semnificînd procesul *durativ* sau *terminat*, realizat ca *stare* a *Sg*, deoarece participiul poate însemna un proces provocat de un agent al cărui nume realizează poziția *complement de agent*, ori este adjunct în structura predicatului nominal; pasivul marcat cu *se* (la prezentul indicativului) semnifică totdeauna un proces durativ, care poate fi și simultan într-o secvență a lui cu momentul vorbirii, dar poate fi văzut și *în general*, ca proces posibil sau necesar, avînd valabilitate permanentă și neraportat la momentul vorbirii. De aceea formele marcate cu *se* figurează mai ales în enunțurile care se referă la *procedee metodice, sentințe, maxime, cugetări, adevăruri cu valabilitate permanentă, dispoziții imperative*, în care agentul este *nonpersonal* sau de *persoană generală: curățenia se întreține permanent; mărfurile se expun în vitrină; magazinele se deschid la orele șapte; calul de dar nu se caută în dinți.*

12.14. Diateza reflexivă

1° Așa cum este descrisă în gramatici, *diateza reflexivă* a verbului românesc prezintă raporturi și valori semantice atît de variate, încît încadrarea lor în aceeași categorie poate fi pusă (și chiar este pusă) sub semnul întrebării. Astfel, în *GLR* (vol. I, p. 209—215), se face o delimitare detaliată a valorilor formelor marcate cu reflexivul *se*, distingîndu-se : reflexivele obiective (propriu-zise) — *a se culca, a se îmbrăca, a se încălța, a se scula* — ; dinamice — *a se gîndi, a-și închipui, a se ruga, a se teme* — ; eventive — *a se îmbogăți, a se îngălbeni, a se întrista* — ; de reciprocitate — *a se bate, a se certa, a se saluta* — ; pasive — *a se citi, a se lucra, a se nota*; posesive — *a-și da, a-și găsi, a-și opri, a-și pune* — ; impersonale — *a se crede, a se spune, a se zice.* Acest potențial semantic al reflexivului, atît de productiv, a dat naștere la numeroase discuții contradictorii (așa cum le-am rezumat în 6.13.) : unii consideră că aparțin diatezei reflexive numai reflexivul *obiectiv* și cel *de reciprocitate* (Ecaterina Teodorescu), alții apreciază că aceste valori sînt combinații sintactice libere *(GLR)*; reflexivul dinamic și cel eventiv ar fi lipsite de sens gramatical specific prin care să se opună formelor corespunzătoare active ori pasive și ar aparține, deci, nivelului lexical.

2° Dacă înlăturăm din discuție reflexivul pasiv și reflexivul impersonal, pe care le-am încadrat în categoriile corespunzătoare, vom considera ca aparținînd diatezei reflexive toate formele marcate cu *se (mă, te, ne, vă, îmi, îți, își)*, ocurente în poziția *V* din modelul *Sg V O* și care se opun formelor corespunzătoare ale diatezei active *Sg V O : a culca / a se culca, a îmbrăca / a se îmbrăca, a ruga / a se ruga, a îngălbeni / a se îngălbeni, a bate / a se bate.*

Deci diateza reflexivă se opune ca formă paradigmatică nu *diatezei pasive* — cu care se aseamănă prin direcția tranzitivității procesului spre *Sg*, ci celei *active*, al cărei subiect nu este pacientul procesului.

Sînt totdeauna reflexive cca 60 de verbe : *a se avînta, a se baza, a se bălăci, a se bîlbîi, a se burzului, a se căi, a se cățăra, a se dumiri, a se erija, a se fandosi, a se fasoli* (reg), *a se frăsui, a se fuduli, a se gudura, a se hlizi* (reg.), *a se hodini* (reg.), *a se ivi, a se iți, a se jelui, a se lamenta, a se lăfăi, a se mîndri, a se mocăi* (reg.), *a se ofili, a se olicăi* (reg.), *a se opinti, a se poticni, a se preta, a se pripi, a se ramoli, a se răzgîndi, a se reculege, a se rușina, a se sfădi* (reg.), *a se sfii, a se sclifosi, a se văicări, a se văieta, a se vînzoli* (reg.), *a se zăticni* (reg.), *a se zvîrcoli* etc. Unele dintre acestea se folosesc (rar) și la diateza activă (sau la cea pasivă), dar cu un sens diferit, formînd serii de omonime : *a se teme (= a-i fi frică) / a(-și) teme (soțul, soția) = a fi gelos* și *a fi temut = a fi un om de care se teme lumea ; a se ciondăni* (reflexiv de reciprocitate = *a se certa) / a ciondăni (pe cineva) = a bate la cap, a sîcîi.* Alte verbe au un sens diferit dacă sînt marcate cu *se*, formînd serii de omonime cu formele nemarcate : *a arăta / a se arăta, a amărî / a se amărî, a boldi* (ochii) */ a se boldi, a dedica/ a se dedica, a imagina / a-și imagina, a jeli/ a se jeli (= a se jelui), a jena / a se jena, a lăsa / a se lăsa, a lumina / a se lumina* (la față), *a plînge / a se plînge, a prinde / a se prinde, a ocupa / a se ocupa, a pricepe / a se pricepe, a stăpîni / a se stăpîni, a uita / a se uita.* Majoritatea lor sînt verbe subiective care, marcate cu *se*, devin *reflexive dinamice* (cum le numește *GLR*).

4° Verbele eventive la diateza reflexivă alimentează subclasa verbelor care semnifică { devenirea } , opunîndu-se formelor lor active care exprimă *acțiuni* cauzative : *a se albăstri, a se albi, a se ameți, a se dubla, a se îmbogăți, a se îmbolnăvi, a se împuțina, a se încreți, a se îndîrji, a se îngălbeni, a se înghesui, a se îngreuna, a se însufleți, a se întrista, a se mări, a se micșora, a se reduce, a se subția, a se veseli.* Motivarea structural-derivativă a acestor verbe explică și modificările semantice care au loc prin reflexivizarea lor cu morfemul *se ;* în dependență de conținutul lor semantic, la unele dintre ele reflexivizarea semnifică *devenirea progresivă*, la altele *regresivă*, la altele, *redevenirea* ; la unele devenirea este totală, la altele, parțială etc.

5° Reflexivizarea se intersectează cu valoarea activă la verbele pe care *GLR*, vol. *I*, p. 120, le numește *active construite cu complemente exprimate prin pronume reflexive*, adică *obiective, reciproce* și *posesive*, care nu ar aparține diatezei reflexive „întrucît pronumele reflexiv poate fi înlocuit printr-un pronume personal sau printr-un substantiv în același caz cu el". Substituirea pronumelui reflexiv este într-adevăr posibilă și nu numai la aceste verbe, ci și la altele : *mă îmbrac, te îmbrac, îl îmbrac* etc., *ne salutăm vă salutăm, îi salutăm ; îmi dau, îți dau, îi dau* etc. ; în această situație însă, ne aflăm în paradigma unității ocurente în poziția *complement direct* coreferent cu formele accentuate ale pronumelor ori cu un nume, deoarece verbul rămîne în aceeași diateză (activă), iar în poziția subiectului se află aceeași unitate *Nkn*, denotînd același *agent* (altul decît pacientul), realizîndu-se și acordul specific de persoană. Dacă însă prin mărcile pronominale *mă, te, se, ne, vă, îmi, îți, își* se realizează și identitatea dintre agent și pacient în *Sg*, ne aflăm în paradigma diatezei reflexive și este evident că *mă îmbrac, te îmbrac, îl îmbrac* etc. nu reprezintă opoziții ale verbului *a îmbrăca*,

în timp ce *mă îmbrac, te îmbraci, se îmbracă* alcătuiesc o paradigmă în cadrul diatezei reflexive.

6° Situația verbelor reflexive de reciprocitate este diferită la cele două numere. Verbe ca *a căsători, a certa, a contrazice, a iubi* etc. semnifică *reciprocitatea* numai la plural, deoarece la singular acest sens se explicitează sintactic prin complementul obiect sociativ. Astfel, *mă căsătoresc, te căsătorești, se căsătorește, ne căsătorim* etc. sînt sinonime, pentru bărbați, cu *mă însor, te însori* etc., iar pentru femei, cu *mă mărit, te măriți* etc. *în general,* sau, eventual, *cu cineva ; X se ceartă* înseamnă că *X este certăreț*, deci nu numaidecît că *acum se ceartă cu cineva*, la fel ca *X se bate = X este bătăuș* etc. La plural însă, formele *ne căsătorim, ne împăcăm, ne certăm, ne salutăm, ne iubim* etc., *vă căsătoriți, vă împăcați, vă certați, vă salutați, vă iubiți* au sensul *reprocitate* și, de obicei, pluralul — în acest caz — presupune doi (ori mai mulți) parteneri. Nu este exclus ca o ceartă să aibă loc între mai mulți indivizi ori pronumele *ne* să semnifice *posesia* numelui aflat în poziția complementului *obiect direct: ne căsătorim băiatul* (nostru), *vă certați copiii* (voștri), situație în care *ne, vă, își* semnifică *posesia, apartenența, dependența* (într-un fel sau altul) *obiectului direct* de *subiect*. Aceasta nu schimbă însă funcția reflexivă specifică a mărcii pronominale, dacă sînt îndeplinite condițiile acordului de persoană și număr dintre *Sg* și *V*.

7° Cu aceasta am intrat, de fapt, în zona verbelor numite *pronominale posesive* și trebuie să ne întrebăm dacă formele lor marcate cu pronumele reflexiv în cazul dativ sînt în opoziție de diateză cu formele nemarcate și dacă constituie forme ale paradigmei verbale ori aparțin domeniului combinațiilor libere. Răspunsul poate fi asemănător cu cel de mai sus : formele *îmi dau, îți dai, își dă* etc. pot fi considerate că aparțin diatezei *reflexive posesive,* deoarece obiectul *pacient* aparține *subiectului*, deși se poate afla explicitat în poziția *obiectului direct*. Astfel se spune *mi-am fript buzele (mîna, limba,* etc.*), ți-ai oprit respirația (bătăile inimii), și-a pus pălăria* (*haina, rochia*). Este însă evident că, în toate aceste situații, argumentele cu care se poate combate o asemenea interpretare sînt greu de înlăturat și susținerea apartenenței lor la diateza reflexivă este neconcludentă. Dacă avem în vedere modul cum am pus problema formelor neaccentuate de dativ și acuzativ ale pronumelor personale și reflexive aflate în discuție, precum și existența unei flexiuni verbale complete marcate cu aceste pronume și care se opune flexiunii active nemarcate, încadrarea lor la diateza *reflexivă posesivă* sau de apartenență la *Sg* este acceptabilă : *a(-i) frige* (buzele cuiva) / *a-și frige* (buzele), *a(-i) da* (pălăria cuiva pe ceafă) / *a-și da* (pălăria pe ceafă), *a(-i) pune* (cuiva hainele, pe ceva) / *a-și pune* hainele *(a se îmbrăca)* etc.

12.15. Opozițiile modale

1° Categoria *modului* verbal înglobează totalitatea opozițiilor care caracterizează raportul dintre *proces* și *realitate*. În discuția generală despre această categorie, am arătat că româna a gramaticalizat în forme morfologice cinci modalități ale procesului, raportate la opozițiile de *timp, număr* și *persoană*, și patru modalități nonpersonale. Prima grupă de valori modale cuprinde *indicativul, conjunctivul, condiționalul, imperativul* și *prezumtivul,*

caracterizate prin funcţia comună a predicativităţii : verbul care se realizează în formele acestor moduri reprezintă poziţia *predicat verbal* al propoziţiei sau *element copulativ* al predicativului nominal. Această funcţionalitate sintactică este trăsătura care distinge modurile personale de cele nonpersonale, ceea ce înseamnă că modurile personale sînt şi *predicative*.

2° Grupa modurilor nonpersonale cuprinde *infinitivul*, *gerunziul*, *participiul* şi *supinul*, considerate drept forme nominale ale verbului ; ele nu exprimă explicit *numărul*, *persoana* şi *timpul* prin morfemele specifice acestor categorii (participiul variabil după gen, număr, caz este, de fapt, adjectiv), intră în componenţa timpurilor compuse ale modurilor personale, nu pot funcţiona ca predicate, adică sînt nonpredicative ; unele dintre ele intră în componenţa sintagmatică a unor tipuri de predicate, în care însă funcţionalitatea predicativă este asigurată de alt verb la un mod personal ; ca elemente regente, admit relaţiile sintactice proprii verbului.

Faptul că paradigma conjunctivului perfect nu prezintă opoziţii desinenţiale de persoană, că gerunziul şi infinitivul (scurt) pot fi însoţite de pronume care exprimă *persoana*, că în paradigmele temporale ale diatezei pasive participiul prezintă şi opoziţii de număr (eventual, de gen) nu schimbă aspectul general al problemei în ceea ce priveşte gruparea valorilor modale în cele două categorii, deşi, cum se va vedea mai departe, există situaţii în care gerunziul şi infinitivul pot fi considerate predicative.

12.16. Modul indicativ

1° *Indicativul* este singurul mod personal ale cărui forme semnifică procese reale văzute ca atare de locutor şi care realizează poziţia *predicat* în enunţul asertiv (declarativ) sau interogativ (pozitiv sau negativ). Cu aceste valori, verbele la modul indicativ funcţionează atît în propoziţii independente şi principale, cît şi în subordonate.

2° Dintre modurile personale, indicativul prezintă cele mai variate opoziţii temporale, avînd şi flexiunea cea mai bogată : patru valori ale trecutului, două ale viitorului şi una pentru prezent, realizate ca opoziţii, precum şi alte nuanţe temporale realizate contextual. Formal, modul indicativ se opune conjunctivului şi condiţionalului prin faptul că este tema nemarcată a opoziţiei modale, iar imperativului, prin intonaţie şi prin opoziţiile de persoană, deoarece acesta din urmă nu are decît forme pentru pers. a II-a. Folosită cu intonaţia specifică în propoziţii principale, forma de indicativ prezent pers. a II-a a numeroase verbe capătă valoarea imperativului : **te duci** *acasă*, **spui** *ce te-am învăţat şi te* **înapoiezi** *imediat*. În propoziţii subordonate condiţionale introduse prin *dacă* (şi *de* cu sens de *dacă*) şi în regentele lor, unele forme ale indicativului, mai ales ale imperfectului, se folosesc în locul condiţionalului, deoarece exprimă procese *posibile*, *condiţionate* sau *ireale* : *dacă* **tăceai**, *filozof te numeai*.

12.17. Modul conjunctiv

1° *Modul conjunctiv*, denumit în unele gramatici *subjonctiv*, semnifică, în general, o acțiune posibilă : formele conjunctivului *prezent* se referă la o acțiune *posibilă, realizabilă*, iar conjunctivul *perfect*, la o acțiune *ireală* (care ar fi fost posibilă în trecut). Prezența conjuncției *să* ca marcă a conjunctivului, care este însă și una dintre conjuncțiile subordonatoare plurivalorice folosite în numeroase raporturi de subordonare, asigură formelor acestui mod — mai ales *prezentului* — o frecvență foarte mare în româna contemporană, frecvență accentuată și de tendința de a se înlocui infinitivul prin conjunctiv, mai ales în limba vorbită. *Perfectul* conjunctivului, construcție mai complexă și invariabilă, nu exprimă opozițiile de număr și persoană, decît dacă intră în sintagmă cu un pronume, și este mai rar folosit.

2° Numeroasele variante în care se poate realiza valoarea {posibilitate}, sensul fundamental al conjunctivului, determină o multitudine de valori, mai ales cînd apare în contextul unor propoziții independente sau principale ; astfel, poate semnifica {deliberarea, surprinderea, entuziasmul, îndemnul, sfatul, neîncrederea, îndoiala, presupunerea, protestul, indignarea} ; în felul acesta, conjunctivul realizează și valori ale altor moduri, cum sînt condiționalul și prezumtivul și, uneori, imperativul.

12.18. Modul condițional (optativ)

1° Ceea ce înțelegem în mod obișnuit prin *modul condițional* este o categorie unitară ca formă, marcată prin auxiliarul *aș (ai, ar* etc.) semnificînd, în general, *posibilitatea* procesului enunțat. Această realitate poate duce la concluzia că ar fi vorba de mai multe moduri verbale : *condițional propriu-zis, optativ, potențial* și *ireal*, de unde și tendința lingviștilor de a găsi o denumire care să corespundă mai bine conținutului atît de complex sau de a-l defini mai cuprinzător [4]. *GLR* studiază, sub denumirea de *condițional-optativ*, trei valori distincte : *condiționalul, optativul, potențialul*, ca și cum ar fi trei moduri diferite, iar autorii lucrării *SMLRC* (p. 221) consideră că ar fi poate mai adecvată denumirea de *potențial* în locul termenului curent de *condițional-optativ*. Dacă mai adăugăm la cele de mai sus și valoarea de *prezumtiv* pe care o are uneori perfectul condiționalului, se conturează marea complexitate a acestui mod. Ceea ce caracterizează realizarea diferitelor valori ale condiționalului este *distribuția lui contextuală*, care influențează asupra semnificației lui mai mult decît asupra altor moduri. Astfel, ca mod al condiției ipotetice, ireale, condiționalul semnifică în regentă o acțiune a cărei realizare depinde de o condiție exprimată în subordonată ca neîndeplinită :

---

[4] Gh. Ivănescu, în cursul de *Sintaxa limbii române moderne*, ținut la Universitatea din Iași (1947—48), propunea ca forma verbală marcată cu *aș, ai, ar* etc. să fie numită *modul ireal*. Graur, 1956, susține că „merită numele de *condițional* numai o speță limitată a optativului, anume acel optativ care e predicat al unei propoziții condiționale sau al regentei unei condiționale, cu predicatul de optativ-condițional". În privința optativului în contextul propozițiilor independente și principale, autorul propune să se numească *modul potențial*.

de-ar şti *omul ce-ar păţi, dinainte* **s-ar păzi**; *dacă Felix* **ar fi sărutat**-*o fiind de faţă şi el*, **şi-ar fi frecat** *mîinile ca un notar care înregistrează un act; dacă mîine* **ar muri** *bietul papa, Aglae* **m-ar zvîrli** *pe stradă.*

2° Folosirea condiţionalului atît în regentă, cît şi în subordonatele ei condiţionale este felul obişnuit de realizare a corespondenţei timpurilor, dar valoarea celor două verbe corespondente nu este aceeaşi : numai verbele din unităţile regente ale relaţiei au valoarea condiţională *ireală*, adică semnifică procese condiţionate, în timp ce verbele din subordonatele acestor regente exprimă *posibilitatea*. Prezenţa conjuncţiilor condiţionale (*dacă, de* etc.) şi a intonaţiei specifice pot constitui elementele valorii sintactice condiţionale, chiar dacă verbele sînt la alte moduri şi timpuri. Datorită acestui fapt, verbul la modul condiţional poate apărea fie numai în regentă, fie numai în subordonată, corelat cu un timp al indicativului sau al conjunctivului, mai ales cu imperfectul : *el s-ar fi bucurat adînc* **să-l vadă** *dus din sat; dacă plecam la timp*, **aş fi ajuns.** Relaţia condiţională se realizează chiar dacă în cele două unităţi nu apare deloc condiţionalul, ci imperfectul indicativului, prezentul, viitorul etc.

3° Dependenţa valorii condiţionalului de context este şi mai evidentă, dacă ne referim la afirmaţia din *GLR*, vol. 1, p. 222, că „acest mod mai exprimă *concesia* şi *comparaţia ireală*; exemplele care susţin această teză arată însă clar că nu este vorba de semnificaţia verbelor respective la modul condiţional, ci de valoarea funcţională sintactică pe care conectivele relaţionale o transmit textului, chiar dacă în locul condiţionalului folosim alt mod verbal.

4° În contextele în care apare relaţia sintactică condiţională, această formă modală poate avea valoarea de *optativ*, actualizînd procesul ca o dorinţă a vorbitorului sau a referentului numelui subiect, fără ca realizarea ei să depindă de vreo condiţie : *Poate că Pascalopol* **ar vrea să** *mă* **adopte**; **N-ar fi** **şic**? *Otilia-Pascalopol! Ah, ce mult* **mi-ar plăcea** *să am trăsură; Costică* **ar fi vrut** *mai bine justiţia; Dacă* **s-ar întoarce** ... *O, dacă* **s-ar întoarce!** *Dacă* **ar afla** *odată, să se isprăvească* ... Valoarea de optativ apare mai ales în propoziţii independente, în principale care nu sînt regentele unor condiţionale, în enunţuri care exprimă blesteme sau imprecaţii, în inserţiunile incidente de vorbire directă sau indirectă în enunţul autorului, în prima unitate a unui raport de coordonare adversativă, în subordonate atributive.

Folosit la persoana I, optativul unor verbe care exprimă dorinţa, preferinţa, necesitatea etc. capătă un sem conotativ de politeţe faţă de interlocutorul căruia i se adresează vorbitorul : — **Aş dori** *ca Artur al meu să ia şi el odată premiul întîi, destul l-a tot luat feciorul Păunii; Dacă nu* **v-ar pricinui** *prea multă căutare, v-***aş ruga** *să aduceţi şi afişul.* În unele contexte, mai ales în propoziţii principale, forma de condiţional nu exprimă nici ipoteza, nici dorinţa, ci posibilitatea : *O slujbă* **ar fi căpătat**, *nici vorbă, dar renunţînd la universitate;* **N-ai recunoaşte** *oraşul, aşa s-a făcut de frumos; Alte noutăţi* **ar fi**, *dar* ...

12.19. Modul prezumtiv

1° *Prezumtivul* se caracterizează din punct de vedere morfologic prin prezența în paradigma formei lui de prezent a gerunziului verbului, precedată de forma de viitor, de condițional prezent sau de forma invariabilă de conjunctiv a verbului *a fi: va (o, a) fi, a fi, să fi*, folosite ca morfeme mobile care permit inserțiunea unor adverbe modale de tipul *mai;* forma de perfect, omonimă cu viitorul anterior, cu condiționalul perfect sau cu conjunctivul perfect, are valori de prezumtiv numai în anumite contexte sintactice specifice, în care topica și intonația au un rol hotărîtor, ca și în cazul unor valori ale condiționalului. Ca sens gramatical, prezumtivul este modul procesului *posibil*, dar nesigur, *bănuit, probabil*, fapt pentru care A. Philippide l-a denumit *modul potențial*.

2° Marea varietate a formelor prezumtivului constituie motivul pentru care unii specialiști îi contestă statutul de *mod* și îl socotesc un tip de conjugare *perifrastică*, asemănătoare celei din gramatica limbii latine (Elena Slave). Aceste forme se grupează totuși într-o categorie modală unitară nu numai după criteriul semnificației gramaticale, ci și pentru că formele prezumtivului prezent funcționează ca atare, indiferent de contextul sintactic ; celelalte forme pe care le-am menționat, la care se adaugă și unele forme de viitor (variante numite *populare*) sau de conjunctiv prezent ale unor verbe, au valori de prezumtiv numai în anumite contexte specifice. Aria de distribuție a prezumtivului este propoziția independentă sau principală *dubitativă;* în propoziții subordonate, folosirea prezumtivului este condiționată de verbe de declarație : — *Îți zice lumea „Niculăiță Minciună"?* / — **Mi-o fi zicînd**. ; *S-a pomenit Niculăiță, feciorul Gropescului, ăla de-i zice „Niculăiță Minciună", că l-***ar fi găsit** *el în dreptul Căminarului, că l-***ar fi dus** *la tactul jandarmeriei și l-***ar fi dat pe mîna** *șefului.* ; *Și apoi de ce bănuiești numaidecît ... că între domnul Pasacopol și Otilia* **ar fi** *vreo legătură?* ; **Să-***l* **fi arestat** *și el* **să fi spus** *că a fost sfătuit de Lucian să plece?* ; **Ăi fi** *Dumitru Cătie, dă la Caracal.*

12.20. Modul imperativ

1° *Imperativul* este modul pers. a II-a, deci cu o distribuție mult mai restrînsă decît celelalte moduri personale, fiind legat de adresarea directă la colocutor. O caracteristică a formelor modului imperativ este intonația specifică : *Ia* **scoateți** *banii pe care-i aveți, da iute! ... Cabă,* **fugi** *și* **cumpără** *pîine!* **Ia** *și pe datorie.* **Spune** *că-i pentru domnul Sabin.*

2° Imperativul are valoare de *ordin, rugăminte, îndemn* adresat colocutorului, din care cauză apare în vecinătatea vocativului și a unor interjecții specifice cu funcție conativă sau injonctivă. În general, forma de persoana a II-a a imperativului intră în relație cu nume care pot avea cazul vocativ : — **Vino** *și tu,* **mă bîrzoiule**, *să înveți cum se face negustoria ...* ; — **Mestecați** *cocenii ăștia în gură și* **sugeți-***i*! *Vasile, intrînd, se opri deodată în prag și-i zise:* — **Piei drace!** — **Spune-***i să vie înlăuntru, acum să vie!* **Lăsați-***mă*

să mor, **fraților!** *șoptea el, cu ochii închiși.* — **Cată-ți treaba, dihanie!** *îi vorbi Sisoe, liniștit.* **Nu te burzului** *la mine, că eu nu-s ce crezi.*

3° Modul imperativ, fiind adesea legat de emfază, este specific comunicării orale. În textele beletristice, imperativul înlocuiește indicativul cu remarcabile efecte stilistice ; fiind un mod realizat numai la timpul prezent și specific dialogului, presupune în conversație prezența celor doi colocutori și dă enunțului vioiciune și dramatism. De aceea, în asemenea cazuri, se vorbește de un imperativ *dramatic* sau de un imperativ *narativ.*

4° Uneori imperativul care înlocuiește pers. a III-a sau pers. I a indicativului, are valoarea acestor persoane sau, mai rar, este persoana *generală* care le include pe toate trei. Toate acestea asigură imperativului un loc important la nivelul stilistic al limbii române.

12.21. Modurile nonpersonale

1° În caracterizarea făcută celor două categorii de moduri, am spus că tipologia la care ne-am referit prezintă *cazul general* și că există fapte de limbă care se abat de la norma caracteristică modurilor personale și modurilor nonpersonale atît ca aspect paradigmatic, cît și sintagmatic. Astfel, distincția *personal* vs *nonpersonal* apare netranșant în contexte unde atît formele de gerunziu, cît și cele de infinitiv au indici de persoană (deci și de număr) în mod explicit prin pronumele reflexiv conjunct, sufixat sau prefixat, sau prin relația cu un substitut (personal) în poziție de *Sg*, în sintagme de tipul *minunîndu-se, mergînd el, tachinîndu-se, trezindu-te, a ne chema el, a mă lăuda* etc.

2° În ceea ce privește distincția *predicativ* vs *nonpredicativ*, unii lingviști susțin că gerunziul și infinitivul pot funcționa în poziția *predicat* [5].

3° Atît infinitivul scurt, cît și gerunziul cunosc opoziții formale pentru diateze și timpuri : *spunînd acestea / spunîndu-se acestea / acestea fiind spuse ; înainte de a spune acestea / înainte de a fi spus acestea* ș.a.m.d.

4° Mai rămîne să discutăm situația modurilor nonpersonale ca forme *nominale* ale verbului. Prin forme *nominale* înțelegem, de fapt, formele care aparțin nu verbului, ci altor clase de cuvinte. Așa este infinitivul lung, participiul adjectiv sau substantiv, gerunziul adjectiv și supinul substantiv, despre care am și vorbit la clasele corespunzătoare. Aceste forme se încadrează în sistemul flexiunii nominale și nu le vom mai aminti în acest capitol decît în treacăt. Aici ne interesează valorile lor verbale, adică infinitivul scurt, gerunziul, participiul și supinul, în situațiile în care își păstrează regimul verbal, fiind elemente regente ale unor complemente de diferite tipuri și circumstanțiale.

12.22. Modul infinitiv

1° *Modul infinitiv* este forma nominală a verbului, definind semnificația lui ca proces de acțiune, de devenire, de stare, fără s-o actualizeze în raport cu categoriile *timp, persoană* și *număr.*

[5] cf. Caragiu-Marioțeanu, 1957 și 1962.

2° Infinitivul numit *lung* aparține funcțional clasei nominale a substantivului, deoarece apare ca nucleu al unei *SN:* **revărsarea** *apelor*, **căderea** *părului*, **zidirea** *casei*. Formal, infinitivul lung se caracterizează prin următoarele sufixe, în ordinea celor patru conjugări : *-àre, -ère, -ere, -ire, -îre: cîntàre, lucràre, vedère, tăcère, culègere, zicere, iubire, topire, coborîre, doborîre.* Datorită aspectului sufixului, toate substantivele provenite din infinitiv prin nominalizare au tema în *-e*. Forma de infinitiv lung cu valoare verbală apare numai în cîteva imprecații : *Și tu dormi*, **dormire-ai** *moartă !?***Turbare-ar** *să turbe ca cîinii !;* **Ardere-ai** *în foc să arzi !* **Fire-ai** *al dracului să fii!* (și forma pentru pers. a III-a **fire-ar** ...). Asemenea expresii sînt, cu siguranță, formații foarte vechi în limbă, moștenite dintr-o perioadă în care infinitivul lung mai funcționa cu valoare verbală, alături de formele apocopate : *Au fost început-o* ... **a** *o* **zidire** ; *Au început* **a prădare** *și* **a robire** *și* **a dare foc** ; *S-au făcut* **a fugire** ; *Început-au* **a venire** ... **a se săturare** ... **a batere** *și* **a împrăștiere** ; *Începură toți* **a se lipire** *și* **a-l lăudare** [6]. Infinitivul lung, pierzînd marca *a*, a trecut din clasa verbului în clasa substantivului.

3° Infinitivul *scurt* (pe care-l vom numi, simplu, *infinitivul*) cunoaște două valori temporale : (a) *prezentul* și (b) *perfectul*.

(a) *Infinitivul prezent* are următoarele caracteristici de structură morfematică : este precedat în poziție prefixală de prepoziția *a* cu valoarea unui prefix modal și are sufixele caracteristice *-à, -èa, -e, -i, -î*, după care se face, de obicei, gruparea verbelor în conjugările tradiționale. Formele de conjugările I, a II-a și a IV-a sînt totdeauna accentuate oxiton, avînd vocala-sufix sub accent, iar cele de conjugarea a III-a sînt totdeauna paroxitone sau proparaxitone, avînd sufixul neaccentuat.

Întrucît modul de realizare și contextul fonologic anterior, în care se realizează sufixul infinitivului prezent, sînt în legătură cu realizarea sufixelor la celelalte moduri și timpuri, menționăm în continuare cele mai caracteristice aspecte ale acestei probleme.

I. La verbele de conjugarea I, sufixul modal *-a* se poate realiza ca nucleu silabic terminal *V* în următoarele contexte :

(1) ca vocală *V* împreună cu consoana finală a rădăcinii, înaintea căreia este tăietura silabică : *(a) aduna, aproba, băga, căra, cînta, judeca* ; *(a) angaja, amenaja, bandaja, etaja ; (a) (se) amoreza, aleza, așeza, boteza, cuteza, dieza, freza, leza, necheza ;*

(2) ca vocală *V* în structura silabică V_1V, în care în V_1 este [j] după vocala silabică a rădăcinii :*(a) remaia, îmbăia, tămîia ; debreia, încuia, încleia, înmuia, scînteia ;*

(3) ca element *V* al unei structuri silabice de tip C_1V_1V, în care în C_1 se află una dintre consoanele [k, g], iar în V_1[$\hat{e}$] : *(a) împerechea, îngenunchea, înmănunchea, întortochea, veghea ;*

(4) ca diftongul [-ja] după vocala *-i* a rădăcinii (asilabicul [-j-] al diftongului nu apare în scriere, datorită normei ortografice) : *a adia* [adija], *așchia* [aʃkija], *aprecia, concedia, disocia, expedia, invidia, negocia, plagia, premia, rarefia, vicia, zgîria ;*

---

[6] Iorgu Iordan, în *Ion Neculce, Letopisețul Țării Moldovei* p. 91, de unde am luat aceste cîteva exemple, le consideră pe toate modificări arhaizante făcute în textul lui Neculce de primul lui editor, M. Kogălniceanu, ceea ce înseamnă că prin 1740—1746, cînd și-a scris Neculce cronica, asemenea formule erau deja învechite și ieșite din uz.

(5) ca diftongul [wa] (situaţia lui [-w-] fiind aceeaşi ca a lui [-j-] de la (4), după vocala *u* a rădăcinii : *(a) atenua* [atenuwa], *continua, dilua, evalua, evolua, insinua* ;

(6) ca element *V* final în sufixul verbal *-iza* (în cca 420 de verbe, majoritatea neologisme) : *a arhaiza, ateriza, avertiza, aviza, bagateliza, cotiza, diviza, fetişiza, pactiza, simpatiza.*

II. La verbele de conjugarea a II-a, sufixul *-eà* [ea] se realizează :

(1) ca element *V* al unei silabe de tip C_1V_1V : *(a) apărea, cădea, încăpea, părea, scădea, şedea, vedea ;*

(2) ca element al silabei *-neà : (a) mînea ;*

(3) ca element *V* al silabei de tip C_1V, în care în C_1 se află [č] : *(a) plăcea, tăcea, zăcea.*

III. La verbele de conjugarea a III-a, sufixul *-e* se realizează, în toate cazurile, ca element silabic neaccentuat, în silabă cu consoana rădăcinii : *(a) coace, înfige, rupe, suge ; a distinge, exclude, pune ; (a) aşterne, bate, crede, creşte, cunoaşte, înveşte, paşte, începe, trece, ţese ; a atinge, întinde, învinge, trimite ; (a) toarce, stoarce ; (a) ajunge, împunge, unge ; (a) mulge, smulge ; (a) alege, culege, drege ; (a) merge, şterge ; a curge ; a scoate ; a duce.*

IV. Verbele de conjugarea a IV-a au două sufixe caracteristice, *-i* şi *-î* :

Sufixul *-i* se realizează în două contexte :

— ca element silabic sub accent, în silaba C_1V, cu consoana anterioară al rădăcinii : *(a) albi, boci, gîndi, ciomăgi, ochi, răni, pîrli, pironi, pături, pedepsi, sări, zări ;*

— ca vocală silabică sub accent, realizînd silabă de tip V, în hiat cu vocala anterioară [-i-, -î-, -ă-, -u-] a rădăcinii : *(a) hăi, grăi, ronţăi ; a se bîlbîi, sîcîi ; a se sfii, a prii, pustii ; a dăinui.*

Sufixul *-î* se realizează numai în silabă de tip C_1V, în care în C_1 este *-r-* a rădăcinii şi caracterizează cca 25 de verbe de conjugarea a IV-a (în limba literară) : *(a) amărî, chiorî, hotărî, izvorî, mohorî, ocărî, oţărî, pîrî, posomorî, tăbărî, tîrî, urî, zădărî, zăvorî ;* se grupează separat *(a) coborî, doborî, omorî* şi *a vîrî,* care au anumite caracteristici în flexiune.

(b) (1) *Infinitivul perfect* este o formă compusă : participiul verbului este precedat de infinitivul prezent al verbului *a fi*, actualizat ca morfem auxiliar, cu care formează o sintagmă morfologică asemănătoare cu infinitivul prezent al verbului respectiv la diateza pasivă : *a fi lăsat, a fi rugat.* Distincţia funcţională a celor două forme reiese din context : infinitivul perfect se foloseşte în context cu alte verbe, tot la trecut, iar infinitivul prezent pasiv, într-un context raportat tot la momentul vorbirii : *înainte de* **a fi lăsat** *geamul deschis,* **am controlat** *uşile ;* **am intervenit** *peste tot înainte* **de a fi rugat** *pe tata ;* **nu e plăcut a fi rugat** *mereu să împrumuţi bani.*

(2) Un alt element distinctiv pentru cele două forme verbale omonime este *intonaţia sintagmei morfologice :* în cazul infinitivului perfect (activ), intonaţia este continuă, egală cu un intonem în ordinea /↑↑/, legînd auxiliarul morfem de participiul verbului fără tranziţie : *a fi dus ;* în celălalt caz, intonaţia în sintagmă este formată din două intoneme — *închis-nonînchis/ deschis-nondeschis,* cu o tranziţie de deschidere între auxiliar şi participiu : *a fi⁺ dus (↑↑⁺↑).*

(3) Folosirea infinitivului prezent are anumite particularităţi formale şi funcţionale ; astfel, în sintagmele morfologice, cînd este element component

al timpurilor compuse, în forma imperativului negativ sau în sintagmele predicative cu semiauxiliarul de mod *a putea*, infinitivul scurt apare fără afixul *a*, deoarece legătura elementelor în sintagmă este foarte strînsă și nu se poate produce confuzia între infintiv și formele de imperfect, prezent sau perfect simplu : *voi lucra, vom duce, va crede; aș lucra, am duce, ar crede; pot lucra, nu lucra, nu duce, nu crede, nu plînge; poți plînge, putem duce, poate crede, am fugi.* În toate celelalte contexte, infinitivul prezent se folosește totdeauna cu marca *a*, uneori precedat și de prepoziția *de: am a duce un pachet; datoria de a învăța.*

(4) Infinitivul se poate actualiza în multe poziții sintactice : poate fi *subiect* al unor verbe și expresii impersonale, al unor predicate nominale propriu-zise, nominale-verbale, poate fi nume predicativ, atribut, complement direct etc., circumstanțial de diferite tipuri, fiind precedat — pe lîngă prepoziția *a* — și de alte prepoziții și locuțiuni prepoziționale : *prin, fără, fără de, spre, înainte de, pentru, în, la.* Iată cîteva contexte cu asemenea valori funcționale ale infinitivului :

subiect : *e ceva mai mult decît simplu hazard* **a vorbi** *laolaltă de aceste două cărțulii; E ușor* **a scrie** *versuri / Cînd nimic nu ai a spune;*

nume predicativ : *grija față de om înseamnă* **a avea grijă** *pentru o economie sănătoasă, rentabilă; alegerea rămase* **a se face** *numai în prezența d. guvernator civil;*

atribut verbal : *am fost înaintat sergent, cu dreptul* **de a purta** *trei galoane; necesitatea* **de a defini** *cît mai riguros limba rezultă din necesitatea* **de a preciza** *obiectul științei noastre;*

complement direct : ... *ne-a îndemnat să cerem d-lui Dongorozi* **a face un popas** *în camera dumisale;*

circumstanțial de scop : *spre* **a înțelege** *acest lucru, vom recurge din nou la anatomie; am amintit aceste neajunsuri* **pentru a putea trage învățăminte, pentru a înțelege** *că este necesar să ne ferim de arbitrar și de subiectivism;*

circumstanțial de timp : **înainte de a-*l* cunoaște**, *nu i-am vorbit;* **pînă a nu-*l* cunoaște**, *nu i-am vorbit.*

Un fenomen mai vechi în limba română și care în faza actuală se manifestă cu multă vigoare este înlocuirea infinitivului cu conjunctivul, datorită asemănării lor valorice — amîndouă semnificînd posibilitatea — , precum și din cauză că ambele sînt moduri dependente.

Forma modului infinitiv este și formativul tematic în structura viitorului modului indicativ, a prezentului condiționalului și a imperativului privativ, fiind marcat — în primele două situații — cu morfemele mobile și variabile *voi, vei, va* etc. și, respectiv, *aș, ai, ar* etc. : *va mînca, voi mînca, aș mînca, nu mînca.* De asemenea, infinitivul apare în paradigma imperfectului, în care, combinîndu-se cu desinențele de persoană și număr, semnifică {*anterioritate + durativ*} *mîncam, mîncai, mînca-*. În paradigma *mai mult ca-perfectului*, în care avem aceeași constantă, sufixul *-se*, care urmează după temă, anulează sensul {durativ} și forma verbală exprimă un proces terminat.

5° În sintaxa transformațională a limbii române nu a fost încă modelată o transformare *infinitivă* sau *infinitivizarea*, deși este posibilă restrîngerea prin *Tinf* a unei *P*, care are în poziția *predicativului* un verb la conjunctiv,

într-o *P* cu verbul la infinitiv : /**să trăiești** *înseamnă* **să muncești**/ + /*Tinf*/⇒/ **a trăi** *înseamnă a munci*/. Operația de transformare constă în eliminarea morfemului modului conjunctiv *să* și a afixelor de *timp*, *persoană* și *număr* și în depersonalizarea verbului, prin înlocuirea lor cu mărcile infinitivului.

12.23. Modul gerunziu

1° Avînd formă distinctă prin sufixul *-înd*, *-ind*, adăugat la radicalul prezentului—*cîntînd, părînd, bătînd, fugind* — , *modul gerunziu* se opune celorlalte moduri și prin sens, deoarece exprimă conținutul dat ca un proces simultan cu alt proces, pe care îl însoțește și pe care îl caracterizează. De aceea, gerunziul este, în general, o formă verbală dependentă, avînd adesea același subiect ca verbul de care este dominat, ceea ce explică ocurența lui în poziție de *predicativ suplimentar, complement de relație*, sau *circumstanțial* (cauzal, temporal etc.) : *văd un om* **mergînd** ; *cît despre mine*, **neștiind** *cum s-o mîngîi, am început și eu a plînge; chiar* **suindu-te** *pe deal, tot n-ai să vezi satul întreg;* **sosind** *acasă, a găsit totul în ordine.*

2° Situațiile în care gerunziul se află în relație cu alt subiect decît acela al verbului regent sînt mai rare, se întîlnesc exclusiv în textele scrise și aparțin mai ales emfazei : *Căci* **voi** *murind în sînge,*/ **Ei** *pot să fie mari.*

3° Tot atît de rară este și nominalizarea gerunziului ca adjectiv în poziție de adjunct al unui nume și prin acordul de gen, număr și caz, realizat cu desinențe specifice : *mînă tremurîndă* / *mîini tremurînde; oameni suferinzi; ordine crescîndă* / *ordinii crescînde; rană sîngerîndă* / *răni sîngerînde.*

4° În gramatica transformațională se poate vorbi de *transformare gerunzială Tger*, similară cu *Tinf*.

5° Sufixul gerunziului are forma *-înd* în următoarele contexte : verbele cu radicalul terminat în consoană nepalatală sau *-u* și marcate cu sufixul de infinitiv *-a: cîntînd, lucrînd, întrebînd; continu(w)înd, evoluînd, situînd;* la verbele cu radicalul în *-u* ([w]), este posibilă realizarea variantei [-wînd] : [luwînd, plouwînd, kontinuwînd, situwînd] ; toate verbele cu sufixul de infinitiv *-ea: apărînd, încăpînd, părînd;* consoana *-d-* a radicalului se modifică în *-z-: căzînd, șezînd, văzînd;* toate verbele cu sufixul de infinitiv *-e* (afară de *a scrie*) : *alegînd, ajungînd, bătînd, cerînd, mergînd, ucigînd* (și *ucizînd*), *scoțînd;* verbele cu radicalul terminat în *-r-* și infinitivul în *-î-: amărînd, coborînd, chiorînd, doborînd, ocărînd.*

6° Sufixul se realizează în forma *-ind* în următoarele contexte : la verbele de conjugarea I cu radicalul terminat în vocală silabică, grupurile [*k̯e*, *g̯e*], etc., descrise în 12.22 sub 5° ((2),(3),(4)), urmate de sufixul de infinitiv *-a* ([ja]) : *apreciind, audiind, așchiind, deviind, înviind, tă*[*j*]*ind; înmănunchind, îngenunchind, veghind;* verbul *a scrie: scriind;* verbele cu radicalul în consoana *-n* au și o formă iotacizată (nonstandard) : *punînd-puind ; rămînînd-rămîind, spunînd-spuind, ținînd-țiind;* verbele cu radicalul terminat în *consoană* (afară de -r), [-i, -î, -o] și care la infinitiv au sufixul *-i* : *albind, rătăcind, mugind, pășind, trezind, urzind, privind, sfiind(u-se), vîjîind, altoind; a veni*, are, pe lîngă forma *venind*, și o formă (nonstandard) *viind.*

7° În context cu formele conjuncte ale pronumelui personal sau reflexiv (afară de pronumele feminin *-o*), sufixul gerunziului își păstrează forma veche *-îndu-*, *-indu-*, cu *-u* (care are rolul unei vocale de legătură) : *văzîndu-l, văzîndu-le, văzîndu-ne, lăudîndu-vă, crezîndu-l, făcîndu-i* (*dar văzînd-o, lăudînd-o*).

8° *Gerunziul* este element formativ al prezumtivului prezent și compatibil să fie determinat de complemente și de circumstanțiale.

12.24. Modul participiu

1° *Participiul* se caracterizează prin sufixele *-t* și *-s*, aglutinate la tema perfectului simplu. Deoarece sufixele modale *-t* și *-s* contractează relații homosilabice cu sufixul temporal al perfectului simplu, grupul celor două sufixe are forma determinată de realizarea sufixului temporal al perfectului simplu.

2° Verbele marcate la infinitiv cu sufixul *-a* realizează sufixul *-t* prin următoarele alomorfe : (a) *-at*, dacă sufixul *-a* cumulează și valoarea temporală a perfectului simplu *-a* : *adunat, aprobat, băgat, cărat, cîntat; angajat, amenajat*; (b) *-iat* [jat], la verbele cu infinitivul în [ja], după o vocală a radicalului : *încuiat, încheiat, muiat*; (c) *-eat* [eat], la verbele cu infinitivul în *-ea* [ea] după consoanele [k', g'] : *împerecheat, îngenuncheat, înmănuncheat, întortocheat, vegheat*; (d) *-(i)at* [jat], la verbele cu infinitivul în [*j*]*a* (cu i asilabic care nu apare în scriere) : *adi*[j]*at, așchi*[j]*at, apreci* [j]*at, concedi*[j]*at*; (e) *-uat* [wat], la verbele cu infinitivul în -[w]*a* (situația asilabicului [w] este aceeași ca a lui [-j-]) : *atenu(w)at, continu*[*w*]*at, dilu*[*w*]*at, evalu*[*w*]*at, insinu*[*w*]*at*.

3° Verbele cu infinitivul în *-eà* realizează sufixul *-t* în forma *-ut*; *apărut, băut, durut, căzut, încăput, părut, plăcut, putut, scăzut*; verbul *a mînea* are forma de participiu *mas*, folosit numai ca formant al perfectului compus (*am mas*; *ai mas* etc.) și în forma substantivată *masul*: *am hotărît masul la* ... ; *mi-am făcut masul în* ...

4° Verbele cu infinitivul în *-e* au o situație mai complexă : aici întîlnim sufixele *-t*, *-s* și chiar *-at*. Putem preciza următoarele realizări ale sufixelor *-t* și *-s* : (a) *-ut*, la verbele cu infinitivul în *-e*, precedat de consoană *nonpalatală* (la cîteva, și în *africată*) și care au sufixul de perfect *-u* : *băut, cerut, cernut, crescut, crezut, început, născut, tăcut, zăcut*; (b) *-at*, la verbele *a divide* și *a succede — divizat, succedat*; ultimul are și o formă *succeda*/*succedat*, ceea ce explică realizarea grupului de sufixe *-at*, specific conjugării în *-a*; (c)*-t* (în grupul *-pt*, *-rt*, *-nt*. la o parte a verbelor cu infinitivul în *-e*, precedat de africatele *-č*, *-ǧ*, de vibranta *-r* sau de bilabiala *-p*) : *copt, fiert, fript, frînt, înfipt, rupt, supt*; (d) *-s*, la o parte a verbelor cu infinitivul în *-e* sau care au la perfect grupul *-ns*, *-rs*; transformările fonetice au dus la amestecul morfemelor, încît nu le mai putem analiza : *ales, ajuns, cules, decis, dres, încins, lins, mers, nins, prins, tras* etc.

5° Verbele care au la infinitiv sufixele *-i*, *-î*, realizează sufixul *-t* în contextele :

(a) la verbe cu infinitivul în *-i* : *auzit, isprăvit, venit, citit, construit*; (b) *-ut*, la un singur verb cu infinitivul în *-i* : *știut*; (c) *-st*, la un singur verb

cu infinitivul în *-i*: *fost* (care este neregulat); (d) *-ît*, la verbele cu infinitivul în *-î*: *coborît*, *zăvorît*, *mohorît*, *urît*, *doborît*, *izvorît*, *tîrît*, *omorît*.

6° *Participiul* aparține, prin natura lui, și la verb, și la adjectiv (de aici și denumirea lui). Valorile verbale ale participiului se actualizează în paradigma timpurilor compuse (perfect compus, viitor anterior, prezumtiv perfect, condițional-optativ perfect, conjunctiv perfect, infinitiv perfect) și în paradigma diatezei pasive; participiul fără morfem auxiliar nu poate avea o funcție sintactică de-sine-stătătoare. Cînd intră în sistemul diatezei pasive, este tranzitiv și variabil, adică se combină cu desinențe de gen și număr ca un adjectiv, în timp ce participiul din sistemul timpurilor compuse este invariabil.

Valorile adjectivale ale participiului se manifestă în toate contextele în care această formă modală ocupă o poziție de adjunct al unui nume, avînd comun cu adjectivul caracteristici morfologice, sintactice și lexicale.

Trăsăturile de natură morfologică sînt opozițiile de gen și număr *(bătut/bătută, bătuți/ bătute)*, gradele de comparație și intensitate *(mai folosit/ mai puțin folosit/ foarte folosit, cel mai folosit)*, articolul demonstrativ *(cartea cea dorită, omul cel amărît)*; aceste trăsături îl caracterizează cînd este determinant nominal. Ca și adjectivul, poate fi utilizat cu valoare substantivală, prin tranziție semantică și gramaticală *(învechitul, un învechit, cel învechit)*, articolul fiind morfemul de actualizare substantivală. Există participii substantivale, tot așa cum există adjective substantivale: *miorlăit*, *mîrîit*, *mormăit* etc., similare cu *nebun*, *nevrednic* etc.

7° Unele participii au o distribuție diferită de a adjectivelor, prin posibilitatea de a avea expansiuni specifice verbului: *trăsură* **trasă de cai**, *hublouri* **bătute în cuie**.

Din punct de vedere lexical, unele participii intră în serii antonimice realizate cu prefixul *ne-* (eventual *non-*), spre deosebire de adjective, care formează antonime prin opoziția lexicală și prin alte sufixe: *bărbierit/nebărbierit*, *pieptănat/nepieptănat*, *tuns/netuns*, *măsurat/nemăsurat*, *colorat/necolorat*, *închis/nonînchis*, *deschis/nondeschis*.

În structura predicatului nominal, participiul activ este *nume predicativ*. Sintagma *sînt obosit* nu o putem interpreta ca pe un predicat verbal simplu, *a obosi* nefiind verb tranzitiv. Se poate spune că sursa predicatului nominal se află în diateza pasivă sau invers, că diateza pasivă își are originea în verbalizarea membrilor unei propoziții nominale primitive. Ipoteza trecerii participiului la adjectiv este o urmare a tezei după care cîmpul sistematic al verbului și al adjectivului își distribuie participiul ca element marginal. În sintagmele de tipul *om simțit*, participiul este adjectiv, semnificînd (în exemplul dat) {cu bun simț, delicat, atent}; în sintagma *tînăr înfipt*, *înfipt* se actualizează ca adjectiv, intrînd în serie sinonimică cu *curajos*, *obraznic* etc.: în *ac înfipt (în deget, în pernă)*, participiul este pasiv. Participiul *strîns*, al verbului *a strînge*, are sensul {îngust} (pentru care se păstrează forma mai veche *strîmt*) și {strîns}, ceea ce corespunde unei distribuții în care participiul este sau activ (adjectival), sau pasiv. Participiul *înțeles*, căruia îi corespunde *înțelept* cu aceeași temă, semnifică, la fel cu acesta, {starea}.

8° O problemă care ține de sistemul morfematic al participiului este detașarea sufixului participial și folosirea lui ca sufix derivativ adjectival: *buză* → *buzat*, *coadă* → *codat*, *catifele* → *catifelat*, *stele* → *(în)stelat*, *zahăr* → *zaharat* etc.

Relațiile semantico-gramaticale dintre participiul nonautonom și cel autonom derivă din opoziția *activ* vs *pasiv* sau *subiectiv* vs *obiectiv* și din natura determinantului nominal, ca și la infinitivul lung al unui verb tranzitiv sau intranzitiv.

12.25. Modul supin

1° *Supinul* este forma nominală a verbului, situată pe același plan semantic cu infinitivul cu care se află în raport de sinonimie, ambele definind procesul, și este omonim cu participiul, deosebindu-se de acesta numai prin faptul că este invariabil și că este precedat de prepozițiile *de, după, la, pentru* etc.; deci supinul are forma *de văzut, la cules, pe înțeles* etc., adică *Prep* + *Part* invariabil (la forma de masculin).

2° Valoarea verbală a supinului este evidentă numai în funcția expansiunilor lui care sînt specifice verbului: *am fost* **la cules porumb**; *mașină* **de spălat rufe**.

Supinul verbelor intranzitive care se pot actualiza nonpredicativ copulativ își păstrează această calitate, deci se definește în contextul unui nume predicativ în nominativ, dar se subordonează și verbului predicat cu funcție de *complement de relație:* **de ajuns profesor**, *a ajuns, dar carte nu știe;* **de devenit om**, *a devenit, este adevărat.*

Un verb la supin poate avea și alte determinări specifice verbului, cum sînt cele de complement direct, indirect, instrumental sau de circumstanțial de diferite tipuri: *nu este bine de mîncat* **cu mîna**; *am de vorbit ceva* **cu cineva**; *am de suferit* **din cauza ta**; *mai avem și de umblat* **pe jos**.

3° Ca formă verbală nominală, supinul se apropie de substantiv, putînd fi autonom și, mai ales, nonautonom. Din cauza mărcii prepoziționale care-l asimilează elementelor nonautonome ocurente în poziții sintactice adnominale sau adverbale, supinul este incompatibil de a se afla în relație cu un subiect-agent, dar poate ocupa poziția de subiect în care este ocurent cu infinitivul sau cu conjunctivul, în contextul unor predicate adverbiale. În schimb, supinul poate funcționa în multe poziții sintactice nonautonome. În poziție adnominală, este considerat *atribut verbal* în numeroase sintagme sau grupuri sintactice stabile: *apă de băut, mașină de cusut, mașină de bărbierit, combină de cules porumb (floarea soarelui);* în această situație, supinul este pasiv dacă numele regent semnifică *(pacientul)*, dar poate fi și activ, dacă numele regent semnifică *(agentul)* procesului sau instrumentul. În poziție adverbală, supinul poate fi complement ori circumstanțial de diferite tipuri: **de urat**, *v-am mai ura* (complement de relație); *s-a dus* **la tăiat** *lemne* (circumstanțial de loc); *am venit* **pentru cumpărat** (circumstanțial de scop).

4° Supinul este nonautonom și în sintagmele modale predicative al căror nucleu este un verb actualizat semiauxiliar de modalitate ori de aspect, formînd predicate verbale compuse: *x are* **de spus** *ceva; nu este* **de făcut** *nimic; ce-i* **de făcut**. Asemănătoare sînt și o serie de sintagme stabile, locuțiuni și expresii verbale al căror nucleu este mai ales verbul *a da: a da* **de gîndit**, *a da* **de bănuit** *(de înțeles), a lăsa* **de dorit**; în toate aceste formații, prepoziția care marchează supinul este totdeauna *de.*

5° Nominalizarea supinului se face prin eliminarea mărcii prepoziționale și determinarea cu *-ul: culesul, fumatul, scăldatul, scrisul*. Substantivarea supinului, deși teoretic este generală (cu excepția unor verbe defective și neregulate), în practică este limitată la un număr de verbe uzuale, deoarece formațiile cu *-ul* sînt concurate de formațiile cu *-are, -ere, -ire, -îre: atrasul — atragerea, contrasul — contragerea, amînatul — amînarea* etc. Sînt însă situații în care cele două forme nu sînt ocurente, deoarece între ele sînt deosebiri de sens și se spune *băutul cu paharul* (nu *berea*), *sculatul de dimineață (*nu *scularea), culesul fructelor (*nu *culegerea), apucatul cu mîna (*nu *apucarea), pescuitul cu undița (*nu *pescuirea), apusul, răsăritul soarelui (*nu *apunerea, răsărirea soarelui), aratul pămîntului (*nu *ararea)* ș.a.m.d., dar se spune *alegerea deputaților (a organelor)*, nu *alesul deputaților, trecerea este oprită*, nu *trecutul este oprit* etc. Diferențierea semantică provine din aspectul durativ al procesului semnificat de infinitivul substantivat prin sufixare — *aducere(a), adăugare(a), afirmare(a), aflare(a), agățare(a), ajutare(a), alcătuire(a), alegere(a)* etc., în opoziție cu aspectul finit al celui substantivat prin *-ul; adusul, aflatul, agățatul, ajutatul, alcătuitul, alesul, spartul* etc. Din această cauză, marea majoritate a numelor provenite din supin nu se pot folosi decît cu determinantele corespunzătoare referitoare la pacientul procesului și numai cîteva dintre ele sînt abstracte autonome : *fumatul, culesul, scrisul, mersul, trecutul, apusul, răsăritul, începutul, sfîrșitul, cerșitul, prășitul. mulsul.* Sinonimia dintre *scris-scriere, scrisul-scrierea, mers-mergere, mersul-mergerea (un scris-o scriere)* este cu totul relativă ; în cazul formelor marcate cu articol nehotărît, sinonimia este total anulată — *un scris-o scriere, un mers-o mergere, un trecut-o trecere, un cules-o culegere* —, avînd semnificații diferite. Diferența aceasta este evidentă dacă comparăm sintagme ca *gîndul este ascuns — ascunsul gînd, ascunsul gîndului* și *gîndul se ascunde — ascunderea gîndului*, sau *focul este stins-stinsul foc, stinsul focului* și *focul se stinge — stingerea focului*, în care participiile *ascuns(ul), stins(ul)* semnifică procesul de devenire transformat în *stare*, deci o *calitate* a obiectului, iar supinul substantivat *ascunsul (gîndului), stinsul (focului)* semnifică procese finite, în comparație cu *ascunderea gîndului, stingerea focului*, în care substantivele semnifică *(devenirea)* ca proces durativ neîncheiat.

6° Toate acestea, chiar dacă nu lămuresc complexa problemă a relațiilor semantice dintre modurile nonpersonale, ne duc la concluzia că supinul nu poate fi considerat numai o variantă contextuală, o actualizare particulară a participiului, ci trebuie definit ca o formă verbală distinctă de celelalte moduri nonpersonale.

12.26. Opoziția de timp

1° Complexitatea acestei categorii rezultă atît din numărul mare de mărci temporale, al căror inventar depășește cu mult numărul morfemelor oricărei categorii verbale (persoană, număr, mod, diateză), cît și din îmbinarea valorii temporale cu una aspectuală, care se transmite prin aceleași mărci, sincretismul mărcilor „mascînd", de fapt, categoria aspectului. Distingem, totuși, numai la timpul prezent, un aspect *momentan (bate, sare)* și unul *durativ*

(citește, lucrează). *SMLRC*, punînd problema în termeni asemănători, consideră valoarea aspectuală secundară, deoarece nu s-ar manifesta niciodată la prezent, ci numai la variantele trecutului : chiar dacă la prezent conținutul semantic al verbului și contextul pot trimite la procesul produs în momentul vorbirii sau la un proces iterativ de tipul *copilul sare gardul, copilul sare coarda*, opoziția nu este considerată aspectuală.

2° După criteriul raportării procesului la un moment al vorbirii sau la un alt moment anterior sau posterior, cu alte cuvinte, după modul în care raportul dintre proces și momentul vorbirii se face *imediat* (direct) sau *mediat* (indirect), timpurile se clasifică în *absolute*, corespunzătoare raportării directe, și *de relație*, corespunzătoare raportării mediate de momentul realizării altui proces. Timpul *prezent* al tuturor modurilor, *viitorul* și *perfectul* sînt *absolute*; celelalte timpuri verbale sînt *de relație*. Sînt posibile interferențe între timpurile absolute și cele de relație, unele putînd fi folosite cu valoarea celorlalte.

3° După criteriul structurii morfemice, timpurile se clasifică în *simple*, care au sufixe temporale aglutinate după radical, și *compuse*, care au afixele temporale în stînga radicalului și neaglutinate cu acesta. Între morfemul mobil și radical, se pot insera unele adverbe care au o funcție sintactică greu de definit : *cam, chiar, doar, mai, tot, și*. Opozițiile valorice temporale variază de la mod la mod : indicativul are șapte valori temporale, imperativul una, prezumtivul, conjunctivul și condițional-optativul cîte două.

4° Timpul *prezent* se realizează în mod diferit. Din punct de vedere semantic, poate exprima fie o acțiune simultană cu momentul vorbirii, fie una ulterioară sau anterioară momentului vorbirii sau o acțiune atemporală. De exemplu, în *el citește lecția*, procesul este simultan cu momentul vorbirii, dar are un moment anterior și este durativ, deci continuă și după momentul vorbirii; în *citesc mîine lecția*, procesul este evident ulterior momentului vorbirii, proiectat ca atare prin *mîine*, iar în *triunghiul are trei laturi* sau *iarna ninge și îngheață*, prezentul semnifică procese permanente. La celelalte moduri prezentul este posterior momentului vorbirii, cu excepția prezumtivului prezent, care seamănă cu indicativul prezent, dar are în plus semul (+ *Dubitativ*).

6° *Imperfectul* este un timp de aspect imperfectiv, referindu-se la procese anterioare momentului vorbirii și neterminate, în opoziție cu perfectul. Valoarea imperfectului este procesul nonînchis (neterminat), cu diferite nuanțe, dintre care specifică este cea durativă *(scria o scrisoare, mînca încet)*. Poate avea și valoare iterativă : *sărea coarda, ne spălam în fiecare zi.*

7° *Perfectul* se opune tuturor formelor trecutului prin structură și sens. *Perfectul simplu* și *perfectul compus* sînt pe de o parte sinonime, ambele semnificînd procese terminate, dar se disting tranșant ca distribuție. Distribuția poate fi geografică și, din acest punct de vedere, perfectul simplu aparține graiurilor oltenești, sau poate fi determinată de opoziția *limbă vorbită* vs *limbă scrisă*, prima caracterizîndu-se prin folosirea perfectului compus, iar a doua, prin folosirea ambelor timpuri.

8° *Mai mult ca perfectul* se referă la procese anterioare momentului vorbirii, care s-au încheiat înaintea altui proces trecut. Este un timp nonautonom, față de celelalte timpuri ale trecutului.

9° *Viitorul* se realizează în două forme temporale : *viitorul* (numit și I) și *viitorul anterior* (sau viitorul al II-lea). *Viitorul* plasează procesul într-un moment posterior momentului vorbirii, în timp ce *viitorul anterior* îl situează într-un moment posterior momentului vorbirii, dar anterior altui proces viitor. Semantic, *viitorul* se referă la procese viitoare, cu aspect imperfectiv, iar *viitorul anterior* este un trecut proiectat în viitor, fiind perfectiv.

Viitorul I cunoaște, în limba română, mai multe realizări : *voi citi*, menționată ca formă obișnuită (deși este livrescă), și *are să citească, o să citească, oi citi*, mult mai folosite, calificate însă drept forme „populare" sau „familiare".

Pe lîngă valorile menționate, *viitorul* poate fi folosit cu intonația imperativului, putînd semnifica dispoziții, ordine, porunci.

12.27. Sufixele de marcă temporală

1° În paradigma verbală distingem un *radical* + un *flectiv* compus dintr-un *element sufixal*, care marchează timpul, și un *element desinențial* care marchează numărul și persoana. Pentru echilibrul sistemului, sufixul temporal se reduce la zero în unele puncte ale paradigmelor.

2° *Prezentul modului indicativ* este timpul cu structura cea mai complexă, deoarece în această paradigmă se întîlnește cea mai mare varietate în realizarea atît a destinențelor de număr și persoană, cît și în realizarea sufixului de timp.

Formele personale cele mai stabile la care se realizează sufixul temporal de prezent sînt pers. IV, V și II în contrast cu celelalte forme care prezintă și sufixul ∅. Ordinea convențională în care vom distinge sufixul temporal de prezent va fi V, IV, I, II, III ; pers. VI este omonimă fie cu pers. I, fie cu a III-a ; nu vom menționa decît persoanele la care se realizează alomorful sufixal ca atare : *cîntați, cîntăm, cînt* ∅. (Pentru simplificarea expunerii, nu vom mai menționa decît în cazuri speciale realizările asilabice [j, e̯, w] ca elemente ale unor diftongi sau [i̥] (-i̯ final), ci le vom nota prin literele corespunzătoare fonemelor.)

La verbele de conjugarea I, sufixul temporal de prezent se realizează prin următoarele alomorfe :

(a) *-a-*, *-ă-*, -∅, la verbele cu infinitivul în *-e* precedat de consoană : *a aduna, a aproba, a băga, a căra, a cînta, a judeca, a așeza, a boteza, a cuteza, a necheza* ;

(b) *-ia*, *-ie*, -∅, la verbele cu infinitivul în diftongul [ja] : *a apropia, a mîngîia, a tăia, a încuia, a încleia, a înmuia* ;

(c) *-a-*, *-e-*, *-ez-*, *-eaz-*, la verbele cu sufixul infinitival ([e̯])*a* precedat de consoanele [k, g, ʒ, z] ; *a împerechea, a îngenunchea, a înmănunchea, a întortochea, a veghea ; a angaja, a amenaja, a bandaja, a etaja, a leza ;*

(d) *-ia*, *-ie-*, *-iez-*, *-iaz-*, la verbele cu diftongul [ja] după vocala *-i-* a rădăcinii (-i- asilabic nu apare în scriere) sau după vocalele *-a-*, *-ă-*, *-e-* : *a aprecia, a concedia, a disocia, a expedia, a invidia, a negocia, a plagia, a premia, a rarefia, a sublinia, a vicia, a remaia, a împăia, a scînteia ;*

(e)-*a*-, -*ă*-, -*ez*-, -*eaz*-, la verbele cu infinitivul în sufixul ([w])*a*, *(*[w]*)ă* (-u- asilabic nu apare în scriere), precedat în radical de -*u*- : *a atenua*, *dilua*, *evalua*, *evolua*, *insinua;*

(f) *(*[w]*)a*, *(*[w]*)ă*, -∅, la verbele care la infinitiv au sufixul -*a* realizat ca diftong cu [w] : *a continua*, *a lua;*

(g) -*a*-, -*ă*-, -*ez*-, -*eaz*-, la verbele cu sufixul verbal -*iza* : *a ateriza*, *a avertiza*, *a aviza*, *a bagateliza*, *a poetiza*, *a simpatiza* și la verbele de tipul *a lucra;*

(h) -*a*-, -*ă*-, -*ez*-, -*eaz*-, la verbul *a crea*.

(2) Constatăm că opoziția sufixală a paradigmelor verbale de prezent clasează verbele de conjugarea I în mai multe subclase în funcție de contextul în care se află la infinitiv sufixul modal -*a* (contexte relevate în 12.23.).

(3) În funcție de apariția sufixului -*ez*, -*eaz*- (cu toate variantele lui contextuale), în paradigma unora dintre verbe la singular putem stabili două subtipuri mari de paradigme ale prezentului : verbe care funcționează cu acest sufix (specific conjugării I și numai formelor de singular) și verbe fără acest sufix. Este interesant de observat că verbe care au la infinitiv sufixul -*ez*, de tipul a *bureza* (var. a lui *bura*), *a necheza*, *a boteza* etc., pe care le-am menționat în seria de realizări (a), formează prezentul fără sufixul -*ez*, cu excepția lui *a leza*.

Verbele de conjugarea a II-a realizează sufixul de prezent într-o singură formă caracteristică atît celor care au sufixul de infinitiv realizat în contextul unei consoane nepalatale (de tipul *a apărea*, *a vedea* etc.), cît și celor care îl realizează în contextul silabei -*nea (mînea)*. Sufixul caracteristic conjugării a II-a este -*e*-, -∅ : *a cădea*, *a încăpea*, *a părea*, *a plăcea*, *a scădea*, *a ședea*, *a tăcea*, *a vedea*, *a zăcea; a mînea*, *a rămînea* (var. a lui *a rămîne*).

(4) La conjugarea a III-a, contextul este, de asemenea, unul singur, caracteristic tuturor verbelor din această clasă, iar sufixul este -*e*-, -∅ : *a coace*, *a înfige*, *a distinge*, *a exclude*, *a bate*, *a pune*, *a începe*, *a trece*, *a ajunge*, *a împinge*, *a alege*, *a culege*.

(5) La conjugarea a IV-a în -*i*, sufixele temporale de prezent se realizează în următoarele forme :

(a) -*i*-, -∅ : *a fugi*, *a sui*, *a veni*, *a contribui*, *a stărui*, *a ronțăi*, *a (se) bîlbîi*, *a sîcîi;*

(b) -*i*-, -*esc*-, -*eșt*-: *a înflori*, *a luci*, *a răpi*, *a goni*, *a albi*, *a gîndi*, *a ochi*, *a răni;*

(c) -*i*-, -*iesc*, -*ieșt*- ([-jesk, -jeʃt-]) : *a hăi*, *a grăi*, *a alcătui*, *a construi*, *a dărui; a(se) sfii*, *a prii*, *a pustii; a dăinui;*

(d) sufixul, la verbul *a ști (ști* -∅ -*u*, *sti*-∅ -*i*, *ști*-∅ -[j]*e*, *ști*- ∅-*m*, *ști*- ∅-*ți*, *ști*-∅ -*u)*, realizează o situație unică.

(6) La conjugarea a IV-a în -*î*, sufixul temporal de prezent se realizează în două forme :

(a) -*î*-, -∅ : *a coborî*, *doborî*, *omorî*, *a vîrî;*

(b) -*î*-, -*ăsc*, -*ășt*- : *a amărî*, *a chiorî*, *a hotărî*, *a izvorî*, *a oțărî*, *a pîrî*, *a scociorî*, *a tăbărî*, *a zăvorî*.

La conjugarea a IV-a remarcăm, ca și la conjugarea I, că unele verbe realizează un sufix temporal de prezent, la pers. I, a II-a, a III-a, a VI-a, de forma -*esc*,-*ești* (cu variantele menționate), iar altele *fără* acest sufix. În interiorul celor două categorii de verbe de conjugarea I și a IV-a cu sufix temporal la singular, adică între verbele cu sufix și fără sufix, există situații în care se realizează

variante la același verb : *înclei-încleiez, cheltui-cheltuiesc* etc., ceea ce influențează și paradigma unor verbe neologice. Existența ambelor forme în paradigma acelor verbe reprezintă o situație evolutivă în adoptarea unei forme sau a alteia : *conotă-conotează, denotă-denotează, emană-emanează însemnă-însemnează;* formele sufixate par mai învechite decît cele fără sufix, dar se poate presupune și tendința unei diferențieri semantice (ca în cazul lui *denota: denotă* = „înseamnă", pe cînd *denotează* nu poate fi selectat într-un asemenea context).

3° *Imperfectul* are cea mai simplă structură, prezentînd la toate conjugările un sufix unic *-a*, realizat în cîteva contexte.

(1) Verbele de conjugarea I realizează imperfectul cu sufixul *-a-* în următoarele contexte :

(a) *-(i, e) a(-)*, la toate verbele care au la infinitiv sufixul modal precedat de o consoană : *a aproba, a cînta, a judeca, a angaja, a bandaja, a așeza, a boteza, a cuteza, a lucra, a veghea, a îngenunchea, a înmănunchea;*

(b) -[j]*a*, [ê]*a* la verbele cu sufixul *-a* precedat de *-i-* sau *-a-: a apropia, a mîngîia, a tăia, a încuia, a remaia, a scînteia;*

(c) -[w]*a(-)*, la verbele cu sufixul *-a* precedat de *-u-: a lua, a ploua, a continua, a atenua, a insinua, a evolua, a dilua;*

(d) *-ea-*, la verbele *a da*, și *a sta* (dar și *dam, stam*).

(2) La conjugarea a II-a, imperfectul realizează sufixul *-ea(-)* la toate verbele : *a avea, a vedea, a apărea, a cădea, a încăpea, a părea, a plăcea, a ședea, a tăcea, a vedea.*

(3) La conjugarea a III-a, sufixul se realizează în următoarele contexte :

(a) *-ea(-)*, la verbele care au sufixul de infinitiv precedat de o consoană nonpalatală : *a crede, a vinde, a pune, a pierde, a prinde;*

(b) *-(e)a(-)*, la verbele care au sufixul de infinitiv precedat de consoană palatală [č, ğ] : *a face, a merge, a coace, a frînge, a frige, a alege, a culege, a drege;*

(c) *-ja(-) : a scrie.*

(4) La verbele de conjugarea a IV-a în -i, apar următoarele forme :

(a) *-ea : a(se) feri, a stăpîni, a veni, a înflori, a gîndi, a pedepsi, a sări, a zări;*

(b) *-ia*(-) [ja] : *a ști, a voi, a contribui, a ronțăi, a grăi, a (se) bîlbîi, a sîcîi, a se sfii, a prii, a pustii;*

(c) *-a(-) : a ferici, a poci, a cotcodăci, a fugi, a luci, a ciomăgi.*

(5) Verbele de conjugarea a IV-a în *-î* realizează sufixul de imperfect într-un singur mod : *-a : a urî, a coborî, a doborî, a se oțărî, zădărî, a vîrî.*

4° *Perfectul simplu* este marcat de un sufix mai variat și important mai ales în derivarea altor timpuri și moduri. El este tema mai mult ca perfectului și a participiului.

(1) La verbele de conjugarea I, sufixele de perfect simplu sînt următoarele :

(a) *-a*(-), *-ă*(-) : *a cînta, a lucra, a scăpa, a spăla, a îmbrăca, a păstra, a crea.*

(b)-([w])*a*, -([w])*ă* (-u asilabic nu apare grafic la toate verbele) : *a continua, a ploua, a lua;*

(c) -([j])*a-*, ([j])*e* (*-i* asilabic nu apare grafic la toate verbele) : *a apropia, a mîngîia, a despuia, a încheia, a speria;*

(d) *-a, -e: a veghea, a înmănunchea, a îngenunchea;*

(e) *-u: a da* și *a sta (dădui, stătui* dar și *detei, stetei).*

(2) La verbele de conjugarea a II-a, sufixul de perfect simplu este *-u(-)* : *a avea, a bea, a cădea, a ședea, a vedea, a tăcea, a zăcea, a plăcea, a vrea.*

(3) La verbele de conjugarea a III-a, perfectul simplu este marcat de următoarele sufixe :

(a) *-u-* : *a bate, a face, a pricepe, a începe, a așterne, a crede, a crește, a cunoaște;*

(b) *-se-: a alege, a duce, a frînge, a frige, a duce, a admite, a purcede.*

(4) Verbele de conjugarea a IV-a în *-i* au sufixele :

(a) *-i-: a iubi, a pieri, a suferi, a contribui, a veni;*

(b) *-u-: a ști, a fi* (varianta *fu*)

(c) *-se: a fi* (varianta *fuse*).

(5) Verbele de conjugarea a IV-a în -î au sufixul *-î: a coborî, a doborî, a urî, a izvorî, a scociorî, a zăvorî.*

5° *Mai mult ca perfectul* are un singur sufix temporal pentru toate tipurile de conjugări și la toate persoanele : *-se,* care se adaugă la tema echivalentă cu a perfectului simplu. Prin urmare, în structura mai mult ca perfectului, sufixul este analizabil în două unități morfematice.

6° Timpurile compuse cu afix mobil au structura canonică *afix (*sau *afixe) mobil + radical verbal invariabil* în întreaga paradigmă. Se deosebesc de formele sintetice atît prin mobilitatea afixului, cît și prin poziția lui. Formele cu afix mobil sînt caracterizate prin posibilitatea de disociere a segmentului morfemic de radicalul verbal prin adverbele de evaluare modală amintite *(cam, mai, prea, și, tot)* și, în unele cazuri, prin repoziționarea elementelor segmentului morfemic din care rezultă formele inverse și emfatice : *dusu-te-ai, vedea-te-aș, venit-am, ruga-vom.*

În general, morfemul mobil, purtătorul întregii informații gramaticale, este neomisibil, așa cum este și firesc, dar este posibil ca unele forme să apară fără marca specifică, morfemul temporal ∅ simplificînd realizarea lor. Este situația conjunctivului prezent, care poate apărea fără conjuncția *să (dar piară oamenii cu toți).*

(1) *Prezentul conjunctivului* și al *condițional-optativului* au marca temporală de prezent ∅, în opoziție cu perfectul, marcat prin morfemul auxiliar *fi.*

(2) *Prezentul prezumtivului* este marcat de forma de *gerunziu,* fiind singura realizare a formelor compuse verbale în structura căreia figurează acest mod, în opoziție cu perfectul prezumtiv marcat de participiu.

Punctul de inserție a morfemelor modale se află înaintea radicalului verbal la prezentul condițional-optativului și conjunctivului : *aș mai citi, aș și citi, aș tot citi, aș cam citi, aș prea citi* sau *să mai citesc, să și citesc, să cam citesc, să tot citesc;* prezumtivul are punctul de disociere înaintea auxiliarului *fi: voi mai fi citind, aș mai fi citind, să mai fi citind.* Putem remarca folosirea diferită a morfemelor de evaluare modală ; prezentul prezumtivului poate fi disociat numai de adverbul *mai.*

Structurile emfatice din paradigma formelor compuse de prezent se pot realiza numai la condițional-optativ : *vedea-m-aș(-ai,-ar), vedea-te-aș(-ai,-ar), vedea-s-ar, vedea-ne-aș (-ai, -ar), vedea-v-aș (-m-ar).*

Formele de conjunctiv și de prezumtiv prezent nu admit permutări față de structura canonică.

(3) *Perfectul compus* are structura *am (ai, a, am, ați, au) + participiul invariabil* al verbului. Morfemul temporal este *a avea*, actualizat nonpredicativ auxiliar, cu paradigmă simplificată și specializată numai pentru acest timp, fiind reprezentat prin unități analizabile, desinențe de număr și persoană. Punctul de disociere se află înaintea radicalului verbal : *am mai cîntat, am și cîntat, am tot cîntat, am cam cîntat.* Formele inverse posibile sînt de tipul *văzut-am, văzut-ai, văzut-a, văzut-ați, văzut-au; văzutu-m-am, văzutu-te-ai, văzutu--s-a, văzutu-ne-am, văzutu-v-ați, văzutu-s-au.*

(4) *Perfectul conjunctivului* și al *condițional-optativului* sînt marcate de afixul mobil *fi* invariabil și neanalizabil. Punctul de disociere cu adverbele de evaluare modală este înaintea afixului *fi* (sau după el) : *(aș) să mai fi citit, (aș) să tot fi citit, (aș) să cam fi citit, să tot fi citit.* Disocierea cu *și*, *prea* nu se realizează ; cu *și* numai din motive fonologice : combinația *și fi* are ca rezultat un amalgam mai greu de distins și, în plus, neobișnuit în limba română.

(5) *Perfectul prezumtivului,* omonim cu viitorul anterior, condițional-optativul perfect și conjunctivul perfect, este marcat, în opoziție cu prezentul, prin *participiul invariabil* care apare în paradigmele menționate. Punctul de disociere este, de asemenea, înainte de *fi,* iar permutările sînt cele specifice structurii proprii corespunzătoare.

(6) La *viitorul I,* afixul mobil prefixat este auxiliarul *voi, vei, va, vom, veți, vor,* asociat cu o secvență de morfeme de infinitiv. Categoriile timp, persoană și număr sînt asociate elementului mobil. Deosebim în structura auxiliarului un element stabil *v-* + flectivele *-om, -eți, -or.* Și în sintagma primară de viitor avem posibilități de disociere prin elemente adverbiale care pot disocia perfectul compus (*vor mai cînta, vei cam ezita* etc.). În limba vorbită, în stilul familiar și popular, auxiliarul își pierde elementul consonantic, rămînînd numai cu elementul mobil, marcă de persoană și număr — *om merge, oi merge, or merge, a merge*; sînt permise și inserțiuni adverbiale. Semnificația viitorului se realizează și prin alte forme, cum ar fi cea omonimă cu prezentul conjunctiv sau cea omofonă cu infinitivul (mold. *a citi = va citi*). Forma cea mai uzitată de viitor are structura *am, ai, o + prezentul conjunctivului* : *o(am) să lucrez, o(ai) să lucrezi, o să lucreze, o (avem) să lucrăm, o(aveți) să lucrați, o(au) să lucreze,* în care verbul *a avea* este semiauxiliar. Forma de viitor cu auxiliarul *a voi* este livrescă față de forma cu semiauxiliar, calificată, eronat, drept *populară.* În forma cu *o (o să merg),* se reduce la minimum elementul auxiliar.

(7) *Imperativul* ocupă un loc special, deoarece nu are opoziții temporale ; în schimb, formele lui corespund unor forme de indicativ prezent. Labilitatea relativă care există între formele temporale și faptul că ele au și o semantică aspectuală, pe lîngă nuanțele semantice foarte subtile pe care le pot avea, constituie și o bază de folosire emfatică. Există timpuri care totdeauna implică și un aspect emfatic, cum sînt viitorul II sau prezentul și perfectul prezumtivului.

7° Constatăm, deci, că timpurile verbale se pot clasa după criterii formale (în forme *simple* și *compuse*), după criterii semantice (în timpuri *absolute* și timpuri *relative*) și după criterii stilistice, care țin de context.

12.28. Verbe defective

1° Opozițiile paradigmatice după indicii de diateză, mod, persoană, număr impun și o clasare a verbelor în funcție de modul în care se realizează complet sau incomplet aceste paradigme, așa cum a și reieșit din discuția privind diatezele, modurile nonpersonale, auxiliarele morfologice. După aceste criterii, putem stabili următoarele categorii de verbe : (1) verbe cu paradigme complete regulate (discutate pînă acum) ; (2) verbe cu paradigme incomplete (defective), care se opun tipului (1) și (3) ; (3) verbe cu paradigme complete neregulate.

După categoria gramaticală care nu se realizează ori se realizează incomplet în paradigmă, clasăm verbele în *defective de persoană și de număr, defective de mod* și *defective de timp*.

2° *Verbele defective de persoană și de număr*, adică impersonale, au drept caracterisică generală forma de pers. a III-a. După relația pe care o pot avea verbele de această formă cu numele, ele formează mai multe subcategorii.

(1) *Verbele impersonale* sînt în afara oricăror relații cu numele, fiind enunțuri de tipul *SV* (sau *Av* + *SV*) : *plouă, ninge, fulgeră, trăsnește, tună*. Inventarul lor este redus, iar semantica lor se referă la fenomene ale naturii. Sintaxa transformațională formulează ipoteza că și aceste verbe se definesc, ca toate celelalte, în relație cu numele (SN+SV), care s-ar realiza ca atare în structura de adîncime unde ar trebui să avem : *ploaia plouă, trăsnetul trăsnește, fulgerul fulgeră* etc. Vom considera însă această categorie de verbe drept *SV* care se opun tuturor celorlalte, în care *V* are cel puțin o relație cu o unitate din poziția *subiect*.

Aceste impersonale propriu-zise, în anumite contexte, își dezvoltă o paradigmă personală *(fulger, fulgeri, fulgeră, fulgerăm, fulgerați, fulgeră)*, care înseamnă, în același timp, și dezvoltarea relației cu un subiect. Folosirea unor asemenea forme rupte de context este aberantă semantic, iar în context este posibilă cu sens figurat. Există și sintagme legate care au la bază folosirea sensului metonimic al impersonalelor, de tipul *îi (tot) ninge și îi plouă*. Mai putem menționa că verbul *a plcua* nu poate fi conjugat (formele *ploui, plouiți* fiind aberante morfologic și din motive fonetice).

(2) Pe lîngă verbele impersonale enumerate mai sus, care au formă de diateză activă, putem include în aceeași serie verbele la diateză reflexivă care desemnează, de asemenea, fenomene naturale : *a se însera, a se înnopta, a se întuneca, a se lumina* etc. La diateza activă, unele dintre ele încetează a mai fi impersonale, deoarece pot selecta un nume în nominativ : *norii întunecă cerul, (becul, focul) soarele luminează* etc. Folosirea metaforică la pers. I și a II-a este, de asemenea, posibilă pentru verbele cu sens mai general ca *a întuneca ; a însera, a înnopta* nu realizează această relație. Se poate spune figurat *mă întunec, te întuneci* dar nu *mă inserez, te înserezi. (Am înserat la ..., am înnoptat în ...* sînt transferuri de sens prin sinecdocă și înseamnă „am rămas seara la ...“, „am rămas peste noapte în ...“.)

(3) Celelalte categorii de verbe defective de persoană sînt unipersonale, ceea ce înseamnă că admit o relație cu un subiect în enunțuri de tipul *SN* + *SV*, dar seria numelor ocurente în poziția subiectului este redusă la inventare foarte restrînse :

a) Nume de inanimate, de corpuri cerești — *soarele, luna, stelele* — pentru verbele *a apune, a răsări*; pentru *a răsări* sînt compatibile nume de plante: *grîul răsare, răsare porumbul* etc.; prin metonimie se spune: *de unde ai răsărit?* (= *ai apărut*).

A adia admite numai subiecte ca *vîntul, zefirul, briza, boarea, o melodie* etc.

Persoana I și a II-a sînt posibile numai cu sensuri derivate (*a răsări* = *a apărea*).

b) Numele de animale și păsări sînt admise potrivit unor particularități zoologice privitoare la specii și subspecii: *a ciripi*, numai pentru păsări zburătoare mici — *vrabie, rîndunică*; *a fîlfîi*, pentru orice aripate: *pasărea fîlfîie din aripi*; *a guița*, numai pentru porci: *porcul guiță*; *a hămăi, a lătra, a scheuna*, numai pentru cîini (vulpi, lupi); *a mieuna* și *a miorlăi*, pentru pisici; *a măcăi*, pentru rațe etc. Cu sensul lor propriu, aceste verbe nu se pot folosi la pers. I și a II-a, dar figurat și depreciativ este posibilă și o asemenea realizare (nu mai *miorlăi!*)

c) Verbe care se folosesc numai în legătură cu plantele și care, de asemenea, nu pot caracteriza un nume + *Animat* + *Uman*: *a înflori, a îmboboci, a înfrunzi, a înverzi* etc.; primele două se pot folosi figurat și pentru persoane.

d) Verbele care reprezintă acțiuni specifice animalelor în opoziție cu clasa + *Uman*: *a se oua, a hiberna*; prin metonimie, *a hiberna* se folosește și cu nume + *Uman*.

(4) Observațiile generale care se pot face asupra acestor subclase de verbe defective sînt următoarele: aproape toate pot avea o paradigmă completă, cu rare excepții în care verbele nu se pot realiza morfematic la pers. I și a II-a, cum sînt *a ploua, a se oua*, și, eventual, *a adia* (se poate spune însă **i-am adiat** *eu despre asta* ...); cu paradigma personală refăcută, toate verbele au alt sens, formînd serii figurate.

(5) Există o categorie de verbe contextual impersonale, pe lîngă cele discutate pînă acum, care pot fi contextual personale. Acestea au structuri eterogene de tipul verbului la diateza reflexivă sau a structurilor *a fi* + *adverb*, care pot admite conjuncția *că* sau *să*. Verbele *se zice, se pare, se crede, se adeverește*, în contextul ...*că*, devin impersonale, spre deosebire de altele de tipul *se plînge, se preface*, care, în contextul ... *că* își păstrează relațiile cu persoana: *el se plînge (că), el se preface (că)*, dar nu *el se zice (că)*, deoarece pronumele subiect devine anacolut.

Sintagmele impersonale *e bine, e rău, e adevărat* au același context ... *că* sau ...*să*, care le deosebește de predicatele nominale.

(6) Din această sumară examinare *a defectivelor* de *număr* și *persoană*, constatăm că ele formează o categorie eterogenă, caracterizată prin compatibilitate limitată cu pers. a III-a și substitutele corespunzătoare, și prin incompatibilitate cu pers. I și a II-a. Încălcările acestor reguli duc la formarea unei paradigme semantic diferite; *înfloresc, înflorești, înflorește* sînt perfect posibile, dar numai cu valori figurate (deci în structuri expresive, conotative, poetice).

3° *Verbele defective de mod și de timp* sînt verbele care nu au toate modurile: *a la, a mînea*.

Verbele incompatibile semantic cu un nume în vocativ sînt defective de modul imperativ. Există însă compatibilități de acest fel cu sens figurat: *scînteiază (tu)!, înflorește (tu)!* etc.

Verbele care sînt defective de modul participiu nu pot avea nici timpuri compuse *(a desfide)*.

Există verbe care nu s-au păstrat decît în expresii sau au rămas cu o singură formă paradigmatică : *va — mai va ! ; păsa - nu-mi pasă, pasă-mi-te ! ; a învește - învăscut(ă)*.

12.29. Verbele neregulate

1° Sînt *neregulate* verbele în ale căror paradigme apar unele forme aberante, devieri de la normele tipologice stabilite pentru pozițiile desinențiale și sufixale sau care își schimbă radicalul de la un mod la altul și de la un timp la altul.

În româna actuală se poate vorbi de 12 verbe cu paradigme insolite în sistemul morfemelor și în formele radicalului (fără a mai lua în considerație și derivatele unora dintre ele) ; *a avea, a lua, a da, a fi, a bea, a mînca, a preda, a sta, a ști, a usca, a voi, a vrea.*

2° Neregularitățile care apar în flexiunea verbelor enumerate sînt foarte diferite. Cel mai neregulat verb din limba română, *a fi*, are în paradigmă radicalele *sînt-, ešt-, est-, -i, -s, îs, er-, f-, fi-, fu-, fos-* ; morfematica acestui verb se abate de la normă, avînd forme în care un radical caracterizat prin variații supletive este asociat unor morfeme specifice pentru mai multe clase de verbe. De exemplu, imperfectul este marcat prin sufixul *-a* caracteristic verbelor de conjugarea I și a IV-a în *-î*, și nu în *-ea*, caracteristic conjugării a IV-a în *-i*. Pentru indicativul prezent se înregistrează la unele persoane forme paralele : *sînt*, alături, de *-s, -îs*, la pers. I și a VI-a, *este* alături de *e, îi* și *-i* la pers. a III-a.

3° Verbele *a da, a lua, a sta*, deși aparțin conjugării I, au desinența *-u* la persoana I a indicativului și a conjunctivului prezent, iar persoana a VI-a egală cu pers. I (în loc de a III-a) : *dau, iau, stau.* Prin urmare, omonimia gramaticală specific realizată poate fi o marcă a neregularității unui verb. La pers. a III-a și a VI-a ale conjunctivului, există forme duble : *să dea -să deie, să stea -să steie să ia-să ieie.* Aceste forme paralele caracterizează și alte moduri și timpuri, cum este perfectul simplu.

Verbul *a lua* are trei radicale : *ia-, ie-, lu-*. Variații neașteptate ale radicalului prezintă și *a sta* și *a da : da, d-, dăd-, dea, sta, st-, stăt-, stea.*

Verbele *a bea* și *a vrea* se caracterizează prin prezența în paradigmă a unor desinențe caracteristice pentru alte conjugări : *-u* la pers. I indicativ și conjunctiv prezent, iar verbul *a vrea* are la pers. a VI-a o formă specifică *vor. A bea* are patru alomorfe ale radicalului : *bea, be-, b-, bă-* ; *a vrea* are șase alomorfe : *vrea-, vre-, vr-, vor, vro-, vru-.*

4° Forme distincte pentru toate persoanele prezentului indicativ are și verbul neregulat *a avea*. La perfectul simplu are forme paralele : *avui/avuși/ avu-avusei/ avuseși/ avuse* ; alomorfele radicalului lui sînt *a-, ar,-, av-, aib-.*

5° Verbele *a ști, a mînca, a usca* se află la periferia categoriei aici în discuție ; neregularitatea lui *a ști* se reduce la prezența sufixelor *-u, -ut* în structura timpurilor de trecut ale indicativului, în locul sufixelor normale *-i, -it*, și a sufixului *(i)a*, la imperfect (în loc de *-ea*). În cazul lui *a mînca* și *a usca*, are

loc o variație specifică a radicalului în paradigma prezentului: *mănînc, mănînci, mănîncă; mîncăm, mîncați, mănîncă; usuc, usuci, usucă; uscăm, uscați.*

6° Toate aceste verbe sînt foarte frecvente, de unde și posibilitatea de a-și menține caracterul neregulat, rezistența la presiunea analogiei cu sistemul verbelor regulate.

12.30. Sistemul conjugărilor

1° În mod obișnuit, prin *conjugare* se desemnează ansamblul formelor marcate cu afixe prin care un verb exprimă diferitele categorii specifice acestei clase: modul, timpul, aspectul, numărul și persoana. Conjugarea este deci un *sistem* de opoziții sau totalitatea *paradigmelor* de forme verbale care se opun prin variația radicalului și a afixelor, constituind *flexiunea verbală*, așa cum declinarea constituie flexiunea nominală. De obicei, toate discuțiile despre flexiunea verbală se referă la paradigma actualizată de formele diatezei active, deoarece celelalte două diateze se formează pe baza formelor diatezei active: conjugarea pasivă constă în introducerea în paradigmă a morfemului mobil *a fi*, iar cea reflexivă, în introducerea morfemului *se*. Cu alte cuvinte, aceste conjugări sînt secundare față de cea activă, care constituie baza sistemului paradigmatic al verbului. Se înțelege însă că flexiunile pasivă și reflexivă nu reproduc întocmai toate pozițiile conjugării active și nu se poate vorbi, de exemplu, despre un participiu sau de un supin marcat cu *a fi* nici de un imperativ pasiv [7].

2° Și în privința modurilor lucrurile sînt aproximativ asemănătoare; opozițiile modale constituie ele însești un sistem amestecat, implicînd mai multe criterii. Astfel, indicativul se opune conjunctivului, condiționalului și prezumtivului numai în paradigmele prezentului și perfectului compus, întrucît ultimele trei nu au alte forme pe axa temporală; imperativul se opune tuturor modurilor, fiind unipersonal și exclusiv de pers. a II-a; modurile nonpersonale se opun, în primul rînd, celor personale, prin incompatibilitate cu mărcile de persoană, iar între ele se opun prin sufixele de marcă. Prin urmare, despre *conjugare* ca operație propriu-zisă de asamblare a formelor paradigmatice după criterii unitare care să aibă în vedere sufixele temporale și desinențele de număr și de persoană, nu se poate vorbi pentru toate modurile o dată. De obicei, paradigmele se sistematizează și se organizează separat pentru fiecare mod în parte, iar la modurile nonpersonale nici nu avem o paradigmă (decît pentru infinitiv, la care există o opoziție temporală), deoarece ele au forme unice care le opun unele altora.

[7] În *GLR* (vol. I, p. 275) se înregistrează, totuși, formele *fii chemat* (*chemată*), *fiți chemați* (*chemate*), *nu fi chemat* (*chemată*), *nu fiți chemați* (*chemate*) ca paradigmă a modului imperativ; este însă evident că poziția de *pacient* a pers. a II-a — persoana de referință a imperativului — este incompatibilă cu poziția de *subiect* a unui imperativ, deoarece nu poate fi agentul procesului ordonat prin imperativ. Expresiile de tipul *Fii iertat*! *Fii scăpat*! *Fii blestemat*! *Fii binecuvîntat*! etc. semnifică, de fapt, *din partea mea ești iertat* sau *eu te blestem, te binecuvîntez* etc., întrucît procesele *iertare, blestem, binecuvîntare, scăpare* nu depind de destinatar, ci de *cel care iartă, blestemă* etc. Toate acestea sînt expresii emfatice și nu pot fi considerate forme ale paradigmei unui imperativ pasiv, deși, formal, construcția ar corespunde imperativului.

3° Cu toate acestea, între modurile personale și cele nonpersonale există anumite elemente morfematice comune : la o serie de verbe se poate vorbi de *omonimia* sufixului modal de infinitiv cu sufixul temporal al prezentului, al imperfectului și al perfectului simplu ; la altă serie de verbe, omonimia înglobează numai sufixele de infinitiv și de prezent sau de infinitiv și de imperfect ; în sfîrșit, la altele, omonimia grupează pe de o parte participiul și perfectul simplu, iar pe de altă parte infinitivul și imperfectul sau infinitivul și prezentul. Avînd în vedere felul cum am descris sufixele modale și de timp și desinențele de număr și de persoană, dăm în continuare un tabel de verbe în care se realizează omonimiile între formele de participiu, perfect, imperfect și prezent, precum și forma gerunziului ; pentru prezent înregistrăm pers. a V-a și a VI-a, aceasta din urmă omonimă cu I sau a III-a.

Inf.	Part.	Perf.	Imperf.	Prez. 5	Prez. 6	Ger.
a cînt*a*	cînt*at*	cînt*ai*	cînt*am*	cînt*ați*	cînt*ă*	cîntînd
a apropi*a*	apropi*at*	apropi*ai*	apropi*am*	apropi*ați*	apropi*e*	apropiind
a lucr*a*	lucr*at*	lucr*ai*	lucr*am*	lucr*ați*	lucr*ează*	lucrînd
a lini*a*	lini*at*	lini*ai*	lini*am*	lini*ați*	lini*ează*	liniind
a vegh*ea*	vegh*eat*	vhegh*eai*	vegh*eam*	vegh*eați*	vegh*ează*	veghind
a aviz*a*	aviz*at*	aviz*ai*	aviz*am*	aviz*ați*	aviz*ează*	avizînd
a dilu*a*	dilu*at*	dilu*ai*	dilu*am*	dilu*ați*	dilu*ează*	diluînd
a tăc*ea*	tăc*ut*	tăc*ui*	tăc*eam*	tăc*eți*	tac	tăcînd
a păr*ea*	păr*ut*	păr*ui*	păr*eam*	păr*eți*	par	părînd
a ved*ea*	văz*ut*	văz*ui*	ved*eam*	ved*eți*	văd	văzînd
a trec*e*	trec*ut*	trec*ui*	trec*eam*	trec*eți*	trec	trecînd
a cred*e*	crez*ut*	crez*ui*	cred*eam*	cred*eți*	cred	crezînd
a duc*e*	dus	du*sei*	duc*eam*	duc*eți*	duc	ducînd
a ajung*e*	ajuns	ajun*sei*	ajung*eam*	ajung*eți*	ajung	ajungînd
a rup*e*	rupt	rup*sei*	rup*eam*	rup*eți*	rup	rupînd
a fug*i*	fug*it*	fug*ii*	fug*eam*	fug*iți*	fug	fugind
a acoper*i*	acoper*it*	acoper*ii*	acoper*eam*	acoper*iți*	acoperØă	acoperind
a gînd*i*	gînd*it*	gînd*ii*	gînd*eam*	gînd*iți*	gînd*esc*	gîndind
a cobor*î*	cobor*ît*	cobor*îi*	cobor*am*	cobor*îți*	coboarØă	coborînd
a hotăr*î*	hotă*rît*	hotăr*îi*	hotăr*am*	hotăr*îți*	hotăr*ăsc*	hotărînd

4° Tabelul de mai sus, (deși este departe de a fi complet și de a înregistra toți indicii de comparație) ne dă posibilitatea unei priviri sinoptice asupra principalelor tipuri flexionare și poate explica diferitele poziții ale specialiștilor în stabilirea numărului conjugărilor în care se pot sistematiza verbele în limba română. Nu vom intra aici în detaliile numeroaselor soluții

care se propun pentru depășirea limitelor socotite *înguste* ale celor patru conjugări în care sînt clasate, de obicei, verbele limbii române în manualele de gramatică[8]. Multe dintre ele sînt interesante nu atît prin soluțiile propuse, cît, mai ales, prin aprofundarea studiului acestei zone a paradigmaticii limbii române. Cea mai riguroasă este, fără îndoială, soluția propusă de Guțu-Romalo[9], care, sistematizînd omonimiile sufixale și desinențiale specifice diferitelor grupe de verbe cu flexiune considerată regulată, stabilește 8 tipuri paradigmatice (cf. *tabelul* de la p. 203), corespunzînd la 10 clase flexionare, adică la 10 conjugări. Luînd ca bază de referință cele patru conjugări tradiționale (caracterizate prin sufixul de infinitiv), constatăm că, de fapt, cu excepția schimbării ordinii cunoscute, sistemul propus de Valeria Guțu nu anulează vechea grupare, ci introduce, pe lîngă specificitatea de marcă a infinitivului, criteriul omonimiei lui cu sufixele temporale de prezent, imperfect, perfect simplu, participiu (cu primul și al doilea sufix) și gerunziu, la care se adaugă omonimia desinențială din paradigma prezentului dintre pers. a VI-a și pers. I sau a III-a (așa cum reiese, de altfel, acest lucru și din tabelul nostru). Rămîne intactă conjugarea a II-a, care devine însă conjugarea a VII-a.

Conjugarea I este divizată în conjugarea I — fără sufixul *-ez-* și conjugarea a II-a — cu sufixul *-ez*. Conjugarea a III-a se divide în conjugările a VIII-a *(a începe, a umple, a face)*, a IX-a *(a duce, a prinde, a scrie)* și a X-a *(a coace, a rupe)*. Conjugarea a IV se divide în conjugările a III-a *(a coborî, a doborî)*, a IV-a *(a acoperi, a sui)*, a V-a *(a fugi, a sări)* și a VI-a *(a ispăși, a hotărî)*. Gruparea în aceeași clasă paradigmatică a verbelor *a isprăvi* și *a hotărî* (conjugarea a VI-a) nu se justifică decît prin omonimia dintre persoanele I și a VI-a *(isprăvesc, hotărăsc)* (cu diferența *-esc/ăsc*), dar nu este susținută de celelalte forme paradigmatice, diferențele decurgînd din mărcile diferite ale infinitivului: *isprăv***ea***m* — *hotăr***a***m*, *isprăv***i***i* — *hotăr***î***i*, *isprăv***i***t* — *hotăr***î***t*, *isprăv***ind** — *hotăr***înd**, *isprăv***eşte** — *hotăr***ăşte**.

De aceea credem că gruparea tradițională a verbelor limbii române în patru clase flexionare este operantă și avantajoasă prin simplitate, mai ales dacă avem în vedere că, în cadrul fiecărei conjugări, se disting cu claritate subclasele specifice, așa cum apar ele în tabelul nostru sau în tabelul de omonimii întocmit de Valeria Guțu Romalo.

5° *Conjugarea I* este clasa verbelor cu sufixul de infinitiv *-a* (realizat, uneori facultativ, și ca [*ja, wa*], cu vocala asilabică mascată de scriere), comun și pentru participiu, perfectul simplu, imperfect, prezentul indicativului (pers. a V-a); toate se caracterizează prin omonimia dintre pers. a III-a și a VI-a; diferențierea în două (eventual în trei) subclase este determinată de

---

[8] Cînd Alf Lombard, mai întîi în *Le verbe roumain*, 1954, apoi, în *Morfologia verbului românesc* (SCL, VIII, 1957, nr. 1, p. 7—16), a propus șase conjugări în locul celor patru tradiționale, nu introducea o inovație, deoarece orice gramatică românească mai detaliată distingea cele două grupuri (cu și fără sufixele *-ez, -esc*) în cadrul verbelor de conjugările I și a IV-a. Moisil, 1960, pe baza flectivelor așa cum sînt transcrise *grafic*, identifică 28 de forme tipice de terminații, grupate în cinci clase flexionare și 15 tipuri de flexiune. O concepție nouă în această problemă găsim în lucrarea Valeriei Guțu Romalo, *Descriere structurală a verbului românesc* (în SCL, XV, 1964, nr. 2, 4, 5, și în SCL XVI, 1965, nr. 1, 2, 3), în care, pe lîngă sufixele de infinitiv și de prezent, se introduc în operația de clasare și celelalte criterii, despre care am amintit mai sus.

[9] 1968 (p. 195—211),

sufixul de prezent *-ez, -eaz-* la pers. I, a II-a, a III-a, a VI-a, și de opoziția sufixelor de gerunziu *-ind/-înd*: *a ara, a cînta, a apropia, a linia; a înmănunchea, a aviza; a dilua, a ploua.*

6° *Conjugarea a II-a* cuprinde verbele cu sufixul de infinitiv *-eà*, comun și imperfectului; se caracterizează prin sufixul de participiu și perfect *-u-*, sufixul de prezent *-e-*, sufixul de gerunziu *-înd* și omonimia pers. I și a VI-a: *a tăcea, a părea, a vedea, a putea, a ședea.*

7° *Conjugarea a III-a* cuprinde verbele cu infinitivul în *-e*, comun cu sufixul prezentului; se aseamănă cu verbele de conjugarea a II-a la imperfect, prezent (cu excepția accentului intensiv pe radical) și gerunziu, dar la participiu, pe lîngă primul sufix de lîngă radical *-u(t)*, unele au sufix ∅, realizînd numai sufixul final *-t*, (în combinația *-pt*; *-nt*) sau numai sufixul final *-s* (în combinațiile *-os, -ns, -rs, -ls*); la perfect, în loc de sufixul *-u-*, unele au sufixul *-se-* (uneori ocurent cu *-u*): *a crede, a trece, a culege, a duce, a ajunge, a mulge, a rupe, a scoate,*

8° *Conjugarea a IV-a* cuprinde verbele cu infinitivul în *-i* și în *-î*, sufixe comune participiului, perfectului, prezentului, și gerunziul *-ind/-înd*. Sufixului de infinitiv *-i* îi corespunde la imperfect sufixul *-ea*, iar lui *-î*, sufixul *-a*. Paradigma prezentului acestor verbe este foarte variată; astfel, unele verbe marcate cu *-i* au, în ordinea persoanelor, sufixele -∅, -∅, -∅, *-i-*, *-i-*, -∅: *a acoperi, a suferi, a sui;* altele au sufixele *-esc, -ešt-, ešt-, -i-, -i-, -esc; a gîndi, a isprăvi, a se ivi;* altele au sufixul caracteristic realizat *-ăsc, -ășt-, -ășt-, -î-, -î-, -ăsc: a hotărî, a izvorî;* în sfîrșit, altele au sufixele -∅, -∅-, -∅-, *-î-*, *-î-*, -∅-: *a coborî, a doborî, a omorî.*

9° Fiecare dintre cele patru clase de conjugare se caracterizează și în ceea ce privește întinderea și productivitatea inventarului. Astfel, *conjugarea I* este foarte bogată și productivă. Inventarul ei întins se datorește mai întîi moștenirii latinești, apoi formațiilor proprii limbii române (verbe provenite din interjecții: *a ofta, a se văieta*) și împrumuturilor care, în mare măsură, trec la conjugarea I: *a corija, a declara, a ateriza.* Asemănătoare cu conjugarea I în privința productivității și a întinderii inventarului este conjugarea a IV-a, care grupează și ea o mare parte dintre verbele derivate: *a boli, a îngriji, a îndesi, a împărți, a despărți, a călători* etc. și numeroase neologisme: *a diferi, a se referi* etc. Dacă avem în vedere unitatea grupării, constatăm că în cadrul conjugării a IV-a lucrurile sînt mai complexe decît la conjugarea I. Lipsa de unitate începe chiar de la sufixul conjugării care este și *-i* (la majoritatea verbelor), dar și *-î* (precedat de *-r-*). Faptul are urmări și asupra paradigmei: diferențierea dintre conjugarea verbelor în *-i* și a celor în *-î* nu constă numai în această vocală caracteristică, ci se reflectă la pers. a III-a și a IV-a ale indicativului și conjunctivului prezent, care, la mai toate verbele în *-î*, se aseamănă cu conjugarea I: *a coborî, coboară — să coboare; a doborî — doboară — să doboare* (la fel cu *cîntă — să cînte*) față de *aude — să audă, fuge — să fugă.* Pe lîngă aceasta, o serie de verbe din ambele categorii — *a înflori, a înroși, a se îmbolnăvi, a hotărî, a izvorî* — primesc sufixul *-esc* acolo unde cele de conjugarea I primesc sufixul *-ez: înfloresc, înflorești, înflorește, înfloresc, să înfloresc; hotărăsc, hotărăște* etc.

(1) Atît conjugarea I, cît și a IV-a sînt foarte productive, căci sînt vii și alimentează în permanență lexicul limbii române. Împrumuturile mai vechi, în special din slavă și greacă, au intrat, de obicei, la conjugarea a IV-a: *a citi, a dovedi, a găsi, a grăbi, a greși, a iubi, a vorbi, a amăgi, a lipsi, a plic-*

tisi, a sosi. Dar începînd cu perioada celei de a doua jumătăți a secolului trecut, influența latino-romanică (prin limba franceză) aduce numeroase verbe în cadrul conjugării I, mai ales prin sufixul *-iza*, care o face foarte productivă și mai bogată decît conjugarea a IV-a.

În cadrul acestor două conjugări constatăm trecerea (sau tendința de trecere a) unor verbe de la una la alta și, uneori, coexistența unor forme duble la unul și același verb. Se poate spune că, în general, graiurile moldovenești folosesc formele de conjugarea a IV-a, iar cele muntenești pe cele de conjugarea I : *a curăți — curăța, a datori — datora, a gîdili — gîdila, a sughiți — sughița* etc. Multe verbe neologice se află în aceeași situație : *a dizolva — dizolvi, a prefera — preferi, a repeta — repeți, a rezolva — a rezolvi* etc., dar tind să rămînă cu una singură (aceea în *-a*). Existența unor forme duble duce, în unele cazuri, la diferențierea semantică : *a îndesa/ a îndesi, a înflora/ a înflori, a îngrija / a îngriji*, care sînt paronime. În numeroase alte cazuri, formele de conjugarea a IV-a au intrat în vocabularul pasiv al limbii (deși se pare că în trecut ele au fost unicele) și nu mai sînt folosite de nimeni. Tendința actuală este, prin urmare, de a se îmbogăți conjugarea a I. *IOOP* oglindește, de fapt, această tendință a gramaticii noastre și recomandă formele de conjugarea I.

(2) Conjugarea a II-a este cea mai săracă și total neproductivă. Cuprinde moștenirea din limba latină — circa 20 de verbe — și cîteva mai noi, cum e cazul neologismului *a apărea*, care însă a avut ca model verbul moștenit *a părea*. Numărul total al verbelor acestei conjugări nu este mai mare de 50.

(3) Conjugarea a III-a, și ea neproductivă, cuprinde cca 80 de verbe, în majoritate moștenite. În veacul al XIX-lea, cînd se accentuează pătrunderea împrumuturilor latino-romanice, conjugarea a III-a a atras unele verbe ca *a concede, a discerne, a divide, a posede, a precede, a succede;* unele au forme după ambele conjugări (I și a III-a), cu predominanța celor de conjugarea I *(a succede — a succeda)*, altele au trecut definitiv la conjugarea I *(a diviza, a poseda, a preceda, a proceda)*.

(4) Conjugările a II-a și a III-a sînt clase cu inventar închis, deoarece le lipsesc forța necesară pentru menținerea fondului de verbe moștenite și, mai ales, posibilitatea de a crea verbe noi sau de a adopta și adapta împrumuturi. Datorită marii asemănări dintre ele, la foarte numeroase forme de opoziție (excepție fac pers. a IV-a și a a V-a ale prezentului indicativului și conjunctivului și pers. a II-a a imperativului) au loc treceri de la o conjugare la alta, mai cu seamă de la a II-a la a III-a, ceea ce poate aduce în viitor o modificare în sistemul conjugărilor, prin dispariția conjugării a II-a. După părerea noastră, se mai mențin ferm în cadrul conjugării a II-a numai verbele *a avea, a bea, a durea, a (se) cădea, a putea;* celelalte au forme duble (de conj. a II-a și de a III-a) ori au părăsit cu totul formele de conjugarea a II-a.

Trecerea de la conjugarea a III-a la a II-a este mai rară și prezintă, în general, forme nerecomandate : *a făcea, a bătea* (care apar uneori și în limba scrisă). Fenomenul se explică prin faptul că analogia lucrează pentru conjugarea mai bogată — în cazul nostru a III-a — care este mai întinsă ca inventar, și este normal ca formele mai numeroase și, deci, mai „tari" să-și manifeste forța și influența. Chiar dacă în prezent *IOOP* nu recomandă totdeauna formele de conjugarea a III-a, o va face, probabil, în viitor.

13

ADVERBUL

13.0. Definiția și conținutul clasei

1° Cîmpul sistematic al clasei *adverbului* cuprinde unități de o accentuată eterogenitate ; pe lîngă nucleul de elemente care se pot defini în mod riguros și se încadrează neîndoielnic într-o clasă lexico-gramaticală unitară, adverbul are și o întinsă zonă marginală, elemente de contact cu aproape toate celelalte clase : cu conjuncția și cu prepoziția, cu substantivul și cu adjectivul, cu numeralul și cu pronumele ; unele adverbe sînt, în orice situație contextuală, elemente relaționale ori morfeme de marcă a gradelor de intensitate și de comparație. Dacă la toate acestea mai adăugăm și faptul că o serie de adverbe sînt substitute, că multe din ele pot fi marcate cu morfeme de intensitate și de comparație ori sînt ele însești morfeme, avem imaginea marii complexități a acestei clase și a dificultăților pe care le întîmpină oricine încearcă să definească adverbul în mod simplu și riguros, prin relevarea trăsăturilor distinctive ori prin stabilirea contextului de distribuție. În această dificultate își are izvorul încercarea unor specialiști de a detașa din clasa adverbului încă două clase — este drept, mai reduse —, *particulele* și *cuvintele modale*, sau chiar propunerea de a se distribui întregul inventar la clasele de cuvinte de contact, deci renunțarea la clasa adverbului. Dar nici unul dintre aceste puncte de vedere nu oferă o soluție mai bună decît aceea a gramaticii tradiționale și definiția lui obișnuită nu are nevoie decît de cîteva precizări pentru a delimita în mod clar inventarul deschis și productiv al acestei clase, precum și variatele funcții morfologico-sintactice ale diferitelor subclase de adverbe.

2° Definiția obișnuită a adverbului se sprijină pe două particularități : a) adverbul este o clasă de cuvinte cu structură morfologică invariabilă, incompatibilă cu mărcile de gen și număr ; b) adverbul este principalul determinant circumstanțial al verbului și — în măsură mai mică — și determinant al numelui (substantiv, adjectiv, numeral, substitut), precum și al altui adverb. Prima particularitate distinge adverbul de adjectiv, cu care se aseamănă funcțional, avînd în contextul verbului funcție de determinare, ca și adjectivul în contextul numelui. Această asemănare funcțională duce la un contact destul de larg între cele două clase ; un număr de adverbe sînt ocurente în context nominal, în poziția atributului numit *adverbial*, deci nea-

cordat cu numele regent, ceea ce înseamnă că nu poate fi vorba de o trecere a acestor adverbe în clasa adjectivului, ci numai de o ocurență sintactică. Mult mai frecventă este însă ocurența adjectivului în poziția sintactică de circumstanțial pe lîngă un verb, dar în această situație adjectivul devine invariabil la forma de masculin singular nearticulat, neutralizîndu-i-se opozițiile caracteristice; dacă opozițiile de gen și număr rămîn active, poziția sintactică dată este dominată și de verb, și de numele agentului verbului, deci nu mai poate fi vorba de o determinare exclusiv circumstanțială, ci ne aflăm în fața unui element predicativ suplimentar, al cărui acord cu numele devine obligatoriu. Se înțelege de la sine că acordul funcționează în mod evident numai dacă numele este de genul feminin sau este marcat cu desinențe de plural și dacă adjectivul dat este variabil, adică este compatibil cu mărcile de gen și număr; în cazul numelor masculine la singular, aprecierea poziției sintactice a adjectivului devine ambiguă.

Deși este invariabil, adverbul se combină cu morfeme de intensitate și de comparație, asemănîndu-se, în acest fel, cu adjectivul.

Invariabilitatea adverbului îl apropie de cuvintele relaționale, dar el se distinge de acestea prin autonomie sintactică; marea majoritate a adverbelor sînt cuvinte autonome, funcționînd fie ca enunțuri — substitute ale căror substituite se află în contextul anterior ori posterior, fie ca determinante în poziții sintactice adverbale ori adnominale: — Mergi la teatru? — *Da.* (merg la teatru.). — *Cînd?* (mergi la teatru.). — *Mîine.* (merg la teatru.). — *Bine.* (... faci; ... că mergi; ... că mergi mîine; este ...).

Funcția de enunț a adverbului constituie un factor de mare economicitate în limba română și pe aceasta se bazează și codul comenzilor, în care adverbul intră în contact cu interjecția: *Jos! Sus! La dreap-ta! La stînga-mprejur! Înainte ... marș! Înapoi! Piano! Allegreto! Trap! Galop! Afară!* etc.

3° A doua particularitate, definind adverbul ca principal determinant al verbului, vizează contextul, adică poziția sintactică funcțională, care, pentru a fi considerat *diagnostic*, ar trebui să fie *unic*, adică să fie incompatibil cu ocurența unităților aparținînd altor clase de cuvinte. Una dintre cele mai noi încercări de stabilire a contextului diagnostic al adverbului este aceea a G. Ciompec (1974), care propune ca verbul regent să fie la forma de reflexiv impersonal, adică marcat cu *SE* ..., deoarece înlăturarea potențialului combinatoriu cu persoana ar exclude ocurența numelui (și a substitutelor) și a adjectivului, neprecedate de prepoziții, din poziția sintactică definitorie pentru ocurența adverbului. De asemenea, se propune ca secvența contextuală să fie delimitată strict de pauze /#/: (a) #*SE V*...# este contextul care definește majoritatea adverbelor: *se aleargă bine, încet, aici, acolo, mîine.* Dar același context este specific și pentru ocurența unui *Nkn* pacient, în cazul verbelor tranzitive, deoarece *se construiește casa = casa este construită* sau *este construită o casă.*

Pentru definirea adverbelor de tipul *cînd, cum, unde,* se propune contextul (b) #...SE V#, deci *cînd, cum, unde* (etc.) *se construiește,* dar și în această poziție este admis un *Nkn* (ca mai sus).

Pentru adverbele din seria *cam, mai, prea, tot, și* se propune contextul (c) #SE...V#: *se cam (mai, prea, tot, și) construiește;* dar aceste adverbe sînt ocurente în poziție de stînga chiar dacă verbul nu este marcat nonper-

sonal cu *se*. Cît privește distincția dintre adverbe și gerunzii, ea este atît de evidentă formal, încît nu mai este nevoie de testul poziției pentru a decide dacă o secvență marcată cu sufixul *-înd (-ind)* este verb la gerunziu sau adverb.

4° Pentru definiția marii majorități a adverbelor este cel puțin tot atît de operant contextul unui verb la o formă a perfectului compus în care putem deschide lista de ocurență în trei poziții contextuale : înaintea morfemului mobil, între morfemul mobil și participiu și după participiu : *Aux* ... *V Part* .... Listele adverbelor ocurente în poziția ... *Aux* și în poziția *Aux* ... *V Part* sînt limitate și pot fi stabilite riguros. Astfel, în poziția inițială sînt admise adverbele : *adică, ba, barem, bunăoară, chiar, cît, deci, de fapt, încaltea, măcar, nu, numai, oare, ori, parcă, păi, pesemne, poate, probabil, sau, taman, tocmai, tot, totuși ; încotro, unde ; apoi, cînd, deja, după aceea ; de aceea, de asta, pentru aceea, pentru asta*. În aceeași poziție sînt însă ocurente și o mulțime de conjuncții *(că, căci, dacă, de, încît, pînă, și, însă)*, dar funcția lor relațională nu se poate confunda cu funcția de determinare circumstanțială a adverbului. În poziția de disociere dintre *Aux* ... *V Part* sînt ocurente exclusiv adverbele *cam, mai, prea, și, tot* și prepoziția *de ;* în ultimul caz însă, secvența verbală nu mai este o formă a paradigmei perfectului compus, deoarece *am* semnifică modalitatea necesității, iar *de* marchează modul supin. Dintre cele cinci adverbe, *prea, mai* și *tot* sînt ocurente și în poziția ... *Aux*, dar în această situație *prea* este marcat emfatic, *tot* devine corelativul regent al unei relații concesive, deoarece, în caz contrar, este pronume substitut totalitar, iar *mai* semnifică *{preingresiv} (preinceptiv)*.

În sfîrșit, în ultima poziție sînt admise toate celelalte adverbe : *abia, de-abia, de bună seamă, firește, oricît ; allegro, andante, dolce, piano, pianissimo ; adesea, agale, aievea, alandala, altcum, altfel, alminteri, anapoda, anevoie, anume, arar, astfel, asemenea, așa, așadar, așișderea* etc. ; *acum, acuș, ades(-ea), adineaori, anțărți, aseară, astăzi, cîndva* etc. ; *acasă, acolo, aici, afară, amonte, aproape, aval, deasupra* etc. Unele dintre aceste adverbe, a căror listă este deschisă, se pot folosi și în poziție inițială și este greu de spus, în toate cazurile, dacă această mișcare pozițională generează sau nu emfaza. Uneori, schimbarea poziției duce și la o schimbare semantică : *abia am închis ușa* actualizează adverbul *temporal*, iar *am închis ușa abia* îl actualizează *cantitativ* sau *intensiv*.

5° Este de la sine înțeles că atît semnificația verbului și a mărcilor lui temporale, cît și semnificația adverbului impun anumite restricții ocurențelor poziționale și nu orice adverb este compatibil semantic cu orice verb și cu orice timp verbal, iar testarea pozițională pe care am schițat-o se referă la cazul general, relevînd numai compatibilitățile poziționale în contextul dat ; mai mult, factorul semantic este determinant pentru potențialul combinatoriu al adverbului cu cuvinte din celelalte clase, pentru distribuția lui sintactică pozițională. Numeroase adverbe se combină în sintagme legate sau libere cu prepoziții, mai ales cu *de* și *pe : de-abia, de altfel, de asemenea, de cît, pe cît, de-a binelea* etc. ; mai rar și, mai ales, înaintea adverbelor spațiale și temporale apar *în, la, pînă : în jos, în sus, pînă cînd, pînă unde, pînă jos, pînă sus, pînă acolo, pînă atunci, pînă nu demult* etc. Acest potențial combinativ face ca multe adverbe să intre în relații imediate și în alte contexte decît cel verbal și să funcționeze ca determinante nominale : *o istorie*

de demult; mersul pe jos; oameni de ieri, oameni de azi, oameni de mîine; camera de alături; acesta de aici; cineva de acolo; nemaipomenit de frumoasă; unu de aici, doi de acolo, trei de dincolo. Marea majoritate a adverbelor se combină și cu alte adverbe, mai ales cu *chiar*, dar și cu *cam, ca, foarte, mai, măcar, prea, tot; chiar așa (altfel, fățiș, încontinuu, înot); chiar acum (azi, aseară, de mult, iarna, odată); chiar acasă (afară, aproape, de-a dreptul, unde); ca aici (acolo, dincolo, acasă); cam așa (chiorîș, cruciș, de-a gata, de-a surda, degeaba); foarte bine (încet, bărbătește, hoțește); foarte aproape (departe); foarte devreme (de dimineață, tîrziu); mai ades(-ea) (aievea, altcum, altfel, anapoda, fuga); mai arareori (demult, de dimineață, totdeauna); mai acasă (alături, aproape, de-a dreptul, înainte, înapoi, jos, sus); măcar așa (la pas, de-a gata, de-a bușilea, cu de-a sila); măcar aici (acolo, dincoace, unde); măcar acum (adineoari, deocamdată, o dată, uneori); prea bine (repede, încet); prea devreme (tîrziu, curînd); prea aproape (departe, jos, sus).*

6° În clasa adverbului se înregistrează, de obicei, o serie de unități care nu se definesc în contextul verbal specific. Este vorba, în primul rînd, de *ba, da, nu* și de combinațiile *ba da, ba nu.* Constanta semantică a adverbului *ba* este {*infirmarea*} (adesea emfatică) oricărui context anterior, cu care termenul marcat de el intră în opoziție de actualizare, pe o axă semantico-gramaticală polarizată; *ba* se poate opune atît termenului anterior pozitiv, cît și celui negativ, ceea ce explică și posibilitatea de a-l combina și cu *da*, și cu *nu: — Te duci acasă? — Ba. Eu nu mă duc la școală. — Ba eu mă duc. Nu-mi dai cartea? — Ba (da) ți-o dau. Îmi dai cartea? — Ba (nu), nu ți-o dau. Nu se vede bine. — Ba (da) (se vede). Se vede bine. — Ba nu (nu se vede). Rămîi acasă. — Ba nu rămîn. Nu intra! — Ba intru!*

O variantă semantică a lui *ba* este ⟨*Indefinirea emfatică*⟩ corelativă, semnificînd, uneori, prin repetiție, succesiunea unor procese sau stări opuse, dar nu disjuncte, asemănătoare cu repetițiile alternative de tipul *cînd ... cînd ..., aici ... aici ..., acum ... acum ...: Ba cu tanda, ba cu manda, ba cu Ion, ba cu Gheorghe; Ba-i albă, ba-i neagră; Ba ninge, ba-i arșiță*[1].

Semnificația constantă a lui *da* este {*Confirmarea*} oricărui context anterior afirmativ și funcționează ca enunț. Asemănătoare, dar opusă, în sensul că infirmă orice enunț anterior afirmativ sau confirmă ca negativ orice enunț anterior negativ, este situația adverbului *nu: Intră! — Nu intru. Nu intra! — Nu intru. Te duci? — Nu (mă duc,* sau *Nu, nu mă duc.). Nu te duci? — Nu (mă duc* sau *Nu, nu mă duc.).*

O trăsătură semantică comună a acestor trei unități este că sînt *ambreiori*, deoarece, pe lîngă constanta semantică, fiecare dintre ele poate semnifica *orice*, în dependență de contextul în care este folosită; deci, pe de o parte *ba, nu, da* semnifică constant ⟨*Confirmare*⟩ sau ⟨*Infirmare*⟩, iar pe de altă parte conținutul lor semantic este actual în mesaj, în segmentul de mesaj anterior, care este anaforic ori poate rămîne *in absentia* emfatic. Toate trei unitățile sînt și substitute ale căror substituite sînt segmentele contextuale anterioare ale mesajului la care trimit pentru actualizarea sensului: în enunțul *Vreau să știu dacă mi-l dai ori* **ba (nu)**, *ba* sau *nu* substituie, negativizîndu-l, segmentul (*dacă mi-l*) *dai*, cu diferența că *nu* poate fi conectat ca morfem de *TNeg*

[1] Cu privire la potențialul semantic al lui *ba*, cf. și *DLRLC*, p. 183, unde, pe o pagină întreagă, sînt date exemple în care se actualizează și alte variante semantice, pe lîngă cele menționate de noi.

la segmentul substituit, care poate fi repetat, în timp ce *ba* rămîne, în acest caz, un enunț anaforic. Din acest punct de vedere, *da* se aseamănă cu *ba: Crezi că vine? — Eu zic că da.* (Să se compare : *Eu zic că* **da**, *vine.*, cu *Eu zic (că)* **ba, nu** *vine*, cu *Eu zic că* **nu** *vine.*, și cu *Eu zic că* **nu, nu** *vine).*

Sinonimia celor trei unități cu adverbe și locuțiuni, cum sînt *dincontra, dimpotrivă (= ba, nu), bineînțeles, desigur, firește (= da)*, posibilitatea de a le combina cu conjuncția *că*, în al cărei context sînt ocurente în poziția unei propoziții completive directe, pledează pentru a le considera adverbe-enunțuri locutive [2]. Asemănătoare cu *ba, da, nu* sînt *bineînțeles, desigur, de bună seamă, dimpotrivă, firește, într-adevăr, poate, posibil, probabil, nici vorbă* ș.a., toate adverbe de evaluare a termenului contextual anterior (unele dintre ele, și a celui posterior) pe care îl substituie, îl presupun anaforic *in absentia* ori îi determină repetiția emfatică și care pot funcționa ca enunțuri într-o situație de comunicare presupunînd context anterior [3].

7° O situație specială au adverbele comparative *ca, cît,* și *decît; ca* semnifică (*Identitatea, Echivalența*) *: un copil* **ca** *toți copiii; un bou* **ca** *toți boii; A fost odată* **ca**-*n povești, / A fost* **ca** *niciodată ...;* în toate situațiile date, *ca* intră în serie sinonimică cu sintagmele *la fel cu, cum sînt, precum sînt, cum este, precum este*; avînd totdeauna poziție adnominală, *ca* se comportă ca o prepoziție cu regim de caz acuzativ, definindu-și sensul fundamental comparativ în contextul $SNkn\ (\pm\ SV)+Nkac$, deci dacă termenul regent comparat este în nominativ ; în oricare altă situație, cazul numelui comparat impune reluarea mărcii cazuale la comparativul marcat de *ca: fata cîntă* **ca tine (ca privighetoarea)** ; *O fată* **ca tine (ca o floare)** ; *un om* **ca mine (ca toți oamenii)** ; în aceste enunțuri, secvențele *ca privighetoarea, ca o floare, ca toți oamenii*, ocurente în poziția comparativelor *ca tine, ca mine*, sînt, evident, în cazul acuzativ. În enunțurile **pe Ion îl** *apreciez* **ca pe Gheorghe, lui Ion îi** *dau* **ca lui Gheorghe, al lui Ion** *este mai bun ca* **al lui Gheorghe**, mărcile cazuale devin iterative și constituie o problemă de acord. Devierea de la această normă în enunțuri de felul lui *ai noștri, ca brazii !*, este doar aparentă, deoarece termenul *ai noștri* este un substitut în genitiv al termenului regent în nominativ, pe care îl presupunem în genericul *oamenii, feciorii, cunoscuții* etc. *noștri*.

Ca poate marca și pozițiile sintactice de predicativ suplimentar și de complement de relație semnificînd (*Exclusivitatea*) într-o anumită calitate sau situație : *Ion vine (este) (± ca) inginer;* **Ca inginer**, *Ion este foarte bun, dar* **ca om** *lasă mult de dorit.; Am găsit orașul sporit* **ca mărime**, *dacă nu și* **ca frumusețe**.

Neavînd autonomie sintactică, se pune, pe drept cuvînt, sub semnul întrebării menținerea lui *ca* în lista adverbelor, din moment ce se comportă ca o prepoziție. Îl vom considera adverb, deoarece nici o prepoziție nu se combină cu adverbul ... *și*, poziție în care *ca* este ocurent împreună cu alte

---

[2] v. Șt. Iacob, *Determinante lexico-gramaticale ale verbului* (în CL, X, 1965, nr. 1, p. 129) ; consideră că *ba* și *da* sînt interjecții.

[3] Într-o situație de comunicare al cărei fond este discursul locutorului, adverbele din seria *așa, da, desigur, firește* ș.a. sînt folosite, de obicei, de colocutor, în anumite momente ale receptării discursului, cu funcție *fatică*, constituind elemente procedurale formale de menținere a contactului de comunicare sau de confirmare din partea colocutorului că receptează mesajul, deci că se află ,,pe recepție'', cum se spune, de obicei, în radio-telefonie. Asemenea enunțuri fatice implică emfaza în general.

adverbe : *ca și, chiar și, mai și, cît și*. Menționarea lui ca prepoziție o socotim un fenomen de transpoziție funcțională. Modul acesta de a pune problema este valabil și pentru unitățile *cît* și *decît* și nu mai insistăm asupra lor.

8° Adverbul *foarte* semnifică (*Intensitatea maximă*), marcînd gradul de intensitate corespunzător al adjectivelor și al adverbelor și are autonomie funcțională în cîteva situații sintactice cu totul izolate : *vă foarte mulțumesc. ; Chiar îți place? — Foarte!* Amîndouă situațiile sînt însă montaje emfatice presupunînd adverbul *mult*, pe care *foarte* îl marchează ca morfem al gradului intensității maxime.

9° La *foarte* se adaugă sinonimul său adjectival *tare*, care, folosit în contextul *...Aj* sau *...Av*, semnifică și el gradul intensității maxime ; tot aici trebuie amintit și adverbul *prea*, care semnifică (*Depășirea*) normei de intensitate (apoi adjectivele *grozav, teribil, nemaipomenit* etc., actualizate ca adverbe și urmate de prepoziția *de*, cu aceeași funcție de mărci ale intensității depășite ; toate sînt și elemente de emfază).

10° Adverbul *cam* precedă totdeauna verbul, adverbul ori adjectivul, semnificînd *(Aproximarea)* unei ușoare depășiri în plus ori în minus a normei obișnuite a unui proces, a intensității lui, ori a unei calități, a unei circumstanțe, a unei stări : *mă* **cam** *doare capul; amicul se* **cam** *grăbește; e* **cam** *tîrziu.* Cu totul izolat, *cam* funcționează și ca enunț autonom, dar totdeauna ca răspuns la o întrebare și presupunînd termenul regent pe care-l marchează *Ai venit tîrziu? — Cam* (tîrziu).

11° Se înregistrează, de regulă, și ca conjuncții adverbele *și* și *nici ; și* este și *(Cumulativ)* al termenului posterior : **și** *noi,* **și** *voi;* **și** *ninge,* **și** *plouă; pe lîngă că e urîtă, o mai cheamă* **și** *Irina.* În alte contexte este *temporal (ai* **și** *venit?)* sau *intensiv (am o carte* **și** *mai* bună). În corelație cu *nu*, se întîlnește în aceeași poziție cu *nici :* **și** (**nici**) *eu nu sînt de acord.* Adverbul *nici* se opune lui *și*, fiind negativ : **nici** *noi,* **nici** *voi;* **nici** *nu ninge,* **nici** *nu plouă* [4].

12° Ne-am referit pînă acum la cîteva adverbe, mai ales la unități de contact cu prepoziția și conjuncția și care nu se definesc decît în parte sau de loc prin ocurența în contextul verbal caracteristic adverbului, dar s-a văzut că numeroase adverbe sînt, prin natura lor și la origine, cuvinte din alte clase, adverbializate în contextul definitoriu pentru adverb. Acestea alimentează mai ales subclasa adverbelor modale.

a. Am arătat deja că, teoretic vorbind, orice adjectiv dominat de verb și ocurent în poziția sintactică a circumstanțialului *cumva* din modelul $V +$ *cumva* devine invariabil, adică se adverbializează ; în felul acesta, clasa ad-

---

[4] Aceste contexte paratactice admit în poziția adverbelor *și, nici* și alte adverbe : **și** *eu,* **și** *el;* **cînd** *eu,* **cînd** *el;* **aci** *eu,* **aci** *el;* în aceleași poziții, dar semnificînd *(Disjuncția)*, sînt ocurente și unitățile *fie, ori, sau*, înregistrate totdeauna ca conjuncții : **fie** *eu,* **fie** *el;* **ori** *eu,* **ori** *el;* **sau** *eu,* **sau** *el;* **fie că** *ninge,* **fie că** *plouă;* **ori** *ninge,* **ori** *plouă;* **sau** *ninge,* **sau** *plouă.*

Asemenea situații pot duce la întrebarea dacă nu cumva aceste unități au același statut morfologic ca *și* și *nici*, și, deci, să le considerăm adverbe în toate situațiile în care nu funcționează relațional ca elemente de joncțiune, ci formează succesiuni corelative în sintagme legate paratactic. Dacă pentru *ori* și *sau* o asemenea interpretare este mai greu de susținut, conjunctivul *fie* poate fi socotit adverb cînd este ocurent în poziția adverbului *chiar*, cu sens concesiv sau potențial ; *cf.*, în această privință, *DELR* (p. 490), unde, sub FIE [2] 1., *fie* este dat ca adverb în exemplele : *dacă vezi pe cineva în mare nevoie ~ și un dușman, trebuie să-l ajuți ; ~ și-un lup mîncat de-o oaie.* Și în *DI* (p. 272), *fie* este înregistrat ca adverb, conjuncție, interjecție și substantiv feminin (înv.).

verbului devine deschisă ca inventar, la fel cu adjectivul. La adjective se adaugă și unele participii—*aplecat, ascuns, deschis, încrezut, răspicat, răzbit* etc.—devenite mai întîi adjective și apoi proadverbe. Sufixul adjectival *-esc*, marcat cu sufixul adverbial *-e*, a dus, prin alternanța *sc/șt*, la formarea sufixului adverbial *-ește*, care derivă circa 550 de adverbe (e drept că multe dintre ele sînt dialectale) : *boierește, cavalerește, dumnezeiește, iepurește, mutește, românește* etc. După modele străine (fr. și it.), româna a împrumutat, dar a și format, circa 60 de adverbe cu sufixul *-mente: actualmente, eminamente, exclusivamente, finalmente, legalmente, moralmente, realmente, socialmente, totalmente* etc.

b. Mai puțin legat de adverb decît adjectivul, substantivul alimentează totuși clasa adverbului cu numeroase formații distribuite semantic la aproape toate subclasele de adverbe, potrivit sensului pe care-l au substantivele date. Astfel, prin lărgirea sensului (sinecdocă) și cu condiția invariabilității, substantive ca *buștean, colilie, coz, cremene, pușcă, tun* etc. devin proadverbe prin transpoziție semantică. Nu puține sînt formațiile adverbiale (considerate locuțiuni) formate cu prepoziții : *cu de-a sila, cu ghiotura, cu caru(l), cu rost (fără rost), cu socoteală, în fine, în sfîrșit, pe față;* tot aici se pot aminti combinațiile cu alte substantive ori cu pronume — *an-iarnă, astă-iarnă, astă-noapte, dis-de-dimineață*—, derivatele cu sufixul *-iș-*: *curmeziș, fățiș, pieptiș, ponciș* (<*poancă = discordie, neînțelegere*), *tălpiș*. Foarte des sînt folosite ca adverbe temporalele *luni, marți, miercuri* etc., fie în forma aceasta, fie cu deicticul *-(e)a — lunea, marțea, joia* etc., apoi *ziua, noaptea, seara, dimineața* etc., *iarna, primăvara, toamna, vara* — , apoi formațiile cu pluralul : *cu anii, cu săptămînile, cu zilele.*

c. Din clasa pronumelui, cele mai frecvente sînt adverbul concesiv *totuși* (și *cu totul, cu (în) totului tot, de tot)*, și locuțiunile cauzale *de (pentru) aceea, de (pentru) asta*, concesivul *cu toate acestea*. Relativul *ce* (= *cît*) și nehotărîtul *ceva* (= mult) sînt adverbiale în sintagme ca *merge* **ce** *merge*, **ce** *mai cîntă !, a lucrat* **ceva** (= *a lucrat mult*).

d. Sînt adverbe toate numeralele numite *adverbiale*, cele multiplicative, dacă au poziție adverbală, numeralul cardinal *una (o ține* **una**) și numeralele ordinale *întîi, al doilea, al treilea*, care funcționează ca adverbiale marcînd succesiunea ierarhizată sistematic a unor argumente, obiecții etc. și intră în serie sinonimică cu locuțiunile *în primul rînd, în al doilea rînd* etc.

e. Dintre verbe, dacă trecem peste *oare* (<lat. pop. *volet*, de la *volere*), în care nu se mai simte radicalul verbal, sînt adverbe *poate* și *parcă*, vechiul gerunziu *curînd* (*a cure = a curge*), formațiile insolite *pasămite (a(-i) păsa + mi + te), de-a scăpare(a), (cu) de-a putere-a fi* (mold.) și conjunctivul *fie*, pe care l-am mai amintit. Tot aici înregistrăm și pe *v(re)asăzică, mătincă (mă tem că*, mold.) și *basam* (<bag (de) seamă, reg.). Sufixele *-iș, -îș* derivă circa 50—60 de adverbe din seria *păliș, pituliș, pîndiș, proptiș, tăvăliș, tîrîș* etc.

f. La fel ca unele pronume demonstrative, unele adverbe pot fi marcate cu particulele deictice *-a, -le(-a), -și*, formînd perechi în variație liberă (uneori emfatice) ale unităților nemarcate : *acum***a**, *aice***a**, *acil***ea**, *aco***lea**, *nopți***le**, *seri***le**, *veri***le**, *lun***ea**, *marț***ea**, *ziu***a**; *acu***și**, *iară***și**, *acolea***și** (cf. și mold. *amuș*) ;

particula deictică *-a* apare şi în formele *asemenea, buzna, căciuliţa, creanga, (de-a) fala, forfota, fripta, fuga, rara, sloboda, surda, volvora* etc., precum şi în formaţiile *la dreapta, la stînga*. La unele dintre aceste unităţi, *-a* este chiar formant adverbial asemănător funcţional cu un sufix, deoarece cuvîntul temă fără *-a* este substantiv sau adjectiv : *căciuliţă, creangă, falǎ, forfotă, friptă, fugă, rar, surd, volvoră;* la altele, deicticul *-şi* duce şi la o schimbare de sens *(acum/acuşi= îndată)*. În formaţiile *nopţile, serile, verile, -le* este articol de plural, iar cuvintele marcate ca atare semnifică {Permanenţa} procesului verbal calificat, adică *nopţile = timp de mai multe nopţi la rînd* sau *în fiecare noapte* etc[5].

13.1. Clasarea adverbelor după structură

Întrucît adverbele sînt cuvinte invariabile, pare nepotrivit să vorbim de *structură* drept criteriu de stabilire a unor subclase ; dacă avem însă în vedere aspectul lexical al unităţilor care sînt adverbe, se poate vorbi de adverbe cu structură *simplă*, adverbe *compuse* şi *locuţiuni adverbiale* şi aceeaşi situaţie o vom constata şi la clasele de cuvinte relaţionale, invariabile ca şi adverbele.

1° **Adverbele simple** apar ca unităţi lexicale în structura cărora — chiar dacă există — nu se mai disting elemente componente. În această subclasă intră, în primul rînd, adverbele moştenite ca atare din latină, împrumutate din alte limbi ori formate pe teren românesc şi care se numesc, de obicei, *primare*, pentru a le deosebi de adverbele provenite din cuvinte aparţinînd altor clase.

Iată cîteva dintre ele :

a. *Adverbe simple primare: abia, afară, agale, aidoma, aievea, acum, aici, apoi, azi, ba, bine, cam, chiar, da, doar, foarte, iar, ieri, lesne, mai, măcar, mereu, mîine, nici, nu, prea, sus, şi, tocmai.*

b. *Adverbe formate prin transpoziţie* a unor cuvinte simple din alte clase ; din substantive : *bocnă* (reg.), *buştean, colilie, cremene, foc, glonţ, puşcă, tun;* din adjective : *bucuros, clar, drept, frumos, întîi, mult, rău;* din verbe : *fie, poate;* din substantive marcate : *iarna, lunea, marţea, noaptea, seara.*

c. *Adverbe formate prin derivare:* cu *a-*: *acasă, alene, arar* ; cu *-e (-eşte)*: *bărbăteşte, franţuzeşte, greceşte, nemţeşte, omeneşte, prosteşte, sîrbeşte, ungureşte, voiniceşte;* cu *-iş (-îş)* : *boldiş, chiorîş, cruciş, furiş, tîrîş;* cu sufixul *-mente*: *actualmente, legalmente, literalmente.*

d. *Adverbe formate prin compunere: adineaori, altădată, altfel, astăzi, deodată, fiecînd, niciodată, orişicînd, rareori, undeva.*

2° **Adverbele compuse** sînt unităţi complexe în a căror structură formativele componente nu s-au aglutinat, avînd independenţă formală : *an-iarnă,*

---

[5] În ultimele decenii, dar şi mai înainte, în vorbirea comună se aud adesea formulări de tipul *ici-şa, aici-şa, colo-şa, acolo-şa*, şi nu numai la vorbitori cu mai puţină instrucţiune, ci şi în mediul elevilor şi chiar al studenţilor. Putem socoti că particula *-şa* este secvenţă din adverbul *aşa*, folosit în combinaţie cu *aici, acolo*, adică *aici+aşa* ; *aici-şa* < *acolo* + *aşa*> *acolo-şa*, în care *-şa* funcţionează ca element deictic, marcă de *indicatio ad oculos*, înlocuind gestul de precizare a locului.

astă noapte, așa și așa, colo și colo, ieri seară, ici-colo, cînd și cînd, cît-cît, mai-mai, unde și unde.

3° **Locuțiunile adverbiale** mai mult sau mai puțin sudate constituie o zonă destul de întinsă și de productivă a clasei adverbului. Sînt locuțiuni adverbiale sintagmele legate de cuvinte care, scoase din formația dată, nu sînt adverbe, ci aparțin altor clase, pe cînd adverbele prorpiu-zise aparțin clasei din capul locului ori au devenit adverbe într-o perioadă mai mult ori mai puțin îndepărtată. Locuțiunile adverbiale sînt asimilate adverbelor și vorbitorii le consideră ca atare, nemaideosebindu-le de acestea.

Elementele componente ale locuțiunilor adverbiale sînt variate și, după natura și poziția lor în contextul intern dat, putem distinge următoarele tipuri :

a. locuțiuni formate din *prepoziție + substantiv: cu binele, cu binișorul, cu carul, cu droaia, cu forța, cu răspundere; de față, de drept, de exemplu, de fapt, pe (în) față; la țanc, la (din) timp;*

b. *prepoziție + adjectiv (substantivat): cu frumosul; din (în) plin;*

c. *prepoziție + participiu negativ* (marcat cu prefixul *ne-*) : *pe neașteptate, pe negîndite, pe nevăzute;*

d. *prepoziție + prepoziție + substantiv: de la capăt, de la început;*

e. *formația prepozițională de-a + substantiv* (marcat cu articol), *de-a bușilea, de-a berbeleacul, de-a cioara, de-a poarca, de-a tumba;* unele dintre ele sînt marcate și cu prepoziția *cu* sau *pe: cu de-a sila, pe de-a dreptul, pe de-a-ntregul;*

f. *substantiv repetat prin prepoziție: bucățică cu bucățică, ceas cu ceas, clipă cu (de) clipă; din loc în loc, din moment în moment;*

g. *cuvinte rimate: calea-valea, harcea-parcea, talmeș-balmeș.*

Pe lîngă cele de mai sus, există o serie de locuțiuni adverbiale cu structură eterogenă (și emfatică) ; *amar de vreme, ba bine că nu, ba că chiar, cu chiu cu vai, cu vai nevoie, cu (pe) nepusă masă, cu mare ce, c-o falcă-n cer și cu una-n pămînt, cu orice preț, cu șoșele cu momele, cu noaptea-n cap, cu una cu două ; nici una, nici două, cu vîrf și-ndesat, de-ajuns și de rămas, de(-a) frunza frăsinelui, de-a moaca ; de silă de milă, de unde pînă unde, fără doar și poate, de voie de nevoie, nici în ruptul capului, într-o doară, într-un noroc, nici pe departe, tam-nisam, nitam-nisam, pe rudă pe sămînță, teleleu-tănase, vorbă să fie, cît ai bate din palme, cît ai clipi din ochi, cît îl ține gura, cît vezi cu ochii, cît te-ai șterge la ochi.* Ultimele sintagme, în a căror componență intră adverbialul *cît*, sînt expresii ale gradului intensității maxime pe baza comparației cu mișcări și procese legate de corpul omenesc, unități de măsură pentru procesele de referință.

13.2. Clasarea adverbelor după semnificație

Adverbele și locuțiunile se pot sistematiza în subclase și după natura semnificației lor circumstanțiale, care poate fi modalitatea sau maniera conținutului verbal, timpul, locul, cauza, scopul etc., fiecare dintre aceste semnificații constituind o subclasă.

1° *Adverbele de mod* sînt ocurente în poziția circumstanțialului *cumva* și sînt de următoarele tipuri :

a. *de mod propriu-zis (de manieră): agale, aievea, alandala, alene, altcum, altfel, altminteri, anapoda, anevoie, astfel, așa, așișderea, boldiș, brînciș, în buiestru, buzna, cosiș, cruciș, creanga, cu de-a sila, curmeziș, (de-a) călare, de-a dreptul, de-a gata, (pe) de rost, fățiș, forfota, fuga, (pe) furiș, în (la) galop, hojma(reg.), iar(ă), incontinuu, împotrivă, încet, înot, în zadar, lățiș, lăturiș, lela, lipcă, mereu, molcom, morțiș, negreșit, numaidecît, orbiș, pitiș, ponciș, proptiș, razna, de-a surda, șontîc, taman, tăvăliș, tîrîș, tocmai, totuna, vandra, viceversa, zadarnic* etc. La acestea se adaugă toate adverbele în *-ește* (peste 550), majoritatea celor în *-mente* și în *-iș (îș)*, proadverbele provenite din adjective, o bună parte dintre cele provenite din substantive invariabile ori marcate cu *-a*, *-le(a)*, ceea ce înseamnă că modalele propriu-zise constituie subclasa de adverbe cea mai întinsă și mai deschisă ; de exemplu, în ultimele decenii, au intrat în limbajul tehnic al lingvisticii adverbele *in absentia, in praesentia, cf.* (= *confer* = ,,compară") ;

b. *adverbele de cantitate (comparată sau nu)* și *de intensitate* sînt considerate variante ale celor de mod, unele dintre ele fiind mărci ale gradelor de intensitate și de comparație : *abia, adesea, de-abia, arar, arareori, atît, berechet, ca, cam, cît, circa, destul, doldora, din ce în ce (mai), extra, la galop, mai, oleacă, oricît, orișicît, tot mai, și mai;* tot aici intră împrumuturile din italiană folosite în muzică : *allegro (ma non troppo, vivace), andante, pianissimo* etc. folosite și cu verbul *a vorbi;* tot în această categorie se pot clasa numeralele adverbiale din seria *o dată, de două ori* etc., cele multiplicative : *îndoit, întreit, înzecit, însutit* etc., întrucît funcționează și ele ca adverbe cantitative, și pronumele *ce* în contextul caracteristic pe care l-am precizat ;

c. *adverbele de distribuție* sînt, în general, toate numeralele distributive, dominate, de obicei, atît de verb, cît și de numele agentului procesului : *cîte unu, cîte doi, cîte zece* etc. ;

d. *adverbele de ordine* sînt variante ale celor de distribuție : *(mai) întîi, în primul rînd, al doilea, în al doilea rînd, al treilea, în al treilea rînd* etc.

e. *adverbe de frecvență și de periodicitate: arareori, adesea, adeseori, des, rar, din nou, iar, iarăși, din doi în doi, din trei în trei, din zece în zece;*

f. *adverbe de confirmare,* numite, de obicei *afirmative: ba da, chiar așa, da, de bună seamă, desigur (sigur), fără doar și poate, fără îndoială, fără tăgadă, firește (firesc), incontestabil, într-adevăr, negreșit, neîndoielnic;*

g. *adverbe negative: ba (nu), imposibil, nici, nicidecum, nicicum, nicicînd, nicicît, niciodată; nu;*

h. *adverbe dubitative și de probabilitate: parcă, pesemne, poate, posibil, probabil;*

i. *adverbe de restricție și de exclusivitaie: barem, batîr, decît, doar, cel puțin, măcar, numai (și numai);*

j. *adverbele preinceptive* stau înaintea verbului : *aproape, cît pe ce, gata-gata, mai, mai-mai;* se poate menționa aici și *numai,* care, în contextul unui verb marcat negativ, semnifică {Excepția} : *cum văd eu, tu* **numai nu dai în gropi**, *de deștept ce ești;*

k. *adverbe apozitive și explicative: adică, anume, bunăoară, de exemplu, de pildă;*

l. *adverbe conclusive: așadar, deci, la urma urmei, în concluzie, în definitiv, în consecință, prin urmare;*

m. *adverbe concesive: cu toate acestea, totuși.*

Această schiță de sistematizare, deși destul de întinsă, nu cuprinde toate valorile semantice de manieră, dar pune în evidență marea varietate semantică a adverbelor din această categorie, precum și plurisemantismul multora dintre ele, care pot figura în mai multe categorii. De asemenea, este evident că încadrarea unor astfel de valori în aceeași clasă este cu totul arbitrară și că le-am putea socoti, pe multe dintre ele, subclase aparte, în afara cîmpului semantic al modalității.

2° *Adverbele și locuțiunile adverbiale de loc* sînt ocurențe în poziția circumstanțialului *undeva*, semnifică în general o circumstanță spațială a procesului și inventarul lor este, evident, mult mai restrîns și aproape închis: *acasă, acolo, aci. aici, aiurea, (în)afară, alături, pe alocuri, (în) amonte, aproape, (în) aval, deasupra, dedesubt, departe, dincoace, dincolo, dindărăt, hăisa, de-a dreapta, de-a stînga, din loc în loc, dinapoi, (pe) dinăuntru, ici-colo, împrejur, înapoi, înăuntru, încolo, încotro, jos, nicăieri, niciunde, pretutindeni(ea), sus, unde, unde și unde, undeva.*

În limbajul tehnic al aparatului științific, trimiterile bibliografice se fac printr-o seamă de abrevieri adverbiale de loc din seria *ibid. (=ibidem= aceeași lucrare), op. cit. (= opere citato = în lucrarea citată), loc. cit. (= loco citato = la locul citat), inf.* sau *infra (= mai jos, mai departe), sup.* sau *supra (= mai sus, mai înainte).*

3° *Adverbele și locuțiunile adverbiale de timp* sînt ocurente în poziția circumstanțialului *cîndva*, semnifică o circumstanță pe axa temporală și sînt în număr aproape egal cu cele de loc: *actualmente, acum, acuși, ades(-ea), adesecori, adineaori, anțărți, apoi, arareori, aseară, astăzi, atunci, cînd, cînd și cînd, cîndva, cîteodată, curînd, de-acum, deja, deocamdată, demult, devreme, dimineața, din cînd în cînd, din clipă în clipă, din timp în timp, iar(-ă), ieri, îndată, încăodată, joi(a), mereu, mîine, niciodată, nicicînd, noaptea, odată, odinioară, pururi(ea), rar(eori), seara, tîrziu, totdeauna, uneori, ziua.* Și aceste unități se pot subclasa în adverbe de anterioritate, de simultaneitate, de posterioritate, de periodicitate, nehotărîte, negative etc.

4° *Adverbele de cauză* sînt toate locuțiuni și, unele dintre ele, omonime cu cele de scop: *de (pentru) aceea, de (pentru) asta, din această cauză, din această pricină;* se mai pot menționa și grupurile sintactice stabile *de necaz, de bucurie, fără (cu) intenție* ș.a. a căror lexicalitate poate fi pusă la îndoială, dar care sînt foarte frecvente în vorbirea curentă, cu funcție circumstanțială cauzală ori finală.

5° În poziția sintactică a circumstanțialului de relație restrictivă sau de exclusivitate, sînt ocurente unitățile și grupurile sintactice stabile de tipul *calitativ, cantitativ, în general, în particular, din acest punct de vedere, în exclusivitate;* în poziția complementului de cumul sînt ocurente sintagmele *pe lîngă aceasta, pe lîngă acestea, (în) afară de acestea;* le-am putea socoti proadverbiale de relație ori de exclusivitate și locuțiuni adverbiale de cumul.

13.3. Adverbe substitute

Am amintit deja că unele adverbe sînt *ambreiori* și funcționează ca înlocuitori, substituindu-se unui termen din contextul anterior (cf. *supra*, în 13.0.). Pe lîngă unitățile luate în discuție, numeroase adverbe semnifică (*Modalitatea*, *Spațialitatea*, *Temporalitatea*) etc., în general, adică trimit direct fie la domeniul de referință extralingvistic, fie la mesaj. Aceste adverbe sînt numite *pronominale* sau *substitute* deoarece ele sînt, ca și pronumele relative, demonstrative, nehotărîte etc., substitute al căror sens variază de la caz la caz, precizîndu-se în contextul anterior sau posterior.

Adverbele pronominale se clasează în subclase corespunzătoare pronumelor nonpersonale cu care se aseamănă ca substitute (și din ale căror radicale provin în mare măsură) :

a. *adverbe pronominale relativ-interogative* (de mod, de loc, de timp, de cauză și de scop etc.) : *cît, cum; încotro, unde, cînd; de ce, din (pentru) ce (care) cauză (motiv)* etc.;

b. *adverbe pronominale demonstrative: altfel, astfel, așa; acolo, aici, dincoace, dincolo; acum, atunci; de(pentru) aceea, de (pentru) asta; din acest punct de vedere; pe lîngă aceasta* etc.;

c. *adverbe pronominale nehotărîte: cumva, oricum, oricît; undeva, oriunde oriîncotro; cîndva, odată, oricînd, uneori* etc.;

d. *adverbe pronominale negative: nicidecum, deloc, nu, ba nu; niciunde, nicăieri; nicicînd, niciodată.*

13.4. Gradele de intensitate și de comparație

1° În legătură cu intensitatea și comparația adverbelor, nu avem nimic de adăugat, din punct de vedere teoretic, la cele spuse despre adjective. Adverbele și locuțiunile adverbiale de mod, fiind asemănătoare cu adjectivele, se modifică după gradele de intensitate și de comparație ca și acestea și cu aceleași morfeme. Dacă adverbul se află însă în poziție adnominală, morfemul de intensitate maximă *cel* se supune normei de repetiție a mărcilor de gen număr și caz, deoarece, ca substitut, el este, în primul rînd, determinant al numelui cu care se acordă, marcînd și gradul de intensitate : *omul* **cel** *mai bine; femeia* **cea** *mai bine; umbra pomu***lui celui** *mai de departe.* Celelalte morfeme de marcă a intensității sînt invariabile și nu se supun în nici o poziție regulii acordului.

2° Au grade de comparație adverbele de mod : *bine / mai bine/ cel mai bine/ foarte bine / prea bine* ; *încet / tot atît de încet / mai încet / cel mai încet / foarte încet / prea încet / atît de încet / cît de încet ! / ce încet !; repede, anevoie degrabă, bărbătește, arareori.* Tot așa sînt adverbele și locuțiunile adverbiale de loc și de timp, care exprimă circumstanțe relative — *aproape, departe, încolo, la dreapta, la stînga, înainte, înapoi, sus, jos, curînd, devreme, tîrziu* — și adverbele provenite din adjectivele *frumos, urît, slab, amar* etc.

Menționăm însă că unele dintre adverbe nu au toate formele de intensitate. Astfel, *degrabă* și *încolo* au numai formele *mai degrabă, mai încolo, prea degrabă, prea încolo; la dreapta, la stînga* au numai formele marcate cu *mai* și *din ce în ce mai* etc.

Ca și adjectivele, unele adverbe pot primi sufixe de grad al intensității sporite sau atenuate : *înceti***șor**, *înceti***nel**, *bini***șor**, *depărti***șor**, *tări***șor**, *multi***șor**, *mul***țuț**, *ole***cuță**, *repej***or**, *susci***or**, *tîrzi***or**, *devremi***or**, *răr***uț**, *răr***ișor** etc.

3° Locuțiunile adverbiale pot avea și ele grade de comparație și de intensitate, în aceleași condiții, dacă sensul lor este compatibil cu aceasta ; este vorba de locuțiunile adverbiale formate din substantiv cu prepozițiile *cu, de, pe: cu inimă / mai cu inimă; cu sîrg / mai cu sîrg; de dimineață / mai de dimineață; pe seară/ mai pe seară; ca lumea / mai ca lumea.*

În alte cazuri, formele adverbiale cu sufixe de grad înlocuiesc alte adverbe sau expresii care arată circumstanța : *răstoarnă albinele* **frumușel** *din pălărie în buștihan, îl întoarce* **binișor** *cu gura în jos* ... ; aici *binișor* și *frumușel* semnifică {Prudența, Atenția} cu care se efectuează procesele *răstoarnă* și *întoarce.*

4° Gradul intensității maxime și depășite se poate forma și la adverbe prin alte mijloace cu valori expresive, în afară de cele obișnuite, procedee care generează emfaza, cum sînt prelungirea unui sunet, repetarea adverbului, comparația și metafora : *biineee!; repede-repede, curînd-curînd; departe-departe, grozav de încet; nemaipomenit de departe; merge ca melcul, ca fulgerul, ca vîntul, ca gîndul* etc.

În ceea ce privește valoarea funcțională a gradelor de intensitate și de comparație, ea apare clar în relațiile sintactice ale complementului comparativ ; în contextul *Știu grecește* **mai mult decît oricare tînăr** *de vîrsta mea*, complementul comparativ introdus prin *decît* este cerut de adverbul *mai mult* la gradul comparativ de superioritate, marcat cu morfemul *mai;* tot așa e cazul cu enunțurile *zboară* **mai repede ca** *vîntul (decît vîntul), Dunărea curge* **mai încet decît Oltul** etc.

14

PREPOZIȚIA

14.0. Definiția și conținutul clasei

1° Alături de conjuncție, *prepoziția* este o clasă de cuvinte relaționale invariabile și nonautonome, a căror principală funcție gramaticală este de a marca relațiile dintre celelalte cuvinte aflate în poziții sintactice funcționale. Prepoziția marchează raporturile de dependență unilaterală în contextul intern al unui enunț-propoziție, fiind incompatibilă cu poziția relațională dintre două unități care sînt propoziții. Prin lipsa de autonomie sintactică și prin funcția relațională, prepoziția se aseamănă deci cu conjuncția ; prin distribuția contextuală exclusiv în contextul propoziției, în interiorul căreia stabilește relații de dependență unilaterală, prepoziția se distinge de conjuncție.

2° Într-un capitol anterior am arătat că prepoziției, deși este un instrument gramatical de relație, nu-i lipsește sensul și că, în general, orice prepoziție are o anumită constantă semantică abstractă, semnificînd circumstanțe de spațialitate, interioritate, exterioritate etc., și avînd, în felul acesta, multe elemente comune cu adverbele corespunzătoare (de loc și de timp). Dar prin lipsa de autonomie sintactică și prin funcția relațională, prepoziția se distinge clar de adverb.

3° În contextul intern al unei *P*, prepoziția funcționează ca morfem de relație între doi C. I., dintre care unul este dominat, iar celălalt dominant, adică, în termeni tradiționali, prepoziția este instrumentul unui *raport de regim*. În enunțul *copiii din cămin se duc la cinematograf*, *SN* este constituită din doi C. I., dintre care *copiii* este *regent*, iar *din cămin* este *regimul* determinant al regentului, fiind dependent de acesta ; *se duc* este *regimul SN* subiect, *la cinematograf* este regimul *SV se duc*. În sintagmele *din cămin* și *la cinematograf*, prepozițiile *din* și *la* sînt legate imediat de substantivele care urmează, deoarece nu au independență sintactică și nu se poate spune *# copiii din #* sau *# se duc la #*, ci numai *din cămin* și *la cinematograf;* cu alte cuvinte, prepoziția nu este un termen al sintagmei *copiii din + cămin* sau al sintagmei *se duc la + cinematograf*, ci doar semnifică gramatical relațiile dintre termenii dați, adică relațiile de dependență unilaterală dintre termenii regenți și termenii subordonați. Dar dacă, pozițional, ocurența prepoziției în pozițiile date este condiționată de unitatea imediat următoare,

ea determină, la rîndul ei, statutul acestei unități și, în situațiile de față, condiționează forma ei cazuală de *acuzativ*. Deci cazul este regimul prepoziției imediat anterioare, fiind condiționat de specificul acesteia. În limba română, cazurile autonome — vocativul și nominativul — sînt independente față de prepoziție și nu admit prepoziția în pozițiile sintactice în care se actualizează; genitivul, dativul și acuzativul sînt *cazuri-regim*, adică sînt cerute de anumite prepoziții, deci substantivul în genitiv poate fi precedat imediat numai de anumite prepoziții, substantivul în dativ de altele, substantivul în acuzativ de altele și această normă este riguroasă. În legătură cu aceasta se vorbește de *regimul cazual al prepozițiilor* ca bază de clasificare a lor. Relația *Prep Nk* ... este redundantă 100% ; de exemplu, după *de, la, pe* etc. nu poate urma decît un substantiv în cazul acuzativ (dacă unitatea aleasă este un substantiv), după *asupra, contra, împotriva* etc. nu poate urma decît un substantiv în cazul genitiv, iar după *datorită, grație, mulțumită* etc., numai un substantiv în dativ : *casă* **de piatră**; *mersul* **la școală**; *mersul* **pe stradă**; *presiunea* **asupra peretelui**; *lupta* **contra secetei și a foametei**; *acțiunea* **împotriva leneviei și a nepăsării**; *avansarea* **datorită muncii și realizărilor**; *a reușit* **grație (mulțumită) ție**. Marcînd distincția dintre cazurile prepoziționale și cele nonprepoziționale, deci *Kn, Kv / Kg, Kd, Kac*, prepoziția poate fi considerată un afix nominal asemănător cu afixele verbale care adaugă radicalului verbal mărcile de mod, timp, număr și persoană ; să se compare *cînt* + ∅ / *cînț* + *i* / *cînt* + *ă* sau *cînt* + ∅ / *cînt* + *a* + *m* / *cînt* + *a* + *i* / *cînt* + *a* + *se* + *m*, cu *furtună* / *pe furtună* / *contra furtunii*/*datorită furtunii*, sintagme în care *pe, contra, datorită* sînt corelate direct cu desinențele cazuale *Kac, Kg, Kd*. Legătura directă dintre prepoziții și desinențele cazuale a caracterizat, dealtfel, și limba latină, caracterizează și alte limbi (rusa, franceza etc.) și explică, de exemplu, funcția prepoziției *la* în limba română : *la copii* și *copiilor*, din variantele *se dau premii la copii* și *se dau premii copiilor*, sînt structuri izomorfe. Tot așa, prepoziția *a* este morfem de *Kg* în *mamă* **a** *zece copii*, prepoziția *pe* este morfem de *Kac* pentru numele proprii și cele asimilate cu ele : *iubesc* **pe** *Ion*, **pe** *tata și* **pe** *mama*.

4° În principiu, se consideră că prepoziția implică totdeauna o sintagmă nominală, chiar dacă aceasta nu apare în structura de suprafață, are adică o realizare *zero* și este cunoscută interpretarea enunțului *masa este de lemn* ca un text terminal, presupunînd genericul *masa este* **masă** *de lemn*. De aceea, urmărind o definiție strict sintactică și distribuțională, L. V a s i l i u[1] definește prepoziția ca fiind unicul tip de cuvinte care pot apărea în contextul diagnostic *V (...) ArS*, în care *Ar* este articol nedefinit, iar *S* este substantiv : *merge* **pe** *un drum, scrie* **cu** *un creion, se duce* **la** *un prieten*.

5° Din cele spuse mai sus reiese că contextul în care apare prepoziția presupune totdeauna doi termeni, deci o vecinătate de stînga —de regulă, regentul — și o vecinătate de dreapta. Deși prepoziția este elementul de legătură dintre acești doi termeni, relația care angajează imediat prepoziția pare unidirecțională, mai ales în situația prepozițiilor a căror semnificație se transferă evident asupra numelui imediat următor. Astfel, dacă prepoziția *spre* semnifică + *Spațialitate* + *Direcție*, în structura *a merge spre casă*, nominalul *casă* este marcat prin transferarea componentelor semantice ale prepoziției și semnifică precizarea *Direcției* procesului *a merge*. Din acest

---

[1] În vol. *ELS*. p. 306–309.

contact semantic rezultă și o modificare semantică a substantivului marcat de prepoziție, care, deși continuă să semnifice {*casă*}, este actualizat ca reper al direcției pe axa spațială a procesului. În structura *stă lîngă ușă*, substantivul *ușă* este marcat de prepoziția *lîngă* ca reper, pe axa spațială, al locului acțiunii verbale, prin transferul semantic + *Loc* + *Apropiere* de la prepoziție la substantiv [2]. Această mișcare semantică de actualizare specifică a nominalului marcat de prepoziție face ca legătura imediată dintre cele două unități să fie foarte strînsă, în timp ce legătura dintre prepoziție și termenul anterior rămîne atît de slabă, încît structurile **stă pe* #, **se duce la* #, **pleacă spre* #, **stă lîngă* #, **este sub* # nu sînt posibile; pe de altă parte însă, nu sînt posibile nici structurile fără prepoziții, adică **stă casă*, **se duce pădure*, **se află masă* etc., ceea ce înseamnă că prepoziția este, în toate situațiile asemănătoare, o condiție a coocurenței celor doi termeni, morfemul care semnifică însăși *relația* lor sintagmatică. Din aceasta decurge și mobilitatea pozițională în structură a *SNPrep*, care poate fi dislocată (uneori cu valori emfatice) din poziția canonică, precum și posibilitatea ca sintagme de tipul *SNPrep*, *SVPrep* să fie presupuse *in absentia* ca enunțuri titlu: *De dragoste (poezie, cîntec, descîntec de ...); Despre productivitate (expunere, referat despre ...); Cu privire la situația fondurilor fixe; La cireșe (pățania, întîmplarea care a avut loc la ...); La război; La clacă; La cules; La semănat.* Sintagma nominală *La noi* (titlul unei poezii) este rezultatul reducției unor enunțuri din seria *ce se întîmplă; la noi*, la rîndul ei, este echivalentul unei *SNPrep* din seria *în țara noastră, în orașul nostru, în familia noastră* etc.

Modul în care se stabilește relația sintagmatică a termenilor care devin C. I. ai unei structuri prin funcția relațională a prepoziției poate fi reprezentat în felul următor: casa este *lîngă pădure*; copilul merge *spre școală*. Este evident că *SN lîngă pădure* și *spre școală* constituie fiecare cîte o unitate semantică și pozițională, semnificînd + *Loc*, și, respectiv, + *Direcție* și fiind ocurente în pozițiile contextuale date *(CIRC)* numai în alcătuirea și în ordinea date. De asemenea, dislocarea afectează *SNPrep* ca unitate constituită și se poate spune **lîngă pădure** *este casa*, *casa* **lîngă pădure** *este*, *copilul* **spre școală** *merge*, **spre școală** *merge copilul*, dar nu și **casa* **lîngă** *este* **pădure**, **lîngă casa este* **pădure**, ***spre** *copilul merge* **școală**, **copilul* **spre** *merge* **școală**. De aceea, în modelele structurale, relația *prepoziție⁀nume*, *prepoziție⁀adverb* se înscrie într-un simbol unitar. Enunțul generalizant *cineva vede pe cineva mergînd pe cîmp* fiind unul dintre textele terminale ale modelului de structură $/(P_1)/ \rightarrow /(SN_1) + (SV) \pm (SN2) \pm (Exp)/$, reprezintă relațiile *cineva vede pe cineva* mergînd *pe cîmp*, din care se vede clar unitatea *SNPrep*.

---

[2] cf. și Vasiliu și Golopenția, 1969, p. 127—130, unde se discută pe larg despre mecanismul transferului semelor inerente ale prepoziției asupra *GN* următor, precizîndu-se însă că este vorba numai de expansiunile *GN*, deoarece regula de transfer semantic nu acționează în context — *Personal* sau — *Nmz*#*P*#, deci nu are loc asupra numelor + *Animat* + *Uman*; aceasta înseamnă că, în timp ce *spre casă*, din *vine spre casă*, este în poziția *CIRC*, *spre Ion*, din *vine spre Ion*, este în poziția unui complement de tip *SNKac Prep*, deoarece, și intuitiv, în primul caz se întreabă cu *unde*? *încotro*?, iar în al doilea caz, cu *la cine*?, *spre cine*?

Astfel, $SN_2 \rightarrow SNPrep \rightarrow pe\frown Nkac$, în care *pe* este morfem de acuzativ, iar $Exp \rightarrow /(SV) + (SN)/$, în care $SN \rightarrow SNPrep \rightarrow pe\frown cîmp$, în care *pe* este, de asemenea, și morfem de acuzativ.

În combinație cu verbul, cîteva prepoziții sînt compatibile numai cu infinitivul, dacă facem abstracție de calitatea de morfeme a unor prepoziții care, împreună cu participiul, intră în structura morfologică a modului supin. Cel mai des se combină cu infinitivul prepozițiile *de* și *pentru*, mai rar *spre* și *în*. Prepoziția *de* leagă, de regulă , un infinitiv atributiv de identificare de regentul său care este un abstract semnificînd stări etice, psihice, voliționale : *dorința* **de a pleca** ; *intenția* **de a merge** ; *datoria* **de a munci** ; *voința* **de a învinge** ; tot așa sînt *abilitatea, amabilitatea, amărăciunea, bucuria, cinstea, competența, dorința, frica, gîndul, năzuința, obișnuința, onoarea, putința, regretul, silința, tendința* etc. Deci modelul schematic al acestei relații este $SN + SVPrep$, în care în SN este ocurent un nominal din seria de mai sus, iar $SV \rightarrow$ *de* $VInf$. Substantivul *stăruința* poate fi determinat și de un infinitiv marcat cu *în ; stăruința* **în a face bine** ; substantivele *tendința, silința* admit relația finală cu *spre.*

Tot atît de frecvent apare prepoziția *pentru*, dar în contextul $SV +$ *pentru*$\frown VInf$, pe care îl marchează ca scop al procesului semnificat de SV : *vine* **pentru a se convinge** ; *învață* **pentru a reuși** ; **pentru a fi vioi**, *face gimnastică ; n-am venit* **pentru a vă certa**, *ci* **pentru a vă cunoaște**. Cu aceeași valoare relațională și semantică se folosește (mai rar) și *spre : s-a oferit* **spre a da ajutor** *; s-a abținut* **spre a nu agita** *oamenii*. Verbele din seria *a începe, a sfîrși, a termina* etc. admit o expansiune cu prepoziția *prin : începe* **prin a lămuri** *oamenii ; termină* **prin a renunța** *la toate*. Prepoziția *pînă* marchează $VInf$ cu semele $(+ Timp + Anterioritate)$: *învață* **pînă a nu fi** *prea tîrziu ; nu venise nimeni* **pînă a nu apărea** *el*.

Mai frecvent se folosește combinația *fără*$\frown VInf$, în care prepoziția *fără* marchează relația predicativă suplimentară, semnificînd, pe lîngă negarea $VInf$, dependența lui de SV regentă și, simultan, de agentul (ori de pacientul) SV : *ea s-a înapoiat* **fără a lăcrima și fără a spune** *ceva*. Alteori, marchează relația modală propriu-zisă, condiția, concesia : **fără a munci** *prea mult, a reușit totuși ;* **fără a te dedica** *luptei, nu poți învinge.*

Prepoziția intră în legătură strînsă și cu o bună parte dintre adverbe, mai ales cu cele de timp, cu care formează $SAvPrep$ sau $GAvPrep$,unde $Prep$ este modificator semantic al SAv și element de relație cu termenul regent anterior. Sînt compatibile, în această situație, prepozițiile *de, pe, pînă,* care pot preceda majoritatea adverbelor de timp, o bună parte dintre cele de loc și cîteva dintre cele modale : *de(pe) acum, de(pe) adineaori, de (pînă) aseară, de (pe, pînă) cînd, de (pe, pînă) mîine ; de (pe, pînă) unde, dincotro, de (pe, pînă) aici, de (pe, pînă) dincolo ; de altfel, de altcum* [3].

---

[3] Combinațiile *SAvPrep* de tipul *afară de, aproape de, alături de, împreună cu, laolaltă cu* etc. pot fi interpretate și ca sintagme legate și ne vom referi la ele în discuția privitoare la locuțiunile prepoziționale.

14.1. Clasarea prepozițiilor

După criteriul structurii formale și după proveniență, putem vorbi de următoarele subclase de prepoziții : *simple, compuse, alte cuvinte* cu funcție de prepoziție, *locuțiuni prepoziționale.*

a. *Prepozițiile simple* sînt formate dintr-un singur element prepozițional, moștenit ca atare din latină sau format prin fuziunea a două elemente, proces care a avut loc într-o perioadă mai veche. Numărul lor se ridică la 28 de unități : *a, asupra, către, contra, cu, de, despre, din, dinspre, dintre, dintru (dintr-), după, fără, în, înde(înv.), înspre, între, întru, la, lîngă, pe, pentru, peste, pînă, prin, printre, spre, sub.* Am considerat pe *într-, dintr-* și *printr-* variante ale formelor *întru, dintru* și **printru,* care apar în această formă în combinații specifice și destul de frecvente : *dintr-o, dintr-un, dintr-acolo, dintr-însa, dintr-însul; întru totul, întru nimic,* dar *într-o, într-un, într-acolo.* [4]

b. Prepozițiile compuse sînt formate din două și din trei unități simple. Făcînd abstracție de cele cîteva combinații cu prepoziția *a* în poziție de marcă a infinitivului *(de a merge, la a face, pînă la a nega, prin a afirma, fără a pretinde),* înregistrăm 22 de compuse din două unități ; în poziție inițială se află exclusiv *de, pe* și *pînă,* iar în poziție de dreapta și în contact direct cu nucleul sintagmei următoare pot sta celelalte prepoziții și prepoziția *pe,* dar niciodată *cu, de, despre, dinspre, dintre, fără, înde, înspre, întru, pentru, pînă, printre : de către, de după, de la, de lîngă, de pe, de peste, de prin, de sub, pe după, pe la, pe lîngă, pe sub ; pînă către, pînă după, pînă în, pînă între, pînă la, pînă lîngă, pînă pe, pînă peste, pînă spre, pînă sub* ; formațiile *fără de* (**fără de** *știrea mea,* **fără de** *veste)* și *în contra* (neînregistrate în *DLRM*) la considerăm învechite, iar *pe de* și *pe din* apar numai în expresiile adverbiale *pe de rost, pe din afară, pe din două, pe din trei.* [5]

Compusele din trei unități sînt mai puține și semnifică, în general, *(Aproximarea) : de pe lîngă, de pe la, pînă pe la, pînă de către : este* **de pe lîngă** *Bîrlad ; începe* **de pe la** *zece ; ține* **pînă pe la** *zece ; pînă de către* apare numai în expresia *pînă (de) către ziuă (= pînă spre ziuă),* în care *de* este facultativ.

c. Cuvintele din alte clase înregistrate în mod obișnuit și ca prepoziții sînt mai ales adverbe : *ca, cît* și *decît* au și fost discutate în acest sens ; *deasupra* este prepoziție în contextul *...Nkg (norii s-au adunat* **deasupra** *satului,* în care *deasupra* se substituie cu *peste + Nkac).* Adverbele *înainte, îndărăt, împotrivă, înăuntru,* devin prepoziții dacă sînt marcate cu deicticele *-a, -(u)l,* ceea ce le determină ocurența în contextul*...Nkg : înaintea lui Ion, împotriva delăsării și a nepăsării ; înăuntrul acestor goluri.* Mai rar (și uneori reg. și înv.) se folosește ca prepoziție adverbul *drept* (la origine adjectiv) : *au ajuns* **drept** *(în dreptul) școală ; l-a lăudat* **drept** *(ca)* **răsplată** *pentru strădanie ; l-a luat* **drept altul** *(în locul).*

---

[4] Nu am înregistrat aici pe *deasupra,* deoarece îl considerăm adverb (actualizat ca prepoziție numai în contextul *...Nkg),* deși L. Vasiliu, 1973, p. 368–369 și 381, îl menționează în dicționarul prepozițiilor, dînd și compusele cu *de ..., pe ..., pînă ....* În schimb, Dominte, 1970, p. 251–255, dar mai ales în 254–255, consideră că *deasupra, dedesubt, alături, înainte, înapoi* (și o seamă de locuțiuni din seria *în (la) stînga (dreapta), în urmă, în coadă, la sfîrșit)* sînt *adverbe prepoziționale.*

[5] Pentru motivele arătate în *14.1.* a, am considerat că compusa *de prin* este formată din două unități prepoziționale simple, deși *prin < pre + în* ; tot așa este compusa *pe din (din < de + în).*

Se actualizează ca prepoziții în contextul ... *Nkd* substantivul *grație*, participiile *datorită* (marcate la forma de feminin, dar *datorită* este format după *mulțumită*), *potrivit*, substantivul *mulțumită* (arh.), adjectivele *conform* și *contrar*: *grație unor împrejurări favorabile; datorită lui Ion și lui Gheorghe; mulțumită eforturilor depuse; conform (contrar) instrucțiunilor date; potrivit părerii majorității.*

d. *Locuțiunile prepoziționale* sînt sintagme legate în care prezența unei prepoziții este obligatorie și care au valoarea relațională a unei prepoziții, adică se află în poziția simbolului *Prep* din *SNPrep, SVPrep, SAvPrep*, fiind ocurent în aceeași poziție sintactică funcțională cu substantivul (sau substitutul lui), verbul ori adverbul cu care se combină.

În funcție de unitatea lexicală care intră în formație, locuțiunile prepoziționale sînt de următoarele tipuri:

1° *Locuțiuni formate din adverb* precedat de una (sau două) prepoziții și, uneori, urmat de prepoziție: *în afara, afară de, de dinaintea, pe dinaintea, pe dinăuntrul, pînă în afara, pînă pe dinaintea, în josul, în susul, în dreptul*; dacă prepoziția precedă adverbul, acesta este marcat deictic de *-a, -(u)l*, observația fiind valabilă și pentru toate locuțiunile adverbiale care devin locuțiuni prepoziționale numai în acest mod (dacă nu sînt marcate ca atare și cînd sînt locuțiuni adverbiale, cum este cazul cu *de-a curmezișul, pe deasupra, de-a latul, de-a lungul)*. Combinațiile *alături de, aproape de, împreună cu, înainte de, laolaltă cu, la un loc cu*, sînt socotite, de obicei, tot locuțiuni prepoziționale, dar astfel de formații nu constituie *SAvPrep*, deoarece *Prep* face parte din *SNPrep* care urmează și cu care intră în aceeași poziție sintactică, determinînd adverbul *regent: alături + de mine, aproape (foarte + aproape) de gară, înainte + de sosirea noastră, lucrează + la un loc + cu noi* etc., ceea ce înseamnă că adverbul ocupă o poziție sintactică distinctă de cea următoare, marcată de prepoziție [6].

2° *Locuțiunile prepoziționale formate pe baza unui substantiv* însoțit de una ori două prepoziții se realizează ca atare mai ales contextual. Astfel, formațiile *din cauza, în dosul, cu excepția, în locul, din partea, din pricina* sînt locuțiuni prepoziționale numai în contextul ... *Nkg*; formațiile *din cauză de, în conformitate cu, față de, în loc de, în materie de, din motive de, cu privire la* sînt locuțiuni prepoziționale numai în contextul ... *Nkac*. Unele din ele însă pot fi sintagme libere, dacă contextul anterior actualizează substantivul cu sensul său nominal; să se compare, *mă jenez* **față de tine** cu *văd* **față de om** *fericit*, sau *mănîncă măr* **în loc de pară** cu *a poposit* **în loc** *de verdeață*.

3° *Locuțiuni formate din adjective* și *prepoziții*: *cu tot (cu), cu toată, conform cu, privitor la, referitor la, ales de, osebit de* (ultimele două, înv.). Unele dintre aceste combinații pot fi interpretate și ca sintagme libere; de exemplu, se poate spune *am făcut o lucrare* **conform cu planul**, dar și *am făcut o lucrare* **conformă** *cu planul*, situație în care *conformă* nu mai formează o grupare unitară cu prepoziția următoare [7].

---

[6] Împotriva acestei interpretări se poate aduce argumentul că în multe situații grupul *Av + Prep* poate fi înlocuit cu o prepoziție simplă, fără să se schimbe valoarea relației: *locuiesc alături* de *gară* — *locuiesc* lîngă gară, deci *alături de gară = lîngă gară;* dar grupul *de gară* poate fi folosit după *decît: locuiesc mai aproape* de centru *decît* de gară, ceea ce pune în evidență faptul că prepoziția nu se află în aceeași grupare cu adverbul, ci cu nominalul următor.

[7] Nu am luat în discuție formațiile verbale *în ceea ce privește, cît privește* și *exceptînd (pe)*; primele două sînt considerate de *GLR* (vol. II, p. 321) propoziții circumstanțiale de relație constituite „din expresiile *în (ceea) ce privește* sau *cît privește* urmate de un complement al verbului

14.2. Regimul cazual al prepoziției

În discuția privitoare la definiția prepoziției am precizat că desinențele cazuale de genitiv, dativ și acuzativ sînt compatibile numai cu anumite prepoziții în contextul *SNPrep* și că, prin urmare, regimul cazual este un criteriu de clasificare a prepozițiilor în trei grupări corespunzătoare celor trei cazuri-regim din limba română.

1° Prepozițiile simple, exceptînd pe *asupra* și *contra*, toate compusele din două și trei prepoziții, locuțiunile prepoziționale care au ca element final una dintre prepozițiile simple (exceptînd pe *asupra* și *contra*), prepozițiile provenite din adverbele *ca, cît, decît* (dacă regentul comparat este în nominativ) se construiesc cu cazul acuzativ, avînd regim de caz acuzativ în formula *SNPrep*, în care *N* → *Nkac*. Relația aceasta de regim poate fi privită și de pe poziția elementului *Nominal*, în sensul că un *Nkac* admite să fie precedat numai de o prepoziție sau de o formație prepozițională din vocabularul delimitat mai sus, adică, în general, de una (de două ori de trei) dintre prepozițiile simple, cu excepția celor două menționate mai înainte.

2° Prepozițiile simple *asupra* și *contra* (și compusa *în contra*), locuțiunile prepoziționale care au în componență un substantiv ori adjectiv articulat din seria *din cauza, din pricina, în dreptul, în vederea* etc., prepozițiile provenite din adverbe și locuțiuni adverbiale marcate cu particulele deictice *-a, -(u)l* (*împotrivă + a = împotriva, înainte + a = înaintea, înăuntru + l = înăuntrul, în afară + a = în afara, în dos + ul = în dosul* etc.) au regim de caz genitiv în formula *SNPrep*, în care *N* este *Nkg*, cu același comentariu ca mai sus. Formele conjuncte ale pronumelui personal din seria *-mi, -ți,-i* etc., care intră în combinație cu unele dintre aceste prepoziții, cum este cazul cu *asupra-i, asupra-mi, înaintea-i* etc., le putem considera forme neaccentuate ale genitivului pronumelui personal, deși, în mod obișnuit, ele sînt înregistrate între formele dativului. În sprijinul acestei soluții vin argumentele pe care le-am mai adus în discuția privind cazul genitiv al pronumelui personal (cf. *supra*, în 10.3.) dintre care amintim aici că aceste forme se substituie numelor în cazul genitiv : *S-a îndreptat* **asupra-i** ; *s-a îndreptat asupra lui Ion și a lui Gheorghe* , în care *-i* este substitutul *SN lui Ion* și *a lui Gheorghe ;* dintre acestea, forma *a lui Gheorghe* este, fără îndoială, un *Nkg*.

3° Elementele prepoziționale din seria *conform, contrar, datorită, grație, mulțumită, potrivit* au regim cazual de dativ în formula *SNPrep*, în care *N* este *Nkd*. Menționăm că *conform, contrar* și *potrivit*, chiar cînd se actualizează ca adjective acordate — *situație conformă, contrară, potrivită* — impun tot un regim de dativ ; *grație* este prepoziție numai în forma nearticulată, deoarece determinantul *-a* impune morfemul de genitiv : *grația Mariei și* a *Anei ;* *mulțumită* se poate actualiza chiar în contextul ...*Nkd* ca substantiv, în construcții emfatice : *Aduc* **mulțumită lui Ion** *și* **lui Gheorghe** *pentru ajutorul ce mi l-au dat.*

---

a privi"; dar, în toate situațiile, ele pot fi substituite cu locuțiunile *în privința, cu privire la, cît despre*, lucru recunoscut și în *GLR*, ceea ce ne-ar putea determina să le considerăm locuțiuni prepoziționale provenite din propoziții lexicalizate. Gerunziul *exceptînd (pe)* apare totdeauna în poziția unui complement de excepție (prin însuși sensul lui lexical), împreună cu substantivul următor în acuzativ și, fiind substituibil cu locuțiunea *(în) afară de*, îl putem considera element prepozițional provenit din verb la gerunziu.

Prepozițiile și elementele prepoziționale cu regim de genitiv și de dativ se diferențiază tranșant de cele cu regim de acuzativ și prin relațiile lor specifice cu mărcile categoriei determinării, în sensul că primele impun obligatoriu determinarea cu unul dintre tipurile de articol, marcat, la rîndul lui, cu desinențele cazuale specifice acestor două cazuri, în timp ce prepozițiile cu regim de acuzativ nu admit articolul hotărît enclitic, iar în cazul articolelor proclitice, ele sînt compatibile cu desinența cazuală *zero* (specifică acuzativului), în toate situațiile în care sintagma nominală este urmată de pauză / *SN Prep* # / : *privește* **pe fereastră**, *se duce* **la un vecin**, *merge* **spre pădure**, *este* **sub masă**, *merge* **printre case** ; *zboară* **contra vîntului**, *stă* **în dreptul casei**, *vine* **înaintea lui Ion**, *stă în dreptul* **unor blocuri** ; *este* **pentru Ion și pentru Gheorghe**, *este* **împotriva lui Ion și a lui Gheorghe**, *lucrează* **potrivit dispozițiilor**, *lucrează* **potrivit unor dispoziții** ș.a.m.d. Fac excepție de la această normă numele proprii și cele asimilate cu ele (considerate unice, notorii, din punctul de vedere al vorbitorului) : *mă duc* **la Ileana**, *văd* **pe Maria și pe bunicul**, *scriu* **cu creionul** (= cu creionul meu, cu creionul pe care îl am la mine etc., deci cu un obiect cunoscut), față *de scriu* **cu creion** *nu* **cu cerneală**[8]. De asemenea, dacă *N* din *SNPrep* cu regim de acuzativ nu este urmat de pauză, ci de un determinant sintactic, acesta impune determinarea imediată și neizolată, cu articol hotărît enclitic, a numelui : *privește* **pe fereastra aceasta**; *se duce* **la pădurea aceea**; *doarme* **cu ochii închiși**.

Regimul cazual al prepoziției este (așa cum am mai remarcat) o sursă a creșterii redundanței, deci a previzibilității mărcilor cazuale în grupurile nominale simbolizate ca *SNPrep* sau *GNPrep*, element de structură foarte important, mai ales dacă avem în vedere marea frecvență în vorbire a elementelor prepoziționale în româna contemporană.

14.3. Cîteva aspecte ale semanticii prepozițiilor

Definirea prepoziției ca instrument sintactic al relației de dependență unilaterală între C. I. ai propoziției lasă (ori poate lăsa) impresia că nu ar avea sens lexical și, în consecință, se și spune că prepozițiile *sînt goale* (vide) din punct de vedere semantic sau că nu exprimă noțiuni, ci numai raporturi între noțiuni ; iar dacă unele prepoziții au totuși un anumit conținut lexical, acesta nu ar aparține intrinsec prepoziției, ci ar fi, de fapt, rezultatul unui transfer de sens de la termenii vecini, mai ales de la substantivul următor marcat de prepoziție [9].

---

[8] *Cu* este singura prepoziție care poate fi urmată, după împrejurări, de un substantiv determinat de articol, cu excepția situațiilor în care intră în sintagmă cu un adverb ori un element adverbial sau adjectival din seria *împreună, alături, adecvat, paralel, conform, potrivit* etc. : *alături* **cu drumul** (față de *alături* **de drum**), *conform(ă)* **cu situația**, *procedează potrivit* **cu împrejurările**.

[9] cf. *GLR*, 1954, p. 345–346, și 1966, p. 329, unde se afirmă că „Prepozițiile nu au sens lexical de-sine-stătător, dar nu sînt complet lipsite de valoare lexicală". În ultima ediție a *GLR* însă, se precizează că „De obicei prepozițiile au mai multe sensuri. Din ele se desprinde un sens sau, mai rar, două sensuri fundamentale sau de bază. Astfel, prepoziția *cu* exprimă asocierea, *fără* aspectul negativ al asocierii, *în* interiorul unui obiect, *lîngă* spațiul situat în imediata apropiere a unui obiect".

De asemenea, se pecizează că „valoarea prepoziției într-un anumit context este determinată într-o măsură mai mare sau mai mică de sensul cuvintelor pe care le leagă, adică de elementul

În introducerea la acest capitol (*supra*. 14.0), noi am vorbit însă despre o serie de prepoziții care semnifică diferite aspecte ale spațialității și temporalității, despre unele prepoziții care semnifică *Localizarea*, despre altele care semnifică *Direcția* și am specificat că ultimele două sînt seme constante, definitorii pentru conținutul semantic al prepozițiilor și care se transferă de la prepoziție la substantivul următor. Din aceasta rezultă nu numai că prepoziția nu este lipsită de sens lexical, dar și că acest sens are, într-o anumită măsură, un rol determinant pentru actualizarea în mesaj a semnificației și a funcției unității lexicale pe care o însoțește în sintagmă [10]. Dacă acceptăm acest punct de vedere, putem spune că, prin constanta ei semantică intrinsecă, prepoziția este un *actualizator* al unității cu care formează sintagmă prepozițională, înțelegînd prin *actualizator* elementul de legătură dintre un cuvînt considerat unitate a limbii și referința lui prezentă în situația de comunicare dată, deci trecerea unei unități de concept a sistemului în mesajul realizat de pe poziția vorbitorului care comunică pe coordonatele *ego*, *tu*, *hic et nunc*. Cuvîntul *pădure* ca unitate a lexicului semnifică „*pădure*", definindu-se ca + *Nominal* — *Animat* + *Obiect* + *Natural* — *Masculin* + *Singular* ... ; dar în sintagma *casa este în pădure*, *SNPrep în pădure* ocupă poziția sintactică a adverbului *undeva* din modelul *ceva este undeva*, deci este un circumstanțial și semnifică și + *Loc* + *Interior*, actualizat ca atare de prepoziția *în*. Actualizarea nu trebuie înțeleasă ca o acumulare a sensului cuvîntului *pădure* ca concept virtual, ci actualizarea lui în mesaj ca obiect semnificînd „*locul în interiorul căruia se află ceva*" [11]. De asemenea, pentru că *în* are regim de acuzativ, *pădure* este actualizat în cazul acuzativ, dar nu *Acuzativul* ca concept al categoriei *Caz*, ci *Acuzativ* + *Locativ* + *Interior*, pe care îl cere prepoziția *în* în mesajul dat. În propoziția *casa este lîngă pădure*, prepoziția *lîngă* actualizează un *Acuzativ* + *Locativ* + *Exterior*, deci *lîngă pădure* înseamnă „*locul în exteriorul și în apropierea imediată a căruia se află obiectul* **casă**".

---

determinat și de determinantul lui" (*loc. cit.*, p. 330) și că „de exemplu, valoarea locală sau temporală a prepoziției *în* se desprinde din sensul substantivelor cu rol de determinant" (*ibidem*).

[10] Primul studiu sistematic privind prepozițiile ca unități de sens aparține L a u r e i V a s i l i u — 1961 (a), p. 11—42, urmat de 1961 (b), p. 139—147. Cel mai interesant este însă, cu siguranță, studiul *O descriere a sensurilor locale ale prepozițiilor românești* (menționat în nota 3.), în care L a u r a V a s i l i u acordă statut diferit trăsăturilor semantice ale prepozițiilor i n d e p e n d e n t e d e c o n t e x t, în contrast cu trăsăturile d e p e n d e n t e d e c o n t e x t, considerînd că semele din prima categorie sînt specifice prepozițiilor, deci *intrinsece*, iar cele din a doua categorie sînt trăsături de *transfer*, de la contextul verbal și/ sau nominal vecin asupra prepozițiilor.

[11] Prin *actualizare* ca proces de introducere a unei unități a limbii în mesaj, de adecvare a ei la o referință situațională a vorbitorului, nu se înțelege numai această mișcare semantică de la prepoziție la nume ori la adverb, ci și situarea tuturor unităților date pe coordonatele spațiale și temporale, marcarea lor cu indici de cuantificare, de caz etc. ai enunțului, raportate toate la situația de comunicare în care se află destinatorul și destinatarul lui, caracterizată prin ambreiorii *ego, tu, hic et nunc*; față de aceste corelate, obiectele de referință sînt prezente ori absente, apropiate ori depărtate etc., procesele sînt anterioare, simultane ori posterioare etc. Un enunț reprezentînd contextul pentru o unitate supusă observării este atît de semnificant, încît chiar o unitate lingvistică inventată ad-hoc, dacă are o formă adecvată și este introdusă în vecinătăți potrivite, primește — prin transfer — un „sens" de la aceste vecinătăți. Dar potențialul semantic al contextului nu trebuie supraestimat și structura sintactică este departe de a fi singura sursă a sensului actualizat al unităților intrate în combinație, care își păstrează totuși sensul lor de bază. Acesta este și cazul prepozițiilor.

Că prepozițiile au sens lexical propriu, prin care devin actualizatori în *SNPrep*, se poate demonstra empiric, comparînd substantivul *casă*, nemarcat de vreo prepoziție, cu modul în care este actualizat în *SNPrep în casă, lîngă casă, pe casă, dinspre casă, între case, printre case* etc. Este limpede că diferențelor dintre aceste sintagme în planul expresiei le corespund anumite diferențe în planul conținutului și aceste diferențe nu pot fi determinate decît de prepozițiile diferite ocurente în poziția *Prep*, deoarece nominalul *casă* este comun. Cea mai simplă definiție a sensului prepozițiilor este reprezentarea demonstrativă a valorilor lor relaționale de loc sau de direcție reprezentate grafic, așa cum se manifestă ele în realitatea extralingvistică. Astfel, dacă reprezentăm obiectul printr-un cerc /O/ sau printr-o linioară /—/, iar sensul prepoziției prin poziția unui punct /./ sau a unei săgeți față de obiectul dat, putem arăta, că, de exemplu, prepoziția *în* semnifică „→ʘ“, *din* semnifică „ʘ→“, *lîngă* semnifică „O· “, *spre* semnifică „→O“, *pe* semnifică „–̇“, *sub* semnifică „–̣“, *între* semnifică „O·O“, *dinspre* semnifică „←O“ etc. Toate acestea ne determină să afirmăm că semnificația fundamentală a prepozițiilor este *Spațialitatea*.

Majoritatea prepozițiilor sînt însă plurisemantice. Unele se grupează în serii de sinonime, altele sînt omonime, unele se actualizează cu variante de sens mai concrete care se pot defini cu claritate, dar și cu variante și varietăți abstracte, a căror definire este foarte greu de precizat. Limitîndu-se la sensurile locale ale prepozițiilor limbii române literare actuale, ca sistem aparte, V a s i l i u L., 1973, realizează o descriere semantică a majorității prepozițiilor simple și compuse (din două unități) în trăsături semantice intrinsece și de transfer, precizînd și numeroase variante de omonimie și de sinonimie. Deși autoarea consideră provizorii unele dintre soluțiile la care a ajuns, această descriere este fundamentală pentru semantica prepozițiilor limbii române în ansamblu. În cele ce urmează ne vom referi numai la cîteva aspecte ale acestor probleme.

Remarcăm, mai întîi, că se poate vorbi de o mare varietate semantică a prepozițiilor în cîmpurile semantice de *spațialitate, temporalitate, modalitate, cauzalitate* etc., dar semele corespunzătoare, cu excepția celor de spațialitate, nu aparțin intrinsec prepozițiilor simple și compuse, ci sînt trăsături specifice *N* sau *Av* din *SNPrep* sau *SAvPrep*: *în pădure = spațialitate, în aprilie = temporalitate, în comun = modalitate; de aici = spațialitate; de acum = temporalitate, de lemn = materie, de necaz = cauzalitate.* Aceasta este deci o problemă de transfer lexical care nu pleacă de la prepoziție, ci de la unitatea nominală ori adverbială a sintagmei și determină atît natura semantică și funcțională a poziției sinctactice în care este ocurentă *SPrep*, cît și terminologia folosită curent pentru denumirea diferitelor tipuri de determinante ale verbului sau ale numelui determinat de *SPrep*. Astfel, în *casă* **de lemn**, *de lemn* este atribut substantival prepozițional în acuzativ și semnifică „*materia*“ din care este făcută casa ; în *plînge* **de necaz**, *de necaz* este circumstanțial de cauză, semnificînd „*cauza*“ procesului *plînge*. Să se compare, în legătură cu aceasta, și sensurile *SPrep* din propozițiile *vine în oraș, vine în 10 minute, vine peste o oră; ajunge după casă, ajunge după întîi aprilie.*

Prepozițiile provenite din adverbe și locuțiuni adverbiale și locuțiunile prepoziționale au însă sensuri mai concrete, semnifică ele însele *spațialitatea, temporalitatea, cauzalitatea, modalitatea* etc. și se poate vorbi de cîteva formații prepoziționale monosemantice și monovalorice care, în orice context, se actualizează cu același sens și stabilesc același tip de relații. Așa este cazul cu prepozițiile și locuțiunile *deasupra, înaintea, în urma, de-a lungul, în dreptul*, care, în contextul ...-*Nkg*, semnifică totdeauna poziții spațiale specifice circumstanțialului de loc ; *din cauza, din pricina* sînt, în orice situație contextuală, locuțiuni prepoziționale cauzale ; *în (cu) scopul, în vederea* sînt totdeauna finale, *grație, mulțumită, datorită* în contextul ...*Nkd* sînt instrumentale (uneori cu nuanță cauzală) ; *în privința, cu privire la, din punct de vedere, în materie de, cît despre* sînt de relație sau de exclusivitate, *în loc de* este opozițională ș.a. Caracterul monovaloric al unor asemenea elemente prepoziționale determină creșterea redundanței sintactice și le excludem din discuția privitoare la trăsăturile semantice de transfer, întrucît, prin prezența în formația prepozițională a unor cuvinte autonome, trăsăturile semantice *devin* intrinsece pentru întreaga sintagmă prepozițională, putîndu-se transfera asupra cuvîntului următor.

Altă trăsătură semantică de transfer este ± *Mobilitate* (sau ± *Mișcare*), determinată de natura termenului verbal anterior și regent al *SNPrep: se află* **pe deal** = — *Mișcare; urcă* **pe deal** = + *Mișcare; locuiește* **peste deal** = — *Mișcare; trece* **peste deal** = + *Mișcare*. Verbele de stare sînt incompatibile cu trăsătura semantică + *Mișcare*, caracteristică verbelor de mișcare.

Trăsăturile semantice intrinsece ale prepozițiilor, prin care acestea actualizează *SNPrep* sau *SAvPrep*, sînt *Localizare, Direcție, Interioritate, Exterioritate, Limită, Asociere, Aproximare* ș.a., cu precizarea că, datorită contextului anterior și, mai ales, celui posterior, aceste trăsături se actualizează în numeroase variante și că terminologia pentru denumirea lor nu este nici singura folosită în studiile de referință și, probabil, nici cea mai potrivită, în unele cazuri[12].

Unele dintre aceste trăsături semantice sînt generale, în sensul că prezența sau absența lor permite gruparea unui mare număr de prepoziții, cum este cazul cu semul ± *Interioritate* sau, în termeni pozitivi, *Interioritate / Exterioritate: în, prin, din* semnifică + *Interioritate*, iar *după, la, lîngă, pe, sub, spre, către* etc. semnifică + *Exterioritate* ; *între (printre, dintre)* pot fi considerate de *Interioritate*, dacă interpretăm că ele semnifică „*în (din, prin) interiorul spațiului delimitat de mai multe obiecte*". Alte trăsături au un caracter mai puțin general sau unul particular ; astfel, prepozițiile *între, dintre, printre* semnifică și *Pluralitate*, în sensul că sînt compatibile numai cu substantive la plural sau cu cel puțin două substantive la singular, dar aflate în

[12] Astfel, Laura Vasiliu *(op. cit.)* folosește, pentru denumirea semelor intrinsece, denumiri ca *localizare precisă, suprapunere, extensiune* (în plan orizontal), *mișcare orientată* (pentru ceea ce noi am numit *Direcționare*), *reciprocitate, proximitate* (determinată), *caracter nedeterminat* etc. ; trăsătura *Limită* (inițială sau finală) a unor prepoziții cum sînt *din, pînă, pînă la* etc. este considerată uneori *intrinsecă*, alteori *de transfer*. De asemenea, autoarea folosește numai trăsătura + *Interioritate* nu și opusul ei — *Interioritate*, sau, în termeni pozitivi, + *Exterioritate*. De altfel, Laura Vasiliu recunoaște (*op. cit.*, p. 361, nota 9), că „Termenii prin care se denumesc trăsăturile semantice nu sînt întotdeauna cei mai adecvați (oricînd li se pot aduce corectări)".

raport de coordonare : *între (dintre, printre) case; între (dintre, printre) casă și grădină; între (dintre, printre) noi*; *între (dintre, printre) mine și tine;* semul + *Adesiv* (= *alipit pe* suprafața unui obiect) caracterizează numai prepoziția *pe* și compusa *de pe: cartea este* **pe masă** ; *cartea de* **pe masă** *;* trăsătura semantică ± *Asociere* caracterizează numai prepoziția *cu;* trăsătura + *Negativizare* (sau *Excludere, Înlăturare)* caracterizează numai prepoziția *fără;* trăsătura + *Reciprocitate* caracterizează prepoziția *înde* (înv.) : *vorbesc* **înde ei** *(ei înde ei)*.

Localizarea unui obiect al procesului exprimat de verbul anterior (de pe poziția situațională a vorbitorului) poate fi văzută în interiorul sau în exteriorul unui obiect, deasupra și alipit de obiect, dedesubtul sau în apropierea lui, iar *Direcționarea* procesului, ca o îndepărtare de obiect, avînd punctul inițial în interiorul ori în exteriorul obiectului, ca o apropiere de obiect, ca o trecere prin obiect etc. Toate aceste relații dintre obiecte sau dintre procese și obiecte pot fi semnificate de prepoziții prin semele lor fundamentale sau prin combinarea acestor seme în prepoziții compuse, prin actualizarea lor în anumite variante determinate de vecinătățile contextuale. Deși omonimia și sinonimia complică extrem de mult posibilitățile de stabilire a trăsăturilor intrinsece prin care prepozițiile se definesc din punct de vedere semantic (cu excepția elementelor prepoziționale monosemice și monovalorice, despre care a fost vorba mai sus), sensurile unora dintre ele se pot defini cu multă certitudine prin consemnarea semelor lor componențiale (vom avea în vedere contextul al cărui termen regent este un verb) :

către (și spre) :	= Exterioritate + Direcționare + Orientare ;
din	= Interioritate + Limită inițială + Îndepărtare + + Direcționare ;
dinspre	= Exterioritate + Limită inițială + Apropiere + Direcționare ;
după	= Exterioritate + Localizare + Opusă (vorbitorului).
în	= Interioritate + Localizare ;
înspre	= Exterioritate + Direcționare + Orientare ;
între	= Exterioritate + Localizare + Pluralitate ;
lîngă	= Exterioritate + Localizare + Apropiere ;
pe	= Exterioritate + Localizare + Aderență ;
peste	= Exterioritate + Localizare + Depășire ;
pînă	= Exterioritate + Direcționare + Limită finală ;
prin	= Interioritate + Străpungere ;
spre	= Exterioritate + Direcționare + Orientare ;
sub	= Exterioritate + Localizare + Inferioritate ;
cu	= Asociere (sau Comitativitate).

Semantica prepozițiilor compuse este în mai mare măsură complicată, atît prin influența contextului, cît și prin încrucișarea omonimiilor și a sinonimiilor. Iată cîteva situații mai clare :

de la	= Exterioritate + Localizare (sau + Direcționare) + Limită inițială ;
de lîngă	= Exterioritate + Localizare + Apropiere + Limită inițială ;
pînă în	= Interioritate + Localizare + Limită finală ;

pînă la = Exterioritate + Direcționare + Limită finală ;
pînă lîngă = Exterioritate + Direcționare + Limită finală + Apropiere ;
pînă pe = Exterioritate + Localizare + Aderență + Limită finală ;
de pe la = Exterioritate + Localizare (sau + Direcționare) + Limită inițială nedeterminată (Aproximare) ;
de pe lîngă = Exterioritate + Localizare (sau + Direcționare) + + Limită inițială nedeterminată + Apropiere ;
pînă pe la = Exterioritate + Localizare nedeterminată + Limită finală.

Oricît de aproximativă ar fi această încercare de a defini semnificațiile fundamentale ale prepozițiilor românești, este evident că unele dintre trăsăturile lor semantice sînt constante, cum este cazul cu *Interioritate / Exterioritate, Limită inițială / Limită finală, Aderență / Nonaderență, Asociere/ Negativizarea asocierii* etc. și că aceste trăsături semantice se transferă, combinîndu-se cu cele de transfer, asupra întregii sintagme prepoziționale, determinîndu-i actualizarea semantică și funcțională. Din aceasta decurge și potențialul semantic al cazurilor-regim cerute de diferitele prepoziții. Astfel, acuzativul românesc, pe lîngă semnificația de „*obiect direct*" al procesului unui verb tranzitiv (actualizat ca atare de prepoziția *pe*, dacă *N* este un nume propriu ori asimilat numelor proprii), cumulează, prin mărcile prepoziționale, și valorile a numeroase cazuri care, în alte limbi, sînt marcate prin desinențe specifice. De exemplu, acuzativul marcat de prepoziția *de (către)* poate fi : *agentiv*, semnificînd *agentul* procesului unui verb tranzitiv la diateza pasivă : *cineva (ceva) este văzut* **de (către) cineva** ; marcat de *cu—comitativ*, semnificînd asocierea obiectului desemnat de *N* din *SNPrep* la subiectul procesului : *Ion vine* **cu Gheorghe**, sau *instrumental*, semnificînd obiectul instrument de efectuare (cauzativ sau factitiv) a procesului : *taie lemne* **cu toporul** ; marcat cu *în—locativul*, semnificînd localizarea procesului în interiorul obiectului — *inessiv* — sau în exteriorul și în apropierea obiectului — *abessiv* — ori la exteriorul și suprapus—aderent obiectului — *adessiv* — : *ceva se află* **în casă** ; *ceva se află* **lîngă casă**, *ceva se află* **pe casă** ; marcat cu alte prepoziții—*direcțional*, semnificînd direcția spre interiorul obiectului — *illativ* — , spre exterior — *allativ* — , din interior — *elativ* — , din exterior — *ablativ* [13]. În gramatica românească, astfel de valori ale acuzativului sînt denumite ca funcții sintactico-semantice : complementul *de agent, sociativ, instrumental, de materie* etc. sau circumstanțialul *de loc, de timp, de mod* etc. ; tot așa, valorile acuzativului și ale genitivului, marcate de prepozițiile respective, sînt specifice pentru denumirea diferitelor tipuri de atribute substantivale prepoziționale.

Toate acestea demonstrează că o descriere a prepozițiilor, fără referire și la semantica lor, rămîne incompletă.

---

[13] Definițiile acestor cazuri se găsesc și în *DL*, 1973, la termenii-titlu corespunzători.

15

CONJUNCȚIA

15.0. Definiția și conținutul clasei

Clasă de cuvinte relaționale, *conjuncția* se aseamănă din multe puncte de vedere cu prepoziția, cu care are unele trăsături și chiar unele unități comune, dar se și distinge de prepoziție prin natura relațiilor pe care le semnifică și prin distribuția contextuală. Astfel , ca și prepoziția, conjuncția este o clasă de cuvinte invariabile și nonautonome, este formată din unități simple, compuse și locuțiuni care funcționează ca unelte sintactice de relație între cuvinte și sintagme de cuvinte autonome. Dar, în timp ce prepoziția semnifică exclusiv relații de subordonare, conjuncția semnifică *atît relații de subordonare, cît și relații de coordonare* și se opune prepoziției prin cîmpul sintactic de distribuție a acestor tipuri de relație : în cîmpul propoziției unde se întîlnește cu prepoziția, conjuncția exprimă exclusiv relații de coordonare, conectînd unitățile în sintagme aflate pe aceeași poziție sintactică; în cîmpul frazei, conjuncția exprimă atît relații de coordonare, cît și relații de subordonare între unitățile propoziții, dar nu se întîlnește niciodată — în această din urmă situație — cu prepoziția, deoarece unitățile propoziții nu se introduc niciodată prin prepoziții. Cu alte cuvinte, *conjuncția exprimă relații de coordonare în structura propoziției și relații de coordonare și de subordonare interpropoziționale în structura frazei*, deci are o distribuție distinctă de aceea a prepoziției. De aceea în lista conjuncțiilor coordonatoare nu intră nici o unitate comună cu prepoziția, în timp ce între cele subordonatoare există trei unități comune — *de, decît* și *pînă* — , intrapropoziționale ca prepoziții — *casă* **de lemn** ; **pînă acasă** ; *mai mare* **decît casa** — și interpropoziționale ca conjuncții — **de asculți ori de nu asculți**, *e totuna* ; **pînă se încalță**, *soarele se-nalță* ; **decît să cînți**, *mai bine învață;* prin urmare, ca prepoziții, *de, decît* și *pînă* se distribuie în contextul ... *SN* sau ... *SAv*, iar ca conjuncții se distribuie în contextul ... *V*.

15.1. Tipologia conjuncțiilor după structură

Ca structură formală, conjuncțiile prezintă categorii asemănătoare cu ale prepozițiilor, adică sînt conjuncții *simple, compuse, locuțiuni conjuncționale* și *alte cuvinte* (pronume relative, adverbe relative) care funcționează cu valoare relațională de conjuncții.

1° *Conjuncțiile simple* sînt alcătuite dintr-un singur element conjuncțional sau din două ori mai multe elemente neanalizabile : *și, dar, iar, însă, ci, că, să, dacă, deși, încît, fiindcă, deoarece* etc. Conjuncțiile simple sînt fie moștenite din latină, unde erau formate tot dintr-un singur element conjuncțional, fie formate pe teren românesc, prin fuziunea elementelor unor conjuncții simple sau ale unor locuțiuni conjuncționale : *deoarece (de + oară + ce); căci (că + ce); dacă (de + că); deși (de + și); fiindcă (fiind + că); încît (în + cît).*

2° *Conjuncțiile compuse* sînt formate din două sau mai multe conjuncții sau dintr-un adverb și o conjuncție : *ca (...) să, ci și, cum că, precum că, precum și* etc.

3° *Locuțiunile conjuncționale* sînt grupuri de cuvinte cu sens unitar și funcție conjuncțională, din care trebuie să facă parte în mod obligatoriu fie o conjuncție, fie un alt element (pronume sau adverb relativ) cu valoare de conjuncție. Posibilitățile de creare a locuțiunilor conjuncționale în limba română sînt destul de largi și există locuțiuni conjuncționale de mai multe tipuri :

a. adverb + conjuncție : *în afară că, măcar de, chiar dacă, înainte(de) să, măcar să, îndată ce, numai ce, imediat ce;*

b. prepoziție + conjuncție : *pînă să, fără (ca) să, pe lîngă că, pentru că* etc.;

c. prepoziție + substantiv + conjuncție : *din cauză că, din pricină că, în loc să* etc.;

d. o formă verbală + conjuncție : *las(că), fie că;*

e. prepoziție + conjuncție + adjectiv substantivat : *cu toate că;*

f. prepoziție + pronume relativ : *după ce, pînă ce* etc.

g. prepoziție + substantiv + pronume relativ : *din (de) moment ce, de vreme ce, în timp ce, pe măsură ce;*

h. adverbul *ca* + conjuncția *și* + adverb relativ : *ca și cînd, ca și cum.*

Unele dintre locuțiunile conjuncționale *(din pricină că, din cauză că, înainte să* etc.) sînt aproape identice ca formă cu unele locuțiuni prepoziționale *(din cauza — din cauză că, din pricina — din pricină că)* cu care seamănă și ca sens ; ele se deosebesc însă prin funcție (primele introduc propoziții subordonate, celelalte leagă părți de propoziție de elementele lor regente). Din punct de vedere formal, locuțiunile conjuncționale de tipul *din cauză că, din pricină că* se deosebesc de corespondentele lor cu valoare prepozițională *(din cauza, din cauză de, din pricina)* prin aceea că ultimul element este conjuncțional. Astfel, în construcția *lipsește* **din cauză de** *boală*, avem locuțiunea prepozițională *din cauză de*, care leagă un complement circumstanțial de cauză de verbul său regent, iar ultimul element al locuțiunii este o prepoziție ; în construcția *nu a putut veni* **din cauză că** *este plecat de 3 zile în străinătate*, locuțiunea are valoare conjuncțională, deoarece introduce o propoziție subordonată și, din punct de vedere formal, se deosebește de prima prin faptul că ultimul ei element este o conjuncție.

Alături de numeroasele locuțiuni conjuncționale despre care a fost vorba pînă aici, mai există o serie de construcții : *în ciuda faptului că, în ipoteza că, avînd în vedere că* etc., care se folosesc în această formă fixă și apar mai ales în stilul științific, dar au început să pătrundă și în celelalte stiluri ale limbii. Aceste formații sînt echivalente din punct de vedere sintactic cu locuțiunile

conjuncționale, dar *GLR* nu le consideră locuțiuni și nici măcar construcții cu valoare unitară, ci formații care nu s-au sudat în așa măsură, încît să poată fi socotite locuțiuni, și care ar avea structură analizabilă. Considerăm însă că sintagmele de tipul *în ciuda faptului că* au un sens unitar, adică reprezintă sintagme legate care aparțin vocabularului. Fără îndoială că asemenea construcții se află la granița dintre lexicalizări și sintagmele libere, dar nu trebuie analizate ca niște sintagme libere.

15.2. Conjuncții coordonatoare și subordonatoare

În discuția referitoare la conjuncție am remarcat două tipuri de relații esențial deosebite între ele : raporturi între unitățile sintactice aflate pe același plan, numite *relații (sau raporturi) de coordonare* (în planul propoziției și al frazei) și *relații de subordonare* (în planul frazei). În funcție de natura raporturilor sintactice pe care le exprimă, conjuncțiile se grupează în două categorii : *coordonatoare* și *subordonatoare*. Gruparea este tranșantă, în sensul că nu există nici un caz de depășire a funcțiilor conjuncțiilor dintr-o categorie în aria funcțională a celeilalte categorii ; aria de distribuție a conjuncțiilor coordonatoare cuprinde relațiile dintre unități de același fel, și, mai ales, pe același plan, atît în cadrul propoziției (cu unele excepții), cît și în cel al frazei, în timp ce conjuncțiile subordonatoare se distribuie numai în planul frazei, ca morfeme ale relației de subordonare între unități subordonate și regentele lor, rolul lor sintactic în frază fiind asemănător, din acest punct de vedere, cu acela al prepozițiilor în planul propoziției.

Pe de altă parte, relațiile de coordonare fiind mai simple și mai puține ca număr decît cele de subordonare, numărul conjuncțiilor coordonatoare este mult mai limitat decît al celor subordonatoare și cuprinde — cu mici excepții — numai conjuncții propriu-zise, în timp ce subordonarea se realizează și prin numeroase locuțiuni, adverbe și pronume relative.

15.3. Tipologia conjuncțiilor coordonatoare

Conjuncțiile coordonatoare se clasează în cele patru tipuri de raporturi de coordonare și sînt denumite, de obicei, ca atare : **copulative** — *și, nici, precum și, și cu, și nici* ; **disjunctive** — *fie . . . fie, ori, sau* ; **adversative** — *dar, însă, ci, iar(ă), numai (că)* ; **conclusive** — *(și) deci, așadar, dară (înv.), (care) va să zică, în concluzie.*

Referindu-se la caracteristicile funcționale prin care se pot defini conjuncțiile, autorii lucrării *SMLRC* (p. 289—290) fac interesanta mențiune că tipul de construcție care definește toate conjuncțiile (atît pe cele coordonatoare, cît și pe cele subordonatoare) este relația dintre două propoziții ; conjuncțiile coordonatoare se definesc însă prin distribuția în mai multe tipuri de relații, adică : a) între două propoziții ; b) între două părți de propoziție ; d) între două părți de propoziție, dintre care una (de obicei, cea de a doua) poate fi transformată într-o propoziție. Dar nu toate tipurile de conjuncții coordonatoare se definesc prin cele trei tipuri de con-

texte relaționale. Dintre conjuncțiile coordonatoare copulative, funcționează în toate tipurile de relații menționate numai *și*, *nici*; *și* are distribuția cea mai largă, legînd propoziții principale și subordonate de același fel sau care se află pe același plan, pozitive sau negative, părți de propoziție de același fel : *cîntă și joacă; cîntă frumos și clar; spune că învață și scrie; nu citește și nu învață; zăpada e moale și (e) albă. Nici* este, de fapt, adverb de negație, care apare ca element de întărire a adverbului *nu* în propoziții negative, și este conjuncție cînd se poate înlocui cu *și; nu cîntă frumos, (și) nici clar.* Unitățile legate prin *nici* sînt, în asemenea contexte, juxtapuse, fără conectiv conjuncțional, căci *joncțiunea* devine explicită numai cînd *nici* este precedat de *și;* lucrurile sînt clare mai ales în contextele în care *nici* este iterativ și cînd situația lui este asemănătoare cu a altor adverbe care apar corelativ în raportul de coordonare copulativă : *N-are* **nici** *casă,* **nici** *masă,* **nici** *nevastă,* **nici** *copii. Precum și* leagă numai propoziții subordonate sau părți de propoziție, de obicei, pe ultimele două ale unei serii plurimembre — *vrea liniște cînd citește,* **precum și** *cînd scrie; a adus mere, nuci, gutui,* **precum și** *niște pere frumoase.*

Și cu leagă părți de propoziție, o parte de propoziție și o propoziție subordonată de același tip sau două propoziții subordonate în relație sociativă sau instrumentală : *tata,* **cu** *mama* **și cu** *cei doi frați au ieșit în oraș; năpădiră asupra lui și-i mai trîntiră în cap cu bolovani* **și cu** *ce-au apucat . . .*

Sintagma *și cu* este slab sudată, deoarece componentele ei își păstrează funcționalitatea specifică ; *și* funcționează ca element de joncțiune copulativă, iar *cu* este element prepozițional al raportului de dependență sociativă sau instrumentală a părții de propoziție față de unitatea regentă.

În anumite contexte, *și* poate exprima relații adversative : *citesc* **și** *(însă) nu înțeleg,* sau conclusive (mai rar) : *citesc* **și** *(deci) știu.*

Conjuncțiile adversative exprimă opoziția în diferite grade ; cea mai slabă ca expresie a relației adversative este *iar,* aflată la limita dintre valoarea copulativă și cea adversativă și funcționează numai ca element de joncțiune între propoziții principale și între subordonate : *tu citești,* **iar** *el se plimbă.*

Dar(ă) și *însă* au aproximativ aceeași nuanță adversativă, *însă* fiind mai nuanțat, și se distribuie larg în toate tipurile de relații caracteristice : *Sarea-i bună la fiertură,* **însă** *nu peste măsură; citește,* **dar** *nu învață; scrie repede,* **dar** *confuz; dar(ă),* fiind mai slab adversativă, poate apărea și în relația concluzivă, unde nu poate fi înlocuită prin *însă: se poate* **dar (deci)** *admite că e adevărat.*

Nuanța cea mai puternic adversativă, pînă la excludere, o exprimă conjuncția *ci* după o unitate negativă : *nu învață,* **ci** *lenevește; n-am văzut cartea lui G.,* **ci** *pe a lui P.* În contexte în care primul membru este pozitiv, conjuncția *ci* este foarte apropiată de *dar: Trăind în cercul vostru strîmt, / Norocul vă petrece, /* **Ci** *eu în lumea mea mă simt / Nemuritor și rece.*

Și adverbul *numai* se folosește, în unele contexte, cu valoarea unei conjuncții adversative, apropiate de *însă* și *dar,* cu valoare limitativă : *învață, numai nu știe.*

Un loc aparte între elementele adversative are *numai că;* prezența conjuncției subordonatoare *că* pe lîngă adverbul limitativ *numai* presupune o construcție prin reducerea unui raport de subordonare la unul de coordonare : *e deștept,* **numai că** *nu învață (e deștept,* **numai** *e păcat că nu învață; e deștept* **numai** *singura lui lipsă e că nu învață).*

Conjuncțiile disjunctive marchează relații de excludere a uneia dintre unitățile coordonate : *înveți* **sau** *te plimbi; pleac* **fie** *singur*, **fie** *cu mama*. *Ori* și *sau* se distribuie în toate tipurile de contexte cu și fără repetare corelativă ; *fie* leagă numai părți de propoziție sau propoziții subordonate și, de obicei, se repetă corelativ în ambele unități coordonate ; ca element de legătură între subordonate, *fie* intră în sintagmă cu conjuncțiile subordonatoare *că* și *să*. Dacă numărul unităților coordonate este mai mare de două, valoarea disjunctivă slăbește și raportul capătă aspect copulativ prin acumularea elementelor aflate în relații : *În același șir de patimi deopotrivă fiind robi* / **Fie** *slabi*, **fie** *puternici*, **fie** *genii ori neghiobi*.

Conjuncțiile conclusive stabilesc relații foarte apropiate de subordonare, ceea ce și explică prezența în această categorie a locuțiunilor. Ele leagă propoziții principale și subordonate și părți de propoziție care formează unități binare, dintre care a doua este o concluzie a celei precedente. Cînd unitățile coordonate conclusiv sînt părți de propoziție, cea de a doua se poate dezvolta ca o propoziție, adică o putem considera o propoziție cu același predicat ca al întregii unități : *pleacă poimîine*, **așadar** *(pleacă) la 6 martie*.

15.4. Tipologia conjuncțiilor subordonatoare

Elementele conjuncționale care stabilesc relații de subordonare în planul frazei sînt mai numeroase și eterogene, deoarece, pe lîngă conjuncțiile propriuzise, sînt locuțiuni conjuncționale și adverbiale de relație, ceea ce face destul de dificilă o sistematizare a lor ; dacă mai adăugăm că și pronumele relative și unele nehotărîte funcționează cu valoarea unor conjuncții subordonatoare, problema apare și mai complexă. Aici ne vom ocupa mai ales de elementele care au exclusiv valoare conjuncțională, și mai puțin de pronumele și de adverbele care, pe lîngă alte valori sintactice, cumulează și pe aceea de conjuncție.

O analiză cantitativă a inventarului elementelor conjuncționale, pe baza criteriului celor două grupări de propoziții subordonate — *necircumstanțiale* și *circumstanțiale* — duce la concluzii edificatoare asupra valorii calitative a conjuncțiilor subordonatoare ; contextul relațiilor necircumstanțiale nu se caracterizează prin anumite elemente conjuncționale specifice, deoarece conjuncțiile *că, să, ca(...) să, dacă* și *de*, pe care le întîlnim în acest tip de relații, funcționează și în cîmpul relațiilor circumstanțiale.

În același timp însă, relațiile circumstanțiale sînt marcate — afară de conjuncțiile menționate mai sus — de o serie de conjuncții și, mai ales, de locuțiuni conjuncționale subordonatoare, al căror cîmp de distribuție este mai ales circumstanțial. Această distribuție diferențiată este în strînsă relație cu valorile gramaticale ale conjuncțiilor ; cele care funcționează în ambele tipuri de relații sintactice (necircumstanțiale și circumstanțiale) sînt *plurivalorice*, iar cele care funcționează ca elemente de relație circumstanțială, sînt, în general, *monovalorice*.

Prin urmare, considerăm util să studiem conjuncțiile cantitativ și calitativ după următoarea grupare :

1° *elemente conjuncționale plurivalorice;* 2° *elemente conjuncționale monovalorice.*

1°Elementele conjuncționale plurivalorice sînt conjuncții simple, locuțiuni conjuncționale (și adverbe relative) care au o arie de distribuție mai mult sau mai puțin întinsă, deoarece, în dependență de context, cumulează mai multe sensuri gramaticale. Putem menționa aici pe *ca ... să, că, dacă, de, cît(e), de unde (= dacă), după cum, de cum, o dată ce, întrucît* etc. (și adverbele de relație *cît, cum, unde*).

Cea mai întinsă distribuție o are conjuncția *de*, care cumulează nu mai puțin de treisprezece valori, fiind conectiv în următoarele tipuri de relații : subiectivă, predicativă, atributivă, completivă directă, completivă indirectă, finală, consecutivă, concesivă-condițională, concesivă propriu-zisă, condițională, instrumentală, relativă și un tip mixt — temporală-condițională.

Această largă întindere funcțională a conjuncției *de* se datorește, în primul rînd, caracterului ei abstract, care îi permite să fie actualizată de context în cele mai variate valori gramaticale, foarte îndepărtate una de alta ; originea comună cu prepoziția *de* este semnificativă, deoarece și aceasta cumulează numeroase valori de relație gramaticală în planul propoziției (este aici un caz tipic de polisemantism și omonimie gramaticală) ; în al doilea rînd, sinonimia gramaticală cu conjuncțiile *dacă, să* și *că* îi determină distribuția și în contextele în care, de obicei, apar acestea : **de** (**dacă**) *mă voi scula, pe mulți am să popesc și eu* (condițional) ; *Nu știam că-i tot aceea / **De** (**dacă, să**) te razimi de o umbră / Sau **de** (**dacă, să**) crezi ce-a zis femeia* (subiectiv) ; *a ajuns **de** (**să, că**) nu-l mai cunoști, **de** slab ce e* (consecutiv, cauzal) ; *e o ceață, **de** nu se vede om cu om* (consecutiv) ; ***De** m-o da, **de** nu m-o da, / Eu mă duc cu dumneata* (concesiv) ; *Treci la badea peste drum / Să cercăm vinul **de-i** bun* (de relație).

Urmează în ordine conjuncțiile *că* și *dacă*, amîndouă cu cîte zece valori, conjuncția *să*, cu opt valori, adverbele *cît* și *cum* cu cîte zece valori și *unde* cu șapte.

Trebuie să menționăm că, în unele cazuri, un element conjuncțional, deși plurivaloric, este totuși specific pentru un anumit tip de relație sintactică ; astfel, *dacă* e specifică mai ales pentru relația condițională, ceea ce se vede și din faptul că această conjuncție transmite valoarea contextuală de condițional imperfectului indicativ : **dacă tăceai**, *filozof* **te numeai** ; *ca să*, nedisociată, funcționează (în limba literară) mai ales pentru introducerea finalelor. Conjuncțiile *dacă* și *de* pot funcționa ca mărci suplimentare ale modului optativ în propoziții independente sau principale emfatice : **dacă** (**de**) *m-aș vedea odată acasă ... ; numai* **de** *n-ar ploua ...*

2° Elementele conjuncționale monovalorice sînt mult mai numeroase decît cele plurivalorice ; aici se grupează nouă conjuncții și peste 50 de locuțiuni conjuncționale care au ca element de bază mai ales conjuncțiile *că* și *să*, pronumele relativ *ce*, adverbe relative. Distribuția lor funcțională se grupează pe contextele de relație subordonatoare în dependență de sensul lexical al elementului conjuncțional :

a) *temporale: pînă, de cîte ori, ori de cîte ori, pînă ce, pînă cînd, pînă să, îndată ce, de îndată ce, imediat ce, după ce, oricînd, de pe cînd, cît timp, pentru cînd, pentru cînd să;*

b) *modale* (de diferite tipuri) : *așa cum, după cît, ca și cînd, ca și cum, față de cum, față de cît;*

c) *cauzale: căci, deoarece, de vreme ce, din cauză că, din moment ce, fiindcă, întrucît, o dată ce;*

d) *de loc: de unde, dincotro, ori dincontro, oriunde, ori și unde, ori de unde, ori de pe unde, încotro, pînă unde, pînă pe unde;*

e) *concesive: chiar dacă, cu toate că, chit că, chiar de, deși, măcar că, măcar să, măcar de;*

f) *de relație: cît despre ce, cît despre cine; (care, cum, cît, ce fel de);*

g) *cumulative: după ce că, las'că (... dar și, apoi și, dar mai și), pe lîngă că, plus că;*

h) *de măsură progresivă: cu cît...(cu atît), de ce ... (de ce, de aceea), pe cît ... (pe atît), pe măsură ce ...;*

i) *de scop; ca să (nu), ca nu cumva să, pentru ca să;*

j) *opoziționale: decît să ... (mai bine), în loc să;*

k) *de excepție: în afară că ...;*

l) *consecutive: încît.*

Menționăm că inventarul nu cuprinde toate elementele conjuncționale monovalorice și este posibil ca unele dintre locuțiuni să apară și cu alte valori.

Conjuncțiile monovalorice, spre deosebire de cele plurivalorice, sînt la origine compuse: *căci* <*că* + *ci(ce); decît* <*de* + *cît; deoarece* < *de* + *oară* + *ce; deși* < *de* + *și* ș.a.m.d. O situație aparte are *pînă*, care este prepoziție, dar o putem considera conjuncție provenită din sintagmele legate *pînă cînd, pînă ce;* în expresii cum sînt **pînă cînd** *se încalță, soarele se-nalță,* **pînă ce** *te gîndești, îmbătrînești* etc., elementul prepozițional *pînă* a ajuns să cumuleze și funcția conjuncțională a adverbului și a pronumelui relativ, adică sintagma *PrepAv* + *V* (prepoziție + adverb + verb) a devenit *Conj* + *V*. Deci putem considera că *pînă* este conjuncție cînd apare în contextul ...*V*, și este prepoziție în orice alt tip de context *(pînă* + *adverb* de timp sau de loc: *pînă aici, pînă acum; pînă* + *prepoziție* + *substantiv: pînă la cîmp).*

Valoarea univocă a locuțiunilor conjuncționale și a adverbelor cu asemenea funcție se explică prin sensul lexical al cuvintelor componente (substantive, pronume, adverbe, prepoziții, verbe), care anulează omonimia; în schimb, sinonimia funcțională gramaticală se actualizează din plin, mai ales în seriile locuțiunilor conjuncționale. Folosirea elementelor sinonime este însă o problemă de selecție, deoarece nu se poate face o înlocuire mecanică a unei conjuncții cu alta, a unei locuțiuni cu alta; astfel, conjuncția *pînă*, din enunțul *pînă se încalță, soarele se-nalță,* nu se poate înlocui decît cu *pînă cînd, pînă ce; căci, deoarece, fiindcă, din cauză că* aparțin stilului științific, sînt literare, în timp ce sinonimele lor — *din pricină că, din moment ce, de vreme ce* aparțin mai mult limbii vorbite, familiare. Dar nici primele patru conjuncții nu se pot folosi la întîmplare; conjuncția *căci* nu poate fi folosită în poziție de topică inversă, cînd subordonata cauzală precedă regenta și nu putem înlocui locuțiunea din enunțul **din cauză că** *n-ai învățat, nu știi*, cu conjuncția *căci.*

15.5. Conjuncții (și alte elemente) corelate contextual

În discuția despre conjuncțiile coordonatoare, am arătat că unele dintre ele sînt *corelative*, în sensul că apariția unei conjuncții (ori a unui adverb) înaintea unei unități determină reapariția ei înaintea unității coordonate. În subordonare, două unități sînt corelative, cînd exprimă un raport de dependență între propoziția regentă și subordonata ei, elementul adverbial și / sau conjuncțional din regentă presupunînd apariția corelativului lui în subordonată. Astfel, în contextul relațiilor de coordonare copulativă și disjunctivă apar următoarele adverbe și conjuncții corelate: *aci ... aci, acum ... acum, atît ... cît și, ba ... ba, cînd ... cînd, fie ... fie, mai ... mai, nici ... nici, nici că ... nici că ..., nici să ... nici să, ... ori că ... ori că, ori să ... ori să, sau ... sau, sau că ... sau că, sau să ... sau să.* În coordonare, contextul actualizează elementele repetate corelativ cu valoare de *adverbe* al căror sens lexical semnifică succesiunea iterativă a elementelor coordonate: **aci** (**acum**) *e la Constanța,* **aci** *la București,* **aci** *la Craiova;* **ori** *cu capul de piatră,* **ori** *cu piatra de cap, tot una e;* **mai** *nu vrea,* **mai** *se lasă.* Seria *atît ... cît și* funcționează numai în planul propoziției: *am citit cartea* **atît** *eu,* **cît și** *fratele meu.*

Corelativitatea unor adverbe, conjuncții și locuțiuni diferite este caracteristică mai ales pentru relațiile de subordonare; seriile de corelație *nu numai ... ci și, nu numai că ... ci și* arată o relație cumulativă, în sensul că cea de a doua unitate introdusă prin *ci și, dar și, dar mai și, ba mai și* se adaugă la prima unitate, marcată prin locuțiunea *nu numai (că),* sinonimă cu locuțiunile subordonării cumulative *pe lîngă (că), după ce că;* în relația **las'că** *e urît, dar mai și fumează,* locuțiunea *las'că* poate fi înlocuită cu *nu numai că.*

În relațiile de subordonare (cu excepția seriilor *cum ... cum* și *de ce ... de ce*), corelativitatea se realizează prin elemente diferite formal și valoric, deoarece conjuncției (locuțiunii) sau adverbului din subordonată îi corespunde în regentă un adverb sau un pronume: *atunci (acum) ... cînd, acolo (aici) ... unde, așa (la fel) ... cum, tot așa ... cum, așa ... că, așa ... de, atît ... de, tot așa ... după cum (precum), de aceea ... pentru că (fiind că), așa ... încît, atît ... încît, cu atît ... cu cît, pe atît ... pe cît, de atîtea ori ... de cîte ori; deși ... totuși, dacă ... apoi, pe lîngă că ... mai (și), după ce că ... mai (și)* ș.a.

Aceste elemente pot apărea și cu alte prepoziții decît cele menționate *(pe atunci ... pe cînd, de atunci ... de cînd* etc.). Conjuncția concesivă *deși* poate avea ca element corelat una dintre conjuncțiile coordonatoare *dar, însă.*

Folosirea elementelor corelate duce la creșterea redundanței în relațiile sintactice, în sensul că conjuncția, adverbul sau pronumele din prima unitate cere și anticipă elementul corespunzător din a doua unitate, adică limitează la un aspect univoc relația de coordonare sau de subordonare care urmează: *era așa de frumoasă,* **că** *la soare te puteai uita, dar la dînsa ba; apoi*

cum vrei să știi, **dacă** *nici nu înveți? și,* **de ce** *era ea mai țanțoșă și mai aspră,* **de-aia** *Kir Ianulea o iubea mai tare; și* **de ce** *creștea dragostea dumnealui,* **de-aia**-*i creștea și ifosul dumneaei.*

Situațiile pe care le-am descris reprezintă cazul tipic de corelativitate; în unele contexte însă, elementele corelate apar alăturate, cînd unitatea regentă se încheie cu un adverb care cere ca unitatea subordonată să fie introdusă de un alt adverb (sau conjuncție). Din această categorie prezintă interes mai ales perechile *așa ... cum, așa ...precum, astfel ... cum,* care se întîlnesc în relațiile de subordonare modală: *mai că aș face* **așa precum** *zici tu; tînărul vorbea* **așa cum** *vorbea și prietenul său;* în asemenea situații, seriile respective pot fi analizate fie ca elemente corelate, făcînd parte din propoziții diferite, fie ca sintagme legate, adică „construcții locuționale mai puțin sudate", cum sînt numite în *GLR* (vol. II, p. 307).

16

INTERJECȚIA

16.0. Definiția și conținutul clasei

Clasa *interjecției* cuprinde cuvinte invariabile care exprimă direct sau indirect stări psihice emoționale sau voliționale ori reproduc cu aproximație sunete și zgomote. Deci, spre deosebire de toate celelalte cuvinte, interjecțiile sînt exclamații spontane de natură afectivă, expresii lexicale ale relațiilor emotive și volitive ale vorbitorului (față de realitatea extralingvistică), dar nu denumesc aceste reacții (ca celelalte cuvinte), ci sînt simbolurile lor.

Sensurile interjecțiilor se precizează în situațiile contextuale în care apar, fiind dependente, mai mult decît alte cuvinte, de context, de intonația cu care sînt rostite, de gestică și de alte corelate situaționale în care are loc actul de comunicare.

Interjecția apare totdeauna încărcată de valori afective, sugerîndu-le mai nuanțat decît explicația rațională. Ele aparțin exclusiv mesajului vorbit, iar cînd apar în text scris sînt, prin excelență, mărci ale oralității. Cu această valoare, interjecția aparține stilului beletristic, vorbirii populare și familiare, și nu se folosește în stilul științific. Frecvența interjecțiilor într-un text oarecare este un indice al expresivității și al oralității.

16.1. Clasificarea interjecțiilor după structură și după proveniență

Dacă avem în vedere structura formală, interjecțiile sînt *simple*, *compuse*, *locuțiuni interjecționale* și *alte cuvinte* folosite cu această valoare.

a) *Interjecțiile simple* sînt mai ales cele primare și au un corp fonetic, în general, monosilabic : *a, ah, aha, au, bîr, chî, e, ei, ha, hei, hî, ho, i, o, of, oho, vai, zău.* În emisiunea orală însă, prin dublarea sau triplarea segmentului vocalic inițial ori a celuilalt segment, aceste structuri apar cu vocală prelungită, deci au mai mare grad de expresivitate, devin bisilabice și chiar trisilabice ; *áaa ! a-há ! éee ! óoo ! áuuu ! váai ! o-ho-hó ! o-hó ! a-há !*

b) *Interjecțiile compuse* sînt mai puțin numeroase și se formează fie prin alăturarea a două interjecții diferite, fie prin repetarea aceleiași interjecții : *ei, aș ! ei, na ! haida-hai ! haida-de ! hai-hai ! of, of, of ! vai, vai ! ia-ia !*

c) *Locuțiunile interjecționale* sînt sintagme legate în componența cărora intră o interjecție primară și un alt cuvînt cu valoare interjecțională, un adverb, un pronume etc. : *ia uite! ia te uită! ia vezi! nu zău! ei asta-i!*

d) *Cuvintele din alte clase* folosite cu valoare interjecțională seamănă cu locuțiunile, dar nu conțin și o interjecție propriu-zisă, ci sînt adverbe, verbe la imperativ, substantive, expresii tradiționale : *înainte! jos! sus! halal! vivat! pe (la) naiba! pe(la) dracu! ce dumnezeu! ce dracu! vai și amar! (da) de unde!* Nu totdeauna se poate decide cu claritate cînd un cuvînt ori o expresie din cele de mai sus funcționează ca interjecție și cînd aparține clasei de cuvinte corespunzătoare. Astfel, *pe naiba* poate fi socotit și adverb de negație propozițional, funcționînd ca propoziție afectivă negativă a termenului anterior ; *înainte* poate fi, de asemenea, considerat adverb propozițional, funcționînd ca propoziție imperativă, presupunînd verbul la imperativ *mergeți, alergați; jos!* provine din *stați jos, vivat* este imperativul latinesc corespunzător lui *trăiască!* etc. Se consideră interjecții și unele formule de salut și de protocol din seria *adio, ciau, pa, poftim, poftiți*, care funcționează ca enunțuri de-sine-stătătoare sau în combinație cu alte cuvinte și expresii : *Adio, Robert!* ; *pa, te-am pupat și te-am lăsat; poftim, intră; poftiți dulceață.*

e) *Onomatopeele* reproduc cu aproximație prin sunete vorbite zgomotele generate de acte fiziologice, de strigătele animalelor sau de fenomene și procese naturale. Astfel, onomatopeele imită rîsul, fluieratul, strănutul, sforăitul etc. : *ha-ha, hapciu, horr, sforr, ham, miau, mîr, mac, ga, buf, scîrț, fîș, trosc, bum* etc.

f) *Interjecțiile de adresare* sînt folosite cu această funcție sintactică, vizînd direct colocutorul, fie singure, fie însoțite de pronumele personal de persoana a II-a *tu*, de numele colocutorului în cazul vocativ ori de alte alocutive și pseudoalocutive în vocativ și sînt : *mă, măi, fa, fă, bre, bia: du-te,* **mă**, *acasă;* **măi** *Ioane, pune pe foc; nu e bine,* **bre** *omule; veniți aici,* **bia** *suratelor;* **fa** *Ileană, dă-mi apă. Mă, fă, bre,* cînd sînt folosite singure, seamănă cu substitutele pronominale, dar fiind formule de adresare, nu trimit direct la mesaj, ci la colocutor ; *bia* se folosește numai împreună cu un nume feminin în vocativ ; *fă(fa)* este, de asemenea, compatibil numai cu sau pentru nume feminine, iar *mă (măi)* și *bre* se folosesc cu și pentru nume de amîndouă genurile. Deși sînt neliterare, aceste unități sînt foarte frecvente în limba comună, mai ales în stilul popular și familiar în care nu au funcție depreciativă.

16.2. Cîteva probleme de semantică în clasa interjecției

După sensul lor, interjecțiile se clasifică în :

1° interjecții care exprimă senzații fizice sau stări sufletești ; 2° interjecții care exprimă un act de voință sau o dorință ; 3° onomatopee.

1°. Senzațiile fizice și stările sufletești actualizate lingvistic prin interjecții sînt foarte numeroase și, chiar dacă interjecțiile de acest fel sînt destul de multe, ele nu se ridică la numărul senzațiilor și al stărilor sufletești pe care

le exprimă, ceea ce înseamnă că majoritatea sînt plurisemantice. Astfel, interjecțiile pot exprima:

1. *durerea: ah! au! of! phu! uf! vai! valeu! (văleu)*
2. *frigul: bruh! br! uh!*
3. *oboseala: uf! vai! o!*
4. *teama, spaima: ah! aoleu! brr! hait! vai!*
5. *nemulțumirea: dec! (de! deh) ah! na! of! ț!*
6. *disprețul: ptii! ptiu! halal!*
7. *saturația, plictiseala: ei! uf! vai! ăra! iraa!*
8. *mîhnirea: a! of!*
9. *supărarea, amărăciunea, deznădejdea: a! ah! vai!*
10. *ciuda, necazul: iii! phii! tii! uf!*
11. *amenințarea: aoleo! aoleu! vai! alei! aleleu! alelei! ei!*
12. *regretul: aoleo! de! hei! măre! o, nu! vai!*
13. *nostalgia: ah! ehe! vai!*
14. *îndoiala, nesiguranța: de! hm! dă!*
15. *nerăbdarea: of! vai!*
16. *mirarea, uimirea, surpriza: aa! au! bre! ha! ira! măi! o! na! oho! ptiu!*
17. *satisfacția: a! ah! ha! oo!*
18. *admirația: a! aha! bre! ehe! măăă! măre! tii!;*
19. *entuziasmul aprobarea: aferim! bravo! uraa!*
20. *valoarea fatică: alo! îhî ... îhî! aha ... aha!*

Unele interjecții au devenit cuvinte de umplutură, fără să aibă vreun sens, mai ales în construcțiile fixe: *U-iu-iu pe dealul gol / că mireasa n-are țol!*

2° **Interjecțiile care exprimă voința sau dorința** sînt comparabile ca sens cu imperativul și pot exprima:

1. *un îndemn, un ordin:*

a. *pentru a începe acțiunea: hai! haida! hei! hep! hei rup! na! nani! stop! tiva! pașol! hopa! hop!*

b. *pentru a înceta acțiunea: aho! ho! halt! pst! st! țîst!* — (argotic *șase!*)

2. *chemarea, îndemnul, oprirea, îndepărtarea sau dirijarea mersului animalelor: aho! bîrr! cea! ciuș! cîș! cîț! hăis! hi! ho! huideo! nea! pis! pr! ptru! pui! șo! ța! țibă! țu! țugul!*

3. *rugămintea: aman!*

4. *adresarea:* a) se adresează unei persoane direct sau în invocații: *bre! ehei! ei! fa! hăi! mă! măre! o!, măi, pst!, alo!* b) se atrage atenția unei persoane asupra unui lucru sau asupra unui fapt: *ia! iaca! ian! iată!*

Unele interjecții exprimă atît stări emoționale, cît și voliționale. Astfel, *bre!* exprimă și mirarea (cu o anumită intonație și, mai cu seamă, cînd este repetată). Alteori, o interjecție cumulează simultan mai multe valori, chiar în același context.

3° **Onomatopeele** se definesc prin cele trei caracteristici:

a) redau pe plan lingvistic sunetele care însoțesc unele acte fiziologice omenești: *hîrșt! buf! gîl-gîl! gogîlț! hîc! hor! hop! horp! pleasc!;*

b) transpun pe plan lingvistic sunete și zgomote emise de animale : *bau!, bee! behehe! bîzz! cîrr! clonc! cotcodac! cri! cucu! cucurigu! cucuveau!, ga-ga! groh! guiț! ham! hauu! hîrr! lipa-lipa! mîrr! morr! oac! piu! pu-pu! schiau!* etc.;

c) reproduc pe plan lingvistic diverse sunete și zgomote din natură ori, produse de obiecte : *balang! bang! boc! buf! cioc! clanț! clap! cling! dang! dura! fîl! fîs! fîș! fleașc! foflenchi! hîț! hodoronc! huștiuluc! huța! jap! jart! leop! lipa! pac! paf! pic! pîc! pîș! pleosc! plici! poc! puf! scîrț! șart! șfichi! șovîlc! șu! țac! teleap! tic-tac! tiling! ting! tipa! toc! tralala! tranc! tronc! trop! trosc! țac! țanc! vîj! zbîrn! zdronc! zdup! zvîc! zvîrr!*.

Sextil Pușcariu[1] afirma că nu este o prea strînsă legătură între *cuvintele expresive* și *cuvintele cu simbolism fonetic* pe de o parte, și *onomatopee* pe de altă parte, ceea ce, după părerea noastră, nu corespunde în totalitate realității, deoarece ele au trăsături comune și se pot ușor explica unele pe altele. Folosindu-ne și de cercetările lui Grammont, putem afirma că simbolismul fonetic și formațiile onomatopeice sînt înrudite; la baza lor stă valoarea expresivă a sunetelor, considerate din punctul de vedere al impresiilor pe care le trezesc în conștiința vorbitorilor. Nu întîmplător forma acestor interjecții-onomatopee conține ceva din ceea ce redau ele. Între sunete și înțelesul lor fundamental se stabilește o anumită legătură, forma fiind motivată oarecum de conținut. Această motivare a relației dintre expresie și conținut reiese și din faptul că, în limbi diferite, apar aproximativ aceleași simboluri de expresie pentru imitarea unor zgomote, indiferent dacă acestea sînt produse de oameni, de animale, ori însoțesc fenomene din natură.

Se admite, în general, că onomatopeele există de la începutul limbajului, stînd la baza formării unor cuvinte din lexicul fundamental. În lingvistica generală se poartă ample discuții cu privire la originea cuvintelor în imitarea sunetelor cracteristice mișcării obiectelor și efectuării unor acțiuni. Se consideră că, chiar dacă ele nu constituie unicul principiu de elaborare a denumirilor obiectelor și fenomenelor, onomatopeele au constituit totuși un important punct de plecare în această privință. În orice limbă există un număr mare de cuvinte cu caracter onomatopeic, cuvinte uzuale și larg răspîndite, care exprimă noțiuni curente, se integrează adică în lexicul de bază încă din timpurile cele mai îndepărtate. Faptul că nu există o corespondență exactă între cuvîntul onomatopee sau de origine onomatopeică și sunetele sau zgomotele naturale, nu infirmă această teză, mai ales dacă avem în vedere că limbile de azi se află la distanțe considerabile în timp de faza lor primitivă. O cercetare a vocabularului limbii române ne-ar duce la rezultate interesante în această privință.

Cum observa S. Pușcariu, cîntecul cocoșului e redat în germană prin *ki-ki-ri-ki*, iar în română, printr-o formă sonoră apropiată — *cucurigu*. Și adăuga apoi că ,,organele noastre (articulatorii) nu sînt în stare a reproduce exact decît foarte puține sunete din natură. De aceea și cuvintele imitative nu vor fi o reproducere fidelă a acestora, ci vor prezenta o asemănare numai relativă cu ele" *(op. cit)*.

O cît de sumară cercetare a vocabularului limbii române ne duce la concluzia că marea majoritate a interjecțiilor au dat derivate verbale (iar din

[1] În amplul studiu *Despre onomatopee în limba română*, I (1920—1921, vol. I, p. 75—110).

acestea, substantive în *-it*, *-at*, *-ură*) : *a aui*, *a behăi*, *a bocăni*, *a cîrîi*, *a ciripi*, *a dudui*, *a fîșîi*, *a fîlfîi*, *a fosăi*, *a gunguri*, *a icni*, *a lălăi*, *a lipăi*, *a lipi*, *a mormăi*, *a nănăi*, *a ofta*, *a plescăi*, *a plesni*, *a pica* etc.

Dacă pentru unele dintre aceste cuvinte putem stabili etimonuri străine (cum este cazul cu *a plesni*, căruia *DLRM* îi dă etimonul v. sl. *plesnonti* etc.), problema nu se schimbă, fiindcă, din moment ce există interjecția *pleosc* etc., nu vedem de ce trebuie să apelăm la etimonuri străine pentru a explica fapte de vocabular care pot lua naștere prin mijloace și din materialul limbii române. (Pe *a trosni*, *DLRM* îl derivă din *trosc*, iar pe *a trăsni* din v.sl. *tresnonti*; dar se poate afirma că *a trăsni* este varianta moldoveană a lui *trosni*, cum se și vede din numele propriu *Trăsnea*.)

În sprijinul acestei păreri putem aduce și bogatul material faptic cu care H. Paul susține ideea creației originare în domeniul lexicului. El afirmă că, chiar în limbile popoarelor europene crearea de nou material lingvistic n-a încetat niciodată. Cuvintele pe care, datorită unor anumite cauze, le putem considera creații lexicale recente, înseamnă, în marea lor majoritate, diferite categorii de sunete și mișcări, au adică un element imitativ evident [2]. Între numeroasele exemple din limba germană invocate de autor apar, foarte multe care și în limba română pot fi considerate formații onomatopeice, cărora nu le găsește însă nici un corespondent în vreo limbă indoeuropeană : *klimpern* (= *a clămpăni*,), *knarschen* (= *a scîrțîi*), *zwitschern* (= *a ciripi*) etc.

Supraevaluînd împrumuturile, am putea foarte bine să găsim etimonuri germane pentru unele dintre aceste cuvinte numai pe baza asemănării fonetice și a semnificației lor în cele două limbi.

Un mare număr de cuvinte din limbajul copiilor au caracter onomatopeic și reduplicația joacă un rol mare în vorbirea celor mici. Înseși cuvintele de bază — *tata*, *mama*, *papa*, *caca*, *pipi* sînt reduplicări onomatopeice ; asemenea cuvinte nu sînt elaborate însă de copiii care învață să vorbească, ci le sînt transmise treptat, odată cu celălalt material al limbii, și sînt încărcate cu semnificațiile unor comunicări servind scopurilor pedagogice elementare ale părinților în instruirea lingvistică a copiilor, în formarea competenței lor lingvistice. Legătura interioară dintre sensuri și complexele sonore ale unor asemenea cuvinte s-a păstrat pînă astăzi din timpuri străvechi cînd au luat naștere în vorbirea copiilor cu ajutorul părinților, care „au interpretat", nu întotdeauna în același fel, silabele fără semnificație propriu-zisă ale copiilor ; în același timp, această legătură apare din nou de fiecare dată, ceea ce ușurează înțelegerea și acceptarea ei. H. Paul subliniază că obișnuința de a vedea o asemenea legătură este în asemenea măsură statornică, încît chiar o parte dintre cuvintele celor mari, aparținînd limbii lor deja evoluate, sînt transmise copiilor, în procesul pedagogic al învățării limbii, sub aspectul unor sintagme cu cuvinte din limbajul copiilor : *pisica miau*, *ham-ham cățelușul*, *mu-mu vițelul*, *ța-ța frumos (mumos !)*, *chî ! nu-i bună* (aruncă), *na-na bătaie* ; *mac-mac rățușca*, *ga-ga gîsca*, *piu-piu puiul* etc. Aceasta nu înseamnă însă că putem nega caracterul arbitrar al semnului lingvistic, care rămîne o dominantă a limbajului.

---

[2] cf. H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 1937, p. 215—225.

16.3. Funcția sintactică a interjecțiilor

Cazurile cele mai frecvente demonstrează că interjecțiile nu se leagă de vecinătățile contextuale *imediat*, ci *mediat*. Cele mai multe interjecții apar în poziție inițială, dar și inserate în interiorul sau chiar în partea finală a enunțului.

Unele interjecții sînt folosite în poziția sintactică a unor părți de propoziție : cu funcție de predicat : **iaca** *poznă, c-am scăpat-o! pupăza* **zbrr!** *pe o dugheană ...; eu atunci* **haț!** *de sumanul moșneagului, să-mi plătească pasărea ...;* cu funcție de complement circumstanțial de mod : *și cum ospăta el,* **buf!** *cade fără sine în groapa cu jăratec; bocănește el, cît bocănește, cînd* **prr!** *cade copacul peste car de-l sfarmă și peste boi de-i ucide.*

Interjecțiile cu funcție de predicat admit determinanți și expansiuni specifice verbului (toate categoriile de complemente): *dă de un heleșteu și văzînd niște lișițe pe apă,* **zvîrr!** *cu toporul într-însele.*

De obicei, interjecțiile *bravo!* (care exprimă aprobarea unui fapt oarecare) și *oho! ho! ho!*, intonate în mod caracteristic, constituie enunțuri predicative înlocuind verbul-predicat din propoziția anterioară, dar marcînd, tocmai prin aceasta, o adeziune suplimentară a locutorului. Alteori aceeași interjecție se substituie, tot cu valori afective suplimentare, adverbului de afirmație sau de negație, într-un dialog ori însoțește o propoziție :

— Lăutari sînt?

— *Ho, Ho,* cîți poftești.

Interjecția *ei* poate avea valoare interogativă, cum se vede și din intonația ei specifică : *Ai auzit ce ți-am comunicat.* **Ei?**

Interjecțiile care însoțesc vocativul au funcție de adresare : *dar bine omule*-**hăi!** *ce ai de gînd?;* unele interjecții însoțesc o propoziție emfatică sau interogativă : — **na!** *ți-am făcut conețul!* **ei**, *Ivane, doar te-ai săturat acum de umblat prin lume după crancalîcuri?*

Adeseori, interjecția constituie planul vorbirii directe, introdusă prin verbe de declarație :

— **Jos, jos!** *strigară cîțiva soldați zeloși; Ilie se frînse icnind:* — **Aoleu! A!** *strigă Piscupescu ... Iar?* **Ei, bravo!** *zice tînărul; ți-a venit icre proaspete?*

Alteori, interjecția poate constitui singură un enunț, fără să fie introdusă prin verbe de declarație :

Profesorul : — **Bine! Bravo! Emininke!** *De ce-ți bați joc de oameni?* — **Aiurea!** Asemenea enunțuri sînt de aceeași natură cu cele exprimate prin substantiv în cazul vocativ sau prin verb la modul imperativ, neintroduse într-o comunicare predicativă prin verbe de declarație. Natura lor este diferită de aceea a propozițiilor nominale sau verbale. Unii lingviști susțin că propoziții ca *Jos! Înainte! Bine!* sînt monomembre reduse la predicat, dar, așa cum vom vedea la discuția despre propoziție, lucrurile pot fi interpretate și în alt mod și putem considera aceste cuvinte drept *propoziții afective* sau *locutive*, expresii ale unor sentimente, dorințe ale locutorului și nu comportă nici verb, nici subiect și nici persoană predicativă ; ele asigură latura expresivă a funcției limbajului.

17

NIVELUL SINTACTIC AL LIMBII ROMÂNE

17.0. Sintaxa

Există mai multe feluri de *sintaxă*, corespunzătoare diverselor tipuri de gramatică, despre care am vorbit în treacăt în capitolul 6, și nu vom mai reveni aici asupra lor. Orice sintaxă însă — tradițională sau modernă, analitică sau generativă-transformațională etc. — se ocupă de modul de organizare a unităților de comunicare, de îmbinările de cuvinte, indiferent de concepția asupra limbii și de metodele de cercetare folosite de specialiști. Eforturile de regîndire a problemelor de sintaxă, noile orientări spre care gramaticienii îndreaptă cercetările de sintaxă, încep, de obicei, prin critica sintaxei tradiționale și a celorlalte feluri de sintaxă, prin definirea limitelor teoriilor anterioare ; această critică — dacă trecem peste unele aspecte polemice și iconoclaste — are o latură constructivă care asigură progresul studiului limbii.

În literatura românească de specialitate, o privire generală asupra diferitelor tipuri de sintaxă găsim la G u ț u R o m a l o, 1973, p. 9—28, lucrare în care diversele orientări în studiul acestui nivel al limbii sînt sistematizate în două grupări de bază : *sintaxă tradițională — sintaxă modernă* și *sintaxă structurală analitică (sau taxomonică) — sintaxă sintetică* sau *generativă transformațională*.

În lingvistica românească, sintaxa tradițională, urmînd tiparele clasice (dar cu multe elemente înnoitoare) este reprezentată în ultimele decenii de capitolul corespunzător din edițiile anterioare ale acestei lucrări și de volumul al II-lea al *GLR* (ed. a II-a). Sintaxa modernă este reprezentată de lucrarea *Sintaxa transformațională a limbii române* (1969) de E. V a s i l i u și S a n d a G o l o p e n ț i a - E r e t e s c u. O contribuție deosebit de folositoare în regîndirea principalelor probleme ale sintaxei limbii române o constituie însă interesanta lucrare a V a l e r i e i G u ț u R o m a l o (citată mai sus), care, pornind de la o reevaluare a categoriilor sintactice clasice în perspectiva lingvisticii moderne, conturează în termeni formali o descriere coerentă a sintaxei limbii române.

17.1. Unităţi şi clase de unităţi sintactice

Un *enunţ* este o structură sintagmatică constituită ca unitate de comunicare de-sine-stătătoare, marcată ca atare în planul conţinutului şi în planul formei, în latura segmentală şi în latura suprasegmentală. În aceste limite, termenul *enunţ* acoperă două feluri de unităţi de comunicare, aşa cum sînt definite şi acceptate de modelul sintaxei tradiţionale : *propoziţia*, privită ca unitate de comunicare independentă de vecinătăţile ei contextuale, şi *fraza* ca unitate independentă în care se află, în anumite relaţii, două ori mai multe propoziţii. Aceasta înseamnă că o propoziţie, ca unitate componentă a unei fraze, nu este un *enunţ*, ci o parte componentă a unui enunţ ; de asemenea, excludem din sfera de cuprindere a termenului accepţia largă din unele gramatici distribuţionale, după care, de exemplu, şi un text emis timp de o oră de acelaşi locutor poate fi considerat un enunţ.

Deşi lungimea enunţului rămîne nedeterminată, acesta are totuşi limitele marcate în formă, conţinut şi situaţie : un enunţ poate fi propoziţie sau frază şi poate fi formulat şi emis de un singur vorbitor. Sînt enunţuri în a căror structură se află un singur cuvînt, dar şi enunţuri-frază a căror întindere depăşeşte 15—20 de propoziţii; toate sînt unităţi maximale ale limbii.

După cum am mai afirmat, pauza este bornă propoziţională iniţială şi/sau finală, numai dacă secvenţa de emisie pe care o încadrează constituie o unitate de comunicare autonomă, indiferent dacă este sau nu este precedată şi urmată de alte unităţi autonome. O bornă iniţială poate marca începutul unei activităţi de comunicare înaintea căreia nu se află o situaţie de comunicare lingvistică, poate fi precedată de o bornă propoziţională finală, marcînd încheierea unui alt enunţ, al aceluiaşi sau al altui vorbitor ; o bornă finală marchează sfîrşitul unui enunţ ca unitate autonomă şi poate fi urmată de bornă iniţială a altui enunţ, al aceluiaşi ori al altui vorbitor, sau constituie pauza care marchează încetarea definitivă a unei situaţii de comunicare.

Există însă situaţii în care un enunţ reprezintă un montaj de unităţi de comunicare aparţinînd la doi vorbitori, presupunînd, deci, doi destinatari şi doi destinatori, adică ceea ce numim, în mod obişnuit, enunţuri cu două planuri de vorbire — vorbirea autorului (propoziţia de declaraţie) şi vorbirea directă a altui autor. Dar întregul montaj şi emisia unui asemenea enunţ aparţin, de fapt, unui singur vorbitor, care reproduce şi spusele celuilalt, proiectate ca atare prin conţinutul propoziţiei de declaraţie de tipul *zice X : l-am văzut pe Ion, zise Gheorghe, cînd am ieşit în oraş.* Asemenea montaje sînt construcţii sintactice mai complicate.

Există, de asemenea, în limba română (şi în alte limbi), un însemnat număr de enunţuri minimale de tipul *da, nu, prezent, desigur* şi enunţuri-titlu de tipul *gramatica, Dunărea, calul* etc., în care apare un singur cuvînt şi, prin urmare, nu sînt *combinaţii de cuvinte,* nu ne dau posibilitatea să identificăm în montajul lor o structură sintactică, ceea ce ne-ar putea duce la concluzia că sînt enunţuri „fără sintaxă" şi n-ar trebui să le luăm în consideraţie în studiul sintaxei. Trebuie să avem însă în vedere că, potrivit principiului nivelelor integrante ale limbii, în calitate de enunţ ca unitate a nivelului sintactic poate funcţiona o unitate a nivelului imediat anterior, adică un cuvînt simplu, aparţinînd unei clase gramaticale (sau o sintagmă morfo-

logică), dacă îndeplinește condițiile enunțului așa cum le-am formulat mai sus: să fie marcat ca unitate prin borne propoziționale, să aibă o structură suprasegmentală de enunț și să aibă un conținut semantic autonom, să fie unitate de comunicare. În felul acesta, asemenea unități pot fi considerate enunțuri aparținînd unei anumite clase de unități sintactice și le vom avea în vedere, în acest capitol, ca pe oricare unitate *maximală* a limbii.

Dar problema centrală a sintaxei nu este *enunțul*, deoarece, odată definit ca unitate de comunicare, delimitarea lui este la îndemîna oricui, ci enunțul ca structură sintagmatică analizabilă în părți componente și, mai ales, stabilirea unităților funcționale minimale, care sînt părți componente ale enunțului. Conceptul *parte de propoziție*, care stă la baza sintaxei tradiționale, în sistemul clasic al părților de propoziție principale și secundare, este criticat pentru lipsa lui de adecvare la realitatea lingvistică, fiindcă termeni ca *subiect*, *predicat*, *predicație*, *atribut* etc. nu ar acoperi concepte sintactice propriu-zise. Analiza în constituenți imediați, analiza în moneme și în grupuri autonome, analiza în functori, sintaxa generativă și transformațională sînt încercări de a depăși insuficiența modelelor clasice, de a defini mai limpede sistemul invariantelor sintactice, reprezentat în sintaxa clasică prin triada *frază — propoziție — parte de propoziție*. Majoritatea structuraliștilor însă nu resping în bloc părțile de propoziție consacrate de sintaxa tradițională și folosesc, în continuare, mai ales termenii *subiect*, *predicat*, *obiect direct*, *obiect indirect*, *circumstanțial*, deoarece sînt nevoiți să denumească funcțiile sintactice la un anumit nivel de analiză.

Vom considera și noi că *partea de propoziție* este unitatea funcțională minimală a unei structuri sintactice de comunicare, că ea se definește în dependență de o anumită poziție sintactică în schema de relații a unui model de construcție și vom folosi terminologia clasică cu îmbunătățirile pe care le-au adus studiile din ultimii ani.

Vom considera, de asemenea, că, în poziția sintactică a unei părți de propoziție, se poate afla orice cuvînt, cu excepția claselor pe care le-am asimilat morfemelor-grameme, locuțiunile, grupurile sintactice stabile. În felul acesta, vom putea stabili o adecvare între unitățile cu funcție sintactică, deci între sintagmele autonome și pozițiile care compun o schemă relațională cu valoare de model al unui enunț. Aceste poziții se denumesc în termenii consacrați: poziția de subiect, de atribut neizolat, de predicat verbal, de nume predicativ, de obiect direct etc., poziția de inserțiune incidentă, de adresare etc. și se poate vorbi de *clase sintactice* și de *categorii sintactice*. Toate unitățile ocurente într-o poziție sintactică prin statutul lor morfematic intern constituie o *clasă de substituție* sau *clasă sintactică*. Astfel, dacă modelul unei propoziții minimale canonice închise este $P \rightarrow SN_1 + SVt + SN_2$ (Vt = verb tranzitiv), unitățile admise în poziția SN_1 formează clasa subiectului și se caracterizează prin mărcile specifice cazului nominativ; unitățile admise în poziția SN_2 formează clasa obiectului direct, caracterizat prin mărcile de acuzativ etc.

Limba română dispune de o seamă de substitute nehotărîte care pot reprezenta generalizat o clasă de substituție într-un model structural, prezentînd și posibilitatea distincției $+$ *Animat*/ $-$ *Animat*; este vorba de suita *cineva*, *ceva*, *cuiva*, *(de) către cineva*, *pe cineva*, prin care se pot reprezenta pozițiile de subiect, nume predicativ, obiect direct, obiect indirect, complement de agent. Substitutele adverbiale *cîndva*, *undeva*, *cumva* pot reprezenta

poziția circumstanțialului de timp, loc, mod. Reprezentarea pozițiilor sintactice prin aceste substitute nehotărîte are marele avantaj că ne dă posibilitatea de a ține seama și de incompatibilitățile semantice ale coocurențelor, în sensul că unele verbe intră în relație numai cu nume de animate, altele numai cu nonanimate ș.a.m.d. Astfel, dacă în poziția V din SV avem verbul *a paște*, în pozițiile de coocurență nu putem avea decît *cineva* + *a paște* ± *ceva*, iar substituitele ocurente în poziția *cineva* nu pot fi decît nume de animale care pasc, deci *calul*, *boul*, *vaca*, *oaia* etc. În discuția privitoare la predicativitatea verbelor (cf. *supra*, în 12.8.), folosirea acestor substitute într-o seamă de modele de contexte caracteristice s-a dovedit deosebit de utilă și o vom păstra în continuare pentru ilustrarea unor procedee de analiză și de generalizare.

17.2. Topica

Succesiunea pozițiilor sintactice în structura enunțului se numește *topică*, sau, într-o formulare mai explicită, ordinea cuvintelor în propoziție și a propozițiilor în frază. Limba română se caracterizează printr-o topică relativ liberă, datorită, printre altele, faptului că formele paradigmatice ale numelui și ale verbului sînt clar distincte unele de altele, așa că o confuzie este, de obicei, exclusă și, prin urmare, poziția nu este totdeauna o necesitate, nu constituie o implicație sintactică, în sensul că nu este nevoie să se arate funcția unităților printr-o anumită așezare în structura enunțului, așezare care să fie cu orice preț respectată. Cu toate acestea, și topica românească are normele ei cărora li se conformează, cu destulă strictețe, mai ales limba vorbită. Acest fapt, combinat cu libertatea destul de mare a construcției, explică bogăția și felurimea de aspecte ale așezării cuvintelor în propoziție și a propozițiilor în frază.

Putem afirma că topica românească ascultă, în general, de un singur principiu : elementul cunoscut (sau vechi) este urmat de cel necunoscut (sau nou), adică determinatul precedă determinantul, regentul precedă subordonatul, termenul de definit precedă termenul care îl definește. Aceasta înseamnă că subiectul ocupă, de regulă, poziția inițială, înaintea predicatului, atributul stă după numele determinat, obiectul stă după verbul regent. În propoziția *Două iepe albe ca zăpada și iuți ca focul se sprijineau de oiștea căruței*, identificăm o ordine canonică corespunzătoare în totul principiului enunțat mai sus ; exceptînd poziția numeralului cardinal, care se pune totdeauna înaintea substantivului pe care-l determină în poziție de atribut, celelalte unități componente constituie o succesiune de determinare în lanț, în care subiectul se află înaintea predicatului, iar determinantele după regentele lor [1].

---

[1] Există și altă accepție a termenului *topică*, semnificînd *subiectul* sau tema unui comentariu : ,,On appelle *topique* le sujet du discours défini comme «ce dont on dit quelque chose», ce qui est donné comme thème par la question de l'interlocuteur ou par la situation, par opposition au commentaire, qui est «ce qui est dit de la personne ou de la chose». Dans les langues indoeuropéennes le topique est souvent identifié au sujet de la phrase assertive, mais il peut être différent" (*DL, LAROUSSE*, p. 490). De asemenea, în enunțurile emfatice, în poziție tematică, poate fi însă actualizat și alt constituent, ca obiectul direct ori o sintagmă prepozițională, constituent al sintagmei verbale etc., adică este considerat *topică* orice termen al propoziției pus în evidență emfatică, operație denumită *topicalizare*.

În poziție de determinant al numelui se pot afla atît adjective, cît și substantive în cazurile genitiv, dativ și acuzativ marcate sau nu de prepoziții. Dacă, pe lîngă atributul neizolat, un substantiv este determinat prin expansiune de mai multe atribute, se pune și problema ordinii lor unele față de altele, iar topica devine, în multe cazuri, nerelevantă. Astfel, atributul adjectival, definind substantivul prin însușiri intrinsece, ocupă poziția imediată lîngă regent, după care urmează atributele substantivale (în genitiv sau în acuzativ) : *moara* **cea veche a Zavului** ... *și acum dăinuiește pe iazul* **întins de la Popricani** ; *în ceardacul* **larg al banului**, *la umbra celor trei nuci, la marginea Bucureștilor de altădată* ..., *se auzea vuietul* **nelămurit al buhaiului de baltă**. Dacă avem mai multe atribute adjectivale, factorul *poziție* este și mai slab sau de loc relevant și rămîne să decidă factorul semantic al noutății ; adjectivul mai strîns legat de substantiv prin conținut se pune imediat după acesta și apoi urmează celelalte adjective, în ordinea descrescîndă a legăturii lor cu substantivul : *critica* **istorică modernă** *; avea mustăți* **lungi, aspre**. Dacă avem două atribute substantivale, dintre care unul în acuzativ și celălalt în genitiv, în poziția imediată după regent se așează unitatea în acuzativ, mai puțin autonomă decît substantivul în genitiv, a cărui autonomie este clar marcată prin indici formali, și se spune *calul de călărie al vecinului, lecția de istorie a profesorului*, și nu *calul vecinului de călărie;* în schimb, se poate spune și *lecția profesorului de istorie*, ceea ce însă semnifică cu totul altceva, deoarece atributul *de istorie* definește substantivul *profesorului*, nu *lecția*.

Regula ilustrată mai sus se aplică și în cazul atributelor pronominale (exprimate prin pronume demonstrative, posesive, nehotărîte), asimilate pozițional și funcțional cu cele adjectivale, ba am putea spune că, în acest caz, lucrurile sînt și mai clare : *amicul meu din București, amicul acesta al meu din București, ziua aceasta luminoasă de vară*. Observăm că atributul de proveniență pronominală este mai puțin autonom decît cel exprimat prin adjectiv ori prin substantiv și relația de determinare în care este angajat seamănă cu determinarea minimală prin articol enclitic, deci poziția lui este în mod necesar lîngă substantivul regent.

În ceea ce privește ordinea obiectelor direct și indirect, cel indirect stă imediat lîngă verbul regent, deoarece verbele de bază ale acestei relații se definesc, în primul rînd, printr-un destinatar + *Animat* (deci *persoană*) al procesului : *cineva* **a da cuiva** *ceva : dă*-**mi** *bani, adu*-**mi-l** *mai aproape, trimite*-**i** *scrisoarea*. Dacă însă cele două obiecte sînt substantive, topica lor nu mai este relevantă și se poate spune *trimite bani fratelui meu*, dar și *trimite fratelui meu bani*. De obicei, este mai frecventă ordinea obiect direct — obiect indirect, deoarece un verb tranzitiv se definește prin relația imediată cu obiectul lui.

Deoarece în poziție de circumstanțial se află mai ales adverbul, clasă de cuvinte autonome, locul lui este după obiectele gramaticale *(scoate rufele afară)*, dar topica circumstanțialului este, în general, liberă și nerelevantă. Astfel, se spune *l-am întîlnit pe Ion aseară*, dar și *l-am întîlnit aseară pe Ion* sau *aseară l-am întîlnit pe Ion, dau păsărilor apă dimineața*, dar și *dau dimineața apă păsărilor* sau *dimineața dau păsărilor apă* etc., poziția circumstanțialului neavînd, în aceste situații, o implicație sintactică, deoarece devine relevantă punerea în evidență prin marcarea suprasegmentală cu accent tonic.

Tot atît de liberă este și topica diferitelor tipuri de circumstanțiale unele față de altele. Cele mai frecvente circumstanțiale sînt cele de timp, de loc și de mod, poziții în care se pot afla atît elemente adverbiale, cît și sintagme nominale prepoziționale și se pare că, din punct de vedere statistic, cel mai des în poziție imediată după verbul regent urmează circumstanțialul de timp, apoi cel de loc, circumstanțialul de mod, apoi cel de loc : *am lucrat* **astăzi acasă**, *am lucrat* **ieri cu spor**, *am citit* **liniștit în grădină**.

În ce privește celelalte circumstanțiale, ordinea lor de succesiune, pozițiile lor de clasificare față de unitatea regentă și a fiecăruia dintre ele față de celelalte nu sînt relevante. Se poate totuși constata că circumstanțialele de cauză și de scop exprimate prin formațiuni adverbiale au poziția, de obicei, înaintea verbului regent ; dacă sînt însă exprimate prin sintagme nominale prepoziționale, autonomia acestora permite ca ele să ocupe locurile mai distanțate de regent, după circumstanțialele de timp, de loc și de mod. Se poate vorbi de o topică normată și a complementelor de instrument, de materie, de relație, de cumul,de opoziție și de exclusivitate etc.

Și unitățile minimale ale enunțului frază — care sînt propoziții — se supun unor anumite norme care nu diferă în esență de ale topicii părților propoziției dezvoltate, așa cum le-am schițat mai sus. Dar, deși între structura propoziției dezvoltate și aceea a frazei formate prin relații de dependență există o anumită conformitate (care reiese și din regulile de transformare), unitățile sintactice ale frazei nu trebuie socotite simple variante formale ale pozițiilor și relațiilor din structura propoziției. Propozițiile subiectivă și predicativă încadrează pozițional verbul copulativ, care funcționează ca element regent, propozițiile relative atributive, obiective directe, indirecte, de agent, instrument etc. ocupă poziția imediată după regentul lor, circumstanțialele au cam același regim ca și corespondentele lor din propoziția dezvoltată.

Văzută de pe pozițiile regulilor de constrîngere și de incompatibilitate, topica unităților componente ale propoziției și ale frazei poate constitui o normă structurală (mai ales dacă este vorba de relațiile contextuale ale vecinătăților de contact imediat). Această topică, pe care o putem numi *obiectivă* este reglementată nu numai de implicațiile sintactice, ci și de statutul morfologic al unităților aflate în relație, precum și de factorii semantici, a căror implicație nu poate fi ignorată. Dacă la aceasta se mai adaugă și ceea ce numim topică *afectivă*, rezultată dintr-un montaj specific, după alte norme decît cele amintite pînă acum, ordinea structurală devine o ordine stilistică, funcționînd ca factor al expresivității, al emfazei etc.,ceea ce depășește domeniul sintaxei, așa cum l-am delimitat ca nivel de integrare sistematică, și aparține domeniului stilistic.

Pe de altă parte, există în limba romană mai multe cazuri de determinare obligatorie și neobligatorie, sintagme care nu pot fi disociate prin introducerea unor poziții intermediare ori incidente și sintagme care pot fi disociate. De exemplu, sintagmele nominale *omul* **cu picior de lemn**, *omul* **cu ochi(i) negri**, *copacul* **cu frunza rară** au cîte un determinant obligatoriu, pozițiile sintactice în care se află atributele *de lemn, negri, rară* fiind necesar implicate de statutul morfologic al elementelor regente corespunzătoare, care nu au autonomie, nu pot intra în continuare în alte relații dacă nu sînt mai întîi determinate imediat de unități ca cele din exemplele noastre. În această

situație, pozițiile atributelor subliniate constituie elemente de structură care trebuie marcate și simbolizate în modelul de structură.

În concluzie, topica este un factor necesar pentru înțelegerea sistemului și a schemelor de relații sintactice, deși, de multe ori, pertinența ei funcțională nu reiese exclusiv din succesiunea pozițiilor de substituție, ci este și o implicație a structurii morfologice și a compatibilităților semantice ale ocurențelor și coocurențelor structurale.

17.3. Structura sintactică, morfologică și semantică

Modul în care am prezentat unitățile și clasele de unități sintactice, posibilitatea de a le defini prin procedee formale plecînd de la pozițiile lor contextuale în montajul sintagmatic al structurii enunțului, posibilitatea de a formula reguli de topică au pus în evidență faptul că nu totdeauna sistemul de definiții formale, cu toate avantajele care decurg din ignorarea valorilor semantice, duce la soluții satisfăcătoare în analiza sintactică, după cum definițiile după tiparele clasice semantice și funcționale nu sînt decît parțial operante, implicînd în aceeași categorie fapte foarte diferite formal. Admițînd că unitatea sintactică minimală a unui enunț (care se prezintă ca o construcție sintagmatică) este *sintagma autonomă* (deci un cuvînt simplu, compus sau o locuțiune) înseamnă să considerăm că, prin structura ei morfologică internă, această unitate are marcată potența relațională cu restul construcției, deci poziția pe care o ocupă este determinată de statutul ei morfologic.

Astfel, în enunțul *Ion se duce* **spre casă**, *SN Prep spre casă* este o sintagmă autonomă, al cărei statut se caracterizează prin mărcile *Prep* + *Nkac*, ceea ce determină poziția *Circ* în care poate fi selectată în enunț. Cuvîntul *casă*, cu o asemenea structură morfologică, este incompatibil cu orice altă poziție în structura unui enunț, potențialul lui relațional cu restul construcției fiind marcat de elementul *Prep* și de cazul ei de regim, care este acuzativul (locativ direcțional), și nu-l putem adăuga, de exemplu, la cuvîntul *Ion*, cu care nu poate intra în relație sintactică, deoarece **Ion spre casă* nu este o construcție reperabilă în limba română ; în schimb, *spre casă* este ocurentă în poziția contextuală *mersul* . . ., ca determinant al unui nume de proveniență verbală. Din acest punct de vedere, sintaxa unităților sintactice la nivelul propoziției este o gramatică a sintagmelor autonome, a cuvintelor marcate cu morfeme-grameme și relaționale, determinante pentru relațiile cu restul construcției. În (a) *fata iubește băiatul* și (b) *pe băiat îl iubește fata*, pozițiile asemănătoare de subiect și de obiect direct sînt însă marcate prin mijloace diferite : în (a), factorul *poziție* contextuală față de verb este relevant, deoarece mărcile de statut, fiind asemănătoare, își pierd pertinența, ceea ce înseamnă că atît unitatea *fata*, cît și unitatea *băiatul* sînt ocurente în amîndouă pozițiile și numai poziția . . .*iubește băiatul* cere *Nkn*, caracteristic categoriei *subiect*, iar poziția *fata iubește* . . . cere *Nkac*, necesar categoriei *obiect direct*. În (b), factorul *poziție* nu mai este pertinent, dar au această calitate mărcile cazuale actualizate în statutul *SNPrep pe băiat* (îl), opunînd acuzativul nominativului, deci opunînd obiectul direct subiectului ; în această situație, fata este *Nkn*, iar *pe băiat (îl)* este *Nkac*, ceea ce determină o topică liberă și posibilitatea schimbării reciproce a pozițiilor celor două părți

de propoziție. Deci o sintagmă a cărei funcție cu valoare de clasă sintactică este marcată statutar prin mărci specifice devine autonomă, poziția sintactică în care este ocurentă dobîndește o anumită mobilitate și putem pune semnul echivalenței între autonomia sintagmatică și mobilitatea pozițională.

Sînt însă o seamă de obișnuințe de construcție consacrate de uzaj care fac ca montaje de tipul *este pe masă cartea, pe masă cartea este, este cartea pe masă,* în loc de *cartea este pe masă,* să nu fie acceptate ori să ducă la schimbarea conținutului informațional, la valori emfatice etc.

Deci poziția sintactică nu este totdeauna relevantă, însă chiar în această situație ea poate constitui o obișnuință care să determine ca, deși lipsită de ambiguitate, o anumită ordine să nu fie folosită, așa că se poate spune, dar nu se obișnuiește, *Ion frumos este, Ion cartea citește, Ion un roman scrie,* montaje nonambigue, însă respinse de uzaj.

Consecința este că o simplă relevare a poziției de ordine structurală constatată într-un montaj nu ne dă totdeauna posibilitatea de a distinge ceea ce este obișnuit de ceea ce este relevant, că comprehensiunea sintaxei limbii române presupune ceva mai mult decît această ordine pozițională structurală.

Implicația sintactică a statutului morfologic și a poziției contextuale trebuie înțeleasă în esența ei. De regulă, necesitățile structurale nu sînt manifeste, ci le presupunem, datorită unei evidențe statistice a apariției constante în aceeași poziție a unui fenomen ori a altuia. Dacă în limba română mărcile de persoană și număr sau mărcile de caz și număr sînt asociate, aceasta este o evidență statistică, deci un eveniment constant și repetabil, și vom spune că nu se poate una fără cealaltă, dar ar fi nepotrivit să spunem că prezența mărcii de persoană condiționează și pe cea de număr. În schimb, dacă unul dintre doi termeni poate fi prezent fără celălalt, dar nu și invers, acest fenomen constituie o necesitate reală; în limba română, un substantiv poate apărea într-o structură fără articol, fără prepoziție, fără un determinant minimal sau pozițional sintactic, dar un articol, o prepoziție, un adjectiv nu pot apărea fără determinatul lor. Putem spune că în limba română substantivul implică o marcă de caz, și că o marcă de caz implică numele, deoarece nu există morfeme care să semnifice nominativul, genitivul etc. dacă nu sînt atașate la un radical nominal, dar implicația articolului ori a desinenței cazuale de către nume are sensul unei relații obișnuite. Articolul sau desinența însă implică numele, deoarece prin ele înseși nu pot intra în relații cu restul construcției enunțului. Implicația sintactică a articolului, desinenței, prepoziției, conjuncției de către nume, verb etc. are drept rezultat constituirea unei sintagme, a cărei funcție și, deci, poziție sintactică în structura enunțului este, în felul acesta, definită.

Dacă depășim însă limitele relațiilor interne ale sintagmei autonome cu valoarea unei părți de propoziție și avem în vedere coocurențele poziționale, faptul că, de exemplu, un determinat și determinantul lui pot figura în structura unui enunț, dar în poziții sintactice diferite (deci aparținînd unor clase sintactice diferite), implicația determinatului de către determinant nu transformă statutul morfologic și nici statutul sintactic al determinatului ca termen implicant.

Pe lîngă toate acestea, nici factorul semantic nu poate fi complet înlăturat din analiza și sinteza sintactică. Termeni sintactici pot fi formalizați, devin clasificatori, cuvintele devin funcții, unități ale unor categorii și/sau clase. Folosind metalimbajul sintaxei, ne ridicăm de la nivelul vorbirii, al mesajului concret realizat în enunț concret, la nivelul limbii și vorbim de cuvinte nu ca despre segmente inteligibile ale unei referințe extralingvistice obiective și concrete, ci despre cuvinte care se referă la situația lingvistică de comunicare și despre relațiile dintre aceste cuvinte, despre locul lor ca unități ale unor clase în schemele de relații structurale. Însă o distincție adecvată a acestor unități ca părți de propoziție, clasarea lor, stabilirea relațiilor lor sînt posibile, în ultimă analiză, numai dacă înțelegem conținutul enunțului. Aceasta este, după părerea noastră, o condiție de bază. Nu putem avea o înțelegere a funcțiilor sintactice ale cuvintelor în structura enunțului, dacă nu înțelegem conținutul întregului ca unitate de comunicare. Enunțuri ca *soba încălzește camera, vîntul răcorește strada, soarele luminează cîmpia, copilul scrie scrisoarea* etc. sînt structuri într-o anumită ordine, cuvintele lor componente au un anumit statut morfologic etc. și lucrul acesta îl putem înțelege numai dacă știm ce semnifică fiecare enunț dat, dacă știm și ce semnifică fiecare unitate componentă a fiecărui enunț; evident, factorul *poziție* este aici relevant, dar aceasta decurge din incompatibilitățile semantice **camera încălzește soba, *fața răcorește vîntul, *cîmpia luminează soarele* etc.

În concluzie, înțelegerea structurii sintactice, a implicațiilor și relațiilor sintactice este, după părerea noastră, funcție de conținutul semantic, și orice definiție formală a formelor și a valorilor gramaticale ale nivelului construcțiilor sintactice presupune luarea în considerație și a factorului semantic, chiar dacă procedeele formale și funcționale ne dau de multe ori posibilitatea să ne facem că „uităm" acest lucru.

De exemplu, proiecția sintactică a cuvîntului *copil* constă din scoaterea lui din sistemul de referință semantică și introducerea în metalimbajul sintactic ca unitate a clasei + *Nominal* + *Animat* + *Uman* etc. compatibil, prin implicarea mărcilor de actualizare, de a fi selectat în pozițiile sintactice specifice pentru *SN* și de a fi coocurent în enunț în limitele admise de mărcile semantice care îl definesc. Determinarea metalingvistică a termenului *subiect*, una dintre pozițiile sintactice în care este ocurent cuvîntul *copilul*, poate prezenta greutăți, dar, folosind termenul, știm că este vorba de o categorie de valori sintactice, de o clasă funcțională comparabilă prin contrast cu alte clase sintactice — predicatul, atributul etc. —, și putem stabili și semele care disting clasa *subiect* de celelalte clase. În această operație, factorii morfologic, sintactic și semantic coexistă, se intercondiționează, adică autonomia sintaxei față de morfologie și de semantică este relativă.

17.4. Relațiile sintactice

Prin termenul *relație sintactică* înțelegem raportul sintagmatic în care sînt angajate două (ori mai multe) unități minimale componente ale structurii unui enunț. Aceasta înseamnă că *relație* este sinonim cu *raport* și se

vorbește despre *raporturi* sau *relații* sintagmatice și paradigmatice, despre raporturi sau relații sintactice.

De exemplu, în *GLR* (1963), se folosește exclusiv termenul *raport sintactic* [2] ca și în I o r d a n, 1956. Alți autori folosesc exclusiv termenul *relație* [3] sau folosesc ambii termeni.

Indiferent însă de distribuția celor doi termeni în lucrările de sintaxă, conceptul a fost teoretizat și definit cu claritate de S a u s s u r e (v. *supra*, în 2.6. și în 17.2.) și este esențial în lingvistica modernă, deoarece, începînd cu semnul lingvistic, el însuși produsul unui raport (sau al unei relații) între un semnificant și un semnificat, totul într-o limbă naturală se bazează pe relații.

Cu această semnificație am folosit termenii *raport* și *relație* și în expunerea noastră anterioară la toate nivelele limbii române, dar avînd în vedere realizarea lor mai ales în unități minimale de rang inferior sintaxei. Amintim aici despre relațiile de concatenare homosilabice, care asigură înlănțuirea într-o unitate sintagmatică a unităților minimale componente ale silabei, despre relațiile de opoziție dintre două vocale și relațiile contrastive dintre vocale și consoane, despre relațiile heterosilabice care asigură concatenarea silabelor în unitatea cuvînt, despre relațiile dintre morfele și morfemele componente ale cuvîntului ca structură lexicală sau morfologică. Să nu uităm nici faptul că unitatea semnificativă fundamentală a limbii — *cuvîntul* — este tot o relație între un semnificant și un semnificat, dar și o relație între un aspect al realității extralingvistice și denotația lui lingvistică, deci o relație denotativă, treaptă a experienței de cunoaștere umană, în care perceptibilul devine inteligibil. Fără existența subiacentă a acestei relații, numită, de obicei, *referențială*, și care asigură înțelegerea semnificației cuvintelor și a sintagmelor de cuvinte ca unități de comunicare, orice discuție despre unități și relații sintactice rămîne fără obiect. Cu același sens am folosit termenul și în repetatele analize de enunțuri ori de părți componente ale enunțului etc., pentru a delimita și a defini unitățile și relațiile dintre aceste unități la diferite nivele.

Trebuie însă să precizăm acum cîteva lucruri privind specificul relațiilor la nivelul sintactic al limbii române (în comparație cu relațiile la alte nivele), în limitele convenționale definite în această lucrare.

1° Avînd în vedere caracterul integrant al nivelelor limbii, relațiile sintagmatice, paradigmatice, interne și externe, specifice nivelelor integrate în sintaxă, continuă să funcționeze și se intercondiționează cu relațiile sintactice dintre cuvinte ca unități componente ale enunțului, deoarece textul enunțului este dat dinainte ca obiect al observației, preexistă oricărei operații de analiză, ca eveniment concret de comunicare lingvistică ; aceasta înseamnă însă că, deși prezente și integrate activ la nivelul sintactic, le putem considera că sînt *date*, deci nu ne mai interesează la acest nivel al descrierii, deși ele sînt componente ale structurii enunțului — componentul fonetico-fonologic (eventual, silabic) în a doua articulare, componentele lexical, morfologic și semantic în prima articulare. Ne interesează însă acele rezultate ale acestor relații de integrare (concretizate în forma și conținutul unităților sintactice minimale angajate în relații sintactice)

---

[2] cf. titlul *Mijloacele de exprimare a raporturilor sintactice*, în vol. II, p. 9.
[3] cf. G u ț u, 1973.

care determină potențialul relațional al acestor unități angajate în structura unui enunț. Dacă avem enunțul (1) *copilul vede luna*, semnificînd „copilul vede luna", considerăm că sînt date unitățile *copilul*, *vede* și *luna*, fiecare dintre ele rezultate ale unor anumite relații dintre elementele componente la nivelul fonetico-fonologic (de exemplu, *(c + o) + (p + i) + (l + u + l)*), lexical, semantic (de exemplu, + *Nume* + *Animat* + *Uman*) și morfologic (de exemplu, *N* + *D* + *Singular*). Dintre aceste date, ne interesează, pentru integrarea în relațiile sintactice ale acestei structuri, faptul că unitatea *copilul* semnifică *Nume* + *Animat* + *Uman*, deoarece, din punct de vedere semantic, verbul *a vedea* este compatibil numai cu un *subiect* + *Animat;* de asemenea, ne interesează că unitatea *copilul* are statutul structural marcat ca *Nkn*, deoarece numai așa poate figura în poziție de subiect; pentru acordul de număr cu verbul predicat ne interesează că unitatea *copilul* este marcată cu morfem de singular; în sfîrșit, ne interesează că marca de nominativ este specifică pers. a III-a, în opoziție cu vocativul (care este pers. a II-a), deoarece verbul este marcat cu desinență de pers. a III-a, și că verbul este tranzitiv, deschis spre o relație cu un obiect direct.

Cu aceste date, putem defini relațiile sintactice dintre *copilul* și *vede luna*, dintre *vede* și *luna* și dintre *copilul* și *luna*, ca relații specifice pentru legătura dintre subiect și predicat, dintre predicat și obiectul direct și dintre subiect și obiectul direct. În felul acesta, la un prim nivel de generalizare, enunțul dat este actualizarea modelului *cineva* + *a vedea* + *ceva*, reprezentînd schema unui enunț canonic minimal închis de tipul $P \rightarrow SN_1 + SV + SN_2$, baza tuturor enunțurilor care pot fi obținute prin înlocuirea simbolurilor categoriale cu valorile lor posibile. Se înțelege de la sine că din poziția $SN_1 \rightarrow$ *cineva* sînt excluse valori ca *luna*, deci nu putem spune **luna vede copilul;* din poziția *SV* sînt excluse valori intranzitive ca *a merge*, deci nu putem spune *copilul merge *luna*, deoarece *a merge* este incompatibil cu un obiect direct ș.a.m.d.

În această specificitate a relațiilor sintactice se vădește caracterul arbitrar al limitelor dintre sintaxă pe de o parte, morfologie și lexic pe de altă parte.

2° A doua caracteristică a relațiilor sintactice este o mai accentuată complexitate a lor, în comparație cu relațiile integrate, atît în aspectul paradigmatic, cît și în cel sintagmatic.

Complexitatea paradigmatică derivă din mulțimea claselor și a subclaselor inventarului de selecție, a categoriilor de unități constituind rezerva virtuală de substituție, ceea ce face ca stabilirea limitelor sistemului sintactic să fie cu totul aproximativă, de unde și multiplicitatea soluțiilor propuse, a tipurilor de sintaxă și a modelelor sintactice propuse de lingvistica modernă, între care și tendința de a împinge limitele sintaxei spre morfologie și chiar spre fonologie, în care clasele paradigmatice sînt stabilite în mod mai mult sau mai puțin riguros; pentru limba română putem afirma că studiile de specialitate din ultimele două decenii au stabilit în mod satisfăcător numărul invariantelor, al variantelor și al variațiilor care pot interesa o descriere formală la nivelele fonetico-fonologic și morfologic, că știm cîte foneme și cîte morfeme-grameme sînt puse în lucru în organizarea sistematică a unităților minimale, că pozițiile lor de clasă de substituție în structura sintagmatică a unităților minimale care constituie contextul lor rela-

țional sînt fixe (cu excepții neglijabile), de unde și simplitatea mijloacelor relaționale și a relațiilor care se reduc, în general, la simpla alăturare a unităților.

Complexitatea relațiilor sintagmatice este o urmare directă a celor paradigmatice, a marii varietăți a contextelor definitorii pentru diferitele categorii și clase sintactice. În timp ce vecinătățile contextuale ale fonemelor și ale morfemelor pot fi limitate la cuvînt, în interiorul căruia se pot identifica toate unitățile fonologice și morfologice care asigură autonomia sintagmatică a cuvîntului (ca sintagmă autonomă), vecinătățile contextuale ale grupărilor sintagmatice cu care operează sintaxa ce se oprește la cuvînt (ca limită inferioară a nivelului) sînt de o mare varietate, chiar dacă putem conveni, de exemplu, că ceea ce am numit *clase de cuvinte ajutătoare, relaționale* (articole proclitice, forme verbale auxiliare morfologice, morfeme pronominale sau adverbiale din seria *se*, *nu*, *nici*, prepozițiile și conjuncțiile) nu constituie părți de propoziție, nu pot ocupa poziții sintactice care să poată fi considerate *clase sintactice*. Existența locuțiunilor, a cuvintelor compuse ca sintagme mai mult sau mai puțin „legate", varietatea criteriilor după care se poate decide „lexicalizarea" acestor sintagme și asimilarea lor cu unități lexicale simple, existența unor grupuri sintactice stabile etc., iată numai o parte dintre elementele care determină ca orice soluție propusă cu privire la limitele contextuale ale taxonomiei la nivel sintactic să fie numai „una" dintre soluții.

3° Altă particularitate a relațiilor sintactice este că ele acționează în unități concrete de vorbire, în enunțuri care, chiar dacă sînt considerate realizări textuale ale unui număr finit de scheme relaționale, sînt legate de valoarea semantică, de factori socio-culturali extralingvistici care determină stabilitatea și mobilitatea valorilor semantice. De aceea enunțul ca text finit, deci fără nici o legătură contextuală anterioară și posterioară, devine o ipoteză de lucru cu multe implicații negative. Vom da un singur exemplu: din textul *cocoană, trebuie să plătiți un bilet, zice conductorul*, putem detașa cel puțin două enunțuri independente, corespunzătoare celor două planuri de vorbire care sînt implicate în această structură — inserantul (1) *cocoană /.../, trebuie să plătiți un bilet*, constituind planul vorbirii directe, și (2) *zice conductorul*, planul vorbirii autorului. Dar procedînd în felul acesta, am exclus din descriere relația sintactică dintre unitatea inserantă și unitatea inserată, ceea ce este un cîștig în vederea simplificării lucrurilor și a unei descrieri riguroase, dar și o pierdere pentru cunoașterea în esența și în varietatea lor a relațiilor sintactice, prin înlăturarea din descriere a acestui tip de relații. Dacă mai luăm în considerație că formula de adresare prin alocutivul *cocoană*, un nume în cazul vocativ, este considerată „fără funcție sintactică" sau „un enunț de-sine-stătător", dezavantajul enunțului autonom față de context apare și mai evident.

În contextul — *Ce vede copilul?* —... (1) *Luna*, cuvîntul *luna* este obiect direct într-o structură *in absentia*, prin reducția secvenței *copilul vede...* din enunțul răspuns la întrebarea formulată. Dar în enunțul-titlu (2)*Luna*, care semnifică, de exemplu, anunțarea unei expuneri despre *lună*, satelit natural al Pămîntului, cuvîntul, avînd exact aceeași formă și, aparent „aceeași poziție" ca a cuvîntului *luna* din (1), nu se află, de fapt, în poziție de obiect direct, ci constituie un enunț de-sine-stătător, fără nici o relație cu verbul tranzitiv *(in absentia) vede*.

Saussure remarcase că, dacă ordinea cuvintelor este incontestabil o entitate abstractă, nu este mai puțin adevărat că ea nu-și datorește existența decît unităților concrete care o conțin și care se desfășoară într-o singură dimensiune, și ar fi o eroare de a crede că ar exista o sintaxă incorporală, în afara acestor unități materiale distribuite în spațiu[4]. Aceasta ne-ar putea duce la concluzia că sintaxa este gramatica vorbirii, iar morfologia, gramatica limbii și o asemenea părere se află în circulație (cum am arătat în cap. 6). Dar tot Saussure rezolvă această problemă prin afirmarea principiului că gramatica limbii este unică și numai nevoile practice ale studiului determină o distincție *morfologie-sintaxă*.

4° Ne vom mai referi și la varietatea mijloacelor de realizare a relațiilor sintactice față de relațiile la celelalte nivele. Dacă la nivelele fonetico-fonologic, lexical și morfologic, simpla alăturare a două unități componente vecine constituie o relație de structură sintagmatică, ceea ce înseamnă că vecinătatea contextuală coincide cu o relație de structură sintagmatică internă în unități ca silaba, cuvîntul, sintagma morfologică, la nivelul sintactic, vecinătatea este numai una dintre condițiile unei relații de structură sintactică și nici nu este obligatorie pentru existența unei asemenea relații. Situații de acestea se mai întîlnesc, este drept, în structurile morfologice ale formelor cu afixe mobile care pot fi disociate prin inserțiunea, de exemplu, a unor adverbe: *am mai (tot, cam, prea) lucrat, voi mai (tot) lucra* etc. (cf. *supra*, în 12.27.6°, unde unitățile de disociere au fost numite *adverbe de evaluare modală)* —, dar elementele introduse în punctul de disociere nu dau loc la discontinuitate, ci fac parte din structura morfologică internă a formei paradigmatice date, ca morfeme de evaluare modală, și nu le vom socoti poziții cu valori sintactice de-sine-stătătoare (cf. *supra*, în 12.27.).

Deci, în timp ce vecinătatea contextuală la nivelul fonetico-fonologic, lexical și morfologic presupune necondiționat realizarea unei relații structurale, la nivel sintactic acest lucru se întîmplă numai în construcții ideale, desfășurate în lanț din momentul inițial pînă la cel final și în care fiecare cuvînt formează sintagmă cu cuvîntul și cu sintagma anterioară de cuvinte: (1) *copilul + aleargă;* (2) *(copilul + aleargă) + repede*, dar și *copilul + (aleargă + repede)*. Dar în (3), *copilul vecinului aleargă*, dezvoltarea sintagmatică se realizează numai în forma *(copilul + vecinului) + aleargă*, ceea ce înseamnă că vecinătatea imediată *copilul + vecinului* este și locul relației sintactice, iar vecinătatea *vecinului + aleargă* nu este locul relației, decît dacă, folosind paranteza, marcăm această vecinătate cu întregul grup anterior; în schimb, deși *copilul /.../ + al vecinului*, din structura *copilul acesta al vecinului*, nu sînt în vecinătate imediată, se află în relație sintactică și formează o sintagmă. Într-un enunț de tipul (4) *tata, mama și copiii se duc la teatrul de vară*, deși sintagma nominală este plurimembră, locurile de vecinătate imediată sînt și locurile în care putem marca prin /±/ realizarea relației fiecărui cuvînt atît cu unitatea imediat anterioară, cît și cu întregul grup anterior. Între (3) și (4), mai există și o altă diferență: în (3), reducerea unității *vecinului* nu produce anularea enunțului, deoarece el se realizează în forma *copilul aleargă;* în (4), reducerea **tata /.../ se duc la teatrul de vară* deregleazã acordul obligatoriu de număr dintre subiect și predicat, iar reducerea *tata, mama și copiii se duc * la teatrul /.../* deter-

[4] V. Saussure, 1971, p. 191.

mină insuficiența structurală a enunțului, care rămîne deschis spre un determinant obligatoriu.

Din toate acestea reiese că relațiile sintactice sînt mult mai complexe decît celelalte, deoarece constituie și valori mai complexe, fiecare tip de relație semnificînd o anumită valoare gramaticală. Reiese, de asemenea, că atît gruparea relațiilor sintactice în două tipuri fundamentale — de *coordonare* și de *subordonare* — precum și simplificarea analizei sintactice la o analiză finită în C.I. pot fi, și chiar este necesar să fie regîndite.

Astfel, relațiile sintactice se grupează în două tipuri generale: a) *imediate* și b) *mediate*.

a) Relațiile sintactice *imediate* sînt și relații de vecinătate pozițională, dar nu orice vecinătate pozițională, dacă este și o relație sintactică, este o relație imediată. Astfel, relațiile *tata + și mama, copilul + vecinului, copilul + aleargă, aleargă + repede, știe, + pentru că învață, cîntă + și se veselește, pe lîngă muncă, + mai trebuie + și minte* ș.a.m.d. sînt imediate și de vecinătate pozițională. Unitățile aflate în relații sintactice imediate sînt constituenții imediați ai enunțului și valoarea sintactică a relației este însăși sintagma și semnificația ei gramaticală dată de poziția în care se află aceasta în schema de relații a structurii enunțului. Am arătat mai sus că, în (3) *copilul vecinului aleargă*, vecinătatea *vecinului + aleargă* nu constituie o sintagmă, deși *vecinului* se află în relație sintagmatică cu *copilul*, ceea ce ar însemna că relația dintre subiect și predicat *copilul /.../ aleargă*, nefiind și o vecinătate, n-ar fi o relație imediată, iar cele două unități n-ar fi C.I., ci C.M. (constituenți mediați). Credem că nu este cazul să tragem o asemenea concluzie, deoarece — cu excepția izolării emfatice a unuia dintre cei doi membri principali ai propoziției—subiectul și predicatul—, grupul subiectului și grupul predicatului sînt constituenți imediați.

Vom considera că și relația dintre numele predicativ și subiect este imediată, deoarece, dacă avem enunțul *cartea este frumoasă*, acesta rescrie modelul *SN + SV* în care *SV → (Cop + N Pred)*.

Dacă avem însă o structură de tipul *mama vine bucuroasă, bucuroasă* este în relație imediată cu *vine*, dar este și în relație cu *mama*, care îi impune acordul de gen și număr; această relație nu este însă *imediată*, nu din cauza discontinuității structurale, ci din cauză că legătura este subiacentă, într-un enunț generic *mama + (este bucuroasă)*.

Nu orice relație care este și o vecinătate este imediată; astfel, în enunțul *ne întîlnim cu Ion — pe care-l cunoști — și cu Gheorghe — pe care nu-l cunoști, cu Ion /.../* și *cu Gheorghe* sînt C.I., se află în relație sintactică imediată, deși nu sînt în vecinătate. Dar determinantele *pe care-l cunoști* și *pe care nu-l cunoști*, deși se află în vecinătatea regentelor lor corespunzătoare, nu sînt C.I., ci C.M. ai enunțului, fiind date ca inserțiuni incidente.

b) Relațiile mediate sînt și ele relații sintagmatice, valoarea lor sintactică fiind un factor de structurare prin asigurarea unei anumite legături gramaticale și semantice între cele două unități aflate în relație de vecinătate ori la distanță, dar relația nu se impune direct, nu este evidentă, ci rezultă prin presupoziție [5]. Ne-am referit mai sus la situația unității

---

[5] Termenul relație sintactică *mediată* sau *indirectă* este folosit și de Valeria Guțu Romalo în lucrarea de sintaxă citată de noi, dar cu altă semnificație. Afirmînd că relația de vecinătate nu presupune, implicit, o relație structurală, autoarea consideră că, de exemplu, între unitățile *curînd* și *toamna*, din enunțul *începe curînd toamna*, care, evident, nu constituie o sin-

bucuroasă din enunțul (1) *mama vine bucuroasă* și la — *pe care-l cunoști* — *pe care nu-l cunoști* — din enunțul (2) *ne întîlnim cu Ion — pe care-l cunoști — și cu Gheorghe — pe care nu-l cunoști*. În (1), relația dintre *mama* și *bucuroasă*, termeni ai sintagmei *mama /.../ bucuroasă*, aflați în acord de gen, număr și caz, reiese din presupoziția a două structuri primare compatibile pentru a realiza o singură structură — (1') *mama vine* și (1") *mama este bucuroasă* —, deoarece au un termen comun *mama*, termenii *vine* și *este*, compatibili în simultaneitate semantică, iar termenul *bucuroasă*, compatibil de a intra în relații sintagmatice cu *mama* și cu *vine*. Dar, în timp ce *vine* + *bucuroasă* este o structură prin relație *imediată*, *mama /.../ bucuroasă* este o structură prin relație mediată, rezultînd indirect din copula *este*, presupusă într-o structură primară. În (2), lucrurile sînt clare, pentru că *ne întîlnim cu Ion — /.../ — și cu Gheorghe* reprezintă o structură prin relații imediate, dintre care unele de vecinătate = *(ne + întîlnim) + cu Ion*—, iar altele de nonvecinătate — *(ne + întîlnim) + /.../ și cu Gheorghe*- și *cu Ion — /.../ — + și cu Gheorghe* — ; în schimb, relațiile *cu Ion* + — *(pe care-l cunoști)* și *și cu Gheorghe* + — *(pe care nu-l cunoști)*, deși structurează în sintagmă unități vecine, sînt date chiar prin structură ca relații mediate, deoarece determinantele — *pe care-l cunoști* și — *pe care nu-l cunoști* sînt inserțiuni incidente, de identificare a termenilor anteriori corespunzători, adresate la colocutor, ale cărui cunoștințe privitoare la referința mesajului sînt mobilizate prin adresare directă. Deși inserțiuni incidente, cele două unități sînt totuși dependente mediat de termenii anteriori prin substitutele lor (*pe care*, și *-l*) și este exclus să considerăm că — *pe care-l cunoști* și — *pe care nu-l cunoști* ar fi unități independente structural de context.

Fără a intra în detalii, vom considera că sînt în relații structurale mediate cu termenii lor de referință toate inserțiunile incidente, părțile de propoziție numite *izolate*, cum este cazul cu anacolutul, propozițiile de declarație din planul vorbirii autorului față de planul inserant al vorbirii directe.

Acceptînd acest punct de vedere, credem că ar putea fi reexaminată și natura relației sintactice care leagă, de exemplu, un complement de relație de regentul lui — **cît despre mine**, *poți pleca;* **de conștiincios**, *e conștiincios* etc., unele complemente de opoziție — **în loc de mere**, *cumpără pere* — sau cumulante — **pe lîngă căldură**, *mai suferim și* **de sete** —, complementele de excepție etc., a căror poziție în structura enunțului și față de unitățile lor regente ar putea fi mai clar explicată prin dezvăluirea relațiilor mediate și a structurilor care le generează. Unele dintre relațiile mediate — le avem în vedere mai ales pe cele care structurează construcțiile cu inserțiuni incidente, cu unități izolate și cu implicarea a două planuri de vorbire (vorbirea autorului și vorbirea directă a altui autor) — au valori emfatice, încadrîndu-se în nivelul stilistic al limbii.

---

tagmă, deoarece între ele nu există o relație structurală, sînt în relație *indirectă* sau *mediată* prin verbul *începe*. Tot așa ar fi cazul termenilor *tîrzie* și *anunță* din *toamna tîrzie anunță o iarnă grea* (cf. *op. cit.*, p. 37). Resiese că, după Valeria Guțu Romalo, relațiile mediate, nefiind relații de structură, n-ar constitui obiectul sintaxei.

17.5 Tipologia relaţiilor sintactice

Varietatea de relaţii în care se pot afla virtual unităţile componente ale unui enunţ se reduce la două tipuri fundamentale : *structurale* sau *de solidaritate* şi *nonstructurale* sau *de nonsolidaritate.*

Relaţiile nonstructurale sînt raporturi între unităţi nonsolidare, care nu se leagă în sintagme, nu constituie unităţi mai mari de formă şi de conţinut, ci rămîn numai ca elemente ale aceleiaşi mulţimi de componente ale enunţului ; chiar dacă s-ar putea stabili o compatibilitate formală ori semantică pentru a le pune în relaţii sintagmatice, asemenea relaţii nu se realizează în enunţul dat. Astfel, în construcţia *structura gramaticală a limbii române constituie obiectul de cercetare al specialiştilor*, unităţile *structura* şi *române, gramaticală* şi *române, gramaticală* şi *a limbii, române* şi *constituie, constituie* şi *de cercetare* etc. nu formează sintagme în enunţul dat, nu sînt solidare în planul formei şi al conţinutului, deci nu sînt coocurente în lanţul sintagmatic, deşi figurează evident în aceeaşi construcţie şi s-ar putea stabili o legătură semantică, de exemplu între *gramaticală* şi *a limbii*, între *constituie* şi *de cercetare* etc.

Nefiind relaţii structurale, asemenea raporturi nu formează obiectul de studiu al sintaxei, decît în măsura în care, atunci cînd operăm asupra enunţului, trebuie să le excludem din analiza şi sinteza sintagmatică. Procedeul prin care se realizează excluderea lor este segmentarea pe nivele de analiză plecînd de la complex la mai puţin complex, de la enunţ, ca unitate dată spre componentele lui sintagmatice. Dacă am proceda altfel, adică dacă, am încerca să ,,construim'' sintagme din unităţi date una cîte una, de la simplu la complex, am putea ajunge la rezultate nedorite şi, de exemplu, avînd în vedere unele compatibilităţi formale şi semantice, am putea considera că unităţile *gramaticale* şi *române* din structura *elementele componente ale structurii* **gramaticale** *ale limbii* **române**, fiind amîndouă adjective calificative la cazul genitiv singular şi aflîndu-se pe poziţii sintactice asemănătoare, s-ar putea afla într-o relaţie de coordonare copulativă.

Relaţiile structurale sînt variante ale solidarităţii sintagmatice de nondependenţă, interdependenţă şi dependenţă. Diviziunea lor clasică în relaţii de *coordonare* şi de *subordonare* are marele avantaj al simplităţii, dar acoperă toate tipurile şi variantele posibile numai dacă se consideră că nucleul enunţului este predicatul, iar celelalte componente — deci şi subiectul — sînt toate dependente de predicat şi dacă se consideră că relaţia apozitivă este o dependenţă unilaterală.

Natura implicaţiei sintactice a relaţiilor, posibilitatea reducţiei unuia dintre termeni şi substituţia lui cu *zero*, numărul termenilor angajaţi într-o relaţie, caracterul mediat sau imediat, vecinătatea sau nonvecinătatea sînt criterii care dau posibilitatea unei sistematizări cuprinzătoare a tuturor relaţiilor sintactice[6].

---

[6] Valeria Guţu Romalo, folosind procedeul *omisiunii* (substituţia cu zero), distinge următoarele tipuri de relaţii fundamentale : de *dependenţă*, de *coordonare*, de *echivalenţă* şi de *repetare*. Fiind o clasificare cuprinzătoare şi raţională, această tipologie poate explica toate variantele relaţiilor în sintaxa limbii române. În alte lucrări de sintaxă, se vorbeşte de relaţii de *independenţă mutuală* (coordonare), *dependenţă mutuală*, deci bilaterală, şi *dependenţă unilaterală* (subordonare) ; mai simplă decît clasificarea Valeriei Guţu Romalo, aceasta are dezavantajul că nu înglobează şi relaţia apozitivă, decît în cazul că o considerăm fie ca o coordonare, fie ca o dependenţă unilaterală.

1° Relația sintactică de *nondependență* este o expansiune plurimembră de unități aflate pe poziții sintactice asemănătoare și constă în repetarea poziției date prin unități care trimit la denotații diferite sau la același denotat, avînd, deci, referințe diferite sau aceeași referință extralingvistică. În funcție de această particularitate, distingem relații de *coordonare* și relații *apozitive*.

a. *Coordonarea* este relația specifică părților de propoziție plurimembre, avînd valoarea unei solidarități nondependente între unitățile legate în sintagmă. Deși relație structurală, coordonarea este o implicație sintactică nonnecesară și permite omisiunea, în anumite limite, a unora dintre unitățile repetate. În enunțul *tata, mama și copiii se duc la teatru*, SN *tata, mama și copiii* este o expansiune prin coordonare, constînd în repetarea poziției de subiect, fiecare unitate de pe cele trei poziții avînd referință diferită de ale celorlalte. Luînd în considerare acordul de plural, sintagma poate fi redusă în măsura în care nu afectează acest acord, adică pot fi reduși termenii *tata* și *mama*, deoarece se poate spune... *copiii se duc la teatru*, dar se anulează relația de coordonare; se poate reduce unitatea *tata*, deoarece se poate spune *mama și copiii se duc la teatru*, unitatea *mama*, deoarece se poate spune *tata și copiii se duc la teatru*.

Teoretic, orice poziție sintactică poate fi repetată nelimitat prin coordonare, iar ordinea de succesiune a unităților coordonate se poate schimba. Dar o repetare care depășește trei-patru unități dă loc la slăbirea coeziunii sintagmatice sau la schimbarea valorii semantico-sintactice a relației de coordonare, iar modificarea ordinii de succesiune a unităților poate da loc la inadecvare semantică, mai ales dacă avem în vedere diferitele subtipuri de coordonare.

Mobilitatea ordinii de succesiune este o condiție a nondependenței; dacă ordinea, în unele situații, devine fixă, aceasta apropie relația de coordonare de relația de dependență, cum este cazul coordonării adversative și a celei conclusive prin conective monovalorice.

Sînt situații particulare în care ordinea unităților nondependente devine fixă din motive semantice; nu se poate spune, de exemplu, *mă îmbrac, mă spăl și mă scol*, sau *usuc rufele și le spăl*, ci numai *mă scol, mă spăl și mă îmbrac* sau *spăl rufele și le usuc*, deoarece numai această succesiune corespunde ordinii de succesiune a proceselor de referință.

Unele variante ale coordonării sînt structuri cu valori emfatice. Așa este repetarea persuasivă a unei poziții sintactice sau gruparea în perechi a pozițiilor repetate prin alternarea mijloacelor relaționale: **doarme și se odihnește, se plimbă și se distrează**, *dar nu lucrează nimic*.

b. *Relația de coordonare alternativă* este un caz particular și emfatic al coordonării, dar, spre deosebire de aceasta, în fiecare poziție repetată este selectat în mod necesar și corelativ un element adverbial din seria *nici... nici, și... și, cînd... cînd, acum... acum, aci... aci, sau... sau, ori... ori, fie (că)... fie (că)*, formînd un context de distribuție cu aceeași valoare sintactico-semantică pentru unități variabile aflate într-un anumit contrast semantic, de obicei, o polarizare: *este și frumos, și cuminte, și inteligent, și muncitor; îl găsești cînd acasă, cînd în oraș, cînd la lucru, cînd la odihnă; acu s-așază la umbră, acu se duce la soare*. Prezența în structura relațională a elementelor adverbiale determină implicația sintactică nece-

sară și nonautonomia unităților puse în relație, corelativitatea lor obligatorie, deoarece nu se poate spune **îl găsești cînd acasă, *ori intră, acu s-așază la umbră,* întrucît alternanța structurală face necesară realizarea relației de coordonare. Menționăm că unele elemente adverbiale aflate în această structură devin morfeme de modalitate prin însuși faptul corelativității : *cînd* și *acum* își pierd calitatea de substitute temporale, *aci* își pierde calitatea de substitut spațial, actualizîndu-se ca morfeme ale alternanței imediate pe o axă temporală, alternanță care are valoare de punere în evidență emfatică.

2° *Relația de interdependență bilaterală* asigură structura nucleului oricărei propoziții bimembre canonice, în care se află în relație imediată poziția *subiect* și poziția *predicat*, realizînd schema *SN + SV : elevul + citește, pasărea + zboară, cartea + este frumoasă* etc. Conținutul interdependenței se manifestă în restricțiile pe care cele două unități și le impun reciproc : subiectul determină mărcile de persoană și număr (eventual, de gen) ale verbului din poziția *predicat* (sau ale numelui predicativ) — care sînt, prin urmare, o implicație sintactică necesară ; predicatul impune nominalului din poziția *subiect* regimul de caz nominativ. Relația de interdependență bilaterală poate fi *manifestă*, cînd pune în contact structural unități pozitive aflate, deci, *in praesentia*, ca în exemplele de mai sus, și *nonmanifestă*, cînd una dintre cele două unități ale nucleului propozițional este *in absentia*. Omisiunea predicatului este posibilă numai prin *subînțelegerea* lui, fiind deci o problemă de anterioritate contextuală și nu poate avea loc în propoziții care constituie începutul unei situații de comunicare, ci sînt răspunsuri la interogații contextuale anterioare privind identificarea subiectului : *Cine vine? — Ion (vine).* Deci predicatul subînțeles se află în mesajul anterior. Absența subiectului are și acest aspect, adică poate fi identificat în mesajul anterior, dar ceea ce caracterizează structura sintactică a limbii române (pe lîngă alte particularități) este *subiectul inclus*. Este vorba despre subiectul agent de pers. I sau a II-a care se identifică, în situația de comunicare dată, în persoana locutorului sau a colocutorului.

Vom considera că și relația dintre propoziția subiectivă ori predicativă și „regenta" ei este tot o interdependență, deoarece subiectiva este în poziția subiectului, iar predicativa în poziția numelui predicativ.

În interdependență bilaterală se află și *adresarea* directă la colocutor, actualizată prin numele acestuia ori prin altă formulă, cu predicatul enunțului. Această relație poate fi *mediată*, dacă predicatul este la altă persoană decît a II-a —*Ioane, eu plec* —, sau poate fi imediată, dacă predicatul este la pers. a II-a : *Ioane, du-te acasă.*

3° *Relația de interdependență bilaterală mediată* care caracterizează structura enunțului constituit din unități aparținînd la două planuri de vorbire — vorbirea directă și vorbirea autorului care reproduce vorbirea directă a altui autor — depășește limitele obișnuite ale sintaxei și ține de nivelul stilistic al limbii, de stilistica lingvistică. O amintim totuși aici, deoarece și asemenea montaje cu totul particulare sînt, în ultimă analiză, tot structuri sintactice carcterizate prin relații sintagmatice. Astfel, enunțul *elevi, zice profesorul, deschideți cărțile* este constituit din două unități, actualizînd două planuri de vorbire opuse : *elevi, /. . ./, deschideți cărțile* este o propoziție bimembră în a cărei structură se află în relație unitățile reprezentînd pozițiile de *adresare, subiect* (pers. a II-a *in absentia*), *predicat* și

obiect direct. Structura propoziției este disociată de o inserțiune incidentă specifică — propoziția de declarație—, care precizează, prin subiectul ei, *profesorul*, pe autorul primei propoziții, deci alt autor, diferit de autorul enunțului și al propoziției de declarație. Ca inserțiune incidentă, propoziția de declarație este dependentă imediat de propoziția inserantă ; propoziția inserantă, la rîndul ei, reprezintă subiacent obiectul direct al verbului tranzitiv *a zice* din propoziția de declarație, ceea ce înseamnă că cele două unități pot fi considerate solidar și mediat interdependente.

4° O variantă a relației de interdependență este cea *trilaterală*, care se manifestă în structurile cu verbe copulative și semicopulative la nivelul enunțului-frază, în care verbul este considerat o unitate propozițională regentă insuficientă, iar propoziția subiectivă și cea predicativă sînt considerate subordonate, deci în relație de dependență unilaterală față de regenta lor ; este vorba de verbe ca *a însemna*, actualizate copulativ în enunțuri cum este, de exemplu, *dacă nu mergi înseamnă că n-ai cuvînt;* nici una din cele trei unități nu poate fi omisă prin substituție cu *zero* și relațiile dintre ele sînt structural necesare, deoarece nu au autonomie nici luate cîte una — **dacă nu mergi*, **înseamnă*, **că n-ai cuvînt* —, nici grupate cîte două : **dacă nu mergi + înseamnă*, **înseamnă + că n-ai cuvînt*, **dacă nu mergi + că n-ai cuvînt*. Lucrurile devin mai clare, dacă luăm în considerație că asemenea structuri actualizează modelul general *ceva + a însemna (a fi) + ceva*, adică P_1 *subiect* + P_2 *predicat insuficient* + P_3 *nume predicativ*.

5° *Relația de nondependență apozitivă* are valoarea echivalenței relative a două unități prin aceeași referință : **Ștefan cel Mare, domnul Moldovei,** *a murit în anul* 1504 ; **tu, prietenul meu,** *trebuie să mă ajuți la nevoie;* se **ocupă cu negustoria, adică vinde și cumpără**; *a ajuns* **în București, capitala țării** ; ...*este încîntătoarea* soție a amicului meu, **madam Aglae Verigopolu**. Unitățile **Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, tu prietenul meu** etc., se află în relații apozitive, fiind termeni echivalenți prin referința comună : aceeași persoană, același proces, același obiect de referință. Relația apozitivă este o relație mediată, provenind dintr-o propoziție metalingvistică subiacentă, în care una dintre cele două unități este definită prin cealaltă, considerată termen definitoriu ; prin urmare, am putea considera că relația apozitivă este o echivalare între un termen *definiendum* și unul *definiens*, care au exact aceeași referință. Cu această explicație, caracterul nondependent al relației apare cu claritate, ceea ce relevă și posibilitatea relativă a schimbării reciproce a pozițiilor ocupate în structură de cei doi termeni : *domnul Moldovei, Ștefan cel Mare;* a venit **în capitala țării, București** ; *vinde și cumpără, adică se ocupă cu negustoria*.

Relația apozitivă nu poate fi asimilată nici cu coordonarea, de care o distinge trimiterea la aceeași referință și aspectul metalingvistic al valorii semantico-gramaticale, nici cu subordonarea, de care o distinge caracterul bilateral al nondependenței.

6° *Relația de dependență unilaterală* sau de *subordonare* presupune un termen regent constant și relativ autonom și un termen dependent variabil și relativ nonautonom. Teoretic, termenul dependent poate fi omis, deoarece el implică în mod necesar termenul regent, în timp ce regentul implică în mod nonnecesar termenul subordonat. Spunem că termenul regent este *relativ autonom*, deoarece sînt situații în care el nu are autonomie prin însuși statutul lui structural, fiind, la rîndul lui, termen

dependent în poziție sintactică dependentă; de asemenea, spunem că termenul dependent este *relativ nonautonom*, deoarece, de exemplu, adverbele sînt, în general, autonome, dacă le izolăm de contextul dat, în care se află pe poziții sintactice dependente.

Relațiile de dependență unilaterală prezintă o multitudine de subtipuri distincte prin criteriile specifice menționate mai sus.

a. *Relația de dependență unilaterală dintre doi termeni* caracterizează subordonarea atributului, a obiectului direct și indirect etc. față de unitățile lor regente corespunzătoare: *carte + frumoasă, văd + un om, dă +* { *premii* / *la copii* } etc.

b. *Relația de dublă dependență unilaterală* leagă unitatea subordonată de două unități regente, cum este cazul predicativului suplimentar dublu subordonat, despre care am mai discutat. Ea presupune, deci, trei termeni, dintre care doi sînt regenți, dar aflați în relație structurală, iar al treilea, subordonat față de amîndoi termenii regenți.

Există o variantă și mai complexă a acestei relații:

am văzut + pe mama + intrînd + bucuroasă; în acest enunț, predicativul suplimentar *intrînd*, așa cum arată săgețiie, este dublu subordonat — față de *am văzut* și față de *pe mama.*

c. Inversă, în comparație cu structura discutată în b., este relația de *dublă dominare*, care leagă o unitate regentă de două subordonate aflate ele înseși în relație de coordonare mediată: *afară de mere, mănîncă și pere*. Complementul cumulant *afară de mere* este în relație mediată față de unitatea pe care o cumulează — *pere* — și în relație mediată față de verbul *mănîncă*. Obiectul direct *pere* este dependent unilateral față de verbul *mănîncă*.

Asemănătoare este și situația relațiilor de dublă subordonare opozitivă și de excepție: *am cumpărat + cărți + în loc de caiete;*

am citit + toată cartea + cu excepția prefeței;

nu intră + nimeni + în afară de tine.

7° Alt aspect al relației de dublă dependență unilaterală caracterizează structura în care este *anticipată* sau *reluată* poziția de obiect direct sau indirect, anticipare sau reluare realizate prin formele nonautonome de dativ și acuzativ ale pronumelui personal: (a) **l**-*am văzut* **pe Ion**; (b) **pe Ion l**-*am văzut ieri;* (c) **i**-*am dat o carte* **lui Ion**; (d) **lui Ion i**-*am dat o carte.* În aceste structuri, în pozițiile de anticipare și de reluare se află substitutele unităților *pe Ion* și *lui Ion*. În (a), ambele obiecte directe sînt unilateral subordonate verbului regent *am văzut*, dar se află și între ele în raport de implicație, în sensul că *l-*, ca substitut, care, neaflîndu-se în contextul anterior, ar rămîne neexplicitat; un enunț *l-am văzut* nu are obiect de referință, deoarece substitutul *l-* trimite la un substituit din mesaj, deci *pe Ion* este omisibil numai în cazul că s-ar afla și într-un context anterior. Un enunț

am văzut pe Ion devine ambiguu, fiind compatibil și cu un obiect direct nonanimat — *am văzut pe Ion ceva* — ceea ce înseamnă că relația de anticipare este o implicație necesară pentru dezambiguizare. În (b), reluarea obiectului direct *pe Ion* prin substitutul *l-* este, de asemenea, implicată în mod necesar, tot pentru dezambiguizare, deoarece o structură *am văzut pe Ion* este compatibilă cu un obiect direct, ca în (a). Amîndouă unitățile aflate pe cele două poziții de obiect direct trimit la aceeași referință, aflîndu-se, deci, într-o relație de echivalență, adică sînt interdependente, iar fiecare dintre ele este unilateral dependentă de verbul regent.

Termenii cu care am denumit diferitele tipuri de relații sintactice sînt provizorii.

17.6. Enunțuri nonpropoziționale

Existența a peste 300 de definiții mai vechi sau mai noi privind propoziția ca unitate elementară a comunicării, faptul că lingviștii nu au o părere unitară asupra conceptului *propoziție*, existența unor unități de comunicare care nu par a fi propoziții sau fraze, pentru că nu realizează o anumită schemă de relații ș.a.m.d. au determinat introducerea în sintaxă a termenului *enunț*, semnificînd orice unitate de comunicare de-sine-stătătoare. Cu această semnificație a fost folosit termenul și în expunerea noastră anterioară, ori de cîte ori ne-am referit la termenii tradiționali *propoziție* și *frază*, dar și la unități de comunicare nonpropoziționale, care nu realizează modelul obișnuit al construcției unei propoziții elementare de tipul $P \rightarrow SN + SV$ sau $P \rightarrow SN_1 + SVt + SN_2$. Dacă n-ar fi așa, dacă prin enunț am înțelege numai propoziția și fraza, unitate ale cărei componente sînt propoziții, termenul *enunț* n-ar aduce nimic nou în sintaxă, iar folosirea lui n-ar face decît să încarce metalimbajul, și așa de-ajuns de complex, al gramaticii [7].

Într-adevăr, dacă rămînem la soluția că unitatea elementară de comunicare este propoziția, care se definește ca o structură lineară prin relația de interdependență dintre un subiect și un predicat, simbolizată prin modelul $P \rightarrow SN + SV$, iar fraza este unitatea de comunicare maximală, constituită (prin relații de interdependență și de dependență) din mai multe propoziții, rămîne un rest de loc neglijabil de tipuri de unități care nu realizează modelul convenit. De aceea se vorbește de propoziții analizabile și neanalizabile, de propoziții monomembre și bimembre (monoreme și direme), de monomembre reduse la predicat sau la subiect, de propoziții nominale și verbale etc. Dar în felul acesta nu mai este posibilă o concepție univocă asupra propoziției și a relațiilor sintactice care îi asigură calitatea de construcție, cu toate urmările inevitabile în asemenea situații.

---

[7] Cu privire la cele peste 300 de definiții ale propoziției, o informație largă găsim, de exemplu, în J. Ries, *Was ist ein Satz?* (Praga 1931) și în I. A. Sizova, *Что такое синтаксис?* (Moscova, 1966, p. 8—17). Mioara Avram, *Cu privire la clasificarea propozițiilor după structură* (*Culegere de studii. Limbă — Literatură — Metodică*. București, 1962, p. 23—31) și *GLR*, vol. II, 1963, p. 7—8 și 64—73, unde nu se vorbește de enunț, ci de propoziție ca unitate de bază a comunicării. Enunțul este considerat unitatea de bază (asupra căreia se efectuează operația de analiză sintactică) de către Guțu Romalo, 1973.

Introducerea termenului general *enunț* pentru orice unitate de comunicare finită (cf. *supra*, 17.1.) are avantajul că simplifică discuția în ceea ce privește o definiție univocă a propoziției; dar lucrurile rămîn la fel de complicate în clasificarea enunțurilor nonpropoziționale, iar definiția frazei trebuie revăzută, deoarece există și construcții în care unele unități minimale nu sînt unități bimembre — *se întunecă și Ion nu mai vine* — și trebuie să renunțăm, în asemenea cazuri, la formula atît de comodă a frazei ca unitate de comunicare ale cărei componente minimale sînt propoziții ori să folosim în continuare termenul *propoziție monomembră*.

Pentru aceste motive, prin *enunțuri nonpropoziționale* — termenul - titlu al acestui paragraf — înțelegem numai unitățile izolate care nu pot fi considerate propoziții în sensul obișnuit al termenului și pe care nu le vom mai lua în considerație la discuția despre propoziție și frază.

Așa cum am mai menționat (cf. *supra*, 17.1.), aceste unități se constituie ca enunțuri și prin conținut, dar și prin structura sintonematică, fiind încadrate între borne propoziționale inițială și finală, care le asigură autonomia.

1° *Enunțul titlu* este, în general, o unitate nominală aflată în poziția de *subiect* (sau *temă)* care este dat pentru a fi definit și/sau comentat în textul care urmează și care constituie contextul lui mediat; prin urmare, un asemenea „subiect" nu trebuie confundat cu subiectul propoziției, aflat pe o poziție caracteristică și în relație de interdependență cu unitatea din poziția *predicat*, ci un subiect dat ca temă sau termen care urmează să fie definit în textul următor.

În această clasă de enunțuri se pot înregistra toate tipurile de unități care sînt date ca titluri de lucrări sau de capitole de lucrări științifice, beletristice etc.: *Limba română contemporană; Nivelul lexical al limbii române; Prepoziția; Conjuncția subordonatoare; Toponimia românească; Bilanț și perspective ale unui amplu proces educativ; Neamul Șoimăreștilor; Moromeții*. În cazul titlurilor de lucrări științifice, aceste enunțuri se constituie ca *termeni* care urmează a fi definiți și explicați. De obicei, termenii-titlu sînt reluați în contextul lor mediat pe poziție de subiect al unor propoziții: *Prepoziția; Prepoziția este clasa de cuvinte relaționale care...* etc.

Enunțurile-titlu pot fi cuvinte simple, substantive sau construcții nominale. Dacă sînt cuvinte simple, ele nu sînt construcții în sensul propriu al termenului, nu sînt organizate prin relații sintactice, ci numai prin relația dintre planul segmental și o anumită structură sintonematică specificată prin bornele inițială și finală caracteristice unui enunț (asertiv sau interogativ). Dacă sînt sintagme nominale, unitățile componente sînt organizate ca structură prin relație de dependență unilaterală, de coordonare sau de echivalență: *Dunărea; Irigarea și întreținerea culturilor; Relațiile de dependență bilaterală reciprocă sau de interdependență*.

În poziție de enunțuri-titlu se află de multe ori unități echivalente cu propoziția interogativă indirectă, cu unele circumstanțiale, sau sînt sintagme nominale determinate de propoziții circumstanțiale: *Cum trăiau romanii; Cînd lucrările de întreținere se fac la întîmplare; Cînd s-au împăcat Ștefan Vodă cu craiul leșesc; Războiul lui Aron Vodă, cînd s-au bătut la Răut cu un domnișor /,/, la anii* 7100, *și cînd au pierit Bucium vornicul și*

Bîrlădeanul logofătul și Paos vornicul (Grigore Ureche). Alte enunțuri sînt echivalente cu propozițiile independente obișnuite: *Îngerul a strigat; Spectacolul nostru s-a terminat; S-a dus amorul*. Caracterul expresiv al unora dintre aceste unități, mai ales al titlurilor lucrărilor beletristice și al articolelor de ziar, este evident și comentariul lor aparține stilisticii limbii române.

Enunțurile titlu aparțin, în general ,limbii scrise.

2° *Enunțurile expresive* sînt, în marea lor majoritate, interjecții și expresii interjecționale, adverbe, substantive etc., marcate suprasegmental cu variante afective ale intonației și aparțin aspectului vorbit al limbii: *Vai! Alo! Repede! Ajutor! Foc! Vai de mine și de mine!*

3° *Enunțuri de dispoziție, ordine sau comenzi: Atențiune! Liniște! Liniște, vă rog! Drepți! Înainte, marș!* Structura sintonematică a acestor enunțuri este, mai ales, o problemă de cadență, despre care am discutat pe larg cu altă ocazie *(supra*, 3.22.).

4° *Enunțurile de adresare protocolară* ocupă totdeauna o poziție sintactică inițială, înaintea unei expuneri vorbite, prin care colocutorul, individual sau colectiv, este vizat direct ca destinatar al conținutului informațional care urmează a-i fi comunicat sau prin care i se cere ceva: *Stimați tovarăși, Onorat auditoriu, Stimați ascultători, Tovarășe președinte, Onorată asistență, Iubiți oaspeți, Stimați colegi* etc., folosite ca formule de adresare fatică în poziție inițială la discursuri și cuvîntări. În textul scris, formulele de adresare se află pe poziția inițială a cererilor și memoriilor adresate organelor administrative de către solicitanții particulari sau în scrisorile particulare. Toate enunțurile din această clasă au funcție fatică, se reduc la cîteva formule stereotipe, toate au un nucleu nominal — denumirea funcției, a gradului administrativ sau a titlului științific, denumirea auditoriului prin termeni referitori la calități situaționale ale colocutorilor, numele colocutorului destinatar în cazul vocativ sau denumirea lui printr-un adjectiv în vocativ etc. —, fiind marcat de indicii de pers. a II-a, pe care îi implică vocativul.

De asemenea, toate enunțurile din această clasă, chiar și cele mai solemne și mai protocolare, sînt și fatice, și emfatice prin însuși caracterul lor protocolar de diferite grade, în care se relevă felul relațiilor socio-culturale dintre destinatorul și destinatarul său. Deși prin caracterul lor emfatic aparțin nivelului stilistic al limbii, enunțurile de adresare sînt inevitabile în contactul de comunicare orală sau scrisă. Cele compuse din două ori mai multe unități au structura organizată pe baza relațiilor de dependență unilatarală — *Stimați tovarăși* —, de coordonare — *Tovarăși și prieteni* — sau de coordonare și de dependență unilaterală — *Scumpul și iubitul meu prieten*. Din acest punct de vedere, ele interesează sintaxa enunțului ca sintagmă nominală structurată pe baza coordonării și a subordonării.

Diferența dintre enunțurile de adresare și funcția de adresare, pe care o au numele în cazul vocativ în structura enunțului, constă numai în poziția lor; enunțurile de adresare sînt totdeauna pre-textuale, exterioare contextului relațional și se referă nu numai la un singur enunț (la cel care ar constitui contextul de vecinătate al adresării), ci la toate enunțurile care compun

textul discursului, aflîndu-se, deci, în relație mediată cu întregul text, care constituie contextul adresării; în structura enunțului, poziția de adresare este o parte componentă a ansamblului structural dat, fiind o coocurentă cu celelalte poziții structurale.

5° Asemănător cu cel de adresare este *enunțul-adresă*; dar adresa care precizează identitatea destinatarului unei scrisori, a unui colet etc., aparține exclusiv aspectului scris al limbii și respectă cu strictețe anumite norme de formulare și structură: numele și prenumele destinatarului, strada, numărul de cod al domiciliului, localitatea, județul (eventual țara). Pentru a se asigura respectarea normelor de formulare, pozițiile structurale ale enunțului-adresă sînt, de obicei, imprimate pe plicuri, cărți poștale, vederi etc., ceea ce asigură unificarea lor în vederea operațiilor de cartare pentru expediție, dirijare și distribuție și, în ultimul timp, chiar pentru computerizarea unora dintre aceste operații. Un enunț-adresă, cum este *Tovarășului Ion Popescu, strada Unirii, nr. 27 bis, București, sectorul 7*, este o structură nominală în care unitățile se află în relații mediate și imediate de coordonare și de subordonare, cărora le-am putea da și o explicație mai clară prin reconstituirea relațiilor primare: *Tovarășului Ion Popescu, care locuiește pe strada Unirii, la nr. 27 bis, în orașul București.*

6° *Enunțurile de întîmpinare și de despărțire* sînt formule de salut care precedă, de obicei, un contact de comunicare sau marchează despărțirea colocutorilor, ieșirea lor din situația de comunicare: *Bună ziua (dimineața, seara), Salutare (Salut), Noroc, Sănătate, Noapte bună, La revedere, Cu bine, Mergi sănătos, Să trăiți* etc. Toate sînt afective și, de multe ori, sînt precedate sau (mai ales) urmate de o formulă de adresare: *Bună ziua, Ioane; Sărut mîna, mamă; Noapte bună, copii.* Toate sînt emfatice și se explică prin reducția unor relații și unități aflate *in absentia* — *îți urez să ai o zi bună, îți urez (să ai) noroc, vă urez noapte bună* etc. — ceea ce înseamnă că pot fi interpretate și ca părți de enunțuri propoziționale, pe poziția de obiect direct al unui verb eliptic.

7° Înrudite cu acestea sînt *enunțurile de urare*, lozincile ocazionale, chemările la acțiune etc., toate emfatice și adresate colocutorului individual sau colectiv, pentru a-l încînta ori a-l mobiliza în vederea unui anumit comportament: *La mulți ani! Sărbători fericite! Slavă patriei noastre scumpe! Glorie veșnică eroilor căzuți pentru țară!*

Clasificarea schițată mai sus este numai o încercare rudimentară de a sistematiza o zonă sintactică marginală, din care o bună parte ține de nivelul stilistic al limbii. Cele șapte clase, propuse și delimitate mai mult pe baza criteriului semantic, pot contribui la o descriere fără resturi a limbii române.

17.7. La limita dintre enunțurile nonpropoziționale și cele propoziționale

În legătură cu clasificarea enunțurilor nonpropoziționale — așa cum am propus-o ca ipoteză provizorie de lucru —, se ridică întrebarea dacă se poate stabili o frontieră riguroasă între unitățile de comunicare propoziționale și cele nonpropoziționale; răspunsul nu poate fi decît negativ.

Astfel, deși pentru cele șapte clase de enuțuri propuse ca nonpropoziționale ne-am referit la unități cît mai clar independente de context, în cîteva situații am fost nevoiți să facem apel la context, cum a fost cazul cu distincția — de altfel, problematică — dintre enunțul de adresare cu funcție fatică inițială și adresarea ca poziție sintactică în construcția enunțului, și este evident că enunțul desprins de context, ca unitate de-sine-stătătoare, fără presupoziții și implicații subtextuale ori de vecinătate virtuală anterioară și/sau posterioară, rămîne o simplă ipoteză de lucru. Existența în limba română a numeroase cuvinte și a unor sintagme substitute, ambreiori sau economizatori, de exemplu, face ca în analiza unui enunț să conteze nu numai relațiile de structură internă, ci și cele externe absolut necesare pentru ca o unitate de comunicare să fie considerată ca atare. Astfel, unități ca *da, nu, ba da, ba nu, desigur, firește, nicidecum* etc. pot fi considerate enunțuri nonpropoziționale de-sine-stătătoare, dar ce semnifică ele, care este conținutul lor informațional pentru a le considera unități de comunicare este o problemă a cărei rezolvare implică necondiționat contextul. Dacă prin *da* răspundem la întrebarea *chiar* **pe Ion** *l-ai văzut?*, atunci *da* este, într-un fel, substitutul *SNPrep lui Ion*, care poate figura și alături de *da*, în enunțul de răspuns, ca o explicare mediată și emfatică prin parataxă și coreferență a lui *da: da, pe Ion* (deci nu pe altcineva, ci anume pe *Ion)* [8].

Dacă adverbul *da* este folosit într-o poziție specifică, în contexte de tipul *Ioanee! (—Da!) — Vii acasă?*, *da* are valoare confirmativă, este un enunț fatic, confirmînd contactul de comunicare cerut de cel care l-a strigat pe Ion, deci este un element de confirmare a situației de comunicare orală, *eu, tu, aici și acum.*

Toate acestea sînt însă probleme contextuale de relații semantice, care nu interesează structura enunțului decît în momentul evaluării lui ca atare.

Altfel se pune însă problema unor adverbe ca *firește, desigur, cu siguranță, fără îndoială, negreșit* etc., a substitutelor *aici, acolo, acum, așa* etc., a substitutelor pronominale *acesta, al meu, cineva, altul, niciunul* etc., care sînt în poziție sintactică de enunțuri, dar ale căror relații contextuale nu sînt numai o problemă de coreferență semantică, ci au și implicații de relație structurală. Astfel, chiar dacă, din punct de vedere semantic, calitatea de enunț a adverbelor *firește, desigur* etc. nu poate fi pusă la îndoială, în contexte ca *vii acasă?...*, ele pot fi completate prin relație imediată cu contextul anterior prin conectivul *că: firește, (desigur, cu siguranță) că vin acasă;* în felul acesta însă putem presupune că *firește* este un enunț component al unei fraze *in absentia* prin reducția subiectivei *că vin acasă*, deci este un enunț predicat care poate avea subiect propozițional.

Enunțul *al lui Ion,* actualizat ca răspuns la întrebarea *al cui este caietul?*, poate fi interpretat ca un nume predicativ într-un enunț complet *caietul este* **al lui Ion**, deoarece *al* este substitutul coreferent al numelui *caietul.* Enunțul *lui Ion,* realizat ca atare în contextul interogativ *cui dai caietul?...*, se află evident în poziție sintactică de obiect indirect; în enunțul *pe Ion,* din contextul interogativ *pe cine l-ai văzut?...*,

[8] Relativ la calitatea de ambreiori a adverbelor *da, nu, ba da, desigur, firește, nicidecum* etc., cf. și comentariul asupra acestor unități, *supra*, în 13.0.

pe Ion, se află evident în poziția obiectului direct. Enunțul *acasă*, în contextul interogativ *unde te duci?...* (sau *te duci acasă?...)*, realizează poziția de circumstanțial. Exemplele se pot înmulți la nesfîrșit, deoarece, prin operația de cataliză, orice enunț de acest tip se poate completa în mod satisfăcător cu contextul de care este cerut din punct de vedere structural și se poate demonstra că este doar o componentă a unui enunț[9].

De aceea factorul context devine o condiție indispensabilă a analizei sintactice nu numai în structura internă a unităților de comunicare, ci și în potențialul lor relațional cu vecinătățile anterioare.

Tot în zona de interferență dintre nonpropozițional și propozițional se situează propozițiile monomembre în a căror structură nucleul este constituit dintr-o singură poziție dominantă — numai subiectul ori numai predicatul — și a căror schemă de relații nu este izomorfă cu modelul unei propoziții canonice, întrucît poziția care lipsește este incompatibilă cu realizarea dată, nefiind cerută de unitatea din cealaltă poziție prin relație de interdependență. Este cazul propozițiilor monomembre care au în poziția de predicat un verb nonpersonal din seria celor pe care le-am numit *propriu-zise (supra*, în 12.3.)—*a bureza, a fulgera, a (se) însera, a se întuneca, a se lumina, a ninge, a tuna*, incompatibile cu o relație de interdependență; în poziția *ceva (cineva)* din modelul *ceva + a ploua (a fulgera, a se însera* etc.) sînt ocurente numai substantive aparținînd aceluiași proces, coreferente cu procesul și, deci (nediferențiindu-se de acesta prin apartenența la altă clasă), nu pot fi coocurente în structură : **ploaia + plouă*, **fulgerul + fulgeră*, **seara + (se) înserează* etc. *A se întuneca, a se lumina, a se înnora* pot fi coocurente în structură cu substantive care semnifică un mediu spațial — *cerul + se întunecă (se luminează, se înnorează)* — sau agentul care provoacă procesul și care trimite la altă referință, dar cere verbul la diateza activă, ceea ce schimbă aspectul problemei : *norii + întunecă cerul, lampa + luminează camera, soarele + luminează cîmpia* etc.

În aceeași zonă sintactică se situează propozițiile nominalizate care nu au predicate: *Tumult. Ordine. Strigăte. Mișcări. Îmbulziri. „Pst"-uri. Vociferări*[10]. Propozițiile nominale din această serie (constituind enunțuri prin izolare emfatică) pot fi adecvate prin cataliză unui model de propoziție bimembră, implicînd relația cu *a fi* existențial și cu alte verbe compatibile cu conținutul semantic al substantivelor aflate în poziție de subiect : *Era tumult, se dădeau ordine, se auzeau strigăte, se făceau mișcări, se produceau îmbulziri, se auzeau „pst"-uri și vociferări.* Dar în această adecvare la un model a structurii date, propoziția își pierde caracterul emfatic, ceea ce duce la înlocuirea mesajului conotativ cu altul denotativ, a funcției lui afective, cu alta cognitivă. Unitățile de acest fel nu se pot comenta cu limbajul obișnuit al sintaxei propoziției, decît în măsura în care sînt enunțuri nominale avînd un anumit statut compatibil cu poziția de subiect. Celelalte aspecte — izolarea prin necentralizare a relației de

---

[9] Folosim aici termenul *cataliză* cu sensul din glossematică : operație prin care un lanț sintagmatic oarecare este completat în așa fel, încît să satisfacă compatibilitățile relaționale ; de exemplu, enunțul *Ion dorește* poate fi completat prin cataliză cu orice unitate ocurentă în poziția de obiect direct, deoarece această poziție este necesară și admisibilă din punct de vedere relațional în contextul dat : *Ion dorește o carte ; Ion dorește să plece.*

[10] apud Eugen Cîmpeanu, *Substantivul*, 1975, p. 68.

coordonare, structura sintonematică specifică, emfaza etc. — sînt fapte de stilistică lingvistică.

Discuția privind limitele dintre nonpropozițional și propozițional, deși n-a relevat decît unele aspecte, ne permite să tragem concluzia că operațiile de cataliză, apelul la presupoziții în vederea punerii în evidență a conformității structurii unui enunț cu modelul sînt procedee absolut necesare pentru o descriere și o definire formală care să permită o clasificare sistematică a construcțiilor; în același timp, reiese cu claritate că apelul abuziv la presupoziții, implicații etc. poate duce la denaturarea realității lingvistice, mai ales dacă contextul anterior nu vine în sprijinul operației de adecvare la model. Simplificarea operației de analiză, abstractizarea ei prin stabilirea analogiei între o schemă și realizările ei multiple concrete presupun că schema, deși o ipoteză care apare ca model construit mintal, este elaborată în dependență de text ca obiect real al observației. Sistemul și structura limbii române nu sînt concepte ideale, deduse din abstracții logice, ci generalizări ale realității lingvistice.

Ultima concluzie care se impune este că toate clasele de enunțuri nonpropoziționale, precum și cele aflate în zona de interferență *nonpropozițional* și *propozițional* se asimilează, în general, uneia sau alteia dintre pozițiile structurale ale enunțului propozițional canonic sau expansiunilor acestor poziții, ceea ce înseamnă că, odată stabilite modelele de adecvare, și ele pot fi analizate prin stabilirea conformității lor cu pozițiile modelului și cu specificarea structurii lor suprasegmentale caracteristice, care le asigură calitatea de enunțuri independente; la rîndul lui, modelul poate fi baza de plecare pentru producerea altor enunțuri, inexistente în textul de la care s-a plecat în operația de modelare.

17.8. Clasificarea enunțurilor propoziționale

Ca orice clasificare, și cea care privește unitățile de comunicare constă în repartizarea enunțurilor pe clase sau categorii pe baza aceleiași proprietăți distincte. Însă enunțul se aseamănă cu unitățile celorlalte nivele numai ca unitate a unui sistem integrant, dar se și deosebește prin aceea că este ultima unitate de comunicare structurală; în enunț se integrează toate unitățile nivelelor anterioare într-o structură internă unde fiecare termen își are locul său, potrivit unor reguli riguroase de distribuție contextuală; dar enunțul, ca unitate de comunicare de-sine-stătătoare, are o anumită autonomie față de vecinătățile lui, prin care nu se definește decît în cazuri particulare, și criteriul distribuției contextuale, atît de fructuos în stabilirea invariantelor la celelalte nivele ale limbii, este numai parțial operant la nivelul unităților sintactice propoziționale. Un enunț considerat unitate autonomă se integrează într-o clasă sau în alta de invariante mai ales pe baza proprietăților structurale interne. Privit în contextul în care se realizează ca unitate a vorbirii, se poate afla în relații cu contextul anterior prin adverbe și conective; de exemplu, unitățile *atunci omul înțelese ce se întîmplă*; *prin urmare, nu e bine să procedăm așa*; *dar copilul nu mai voia să învețe*, deși sînt date ca autonome, le simțim legate de unitățile anterioare corespunzătoare prin adverbele și conectivele

atunci, așa, ale căror substituite trebuie să se afle în contextul anterior, *prin urmare* și *dar*, prima o concluzie, a doua o opoziție nondisjunctivă a unităților anterioare corespunzătoare. Dar din punct de vedere structural, enunțurile date sînt autonome și nu se definesc prin distribuție față de context, ci prin caracteristicile lor ca unități ale limbii, deci în dependență de tipul sau clasa în care se integrează schemele de relații, modelele structurale pe care le realizează fiecare dintre ele.

Celelalte unități ale limbii sînt date drept componente sintagmatice pe axa sintagmatică în limitele enunțului și clasarea lor se obține prin deschiderea de inventare de opoziții paradigmatice în fiecare poziție necesară; fiecare unitate este simultan și coocurent prezentă concret în text cu alte unități și se integrează virtual într-o clasă de unități asemănătoare pe baza diferenței minime și relevante; în cazul enunțului ca unitate de-sine-stătătoare, acesta constituie el însuși textul limitat de cele două borne propoziționale și, deci, nu poate fi comparat prin coocurență cu alte unități cu care să contrasteze structural, decît dacă apelăm la alte unități aflate în alte texte; acest lucru ridică dificultăți foarte mari în stabilirea unor relații de opoziție paradigmatică a enunțului dat cu unități din aceeași clasă structurală pe baza diferenței minime. De aceea criteriul de bază în operația de clasare la acest nivel este studiul trăsăturilor structurale interne, compararea caracteristicilor de organizare a schemelor de relații poziționale privite ca modele structurale și semantice realizate de enunțuri.

În gramatica limbii române, clasificarea tradițională se face în dependență de scopul comunicării (adică după „înțeles") și de numărul unităților structurii lor; după scopul comunicării, spunem că propozițiile sînt enunțiative (propriu-zise, optative, potențiale, dubitative, imperative), nonemfatice și emfatice sau interogative nonemfatice și emfatice [11]. Aceste grupări nu pot însă constitui clase de invariante în sensul propriu al termenului, deoarece se grupează în aceeași clasă semantică de propoziții, de exemplu, enunțiative propriu-zise, enunțuri care realizează modele structurale diferite *(plouă, copilul plînge, fata dă apă la păsări)*, ori se clasează în clase diferite enunțuri care realizează același model structural *(copilul citește, copilul citește?)*. În felul acesta, deși o clasificare după scopul comunicării este, într-o anumită măsură, interesantă și utilă pentru descriere, o astfel de clasificare nu poate constitui un aparat explicativ și de simplificare a analizei prin reducerea numărului infinit de performanțe la un număr finit de modele de performanță, deci nu poate constitui un procedeu științific de încadrare a unităților vorbirii în sistemul structural al limbii.

Clasificarea propozițiilor după numărul și felul unităților funcționale (la care recurg toate gramaticile tradiționale) are în vedere organizarea enunțului ca structură ale cărei componente sînt părți principale — subiectul și predicatul — și secundare — atributul, complementul și, în ultimul timp, în gramatica noastră, predicativul suplimentar. După aceste criterii, propozițiile sînt monomembre și bimembre, simple și dezvoltate, nominale și verbale, constituind opt tipuri posibile din combinarea cîte doi a termenilor [12]. Potrivit acestei concepții presupunînd un număr finit de stări, enunțurile

[11] cf. *GLR*, vol. II, p. 21–43, și *LRC*, p. 503–509.
[12] cf. *GLR*, vol. II, p. 73.

se pot clasa într-un număr redus de scheme structurale, respectînd ordinea lineară, cum ar fi, de exemplu:

1. subiect + predicat;
2. subiect + verb copulativ + nume predicativ;
3. subiect + predicat + obiect direct;
4. subiect + atribut + predicat + obiect direct;
5. subiect + predicat + predicativ suplimentar.

Dar o asemenea reprezentare schematică este criticată, în primul rînd, pentru că gradul ei de generalitate este mult prea ridicat pentru a fi într-adevăr folositoare în analiza structurală a enunțurilor și, în al doilea rînd, pentru că ordinea lineară nu corespunde decît întîmplător ordinii structurale. Astfel, dacă succesiunea unităților din *prietenul* + *meu* + *vine* + *astăzi* corespunde ordinii structurale, în ordinea lineară *eleva* + *îl* + *cheamă* + *pe* + *Ion*, *îl* nu este rezultatul restricțiilor selective impuse de elementul anterior *eleva*, *pe* nu apare ca rezultat al alegerii elementului precedent *cheamă*, ci ambii termeni trebuie raportați la substantivul *Ion*, care, ca obiect direct, impune antepunerea lui *pe* și dublarea pronominală, deci schema condiționărilor structurale ar fi: *eleva* + *cheamă* + *Ion* ↗*îl* ↘*pe*[13].

O clasificare riguroasă a unităților de comunicare ale românei standard este cuprinsă în 24 de reguli de construcție și în 23 de reguli de transformare formulate în *Sintaxa transformațională a limbii române* (citată mai sus). Pentru cine se interesează de ipotezele privind modul cum funcționează competența lingvistică a unui romȃnofon, capacitatea pe care o are ca, plecînd de la un număr restrîns de reguli, să producă nu numai enunțurile eșantionului originar, ci și o infinitate de enunțuri necunoscute dintr-o experiență lingvistică anterioară, o asemenea lucrare este indispensabilă, cu condiția de a-și putea însuși simbolurile, regulile de structură și de transformare ș.a.m.d., care, deși urmăresc simplificarea analizei și înțelegerii structurii, au totuși un grad de dificultate destul de ridicat față de rezultatele pe care ambițioasa gramatică generativă le obține ori urmărește să le obțină.

Principial, am considerat că orice romȃnofon stăpînește prin competența lui lingvistică formele gramaticale gata constituite, stăpînește modelele structurale după care poate înțelege și poate formula orice enunț și o clasificare ideală a enunțurilor ar fi să le grupeze după conformitatea cu aceste modele fundamentale.

Situația actuală a sintaxei limbii române relevă că este posibilă o pluralitate de modelări, că nu s-a elaborat încă o teorie generală a oricărei sintaxe, deoarece, la acest nivel, distincția dintre ceea ce aparține vorbirii și ceea ce ține de sistemul limbii este, dacă nu imposibil, foarte greu de stabilit.

Se pare, totuși, că unele dintre criteriile de bază în formularea diferențelor minime dintre tipurile structurale fundamentale ale limbii române trebuie căutate mai ales în tipologia predicatului, una dintre cele două poziții principale care constituie nucleul de organizare a montajului. Studiul semantic și paradigmatic al verbului arată că, de exemplu, opozițiile *tran-*

---

[13] cf. Vasiliu, Golopenția, 1969, p. 21.

zitiv / nontranzitiv, personal / nonpersonal, predicativ / nonpredicativ sînt deosebit de folositoare pentru sintaxă. Astfel, un verb intranzitiv este incompatibil cu o relație de obiect direct, ceea ce înseamnă că, dacă în nucleul predicativ avem un asemenea verb, poziția de obiect direct nu este admisă; majoritatea verbelor tranzitive se pot folosi în mod absolut, adică poziția de obiect direct într-o structură corespunzătoare este nonnecesară (deci opțională); există însă o seamă de verbe tranzitive ca *a arăta, a bănui, a considera* etc. care nu se pot folosi în mod absolut, ci implică necesar relația cu un obiect direct, altele ca *a dedica, a se adresa* etc. implică necesar relații cu un obiect indirect în dativ, ceea ce determină ca aceste poziții să figureze relevant în modelul de bază, să fie distinctive pentru un anumit model diferit de alte modele.

Circumstanțialul este considerat o poziție opțională, deși sînt verbe ca *a locui, a domicilia, a se afla* etc. care implică în mod necesar relația cu un circumstanțial de loc și nu se poate spune **Ion domiciliază* sau **Ion se află*, fără să le punem în relație cu un circumstanțial. Dacă la acestea adăugăm poziția de predicat realizată printr-un adverb predicativ compatibil cu un subiect propozițional, că verbele în context copulativ cer un nume predicativ în nominativ, că verbe ca *a însemna* sînt compatibile cu subiect și cu nume predicativ propozițional etc., iată o seamă de argumente destul de rezistente care impun criteriul distinctiv al predicatului ca pe unul dintre principalii factori în stabilirea modelelor tip, a schemelor structurale de clasificare a enunțurilor.

Dăm în continuare o schiță aproximativă de clasificare a enunțurilor în conformitate cu un sistem de scheme relaționale pe care îl considerăm, provizoriu, reprezentativ pentru modelele de bază ale structurii enunțurilor în limba română. (Pentru simplificare, vom nota pozițiile și relațiile funcționale cu simbolurile și termenii obișnuiți: SN_1 = sub = subiect; *SV* = pred = predicat, *Vt* = verb tranzitiv, *Vi* = verb intranzitiv, SN_2 = o.d. =obiect direct, *SNkd* =o. ind. = obiect indirect, *CIRC* = circumstanțial, Aj = adjectiv etc., + = relație sintactică necesară, ± = relație opțională, *Nkn* = nume în cazul nominativ etc., *Psub* = propoziție subiectivă etc., COP = verb copulativ, *Aux* = verb semiauxiliar de modalitate sau de aspect. Prin 1°a, 1°b etc. notăm principalele variante ale modelului structural de bază).

1° *Propoziția bimembră cu verb intranzitiv*

1°a *SN + SVi*

1°b *SN + AuxVi*

1°c *SN + SVi + SNkd*

1°d *PSub + SVi.*

Fiecare variantă a modelului se poate realiza ca propoziție simplă sau dezvoltată prin expansiunea *SN* și/sau a *SVi:* 1°a *copilul aleargă; acest copil aleargă repede;* 1°b *ploaia începe a se rări;* 1°c *copilul se adresează profesorului;* 1°d *cine se grăbește ajunge la timp.*

2° *Propoziția bimembră cu verb intranzitiv existențial*

2°a $SN + SVi + CIRC \begin{Bmatrix} Av \\ SNPrep \end{Bmatrix}$

2°b *SN + SVi*

Lexiconul verbelor existențiale cuprinde pe *a se afla, a fi, a se găsi* (refl.), *a locui, a domicilia*: 2°a *Ion este afară; Gheorghe locuiește în oraș; cartea se găsește pe masă.* Varianta 2°b se realizează contextual, ca răspuns la o întrebare de tipul *cine-i acolo?: eu sînt (Ion)*, avînd structura sintonematică ↑'↓, cu accent tonic pe *eu*, deci este marcată emfatic.

3° *Propoziția bimembră cu verb tranzitiv*

3°a $SN_1 + SVt\ (\pm SN_2)$

3°b $SN_1 + SVt + SN_2$

3°c $SN_1 + SVt + SN_2 + SNkd$

Modelul 3°b se realizează cu verbe tranzitive din seria *a dezgheța, a încreți, a împăna, a mura, a săra: căldura dezgheață apa; Maria încrețește pînza; bucătarul împănează friptura.* Modelul 3°c se realizează cu verbe tranzitive din seria *a alipi, a da (reda), a dedica, a remite.*

4° *Propoziții cu două obiecte directe (sau indirecte) coreferente*

4°a $SN_1 + Pnkac + SVt + SN_2$

4°b $SN_1 + Pnkd + SVt + SN_2 \pm SNkd$

4°c $SN_1 + Pnkac + SVt + SN_2 \pm SN_2$

Dublarea obiectului direct constă în anticiparea poziției SN_2 prin pronume aton în acuzativ, coreferent cu substituitul lui aflat în poziția SN_2: *Ion îl vede pe Gheorghe; Maria o învață pe Ioana.* Transformarea prin inversiune topică a SN_2 în poziție anterioară față de verb are drept rezultat o variantă cu dublarea SN_2 prin reluarea ei necesară cu substitutul pronominal coreferent corespunzător : *pe Ioana o învață Maria;* cele două poziții pot fi și disociate prin intercalarea între ele a poziției de subiect care, în felul acesta, devine emfatic : *pe Ioana, Maria o învață.*

Cazurile în care SN_2 nu apare în structură sînt contextuale, în sensul că numele din SN_2, fiind actualizat într-un enunț anterior, devine subînțeles.

În aceleași condiții are loc și dublarea obiectului indirect prin pronume aton în dativ (ori prin *SNkac Prep*).

În structurile care realizează acest model, substituitul anticipat ori substitutul care reia sînt redundante.

Varianta 4°c se realizează dacă în *Vt* este selectat un verb care domină două obiecte directe: unul + *Animat*, celălalt — *Animat: a anunța, a asculta, a examina, a întreba, a învăța, a ruga: cineva + a(-l) ruga + pe cineva + ceva* sau *cineva + a(-l) ruga + ceva + pe cineva.* Poziția obiectului direct nume de obiect se poate realiza și ca propoziție introdusă prin unul din conectivele *să, dacă, că, ca...să*, a căror selectare este dependentă de semantica verbului : *Maria o anunță pe Ioana* **să vină la școală;** *Maria o întreabă pe Ioana* **dacă știe ceva;** *Ion îl roagă pe Gheorghe* **să-i dea ajutor;** *Maria îl sfătuiește pe Ion* **ca joi să vină la serbare.**

În toate cazurile variantei 4°c, se anticipează ori se reia (dacă este o inversiune) obiectul direct animat. Ultima variantă realizează modelul $SN_1 + PnKac + SV + SN_2 +$ *să (că, dacă) P.*

5° *Propoziția bimembră cu verb copulativ*

5°a $SNkn + VCOP + SNkn;$

5°b $SNkn + VCOP + AL \begin{Bmatrix} SNkg \\ Pnkg \\ POS \\ Aj \end{Bmatrix}$

$$5^{\circ}c\quad SNkn + VCOP + CEL \begin{Bmatrix} DE\ AL\ Num \\ SAvPrep \end{Bmatrix}$$

$$5^{\circ}d\quad SNkn + VCOP + DE\ (din)\ Nkac;$$

$$5^{\circ}e\quad SNkn + VCOP + \begin{Bmatrix} contra \\ \hat{i}mpotriva \\ de\text{-}a\ lungul \end{Bmatrix} SNkg$$

$$\vdots$$

$$5^{\circ}f\quad SNkn + VCOP + \begin{Bmatrix} conform \\ potrivit \\ \vdots \end{Bmatrix} SNkd$$

$$5^{\circ}g \begin{Bmatrix} Pnkn \\ Conj\ P \\ Nkn \\ Vinf. \end{Bmatrix} + VCOP + \begin{Bmatrix} SAvPrep \\ V\ Inf \end{Bmatrix}$$

$$5^{\circ}h \begin{Bmatrix} PnIndefkn \\ s\breve{a}\quad P \\ dac\breve{a} \end{Bmatrix} + VCOP + \begin{Bmatrix} PnIndefkn \\ s\breve{a}\quad P \\ c\breve{a} \end{Bmatrix}$$

Lista atît de lungă a variantelor propoziției cu verb copulativ se poate reduce la două-trei modele, dar i-am dat această extindere pentru a sugera marea varietate de subcategorii în care se realizează enunțurile de acest tip, cum a și reieșit din comentariul făcut în 12.8. De exemplu, modelul 5°h se realizează mai ales cu verbele *a ajunge, a însemna, a deveni,* mai rar cu *a fi*: *situația este (a devenit, a ajuns) de nesuportat; a trăi înseamnă (este) a munci; dacă (să) muncești înseamnă că (să) trăiești din plin.*

Modelul 5°g se realizează mai ales prin inversiunea pozițională a subiectului și predicatului: *este bine că plouă; este de preferat să vii mai devreme* (și *de preferat este să...*); *ar fi de dorit acest lucru (acest lucru este de dorit)*; modelul 5°f se realizează în cîteva formulări neologice în limba română: *referatul este conform (potrivit) realităților de pe teren;* acordul lui *conform* și *potrivit* cu subiectul, ocurența cu adjective ca *adecvat, -ă* ar face posibilă și interpretarea că aceste cuvinte nu devin prepoziții, ci sînt adjective: *critica este conformă realității; raportul este conform realității; realizarea este adecvată modelului.* Acestei interpretări i se opune însă caracterul nonautonom al formațiilor *conform, -ă, potrivit, -ă, în conformitate cu* (*potrivită*, ca adjectiv autonom, înseamnă „de calitate mijlocie"); dacă ultima formație este în mod clar o locuțiune prepozițională cu regim de acuzativ, deci și *potrivit,-ă cu..., conform, -ă cu...* sînt tot locuțiuni cu regim de acuzativ, am putea considera că și *conformă, potrivită* urmate de *Nkd* sînt tot prepoziții, în măsura în care nu au autonomie sintactică (cu excepția lui *potrivită* = „de calitate mijlocie"), dacă sînt urmate de *Nkd*[14].

Modelele 5°c și 5°b se realizează cu *a fi*: *al meu este cel blond; Ion este cel de al doilea; Maria este cea de dincolo; casa noastră este cea de lîngă pădure,*

---

[14] În 14.2., am discutat situația lui *contrar,-ă, conform,-ă, potrivit,-ă,* care sînt folosite ca adjective: *o părere contrară, o vreme potrivită;* dar *conform,-ă* nu are autonomie sintactică.

cartea mea este cealaltă; aceasta este a lui Ion; acesta este al ei; aceasta este a ta. Al și *cel* sînt substitute de *Nkn* sau de *Pnkn*, cu excepția lui *al* urmat de *doilea, treilea* etc., care este formativ al numeralului ordinal.

6° *Propoziția cu predicat adverbial*

6°a *Av (COP) + să (că) P*

6°b *Av + că (să) P*

6°c *Av + P*

Variantele 6°a și 6°b se realizează în structură prin inversiune pozițională, adică *ceva + a fi + cumva; 6°a: (este) bine că (să) plouă; este firesc să fie cald; este rău că nu îngheață.* Montajul în ordinea *subiect — predicat* este emfatic: *că îngheață, nu este rău.*

Varianta 6°b se realizează cu adverbele predicative *bineînțeles, cu siguranță, desigur, de bună seamă, nici vorbă,* urmate selectiv de conectivele *că* și/sau *să* și pot fi precedate de copula *a fi (*este firește): firește că am să reclam; bineînțeles că vine; desigur (cu siguranță) că este ea; nici vorbă că va veni; nici vorbă să nu vină* (v. și *supra*, 13.0.).

Varianta 6°c se realizează emfatic, fără conectivul *că (să): evident, nu mai vine; probabil, nu va ploua; incontestabil, vorbește frumos* (cf. Vasiliu, Golopenția, p. 71—73).

7° *Propoziția cu nume predicativ propozițional*

$$7°a\ SN + VCOP + \left\{\begin{matrix} Pnkac \\ Avrel \end{matrix}\right\} P \left(\pm \left\{\begin{matrix} Pnkac \\ Avrel \end{matrix}\right\} P\right)$$

7°b *SN + VCOP + DACĂ P*

Poziția *SN* din variantele 7°a și 7°b este realizată prin substantive din seria *chestiunea, întrebarea, problema (dilema?): întrebarea este pe cine alegem și cum îl alegem; o problemă este dacă vine sau nu.* Expansiunea poziției numelui predicativ propozițional prin coordonare este opțională, dar, de obicei, ea se realizează ca atare, deoarece însuși sensul substantivelor *întrebarea, problema, chestiunea* presupune o soluționare opțională.

Din realizările modelului rezultă, de asemenea, că verbul copulativ nu se repetă, deoarece, fiind nucleul predicativității enunțului, repetarea lui ar genera un al doilea enunț.

8° *Propoziția cu predicat interjecțional*

8°a $SN_1 + INTERJ + SN_2$

8°b *SN + INTERJ + CIRC*

$$8°c\ SNkv + INTERJ \pm \left\{\begin{matrix} CIRC \\ SN_2 \\ \text{să } P \end{matrix}\right\} \pm SNkd$$

8°d *SN (—uman) kv + INTERJ*

8°e $INTERJ + SN_2$

Modelul 8° se realizează într-o multitudine de variante dintre care am notat numai cîteva, deoarece asemenea montaje aparțin nivelului stilistic, sînt emfatice și țin de aspectul vorbit al limbii române.

Varianta 8°a se realizează cu onomatopee predicative: *atunci ursul* **haț!** *dracul subsuoară și-l strînge...;* varianta 8°b: *atunci pupăza* **zbîr** *pe-o dugheană...*; 8°c: *Ioane,* **hai** *acasă (să mergem acasă); dragă,* **poftim** *dulceață;* varianta 8°d este realizată prin propoziții ai căror destinatari

sînt animalele domestice care au nume ori sînt denumite prin numele speciei : *hăis, Joian, cea, Plăvan; hîș, Moțato; țibă, cîine; marș, Grivei.*

Varianta 8°c este cea mai interesantă, deoarece se realizează prin propoziții prezentative care trimit direct la obiectul de referință : *iată o carte; iată pădurea; iată-l pe Ion; iat-o pe mama.*

9° *Propoziția cu predicat nonpersonal*

9°a *SVimp* ± *CIRC.*

Este vorba de propoziții monomembre cu predicat nonpersonal, incompatibil de relație cu *Nkn: plouă, ninge, burează* etc.

10° *Propoziția cu predicat nonpersonal general*

10°a *Vi A FI + CIRC*

Modelul se realizează în expresii stabile : *era într-o dimineață de vară; a fost odată ca niciodată.* Subiectul unor asemenea propoziții se explicitează în contextul posterior : *ceea ce voi povesti, întîmplarea care urmează* ș.a.m.d.

O variantă a acestui model ar fi propoziția bimembră cu subiect nonanimat sau nondefinit — *ceva + s-a întîmplat, s-a petrecut, a avut loc, a fost + Circ* — : *aceasta a fost (era) acum zece ani; întîmplarea s-a petrecut în pădure; examenul are loc în sala E.* Aceste realizări sînt însă evident adecvate modelului 2°.

11° *Propoziția monomembră cu predicat nominal*

11°a *VCOP + Av* ± *CIRC*

11°b *VCOP + SNPrep*

Varianta 11°a se realizează cu *a fi* și adverbele *bine, rău, perfect, acceptabil: e bine (așa); așa e perfect; nu e bine așa, acolo e acceptabil.* Varianta 11°b se realizează în cîteva expresii stabile : *e rău de mine; e bine de tine.*

12° *Propoziția cu predicat de prezentare (identitate)*

$$12°a\ \ (PnkacPE) + \left\{\begin{matrix} \text{MĂ} \\ \text{TE} \\ \text{ÎL} \\ \vdots \end{matrix}\right\} + Vt + NPr$$

$$12°b\ \ (Pnkd) + \left\{\begin{matrix} \text{ÎMI} \\ \text{ÎȚI} \\ \text{ÎI} \\ \vdots \end{matrix}\right\} + Vt + NPr$$

12°c *(Pnkn) + Pnkac + Vt + NPr*

Modelul se realizează prin variantele formulelor de autoprezentare sau de prezentare a altei persoane prin precizarea numelui propriu de identitate. Varianta 12°a are un obiect direct opțional reluat în mod necesar prin pronume aton ; predicatul e realizat prin unul dintre verbele *a chema, a fi poreclit: (pe mine) mă cheamă Ion; pe dînsa o cheamă Maria; (pe mine) mă poreclesc Ciupitu.* Varianta 12°b este asemănătoare cu 12°a, dar se realizează în cazul dativ și cu verbele *a i se zice, a i se spune: (mie) îmi zice (zic) Ion; (lui) i se spune Gheorghe.*

Varianta 12°c este protocolară și se realizează ca propoziție bimembră, subiectul fiind relevat prin acordul de persoană : *(eu) mă numesc Tudor; (tu) te numești Ion; (dînsa) se numește Maria.*

Tot protocolară este și o variantă redusă exclusiv la enunț nominal, realizat prin numele propriu al celui care se prezintă colocutorului cu care „face cunoștință". De obicei, prezentarea se face numai cu numele de familie — *Georgescu; Hartular* — și este urmată facultativ de o formulă de politețe: *îmi pare bine (de cunoștință), încîntat, -ă.*

Propozițiile monomembre fără predicat sînt, în general, emfatice și este greu să fie sistematizate prin adecvarea la anumite modele. *Straşnic om Cozma Răcoare! Teribilă căldură, fraților! Mare nenorocire! Ce necaz pe capul mamei...; casa devastată și goală, curtea părăginită, gardul ca vai de el, în sfîrșit, un adevărat dezastru.*

Enunțurile de acest fel sînt, în mare parte, realizări unice, nerepetabile, avînd funcție poetică. Analiza lor ține de stilistica lingvistică, fiind devieri de la normele structurale ale sintaxei; ele pot fi totuși adecvate unor modele semantice sau retorice, care depășesc însă domeniul oricărei sintaxe elaborate pînă în prezent.

Am precizat de la început că această clasificare a structurilor de enunturi posibile în limba română, prin adecvarea lor la un număr relativ redus de modele formale, este numai una dintre căile de sistematizare la nivelul categoriilor limbii a domeniului unităților de comunicare ale vorbirii, care sînt enunțuri concrete. Cu toate imperfecțiunile modelului, el pune în evidență principalele reguli de construcție și de detaliere a acestora în subcategorii. Este însă evident că distingerea, în interiorul fiecărei clase, a subcategoriilor este numai schițată, deoarece, în capitolele anterioare, s-au formulat numeroase norme de incompatibilitate și de restricție, care pot fi aplicate cu folos în analiza sintactică. De asemenea, nu am întocmit listele de selecție pentru precizarea acestor norme, întrucît și acestea au fost, în bună măsură, formulate în capitolele de lexicologie și de morfologie și vor fi precizate și în capitolele următoare. În felul acesta, clasificarea propusă poate fi folosită ca instrument provizoriu de lucru.

17.9. Subiectul

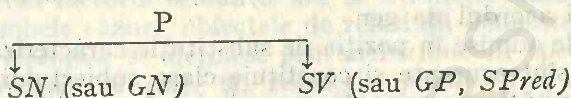
Definiția tradițională a subiectului se bazează pe criterii logico-semantice și are în vedere această categorie așa cum se realizează în enunțul manifest: „subiectul este partea de propoziție care arată cine săvîrșește acțiunea exprimată de predicatul verbal sau cui i se atribuie o însușire ori o caracteristică exprimată prin numele predicativ"[15]. În felul acesta, subiectul este văzut ca termen important (deci principal) al propoziției, fiind punctul ei de plecare, desemnînd agentul ori obiectul despre care se spune ceva prin predicat. Subiectul se realizează, de regulă, prin substantiv ori prin alt cuvînt substantivat, prin substitut ori printr-o întreagă propoziție. În limba română, subiectul se plasează înaintea predicatului, ceea ce ar corespunde unei ordini naturale și logice, mai ales dacă enunțul este nemarcat emfatic.

Tot de orientare semantică este și definiția care consideră că subiectul constituie *tema* sau *topica* într-o construcție enunțiativă ai cărei termeni

[15] *GLR*, vol. II, p. 87.

puşi în relaţie sînt *tema + comentariul temei*, deci subiectul este *ceva* care *este comentat, despre care se spune ceva*. Cu această accepţie a termenului am definit enunţul-titlu al cărui „predicat" îl constituie întregul text posterior. Cu precizarea că substantivul subiect stă în cazul nominativ, această definiţie satisface cerinţele unei descrieri taxonomice la nivelul vorbirii, dar, pentru o sintaxă categorială al cărei domeniu se ridică la nivelul sistemului limbii, este necesar un mai înalt grad de generalizare.

În sintaxa modernă care vizează reducerea mulţimii unităţilor şi a componentelor lor la scheme formale de relaţii şi încadrarea lor în sistemul limbii, subiectul se defineşte ca funcţie sintactică a sintagmei nominale într-un enunţ canonic minimal, construit din sintagmă nominală + sintagmă verbală, în conformitate cu regula $P \rightarrow SN + SV$, care se poate reprezenta şi printr-un graf arborescent, unde simbolul P domină relaţia de interdependenţă :

Enunţurile (1) *fata aleargă* şi (2) *fata iubeşte băiatul* sînt realizări conforme cu două scheme care se aseamănă, dar se şi deosebesc, deoarece în (2) avem două sintagme nominale, însă una este *interdependentă* cu sintagma verbală, iar cealaltă este *dependentă* de sintagma verbală, ceea ce se marchează grafic prin indicatori numerici ; deci (1) $P \rightarrow SN + SV$, iar (2) $P \rightarrow SN_1 + (SV + SN_2)$ sau, mai simplu, $P \rightarrow SN_1 + SV + SN_2$, în care SN_1 este eticheta sau simbolul poziţiei sau categoriei *subiect*, iar SN_2 este eticheta sau simbolul poziţiei sau categoriei *obiect direct*, indicatorii 1 şi 2 arătînd regula de succesiune a poziţiilor.

Această definiţie este însă mai clară decît cea semantică numai dacă ne sînt clare criteriile pe care se bazează formularea ei, deoarece, dacă afirmăm pur şi simplu că **SN** *reprezintă funcţia sintactică* **subiect** sau poziţia sintactică *subiect* se defineşte prin realizarea *nume în nominativ în relaţie de interdependenţă cu verbul căruia îi impune acordul*, pe de o parte termenul *subiect* se referă la enunţul concret, iar pe de altă parte o seamă de lucruri rămîn neexplicate prin însăşi prezenţa termenului *subiect* în expresia terminologică *poziţie sintactică subiect*.

Pentru a nu mai reveni la această problemă pentru fiecare clasă sintactică, reamintim aici că schema de organizare a structurii enunţului este o succesiune de poziţii sintactice funcţionale, aflate în relaţii structurale (de interdependenţă, dependenţă şi nondependenţă), că o poziţie sintactică este locul de ocurenţă a tuturor unităţilor care formează o clasă de substituţie pe baza asemănării şi a diferenţei minime, că unităţile aflate pe poziţii de substituţie diferite fac parte din clase sintactice diferite, chiar dacă aparţin aceleiaşi clase lexico-gramaticale şi au acelaşi statut morfologic ; reamintim, de asemenea, că nucleul de organizare a structurii unui enunţ canonic este relaţia de interdependenţă dintre două poziţii solidare — poziţia clasei subiectului şi poziţia clasei predicatului —, interdependenţa lor fiind o implicaţie bilaterală.

Relaţia de interdependenţă se neutralizează prin reducţia unuia dintre cei doi termeni, datorită înrudirii directe a unuia cu celălalt şi caracterizează enunţul monomembru.

17.10. Criteriile definirii formale a subiectului

Pentru sistemul sintactic al limbii române, principalele criterii în definirea formală a clasei subiectului sînt următoarele:

a) poziția sintactică de substituție pentru clasa *subiect* este inițială în schema de montaj a structurii unui enunț bimembru canonic;

b) unitățile ocurente în poziția de substituție subiect sînt angajate în relație de interdependență necesară cu unitățile ocurente în poziția verbului predicat;

c) în relația de interdependență necesară, predicatul impune în poziția clasei subiectului un nominal în cazul nominativ — *Nkn* —, iar subiectul impune în poziția clasei predicatului un verb acordat cu el în număr și persoană; dacă în poziția predicat este un nume predicativ realizat prin adjectiv, numeral etc., a cărui flexiune de gen este dominată de substantiv, acesta impune și acordul de gen.

Toate unitățile admise în poziția de substituție caracterizată prin criteriile menționate sînt ocurențe și constituie clasa subiectului, fiind solidar coocurente cu unități corespunzătoare admise în poziția de substituție predicat; dar „admise" înseamnă însuși faptul că sînt coocurente cu unități corespunzătoare din poziția de substituție a predicatului.

Coocurența este reglementată, la rîndul ei, de anumite reguli de interdicție și de incompatibilitate semantică și, dacă am încerca constituirea clasei subiectului prin coocurență, de exemplu, cu verbul *a curge*, am căpăta o imagine cu totul redusă asupra acestei clase; în contextul... *curge* sînt admise numai nume de materii fluide, deci lichidele și alte cîteva materii care „curg": *apa, laptele, nisipul* etc; prin metonimie, și *fluviul (rîul, pîrîul, torentul, canalul, robinetul) curge;* prin substituție coreferențială, în poziția de subiect din contextul dat sînt admise și propoziții de tipul *ceea ce este lichid (curge), ceea ce este fluid (curge),* adică toate substituitele substitutului indefinit și general *ceva,* admis în contextul... *curge.*

Din aceasta nu trebuie însă să tragem concluzia că pentru definirea clasei subiectului criteriile formale, deci structurale, n-ar fi suficiente și că este necesar să apelăm și la criteriul restricțiilor semantice. Problema se rezolvă dacă în poziția predicatului ca context de distribuție pentru clasa subiect folosim ca operator verbul *a fi: orice unitate admisă în poziția de substituție definită prin contextul...* **este** (**ceva**, **cumva** etc.) *face parte din clasa subiect* (sau *se numește subiect).*

Factorul semantic este însă necesar pentru subcategorizare și pentru admiterea unei unități oarecare ca subiect într-un enunț reperabil în limba română: secvența *vitogenul* admisă formal în contextul... *este un element,* ca și cuvintele *hidrogenul, oxigenul* etc., cu care se aseamănă formal, nu este totuși o unitate din clasa *subiect,* deoarece nu semnifică nimic și nu este unitate lexicală în limba română.

Am afirmat că poziția subiect trebuie să fie inițială în schema de montaj a structurii enunțului, adică să preceadă poziția predicat. Deși limba română se caracterizează, în general, printr-o topică liberă, sînt cîteva situații de structuri omoforme prin sincretism, în care locul poziției în montaj este singurul factor relevant pentru subiect. Am dat de mai multe ori exemple de acest fel — cum este enunțul *copilul prinde pasărea* — și nu mai revenim

asupra lor. Sînt însă și alte situații mai complicate, de exemplu, enunțuri de tipul (1) *Ion Popescu este traducător de cărți* și (2) *levănțica este plantă*, în care factorul poziție nu ne oferă un criteriu sigur de decizie și se pare că schimbarea reciprocă a locului poziției de substituție determină și deplasarea corespunzătoare a subiectului în locul numelui predicativ și viceversa : (1') *traducător de cărți este Ion Popescu*; (2') *plantă este levănțica*; în (1'), trecerea numelui predicativ *traducător de cărți* în poziția ocupată de subiect n-a schimbat apartenența unității la clasa numelui predicativ, deci subiectul s-a deplasat în poziția care a fost a numelui predicativ; în (2'), trecerea unității *levănțica* în poziția numelui predicativ nu a anulat și apartenența ei la clasa de substituție subiect. Am ales anume substantive articulate în poziție de subiect și nearticulate în poziție de nume predicativ, deoarece determinarea sau nondeterminarea minimă, în asemenea cazuri, este o marcă distinctivă care asigură caracterul liber al topicii în structurile de acest tip. Aici factorul semantic are și el funcție sintactică distinctivă, deoarece, în ambele cazuri, obiectele de referință denotate de *Ion Popescu* și, respectiv, *levănțica* se definesc prin incluziune în specie, în genul lor proxim — *traducător de cărți* și, respectiv *plantă*: *Ion Popescu* $\subset$ *traducător de cărți* și *levănțica* $\subset$ *plantă* (citește „plantă *include pe levănțică*") dar nu și viceversa, pentru că *traducător de cărți* $\not\subset$ *Ion Popescu* și *plantă* $\not\subset$ *levănțica*, deoarece *Ion Popescu* $\in$ *traducător de cărți* (citește „*Ion Popescu* aparține ansamblului traducător de cărți") și *levănțica* $\in$ *plantă*, dar *traducător de cărți* $\not\in$ *Ion Popescu* și *plantă* $\not\in$ *levănțică*.

Asemănătoare este și situația enunțurilor din seria *Ion este inginer*, *Maria este economistă* etc., în care poziția de substituție subiect își schimbă locul față de copula verbală, pentru că unitățile care realizează această poziție aparțin semantic unităților ocurente în poziția numelui predicativ.

Factorul poziție rămîne relevant pentru subiect în cazul relației semantice de identitate, în sensul că unitatea aflată în poziție inițială realizează subiectul enunțului : **copilul** *acesta este Marin*; **Ion** *este inginerul întreprinderii*; **Maria** *este mama, iar* **Ion** *este tata*. În aceste enunțuri, topica este fixă, deci transformarea de inversiune nu înseamnă *repoziționare* : în **Marin** *este copilul acesta*, **inginerul întreprinderii** *este Ion*, **Mama** *este Maria, iar* **tata** *este Ion*, unitățile admise în poziția inițială realizează subiectul, iar cele din poziția a doua realizează predicatul. Identitatea semantică a unităților, faptul că au statute morfologice nediferențiate, determină caracterul distinctiv al locului poziției de substituție în montajul structural al enunțului.

Din cele spuse mai sus reiese că problema caracterului relevant sau nonrelevant al poziției sintactice subiect se pune în cazul propoziției bimembre cu verb tranzitiv și al propoziției bimembre cu verb copulativ și că, în unele situații, criteriul semantic este necesar pentru a distinge subiectul de obiectul direct sau de numele predicativ cu care se aseamănă ca structură morfologică.

Astfel, în realizarea variantelor structurii unei propoziții bimembre cu verb tranzitiv se întîlnesc două situații :

1. Ordinea structurală a poziției subiectului, deci locul ei în structură, *este relevantă*, fixă, fiind cerută de omonimia morfologică a *Nkn* și *Nkac*, prin posibilitatea eliminării morfemului de acuzativ *pe* și, deci, a posibilității de a dubla distinctiv obiectul direct : *SNkn* / + *Animat* / + *SVt* + *SNkac* / + *Animat* / : inversiunea **băiatul** *iubește fata* și **fata** *iubește băiatul*

demonstrează că pozițiile de substituție sînt fixe în structură. Orice nume ocurent în poziția inițială devine *SNkn*, coocurent interdependent cu *SVt*, și orice nume ocurent în cea de a doua poziție, după *Vt*, devine *SNkac*, coocurent cu și dependent de *SVt*, deoarece statutul morfologic este nonrelevant pentru opoziția *Kn/Kac*. Incompatibilitatea semantică dă loc la blocarea transformării structurii prin inversiune, deoarece, dacă avem **copilul** *prinde pasărea*, substantivul *pasărea* nu poate figura în poziție de subiect : *pasărea prinde *copilul*.

2. Ordinea structurală a poziției subiectului, deci locul ei în structură, este nerelevantă dacă statutul morfologic al celor două nume este relevant pentru restricția *Nkn/Nkac;* în acest caz, *Nkac*, fiind marcat, nu poate fi implicat în poziția subiect, ceea ce înseamnă că poziția subiect poate fi deplasată în limitele structurii date, fiind distinct realizată de *Nkn*, deoarece subiectul realizează *SN*, iar obiectul direct realizează *SNPrep*, implicînd și dublarea coreferentă a obiectului direct prin pronume aton : **băiatul** *o iubește pe fată; pe fată o iubește* **băiatul**; *pe fată* **băiatul** *o iubește;* **băiatul** *pe fată o iubește.*

Poziția subiectului este nerelevantă dacă numele care realizează obiectul direct, deși la origine este + *Animat*, este folosit cu semnificația de obiect-mulțime sau este nume colectiv ori nume de materie : primul caz se realizează prin pluralul nedeterminat — *păsări, raci, pomi, flori* etc. : **copilul** *prinde păsări, raci, sădește pomi, flori; păsări, raci prinde* **copilul**; *pomi, flori sădește* **copilul** (implicația semantică este uneori relevantă, alteori nu) ; al doilea caz se realizează prin singularul nedeterminat : **copilul** *prinde pește; pește prinde* **copilul**; **fata** *cerne nisip; nisip cerne* **fata**.

În realizarea variantelor structurii propoziției bimembre cu verb copulativ lucrurile se prezintă aproximativ ca mai sus :

1. Ordinea structurală a poziției subiectului este relevantă dacă statutul morfologic al numelui prin care se realizează este nonrelevant față de al numelui predicativ : **muncitorii de ieri** *sînt specialiștii de azi;* **specialiștii de azi** *sînt muncitorii de ieri*. Mobilitatea poziției subiect poate fi blocată (deci poziția devine relevantă) în cazuri de incompatibilitate semantică : **muncitorii de ieri** *au devenit inginerii de azi; inginerii de azi *au devenit muncitorii de ieri*, deoarece succesiunea *de azi — au devenit — de ieri* este inacceptabilă.

2. Ordinea structurală a poziției subiectului este nonrelevantă dacă statutul substantivului prin care se realizează este distinct prin determinare minimală față de statutul numelui predicativ, relația semantică dintre referințele termenilor fiind de apartenență sau de incluziune.

Cel de al doilea criteriu este obligativitatea relației de interdependență dintre subiect și predicat, relație al cărei conținut constă în aceea că unitățile ocurente în poziția subiect sînt coocurente cu unitățile ocurente corespunzătoare în poziția predicat, indiferent dacă interdependența este vecinătate ori nonvecinătate. Incompatibilitatea semantică anulează realizarea relației de interdependență, deci anulează enunțul *pisica *zboară;* relația funcționează prin negativarea subiectului sau a predicatului : *nu pisica zboară (ci pasărea); pisica nu zboară* (ci *merge* sau *fuge*). Uneori incompatibilitatea semantică a termenilor puși în relație de interdependență duce la modificări semantice metaforice : *trenul zboară spre capitală cu 120 de kilometri pe oră.*

Al treilea criteriu este o condiție a celor anterioare, poziția sintactică subiect, locul ei în montajul enunțului, realizarea relației de interdependență fiind o consecință a restricțiilor pe care verbul le impune unităților ocurente în poziția subiect, care, pentru a fi admise ca atare și coocurente cu verbul, trebuie să fie unități nominale în cazul nominativ sau echivalente reductibile și asimilate unei *SNkn*, adică : *AL Nkg, CEL Aj, CEL DE Av, CEL DE ALNum, CEEA CE P, DACĂ (SĂ, CĂ, UNDE etc.) P, VInf, DE Part* etc. care sînt substitute ori substituite ale substitutelor nominale (cf. *supra*, 17.8. mai ales sub 5°g, 5°h și 6°b, 6°c). De exemplu, sintagmele *al lui Ion, al meu, cel mai bun, cel de al doilea, trei, cine va veni, cine învață* etc. pot fi considerate substitute ale substantivului *copilul*, sînt admise în poziția subiect împreună cu substantivul *copil* și, deci, intră în coocurență cu predicatul în relație necesară de interdependență : **al lui Ion** *aleargă mai repede* (**copilul lui Ion** *aleargă mai repede);* **cel de dincolo** *este blond;* **cel de al treilea** *are și caiete;* **ceea ce se vede** *este o floare* (**aceasta** *este o floare*) ; **cine vine întîi** *descuie ușa* ș.a.m.d.

La rîndul lui, subiectul impune unităților verbale acordul în număr și persoană, pentru a fi admise în poziția predicat, deci pentru a fi coocurente cu unitățile care realizează subiectul. În felul acesta, relația de interdependență necesară este o implicație sintactică specifică structurii nucleului propozițional canonic și, dacă acceptăm acest punct de vedere, orice discuție privind importanța mai mare a predicatului sau a subiectului iese din preocupările noastre [16].

---

[16] Disputa privind situația subiectului și a predicatului în structura propoziției, gradul lor de importanță, aparține anilor '60. De exemplu, D. D. D r a ș o v e a n u susține că subiectul este subordonat predicatului (CL, Cluj, III, 1958, p. 175—182) ; aproximativ aceeași poziție are și A. G r a u r , care susține că predicatul este mai important decît subiectul în structura propoziției, pentru că există propoziții formate numai din predicat (în LL, 1962, nr. 6, p. 47—52). Acest punct de vedere este adoptat și de *GLR*, unde se afirmă că ,,În ce privește raportul ierarhic dintre cele două părți de propoziție se poate spune că mai important este predicatul, deoarece prin el se realizează în mod obișnuit predicația, care este esența propoziției". Apoi, mai departe : ,,Importanța mai mare a predicatului, în comparație cu subiectul, pentru identificarea și caracterizarea propoziției rezultă din faptul că, spre deosebire de subiect, predicatul nu poate fi multiplu, din faptul că negarea predicatului este singurul element care dă caracter negativ propoziției în întregime, precum și din faptul, înrudit cu acesta, că întrebarea referitoare la predicat se răsfrînge asupra întregii propoziții, care tocmai de aceea se numește interogativă totală" (*op. cit.*, vol. II, p. 74—75).

Pe aceeași poziție se situează și M a r t i n e t , 1963, p. 125—126, cînd afirmă : ,,Des deux éléments obligatoires, sujet et prédicat, sera sujet le monème qui a le plus de chance de figurer également parmi les compléments. En français, le sujet n'est pas autonome, sa fonction étant marquée par sa position par rapport au prédicat".

Sînt și păreri care susțin că, dintre cele două părți principale, mai important este subiectul, fiind independent gramatical față de celelalte părți ale enunțului, în timp ce predicatul depinde gramatical de subiect (cf. *Limba rusă contemporană*, 1962, p. 480 și 488). Într-adevăr, existența a numeroase enunțuri-titlu nominale, a enunțurilor reduse la subiect, faptul că orice cuvînt substantivat poate constitui un enunț dacă are structură sintonematică adecvată, este un argument demn de luat în seamă pentru susținerea independenței subiectului față de celelalte unități ale enunțului. Lingvistica modernă, mai ales cea care folosește analiza în C. I., pune subiectul și predicatul pe picior de egalitate ca părți constitutive ale nucleului propozițional ; mai mult, chiar propozițiile monomembre reduse la predicat — *plouă, ninge* etc. — sînt considerate structuri de suprafață generate de o structură de bază bimembră — *ploaia plouă, ninsoarea ninge* etc.

17.11. Realizarea subiectului

Teoretic, subiectul se poate realiza prin orice unitate lexicală substantivată și prin orice construcție unitară și finită care este admisă în coocurență cu un verb din poziția predicat. Astfel, pe lîngă substantiv și substitutele lui pronominale și numerale, pe lîngă adjectivele substantivate prin determinare minimală, orice cuvînt, chiar și cele relaționale, și orice construcție poate fi considerată ca termen metalingvistic dat pentru a fi definit ca atare și, deci, poate realiza subiectul: **pe** *este o prepoziție cu regim de acuzativ;* **mergea** *este verb la modul indicativ, timpul imperfect;* **că** *este o conjuncție;* **casa se află lîngă pădure** *este o propoziție bimembră.* Aceste realizări specifice textului lingvistic corespund modelului *ceva* + *a fi* + *ceva* și pot fi înlocuite prin substitutul ambreior *acesta — aceasta:* **aceasta** *(pe) este o prepoziție,* **acesta** *este un verb;* **aceasta** *este o conjuncție.*

Stabilirea modului de realizare a subiectului ne arată marea complexitate a acestei clase sintactice cu numeroasele variante în care se realizează manifest, subînțeles sau implicat de anumite forme ale verbului predicat, complexitatea criteriilor de clasificare în categorii și subcategorii și în care punctul de vedere structural se combină adesea cu cel lexical și semantic.

1° a. Forma de bază a subiectului este nominală și se realizează prin nume sau substitut corespunzător în cazul nominativ, reprezentat în model prin simbolul *SNkn.* În această formulă se încadrează toate pronumele autonome cu valoare substantivală, numeralele cardinale propriu-zise, colective, fracționare și multiplicative, numeralele ordinale (cf. *supra,* 11. 2., 3., 4., și 8.), care sînt substitute *in absentia* substantivului la care trimit în contextul anterior, în mesaj sau în situație [17].

b. Se înțelege de la sine că în clasa substantivului intră și infinitivul lung, asimilat în totul numelor propriu-zise ca formă nominală a verbului, întrucît admite aceleași modalități de determinare minimală cu articol sau cu atribute de diferite tipuri, dar distribuția lui este limitată la propoziția bimembră cu verb copulativ (modelul 5°g și 5°h din 17.8.) și cu alte cîteva verbe existențiale asemănătoare cu *a fi: adunarea* **a avut loc** **(s-a desfășurat, a început, s-a terminat, continuă** etc.) ; *mecanizarea și chimizarea* **sînt** *o condiție a recoltelor mari; rămînerea în urmă la învățătură* **are** *cauze multiple.*

În aceeași categorie se înscrie și supinul substantivat — *culesul, dusul, mersul, scrisul, vorbitul: mersul pe jos este sănătos; culesul începe peste trei zile și durează o săptămînă.*

c. În privința unor cuvinte din alte clase sau a construcțiilor ocurente în poziția subiect, trebuie să menționăm aspectul cu totul deosebit al nominalizării și asimilării lor cu substantivele; ele sînt date fie ca unități lexicale, fie ca termeni care trebuie definiți sau identificați prin genul proxim de care aparțin semantic ori funcțional sau prin altă caracteristică precizată

---

[17] Amintim aici și despre realizarea subiectului prin nume de persoană (și nume asimilate) determinate prin *alde,* care, în interpretarea pe care i-am dat-o (cf. *supra,* în 7.3.), este și substitut implicînd, pe lîngă numele determinat, și alte persoane asemănătoare, din același grup familial sau de comportament. Un argument pentru acest punct de vedere este acordul de plural pe care-l impune verbului — *alde taica vor să te omoare* —, cum se vede din texte specifice stilului popular și familiar.

de predicat. De aceea, în forma scrisă, această calitate a lor de „cuvinte care trebuie definite" se marchează prin procedee grafice : pe *este prepoziție* sau „pe" *este prepoziție: „cine-i acolo?" este o propoziție interogativă.* Această punere în evidență este un procedeu tehnic de redactare a textului științific, însă presupune și o structură *in absenția: cuvîntul „pe", cuvîntul „merge", construcția „cine-i acolo?", termenul „triunghi"* ș.a.m.d. Asemenea realizări ale subiectului fac parte din procedeele cu care se construiește metalimbajul și terminologia științifică din unități obișnuite ale limbii române naturale.

2° a. Foarte frecventă este realizarea subiectului prin sintagmă formată dintr-un substantiv ori pronume în cazul genitiv,dar care, prin determinare minimală cu substitutul *AL*, substituie un *Nkn* subînțeles din contextul anterior. Situațiile de acest fel se explică prin regula $SNkn \begin{Bmatrix} AL\ Nkg \\ AL\ Pnkg \end{Bmatrix}$: **al lui Ion** *aleargă mai repede;* **al ei** *vine mai tîrziu.* Această regulă este însă condiționată de context, adică presupune necondiționat realizarea numelui substituit în contextul anterior, cu mențiunea că nu este obligatoriu ca această realizare să fie în cazul nominativ : *am cercetat* **caietele** ; **al tău** *este murdar, pe cînd* **al lui Ion** *este curat.*

b. O categorie specifică de substitute nominale asemănătoare o constituie cele care realizează formula

$$CEL \begin{Bmatrix} SAj \\ DE\ AL\ Num \\ SAv\ Prep \\ SNPrep \end{Bmatrix}$$: **cel harnic** *muncește zilnic;* **cel de al treilea** *este mai înalt;* **cel de dincolo** *îmi place mai mult;* **cea de joi** *a durat puțin;* **cel din vale** *este gata de recoltat.*

c. Subiectul realizat prin construcții nominale în gradul intensității maxime este numai aparent actualizarea unei *SNPrep*, deoarece *la* și *ce de* nu sînt în acest context prepoziții, ci morfeme emfatice de intensitate, care nu impun substantivului următor regimul de acuzativ, ci forma de plural nearticulat adecvată unei mulțimi, în cazul celor cu flexiune de număr, sau forma de singular nearticulat, în cazul numelor de materie : *a pătruns* **la apă** *prin acoperiș!; au căzut* **la mere** *din cauza vîntului!; a venit* **la lume**, *de nu mai era loc;* **ce de elevi** *s-au adunat!;* **ce de oameni** *au venit!* Toate aceste forme se explică prin presupoziția unor adjective în gradul intensității maxime : *a curs la apă! = a curs* **foarte multă** *apă; a venit la lume! = a venit* **foarte multă** *lume; ce de copii au venit! =* **foarte mulți** *copii au venit.* Realizarea prin *la* și *ce de* este însă și emfatică.

d. Înrudite cu cele de mai sus sînt și *SNPrep* marcate cu *din* sau *dintre*, care adaugă numelui subiect o valoare semantică partitivă sau de asimilare implicînd pluralul (în cazul celor numărabile) sau nume de materie : *lipsesc* **din (dintre) invitați** ; *au mai venit* **din elevii absenți** ; **de aceștia** *sînt mulți în țara noastră;* **de-alde ăia** *nu inspiră nici o încredere; lipsește* **din zahăr** *și* **din făină**, *dar* **mălaiul** *e tot.* Nu este greu de văzut că aceste construcții sînt eliptice, ele reprezentînd, de fapt, sintagme nominale în nominativ. Formațiile *de aceștia, de-alde aceștia* etc. reprezintă un substituit din contextual anterior.

e. Cu realizările de mai sus seamănă construcțiile de tipul *intrară* **cu toatele** *în casă; și după aceea ne culcarăm* **cu toții**; *v-ați îndeplinit* **cu toții** *sarcinile?*; *e bine că s-au întors* **cu toții** *din călătorie* etc., în care substitutul *cu toții (toatele)* pare a fi subiect sau, mai bine-zis, substitut al unui subiect subînțeles sau inclus. Dar aceste formații sînt ocurente cu construcții adverbiale din seria *în totalitate, fără excepție, pînă la unul* etc., care realizează evident o relație de dependență unilaterală față de verb și sînt în poziția de substituție a unui circumstanțial, a cărui omisiune din construcție nu afectează relația de interdependență dintre subiectul inclus (pers. I sau a II-a) sau subînțeles (pers. a III-a): *plecăm* / **cu toții** / *la țară;* / **cu toții** / *v-ați îndeplinit sarcinile; și-au îndeplinit* / **pînă la unul** / *sarcinile.*

f. Pronumele relative autonome *cine, care, ce, ceea ce* pot angaja simultan două tipuri de relații: de interdependență, cu verbul propoziției pe care o introduc, și de dependență, față de o unitate a regentei; acest potențial relațional determină realizarea în limba română a unui subiect aberant în cazul dativ sau acuzativ marcat cu morfemul specific *pe*: (1) *nu-i da* **cui** *nu-ți cere;* (2) **cui** *nu-i place, să plece;* (3) *mă bazez* **pe ceea ce** *se vede;* (4) **pe cine** *nu-l lași să moară nu te lasă să trăiești.* În (1), *cui* este obiect indirect dependent de verbul regent *da*, fiind anticipat cu aceeași funcție de atonul *-i*, dar este și în relație de interdependență cu verbul *(nu) cere*, realizînd subiectul propoziției subiective pe care o introduce; în (2), *cui* este obiect indirect în propoziția subiectivă monomembră pe care o introduce (și care nu are subiect în situația dată, fiind dependent de verbul *place)*, și este subiect al verbului regent *să plece;* în (3), *pe ceea ce* este dependent, ca obiect indirect, de verbul *mă bazez* și interdependent ca realizare a subiectului cu verbul *se vede;* în (4), *pe cine* este dependent ca obiect direct de verbul *să moară* al propoziției subiective și interdependent cu verbul *(nu) lasă*, ca realizare a subiectului propoziției regente.

3° a. Verbul la infinitiv marcat cu *a* și supinul marcat cu *de* — *a merge, a întîrzia, de mers, de cules* — realizează subiecte care ies din norma obișnuită a grupării determinatelor, deoarece nominalizarea lor este parțială și admit prezența în grupul nominal a deteminantelor specifice verbului. Atît infinitivul, cît și supinul pot avea obiect direct, indirect și circumstanțiale: **a împărți premii** *este plăcut; este bine* **de mers** *pe jos; este plăcut* **de învățat lecțiile dimineața, pe răcoare**; **a da apă la cai** *înseamnă a-i adăpa;* **a întîrzia de la muncă** *este o abatere gravă.* Și această realizare caracterizează propoziția bimembră cu predicat nominal, dar și pe cea cu predicat adverbial.

b. Puține sînt verbele la gerunziu care pot figura ca subiecte și numai în formă substantivată: **suferinzii** *nu participă la această acțiune;* **intrîndul** *acesta este locul unde se va clădi.*

c. Și gerunziul din construcții mai puțin frecvente, ca *se aude* **tunînd**, *se vede* **fumegînd**, *se vede* **arzînd**, realizează subiectul echivalent cu o subiectivă introdusă prin conectivele *cum* și *că*: *se aude* **cum tună**, *se vede* **că arde**. Dacă gerunziul are un subiect ca în *se vede* **arzînd stuful**, ne aflăm în fața unor relații complexe care admit două comentarii:

a) *stuful* este realizarea subiectului atît al verbului *se vede*, cît și al gerunziului, ceea ce presupune două propoziții de bază — *stuful arde* și *stuful se vede*, adică *arzînd* se află în poziția unui predicativ suplimentar dublu subordonat;

b) atît *arzînd*, cît și *stuful* sînt subiecte ale verbului : *se vede arderea (stufului), se vede stuful, stuful arde*. Aceasta este o interpretare neobișnuită în sintaxa românească actuală. Implicarea acordului de număr de către un subiect la plural — *se văd arzînd stufărișurile* — este în favoarea soluției *a*). Gerunziile verbelor nonpersonale — *se aude* **tunînd**, *se aude* **plouînd**, *se vede* **fulgerînd** *spre apus* etc. au o situație clară ca realizări ale subiectului, cu mențiunea că topica unor asemenea enunțuri este fixă, în ordinea *a se auzi* + *ceva*, în care *ceva* este substitutul gerunziului.

4° Subiectul propozițional este obișnuita propoziție subiectivă, socotită, de obicei, subordonata unei regente insuficiente, care nu are sau nu poate avea un subiect personal. Dar, așa cum am discutat mai înainte (cf. *supra*, 16.5., 2° și 4°), unitățile coocurente în pozițiile de subiect și predicat se implică în mod necesar în relație sintactică de interdependență. Caracteristica structurală a subiectului propozițional este că se introduce prin conective pronominale sau adverbiale relative sau prin conective conjuncționale din seria *cine, ce, ceea ce, ce fel de; cum, cînd, unde; dacă, de, că, să, ca să (ca... să)*, care pot fi precedate și de prepoziții. Contextul predicativ care implică subiectul propozițional poate fi, teoretic, orice tip de predicat, de exemplu, predicatul verbal al unei propoziții care nu are subiect personal definit : *cine nu muncește* **nu mănîncă**. Dar contextul caracteristic al subiectului propozițional este predicatul nominal adverbial și cel realizat prin verbe nonpersonale reflexive și pasiv-reflexive. Subiectul propozițional impune verbului acordul de număr singular pers. a III-a, iar verbul impune adecvarea propoziției subiective cu un nominal în cazul nominativ : **cine învață mult** *ajunge să știe;* **nu oricine** *învață devine savant;* **ce se vede** *este o rezervație naturală;* **ce se aude** *este o ceartă; se știe* **cînd a sosit**; *se va afla* **de unde vine și încotro se îndreaptă**; **dacă tună** *înseamnă că va ploua; ar fi de dorit* **să mai așteptați**; *este posibil* **ca mîine să fie frumos**; *mă neliniștește* **că ploaia nu se mai oprește**.

Între conectivele pronominale relaționale n-au fost menționate *care* și *cîți*, și nu întîmplător; aceste substitute, fiind partitive și izolante, nu au independență sintactică, ci sînt legate de substituitele lor nominale *in praesentia* sau subînțelese din contextul anterior și, prin urmare, propoziția introdusă nu este conectată în relație interdependentă cu verbul, ci este subordonata nominalului regent substituit care realizează subiectul manifest, subînțeles sau inclus : / **acela** / *care mai vrea* **poate** *intra; care* / **copil** / *mai vrea* **poate** *intra; care* / **copii** / *mai vor* **pot** *intra; cîți* / **copii** / *mai vor* **pot** *intra; care* / **din noi** / *vrem* **putem** *intra; care* / **din voi** / *vreți* **puteți** *intra*. Acordul de număr și persoană nu este impus direct de conectivele *care* și *cîți*, ci de substituitele lor, fapt evident în ultimele două exemple, în care *putem intra* și *puteți intra* au subiect inclus de pers. I și, respectiv, a II-a, iar propozițiile introduse prin *care* (și prin *cîți)* sînt atributivele coreferente și neizolate cu valoare partitivă opozițională față de subiectul inclus pe care-l determină. De altfel, am și arătat, în 6.11., că opoziția de persoană nu caracterizează pronumele relative și interogative, care sînt numai de pers. a III-a ; formele **cine ești? care bați** *la ușă?* **care ești** *acolo?*, deși curente în vorbirea obișnuită, sînt emfatice, iar marca de pers. a II-a a verbului vizează includerea destinatarului întrebării într-o situație de comunicare în care devine locutor imediat, autor al răspunsului prin care se identifică : *sînt cutare; eu sînt, Ion; noi sîntem, vecinii dumneavoastră* etc.

În acest context, *care* nu poate implica trăsătura semantică (+ *Auditor*), decît mediat, prin pers. a II-a a verbului [18].

De obicei, se trece peste aspectele discutate și propoziții ca cele de mai sus sînt considerate realizări ale subiectului propozițional [19].

Subiectul propozițional, așa cum a fost înfățișat mai sus, nu trebuie confundat cu realizarea subiectului printr-un enunț într-o propoziție metalingvistică, în care, de exemplu, *cine-i acolo?* din enunțul „**cine-i acolo?**" *este o propoziție interogativă* sau *copilul aleargă* din enunțul „**copilul aleargă**" *este o propoziție bimembră* sînt unități date pentru a fi definite în termeni de metalimbaj și presupun *in absentia* un termen de clasificare din seria *unitatea, construcția, enunțul* etc.; / *enunțul* / „**copilul aleargă**" *este o propoziție bimembră.*

5. Un aspect marginal al realizării subiectului („marginal", în sensul că este emfatic și aparține mai ales stilului popular și familiar) este dubla lui manifestare, prin pronume personal de pers. a III-a — *el, ea* — și prin nume propriu sau comun: *a veni* **el Drăguș** *la căuș; vine* **el tata** *și face ordine; a pleca* **ea mama** *de acasă și atunci vom vedea; stăi, măi porcane, că te captușește* **ea Mărioara** *acuși!; bine voinice, a veni* **ea și vremea** *aceea; m-a sărăcit* **el boierul**, *dar n-are să-i fie nici lui moale; ar fi mîncat* **ei oamenii** *și mămăligă, dacă s-ar găsi.* Iorgu Iordan discută și exemplifică pe larg acest aspect al dublării subiectului [20] și nu mai insistăm asupra lui, decît cu precizarea că se pot distinge trei aspecte specifice:

a/ subiectul se realizează prin pronumele de pers. a III-a *el, ea,* urmat de numele propriu al locutorului, dar, de fapt, se referă la însăși pers. I a locutorului sau la persoana colocutorului: ... *te căptușește* **ea Mărioara** *acuș!* în care *ea Mărioara* este cea care vorbește; realizarea este rezultatul unei transformări care constă în încorporarea trăsăturii semantice (— *Vorbitor*), substituind construcția *te căptușesc eu acuși!* (marcată cu + *Vorbitor*);

b/ subiectul se realizează ca cel precedent, dar pronumele și numele coreferent trimit la altă persoană decît cele aflate în contact de comunicare;

c/ pronumele *el* este urmat de un nume feminin, dar amîndouă trimit la o persoană de gen feminin: *are să-l certe* **el preoteasa** *pe popa; nu mai plînge, că-i dă* **el mama** *mîncare copilului, acuși!*

---

[18] Vasiliu și Golopenția, 1969 afirmă, pe drept cuvînt, că „La fel ca substantivele, pronumele personale de pers. a III-a din gramatica tradițională, precum și pronumele demonstrative, nehotărîte sau de politețe nu conțin trăsătura semantică (Auditor) și nu constituie expansiuni ale simbolului Personal". Transformări opționale specifice vorbirii afective permit însă încorporarea trăsăturii semantice (+ Auditor) prin trecere la vocativ a nominalului subiect: *Ajută-mă,* prietene! (= ajută-mă *tu*), sau a trăsăturii semantice (-Auditor): *Te căptușește* ea Mărioara *acuși*! (= *Te căptușesc* eu *acuși*!) Același punct de vedere este susținut și de afirmația noastră că, de fapt, pers. a III-a este nonpersoană și că pronumele care nu cunosc opoziția *persoana I/persoana a II-a* sînt pronume nonpersonale.

[19] În *GLR*, propoziții ca cele subliniate în enunțurile *Cari nu pierise de sabia slujitorilor domnești* fugise în pribegie și *Cîți domnitori și mitropoliți s-au rînduit la scaunul Moldovei* ... au trebuit să treacă măcar o dată prin Humulești spre mănăstiri. sînt date ca exemple de subiective (*op. cit.*, p. 266). Și Teodorescu, 1973, vede lucrurile în același mod (*op. cit.*, p. 112—113).

[20] v. *LRC*, p. 543—546 și SLR, 1975, p. 245—246, unde se dă și o listă aproximativă a studiilor, notelor și recenziilor consacrate gramaticalizării lui *el*, „a transformării lui într-un simplu morfem, în anexă (antepusă!) a subiectului adevărat".

Repetarea subiectului are loc și în alte condiții, prin formele care aparțin exprimării vorbite și nu mai sînt simțite ca valori emfatice : *noi românii, voi bărbații, noi femeile, noi elevii* etc. Unele dintre aceste realizări sînt construcții apozitive : **el, Mișu** *trebuie să știe;* altele seamănă cu cele discutate mai sus, dar sînt combinații mai puțin stabile : *definitive nu sînt* **ele** *nici* **rezultatele** *științelor matematice; de bun, este* **el** *bun* **și uleiul** *de soia, dar este prea gras.*

Dublarea subiectului pronominal prin nume în nominativ nu este o implicație sintactică necesară și constituie o deviere cu valoare stilistică. Fiind o relație de echivalență cu termenii coreferenți, dublarea subiectului poate fi considerată o variantă emfatică a relației apozitive, cu specificarea că, dacă, în cazul apoziției, aceasta reia termenul anterior, în cazul subiectului dublat, se poate vorbi de o anticipare prin pronume a subiectului realizat prin nume.

6° Ne-am referit pînă acum la subiectul interdependent cu o formă verbală personală în care acordul de număr și persoană este manifest prin redundanța maximă a mărcilor corespunzătoare cu statutul morfologic al verbului, ceea ce înseamnă că am avut în vedere modurile personale; dar și unele moduri nonpersonale pot intra în relație de interdependență cu un subiect în nominativ sau realizat printr-o construcție echivalentă. Din acest punct de vedere, gerunziul și infinitivul se deosebesc de participiu și de supin, deoarece pot implica persoana printr-o marcă pronominală, realizînd acordul de interdependență cu un subiect. În acest sens se poate aminti mai ales construcția inversă a gerunziului verbelor personal-reflexive din seria menționată în 12.14. —*a se avînta, a se baza, a se bîlbîi, a se burzului, a se căi* etc. ; toate acestea au gerunziul marcat cu indicele de număr și de persoană implicate în forma morfemului reflexiv — *avîntîndu-mă, bazîndu-te, bîlbîindu-ne, burzuluindu-vă, căindu-se* etc. — și acestea se pot explica prin coocurența pronumelor personale corespunzătoare sau, în cazul pers. a III-a, prin substantiv în nominativ : *bazîndu*-**mă eu** *pe aceste argumente; căindu*-**se copilul** *de greșeala lui, avîntîndu*-**te tu** *în această acțiune.* În felul acesta, sînt îndeplinite condițiile relației de interdependență caracteristică unui nucleu *subiect — verb.* Acest lucru a reieșit și din discuția privind relațiile sintactice specifice în care este angajat gerunziul ca realizare a predicativului suplimentar : *femeia venea cîntînd* actualizează propozițiile de bază *femeia venea* și *femeia cînta.*

Aspectul cel mai interesant al construcției apare cînd subiectul gerunziului nu este coreferent cu subiectul propoziției, ci constituie o poziție aparte : **copilul** *căindu*-**se** *de greșeala făcută,* **mamă-sa** *l-a iertat; venind* **Ion** *la mine,* **l**-*am rugat să mă ajute; căci* **voi** *murind în sînge,* **ei pot** *să fie mari; venind* **al meu** *acasă,* **m**-*am liniștit.*

Infinitivul nu poate implica indici de persoană și de număr în structura lui morfematică, dar poate contracta relații cu un subiect în nominativ : *sarcina de a munci* **fiecare** *în specialitate este de mare actualitate; vine vremea de a înțelege* **toți** *care le este datoria; vine vremea de a pricepe* **omul** *ce-i bine și ce-i rău.* Deși unele dintre aceste construcții par livrești (cu excepția celei din urmă, toate sînt construite ad-hoc), subiectul infinitivului este o realitate în româna contemporană.

7° Subiectul izolat, numit, de obicei, *anacolut,* este o deviere de la norma relației sintactice de interdependență : el nu este nici cerut ca *Nkn*

de verbul propoziției, și nici nu impune acordul de număr și, uneori, de persoană, rămînînd izolat de contextul structural al enunțului: **Omul** *care e bătrîn, pune-l la gard și dă-i fîn;* **cine mă caută,** *nu sînt acasă.* Există totuși o relație mediată între subiectul izolat și verbul construcției, deoarece, de obicei, este reluat în poziție de obiect direct (sau indirect).

17.12. Clasificarea subiectului după structură

În paragraful anterior am răspuns la întrebarea *prin ce* se realizează subiectul, din ce clase lexico-gramaticale sînt cuvintele și formele lor paradigmatice admise în poziția subiect și am ajuns la mai multe tipuri distincte prin anumite particularități de structură internă a sintagmelor minimale avute în vedere. În acest comentariu am implicat adeseori și aspecte ale modului *cum* este organizată sintagma nominală subiect simplu, monomembru etc., deoarece criteriul semantic, morfologic și sintactic se întrepătrund.

În acest paragraf ne vom ocupa de unele aspecte ale tipologiei subiectului după criteriul structurii formale și al relațiilor unităților ocurente într-o poziție ori în mai multe poziții subiect, interdependente cu același verb al enunțului.

1° După aspectul *manifest* sau nonmanifest, subiectul se realizează *manifest, inclus* sau *subînțeles.*

a. Subiectul *manifest* se realizează printr-o unitate adecvată și prezentă explicit în contextul pozițional caracteristic; este cazul tuturor tipurilor de subiect descrise în 17.11.

b. Subiectul *nonmanifest* (sau *neexprimat,* cum i se spune, de obicei, în opoziție cu cel *exprimat)* are la rîndul lui două aspecte:

(1) Subiectul *inclus* implică exclusiv pers. I și a II-a marcate prin morfemele corespunzătoare din statutul morfologic al verbului, deci este totdeauna *personal* și semnifică *agentul* — dacă verbul este la diateza activă ori reflexivă — sau *pacientul* — în cazul diatezei pasive.

Omonimia formelor de pers. I—VI și III—VI și lipsa opozițiilor de persoană la unele timpuri (de exemplu, perfectul conjunctivului) duc la ambiguitate care se descifrează fie contextual, fie prin realizarea manifestă a subiectului prin intermediul pronumelui personal corespunzător, în care se manifestă și marca de persoană. Implicarea contextului anterior înlătură din omonimie subiectul de pers. a III-a, deoarece acesta, chiar dacă se substituie prin pronume, este totdeauna *substantival* (în timp ce pers. I și a II-a sînt totdeauna *pronominale,* cu excepția situațiilor în care pers. a II-a se realizează prin *Nkv)* și nerealizarea lui manifestă în enunț presupune necondiționat o realizare contextuală anterioară. Într-un enunț izolat, *iau cartea și o dau elevului,* subiectul nu poate fi decît pers. I, deoarece, pentru a subînțelege pers. a III-a, numele corespunzător trebuie să fie manifest în contextul anterior. Tot așa, în enunțul izolat *ia cartea și citește,* subiectul nu poate fi decît pers. a II-a, deși formele *ia* și *citește*

ale imperativului sînt omonime cu formele de pers. a II-a a indicativului prezent [21].

(2) Subiectul *subînțeles* se realizează numai în enunțuri care presupun un subiect manifest și substantival în contextul anterior; de altfel, însuși termenul *subînțeles* implică relații contextuale. Astfel, putem afirma că enunțul *mergea îngîndurat pe stradă cu gîndul la teza de română*, are un subiect subînțeles de pers. a III-a, dar pentru a identifica ce anume se „subînțelege", trebuie să presupunem *in absentia* un context anterior în care subiectul să fie realizat printr-un substantiv marcat + *Uman* + *Masculin* + *Singular*, de exemplu, **copilul** *nu-și făcuse lecțiile.* **El** *s-a îndreptat spre școală. Mergea îngîndurat pe stradă cu gîndul la teza de română.*

2° După numărul sintagmelor morfologice, subiectul poate fi *monomembru* și *plurimembru.*

(1) Subiectul *monomembru* se realizează printr-o singură unitate nominală sau asimilată care impune unui singur verb predicat acordul de număr și persoană. Prin urmare, excludem din această categorie subiectul dublu realizat (prin *el, ea* +*Nkn),* precum și alte forme de repetiție a realizării subiectului prin unități coreferente. Dacă într-un enunț avem un subiect al gerunziului [22] ori al infinitivului, diferit de subiectul verbului predicativ și dacă este realizat potrivit normei arătate mai sus, vom considera că, în enunțul dat, avem două subiecte monomembre, aflat fiecare în relație de interdependență cu verbul corespunzător. În această situație, subiectul gerunziului este, de fapt, unitate componentă în expansiunea *SV*, față de care gerunziul apare dependent pe poziție de circumstanțial, presupunînd, după caz, o propoziție de bază *cauzală, temporală, condițională* etc. Dacă însă gerunziul are același subiect cu verbul predicat, este realizarea poziției de predicativ suplimentar; să se compare: *căci* **voi murind** *în sînge (dacă* **voi muriți** *în sînge)* **ei pot să fie mari** cu **copilul** *aleargă cîntînd* [23].

(2) Subiectul *plurimembru* presupune mai multe unități coocurente și cu referințe diferite, realizînd o expansiune prin coordonare a unor unități nondependente (dar între care există totuși o apropiere semantică) [24]. Subiectul plurimembru are următoarele aspecte structural-distincte:

---

[21] În numeroasele exerciții gramaticale aplicative care se fac în școală, se folosesc, de obicei, enunțuri izolate care, pentru a fi înțelese, adică pentru înlăturarea omonimiilor, conțin de fiecare dată un subiect manifest, realizat prin pronume — în cazul pers. I și a II-a, prin substantiv sau pronume — în cazul pers. a III-a. De aceea mai ales elevii din clasele mai mici capătă o imagine denaturată asupra frecvenței subiectului exprimat în limba română, ceea ce se reflectă o bună bucată de vreme chiar în modul lor de a se exprima; astfel, în școlile noastre au devenit stereotipe formulări de tipul: noi *pentru astăzi am avut de scris...; pentru astăzi* noi *am avut de învățat; ca să împărțim fraza în propoziții* noi *trebuie să găsim mai întîi predicatele; ca să aflăm cît au costat merele,* noi *trebuie să facem o socoteală de adunare* etc.

[22] Caragiu, 1957, p. 61–89, susține că, dacă gerunziul are un subiect (exprimat ori neexprimat), această relație poate fi considerată propoziție cu predicat gerunzial (sau dacă verbul este la modul infinitiv, cu predicat infinitival).

[23] Dacă subiectul gerunziului este diferit de subiectul propoziției în care realizează poziția de obiect direct, gerunziul este atributul gerunzial al substantivului dat: *Ion îl vede* pe Gheorghe jucîndu-se *pe stradă* (Cf. Vasiliu și Golopenția, 1969, p. 93).

[24] În SG, III, 1961 (p. 79–82), Laura Vasiliu afirmă că se poate vorbi de subiect *multiplu*, de *mai multe subiecte* ca aspecte ale subiectului plurimembru și chiar de *subiecte multiple*, dacă ne gîndim la o anumită grupare a unităților ocurente: *tata și mama, fratele și sora* au plecat.

a. plurimembru *multiplu*, ale cărui unități sînt coordonate copulativ prin conectiv : *și (împreună cu, și cu, precum și (cu))*, prin parataxă și care realizează acord de plural;

b. plurimembru *multiplu grupat* sau, cum îl numește Laura Vasiliu, *subiecte multiple* (cf. nota 24), realizînd și acesta tot acord de plural;

c. plurimembru *disjunctiv*, reprezentînd un inventar de selecție dat, din care un singur termen realizează acordul verbului : *se va duce la piață* **Ion sau Maria.**

Pentru distincția *simplu / complex* sau *simplu / dezvoltat* se ia în considerație numărul unităților coocurente care realizează subiectul. Subiectul simplu este realizat printr-un singur cuvînt, un cuvînt compus sau o locuțiune. Subiectul complex este realizat din ceea ce am numit *grupuri sintactice stabile*, denumiri de instituții, de asociații etc. Această distincție este numai parțial operantă, din cauza mobilității relative a componentelor în contextul intern al grupului. Astfel, în sintagmele *gazetă de perete, gazetă de stradă*, cuvîntul *gazetă* este stabil, iar *perete, stradă* etc. sînt mobile, putîndu-se substitui unul cu celălalt; în sintagma *casă de cultură*, cel de al doilea cuvînt poate fi substituit cu *locuit, nașteri* etc. : *casă de nașteri, casă de raport, casă de credit, casă de odihnă, casă de lectură.* Asemenea formații intrate în uzaj se apropie de cuvintele compuse și, cînd sînt în poziția subiectului, este greu să decidem dacă este vorba de subiect complex ori dacă, în asemenea situații (și în altele asemănătoare), cea de a doua unitate n-ar trebui considerată analizabilă, ca atribut al substantivului regent.

17.13. Adresarea

Prin *adresare* înțelegem poziția sintactică de substituție în care sînt ocurente exclusiv nume de persoană (sau asimilate ca atare) în cazul vocativ, cerute de verbul predicat la imperativ ori la forma persoanei a II-a a altui mod și timp. Între adresare și verb se realizează relația de interdependență în care verbul cere numele în cazul vocativ, iar acesta impune verbului acordul de număr și exclusiv de pers. a II-a[25].

Adresarea este, deci, o realizare a simbolului *SNkv* din schema propozițională $P \rightarrow SNkv + SVImp$: **Ionele**, *intră în casă;* **Maria**, *dă-mi cartea de pe masă;* **copii**, *deschideți cărțile; v-ați făcut lecțiile*, **copii?**

În exemplele de mai sus, relația de interdependență dintre adresare și predicat este imediată, ceea ce face posibilă coocurența opțională a adresării cu subiectul coreferent inclus în desinența de persoană a verbului sau cu subiectul coreferent realizat prin pronumele de pers. a II-a *tu*, printr-un pronume ori o formulă de politețe specifică pers. a II-a : **Ioane**, *du-te* **tu** *în casă;* **copii**, *v-ați scris* **voi** *temele pentru astăzi?*

În conversația oficială, în care relațiile sociale (sau de muncă) dintre colocutori impun un anumit grad de protocol, coocurența adresării cu subiectul realizat printr-o formulă de politețe ori prin numele și prenumele colocutorului, prin denumirea funcției, a gradului sau a titlului pe

---

[25] Adresarea este considerată parte de propoziție, deci unitate componentă a structurii enunțului, de A. G. R u d n e v, 1959.

care-l deține, devine obligatorie: **dumneavoastră, tovarășe profesor,** *sînteți invitat la adunarea noastră festivă; ați venit de mult,* **tovarășe căpitan? dumneata, tovarășe contabil șef,** *ai avut de încheiat bilanțul.*

Adresarea se realizează și în enunț al cărui subiect trimite la altă referință sau este un pronume de pers. I ori a II-a, numărul plural, care, după cum știm, pot implica și pers. a II-a de referință a adresării. În acest caz, relația de interdependență dintre adresare și verbul predicat al propoziției date nu se realizează manifest prin numele în vocativ ca regim al verbului imperativ și prin acordul verbului în număr și pers. a II-a, regim al numelui în vocativ, ci este mediată și se explică prin presupoziția unei relații *in absentia:* **Ioane, eu** *plec acasă* se explică prin presupoziția **Ioane** / *află (că)* / **eu** *plec acasă* sau **Ioane** / *să știi,* **tu** *să știi* (că) / **eu** *plec acasă;* **Ioane,** *după amiază ne vom plimba prin parc* se explică prin presupoziția **Ioane,** *după amiază* / **noi** (= **tu** *și* **eu,** *sau* **eu** *și* **tu**) / *ne vom plimba prin parc.*

Văzută în felul acesta, adresarea poate fi inclusă, alături de subiect și de predicat, ca o clasă sintactică specifică unui anumit tip de enunț a cărui structură o caracterizează și o definește prin însăși prezența ei ca realizare care trimite nu la mesaj, ci la colocutor, numit direct prin cazul vocativ. Această interpretare a funcției sintactice a vocativului se deosebește de soluția din *GLR* (p. 79), după care numele în vocativ este exterior structurii propriu-zise a enunțului: „Vocativul face parte din propoziție, avînd funcțiunea de semnal de adresare, dar *nu îndeplinește rolul nici unei părți de propoziție* (s.n.). Dacă însă apar două vocative alăturate, între ele se stabilește o relație de determinare, unul fiind atributul celuilalt". De asemenea, modul în care am descris adresarea ca poziție sintactică se deosebește de unele păreri că vocativul poate fi considerat subiectul verbului la modul imperativ [26]. În legătură cu aceasta, menționăm că adresarea poate dubla nu numai subiectul de pers. a II-a, ci și un obiect direct, indirect, complementul de agent etc.

Pe lîngă numele în cazul vocativ, în vorbirea populară și familiară, în poziția adresării și cu funcție asemănătoare cu a acestuia sînt admise și interjecțiile de adresare către colocutor, *bia, bre, fa (fă), mă (măi),* fie ca dublete ale numelor, fie ca niște substitute ale lui: *veniți* **bia suratelor** *să mîncăm dovleac copt; du-te,* **bre omule,** *și te culcă;* **fa Ileană,** *unde ești! ia ascultați,* **măi,** *dar de cînd ați pus voi stăpînire pe mine?*

Ca parte de propoziție, adresarea face parte din mijloacele de protocol necesare oricărui act de comunicare lingvistică ce se caracterizează prin indicii situaționali specifici oralității: *ego, tu, hic et nunc;* cel puțin în faza lui inițială, un contact de comunicare se realizează printr-o formulă de adresare din partea locutorului către colocutorul lui, pe care-l numește cu o formulă potrivită naturii relațiilor în care se află cei doi vorbitori. Relațiile complexe în care se pot afla doi vorbitori constituie cîmpul unei mari varietăți a formelor de adresare, după diferențele de vîrstă, de sex, de ierarhie a locului ocupat de fiecare în angrenajul economic, social și cultural etc.; aceste relații sînt, după caz, intime, familiare sau oficiale, respectuoase (în diferite grade) și admirative, prietenești sau indiferente, particulare sau oficiale, obișnuite sau protocolare, adulative sau depreciative etc., realizate în diferite nuanțe.

---

[26] M. Zdrenghea, în LR, 1956, nr. 6, p. 55–59, și în SCL, 1960, nr. 3, p. 767–781.

În toate situațiile, adresarea este și o marcă a emfazei în enunțul în care se realizează și constituie sursa unor variate valori stilistice. La nivelul sintactic al limbii ne interesează nu aceste valori, ci structura morfologică și realizarea relațiilor gramaticale specifice, nu faptul că, de exemplu, unele nume în vocativ sînt *alocutive* de identificare a colocutorului prin numele lui, prin gradul, funcția, titlul lui etc., iar altele sînt pseudoalocutive, formule bune pentru orice împrejurare (*soro, vere, vericule, mămico, tăticule, frate, fraților* etc. adresate unor persoane care nu au această calitate față de colocutor), ci faptul că sînt asimilate numelor, că sînt în cazul vocativ și admise în relațiile specifice poziției sintactice a adresării.

Considerăm că acceptarea adresării printre părțile de propoziție este una dintre soluțiile care pot da o explicație rațională locului pe care îl are un nume în cazul vocativ în enunț.

17.14. Predicatul

După cum este firesc, și în definirea predicatului părerile specialiștilor care se ocupă de sintaxa limbii române nu sînt nici pe departe unitare, ceea ce duce la divergențe uneori destul de importante nu numai în analiza gramaticală, dar și în unele probleme de principiu ale numărului părților de propoziție și ale definirii propoziției ca unitate autonomă de comunicare în sintaxa românească.

În rezumat, principalele deosebiri au în vedere următoarele aspecte ale problemei :

1) predicatul se exprimă exclusiv prin verbe la modurile personale, fiind excluse din această poziție gerunziul și infinitivul, chiar dacă realizează relație de interdependență necesară cu subiect diferit de al verbului predicat ;

2) în poziția predicatului este admis un singur verb la un mod personal ; aceasta decurge din nerecunoașterea actualizării contextuale nonpredicative a unor verbe ca semiauxiliare de modalitate sau de aspect și, deci, posibilitatea recunoașterii unui predicat verbal compus ;

3) se acceptă că sînt numai două feluri de predicat — predicat verbal și predicat nominal — ; predicatul exprimat prin adverbe, care nu admite relația cu un verb copulativ, și prin interjecții este considerat predicat verbal, iar cel exprimat prin adverb și verb copulativ, predicat nominal ;

4) se admite că orice verb la un mod predicativ realizează poziția sintactică predicat, adică nu se recunoaște specificitatea nonpredicativă a verbului copulativ ; în schimb, se recunoaște caracterul de-sine-stătător al poziției *nume predicativ*, asemănătoare cu poziția complementului (direct sau indirect), deci unilateral dependent de verbul regent, care nu mai este socotit, în acest caz, copulă verbală, ci verb predicat și regent al numelui predicativ în nominativ.

Formulînd în felul acesta principalele luări de poziție în problema predicatului, am presupus și existența unor păreri opuse :

1) există propoziții care au predicatul exprimat prin verbe la moduri nonpersonale — infinitiv și gerunziu —, acestea putînd constitui modul

de organizare predicativă a unor grupuri sintactice propoziționale coocurente în enunț cu predicat la mod personal [27].

2) în poziția predicat sînt admise și două verbe, dintre care primul este actualizat — în contextul dat — semiauxiliar (de modalitate sau de aspect), iar al doilea poate fi la unul dintre modurile infinitiv, conjunctiv, participiu sau supin; aceste sintagme verbale constituie o singură unitate pozițională, realizînd un predicat *verbal compus;*

3) adverbele admise în poziția predicat nu pot fi asimilate numelui, deci nu este potrivit să fie considerate „nume" predicative; adverbele predicative și interjecțiile admise în poziția predicat se disting structural și relațional de verb și nu pot fi asimilate verbului; aceste caracteristici justifică includerea în clasa predicatului a două tipuri aparte — predicatul *adverbial* și predicatul *interjecțional* — care, deci, nu sînt nici verbale, nici nominale;

4) nu orice verb la mod predicativ realizează suficient, din punct de vedere structural, poziția predicat; dintre acestea, verbele intranzitive compatibile cu două morfeme de nominativ, cînd se actualizează într-un asemenea context, sînt *copulative* și se află pe aceeași poziție sintactică cu numele predicativ, formînd sintagmă predicativă interdependentă cu subiectul.

Fiecare dintre aceste moduri de a vedea problemele predicatului prezintă avantaje și dezavantaje, unele simplifică analiza, altele o complică, unele implică factori semantici, altele nu, unele se păstrează în limitele gramaticii românești tradiționale, altele îi regîndesc principiile și criteriile de definire și descriere.

Cea mai interesantă este poziția formulată de G u ț u, 1973, p. 124—145, care, pe lîngă că admite un predicat compus (aceasta constituind o contribuție mai veche a ei), renunță — după cît se pare — la conceptul *copulă verbală*, consideră, deci, că orice verb la mod personal realizează predicatul și că numele predicativ constituie o poziție sintactică de-sine-stătătoare, dependentă unilateral de un verb regent din seria *a fi (a veni), a deveni (a ajunge, a ieși, a se face, a se alege, a rămîne), a rămîne („a păstra o calitate"), a părea.*

După V a l e r i a G u ț u R o m a l o, poziția sintactică predicat se definește prin realizarea *verb la mod personal;* clasa de substituție a predicatului se reduce la: (a) verbe la mod personal, (b) locuțiuni verbale, (c) *grup verbal (a putea, a trebui* etc. și al doilea verb la infinitiv sau la conjunctiv), (d) *interjecție (scîrț, zvîr, iată);* din poziția predicat sînt excluse modurile nonpresonale (cu excepția infinitivului în condiții speciale: **a se feri** *de căldură;* **a nu se fuma**), propozițiile și numele (substantivele, adjectivele și pronumele).

Din toate acestea reiese că definirea și descrierea predicatului, stabilirea subclaselor lui etc. sînt o urmare directă a modului în care se soluționează problemele de morfologie și de sintaxă ale verbului, adverbului, interjecției, a măsurii în care, pentru explicarea unora dintre aspecte, se implică factori de natură semantică etc.

---

[27] cf. C a r a g i u, 1962.

Dacă ținem seama de modul în care s-au pus aceste probleme și soluțiile pe care le-am subliniat ca fiind mai clare din punct de vedere teoretic sau aplicativ, potrivit orientării generale a acestei lucrări (care rămîne tributară factorilor semantici), poziția predicat se realizează, în primul rînd, prin verb la mod personal, constituind centrul de organizare structurală a *SV* din schema unei propoziții bimembre canonice, conforme modelului *P* → *SN* + *SV*, dar și prin *Vi* actualizat nonpredicativ copulativ — deci prin / *VCOP* + *NPred* / —, prin sintagmă predicativă cu verb actualizat semiauxiliar și al doilea verb la infinitiv, conjunctiv, supin (sau participiu), prin adverb predicativ și prin interjecție. Toate acestea au constituit, de altfel, criteriul de bază în clasificarea propozițiilor de bază ale limbii române, propuse de noi (*supra*, în 17.7. și 17.8.), ca fiind una dintre soluțiile posibile și sînt o urmare firească a comentariului privind predicativitatea și nonpredicativitatea (cf. *supra*, în 12.8. și 12.9.), situația adverbelor predicative (*supra*, în 13.1.) și a valorilor sintactice ale interjecției (*supra*, în 16.3.).

17.15. Clasificarea predicatului

Potrivit orientării discuției din paragraful anterior, clasa de substituție a poziției sintactice *predicat* poate fi supusă unei operații formale de subcategorizare din care să rezulte principalele tipuri de bază în sistemul predicatului ; stabilirea claselor (de fapt sînt *subclasele* constituind clasa de substituție) se bazează atît pe apartenența unităților la diferite clase lexico-gramaticale de cuvinte, cît și pe trăsăturile caracteristice ale structurii interne a sintagmelor ocurente în această poziție, pe unele particularități ale relațiilor contractate de predicat cu celelalte unități coocurente în enunț.

Astfel, dacă avem în vedere clasa lexico-gramaticală a cuvintelor, pe lîngă verb, predicatul se poate realiza și prin nume, adverb sau interjecție, deci avem predicat *verbal*, *nominal*, *adverbial* și *interjecțional*. Dacă avem în vedere formele verbale paradigmatice, pe lîngă formele modurilor personale, este admisă și forma modului infinitiv în cîteva enunțuri cu totul izolate, deci se poate vorbi de predicat verbal realizat prin verb la modul infinitiv. După aspectul structurii sintagmatice, predicatul verbal poate fi simplu, realizat printr-un singur verb sau locuțiune verbală, sau compus (complex, dezvoltat), realizat prin două verbe, dintre care unul poate fi la modul conjunctiv, ceea ce înseamnă includerea unei formații propoziționale ca parte componentă a structurii predicatului verbal compus. În structura predicatului nominal, componentul copulativ este, de obicei, o formă a verbului *a fi*, dar și forme predicative ale celor intranzitive (ori actualizate ca atare prin context) dintr-o serie restrînsă de verbe foarte frecvent folosite și avînd anumite particularități semantice și relaționale care le disting de *a fi;* această realitate face ca o subcategorizare a predicatului nominal în două subclase — de exemplu, *propriu-zis* și *mixt* sau *nominal-verbal* — să fie utilă pentru analiza sintactică a textului.

În concluzie, în sintaxa limbii române este posibilă următoarea clasificare a predicatului:

1° *Predicat verbal*	→ a) *simplu*	(1)	verb la infinitiv,
		(2)	verb predicativ, locuțiune verbală, expresie unipersonală, expresie idiomatică
	→ b) *compus*	—	sintagmă predicativă formată din verb semiauxiliar de mod sau de aspect + verb la conjunctiv, infinitiv, supin sau participiu.
2° *Predicat nominal*	→ a) *nominal propriu-zis*	—	nume predicativ + copula verbală *a fi*
	→ b) *nominal-verbal*	—	nume predicativ + copulă lexico-gramaticală
3° *Predicat adverbial*		—	adverb predicativ sau locuțiune adverbială predicativă
4° *Predicat interjecțional*		—	interjecție predicativă.

17.16. Predicatul verbal simplu

(1) *Predicatul verbal simplu* se realizează prin verb predicativ la unul din modurile personale sau prin locuțiune verbală, expresie verbală impersonală sau idiomatică (predicativă) la un mod personal; *Tînărul* **îndeamnă** *calul ținînd scurt zăbala. Tot așa și negustorul... Calul* **ia vînt**... *Atunci* **aude** *pe tovarășul rămas în urmă, cîțiva pași înapoi, rîzînd grozav.* **Întoarce** *capul, tovarășul nicăieri... Mare minune! Unde a putut pieri?* **A intrat** *în pămînt? Nu...* **E** *la han!* **Îl așteaptă** *sub umbrar... Flăcăul* **n-a luat seama** *că negustorul* **i-o luase înainte**...; *Coconu Ștefanache, ras proaspăt, și-*a **luat locul**; *Titu Herdelea* **nu se simți** *cu adevărat* **bine** *decît cînd, după cină,* **rămase** *singur în camera ce-i* **fusese pregătită** *și unde îl* **adusese** *Grigore, explicîndu-i* **să nu puie la inimă** *cuvintele bătrînului, că el așa a fost totdeauna, original în păreri și gesturi, dar* **are** *un suflet minunat...*

(2) Predicatul verbal realizat prin verb la modul infinitiv cu valoare de imperativ caracterizează construcții foarte rare și, evident, livrești, imitate după construcții similare din limba franceză: **a se agita** *bine înainte de întrebuințare;* **a nu se vorbi** *cu conducătorul în timpul parcursului;* **a nu se pleca** *în afară;* **a nu se fuma.**

Acest tip de predicat este concurat de enunțuri cu forme predicative: **se agită** *bine înainte de întrebuințare;* **nu vă plecați** *în afară! fumatul* **este interzis!**

Realizarea predicatului prin locuțiune verbală ridică probleme asemănătoare cu cele discutate la subiect, în sensul că distincția dintre locuțiune și sintagma liberă nu se poate face în mod sigur în toate cazurile; există în limba română o întinsă zonă sintagmatică situată la frontiera

dintre sintagmele lexicalizate ca formații stabile și sintagmele libere, dintre care unele tind spre lexicalizare, fuziunea componentelor lor fiind mai mult ori mai puțin realizată de la o formație la alta [28].

17.17. Predicatul verbal compus

Predicatul verbal compus este construit dintr-un verb semiauxiliar de modalitate — *a putea, a trebui, a vrea, a fi, a avea, a părea, a-i veni* — sau de aspect — *a începe, a prinde, a da, a (se) lua, a sta, a porni, a apuca* etc., și un verb la modurile conjunctiv sau infinitiv și, mai rar, la supin sau la participiu.

Dăm în continuare o seamă de exemple de acest fel, folosind materialele din studiile *Semiauxiliarele de mod* de Valeria Guțu și *Predicatul verbal* de Gh. Nedioglu (citate și cu altă ocazie).

Sintagme predicative cu verbe de modalitate: *Cum* **ai putut să**-*mi* **calci** *moșiile de la tată-meu?; Irinuță,* **poți plînge,** *vorbi el blînd; Fiecare din noi* **se poate distinge** *la învățătură; Un bun călăreț* **trebuie să știe** *a stăpîni zburdările calului său; Dacă te-ai băgat în joc,* **trebuie să joci**; *Era necesar să fie așa pentru că Lucia* **trebuia să moară**; *Bir* **n-aveți a da** *și havalele nu faceți; Zi și dumneata că* **ai avut să tragi** *un păcat strămoșesc; Ascultă, Constandine... eu* **am a-ți spune** *ceva; Zamfir* **era să înnebunească** *de multă bucurie; Cînd* **este să dai peste păcat,** *dacă e înainte, te silești să-l ajungi, iar dacă-i în urmă, stai și-l aștepți; Dacă* **nu ți-a fost de cumpărat,** *la ce i-ai dat drumul?; Nu știi c-azi-noapte* **era să vă tai** *pe amîndoi; Se uită la femeie, parcă* **nu** *i*-**ar fi venit a crede**; *I*-**a venit a rîde**; *Toate* **păreau cufundate** *în aburitele depărtări ale Siretului.*

Sintagme predicative cu verbe de aspect: *După aceea el* **începu să se plimbe** *în lungul odăii; Dar Meka* **începe** *și dînsa* **să meargă**; *Mălaiul* **începe să se isprăvească**; *Atunci toată lumea* **a pornit să răpăie** *din palme; Au poruncit lui Ceauș-bașa ca să meargă fără de veste la Nicolai Vodă,* **să nu apuce să se ascundă**; *Afară* **stă să plouă**; *Ajunse să-i pară că* **stă să cadă** *coliba pe ei; Stînca* **stă să se prăvale** *în prăpastia măreață;... Cînd* **dă să zboare**, *cade jos și moare;* **A dat să plîngă**, *dar ochii lui nu mai aveau lacrămi.*

Gramatica tradițională (și *GLR)*, nefăcînd distincție între verbele predicative și verbele semiauxiliare de mod și de aspect, vede în aceste construcții funcția sintactică a fiecăruia din elementele lor componente; propoziția *Dragoș dădu să coboare scara* ar fi o frază în care *să coboare scara* este obiectiva directă a regentei *Dragoș dădu.* Este însă evident că o asemenea interpretare nu poate fi unica: *poți plînge, trebuie să joci, ai avut să tragi un păcat, am a-(ți) spune, este să dai peste păcat, (nu) i-ar fi venit a crede, i-a venit a crede, i-a venit a rîde, începu să se plimbe, a dat să plîngă* etc. nu sînt construcții formate din două unități sintactice în raport de subordonare (predicat + complement ori regentă + subordonată), ci sin-

---

[28] Pentru o documentare mai largă asupra locuțiunilor verbale (și nu numai a acestora), trimitem la Iordan, 1975, cap. *Izolări*, în care se dă o listă bogată de locuțiuni verbale, expresii verbale idiomatice, aparținînd limbii vorbite (populare și familiare, formate pe baza a 205 substantive); sînt înregistrate și explicate peste 1000 de sintagme legate prin uzaj și în diferite grade de fuziune a elementelor componente.

tagme predicative care se prezintă ca o singură unitate atît din punct de vedere funcțional, cît și lexical.

Din punct de vedere funcțional, ambele verbe ale sintagmei formează o unitate pe aceeași poziție sintactică, deoarece coocurența lor nu este o selecție liberă, ci aparține sistemului lexical; verbul la modul conjunctiv, infinitiv etc. este modalizat din punctul de vedere al funcției sintactice de semiauxiliarul care-l precedă, adică predicatul este la modul, timpul, persoana, numărul cu care este marcat semiauxiliarul. Predicatul *începu să se plimbe* nu este la modul conjunctiv prezent, ci la indicativ, perfectul simplu, potrivit mărcilor verbului *începu* care aduce sintagmei semul lexical + *Incoativ*.

Am văzut, din exemplele date, că cel de al doilea membru al predicatului verbal compus poate fi și o locuțiune verbală sau o expresie verbală la modul conjunctiv sau infinitiv : *îi vine să se dea cu capul de pereți;* **trebuie să-ți dai seama** *de adevăr.*

Dacă semiauxiliarul este la un mod nonpersonal, sintagma nu mai este pe poziția predicat : în enunțul **Neputînd să plece**, *a telefonat*, sintagma *neputînd să plece* este circumstanțial de cauză [29].

Rezumînd toate cele spuse mai sus (și procedînd ca în 7.8. și 7.9.), putem formula schematic următoarea regulă provizorie a realizării predicatului verbal compus :

$$\text{în contextul } SNkn + \ldots \begin{Bmatrix} \text{VInf} \\ \text{să P} \end{Bmatrix}, \text{ în care} \ldots \begin{Bmatrix} \text{VInf} \\ \text{să P} \end{Bmatrix}$$

reprezintă poziția predicatului, se actualizează ca nonpredicative semiauxiliare de modalitate sau de aspect și componente ale predicatului verbal compus următoarele verbe (le dăm pe cele mai obișnuite și mai sigure) : *a avea, a părea, a putea, a (se) apuca, a da, a începe, a (se) porni, a prinde, a urma.* Iată cîteva construcții care realizează această regulă : *după masă* **avem a merge** *în oraș; Ion* **are a se duce** *după treburi; Maria* **avea să scrie** *o lucrare; nu* **pare să aibă** *chiar* 50 *de ani*; *Ion* **poate scrie** *rusește; nimeni* **n-a apucat a intra** *în sală; Ion* **a apucat să învețe** *numai începutul; ne*-**am apucat să culegem** *cireșele; Gheorghe* **a început a scrie**; *ploaia* **începe a se rări**; *copilul* **a pornit a alerga**; *fata* **s-a pornit să plîngă**; *vîntul* **a prins a bate** *mai tare; cînd* **a dat să intre**, *l-am oprit; dînșii* **urmează a răspunde** *mîine; voi* **urmează** (**și urmați**?) **să plecați** *mîine.*

a sta este admis ca semiauxiliar numai de un verb la conjunctiv, deci în contextul... *să P: zidul* **stătea să cadă**; *mălaiul* **stă să se isprăvească** *în curînd.*

a-i veni se actualizează ca semiauxiliar numai în contextul $SNkd + \ldots \begin{Bmatrix} \text{Vinf} \\ \text{săP} \end{Bmatrix}$: *Lui Ion* **nu-i venea a pleca** *de acasă; se vede că* **nu-ți vine să lucrezi** *după amiază.*

a trebui este admis ca semiauxiliar numai de un verb la conjunctiv ori la supin (cu și fără prepoziția *de),* deci în contextul ... $\begin{Bmatrix} \text{săP} \\ \text{(de) Part} \end{Bmatrix}$: *Ion* **trebuie să se ducă** *acasă; porumbul* **trebuie (de) cules** *în trei zile.*

a avea este admis și în contextul ... *de Part;* **aveam de citit** *o carte;* **n-aveți de dat socoteală** *nimănui.*

---

[29] cf. G u ț u, *op. cit.*, p. 81.

a fi este admis numai în contextul *SNkn... săP*, semnificînd modalitatea *necesității* (forma *este*), sau a *irealității* (forma *era(-m, -i, -∅)*: *dacă* **este să-o pățești**, *o pățești*; **era(i) să scapi** *trenul*; de asemenea, *era* este component al predicatului verbal compus în propoziții interogative (sau interogative indirecte) împreună cu un verb la conjunctiv : *cine* **era să lucreze**? ; *cui* **era(i) să-*i* dai** *cartea?*; *pe cine* **era(m) să-*l* cred**? ; *cui* **era(m) să-*i* dau** *cartea nu venise.*

Unele dintre verbele discutate sînt admise în poziția predicatului verbal compus și de verbe la diateza pasivă : *copilul* **a început a fi apreciat** *de profesori; Ion* **urmează să fie trimis** *în delegație; peste două zile*, **avea să fie văzut** *prin oraș.*

17.18. Predicatul nominal

Ceea ce ne interesează pentru definiția predicatului nominal este unitatea pozițională dintre numele predicativ și verbul copulativ care verbalizează numele predicativ, dîndu-i posibilitatea să funcționeze ca predicat, și nu ca un determinant nominal al subiectului și al verbului copulativ. Verbul copulativ este deci un instrument de ordin sintactic în structura predicatului nominal, împreună cu numele predicativ : *Domnule Cațavencu, dumneata* **ești om** *cuminte*, **un om** *practic*; *pupăza* **era ceasornicul** *satului*; *coroana* **este de aur**; *a dori pacea* **înseamnă a lupta** *pentru ea.* Unitatea pozițională a verbului copulativ și a numelui predicativ constă în aceea că întreaga sintagmă predicativă realizează relația de interdependență cu subiectul; în structura *Nkn* + *VCOPNkn*, *VCOP* și *Nkn* se intercondiționează: verbul este actualizat nonpredicativ copulativ de *Nkn*, iar acesta este actualizat predicativ de verbul copulativ.

Verbul copulativ cel mai frecvent în structura predicatului nominal este *a fi*. El este, în sintagma predicativă, un actualizator de predicativitate al numelui următor, căruia îi adaugă categoriile specifice verbului pentru a putea funcționa ca predicat : modul, timpul, persoana, numărul.

Este însă o oarecare deosebire între *a fi* și celelalte verbe pe care le-am menționat în serie cu *a fi*. Acestea aduc în structura predicatului nominal, pe lîngă categoriile verbale, și o trăsătură semantică în plus. Un exemplu edificator în stabilirea acestei deosebiri este situația din enunțul „Trei-Nasuri **părea fratele** mai mare; nenea Ghiță **era fratele** mic". În prima propoziție, funcția de caracterizare a subiectului este îndeplinită de întreaga sintagmă predicativă — *părea fratele*; verbul *părea* aduce în sintagma predicativă, pe lîngă categoriile verbale, și semul + *Aparență; părea* fratele, dar **nu** *era* fratele. În a doua propoziție, copula predicatului *era* identifică subiectul prin numele predicativ *fratele.* Dacă am încerca să schimbăm locul celor două verbe, am schimba și înțelesul comunicării.

În concluzie, celelalte verbe — în afară de *a fi* — care pot constitui elementul verbal al predicatului nominal nu sînt verbe copulative identice cu *a fi*, nu pot fi înlocuite cu acesta, fără a schimba și conținutul.

P a u l a D i a c o n e s c u[30] ridică o problemă interesantă în legătură cu rolul elementului verbal în componența predicatului nominal; discutînd

---

[30] în SG, II, 1957, p. 105–120.

mai ales problema altor verbe copulative decît *a fi*, autoarea ajunge la concluzia că, spre deosebire de copula verbală *a fi*, care nu participă cu conținutul ei noțional la formarea predicatului, ci exprimă numai un raport gramatical, celelalte verbe includ în formarea predicatului și sensul lor lexical. Deosebirea apare evident dacă analizăm exemplul [31]: Toată lumea-*i boier*, numai eu *am rămas mojic*. În prima propoziție a frazei, copula verbală -*i* are doar rolul de a stabili raportul predicativ dintre subiect și numele predicativ, adică verbalizează acest nume, aducînd în sintagma predicativă categoriile sensului gramatical: *diateza activă, modul indicativ, timpul prezent, pers. I singular*. În predicatul celei de a doua propoziții, verbul copulativ *am rămas* intră în construcția sintagmatică predicativă și cu sensul său lexical, adică semnifică {păstrarea calității} atribuite subiectului de numele predicativ *mojic*, dînd în același timp și elementele sensului gramatical, adică diateza activă, modul indicativ, timpul perfectul compus, pers. I, numărul singular. Pentru asemenea verbe copulative, P. Diaconescu introduce termenul de *copule lexico-gramaticale* [32] și propune două subcategorii de predicate nominale: — *predicatul nominal-propriu-zis*, exprimat prin nume predicativ și copula *a fi*; — *predicatul nominal-verbal*, exprimat printr-un nume predicativ și o copulă lexico-gramaticală.

Cele spuse mai sus sînt în sprijinul distincției pe care am stabilit-o și noi între cele două subclase ale predicatului nominal.

Unele sintagme predicative sînt construite *in absentia*, adică fără verbul copulativ *a fi*. În aceste cazuri, elementul verbal este elidat și enunțul devine o propoziție nominală: Fețișoara lui, / *Spuma* laptelui; / Mustăcioara lui, / *Spicul* grîului; Perișorul lui, / *Pana* corbului; / Ochișorii lui, / *Mura* cîmpului.

Predicatul *nominal-verbal* este alcătuit dintr-un nume predicativ precedat (sau urmat) de o copulă lexico-gramaticală și poate semnifica:

— permanența: *Sînt de subt întorsura Buzăului*, **mă cheamă Radu Suliță** *și* **am stat ucenic** *la episcopie; Hanul lui Haramin* **se afla așezat** *la o răspîntie de drumuri;*

— păstrarea calității: *Tot* **obraznic ai rămas**, *nene Iancule!; Poporul* **se păstra** *cu îndîrjire liber; Cînd trece pe lîngă nuc, îl pufnește rîsul*, **dar se ține serios**;

— echivalența: *„Bunar"* **înseamnă** *în limba nohailor* **fîntînă**; *O poliță iscălită în alb*, **vrea să zică o foaie** *de astea în care un găgăuță ca domnu Mihai își iscălește numele fără să puie suma ce a primit; Tu* **să nu te** *mai* **numești prieten** *al meu;*

— ipoteza, aparența: *Dacă însă acum Nuțu* **îmi părea** *mie* **grozav de prost**, *eu* **îi păream** *lui* **grozav de înțelept**; **Arăți tare și voinic** *ca un urs! Răzașul* **s-a arătat mirat** *de povestirea monahului.*

— obținerea unei calități: *Am fost oștean cu leafă la Domnia Moldovei și* **am ajuns** *în vremea lui Ion Vodă* **diac** *la logofăția cea mare;* **Nu se face** *ăsta* **ofițer**, *cum* **nu mă fac** *eu* **popă!**; *Nedelcu* **s-a ales un pungaș** *de rînd.* (Exemplele sînt date după Paula Diaconescu.)

---

[31] apud Diaconescu, *op. cit.*, p. 112.

[32] p. 113, subsol 1.

17.19. Numele predicativ

Realizarea *numelui predicativ* în structura predicatului nominal este asemănătoare cu realizarea subiectului, în sensul că, cu unele excepții, unitățile din clasa *nume predicativ* sînt aproximativ aceleași cu unitățile din clasa subiect, asemănîndu-se cu acestea nu numai ca inventar, ci și ca structură internă. Paralelismul dintre cele două clase poate fi urmărit de la schema de bază canonică a unei relații *subiect + predicat nominal*, conformă modelului $P \rightarrow SNkn + VCOP\ SNkn$, pînă la aspecte de detaliu, cum este, de exemplu, regula că, dacă subiectul este realizat prin infinitiv, numele predicativ este (de obicei) tot un infinitiv : **a susține** *această idee înseamnă* **a lupta** *pentru ea*. Lucrurile se explică și prin ceea ce caracterizează enunțurile bimembre cu predicat nominal din punctul de vedere al relațiilor semantice dintre subiect și numele predicativ, relații al căror conținut constă în aceea că verbul copulativ este instrumentul sintactic, actualizatorul care raportează subiectul la numele predicativ prin identitate sau incluziune semantică, numele predicativ definind într-un anumit fel subiectul prin calificare sau identificare (cf. *supra* în 17.10., discuția privind caracterul relevant sau nonrelevant al poziției subiect).

Bineînțeles că, dacă într-un enunț subiectul și numele predicativ realizează, ca unități asemănătoare, aceeași structură ca în modelul de bază de mai sus, asemănarea nu este totală, ci trebuie să existe o diferență minimă care să asigure coocurența celor două unități în aceeași schemă de relații ; dacă lucrurile ar sta altfel, enunțul ar fi o tautologie gratuită în care numele predicativ n-ar defini subiectul *(doi este doi ; Ion este Ion)* ; sau asemănarea este numai aparentă, deoarece numele predicativ, deși formal este echivalent cu subiectul, din punct de vedere semantic, realizează o sinecdocă : *un copil rămîne un copil*. Acestea sînt însă cazuri în care distincția dintre cei doi termeni se realizează prin structura sintonematică.

Diferența însă se manifestă și în alte aspecte ale structurii. Astfel, și numele predicativ poate fi monomembru sau plurimembru, simplu sau complex, dar, spre deosebire de subiectul nominal (substantival și pronominal) care poate fi manifest ori nonmanifest, subînțeles ori inclus (pers. I și a II-a), numele predicativ este totdeauna manifest, iar problema caracterului relevant ori nonrelevant al poziției lui se pune, în unele cazuri, în mod diferit.

1° Realizarea nominală a numelui predicativ are următoarele aspecte :

(a) *Substantiv în nominativ*, însoțit de articol, numai dacă este determinat și prin expansiune : (1) *Ion este* **inginer** ; (2) *Maria este* **economista (întreprinderii)**. În (1), atît numele predicativ, cît și subiectul sînt substantive în nominativ, dar statutul lor diferă prin determinare nominală : *Ion* $\leftarrow$ *Nkn + Det* iar *inginer* $\leftarrow$ *Nkn (—Det)*, și această diferență face ca poziția să fie nonrelevantă ; în montajul **inginer** *este Ion*, numele predicativ rămîne *inginer*, deși este în poziție inițială, specifică, de obicei, realizării subiectului. În (2), situația se schimbă, deoarece structura internă a celor două *Nkn* nu diferă, amîndouă fiind *Nkn + Det*, ceea ce înseamnă că, cel puțin aparent, poziția fiecăruia în montaj devine relevantă, adică numele predicativ este cel din dreapta *VCOP*.

Lucrurile devin mai clare, dacă introducem în enunțuri de acest tip un subiect de persoana I sau a II-a care poate fi numai pronominal : (1) *eu sînt* **tatăl**, (2) *tu ești* **mama**, (3) *iar copilul este Ion;* în (1) și (2), poziția numelui predicativ nu este relevantă, deoarece, deși din punct de vedere semantic atît subiectul, cît și numele predicativ sînt date ca *notorii (eu* și *tu* prin situație, iar *tatăl* și *mama* prin articulare), inversiunea poziției lor în structură nu duce și la schimbarea funcției lor sintactice; *tatăl* și, respectiv, *mama* sînt *nume ale* calității, adică *eu am calitatea* **de tată**, *tu ai calitatea* **de mamă**, deci în (1') **tatăl** *sînt eu*, (2) **mama** *ești tu*, *tatăl* și *mama* sînt nume predicative. Acest lucru este marcat și prin acordul de număr și persoană cu subiectul, deoarece nu se poate spune *tatăl * este eu* sau *mama * este tu.* În (3), lucrurile sînt mai puțin concludente : prin analogie cu (1) și (2), substantivul *copilul* ar trebui să fie nume predicativ, chiar dacă îi schimbăm locul în montaj, deci **copilul** *este Ion*, deoarece *copilul* este și el un nume al calității în situația dată. Într-un enunț izolat însă, acordul nu mai este decisiv, deoarece (3) *Ion este copilul* și (3') *copilul este Ion* reprezintă același tip de acord. Introducerea în structura predicatului nominal a altor verbe copulative în locul lui *a fi* determină caracterul relevant al relației semantice : în *Ion devine inginerul, iar Maria devine economista întreprinderii*, poziția numelor predicative *inginerul* și *economista* este fixă nu pentru că inversiunea topică n-ar fi admisă structural, ci din cauza restricției semantice; **inginerul devine Ion, *iar economista întreprinderii devine Maria*, sînt incompatibile, deoarece calitatea de inginer sau de economist nu poate *deveni Ion* sau *Maria.* La același rezultat ajungem dacă încercăm montajele **primarul a rămas Ion, iar secretarul (comunei) a rămas Maria, * președintele s-a ales Ion* etc. care devin clare prin eliminarea determinării minimale : **primar** *a rămas Ion, iar* **secretar** *(a rămas) Maria,* **președinte** *s-a ales Ion* etc., cu aceleași valori poziționale ca structura în ordine canonică *Ion a rămas* **primar**, *iar Maria (a rămas)* **secretar**, *Ion s-a ales* **președinte** etc.

(c) Dacă numărul și persoana numelui predicativ diferă de ale subiectului, funcția normală a redundanței realizate prin acord impune ordinea canonică a structurii, adică *subiect — predicat nominal*, deci se spune *noi sîntem* **colectivul**, *voi sînteți* **echipa**, *noi cu toții sîntem* **poporul**, deoarece ***colectivul** *este noi*, ***echipa** *este voi*, ***poporul** *este noi cu toții*, deși realizează acordul, nu sînt corecte semantic *(popor* este nume colectiv care include pe *noi cu toții*, deci nu **este noi cu toții*, ci *sîntem noi cu toții);* montajele **colectivul**, *sîntem noi*, **echipa**, *sînteți voi*, **poporul**, *sîntem noi cu toții* sînt corecte semantic, dar anulează redundanța acordului și numele predicativ în poziție inițială devine emfatic, marcat ca atare și prin specificul structurii sintonematice.

2° Realizarea numelui predicativ prin *pronume* pune cîteva probleme diferite față de realizarea subiectului; lucrurile sînt clare în privința pronumelor demonstrative și posesive, a negativului *nimic*, a nehotărîtelor *orice*, *altul* : *cartea mea este* **aceea** *de pe masă ; caietul acesta este* **al tău** ; *deși a învățat, Ion n-a ajuns* **nimic**; *copilul acesta poate deveni* **orice**, *chiar și* **inginer** ; *soluția pe care o propun este* **alta**. Pronumele personale, relativ-interogativele și nehotărîtele autonome, negativul *nimeni* nu sînt admise în poziția numelui predicativ decît în situații particulare cu valori emfatice : *Ion a devenit* **cineva** ; *eu nu sînt* **tu** și *tu nu ești* **eu** ; *Gheorghe nu este* **un oarecine**.

În situații normale însă, pronumele personale în nominativ impun verbului copulativ acordul de persoană și număr și, prin urmare, realizează subiectul, iar numele predicativ este realizat de celălalt *Nkn* sau *Pnkn* coocurent în contextul dat : *eu sînt* **profesor** ; **profesor** *sînt eu*, *eu sînt* **profesorul**, **profesorul** *sînt eu*, **profesorul** *ești tu*, *el este* **profesor**, **profesor** *este el* au toate numele predicativ realizat prin *Nkn profesor(ul)*; dacă însă avem montajul *profesorul este dînsul (el)*, se poate considera că poziția este relevantă, deci *dînsul* ar putea fi considerat nume predicativ, iar profesorul subiect, în montajul *profesorul este* **dînsul**.

3° Realizarea prin *substantiv în cazul genitiv* determinat de *al* este legată de realizarea prin pronominalul posesiv *al meu*, *al tău* etc. în care *al* este substitut al numelui în nominativ explicitat în contextul anterior : *caietul este* **al lui Gheorghe** ; *hainele rămîn* **ale tale** ; *pălăria pare* **a Mariei**.

4° *Adjectiv și numeral în nominativ; fata este* **frumoasă și cuminte** ; *băiatul acesta este* **cel mai harnic** ; *fiul meu este* **al treilea** *din stînga;* **cel din dreapta** *sînt eu*. În ultimul exemplu, numele predicativ este realizat prin *cel* care este pronume semiautonom, substituind un nume exprimat anterior.

5° *Sintagmă nominală prepozițională*, cu regim de genitiv sau de acuzativ : *Noi sîntem* **împotriva propunerii** *tale; afirmația ta este* **contra adevărului** ; *casa aceasta este* **de cărămidă** ; *Ion este* **dintre cei mijlocii** ; *el nu este* **pentru alegerea** *ta*.

6° Numele predicativ se poate exprima și printr-o *formă nominală a verbului*. Infinitivul este ocurent în poziția de nume predicativ ca orice substantiv în nominativ : *una din sarcinile noastre principale este* **de a întări** *munca educativă*, **de a combate** *lipsurile din comportarea oamenilor*, **de a lupta** *împotriva inechității*.

Supinul cu funcție de nume predicativ este totdeauna marcat de prepoziția *de*: *multe sînt* **de făcut** *și puține* **de vorbit** ; *ar fi* **de dorit** *să nu lipsească nimeni; calmul lui este* **de invidiat**. Se asimilează supinului derivatele cu prefixul *ne* — care se deosebesc de adjectivele participiale numai prin aceea că se realizează exclusiv cu prepoziția *de* și nu se acordă în gen cu subiectul : *inundația a ajuns* **de nestăpînit** ; *gălăgia este* **de nesuportat** ; *rezistența lor se arată* **de neînvins**. Lipsa acordului apropie aceste sintagme de locuțiunile adverbiale.

Forma participiului în poziția numelui predicativ se comportă ca adjectivul : *opiniile sînt* **împărțite** ; *cerul era* **căptușit** *de nori; femeia părea* **supărată** ; *copiii sînt* **agitați** *și* **neliniștiți**.

7° Adverbele admise în poziția numelui predicativ sînt coocurente cu un subiect exprimat prin infinitiv, supin ori propoziție subiectivă și pot fi precedate ori urmate de copulă verbală : *a plănui este* **mai ușor** *decît a îndeplini planul; este* **imposibil** *de oprit apa*. Pentru a distinge predicatul nominal de acest tip de predicatul adverbial, admitem convențional că din categoria adverbelor ocurente în poziția nume predicativ fac parte numai acelea care se pot explica prin nominalizare : **imposibil** *de oprit apa* = **imposibilitatea** *opririi apei*.

Omisiunea verbului copulativ se face prin analogie cu predicatul exprimat prin adverbe care nu admit cataliza cu un verb copulativ : **evident** *că s-a terminat;* **imposibil** *să nu-l cunoști*.

8° Numele predicativ propozițional este introdus prin pronume și adverbe relative ori prin conjuncțiile *să, că, dacă* (cu aceleași restricții ca în cazul subiectului propozițional) : *acesta nu este* **cine crezi tu** ; *întrebarea este* **ce mîncăm azi** ; *situația a rămas* **cum o știi** ; *întrebarea este* **dacă îl mai ajungem sau nu** ; *dacă întîrzii înseamnă* **că nu vei intra în sală.**

17.20. Predicatul adverbial

Admiterea predicatului adverbial ca o clasă distinctă atît de predicatul verbal, cît și de cel nominal, se poate justifica prin aceea că adverbele predicative nu sînt verbe și nu pot fi asimilate verbelor sau substituite prin verbe adecvate ; de asemenea, adverbele predicative nu sînt nume și nu pot fi reprezentate prin substitute nominale, nici măcar prin neutralul *acesta*. Este evident că încadrarea predicatului adverbial în clasa celui nominal și a celui verbal este mai economicoasă, dar încarcă aceste clase cu realizări care nu corespund tipului dat.

Predicatul adverbial se realizează prin adverbe sau locuțiuni adverbiale predicative care nu admit coocurența în aceeași propoziție a unei forme verbale predicative, ci constituie ele înseși un predicat interdependent cu un subiect nonpersonal exprimat prin propoziție. Numărul adverbelor predicative nu este mare, dar au o frecvență ridicată : *bineînțeles, cu siguranță, desigur, firește, poate.* Relația de interdependență cu subiectul propozițional se realizează exclusiv prin conectivul *că:* **bineînțeles** *că totul s-a petrecut așa;* **firește** *că voi veni la timp;* **desigur** *că este adevărat.*

Tot aici am putea încadra și predicatele adverbiale care, deși admit cataliza cu copulativul *a fi*, nu se pot explica prin nominalizare : **(e) bine** *că s-a terminat;* (nu se poate explica prin **binele terminării;* **(este) rău** *că nu vii* (nu se poate explica prin ***răul** *(răutatea!) venirii).*

17.21. Predicatul interjecțional

Caracteristica principală a predicatului interjecțional este *emfaza*, și aceasta se explică prin conținutul emoțional ca expresie a unor stări psihice sau voliționale ale vorbitorului, referințe extralingvistice actualizate în vorbire, mai mult ori mai puțin nemijlocit, prin cuvintele care sînt interjecții. Mai mult decît oricare alte cuvinte, interjecțiile sînt legate de aspectul vorbit al limbii, sînt mărci ale oralității și ale spontaneității expresiei lingvistice a actului de comunicare. De aceea predicatul realizat prin interjecții nu poate fi încadrat în nici unul din tipurile obișnuite, constituind o clasă aparte și clar distinctă de celelalte.

În poziția de substituție predicat sînt admise două feluri de interjecții : *propriu-zise* și *onomatopee.*

1° Interjecțiile ocurente în poziția predicat au caracter ilocuționar și caracterizează enunțuri imperative care sînt ordine sau îndemnuri adresate direct colocutorului, în vederea antrenării lui într-o anumită acțiune. Unele

dintre ele vizează un destinatar uman, deci persoana colocutorului: *hai, iată, iaca, marş, na, poftim*; altele se adresează unui destinatar animal, de obicei dintre cele domestice, aflate în gospodăria omului, cum sînt animalele de muncă — vaca, boul, calul, măgarul —, de pază — cîinele —, păsările de curte — găina, raţa, gîsca etc.

hai este o interjecţie foarte des folosită ca predicat, fiind apropiată de imperativele unor verbe de mişcare ca *a merge, a veni* etc. şi este parţial compatibilă de a fi marcată cu desinenţe de pers. a II-a singular şi plural şi de pers. I plural: *hai, haide / haideţi / haidem*. În structura propoziţiei este coocurentă cu un subiect de pers. a II-a, cu adresarea: **hai** *acasă, Ioane;* **haideţi** *încoace, fraţilor;* **hai** *şi tu, Ioană*. Opţional, este coocurentă cu verbele de care se apropie semantic în situaţia dată: **hai, veniţi** *mai aproape;* **hai să mergem** *(să plecăm)*, **hai, plecaţi** *afară*. În aceste cazuri, valoarea predicativă a lui *hai* nu este concludentă.

iată şi *iaca* (pop.) sînt predicate prezentative care trimit direct la un referent obiect direct spre care este îndreptată atenţia colocutorului şi pot fi coocurente cu formele de anticipare a obiectului direct: **iată** *o pasăre;* **iată**, *copii, un şarpe de apă;* **iată-l pe prietenul** *nostru;* **iat-o pe Maria**. În limbajul familiar se foloseşte şi *iacătă, iacătă-l, iacătă-o:* **iacătă-o** *pe mama că vine*. În unele cazuri, *iată (iaca)* se apropie semantic de verbul *a lua*: **iată** *doi lei şi cumpără-ţi bomboane*. Cu valoare prezentativă, acest fel de predicat este folosit şi în stilul ştiinţific: **iată** *un exemplu de predicat verbal; întreţinerea culturilor, irigarea lor permanentă, stîrpirea dăunătorilor, pregătirea pentru recoltare,* **iată** *o seamă de sarcini curente în această perioadă*.

na realizează predicatul propoziţiei în vorbirea necultivată şi este însoţită opţional de formele *-ţi* şi *-vă*, marcînd obiectul indirect în dativ: **na**, *Marie, cartea;* **na-ţi**, *Ioane, doi lei;* **na-vă**, *copii, luaţi şi mîncaţi*.

Opus lui *na* prin marca *(Politeţe)* este *poftim:* **poftim**, *dragă, o cafeluţă;* **poftiţi**, *intraţi în casă*. Se poate folosi şi cu valoare emfatică: **poftim**, *te rog, ieşi afară!* Provenienţa lui *poftim* din verbul *a pofti* („a avea poftă de ceva, a dori ceva") se manifestă în amestecul cu formele acestui verb: **pofteşte** *dumneata în casă*.

marş se foloseşte ca predicat în enunţuri de comandă pentru oameni, semnificînd semnalul de pornire, dar şi ca ordin adresat unui cîine pentru a părăsi locul, pentru a se îndepărta; prin analogie, avînd o evidentă valoare trivială depreciativă, se foloseşte şi la adresa unei persoane în limbajul necontrolat: **marş** *afară!*

nani se foloseşte, de obicei, repetată în enunţul de îndemn pentru adormirea copiilor sugari: **nani, nani**, *puiul mamii! hai, nani!* (cf. şi locuţiunea *a face nani* = „a dormi", „a se culca").

Interjecţiile avînd ca destinatar un animal sînt folosite ca predicate în enunţuri izolate, care, evident, nu constituie secvenţe de conversaţie, întrucît „destinatarul" nu poate da replica, nu poate deveni, la rîndul lui, destinator. Predicatul interjecţie constituie un semnal pentru declanşarea unui reflex condiţionat: **hăis**, *Joian*, **cea**, *Plăvan!* **hîş**, *găină!* **diii**, *calule*, **dii! ptru!**

2° Realizarea predicatului prin onomatopee diferă de prima categorie prin specificul cuvintelor imitative admise în această poziţie de substituţie; onomatopeele de tipul *zbîr, trosc, pleosc, scîrţ, zvîr* etc., folosite mai des cu valoare de predicat, trimit la procesele de referinţă, actualizînd prin

imitație aproximativă zgomotul fizic produs de desfășurarea acestor procese. De aceea, spre deosebire de predicatul interjecțional discutat mai sus și care are un mare potențial ilocuționar, prin înrudirea lor cu verbele performative *a ordona, a porunci, a îndemna* etc., predicatul exprimat prin onomatopee sugerează un proces realizat, orice intenție sau tendință de perspectivă din partea vorbitorului fiind exclusă.

Altă caracteristică a predicatului interjecțional onomatopeic este tot de natură situațională : procesul sugerat de onomatopeea predicat poate fi actualizat într-un moment temporal trecut (prin adverbe temporale ca *atunci),* dar prin planul expresiei este totdeauna legat de momentul vorbirii. Predicatul onomatopee este coocurent opțional cu verbul coreferent : *copilul* **zvîr** *cu piatra și sparge geamul; atunci vrabia* **zbîr** *și* **zboară** *repede din copac pe casă.*

17.22. Acordul predicatului cu subiectul

Multe aspecte ale acordului predicatului cu subiectul, constînd în reluarea informației gramaticale privind numărul, persoana și genul subiectului prin mărci corespunzătoare în statutul morfologic al predicatului, au fost discutate în paginile anterioare ca manifestare a relației de interdependență în realizarea nucleului propozițional. Fiind o problemă de redundanță maximală, acordul nici n-ar trebui poate să constituie o problemă aparte a sintaxei predicatului. Dar, așa cum s-a și văzut, de multe ori acordul nu se realizează cu claritate; omonimiile formale, expansiunile care dereglează vecinătatea celor două părți de propoziție, realizarea plurimembră a subiectului prin termenii diferiți sub aspectul numărului, persoanei și genului, unele aspecte ale relațiilor stilistico-semantice etc. sînt factori care pot determina reducerea sau chiar neutralizarea funcționalității redundanței și apariția aspectelor de ambiguitate în realizarea acordului.

La asemenea aspecte ne vom referi în paginile următoare.

1° Acordul de persoană are multe implicații afective, fiind adesea dependent de modul în care vorbitorul consideră relațiile de persoană. Astfel, el se poate solidariza cu subiectul care exprimă o colectivitate, în care caz predicatul stă la pers. I plural, sau privește lucrurile din afară, și atunci predicatul stă la pers. a III-a plural : *Cei șase* **așteptăm** *rînduiți, aproape de pat; Tac și eu. Toți părinții* **tac**.

Cînd subiectul este nume colectiv din care face parte și interlocutorul pe care vorbitorul îl consideră solidar cu întregul grup, predicatul stă la pers. a II-a plural: *Dar eu* **nu plec** *în excursie; —* **Toți studenții** *din anul al doilea* **plecați** *în excursie.*

Dacă subiectul regentei este pers. I sau a II-a, subordonata atributivă a numelui predicativ al regentei poate avea predicatul acordat cu subiectul — deci pers. I sau a II-a — cu numele predicativ al regentei — adică pers. a III-a : **...am priceput** *că* **ești un om care știi** *ce va să zică să trăiești; Da,* **sînt fiul** *tău* **care** *te-***a cinstit** *totdeauna, și* **care** *de-acum pocăit* **are** *să* **te cinstească** *pînă la moarte; Știi bine că* **nu sînt** *decît* **un prieten** *bătrîn,* **care n-are** *o familie și* **vine**, *din cînd în cînd,* **să vă vadă** *pe toți, cu egală dragoste.*

Dacă avem un subiect multiplu realizat pronominal (sau inclus) și substantival, acordul este determinat de persoana cea mai apropiată de vorbitor; dacă unul din subiecte este pers. I, predicatul este și el de pers. I plural; dacă unul din subiecte este persoana a II-a (și nu există și unul la persoana I), predicatul se pune la pers. a II-a plural: **Eu cu Dumitru** *însă* **o duceam într-un cîntec**... *de parcă nu eram noi rîioșii din Broșteni,* **care făcusem** *atîta bucurie la casa Irinucăi;* **Eu** *și* **cu un prieten eram de rînd**; **Eu și ofițerii** *mei vă* **sîntem** *profund* **recunoscători** *că ne dați astăzi ocazia* **să** *v-***arătăm** *cu cîtă rîvnă* **aplicăm** *principiile și instrucțiunile ce ați binevoit a ne trimite.*

Uneori subiectul exprimat prin pronume de politețe de pers. a II-a (*Excelența Voastră, Măria Ta* etc.) are predicatul exprimat prin pers. a III-a plural sau singular (numărul depinzînd de numărul celui de al doilea termen — *voastră),* ceea ce constituie un element de accentuare a respectului: *Stăpînitor al credincioșilor,* **Strălucirea Ta să nu se supere** *dacă iar îndrăznesc a-i spune că trebuie* **să se scoale**, *afară numai dacă* **nu vrea să lase a trece** *ceasul rugăciunii de dimineață.*

2° În ceea ce privește numărul, subiectul multiplu cere predicatul la plural: *Caragiale avea o bibliotecă de clasici; autorii lui preferați* **erau Sophocle, Dante, François Villon, Shakespeare, Dostoievski**; **Otilia și Felix coboară** *în gara Ciulnița, întîmpinați cu brișca de Pascalopol.*

Cînd termenii unui subiect aparent multiplu se află în raport disjunctiv, dacă toți sînt la singular, predicatul se pune tot la singular: **Va birui pămîntul** *sau* **zvîrcolirea** *ta?*

Tot așa se realizează acordul cu un subiect ai cărui termeni la singular se leagă prin coordonare copulativă negativă: *Nu* **se vede nici un om, nici o vietate,** *afară de insecte și de stoluri de vrăbii.*

Acordul de număr este criteriul principal prin care se distinge subiectul multiplu, legat prin prepoziția *cu* sau locuțiunea *împreună cu,* de un raport sociativ similar, în care cel de al doilea termen este complement sociativ.

Dacă termenii legați prin *(împreună) cu* sînt considerați că formează subiectul, că termenii respectivi arată pe autorii acțiunii, predicatul stă la plural: *Nu mult după aceea, iaca* **vin** *și Făt Frumos cu Sfarmă Piatră;* *El* **împreună cu fata se puseră** *în carîta zmeoaicei.*

Prepoziția *cu* are — în asemenea cazuri — valoare conjuncțională sociativă; pentru ca al doilea termen al raportului să fie considerat subiect solidar cu primul termen, acordul de plural este obligatoriu, deoarece, altfel, cel de al doilea termen este complement sociativ: *Eu intru* **cu ea** *aici, s-o liniștesc puțintel.*

Fiind legat de subiectul acțiunii, adică semnificînd pe partenerul subiectului în efectuarea acțiunii, sociativul, mai ales cînd e nume de animat din aceeași clasă cu subiectul, este greu de distins de subiect, chiar dacă acordul de singular ne obligă formal la aceasta. Între sintagma *subiect plurimembru* legat prin prepoziția *(împreună) cu* și sintagma *subiect — complement sociativ* legate cu aceeași prepoziție, există adesea diferențe greu de sesizat și adoptarea uneia sau a alteia dintre soluții depinde de interpretare. Astfel, L a u r a V a s i l i u[33] dă ca exemplu de subiect pluri-

[33] În SG, III, p. 81.

membru propoziția *L-a ținut la școală* **fratele** *lui* **împreună cu un unchi** *al lor*, deși predicatul este la numărul singular.

Alteori, omonimia formelor morfologice de singular și plural la unele persoane poate împiedica o interpretare univocă: *Ba și pe la scăldat* **am tras** *o raită cu prietenul meu Chiriac a lui Goian; Căutai cu ochii încotro ar veni țara, și cam încotro* **ar cădea casa și grădina** *unde fusesem fericit.*

Altă problemă specifică este acordul de număr după înțeles și prin atracție, unul din aspectele cele mai dificile ale sintaxei propoziției în limba română, mai ales dacă subiectul este realizat prin nume colectiv la singular, determinat de un atribut prepozițional semnificînd elementele componente ale obiectului de referință la care trimite subiectul determinat. Deși, în acest caz, norma recomandă acordul de plural cu determinatul, în practică lucrurile nu se prezintă totdeauna așa; acordul se face după cum consideră vorbitorul numele colective de tipul *adunătură, bandă, brigadă, companie, droaie, echipă, grămadă, grupă, jumătate, mulțime, pîlc, puzderie, o seamă, o serie, sfert, treime* etc. Uneori vorbitorul consideră că *adunătură, brigadă, mulțime* etc. sînt ansambluri desăvîrșite în care nu se disting componentele; în acest caz, chiar dacă sînt determinate de un atribut prepozițional la plural, predicatul este la numărul singular: **O lume** *împestrițată* **de funcționari** *cu capul gol și* **funcționare** *îmbrăcate în simplă curiozitate, la care se adăugau* **trecători** *aferați*... **umpluse** *curtea.* Alteori vorbitorul distinge elementele componente ale ansamblului, le consideră referenți distincți în ansamblu și, deci, subiectul impune predicatului acordul de plural: *Din întuneric* **se desfăcură o mulțime de idoli** *ușurei* **care goneau** *în văzduhul de cerneală.* Se pare că acest raport sintactic nu s-a constituit încă într-o normă, deoarece componentele sintagmei *subiect + determinant la plural* sînt simțite mai mult sau mai puțin libere de diferiți vorbitori, și chiar de același vorbitor, în situații diferite. În exemplul de mai sus, în care predicatul precedă subiectul *o mulțime*, este redundant un predicat la numărul singular, dar autorul (Delavrancea) a considerat că în sintagma *o mulțime de idoli*, cel de al doilea element arată pe agenții activității. Uneori același autor oscilează, în cazuri similare, între acordul de singular și cel de plural: ... **o companie** *de pionieri* **își îndeplinise** *misiunea și* **aștepta** *ordine* (G h. B r ă e s c u, O. A., I., 289); ... *un convoi* **de oameni**, *rezerviști îmbătrîniți de munci* ... *răzlețiți de greutatea drumului,* **veneau** *fără spor* (ibidem, 290). Unii autori manifestă predilecție pentru acordul de plural, alții pentru cel de singular, în cazuri asemănătoare: *Întîiul* **lanț** *de trăgători* **s-a făcut nevăzut** *la jumătatea dealului* (C a m i l a r, N., 27); **Un lanț** *de trăgători* **a făcut** *un salt (ibidem,* 77); *I-a trăsnit două palme după ce* **grupul** *de germani* **a pornit** *către marginea de asfințit a pădurii (ibidem,* 136); *Și* **grupul** *de soldați tăia pădurea de-a dreptul către iaz (ibid.,* 145); *O mulțime de* **furculițe** *cu bucăți de carne și de* **pahare** *cu vin* **stăteau** *aplecate în aer.* (D e l a v r a n c e a, *S. A.*. I, 271); ... **se desfăcură** *o mulțime de idoli... (ibidem,* 267).

Și mai complex se prezintă acordul predicatului cu subiectul exprimat prin pronumele nehotărîte și negative *fiecare, cîte unul, nimeni, nici un(ul)*, determinate de atribut cu valoare partitivă. În *GLR*[34] se consideră că, în asemenea cazuri, predicatul trebuie să stea la plural, dar exemplele

---

[34] v. *GLR*, vol. II, p. 111.

date nu sînt convingătoare, deoarece în enunțul *Și rînd pe rînd* **veneau în sat** / *Și ieri, și astăzi* **cîte unul** / **Din cei** *care-au plecat*, acordul de plural nu e determinat de subiectul *cîte unul*, ci (prin atracție) de circumstanțialul de mod *rînd pe rînd*, care precedă predicatul și, semnificînd o repetare a procesului determinat, poate determina un acord de plural. Celelalte exemple date — *niciunul* dintre gonaci *putură*, *au adus fiecarele* cîte un car etc. — după părerea noastră — nu sînt conforme normelor acordului. Faptul că se întîlnesc asemenea acorduri la scriitori ale căror cunoștințe de limbă română nu pot fi puse la îndoială, nu constituie un argument în favoarea unor enunțuri de tipul **nici unul nu dormeam**, **unul nu** mai **scăpăm**, *dacă* **veniți cineva** *pe la mine*... *din noi* **unul** *trebuie* **să murim** etc., ci le putem considera inovații cu implicații stilistice, care nu se încadrează în normă.

Altfel se pune problema unor sintagme de tipul *tot felul de oameni, tot soiul de păsări* etc.; determinatele *tot felul, tot soiul* nu pot funcționa — datorită sensului lor — ca subiecte, nu pot semnifica pe agenții proceselor acțiunilor *vin, se duc, zboară* etc. Acordul de plural, în acest caz, se face după înțeles: *oameni, păsări* etc., deoarece sensul sintagmei este *oameni de tot felul, păsări de tot soiul* etc.

Numele proprii de localități — *București, Călimănești, Comănești, Drăgășani, Fălticeni, Galați, Huși, Iași, Moinești, Nistorești, Olănești, Pitești, Săvinești* etc. — avînd formă de plural, determină uneori un acord de plural — în care caz apar articulate —, alteori, un acord după înțeles, adică de singular. Acordul de singular e socotit neliterar, și contradicția dintre înțeles și formă se rezolvă prin apariția unei forme de singular articulat, cînd acest lucru este posibil: *Bucureștiul e capitala țării; Piteștiul este oraș frumos* etc. Problema nu și-a găsit încă o rezolvare clară, dacă numele de localități sînt nume comune devenite nume proprii la forma lor de plural articulat sau nearticulat, formă care nu poate fi schimbată, deoarece s-ar confunda cu numele comun respectiv: *Brazi, Ciungi, Cîrligi, Fagi, Plopi, Pruni, Spini, Vîlcele* etc. Este evident că acestea nu pot fi articulate ca să ceară un predicat la plural, cum recomandă norma, și nici nu le putem forma un singular, fără ca ele să-și piardă calitatea de nume proprii. Problema acordului se rezolvă cu claritate numai dacă asemenea substantive apar ca determinante pe lîngă subiecte care sînt nume de feluri de localități — *orașul* —, *comuna* —, *satul* —, *cătunul*.

Acordul prin atracție de tipul *douăzeci de lei este o sumă mică* se explică prin gruparea sintagmatică a copulei verbale *este* cu numele predicativ la singular *o sumă*, ceea ce duce la un acord greșit și ca formă, și ca înțeles cu numele predicativ, în loc să se facă acordul de plural cu subiectul *douăzeci de lei*.

Cînd predicatul precedă un subiect plurimembru, el apare uneori la singular, grupîndu-se în sintagmă apropiată doar cu primul termen: **Era** *odată* **o babă** *și un moșneag; Casele de pe ulița Armenească, unde* **locuiește** *d-l Mardiros și cucoana Iagubi, le-a cumpărat dumnealui de la Aramis Cheharian*.

Tot o grupare sintagmatică greșită duce la încălcarea normelor acordului în construcții de tipul *în ceea ce* **privesc studenții** —, *în* **ceea ce privesc cărțile** *din bibliotecă, sosirea acestor* **prieteni mi-au făcut** *o mare bucurie* ș.a.

3° Acordul de gen al numelui predicativ sau al predicatului verbal exprimat prin diateza pasivă ridică probleme numai în cazul unui subiect

plurimembru, ai cărui termeni sînt substantive sau pronume de genuri diferite. Dacă sînt nume de animate, acordul participiului este dictat de substantivul de genul masculin, care are prioritate asupra femininului: *Într-o după-amiază,* **Otilia și Felix** *erau* **cufundați** *într-o convorbire de aceasta fără sfîrșit,* **rezemați** *unul de altul mînă-n mînă, cînd se auzi clopoțelul.*

Acordul de gen masculin se realizează chiar atunci cînd subiectul plurimembru se subînțelege, nefiind manifest în enunț: — *Dragă, ești fericită? Vai, ce* **fericiți** *trebuie să* **fiți!**; deși vorbitoarea se adresează unei femei, numele predicativ *fericiți* are forma masculină, determinată de numele masculin din subiectul plurimembru subînțeles *tu și Titi.*

Cînd termenii subiectului plurimembru sînt nume de obiecte, tipurile de acord sînt mai variate, și în *GLR* [35] se dă un tablou complet al tuturor combinațiilor posibile.

17.23 Atributul

Atributul este o clasă sintactică secundară, fiind considerat expansiune prin subordonare a unui substantiv sau a unui echivalent al acestuia. Relația atributivă se realizează între doi termeni coocurenți în două poziții sintactice: un termen regent care este *determinatul* și un termen subordonat care este *atributul* sau *determinantul.* Cei doi termeni sînt în relație de determinare unilaterală: atributul răspunde, în general, pozitiv la testul omisiunii, fiind unilateral dependent de regentul lui, care în situația dată, nu poate fi omis din structura enunțului: *Ion a citit o carte* **frumoasă**; *Maria este eleva* **școlii acesteia**; *copilul* **harnic** *învață bine; ziarul* **de azi** *este interesant.* În aceste enunțuri, unitățile *frumoasă, școlii acesteia, harnic, de azi* sînt atribute, elemente de expansiune prin subordonare ale unităților regente imediat anterioare cu care sînt coocurente; din punct de vedere structural, *SN carte frumoasă, eleva școlii, școlii acesteia, copilul harnic, ziarul de azi* sînt reductibile la unitățile regente corespunzătoare prin omiterea determinantelor atribute, ceea ce înseamnă că, dacă nu luăm în considerație factorul semantic, unitățile regente nu implică în mod necesar relația cu determinantele lor. În schimb, atributele respective implică în mod necesar prezența în structură a regentelor și nu se poate spune **Ion a citit o* **frumoasă**, **Maria este* **școlii acesteia**, **harnic învață bine,* ***de azi** *este interesant.*

Sînt însă situații în care structura morfologică a nucleului substantival al unei relații atributive este implicată în mod necesar de prezența determinantului atributiv, care nu poate fi omis, poziția lui sintactică fiind ireductibilă din structura enunțului. Așa este cazul numelor comune în acuzativ, determinate de articolul hotărît enclitic și precedate de prepoziție. Este vorba de funcția demarcativă a majorității prepozițiilor cu regim de acuzativ, care, marcînd începutul unei expansiuni nominale, impun numelui următor înlăturarea determinării cu articol hotărît enclitic (cu excepția numelor proprii și a celor asimilate cu ele); prezența articolului enclitic, în această situație, este implicată de determinarea atributivă: *privește*

[35] v. *GLR*, vol. II, p. 109.

pe fereastră — *privește* **pe fereastra + aceea**; *merge* **spre pădure** — *merge* **spre pădurea + din deal**; *este* **sub masă** — *este* **sub masa + de lemn**; *merge* **printre case** — *merge* **printre casele + acestea**. Face excepție de la această regulă prepoziția *cu*, singura care poate fi urmată de un substantiv determinat sau nedeterminat de articol hotărît, în dependență de relațiile semantice cu verbul regent; astfel, putem spune opțional *vine* **cu umbrelă** și *vine* *cu* **umbrela ± cea nouă**, *am ieșit* **cu palton** și *am ieșit* **cu paltonul ± negru**, *scrie* **cu peniță** și *scrie* **cu penița ± nouă** etc., dar, în cazul unor verbe din seria *a ara*, *a împărți*, *a grăpa*, *a săpa*, *a tăia* etc., determinarea atributivă este o implicație nonnecesară, deoarece determinarea minimală prin articol hotărît semnifică instrumentul *notoriu* al verbului cauzativ: *taie lemnul* **cu toporul ± ascuțit**, *ară* **cu plugul ± de lemn**, *împarte* **cu banița ± însemnată** etc. și nu se poate spune **taie* **cu topor**, **ară* **cu plug**, **împarte* **cu baniță** etc., fără o expansiune atributivă a sintagmelor nominale prepoziționale. Pe lîngă verbe ca *a îndulci*, *a uda*, *a vărui*, *a vopsi* etc., sintagmele nominale în poziție de complement instrumental de materie, realizat prin nume de materie, apar fără articol enclitic, iar expansiunea atributivă este opțională: *udă* **cu apă ± proaspătă**, *îndulcește* **cu miere ± de salcîm**, *zugrăvește* **cu vopsele ± de apă**; dacă substantivele din această categorie sînt marcate cu articol, determinarea lor minimală este impusă de expansiunea prin atribut, fiind o implicație structurală necesară: *udă* **cu apa + încălzită**, *îndulcește* **cu zahărul + topit**, *zugrăvește* **cu vopselele + de apă**, deoarece înlăturarea determinării atributive ar impune și înlăturarea articolului din structura numelui: **udă* **cu apa**, **îndulcește* **cu zahărul**, **zugrăvește* **cu vopselele**.

Cele de mai sus arată că relația de dependență a atributului cu termenul regent nu este în toate cazurile unilaterală, în sensul că nu se aseamănă în totul cu relația unui determinant verbal față de verbul regent; în timp ce determinantul verbal nu influențează statutul verbului, atributul aflat în anumite condiții sintactice impune numelui un anumit statut structural intern de determinare minimală. De asemenea, în anumite situații structurale, deși atributul este considerat parte secundară de propoziție, el nu este omisibil și înlăturarea lui din schema structurală se poate opera numai cu modificarea corespunzătoare a statutului numelui regent.

Din punct de vedere semantic, determinarea atributivă seamănă, în general, cu determinarea prin articol: atributul individualizează numele determinat, îl distinge și îl izolează, prin anumite particularități, de mulțimea căreia îi aparține și îl introduce în mesaj ca atare. Prin urmare, conținutul determinării atributive constă în actualizarea numelui regent prin relevarea anumitor calități intrinsece sau extrinsece pe care i le *atribuie* pentru a-l individualiza în situația de comunicare dată. Să se compare: (1) *ciupercile sînt comestibile;* (2) *ciupercile nu sînt comestibile;* (3) *ciupercile* **otrăvitoare** *sînt comestibile;* (4) *ciupercile* **otrăvitoare** *nu sînt comestibile.* Din punct de vedere semantic, (1) și (2) sînt enunțuri numai parțial adevărate, deoarece *nu toate* ciupercile *sînt comestibile* și nici *toate* ciupercile *nu sînt* comestibile; (3) este o aserțiune neadevărată, deoarece *otrăvitoare* și *comestibile* sînt incompatibile; aceasta înseamnă că atributul *otrăvitoare* este un determinant de clasare sau de specificare a termenului regent *ciupercile*, deci ciupercile din specia *otrăvitoare* nu sînt comestibile.

În enunțul /b/ *este o consoană* **oclusivă labială sonoră**, atributele *oclusivă labială sonoră* reprezintă, din punct de vedere semantic, determinantele de clasare pînă la individualizare a termenului regent *consoană:* atributul *oclusivă* include consoana /b/ în clasa *oclusivelor*, atributul *labială* restrînge clasa oclusivelor la oclusivele *labiale*, iar atributul *sonoră* clasează ca atare consoana /b/, distingînd-o de perechea ei nonsonoră. Cînd spunem *ziarul* **de azi** *este foarte interesant*, atributul *de azi* identifică precis termenul *ziarul* ceea ce înseamnă că *anume* ziarul identificat ca atare *este foarte interesant*, în comparație cu ziarul *de ieri, de alaltăieri* etc.

Poziția sintactică *atribut* are o mare stabilitate în structura enunțului, în sensul că este totdeauna adnominală și nu este posibil să fie deplasată din structura sintagmatică a grupului nominal, de al cărui centru este dependentă, și să fie deplasată, de exemplu, în gruparea sintagmatică a verbului din același enunț, ceea ce distinge determinarea atributivă de determinările verbului. Astfel, se poate spune *Ion l-a văzut* **pe acest om**, **pe acest om** *l-a văzut Ion*, **pe acest om**, *Ion l-a văzut*, *Ion* **pe acest om** *l-a văzut*, dar sintagma *pe acest om* rămîne totdeauna legată și putem opera cel mult o inversiune pozițională a atributului față de regentul lui *(pe omul acesta)*, dar cei doi termeni ai relației nu se pot despărți: **Ion* **pe acest** *l-a văzut* **om**, ***pe acest**, *Ion*, **om** *l-a văzut* etc. nu sînt enunțuri reperabile în limba română.

Sînt situații în care o unitate ocurentă în poziția atribut poate fi deplasată în poziție adverbală, dar acest lucru duce la anularea poziției atribut și la apariția în structură a altei poziții sintactice dominată, în primul rînd, de verb; astfel, atributul *voioasă*, din montajul *fata* **voioasă** *se joacă*, plasat în structura sintagmei verbale, devine predicativ suplimentar: *fata se joacă* **voioasă**.

Aceasta înseamnă că relația de dependență dintre atribut și termenul regent este și o relație de vecinătate sau o relație care se realizează totdeauna în interiorul unei structuri sintagmatice nominale, ceea ce constituie și deosebirea esențială dintre structura grupului nominal și structura grupului verbal. Coocurența atributului cu termenul regent are deci o mult mai redusă mobilitate pozițională decît coocurența determinanților verbali cu verbul regent.

Vecinătatea pozițională a atributului cu termenul regent duce la formarea unor grupuri sintactice nominale mai mult ori mai puțin stabile, la constituirea unor sintagme nominale mai mult ori mai puțin legate, în structura cărora termenul regent este un nucleu structural constant, iar determinantul atributiv este unitate a unei clase relativ reduse de unități variabile; funcția semantică a atributului în aceste sintagme este actualizarea prin calificare, identificare, clasificare sau descriere a termenului regent, care devine obiect mai concret prin creșterea gradului de notorietate, datorită particularităților relevate de conținutul semantic al atributului. Așa este cazul unor sintagme nominale uzuale cum sînt *casă + de nașteri, de cultură, de locuit, de oaspeți, de nebuni, de schimb* (despre care am mai vorbit); *creșterea + păsărilor, porcilor, oilor, vitelor, iepurilor de casă; cultivarea (cultura) + cerealelor, legumelor, porumbului, grîului, cartofilor, viilor* etc.; *cîntec + de leagăn, de dor, de dragoste, patriotic* etc.; *vorbă + lungă, obraz de scoarță, pardesiu de scînduri, o mulțime de vreme, o străşnicie de om, o frumusețe de copil (de fată), o groază de bani; sac fără fund* etc.

Unele dintre aceste formații au devenit izolări sintactice, încadrîndu-se în clasa locuțiunilor substantivale, altele sînt grupări stabile, fiind combinații mai mult ori mai puțin legate.

Cu unele excepții (cum este cazul determinării prin demonstrativul *acesta, acela* etc.), sintagma nominală construită prin determinare atributivă are o autonomie mai accentuată față de vecinătățile contextuale și față de domeniul de referință decît numele nedeterminat de atribut. Pentru acest motiv, dacă, din punct de vedere structural, atributul este, în general, omisibil, din punct de vedere semantic, el devine un element necesar al actului de comunicare dat, iar înlăturarea lui determină o schimbare evidentă a conținutului comunicării : una înseamnă *trece un tren*, și alta *trece un tren* **de marfă** sau *un tren* **de persoane** ; *o fabrică* nu este același lucru cu *o fabrică* **de zahăr, de sticlă, de confecții, de pîine** etc. De aceea clasificarea atributelor după criterii semantice se impune în mod necesar, alături de cea structurală, cu atît mai mult, cu cît, în multe cazuri, termenul regent este dominat semantic de atributul său : în *ușa casei*, *ușa* este termen apartenent de *casei;* în *cărțile copilului*, *copilului* semnifică posesorul iar *cărțile* obiectul posedat ș.a.m.d.

O problemă specifică a relației dintre atribut și termenul lui regent este asemănarea ei parțială cu relația dintre predicat și subiect. Acest lucru a și reieșit din felul în care am discutat caracteristica relației de determinare dintre atribut și regentul lui nominal actualizat ca *SNkacPrep*, situație în care atributul impune numelui determinarea minimală cu articol hotărît enclitic, iar numele regent impune determinantului atributiv acordul de număr și gen : *am felicitat-o* **pe fata premiată**, *l-am remarcat* **pe băiatul cel blond**, *nu văd altă ieșire* **din situația creată** etc. Dacă numele regent se află în poziția subiectului, atributul este un determinant asemănător cu numele predicativ, de care se deosebește numai prin absența copulei și prin actualizarea de natură verbală cu care aceasta marchează enunțul (modalitate și timp) ; prin înlăturarea copulei verbale din structurile *ziua este* **frumoasă**, *problema rămîne* **nerezolvată**, *haina a devenit* **uzată**, *omul ajunsese* **bătrîn** etc., numele predicative devin atribute [36].

17.24. Aspecte ale clasificării atributului

Atributul este o clasă sintactică eterogenă și în gramaticile românești se vorbește de atribut *adjectival*, *substantival*, *pronominal*, *verbal* și *adverbial*, avîndu-se în vedere clasele lexico-gramaticale de care țin unitățile admise în poziția de substituție dominată de un substantiv. De asemenea, fiecare clasă se poate subcategoriza potrivit unor trăsături distinctive speci-

---

[36] În legătură cu asemănarea dintre atributul adjectival și numele predicativ, putem apela la situația atributului în gramatica limbii franceze, așa cum este definită în *DL* : „Pour la grammaire traditionnelle, *l'attribut* est la manière d'être ou la qualité dont l'énoncé reconnait l'appartenance à quelqu'un ou à quelque chose par le moyen d'un verbe exprimé ou sous-entendu : dans *Notre homme est FOU, fou* est attribut d'un sujet, avec lequel il est mis en rapport par l'intermédiaire du verbe *être* ou d'un verbe similaire *(sembler, paraître, devenir)*" (*op. cit.*, p. 57) ; „On donne le nom de syntagme attributif au syntagme verbal quand celui-ci est formé de la copule *(être)* suivie d'un adjectif (ou syntagme nominal) attribut, ou d'un complément de lieu." (*ibid*, p. 58).

fice: proveniența unității adjectivale, forma cazuală a substantivului și a pronumelui, modul verbal.

Principala realizare a atributului este de natură adjectivală și este normal să fie așa, deoarece caracteristica sintactică de bază a adjectivului este că ocurența lui în enunț implică în mod necesar prezența unui nume (sau a unui substitut). Din punct de vedere strict formal, în aceeași poziție sintactică sînt ocurente toate unitățile cărora numele regent le impune acordul de gen și număr, adică participiul verbal, gerunziul (marcat cu morfeme de gen și număr), unele numerale, unele pronume.

De asemenea, atributul se realizează prin substantiv sau pronume neacordat, care poate figura în această poziție cu formele cazurilor dependente adică genitivul, acuzativul prepozițional și, mai rar, dativul; prin urmare, avem atribute substantivale și pronominale în genitiv, în acuzativ și în dativ. Tot neacordate sînt atributele realizate prin verb la modurile infinitiv și supin și prin adverb.

Ceea ce ni se pare important în legătură cu clasificarea atributului este că amestecul de criterii — clasa lexico-gramaticală de care țin unitățile admise în această poziție și acordul cu numele regent — duce la soluții diferite. Astfel, în *GLR*, atributul realizat prin numeral se numește *atribut adjectival exprimat prin numeral cu valoare adjectivală* (vol. II, p. 115), dar și *atribut substantival exprimat printr-un numeral cu valoare de substantiv* (p. 131); în schimb, pronumele este fie *atribut adjectival exprimat prin adjective pronominale*, fie o clasă de-sine-stătătoare — *atributul pronominal*. Și în *LRC*, la *atributul adjectival* sînt incluse realizările pronominale și prin numeral, considerate acordate; în schimb, sînt discutate distinct atributul *pronominal* și atributul „*numeral*". Credem că varietatea soluțiilor își are sursa în ceea ce se înțelege prin valoare „adjectivală" și „substantivală"; valoare „adjectivală" înseamnă, de fapt, ocurența unității date în poziția de substituție *atribut*, deci este însăși valoarea sintactică *atribut*, care presupune obligatoriu contextul *substantiv* (sau substitut). Dar aceasta înseamnă că orice unitate ocurentă în această poziție de substituție are valoare adjectivală în situația dată, deoarece realizează poziția sintactică atribut, deci substantivul, pronumele, numeralul în genitiv, caz nonautonom a cărui ocurență în enunț presupune obligatoriu prezența unui substantiv, au valoare „adjectivală". În felul acesta, definiția prin valoare „adjectivală" devine circulară. Prin valoarea „substantivală" se poate înțelege atît calitatea de substitut a unității date (pronume sau numeral), cît și posibilitatea de a figura în aceleași poziții sintactice ca substantivul, deci și în poziția de atribut în genitiv, dativ sau acuzativ, ceea ce înseamnă că și această defintie devine circulară.

Criteriul acordului de gen, număr și caz duce în mod inevitabil la distincția *atribut pronominal (și numeral)* „*adjectival*", deci acordat, și *atribut pronominal (și numeral)* „*substantival*", deci neacordat.

Un aspect mai important poate decît cele semnalate mai sus este legat de caracterul relației dintre atribut și termenul regent. Definind această clasă prin relația de dependență unilaterală, în care numai atributul răspunde pozitiv (din punct de vedere strict formal) testului omisiunii, am exclus de la început orice relație de altă natură, adică relația de *echivalență* sau *apozitivă*; cu alte cuvinte, aceasta ne obligă să considerăm că ceea ce numim în mod obișnuit *apoziție* sau *atribut substantival* (pronominal,

numeral) *apozitiv* (sau *apozițional)* constituie o clasă sintactică diferită de atribut și caracterizată prin *echivalență*, relație sintactică mediată și diferită de dependența unilaterală imediată (cf. *supra*, 17.5., sub. 5°). Această soluție corespunde principial modului în care am pus problema structurii sintactice a enunțului în limba română în general, locului pe care l-am acordat caracterului relațiilor în definirea formală a claselor sintactice de substituție, felului în care am propus revederea definirii *părții de propoziție*.

Mai există și altă soluție, adică să păstrăm schema tradițională și să considerăm *apoziția* ca variantă a atributului substantival, pronominal, numeral; dar aceasta ar însemna pe de o parte să renunțăm la principiul unității relaționale în formularea definiției, iar pe de altă parte să lărgim definiția clasei atributului, caracterizîndu-l atît prin relații de dependență unilaterală, cît și prin relații de echivalență. Mai mult încă, aceasta ar însemna să vorbim despre variante apozitive nu numai la aceste trei subclase ale atributului, ci la aproape toate clasele sintactice, deci și la cele realizate prin adjectiv, adverb, verb, interjecție, care și ele pot contracta relații de echivalență cu unitățile ocurente într-o poziție sintactică apozitivă și ar trebui, prin urmare, să vorbim despre un „atribut" apozițional al adverbului, al verbului etc., ceea ce ar veni în contradicție cu definiția atributului ca determinant nominal.

Înlăturarea din discuția despre atribut a realizărilor prin relație de echivalență are dezavantajul că adaugă încă o clasă sintactică, alături de subiect, adresare, predicat, predicativ suplimentar etc., dar oferă condițiile de a discuta în mod unitar implicațiile relației de echivalență.

Dacă avem în vedere caracterul necesar sau nonnecesar al relației de determinare, atributele se clasifică în *neizolate* și *izolate*. În *GLR* [37], unde se vorbește de aceste două categorii de atribute, se afirmă că „atributul izolat se distinge de cel neizolat prin pauza care se face între el și elementul regent, precum și printr-o intonație deosebită (elementul regent se pronunță cu o intonație mai înaltă cînd este însoțit de un atribut izolat, dar cu aceeași intonație cu atributul neizolat), iar în scris, prin prezența unui semn de punctuație între atribut și substantivul determinat". Aceste trăsături specifice legate de structura suprasegmentală pot fi luate în considerație, dar nu sînt concludente, deoarece, „intonația mai înaltă" și „aceeași intonație" în structura unei expansiuni atributive sînt aspecte cu totul relative și nu credem că pot constitui criteriul unei clasificări riguroase. Astfel, între exemplele de atribute neizolate, sînt date *Ioana* **cea mică** *scrie frumos*, *noi* **cei de azi** *nu mai sîntem aceiași cu cei de ieri*, în care amîndouă determinantele sînt omisibile din punct de vedere structural; mai mult, în sintagma *noi* **cei de azi**, avem o relație de echivalență și, în consecință, atributul poate fi izolat chiar și prin intonație, adică se poate spune *noi*, **cei de azi**, *nu mai sîntem aceiași cu cei de ieri*. Pe de altă parte, între exemplele de atribute izolate figurează structurile *din acest pămînt*, **plin de avuții ascunse** și *am intrat într-o curte*, **a unor țărani**, în care, după aceleași criterii, sintagmele atributive pot fi tot atît de bine considerate neizolate.

De aceea considerăm că singurul criteriu concludent pentru a aprecia dacă atributul este sau nu este „izolat" este cel structural, deoarece, așa

---

[37] v. *GLR*., vol. II, p., 138.

cum am arătat mai înainte (*supra*, în 17.23.), din punct de vedere semantic se justifică orice expansiune atributivă a unei sintagme nominale, în măsura în care contribuie la actualizarea termenului regent.

Din punctul de vedere al necesității implicației sintactice, este necesar în mod sigur, deci *neizolat*, atributul unui substantiv în cazul acuzativ precedat de o prepoziție, căruia determinantul îi impune și determinarea minimală cu articol hotărît enclitic, așa cum s-a văzut mai sus. De asemenea, am putea socoti că sînt neizolate atributele care sînt singurele elemente de determinare și, deci, de actualizare a numelui, cum este cazul celor care precedă termenul regent nearticulat: **acest** *om vine de departe;* **astfel** *de întîmplare nu s-a mai petrecut pe la noi;* **asemenea** *vorbă nu este potrivită acum;* în toate cazurile asemănătoare, omiterea determinatului duce la anularea enunțului. Dar dacă numele nedeterminat minimal se folosește în altă poziție sintactică, el poate figura fără determinant atributiv, în anumite situații particulare: *Ion n-a văzut încă* **urs**; *am cumpărat* **cărți** *și* **caiete**; *Maria și-a făcut* **casă**. În toate cazurile asemănătoare, substantivele trimit la obiecte socotite unice — *urs, lup, munte, mare, ocean, stilou* etc., deci considerate cunoscute, și nu mai este nevoie să fie actualizate prin determinare minimală cu articol hotărît sau prin atribut; dacă numele sînt la plural, situația lor este aproximativ aceeași cu a numelor de materie: *copiii au mîncat* **pîine** *și* **cireșe**, *au băut* **apă** *și* **sucuri**.

Și criteriul semantic poate fi determinant pentru a decide, în multe cazuri, dacă atributul este sau nu necesar, dacă este sau nu neizolat, dar aprecierea nu se sprijină și pe implicații sintactice. Se pot considera neizolate atributele *de identificare* și *de clasare* a termenului regent: *ursul* **alb** *trăiește în zona polului nord; spitalul* **de adulți** *este pe strada Unirii, iar spitalul* **de copii**, *pe altă stradă*. În această situație sînt mai ales atributele substantivale care formează grupuri sintactice mai mult sau mai puțin stabile, despre care am mai discutat și nu mai insistăm asupra lor.

În legătură cu izolarea, mai trebuie să menționăm că, cu excepția celor care sînt implicații sintactice necesare, majoritatea atributelor neizolate pot fi izolate în mod elaborat, dacă vorbitorul consideră că este cazul să le izoleze, să le vadă ca pe niște inserțiuni incidente în structura enunțului: *Ioana* (**cea mică**) *scrie frumos; masa* — **aceasta pe care o vezi** — *este de lemn*.

Din punct de vedere semantic, atributul poate fi *calificativ, descriptiv, de identificare* și *de clasare*, fiecare dintre aceste categorii realizîndu-se în diferite variante semantice.

Sînt calificative mai ales atributele acordate, realizate prin adjectiv propriu-zis, prin participiu și prin unele sintagme nominale prepoziționale; atributele *de identificare* se realizează mai ales prin adjective acordate și neizolate, de proveniență pronominală, și prin sintagme nominale prepoziționale; atributele *de clasare* se realizează mai ales prin sintagme nominale prepoziționale. Între aceste clase au loc interferențe și sînt situații în care atributul califică și, în același timp, clasează termenul regent: *urs alb, capră neagră*. De asemenea, atributul realizat prin gerunziu acordat poate fi considerat calificativ și de identificare: *mînă* **tremurîndă**, *ordine* **descrescîndă**.

Atributele pronominal, verbal și adverbial sînt numai *calificative, descriptive* sau *de identificare*. Descriptive sînt mai ales atributele izolate a căror poziție poate fi dublu subordonată (față de nume și față de verb)

și care pot fi explicate prin derivare din propoziții de bază presupuse: enunțul *fata* **necăjită și tristă** *a intrat în casă* poate fi realizat și în montajul *fata a intrat în casă* **necăjită și tristă**, structură derivată din propozițiile *fata era necăjită și (era) tristă* și *fata a intrat în casă*.

În sfîrșit, dacă avem în vedere numărul unităților ocurente în poziția atribut dominată de același regent, atributul poate fi monomembru sau plurimembru; această clasare nu trebuie confundată cu coocurența în structura aceleiași sintagme nominale a mai multor atribute care reprezintă o determinare în lanț, fiecare atribut fiind dominat exclusiv de termenul imediat anterior. Astfel, în sintagma *cerneală* **albastră, sicativă, pentru stilou**, avem un atribut plurimembru în structura căruia cele trei unități sînt legate prin relație copulativă de nondependență una față de alta, dar fiecare fiind unilateral dependentă de termenul regent *cerneală;* în enunțul *procesul însușirii regulilor gramaticii limbii române*, avem o determinare în lanț, fiecare dintre cele cinci atribute fiind determinantul exclusiv al termenului imediat anterior.

Și mai complexe sînt expansiunile atributive în care determinarea în lanț este disociată de unități nelegate ori coordonate: *această formă* **deghizată de oboseală** *este cea mai periculoasă; ignorarea limitelor și a posibilităților sistemului nervos.*

17.25. Atributul realizat prin adjectiv

Principala caracteristică a atributului adjectival este relația de dependență, cu prezența necesară în sintagmă a termenului regent care impune adjectivului acordul de gen, număr și caz. În această poziție sînt ocurente adjectivul propriu-zis și participiul, actualizate la oricare dintre formele gradelor de intensitate și de comparație, marcate sau nu de determinantul demonstrativ separativ *cel*.

1° Adjectivul *propriu-zis* realizează funcția de atribut sub toate aspectele lui morfologice și sintactice: *copii* **săraci** *și* **sceptici** *ai plebei proletare; bărbatu-meu îi cum îi pînea* **cea bună**; **din ce în ce mai mulți** *copii își pregătesc lecțiile la școală; impresia* **cea mai puternică** *a produs-o* **minunata** *lucrare a lui Ion; vă anunț,* **scumpi** *prieteni, că totul s-a terminat cu bine; pe masă era o pîine* **albă-albă** *și* **caldă**; *acolo locuiesc fetele* **cele minunate**.

În ce privește determinarea minimală, articolul apare în sintagma nominală o singură dată, fie la adjectiv, fie la substantivul regent, în dependență de poziția articolului față de termenul regent: *omul harnic, harnicul om*. Același regim are și articolul proclitic *un*, cu deosebirea că el ține de statutul substantivului, chiar dacă este disociat de acesta prin poziția atributului: **un om** *bun*, **un** *bun* **om**; **unei fete** *frumoase*, **unei** *frumoase* **fete**. În cazul substantivelor din seria *bătrîn, savant, tînăr, muncitor* etc.

actualizate în sintagme ca *bătrîn savant, un bătrîn savant, bătrînul savant, savantul bătrîn, muncitor tînăr, un muncitor tînăr, muncitorul tînăr, tînărul muncitor* etc., oricare dintre cei doi termeni poate fi considerat atribut (sau regent), indiferent de locul pe care-l ocupă în sintagmă sau de determinarea cu articol hotărît, întrucît nici unul din aceste elemente nu este relevant. Ambiguitatea se înlătură parțial prin marcarea suprasegmentală cu accent tonic a atributului sau prin context. Ambiguitatea apare chiar dacă amîndoi termenii sintagmei sînt motivați prin structură morfematică specifică: *un muncitor strungar* poate însemna că *muncitorul este strungar,* dar și *strungarul este muncitor,* adică {lucrează bine, muncește cu tragere de inimă}; în montajul *strungar muncitor* ori *strungarul muncitor,* ambiguitatea dispare, deoarece, dacă am presupune că *strungar* realizează poziția de atribut, ar însemna să admitem că este adjectiv, deci, în situația dată (în care structura este emfatică), să admitem și formularea **foarte strungar,* ceea ce, evident, nu este posibil, deoarece *strungar* rămîne substantiv în orice poziție s-ar afla.

2° Al doilea aspect mai important legat de atributul adjectival este determinarea cu articolul demonstrativ *cel;* fiind și substitut separativ, *cel* impune numelui anterior și regent al sintagmei atributive determinarea minimală cu articol hotărît enclitic, ceea ce înseamnă că poziția atributului urmează în mod necesar după regent: *omul* **cel harnic**, *fata* **cea obosită**, *copiii* **cei buni**. Prezența demonstrativului *cel* apropie atributul adjectival de cel exprimat prin pronume acordat, deoarece adjectivul nedeterminat *califică,* iar dacă este determinat de *cel, identifică* numele regent prin sensul separativ al lui *cel.*

3° Atributul *participial* diferă foarte puțin de cel adjectival propriu-zis, din cauză că participiul, fiind o formă nominală adjectivală a verbului, are același statut morfologic și sintactic: *omul* **obosit și necăjit** *s-a așezat pe scaun; un ochi* **deprins** *ar pricepe îndată; făina* **cernută** *este mai fină.* La fel cu adjectivul propriu-zis, participiul în poziție de atribut poate fi determinat enclitic sau proclitic (cu *cel)* sau se poate actualiza la diferite forme ale gradelor de intensitate și de comparație: *au fost luate în seamă lucrările* **cele mai neînsemnate**; **iubitul** *meu amic n-a mai venit.*

4° Verbele la modul *gerunziu* care se pot adjectiva sînt puține la număr; de aceea și atributul gerunzial este mai rar folosit, mai ales în grupuri sintactice aproape stabile prin aspectul lor insolit: *măști* **rîzînde**, *inimă* **fremătîndă**, *rană* **sîngerîndă**, *femeie* **suferindă**, *mînă* **tremurîndă**. Adjectivarea gerunziului este evidentă în cazul acordului de gen feminin, prin prezența desinenței specifice-*ă.* Formele de masculin sînt nemarcate. Determinarea cu articol enclitic este emfatică și foarte puțin folosită: **suferindul** *meu prieten,* **fumegînda** *torță,* **arzîndele** *priviri.* Gerunziile care se pot adjectiva prin desinențe și prin articulare aparțin unor verbe subiective intranzitive, compatibile de a fi transformate în denumiri de însușiri ale obiectelor. Asemenea fapte de limbă par livrești și învechite și, cu excepția sintagmelor *ordine crescîndă, ordine descrescîndă,* folosite curent mai ales în limbajul științific, și a unor sintagme ca *femeie suferindă, om suferind,* celelalte n-au pătruns în uzul comun.

5° Un aspect deosebit de important al atributului adjectival este legat de mobilitatea relativă a acestei poziții sintactice în structura enunțului.

Am afirmat la început că ceea ce caracterizează — printre altele — poziţia atribut este apartenenţa ei imediată la sintagma nominală. Sînt însă unele adjective calificative propriu-zise şi mai ales cele participiale, care pot figura ca determinante ale numelui atît în relaţie de vecinătate imediată, cît şi în relaţie mediată, dacă sînt disociate de structura sintagmei nominale şi figurează în sintagma verbală a enunţului dat şi dacă acest lucru nu este incompatibil din punct de vedere semantic. Astfel, adjective ca *frumos*, *bun*, *rău*, *urît*, *curat*, *murdar*, *acceptabil* etc., dacă sînt deplasate din poziţia atributivă adnominală în poziţie adverbală, nu se mai află în relaţie cu numele, ci se adverbalizează şi figurează pe poziţie de circumstanţial sau nu sînt ocurente în această poziţie: *copilul* **frumos** *scrie* — *copilul scrie* **frumos**; *fata* **urîtă** *cîntă*, **fata cîntă* **urîtă**, *fata cîntă* **urît**; *copilul* **murdar** *a fost certat* —**copilul a fost certat* **murdar**; *fata* **blondă** *mănîncă mere* — **fata mănîncă mere blondă*.

Sînt însă adjective ca *blînd*, *bolnav*, *bucuros*, *fericit*, *mîndru*, *respectuos*, *voios*, *zîmbitor*, *zgomotos*, *umil*, şi mai ales participiile din seria *întristat*, *obosit*, *odihnit*, *rănit*, *umilit* etc. care, deplasate în poziţie de determinante ale verbului, rămîn şi determinante mediate ale numelui: *luna* **blîndă şi clară** *trece pe cer* — *luna trece pe cer* **blîndă şi clară**; *femeia* **bucuroasă** *lucrează la fermă* — *femeia lucrează la fermă* **bucuroasă**; *copiii* **zgomotoşi** *vin de la rîu* — *copii vin de la rîu* **zgomotoşi**; *omul* **întristat de vestea primită** *a plecat acasă* — *omul a plecat acasă* **întristat de vestea primită**; *copilul* **obosit** *adoarme* — *copilul adoarme* **obosit**; *o mînă* **tremurîndă** *s-a întins spre mine* — *o mînă s-a întins spre mine* **tremurîndă**; *omul* **suferind** *nu poate lucra* — *omul nu poate lucra* **suferind**. Enunţurile în care unitatea atributivă dată figurează în poziţie de determinant verbal (predicativ suplimentar) sînt structuri derivate rezultînd prin contragere din grupări de construcţii propoziţionale reunite prin diferite tipuri de relaţii (de coordonare ori de subordonare). În aceste situaţii, determinantul verbal rămîne şi determinant mediat al sintagmei nominale, relaţie care se explică prin propoziţiile de bază ale derivaţiei: *luna* **blîndă şi clară** *trece pe cer* ⇒ *luna trece pe cer* **blîndă şi clară** ⇐ *luna este* **blîndă şi clară** + *luna trece pe cer*; *femeia* **bucuroasă** *lucrează la fermă* ⇒ *femeia lucrează la fermă* **bucuroasă** ⇐ *femeia este* **bucuroasă** + *femeia lucrează la fermă* ş.a.m.d[38].

În toate situaţiile date mai sus (şi în altele asemănătoare), sintagmele nominale cu expansiune atributivă nu pot fi supuse transformării prin inversiune poziţională decît dacă se păstrează statutul determinat minimal al numelui regent care rămîne marcat cu articol enclitic, iar adjectivul, participiul sau gerunziul ocurent în poziţia atribut nu poate fi determinat prin nici un fel de articol. Astfel, se poate spune *bucuroasă*, *femeia lucreaza la fermă*, situaţie în care atributul, fiind izolat, poate fi deplasat în poziţie adverbală; dacă însă articulăm adjectivul în poziţie proclitică, **bucuroasa**

[38] cf. Valeria Guţu Romalo, 1973, p. 40 şi 147—149. În *GLR*, astfel de determinante dublu subordonate sînt numite atribute izolate *circumstanţiale*: Fascinat de prăpastia păcatului, *Constantin îşi descleştă mîinile ... şi-şi dădu drumul să cadă* (vol. II, p. 319); în alt loc, participiul *îngropată* din enunţul *Mahalaua* înţelenise *îngropată în troieni* este dat ca exemplu de element predicativ suplimentar (vol. II, p. 207). Este evident că acelaşi fapt sintactic, caracterizat prin dublă subordonare — faţă de nume şi faţă de verb — este încadrat în clase sintactice diferite, ceea ce este şi o urmare a complexităţii acestor relaţii şi relevă posibilitatea existenţei mai multor interpretări.

femeie lucrează la fermă—, schimbarea poziției lui după verb este o transformare emfatică și adjectivul nu intră în relație cu verbul : *femeia lucrează la fermă*, **bucuroasa!** ; **fericita** *fată cîntă la pian* ⇒ *fata cîntă la pian*, **fericita!** De asemenea, prezența demonstrativului *cel* în sintagma atributivă este incompatibilă cu dubla subordonare.

Însă în discuția privind atributul acordat, propozițiile derivate, a căror structură se caracterizează prin prezența poziției *predicativ suplimentar*, nu ne interesează în mod direct, ci numai pentru a explica situația relației dintre determinant și determinat în sintagme de tipul *femeia bucuroasă, voioasă, fericită, obosită etc.;* întrebarea care se pune este dacă atributele aflate în această situație sînt izolate sau neizolate, dacă relația de vecinătate în care sînt angajate este o implicație necesară sau nu și dacă, fără a le deplasa în structura grupului verbal, ele sînt sau nu sînt, în același timp, dublu subordonate. Explicația derivativă se referă numai la construcțiile în care unitățile dublu dependente, aflate în poziție postverbală, nu pot fi considerate atribute în sensul propriu al acestui termen ; nici relația de vecinătate nu este totdeauna concludentă. Dacă avem structura *mama*, **mulțumită de sosirea noastră**, *ne-a poftit la masă*, sintagma atributivă este evident izolată, dar admite două interpretări : (1) *care era mulțumită de sosirea noastră* și (2) *pentru că era mulțumită de sosirea noastră;* dacă acceptăm explicația (1), sintagma dată este un atribut izolat ; dacă acceptăm explicația (2), sintagma este un circumstanțial cauzal al verbului predicat, mai ales dacă o plasăm în poziție inițială : **mulțumită de sosirea noastră**, *mama ne-a poftit la masă*. (În acest caz, explicația (1) nu mai poate fi susținută, deoarece ***care era mulțumită de sosirea noastră**, *mama*... este nereperabilă ca structură în limba română.) Dacă însă sintagma dată ocupă poziție postverbală, este acceptabilă explicația derivativă a unei unități dublu subordonate, deoarece *mama era* **mulțumită** *(de sosirea noastră)* + *mama ne-a poftit la masă* ⇒ *mama ne-a poftit la masă* **mulțumită** *(de sosirea noastră)*.

Interpretări diferite sînt posibile și în cazul unor structuri de tipul (1) *fetița* **fericită** *s-a așezat în bancă*, (2) **fericita** *fetiță s-a așezat în bancă*, (3) **fericită**, *fetița s-a așezat în bancă* și (4) *fetița s-a așezat* **fericită** *în bancă*. În (1) și (2), *fericită* și *fericita* pot fi considerate atribute adjectivale calificative acordate, cu respectarea regulii determinării minimale ; în (1), putem admite și echivalența cu *fetița* **cea fericită**, în care *cea fericită* este atribut de identificare separativă, interpretare pe care am putea-o da și formei *fericita* din (2) ; în (3), putem admite o structură emfatică în care *fericită* = *foarte fericită* sau *fiind fericită*. Situația din (4) am putea-o considera ca o structură derivată prin explicația obișnuită, adică *fetița era* **fericită** + *fetița s-a așezat în bancă* ⇒ *fetița s-a așezat în bancă* **fericită**, dar este greu de admis o relație circumstanțială între *a se așeza* și *fericit(-ă)*, adică realizarea unui predicativ suplimentar, în această situație, ni se pare o incompatibilitate semantică ; explicațiile de tipul *s-a așezat din cauză că era* **fericită**, *s-a așezat în timp ce era* **fericită**, *s-a așezat în mod* **fericit**, deși posibile, ni se par forțate (mai ales ultima, în care nu se mai realizează acordul).

6° Atributul *pronominal acordat* se înscrie în clasa celui adjectival prin pronumele ocurente în contexte comune cu adjectivul și cu genitivul și care sînt definitorii pentru poziția sintactică atribut. Caracteristica acestui

tip de atribut este implicația sintactică a acordului în gen, număr și caz, pe care numele regent îl impune pronumelui determinant, implicînd izotopia mărcilor aferente ca mijloc de realizare a relației de determinare unilaterală în sintagma nominală. Din punct de vedere semantic, acest atribut este un determinant de identificare. În poziția de substituție caracteristică atributului pronominal acordat sînt ocurente pronumele despre care am afirmat că se pot întrebuința cu valoare sintactică adjectivală : demonstrativele *acesta, acela, acestălalt, celălalt, același*, posesivele *meu, tău, său*, relativele interogative *care, ce (fel de), cît*, nehotărîtele *un, o, alt, ceva, cutare, oricare, orice, fiecare, fiece, tot, vreun* și negativul *nici un*. Dacă se admite că determinantele numite pronume *de întărire* ocupă o poziție sintactică distinctă de numele determinat, ele se includ în aceeași clasă. Prin urmare, în această categorie nu se înscriu pronumele personale, de politețe, genitivul plural *alor mei*, interogativul *cine*, relativele *cel ce, ceea ce*, negativele *nimeni, nimic*. În structurile *scrisoarea* **celuilalt** *(om), casa* **oricărui** *om, celuilalt* și *oricărui* nu sînt folosite „adjectival", nu se acordă cu regentul *(scrisoarea, casa)*, ci cu substituitul lor *om*, față de care sînt atribute acordate.

a. Demonstrativul *acesta* apare fără particulă deictică, dacă poziția atributului precedă regentul și nu implică vecinătatea imediată, putînd fi disociat de regent prin intercalarea unui alt determinant atributiv : **acest** *(frumos) copil*, **acestui** *(excepțional) elev*, **celeilalte** *(harnice) fete*. Dacă poziția atribut urmează după regent, ea implică vecinătatea imediată și particula deictică *-a* la demonstrativul care o poate primi : *omul* **acesta**, *copilul* **celălalt**, *fetelor* **acestora**.

b. Demonstrativele *de identitate* sînt ocurente numai înaintea regentului : **același** *copil*, **aceeași** *situație*, **acelorași** *idei*, **aceleiași** *femei*.

c. Posesivul *meu, tău, său*, care poate fi considerat formă de genitiv în paradigma pronumelui personal (dar avînd flexiune proprie), în poziția atribut urmează, în mod obișnuit, după numele regent și nedeterminat de *al*, dacă este unica expansiune în sintagma dată : *caietul meu, cartea mea, impresiile noastre, părerile sale, cărțile mele*. Dacă regentul mai are un determinant, acesta impune și prezența substitutului *al: acest caiet* **al meu**, *cărții acesteia* **a sale**, *desfășurarea acestor activități* **ale voastre**. La fel ca în cazul atributului adjectival, acordul de caz genitiv este manifest numai dacă numele regent este de gen feminin : *caietul* **meu**, *caietului* **meu**, dar *cartea* **mea**, *cărții* **mele**. Inversiunea pozițională a acestui atribut este emfatică și impune determinantul *al:* **ai** *noștri tineri;* **al meu** *nume*.

Formele *său, sa, săi, sale* dublează formele de genitiv *lui, ei, lor*, care însă nu se supun regulii acordului.

d. Relativ—interogativele *ce* și *cît* stau numai înaintea regentului, iar *care* în amîndouă pozițiile : **care** *femeie*, **femeia** *care*. . . **ce** *carte*, **ce** *caiet*. Pronumele de identificare cantitativă *cît, cîtă* determină numai substantive cu referent nenumărabil, iar pluralul *cîți, cîte*, substantive cu referenți numărabili : **cît** *pește*, **cîtă** *apă, sare* **cîtă** *vrei*, **cîți** *lei*, **cîte** *fete*.

e. Nehotărîtele *un, o, alt, alta, oricare, orice, fiecare, fiece, vreun, vreo, cutare* pot figura ca atribute numai înaintea regentului : **fiecare** *casă*, **oricărei** *idei*, **vreo** *carte*, **altor** *elevi*. Nehotărîtele *atît(a), cîtva, ceva* realizează atributul numai înaintea regentului, pe care îl determină ca totalitate : **atîta** *timp*, **ceva** *mîncare*, **cîtăva** *vreme*. La acestea se adaugă *destul, destui, mult, puțin*, care, deși considerate adjective (sau adverbe) nehotărîte, se asea-

mână și cu pronumele cantitative de mai sus: **destulă** *lumină* (**destulă**), **destui** *copii* (**destui**), **puțină** *speranță* (**puțină**), **multe** *treburi* (**multe**), **multor** *oameni*.

f. Destul de frecvent, atributul realizat prin pronume nehotărît se leagă de un element regent la plural prin conectivul *din(tre)*, ceea ce, în unele cazuri, anulează aparent acordul de număr și de caz: **oricare din(tre) elevi** *poate participa;* **unii din(tre) participanți** *au plecat mai devreme;* **fiecare din(tre) eleve** *are dreptul să ia cuvîntul;* **cîțiva din angajați** *au întîrziat*. Asemenea construcții se explică prin presupoziția unor sintagme în care figurează un nume în nominativ, care impune atributului regula acordului într-o structură cu valoare partitivă: **oricare elev** *din(tre) elevi poate participa*, prin eliminarea regentului *elev*, devine *oricare din(tre elevi); fiecare elevă din(tre) eleve > fiecare din(tre) eleve* ș.a.m.d. Întrucîtva asemănătoare cu acestea sînt construcțiile *oricare din(tre) noi, fiecare din noi, cîți din cei de față, unii dintre ei* etc., care se pot explica tot prin derivare; toate aparțin unei zone structurale mai puțin stabile a limbii române, în care se manifestă mai accentuat dinamica unui proces de reorganizare încă neîncheiat.

7. Atributul realizat prin *numeral* este și el asimilat celui adjectival, dar are o seamă de trăsături de statut morfologic, sintactic și semantic prin care se distinge în mod evident de acesta. Astfel, cu excepția lui *zece, sută, mie, milion, miliard, bilion, trilion*, care sînt asimilate substantivului, numeralele cardinale nu cunosc opoziția de număr, deoarece toate reprezintă pluralul lui *unu;* ele însă implică în structură categoria numărului, impunînd-o unităților cu care intră în relație de determinare; de asemenea, numai *unu, doi* și compusele în care apar au opoziție de gen; opoziții cazuale marcate cu desinențe au numai *unu, zece, sută* etc., *doime, treime* etc.; începînd de la *doi*, toate numeralele cardinale au genitivul marcat prepozitiv cu *a*, iar în combinație cu *la*, sînt ocurente în poziția obiectului indirect (după verbe din seria lui *a da*, fiind sintagme echivalente cu substantivul în cazul dativ).

a. În structura unei sintagme nominale, numeralele din seria *sută, mie, milion, doime, treime, cincime* etc., asimilîndu-se substantivelor, pot apărea numai ca regente sau în poziție de atribut asemănător celui substantival. Astfel, în sintagmele **o sută** *întreagă*, **o mie** *pierdută*, **o zecime** *adunată cu o pătrime*, **un milion** *scăzut din...*, numeralele se află în poziție de termen regent și impun determinatelor acordul de gen și număr; în sintagme ca **o sută** *de lei*, **cincizeci** *de copii*, **douăzeci și opt** *de zile*, numeralele date par a fi regente, iar substantivele marcate de prepoziția *de* se află pe poziția atributului prepozițional în acuzativ [39]. În sprijinul acestei soluții este și faptul că numeralul poate fi determinat și de alt atribut: **această** *sută* **de lei, întreaga** *mie* **de lei, celălalt** *milion de lei*, **mai multe** *milioane* **de lei** [40].

---

[39] Problema este pusă în acest mod de G u ț u, 1973, p. 82, care trimite și la *GLR*, unde se spune (sub *Observație*) că „Numeralele cardinale începînd de la *douăzeci* în sus se comportă din punct de vedere formal ca și cînd ele ar fi determinate: *douăzeci de cai*. După conținut însă, substantivul e determinatul iar numeralul este determinantul" (vol. II, p. 116).

[40] Pe bancnotele emise de Banca Națională a Republicii Socialiste România, sintagmele nominale prin care este specificată valoarea sînt formulate fără conectivul *de: douăzeci și cinci lei, una sută lei*. Acesta poate fi încă un semn că în clasa numeralului există o zonă dinamică în care formele structurale nu s-au stabilizat și mulți vorbitori nu folosesc

În aceste cazuri este limpede că *sută, mie* etc. se asimilează substantivelor colective din seria *grupă, echipă, şir, rînd* etc. şi poziţia lor de termeni regenţi în sintagmele date este greu de contestat. Dar unele construcţii admit şi determinanţi demonstrativi care se supun regimului de acord al substantivului marcat de prepoziţia *de*: **aceşti** *o sută* **de lei, aceşti** *o mie* **de muncitori**; **aceste** *o sută* **de zile**; **aceşti** *două milioane* **de alegători** *au votat cu toţii*.

b. Numeralele de la *un* la *nouăsprezece* sînt atribute dependente de substantivul regent, dar, ca substitute separative ale totalităţii, sînt şi regente, putînd fi determinate de atribute de diferite tipuri. Poziţia atribut în care sînt ocurente aceste numerale precedă numele regent: **un** *om*, **doi** *oameni*, *casele a* **doi** *vecini*, **cincisprezece** *zile*; *un* şi *doi*, avînd opoziţie de gen, se supun regulii acordului: **un** *caiet*, **o** *carte*, **doisprezece** *băieţi*, **douăsprezece** *fete*. Cînd sînt regente, cele cu opoziţie de gen impun acordul atributului, iar cele cu formă unică impun acordul de gen al numelui substituit: **unu** *alb*, **una** *albă*; **aceştia** *doi*, **acestea** *două*, **trei** (**case**) *albe*, **trei** (**pereţi**) *albi*. Pluralul *zeci* are acelaşi regim ca *sută-sute*, adică este regent al numelui precedat de prepoziţie, dar, în această situaţie, semnifică o cantitate nedefinită (mai mare decît zece şi mai mică decît suta): **zeci** *de participanţi*, **zeci şi zeci** *de copii*. La fel se comportă numeralele colective **amîndoi** (**amîndouă**), **ambii, tustrei, (tustrele), tuspatru**, distributivele **cîte un (o)**, **cîte trei** etc. şi numeralele ordinale: **amîndoi** *copiii* (**amîndoi**), *amîndoi* **cei aşteptaţi; tustrei** *oamenii*, **tustrele** *femeile*; **cîte doi** *copii*; **primul** *aviator*; **al doilea** *an*, *anul al* **doilea**. Colectivele determină numai substantive articulate (*tustrei* şi *tuspatru*, numai înaintea regentului articulat), ordinalele impun articolul numai dacă poziţia atributului urmează după regent, adică se aseamănă, din acest punct de vedere, cu adjectivele calificative.

Situaţia demonstrativului *cel* este clară cînd apare ca formant al numeralului ordinal; dar dacă intră în sintagme nominale de tipul **cei** *o sută* **de elevi, cele** *o sută* **de zile**, *cei, cele* sînt pro-nominale, substituind substantivul care realizează atributul, deşi sînt aşezate obligatoriu înaintea numeralului [41].

c. Numeralul multiplicativ este numai în poziţie de determinant şi are acelaşi regim ca adjectivele calificative: *o răsplată* **întreită, întreita** *răsplată*, **o întreită** *răsplată*. În aceeaşi situaţie se află şi numeralele *dublu, triplu (cvadruplu)*, cînd realizează atributul înaintea sau după numele regent nearticulat sau articulat: *un* **dublu** *rezultat* (**dublu**), **o dublă** *satisfacţie* (**dublă**); **tripla** *satisfacţie, satisfacţia* **triplă**.

---

prepoziţia *de* ca element de relaţie între numeral şi substantiv; dacă formele de tipul *douăzeci de ani, treizeci de ani, o sută de ani* sînt aproape generalizate, multă lume spune (şi chiar se scrie, mai ales în presa curentă) *douăzeci şi şapte ani, treizeci şi doi ani* ş.a.m.d., situaţie în care numeralul care semnifică unităţile nu este grupat în sintagmă legată cu *zeci*, ci cu substantivul următor, ca atribut al acestuia: *doi ani, trei ani, şapte lei* ş.a.m.d.

[41] cf. Valeria Guţu Romalo 1973, p. 82; autoarea consideră că asemenea construcţii sînt asemănătoare cu *cei doi (cinci* etc.*) elevi*, grupări în care atît *cei*, cît şi numeralul *doi, cinci* etc. se subordonează substantivului. Este de cu totul altă natură situaţia prepoziţiei *la (de la, pînă la)*, din sintagme nominale de tipul la *doi copii*, de la *cinci lei în sus, pînă* la *cinci lei* etc.; deşi poziţia prepoziţiei este legată de atributul numeral, ea impune numelui regimul de caz acuzativ, ceea ce înseamnă că este component al sintagmei nominale; *se dau premii* la (doi) copii; *am luat lucrările* de la trei copii; *temperatura scade* pînă la şapte grade. Ambii termeni ai sintagmei fiind omisibili, prepoziţia rămîne legată de numeral prin presupoziţia substituitului lui, dacă acesta se foloseşte ca substitut autonom: *se dau premii numai* la doi; *temperatura a scăzut (pînă)* la şapte.

d. O caracteristică a atributului realizat prin numeral este că relația de determinare implică, de regulă, și vecinătatea sintagmatică imediată, ceea ce se vede dacă substantivul are mai multe expansiuni atributive: *celelalte* **două note**, *aceste* **trei probleme**, *o* **dublă viziune**, *unei* **întreite relații**. Dacă al doilea atribut este realizat prin adjectiv calificativ care precedă emfatic numele regent, atributul numeral apare disociat de regentul lui: **doi** *buni* **amici**; asemănătoare este și situația adjectivelor care au poziție fixă înaintea substantivului: **două** *biete* **femei**.

Cele cîteva particularități la care ne-am referit mai sus arată că atributul realizat prin numeral acordat se deosebește destul de mult de atributul adjectival, pentru a se justifica constituirea lui ca o subclasă distinctă de atributul adjectival.

17.26. Atributul substantival

Spre deosebire de realizările relației atributive menționate în paginile anterioare, atributul substantival se distinge prin următoarele particularități:

a) este un determinant neacordat, adică numele regent nu implică mărcile de gen, număr și caz în statutul morfologic al numelui ocurent în poziția atribut; dacă totuși determinantul transmite prin mărcile sale aceleași informații gramaticale de gen, număr, caz, această potrivire nu constituie o manifestare a redundanței, deci nu este o implicație structurală necesară, ci se realizează fortuit; în *SN cărții copilului, (din) casa din vale, luptelor împotriva lipsurilor*, asemănarea statutelor morfologice ale celor doi termeni ai relației de determinare este întîmplătoare, căci se poate realiza și în formele *cartea copilului (copiilor), (din) casele din vale, luptele împotriva lipsei* ș.a.m.d.;

b) a doua particularitate, consecință a celei dintîi, este că numele regent poate avea orice statut, dar, independent de acesta, în poziția atribut poate fi ocurent numai un nume în unul dintre cazurile genitiv, dativ sau acuzativ, precedate sau nu de prepoziții corespunzătoare. Cu alte cuvinte, în limitele restricțiilor semantice, regentul impune atributului realizat prin substantiv unul din cazurile nonautonome.

Din aceste particularități decurg și criteriile de clasificare a atributului substantival, variantele lui fiind denumite după caz; atribut substantival *în genitiv, în dativ, în acuzativ*. Dar, pentru că atributul realizat prin acuzativ este totdeauna *SNkac Prep*, se numește, de obicei, *atribut substantival prepozițional;* aceasta ar putea însă însemna că celelalte atribute substantivale sînt incompatibile cu realizarea prepozițională, ceea ce nu corespunde realității: în *lupta împotriva risipei, victoria* **asupra adversarilor**, *o activitate* **potrivit planului și sarcinilor** *stabilite, reușita* **grație muncii**, în poziția atribut sînt ocurente *SNkg Prep* și *SNkd Prep*. De aceea socotim că ar fi mai potrivit ca cele trei aspecte să poarte denumirea cazului în care se realizează, cu mențiunea că atributul în genitiv și în dativ au variante *fără* și *cu* conectiv prepozițional.

Aspectul în care schema tradițională a clasării atributului substantival poate fi regîndită în mod radical este legat de *apoziție*. După cum am arătat

şi mai înainte (cf. *supra*, în **17.5.** şi în **17.24.**), apoziţia este considerată variantă a atributului substantival şi a celui pronominal, deci expansiune prin subordonare a unei *SN*; dar relaţia apozitivă nu este o relaţie de *dependenţă unilaterală*, nu constituie o expansiune prin subordonare a unei *SN*, ci o expansiune prin echivalenţă, variantă *a relaţiei de nondependenţă*, ai cărei termeni sînt coreferenţi, răspund în mod egal şi pozitiv testului omisiunii şi pot fi schimbaţi unul în locul celuilalt, în majoritatea cazurilor. Dacă la acestea mai adăugăm şi faptul că substantivul în poziţie apozitivă stă mai ales în nominativ (ori pare a fi actualizat în această formă), că prin relaţie de echivalenţă coreferenţială se reia nu numai o *SN*, ci şi o *SAj*, *SAv*, *SV*, că în această poziţie este ocurentă nu numai o *SN*, ci şi o *SAj*, *SAv* etc. (ca în sintagmele *anul o mie nouăsute treizeci; doctorul Ionescu, este delicat, adică plin de atenţii; aici, în capitală, în Bucureşti; acolo, lîngă izvoare; se culcă tîrziu, la ora douăsprezece; Maria scrie, adică este ocupată* etc.), credem că apoziţia nu se încadrează în clasa atributului substantival, chiar dacă am avea în vedere exclusiv realizarea ei prin *SN* ca expansiune a unei *SN*.

De aceea vom discuta aici numai despre atributul substantival realizat prin relaţie de dependenţă unilaterală şi la unul din cazurile nonautonome.

1° *Atributul substantival în genitiv* se realizează în trei varaiante : a. prin *SNkg*; b. prin *SNkgPrep*; c. prin *SNkacPrep*, în care *Prep* este *a*.

a. Realizarea atributului substantival prin *SNkg* este cea mai frecventă şi nu ridică nici o problemă aparte, afară de marea varietate a valorilor rezultate din relaţia semantică a celor doi termeni. Valoarea semantică de bază a acestei relaţii este *posesia*, cu numeroase nuanţe lexicale şi sintactice derivate prin presupoziţie : apartenenţa, dependenţa, subiectul, obiectul (direct sau indirect), denumirea, scopul sau destinaţia, termenul calificat, conţinutul (material sau elementele constitutive ale unui nume colectiv), gradul de intensitate maximă, originea sau provenienţa, locul, timpul etc. (cf. şi *supra*, în **8.16.**, sub c), unde s-au dat şi exemple) : *cravaşa* **maiorului**; *bărbatul* **Floarei**; *interesele fundamentale* **ale popoarelor**; *existenţa* **volumului** *(= volumul există), tăcerea* **părinţilor** *(= părinţii tac); scrisoarea* **profesorului** *(= profesorul este autorul scrisorii); copierea* **lucrării** *(= lucrarea este copiată); oraşul* **copiilor** *(= oraşul (este) destinat copiilor); simplitatea* **compunerii** *(= compunerea este simplă); şirul* **salcîmilor** *(= şirul este format din salcîmi); sinteza* **ideilor** *(= ideile formează conţinutul sintezei); influenţa* **substratului** *(=influenţa provine din substrat*, sau *substratul influenţează*, sau *substratul este influenţat); anii* **liceului** *(= anii din timpul liceului); voinicul* **voinicilor** *(= voinicul (este) cel mai voinic dintre toţi voinicii)*.

Este evident că valorile semantice rezultate din determinarea atributivă în genitiv nu pot fi precizate cu siguranţă, că unele dintre ele sînt tangente şi pot fi explicate în mai multe feluri.

Denumirea determinantului sau explicarea lui prin nume proprii ori comune în cazul genitiv duce adesea la formarea unor denumiri geografice sau a unor sintagme greu de distins de acestea. Aşa sînt substantivele *balta, dealul, grindul, gura, lunca, piatra, piscul, poiana, tîrgu', turnu', ţara, vadul, valea, vatra*, care, urmate de un genitiv toponimic — uneori deosebit de genitivul obişnuit — formează numeroase denumiri geografice : *Balta Oaiei, Vadul Oii, Dealul Bogăţii, Dealul Ragozei, Piscul Leurzii, Valea Foaiei, Valea Gropii, Ţara Bîrsei, Ţara Oaşului* etc. De aceea adesea nu este uşor să decidem dacă, în sintagme de tipul *ţara Moldovei, ţara Munteniei, valea*

Călmățuiului, vorbitorul sau autorul are în vedere denumirea geografică sau o denumire mai precisă, prin determinant propriu, a primului element, mai ales dacă contextul nu ne ajută la aceasta : *pe bulevardul* **Colței**, *dincolo de valea* **Teleormanului**, ... unde se varsă *Valea-Cîinelui; căci Vodă Ion al nostru și-a pus capul pentru țara* **Moldovei**. Sintagma *Valea-Cîinelui* formează un nume propriu compus și este neanalizabilă ; în sintagmele *valea Teleormanului* și *bulevardul Colței*, numele proprii în genitiv denumesc prin individualizare determinantele lor. În ceea ce privește sintagma *țara Moldovei*, o putem considera fie ca o denumire geografică specifică — deși substantivul *țara* e scris ca un nume comun obișnuit —, fie ca pe cele două de mai sus, adică o sintagmă nelegată.

b. Realizarea prin *SNkg Prep* este mai rară, deoarece numărul substantivelor care pot intra în relație cu un determinant prin conective prepoziționale cu regim de genitiv este relativ restrîns la clasa celor care semnifică un proces ori sînt forme nominale ale unor verbe de mișcare (*activitate, acțiune, afirmație, concluzie, dare de seamă, evoluție, înaintare, luptă, mașinație, mers, opinie, părere, raport, retragere, tir, uneltire, vot* etc.) : *acțiune* **contra lipsurilor**, *concluzia* **asupra discuțiilor**, *dare de seamă (raport, referat)* **asupra activității**, *înaintarea* **de-a lungul văii**, *tirul de artilerie* **împotriva avioanelor** *inamice*, *staționarea* **în fața clădirii**, *mersul* **în curmezișul dealului**, *evoluția* **de-a lungul anilor (veacurilor)**, *retragerea* **din fața inamicului**, *o evoluție* **împotriva prevederilor**, *votul* **împotriva propunerii** etc.

c. Relația atributivă prin prepoziția *a* este condiționată de determinarea substantivului aflat în poziție de atribut prin numeral cardinal (de la *doi* în sus), situație în care *a* este marcă a cazului genitiv al numeralului : *cărțile* **a cinci tovarăși**, *lupta pentru pace* **a milioane de oameni**, *lipsa de la ore* **a doi copii**. Sub influența acestui tip de relație, impus de specificul morfologic al numeralului, se construiesc, la fel, și alte determinante substantivale precedate de determinante cantitative din seria *mulți, puțini, numeroși, diverși* etc. : *prezența* **a numeroase personalități**, *cu ajutorul* **a puțini tovarăși** etc.

d. Afirmația noastră că atributul în genitiv nu se supune regulii acordului de număr, gen și caz a avut în vedere sintagmele în care substantivul dominant are un statut morfologic determinat minimal prin articol hotărît enclitic, iar relația de determinare prin atribut este și o relație de vecinătate, adică poziția atributului substantival urmează nemijlocit după termenul regent. În asemenea structuri sintagmatice, genitivul apare nemarcat, fiind exclusă prezența articolului genitival. Dacă însă determinantul este nearticulat enclitic, prezența articolului genitival este o implicație sintactică necesară, ca manifestare a redundanței maximale ; *elev* **al școlii**, *o stradă* **a orașului**, *pe o fereastră* **a casei**, *niște cărți* **ale colegului**, *aceşti prieteni* **ai lui Ion**. Aceeași implicație apare și în relația atributivă de nonvecinătate, care poate fi rezultatul disocierii atributului de termenul regent prin alt determinant, indiferent dacă acesta este un atribut realizat prin adjectiv calificativ, de identificare, de clasare sau tot un substantiv : *cartea aceasta* **a lui Ion**, *zilele însorite* **ale primăverii**, *inițiativa frumoasă* **a elevilor**, *copacii înfrunziți* **ai pădurii**, *plecarea lui Ion și* **a Mariei**, *inițiativele muncitorilor și* **ale maistrului**.

În toate situațiile date, atricolul genitival, fiind substitut pro-nominal, se acordă în număr și gen cu substantivul regent, nu cu substantivul ocurent în poziția atribut ; dar pentru că articolul este morfem component al *SNkg*

cu care se află în relație sintagmatică, redundanța lui de acord cu substitutul slăbește, ceea ce duce fie la folosirea lui *a* ca formă unică, indiferent de numărul și genul substantivului determinat de atributul genitival, fie la folosirea altor forme în locul celor necesar implicate. De obicei, mai ales cînd între numele regent și atributul genitival dat se interpun unul ori mai multe determinante care anulează vecinătatea, articolul se acordă greșit, *prin atracție*, cu substantivul atribut ori cu unul din substantivele componente ale SN anterioare : **un efort** *de explicare* **al** *operei*, **rolul** *de consolidare* **al** *rezultatului obținut*, **procesele** *de combinare* **ale** *imaginației cu fantezia*.

Problema acordului se pune aproximativ asemănător și în cazul discutat în b). Realizarea atributului prin *SNkgPrep* implică în structură, în calitate de conective, prepozițiile *asupra* și *contra* și locuțiunile care au în componență un substantiv ori un adjectiv marcat cu articol enclitic ori un adverb marcat deictic cu *-a, -(u)l: din cauza, din pricina, în fața, înaintea; în dreptul, înăuntrul, în dosul, de-a lungul, de-a latul* etc. ; unitățile nominale din aceste sintagme legate, și, prin analogie cu ele, și prepozițiile *asupra* și *contra*, implică prezența substitutului acordat *a*, ca marcă de genitiv a substantivului atribut, dacă acesta nu urmează imediat după prepoziția al cărei regim este. Asemenea situații apar în construcțiile cu două sau mai multe atribute de acest fel, aflate în relație de coordonare : *terenul* **din dosul** *casei și* **al hambarului** ; *această mare influență* **asupra** *elevilor*, **a** *profesorilor și* **a întregului colectiv** *al școlii ; rămînerea în urmă* **din cauza** *greșelilor*, **a lipsurilor** *de tot felul*, **a delăsării** *și* **neglijențelor.** Și în aceste situații se poate face un acord greșit, mai ales prin folosirea formei de feminin *a* în locul celei de masculin.

2° *Atributul substantival în dativ* ar fi o realizare opusă normei pe care am formulat-o cînd am afirmat că genitivul și dativul, deși omonime ca structură și sens, se deosebesc radical prin distribuție, deoarece genitivul, caz adnominal, nu poate figura ca determinant verbal decît însoțit de substitutul pro-nominal *al*, iar dativul, caz adverbal, nu poate fi determinant nominal decît în contextul unor substantive de origine verbală (cf. *supra*, 8.14.sub d), forme nominalizate ale verbelor care semnifică procesul de acordare, transmitere etc., sau dacă este regimul unei prepoziții specifice.

a. Într-o fază mai veche a limbii române și exclusiv în stilul artistic se întîlnesc cîteva cazuri de determinare atributivă, în care un substantiv nedeterminat enclitic are atributul substantival nemarcat de substitutul pronominal *al*, cum ne-am aștepta : **preot deșteptării** *noastre*, **semnelor** *vremii* **profet** ; *somnul* **vameș vieții** ; *ai fost* **martor suferințelor** *mele* ; *a rămas* **moștenitor împărăției** ; *este* **mamă copiilor** *lui;* **domn** *și* **stăpîn țării** *Moldovei;* **bucurie sufletului** *și* **mîngîiere inimii** *părinților; fluture*, **mire florilor** *gingașe;* **nepot** *de soră* **lui Pîndilă** etc. Toate substantivele ocurente în poziție de determinant sînt nume de calități care admit eliminarea din structură a mărcii de genitiv *al(a)* și construcțiile de acest tip devin emfatice chiar prin această eliminare ; cu alte cuvinte, am putea socoti că ne aflăm în fața unui dativ *aparent*, structură derivată dintr-o sintagmă în care redundanța articolului genitival este manifestă : *preot* **al** *deșteptării noastre, (profet)* **al** *semnelor vremii profet, somnul vameș* **al** *vieții, martor* **al** *suferințelor mele* ș.a. m.d.

Tot prin derivare se pot explica și construcții de tipul *scrisoare mamei și tatei; felicitări soției; un „bun venit" oaspeților noștri; o* **rugăminte prie-**

tenului *și totul se rezolvă* etc., în care substantivele în cazul dativ nu sînt atribute, ci complemente indirecte ale unor forme verbale *in absentia*: *scrisoare* **scrisă (adresată, destinată)** *mamei și tatei;* **transmite** *felicitări soției;* **spunem (adresăm)** *un „bun venit"* *oaspeților* ș.a.m.d. Asemănătoare sînt și enunțurile emfatice de tipul *cinste fruntașilor la învățătură! glorie eroilor căzuți pentru patrie! slavă luptătorilor pentru binele poporului!* etc.

b. Există însă în limba română o seamă de substantive „verbale" sau forme nominale ale verbelor care semnifică procesul de transmitere (despre care am amintit mai sus) și care admit în poziția de determinant ocurența dativului sau a construcției echivalente cu dativul, prin prezența prepoziției *la*. Este vorba de substantive ca *acordarea, atribuirea, cedarea, conferirea, decernarea, expedierea, încredințarea, imprimarea, intentarea, înmînarea, oferirea, prezentarea, remiterea* etc., care, chiar determinate cu encliticul *a*, datorită originii lor verbale, nu admit relația cu genitivul, ci cu dativul. Avînd în vedere caracterul, în general, neologic al acestor substantive, determinarea lor prin substantive (sau pronume) în dativ este considerată tendință novatoare în sintaxa limbii române, un atribut substantival în dativ, specific mai ales stilului publicistic, și, mai rar, celui științific: *trimiterea de ajutoare bănești și în natură* **sinistraților**; **repartizarea** *de sarcini concrete* **tuturor responsabililor**; *asigurarea* **asistenței** *medicale* **bolnavilor**; **trimiterea** *unor instrucțiuni clare* **unităților** *subordonate;* **înmînarea** *corespondenței oficiale* **directorului** *și* **contabilului**; **cedarea** *stocurilor supranormative altor* **unități**.

Coocurența acestui determinant substantival în dativ este însă admisă numai în condiții de nonvecinătate atît cu regentul, cît și cu alt determinant al lui în genitiv, deoarece absența necesară a articolului *al(a)* dă loc la confuzie între dativ și genitiv, la ambiguitate: *distribuirea cărților copiilor, trimiterea bagajului părților, expedierea telegramei prietenului, intentarea procesului vinovaților.*

Deci problema care se pune în aceste situații nu este acea a coocurenței cazului dativ în structura unui grup nominal dominat de un substantiv din această clasă, ci dacă poziția în care este ocurent dativul poate fi într-adevăr socotită o realizare atributivă. Dacă urmărim „istoria" derivativă a unor construcții de acest fel, numele în cazul dativ figurează pe poziție de obiect indirect, actualizînd poziția *cuiva* din formula *a da (a acorda, transmite etc.) + ceva + cuiva;* o construcție ca *festivitatea s-a terminat prin* **acordarea** *de premii* **elevilor** *fruntași* este echivalentă *cu festivitatea s-a terminat* **acordîndu-se** *premii elevilor fruntași* sau *festivitatea s-a terminat+s-au acordat premii elevilor fruntași ⇒ festivitatea s-a terminat prin* **acordarea** *de premii* **elevilor** *fruntași;* tot așa, enunțul *avem obligația* **trimiterii** *de ajutoare* **sinistraților** se explică prin derivare din *avem obligația* **de a trimite** (ori *să trimitem*) *ajutoare* **sinistraților.** Întrucît, în toate situațiile date, substantivul în cazul dativ realizează poziția de obiect indirect într-o structură de bază, apreciem că existența unui atribut substantival în dativ poate fi cu mult temei pusă sub semnul întrebării.

M i o a r a A v r a m [42], al cărei studiu amplu și bogat în argumente și în texte din presa actuală pledează pentru interpretarea acestor determinante

---

[42] Problema existenței în limba română a unui atribut substantival în cazul dativ este amplu și documentat dezbătută de A v r a m M., 1965.

ca atribute substantivale în dativ, subliniază ceea ce arătam și noi mai sus în legătură cu ordinea structurală a construcțiilor în discuție : dacă substantivul verbal este nearticulat enclitic, dativul poate urma imediat după el (ca în exemplul *această robire* **unui** *singur simțămînt*) ; „dacă însă substantivul verbal este articulat enclitic, dativul nu poate apărea decît separat de el prin alte cuvinte, dintre care ultimul nu trebuie să fie articulat enclitic.“ [43]. Dar o relație de determinare atributivă, deci unilaterală și imediată, a cărei realizare să implice structural nonvecinătatea, ni se pare greu de susținut ca normă a unei scheme relaționale în sintaxa limbii române.

Cealaltă soluție, adică interpretarea substantivului în dativ ca realizare a poziției de obiect indirect, implicînd un regent rezultat prin nominalizarea unui verb din seria *a acorda*, se poate susține, dacă admitem că, în această situație, transformarea verbului în substantiv implică atît regimul sintactic specific numelui, deci coocurența cu un nume în genitiv pe poziție de atribut, cît și coocurența cu un nume în dativ, pe poziție de obiect indirect, specifică verbelor din seria *a da*, *a acorda* etc.

c. Cu mențiunea că, în acest caz, sînt admise și alte substantive, derivate din verbe incompatibile cu un obiect indirect în dativ, realizarea unui atribut substantival prin *SNkdPrep* pare sigură, dacă dativul este regimul unui conectiv prepozițional din seria *conform*, *potrivit*, *contrar*: **recoltarea** *porumbului* **potrivit graficului** *stabilit; **întreținerea** culturilor **conform normelor** agrotehnice;* **administrarea și cheltuirea** *fondurilor* **contrar destinației** *lor este o greșeală gravă.* În aceste structuri, nonvecinătatea poziției atributului față de substantivul regent este o implicație nonnecesară, *SNkdPrep* putînd figura și în vecinătatea regentului (construcție, e drept, mai greoaie) : *întreținerea,* **conform normelor**, *a culturilor cerealiere* sau *întreținerea culturilor cerealiere* **conform normelor** ; *efectuarea,* **potrivit graficului**, *a tuturor lucrărilor* sau **efectuarea** *tuturor lucrărilor* **potrivit graficului**. Relevarea acestei inversiuni poziționale prin borne de tranziție în structura sintonematică este opțională.

Toată discuția legată de existența unui atribut substantival în dativ, indiferent de opțiunea pentru una ori pentru alta dintre soluțiile posibile, relevă că acest sector al schemei sintactice a limbii române are o stabilitate structurală cu totul relativă, că în această zonă — poate și sub influența traducerilor din alte limbi, care, din motive de ordin formal, au posibilități mai puțin limitate de folosire a dativului ca determinant nominal—, sistemul limbii române are o dinamică mai vie în tendința spre o normă optimă[44]. Instabilitatea structurală se explică prin aceea că procesul de nominalizare a verbelor aflate în discuție — foarte activ în româna contemporană — n-a mers pînă la capăt, că pentru vorbitorii obișnuiți, ba chiar și pentru gramaticieni, după cum o dovedește chiar această divergență de păreri, valoarea verbală mai este încă activă în așa măsură, încît sînt puse în relație cu substantive în cazul dativ. Așa se face că un enunț cu structură relațională neechivocă, cum este, de exemplu, *a acorda lui Ion această distincție ar însemna recunoașterea muncii lui*, apare în forma confuză *acordarea lui Ion a acestei distincții* ... sau în forma neambiguă *acordarea acestei distincții lui Ion* .... În aceste condiții, este firesc să nu se poată da o interpretare univocă statutului sintactic al *SNkd lui Ion.*

---

[43] *op. cit.*, p. 421.

[44] Cum remarcă, pe drept cuvînt, M i o a r a A v r a m, *loc. cit.*, p. 428.

3° *Atributul substantival în acuzativ* este o realizare prepozițională, deoarece acuzativul fără prepoziție poate fi numai determinant verbal, iar cel cu prepoziție figurează în orice combinație sintagmatică, în limitele restricțiilor semantice impuse de termenii contextului.

a. Cele cîteva exemple de construcții în care determinantul adnominal în acuzativ apare fără prepoziție sînt limitate la valori temporale ; substantivul regent face parte din seria *absență, angajare, introducere, încetare, lipsă, revenire, prezență* etc., iar atributul este substantiv referitor la evaluarea cantitativă *a timpului, a duratei* procesului de referință la care trimite substantivul regent. Cu alte cuvinte, aceste devieri de la noma prepozițională a acuzativului adnominal au loc tot în construcțiile dominate de substantive verbale sau de proveniență verbală : **verificarea** *gestiunii* **trei zile** *la rînd;* **două zile scoatere** *din producție;* **lipsa** *de la școală* **un timp** *îndelungat;* **lipsa** *lui dintre noi* **un timp** *îndelungat;* **statul în picioare cîteva ore în șir** ; **rodajul** *mașinii* **o săptămînă** [45]. În aceste construcții putem considera că unele sintagme provin din grupul sintactic stabil structurat pe baza constantei *timp*, la care se adaugă substantivele din seria *secundă, minut, oră, zi, săptămînă* etc., precedate de prepoziția *de* și, eventual, determinate de un numeral cardinal : *timp de trei zile, o săptămînă, doi ani* etc. În alte cazuri, relația poate presupune reducția prepoziției *de,* mai ales dacă relația de determinare este și relație de vecinătate : *mașina are* **rodaj (de) trei mii de kilometri** ; **angajarea (de) ore, zile și luni** *în această acțiune.*

b. Realizarea atributului substantival prin *SNkacPrep* ridică aproximativ aceleași probleme ca atributul în dativ sau ca cel în genitiv în contextul substantivelor verbale : *acordarea* **de către juriu** *a premiilor; inventarierea* **de către comisie** ; *lipsurile* **din cauză de boală** ; *angajarea* **pentru verificare** ; *trimiterea* **pentru calificare și perfecționare** ; *scoaterea din muncă* **pentru neglijență** ; *aprovizionarea cu lemne* **în loc de cărbuni.** Întrebarea care se ridică în legătură cu aceste construcții nominale este dacă *SNkacPrep* sînt atribute sau complemente de agent, de cauză, de scop, de opoziție etc. Situația este însă diferită de aceea a cazului dativ, deoarece acuzativul prepozițional, ca și genitivul (prepozițional sau nonprepozițional) este și caz adnominal, și caz adverbal, deci realizează fie poziția de atribut, fie pe cea de complement, în dependență de clasa lexico-gramaticală a regentului. Prin urmare, deși din punct de vedere semantic valorile actualizate de *SNkacPrep* sînt derivate ale valorilor de agent, pacient, cauză, instrument, cumul etc., din punct de vedere structural, funcția ei atributivă nu poate fi pusă la îndoială.

c. La limita dintre atributul realizat prin *SNkgPrep* și cel realizat prin *SNkacPrep* se află construcțiile în care apar formații ca *în scopul, cu scopul, în favoarea, în avantajul (dezavantajul), în detrimentul,* urmate de *Nkg* și funcționînd ca niște conective prepoziționale între atribut și un nume regent care semnifică un proces : *lupta în favoarea păcii, creșterea consumului în scopul satisfacerii ..., o atitudine în defavoarea propunerii făcute, măsurile în detrimentul intereselor comune* etc. Unele dintre aceste formații sînt echivalente ale unor prepoziții cu regim de acuzativ sau de genitiv : *lupta în scopul*

---

[45] Cele două exemple din studiul M i o a r e i A v r a m , amintit în nota 43, sînt luate din presă : *încovoierea asupra pămîntului, aplecarea frunții și a umerilor* zeci și sute de metri . . . („Luceafărul", V, 1962, nr. 14 (97), p. 5, col.4) ; *renunțarea,* o vreme, *la „Varietăți"* („Scînteia", 1965, nr. 6654, p. 4, col. 6).

scoaterii = *lupta* **pentru** *scoaterea*. Altele, cum sînt *în favoarea, în avantajul, în defavoarea, în dezavantajul, în detrimentul* pot fi înlocuite cu prepoziții ca *pentru, împotriva, contra,* dar cu evidente pierderi semantice, deoarece nu putem echivala *lupta în favoarea (în avantajul) păcii* cu *lupta pentru pace* sau *o acțiune în defavoarea (dezavantajul, detrimentul) creșterii consumului* cu *o acțiune împotriva* .... Dacă situația în care poate apărea și prepoziția *pentru* este clară, celelalte în care figurează formații de tipul *în favoarea, în dezavantajul* etc. nu ne oferă temeiul unei soluții concludente, dacă nu le considerăm sintagme legate, adică dacă nu le asimilăm locuțiunilor prepoziționale; cu alte cuvinte, în aceste situații, *în favoarea, în dezavantajul* etc. pot fi socotite atribute substantivale, actualizînd un *NkacPrep*, determinate, la rîndul lor, de atribute în genitiv, ori pot fi socotite conective prepoziționale în structura unui atribut substantival în genitiv.

Pentru că formațiile de tipul *din motive de, în materie de* ..., *în conformitate cu* ..., *cu excepția*..., *din partea* ..., *în loc de* ... etc. le-am considerat contextual locuțiuni prepoziționale (cf. *supra*, în 14.1., sub. 2°.), ne putem opri, și în aceste cazuri, la cea de a doua soluție, cu mențiunea că ne aflăm în fața unui fenomen de mobilitate relativă a schemei sintactice a limbii române, despre care am mai vorbit.

d. Asemănătoare cu atributul realizat prin *SNkacPrep* este construcția în care conexiunea se face prin adverbele comparative *ca* și *cît; ca* este asimilat, de obicei, prepozițiilor cu regim de acuzativ și nu ridică nici o problemă de interpretare : *un om ca bradul, o femeie ca o floare, un copil ca un om mare;* adverbul *cît* este un conectiv care introduce în sintagmă semul de {comparație} cantitativă : *un om cît un munte (de mare).* Se cuvine să menționăm însă că, deși aceste conective semnifică echivalența semantică dintre determinat și determinant, din punct de vedere structural, ele realizează o relație de dependență unilaterală fără nici un echivoc.

17.27. Atributul pronominal

Realizarea pronominală a atributului este paralelă celei substantivale, întrucît pronumele ocurente în această poziție sînt folosite „substantival", ca substitute ale unor substantive aflate în context sau avînd referințe în situația de comunicare dată.

Prin urmare, așa cum am stabilit convențional în partea introductivă privind clasificarea atributelor, vom considera că aparțin acestei clase atributele realizate prin pronume *neacordate,* care sînt formele nonautonome (de genitiv, dativ, acuzativ) ale pronumelor autonome în orice situație și ale celor care pot fi folosite contextual și ca unități autonome. În această situație, se pot afla pronumele personal, de politețe, demonstrativ, relativ și interogativ, nehotărît și negativ, dacă acestea îndeplinesc condițiile convenite : să fie la un caz nonautonom și să nu realizeze acordul ca implicație structurală.

În privința clasificării și a realizării nonprepoziționle sau prepoziționale, situația este asemănătoare cu a atributului substantival; cam aceleași probleme se pun și în legătură cu determinarea prin pronume neacordate a substantivelor verbale, cu poziția adnominală a formelor de genitiv și adver-

bală a celor de dativ, cu posibilitatea ca acuzativul să intre în relație atît cu numele, cît și cu verbul. La substantiv însă, în aceste situații specifice, rămîne neconcludentă numai problema dacă determinatul este pe poziție de atribut sau de complement, în timp ce, în cazul pronumelui, este văzută în mod diferit și apartenența unor forme neaccentuate ale pronumelui personal la unul sau la altul din cele două cazuri. În expunerea asupra cazului genitiv al pronumelui personal, am formulat o seamă de argumente în susținerea tezei după care formele atone *-mi*, *-ți*, *-i* etc., admise în poziția de substituție specifică genitivului, pot fi considerate forme neaccentuate ale cazului genitiv (cf. *supra*, în 10. 3.) [46]. Prin urmare, putem admite că, și în cazul pronumelui, genitivul și dativul sînt modalități specifice de realizare a relației de dependență unilaterală, că, în poziție adnominală de atribut, formele pronominale ocurente aparțin genitivului.

1° *Atributul pronominal în genitiv* se realizează nonprepozițional sau ca regim al prepozițiilor care implică genitivul.

a. *Atributul pronominal în genitiv fără conectiv prepozițional* se realizează prin formele de genitiv ale pronumelor autonome menționate mai sus: *lui, ei, dînsului, dînsei; dumitale, dumneavoastră, dumnealui; alor noștri; acestuia, celuilalt, aceluiași; cuiva, a ceva, unuia, altuia, oricui, oricăruia* etc.: *casa (caietul, hainele, apa)* **lui**; *părerea (hainele, prietenul)* **dînsei**; *mama (părinții, casele)* **lor**; *scrisoarea (părerile)* **alor mei**; *copilul (copiii)* **nimănui**.

Lipsa articolului enclitic implică prezența în structură a substitutului acordat *al, a, ai, ale*: *două fete* **ale ei**; *unele păreri* **ale dumneavoastră**; *niște prieteni* **ai** *uneia Maria*; *un amic* **al** *celuilalt*.

Relativele autonome figurează în poziție de atribut, dar se consideră că fac parte și din structura propoziției pe care o leagă de numele regent: *să ne ducem fiecare pe la* **casa cui** *ne are*.

Tot la această categorie intră în discuție construcțiile de tipul *ochii-mi, gura-i, mintea-i, în cale-și, negrele-i bucle, calu-i, cortu-i, ochii-ți, prietenii-mi, chemarea-mi, în lipsă-mi, de doru-i* [47]. Se observă că cele mai multe sînt luate din creațiile lui Eminescu, unul din Macedonski și unul din Odobescu și aparțin limbii prelucrate artistic; unele din ele — *ochii-mi, ochii-ți, în cale-și* — sînt cerute de metrica versurilor dìn care fac parte și le găsim în număr mare în poezia din veacul trecut și, mai puțin, în proza artistică. Putem afirma că, în creația artistică actuală, asemenea construcții se folosesc tot mai rar și că tendința sintaxei limbii române este exprimarea determinării, în asemenea cazuri, prin formele pronumelui posesiv. Urmărind frecvența acestor construcții în opera unor poeți din veacul nostru — în comparație cu creația lui Eminescu, în care ele au o frecvență mare — am constatat un lucru intere-

---

[46] Omonimia *genitiv = dativ* a formelor *-mi, -ți, -i*, este, în general, negată de specialiști și aceste pronume, inventariate tradițional la cazul dativ, sînt tratate ca atare, chiar dacă apar în poziție adnominală, fiind considerate atribute pronominale în cazul dativ. Astfel, Valeria Guțu Romalo, 1973, p. 180, comentînd structura enunțurilor (b) *Iar cînd mă gîndesc la* viața-mi ... și (b') Mi-*am luat cărțile*, spune: „Caracteristica construcțiilor de tip (b, b') o constituie faptul că nu admit decît un dativ *pronume* personal sau reflexiv (aton)" Aceeași poziție este susținută și în *GLR*.

[47] Cu excepția primelor trei, exemplele sînt din *GLR*, p. 333–334.

sant pe care se şi bazează afirmaţia noastră : în volumul *Versuri* de T u d o r A r g h e z i (B. P. T., 1960), am întîlnit 18 construcţii de acest tip : **trupu-i** *bălan* (p. 11) ; **moţu-i** *auriu* (p. 15) ; **vitele-i** *de piatră* (p. 22) ; **în ochii-i** *deschişi* (p. 82) ; *pe* **trupu-i** *cu pete şi peri* (p. 82) ; *şi cu* **felu-i** *bătrînesc* (p. 342) ; *cu* **sfintele-i** *hatîruri şi pomeni* (p. 356) etc. ; în poezia lui T o p î r c e a n u (*O.A.*, vol. I, E.S.P.L.A., 1959), am identificat 38 de construcţii clare de acest fel, dar ceea ce interesează este că într-o singură poezie din ciclul *Parodii originale*, şi anume în cea care se referă la Bolintineanu — deci la un poet care aparţine deceniilor din mijlocul veacului trecut — sînt şapte construcţii cu dativul conjunct ca determinant atributiv : **doamna-i** *tinerică* ; **rotunjoru-i** *sîn* ; **dulcea-i** *soţioară* ; **faţa-i** *gîndurată* etc. (p. 90—91). În tot volumul de *Versuri* de M a g d a I s a n o s (E.P.L., 1964), am găsit numai şase construcţii asemănătoare ; una cu pronume de pers. I : **fruntea-mi** *aprinsă* (p. 42) ; două cu pronume de pers. a II-a : **nedreptele-ţi** *cumpene* (p. 130), **privirile-ţi** *albastre* (p. 299) ; celelalte sînt cu pronume de pers. a III-a ; **frumuseţea-i** *dintîi* (p. 176), **aripa-i** *mare de vînt* (p. 189), **buzele-i** *sînt mute* (p. 265). În poeziile lui A l . P h i l i p p i d e (*Poezii*, E. T., 1965) şi L u c i a n B l a g a (*Poezii*, E.P.L., 1962), nu am întîlnit nici o construcţie de acest tip. Aceste fapte confirmă afirmaţia pe care am făcut-o mai înainte privind caracterul oarecum învechit şi emfatic al determinării de acest fel.

b. Exprimarea prin *SPnkgPrep* a atributului implică prepoziţiile cu regim de genitiv : *părerile* **asupra unuia** *nu se potrivesc cu părerile* **asupra altuia** ; *băiatul* **din dreptul acestuia**.

2° *Pentru atributul pronominal în dativ* sînt valabile observaţiile pe care le-am făcut şi în legătură cu cel substantival : **subordonarea** *termenului determinant* **celui determinat** *este obligatorie;* **acordarea** *acestei recompense* **altcuiva** *m-a nedumerit* (Mioara Avram dă exemplul *acestă opunere a formelor diatezei active* **celor** *din diateza pasivă*).

Realizarea relaţiei dintre determinantul pronominal şi substantivul verbal prin conectiv prepoziţional corespunzător asigură o relaţie de determinare atributivă clară atît structural, cît şi semantic : *subordonarea* . . . **faţă de cel determinat** ; *aceasă opunere a formelor diatezei active* **faţă de cele din diateza pasivă**.

3° *Atributul pronominal în acuzativ* este regimul prepoziţiilor specifice acestui caz şi, teoretic, se realizează prin toate categoriile de pronume autonome. În realitate însă, acest fel de atribut este mult mai rar întîlnit în comparaţie cu cel substantival (şi aşa este situaţia tuturor atributelor pronominale neacordate), iar numărul prepoziţiilor folosite este foarte redus. Cel mai des apar în aceste construcţii prepoziţiile *de, de la, de lîngă, din, dintre, în, pentru*, locuţiunea *faţă de*, adverbul comparativ *ca* : *unor tovarăşi* **de ai noştri;** *situaţii* **de acestea** *se întîlnesc peste tot; un sultan* **dintre aceia;** *unul* **dintre noi;** *vestea* **de la tine** ; *hainele* **de pe dînsul** ; *scrisoarea* **pentru ai mei** (*către* . . .) ; *omul* **de lîngă tine** ; *atitudinea* **faţă de celălalt** ; *o întîmplare* **ca aceasta**. Construcţiile din seria *lauda de sine, nenorocitul de tine, încrederea (neîncrederea)* **în sine însuşi, în mine însumi, în tine însuţi,** *iubirea de sine* au devenit grupuri stabile.

Înrudirea a lui *de* cu *din* şi a lui *din* cu *dintre* determină folosirea greşită a lui *din* în locul celorlalte două : *un om din aceştia, o carte din astea, nici*

unul din ei; mai mult încă, se aud formulări cu totul confuze, ca *un om din ăsta, o carte din asta.*

Dacă pronumele este precedat de determinantul *alde*, prepoziția *de* poate preceda pe oricare dintre cele trei persoane, atît la singular, cît și la plural: *cu oameni* **de-alde tine (de-alde noi, de-alde voi, de-alde aceștia)** *nu poate merge treaba.*

Prepoziția *cu* apare mult mai rar în relația atributivă pronominală și numai dacă regentul este un substantiv verbal: **întîlnirea cu el** *a fost o întîmplare; această* **revedere cu ai mei** *m-a emoționat;* în aceste situații ne putem pune întrebarea dacă este vorba de atribut sau de complement, după cum apreciem nominalizarea verbului de bază. Verbe ca *a se întîlni, a se înțelege, a discuta, a se certa* presupun fie un subiect agent la plural sau plurimembru, fie prezența în poziție de complement a numelui partenerului: **x și y** *se întîlnesc, se înțeleg, discută, se ceartă* sau **x** *se întîlnește, se înțelege* etc. **cu y.** În cazul nominalizării construcției, această relație semantică specifică verbului devine fără echivoc relație atributivă de identificare prin prepoziția *dintre: întîlnirea* **dintre el și ea**; *discuția* **dintre dînșii**, *cearta* **dintre ei.** Relația prin *cu* face posibilă și interpretarea sintagmei *PnkacPrep* ca complement prepozițional: *întîlnirea* **cu tine** *mă bucură; înțelegerea lui* **cu dînsa** *este deplină; colaborarea* **cu toți cei interesați.** Dacă substantivul verbal nu este rezultatul unei nominalizări, relația de determinare atributivă este mai clară atît structural, cît și semantic: *convorbirea* **cu tine** *m-a nemulțumit; relațiile* **cu dînșii** *s-au răcit.* Și în aceste cazuri, folosirea conectivului *dintre* pentru relația atributului pronominal plurimembru și regent înlătură ambiguitatea interpretării: *convorbirea* **dintre mine și tine (dintre mine și el, dintre tine și ceilalți colaboratori** etc.).

17.28. Atributul verbal

Atributul verbal se exprimă prin verbe la infinitiv sau supin și, mai rar, la gerunziu și semnifică *starea* în care se află regentul, *proveniența* etc.

a. Atributul verbal exprimat prin *verbe la infinitiv*: *străduința* **de a se apropia** *pozițiile și* **a se găsi** *noi soluții; ne aflăm astăzi în situația* **de a face** *o analiză nouă a evoluției limbii române; tendința* **de a nu schimba** *nimic; permisiunea* **de a intra.**

Observăm că verbul la infinitiv ocurent în poziția atribut este precedat — pe lîngă prepoziția *a*, care este marca lui modală — de prepoziția *de*. Cazurile de folosire a unei legături prin juxtapunere, fără prepoziția *de*, sînt foarte rare și exemplul dat în *GLR* — *Are aerul* **a spune** *că face negutătorie* — este unul dintre puținele pe care le putem găsi. Tot atît de rar se întîlnesc și legăturile cu prepozițiile *pentru* și *fără*: *îndemnul* **pentru a mă califica.** Mai trebuie să menționăm că atributul verbal stă mai ales pe lîngă substantive verbale și care sînt articulate — *străduința, intenția, permisiunea* etc. — sau apar fără articol enclitic, dacă sînt determinate anterior de alte atribute sau

prin articol nehotărît : *o dorință intensă* **de a face bine**, *această tendință* **de a simplifica** *lucrurile*.

b. În ce privește *supinul*, apariția lui ca atribut este destul de rară, cu excepția unor construcții sintagmatice stabile, despre care am mai amintit : *mașină* **de cusut, de călcat, de spălat, de tors, de tricotat, de semănat, de calculat**, etc. ; *lucru* **de furat**, *haine* **de purtat**, *lecție* **de învățat**, *situație* **de invidiat** ; *bani* **de pus la păstrare**, *varză* **de pus la murat**, *praf* **de curățat**, *săpun* **de spălat** *pe față, părul, mînile; casă* **de locuit** etc.

Cîteva verbe la supin pot fi marcate privativ sau iterativ cu prefixele *ne-* sau *re-* : *harababură* **de nedescris**, *un om* **de neînțeles**, *o situație* **de neacceptat**, *o lucrare* **de revăzut** ; *pierderile* **de reprelucrat**.

c. Despre atributul *gerunzial* acordat am vorbit în cadrul celui adjectival ; există însă situații în care gerunziul nu se „nominalizează" și nu i se implică acordul de număr și gen cu numele regent, deși se află în poziție de determinant adnominal : *azi s-a internat o fată* **suferind** *de inimă ; alerga cu mantaua* **fîlfîind** *în vînt ; avea o față* **strălucind** *de bucurie și mîinile* **tremurînd** *de emoție*. În aceste cazuri, poziția de atribut a gerunziului nu poate fi pusă la îndoială, deoarece derivă dintr-o propoziție atributivă : *care strălucea* ⇒ **strălucind** ; *care tremurau* ⇒ **tremurînd** ; *părea o panteră tînără care urcă într-un arbore* ⇒ *părea o panteră tînără* **urcînd** *într-un arbore*.

17.29. Atributul adverbial

Atributul *adverbial* se exprimă prin adverb sau locuțiune adverbială și conferă determinantului o valoare echivalentă cu valoarea adverbului sau a locuțiunii prin care se realizează. Relația atributivă se stabilește fie cu ajutorul prepozițiilor *de* sau *din*, fie prin juxtapunere.

a) Atribut *adverbial precedat de prepoziție* : *Îmi spune morarul* **de departe** *că-n alte părți sînt și grădini mari . . ., Voi sînteți ofițerii* **de mîine** ; *în casa* **de alăturea** ; *într-un parc* **de demult** ; *visul meu curat* **de-odinioară** ; *cuvintele* **din urmă** ; *oamenii muncii* **de pretutindeni**.

b) Atributul *adverbial fără prepoziție* se întîlnește mai rar și este condiționat fie de natura adverbului, fie de a substantivului determinat ; adverbul *așa* cu funcție atributivă stă înaintea substantivului determinat, care nu poate fi articulat cu articol hotărît enclitic : *De-***așa** *vremi se-nvredniciră cronicarii și rapsozii*. Adverbul *astfel* se leagă posterior de substantivul determinat și presupune o comparație : **astfel de** *oameni se întîlnesc mai rar*. Adverbele de mod *aievea, alene, anevoie* și adverbele de loc *sus, jos* se folosesc (destul de rar) ca atribute, fără să fie precedate de prepoziții, dar numai pe lîngă substantive verbale. Unele se pot confunda, în ceea ce privește sensul, cu atributele exprimate prin adjective invariabile : *mi-a povestit o întîmplare* **aievea** ; *era o treabă* **anevoie** *coborîtul* **jos** *și urcatul* **sus** *(dar și coborîtul* **în jos**, *urcatul* **în sus**).

17.30 Apoziția

Întrucît apoziția se impune atenției mai ales în contextul unei relații sintactice nominale, ca expansiune nominală a unui substantiv, ne-am obișnuit cu ideea, tradițională în gramatica românească, de a vedea, în această parte de propoziție, o variantă a atributului substantival, a celui pronominal și, mai puțin, a celui exprimat prin numeral. Dar caracterul distinct al apoziției în comparație cu atributul substantival a fost remarcat adesea în studiile de specialitate, cu referințe mai ales la natura relației atributive care nu seamănă cu ceea ce se înțelege prin *subordonare*. Astfel, în *LRC*, autorul observa încă din 1954 că între apoziție și substantivul ei legătura sintatică este foarte slabă, sau avem impresia că apoziția nu depinde de regentul ei ca o parte „secundară" a propoziției de partea „principală" corespunzătoare. Dar și mai înainte, chiar în gramatica lui Tiktin, se spunea că „un substantiv care se alătură lîngă un alt substantiv spre a-l determina, *fără însă a atîrna de la dînsul*, se numește „apozițiune", iar în Nota 1 se spune că „Vorba determinată și apozițiunea sînt două denumiri pentru același lucru" [48].

Începînd însă mai ales cu anul 1961, interpretarea apoziției ca o variantă a atributului, mai ales ca o variantă a atributului substantival, este tot mai frecvent și mai argumentat pusă sub semnul întrebării în numeroase studii de sintaxă apărute în publicațiile de specialitate [49].

O bună parte dintre aceste tendințe de reconsiderare a apoziției au în vedere distincția apoziției de atribut. Această părere se conturează în cercetările lui M. Mitran, care propune înlăturarea din definiția apoziției a termenului *atribut substantival* [50] și vede în apoziție o clasă sintactică mai cuprinzătoare; V. Hodiș afirmă că apoziția are funcția sintactică a termenului cu care intră în relație [51]; cea mai clară afirmație teoretică o găsim însă la Viorica Florea, care spune că apoziția *nu determină*, ci reia o parte din propoziție, deci nu este altă parte de propoziție diferită de subiect, de atribut, de complement etc., ci o altă ipostază a uneia dintre aceste părți de propoziție, a uneia ori a mai multor propoziții.

În ce privește primul termen al relației apozitive, deși substantivul deține, cum este și firesc, primul loc, atît *GLR*, cît și Finuța Asan, V. Hodiș, M. Mitran, V. Florea, constată că în această poziție se pot afla și *SAj, SAv, SV, SNum* sau o propoziție în totalitatea ei structurală, ceea ce înseamnă că, dacă *atributul* este un determinant exclusiv nominal, apoziția este mai mult decît un atribut; pe de altă parte, realizarea apozi-

---

[48] În *Gramatica română*, 1945, p. 182; deși în economia acestei lucrări apoziției îi revine numai o pagină și jumătate, găsim aici aproape toate elementele privind sintaxa apoziției, cu observații deosebit de subtile, încît, citindu-le, îți face impresia că timp de peste 60 de ani nu s-a mai spus nimic nou în această problemă.

[49] Iată cîteva din studiile în care problemele legate de apoziție sînt discutate în mod special sau tangențial, cam în timpul și, mai ales, după apariția *LRC* și a *GLR*, și în care se aduc (sau se încearcă a se aduce) lucruri noi privind teoria apoziției: Finuța Asan, *Propoziția apozitivă și apoziția*, în LR, X, 1961, nr. 4; I. Oiță, *Despre propozițiile explicative*, în LR, X, nr. 5; Mircea Mitran, *Despre apoziție și raportul apozitiv*, în LR, XII, 1963, nr. 1; C. Dimitriu, *Observații în legătură cu propoziția apozitivă*, în ALIL, Vol. XVII, 1966; V. Hodiș, *Echivalența semantico-sintactică a termenilor raportului apozitiv*, în CL, XI, 1966, nr. 1 și în CL, XII, 1967, nr. 2; Viorica Florea, *Cu privire la apoziție*, în LR, XVI, nr. 2, 1967.

[50] *op. cit.*, p. 153.

[51] *op. cit.*, p. 50.

ției nu este exclusiv nominală, ci și adjectivală, numerală, adverbială, pronominală, verbală, propozițională, argument concludent pentru a o detașa dintre variantele atributului.

Criteriul cel mai sigur pentru a defini apoziția rămîne însă tipul de relație structurală în care sînt solidari cei doi termeni ai unei construcții apozitive.

Variantă a relației de nondependență, *echivalența structurală* se distinge de coordonare prin caracterul coreferențial al termenilor coocurenți, iar de subordonare, prin aceea că toți termenii implicați răspund pozitiv la testul omisiunii.

Poziția de substituție *apoziție* nu are un loc anumit în montajul structural, în sensul că echivalează ca expansiune structurală cu orice tip de sintagmă, dar în contextul manifest ocupă totdeauna un loc fix, fiind postpozitivă termenului echivalat. Din această caracteristică rezultă caracterul relevant al poziției termenului pus în apoziție : termenul echivalat este necondiționat inițial în construcția apozitivă, iar apoziția ocupă locul al doilea. Din aceasta decurge o trăsătură caracteristică a apoziției : fiecare dintre termenii implicați este ocurent prin inversiune în amîndouă pozițiile montajului apozitiv, deci fiecare este termen echivalat sau echivalent, după cum ocupă primul sau al doilea loc în construcție. Astfel, în *profesorul* **Ionescu**, *Ionescu* este apoziție iar *profesorul*, termenul echivalat ; dacă schimbăm cei doi termeni unul în poziția celuilalt, *Ionescu* devine termen echivalat iar *profesorul*, termen pus în apoziție, deci echivalent. Tot așa, sintagma apozitivă *nu i-am spus nimănui, adică nici lui Ion, nici lui Gheorghe* se poate realiza și prin schimbarea poziției termenilor echivalați (schimbarea nu afectează conectivul *adică)*, dar apoziția este realizată în amîndouă montajele de termenul ocurent în cea de a doua poziție, marcată de conectivul *adică;* termenii *acum trei ani* și *în o mie nouă sute șaptezeci și trei*, pot ocupa fiecare poziția termenului echivalat, ori pe aceea a apoziției, după cum apar în montajul *s-a întîmplat acum trei ani*, **în o mie nouă sute șaptezeci și trei** ori *s-a întîmplat în o mie nouă sute șaptezeci și trei*, **acum trei ani**.

Caracterul facultativ al ocurenței termenilor pe una ori pe cealaltă poziție a relației este relativ, fiind, în multe cazuri, blocat de implicații semantice ori de complexitatea structurală a unuia dintre ei ori a amîndurora. Astfel, dacă unul dintre cei doi termeni este un substitut, ocurența lui în poziția inițială a montajului și postpoziționarea substantivului apozitiv are caracter de normă și se spune **noi***(,)românii* ; **ceilalți**, *studenții* ; **de aici***(,) de unde mă aflu;* dacă amîndoi termenii sînt substitute, pe prima poziție figurează cel cu un grad mai mare de generalitate : **cîndva**, *mai demult, carele cu sare ajungeau în centrul orașului; au fost* **mulți**, *peste douăzeci; au fost* **puțini**, *nici douăzeci, oprește-te* **acolo**, *lîngă copac.* Prin urmare, relația de echivalență nu este și o sinonimie decît în cazuri cu totul particulare, cînd se explică prin apoziție un cuvînt sau un termen mai puțin uzual : *aceasta este o trăsătură* **pertinentă**, *adică* **distinctivă** ; *spune* **brașoave**, *adică* **minciuni**. În asemenea situații, termenii fiind coreferențiali, relația de echivalență poate avea, aparent, aspectul coordonării prin disjunctivele *sau, ori :* **cîrtița sau sobolul** *trăiește în galerii pe care le sapă în pămînt;* **cuprul sau arama** *este un metal nefieros.* (Să se compare aceste construcții cu **tata sau mama** *mă va ajuta*, în care *sau* pune în relație de coordonare termeni cu referenți diferiți.)

În mod obișnuit, relației apozitive îi corespunde o relație semantică de apartenență, pe care relația structurală o actualizează ca identitate; în sintagma *elevul Ion, elevul* ∈ *Ion*, adică „*Ion* aparține clasei *elev*", *Ion este elev*. Inversiunea termenilor schimbă întrucîtva interpretarea relației de apartenență : *Ion, elevul*, se explică simplificat prin derivare din construcția *acel Ion care este elev*, ceea ce înseamnă precizarea *clasei* de apartenență, nu *apartenența* la clasă, ca în primul montaj.

17.31. Unele aspecte ale clasificării apoziției

Marea diversitate a claselor de cuvinte ocurente în pozițiile caracteristice relației apozitive face ca apoziția să fie o clasă eterogenă care nu se supune unui criteriu unic de clasare. Dacă avem în vedere natura morfologică a termenului echivalat, se poate vorbi de apoziția substantivului, a adjectivului etc. sau, simplificat, de apoziția numelui (înțelegînd prin acesta și pronumele, adjectivul, numeralul), a verbului și a adverbului ; dacă avem în vedere criteriul obișnuit al naturii morfologice ori sintactice a unităților puse în apoziție, se poate vorbi de apoziție substantivală, adjectivală, pronominală etc.

Mai intervine însă și faptul că unitatea pusă în apoziție nu are o funcție sintactică proprie, diferită de funcția unității echivalate, și ar trebui să contracteze cu ceilalți termeni ai construcției aceleași relații pe care le contractează unitatea echivalată : în *Ștefan cel Mare*, **domnul Moldovei**, *a murit în anul* 1504, *SN* apozitivă *domnul Moldovei*, fiind în relație de echivalență cu *SN Ștefan cel Mare*, este interdependentă cu *SV a murit în anul* 1504, i se impune statutul de *Nkn* și impune, la rîndul ei, acordul de număr și persoană verbului predicat. Dacă lucrurile ar sta totdeauna așa, ele ar fi simple și am putea vorbi de subiect, atribut, complement de agent, de relație etc. *apozitiv* sau *reluat prin apoziție*, așa cum vorbim de *reluarea* sau *anticiparea* complementului direct sau indirect prin substitute pronominale, forme neaccentuate ale cazurilor acuzativ și dativ ; tot așa ar putea fi apreciate situațiile care nu implică probleme de acord : apoziția unui circumstanțial realizat prin adverb este subordonată și ea verbului regent : în *am ajuns* **în București, (în) capitala țării**, *SN(în) capitala țării*, pusă în apoziție, poate fi considerată circumstanțial de loc, subordonat verbului *am ajuns*, ca și *SN în București*, pe care o echivalează. Singurul element care s-ar opune acestei interpretări ar fi omonimia *nominativ-acuzativ*, deci am putea considera *capitala* ca *Nkn*, incompatibil de a fi precedat de conectivul *în*.

Dar majoritatea construcțiilor apozitive sînt expansiuni nominale neacordate ale unor *SN*, adică ceea ce se numește, în mod obișnuit, *atribut substantival apozitiv neacordat*. În construcția *am privit fața brăzdată de riduri a bunicii*, **femeie de șaptezeci de ani**, apoziția subliniată este realizarea unei *SNkn* și nu poate fi considerată *atribut substantival* al regentului *fața*, ca termenul *(a) bunicii* pe care-l echivalează, pentru că nu este în cazul genitiv și nu se află în relație cu *fața*.

Rezultă că, cel puțin în cazurile asemănătoare cu cele de mai sus, apoziția trebuie socotită clasă sintactică diferită de aceea a termenului echivalat, avînd funcție proprie între celelalte funcții sintactice.

Numele și prenumele de identificare a omului ca membru al unei comunități organizate sînt construcții realizate prin relație de echivalență între unitățile componente : *Popescu Ion, Ionescu Maria.* Asemănătoare cu unitățile lexicale compuse, aceste sintagme pot fi considerate elemente ale codului limbii române, relația lor fiind o constantă care trimite totdeauna la același referent-persoană, identificat ca atare. Sintagmele date, rezultante ale unei expansiuni prin punere în apoziție, sînt ocurente în mod solidar pe aceeași poziție sintactică și neanalizabile ca structură internă. *SN* de tipul *Popescu Ion* este subiect în **Popescu Ion** *scrie,* atribut în *casa* **lui Popescu Ion**, apoziție în *profesorul* **Popescu Ion** sau în *l-am văzut pe profesorul* **Popescu Ion** ș.a.m.d.

Asemănătoare cu acestea sînt sintagmele de tipul *moș Vasile, baba Rada,* construcții ce pot fi considerate codificate, în idiolectul în care sînt folosite ca nume proprii, și nu le vom avea în vedere în discuția despre apoziție.

Apoziția poate fi simplă sau dezvoltată, monomembră sau plurimembră, după aspectul sintagmei prin care se realizează : *în clipa aceea se pomeni cu institutorul* **Dimitrie Popescu** (simplă) ; în *aflăm cu deosebită plăcere logodna gentilei domnișoare* **Porția Popescu, fiica** *Doamnei* **Zamfira Popescu** *și a repausatului profesore,* **veteran** *al corpului didactic,* **Nerone Popescu**, *cu simpaticul dr. în medicină, d.* **Mișu Zaharescu**, identificăm toate tipurile de structuri apozitive : *Porția Popescu* este apoziția simplă a (*gentilei*) *domnișoare* ; *Porția Popescu* și *fiica,* apoziție plurimembră pentru *domnișoare* ; *fiica doamnei Zamfira Popescu,* apoziție dezvoltată ; *Zamfira Popescu,* apoziție simplă a substantivului *doamnei* ș.a.m.d. ; avem în această construcție un exemplu de relații de determinare atributivă îmbinate cu relații de echivalență apozitivă, desfășurate în lanț sau ca expansiuni prin coordonare.

Relația dintre termenii construcției apozitive se realizează prin juxtapunere sau prin conectivele *adică, cu alte cuvinte, altfel spus, și anume,* prin conjuncția *sau* și, dacă apoziția este o construcție propozițională, prin conectivele conjuncționale *că, să, dacă, pentru că,* prin adverbele relative *cînd, cum, unde* etc : *aproape o treime din produsele realizate,* **adică treizeci la sută** ; *un prieten al meu,* **și anume** *Ion Popescu* ; *un singur lucru mă interesează* : **dacă plouă sau nu** ; *mă stăpînește un singur gînd* : **să** *mă întîlnesc cu Titi* ; *de aici* (,) **de unde mă aflu**, *se vede mai bine.*

Apoziția substantivală a adverbului se leagă prin prepoziție, de obicei aceeași care precedă adverbul echivalat : *de sus,* **de la etajul al douăzecilea**, *se vede întreaga panoramă a orașului.*

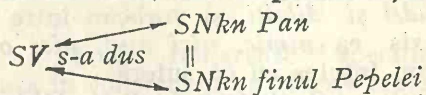
În privința acordului, problema se pune numai dacă termenii relației apozitive sînt compatibili de a intra în relații de acord. Astfel, în construcția *fața bunicii,* **femeie în vîrstă**, *este brăzdată de riduri adînci,* apozitivul *femeie* este *SNkn,* dar se acordă în gen și număr cu substantivul echivalat *bunicii.* În structura dată, apoziția este în relație numai cu echivalentul ei *bunicii,* nu și cu regentul acestuia, *fața.*

Acordul în caz al apoziției cu termenul echivalent, deși socotit procedeu arhaic și popular, este destul de frecvent și în româna actuală : *Închinare-aș armelor,/ armelor* **drăguțelor**, */ armelor* **surorilor** ; *domnule* **Iancule**, *să știi că acuma ne-mparte și nouă, la garda națională, dicorații* ; *l-am întîlnit pe Ion,* **(pe) prietenul și colegul nostru**. În aceste situații, acordul în caz, fiind opțional, constituie și o marcă de emfază. Sînt însă construcții în care

acordul de caz poate fi o implicație structurală : *macheta a fost apoi mutată în fața Vorniciei,* **adică a actualului Palat al Republicii** ; *trebuie să mă duc în mai multe locuri :* **în piață, la poștă, la primărie.**

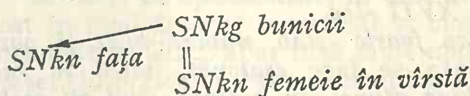
În construcțiile în care apoziția echivalează un termen subordonat altuia, acesta se poate afla față de regentul echivalentului în două situații :

a) contractează cu termenul regent aceeași relație de subordonare : în *s-a dus Pan,* **finul Pepelei** relațiile se pot reprezenta prin schema :

în care amîndoi termenii relației apozitive sînt interdependenți cu *SV*, primul în relație imediată, al doilea în relație mediată ;

b) nu se află în relație cu regentul termenului echivalent : în *fața bunicii, femeie în vîrstă,* relațiile au următorul aspect :

Prin urmare, cînd vorbim de apoziție *neacordată* sau *acordată,* avem în vedere numai cazul, deoarece, în multe construcții apozitive nominale neacordate în caz, acordul de număr și gen poate fi o implicație structurală : *menționăm, printre celelalte, naivul și greoiul monument funerar al lui Grigore Ghica Vodă,* **primul domn român** *după epoca fanariotă.* Acordul de gen nu se realizează dacă unul dintre termenii echivalați este un sinonim de alt gen : *dezvelirea Statuii Victoriei,* **monument** *turnat în bronz, a avut loc anul trecut.*

Simplificînd formularea normei relației apozitive, în mod convențional, prin formule de tipul *SNkn = SNkn* ori *SAv = SAv*, în care cei doi termeni ai relației de echivalență / = / — termenul echivalent și apoziția echivalentă — vor fi considerați sintagme nominale, adjectivale, pronominale etc., indiferent de structura lor de detaliu, dăm în continuare cîteva aspecte pe care le socotim mai reprezentative pentru această clasă sintactică.

1. *SNkn = SNkn* : *Profesorul de istorie, Ion Popescu,* a intrat în sală ;
2. *SNkg = SNkn* : *este al lui Ion Popescu, profesorul de istorie.*
3. *SNkd = SNkn* : Toate acestea i le-am raportat *tovarășului Ionescu, președintele cooperativei.*
4. *SNkac = SNkn* : De mult nu l-am mai văzut pe *Anton, economistul de la noi ;*
5. *SNkg = SNkg* Atitudinea *adunării, a tuturor participanților,* este categorică.
6. *SNkd = SNkd* : Am împărțit daruri *tuturor prietenilor : lui Ion, lui Gheorghe, Mariei etc.*
7. *SNkac = SNkac* : Am examinat încă *un student, pe Ionescu Ion,* și mi-a răspuns la fel.
8. *SPnkn = SNkn* : *Ceilalți, Ion și Maria* (,) n-au vrut să meargă.
9. *SPnkgPrep = SNkg* : *În fața noastră, a întregului colectiv* stau importante răspunderi.

10. *SPnkd = SPnkd* : *Nouă, tuturor celor de față*, nu ne este indiferentă această atitudine.
11. *SPnkn = SNkv = SPnkn* : Ia vedeți *voi, Nicolae, Paraschive, ăia de colo*, ce se întîmplă?
12. *SPnkg = SNkv* : Dar *al dumitale, tovarășe Pisică*, de ce n-a venit?
13. *SPnkn = alde Nkn + Pnkn* : Veneau *ăștia* pe la el, *alde Costache și Giugudel și ăilalți*, și vorbeau între ei.
14. *SPnkac = SInterj* : N-a zis ea *nimic. nici au!, nici of!*, dar am înțeles eu că suferă.
15. *SNum = SNkn* : *Al treilea, un student înalt și slăbănog*, s-a prezentat mai bine.
16. *SAj = SNum* : Despre acest puț, important reper istoric, mai vorbesc și alte documente de pe la mijlocul secolului *următor, al XVII -lea.*
17. *SAjkn = SNkn* : Era *foarte slab, numai piele și oase;*
18. *SAv = SAv* : Plata se face *eșalonat, adică în rate.*
19. *SAv = SNkacPrep = cîndP* : *Chiar atunci, în ședință, cînd ați vorbit*, v-am dat dreptate.
20. *SAv = SNkacPrep* : *Mult mai tîrziu, prin februarie*, l-am reîntîlnit prin București.
21. *SAv = căP = căP* : Ce să zică, și mie îmi spuseră *tot așa, că n-au căruțe și că îl duc mîine dimineață.*
22. *S Num = Sinterj* : Din cînd în cînd, clopotul *bătea de două ori, bang, bang*, și atunci unii se închinau.
23. *SV = SV* : *Numai învățînd temeinic, adică însușindu-ți toate cunoștințele necesare*, vei putea face față acestor sarcini.
24. *P = P* : *Chiar dacă în această problemă avem păreri diferite, adică o vedem soluționată în moduri diferite*, aceasta nu înseamnă că nu putem colabora.

La schița tipologică de mai sus s-ar mai putea adăuga și alte variante ale realizării relației apozitive în structura sintactică a limbii române. Construcția apozitivă apare de multe ori în montaje insolite, care se abat de la norma obișnuită, mai ales prin reducția unor unități, a unor componente propoziționale ale enunțului, sau prin coordonarea în aceeași construcție a mai multor unități care ar trebui să facă parte din unități de comunicare diferite. Iată exemple luate din opera lui C a r a g i a l e:

1. Acesta era celebrul Mitache Muscalagiul, *un piept și o forță erculeane.* 2. ...madam Lefter Popescu, o damă înaltă subțirică, frumoasă, oacheșă, *casele ale verzi cu geamlîc* care are o alunică cu păr d-asupra sprincenei din stînga ...; 3. domnul Cristache Vasilescu, *casele ale frumoase* din Popa Chițu ...

Dar scopul nostru nu este să întocmim aici un studiu monografic, ci să aducem suficiente argumente care să justifice regîndirea problemelor legate de apoziție — așa cum am precizat în discuția teoretică de mai înainte: de ce alături de *coordonare* și de *subordonare*, considerate de unii specialiști

ca fiind singurele modalități de amplificare a nucleului de bază al enunțului, trebuie să înscriem și *expansiunea prin echivalență*, mult mai productivă decît s-ar părea la o examinare simplificată a lucrurilor și, mai ales, în mod clar distinctă de clasa sintactică a atributului.

17.32. Predicativul suplimentar

T i k t i n remarcase [52] specificitatea unor determinante dublu subordonate în construcții ca *sîngele cursese* **șiroaie**, *tînăra văduvă se întoarse* **mîngîiată**, *valurile mării se zbuciumară* **spumegînd**; făcînd comparație între enunțurile *ea părea* **gînditoare** și *ea ședea* **gînditoare**, lingvistul român era la un pas de formularea unei explicații derivative a construcțiilor care implică coocurența a trei termeni în relație de solidaritate doi cîte doi.

Studiile de specialitate, în care acest aspect al sintaxei limbii române a fost în mod treptat teoretizat și clarificat la nivelul modelului structural formulat în *GLR*, apar însă mult mai tîrziu, după 1956 [53]. Nici denumirea clasei sintactice de care ne ocupăm nu s-a fixat dintr-odată și univoc, folosindu-se fie termeni în care se relevă calitatea de determinant nominal al predicativului suplimentar, fie asimilarea lui cu numele predicativ și cu circumstanțialul: *atribut circumstanțial, atribut predicativ, nume predicativ circumstanțial, complementul calității, element predicativ suplimentar*. Ultimul termen a fost simplificat de Valeria Guțu Romalo la o formulare redusă — *predicativul suplimentar* [54].

Însușindu-ne acest termen, ne vom referi în continuare la particularitățile structurale ale construcției în care apare predicativul suplimentar.

1° Enunțurile cu predicativ suplimentar realizează o schemă sintactică implicînd coocurența a trei termeni: un nucleu (de regulă, propozițional) ai cărui termeni sînt $SN + SV$ și o expansiune nominală sau verbală, subordonată atît primului, cît și celui de al doilea termen: *fata vine* **bucuroasă**, *băiatul pleacă* **gînditor**, *spectatorii se ridică* **aplaudînd**. Construcțiile în care

[52] În gramatica sa (p. 196—197)

[53] Iată cîteva studii în care se găsesc referințe directe sau tangențiale privitoare la această categorie de determinante: M. G r i g o r e s c u, *Atributul circumstanțial*, în SG, I, 1956; M i o a r a A v r a m, *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție*, în SG, I, 1956; *În legătură cu discuțiile asupra „numelui predicativ circumstanțial"*, în LR, X, 1961, nr. 6; G. B e l d e s c u, *Contribuții la cunoașterea numelui predicativ*, 1957, p. 96—104; C a r a g i u, 1957; M a r i a R ă d u l e s c u, *Numele predicativ circumstanțial*, în SG, II, 1957; *Tot despre numele predicativ circumstanțial*, în LR, X, 1961, nr. 6; D i a c o n e s c u, 1957. S i l v i a N i ț ă, *Predicatul circumstanțial*, în LR, IX, 1960, nr. 4; M a r i a G a b r e a, *Atributiva circumstanțială*, în LR, IX, 1960, nr. 4; Ș t e f a n H á z i, *O parte de propoziție în discuție (numele predicativ circumstanțial)*, în CL, IX, 1960, nr. 4; D. D. D r a ș o v e a n u, *Despre elementul predicativ suplimentar*, în CL, XII, 1967, nr. 2; *V*(iorel) H o d i ș, *Elementul predicativ suplimentar*, în LR, XVI, 1967, nr. 6; ultimul studiu, în care se adoptă termenul mai simplu — *predicativul suplimentar* —, este G u ț u, 1973, unde găsim și o apreciere critică asupra principalelor luări de poziție în această problemă; multe exemple și, mai ales, explicații transformaționale ale construcțiilor cu predicativ suplimentar, sînt date de G. P a n ă - D i n d e l e g a n în *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, cap. IV.

[54] Gh. N. D r a g o m i r e s c u propune denumirea *atribut predicativ* (în LL, nr. 6, 1962, p. 100); A l b e r t S e c h e h a y e (în *Essais sur la structure logique de la phrase*, Paris, 1926, p. 156) propune pentru determinante asemănătoare denumirea de *predicat indirect;* în gramatica limbii ruse (ed. Academiei U.R.S.S., v. II, partea I, p. 852), gerunziul în această poziție este numit *predicat secundar*.

este implicată coocurența a trei termeni aflați în relație doi cîte doi sînt caracteristice enunțurilor ce se pot explica prin derivare din două enunțuri primare, așa cum am arătat de mai multe ori în paginile anterioare ale acestui capitol (cf. *supra*, în 17.4. *b*/ ;17.5. *b*) și, mai ales, în 17.25, sub 5°) : relația *fata vine* **bucuroasă** se poate explica prin derivare din enunțurile primare (1) *fata vine* + (2) *fata este bucuroasă*, deci *fata vine* + *fata este bucuroasă* ⇒ *fata vine bucuroasă;* tot așa, *băiatul pleacă* + *băiatul este gînditor* ⇒ *băiatul pleacă* **gînditor**, *spectatorii se ridică* + *spectatorii aplaudă* ⇒ *spectatorii se ridică* **aplaudînd**.

2° Coocurența termenilor în construcția cu predicativ suplimentar realizează o schemă trilaterală de relații în care unitățile sînt angajate două cîte două. În enunțurile date mai sus, care provin din construcții primare coordonate, primii doi termeni sînt interdependenți, unul ca subiect, celălalt ca predicat în nucleul propozițional ; al treilea termen este dublu subordonat : în relație de dependență *imediată* față de verb și în relație de dependență *mediată* față de substantiv : *fata vine* **bucuroasă** ; *băiatul pleacă* **gînditor** ; *spectatorii se ridică* **aplaudînd**.

Baza derivativă a construcției cu determinant predicativ dublu dependent poate fi, în multe cazuri, o relație de subordonare : în *soldatul a căzut* **rănit**, relațiile *soldatul rănit, soldatul a căzut* și *a căzut rănit* se explică prin *soldatul a fost rănit* + *soldatul a căzut* ⇒ *soldatul a căzut* **rănit** sau prin *soldatul a căzut* + *(din cauză că soldatul) a fost rănit* sau *soldatul a căzut* + *în timp ce (soldatul) a fost rănit; Maria s-a măritat* **(de) tînără** ⇐ *Maria s-a măritat* + *(de) cînd (Maria) era tînără;* construcția *Ioana învață* **ajutată** *de o colegă* poate fi derivată din *Ioana învață* + *(și, cînd, pentru că, dacă) este ajutată de o colegă; copilul s-a obișnuit* + *(de) cînd (copilul) era mic* [55].

3° În cele mai multe cazuri, relația de dependență a predicativului suplimentar implică și *vecinătatea* cu determinatul verbal și *nonvecinătatea* cu determinatul nominal : să se compare (1) *fata cîntă* **fericită** cu (2) *fata fericită cîntă* și cu (3) *fericită, fata cîntă;* în (1), *fata* intră în relație de determinare cu verbul *cîntă*, pe care-l implică structural datorită vecinătății ; deplasarea acestui determinant în poziție adnominală, ca în (2), anulează dubla dependență a determinantului, care devine determinant unilateral, realizînd exclusiv poziția *atribut* al substantivului *fata;* izolarea acestui determinant în poziție inițială, ca în (3), este emfatică, dar implică subordonarea atît față de nume, cît și față de verb ; relația mediată cu numele se manifestă prin acordul de gen și număr, iar relația cu verbul, prin simultaneitatea temporală a celor două procese care presupun același agent, *fata*, prin compatibilitatea relațională a determinantului cu verbul. În aceste situații, poziția acestui termen în montajul structural este relevantă, fiind o implicație sintactică.

Poziția structurală este relevantă și atunci cînd cel de al treilea termen este un gerunziu : în (1), *copilul pleacă* **plîngînd**, plîngînd realizează predicativul suplimentar prin vecinătate, căci numai în această poziție implică relația cu verbul *pleacă;* repoziționarea termenilor construcției în montajul

---

[55] Pentru detalii și pentru o mai riguroasă aplicare a procedeelor derivative, v. mai ales Guțu *op. cit.*, p. 147–150.

(2) *copilul* **plîngînd** *pleacă* sau (3) **plîngînd**, *copilul pleacă* are drept rezultat o construcție confuză (2) sau o construcție emfatică (3). Dacă gerunziul poate fi acordat, în poziție adnominală este atribut, în afara relației cu verbul — *o mînă* **tremurîndă** *s-a întins spre mine* — , iar în poziție postverbală contractează și relație cu acesta, fiind predicativ suplimentar : *o mînă s-a întins (tremurîndă) spre mine (tremurîndă).* Izolat în poziția inițială, gerunziul este predicativ suplimentar emfatic : *tremurîndă, o mînă s-a întins spre mine.*

În toate situațiile de mai sus, am considerat că statutul numelui determinat rămîne neschimbat la variațiile poziționale ale determinantului acordat, adică am făcut abstracție de specificul relației dintre substantiv și adjectiv. Dacă ținem socoteală și de modificările de tipul *fata bucuroasă — bucuroasa fată*, poziția determinantului în construcția cu trei termeni devine relevantă în orice montaj : în (1), **bucuroasa** *fată lucrează* și în (2), **fata bucuroasă** *lucrează, bucuroasă* este neîndoielnic și exclusiv atribut adjectival și în nonrelație cu verbul ; numai în poziția postverbală, ca în (3), *fata lucrează* **bucuroasă**, determinantul implică prezența ambilor termeni ai nucleului propozițional, realizînd o dublă subordonare. În acest caz însă, el implică și determinarea regentului nominal, deoarece * *fată lucrează bucuroasă* nu este posibil, decît dacă *fată* este în vocativ, iar *lucrează*, imperativ, structura devenind emfatică : *fată, lucrează bucuroasă!* În acest montaj însă, dubla subordonare a determinantului, deci calitatea lui de predicativ suplimentar, devine indoielnică, dacă nu admitem o derivare din enunțuri primare de tipul *fată, lucrează ! + fată, fii bucuroasă !*

4° Există, în limba română, și construcții care presupun coocurența a patru termeni, situație în care unul dintre ei este triplu subordonat :

Ion a văzut-o pe mama venind **bucuroasă.**

În acest enunț, *venind* este predicativ suplimentar subordonat în relație mediată față de *văzut* și în relație mediată față de *-o* și de *pe mama ; bucuioasă* contactează relații foarte complexe și multilaterale, imediate și mediate, r căror precizare este neconcludentă : determină imediat pe *venind* și mediat ae *a văzut, -o, pe mama.* Procesul derivativ al enunțurilor de acest tip este pi el de o mare complexitate și este riscant să ne oprim la una sau la alta dinștre variantele posibile.

5° Una dintre condițiile realizării predicatului suplimentar este legată de restricțiile semantice impuse de clasa de unități ocurente în această poziție structurală. Referindu-ne numai la realizarea adjectivală, adjectivele care semnifică un domeniu al cromaticii — *alb, negru, roșu, portocaliu, galben, verde* etc. — sînt ocurente în poziție de predicativ suplimentar numai dacă sînt compatibile și semantic cu cele două unități dominante : se poate spune *găina* **albă** *scurmă, pasărea* **neagră** *zboară, copilul* **blond** *cîntă,* dar în * *găina scurmă albă,* * *pasărea zboară neagră,* * *copilul cîntă blond,* poziția postverbală a determinantului nu este admisă semantic. În enunțuri ca *steagul se înalță* **roșu**, determinantul este foarte slab legat structural de verb, dar relația este evident emfatică ; tot așa este situația cu *cerneala se întinde* **albastră** *pe hîrtie, luna trece* **galbenă** *spre apus* etc.

6° Poziția este relevantă pentru realizarea predicativului suplimentar și dacă regentul nominal este un nume de persoană : în *Ion răspunde* **curajos** *la examen*, *Ion intră* **galben** *în casă*, *Maria tremură* **vînătă** *de frig*, determinantul poate fi repoziționat adnominal, dar numai dacă această schimbare este marcată prin modificări în structura suprasegmentală : *Ion*, **curajos**, *răspunde la examen ; Ion*, **galben**, *intră în casă ; Maria*, **vînătă** *de frig, tremură ;* dar repoziționarea în acest mod poate da loc și la interpretarea determinantului ca atribut izolat, nelegat structural și de verb : *Ion, care este curajos, răspunde la examen*, față de *Ion este* **curajos** *și (Ion) răspunde la examen; Ion, care este* **galben**, *intră în casă*, față de *Ion este* **galben** și *(Ion) intră în casă; Maria, care este vînătă de frig, tremură*, față de *Maria este* **vînătă** *de frig și (Maria) tremură*.

Ținînd seama de aceste trăsături caracteristice, putem da o definiție provizorie, de lucru, predicativului suplimentar : o expansiune prin dublă subordonare (deci atît a unui nume, cît și a unui verb), realizată prin unități din clasele *Aj(Part)kn, Nkn, Ger, Sup, Av*, ocurente în poziția sintactică definită de contextul *SN* + *SV* ± .... Întrucît această poziție postverbală de substituție este specifică determinării verbale și numelui predicativ, ea explică asemănarea predicativului suplimentar cu numele predicativ și cu circumstanțialul și îl distinge de determinantul nominal atributiv a cărui poziție se află în cîmpul sintagmatic nominal; caracterul dublu subordonat îl distinge de numele predicativ și de circumstanțial ; prezența termenului *predicativ* în denumirea clasei de substituție definește caracterul ei derivat din construcții primare în care figurează ca predicat.

Prin urmare, predicativul suplimentar este o clasă sintactică eterogenă, a cărei definire și sistematizare este condiționată de factori diferiți ; avînd tangențe cu determinații nominali și cu cei verbali, se impune delimitarea cît mai precisă a coocurențelor în cele două poziții sintactice, care domină predicativul suplimentar, pentru a izola elementele relevante ale contextului în care se definește această clasă de substituție.

A. Primul termen implicat de predicativul suplimentar aparține clasei numelui (substantiv ori substitut), dar poate figura în diferite poziții sintactice, cum este subiectul, obiectul direct sau indirect, numele predicativ, atributul, apoziția, complementul obiect de relație, de excepție, de cumul etc. Iată cîteva aspecte ale realizării primului termen :

(a) *SNkn(SPnkn)*subiect : *Copilul (cineva)* pleacă *voios*.
(b) *SNkg(Pnkg)* atribut : *Efectul unui ceai* băut *fierbinte* este mai mare.
(c) *SNkac(PnKac)* obiect direct : *Îl* văd *(pe Ion) vesel*.
(d) *SNkn* apoziție : A sosit Popescu Ion, profesorul nou *repartizat*.
(e) *SNkgPrep* obiect de relație : *În privința tovarășului* repartizat *director*, nu știu nimic.
(f) *SNkacPrep* obiect cumulant : *Afară de tînărul* venit *stagiar*, mai avem doi practicanți.
(g) *SNkgPrep* obiect de excepție : *Cu excepția celui* venit *stagiar*, nu mai avem pe nimeni.
(h) *SNkn* nume predicativ : Acesta este *profesorul* trimis (ca) *metodist*.
(i) *SNkd* obiect indirect : Se distribuie recompense *muncitorilor* declarați *fruntași*.
(j) *SNkacPrep* obiect agent : Lecția a fost întocmită *de către tovarășa* aleasă *propagandistă*.

B. Al doilea termen implicat de predicativul suplimentar aparține clasei verbului ocurent în poziție de predicat, dar și în alte poziții, cum este atributul, predicativul suplimentar etc. Sînt admise, în această poziție, modurile predicative, gerunziul și participiul verbelor tranzitive și intranzitive, cu excepția celor care se actualizează ca nonpredicative copulative (situație în care al treilea termen se află în poziția numelui predicativ). Iată cîteva construcții în care punem în evidență al doilea termen al schemei și predicativul suplimentar:

(a) *SVi* predicat: El *vine trist și gînditor.*

(b) *SVt* predicat: Mama îl *privește zîmbitoare* pe Ion.

(c) *SVGer* predicativ suplimentar: *Apropiindu-se îmbujorată* de ger, și *veselă*, fata ne salută pe toți.

(d) *SVPart* atribut acordat: Tovarășul *numit* de curînd *director* ne-a convocat în ședință.

În enunțul (c) am pus în evidență numai termenul verbal aflat în vecinătatea imediată a predicativului suplimentar — *apropiindu-se (îmbujorată)* — dar acesta realizează el însuși o poziție de predicativ suplimentar în sintagma (ne) *salută ... apropiindu-se*, ceea ce înseamnă că este, de fapt, al treilea termen al unei construcții complexe, ultimul predicativ suplimentar fiind triplu subordonat, față de *fata*, (ne) *salută* și *apropiindu-se*:

apropiindu-se îmbujorată de ger și veselă, fata ne salută ....

De asemenea, remarcăm aici un predicativ suplimentar bimembru, o expansiune prin coordonare — *îmbujorată* (de ger) + *veselă*, deci *veselă* este în aceeași situație relațională ca *îmbujorată;* aceasta înseamnă că unitățile ocurente pe poziția predicativ suplimentar sînt angajate fiecare în cîte patru relații: o relație de coordonare în care sînt reciproc nondependente, dar solidare structural ca ocurențe pe aceeași poziție de substituție, și în cîte trei relații de dependență: în relație imediată față de verbele *apropiindu-se* și (ne) *salută* și în relație mediată față de substantivul *fata*.

Precizînd în felul acesta caracteristicile celor doi termeni care domină poziția de substituție a predicativului suplimentar, avem elementele necesare unei mai clare delimitări a celui de al treilea termen al construcției.

17.33. Aspecte ale clasificării predicativului suplimentar

Dacă poziția de substituție predicativul suplimentar se caracterizează prin unitățile dublu subordonate celor doi termeni care o domină, sistematizarea predicativului suplimentar se poate face luînd ca bază de plecare clasa gramaticală căreia îi aparțin unitățile ocurente în poziția dată; cu alte cuvinte, predicativul suplimentar se clasifică în *nominal, verbal* și *adverbial*, după cum unitățile prin care se realizează aparțin clasei numelui, verbului sau adverbului. Restricțiile structurale și semantice implicate de relațiile interne ale unităților acestor construcții atît de complexe, cum a reieșit din paragraful anterior, impun ca această clasificare să fie detaliată prin preci-

zarea limitelor ocurențelor, așa cum am procedat și în caracterizarea termenilor constanți ai construcției.

1° *Predicativul suplimentar realizat prin unitățile nominale* este de natură adjectivală, substantivală sau pronominală, dar nu orice unitate din aceste clase este compatibilă în mecanismul substituției, adică numai anumite adjective, substantive și adverbe care pot figura în această poziție contractează relația caracteristică de dublă dependență. De aceea este necesar să se precizeze la fiecare subclasă care sînt categoriile de unități corespunzătoare acestei scheme.

a. *Realizarea adjectivală* a predicativului suplimentar corespunde, în general, statutului unui *Ajkn*, în care sînt admise mai ales adjective procesuale ; prin faptul că sînt derivate din radical verbal, ele constituie o bază de derivare pentru verbe sau provin din participii : *afectuos, amabil, bucuros, candid, corect, duios, fericit, favorabil, gelos, gînditor, interesat, iritat, leneș, matern, morocănos, mîndru, nedumerit, neînfricat, nepăsător, ofensat, onorabil, pasionat, rece, surîzător, tandru, timorat* etc.

Unele adjective realizează predicativul suplimentar numai într-o anumită vecinătate verbală : în enunțul *Ion cîntă* **frumos**, adjectivul este actualizat adverbial și determină exclusiv verbul, neaflîndu-se în relație cu numele *Ion;* tot așa este cazul adjectivelor din construcția *vorbește* **frumos, clar, limpede, încurcat, rău** etc., deoarece, de exemplu, construcția *el vorbește urît* nu poate fi raportată la o bază *el vorbește + el este urît.*

Dar în lista verbelor ocurente în poziția termenului verbal se înscriu și *a aprecia, a considera, a ști* [56], care admit teoretic coocurența oricărui adjectiv : dacă *Sahara o considera* **de nestrăbătut** este o construcție cu predicativ suplimentar, putem codifica un context în care, în poziția dominată de *a considera*, poate figura orice *Aj: SNkn + a considera + SNkac ... : Ion o consideră pe Maria* **frumoasă**, *eu consider cîntecul* **frumos (urît,minunat, clar** etc.) ; tot așa este, prin urmare, și cazul enunțurilor *Ion mă crede* **bun**, *deși eu sînt* **rău** ; *el considera Sahara* **de nestrăbătut**, *deși ea poate fi* **străbătută;** *ei îl cred* **prost**, *deși el este* **deștept** etc. Aceasta înseamnă că la baza procesului derivativ, alături de enunțurile de bază *Ion mă crede + că eu sînt frumos⇒ Ion mă crede* **frumos** ; *el consideră + că Sahara este de nestrăbătut ⇒ el consideră Sahara* **de nestrăbătut** etc., putem presupune și *Ion mă crede + că eu sînt frumos + dar eu nu sînt frumos ⇒ Ion mă crede* **frumos**, *el consideră + + că Sahara este* (de nestrăbătut) *+ dar Sahara nu este de nestrăbătut ⇒ el consideră Sahara* **de nestrăbătut** ș.a.m.d. Deși o asemenea explicație derivativă este neobișnuită, ea pune în evidență ceea ce este esențial în această relație : verbe ca *a considera, a crede, a aprecia* etc. semnifică procese în contrast sau opuse lui *a fi: ei îl cred pe Ion (că Ion este)* **prost**, dar *el (Ion) este deștept.*

Relația de subordonare a *Ajkn* față de nume se manifestă în acordul de gen și număr pe care numele îl impune determinantului, așa cum este și situația *Aj* în poziție de nume predicativ sau de atribut. Dar faptul că *Aj* este totdeauna *Ajkn*, apropie predicativul suplimentar de numele predicativ și dezvăluie derivarea lui dintr-o structură primară în care se află pe o poziție de nume predicativ. De aceea acordul în caz cu numele este o gre-

---

[56] Valeria Guțu Romalo, p. 152.

şeală şi trebuie să se spună *elevei considerate* **fruntaşă** *la învăţătură i s-a dat o diplomă*, nu *elevei considerate* **fruntaşe** . . ., cum se aude destul de des.

b. *Participiul* în poziţia predicativ suplimentar se comportă ca adjectivul şi nu ridică probleme speciale, decît dacă ne gîndim la posibilitatea de a fi determinat, la rîndul lui, de expansiuni caracteristice verbului, expansiuni cu care sînt compatibile numai anumite adjective.

2° *Substantivele* admise în poziţia predicativ suplimentar aparţin subclasei numelor de calităţi, funcţii, meserii : *ambasador, bucătar, conferenţiar, curier, deputat, doctor, director, economist, electronist, farmacist, inspector, judecător, metodist, ofiţer, operator, preşedinte, primar, redactor, şef, timonier, verificator, zeţar, ziarist* etc.

Aceste substantive sînt coocurente cu verbe dintr-o serie limitată, cele mai des folosite fiind : *a confirma, a declara, a desemna, a se duce, a face, a instala, a se înapoia, a se întoarce, a repartiza, a trimite* ş.a.

Întrucît pronumele ca substitut se comportă la fel cu substantivul, poate fi discutat împreună cu acesta.

a) SNkn: Ion s-a transferat *profesor* la altă şcoală ; al doilea a plecat *instructor* la o formaţie artistică ; Maria se duce *economistă* la Galaţi ; tînărul nostru a plecat la Cluj *muncitor* şi s-a înapoiat *inginer; te* regăsesc *acelaşi: mereu ocupat, mereu încruntat.*

b) SNkacPrep: pe Ion l-au trimis *(ca) delegat* la consfătuire ; celălalt vine la noi *(ca) preşedinte;* el s-a dat *drept altul;* ei îl consideră *de-al lor, tovarăş cu ei;* oare *drept cine*, mă iei? ; te credeam *din Bucureşti;* îl ştiam *fără lucru, fără ocupaţie.*

c) SNkgPrep: Pe Ion îl credeam *împotriva noastră;* această propunere o considerăm *contra intereselor* comune.

3° Realizarea predicativului suplimentar prin *verb la gerunziu* este cea mai productivă ; teoretic, orice verb la gerunziu poate fi ocurent în această poziţie, cu excepţia unor restricţii semantice legate de simultaneitatea de conţinut a gerunziului cu verbul regent. Mai rar apare în această situaţie supinul. Singurul exemplu de verb la infinitiv dat în *GLR* (vol. II, p. 208) îl considerăm o construcţie cu totul insolită, nereperabilă în româna literară actuală.

a) VGer: Copiii se relaxează *jucînd* fotbal ; a fost văzut *furişîndu-se* spre ieşire ; ne-am înapoiat *tremurînd* de frig.

b) VSup: El s-a înapoiat *de nerecunoscut;* acest proiect îl considerăm *de nerealizat.*

4° Realizarea *adverbială* a predicativului suplimentar este mai rar întîlnită, în cîteva construcţii relativ stabile, în care figurează substitute adverbiale reluate apozitiv prin *Aj, SNkacPrep, VSup: l-am regăsit* **altfel, schimbat, îmbătrînit**; *te ştiam* **acolo, la părinţi.**

5° Realizarea propoziţională a predicativului suplimentar este relativ productivă, deoarece reprezintă fie construcţiile de bază, fie o etapă a procesului derivativ prin care se ajunge la gerunziu sau la participiu, şi acestea forme productive în poziţie de dublă subordonare [57]. Relaţia cu verbul regent se stabileşte prin conectivele conjuncţionale *că, să* şi prin relativele

---

[57] cf. Valeria Guţu Romalo, *op. cit.*, p. 154.

cum, cît, cîte, care, precedate uneori de prepoziții : *Ion a plecat* **cum îl știi și cum era îmbrăcat în ziua aceea** ; *pe Maria n-o văd* **să reușească** ; *lumea îl știe* **de cîte este în stare și ce poate face** ; *situația a evoluat* **cum nu ne așteptam**.

17.34. Complementul și problemele clasificării lui

În gramatica românească, termenul *complement* desemnează, în general, clasa tuturor determinanților sintactici ai verbului, distingîndu-i, în felul acesta, de determinanții numelui, care formează clasa *atribut.* Dar există între acești termeni asociați o deosebire de principiu cu urmări de care trebuie să ținem seama. Denumirea *atribut* vizează, în primul rînd, funcția de actualizator semantic a acestei clase de determinante : atributul are rolul de *a atribui* numelui regent anumite calități sau proprietăți de natură semantică și se clasează după criterii formale, după clasa de unități ocurente în poziția dominată de un nume și după statutul morfologic al acestor unități. În felul acesta, definirea și clasarea atributului apare coerentă prin prioritatea criteriilor formale : atribut variabil și invariabil, izolat și neizolat, adjectival, substantival etc., atribut substantival în genitiv, în dativ etc., prepozițional și nonprepozițional etc. În a doua fază a descrierii, se face apel la criteriile semantice prin care se disting atribute calificative, de identificare, de clasare etc. De asemenea, dacă se urmărește procesul derivativ, se relevă valorile lui semantice asemănătoare altor clase sintactice : atributul subiect, obiect direct sau indirect, de agent, de materie, circumstanțial de cauză, scop, loc, timp etc.

Termenul *complement* vizează de la început atît calitatea sintactică a complementului, de a fi o completare, o expansiune a regentului, cît și funcția lui semantică, de a fi actualizator semantic al regentului. Mai departe însă, clasarea complementului se face exact invers în comparație cu aceea a atributului, adică se vorbește de complementul (obiect) direct, indirect, agent, sociativ, instrument etc. și de circumstanțial și de-abia în a doua etapă se face apel la definirea, descrierea și clasarea pe baza criteriilor formale : complementul realizat prin substantiv în cazul acuzativ, prepozițional sau nonprepozițional, în cazul dativ, complementul realizat prin numeral, adeverb, forme verbale nominale etc [58].

Această inversiune a ordinii criteriilor se justifică prin avantajele pe care le oferă descrierii sintactice, mai ales dacă avem în vedere că valori semantice cum sînt obiectul direct sau indirect, de relație, de instrument, de materie, circumstanțele cauzală, finală, modală, temporală, spațială etc. se impun

---

[58] În *Despre clasificarea părților secundare de propoziție* (LR, XII, 1963, nr. 1, p. 25–35), Valeria Guțu Romalo propune ierarhizarea și unificarea criteriilor în definirea și clasarea celor două clase mari de determinare nominală și verbală, punînd pe primul plan specificul formal, criteriile statutului morfologic al ocurențelor, adică așa cum se vorbește de atributul substantival, adjectival, adverbial etc., să se vorbească de complement substantival în acuzativ, în dativ etc., de complement adverbial, verbal etc., urmărindu-se izomorfismul celor două categorii de construcții. În această ipoteză de lucru (în *Sintaxa limbii române*, p. 90, autoarea spune cu modestie, ,,nepretențioasă ipoteză de lucru, care avea în vedere nu ,,formalizarea'', ci coerența descrierii sintactice''), descrierea și clasarea după criterii semantice constituie o etapă secundară.

observației în structuri primare manifeste, sînt date ca obiect al analizei directe și ar fi un nonsens dacă nu le-am folosi în terminologie ca indici de clasare, dacă, în loc să vorbim de complementul direct, indirect, de relație etc., sau despre circumstanțialul de cauză, scop, timp, loc etc., am vorbi de complementul realizat prin adverb care semnifică modul, timpul, locul, cauza etc. sau de complementul realizat prin *SNkacPrep* care poate semnifica relația, instrumentul, materia, locul, timpul, modul etc. În cazul construcțiilor atributive, ceea ce preexistă ca obiect manifest al analizei și clasării este, în primul rînd, aspectul formal, structural, derivat din structuri primare în care unitatea atribut figurează ca subiect, obiect direct, indirect, agent, circumstanțial de cauză, scop, loc, timp etc. și ar fi un nonsens să începem descrierea cu ceea ce nu apare ca obiect al analizei și să spunem, de exemplu, că atributul subiect-pacient se realizează ca determinant al unei *SNkn*, în care *N* este substantiv verbal tranzitiv și se exprimă prin *SNkg*: *deschiderea* **ferestrei**, *culesul* **porumbului** etc.

Nu este însă mai puțin adevărat că, dacă folosim în exclusivitate criteriile semantice în descrierea sintactică a construcțiilor dominate de verb, clasele de construcții la care ajungem sînt, în multe cazuri, eterogene, nesistematice. Așa este, de exemplu, situația complementului indirect, pe care, dacă-l definim ca „partea secundară a propoziției care determină un verb spre a arăta cui i se dă sau i se ia ceva, în folosul sau în paguba cui se săvîrșește o acțiune, cine (în afară de subiect) este interesat în acțiunea ei" [59] sau „partea de propoziție care determină un verb, o locuțiune verbală, un adverb, un adjectiv, o locuțiune adjectivală sau o interjecție, indicînd, în general, obiectul căruia i se atribuie o acțiune, o însușire sau o caracteristică" ... din care „de multe ori rezultă un folos sau o pagubă pentru obiectul căruia i se atribuie o acțiune, o însușire sau o caracteristică" [60], spunem foarte mult (mai mult decît trebuie) și, în același timp, foarte puțin despre trăsăturile relevante ale acestei clase sintactice; în felul acesta, complementul indirect se definește ca o clasă foarte întinsă, cu o mulțime de aspecte formale și semantice nesistematizate. Dacă însă ne folosim numai de două criterii formale, prin care definim pe de o parte termenul regent ca *SV* compatibilă cu o coocurență în cazul dativ (deci verb din clasa *a da*), iar termenul subordonat ca o realizare prin *SNkd* (sau prin construcții echivalente), formulăm o regulă mult mai clară și înlăturăm din aceasta clasă complementul instrumental, relațional, cumulativ, opozitiv, de excepție etc., realizări care nu pot fi ocurente în poziția *cuiva*, din formula *cineva* + *a da* (± *ceva*) + **cuiva**, definitorie pentru complementul indirect realizat prin *SNkd* sau *P* introdusă prin pronume relative sau nehotărîte autonome în cazul dativ sau în acuzativ marcat cu *la (către)*.

De o deosebită utilitate este și precizarea tipului de relație în care sînt implicate unitățile construcțiilor în a căror structură apar poziții specifice diferitelor realizări și variante ale complementului. Astfel, spre deosebire de circumstanțele realizate prin adverb (sau prin *SN* echivalente semantic cu acesta), unele complemente apar în construcții cu trei termeni implicați în relații trilaterale imediate și mediate, cum este cazul cu complementele de excepție, de opoziție, cumulativ, sociativ, instrumental; acestea nu se ex-

---

[59] *LRC*, p. 641

[60] v. *GLR*, vol. II, p. 159.

primă prin *Av*, ci prin *SNkacPrep* (sau *SNkg Prep*) și se pot grupa separat de obișnuitele complemente circumstanțiale, eventual, în categoria obiectelor gramaticale sau a complementelor considerate noncircumstanțiale.

Dacă avem în vedere termenul regent, acesta este, de regulă, verbul, însă destul de des figurează, în această poziție, și adjectivul apoi (mai rar) adverbul și interjecția, aspect care nu poate fi neglijat, dacă avem în vedere coerența descrierii și caracterul sistematic al clasificării. De exemplu, adjectivul este compatibil de a fi termen implicat într-o relație de determinare prin însuși specificul conținutului lui semantic, prin faptul că acest conținut se poate actualiza în diferite grade de intensitate, se poate compara, avînd diferite forme ale gradelor corespunzătoare, pe care le socotim sintagme legate, aparținînd sistemului. Asemănătoare este și situația unor adverbe. Pe lîngă aceasta însă, putem afirma că, teoretic, orice adjectiv poate fi implicat ca termen regent într-o relație de determinare sintactică : *galben la față, lat în umeri, slab la minte, bun de păstrat, lacom la mîncare, abil în mișcări, iute la mînie, singur în casă, amabil cu toată lumea* etc. Determinarea adjectivului prin *SNPrep* are specificul ei față de o determinare asemănătoare a verbului.

Și adverbul are o situație aproximativ asemănătoare. În 13.4. am arătat cum sînt construite formele gradelor de intensitate și de comparație pe baza relațiilor de determinare a adverbului implicat de alt adverb din seria *mai, foarte, prea* etc., amîndoi termenii constituind o unitate sintagmatică a paradigmei opozițiilor de grad. Unele dintre formele date acolo ar putea fi socotite sintagme analizabile în termeni coocurenți pe două poziții sintactice distincte, adică un adverb regent și un adverb complement circumstanțial : **din ce în ce** + *mai des*, **tot** + *mai aproape*, **prea** + *departe*, **cam** + *tîrziu* etc. ; dacă la acestea se adaugă formații de tipul **tot** *împreună*, **aproape** *sigur* etc., determinarea adverbului prin complement circumstanțial ar putea constitui un subcapitol distinct al clasificării complementului.

Toate acestea ne duc la concluzia că cercetările de specialitate în lingvistica românească de după apariția *LRC* și a *GLR* impun, în mod firesc, o reconsiderare a punctului de vedere clasic, o regrupare mai clară în sistemul categoriilor complementului, operație în care să fie folosite în mai mare măsură criteriile formale. Edificator în privința necesității reevaluării categoriilor sintactice ale limbii române este progresul evident realizat de ediția a II-a a *GLR*, prin definirea distinctă a unor complemente de excepție, de cumul, de opoziție, a predicativului suplimentar (care, în lucrările anterioare, erau incluse în alte categorii de complemente) și, mai ales, de interesanta interpretare pe care o dă schemei sintactice a construcțiilor cu complement G u ț u , 1973, mai ales în capitolul *Considerații finale.*

În aceste condiții, este posibilă o prezentare a complementului, definit, în primul rînd, prin caracteristicile morfologico-sintactice ale termenilor implicați în construcție, așa cum am procedat cu celelalte poziții sintactice descrise pînă acum ; cu alte cuvinte, complementul ar trebui grupat în categorii distincte potrivit clasei și statutului morfologico-sintactic al termenului regent, deci complementul *adjectivului, al adverbului, al interjecției* și *al verbului*. În schema sintactică tradițională, acest criteriu este dat în definiția complementului ca determinant al verbului, dar și al altor părți de vorbire, considerîndu-se că, de exemplu, diferențele dintre un determinant al verbului și un determinant al adjectivului sînt nerelevante, dacă ele se pot

grupa, de pildă în categoria complementului indirect. În felul acesta, se grupează în aceeași clasă determinante realizate prin *SNkd*, dar care sînt ocurente în poziții de substituție diferite : *situația aceasta (îi) este favorabilă* **lui Ion** ; **lui Ion îi** *este foame; m-am adresat* **lui Ion** ; *s-au creat premise prielnice* **muncii** ; *situația* (îi) *este prielnică* **Mariei** [61].

Se pune însă întrebarea dacă nu cumva, mergînd pe această cale, nu complicăm descrierea complementului, dacă nu este mai simplu să vorbim de complementul indirect al verbului și apoi de acela al adjectivului, de un complement de relație al verbului și apoi de acela al adjectivului etc., în loc să vorbim mai întîi de toate categoriile de complemente ale adjectivului, apoi de ale adverbului, ale verbului etc. Prima cale ne oferă avantajul unității semantice a determinantului, dar fărîmițează descrierea regentului și poate neglija diferențele structurale și relaționale ale construcției ; a doua cale are avantajul unității formale, dar ne obligă, pînă la urmă, la repetarea referințelor la aceeași categorie : determinantul verbului poate fi *complement direct, indirect, de agent* etc. ; determinantul adjectivului poate fi *complement indirect, de relație, circumstanțial de cauză* etc. ; determinantul interjecției poate fi *complement direct, indirect, circumstanțial de loc, de mod* etc.

În paginile următoare ne propunem descrierea principalelor aspecte ale diferitelor categorii de complemente ca determinante ale verbului, urmînd ca, de fiecare dată, să punem în evidență și particularitățile construcțiilor în care termenul determinat nu este verb, ci adjectiv, adverb sau interjecție.

17.35. Complementul direct

Complementul direct a fost definit de noi de mai multe ori ca realizare a SN_2 în structura propoziției minimale închise, al cărei predicat este un verb tranzitiv și a cărei schemă structurală convențională, admisă ca formulă de lucru, este $SN_1 + Vt \pm SN_2$. De exemplu, în 17.8., modelul 3° al unei propoziții bimembre cu verb tranzitiv este formulat în variantele 3°b. $SN_1 + SVt + SN_2$ și 3°c $SN_1 + SVt + SN_2 + SNkd$; am precizat că modelul 3°a se realizează cu *Vt* din seria *a aduce, a dezgheța, a încreți, a împăna, a mura* etc., care, în accepția noastră, implică în mod necesar în construcție o expansiune SN_2, adică un complement direct realizat prin nume în acuzativ : *copilul aduce* **o carte**, *căldura dezgheață* **apa**, *Maria încrețește* **pînza**, *mama a murat* **varză**, *bucătarul împănează (prăjește)* **friptura** ș.a.m.d. ; modelul 3° b definește atît poziția structurală a complementului direct, cît

[61] Valeria Guțu Romalo menționează următoarele deosebiri dintre determinantul în dativ al *Aj, Av, Interj*, și determinantul în dativ al *V* : *a)* nu admite dubla exprimare : **condiții favorabile* îi *activității ; b)* nu admite decît realizarea prin formele accentuate ale pronumelui personal — *hotărîre favorabilă* lor (nu* *hotărîre favorabilă* le), *bravo* vouă ! etc. ; . . .*c)* realizează raportul de variație liberă cu alte construcții prepoziționale decît cu *la* (mai ales *pentru*) — comp. *caracteristică proprie (specifică)* propoziției și *caracteristică proprie (specifică)* pentru propoziție. În legătură cu mențiunea din b), autoarea are în vedere exclusiv construcțiile nominale, deoarece, dacă *Aj* regent este nume predicativ, ca în *situația aceasta (îi) este favorabilă* lui Ion, determinantul *SNkd* poate fi opțional anticipat prin echivalență cu forma neaccentuată *îi ;* echivalarea este o implicație necesară, dacă *SNkd* precedă sintagma predicativă : *lui* Ion *îi este favorabilă situația aceasta.*

și pe aceea a complementului indirect, în contextul unui *Vt* din seria *a dedica, a remite* etc., care implică prezența în structură (sau subînțelegerea din contextul anterior) a ambilor determinanți: *Ion (îi) dedică* **Mariei o poezie**; *diplomatul remite* **ministrului scrisorile** *de acreditare*. Tot acolo (sub 4°), sînt date modelele schematice ale propoziției bimembre cu dublu-complement direct (sau indirect) coreferent și cu două complemente directe. Dacă *Vt* nu poate fi folosit în mod absolut, complementul direct simbolizat prin SN_2 nu poate fi omis, adică este o implicație sintactică structurală, făcînd parte din nucleul propozițional al construcției.

Prin urmare, poziția sintactică de substituție *complement direct* se definește în contextul unui verb tranzitiv și se realizează prin nume în cazul acuzativ. Din punct de vedere semantic, complementul direct este clasa sintactică de unități substituite prin substitutele nedefinite și generale *pe cineva, ceva*, din modelul de construcție $\left\{\begin{matrix} cineva \\ ceva \end{matrix}\right\} + Vt + \left\{\begin{matrix} pe\ cineva \\ ceva \end{matrix}\right\}$, pe care l-am folosit de mai multe ori în demonstrație.

Ne vom referi în continuare la cîteva aspecte specifice celor doi termeni implicați în construcție.

1° Termenul regent al construcției cu complement direct este necondiționat un verb tranzitiv, așa cum am definit această clasă în 12.8.: verbele tranzitive se definesc prin compatibilitate cu un nume comun în cazul acuzativ nemarcat de prepoziție sau cu un nume de persoană marcat de prepoziție și prin posibilitatea de a avea forme ale diatezei pasive, de a figura în construcții care pot fi supuse transformării de pasivizare.

a. Am mai arătat însă că sînt unele verbe intranzitive, care nu sînt compatibile cu pasivizarea, dar care admit relația cu un complement direct realizat prin nume coreferent cu verbul: *a cînta* **un cîntec**, *a-și trăi* **traiul**, *a dansa* **un dans**, *a juca* **un joc**, *a suferi* **o suferință**, *a gîndi* **un gînd**, *a fugi* **o fugă** etc.[62]. Lista acestor substantive înrudite semantic cu radicalul verbal se întinde destul de mult prin sinonime: *a trăi + viața, o întîmplare, o dramă, o mare iubire, clipe de mare tensiune* etc.; *a cînta + o melodie, o arie, o șansonetă, o romanță* etc.; *a visa + pe cineva, că P, ceva minunat, o viață mai bună* etc.; *a alerga + o fugă bună; a merge + o cale lungă, o distanță bună; a suferi + o decepție, o operatie, o intervenție chirurgicală, un eșec* etc. Unele dintre aceste verbe pot fi supuse pasivizării: *cineva dansează un vals ⇒ valsul este dansat de (către) cineva; toți am trăit acea viață ⇒ acea viață a fost trăită de (noi) toți*. Tot aici se înscriu verbele derivate din onomatopee: *a* **bîlbîi** *vorbe neînțelese;* **a mormăi** *ceva*.

b. Destul de întinsă este și lista verbelor intranzitive eventive, dintre care cele referitoare la mutații în etosul și fizicul uman pot figura în construcții cu complement direct, avînd un agent cauzativ sau factitiv: *cîntecul de leagăn* **a adormit copilul**; **pe Ion îl adoarme** *filmul*; *pălăvrăgeala ta* **mă amețește**; *frigul* **l-a îmbolnăvit**; **l-au îmbătrînit** *nevoile și* **l-au încărunțit necazurile**; *comportarea Mariei* **mă întristează**. Tot așa sînt verbele eventive care semnifică procese naturale sau schimbări cromatice; *soarele* **înverzește cîmpia și înmugurește copacii**. Verbul *a crește*, care este eventiv intranzitiv — *eu am crescut, copacul crește* —, se folosește curent ca verb cauzativ sau fac-

[62] În *Sintaxa transformațională*, autorii se întreabă „dacă nu cumva structura de adîncime a oricărui *GV* implică ocurența obligatorie a unui „complement direct intern" (*op. cit.*, p. 104).

titiv cu complement direct, în construcții ca *mama (își)* **crește copiii**; *cutare* **crește păsări** *cîntătoare; Maria* **crește viermi de mătase.**

c. Un număr restrîns de verbe ilocutive tranzitive sînt compatibile cu două complemente directe, adică intră în relație de determinare cu două complemente directe: unul nume de persoană (sau asimilat) și unul — *Animat*, situație realizată în montajul *cineva + Vt +* **pe cineva + ceva**, în care, în poziția *Vt*, sînt ocurente verbele *a anunța, a asculta, a examina, a îndemna, a întreba, a învăța, a obliga, a sfătui*; unele dintre ele admit realizarea complementului direct nonanimat în toate variantele: *l-am* **învățat pe Ion lecția și să cînte; l-a întrebat acest lucru pe altcineva**; *profesorul* (îi) **învață pe copii disciplina și ordinea**; *astăzi nu* **ne-a ascultat lecția; îl ascultă pe Ion ce a învățat; ce mă sfătuiești? ce mă îndemni?**; *părinții* **îl sfătuiesc și îl îndeamnă pe Ion să urmeze medicina.** Verbele ilocutive *a convinge, a obliga, a preveni* admit în poziția complement direct o realizare propozițională cu conectivul *să* ori cu relativele *ce, ceea ce; mă obligă* **să** *nu mă duc; l-a convins pe Ion* **să** *renunțe; l-a anunțat* **ce** *i se poate întîmpla.*

Verbul intranzitiv *a trece* poate fi înregistrat și în seria a). împreună cu *a fugi, a alerga* etc. — *o pisică trece gardul; eu trec strada* —, dar și între cele cu două complemente directe (deși nu este ilocutiv), în construcții cu totul izolate: **l-***am trecut* **pe Ion clasa**; *tata* **îl trece pe copil Dunărea** *ținîndu-l în spate.*

d. În poziția *Vt* a construcției sînt ocurente și cîteva interjecții din seria celor predicative; este vorba de *iată, na, poftim,* și de onomatopeele din seria *haț, pleosc, trosc, zdrang* etc.: **iată-l** *și* **pe Ion** *că vine spre noi*; **iacătă-o pe Ioana** *noastră*; **na-***ți-***l** *ție* **pe Ion**, *poți să-***l** *iei în echipă*; **na-ți-o** *frîntă că ți-am dres-***o**! Dacă *iată*, ca nucleu predicativ al enunțurilor prezentative, poate fi considerată unitate a normei literare, celelalte interjecții în poziția *Vt* (și în alte situații) sînt mărci ale oralității în vorbirea familiară: *na* și *poftim* se asimilează imperativului *ia, luați*, cu care apar în variație liberă: **na, ia** *doi lei*; **poftim, luați** *o cafea.*

2° Al doilea termen al construcției, definit în contextul verbal tranzitiv este complementul direct, care se realizază prin *Nkac, PE Nkac, Pnkac, PE Pnkac, (PE)Num, PE CEL Aj(Part), PE AL Nkg, PE AL Pnkg, DE (DIN) N, DE(DIN) Pn, VInf, VSup, P*; realizarea propozițională se face prin conectivele *că, să, ca ... să, dacă, de (= să, dacă), Pn* și *Av* relative.

Așa cum am mai procedat și în alte situații, vom considera că *cel* și *al* sînt substitute ale unor nume în acuzativ *in absentia.*

1) *SNkac* este ocurent fără prepoziția *pe*, dacă *N* este nume comun de obiect sau de animal, nume abstract, nume de așezări, umane, geografice, administrative etc.: *pisica prinde* **șoarecele** *(dar* **șoareci**;*). cineva cheamă* **pisica**; *cineva vede* **o pisică**; *Ion cumpără* **cărți, niște caiete, un stilou**; *caut* **casă, profesor, doică, tovarăș, asociat**; *am înțeles* **situația, intenția ta, tendințele**; *n-a văzut* **urs, lup și vulpe**; *fata învață* **muzica și dansul**; *fata învață* **muzică**; *acesta nu cunoaște* **satul**; *am vizitat* **Bucureștii, Sinaia, Bucegii**; **am trecut Dunărea**; *strada traversează* **orașul**; *Ion traversează* **strada.**

Dacă *SNkac* are același statut morfologic ca subiectul construcției realizat prin *SNkn*, poziția față de verb rămîne singurul element relevant (cf. *supra*, în 17.3. și în 17.10.); să se compare *băiatul vede* **fata** cu *fata vede* **băiatul**; dar *strada străbate* **orașul** ≠> **orașul străbate* **strada**, deoarece permutarea pozițională este blocată de incompatibilitatea semantică; tot așa este cazul

cu *copilul a mîncat* friptura $\neq>$* *friptura a mîncat copilul, pisica prinde* **șoarecele** $\neq>$* *șoarecele prinde* **pisica** etc.

2) Pronumele autonome care pot fi figura în această poziție fără marca *pe* sînt relativul *ce*, nehotărîtele *ceva, așa ceva, orice*, negativul *nimic*, locuțiunile *te miri ce, te miri ce și mai nimic* și formele atone *mă, te, se* etc. : **ce** *vezi? n-am văzut* **așa ceva**; *am cumpărat* **te miri ce** (și mai nimic) ; *nu* **mă** *cunoști, nu* **te** *cunosc* ; *n-am văzut* **nimic**.

3) Realizarea *PE Nkac* și *PE Pnkac* caracterizează numele de persoană, comunele determinate de posesivul *meu, tău* etc., formele autonome *pe mine, pe tine* etc., relativele *cine, care* și compusele nehotărîte *orice, oricare*, nehotărîtul *toți* și negativul *nimeni: cunosc* **pe Ion, pe mamă-sa, pe soră-sa și pe toți ai lui** ; *știe* **pe oricine** ; *nu văd* **pe nimeni**.

Prezența în construcția sintactică a substitutului posesiv *al* în sintagme de tipul *PE AL Nkg, PE AL Pnkg*, presupune *in absentia* un substituit nominal în acuzativ, impune marca de genitiv numelui sau pronumelui următor și este regimul de acuzativ al prepoziției *pe*, ceea ce face posibilă ocurența unor nume sau pronume în genitiv, în poziția de complement direct (de fapt, determinante ale numelui obiectului posedat în acuzativ) : **pe al cui îl vezi?** ; **îl** *văd* **pe al lui Ion**, *dar nu și* **pe al Mariei** ; **pe alde Popescu** *nu* **i**-*am mai văzut de mult; nu*-**l** *cunosc* **pe al acestuia** ; **mă** *știu* **pe mine** (**însumi**) *cum sînt;* negativul *nimeni: nu văd* **pe nimeni**, *nici* **pe el**, *nici* **pe ea** ; **pe dînsul** *și* **pe dumneavoastră** *v-am mai văzut*.

4) Sînt în variație liberă, dar mai ales marcate cu *pe*, construcțiile în care substantivul se referă la animate determinate, considerate notorii, și fără *pe*, în cazul nonanimatelor. Pronumele demonstrative și nehotărîtele nemenționate mai sus, negativul *nici unul* se construiesc cu *pe*, dacă substituie animate, și fără *pe*, în celelalte situații, fără ca aceasta să se poată formula ca normă, mai ales în vorbirea familiară și populară : *nu văd (***pe***)* **nici una** ; *nu* **l**-*a simțit* **pe lup** *că se apropie; cîinele a simțit* **lupul** *că se apropie* ; **(pe) acestea** *nu* **le** *știu; cunosc* **numai întîmplarea acesta**, *nu* **și (pe) cealaltă** ; **(l-)** *am citit* **(pe) Caragiale** *în întregime; cui* **pe cui** *se scoate*.

5) Realizarea complementului direct prin numeral și prin adjectiv precedat de pro-nominalul *cel* are următoarele aspecte :

a. numeralul cardinal folosit ca substitut apare marcat sau nemarcat cu *pe: am studiat toate problemele*, **(le-)***am rezolvat* **(pe) două** *și am lăsat* **trei** *pe mîine; cunosc numai* **(pe) unu** *din cei șase;*

b. numeralul ordinal, precedat de *al, a; cine o cunoaște* **pe prima**, (*o*) *cunoaște și* **pe a doua** ;

c. prezența lui *cel* implică și prezența prepoziției : *am ales* **pe cel roșu și pe cea galbenă** ; *(l-)am felicitat* **pe cel mai bun**.

6) Prepozițiile *la* și *din* marchează acuzativul complement direct ca realizare a *LA, DIN SNkac*, în calitate de determinante nedefinite cantitative ; *la* semnifică o cantitate nedefinită și marchează, ca atare, nume de materie sau de mulțimi : *a adus* **la nisip** *și* **la piatră**, *că s-a umplut curtea; a băut* **la apă**, *încît s-a umflat;* în această poziție, *din* este cantitativ separativ : *am mai aruncat* **din lucrurile** *inutile, am vîndut* **din cărți**, *am redus* **din cheltuieli** *și* **din pierderi**.

7) Un aspect mai deosebit al realizării nominale a complementului direct este legat de substantivarea cuvintelor din alte clase. În 17.11. (1°., *c*), am

arătat în ce constă „nominalizarea“ unui cuvînt, cum poate el deveni element al domeniului de referință extralingvistică ; în această calitate, deci în calitate de *cuvînt* ca unitate a lexicului, orice cuvînt poate fi *referent*, deci „cuvînt care se dă pentru a fi definit“ și este ocurent în poziție de subiect al unei propoziții metalingvistice. În această calitate de *cuvînt*, orice cuvînt ridicat la nivelul de unitate a lexicului, ca domeniu de referință, este ocurent și în poziție de complement direct, chiar ca referent, implicînd în poziția regentului verbe din seria *a scrie, a spune, a promite, a silabisi*, într-o construcție *in absentia*, prin reducția substantivului *cuvînt, expresie, sintagmă, propoziție, formulă, ecuație, problemă, termen* etc., desemnat pentru a fi *spus, scris, pronunțat* etc. : *scrie* **cuvîntul „casă“** ⇒ *scrie* **casă** (sau **„casă“**) ; *pronunță* **silaba „stra“** ⇒ *pronunță* **stra** (sau **„stra“**) ; *silabisește* **cuvîntul „tratament“** ⇒ *silabisește* **tratament** (sau **„tratament“**) ; *scrie* **ecuația** $x + y = 0$; $2x - y = 4$ (sau „$x + y = 0$; $2x - y = 4$“). În felul acesta, unitatea substantivală devenită referent, adică *obiect direct* al *Vt* regent, poate fi anticipată sau reluată prin forme pronominale atone coreferente, prin echivalență funcțională : *subliniați* **(pe) dintre** *și încercuiți*-**l** *pe* **sau** ; *pe* **„pentru că“** *l-am folosit o singură dată ; recită* **„Mai am un singur dor“** ; *cîntați* **„Inchinare patriei“**.

Pentru a nu mai reveni la această problemă, menționăm că, în calitate de „cuvînt“ ca domeniu de referință, orice cuvînt din orice clasă lexico-gramaticală devine ocurent în multe dintre pozițiile de complement, deci poate fi complement indirect, de relație, de instrument, de excepție, de cumul, circumstanțial cauzal etc. : *nu i-ai pus căciulă lui* **ă** ; *din cauza lui* **sau**, *pe care l-am scris cu linioară, am luat patru ; am subliniat toate cuvintele, cu excepția lui* **lasă-l** ; *pe lîngă* **„la“**, *se mai folosește și prepoziția* **„din“**.

3° Formele verbale nominale admise în poziția complement direct sînt infinitivul și supinul : *copiii învață* **a scrie și a vorbi** *corect românește* ; *el s-a obișnuit* **a lucra** *singur* ; *toate județele au terminat* **de recoltat** *porumbul*.

4° Realizarea propozițională implică conectivele conjuncționale *că, să, ca ... să, dacă, de* (= *dacă, să*), pronume și adverbe relative și nehotărîte : *Niță află* **că tatăl lui Ghiță a murit** ; *îngăduiți-mi* **ca mîine să plec** ; *la șase ani, știe* **să citească și să scrie** ; *nu crede* **să scape pînă la ziuă** ; *spune-mi* **dacă vii sau nu** ; *știu* **cît pot conta pe amiciția ta** ; *am stabilit* **încotro ne ducem și unde ne oprim** ; *spune-mi* **cu cine trăiești** *și-ți voi spune* **cine ești** ; *am aflat azi* **ceea ce tu știai de ieri** ; *spune-mi* **unde, cum și cînd ne mai vedem** ; *l-a sfătuit* **pe cine știi și dumneata să nu mai plece**.

Folosirea conectivelor în realizarea propozițională a complementului direct este supusă unor restricții determinate mai ales de specificul verbului tranzitiv regent, în sensul că unele dintre verbe admit orice conectiv conjuncțional sau relativ, altele numai conjuncții sau numai anumite conjuncții, altele numai relative pronominale sau numai pe unele dintre acestea [63]. Astfel, *a spune, a ști* pot fi urmate de oricare dintre conectivele admise în construcțiile de acest fel : *spune* **că** *nu vine ; spune-i* **să** *nu vină ; spune-mi* **dacă** *vii ; spune-mi* **cu cine** *trăiești, ca să-ți spun* **cine** *ești ; spune-i* **ca** *azi* **să** *nu vină ; spune-mi* **de care** *vrei*, **ce** *preferi*. Nu admit conjuncția *să* verbele incompati-

[63] Guțu, 1973, p. 159—160, formulează principalele reguli de restricție atît în ce privește selectarea unor clase de substantive în dependență de verbul regent, cît și în selectarea conectivului conjuncțional.

bile de a fi urmate de alt verb la conjunctiv, cum este *a afla; a afirma* nu admite pe *dacă; a aştepta, a îngădui, a permite* nu admit pe *că* şi *dacă* ş.a.m.d. În ceea ce priveşte pronumele relative, verbele compatibile numai cu un obiect direct nonanimat nu admit, în această poziţie, propoziţii introduse prin *cine: a adnota, a construi, a citi;* dacă avem totuşi construcţii de tipul *citesc* **pe cine**-*mi place mai mult, pe cine* substituie un nume propriu de scriitor, deci este o metonimie pentru *cartea, opera, poezia* scriitorului.

Se pune însă întrebarea dacă restricţiile acestea pot fi constatate numai ca evenimente statistice sau se pot formula anumite reguli care să asigure sistematizarea restricţiilor în dependenţă de o anumită clasificare a verbelor. Răspunsul este pozitiv, în sensul că, de regulă, verbele care au ca referent un obiect material în sensul strict al cuvîntului nu pot fi urmate de complement direct propoziţional prin conective conjuncţiale ori adverbiale; aşa sînt verbele eventive, cauzative, factitive, verbele care semnifică transmiterea unui obiect material, din seria lui *a da, a acorda, a trimite, a împărţi, a distribui, a preda* etc., verbe intranzitive care pot avea complement direct coreferent (intern) etc. Gruparea verbelor tranzitive după aceste criterii n-a constituit încă, din cîte cunoaştem, obiectul unei preocupări de specialitate şi ar fi foarte utilă, dacă n-ar interveni unele mutaţii semantice de natura celor de mai sus. Astfel, deşi am afirmat că un verb ca *a da* nu admite conectiv conjunctional, se spune *le-a dat elevilor* **să înveţe o poezie**, în care propoziţia subliniată se află în poziţie de complement direct; dacă am interpreta construcţia ca o variantă a montajului *le-a dat elevilor o poezie* **să (s-o) înveţe**, subordonata introdusă prin *să* este pe poziţie de circumstanţial, dar nu mai realizează modelul *cineva a da cuiva + ceva*, în care *ceva = să înveţe o poezie*, ci implică pe *să înveţe* ca scop.

5° Unul dintre aspectele specifice ale structurii construcţiilor cu complement direct este anticiparea sau reluarea lui, adică dubla realizare a acestei poziţii sintactice prin unităţi coreferente, aflate ele înseşi într-o variantă a relaţiei de echivalenţă (cf. *supra*, în 17.5., sub 7°).

Specificul structural al acestei construcţii este că una dintre cele două realizări coreferente este un substitut pronominal neaccentuat *-mă, te, îl, l-, o, ne, vă, îi, i, le*, reluînd sau anticipînd a doua realizare printr-un substituit substantival, pronominal sau numeral în acuzativ, sau o propoziţie: **aceasta o** *păstrez*, **pe cealaltă** *am spart*-**o**; *nu*-**l** *văd* **pe Ion**, *dar* **pe dînsa o** *văd bine;* **pe doi** *dintre aceştia* **i**-*am mai cunoscut;* **pe care-l vezi**, *anunţă*-**l** *să vină*. Propoziţia completivă directă implică un echivalent pronominal aton în reluare, numai dacă stă înaintea regentei şi dacă este introdusă prin pronume relative marcate cu *pe*.

Fenomenul acesta este denumit, de obicei, *reluarea* sau *repetarea* şi *anticiparea* complementului direct, deoarece unitatea substituită de pronumele aton este, din punct de vedere semantic, complementul direct care trimite la referent în mod direct, iar echivalentul ei funcţional şi coreferent este implicat de către substituit. Acest lucru apare cu claritate dacă urmărim diferenţierea implicaţiilor determinată de specificul persoanelor: dacă complementul direct este pronume de pers. I sau a II-a, forma implicată în mod necesar este pronumele aton, iar formele autonome *pe mine, pe noi, pe tine, pe voi, pe dumneata, pe dumneavoastră* nu sînt structural necesare, răspund pozitiv la omisiune şi, dacă totuşi apar în construcţie, au valoare emfatică sau, în cazul pronumelor de politeţe, o valoare protocolară de civilitate, deci

tot o formă a emfazei. În cazul pers. a III-a, unitatea care trebuie să figureze în construcție sau în contextul anterior este substantivul sau substitutul lui autonom; dacă substituitul substantival este subînțeles din contextul anterior, dubla realizare a poziției complement direct constă în reluarea sau repetarea prin pronumele aton acordat în gen, număr și persoană; dacă substituitul urmează după substitut, dubla exprimare constă în anticipare.

Dubla exprimare nu este structural posibilă în construcțiile în care poziția complement direct se află după verb și este realizată prin pronumele autonome *cineva, ceva, ce, orice, nimeni, nimic,* nume comun articulat, denumiri geografice, adică cele care nu implică prepoziția *pe: nu cred* **ce spui**; *am văzut* **ceva** *roșu*; *nu mai fac* **nimic** *și nu aștept* **pe nimeni**; *am trecut* **strada** *și am vizitat* **expoziția**; *citesc* **o carte**; *am vizitat* **Sinaia și împrejurimile** *ei.* Nu se reia complementul direct aflat înaintea verbului, dacă este nume comun nearticulat sau unul dintre pronumele *ceva, ce, orice, nimic:* **ce** *crezi? Maria* **orice** *vrea să știe;* **nimic** *nu mai cred.*

În toate celelalte cazuri, dubla exprimare este fie o implicație necesară, fie facultativă, dar în limba vorbită se recurge, de obicei, la dubla exprimare chiar acolo unde nu este necesar: *nu*-**l** *mai cred* **pe nimeni**; **pe cine îl** *crezi?*. Fenomenul se explică prin aceea că dubla exprimare a complementului asigură creșterea redundanței și înlăturarea ambiguităților. În construcții ca *nu*-**l** *mai cred* **pe nici unu**, *nici* **pe Ion**, *nici* **pe Maria**, *nici* **pe tine** sau *nu* **v**-*am mai întîlnit* **pe nimeni, nici pe tine, nici pe Ion, nici pe Maria**, pronumele aton anticipă pe fiecare dintre termenii complementului direct plurimembru care urmează după verb, fiind coreferentul fiecăruia. Preferința pentru dubla exprimare se explică prin aceea că este un factor de creștere a redundanței și de înlăturare a ambiguității. Construcții ca **văd pe tata* sau **pe tata văd* sînt ambigue, deoarece rămîn deschise spre o relație cu un complement direct — *văd + pe tata + ceva, văd + ceva + pe tata, pe tata + văd + ceva* —, situații în care *pe tata* este realizarea unui circumstanțial, ocurent cu *undeva.* Dubla realizare a poziției prin introducerea în construcție a pronumelui aton înlătură posibilitatea altei interpretări, asigurînd structurii o desfășurare univocă. Pronumele aton este coreferentul substituit corespunzător și al echivalentului lui apozițional; acordul de gen, număr și persoană dintre cele două coreferente și coocurența lor pe aceeași poziție funcțională sînt factori specifici ai creșterii redundanței.

Menționăm, în încheierea acestei discuții, că dubla exprimare a complementului direct nu înseamnă *două complemente,* coocurente pe *două poziții* sintactice, ci realizarea unei *poziții* sintactice *unice* în construcția dată, prin două unități coreferente și echivalente. Unitatea pozițională este asigurată cînd substituitul precedă substitutul: **pe mama o** *văd acolo;* dacă poziția complementului este postverbală, cele două unități nu pot fi în relație de vecinătate, deoarece **văd* **o pe mama** *acolo,* sau **văd* **pe mama o** *acolo* nu sînt posibile la nivelul structurii de performanță, ci numai în presupoziție. În acest caz, poziția complementului direct este disociată prin repoziționarea pronumelui aton înaintea verbului.

Toate variantele construcțiilor cu dublă realizare a poziției complement direct se conformează regulilor de poziționare în structură a sintagmelor *pe mine mă, pe tine te, pe el îl, pe ea o* etc. Dacă poziția sintagmei este înaintea verbului, unitatea omisibilă sau care poate fi repoziționată postverbal este *pe mine,* forma atonă avînd poziție fixă exclusiv înaintea și în vecinătatea

verbului, de care poate fi disociată numai prin *Av cam, mai, prea, tot:* **pe mine mă** *văd* — **mă** *văd* ± *pe mine;* **pe tine te** *văd* — **te** *văd* ± **pe tine** ; **pe dînsa o** *văd* — **o** *văd* ± **pe dînsa**. Dacă realizarea este substantivală, dubla exprimare este reglementată de prezența sau absența articolului: **cărți** *cumpăr* — *cumpăr* **cărți ; cărțile le** *cumpăr* — *cumpăr* **cărțile, noutăți** *află* — *află* **noutăți ; noutățile le** *află* — *află* **noutățile** ș.a.m.d.

Imperativul și gerunziul admit formele atone în poziție postverbală, deci structura specifică este în ordine inversă : *-mă pe mine, -te pe tine, -l pe el* sau *pe mine* + **VtImp, Ger** + *-mă, -te, -l* etc., dar nu și *pe mine mă* + **Vt, Ger,** *pe tine te* + **VtImp, Ger** etc. : (± **pe mine**) *întreabă*-**mă** (± **pe mine**) ; (± **pe tine**) *întreabă-te* (± **pe tine**) ; (**pe el**) *întreabă-l* (**pe el**) ; (**pe tata**) *întreabă*-**l** (**pe tata**) ; (± **pe tine**) *văzîndu-te* (± **pe tine**) ; (**pe tata**) *văzîndu-l* (**pe tata**). Și în aceste situații sînt valabile regulile de omisiune și de determinare minimală cu articol menționate mai sus.

Construcțiile cu imperativul precedat de amîndouă formele coreferente sînt marcate emfatic și duc la ambiguitate, mai ales în cazurile de omonimie a formei de imperativ cu forma de pers. a II-a a indicativului prezent : **pe mine mă du** *la teatru, nu pe dînsa;* **pe mine mă fă mireasă**, *nu pe alta;* în caz de omonimie, ambiguitatea se înlătură prin implicarea pronumelu. de pers. a II-a — *tu,* **pe mine mă** *întreabă;* **te** *întreabă și socoate* — , dar asei menea construcții aparțin, evident, devierilor elaborate în scopuri stilistice-

6° Nu întîmplător n-am pomenit nimic pînă acum despre verbele care pot fi incluse în lista semiauxiliarelor (cf. *supra*, 12.6., 12.7. și 12.8.) ; construcțiile în care figurează cîteva dintre aceste verbe (foarte frecvent folosite) aparțin acelei zone a sintaxei limbii române în care relațiile sînt mai puțin clare, iar soluțiile propuse pentru a le stabili regula structurală nu sînt totdeauna concludente. Astfel, pe *a avea* l-am definit cu *Vt* predicativ, în poziție de regent care implică obligatoriu un complement direct în construcții după modelul semantic *cineva (ceva)* + *a avea* + *ceva: Ion are* **casă;** *masa are* **picioare** ; *fiecare are* **ce și-a dorit** ; *am avut* **un prieten bun**.

Mai puțin clare sînt relațiile în construcții ca *(n-)am* **ce face** ; *nu am* **cum veni** ; *avem* **cui da și de la cine lua** ; *n-am* **unde mă duce, nici unde lucra**. Dacă acceptăm soluția propusă de Valeria Guțu Romalo[64], că în *(nu) are* **ce face** ; *nu are* **cum veni**, grupările *ce face, cum veni*, alcătuite dintr-un relativ și un infinitiv, sînt complemente directe, atunci și celelalte sintagme asemănătoare sînt complemente directe, dependente de verbul *a avea*. Tot așa s-ar explica și enunțurile *am* **ce să fac**, *n-am* **cum să vin**, *am* **cui să dau și de la cine să iau** etc., în care propozițiile subliniate sînt ocurente pe aceeași poziție cu grupările formate din relativ și infinitiv[65]. Dacă, din punct de vedere formal, lucrurile sînt clare, nu tot așa se prezintă situația pe plan semantic, pentru că, de exemplu, *a avea* din **n-am** *cum veni* nu sem-

---

[64] v. V. Guțu, p. 157.

[65] În Vasiliu, Golopenția (1969), p. 203—204, construcțiile de tipul *Ion are* **casă** sînt explicate prin echivalență semantică cu **casa** *este a lui Ion*, regulă numită transformare „sum pro habeo". Această regulă însă nu se poate aplica și construcțiilor date mai sus, deoarece o echivalență semantică *Ion are* ce face — **ce face este a lui Ion* sau *el nu are cum veni* — **cum veni este a lui* nu sînt acceptabile. În aceste cazuri s-ar putea însă vorbi de construcții explicate prin elipsă : în *cum să nu facă lux*? **are de unde (face lux)** și *aș cumpăra și eu cărți mai multe*, **dar n-am de unde (cumpăra)**, *are (am) de unde VInf* sînt construcții fixe în care se subînțelege un infinitiv (cf. și Iordan, 1975, p. 261).

nifică {*Posesia, Apartenența*} ca în *Ion* are *casă* (⇒ *casa* este *a lui Ion*) sau în *masa* are *picioare* (⇒ *picioarele* sînt *ale mesei*), ci înseamnă, mai degrabă, modalitatea *Posibilității*: *n-am cum veni* = *nu pot veni* (= *nu am posibilitatea de a veni*). Diferența se accentuează dacă verbul este la unul dintre timpurile trecute — *nu aveam ce face, n-am avut cum veni* —, situație în care este exclus să considerăm că *aveam, am avut*, semnifică o relație predicativă de posesiune, apartenență, stăpînire a unui obiect (denotat de complementul direct) de către un posesor (subiectul propoziției).

În contextul ...*VInf, VSup, a avea* semnifică modalitatea necesității și este component al unui predicat verbal compus, deci în construcțiile *am de scris, am a-ți spune, de scris* și *a(-ți) spune* nu sînt pe poziție de complement direct, ci componente ale predicatului împreună cu semiauxiliarul *a avea*, în construcții echivalente cu *eu trebuie să scriu, eu trebuie să-ți spun(ceva)*.

17.36. Complementul indirect

Am arătat cu altă ocazie (*supra* în 17.33.) că, definit prin trăsături semantice, *complementul indirect* apare în gramatica românească tradițională ca o clasă sintactică foarte întinsă și nesistematică și că, acordînd prioritate criteriilor formale privitoare la statutul morfologico-sintactic al termenilor construcției, avem posibilitatea să formulăm o definiție mult mai clară a acestei clase de substituție, să vedem mai sistematic schema sintactică a limbii române, prin regruparea într-o serie de categorii distincte a realizărilor eterogene formal și semantic înglobate, de obicei, în categoria *complement indirect*. S-a conturat și necesitatea ca această clasă de substituție să fie definită prin precizarea ocurențelor în amîndouă pozițiile construcției, cum am procedat și cu apoziția, cu predicativul suplimentar și cu complementul direct.

Astfel, dacă limităm ocurențele în poziția de substituție *complement indirect* la realizările prin *SNkd, SPnkd, P* cu conectiv pronominal sau construcții echivalente marcate de prepozițiile *la* și *către*, cum propune Valeria Guțu Romalo[66], această clasă sintactică devine unitară și distinctă de alte clase de substituție, cum sînt complementul sociativ, instrumental, de materie, de selecție, de agent, de relație, de excepție, cumulant și opozitiv, dintre care majoritatea sînt deja descrise în ultima ediție a *GLR*.

De o deosebită utilitate pentru această regrupare sistematică se vădește și luarea în considerație a tipului relațional și a numărului termenilor implicați în schema de relații a construcției, precizarea faptului dacă aceasta este o structură primară sau este derivată pe cale transformațională din una sau din două structuri primare presupuse.

Soluția propusă are avantajul că asigură o delimitare unitară atît a complementului indirect, cît și a celorlalte clase excluse din această categorie, ceea ce, evident, este un cîștig pentru coerența descrierii, deși duce la atomizarea analizei sintactice și, așa cum vom vedea rămîne, totuși „un rest" de construcții primare realizate prin *SNKacPrep*, care nu poate fi inclus în nici una dintre celelalte, și nici nu se constituie ca o clasă unitară.

---

[66] v. V. Guțu, p. 177.

1° Dacă admitem că centrul clasei *complement indirect* se definește ca *SNkd*, ocurențele în poziția termenului regent sînt mai variate decît acelea care domină complementul direct. Bineînțeles că în această poziție se află, în primul rînd, verbele compatibile de a fi determinate prin *SNkd* și, spre deosebire de complementul direct, complementul indirect poate determina toate modurile personale și nonpersonale, inclusiv participiul.

În al doilea rînd, pot fi determinate prin *SNkd* un număr apreciabil de adjective, unele interjecții și există și acea zonă de contact între determinarea nominală și cea verbală, în care determinantul substantivului verbal poate fi interpretat fie ca atribut, fie ca complement indirect. Dar, avînd în vedere că dativul este caz adverbal, orice unitate cu care intră în relație în calitate de determinant are legătură cu verbul. În această situație, credem că este util să schițăm măcar în mare limitele inventarului claselor morfologico-sintactice verbale care pot figura în poziția termenului regent al complementului indirect.

a. Pe primul loc în această poziție se înregistrează verbele tranzitive compatibile de a contracta relații cu două complemente, unul direct, realizat prin *SNkac* nume de obiect nonanimat, și celălalt indirect, realizat prin *SNkd* nume de persoană, potrivit schemei generale *cineva + Vt + ceva + cuiva: cineva + a adresa + ceva + cuiva, cineva + a da + ceva + cuiva, cineva + + a cere + ceva + cuiva, cineva + a spune + ceva + cuiva* etc.

Fac parte din această clasă *Vt* care semnifică, în general, *a transmite, a da ceva cuiva: a acorda, a aplica* (sancțiune, amendă, lege, regulament, regulă etc.), *a da, a da în custodie (în păstrare), a decerna, a dedica, a depune, a dărui, a dona, a difuza, a distribui, a furniza, a împărți, a împrumuta, a înapoia, a întoarce, a lăsa, a oferi, a plăti, a preda, a remite, a repartiza, a retroceda, a returna, a transmite, a trimite, a vinde; Vt* care semnifică {adresarea, prezentarea} : *a adresa, a anunța, a aminti, a arăta, a comunica;* grupurile stabile *a da de știre, a da dispoziție, indicație, ordin, poruncă; a declara, a demonstra, a divulga, a explica, a expune, a face cunoscut, a grăi, a înfățișa, a mărturisi, a notifica, a ordona, a porunci, a povesti, a prezenta, a pune în vedere, a raporta, a relata, a reproșa, a scrie, a telefona, a telegrafia, a sesiza, a spune, a sugera, a vorbi, a zice; Vt* de atribuire, impunere, cerere : *a atribui, a cere, a destina;* grupurile de tipul *a face un serviciu, bine, rău; a impune, a îngădui, a permite, a pretinde, a promite, a propune, a provoca;* alte *Vt: a ierta, a tolera.*

Deși, în general, marea majoritate a acestor verbe tranzitive admit un complement direct *—Animat*, nume de obiect ori actualizat ca atare, și un complement indirect, nume de persoană, unele dintre ele pot intra în relație cu două nume de persoană : *a-l reclama + pe cineva, a-l spune + pe cineva + cuiva, a-l prezenta + pe cineva + cuiva.* De asemenea, în poziția complementului indirect, sînt ocurente și nume de obiecte : *combustibilul special l-am repartizat* **întreprinderii de transport** ; *situația o raportăm* **organelor de resort.** Gruparea verbelor pe categorii semantice este și ea relativă, deoarece majoritatea lor sînt plurisemantice : **am dat**-*o pe Maria lui Ion s-o îngrijească; Ion* **a cerut**-*o pe Maria părinților ei; pe Gheorghe l*-**au transferat** *altei echipe.*

b. Sînt ocurente, în această poziție, și verbele intranzitive de necesitate — *a se cădea, a trebui* — de apartenență — *a aparține, a reveni* — și numeroase alte verbe intranzitive, ori tranzitive actualizate ca tranzitive, ale căror valori

semantice nu se supun sistematizării, cum sînt : *a se alătura, a se atașa, a ceda, a se conforma, a-i conveni, a se dărui, a se dedica, a se închina, a se întîmpla, a mulțumi, a se ralia, a se opune, a rezista, a prii, a semăna, a se spovedi* etc. : *grupa noastră* **s-a alăturat** *celorlalte; digul* **n-a cedat** *presiunii apelor; Ion* **s-a dăruit** *(dedicat) trup și suflet acestei cauze;* **mă închin de sănătate** *părinților și fraților mei; Ion* **se opune** *acestor propuneri; Ioanei* **nu** *i-***a priit** *marea Ion* **nu-i seamănă** *lui Gheorghe.*

c. Numeroase alte verbe tranzitive și intranzitive pot figura în construcții determinate de *SNkd,* semnificînd că procesul are loc în folosul, în interesul, în favoarea ori în defavoarea referentului : *părinții le-***au făcut** *haine copiilor; cartea i-***am cumpărat***-o lui Ion; mi-***au venit** *rudele; cîntecul ți l-***am cîntat** *ție; lui Ion i-***a ieșit** *un cucui; nouă ne-***a plecat** *un frate la armată.*

d. Menționăm și o serie de locuțiuni, expresii idiomatice, grupuri sintactice mai mult ori mai puțin stabile, în care elementul constant al sintagmei este un verb din seria *a face, a fi, a merge, a veni* ș.a. : *mie* **nu** *mi-***i indiferent** *ce fac alții; lui Ion îi* **este tot una** *dacă vii ori nu; îmi* **este cu neputință** *să te cred; lor le* **merge bine** *(rău, minunat); mie* **nu-***mi* **este la îndemînă** *să plec; lor le* **vine greu** *să se despartă;* **îmi vine peste mînă** *să mă abat pe la tine; Mariei i* **s-a făut negru înaintea ochilor** ; *lui Ion i* **s-au strepezit dinții** *de aguridă; i* **s-a făcut silă** *de atîtea laude; ei îi* **este dor** *de munte; mi-***i milă** *de tine.*

Tot aici pot fi incluse sintagmele verbale referitoare la formulele de salut : *a da (a spune) bună ziua (binețe, bună seara) cuiva.*

e. Destul de cuprinzătoare este și lista adjectivelor care își pot subordona un determinant *SNkd.* Toate (sau aproape toate) sînt derivate mai ales din radicalele verbelor date în listele de mai sus, cu sufixele *-bil, -or, -tor, -ar, -elnic acceptabil, adaptabil, agreabil, aplicabil, asemănător, asimilabil, conform, contrar, convenabil, credincios, dator, dăunător, echivalent, egal, favorabil, folositor, inadaptabil, necesar, nefavorabil, neprielnic, nepotrivit, opozabil, penibil, plăcut, plătibil, potrivit, prielnic, transmisibil, util, vizibil.* La aceste adjective se adaugă și participiile verbelor intranzitive care sînt adjective chiar în contextul verbului *a fi : întîmplat, ieșit, sosit, venit* etc. : *soluția propusă este* **adaptabilă** *oricărei situații; seceta* **nefavorabilă** *culturilor este provocată de vînturile din sud; boala aceasta este* **netransmisibilă** *omului; Lui Ion îi este* **penibil** *să iasă în lume; tuturor care trec pe aici le este* **vizibil** *monumentul; timpul a devenit* **prielnic** *averselor de ploaie; nenorocirea* **întîmplată** *Ioanei m-a impresionat; aceasta este* **asemănătoare** *celeilalte; un om* **credincios** *idealurilor și* **atașat** *cauzei comune; poziția mea este* **contrară** *acestor propuneri*

f. Dintre interjecții, pot fi determinate prin *SNkd bravo, halal, na, vai*, **halal** *ție !* **bravo** *vouă, copii !* **na-***vă și vouă !* **vai** *mie, nefericitul !*

g. Din verbele tranzitive compatibile de relație de determinare cu *SNka* și *SNkd* în aceeași construcție, derivă substantivele verbale a căror nominalizare nu anulează complet natura lor verbală, capacitatea de a fi determinate prin nume în cazul dativ. Nu mai revenim aici asupra discuției destul de întinse pe care am angajat-o în legătură cu poziția adnominală a genitivului și poziția adverbală a dativului (cf. și *supra,* în 17.26., 2° b). Amintim numai că, în calitate de nume, substantivul verbal admite în poziție de determinare și de vecinătate imediată un nume în genitiv, ceea ce face ca relațiile de determinare în construcții ca *acordarea premiilor copiilor* să aibă valorile

acordarea premiilor copiilor, adică să fie o determinare în lanț, în care *copiilor,*

aflat în poziție adnominală, este actualizat ca genitiv în poziție de atribut al regentului *premiilor*. Dacă însă schimbăm statutul termenului *premiilor* prin înlăturarea articolului, care este și marcă de genitiv, relația dintre *copiilor* și *premii* slăbește pînă la nivelul unei nonrelații, și *copiilor* poate fi interpretat ca determinant în dativ al substantivului verbal:

acordarea de premii **copiilor** sau *acordarea acestor premii* **copiilor.**

Ambiguitatea acestor construcții se înlătură prin înlocuirea dativului cu construcții prepoziționale echivalente: *împărțirea premiilor* **la copii**, *difuzarea presei* **la abonați**, *distribuirea corespondenței* **la birouri**, *returnarea împrumutului* **la bancă**.

h. În poziția termenului regent al *SNkd* și al construcțiilor echivalente se pot presupune unități verbale *in absentia*, ca în *enunțurile—adresă* prin care se precizează identitatea destinatarului unei scrisori, al unui memoriu, al unei cereri, reclamații etc. (cf. *supra*, în 17.6., 4°) **(scrisoarea este adresată)** *tovarășului Mircea Avram, strada Libertății, nr. 14, București, sectorul 3;* **(dispoziție adresată)** către *Consiliul popular al municipiului Constanța*. Tot așa este cazul enunțurilor de urare, al enunțurilor—titlu, al enunțurilor de chemare, de mobilizare etc., toate emfatice: *Închinare* **(adresată)** *pămîntului natal; Odă* **(închinată)** *ostașilor români; Multe succese* **(vă doresc)** *tuturor!; Culturilor* **(să le dăm)**, *mai multă apă!;* **(să acordăm)** *Toată atenția circulației pe șoselele înghețate!;* **(să nu facem să nu acordăm)** *Nici o concesie lipsurilor de la program!*

i. Adverbul în poziție de regent al complementului indirect este menționat în *GLR* [67] și demonstrat prin exemplele *Încăpățînarea lui crește potrivit* **cu stăruințele** *ei* și ... *rămase cu ochii la furca proptită de zid aproape* **de el**, în care *potrivit* și *aproape* ar fi adverbe regente ale complementelor indirecte subliniate; în *Observație* se arată însă că grupurile de cuvinte *potrivit cu*, *aproape de* pot fi socotite și locuțiuni prepoziționale și credem că aceasta este o soluție acceptabilă, deoarece *potrivit* cere cazul dativ — *crește* **potrivit stăruințelor** ei, — iar **aproape de** *el* este echivalentă cu *lîngă el*. Amîndouă construcțiile depășesc cadrul construcțiilor cu complement indirect așa cum l-am definit noi; în prima, putem considera că avem un modal comparativ —*potrivit cu, la fel cu, ca stăruințele ei* —; în a doua, un circumstanțial de loc. Dacă pe *potrivit* îl considerăm adverb, enunțul nu mai apare ca o construcție primară, ci poate fi explicat prin derivare din enunțuri primare ca *încăpățînarea lui crește*, **potrivit** *(în comparație)* **cu stăruințele** *ei;* în acest caz, este posibil să considerăm că avem o construcție cu complement de relație restrictivă.

Trebuie să remarcăm că asemenea construcții sînt destul de des folosite în stilul publicistic: *nu sîntem* **prea departe de adevăr**; *limba evoluează* **independent de voința** *celor care o vorbesc; ne aflăm* **aproape de țelul (în apropierea țelului)** *propus*; *blocul a fost construit* **în** *apropierea lacului* **(aproape de lac)** ș.a.m.d.

2° Clasa de substituție *complement indirect*, definită prin contextul regent precizat mai sus, se realizează prin *SNkd* și are următoarele aspecte:

a. *SNkd* nume propriu sau nume comun de persoană: *i-am telefonat* **lui Ion**; *situația* **îi** *este favorabilă* **Mariei**; *adevărul l-am spus numai* **mamei**;

---

[67] v. *GLR*, vol. II, p. 162.

aceasta aparține **unui prieten**; nume comune de animale: **păsărilor** *nu* **le**-*am dat încă apă;* nume de obiecte: *grindina de ieri a dăunat* **livezilor și culturilor** *de cîmp; raportul a fost predat* **serviciului** *de resort; mă supun numai* **dispozițiilor** *oficiale.*

b. *SPnkd* implică pronumele autonome care au formă pentru cazul dativ: **mie îmi** *este indiferent; el nu*-**i** *împrumută bani* **nimănui**; **cui** *datorez cinstea?; na*-**vă tuturor** *bomboane; marfa se vinde* **oricui**; *sarcina a fost încredințată* **altuia**, *nu* **ție**.

c. *CELUI Num: suma a fost împărțită* **celor cinci**; **celui de al doilea** *nu* **i**-*a pus întrebări.*

3° Realizarea prin *SNkacPrep* sau *SPnkacPrep* este o *construcție echivalentă* cu *SNkd*, prin prepozițiile *la* și *către*. Prepoziția *la* apare foarte des în aceste construcții, fiind, în multe cazuri, și element de înlăturare a ambiguității cazuale, prin aceea că distinge structura echivalentă cu dativul de genitiv: *te spun* **la mama**; *am făcut parte* **la toți**; **la cine** *ai lăsat cartea?; nu mai spune* **la nimeni**. În mod obișnuit, numele de animale ocurente în această poziție sînt marcate prin *la* și se spune mai ales *dau apă* **la cai, la vite, la păsări**, *strig* **la cîine, la pisică, la găini** etc., *nu dau apă* **cailor**, *strig* **cîinelui** etc. Mai rar folosită, prepoziția *către* marchează, de predilecție, pronume și este admisă numai de cîteva verbe de declarație *(a(se) adresa, a zice)*: *zice mama* **către mine**; *mă adresez* **către toți** *cei de față; scrisoarea am adresat-o* **către primar**. Construcția cu *către* este însă o formulă fixă în corespondența oficială, presupunînd *in absentia* verbolul *adresat(ă)*: **către primăria** *comunei Ruginoasa;* **către tovarășul director** *al I.P.C.B., sectorul 4.*

4° La limita dintre complementul indirect și alte complemente realizate prin *SNkacPrep* se situează construcțiile cu conectivele *cu, de la, de, față de, pentru,* care sînt, în anumite limite, ocurente în variație liberă cu *SNkd* și pot fi înregistrate în clasa de substituție *complement indirect:* **lui Ion** **i**-*am cerut știri despre tine* — **de la Ion** *am cerut știri despre tine; cere (*-**le***)* **copiilor** *disciplină — cere* **de la copii** disciplină; *(vă) sînt dator* **tuturor** — *(*vă*) sînt dator* **la toți** — *sînt dator* **față de toți**; *piatra este destinată* **construcțiilor** — *piatra este destinată* **pentru construcții**; *aceasta* **îți** *seamănă* **ție** — *aceasta seamănă* **cu tine**; *fata* **îi** *seamănă* **mamei**, *iar băiatul seamănă* **cu bunica**; *vai* **ție** *nefericitule! — vai* **de tine**, *nefericitule!*

În aceste limite, este exclusă coocurența a două complemente indirecte dependente de același regent al construcției: în **lui Ion** *nu*-**i** *pasă* **de nimeni**, *de nimeni* nu poate fi considerat complement indirect, ci se află pe poziția complement de relație.

Sînt în variație complementară construcții ca *rezolvarea acestei probleme* **ne** *aparține* **nouă**, *ține* **de noi**, *depinde* **de noi**.

5° Propozițiile ocurente în poziție *SNkd* se introduc numai prin conectiv pronominal relativ sau nehotărît *(cui, oricui)* care poate fi precedat și de una dintre prepozițiile specifice acestei construcții: **cui îmi place**, *eu nu-i plac; adresați-vă* **oricui credeți de cuviință**; *marfa se vinde* **la cine plătește**; *mă simt obligat* **față de orișicine mă ajută**; *nu te-ai adresat* **către cine trebuie**. Cu aceste restricții, realizarea propozițională a complementului indirect rămîne foarte redusă.

6° Dubla exprimare a complementului indirect prin anticiparea sau reluarea formelor pronominale autonome sau a substantivului în dativ prin

pronume atone coreferente este admisă numai în construcțiile în care termenul regent este verb (și interjecția *na*), fiind exclusă în celelalte situații contextuale.

Toate variantele construcțiilor de acest fel se conformează acelorași reguli de poziționare care explică și dubla realizare a complementului direct, cu diferența că, în această situație, sînt implicate sintagmele *mie îmi, ție îți, lui (ei) îi, nouă ne (ni)* etc. : dacă poziția sintagmei precedă verbul, unitatea omisibilă sau care poate fi repoziționată postverbal este cea autonomă (*mie, ție* etc.), forma atonă (*îmi, mi, îți, ți* etc.) avînd poziție fixă înaintea și exclusiv în vecinătatea verbului ; în cazul pers. a III-a (realizată pronominal sau substantival), forma autonomă (sau substituitul ei) este omisibilă numai dacă se subînțelege din contextul anterior, pentru asigurarea coreferenței obligatorii acestei variante a echivalenței structurale : (± **ție**) **îți** *dau* — **îți** *dau* (± **ție**) ; (± **mie**) **îmi** *dai* — **îmi** *dai* (± **mie**) ; în cazul pers. a III-a, forma autonomă trebuie să figureze fie înaintea formei atone, fie după verb, dar nu poate fi omisă total : **ei îi** *dau* sau **îi** *dau* **ei** ; **lui Ion îi** *dau* sau **îi** *dau* **lui Ion** ; construcția *îi dau* sau *i-am dat* este posibilă numai în cazul subînțelegerii coreferentului substantival din contextul anterior.

Gerunziul și imperativul admit pronumele aton în poziție postverbală și conjunctă, deci sintagma *mie îmi (mi), ție îți (ți)* devine *-mi (± mie), -ți (± ție), -i(±)* lui (± Ion) etc. sau forma autonomă (substantivul precedă verbul) : *lui* **Ion** *dă-i* (**lui Ion**) *asta ;* **la copii** *împarte-le (la copii) acestea* etc.

În aceleași condiții are loc dubla exprimare a complementului indirect propozițional, care poate fi anticipat sau reluat prin pronume aton coreferent cu conectivul pronominal introductiv.

17.37. Alte complemente noncircumstanțiale

În această categorie de determinare, foarte largă și convențională, vom avea în vedere complementele *de agent, sociativ, separativ* (sau *selectiv*), *instrumental, de materie, opozitiv, cumulativ, de excepție* (sau *de exclusivitate*), de *relație* (sau *restrictiv*) și alte complemente realizate prin sintagmă nominală prepozițională, care se pot separa atît de complementele direct și indirect, cît și de cele circumstanțiale, deși, în virtutea tradiției gramaticii românești, ne-am obișnuit să le includem în clasa circumstanțialelor (exceptînd complementul de agent).

Gruparea are caracter de lucru, dar se justifică și prin cîteva particularități comune, pozitive sau negative, care disting aceste poziții sintactice de celelalte, situîndu-le într-o anumită zonă a schemei sintactice a limbii române. Astfel, dacă facem abstracție, deocamdată, de particularitățile semantice, toate aceste complemente se exprimă prin *SNPrep*, fiind exclusă din pozițiile lor de substituție realizarea prin *Av*, caracteristică generală a circumstanțialelor ; deși *SNPrep* presupune un anumit caz, adică acuzativul, genitivul sau dativul, cazul este implicat ca regim al prepoziției, deci nu constituie o implicație structurală necesară, cum este situația acuzativului în poziția complement direct și a dativului în poziția celui indirect. În timp ce celelalte determinante verbale aparțin, în general, unor structuri primare, aceste complemente aparțin unor structuri derivate sau care pot fi explicate prin deri-

vare din una (complementul de agent) sau din două structuri primare. Din punct de vedere relațional — cu excepția complementului de agent — , pozițiile sintactice în care se clasează aceste complemente implică trei termeni, deci o relație trilaterală imediată și mediată.

Pentru multe dintre ele, prepoziția implicată este element relevant. Unele dintre aceste poziții sintactice au o mare mobilitate, adică figurează în construcții în care al doilea termen este subiect, obiect direct, indirect etc., ceea ce duce uneori la structuri de o mare complexitate relațională. În enunțul **afară de Ion**, *întîmplarea a mai fost văzută* **și de Gheorghe**, cumulativul *de Ion* este implicat de complementul de agent *(și) de Gheorghe*, adică **de Ion** figurează tot ca agent într-o structură intermediară și ca subiect într-o structură primară; în enunțul **afară de Ion cu Maria și de Gheorghe cu Paulina**, *nu se mai plimbă nimeni*, pe poziția complementului de excepție sînt coordonate două unități analizabile, la rîndul lor, ca relații sociative, deci *cu Maria* și *cu Paulina* sînt complemente sociative ale unor regenți aflați pe poziția circumstanțialului de excepție.

Din punct de vedere semantic, toate sînt ,,obiecte'', în sensul că trimit la un obiect implicat ori care implică procesul verbului (adjectivului, adverbului), în calitate de agent sau de pacient, de agent sau de pacient asociat, de obiect instrument, cumulant, restrictiv, opus etc., de unde și termenii cu care sînt denumite.

1° *Complementul de agent* este o poziție sintactică specifică construcțiilor cu verb tranzitiv la diateza pasivă, fiind implicat de contextul *ceva* + *a fi Part* + **de** (**către**) ... sau *ceva* + *SEVt* + **de** (**către**) ... : *cartea a fost citită* **de** (**către**) **toți elevii**; *planul se întocmește* **de** (**către**) **serviciul de specialitate**; *problema n-a fost rezolvată* **de toți candidații**.

1. Construcția cu complement de agent este derivată prin pasivizare dintr-o structură primară activă, în care unitatea complement de agent figurează în poziție de subiect, iar subiectul se află în poziția complementului direct, deci este pacientul procesului. Propoziția derivată *cartea era citită de către elevi* este, din punct de vedere semantic, echivalentă cu propoziția primară *elevii citeau cartea*, deci poate fi considerată ca rezultat al transformării prin pasivizare.

Dacă P_1 *cineva* + *a rupt* + *hîrtia* este echivalentă semantic și în variație complementară cu P_2 *hîrtia* + *a fost ruptă* + *de (către) cineva*, atunci P_2 este o structură derivată prin *Tpas* din structura primară P_1 : $/(SN_1 + (SV) + (SN_2)/ + /Tpas/ \Rightarrow / (SN_2) + (Aux\ Part) + (DE\ (CĂTRE)\ SN_1)/$, cu condiția ca $SN_1kn \Rightarrow DE\ (CĂTRE)\ SN_1\ kac$, iar $SN_2kac \Rightarrow SN_2kn$, adică repoziționarea celor doi termeni ai relației constă în aceea că numele în nominativ devine nume în acuzativ, regim al *DE (CĂRTE)*, iar numele în acuzativ devine nume în nominativ. La nivelul realizării manifeste, */cineva + a rupt + hîrtia/ + /Tpas/ ⇒ hîrtia + a fost ruptă + de către cineva.* Pe plan semantic, complementul de agent este subordonat tranzitivității, deoarece, prin repoziționarea termenilor, subiectul este identificat cu destinatarul sau pacientul, iar obiectul, cu destinatorul sau agentul procesului.

Pasivizarea unei construcții active prin *Trefl* constă în introducerea *ReflSE* : */specialistul + întocmește + planul/ + Trefl/ ⇒ /planul + se întocmește + de (către) specialist/*, întrucît *se* este atît marcă a reflexivizării *Vt*, cît și marcă a pasivizării lui.

2. Avînd în vedere relația semantică dintre subiectul pacient și complementul de agent, se pune întrebarea dacă acesta din urmă este o implicație sintactică necesară ori nu. *Sintaxa transformațională a limbii române* nu recunoaște caracterul relevant al complementului de agent în structura primară, nici cu *fi* + *Part*, nici cu *se*, deoarece, se spune acolo, transpunerea subiectului în funcție de complement de agent nu este caracteristică pentru nici una dintre transformări, în nici una prezența agentului (a subiectului) în structura primară nefiind în vreun fel relevantă (*op. cit.*, p. 276). Sînt însă cîteva verbe (din seria celor care admit *SNkd*) care nu pot figura în structură primară fără presupoziția unui subiect agent, cum este cazul cu *a ceda*, *a cere*, *a da*, *a pretinde* : **moștenirea cedează*, **moștenirea a cedat* sau **cedează moștenirea* sînt construcții primare nereperabile (prima) și ambigue (a doua), dacă nu au un subiect agent : **Ion** *cedează moștenirea* ⇒ *moștenirea este cedată* **de (către) Ion** ; *moștenirea a cedat-o* **Ion** ⇒ *moștenirea a fost cedată* **de (către) Ion.** Cît privește, de exemplu, verbul *a pretinde*, într-o construcție ca *moștenirea este pretinsă*, se implică în mod necesar un complement de agent pentru închiderea structurii : *moștenirea este pretinsă* **de (către) cineva.** Pentru complementul de agent, poziția postverbală și elementul prepozițional *de (către)* sînt relevante, deoarece în poziție preverbală construcția este emfatică sau neobișnuită și nu se spune *de mama este mîngîiat copilul* ori *de (către) pietoni este traversată strada*, decît dacă intenția emfatică este pusă în evidență suprasegmental : **de MAMA**, *este mîngîiat* (,) *copilul*. Fără ca aceasta să poată fi formulată ca normă, prepoziția compusă *de către* marchează mai ales numele de agent *persoană*, iar *de*, pe celelalte : *cerul a fost acoperit* **de nori** (nu **de către nori*) ; *digul a fost dărîmat* **de ape** (nu **de către ape*). Compusa *de către* poate intra în serie sinonimică numai cu *dinspre*, *din partea* . . ., în timp ce *de* are un accentuat potențial semantic și poate realiza și un raport cauzal, relațional etc., încît unele construcții sînt ambigue : eram liniștit **de prieteni** poate semnifica *de către prieteni*, deci *prietenii mă linișteau*, sau *în privința prietenilor*, *privitor la prieteni*. Dacă regentul este un participiu care se actualizează și ca un substantiv — *produs*, *imprimat*, *certificat*, *comunicat* etc. — , construcții ca *produs de fabrică*, *imprimat de tipografie*, *certificat de salariat*, *atestat de inginer* sînt ambigue fără introducerea în structură a prepoziției *către*.

3. Ne vom referi, în continuare, la unele aspecte ale realizării celor doi termeni ai construcției specifice acestei poziții sintactice.

a. Termenul regent este *Vt* la diateza pasivă, la toate modurile personale și nonpersonale : raportul *fusese* (**a fost, să fie, ar fi fost** etc.) **studiat** *de (către) toți participanții* ; **nefiind cunoscută** *de (către) toți participanții, darea de seamă s-a citit în ședință* ; **neaprobîndu-se** *de (către) majoritate, propunerea a fost respinsă*.

b. Foarte des figurează în poziție de regent al complementului de agent participiul adjectivat cu prefixul privativ *ne-* : *o sarcină* **nerealizată (necunoscută, nesperată, nestudiată** etc.) *de noi*. Construcția este, de fapt, o sintagmă *in absentia*, care presupune elementul de pasivizare *(a) fi* în structuri negative : *noi nu cunoaștem situația* ⇒ *situația* **nu este cunoscută** *de (către) noi* ⇒ *situația* **necunoscută de (către) noi** ; *Ion* **nu a studiat** *problema* ⇒ *problema* **nu a fost studiată** *de (către) Ion*, *problema* **nestudiată** *de (către) Ion*.

c. Întrucîtva asemănătoare este situația cîtorva adjective derivate cu sufixul *-bil* : *o probelmă* **nerezolvabilă** *de către elevii care nu cunosc fracțiile* ;

o soluție **aplicabilă** *chiar de către nespecialiști; credite* **rambursabile** *de către debitorii noștri.* Toate construcțiile de acest fel presupun adjectivul în poziție de nume predicativ, structură care poate fi explicată pe cale derivativă dintr-o structură pasivă : *debitorii noștri* **rambursează** *creditele ⇒ creditele sînt* **rambursate** *de (către) debitorii noștri ⇒ creditele sînt* **rambursabile** *de (către) debitorii noștri.*

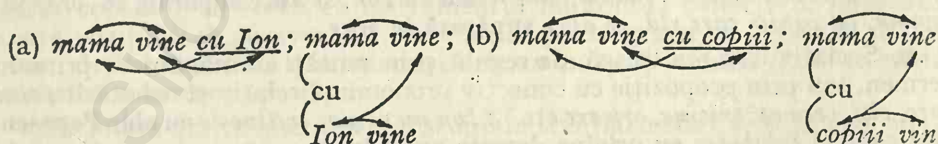
d. Mult mai rar apar în această poziție verbe la infinitiv și la supin : **a se face înțeles și iubit** *de elevi este țelul oricărui profesor.* Supinul marcat cu privativul *ne-* figurează ca regent al agentului, mai ales dacă este pe poziție de nume predicativ ; *situația s-a complicat, încît a ajuns* **de neînțeles** *de către cei implicați ; problema este* **de nerezolvat** *de (către) oricine nu-i cunoaște detaliile.*

În poziția *complement de agent*, în contextul definit mai sus, sînt ocurente substantivul, toate categoriile de pronume autonome, substitutele marcate de *al* și *cel* (deci și numeralul cardinal sau ordinal) ; dintre numele de obiecte figurează în această poziție cele care pot determina un proces, nume de de instituții, întreprinderi, organizații etc. conduse de persoane : *tabla a fost mîncată* **de rugină** ; *livezile sînt devastate* **de uragan** ; *ogoare irigate* **de aspersoare** ; *clădirea a fost mistuită* **de incendiu** ; *întîmplarea va fi uitată* **de noi și de ceilalți** ; *neregula a fost descoperită* **de amîndoi** ; *greșeala a fost observată* **de al treilea.**

e. Realizarea propozițională a agentului este mult mai rară, livrescă și implică conective pronominale relative și nehotărîte *(cine, oricine, cel ce)*: *monumentul este văzut* **de oricine trece prin preajmă** ; *veți fi întovărășit* **de cine doriți dumneavoastră** ; *oaspeții n-au fost întîmpinați* **de cine a trebuit să-i întîmpine,** *ci de cine s-a nimerit.*

2° *Complementul sociativ* este clasa sintactică specifică unei construcții cu trei termeni implicați într-o relație trilaterală, dintre care unul este verb, iar ceilalți doi sînt nume sau echivalenți propoziționali ai numelor, dintre care sociativul este marcat de prepoziția *cu* sau de gruparea *împreună cu*

a. Enunțul *mama vine* **cu Ion** se explică prin presupoziția unor construcții primare ca *mama vine* și *Ion vine* sau *mama vine* și *mama este cu Ion,* sau *mama, care este cu Ion, vine.* Aceasta înseamnă că sociativul și termenul la care este asociat se află, față de verb, în aceeași relație, care, în situația dată, este interdependența dintre subiect și verbul predicat ; dar în timp ce relația dintre subiect și predicat este o interdependență imediată, din care rezultă acordul de număr și persoană, complementul sociativ se află în interdependență mediată față de verb, căruia îi impune acordul numai în construcția primară din care presupunem că derivă. Aceasta mai poate însemna și faptul că complementul sociativ se află într-o variantă a relației de coordonare mediată cu termenul la care se asociază :

b. Relația sociativă se aseamănă cu cea de coordonare a constituenților ; după cum coordonarea este o expansiune prin conjuncția *și*, relația sociativă este o expansiune prin prepoziția *cu*, prin care termenul asociat este presupus în aceeași relație cu verbul. Prin analogie cu predicativul suplimentar, acea-

stă clasă sintactică ar putea fi numită *subiectivul suplimentar, cumulativul suplimentar, complementul direct suplimentar* etc. Astfel, în enunțul *Ion vine* **cu Maria**, complementul sociativ *cu Maria* poate fi numit *subiectivul suplimentar;* în enunțul *pe Ion îl văd* **cu Maria**, *cu Maria* poate fi numit *complementul direct suplimentar;* în enunțul *afară de Ion* **cu Maria** *și de Gheorghe* **cu Paulina** *nu se mai plimbă nimeni, cu Maria* și *cu Paulina* sînt complemente de excepție suplimentare, iar în *afară de Ion* **cu Maria**, *se mai plimbă și Gheorghe* **cu Paulina**, *cu Maria* este cumulativul suplimentar, iar *cu Paulina* subiectivul suplimentar.

c. O variantă a acestei construcții este aceea în care figurează verbe de reciprocitate, de asociere sau care presupun asocierea : *a se asocia, a se căsători, a se contopi, a se întîlni, a se lega, a saluta, a se uni, a se coordona* ; agenții sau obiectele implicate de procesele semnificate de aceste verbe pot fi coordonate prin *și* sau asociate prin *cu:* **Ion și Maria** *se căsătoresc — Ion se căsătorește* **cu Maria** ; **Ion și Paulina** *se întîlnesc—Ion se întîlnește* **cu Paulina** : *se întîlnește* cu Paulina, *se întîlnește Ion*; **x și y** *s-au asociat* — **x** *s-a asociat* cu y ; Gheorghe și prietenii *se salută— se salută* **cu prietenii** ; **Moldova și Muntenia** *s-au unit în anul 1859— Moldova s-a unit* **cu Muntenia** *în anul 1859 ; părinții l-au căsătorit pe Ion* **cu Maria**. Comparația dintre cele două variante ale fiecărei construcții este un argument în plus în susținerea tezei că relația sociativă este o variantă a relației de coordonare, dar realizată nu în planul nondependenței, ci în acela al dependenței, fiind un aspect al trecerii de la nondependență la dependență. Unele dintre verbele de mai sus implică structural prezența complementului sociativ, care, în situațiile date, nu este omisibil ; se poate spune *Ion se căsătorește,* dar nu și **Moldova s-a unit, *Maria s-a asociat, *galbenul s-a contopit,* ci numai *Moldova s-a unit* + **cu ceva**, *Maria s-a asociat* + **cu cineva**, *galbenul s-a contopit* + **cu ceva** etc.

O altă variantă care trebuie amintită aici este construcția cu *fără*, opusul privativ al lui *cu*. Dacă *mama vine cu Ion* este o construcție în care *mama* și *cu Ion* sînt în relație sociativă, în *mama vine* **fără Ion**, *mama* și *fără Ion* sînt în relația sociativă privativă, adică structura se poate explica prin presupoziția *mama vine* + *Ion nu vine*, deci *mama vine* **fără Ion**.

d. În cazurile de mai sus, am discutat construcțiile sociative numai cînd poziția unității asociate este postverbală ; dacă unitățile asociate sînt în vecinătate, relația de asociere poate fi considerată o formă a emfazei ; folosirea conectivului *cu (împreună cu)* în locul copulativului *și* este un indice al emfazei prin care se pune în evidență primul termen al construcției, ceea ce face ca, uneori, să slăbească funcția redundanței prin acordul de număr. Astfel, se spune *mama cu Ion se duc în oraș* sau *mama împreună cu Ion se duc în oraș*, mai ales dacă nu intervine o implicație structurală care să refacă funcția activă a redundanței : *mama, împreună cu Ion, se duce* **supărată** *în oraș* sau *mama, cu copiii care rîd, se duce* **supărată** *în oraș*.

e. Sociativul se realizează, de regulă, prin unități asemănătoare primului termen, sau prin propoziție cu conectiv pronominal relativ și nehotărît *(cine, care, cîți, ceea ce, oricine, oricare* etc.) : *Ion nu se mai întîlnește* **cu alde Popescu** ; *sînt gata să colaborez* **cu oricine dorește acest lucru** ; *maistrul a continuat lucrul* **cu cîți i-au mai rămas în echipă** ; *sînt gata să discut* **cu care doriți voi**.

3° *Complementul separativ* sau *selectiv* apare în construcții cu verbe ca *a alege, a despărți, a distinge, a divorța , a scădea, a selecta (selecționa), a separa* etc. și este, din punct de vedere semantic, opus celui sociativ : *cineva* +

a se asocia + **cu cineva**—*cineva* + *a se despărți* + **de cineva.** Conectivul specific este prepoziția *de*: *alegem neghina* **de grîu**; **A** *se distinge* **de B**; *am separat băieții* **de fete**; *pe băieți i-am despărțit* **de fete.** Prepozițiile *dintre* și *din* apropie relația separativă de cea comparativă sau circumstanțială de loc, mai ales dacă este realizată prin nume de obiect: *responsabilul îl alegem* **dintre noi**; *substantivul a fost ales* **din clasa** *animatelor*; *am separat neghina* **din grîu.**

a. Relația separativă se explică prin derivare din suite de enunțuri primare; după cum *Ion și Maria se despart* se explică din *Ion se desparte* + *Maria se desparte*, *Ion se desparte* **de Maria** se explică în același mod, dar cel de al doilea termen — *Maria* — devine cazul regim al prepoziției *de*, adică *Nkn* ⇒ *DE Nkac*. Tot așa, *aleg neghina* + *aleg grîul* ⇒ *aleg neghina* **de grîu**, cu condiția ca *Nkac* (grîul) ⇒ *DE Nkac (de grîu)*.

b. Realizarea propozițională implică pronume relative și nehotărîte: *pe aceasta am ales-o* **din ce mi-ai dat tu**; *mă despart* **de oricine are altă părere**; *aceasta se distinge* **de ceea ce este obișnuit și comun.**

4° *Complementul instrumental* este cerut de verbe factitive (cauzative): *a acoperi, a ara, a astupa, a bara, a baricada, a bloca, a bate, a bărbieri, a colora, a coase, a cosi, a desena, a grăpa, a iriga, a linia, a mesteca, a mușca, a netezi, a opri, a puncta, a pătrunde, a rade, a roade, a scrie, a tăia, a uda, a unge, a vărui, a vopsi* etc.; toate presupun instrumente specifice cu care se efectuează procesul și care sînt mînuite de agent: *acopăr oala* **cu capacul**, *ară ogorul* **cu plugul**, *astupă sticla* **cu dop**, *astupă gaura* **cu pămînt**, *bat cuiul* **cu ciocanul**, *cos* **cu acul**, *scriu cu* **creionul**, *unge* **cu unsoare**, *văruiește* **cu var** etc.

Sînt și verbe de mișcare (nefactitive) care figurează în construcții cu complement instrumental: *Ion* **vine cu trenul**, *Maria* **pleacă** *la București* **cu acceleratul, am zburat cu balonul, am călătorit cu avionul sanitar, s-a apărat cu pumnii și cu ciomagul** etc.

Asemănarea dintre instrumental și sociativ este de natură semantică și structurală, încît, aparent, în majoritatea cazurilor, aceste două clase sintactice se confundă. Avem însă un mijloc structural sigur pentru a le distinge, și anume, testul coordonării celor doi termeni nominali ai construcției. Astfel, în enunțuri ca *Ion vine* **cu trenul**, *Maria pleacă* **cu acceleratul**, *oamenii au năvălit* **cu furci și cu topoare**, *țăranii au ieșit la arat* **cu plugurile**, *am luptat* **cu sabia**, *s-a apărat* **cu pumnii**, *am cumpărat casa* **cu bani gheață** etc. unitățile subliniate sînt complemente instrumentale, deoarece răspund negativ testului coordonării cu celălalt nume al construcției și nu se poate spune **Ion și trenul vin, *Maria și acceleratul pleacă, *oamenii, furcile și topoarele au năvălit, *țăranii și plugurile au ieșit la arat, *eu și sabia am luptat, *el și pumnii s-au apărat, *am cumpărat casa și banii gheață* etc. De asemenea, deosebirea constă și în aceea că instrumentul nu admite conectivul *împreună cu*, are poziție fixă postverbală, deci nu se poate grupa cu cel de al doilea termen decît în anumite condiții cerute de un montaj emfatic *(eu,* **cu sabia** *am luptat și m-am apărat)*.

c. La limita dintre instrumental și circumstanțial modal, se află construcții cu conectivele *prin, prin intermediul*: *ți-am trimis niște bani* **prin Ion**; *ți-am trimis scrisoarea* **prin poștă**; *am făcut cunoștință cu Ion* **prin intermediul Mariei**; *Ion mi-a trimis rezultatul* **prin cineva** *cunoscut;*

d. Realizarea propozițională implică pronume relative sau nehotărîte: *vestea ți-am transmis-o* **prin cine s-a nimerit (cu cine s-a nimerit).**

5° *Complementul de materie* este specific construcțiilor cu verbe ca *a clădi, a confecționa, a construi, a crea, a dura, a extrage, a face, a fabrica, a împleti, a înălța, a monta, a realiza, a reconstrui, a țese: casa este făcută* **din lemn**; *din aceste* **deșeuri** *se pot confecționa obiecte utile; stofa este țesută* **din lînă și (din) fire sintetice**; *parafina se extrage prin distilare* **din petrol**; **din pămîntul** *săpat am înălțat un dig de protecție;* **din ce mi-a rămas** *am făcut o bluză; nu se poate face mare lucru* **din ceea ce ai dumneata.**

Complementul de materie, prin însăși natura lui semantică, se realizează prin nume de obiecte, de materie; totuși, și nume de persoane cum sînt **din Ion, Maria și Gheorghe** *am organizat o echipă de control,* pot figura în această poziție sintactică; de asemenea, tot aici se pot înregistra construcții ca **din trei oameni** *am format un colectiv,* **din tine** *poate ieși un lucrător bun,* **din** *acest* **material uman** *se poate face orice.*

6° *Complementul opozițional* sau *de opoziție* se opune structural și semantic termenului aflat în poziție de subiect, complement direct, indirect, de agent etc., prin conectivele *în loc de, în locul, în loc să, în loc de a* + VInf; **în loc de mere,** *mănîncă pere;* **în loc să vină mama,** *a venit tata;* **în loc de a învăța,** *el se joacă; el bea lapte* **în loc de apă;** *am trimis cartea prin Ion* **în loc s-o trimit prin Gheorghe;** *raportul a fost întocmit de (către) Ion,* **în loc să-l întocmească Gheorghe;** *cartea i-am dat-o lui Ion,* **în locul Mariei.** Construcția opozitivă este derivată din cuplarea unor enunțuri primare: *Ion mănîncă mere* + *Ion nu mănîncă pere* ⇒ *Ion mănîncă mere* **în loc de pere (în loc să mănînce pere)** sau **în loc de pere,** *Ion mănîncă mere; el bea lapte* + *el nu bea apă* ⇒ *el bea lapte* **în loc de apă**; *el se joacă* + *el nu învață* ⇒ *el se joacă* **în loc să învețe.** Construcția cu conectivul locuțional **în locul** + *SNkg* este ambiguă, mai ales dacă relația semantică nu este concludentă, ca în enunțul **în locul elevului,** *s-au așezat părinții,* care se poate explica prin **în locul (care este locul) elevului,** *s-au așezat părinții,* deci *părinții s-au așezat* **undeva** (circumstanțial de loc), sau prin *elevul nu s-a așezat* + *dar s-au așezat părinții* (complement opozițional sau propoziție completivă opozițională).

Complementul opozițional se realizează prin substantiv, substitut pronominal sau numeral, propoziție, dar și prin adverb: **în loc de Ion,** *a venit alt cunoscut;* **în loc de trei,** *au încăput patru; te-ai apucat să mă critici,* **în loc să-mi mulțumești**; **în loc de mîine,** *voi pleca poimîine.*

7° *Complementul cumulativ* (sau *cumulant*) are ca mărci specifice conectivele *pe lîngă (că), nu numai (că), afară de, (în) afara, în afară că,* care impun redundanța unor adverbiale corelative: *pe lîngă ... și; pe lîngă că ... (mai) și;* **pe lîngă Ion,** *vine și Maria;* **pe lîngă că fumează,** *(mai) este și leneș;* **nu numai Ion,** *ci și Gheorghe pleacă mîine;* **afară de pîine** *(mai) avem și fructe;* **nu numai că este cuminte,** *dar este și muncitor.*

Prezența elementelor corelative se impune mai ales pentru că elementele relaționale sînt comune și construcțiilor cu complement de excepție.

1. Relația cumulativă se deduce din două enunțuri primare coordonate, dintre care, de obicei, primul este actualizat ca unitate subordonată cumulantă, prin adaosul conectivului specific, iar a doilea, ca unitate regentă și cumulată la cea dintîi, prin introducerea adverbialului cumulativ *și, mai, mai și, dar (mai) și: Ion vine* + *Maria vine* ⇒ **pe lîngă Ion,** *(mai) vine și Maria; copilul lucrează* + *copilul învață* ⇒ *pe lîngă că lucrează, copilul (mai) și învață; îl ajut pe Ion* + *o ajut pe Maria* ⇒ **pe lîngă Ion,** *o (mai) ajut și pe Maria* sau **pe lîngă că îl ajut pe Ion,** *o(mai) ajut și pe Maria; m-a văzut*

Gheorghe + m-a văzut Paulina ⇒ **afară de Gheorghe,** *m-a (mai) văzut și Paulina.*

2. Complementul cumulativ se realizează și printr-o serie de grupuri sintactice stabile, cum sînt *pe lîngă aceasta (asta), afară de asta (aceasta), pe lîngă (toate) acestea, pe lîngă (afară de) cele spuse mai sus (mai înainte, pînă acum),* în al căror centru se află pronominalul neutral *aceasta (acestea),* substituind una ori mai multe unități din contextul anterior.

3. Prin prezența corelativului adverbial, unitatea cumulată din regentă este pusă în evidență emfatică : *decît să-ți dau banii ție,* **mai bine îi arunc** ; **mai bine stau,** *decît să muncesc degeaba.*

8° *Complementul de excepție* se opune, într-un anumit mod, celui cumulativ, în sensul că unitatea aflată pe această poziție sintactică este izolată de grupul totalitar al cărui component semantic este, în situația dată. Izolarea se obține structural fie prin negarea părții, fie prin negarea întregului : **afară de cei cu bilete,** *nu intră nimeni ;* **cu excepția lui Ion,** *n-am (mai) văzut pe nimeni; biroul este deschis zilnic,* **afară de luni** ; **afară de tine,** *îl cred pe oricine altcineva ;* **exceptîndu-te pe tine,** *nu (mai) cunosc pe nimeni ; nu văd nimic,* **afară de o pată galbenă** ; *îți dau orice* **afară de bani** ; *nu cunosc pe nimeni,* **decît pe tine** ; *nu ți se cere nimic (altceva),* **decît să muncești cinstit.**

1. La fel ca relația cumulativă și cea de excepție se poate urmări în procesul transformării unor grupări de enunțuri primare, dintre care unul este marcat negativ prin *Av nu ; îți dau orice + nu îți dau bani ⇒ îți dau orice,* **afară de bani** ; *nu intră nimeni + intră cine are bilet ⇒ nu intră nimeni,* **decît cine are bilet.**

2. Conectivele *afară de, în afara, cu excepția, afară că* neagă unitatea exceptată, numai dacă în cea regentă nu se află adverbul de negație *nu,* deoarece, în caz contrar, complementul de excepție este pozitiv și opus verbului regent marcat negativ și unității totalitare în care este implicat în situația dată. Să se compare : **afară de tine,** *toți ceilalți au fost prezenți,* cu **afară de tine,** *n-a (mai) fost prezent nimeni ; decît* implică totdeauna, în această construcție, redundanța lui *nu :* **nu** *cunosc pe nimeni,* **decît pe Ion.**

3. Destul de frecvente sînt construcțiile gerunziale, ca **exceptîndu-mă pe mine,** *toți au rezolvat sarcina ;* **făcînd abstracție de tine,** *nimeni nu cunoaște adevărul,* în care relația de excepție se apropie de cea condițională (**dacă facem abstracție de tine,** *nimeni nu mai cunoaște adevărul*).

9° *Complementul de relație restrictivă* sau *limitativă* este o clasă sintactică mai puțin unitară, în comparație cu cele discutate mai sus în acest capitol, mai ales dacă avem în vedere inventarul conectivelor implicate în această poziție sintactică. Se poate, de exemplu, vorbi de o asemănare a complementului de relație cu cel de excepție, dacă avem în vedere operația semantică pe care o implică în construcția dată : amîndouă limitează procesul verbului regent la subiectul sau la obiectul numit, în comparație cu o totalitate, dar, în timp ce totalitatea apare manifest în relația de excepție (pozitiv sau negativ), în relația restrictivă, ea se deduce prin presupoziție : **afară de Ion,** *toți sînt prezenți* ; **cît despre Ion,** *el nu este prezent* (ceilalți sînt prezenți). Prin urmare, construcția cu complement de relație implică manifest numai doi termeni — verbul regent și determinantul restrictiv —, asemănîndu-se, din acest punct de vedere, cu complementul de agent. De asemenea, această construcție se deosebește de celelalte prin aceea că, în majoritatea cazurilor,

trebuie luată ca o structură primară care nu poate fi dedusă cu claritate din una sau două structuri cuplate. De exemplu, enunțul **din partea mea**, *poți lipsi* ar putea fi dedus prin presupoziția unor cupluri ca *eu îți dau voie (să lipsești) ca tu să lipsești* sau *eu nu te opresc* și *tu poți lipsi*, sau *eu nu te opresc* și *poți să lipsești, dacă alții nu te opresc*. Asemenea deducții nu se supun în mod clar unor reguli derivative, ci explică numai modul în care se ajunge la relația de dependență mediată a complementului de relație față de verbul regent.

1. Cu unele excepții, și complementul de relație se realizează prin *SNPrep*, fiind exclusă realizarea *Av*, caracteristcă circumstanțialelor.

2. În ce privește conectivele, acestea sînt mult mai numeroase decît în cazul celorlalte construcții. Astfel, pe lîngă formațiile *cît despre, cît pentru, cît privește, întrucît privește, privitor la, cu privire la* — toate urmate de *Nkac* — și *în privința, din (dinspre) partea, din punctul de vedere (al ...)*—urmate de *Nkg* —, mai pot figura în această relație prepozițiile *asupra, cu, despre, după, în, la, pentru, spre*, dacă, în construcția dată, sînt în variație liberă cu una dintre cele specifice : **cît despre mine**, *poți fi sigur că am să particip;* **cît privește întîrzierea**, *cauza este de altă natură;* **privitor la Ion**, *nu pot afirma nimic; am aflat totul* **cu privire la situația** *lui; m-am lămurit* **în privința ta și a lui Ion ; din partea mamei** *am avut toată înțelegerea;* **din punctul de vedere al participanților**, *situația a fost considerată satisfăcătoare; m-am pronunțat clar* **asupra situației** *date* **(cu privire la sau privitor la situația)** ; *n-am vorbit* **despre (cu privire la, privitor la) nimeni** *din cei de față* ; **după mine (după părerea mea, cît privește părerea mea)**, *cred că ai procedat greșit;* **pentru mine (în ce mă privește)**, *lucrurile sînt clare; nu mă gîndesc* **la viitorul meu (în privința viitorului meu)**.

3. În poziție de complement relațional funcționează și grupuri sintactice relativ stabile : *în această privință, cît despre ceea ce se spune (s-a spus), în (ceea) ce privește ...*

4. Caracterul mediat al relației sintactice restrictive este pus în evidență în construcțiile în care unitatea subordonată este reluată prin substitut pronominal aflat în relație imediată cu verbul regent : *în ce* **mă** *privește*, **eu** *nu sînt de acord; cît despre* **situația** *discutată*, **aceasta** *trebuie soluționată cu mai multă hotărîre; în ce-l privește* **pe Ion**, *nici* **pe el** *nu-***l** *putem scuti de răspundere.*

5. Complementul de relație se realizează prin *SNPrep, VSup*, anticipînd sau reluînd același *V* aflat în poziție de predicat, *Aj* (sau *Part*), anticipînd sau reluînd același *Aj* aflat în poziție de nume predicativ sau de predicativ suplimentar, și *P* cu conectiv relativ (pronominal ori adverbial), precedat de prepoziție specifică : **despre perioada** *aceasta* **(în privința** *acestei* **perioade)**, *nu se știu prea multe amănunte;* **în privința celorlalți**, *vom lua altă măsură;* **de urat**, *v-am mai ura ;* **de înalt**, *este înalt, dar prea slab ;* **de bucuroasă**, *a venit ea bucuroasă;* **pentru cine vine de afară**, *în casă pare cald;* **cît despre care din noi va pleca în delegație**, *rămîne să ne mai gîndim; mîine vom hotărî* **privitor la cum vom îndeplini sarcina** *și cînd o vom termina.*

10° *Complementul comparativ* (inclus, de obicei, între variantele circumstanțialului de mod) figurează într-o construcție cu trei termeni, dintre care unul este *Aj* sau *Av* marcat cu morfeme ale gradelor de comparație (comparativ sau superlativ), indicînd prezența în structură a termenului cu care se com

pară : *nucul este* **mai înalt decît mărul** ; *ogarul fuge* **mai repede decît iepurele;** *Ion citește* **la fel de bine ca Maria** ; *Ion este* **cel mai bun dintre elevi** ; *Maria este* **cea mai bună din clasă** ; *ele aleargă* **cel mai repede dintre voi.**

Toți termenii implicați în relația comparativă răspund negativ la testul omisiunii, constituind o implicație sintactică trilateral necesară, adică, dacă facem abstracție de nucleul verbal, după cum determinantul comparativ implică regentul comparat, tot așa acesta nu poate figura în construcție fără termenul cu care se compară. Enunțuri ca *Maria este la fel de înaltă, Maria este mai înaltă, șalăul este mai puțin gras, Ion aleargă cel mai repede* etc. sînt posibile, pentru că presupun *in absentia* unitățile corespunzătoare pe care le implică și de care sînt implicate structural : *Maria este la fel de înaltă* (**ca Ioana**) sau (**Ioana este înaltă** (dar și)) *Maria este la fel de înaltă, șalăul este mai puțin gras* (**decît crapul**) sau (**crapul este gras**, *dar*) *șalăul este mai puțin gras, Ion aleargă cel mai repede* (**dintre noi**) sau (*noi alergăm* **repede, dar)** *Ion aleargă cel mai repede* etc.

După cum termenul care se compară este *Aj* sau *Av* la gradul comparativ sau la superlativul comparativ, complementul comparativ este complementul *comparativului* sau complementul *superlativului.*

1. *Complementul comparativ al comparativului* figurează în structuri deduse prin reducție din alte structuri primare, în care sînt presupuse toate unitățile implicate. Reducția poate afecta atît *Aj*(*Av*), cît și *V* identice cu cele comparate, și atunci se obține o realizare prin *DECÎT SN (Pn), CA SN(Pn)*, sau afectează numai *Aj(Av)*, și atunci se obține o realizare prin *DECÎT P : Ion merge mai repede* **decît Maria** ⇐ *Ion merge mai repede + decît Maria* **merge repede** ; *Ion este tot atît de bun* **cît Paulina** ⇐ *Ion este tot atît de bun + cît Paulina* **este (de) bună)** ; *Ioana este mai puțin veselă* **decît (ca) Paulina** ⇐ *Ioana este mai puțin veselă + decît (ca) Paulina* **este veselă** ; *Ion învață mai bine* **decît învață Gheorghe** ⇐ *Ion învață mai bine + decît învață Gheorghe* **bine** [68].

Varianta în care *Aj* figurează nemarcat comparativ poate fi considerată o construcție *in absentia : Ion citește* (**tot atît de**) *repede ca Gheorghe.*

Varianta fără *Aj(Av)* aparține fie propozițiilor cu predicat nominal — *Ion este* **ca Gheorghe** — , fie unor construcții neconcludente în ce privește poziția sintactică a comparativului : *Ion învață* **ca Gheorghe** poate semnifica *Ion învață bine*, dacă se știe că *Gheorghe învață bine*, și atunci *ca Gheorghe* ar putea fi considerat circumstanțial modal (*Ion învață* **ca Gheorghe**, *adică* **bine**) sau poate semnifica *Ion învață* **la fel de bine ca Gheorghe**, (*care) învață bine* și atunci *ca Gheorghe* este complement comparativ [69].

2. *Complementul comparativ al superlativului* este implicat de *Aj(Av)* marcat cu morfemele specifice gradului de intensitate *superlativul comparat : Ion este* **cel mai bun** *dintre toți ; Maria citește* **cel mai repede** *dintre noi.*

Această clasă de substituție se definește cu claritate prin contextul *CEL MAI + Aj(Av) DINTRE* ... poziție în care sînt ocurente substantive

---

[68] Procesul transformării comparativului și superlativului este explicat prin procedeele transformaționate formulale în regulile *T 15 a, T 15 b, T 16, T 17* și *T 18*, în Vasiliu, Golopenția 1969, p. 289—293.

[69] Construcțiile *merge ca tine, procedează ca cei de altă dată* sînt înregistrate de Valeria Guțu Romalo la circumstanțialul de mod, deoarece *ca tine, ca cei* ... reprezintă aceeași realizare ca Av *cum* (*op. cit.*, p. 188).

sau pronume autonome la plural, semnificînd grupul în comparație cu care primul termen este considerat superior, ceea ce implică redundanța mărcii de plural.

Construcția se deduce prin transformarea unor enunțuri primare : *Ion este cel mai bun* **dintre elevi** ⇐ *Ion este cel mai bun* + *dintre elevi* + **(care sînt elevi) buni** ; *Maria aleargă cel mai repede* **dintre toți** ⇐ *Maria aleargă cel mai repede* + *dintre toți* + **(cei) care aleargă repede.**

Construcția cu conectivul *din* reprezintă norma numai dacă comparativul este realizat prin substantiv colectiv — *clasă, grupă, echipă* etc. : *Ioana este cea mai înaltă* **din clasă** ⇐ *Ioana este cea mai înaltă* **dintre fetele din clasă** *care sînt înalte*. Formulări ca *Ion este cel mai înalt* **din elevi** nu corespund normei.

Comparativul superlativului se aseamănă cu cel selectiv. Construcții cum sînt **dintre tine și Ion**, *tu ești (cel) mai înalt*, **dintre mine și tine**, *tu citești (cel) mai clar*, **dintre mine și Ion**, *(cel) mai repede citește Ion*, **dintre tine și Ion**, *îl prefer pe Ion*, **dintre Ion și Maria**, *o aleg pe Maria* pun în evidență atît această asemănare, cît și apartenența la aceeași clasă a complementului comparativului și superlativului.

17.38. Circumstanțialele

Pozițiile sintactice ale claselor de circumstanțiale se definesc, în primul rînd, prin realizare adverbială, ceea ce este firesc, deoarece adverbul este principalul determinant circumstanțial al verbului (cf. *supra*, 13.0.) ; celelalte realizări, adică *SNPrep*, *VGer*, *VInf*, *P*, pot intra în relație de echivalență apozitivă ori sînt ocurențe ale *Av* circumstanțiale *unde, cînd, cum, de (pentru)ce, cît* etc. — , pe care, așa cum am convenit, le putem reprezenta în modelul de construcție prin nehotărîtele *undeva, cîndva, cumva, de aceea (pentru aceea), cîtva, totuși* etc. Într-un model de construcție cum este *cineva (ceva)* + *V* + *undeva* + *cîndva*, + *cumva*, + *de aceea*, + *cîtva*, + *totuși*, prin adverbele nehotărîte sînt marcate pozițiile a șase clase de circumstanțiale.

Termenii folosiți pentru denumirea acestor clase se referă la valori semantice mai numeroase decît posibilitățile pe care le avem de a le reprezenta în mod convenabil, într-un model de construcție, prin adverbe de cea mai mare generalitate. Astfel, pe lîngă valorile de loc, timp, mod, cauză, cantitate, concesie, ale căror poziții de substituție le-am reprezentat în model, între circumstanțiale se integrează cel final (asemănător formal cu cauzalul), consecutiv și condițional, dintre care ultimele două nu cunosc o realizare adverbială concludentă. Pe de altă parte, multe valori semantice adverbiale, cum sînt cea privativă — *nicicum, deloc*, de echivalență — *adică, anume, bunăoară, de exemplu, de pildă, cu alte cuvinte* —, de periodicitate (frecvență) — *arareori, adesea, des, rar, din nou, iarăși, din doi în doi* —, de probabilitate — *probabil, pesemne, poate, parcă* —, de ordine — *mai întîi, în primul rînd, întîi, al doilea* etc. — , nu constituie clase sintactice distincte, ci se distribuie la celelalte, mai ales la circumstanțialul de mod și de

timp. Nici adverbele *chiar, cam, prea, și* nu au un statut sintactic clar (cf. *supra,* 13.0. și 13.2.).

1° *Circumstanțialul de loc* figurează în poziția de substituție definită prin *undeva* și are următoarele realizări :

a. *Av* sau *SAvPrep* cu orice prepoziție care semnifică spațialitatea : *aici, acolo, dincolo, aproape, departe, sus, jos, în lături, la drepta, înainte, înapoi, într-acolo, în față* etc. : *privește* **încoace** ; *treci* **dincolo** ; *vine* **de dincolo** ; *mergi* **spre dreapta.**

Av unde realizează circumstanțialul numai în construcții interogative : **unde te duci, de unde vii, unde mergi ?**

b. *SNPrep*, în care *N* este substantiv care poate semnifica *locul, o limită* în spațiu și poate fi pus în apoziție cu o realizare adverbială corespunzătoare : *mă duc* **la pădure** ; *intră* **în casă** ; *așează-te* **aici, lîngă mine,** *pe* **scaunul** *acesta ; Ion s-a oprit* **în fața casei, în dreptul ferestrei.** Rămîne deschisă interpretarea unor construcții ca *mă duc* **la prașilă,** *vine* **de la vînătoare,** *ne ducem* **la nuntă,** în care *prașilă, vînătoare, nuntă* sînt transferuri de sens, metonimii denumind locul prin procesul care se petrece în acel loc ; *mă duc* **la petrecere** poate semnifica și *mă duc* **să petrec,** deși enunțurile de acest fel pot fi substituite prin *Av unde ; unde te duci?* **la petrecere, la vînătoare, la nuntă, la instructaj.**

c. Asemănătoare cu ultimele exemple este realizarea prin *VSup : mă duc la* **cules,** *vin de* **la arat,** *plec* **la vînat,** a căror interpretare depinde și de semantica verbului regent : *plec la vînat, la cules* etc. poate semnifica *plec (cu scopul) să vînez, să culeg* etc., în timp ce *vin* **de la vînat, de la cules** etc. sînt construcții prin metonimie.

d. Realizarea propozițională implică conectivele adverbiale *unde, încotro, oriunde, oriîncotro,* precedate sau nu de prepoziție : *mă duc* **unde trebuie** ; *vine* **de unde nu te aștepți** ; *Ion se duce* **oriunde îl trimiți** ; **oriîncotro te uiți,** *vezi numai dealuri.* Verbul circumstanțialei de loc nu poate fi la modul conjunctiv,

2° *Circumstanțialul de timp* este clasa reprezentată de adverbul *cîndva* și cunoaște următoarele realizări :

a. *Av* sau *SAvPrep : sosește* **acum, îndată;** *vine* **imediat;** *plec* **mîine.**

b. Realizarea prin *SN* sau *SNPrep* a circumstanțialului temporal este mai puțin clară, datorită fatului că substantivele care semnifică *Temporal* se asimilează foarte ușor adverbelor de timp. Astfel, în **după luni**, *vine marți,* **după noapte** *vine dimineața, luni* și *noapte* sînt substantive, adică aparțin aceleiași clase ca *marți* și *dimineață,* substantive realizînd subiectul propozițiilor ; dar în *Ion vine* **luni,** *el pleacă* **dimineața** *și vine* **seara,** *luni, dimineața, seara* sînt adverbe, deoarece pot intra în aceeași clasă cu adverbe corespunzătoare : *pleci* **mîine ? — nu mîine, luni.**

Mai clare sînt realizările prin substantive care denumesc lunile anului : *anul începe* **în (luna)) ianuarie** *și se încheie* **în decembrie.** Tot așa este situația construcțiilor *iarna vine* **după toamnă,** *o iarnă ca aceasta n-am mai văzut* **de trei ani (de zile)** ; *s-a apucat de învățat* **la bătrînețe** *ce n-a învățat* **în tinerețe ; peste două săptămîni,** *începe vacanța* ; *înainte* **de venirea** *ta, era liniște ;* **după examen,** *vom face o pauză ; spectacolul începe* **la (o)** *oră fixă.*

Sintagmele pronominale *după aceea, după asta, după toate acestea* sînt grupări stabile și se pot asimila realizărilor adverbiale.

c. *VGer :* **venind** *spre casă, l-am întîlnit pe Ion* ; **terminînd** *lucrul, am plecat spre casă.*

d. *VInf: vorbește-i* **pînă a nu pleca** *el acasă; am terminat* **înainte** *de* **a se întuneca**; **pînă a nu veni** *el nu pot face nimic.*

e. *VSup:* **pînă la culcs** *mai este o săptămînă; șlefuirea piesei se face* **după așchiat.**

f. Propoziția *circumstanțială temporală* se introduce prin adverbele relative și nehotărîte *cînd, oricînd, orișicînd, (ori) de cîte ori,* locuțiunile și conjuncțiile *după ce, pînă ce, pînă (să), înainte să: mîncăm* **după ce terminăm lucrul**; *omul vine* **cînd poate**; *ne întîlnim* **oricînd dorești**; **(ori) de cîte ori intri** *tu, se face gălăgie;* **pînă se încalță**, *soarele se-nalță.* Construcțiile cu conectivul *înainte să* sînt mai noi în schema sintactică a românei contemporane și în variație liberă cu *înainte de a VInf* care ni se par mai clare; să se compare **înainte să vii tu**, cu **înainte de a veni** *tu, am plecat eu; el a plecat înainte* **să se înnopteze**, *cu el a plecat* **înainte de a se înnopta**. De aceea ni se pare că *înainte să* nu este încă o normă standard.

3° *Circumstanțialul de mod* este clasa sintactică de unități ocurente în poziția *cumva*, din care sînt excluse realizările *cu ceva, cu cineva*, complementul comparativului și al superlativului, deoarece reprezintă alte poziții sintactice, deci pot fi coocurențe ale lui *cumva*. Dar chiar cu aceste restricții și cu altele impuse fie de dubla subordonare, fie de anumite incompatibilități semantice ale verbului regent, circumstanțialul de mod este cea mai cuprinzătoare clasă de realizări adverbiale ori prin construcții echivalente, pentru că gruparea *adverb de mod* este deschisă, fiind alimentată, prin transpoziție gramaticală, cu adjective, numerale, substantive, cu numeroase derivate și locuțiuni (cf. *supra* 13.2., *adverbul de mod*). Iată principalele realizări:

a. *Av* și locuțiuni: *merge* **agale**, *vorbește* **frumos**, *calcă* **rar**, *gîndește* **tinerește**, *învață* **pe de rost**, *privește* **țintă**, *bea* **pe nerăsuflate**, *se poartă* **agreabil**, *umblă* **de-a frunza frăsinelului**.

b. Asemănătoare sînt *SAv(Prep)* care semnifică intensitatea crescîndă, descrescîndă etc.: *lucrează* **din ce în ce mai bine**; *începe să se vadă* **tot mai clar**.

c. *SNPrep: muncește* **cu sîrguință**, *se desfășoară* **după șablon**, *procedează* **potrivit programului**, *miroase* **a pucioasă**.

d. Grupuri sintactice stabile constituite prin reluarea aceleiași unități nominale cu conectiv prepozițional: *intră* **rînd pe rînd și umăr la umăr**; repetiție fără conectiv: *graurii zboară* **cîrduri-cîrduri**.

e. Grupuri stabile de pronume: *se așază* **unul lîngă altul**; *am pus sacii* **unul peste altul**; *părinții s-au sfătuit* **ei înde ei**.

f. Numerale distributive, adverbiale: *intră* **cîte doi**; *bate* **de două ori**.

g. *VInf: mănînc* **fără a mă grăbi**; realizarea prin gerunziu poate semnifica și cauza: *a reușit* **muncind**, adică *cumva* sau *de aceea*.

h. Interjecție: *merge* **boca -boca**, *parcă ar fi potcovit; și o dată pornesc ei* **teleap, teleap, teleap!**

i. Propoziție cu conectivele adverbiale și conjuncționale *cum, precum, după cum, fără să, oricum, așa cum, ca și cînd, ca și cum: a răspuns* **cum s-a priceput**; *copilul acesta se poartă* **ca și cum ar fi om mare**. Realizarea prin *fără să* poate fi considerată și dublu subordonată: *el vorbește* **fără să se gîndească**; *vine la examen* **fără să învețe**.

4° *Circumstanțialul cantitativ sau de măsură*[70] corespunde poziției sintactice marcate în construcție prin *cîteva* și se realizează prin următoarele unități :

a. Av cantitative : *cît, atîta, atît, berechet, destul, oricît, orișicît, mult, puțin, de ajuns* : *vorbește* **numai atît** ; *plătesc* **oricît (orişicît)** ; **atîta** *a crescut ; a cîștigat* **destul** ; *am muncit* **de ajuns**.

b. Asemănătoare sînt *SAv(Prep)* care semnifică intensitatea crescîndă sau descrescîndă, insuficientă, depășită etc. a cantitativelor *mult, puțin* : *lucrează* **din ce în ce (tot) mai** *mult ; să te miști* **cît mai puțin** ; *se plimbă* **cît mai mult cu putință** ; *a încercat* **iarăşi şi iarăşi**.

c. Numeral și grupuri care sînt numerale : *am cîștigat* **dublu** ; *am fost la circ* **numai de două ori** ; *muncește* **cît trei** ; *am scris* **o treime** *din lucrare* ; *am* **realizat cincizeci la sută** *din plan ; febra i-a crescut* **pînă la 39°**.

d. Sintagme compuse din substantive care implică o cantitate și numerale sau alte determinante cantitative : *haina costă* **opt sute de lei** ; *mai așteaptă* **un minut** ; *am zăcut* **şapte zile** ; *problema l-a preocupat* **mai mulți ani de zile** ; *am așteptat* **ani şi ani** *acest moment ; acela lipsește* **cu săptămînile**.

e. Propoziții cu conective adverbiale : *învață* **cît trebuie** ; *doarme* **oricît vrea**. Relația prin *pînă, pînă ce* poate semnifica și valori temporale : *învață* **pînă reuşeşte**, adică *pînă cînd* sau *cîtva*.

5° *Circumstanțialul de periodicitate* sau *de frecvență* este o variantă a celui cantitativ, dar se referă și la modalitate, la timp : *avionul* **pleacă din trei în trei zile** ; *numără* **din doi în doi** ; *o văd* **o dată pe săptămînă** ; *jocurile* **olimpice** *au loc* **la patru ani o dată** ; *mă verifică* **săptămînă de săptămînă**.

6° *Circumstanțialul concesiv* reprezintă o poziție sintactică fixă, dependentă de adverbialele *totuși, tot, și totuși, și tot, încă, și încă, încă mai, tot mai, totuși mai,* implicate de și implicînd sintagmele stabile din seria *cu tot (toată), în ciuda, în pofida, cu toate acestea, chiar cu (prin)* etc.

a. Realizarea prin *Av tot, tot mai, încă, încă mai* este o construcție eliptică, presupunînd elemente corelative corespunzătoare : **încă** *este cald* **(cu toată** *ninsoarea*) ; **tot (mai)** *plouă?*

b. *SNPrep*, în care *Prep* este realizată prin grupări stabile : **cu toată graba**, *(tot) am întîrziat* ; **în ciuda vremii** *ploioase, lucrările au continuat normal ;* **în pofida acestor lipsuri,** *(tot)nu putem face abstracție de realizări ;* **cu toate acestea**, *situația nu este gravă*.

c. *CHIAR VGer (CHIAR AȘA) : chiar* **lucrînd** *peste program, (și) tot n-ai să reușești ;* **chiar aşa fiind situația**, *(și) tot mai putem salva recolta*.

d. *FĂRĂ VInf,N, Pn :* **fără a depune** *prea mari eforturi, (și) tot am să ajung acolo ;* **chiar şi fără tine**, *(tot) formăm o echipă*.

e. Propoziție : **deşi (erau) mici**, *caii alergau cu ușurință ;* **deşi ninge**, *nu e frig* ; *nu te cred*, **orice mi-ai spune** ; **oricît m-ai ruga**, *nu pot face nimic*.

7° Poziția sintactică *circumstanțial consecutiv* se definește mai ales printr-o clasă de realizări propoziționale marcate de conectivul conjuncțional monovaloric *încît*, implicat de, și implicînd, în construcția regentă, un adverbial de evaluare cantitativă sau intensivă din seria *atît (-a de) ... așa(de) .., ..., într-atît ..., pînă acolo, pînă într-atît, în așa măsură, în (la) așa grad,*

[70] Este propus în schema sintactică a circumstanțialelor de Valeria Guțu Romalo, după care ne-am și orientat (*op. cit.*, p. 189—190).

la asemenea, la astfel de etc. : *ciocîrlia se ridică la așa înălțime,* **încît nu se vede** ; *soarele este atît de strălucitor,* **încît nu-l poți privi;** *am ajuns pînă acolo cu supărarea,* **încît nu mai vorbim** ; *a ajuns în asemenea situație,* **încît nu-l mai recunoști** ; *am obosit în asemenea (așa) măsură,* **încît nu mă mai țin pe picioare** ; *s-au schimbat asemenea vorbe,* **încît nici nu le pot reproduce.**

Relația consecutivă se realizează și prin conectivele *că* și *de* : *este așa de bolnav,* **că nu se poate scula** ; *merge atît de repede,* **de nu te poți ține după dînsul.** Relația prin *cît* pare învechită și echivocă, avînd tangențe cu circumstanțialul cantitativ : **era** *așa de bolnav,* **cît** *nu putea să-mi vorbească.*

În poziția termenului regent se află, manifest sau în presupoziție, un adjectiv sau un adverb care, prin conținutul lui semantic, poate fi supus unei evaluări cantitative sau de intensitate, ceea ce face ca relația consecutivă să aibă o redundanță crescută, chiar în condițiile reducției adjectivului sau adverbului în construcții eliptice : *Ion aleargă așa* (**de repede**), *că nu-l poți ajunge; crinul miroase (***așa de tare**), *încît te amețește; așa (***de tari**) *vorbe s-au schimbat între ei, încît s-au supărat; apele au venit (***atît de**) *mari, încît au inundat ogoarele.*

Realizarea nonpropozițională este rară și emfatică, reducîndu-se la cîteva construcții hiperbolice : *am băut la apă* **de speriat** ; *e cuminte și învață* **de minune** ; *sînt tineri și se înțeleg* **de mai mare dragul** ; *accidentul m-a speriat* **de moarte** ; *are niște purtări* **de mai mare rușinea.**

Se poate spune că realizarea nonpropozițională a relației consecutive se deduce prin reducția unor construcții propoziționale și adaosul sau menținerea în planul conținutului a unor seme metalogice specifice emfazei : *învață* **de minune** ⇐ *învață așa de bine încît (îți vine să) te minunezi; m-a speriat* **de moarte** ⇐ *m-a speriat în așa măsură, încît mi-a venit să mor, încît am văzut moartea* sau *încît era să mor.*

8° *Circumstanțialul cauzal* este clasa sintactică reprezentată în modelul de construcție prin *Av de aceea* și cunoaște următoarele realizări :

a. Grupări adverbiale cu demonstrativul *aceasta : de aceea, pentru aceea, de asta, pentru asta, pentru toate acestea, pentru aceste motive (considerente), pentru această rațiune, de ce,* substituind o construcție anterioară sau manifestă în contextul posterior : **de aceea,** *nu mă duc;* **pentru toate acestea,** *vei fi răsplătit* ; **pentru aceste considerente,** *nu sînt de acord ;* **de ce** *nu vii?*

b. *SNkacPrep,* cu prepozițiile *de, din, pentru : nu vine* **de frică** ; *plec* **de nevoie; de necaz,** *nu vrea să meargă; a greșit* **din nepricepere și neștiință** ; *nu pot* **din mai multe motive.**

c. *SNkgPrep,* cu prepoziția *pentru* și locuțiunile prepoziționale monovalorice *din cauza, din pricina, din vina : n-am ieșit* **din cauza ploii** ; **din vina ta** *nu ne înțelegem.*

d. *SNkdPrep :* **datorită nehotărîrii** *tale n-am ajuns la timp.*

e. *VGer :* **întîrziind,** *n-am mai intrat la spectacol.*

f. *P* introdusă prin conectivele conjuncționale monovalorice *căci, fiindcă, din cauză că, deoarece, din pricină că, din moment ce, de vreme ce, pentru motivul că, o dată ce, întrucît ;* conjuncțiile *că, dacă,* adverbele *cum, unde* realizează această relație dacă substituie una dintre formațiile monovalorice specifice : *nu mă mai plimb,* **căci se supără mama** ; *m-am hotărît să plec,* **fiindcă îmi era frig** ; **pentru că am uitat cheia,** *nu pot intra în casă;* **fiindcă discuțiile s-au terminat,** *trecem la propuneri.*

În unele construcții, relația cauzală este implicată de adverbialul pronominal *de aceea, pentru aceea*, aflat în regentă: **de aceea** *nu vreau*, **pentru că** *nu pot.*

9° *Circumstanțialul de scop sau final* are unele asemănări structurale cu cel cauzal, mai ales în privința realizărilor adverbiale, care sînt, în general, aceleași. Totuși, circumstanțialul de scop are și unele trăsături caracteristice care ne determină să-l considerăm o poziție sintactică distinctă de relația cauzală [71]. Astfel, din punct de vedere structural, relația finală nu se realizează prin locuțiunile prepoziționale monovalorice *din cauza, din pricina* etc., specifice relației cauzale, și nici realizarea propozițională nu se face prin conectivele *fiindcă, pentru că, deoarece, căci* etc. Dacă la acestea adăugăm că circumstanțialul de scop nu se realizează prin *VGer*, iar din punct de vedere semantic, circumstanța finală este mai ales posterioară procesului verbului regent, avem suficiente argumente pentru a distinge aceste două poziții sintactice.

Iată principalele realizări specifice acestei clase:

a. Grupări adverbiale: **de ce** *lucrezi?* **pentru asta** *plec*;

b. *SNkacPrep: lucrez* **pentru cîștig**; *gimnastica o fac* **pentru sănătate**; *învăț* **pentru un anumit scop**; *am plecat* **la (pentru) calificare.**

c. *VInf, VSup: învăț* **pentru a mă califica**; *fac eforturi* **pentru a nu rămîne în urmă**; *Ion se duce* **la cules.**

d. Realizarea propozițională se construiește numai cu conjunctivul implicat de conectivul *să: mă duc* **să mă culc**; **ca să ajungi primul,** *grăbește-te*; *m-am ascuns,* **ca nu cumva să mă găsească prietenii.**

Prepoziția *pentru* poate intra în formația conjuncțională, dacă *să* este disociat de *ca*: **pentru ca aceste lucruri să nu se mai întîmple,** *se vor lua măsuri severe;* gruparea *pentru ca să* nedisociată este emfatică: *pentru ca să nu rămînă repetent și anul acesta ...*

Și în construcțiile finale, adverbialele corelative din regentă accentuează redundanța conectivului relațional final: *am pus* **anume** *această întrebare,* **ca să-mi** *dau seama de orientarea lui;* **de aceea** *se ascunde de lume,* **ca să** *nu-l vadă supărat.*

10° *Circumstanțialul condițional* are un statut sintactic întrucîtva asemănător celui consecutiv, dar nu se definește prin măsura unui regent adverbial intensiv, ci numai ca realizare propozițională, în care este implicat modul condițional ori o construcție echivalentă prin relația cu conectivul *dacă*. Singurele elemente adverbiale concludente pentru relația condițională nonpropozițională sînt *altfel* și *altminteri,* care implică un verb regent marcat privativ prin *nu*; *așa,* care admite regentul atît privativ, cît și pozitiv, și *(numai) în felul acesta, (numai) astfel,* care implică regent pozitiv. Toate sînt sintagme cu valoare de substitute, presupunînd *in absentia* o construcție

---

[71] Valeria Guțu Romalo propune gruparea circumstanțialului cauzal și a celui de scop într-o singură clasă sintactică (*op. cit.*, p. 195).

condiţională marcată cu conjuncţia specifică *dacă*, în contextul unei alte construcţii cauzale regente : *învaţă, căci* **(dacă faci, procedezi) altfel (altminteri, aşa)**, *nu vei reuşi; învaţă, căci numai* **(dacă faci, procedezi) astfel (în felul acesta, aşa)** *vei reuşi.*

Tot prin deducţie din construcţii condiţionale propoziţionale *in absentia* se explică următoarele realizări nonpropoziţionale ale condiţionalului :

a. *SNPrep* : **cu mîna goală**, *oricît ai fi de îndemînatic, nu poţi face mare lucru;* **fără instrumente** *potrivite nu se poate face această lucrare;* **cu ajutorul colegilor şi cu stăruinţă**, *am putea garanta succesul acestei acţiuni.*

b. Grupuri nominale mai mult ori mai puţin stabile din seria *în caz de, la un caz de, în acest caz, în această situaţie, în aceste condiţii* etc. : **în caz de pericol**, *trageţi mînerul;* **în caz de incendiu**, *se anunţă imediat formaţia de pompieri;* **în această situaţie**, *nu mai e nimic de făcut;* **în aceste condiţii**, *s-ar putea lucra mai bine.*

Se poate remarca apropierea semantică a relaţiei condiţionale din aceste construcţii de relaţia restrictivă, dar, structural, ele se deosebesc, deoarece conectivul prepoziţional, în toate situaţiile date, nu este echivalentul celui specific complementului relaţional.

c. *VGer:* **numai muncind** *cu stăruinţă, se poate cîştiga stima colegilor.*

d. Realizarea propoziţională a poziţiei circumstanţial condiţional nu ridică probleme deosebite, decît în legătură cu posibilitatea de a-i atribui şi alte valori, ceea ce, de altfel, caracterizează aproape toate clasele sintactice circumstanţiale. Se introduce prin conectivele *dacă, de, să:* **dacă vrei**, *mergem împreună;* **de te-a învăţat cineva**, *bine ţi-a priit*, **iar de-ai făcut din capul tău**, *bun cap ai avut; s-ar fi sfîrşit rău pentru musafiri înfiorătoarea tăvăleală*, **dacă nu-i dădea fratelui prin minte o stratagemă** ; **dacă nu mă crezi**, *apoi atunci nu mai spun nimic.*

Verbul propoziţiei condiţionale poate sta la toate modurile personale, cu excepţia imperativului, dar cu deosebiri semantice de la un mod la altul. Astfel, indicativul semnifică un proces realizabil, cu excepţia imperfectului, care are valoarea unui condiţional perfect şi semnifică un proces ipotetic : **dacă îţi ţineai (ţi-ai fi ţinut) angajamentul**, *nu erai criticat.* Cu perfectul indicativului, procesul este dat ca realizat : **dacă ai făcut din capul tău**, *bun cap ai avut* înseamnă că atît condiţia, cît şi procesul condiţionat s-au îndeplinit.

Cînd verbul condiţionalei este la conjunctiv sau la condiţional, condiţionala este fie posibilă, fie ireală : **să am cu posibilităţile tale**, *aş face multe lucruri;* **dacă aş ajunge pe lună**, *aş putea privi pămîntul de acolo.* Trebuie remarcat că verbul la conjunctiv poate figura numai în condiţională, nu şi în regenta ei.

Folosirea conectivelor *de* şi *cînd* aparţine mai ales vorbirii populare : **cînd m-aş potrivi eu babei la toate cele**, *apoi aş lua cîmpii; l-aş ucide în bătaie*, **cînd aş afla** *că el a prins pupăza.*

Relația *condițională-regentă* se poate realiza și prin juxtapunere, într-o seamă de construcții în care intonația specifică este și marcă a emfazei (de altfel, și eliminarea conectivului conjuncțional este tot marcă a emfazei) : **ai carte**, *ai parte;* **înveți**, *știi* ; **nu înveți**, *nu știi*.

17.39. Fraza

În expunerea privind unitățile și clasele de unități sintactice (*supra*, 17.1.), am avut în vedere toate tipurile de enunțuri (nonpropoziționale și propoziționale) și am definit fraza ca o construcție integrantă pentru două ori mai mult de două unități propoziționale aflate în anumite relații structurale și constituind o singură unitate de comunicare, marcată cu borne propoziționale inițială și finală. Dar în continuare, în tipologia enunțurilor și, mai ales, în descrierea și analiza construcțiilor, n-am mai făcut o distincție tranșantă între propoziție și frază și, ori de cîte ori a fost cazul, am depășit nivelul relațiilor interne dintre componentele propoziției și am privit-o și în relațiile ei externe cu vecinătățile propoziționale contextuale, dacă acestea au constituit implicații structurale ; cu alte cuvinte, am privit propoziția și ca unitate componentă a unei construcții de nivel superior, deci ca unitate minimală a frazei, realizînd o anumită poziție sintactică de substituție în construcția frazei. Această depășire a nivelului de analiză, trecerea de la relațiile interne dintre componentele propoziției la relațiile lor cu unități din altă propoziție, ne-a dat posibilitatea să privim în mod coerent problema claselor sintactice de substituție, ca poziții de ocurență atît a realizărilor prin *SN*, *SNPrep*, *SV*, *SAj* etc., cît și prin unități propoziționale, componente ale unei fraze. În felul acesta, fiecare clasă sintactică a fost prezentată și ca realizare propozițională a modelului sintactic propus și am vorbit de realizarea *propozițională* a subiectului (propoziție subiectivă), a numelui predicativ (propoziție predicativă), a determinanților nominali și verbali, în construcții cu doi și cu trei termeni ș.a.m.d., deci despre propoziția predicativă suplimentară, atributivă, completivă directă, indirectă etc., despre propozițiile circumstanțiale de diferite tipuri, ca unități componente în construcția frazei. Prin urmare, *fraza este un enunț ale cărei unități minimale obținute la primul nivel de analiză sînt propoziții* și, întrucît pentru existența unei fraze sînt necesare cel puțin două propoziții, modelul unei fraze minimale ar putea fi redat prin schema $P \rightarrow P_1 + P_2$ cu posibilități de expansiune, deci $P \rightarrow P_1 + P_2 \pm \ldots Pn$: *Ion citește și Gheorghe se plimbă; Maria citește și scrie, iar Ion se plimbă și se distrează; Ion, pe care-l cunoști, și Gheorghe, pe care nu-l cunoști, sînt prietenii mei.*

După cum o propoziție realizată nu este o simplă sumă a unităților componente, ci angajarea lor în anumite relații sintactice, nici fraza nu este o simplă sumă a propozițiilor componente, ci angajarea acestor unități în anumite relații semantice și structurale segmentale și suprasegmentale. Din punct de vedere semantic, intră în relații structurale propoziții ale

căror semnificații pot fi corelate prin apartenență, într-un fel sau altul, la același context referențial; astfel, pot fi puse în relație semantică propozițiii ca *vara este cald, iarna este frig*; *cîinele este un animal domestic, iar lupul este un animal sălbatic*, dar nu pot fi coordonate sensuri ca *Ion citește și cangurul trăiește în Australia* sau *Maria se spală și temperatura a scăzut sub zero grade*, după cum nu pot fi implicate în relație de dependență unități ca *pe lîngă că Ion fumează, Maria mai și citește un roman*. Ca structură sintonematică, numai ultima unitate propozițională din construcția frazei implică o bornă propozițională finală, celelalte încheindu-se prin borne tranzitive care asigură unitatea construcției și în latura suprasegmentală.

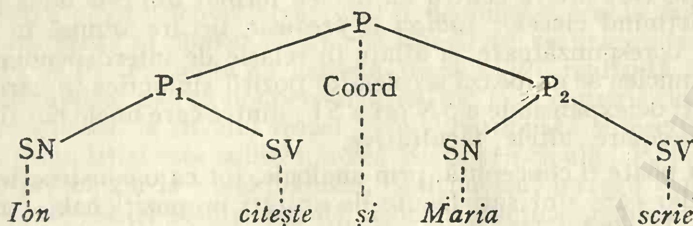
Între structura frazei și structura propoziției există o anumită adecvare; în măsura în care ceea ce se numește *corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție* [72], ne dă posibilitatea să stabilim echivalența structurală dintre construcția frazei și construcția propoziției, să identificăm în frază aceleași poziții sintactice ca în construcția propoziției, descrierea unitară a ambelor nivele de construcție este și posibilă, și economică, cum s-a și văzut pînă acum din acest capitol.

Între structura frazei şi structura propoziţiei, între realizările propoziţionale şi cele nonpropoziţionale ale diferitelor clase sintactice există într-adevăr, multe asemănări, dar și multe deosebiri; asemănările au făcut posibilă descrierea și analiza în aceeași nomenclatură a categoriilor și claselor sintactice corespondente; deosebirile trebuie însă menționate și ele duc la o descriere separată a frazei în ceea ce are ea specific, în comparație cu propoziția. Vom arăta, în continuare, mai ales deosebirile.

1° Relațiile sintactice la nivelul frazei prezintă aceeași tipologie ca și la nivelul propoziției (cf. *supra*, 17.5. și 17.6.). Astfel, dacă facem abstracție de relația nonstructurală (de nonsolidaritate), care ne interesează numai în măsura în care nu constituie obiectul analizei sintactice, relațiile structurale (de solidaritate) în care se pot angaja două (ori mai multe) propoziții coocurente în structura frazei pot fi *nondependența* (sau *coordonarea*), *echivalența*, *interdependența*, *dependența unilaterală* și *dubla dependență*, cu variantele lor de *vecinătate* sau *nonvecinătate*, *imediate* sau *mediate*, în construcții implicînd doi sau trei termeni. Dar în timp ce în multe tipuri de propoziție, mai ales în cele care presupun o construcție cu doi termeni, relațiile se realizează în structuri primare, fraza este, în toate cazurile, o construcție derivată din cel puțin două structuri primare. De exemplu, chiar o frază ca *Ion citește (și) Maria scrie* care pare a fi echivalentă cu structurile primare din care derivă prin coordonarea constituenților *Ion citește* și *Maria scrie* (care sînt de același tip), presupune un ciclu derivativ constînd din introducerea conectivului coordonator *și* și înlocuirea bornei propoziționale finale a P_1 cu o bornă propozițională tranzitivă (deci, în

[72] Aşa cum sînt prezentate lucrurile, de exemplu, de Mioara Avram, în *SG*, I, 1956, p. 141—164, şi în *GLR*, vol. II, p. 255—256.

loc de *citește* + /↑↓/, vom avea *citește* + /↑↑'/, sintonem care asigură relația sintonematică cu P_2. Dacă structura primară a acestei fraze (fără a intra în detalii) este

ea nu diferă în construcție de structura derivată, decît prin modificarea bornei propoziționale a P_1, operație care nu se menționează, de obicei, în regulile de transformare, deoarece, operîndu-se asupra textului scris, se pierde din vedere latura suprasegmentală a construcției.

Caracterul relațiilor în care sînt implicate coocurențele nu constituie un criteriu de clasare a propozițiilor ; în schimb, se vorbește despre două tipuri de frază : frază formată prin *coordonare* și frază formată prin *subordonare*, la care se poate adăuga și un tip *mixt*— probabil cel mai des întîlnit, mai ales în textul scris al limbii române — adică fraza formată *prin coordonare și prin subordonare*. Dacă avem însă în vedere modul în care am definit relațiile în 7.1., această clasare nu acoperă decît în parte tipurile de construcții posibile, deoarece există și fraze formate prin relații de *echivalență* și de *interdependență*, pe care le considerăm diferite de coordonare (nondependență între termeni cu referenți diferiți) și de subordonare (dependență unilaterală). De exemplu, construcția

(a) *Ion este foarte sigur de reușită, adică nu se îndoiește cu privire la rezultatul examenului*, este formată, la primul nivel de analiză, prin relația de echivalență dintre *SV este foarte sigur de reușită* și P_2 *adică nu se îndoiește cu privire la rezultatul examenului*, ceea ce permite substituția acestor două componente coreferente în pozițiile sintactice corespunzătoare : *Ion nu se îndoiește cu privire la rezultatul examenului, adică este foarte sigur de reușită*. Aceasta presupune însă că apoziția, fiind echivalentă cu grupul predicativ, se află în relație de interdependență cu *SN Ion*, în structura primară din care derivă construcția. Construcția *cine nu muncește nu mănîncă* este formată prin relație de interdependență între P_1 și P_2, adică între *cine nu muncește*, realizînd poziția sintactică subiect, și *nu mănîncă*, realizînd poziția sintactică predicat.

Toate acestea ne duc la concluzia că, dintr-o clasare a frazei după criteriul relației sintactice în care sînt angajate componentele la primul nivel de analiză, trebuie să rezulte cel puțin cinci tipuri corespunzătoare relațiilor de coordonare, de echivalență, de interdependență, de dependență unilaterală și de dublă dependență. Se pune însă întrebarea dacă o asemenea clasare este operantă și înclinăm să răspundem negativ, deoarece rezultatele ei nu se încadrează într-un sistem coerent.

2° Al doilea aspect în care structura frazei nu corespunde structurii propoziției este legat de însăși natura unităților și a claselor de unități minimale coocurente în pozițiile sintactice ale construcției. O propoziție este o construcție care are în centru un nucleu format din cele două părți principale, aparținînd claselor *subiect* și *predicat*, fiecare admisă în poziția de substituție corespunzătoare și aflate în relație de interdependență ; în jurul acestui nucleu se grupează și celelalte poziții sintactice în care sînt ocurente unități de expansiune a *SN* ori a *SV*, dintre care unele pot fi implicații structural-necesare, altele, facultative.

Și fraza poate fi concepută, prin analogie, tot ca o construcție de poziții sintactice, dar care sînt satisfăcute de unități propoziționale, construite și analizabile, la rîndul lor, după regulile de construcție ale propoziției. Și în construcția frazei se vorbește de propoziții *principale* și *secundare* și putem spune că propoziția principală constituie unitatea implicată structural, deci neomisibilă, fără prezența căreia nu poate exista fraza ; deci existența unei fraze presupune necondiționat existența unei propoziții principale și cel puțin încă a unei unități propoziționale, dar propozițiile principale nu sînt ocurente pe pozițiile de subiect și, respectiv, de predicat, decît în cazul particular al unei construcții în care avem o propoziție subiectivă sau o propoziție predicativă, ca în enunțul *cine învață știe*. Dar în acest exemplu, chiar dacă el realizează o schemă caracterizată prin pozițiile *subiect* + *predicat*, corespondența dintre structura la nivelul frazei și structura la nivelul propoziției este parțială, deoarece, deși aflate în relație de interdependență, cele două propoziții nu ocupă poziții egale ca importanță în structură : P_1 este o implicație necesară, o propoziție subiectivă, dar este subordonată, în timp ce P_2 este o propoziție principală, regentă a P_1. Nepotrivirea se explică prin faptul că, deși la nivelul propoziției propoziția subiectivă este ocurentă în poziția subiectului, la nivelul superior al frazei, ca construcție derivată, ea nu se află pe o poziție structurală nucleară, ci este subordonată propoziției principale ; de asemenea, P_2, la nivelul frazei, nu este o propoziție predicativă, ci propoziție principală.

Lucrurile sînt întrucîtva asemănătoare în cazul construcțiilor în care este implicată o propoziție predicativă, ocurentă în poziția numelui predicativ al unui verb actualizat copulativ, ca în fraza (a) *Ion este cum îl știi* sau (b) *Dacă nu vii înseamnă că nu poți veni*. În (a), predicativa *cum îl știi*, considerată la nivelul propoziției, realizează numele predicativ, aflîndu-se (potrivit interpretării pe care am propus-o noi) pe poziție de predicat împreună cu copula *este*, deci *Ion* + *este cum îl știi* ; la nivelul frazei însă, enunțul realizează structura $P_1 + P_2$, adică *Ion este* + *cum îl știi*, în care P_1, deși insuficientă din punct de vedere structural, deoarece implică un nume predicativ, este considerată totuși propoziție principală, iar P_2, care realizează numele predicativ, este considerată o propoziție subordonată. În (b), lucrurile sînt și mai complicate, deoarece construcția implică trei termeni, realizînd modelul $P_1 + P_2 + P_3 \rightarrow$ *dacă nu vii* + *înseamnă* + *că nu poți veni*, în care nucleul *înseamnă* este considerat propoziție principală, deși este realizat printr-un verb semicopulativ, adică este o propoziție care nu are nici subiect, nici predicat, implicînd în mod necesar atît prezența lui P_1, cît și prezența lui P_2. Deci la nivelul frazei, P_1 și P_3 sînt subordonate subiec-

tivă și, respectiv, predicativă, dominate de P_2 principală, iar la nivelul propoziției, P_1 este subiectul P_2, iar P_3 este numele predicativ al $P_1 + P_2$.

Pot exista situații și mai complexe, în care să fie implicați patru termeni, fiecare dintre ei insuficient structural și neomisibil, ca în fraza *dacă nu vrei acum înseamnă că rămîne să hotărîm mai tîrziu*, realizare a schemei $P_1 + P_2 + P_3 + P_4$. Prezența în această frază a P_3 realizată prin verbul *a rămîne*, actualizat aici ca nonpersonal, dă loc la o construcție în lanț : P_1 *dacă nu vrei acum*, la nivelul frazei, este subordonată subiectivă a P_2, iar la nivelul propoziției este subiect, adică parte principală ; P_2 *înseamnă* este propoziție principală la nivelul frazei, deci nucleul întregii construcții, iar la nivelul propoziției este o copulă lexico-sintactică, realizînd poziția de predicat împreună cu P_3 *(înseamnă că rămîne)*; P_3 este subordonată predicativă la nivelul frazei, iar la nivelul propoziției este nume predicativ, realizînd poziția de predicat împreună cu *înseamnă*, deci este componentă a unei părți principale de propoziție ; P_4 este subordonată subiectivă la nivelul frazei, interdependentă cu *rămîne*, iar la nivelul propoziției este parte principală, realizînd poziția de subiect.

Prin urmare, cînd vorbim de corespondența dintre structura frazei și structura propoziției, avem în vedere mai mult relațiile sintactice care asigură locul fiecărei clase de substituție în construcție, nu și faptul că structura frazei, la primul nivel de analiză, al cărei rezultat trebuie să ducă la identificarea unităților minimale ale construcției care sînt propoziții, ar fi constituită din poziții sintactice identice cu cele din construcția propoziției, adică, de exemplu, că o frază *P* ar fi un ansamblu de unități aflate în pozițiile *Sub* + *Atr* + *Pred* + *CD* + *CInd* + *CIRC*, deși nu este exclus ca unitățile ocurente în pozițiile date să aibă aceste valori sintactice.

3° Din 1° și 2°, reise că pozițiile sintactice de ocurență și coocurență a unităților $P_1, P_2, \ldots, P_n$, componente ale unei fraze, sînt *principale* și *secundare* și, deci, orice *P* în contextul *frază* este ocurentă pe una din aceste două feluri de poziții. Orice *P* aflată pe o poziție de substituție *principală* face parte din clasa de *propoziții principale (Ppr)* aflate în nucleul structural al enunțului frază, deci o *Ppr* nu se poate afla în afara acestui nucleu.

Două ori mai multe *Ppr* sînt totdeauna în relații de solidaritate (deci nu pot fi *nonsolidare* ori în *constelație*) prin *coordonare* sau prin *echivalență*, adică sînt fie *coordonate*, fie *echivalente*, și *nondependente* în amîndouă situațiile.

Orice *P* aflată pe o poziție de substituție *secundară* face parte din clasa de *propoziții secundare* deci, teoretic, nu se află în nuceleul structural al construcției, ci este unitate marginală. O propoziție secundară este dependentă sau subordonată față de altă *P*; de aceea, la unul din cei doi termeni de calificare *(secundară = subordonată)*, se poate renunța. De obicei, se folosește termenul *propoziție subordonată (Psub)*. *Psub* se pot afla între ele în relație de nonsolidaritate ori în relație de solidaritate prin *coordonare* sau *echivalență*. Deci o *Psub* poate fi *nonsolidară* cu o *Ppr* sau cu altă *Psub*, *dependentă* unilateral sau bilateral (imediat sau mediat) față de una sau două *P*, *coordonată* sau echi*valentă* cu altă *Psub*.

Orice *Ppr* sau *Psub* este *regentă* sau *dominantă* a unei alte *Psub*, dacă aceasta îi este subordonată. Prin urmare, calificativul *regentă* nu se opune calificativului *subordonată*.

Aceștia sînt indicii de clasare ai *P* ca unități minimale componente ale unei fraze. Dacă analiza și descrierea coboară sub acest nivel și definim o *Psub* ca *subiectivă*, *predicativă*, *atributivă* etc., înseamnă că o considerăm unitate ocurentă pe o poziție sintactică componentă în structura altei *P*, deci trece la al doilea nivel de analiză, adică o *Psub* poate fi *subiect*, dacă realizează poziția sintactică *SN* din construcția $P \rightarrow SN + SV$, poate fi nume predicativ, dacă realizează poziția *NPred* din construcția $P \rightarrow SN + VCop\ NPred$, poate fi *complement direct*, dacă realizează poziția SN_2 din construcția $P \rightarrow SN_1 + SV + SN_2$ ș.a.m.d., adică spunem că o *Psub* este *subiectivă*, *predicativă*, *completivă directă* etc., în măsura în care satisface una dintre aceste poziții sintactice din structura altei *P*. În aceasta constă corespondența dintre propozițiile subordonate, la nivelul frazei, și părțile de propoziție, la nivelul propoziției.

4° Relațiile sintactice la nivelul construcției interne a frazei se realizează prin conective conjuncționale și pronominale sau adverbiale relative ori prin juxtapunere, așa cum au fost menționate în descrierea și definirea realizărilor propoziționale ale diferitelor clase sintactice în acest capitol. Este necesar însă să reamintim aici cîteva aspecte de principiu.

a. La nivelul propoziției, pe lîngă celelalte mijloace relaționale (topica, recțiunea, acordul, juxtapunerea, conjuncțiile coordonatoare), prepoziția este unul dintre principalele mijloace ale relației de dependență și nu pot figura în această calitate conjuncțiile subordonatoare, pronumele și adverbele relative; în schimb, la nivelul frazei, prepoziția poate însoți pronumele și adverbele relative, cu aceleași valori semantico-gramaticale pe care le are și la nivelul propoziției, dar nu poate fi ea însăși conectiv.

b. Conjuncțiile nu participă în calitate de constituenți în structura uneia dintre cele două unități pe care le pun în relație, situația lor fiind, în această privință, aceeași ca a prepozițiilor și ca a unor adverbe din seria *cam*, *chiar*, *mai*, *nu*, *tocmai* etc.; în textul analizat, ele se notează, de obicei, împreună cu cea de a doua unitate a relației.

c. Pronumele și adverbele relative (și unele nehotărîte), fiind substitute, îndeplinesc și funcția de *conectori* sau *conective* relaționale la nivelul frazei între două unități propoziționale, dar sînt și unități ocurente pe o anumită poziție sintactică la al doilea nivel de analiză și pot fi privite, în această calitate, în două ipostaze, ca componente atît ale primei, cît și ale celei de a doua unități propoziționale coocurente. Astfel, în enunțul *am citit cartea* **pe care** *mi-ai recomandat-o*, *pe care* este, la primul nivel de analiză, conectiv relațional dintre principala $P_1 \rightarrow$ *am citit cartea (pe care)* și atributiva neizolată $P_2 \rightarrow$ *(pe care) mi-ai recomandat-o*, dar este, la al doilea nivel de analiză, și *SPnPrep*, pe poziție de atribut pronominal prepozițional în acuzativ în P_1, ca expansiune implicată de $SN_2 \rightarrow$ *cartea*, iar în P_2 realizează poziția SN_2, deci este una dintre unitățile complementului direct dublu exprimat *pe care ... o*, fiind o implicație în structura $P_2 \rightarrow SN_1 + SV + SN_2 + SPnkd$.

Tot așa, în enunțul *Ion găsește prieteni,* **oriunde** *se duce, oriunde* este conectiv relațional în relația de dependență unilaterală dintre $P_1 \rightarrow$ *Ion găsește prieteni (oriunde)* și $P_2 \rightarrow$ *(oriunde) se duce*, iar la al doilea nivel de analiză este *SAv*, realizînd poziția *CIRC* care face parte din structura internă a ambelor unități prepoziționale:

$$P_1 \rightarrow SN_1 + SV + SN_2 + SAv(CIRC)\ ;\ P_2 \rightarrow SN + SV + SAv(CIRC).$$

5° Am afirmat de mai multe ori că nucleul unei fraze este o *Ppr* și că celelalte unități se află pe poziții marginale, ceea ce ar duce la concluzia eronată că sînt nonnecesare, că adică prezența lor în construcție ar fi facultativă și, prin urmare, ele ar putea fi omise. Precizăm acum următoarele: 1) dacă fraza este o unitate de comunicare integrantă, ale cărei unități minimale sînt, deci, cel puțin $P_1 + P_2$, și, dacă presupunem că P_1 este o propoziție principală, P_2 este o implicație structurală, deci neomisibilă, indiferent dacă este *Ppr* sau *Psub*, deci expansiune prin coordonare, echivalență etc.; 2) *Psub* aflate în relație de interdependență cu o *Ppr*, fiind implicații structurale fără care nu poate exista *Ppr*, fac parte din nucleul construcției; 3) în aceeași situație se află orice *Psub*, dacă poziția sintactică pe care o realizează este o implicație structurală fără care unitatea regentă nu poate figura în construcție. Modul acesta de a pune problema are în vedere fraza ca structură derivată, realizată ca text dat pentru primul și cel de-al doilea nivel de analiză, prin care se relevă corespondența dintre structura frazei și structura unităților ei propoziționale ca realizări ale pozițiilor sintactice la nivelul frazei și la nivelul propoziției.

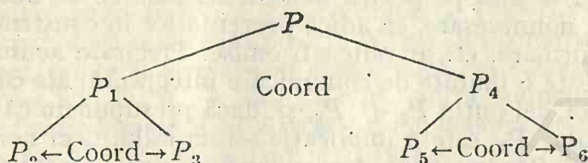
17.40. Coordonarea la nivelul frazei

În încheierea acestui capitol ne-am propus să punem în evidență cîteva aspecte pe care le considerăm mai importante în legătură cu coordonarea propozițiilor componente la nivelul frazei, deoarece considerăm că principalele probleme ale relațiilor de echivalență, de interdependență și de dependență au fost definite și chiar detaliate în descrierea realizărilor propoziționale ale tuturor claselor sintactice la care ne-am referit.

Acest punct de vedere nu înseamnă însă că s-ar putea nega utilitatea unui studiu de-sine-stătător al frazei și în ceea ce privește subordonarea și diferitele ei modalități de realizare; dar, așa cum am arătat mai sus (în 17.38., mai ales în 4°), în acest caz am fi nevoiți să depășim analiza la nivelul frazei și să intrăm în structura propoziției, ajungînd la aceleași rezultate pe care le-am obținut în descrierea pozițiilor sintactice ale enunțului-propoziție și ne îndoim că folosul care ar rezulta în privința sistematizării și descrierii ar echivala efortul prin repetarea referințelor la aceleași categorii și clase sintactice.

Coordonarea este o relație sintactică de nondependență între unități sintactice aparținînd aceluiași nivel de analiză, asemănîndu-se, din acest punct de vedere, cu relația de echivalență și de interdependență. La nivelul frazei, coordonarea pune în relație două sau mai multe *Ppr* sau *Psub*; am precizat că toate *Ppr* din construcția unei fraze se află, în mod implicit, în

relație de coordonare, constituind, în felul acesta, o expansiune prin coordonare a nucleului construcției. În ceea ce privește *Psub*, acestea pot aparține mai multor nivele de analiză, dar pot fi coordonate numai două (ori mai multe) *Psub* aflate la același nivel și dominate de aceeași unitate regentă. Astfel, în fraza ***nu știu ce cunoști și cît cunoști în legătură cu această întîmplare, dar este sigur că pînă la urmă te vei lămuri și vei lua o hotărîre principială***, care realizează construcția în lanț $P_1 + P_2 + P_3 + P_4 + P_5 + P_6$, avem următoarea structură relațională :

Din această reprezentare schematică reiese că unitățile frazei sînt structurate pe două nivele de analiză (facem abstracție aici de faptul că P_2 și P_3 realizează poziția SN_2 în structura P_1, iar P_5 și P_6 realizează poziția subiect în structura P_4) : la nivelul propozițiilor principale, P_1 și P_4 sînt în relație de coordonare ; la cel de al doilea nivel de analiză, se află P_2, coordonată cu P_3, fiind dominate de aceeași regentă P_1, și P_5, coordonată cu P_6, ambele dominate de regenta P_4 ; P_2 și P_3 pe de o parte, și P_5 și P_6 pe de altă parte, deși se află la același nivel structural, sînt nonsolidare, deoarece se află sub dominanța unor regente diferite.

Coordonarea se realizează prin juxtapunere și prin conective care sînt conjuncții și locuțiuni conjuncționale coordonatoare și prezintă cinci variante, în dependență de valorile relaționale ale conectivelor. În coordonarea subordonatelor, conectivele coordonatoare precedă pe cele subordonatoare.

1° *Coordonarea copulativă* se realizează prin juxtapunere și prin conectivele *și*, *precum și* (cu valoare emfatică), *iar(ă)*, apropiat de *și*, dar cu o ușoară nuanță adversativă, perechile corelative *nici nu ..., nici nu*, *nici să ..., nici să*, *nici cînd ..., nici cînd* (în care *nici* poate fi considerat adverb), precum și perechile corelative *nu numai să* (*că, ce, unde* etc.) ..., *dar și să* (*că, ce, unde* etc.), *atît să* (*ca să, dacă, cine. unde* etc.) ... , *cît și să* (*ca să, dacă, cine, unde* etc.). *Nici* presupune totdeauna o construcție negativă marcată ca atare prin *nu*, iar celelalte perechi corelative situează coordonarea la limita subordonării. De exemplu, construcția *Ion nu numai că fumează, dar este și leneș* este asemănătoare cu relația cumulativă *Ion, pe lîngă că fumează, mai este și leneș*. Coordonarea cu *de* pare învechită și se apropie de o relație finală : *du-te de vezi ce se întîmplă*.

Prezența corelativă a unor elemente ca *și ..., și*, *nici nu ..., nici nu*, *nu ...*, *necum să*, marchează, de fapt, o coordonare prin juxtapunere, în care elementele date sînt adverbiale.

2° *Coordonarea alternativă* este o variantă emfatică a celei copulative, se realizează prin juxtapunere și este marcată prin prezența corelativă a acelorași adverbe în unitățile coordonate : *aci, ... aci; acu(m) ..., acu(m) ba ..., ba; cînd ... cînd*: ***aci rîde, aci plînge, aci e vesel, aci e trist; ba vrea, ba nu vrea; acum o vezi că rîde, acum că plînge.***

Altă variantă este *coordonarea de succesiune ierarhică* sau *de ordine*, în care apar corelativ formațiile *în primul rînd, în al doilea rînd, în al treilea rînd* sau *mai întîi, al doilea*, sau *mai întîi ... (și) pe urmă: în primul rînd, să te scoli, în al doilea rînd, să te speli și, în al treilea rînd, să mănînci și să te duci la lucru.*

3° *Coordonarea adversativă* opune unitățile propoziționale al căror sens poate fi considerat concomitent și se realizează, de obicei, în ordine fixă, prin conectivele *dar, iar(ă), însă, numai nu, numai că, numai cît* (pop.), *dar în schimb, ci.*

4° *Coordonarea disjunctivă* are drept rezultat o selecție pozitivă sau negativă a unei singure unități din cele puse în relație și se realizează prin conectivele *ori, ori ..., ori, sau, sau..., sau, fie că (să, dacă* etc.)*...,fie că (să, dacă etc.), fie cînd (cum, unde, cine, ce* etc.*) ..., fie cînd (cum, unde, cine, ce* etc.*).*

5° *Coordonarea conclusivă* are o topică fixă și se realizează prin juxtapunere (mai rar și emfatic) sau prin conectivele *deci, așadar, (care) va să zică, prin urmare.*

Apropierea unor relații de coordonare de cele de subordonare demonstrează nu numai relativitatea criteriilor de clasare, ci și mobilitatea faptelor de limbă.

Plan editură: 5436 Tiraj 7250+80 legate
Coli tipar: 43. Bun de tipar: Mai 1978
Apărut 1978

C. 338. I. P. INFORMAŢIA
str. Brezoianu nr. 23–25
Bucureşti